

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૨૫
ઉપોદ્ધાત	૨૫

ખંડ ૧ લો

મોક્ષમાર્ગ

૧. સત્સંગમહિમા	૩
દિગ્દર્શ ૪				
૨. શ્રવણમહિમા	૫
૩. ધર્મ	૮
૧. ધર્મમહિમા ૮; ૨. ધર્મપ્રાપ્તિ ૯; ૩. ધર્મના ભેદો ૧૨; ૪. ધર્મકથા ૧૮; ૫. વ્યવસાય ૧૯; ૬. કરણ ૨૦; ૭. ઉપક્રમ ૨૦. દિગ્દર્શ ૨૧				
૪. આરાધના, વિરાધના આદિ	૨૨
૧. આરાધના ૨૨; ૨. વિરાધના ૨૩; ૩. સંકલેશ-અસંકલેશ ૨૩; ૪. અનિકમાદિ ૨૩				
૫. હિત-અહિત	૨૪
દિગ્દર્શ ૨૭				
૬. સુખ-દુઃખ	૧૮
દિગ્દર્શ ૩૧				
૭. આવશ્યક કર્તવ્ય	૩૧
૮. સમાધિ-અસમાધિ	૩૨
દિગ્દર્શ ૩૪				
૯. આરોગ્ય	૩૪
૧. આરોગ્ય ૩૫; ૨. નિમ્યાત્વ ૩૫; -અક્રિયા ૩૬; -અવિનય ૩૬; -અજ્ઞાન ૩૭; ૩. અમન ૩૭; -હિંસા ૩૮; -મૃષા ૩૮; -મૈત્ર્ય ૪૦; ૪. પ્રમાદ ૪૨; ૫. ક્રોધ ૪૩; ૬. મોહ ૪૮. દિગ્દર્શ ૫૧				
	૫૩

દિપણ ૫૫

૧ કર્મના ભેદો ૫૬ ૨ કર્મબળ અને કર્મબળનું
મારણ ૬૦, ૩ પ્રકૃતિબળ ૭૦ ૪ સ્થિતિબળ ૮૭, ૫ કર્મનો
અનુભવ ૮૮, ૬ કર્મસત્તા અને નેત્ર ૮૮, ૭ કર્મક્ષય ૮૧

દિપણ - ૧ કર્મ વિશે જોઈ માન્યતા ૯૨, ૨ અવ્ય
બદ્ધ ૮૬, ૩ અનુબળ અને વિષાક ૯૩, ૪ દાન ૮૪,
૫ જ્ઞાનાવરણીયતા ને ભેદ ૮૪, ૬ આકિનિબોધિક જ્ઞાનની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૯૫ ૭ અબાધા અને નિવેક ૯૬, ૮ અન્યનીચિંકા
૯૭ ૯ ગુણસ્થાનો ૯૮

૧ મત-નિરતિ ૧૦૭, ૨ મતની બાવના ૧૧૧, ૩ પ્રવચન
માતા ૧૧૩ ૪ ~~કુપ્રમય~~ - પરીપક્ષ ૧૧૪, ૫ પ્રત્યાખ્યાન - ત્યાગ ૧૧૮

દિપણ - ૧ અંબર ૧૨૧, ૨ સામાયિક ૧૨૧,
૩ અણુવત ૧૨૨, ૪ સત્યના દશ પ્રકારો ૧૨૨, ૫ સત્ય
વચનના અતિશય ૧૨૩, ૬-૭ દિગ્બર મતભેદ ૧૨૪,
૮ પ્રવચનમાતા ૧૨૫ ૯ ઉપસર્ગ ૧૨૫

૧ જ્ઞાન તપ ૧૨૮, ૨ આશ્રયતર તપ ૧૨૮, ૩ પ્રાયશ્ચિત્ત
૧૨૮ ૪ આરોચના પ્રાતઃક્રમણ ગદ્યા આદિ ૧૩૫, ૫ અનુદ્યુષ્ટિમ
આદિ પ્રાયશ્ચિત્ત ૧૪૩, ૬ વિનય ૧૪૪, ૭ વૈચારત્ય - સેવા
૧૪૬, ૮ સ્વાધ્યાય ૧૪૭ ૯ ક્યાન ૧૫૦

દિપણ - ૧ પારદેયિક ૧૫૩ ૨ અનવસ્થાપ્ય ૧૫૪

૧ મુક્ત અને મુક્તિ ૧૫૫ દિપણ ૧૫૮

ખાંડ ૨ નો

તત્ત્વજ્ઞાન

૧ દ્વંધોનું વર્ગીકરણ ૧૧૩, ૨ અમિતશય ૧૧૭, ૩ નવ
તત્ત્વ ૧૧૮, ૪ દ્વંધ્યાનુષાઠ ૧૧૯ દિપણ ૧૨૦

૨. જીવવિચાર ... ૧૭૧

૧. જીવલક્ષણ ૧૭૧, ૨. જીવભેદો, ૩. જીવવર્ગણા ૧૭૬,
૪. સિદ્ધવર્ગણા ૧૮૮, ૫ સમાર, ૬. સસારી જીવના ભેદો ૧૯૧;
૭ ભૂતમામ ૧૯૨, ૮. જીવનિકાય ૧૮૩, -ગ્યાવરકાયના ઉપભેદો
૧૮૫, -સૂક્ષ્મજીવો ૧૮૮, -ક્ષુદ્રપ્રાણી ૨૦૦, -તિર્થંચના ઉપભેદો
૨૦૦, આશીવિધ ૨૦૧, -મનુષ્યના ભેદો ૨૦૨ દિષ્પણ ૨૦૩

૩. જીવપરિણામો ... ૨૦૬

૧ ગતિપરિણામ ૨૦૭, ૨ દિનિદ્ર્ય પરિણામ ૨૦૬,
૩ કપાય પરિણામ ૨૧૧, ૪ લેશ્યા પરિણામ ૨૧૩, ૫ યોગ
પરિણામ ૨૧૬, ૬. ઉપયોગ-જ્ઞાન-પરિણામ ૨૧૬, -પ્રત્યક્ષ
પરોક્ષ ૨૧૭, -મતિજ્ઞાન ૨૨૦, -શ્રુતજ્ઞાન ૨૩૧, -જાર અગ
૨૩૧, -અગાદિ વિષે પરચૂરણ ૨૫૨, -લૌકિક શ્રુત ૨૬૩,
-નિર્જવ ૨૬૬, -અવધિજ્ઞાન ૨૬૭, -કેવલજ્ઞાન-જ્ઞાન અને
કેવળી ૨૭૨, ૭ પ્રમાણ-નય ૨૭૫, ૮. દર્શન-પરિણામ ૨૭૮,
૯ ચારિત્ર-પરિણામ ૨૮૦, -અગારધર્મ ૨૮૧, -નિર્મલ્ય
૨૮૫, -મુક ૨૮૮, -આચાર ૨૮૦, -આજીવારના ગુણદોષ
૩૦૦, -આજીવારના આહાર-ઉપાશ્રય ૩૦૩, -આજીવારના
વસ્ત્ર-પાન-સ્નેહરણ ૩૧૦, -પ્રતિરોધના ૩૧૮, -વિકાર
૩૨૦ ૧૦ વેદ-પરિણામ ૩૨૨

દિષ્પણ :- ૧ ચક્ષુ ૩૨૪, ૨ અનવાનુમધી ૩૨૪, ૩ યોગ
૩૨૪, ૪ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ ૩૨૫, ૫ અવધિજ્ઞાન ૩૨૫ ૬. શ્રુતજ્ઞાન
૩૨૫, ૭ જ્ઞાન-દહાત ૩૨૬, ૮ અતદ્વૈતા-અનુતારોપપાતિક દર્શા
૩૨૬, ૯ નિર્જવ ૩૨૭, ૧૦ બદ્ધરત ૩૨૮, ૧૧. જીવ પ્રાદેશિક
નિર્જવ ૩૩૦, ૧૨ અગ્યમિત નિર્જવ ૩૩૧, ૧૩ સામુચ્છેદિક
નિર્જવ ૩૩૨ ૧૪ દૈકિય નિર્જવ ૩૩૩, ૧૫ ત્રેશાસિ નિર્જવ
૩૩૪, ૧૬ અમદિક નિર્જવ ૩૩૫, ૧૭ અક્રિયાવાદી ૩૩૫,
૧૮. નય ૩૩૭ ૧૯ ઉદ્ગમ દોષો ૩૩૮, ૨૦ ઉત્પાદન દોષો ૩૩૮,
૨૧. એષણાના દોષો- ૩૪૦, ૨૨. સર્વતાંત્રિક પ્રતિમા ૩૪૧;
૨૩. સદ્ગતિ પ્રતિમા ૩૪૨, ૨૪. વિશ્વ પ્રતિમા ૩૪૩, ૨૫ પરવેશ
પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા ૩૪૩, ૨૬ ૮૨ પ્રતિમા ૩૪૪

૨. તીર્થંકરો વિષે વધુ માહિતી ૭૧૪; --સામાન્ય ૭૧
--મહાવીર ૭૧૬; --મહાવીરના ગણધરો ૭૨૩; --મહાવીરના સં
કાળીનો ૭૨૪;

૩. ભારતવર્ષની ઉત્સર્પિણીની ચોવીશી ૭૨૫; ૪. ભાવી
તીર્થંકર વિમલવાહન ૭૨૭

૫. ઐરવતવર્ષની ચોવીશી ૭૩૨

ટિપ્પણ :- ૧. તીર્થંકરો વિષેની બીજી માન્યતા ૭૩૩,
૨. દિગંબર મને માતાઓનાં નામમાં મતભેદ ૭૩૪; ૩. કલ્યાણકર્તા
નક્ષત્રો ૭૩૪; ૪. કુમારવાસના અર્થ વિષે મતભેદ ૭૩૫; ૫.
મહિલ તીર્થંકર વિષે મતભેદ ૭૩૮, ૬. મહાવીરના પ્રથમ છ ભાવ
૭૩૮; ૭. મહાવીરના ગણધરો ૭૩૯; ૮. નવ શ્લોકો ૭૪૦; ૯.
આકે રાજાઓ ૭૪૨; ૧૦. આગામી ઉત્સર્પિણીના તીર્થંકર ૭૪૩

૪. ચક્રવર્તીઓ ૭૪

૧. ચક્રવર્તી વિષે સામાન્ય ૭૪૬, ૨. ચક્રવર્તીની શ્રદ્ધા ૭૪૬

૫. બળદેવ - વામુદેવ અને પ્રતિવામુદેવ ૭૫૬

૧. ભરતવર્ષના આ અવસર્પિણીના ૭૫૨; ૨. ભરતવર્ષના
ભાવી બળદેવશ્રદ્ધા ૭૫૭; ૩. ઐરવતના બળદેવશ્રદ્ધા ૭૫૮

ટિપ્પણ :- શાકાહારી ૭૫૮

૬. સામાન્ય મહાપુરુષો ૭૬૦

ખંડ ૫ મો

સંઘવ્યવસ્થા

૧. સંઘવ્યવસ્થા ૭૬૩

૧. સપ્ત ૭૬૩; ૨. પ્રમખ્યા ૭૫૩; ૩. આચાર્યોપાધ્યાય ૭૬૬,
૪. મની કેરા હોય? ૭૭૭; ૫. આચાર્યોપાધ્યાયના અતિશયો
૭૭૭; ૬. કલ્પનાં કારણો અને નિવારણ ૭૭૭; ૭. ગમ્ ડાહ્યાનાં
કારણો ૭૭૭; ૮. શિષ્ય અને ગુરુવર ૭૭૪, ૯. અનુદા વગે
૭૭૫, ૧૦. દુષ્ટ ચિત્તો ૭૭૬; ૧૧. વ્યવહાર ૭૭૬; ૧૨. ૧૮
૭૭૭; ૧૩. સામાયારી ૭૭૮; ૧૪. સંયોગવિસંયોગ ૭૭૦; ૧૫

નિર્દેશ-નિર્દેશીના નિયમો ૭૮૧; ૧૬. વાચના ૭૮૩, ૧૭
વાચના ૭૮૪, ૧૮. વદના ૭૮૬

ટિપ્પણ :- ૧. અનુવિધ સપ ૭૮૭, ૨. પ્રમાણ ૭૮૮, ૩.
પદ્ય-નપુસંગદિ ૭૮૯; ૪. પ્રમાણના પ્રકારનાં ઉદાહરણો
૭૯૦, ૫. ગીતી મપત્તના ભેદો ૭૯૫, ૬. વાચનાનો કાયદમ
૭૯૬, ૭. ગનુ ડાહ્યાના કારણો ૭-૬; ૮. પાત્ર પ્રકારના વ્યવહાર
૭-૭, ૯. મપત્તિના ભેદો ૭૯૭, ૧૦. નિનકલ ૭ ૮, ૧૧
મપત્તિ ૮૦૪, ૧૨. મમાત્રાગી ૮૦૪, ૧૩. સમાચારીના દશ
ભેદો ૮૦૫, ૧૪. કાવ્યવિષયક અનુયોગદ્વાર ૮૦૭, ૧૫ સમાચારના
બાર પ્રકાર ૮૦૮; ૧૬. કૃતિકર્મના બાર આવર્તો ૮૧૦

ખંડ ૬ છો

પુરુષપરીક્ષા

૧ પુરુષના પ્રકારો

.. ૮૧૫

૧. બે ભેદ અને ત્રણ ભેદ-ખુદ અને મૂઢ ૮૧૫, -ત્રણ જો
૮૧૬, -પુરુષ ત્રિભગી ૮૧૭,

૨ પુરુષની અનુર્મ ગીઓ ૮૧૮, -ચિન્ત-પ્રાપ્ત ૮૧૮, -શુદ્ધ
અશુદ્ધ ૮૧૯, -સાચો-ભેદો ૮૨૦, -ભદ્ર-અભદ્ર-દોષદર્શી આદિ
૮૨૧, -હીન અગ્રીન ૮૨૪, -આર્થ અનાર્થ ૮૨૫, -દુઃશ-દંડ ૮૨૬,
-સ્વાર્થી પરાર્થી ૮૨૯ -દોરી ૮૩૦, -વિશ્વાસી અવિશ્વાસી ૮૩૦,
-અતિસંયમન ૮૩ -મેના કરનાર ૮૩૧ -સ્વાર્થી પરાર્થી,
મુગત-દુર્ગત આદિ ૮૩૨, -ગી સત્ત્વ આદિ ૮૩૫, -યા કરનાર,
શ્રેયઃકર આદિ ૮૩૫, -નિઃકૃષ્ણ-અનિઃકૃષ્ણ મુધ-અમુધ આદિ ૮૩૭,
-મિત્ર-અમિત્ર, મુગ્ધ-અમુગ્ધ આદિ ૮૩૮,

૩ પાત્ર ભેદો ૮૩૦

ટિપ્પણ :- બીજાં પરપરા સાથે સંવ્યાગણી ૮૩૬

૨ પુરુષવિશેષના ભેદો

૮૪૪

ટિપ્પણ ૮૪૮

૩ પુરુષની ઉપમાઓ

૮૪૬

૧. વૃક્ષની તથા વૃક્ષ સંબંધીની ઉપમા ૮૪૬, ૨. વસંતની
ઉપમા ૮૪૭, ૩. કૃતજૂહની ઉપમા ૮૪૮, ૪. શબ્દ, ધ્વનિશબ્દ

અને વનખંડ ૮૫૪; ૫. માર્ગ, માન યુગ્મ આદિ ૮૫૫; ૬. મેધ, દડા
૮૫૭; ૭. નૌપમ ૮૫૯; ૮. હાથી-સિંહ-પક્ષી ૮૬૦; ૯. સેના
૮૬૩; ૧૦. કંથક ૮૬૪; ૧૧. કુંભ ૮૬૬; ૧૨. પાણી; ૧૩. હા
મણ ૮૬૮; ૧૪. આચાર્ય વગેરેની કૃપમા ૮૬૯

ટિપ્પણ :- ખોદ પરપરા સાથે સરખામણી ૮૭૨

ખંડ ૭ મો

વિવિધ

૧. વ્યાકરણ	૮૭૭
૨. સ્વરમંડલ	૮૭૯
૩. કળાઓ	૮૮૩
૪. સંખ્યાના	૮૮૬

ટિપ્પણ :- દ્રવ્ય વગેરે ૮૮૭

૫. શ્રેણી	૮૮
-----------	-----	-----	-----	-----	----

ટિપ્પણ :- શ્રેણીના બેઠો ૮૮૮

૬. પરચૂરણ	૮૯
-----------	-----	-----	-----	-----	----

૧. કળાક વ્યય ૮૯૦; ૨. અલપચ્છિ-મહાચ્છિનાં કારણો
૮૯૦; ૩. આચાર્ય ૮૯૧; ૪. સૂત્રોનો કેવી રીતે બને ૮૯૨; ૫.
અત-અનંત ૮૯૨; ૬. વૈદક શાસ્ત્ર ૮૯૨; ૭. હંડનીતિ વગેરે ૮૯૩

ટિપ્પણ :- ૧. આનંતર્યાના બેઠો ૮૯૪; ૨. ઉક્તના બેઠો
૮૯૪; ૩. આચાર્યના બેઠો ૮૯૪, ૪. અનંતકના બેઠો ૮૯૬

સૂચિ	૮૯
------	-----	-----	-----	-----	----

ઉપોદ્ધાત

૧. આસ્તાવિક

જવનમ-જવતંહાર : આગળથી આર-તેર વર્ષ પહેલાં સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ એ બે અંગ ગ્રન્થોનો અનુવાદ પૂર્ણભાર્ગવેન ગ્રન્થમાળામાં પ્રકાશિત કરવા માટે આપી રાખેલો; પણ લગાઈની મોંઘવારી અને કાગળની અછતને કારણે પડી રહેલા તે હવે પ્રકાશિત થાય છે એનો આનંદ મને છે. પૂ. પં. જેયરદાસજીએ ઉક્ત માળા માટે જ્ઞાતાધર્મ-કથા અને ઉપાસકદશા એ બંને ગ્રન્થોના અનુવાદો કરી આપેલ તેમાં તેમણે શબ્દશઃ અનુવાદને બદલે સારાત્મક અનુવાદો કરવાની શૈલી સ્વીકારી હતી. જો જ શૈલીનો વિદ્યાસ શ્રી. ગોપાલદાસે તેમના અનુવાદોમાં કર્યો છે. પણ સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ એ બે અંગ-ગ્રન્થો બધા અંગગ્રન્થોમાં ભાત પાડે તેવી અનોખી શૈલીમાં રચાયા છે; તેથી સારાત્મક અનુવાદ શક્ય ન હતો. એ બંને ગ્રન્થોમાં તરવોનું નિરૂપણ વિવેચનાત્મક શૈલીમાં નહિ પણ પ્રતિપાદ્ય વિષયની ગણતરી કરીને કરવામાં આવ્યું છે; એટલે કે, પ્રતિપાદ્ય વિષયનું નિરૂપણ બેદપ્રતિપાદન દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આથી સાર આપવો શક્ય ન હતો; એક પણ વસ્તુ છોડી શકાય તેમ ન હતી; એટલે મેં આમાં સ્વનંત્ર શૈલી અપનાવી છે.

સ્થાનાંગમાં એકવિધથી માંડીને દશવિધ સુધીની વસ્તુઓની ગણતરીઓ ક્રમશઃ દશ સ્થાનો અથવા દશ અધ્યયનોમાં આપવામાં આપી છે. ત્યારે સમવાયાંગમાં દશથી આગળ પણ એવી ગણતરીને લઈ જવામાં આપી છે. આથી વિષયના પ્રતિપાદનમાં વસ્તુ-સંગતિના ક્રમને બદલે બેદ-સંગતિના ક્રમને સ્વીકાર્યો છે. પરિણામે, જે કોઈ વસ્તુ એક હોય, તે એક સાથે ગણી દીધી છે; અને તે જ પ્રમાણે વિષયને બદલે સંખ્યાને મહત્વ આપીને બંને ગ્રન્થોમાં પ્રતિપાદન થયું છે. પરિણામ

એ આશુ છે કે, જ્ય જોડી કોઈ પણ એક વસ્તુનું સમગ્રભાવે પ્રતિ
પાદન કેતુ છે એ જાણુ અથવા થઈ પડે છે એકેક કે મળે કે દશ
દશ કર્મ કર્મ વસ્તુઓ છે, તેમનું સકનન કરીને મૂખ્યામા સ્મૃતિને
અવના પડે એ હેતુ હોય, પણ એથી સમગ્રભાવે કોઈ પણ એ-
રિપનું સંવન મળુ થઈ પડે છે સ્મૃતિજનીઓ માટે આ બન્ને
ગ્રંથો ઉપકારક જરૂર થયા હશે પણ આજે સ્મૃતિ ઉપર એવો
અનાવરણ હાર આપવાને ધ્ય જ નારણ નથી વળી એથી દશ
સુવીની સખ્યામા સ્થાનાગ અને સમવાયાગમા ઘણું જ સગખાપણુ છે
એટલે એ બન્ને ગ્રંથોના પૃથક્ પૃથક્ અનુવાતોને બદલે મે બન્ને
ગ્રંથોનો અનુવાદ એ માથે ધરવાનું ઉચિત માન્યુ અને સખ્યાના
પ્રાધાન્યને બદલે વિષયનું પ્રાધાન્ય સ્વીકાર્યું છે એટલે કે આ અનુવાદમા
વિષયોનું વર્ગીકરણ કરીને તેમની ગોઠણી કરી છે અને જ્યાં સ્થાનાગ
અને સમવાયાગનું પ્રતિપાદન મરખુ છે ત્યાં બન્ને ગ્રંથોના સૂત્રાકો
આપી દીધા છે, વસ્તુનું પુનરાવર્તન હું નથી વર્ગીકરણ ધરવામા
લૂટિ રહેનાનો સભવ છે, અને એવો પણ સભવ છે કે અમક વર્ગમા
મૂકેલી અમ- વસ્તુને બીજા વર્ગમા મળી શકાય પણ એ-દર જે
વર્ગીકરણ મ્યું છે, તે સગત છે, એમ મને લાગે છે

મૂળના શબ્દોની ન્યાખ્યા જ્યાં જરૂરી હતી ત્યાં આપેલો — શ
કરીને અથવા ઠાસમા આપી છે જ્યાં જરા વધારે વિવરણની
આવશ્યતા હતી, ત્યાં તેનું વિવરણ કરીને પાનાની નીચે આપી દીધું
છે અને જ્યાં લામા વિવરણની આવશ્યકતા હતી, ત્યાં તેમ ક્યુ છે
પણ તેમા લામા વિવરણને ‘ટિપ્પણ’ના નામે પ્રત્યેક પ્રવરણના અંતે
આપ્યું છે ત્રીજી આ ગ્રંથોમા આવતા અને- વિષયો જૈનાગામોમા
અન્યત્ર પણ મળી આવે છે તેની પણ નોંધ ટિપ્પણમા લીધી છે
આ રીતે આ અનુવાદ માત્ર શુદ્ધ ગણ્યનીઓનો નથી રહ્યો

બૌદ્ધ પિંચેમા અગુત્તરનિકાય અને પુગ્ગવપચ્છત્તિ એ બને
ગ્રંથો પણ આ અગ્ર-ગ્રંથોની સૈનીમા જ લખાયા છે, એટલું જ નહિ

પણ આ બંને ગ્રન્થોનું અને તેમનું ત્રિવિધસાદરપ પણ ધણે દેકારણે છે એથી મેં ટિપ્પણમાં અને પાનાની નીચે એ ગ્રન્થો સાથે જુલના પણ કરી છે

આજથી બાર વર્ષ પહેલાના મારા અનુવાદમાં એ સમયની મારા જ્ઞાનની મર્યાદા પ્રમાણે મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. આજે કરી આ ગ્રન્થોનો અનુવાદ કરવાનો હોય, તો તેમાં ઘણી નરી સામગ્રી ઉમેરવાને અવકાશ છે એમ મને આ અનુવાદ—ગ્રન્થનાં મૂલ તપાસતા જણાયું છે. પણ એ ઇચ્છાનું સંવરણુ કર્યા વિના છૂટકો હતો નહિ. કારણ, તેમ કરવા જતા બે ભાગ જોટવા દગમાં પ્રકાશિત થતા આ ગ્રન્થનું કદ કદાચ ચાર ભાગ જોટવું થઈ રહેત, અને એમ કરવું તે ગ્રન્થમાલાની મર્યાદાની બહાર થઈ જત તોમ પ્રકાશિત થયેલા બીજા ગ્રન્થોમાં અપનારાયેની મધ્યમમાર્ગી સંધી—બહુ લાંબું નહિ તેમ બહુ ટૂંકું પણ નહિ—નો ભગ ધાત અને ઉપાતા બીજા વધુ સમય સહેજે નીકળી જત એટલે જે રૂપે તૈયાર હતો તે જ રૂપે તેને ધ્યાનમાં આવેલી બ્રાહ્મિઓ દૂર કરીને ઉપાવી દીધો છે આમાં બ્રાહ્મિઓ નહિ જ રહી હોય એવો દાવો કરી શકતો નથી, વિદ્વાનો તે શોધે અને મને મુશવે એની વિનતી છે

આ અનુવાદ આગમોદય સમિતિની આજ્ઞા ઉપરથી તૈયાર કરામાં આવ્યો છે અને સૂત્રાકો તેના જ રાખ્યા છે પૂ મુનિરાજ થી પુણ્યનિગમજી આગમોના નવા સસ્કરણો તૈયાર કરે છે, એથી મૂળપાઠની શુદ્ધિ થવાનો ધણો સહન છે પણ આ બંને ગ્રન્થો પૂરતું તો સામાન્યપણે ઠીકી શકાય કે, લાગાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વના પાઠાતરો મળી આવતા સહન છે, પણ વસ્તુની દૃષ્ટિએ વિશેષ ફેર પડવાનો ધણો જ એણે સહન છે એટલે નરી આજ્ઞાની દૃષ્ટિએ પણ આ અનુવાદમાં વિશેષ ફેર પડે એમ મને લાગતું નથી આગમોદય સમિતિની આજ્ઞામાં ઠાઈ કારણે આધારજીવ પ્રતિમાં પાઠ છૂટી ગયાને કારણે જે છુટી રહી ગઈ હશે, તો તે અનુવાદમાં સુધારી લેવી પડશે.

અનુવાદ કરતી વખતે મારી શંકાઓનું સમાધાન પૂ. પંડિત શ્રી સુખલાલજીએ કર્યું છે; પણ જો તેમણે આખો અનુવાદ તપાસ્યો હોત, તો ભ્રાન્તિઓ રહેવાનો ઓછામાં ઓછો અંભવ હતો. પણ એ સમયે અમે બન્ને બીજા સંપાદનનાં કાર્યોમાં ફસાયેલા હોઈ, મેં તેમને કૃષ્ટ આપવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. આખા અનુવાદના લખાણને શ્રી. ગોપાલદાસે જોડણી અને વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ ઠીક કર્યું છે અને પ્રૂફ પછી તેમણે જોઈ આપ્યાં છે. તે બદલ તેમનો ઋણી છું. પૂ. પંડિતજીએ તો પિતા જેવા મમત્વથી મારા કાર્યમાં રસ લીધો છે; એટલે ઔપચારિક આભારવિધિ કરીને તેનું મૂલ્ય ઘટાડવા નથી માગતો. મારા વિદ્યાર્થી શ્રી. શ્રીનન્દનલાલ ખી. એ. શાસ્ત્રીએ શબ્દસૂચી બનાવવામાં મદદ કરીને મારો મોટો ભાર હલકો કર્યો છે, તે બદલ તેમનો આભારી છું.

૨. સ્થાનાંગનો પરિચય

સવલનકર્તા અને સમયમર્યાદા : પરંપરા પ્રમાણે સ્થાનાંગના ઉપદેશ ભગવાન મહાપીર છે, એ વસ્તુ ‘સુવં મે જાડસ તેજં મગવતા દુવમવલાય’ આ વાક્યથી ગ્રન્થના પ્રારંભે જ સૂચિત કરવામાં આવી છે. ગ્રન્થનો અર્થતઃ ઉપદેશ ભગવાનનો છતાં શબ્દતઃ રચના કોની છે એ બાબત મૂળ ગ્રન્થમાં કશું જ કહેવામાં નથી આવ્યું. પણ પરંપરાને આધારે દીકાકાર વ્યાખ્યામાં કહે છે કે, સુધર્મા નામના પાંચમા ગણધરે જંબૂ નામના પોતાના શિષ્યને ઉદ્દેશીને આનું પ્રતિપ્રાદન કર્યું છે. આનો અર્થ શું ? શું આપણે એમ સમજવું કે સ્વયં સુધર્માએ આ ગ્રન્થની રચના કરી ? સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે, અંગ ગ્રન્થોનું સંકલન ગણધરો કરે છે; અને ઉપલબ્ધ અંગગ્રન્થોના સંકલનકર્તા સુધર્મા સ્વામી છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થના સંકલનકર્તા સુધર્માને માની લઈએ તો પણ તેમણે જે રૂપે તેનું સંકલન કર્યું હતો તે જ અનુભવ્ય રૂપે આપણી સામે એ ગ્રન્થ છે, એમ તો કહી શકાય તેમ નથી. આ ગ્રન્થની રચના જ એવી છે કે તેમાં સમયે સમયે ઉમેરણ થઈ

શકે છે; કારણ કે પ્રથમની એક વસ્તુને તેના પછીની કહેલ ખીજ વસ્તુ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. સંબંધ હોય તો માત્ર સંખ્યાનો છે. એટલે સંખ્યાને ખ્યાનમાં લઈને જે નવી વસ્તુ જ્યાં ઉમેરવી હોય તે ત્યાં ઉમેરી શકાય છે.^૧ અન્યના આંતરિક અધ્યયનથી એમ સિદ્ધ પણ કરી શકાય છે કે, આમાં સમયે સમયે ઉમેરણ જમું છે. તેનો નિશ્ચિત પુરાવો આ અન્યમાં આવતો સાત નિહ્નવોનો ઉલ્લેખ છે. (૫૦ ૨૬૬). સાતમો અગ્રિક નિહ્નવ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૫૮૪ વર્ષે થયો છે. અને તેનો ઉલ્લેખ આમાં હોવાથી એમ તો નિશ્ચિતપણે કહી શકાય છે કે ઉક્ત વર્ષે સુધી આની સંકલનામાં યત્રતત્ર નવું ઉમેરણ થયું છે. અન્યત્ર આવતો ઐતિક નિહ્નવનો ઉલ્લેખ આમાં નથી. ઐતિક નિહ્નવનો સમય વીરનિર્વાણ પછી ૬૦૯ વર્ષ છે. આથી એમ કહી શકાય કે આમાં છેલ્લો ઉમેરો ૫૮૪ ૫૦ નિં સુધી જ થયો છે; ત્યાર પછી નહિ. વીરનિર્વાણ ૯૮૦ અગર ૯૯૩ માં થયેલી વાલ્મીકીવાચનાના સમયે પણ આ અન્યમાં પરિવર્તન થયું હોય એમ જણાતું નથી. જો થયું હોત, તો આ અન્યની શૈલી પ્રમાણે આઠમા સ્થાનમાં આઠ નિહ્નવોનો ઉલ્લેખ આવી ગયો હોત; એટલું જ નહિ પણ આમાં આવતો અંગ્ર-થો અને તેમનાં અધ્યયનોનો પરિચય પણ મહાશ્વર્ત્ત ગયો હોત.^૨ આ ઉપરથી એક એ વસ્તુ પણ નિશ્ચિત થાય છે કે, વાલ્મીકીવાચના સમયે વ્યવસ્થા ગમે તે પ્રકારની કરવામાં આવી હોય, પણ તે સમયે ઉપલબ્ધ અન્યોની વસ્તુમાં ઉમેરણ કે ઘટાડો કરવામાં નથી આવ્યો. જો તેમ કહ્યું હોત તો આ સ્થાનાગમાંથી ઘણાં જ સૂત્રો^૩ ઓછાં કરતાં પડત અને ઘણાં નવાં ઉમેરતાં પડત. એટલે વાલ્મીકીવાચનાના સંસ્કરણકર્તાએ સંકલનામાં પૂરી પ્રમાણિકતા જાળવી છે, પોતાના તરફથી નવી વસ્તુ ઉમેરી નથી તેમ તેમને ન સમજતી કે અણગમતી વસ્તુની વાલમેલ તેમણે નથી

૧. ૫૦ ૩૨૮ માં ૫૪૪ ક્ષણ છે તે મુદ્દલ્લેખ છે; ત્યાં ૫૮૪ ગ્રેકો.

૨. જુઓ ૫૦ ૨૩૧-૨૬૩ અને તેમાં આવતાં દિવસો.

કરી, એમ માનવું રહ્યું એટલું જ નહિ, પણ પરસ્પર વિસંગતિઓને ટાળવાનો પ્રયત્ન પણ તેમણે નથી કર્યો એટલું જ તેમણે કર્યું છે કે તેમની સમક્ષ જે કાર્ક ઉપસ્થિત હતું તેને તેમણે વ્યવસ્થિત કર્યું આ મધી વસ્તુ ધ્યાનમાં લઈએ તો એમ ખી શકાય કે, આ ગ્રન્થની મૂળ મકલના ઝમે તેટની જૂની હોય અને અતિમ સસ્કરણ વાલની રાચનામાં થયું એમ મનાય છતાં આતરિક પ્રમાણોને આધારે આની અતિમ મકલના રીર નિર્વાણ સવત ૫૮૪ માં થઈ, અગર તો આ ગ્રન્થ જે રૂપે અત્યારે મળે છે તેનું તેવું રૂપ તેને વીગનિર્વાણ સવત ૫૮૪ માં મળ્યું આનો અર્થ એટલો જ સમજવો જોઈએ કે તેમાં ૫૮૪ વીં નિં ૫૪૧ શો જ ફેરફાર થયો નથી તેની પ્રાથમિક મકલના સુધર્માં સ્વામીએ ખી એ ૫૦ પરાને દીકાકાર નોધે છે અને તેને અગ્રમાણિક માનવાને કશું જ કાગણું નથી અને તેમની મૂળ મકલનામાં સમયે સમયે ઉમેરણ થઈને તે, અતિમરૂપ વીં નિં સવત ૫૮૪ આસપાસ નિર્મિત થયું

પ્રથમી કૌલી સમવાયાગમાં (સૂં ૧૩૮) માર અગનો પરિચય આપનામાં આ યો છે તેમાં સ્થાનાગનો જે પરિચય છે તે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં મગૃહીત છે જ (પૂં ૨૩૫) એટલે તે આખો અહીં ઉતારવાની આવશ્યકતા નથી તેમાં સ્પષ્ટ જણાવનામાં આ યુ છે કે 'તેમાં એકરિધ, દિવિધ માત્ દસવિધ જીવ અને પુદ્ગલોનું વર્ણન છે અને શોધસ્થિતિનું પણ વર્ણન છે' સમવાયાગે સૂચવેલ શૈલી પ્રસ્તુત અગગ્રન્થમાં આદિથી અત સુધી બરાબર જળવાઈ રહી છે એટલે કે સખ્યાના ક્રમે એકથી દસવિધ વસ્તુઓને આમાં સમઢવામાં આવી છે આ અગગ્રન્થમાં દસ અધ્યયનો છે અને તે મધાને સ્થાન પણ કહેવામાં આવ્યા છે એમવિધથી દસરિધ વસ્તુઓનો સમઢ હોનાથી સામાન્ય રીતે આ આખો ગ્રન્થ દસ અગ્ગણોમાં વહેંચાઈ જાય તે સ્વાભાવિક છે દસ અધ્યયનોમાંથી ખીજના ૪, ત્રીજના ૪, ચોથાના ૪ અને પાંચમાના ૩ 'ઉદ્દેશ' નામે ઉપરિભાગો કાવામાં

આવ્યા છે. ખાકીનાં અધ્યયનોના ઉપવિભાગો નથી. સ્થાનાંગનાં દશે અધ્યયનો મળીને એક શ્રુતસ્કંધ આચારાંગ કે સૂત્રકૃતાંગતી જેમ છે, એમ સમવાયાંગમાં કહ્યું છે. એમાં એકાધિક શ્રુતસ્કંધ નથી. સમવાયાંગમાં સ્થાનાંગનાં પદોની સંખ્યા ૭૨૦૦૦ આવી છે; એટલે કે સૂત્રકૃતાંગથી બમણી. મુદ્રિત પ્રતિમાં અન્યામ ૩૭૦૦ છે એમ જણાવ્યું છે. પદથી શું વિવક્ષિત છે અને જોટલાં પદો સમવાયાંગમાં સ્થાનાંગાંતર્ગત બતાવ્યાં છે તે કેવી રીતે ગણવાં, તે વિષેનું સ્પષ્ટીકરણ સાધનોને અભાવે થઈ શકે તેમ નથી. પણ એટલું તો કહી શકાય છે કે, સમવાયાંગમાં અંગ-અન્ધોનાં પદોની, આચારાંગનાં ૧૮૦૦૦ પદોથી ઉત્તરોત્તર બમણી બમણી સંખ્યા, સમવાયાંગ સુધીની આપવામાં આવી છે, તે વસ્તુ-સ્થિતિનું સામાન્ય સૂચન કરવા પૂરતી પણ સત્ય હશે કે કેમ તે પણ સંદિગ્ધ છે.

સ્મરણ કરવું સરલ થઈ પડે એ દૃષ્ટિએ જેમ જૈન અંગઅન્ધોમાં સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ જેવા અખંડ અન્ધોની રચના કરવામાં આવી છે, તે જ પ્રમાણે બૌદ્ધત્રિપિટકમાં અંગુત્તર નિકાય અને પુગ્ગલ-પગ્ગત્તિની રચના કરવામાં આવી છે. તે બન્નેમાં પણ પ્રસ્તુત જૈન-અન્ધોની જેમ સંખ્યાને મુખ્ય માનીને પ્રતિપાદ વિષયોનું સંકલન કરવામાં આવ્યું છે. અંગુત્તરમાં (અંકોત્તર) એકનિપાત, દુકનિપાત એમ એકાદસકનિપાત એટલે કે એકથી માંડીને અગિયાર સુધીની સંખ્યામાં ક્રમશઃ વસ્તુઓની ગણતરીઓ આપવામાં આવી છે. જમારે પુગ્ગલ-પગ્ગત્તિમાં એકક-નિદેસથી માંડીને દસક-નિદેસ સુધી સ્થાનાંગતી જેમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ અને ઉક્ત બન્ને બૌદ્ધ અન્ધોમાં એવી ઘણી જાળતો છે જે સમાન છે. ખાસ કરીને પ્રસ્તુત અન્ધમાં પુરુષ-પરીક્ષાને (૫. ૮૧૩) નામે મેં જે ખંડનું સંકલન કર્યું છે, એમાં આવતા વિષયોનું આશ્ચર્ય-જનક સામ્ય છે. અને સહસ્રા એવું અનુમાન થઈ જાય છે કે કોઈ પણ એકે બીજામાંથી કીધું હશે. પુગ્ગલ-પગ્ગત્તિ અભિવર્તનો અન્ધ

હોઈ, તેની સંકલ્પના અંશુતર કરતાં જૂની ન લેખાય; અને તેમાંની ઘણી બાબતો અંશુતર જેવી જ છે. ખાસ કરીને પુરુષની લંગીઓ સ્થાનાંગ, અંશુતર અને પુગ્ગલ-પગ્ગલિમાં એક સરખી છે. મેં ઉક્ત ખંડનાં દિપ્તલોમાં તુલના કરી છે એથી અહીં તે વિશે લંબાણ કરવું બિનજરૂરી છે. રચનાપદ્ધતિમાં ઉક્ત જૈન-બૌદ્ધ્ય-યોમાં જે ભેદ છે તે એ છે કે, જૈન ગ્રન્થો માત્ર ગણતરીઓ જ આપે છે; જ્યારે ઉક્ત બન્ને બૌદ્ધ્ય-યો તેનું વિવરણ પણ કરે છે. એથી ઘણી એવી બાબતો છે જેનું સ્પષ્ટીકરણ જૈન ગ્રન્થમાં સુલભ નથી, તે બૌદ્ધ્ય-યો વાંચતાં અત્યંત સ્પષ્ટ બની જાય છે. બન્ને પરંપરાના ગ્રન્થોનો વિષય શ્રમણ-પરંપરામાં સામાન્ય હોઈ, કેણે કોનામાંથી લીધું એ કહેવું કઠણ છે. અત્યારે એટલું જ કહી શકાય કે જૈન-બૌદ્ધ પરંપરા આ વિષયમાં સમાન છે અને એકબીજાના વિચારોના પડઘા એકબીજામાં પડીને બન્ને પરંપરા પરિનિર્મિત બની છે.

દીધનિકામનું સંગીતિ-પરિચાય-સુત્ર અને દસુતરસુત્ર, ખુદ્ધનિકામનો ખુદ્ધપાઠ (કુમારપદ્ધ) આદિની રચના પણ સંખ્યાને પ્રાધાન્ય આપીને થઈ છે. એટલે એમ માની શકાય કે, બૌદ્ધ્ય-યોમાં અંશુતર અને પુગ્ગલ-પગ્ગલિની જ એ સંધી નથી; પણ એવાં અનેક પ્રકરણો છે જેમાં સ્મૃતિસૌકર્ષની દૃષ્ટિએ સંખ્યાપ્રધાન રચના કરવામાં આવી છે. મહાભારતના^૧ વનપર્વમાં અધ્યાય ૧૩૪માં બંદી અને અપ્સાવક-નો વાદ છે; તેમાં જન્મે ઉત્તરોત્તર એકથી માંડીને તેર સુધીની ગણનામાં આવતી વસ્તુઓનું^૨ પરિગણન કરે છે આ ઉપરથી જણાય છે કે, પ્રાચીન કાળમાં સ્મૃતિસૌકર્ષની દૃષ્ટિએ સંખ્યાપ્રધાન રચનાઓ રચાતી હતી.

જૈન ગ્રન્થોમાં પણ સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ સિવાયના ગ્રન્થોમાં પણ કેટલાંક પ્રકરણોમાં આવી સંખ્યાપ્રધાન રચનાને અપનાવવામાં

૧. 'પરિવસદિત્ય કા દર્શિદાસ'—૩૫૫ધ્યાય, પૃ. ૧૦૬.

૨. 'દિરદી એક દર્શિવન દેવિક'—૫૦ ૧૩.

આવી છે જેમકે, ઉત્તરાધ્યયનનું ૩૧મું અધ્યયન 'ચારિત્રવિધિ' નામનું છે, તેમાં એકથી માડીને ૩૩ સુધીની સખ્યામાં વસ્તુઓનું પરિગણન કરવામાં આવ્યું છે. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશવિધિમાં આવી પ્રક્રિયાને પણ સ્થાન હતું તે આ જ ગ્રન્થમાં આવેન વિમલવાહન નામના બાવી તીર્થ કર (૫ ૭૨૭) ના ચરિત્ર ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે અને એથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે, ઉત્તરાધ્યયનમાં આવેન સખ્યા ૧ થી ૩૩ ની ખામતો અને વિમલવાહનના ચરિત્રમાં જણાવેલ ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશની તે જ ખામતો સમાન છે, એટલે એમ નિશ્ચય કહી શકાય કે ભગવાનના ઉપદેશને સખ્યાની દૃષ્ટિએ સાકળગાની પ્રવૃત્તિ મહુ જ જૂના કાળથી પ્રચલિત છે તેન જ મહદ્વરૂપ સ્થાનાગ અને મમતાપાગમાં જોના મળે છે

સ્થાનાગમાં પરિવૃદ્ધિ આ ગ્રન્થની પદ્ધતિ જાણવા પછી એ જાણવું મહુ સરલ થઈ પડે છે કે આમાં સમયે સમયે કેવી જાતના ઉમેરા થયા છે જે ઉમેરા સખ્યાની દૃષ્ટિએ થયા છે છતાં જેનો સંબંધ ઇતિહાસ સાથે પણ છે તેના ઉમેરાને તો તારવી શકાય છે અને એમને વિષે એમ કહેવાની શક્યતા છે કે અમુક સૂત્ર પાછળથી ઉમેરાયું જ હશે આમાં નિહન જેવા સૂત્રોનો સમાવેશ (૫૦ ૨૬૬) થાય છે પણ જે સખ્યાનંદ સૂત્રોમાં ઇતિહાસ અથવા સમયની કોઈ સૂચના નથી તે પાછળથી ઉમેરાયા હોય છતાં આપણી સામે તેવા સૂત્રો જુદા તારવવાનું સાધન નથી

પણ આ ગ્રન્થમાં એના ધણા સૂત્રો છે જે સમગ્ર ગ્રન્થની પદ્ધતિથી જુદા પડે છે તેમને વિષે નિશ્ચિતરૂપે કહી શકાય એમ છે કે એ સૂત્રો આ ગ્રન્થની પદ્ધતિને અનુરૂપ નથી અને ગમે ત્યારે પણ પાછળથી પ્રવિષ્ટ થઈ ગયા છે

સ્થાનાગમાં બાવી તીર્થ કર વિમલવાહનનું વિસ્તૃત ઇવનચરિત્ર આવે છે (૫૦ ૭૨૭) તે નિશ્ચિતરૂપે પાછળથી જ ઉમેરાયું છે તેમાં શકાને સ્થાન નથી સંપૂર્ણ ગ્રન્થની પદ્ધતિ એવી છે કે કશા પણ

વિવરણ વિના માત્ર ગણનાઓ આપી દેવી. પણ આમાં તો પ્રથમ સૂત્ર ૬૯૧માં જે જીવોએ ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં તીર્થંકર નામ ગોત્ર નિષ્પન્ન કર્યું તેવા નવનાં નામ ગણાવ્યાં છે. તેમાં બાવી તીર્થંકર રાજા શ્રેણિકનું નામ પણ છે. સૂત્ર ૬૯૨માં આગામી હિત્સર્પિણીમાં ચાતુર્થામ ધર્મનો ઉપદેશ આપીને જે જીવો સિદ્ધ થશે તેવા નવનાં નામ ગણાવ્યાં છે. આમાં શ્રેણિક કે વિમલવાહનનું નામ નથી. અને ત્યાર પછી સૂત્ર ૬૯૩માં રાજા શ્રેણિકનો જન્મ વિમલવાહન તીર્થંકર થઈને શું શું કરશે તે વર્ણવ્યું છે. આમ આ સૂત્ર અહીં અસંખ્ય રીતે ગોઠવી દેવામાં આવ્યું છે એટલું જ નહિ પણ તેની પદ્ધતિ પણ સમગ્ર ગ્રંથની નિશ્ચિત પદ્ધતિથી જુદી જ પડે છે. તેમાં માત્ર વિમલવાહનનું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે જે સમગ્ર ગ્રંથથી જુદું તરી આવે છે. તેને પ્રસ્તુત નવની સંખ્યા સાથે કરો જ સંબંધ નથી. આથી એમ કહી શકાય કે વિમલવાહનનું ચરિત્ર ગમે ત્યારે પણ કોઈએ સ્થાનાંજમાં ગોળી દીધું છે; તે પ્રાર્થમિક સંકલનાનું નથી.

આ જ પ્રમાણે સૂત્ર ૬૦૭માં (૫૦ ૬૪૬) નંદીશ્વરદ્વીપના અંચલક પર્વતોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. તે જોતાં પણ એમ લાગે છે કે સંખ્યા ચારના ક્રમમાં ચાર અંચલક પર્વતોનાં નામ આવે તેમાં કર્યું જ અયોગ્ય નથી. પણ અહીં તો તે પર્વતોનું વિસ્તૃત વર્ણન પણ છે. તે બતાવે છે કે એ વર્ણનનો ભાગ તો નિશ્ચિનરૂપે પાછળથી જ ઉમેરાયો છે.

આ જ વસ્તુ સૂત્ર ૧૩૫ (૫૦ ૮) જેમાં ત્રણનો પ્રત્યુપકાર દુષ્કર છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે, તેને પણ લાગુ પડે છે. તેમાં પણ માત્ર ગણતરી નથી પણ વિવરણ છે. આને મળતાં બીજાં સૂત્રો પણ છે જેમને વિષે નિશ્ચિનપણે કદી શકાય તેમ છે કે તે બધાનું વિવરણ પાછળથી જ ઉમેરાયું છે. જેમકે સુખશ્યા (૫૦ ૨૯), દુઃખશ્યા (૫૦ ૩૦), મોહનીય સ્થાનો (૫૦ ૬૪), માયાવી (૫૦ ૧૩૭), વિભંગમાન (૫૦ ૨૬૯) આદિ.

બળદેવ-વાસુદેવનું વર્ણન (૫૦ ૭૫૪) પણ પાછળથી જ ઉમેરાયું હોય તેમ તેનું વિવરણ જોનારને લાગશે જ.

વળી સ્વરમંડલ પ્રકરણ (૫૦ ૮૭૯)ના અંતમાં ‘આમ આ સ્વરમંડલ પૂરું થયું’ એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે સૂચવે છે કે એ આખું પ્રકરણ જ આમાં પાછળથી ગોઠવી દેવામાં આવ્યું છે. ટિપ્પણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ આખું પ્રકરણ અનુયોગદ્વારમાં પણ છે. પણ વસ્તુતઃ એ સ્વતંત્ર નાનો પ્રકરણગ્રંથ હશે અગર કોઈ ખીજા મોટા ગ્રંથનું એક સ્વતંત્ર પ્રકરણ માત્ર હશે. તેને એમ ને એમ આમાં સંપૂર્ણ ભાવે ગોઠવી દેવામાં આવ્યું હશે.

તૃતીયસ્થાનના બીજા ઉદ્દેશને અંતે સૂત્ર ૧૬૬-૧૬૭ છે તેમાં ગૌતમાદિ શ્રમણો અને ભગવાન મહાવીર વચ્ચેનો સંવાદ આવે છે. આ પણ સમય ગ્રંથની શૈલીની દૃષ્ટિએ મેળ વિનાનું છે અને નિશ્ચિતરૂપે પાછળથી ઉમેરાયું છે. ટીકાકાર એ સૂત્રોની તૃતીય સ્થાનમાં સંગતિ મળાવે છે, તે ભૂલો અથવા જણાય છે. (૫૦ ૨૯, ૧૬૭)

વિમાજનનો સ્વામી : આ ગ્રંથ મુખ્યત્વે વિભાગપરક છે. એટલે કે પ્રતિપાઘ વિષયોના બેદોની ગણતરી આમાં આપવામાં આવી છે. સામાન્ય રીતે એ બેદો અગર વિભાગો તે તે વસ્તુને સંપૂર્ણ રીતે આવરી લે છે, પણ એવાં પણ કેટલાંક સ્થાનો છે જ્યાં વિભાગીકરણ ખામી ભરેલું જણાય છે. વસ્તુના બેદોમાં કંતો અથવા બેદોની ગણતરી નથી કરી અથવા તો અનાવરમક વિસ્તાર, નિશ્ચિત વિભાગક તત્ત્વનો આશ્રય લીધા વિના કરવામાં આવ્યો છે. આવાં કેટલાંક સ્થળો માટે જુઓ ૫૦ ૧૯૮, ૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૭, ૩૮૪, ૩૯૬, ૫૭૩ આદિનાં ટિપ્પણો.

યોજા મન્વો માયં સ્વયં : આ ગ્રંથ કોઈ એક નિશ્ચિત વિષયનો નહિ હોવાથી આને સંગ્રહગ્રંથ જ કહેવો જોઈએ. ભગવાનના ઉપદેશની વસ્તુઓને આમાં કોનામાં આવી છે એ ખરું; પણ પ્રશ્ન એ છે કે તેમના સાક્ષાત્ ઉપદેશનો ભાગ આમાં કેટલો ? આનો જવાબ પરંપરા

પ્રમાણે એમ આપી શકાય કે આમાં જે કાર્ત્ત છે તે ભગવાનનો સાક્ષાત્ ઉપદેશ જ છે, કારણ કે આ એક અગમન્ય છે. પરંતુ અત્યાર સુધીની અર્થા ઉપરથી એ વાત ચોક્કસ થઈ છે કે આમાં નવા ઉમેરા પણ થયા છે એટલે ભગવાનના આગત ઉપદેશ મિલાવવું પણ આમાં ધણું છે એમ માનવું નેઈએ

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં મમનાયાંગનું નામ આવે છે (સૂ. ૧૭૨) બીજોવ-વાસુદેવના પ્રકરણમાં વિસ્તાર અમવાયાંગમાં નેઈ લેવાનું કહ્યું છે અર્થાત્ સમસાયાંગમાં એ જ સૂત્ર વિસ્તૃત રૂપે દોરાથી અહીં વિસ્તાર નથી કર્યો

ભગવતીના નામ વિના પણ એવા ધર્મો સૂત્રો આમાં છે જેમનો અન્યમ સમય ભગવતીનાં તે તે સૂત્રો આવે છે જેમકે પૃ. ૭૬, ૨૦૧, ૨૦૨ આદિમાં આવેલ તે તે સૂત્રો ભગવતીમાં પણ છે ભગવતી પણ એક મંત્રદાયક છે એટલે એ કહેવું કાબૂ છે કે મૂળ વસ્તુઓ ક્યા મંત્રમાં સંમિલીત થઈ પણ સામાન્યપણે કહી શકાય છે કે, ભગવતીમાં પ્રયેષ ઉદ્દેશના પ્રાગંભમાં વિષયસૂત્રીનો અમદ કરતી ગાથાઓ આપવામાં આવી કે એટલે તેમાં નહીં ઉમેરવાનો અવશ્યક ઓછો છે, જ્યારે સ્થાન ૧માં નામ ઉમેરવાને રોકે એવું કેઈ તરફ નથી એટલે સંભવ એવો છે કે ભગવતીની તે તે વસ્તુઓ સ્થાનાંગમાં અંતર્દીન કરવામાં આવી છે, માયુસંધના અચારને સમર્પિત ધર્મો સૂત્રો સ્થાનાંગમાં એવા જ જે સમય બીજા વેળામાં પ્રતિષ્ઠાદક આશ્રમોમાં ઉપવાસ ૧, ૫, ૧૦, આમ કરી વ્યવસ્થાસૂત્ર (પૃ. ૧૭૭૧, ૧૭૭૮, ૧૭૭૫ આદિ), મુદ્ધસપચુર (પૃ. ૧૭૭૮, ૧૭૮૨, ૧૭૮૩, ૧૭૮૪ આદિ), રાપુનરકેષ (પૃ. ૧૭૮૧), નિગીષ (પૃ. ૧૭૮૦) આદિનાં કેળાઈ સૂત્રો સમય આમાં સંકલ્પિત છે એમ માનવાને કાબૂ એ છે કે તે તે સૂત્રો તે તે સ્થાનોમાં સુચરિત છે. આરે સ્થાનાંગમાં તે તેમને અમદ મળ અપવાને અનમાં સર્વને કરવામાં આવે છે

આવરમકનિર્ધુક્તિમાં આવતી કેટલીક ગાથાઓ સ્થાનાંગમાં પણ ન્તેવા મળે છે (૫૦ ૭૫૫ આદિ). પરંતુ તે ગાથાઓ આવરમક-નિર્ધુક્તિમાંથી આમાં લેવામાં આવી છે એમ માનવાને બદલે એમ માનવું વધારે સંગત છે કે અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ તેવી ગાથાઓનો સંગ્રહ આવરમકનિર્ધુક્તિ અને સ્થાનાંગ બન્નેમાં થયો છે. આવરમકનિર્ધુક્તિની બધી ગાથાઓ આચાર્ય લદ્દખાલુએ જ રચી હોય એવો સંભવ ઓછો છે. પ્રાચીન પરંપરામાંથી ધણી ગાથાઓ તેમણે એમ ને એમ લઈને પોતાની નિર્ધુક્તિમાં સંગૃહીત કરી દીધી હોય એવો સંભવ વધારે છે. અને એથી જ મૂલાચાર અને આવરમકનિર્ધુક્તિમાં ધણી ગાથાઓમાં સામ્ય આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

સ્થાનાંગમાં પ્રતિષ્ઠાદિત એકેક વિષયનું મૂલ સ્થાન શોધવું આવરમક છે; એટલું જ નહિ પણ અન્ય આગમોમાં પણ ક્યાં ક્યાં તે તે વિષયો આવે છે તેની શોધ પણ કરવી આવરમક છે. અન્ય આગમો-માં આવતા સરખા વિષયોની સૂચના સહજલાવે શક્ય હતી તે મેં દિપ્તિઓમાં આપી છે, પણ તે અધૂરી જ છે. આને માટે આચાર્ય શ્રી આત્મારામજીના તત્ત્વાર્થ-જૈનાગમ-સમન્વયની શૈલીથી સ્થાનાંગ-સમવાયોગ-જૈનાગમ-સમન્વય જેવા એક સ્વતંત્ર ગ્રંથની આવરમકતા છે જ. અને તે કાર્ય ઉક્ત આચાર્યશ્રી બહુ સુંદર રીતે પાર પાડી શકે તેમ છે. એ ઉપરાંત જૈનેતર ગ્રંથોમાં પણ તે તે વિષયની શોધ કરવી આવરમક છે. મેં બૌદ્ધ મૂળ ત્રિપિટકમાં આવતા કેટલાક સમાન વિષ-યોની સૂચના દિપ્તિઓમાં આપી છે; પણ તે પણ અધૂરી જ છે. તેને પણ પૂરી કરવામાં બૌદ્ધ અટ્કયાઓની તુલના કરવી આવરમક છે; અને વૈદિકપ્રાકૃત્યની તુલના પણ જરૂરી છે. આ મહાકાર્ય જો થાય, તો જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક પરંપરામાં સાંસ્કૃતિક ઐક્ય કેટલા મોટા પ્રમાણમાં છે, તે આપણી સામે બહુ જ સુંદર રીતે ઉપસ્થિત થાય એમ છે.

૩. સમવાયાંગનો પરિચય

મવલ્લવર્તા અને મમદમર્યાદા : સ્થાનાંગની જેમ આમાં પણ ‘મુખ’ મે આઉસતેણ બગવવા એવમહખાવ’ છે એટલે આ પણ પરંપરા પ્રમાણે મુખમાંની સંકલનાન્તર્ગત મનાય છે. પણ આમાં પણ ઉમેરણ થયું છે એટલે અત્યારે જે રૂપમાં છે તે રૂપે તે સંપૂર્ણ મુખમાંની કૃતિ છે એમ કહી શકાય નહિ. પણ આમાં સાતની ગણતરીમાં નિહવનો ઉલ્લેખ નથી અને જો સૂચક માનીએ, તો એમ કહી શકાય કે આમાં સ્થાનાંગની જેમ લાંબા કાળ પર્વત ઉમેરણ થયું નથી. વળી આમાં આવતી આગમોની દક્રીકતોમાં વિષમાન આગમો સાથે કર્પાઈક કર્પાઈક મેળ નથી ખાતો — તેથી પણ એમ કહી શકાય કે આમાં વાલજીવાચના સમગ્રે નથી વસ્તુ ઉમેરવામાં નથી આવી. પણ આમાં આદારપદ, અવધિપદ (પ્રજાપના) અને કર્પનો નામત ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી દર્પના કર્તા ભદ્રબાહુ અને પ્રજાપનાના કર્તા રમામાચાર્યના સમય સુધી આમાં ઉમેરણ થયું છે એમ નિશ્ચિતરૂપે કહી શકાય. આચાર્ય ભદ્રબાહુ વીરનિર્વાણ પછી ૧૭૦ વર્ષે સ્વર્ગસ્થ થયા છે. અને આર્ષશ્યામ વીરનિર્વાણ ૩૩૫-૩૭૬ સુધી યુગપ્રધાન હતા, એ જ કાળની રચના પ્રજાપના હોઈ શકે; એટલે સામાન્ય રીતે વીરનિર્વાણ ૪૦૦ સુધીમાં સમવાયાંગને વિષમાનરૂપ પ્રાપ્ત થયું હોય એમ માનીએ તો તેમાં અસંગતિનો સંભવ નથી.

સમવાયાંગની ઈલી : સમવાયાંગમાં સમવાયાંગનો જે પરિચય આપ્યો છે, તે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યો છે (૫૦ ૨૩૫) એ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે આની શૈલી પણ સ્થાનાંગ જેમ સખ્યાપ્રધાન છે. બેદ એ છે કે સ્થાનાંગ દશ અધ્યયનોમાં વિભક્ત છે, જ્યારે સમવાયાંગમાં માત્ર એક જ અધ્યયન છે. અને તે સમગ્ર ગ્રંથ એક શ્રુતસ્કંધ રૂપે છે. સ્થાનાંગ એકવિધથી માંડી દશવિધ પદાર્થોનું વર્ણન કરે છે, જ્યારે આમાં એ ક્રમ આગળ પણ લાંબાવવામાં આવ્યો છે મૂળ પાદમાં સ્થાનશતની સૂચના છે (સૂત્ર ૧૩૯); એ ઉપરથી જણાય છે

કે એકથી માડીને એની સખ્યા સુધીની ગણના આમા આપવામા આવી છે.

ત્યા એકની ગણના આપવામા આવી છે, ત્યા એકની સાથે એક લાખ, એક પચ્ચ કે એક સાગર એ બધાને પણ, તે સૌમા એકની સખ્યા આમા જોવાથી ગણી લેવામા આવ્યા છે આ જ પ્રમાણે આગળ દ્વિવિધ વગેરેમા પણ છે એટલે શતસ્થાનનો અર્થ માત્ર શત- એ લેવાનો નથી પણ શતનો ગુણાદાર થઈને જે સખ્યા આવે તે પણ તેમા આવી જાય છે પચ્ચિત્તમે એક સાગરપમ કોડકોડી અર્થાત્ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ (= એક કરોડ x એક કરોડ) સખ્યા પણ તેમા મમાનિષ્ટ થઈ જાય છે

એકથી માડીને એ સુધીની સખ્યા તો ક્રમશઃ આપવામા આવી છે પણ સૌ પછી ૫૦૦ સુધીની સખ્યા ૧૦-૫૦ ઉમેરીને છે એટલે કે ૧૦૦ પછી ૧૦૧ નહિ પણ ૧૫૦-૨૦૦-૨૫૦ ઇત્યાદિ ક્રમે કરી ૫૦૦ સુધી છે ત્યાર પછી ૧૦૦નો વધારો છે એટલે કે ૫૦૦, ૬૦૦, ૭૦૦ આદિ તેમ ૧૧૦૦ સુધી ચાલે છે પછી ૨૦૦૦ આપવામા આવ્યા છે ત્યાર પછી હજાર-હજારની વૃદ્ધિ કરી ૩૦૦૦, ૪૦૦૦ આદિથી કરીને દશ હજાર સુધી ક્રમે છે દશ હજાર (૧૦૦૦૦) પછી એક લાખ (૧૦૦૦૦૦), બે લાખ, ૩ લાખ, ચાર લાખ, પાંચ લાખ એમ ક્રમે ૯ લાખ સુધી ગણતરી છે. નવ લાખ પછી અચાનક નવ હજાર (કાર્ષક અધિક સહિત) આવે છે, જે અસ્થાને કે દીગકારને પણ આમા સુનની વિચિત્ર ગતિ અથવા લેખકદોષ ગણાયો છે પછી દશ લાખ, એક કરોડ અને એક કોડકોડી છે અહીં સખ્યાનદ સૂત્રોની સમાપ્તિ છે

અગ્રી રીતે સમવાયગ્ર અન્ધ ત્યા જ સમાપ્ત થવો જોઈતો હતો પણ તેમા ત્યાર પછી હાદશાગનો પરિચય આપવામા આવ્યો છે જે નિશ્ચિન્નપે પાછળથી ઉમેરાયો હોવો જોઈએ ત્યાર અંગના પરિચય પછી જન્મ અને અજન્મનું અવસ્થિત નિરપલ્ય પ્રતાપનાના વિવિધ પદોને

આધારે આપવામાં આવ્યું છે. પ્રજાપનાના અવધિપદનો હિલેખ પણ છે. ત્યાર પછી કશ્પને આધારે સમવસરણું વર્ણન સમજી લેવાનું કહ્યું છે. અને પછી કુલકરાદિ, તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ વાસુદેવ, ગણધર આદિ આ અવસર્પિણી અને આગામી અવસર્પિણીના મહાપુરુષો સંબંધી હકીકતો આપવામાં આવી છે. આ પ્રકરણ પણ કોઈ સ્વતંત્ર પ્રકરણ જણાય છે જે પાષ્ઠળથી આમાં ઉમેરાયું છે. કારણ કે, એ પ્રકરણને અંતે इच्छेय एवमाहिज्जति स जहा कुलगरवसेह य न्यतिरवयर वसेह य" ઇત્યાદિ ઉપસંહાર આપવામાં આવ્યો છે.

પ્રજાપનામાંથી જે ભાગ છે અથવા તેા જે ભાગનો સંબંધ પ્રજાપના સાથે છે, તેમાં ભગવાન અને ગૌતમનો સંવાદ છે. અન્યત્ર માત્ર ગણતરીઓ આપવામાં આવી છે.

સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગની ઘણી બાબતો સમાન હોઈ, સ્થાનાંગ વિષેની વિચારણામાં સમવાયાંગને લગતું પણ ઘણું કહેવાઈ ગયું છે, તેથી તેનું પુનરાવર્તન અહીં જરૂરી નથી

૪. વિષયપરિચય

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગના વિષયો સમાન હોવાથી તે બંનેના વિષયનો પરિચય એકસાથે જ આપી દેવો યોગ્ય છે. પ્રસ્તુત અનુવાદમાં મે વિષયોને સાત ખંડમાં વહેંચી નાખ્યા છે. તે આ પ્રમાણે — ૧. મોક્ષમાર્ગ, ૨. તત્ત્વજ્ઞાન, ૩. ગણિતાનુયોગ, ૪. મહાપુરુષો, ૫ સંધ્યવસ્થા, ૬. પુરુષપરીક્ષા અને ૭ વિવિધ.

પ્રથમ ખંડમાં જીવ અને અજીવના વિવરણને લગતી હકીકતો છોડી દઈને નવતત્ત્વ વિચારણામાં સામાન્ય રીતે જે સમાર્પ શકે એવા બધા વિષયોનો સંગ્રહ કર્યો છે જીવ સત્સંગને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જામ એ દરમિયાનની સમસ્ત સાધનાને લગતી હકીકતો તારવીને આ ખંડનું નામ મોક્ષમાર્ગ રાખ્યું છે

બીજા ખંડમાં દ્રવ્યાનુયોગને લગતી હકીકતો આપવામાં આવી છે તેથી તેનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન ગણવામાં આવ્યું છે આમાં જીવ અને

અજ્ય વિષેની બધી હકીકતો સંગ્રહિત કરવામાં આવી છે. દેવ અને દેવલોક તથા નરક અને નારકેની હકીકતો પણ આમાં સમાવિષ્ટ કરી દીધી છે.

ખંડ ત્રીજે ગણિતાનુયોગ અથવા ભૂગોળને નામે છે. તેમાં લોક-અલોક અને લોકમાં સમાવિષ્ટ દ્વીપ-સમુદ્રો-નદીઓ વગેરેને લગતી હકીકતો હોવાથી અને પરંપરામાં ગણિતાનુયોગના નામે આ વિભાગ ગોળખાતો હોવાથી આનું નામ ગણિતાનુયોગ રાખ્યું છે.

ખંડ ચોથામાં કુચકરો, તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, બળદેવો, વાસુદેવો, આદિ મહાપુરુષોની હકીકતોનો સંગ્રહ હોવાથી આ ખંડનું મથાર્યનામ મહાપુરુષો રાખવામાં આવ્યું છે. પરંપરામાન્ય નામ શલાકાપુરુષો છે. પણ આમાં શલાકાપુરુષો સિવાયના પણ કેટલાક મહાપુરુષો જેવા કે ગણધર વગેરેની પણ હકીકતો હોઈ, આ ખંડને શલાકાપુરુષો એવું નામ આપ્યું નથી.

ખંડ પાંચમામાં ચતુર્વિધસધને લગતી પણ અધિકાંશિ સાધુ અને સાધ્વી સધને લગતી હકીકતોનો સંગ્રહ છે તેથી તેનું નામ સંધ્યવસ્થા આપ્યું છે.

છઠ્ઠો ખંડ પુરુષપરીક્ષાને નામે છે. તેમાં પુરુષ વિષે વિવિધ ભંગીઓ આપવામાં આવી છે તે ભંગીઓનો મુખ્ય આધાર પુરુષના ગુણ-દોષો છે અને એવા ગુણ-દોષોને આધારે જ આપણે દોષ પણ પુરુષનું મૂલ્ય આકી શકીએ છીએ, તેથી આનું નામ મેં પુરુષપરીક્ષા રાખ્યું છે.

સાતમા ખંડમાં પરચૂરણ વિષયોનો સંગ્રહ હોવાથી તેને વિવિધ એવું નામ આપ્યું છે આમાં વ્યાકરણ, સંગીત, કળા, વૈદ્યક, દંડનીતિ વગેરે અનેક પ્રકારના ચોચક વિષયોનો સમાવેશ છે.

આ પ્રમાણે સમગ્ર ભાવે જોઈએ તો આમાં સંસારનાં લગભગ બધાં ક્ષેત્ર, દેવ અને હિપાદેવ તરફો વિષે થોડીધણી હકીકતો આપવામાં

આવી છે, તેથી આ અન્યથા યથાર્થ નામ વિશ્વકોષ જની શકે છે વિષય સ્થિતિમાં નહીં ફેરવીએ તો આ વસ્તુની સદૃશ પ્રતીતિ થઈ જાય છે

આ અન્યની એવી કઈ વિશેષતા છે જે અન્ય જૈન અન્યમાં નથી? એ તો આપણે જોઈ ગયા છીએ કે આ એક સમગ્ર અન્ય છે, તેથી અન્યત્ર વિષયને મુખ્ય રાખીને નિરૂપાણેની દૃષ્ટીકતો આમાં સખ્યાને મુખ્ય માનીને નિરૂપાણેની છે એટલે એવી જાણી દૃષ્ટી તો અન્યત્ર જૈન આગમોમાં વિખગાયેની મળી શકે છે પણ આ અન્યમાં પુરુષપરીક્ષા આ નામે જે ખડ સંકલિત કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્થાનાગમાંથી જ સંકલિત છે અને એમ કહી શકાય કે સ્થાનાગાતર્ગત એ ખડની દૃષ્ટીકતમાંથી જાણુ મોટા ભાગ એવો છે કે જે અન્યત્ર જૈન આગમમાં નહિ મળે તે વિષય જૈનગ્રંથોમાં માત્ર સ્થાનાગનો આગવો છે એટલું જ નહિ પણ આ સમગ્ર અન્યમાં તે ખડની રચના સર્વોપરી છે ગણતરીના રચના જાણે શીતળ જગની પીરડી જેવું એ પ્રકરણ આપણને ધડીભર વિવિધ મનોભાવોના બિડા રહસ્યમાં વિચરણ કરાવે છે અને આપણા પોતાના મનોભાવોની પરીક્ષા કરવા ગ્રેરે છે એટલું જ નહિ પણ ઉન્નતિના માર્ગે જવા પણ ઉત્સુક બનાવે છે વાચકોને એમાંથી કાંઈ એવી ગ્રેરણા મળશે તો મારો શ્રમ નર્થ નહિ જાય

મથાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૧ લો

મોક્ષમાર્ગ

સત્સંગમહિમા^૧

ગૌતમે ભગવાનને પૂછ્યું : ‘ ઉચિત સ્વભાવવાળા શ્રમણ-
બ્રાહ્મણની પયુષાસના-સેવાનું શું ફળ ? ’

ભગવાને જવાબ આપ્યો : “ શાસ્ત્ર-શ્રવણ. ”

ગૌતમ — ‘ હે ભગવન, શાસ્ત્ર-શ્રવણનું શું ફળ ? ’

ભગવાન — “ જ્ઞાન. ”

ગૌતમ — ‘ જ્ઞાનનું ફળ શું ? ’

ભગવાન — “ વિજ્ઞાન, અર્થાત્ સારસારને વિવેક. ”

ગૌતમ — ‘ વિજ્ઞાનનું ફળ શું ? ’

ભગવાન — “ પ્રતિજ્ઞા, અર્થાત્ હિંસાગ્રાહિ પાપકર્મથી
નિવૃત્ત થવાનો સંકલ્પ. ”

ગૌતમ — ‘ પ્રતિજ્ઞાનું શું ફળ ? ’

ભગવાન — “ સંયમ. ”

ગૌતમ — ‘ સંયમનું શું ફળ ? ’

ભગવાન — “ સંયમથી પાપકર્મ અટકે. ”

ગૌતમ — ‘ પાપકર્મ અટકે તેથી શું થાય ? ’

ભગવાન — “ તપ થાય. ”

ગૌતમ — ‘ તપસ્યાનું શું ફળ ? ’^૨

ભગવાન — “ તપસ્યાથી જૂનાં કર્મો હણાય. ’

૧. શુઓ પ્રકરણને અતિ દિબ્બલ નં. ૧.

૨. શુઓ પ્રકરણને અતિ દિબ્બલ નં. ૨.

ગૌતમ — “ જૂનાં કર્મોં દણાય તેથી શું થાય ? ”

ભગવાન — “ મન-વચન-કાયના વ્યાપારો બધ પડે ”

ગૌતમ — “ વ્યાપારો બધ થવાથી શું થાય ? ”

ભગવાન — “ આત્માનું નિર્વાણ, અર્થાત્ કર્મના વિકારોથી

આત્માની મુક્તિ ”

ગૌતમ — “ વિકારથી ગદિત થવાથી શું થાય ? ”

ભગવાન — “ આત્મા મિદ્ધ થાય છે ”

[—અાા ૧૬૦]

ટિપ્પણ

ટિ. ૧ : દ્વિતીય નગરીમા પાશ્વરપરચના સાધુઓ જોડે ત્યાના આવગેનો સઘમ અને તપ વિષે વાર્તાવાપ થતા હતા. આ જાળની ઝોતનને બાળ લાગી ત્યારે તે સાધુઓના જ્ઞાન વિષે તથા તેમણે કરેલા પુનરાચારી સત્યતા વિષે ગૌતમે ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું તે પ્રસન્નને આ સવાલ છે — જુગો ભગવાની રૂપ શાં, ૩૦૫ આની સાથે ઉત્તરાચ્યનનું ૨ મું અચ્યન સરખાવવા જેવું છે

આ સવાલમા જેમ સભ્યગથી કનકેશવ જ્ઞાનવિજ્ઞાન પામી અતે મોક્ષ પમાય છે તે બતાવુ છે, તેની જ રીતે બૌદ્ધોમા પ્રતીત્ય સમુત્પાદ નામે મોક્ષ પ્રતિપત્તિના કર્મનું વર્ણન છે જેમકે --અવિદ્યા-મ-૧૨-વિજ્ઞાન (જાણવાપણ) નામરૂપન્યસપતન (મન અને પાપ જ્ઞાનેટિરો) — મર્ગ (ઈચ્છા વિષય સંચાર) વેદના (શુભ-કુખ-કેશ) — તૃષ્ણા-લોભ (ક્રોધાદભ) — કર્મ (બંધ) — જન્મ-જરા મૃત્યુ ચોક વગેરે આમ, અવિદ્યાના નામથી કર્મશ લગભરણઆદિ સર્વ દુખોનો નાશ થાય છે આ જ નિર્વાણ છે — વિનય ૦ પુ. ૭૫

આને લગભગ મળેલા કર્મ ઉત્તરાચ્યનમા (૩૨ ૧થી) છે ત્યા કહ્યું છે કે મોક્ષથી તૃષ્ણા અને તૃષ્ણાથી મોક્ષની ઉત્પત્તિ છે મોક્ષથી મ થાય છે અને કર્મથી રાગ ગને દેષ મ્મ એ ભતિ-મરણનું મૂળ છે ભતિ-મરણ એ જ દુખ છે આમ મોક્ષનો નાશ કરવાથી દુખનો નાશ થાય છે

આ જ પ્રમાણે ઝોતમહુનિ પ્રણીત ન્યાયદર્શનમા પણ મિથ્યાજ્ઞાન-રોપ-પ્રવૃત્તિ-જન્મ-કુખ એ કર્મે વર્તમાનથી દુખનો નાશ થતા મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો બતાવે છે ન્યાયદર્શન ૧-૧-૨

સામાન્યપણે એમ કહી શકાય કે, સર્વ દર્શનમાં જ્યાં અનિષ્ટોના કારણ રૂપે અજ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાનને વર્ણવ્યું છે અને સર્વપ્રથમ એ અજ્ઞાનનો જ નાશ કરવા માટે કોઈ ઉપદેશ આપે છે.

દિ.૦^૨ : આ જ વસ્તુનો 'મહાવીર સિદ્ધાન્ત' તરીકેનો કલ્પેત્ત્વ બૌદ્ધમંથ અનુત્તરમાં છે. તેવી નિર્જંગનું સાધન તથા નહિ પણ ગાદસખનતા, પ્રાતિભોક્ષ નામના મયમાં વર્ણવેલા બિશ્વબિશ્વનીના નિયમોનું આવરણ, આચાર અને ગાયર (નિષ્કા)ના નિયમોનું પાલન, અને નાનામાં નાના દોષની પણ અવગણના ન કરવી—એવો બૌદ્ધ સિદ્ધાન્ત ત્યાં વર્ણવવામાં આવ્યો છે.—અનુત્તર ૩.૭૪.

૨

શ્રવણમહિમા^૧

૧

ધર્મ એ વસ્તુ સ્વીકારવા યોગ્ય છે એમ સાંભળ્યું હોય, અને સમજ્યો હોય, તો આત્મા—

૧. કેવળીએ ઉપદેશેલ ધર્મને સાંભળવા પામે.
૨. સાંભળીને સચ્ચક્તવ-શ્રદ્ધાને પામે.
૩. શ્રદ્ધાશુ થઈ પ્રવ્રત્ત્યા લે.
૪. પ્રવ્રત્ત્યા લઈ પ્રજ્ઞાયથ^૨ પામે.
૫. પ્રજ્ઞાયારી થઈ શુદ્ધ સચમી બને.
૬. શુદ્ધ સચમવાળો થઈ સંવરવાળો^૨ થાય.

૧. પ્રસ્તુત રિપયનો સંકેત બગવતી સૂત્રમાં છે. જુઓ આ માળાનું 'બગવતીસાર' પૃ. ૧૬.

૨. જેવાથી આત્મામાં કર્મમય આવનો બધ યાચ તે તથ ચારિત્ર વગેરે. જુઓ આ માળાનું તત્ત્વાર્થસૂત્ર. પા. ૩૪૫ ટં. ૦.

- ૭ સવર વડે મતિજ્ઞાનને^૧ પામે
 ૮ મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાની થાય
 ૯ પછી અવધિજ્ઞાની થાય.
 ૧૦ પછી મન પર્યાયજ્ઞાની થાય
 ૧૧ અને કેવળજ્ઞાનને પણ પામે

[—સ્થા. ૬૬]

૨

જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનમોહનીય કમ^૨ જે ઉદયમા આંચુ હોય (ઝિટલે કે ફળ આપવા લાગ્યું હોય) તેનો ક્ષય, અને જે ઉદયમા ન આંચુ હોય તેનો ઉપશમ એમ ક્ષયોપશમ વડે આદમા—

૧. કેવળીએ ઉપદેશેલ ધર્મને સાલળવા પામે
 ૨ સાલળીને શ્રદ્ધાળુ થાય
 ૩-૧૦. યાવત્^૩ મન પર્યાયજ્ઞાનવાળો થાય ૪

[—સ્થા. ૮૮]

૧ મતિજ્ઞાન વડે પાચ જ્ઞાનો વિષે આગળ વર્ણન આવશે જુઓ આ માળાનું 'તત્વાર્થસૂત્ર' પૃ ૨૧ ૬૦ સ્થૂલ રૂપે હીએ તો મતિજ્ઞાન એમ્ને હૃદય મનની સહાયતાથી યત્ન જ્ઞાન સુવજ્ઞાન એમ્ને માત્રજ્ઞાન અવધિ અને મન પર્યાય જ્ઞાન એ જે જ્ઞાનો એક પ્રકારની વિરોધ શક્તિથી પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાનો છે, જેમા હૃદયાદિની જરૂર નથી પડતી કેવળજ્ઞાન એટલે તો શુદ્ધ આત્માને યત્ન સર્વવિધ્ય જ્ઞાન

૨ જ્ઞાન, જ્ઞાની, અને જ્ઞાનના સાધનો પ્રત્યે દ્વેષ, ખીલને જ્ઞાન ન મળે એનું માલસાર^૪, વગેરે દોષોને પરિણામે જ્ઞાનશક્તિ આવૃત થઈ જાય છે અને જ્ઞાની કે સતના, મસ્તિના કે ધર્મના અસત્ય દોષો પ્રગટ કર્યા કરવા વગેરે દોષોથી દર્શન—શ્રદ્ધાની ખામતમા મૂઢતા પ્રાપ્ત થાય છે એ જઘાની નિગત માટે જુઓ આ માળાનું 'તત્વાર્થસૂત્ર' પૃ. ૨૬૮ ૦૦

૩ યાવત્ એટલે—થી માત્રને મુધી અર્થાત્ ઉપર આવેલા ૩થી ૧૦ મુધી

૪ અહીં કેવળજ્ઞાન નથી ગણાવ્યું, કારણ કે તે જ્ઞાનાવરણીય કમના સહતર ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે અહીં તો ક્ષયોપશમથી જતી લબ્ધિનો જ પ્રસંગ વળી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પણ અહીં ક્ષયોપશમિક જ સમજવા નોઈએ

૩

આર'લ' અને પરિશ્રદ્ધ—આ બેને અનર્થકારી જાણે, તે

આત્મા—

૧. કેવળીએ ઉપદેશેલ ધર્મને સાંભળવા પામે.

૨. સમ્યગ્દર્શન પામે.

૩-૧૧ યાવત્ કેવળજ્ઞાનને પામે.

[—સ્થા ૧૫]

તથી ઊલટું જો આર'લ અને પરિશ્રદ્ધને અનર્થકારી ન જાણે, તે આત્મા—

૧. કેવળીએ ઉપદેશેલ ધર્મને સાંભળવા ન પામે.

૨. સમ્યગ્દર્શન ન પામે.

૩-૧૧. યાવત્ કેવળજ્ઞાન પણ ન પામે.^૨

[—સ્થા ૧૪]

૪

હું યામ^૩ ત્રણ છે—પ્રથમ, મધ્યમ અને અંતિમ. —આ ત્રણે યામમાં આત્મા—

૧. કેવળીએ ઉપદેશેલ ધર્મને સાંભળવા પામે.

૨. શ્રદ્ધાળુ બને.

૩-૧૧. યાવત્ કેવળી થાય.

હું વય ત્રણ છે—પ્રથમ, મધ્યમ અને અંતિમ. —આ ત્રણે વયમાં આત્મા—

૧. હિંસાદિ સાવધ અનુષ્ઠાન 'આરલ' કહેવાય છે.

૨. પ્રસ્તુત વિષયનું સમર્થન સૂત્રકૃતાગ ૧-૧-૪-૩મા પણ છે. છત્રોનો આરબો તથા પરિશ્રદ્ધી અને અનારબી તથા અપરિશ્રદ્ધી એવો વિભાગ ભગવતી સૂત્ર ૫, ૭ માં છે. જૈન શિષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય આરભ અને પરિશ્રદ્ધનો ત્યાગ જ છે.

૩. સામાન્ય રીતે હિંસા અને રાતને ચાર ચાર 'યામ' વિભાગમાં વહેચવામાં આવે છે.

૧. કેવળીએ નિરૂપેલ ધર્મને સંભળવા પામે.
૨. શ્રદ્ધાળુ થાય.
- ૩-૧૧. ચાવત કેવળી થાય.^૧

[—સ્થાન ૧૫૫]

૩

ધર્મ

૧. ધર્મમહિમા

હૈ ! આશુચ્ચમાન શ્રમણ ! આ ત્રણેના ઉપકારનો બહોલો વાળવો (પ્રત્યુપકાર) હુકર છે—

(૧) માતા-પિતા; (૨) ભર્તા—સ્વામી; (૩) ધર્મચાર્ય.

૧. કોઈ પુરુષ મૈત્રેય સ્વામીમાં શત-સહસ્ર પાકવાળાં તેલથી પોતાનાં માતા-પિતાનાં શરીરને માલિશ કરી સુગંધી પાણીથી નવરાવે, અને સર્વાલંકારથી તેમને વિભૂષિત કરે, પછી ૧૮ પ્રકારનાં શુદ્ધ ભોજન જમાડે અને જીવનપથ^૨ ત પોતાના બહા ઉપર જિજ્ઞાસી ફેરવે—આટલું કરે છતાં તે પુરુષ માતા-પિતાના ઉપકારનો બહોલો વાળી શકતો નથી. તેથી જિલકું, જો તે તેમને કેવળીએ બતાવેલ ધર્મ સંભળાવે અને તે ધર્મમાં તેમને સ્થિર કરે, તો તેમ કરી તે માતા-પિતાના ઉપકારનો બહોલો વાળવા સમર્થ થાય ખરો.^૨

૧. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, મનુષ્યની વચ કે સત-દિશ્વરનો કોઈપણ સમય જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં બાધક નથી.

૨. લગભગ આજ શબ્દોમાં બચવાનું શુદ્ધ માતા-પિતાનો પ્રત્યુપકાર દર્શન છે તે વર્ણવ્યું છે, તથા માતા-પિતાને ધર્મમાં સ્થિર કરે તો બહોલો વળે ખરો, એ પણ કહ્યું છે જુઓ અનુવર્ત ૨-૪-૨.

૨. કોઈ ધનવાન કોઈ ગરીબને ધનની મદદ કરી વેપારે લગાડે, અને તેથી પરિણામે તે માણસ ગરીબ મટી ધનવાન બની જાય. સમય જતાં સંભવવશાત્ પેલા ધનિક પુરુષ ગરીબ બની જાય અને પોતે કહેલી મદદથી ધનવાન બનેલા પેલા પુરુષ પાસે મદદ માગવા જાય ત્યારે તે માણસ પોતાનું અર્થસ્થ તેને આપી દે, તો પણ તે ઉપકારનો બદલો વાળવા સમર્થ ન થઈ શકે. પણ જો તે કેવળીએ બતાવેલ ધર્મ અલગાવી તેમાં તેને સ્થિર કરી શકે, તો તે ઉપકારનો બદલો વાળવા સમર્થ થઈ શકે ખરો.

૩. કોઈ પુરુષ ધર્મશ્રાવનું માત્ર એક જ ધર્મવચન સાંભળી, બોધિલાલ કરી, યથાસમયે શ્રુત્ય પામી, દેવસાક્ષમાં ઉત્પન્ન થયેા હોય અને પોતાની તે દેવચોનિને પ્રતાપે તે પોતાના ધર્મશુરુને દુષ્કાળવાળા દેશમાંથી ઉપાડી સુલક્ષવાળા પ્રદેશમાં મૂકી દે; શુરુ જો જંગલમાં અટવાઈ ગયા હોય તો ત્યાંથી ઉપાડી વસ્તીમાં મૂકી દે; શુરુ રોગગ્રસ્ત હોય તો રોગમુક્ત કરે — આ બધું કરવા છતાં તે શુરુના ઉપકારનો બદલો વાળવા સમર્થ નથી. પણ જો પ્રસંગવશાત્ તે શુરુ ધર્મબ્રજ થતા હોય અને તે વખતે આવી તેમને જો તે ધર્મ-માર્ગમાં સ્થિર કરી શકે, તો તેમ કરી તેમના ઉપકારનો બદલો વાળવા સમર્થ થાય ખરો.

[—સ્થા ૧૩૧]

૨. ધર્મપ્રાપ્તિ

જે વડે આત્મા કલેશને પામે છે, તે અધર્મપ્રતિમા એક છે.

જે વડે આત્મા જ્ઞાનાદિ વિશેષોને પામે છે, તે ધર્મપ્રતિમા એક છે.

[—સ્થા ૩૧૪૦]

હ બોધ - ધર્મપ્રાપ્તિ બે છે —

૧. જ્ઞાનબોધિ (જીવાદિ તત્ત્વોનું સમ્યગ્જ્ઞાન).

૨. દર્શનબોધિ — સમ્યક્ત્વ (પદાર્થોને યથાર્થરૂપથી જાણવાની રુચિ).

હ તે જ પ્રમાણે બુદ્ધ પણ બે છે —

૧. જ્ઞાનબુદ્ધ; ૨. દર્શનબુદ્ધ.

હ તે જ પ્રમાણે મોહ અને મૂઢ વિષે સમજવું.

[—સ્થા. ૧૦૪]

હ બોધિ ત્રણ છે —

૧. જ્ઞાનબોધિ; ૨. દર્શનબોધિ; ૩. ચારિત્રબોધિ.

હ બુદ્ધ પણ ત્રણ છે —

૧. જ્ઞાનબુદ્ધ; ૨. દર્શનબુદ્ધ. ૩. ચારિત્રબુદ્ધ.

હ તે જ પ્રમાણે મોહ અને મૂઢ વિષે સમજવું.

[—સ્થા. ૧૫૬]

૧. અરિહંતનો અવર્ણવાદ,^૧ ૨. ધર્મનો અવર્ણવાદ,

૩. આચાર્યોપાધ્યાયનો અવર્ણવાદ, ૪. સંધનો અવર્ણવાદ અને

૫. દેવોનો અવર્ણવાદ — આ પાંચ^૨ અવર્ણવાદ હોય, તો જીવ

ધર્મને પામી શકતો નથી.

અને તેથી બિલકુલ અરિહંત આદિની પ્રશંસા કરે, તો જીવને ધર્મપ્રાપ્તિ મુશ્કેલ બને છે.

[—સ્થા. ૪૨૬]

નિઃશીલ, નિર્મત અને પ્રત્યાજ્ઞાન વિનાના પુરુષના

આ ત્રણ બગડે છે —

૧. આ લોક; ૨. પરલોક; ૩. આન્તરિ-જન્મ.

૧. ખેટી નિંદા. ૨. જુઓ આ પ્રકરણને અતે દિપણ નં. ૧.

પણ મુનીષ, વ્રતવાન અને પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવના એ ત્રણેય મુધરે છે—

[—સ્થા ૧૬૧]

ધર્મપ્રાપ્તિના ચાર ઉપાય છે —

૧ દક્ષા, ૨ નિર્વોજિતા, ૩ ઋતુતા,^૧ ૪ મૃદુતા

[—સ્થા ૧૭૨]

ધર્મશિક્ષક (આધક)ને નીચેની પાંચ પાગલો ઉપકારી હોઈ, આલંબનરૂપ છે —

૧ જીવોના છ વર્ગો^૨, ૨ ગણ (-મમૃક એકાંતમા રહી શરૂઆતમા ધર્મશિક્ષતા મુશ્કેલ હોવાથી), ૩ ગત (ગ્રસ્તા વડે), ૪ ગૃહસ્થ (અન્નવશાદિની મદદ વડે), ૫ સગી

[—સ્થા ૪૪૭]

ત્રણને યોધિ દુર્લભ છે—

૧ દુષ્ટને, ૨ મૃદુને, ૩ કુપ્રવચન (કુશાશ્ર)મા આશ્રહીને

ત્રણને યોધિ મુલભ છે—

૧ અદુષ્ટને, ૨ અમૃદુને, ૩ કુપ્રવચનમા અનાશ્રહીને

[—સ્થા ૧૦૩]

બંધા જીવોને આ છ ધ્યાનરૂપ મુલભ નથી—

૧ વિચાર વાણી અને વર્તનની એકતા તે આજીવ

૨ પૃથ્વી પાગી ગમ્મિ વાત્ર અને વનસ્પતિ તથા હાનતા ચારતા (ત્રીસ) જીવો તેઓ વિવિધ ગતિ જીવને ક્રમ ૧૨૬ અને છે એ તો સ્પષ્ટ છે

૩ સરખામે ઉત્તરચ્ચયન ૪૦ ૩ અને ૪૦ ૧૦ એ ૪ પ્રમાણે મનુષ્યજન્મની દુલ્લભતા અને તેમા પણ ધર્માચરણની દુર્લભતાની સાત જુદે અગુનરૂ ૧-૧ મા લગતજ એ જ રીતે સમજવી છે તે ઉપરથી જુદ તથા મહાવીર બનેલી ધર્માચરણ તરફ રુચિ પેદા કરાવવા આટલી ઉપદેશ ગેલી કેવી એક જેવી જ હતી તે બજાવ છે

નીચે પાંચપાંચનાં પચ્ચક્રમાં જણાવેલી બાબતોની ભગવાન મહાવીરે નિશ્ચયો માટે સદા પ્રશંસા કરી છે અને અનુસા આપી છે —

- (૧) ૧. ક્ષમા; ૨. ગુહિત; ૩. આજ્ઞવ; ૪. માર્દવ; ૫. લાઘવ.
- (૨) ૧. સત્ય; ૨. સંયમ; ૩. તપ; ૪. ત્યાગ; ૫. બ્રહ્મચર્ય.
- (૩) ૧. ઉત્ક્રિષ્તચારી^૧ — સંધવાના પાત્રમાંથી જમવાના પાત્રમાં ગૃહસ્થે પોતાને ખાવા માટે કાઢ્યું હોય એવું જો તે આપે તો લેવું — એવો સંકલ્પ કરનાર;
૨. નિક્ષિપ્તચારી — સંધવાના વાસણમાંથી બહાર કાઢેલ હોય તેવું લેવાનો સંકલ્પ કરનાર;
૩. અંતચારી — ગૃહસ્થે ભોજન કરી 'ત્રીધા પછી વધેલું લેવાનો સંકલ્પ કરનાર;
૪. પ્રાન્તચારી — તુચ્છ આહારની ગવેષણા કરવાનો સંકલ્પ કરનાર;
૫. રૂક્ષચારી — લૂપ્ત લેવાનો સંકલ્પ કરનાર.
- (૪) ૧. અજ્ઞાતચારી — સ્વગત્યાદિ દર્શાવ્યા વિના ગવેષણા કરનાર;
૨. અન્યગ્જ્ઞાનચારી^૨ — બીજા રોગી માટે ભિક્ષાચર્યા કરનાર;
૩. મૌનચારી — મૌનવ્રતધારી;
૪. સંચ્યુત કલ્પિક — ખરડેલ હાથે ખપતી ભિક્ષા આપે તો લેવી એવો સંકલ્પ કરનાર;

૧. અહીંથી લઈને રૂક્ષચારી સુધીની પાંચ બાબતો મિશ્રુના ભોજન સંબંધી અનિશ્ચયોને લગતી છે — જેની પ્રશંસા ભગવાને કરી છે.

૨. આ રાજના દીકારા અનેક અર્થો જન્મીને છે :—અન્ન વિના રોગી મરનાર; બીજા રોગી માટે ભિક્ષાચર્યા કરનાર; ભોજન કાલે ભિક્ષાચર્યા કરનાર છં.

૫ તન્નત સમૃદ્ધ કષ્ટિક — આધુને આપવા યોગ્ય દ્રવ્યથી ખગડયેલ હાથે લિટ્યા આપે તો લેવી એવો સંકલ્પ કરનાર

(૫) ૧ ઔપનિધિક — ગમે ત્યાંથી આવેલ હોય — એવું લેવાનો મંકલ્પ કરનાર,

૨ શુદ્ધેષ્ટિક — નિદોષ આહારની ગવેષણા કરનાર,

૩ સખ્યાદૃષ્ટિક — આને ગમતું દૃષ્ટિ^૧ લેવી કે એવું વાગીને એવણા કરનાર,

૪ દૃષ્ટલાલિક — જોયેલી વસ્તુ લેવાનો મંકલ્પ કરનાર,

૫ પૃષ્ટલાલિક — ‘આપને આપું?’ એમ પૂછી કોઈ આપે તો જ લેવું એવો સંકલ્પ કરનાર, અથવા ‘નિદોષ છે કે સદોષ? એમ પૂછીને શ્રદ્ધા કરનાર

(૬) ૧ આનામ્લિક — આમળિલ^૨ કરનાર

૨ નિવિકૃતિક — ધી આદિ વિકૃતિને ઠાડનાર

૩. પુર્વિમાધિક — દિવસના પ્રથમ એ પહોર મુધી પ્રત્યાખ્યાન કરનાર

૪ પરિમિત પિંડપાતિક — પરિમિત ભોજન લેનાર

૫ લિન્ન પિંડપાતિક — અખડ નહિ પણ દુઝડ કરેલ પિંડને લેનાર

(૭) ૧ અરસાહારી, ૨ વિરસાહારી, ૩ અતાહારી, ૪ પ્રાતાહારી, ૫ રક્ષાહારી

(૮) ૧ અરસણવી, ૨ વિરમણવી, ૩ અતણવી, ૪ પ્રાતણવી, ૫ રૂક્ષણવી

૧ સાધુના પાત્રમાં પ્રવાહી દ્રવ્ય હોય તો ધાર તૃણા વિના જેટલું પડે તે એ દૃષ્ટિ અને પ્રવાહી ન હોય તો એક વારમાં જેટલું અપાય તે એક દૃષ્ટિ

૨ સીન્દૂર વગેરે રમ વિનાનું ભાત વગેરે અન્ન એક વાર ખાતું અને ચરમ ખાગી પીણ તે

- (૯) ૧. સ્થાનાતિદ^૧ - કાયોત્સર્ગ કરનાર.
 ૨. ઉત્કટુકાસનિક - ઉકડા આસનવાળો.
 ૩. પ્રતિભાસ્થાયી - એક રાત્રિની આદિ પ્રતિભાઓને^૨
 ધારણ કરનાર.
 ૪. વીરાસનિક - વીરાસને બેસનાર.
 ૫. નૈષધિક - પલ્લડી વાળી બેસનાર^૩.

- (૧૦) ૧. હંડાયતિક - લાકડીની જેમ પગ રાખી બેસનાર.
 ૨. લગ્નકાશાયી - વાંકાચૂંકા લાકડાની જેમ દ્વિતિય વાળી
 સૂનાર.
 ૩. આભાષક - ગરમી અને ઠંડીની પીડા ગ્રહનાર.
 ૪. અમાવૃતક - આવરણ વગરનો થઈ - નમ્મ થઈ પીડા
 સહન કરનાર.
 ૫. અકંઠ્યક - ત્યાગ આવે છતાં ખજવાળે નહિ તેવો.

[- સ્થા. ૩૬૧]

નિષધા - અર્થાત્ બેસવાના - પ્રકારો પાંચ છે.

૧. જેમાં એવી રીતે ઉભડક બેસવું કે માત્ર પગનાં
 તળિયાં જ જમીન પર આડે તે 'ઉત્કટુકા'.
 ૨. ગાય હોહતી વખતનું જે આસન હોય છે તે 'ગોદોહિકા'.
 ૩. જમીનને પગ અને પુત બન્ને અડે તેવું આસન તે
 'સમપાદપુતા.'

૧. બૃહતકંથ બાંધમાં એનો અર્થ 'ઊર્ધ્વસ્થાનસ્થિત' એવો કર્યો છે.
 કાયોત્સર્ગ એટલે સ્થિર શરીરે ધ્યાન કરવું તે.

૨. ભોજનપ્રમાણની મર્યાદા, ઉપવાસ, શરીરને અમુક એક સ્થિતિમાં
 સખડું - વગેરે શુદ્ધ તપશ્ચર્યાઓ. જુઓ આ માગ્યનું 'પાપ પુણ્ય સપત્ત' પૃ.
 ૧૧૬-૧૨૭.

૩. અડી જણાવેલાં આસનોનું વિમૂળ વર્ણન બૃહતકંથમાં છે. ત્યાં [પૃ.
 ૧૫૭] આ જ આસનોને નિર્મળીઓ માટે નિર્દેશ્યાં છે.

૪. પડાંઠી — પદ્માસન તે ‘પથ’કા’. અને,

૫. પગ ઉપર પગ ચડાવીને બેઝવું તે ‘અધ’પથ’કા.’

[—સ્થા ૪૨૦]

યોગસંગ્રહ^૧ ૩૨ છે—

૧. આત્મોચના—ગુરુ પાને પોતાના દોષોનું નિવેદન (આ શિષ્યનો ધર્મ છે); ૨. નિરપલાપ—શિષ્યના દોષો ખીળને ન કહેવા તે (આ ગુરુનો ધર્મ છે); ૩. આપત્તિમાં પણ ધર્મમાં દૃઢ રહેવું; ૪. અનિશ્ચિતોપધાન—ખીળની સહાય વિના તપોનુષ્ઠાન; ૫. શિક્ષા—શાસ્ત્રનું પઠન-પાઠન; ૬. નિશ્ચિતિકર્મતા—શરીરઅંકાર ન કરવા તે; ૭. અશાતતા—પોતાનું તપ શુદ્ધ રાખવું; ૮. અલોભતા; ૯. તિતિક્ષા—પરીપહજય; ૧૦. ઋણુભાવ; ૧૧. શુચિ—સત્ય અને અંધમ; ૧૨. સમ્યઘ્દષ્ટિ; ૧૩. સમાધિ; ૧૪. આચાર; ૧૫. વિનય; ૧૬. દૃતિમતિ—ધૈર્યપ્રધાન બુદ્ધિ; ૧૭. સંયોગ—સંસારભય; ૧૮. પ્રલિધિ—માયારહિત થવું; ૧૯. સુવિધિ—સદનુષ્ઠાન; ૨૦. સવર; ૨૧. આત્મદોષોપચંદ્રાર—પોતાના દોષનો નિરોધ; ૨૨. સર્વકામવિરતિ; ૨૩. પ્રત્યાખ્યાન (પંચ મહાવ્રતરૂપી મૂલગુણવિષયક) ૨૪. પ્રત્યાખ્યાન (સ્વાધ્યાયાદિ ઉત્તરગુણવિષયક); ૨૫ બ્યુત્સર્ગ (ત્યાગ), ૨૬. આપ્રમાદ; ૨૭. લવાલવ—પ્રત્યેક ક્ષણમાં સાધ્વાચારનું પાલન; ૨૭. ધ્યાન—સંવરયોગ; ૨૬. મારણાતિક ઉદય—મરણ સમયે ક્ષોભ નહિ તે; ૩૦. સંગનો ત્યાગ; ૩૧ પ્રાયશ્ચિત્તકરણ; ૩૨. મારણાતિક આગધના—(શરીર અને કથાયો ક્ષીણ કરતા જવારૂંપી તપ)

[—સમ ૩૨]

૧ મન વચન-કાયાના વ્યાપારો યોગ કહેવાય છે. અહી પ્રકરત વ્યાપારો સમજવાના છે. વિશેષ માટે જુઓ આવશ્યક બુદ્ધિવૃત્તિ અં ૪, ગાં ૭૩-૭.

૪. ધર્મકથા^૧

ધર્મકથાના ચાર પ્રકાર —

૧. આક્ષેપણી — જેનાથી શ્રોતા તત્ત્વ પ્રત્યે આકર્ષાય તે કથા.
૨. વિદ્વેષણી — જેનાથી શ્રોતા વિક્ષિપ્ત થઈ જાય અને સન્માર્ગમાંથી કુમાર્ગે કે કુમાર્ગમાંથી સન્માર્ગે ચડી જાય તે.
૩. સંવેદની — શ્રોતાને સંસારનો ભય થાય તેવી.
૪. નિવેદની — શ્રોતા સંસારથી વિરક્ત થાય તેવી.

(૧) આક્ષેપણી ધર્મકથાના ચાર લેહ છે —

૧. આચાર^૨ — લોચ, અસ્ત્રાન આદિ આચાર.
૨. વ્યવહાર — દોષશુદ્ધિ અથે^૩ પ્રાર્થશ્રિષ્ઠ વિષયક.
૩. પ્રજ્ઞપ્તિ — સંશયિત શ્રોતાને મધુર વચનથી પ્રતિપાદન.
૪. દૃષ્ટિવાદ^૪ — શ્રોતાનુકૂલ નયવાદથી છવાદિતું પ્રતિપાદન.

૧. 'ધર્મકથાનું કૃષ્ણ શુ' એવા પ્રશ્નના જવાબમાં ઉત્તરપ્રધાન ૨૦૨૬-માં જણાવ્યું છે કે, તેથી પ્રવચન (શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત)ની પ્રભાવતા થાય છે, અને તેથી જ આગામી ભવમાં કલ્યાણ પામે છે. ભગવાન ધર્મકથા કેવી કરતા તેનો નમૂનો ઔપચારિક સૂત્રમાં છે. જ્ઞાતાધર્મકથાનો દ્વિતીય અતરકંઠ 'ધર્મકથા' કહેવાય છે. બૌદ્ધગ્રંથ અંગુત્તર ૧૦, ૧૬માં જણાવ્યું છે કે, અહરેચકથા, સતુલ્લિકથા, પ્રવિવેકકથા, અસંસર્ગકથા, વીર્યારંભકથા, શીલકથા, સમાધિકથા, પ્રજ્ઞાકથા, વિમુક્તિકથા, વિમુક્તિજ્ઞાનદર્શનકથા, — એ ૬૬ કથાઓ જ બિશુએ કરવી જોઈએ. અર્થાત્ એ અતરેંગી, સતોષ આદિ ૬૪ ગુણો વિષે જ કથા કરવી જોઈએ, બાકીની ત્રણની જોઈએ.

૨. કોઈને મને આચારાદિ ચાર કથાઓથી તે તે નામનાં શાસ્ત્રોની કથા સમજવી.

(૨) વિદ્યેષણી કથાના ચાર લેહો છે —

૧. સ્વસિદ્ધાન્ત બતાવીને પરસિદ્ધાન્ત બતાવે.
૨. પરસમય બતાવીને પોતાના સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કરે.
૩. સમ્યગ્ચાદ કહીને મિથ્યાવાદ બતાવે.
૪. મિથ્યાવાદ કહીને સમ્યગ્ચાદનું સ્થાપન કરે.

(૩) સંવેદની કથાના ચાર લેહ છે —

૧. ઇહલોક સંવેદની.
૨. પરલોક સંવેદની.
૩. સ્વશરીર સંવેદની.
૪. પરશરીર સંવેદની.

(૪) નિર્વેદની કથાના ચાર લેહ છે —

૧. આ લોકમાં કરેલાં માઠાં કર્મોનું માહું ફળ અહીં જ મળે છે, એવી કથા.
૨. આ લોકમાં કરેલાં માઠાં કર્મોનું માહું ફળ પરલોકમાં મળે છે, એવી કથા.
૩. પરલોકમાં કરેલાં માઠાં કર્મોનું માહું ફળ આ લોકમાં મળે છે, એવી કથા.
૪. પરલોકમાં કરેલાં માઠાં કર્મોનું માહું ફળ પરલોકમાં મળે છે, એવી કથા.

ફ ૧-૪ તેવી રીતે સત્કર્મનાં સુફળની ચતુષ્કલી સમજ લેવી

[—સ્થા. ૨૮૧]

૫. વ્યવસાય

૧. વ્યવસાય અર્થાત્ પુરુષાર્થસિદ્ધિ માટેના અનુષ્ઠાનના ત્રણ પ્રકાર છે :— ધાર્મિક, અધાર્મિક અને મિશ્ર.

૨ અથવા બીજી રીતે વ્યવસાય (અર્થાત્ નિર્ણય) ના પ્રકારો આ છે :— પ્રત્યક્ષ, પ્રાત્યયિક, આનુગામિક.

૩ એક બીજી રીતે પણ વ્યવસાયના ત્રણ ભેદો છે :—
ઇહલૌકિક, પારલૌકિક અને ઉભય.

ઇહલૌકિક વ્યવસાયના ત્રણ ભેદ — લૌકિક, વૈદિક, સામયિક^૧.

લૌકિક વ્યવસાયના ત્રણ ભેદ — અર્થ, ધર્મ અને કામ.

વૈદિક વ્યવસાયના ત્રણ ભેદ — ઋગ્વેદિક, સામવેદિક, યજુર્વેદિક.

સામયિકવ્યવસાયના ત્રણ ભેદ — જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર.

[—સ્થા. ૧૮૫]

૧. વિનિશ્ચય ત્રણ છે :— ૧. (અર્થ બધી રીતે દુઃખહારી છે એવો નિશ્ચય કરવો તે) ‘અર્થવિનિશ્ચય.’ ૨. (ધર્મથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે માટે તે જ ઉપાર્થ છે એવો નિશ્ચય તે) ‘ધર્મવિનિશ્ચય’. ૩. (કામથી તો દુઃખાંતિમાં જવું પડે છે એવો નિશ્ચય તે) ‘કામવિનિશ્ચય’.

[—સ્થા. ૧૮૬]

૬. કરણ

કરણ — અનુષ્ઠાન ત્રણ છે :— ધાર્મિક (શ્રમણત્વ), અધાર્મિક (અસંયતનું) અને મિશ્ર (શ્રાવકનું).

[—સ્થા. ૨૧૬]

૭. ઉપક્રમ

૬ ઉપક્રમ (ઉપાયપૂર્વક આરંભ) ત્રણ છે :— ૧. (શ્રુત અને ચારિત્ર માટે પ્રયત્ન કરવો તે) ‘ધાર્મિક ઉપક્રમ, ૨. (અધર્મદૃત્ય માટે—અસંયમ માટેનો આરંભ તે) ‘અધાર્મિક ઉપક્રમ’, અને ૩. (શ્રાવકધર્મના અંગીકાર માટેનો આરંભ તે) ‘મિશ્ર ઉપક્રમ’.

૧. સમ્બંધવશાતે — એટલે ચતુર્થાંગીએ ઉપદેશ્યો દેવા તે પ્રમાણે.

§ અધવા આત્મ, પર અને ઉલય એમ ત્રણ ભેદે પણ
ઉપક્રમ છે

[—આં ૧૮૮]

ટિપ્પણ

૧. “આ જોનાના તીર્થ કર તો દેવકૃત સમવસગલ આદિની અનુમતિ
આપે છે તે ઠીક નથી, તેઓ કેવળજ્ઞાનથી નાણે છે કે ભોગ દુ ખદાથી
છે, છતાં ગા માટે ભોગવે છે? વળી એ તે કાઈ તીર્થ કર થઈ રહે?
આમની તો દેશના બહુ કઠોર આચરણની છે.” —ઈત્યાદિ કહ્યા કરવું તે
તીર્થ-રત્નો અવર્ણવાદ છે — જૃહલક૮૫૦ ગાં ૪૭૬

ધર્મ એ છે — શુભ અને ચારિત્ર “આ તો પ્રાકૃતજ્ઞાપામા છે — તેમા
તે વળી શું તત્ત્વ હોય, એમા એક જ વસ્તુનું પિષ્ટપેપલ્લ છે” — ઈત્યાદિ
કહેવું તે શ્રુતધર્મનો અવર્ણવાદ અને “ચારિત્ર પાવડ એ તો બહુ કઠણ
કામ છે, માટે દાન દો અને પુણ્ય વગર” — ઈત્યાદિ કહ્યા કરવું, તે ચારિત્ર
ધર્મનો અવર્ણવાદ છે. — જૃહલક૮૫૦ ગાં ૪૬૭

“આ આચાર્ય માત્ર સારો ઉપદેશ આપી નાણે છે — જોતે તો મુખગીલ
છે, તેમને તો પોતાના પેની જ પરી છે,” — ઈત્યાદિ આચાર્યનો અવર્ણવાદ
છે — જૃહલક૮૫ ગાં ૪૬૮૦ તે જ પ્રમાણે ઉપાધ્યાય વિષે પણ સમજવું

“આ તે કાઈ સધ કહેવાય? સધ તો પશુઓનો પણ હોય છે, હવે
નેપો તમારો સધ — બહુ ઠીક જ છે” — ઈત્યાદિ સધનો અવર્ણવાદ છે
— જૃહલક૮૫૦ ગાં ૪૭૮

“દેવો છે જ નહિ, દેવો તો કામાસક્ત છે — એ તે વળી શું
બહુ કરવાના હતા” — ઈત્યાદિ દેવાવર્ણવાદ છે

વળી જૃહલક૮૫માં, તીર્થ કર, પ્રવચન — સધ શ્રુત, આચાર્ય, ગણધર
અને મહર્ષિ — આ પ્રત્યેકની આગાતના કરે તો શુ પ્રાયશ્ચિત્ત વાગે
તેનું વર્ણન ગુરુતર અનર્થ વાદના બેઠો બીજી જીને પણ ગણાવ્યા છે
— જૃહલક૮૫૦ ગાં ૮૭૫ થી

આરાધના, વિરાધના આદિ

૧. આરાધના

આરાધના બે પ્રકારની છે :—

૧. ધાર્મિક પુરુષની આરાધના; ૨. કેવળીની આરાધના.

(૧) ધાર્મિક પુરુષની આરાધનાના બે લેહ છે :—

૧. શ્રુતધર્મની આરાધના, ૨. ચારિત્રધર્મની આરાધના.

(૨) કેવળીની આરાધનાનાં બે ફળ છે :—

૧. કાં તો જીવ અન્તકૃત (મોક્ષગામી) થાય, અથવા
૨. કલ્પવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય.

[—સ્થા ૧૦૭]

કુ શાન — શ્રુતશાનની આરાધનાના^૧ ત્રણ લેહ છે :—

૧. જથન્ય ૨. મધ્યમ ૩. ઉત્કૃષ્ટ.^૨

કુ તે જ પ્રમાણે દર્શન અને ચારિત્રારાધનાના લેહો ત્રણ સારાજવા.

[—સ્થા ૧૧૫]

૧. જ્ઞાનારાધના એટલે દેવ વગર સ્વાધ્યાયાદિ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ, કરવી તે. મુઠ્ઠાદિથી સંદિગ્ધ થવું તે દર્શનારાધના, અને સત્ક્રિયા, નિમગ્ન વગેરેનું સધાવત્ પાવન તે ચારિત્રારાધના.

૨. આ ત્રણ લેહોનું વિરોધ નિરૂપણ, તથા તેમનું ચરતાગ્રતરતી ફળ વગેરે માટે જુઓ ભગવતીસુત્ર શ્લોક ૮, ૩૦ ૧૦.

૨. વિરાધના

વિરાધના ત્રણ છે :— ૧. જ્ઞાનવિરાધના ૨. દર્શન-વિરાધના ૩. ચારિત્રવિરાધના.

[—સમઃ ૩]

૩. સંકલેશ-અસંકલેશ

હું જ્ઞાનસંકલેશના ત્રણ લેઉં છે :— ૧. જઘન્ય, ૨. મધ્યમ, ૩. ઉત્કૃષ્ટ.

હું તે જ પ્રમાણે દર્શન અને ચારિત્ર્યના પણ સંકલેશના લેઉં સમજાવા.

હું તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના અસંકલેશના પણ જઘન્યાદિ લેઉં સમજી લેવા.

૪. અતિક્રમભાદિ

હું જ્ઞાનનો અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચાર એ પ્રત્યેકના ત્રણ લેઉં છે —

૧. વિરાધના એટલે ભંગ. જ્ઞાનોત્પત્તિ માટે સ્વાધ્યાયાદિ જે નિયમો હોય, તેમને ભંગ તે જ્ઞાનવિરાધના. “અમારે વધુ જ્ઞાનની શી જરૂર છે,” એવો ભાવ, તે પણ જ્ઞાનવિરાધના. કદાચે દૂષિત કરવી તે દર્શનવિરાધના, અને ચારિત્રને દૂષિત કરવું તે ચારિત્રવિરાધના.

૨. જ્ઞાનાદિ જેનાથી વધે તે જ્ઞાનાદિસંકલેશ, અને જ્ઞાનાદિ જેનાથી વિશુદ્ધ થાય તે જ્ઞાનાદિનો અસંકલેશ. સરખાવો અગુત્તર ૪. ૫૦ :—

“જેમ સૂર્ય અદના ઉપકલેશો—વાદળાં, ધૂમસ, ધૂમરાજી, અને શદુ એ ચાર છે, તેમ અમણના ચાર કલેશો છે — માદકપીણા, મેયુન, પરિગ્રહ, મિથ્યાજીવિકા. તેથી તેઓ હંમેશા પ્રકાશી રાખ્યા નથી.”

૩. વ્યતિક્રમ અને અતિચાર એ ઉપાસવાતિના મત પ્રમાણે (તત્ત્વાય ૭-૧૮) પર્વાયવાચી છે. પણ સારખા તેમના અર્થમાં ભેદ પાડવામાં અગ્યો છે. સીકરેલ મત જેનાથી મલિન — સહોપ વાય, તેવો દોષરોવનનો સંકલેશ, તે વ્યતિક્રમ; દોષરોવનનાં સાધનો વચ્ચે પ્રવૃત્તિ, તે વ્યક્રિતક્રમ, અને દોષરોવન તે અતિચાર. મતભંગ તે અનાચાર.

આરાધના, વિરાધના આદિ

૧. આરાધના

આરાધના બે પ્રકારની છે :—

૧. ધાર્મિક પુરુષની આરાધના; ૨. દેવળીની આરાધના.

(૧) ધાર્મિક પુરુષની આરાધનાના બે લેહ છે :—

૧. શ્રુતધર્મની આરાધના, ૨. આચિત્તધર્મની આરાધના.

(૨) દેવળીની આરાધનાનાં બે રૂપ છે :—

૧. કાં તો જીવ અન્તકૃત (ભોક્ષગામી) થાય, અથવા
૨. કલ્પવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય.

[—સ્થા ૧૦૭]

હિ સ્થાન — શ્રુતજ્ઞાનની આરાધનાના^૧ ત્રણ લેહ છે :—

૧. જ્ઞાન્ય ૨. મધ્યમ ૩. ઉત્કૃષ્ટ.^૨

હિ તે જ પ્રમાણે દર્શન અને આચિત્તારાધનાના લેહો પણ
અમળવા.

[—સ્થા ૧૦૫]

૧. જ્ઞાનારાધના એટલે દોષ વગર સ્વાધ્યાયાદિ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ કરવી તે.
૨. માર્ગથી સંદિગ્ધ થતું તે દર્શનારાધના, અને સંતુષ્ટિમા, નિમદ્ધ વગેરેનું
સમાવત્ પાડન તે આચિત્તારાધના.

૨. આ ત્રણ ભેદોનું વિશેષ નિરૂપણ, તથા તેમનું અસાધ્યતાવરણી
કળ વગેરે માર્ગે જુઓ ભગવતીસુત્ર શાં ૮, ૭૦ ૧૦.

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે; ૪. ક્ષાંતિ - ક્ષમા; ૫. નિતેન્દ્રિયતા; ૬. અમાયીપણું; ૭. અપાશ્વર્યતા — અશિથિલાચારીપણું; ૮. સુશ્રામણ્યતા; ૯. પ્રવચનવાત્સલ્ય; ૧૦. પ્રવચનોક્તિવાના.

[—સ્થા. ૭૫૮]

હું નિર્ગન્ધ કે નિર્ગન્ધીને આ ત્રણ અહિતકારી, અશુભકર્તા, અક્ષમ્ય, અનિઃશ્રેયસકર્તા, તથા અશુભ બંધ કરનારાં છે —

૧. ક્રૂરનતા (આતંરવર);

૨. કંકણુતા (કંકળાટ);

૩. અપધ્યાન.

હું અને ૧. અક્રૂરનતા; ૨. અકંકણુતા; ૩. અનપધ્યાન — આ ત્રણ નિર્ગન્ધ કે નિર્ગન્ધીને હિતકારી છે યાવત્ શુભબંધી છે.

[—સ્થા. ૧૮૨]

હું અવ્યવસિતને આ ત્રણ અહિતકારી યાવત્ અશુભ બંધી છે —

૧. ઘરખાર છોડીને પ્રવળ્યા લીધા પછી નિર્ગન્ધપ્રવચનમાં શંકા, કાંક્ષા, અને વિચિકિત્સાદૃષ્ટિ રાખે અને દુવિધામાં પડી, કસેશયુક્ત થઈ, નિર્ગન્ધ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા રાખે નહીં, રુચિ રાખે નહીં અને પરિપક્વને સમ્યક્પ્રકારે સહન કરે નહીં પણ તેથી હારી જાય.

૨. તેવી જ રીતે પંચમહાવ્રતમાં અશ્રદ્ધાળુ થાય.

૩ તેવી જ રીતે જીવનિકાય વિષે અશ્રદ્ધાળુ થાય.

હું વ્યવસિતને આ ત્રણ હિતકારી યાવત્ શુભબંધી છે —

૧ ઘરખાર છોડીને પ્રવળ્યા લઈ નિર્ગન્ધપ્રવચનમાં શંકા કરે નહીં, બીજા પ્રવચનની કાંક્ષા ન કરે અને કૃણ વિષે સંદેહ કરે નહીં; પણ નિર્ગન્ધપ્રવચનમાં સંપૂર્ણપણે

૧. લઘન્ય અતિક્રમાદિ; ૨. મધ્યમ અતિક્રમાદિ;
૩. ઉત્કૃષ્ટ અતિક્રમાદિ. -
હુ તે જ પ્રમાણે દર્શન અને ચારિત્ર્યના અતિક્રમાદિ વિષે
પણ સમજી લેવું.

હુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યનો અતિક્રમ થયો હોય,
તો તેની શુરુ સમજ આલોચના^૧ કરવી જોઈએ, તેનું
પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ, તેની નિંદા તથા ગહા કરવી
જોઈએ, વિશોધન કરવું જોઈએ, ફરી ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા
લેવી જોઈએ અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તપ કરવું જોઈએ.

હુ તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ સંબંધી વ્યતિક્રમ, અતિચાર
અને અનાચાર થયો હોય તો પણ આલોચનાદિ કરવાં
જોઈએ.

[—સ્થાન ૧૬૫]

.૫

હિત-અહિત

અનાદિ સંસારને શ્રમણ પાર કરી જાય તેનાં ત્રણ
કારણ છે —

૧. અનિદાનતા — ધર્માચરણના ફળની અભિલાષા
ન રાખવી તે; ૨. દૃષ્ટિસંપન્નતા — સમ્યક્દૃષ્ટિ હોવી તે;
૩. યોગવાહિતા — તપોનુષ્ઠાન કરવું તે.

[—સ્થાન ૧૩૯]

દશ કારણે જીવો ભદ્રકારક કર્મ કરે —

૧. આલોચના વિષે ભગવતીસૂત્રમાં વિનૂત વિચારણા છે.
—શ્લોક ૨૫, ૭૦-૭૧.

છ સ્થાનથી આત્મા ઉન્માદી * થાય :—

૧. અરિહંતનો અવલુંવાદ કરે તો; ૨. ધર્મનો અવલુંવાદ કરે તો; ૩. આચાર્યોપાધ્યાયનો અવલુંવાદ કરે તો; ૪. ચતુર્વિંધ સંધનો અવલુંવાદ કરે તો; ૫. યદ્વાવેશથી; ૬. મોહનીય કર્મના ઉદયથી.

[—સ્થાન ૫૦૧]

ટિપ્પણ

૧. આધ્યાત્મિક માર્ગ—સંન્યાસ માર્ગ સ્વીકાર્યા પછી પણ જે વાસ્તવિક વૈરાગ્ય ન હોય, તો જે કંઈ કરે—પછી બસે તે કંઈમાં કંઈ તપસ્યા પણ હોય—એ બધું અદિતકર્તા જ છે. અને જે એ બધું કરવા સાથે સાચી દૃષ્ટિ—સાચો વૈરાગ્ય તેનામાં વસી ગયો હોય, તો જ તે હિતકર્તા બને છે, એવો તાત્પર્ય છે. અહીં આચાર્યગનું (૧. ૪. ૬.) ભગવાન મહાવીરનું ‘જે માલવા તે પરિણવા’ એ વાક્ય સરખાવવા જેવું છે. એનો અર્થ એ છે કે, જે વસ્તુઓ અજ્ઞાનીને આત્મવશ છે, એ જ વસ્તુઓ જ્ઞાનીને નિર્લશ છે. એક જ સ્ત્રીને ભેળે તેના રૂપમાં મોહિત થનાર અજ્ઞાની પાપમાં પડે છે; અને એ જ સ્ત્રીને ભેવાથી વૈરાગ્ય પામીને જ્ઞાની પોતાનાં કર્મો અપાવી શકે છે. અહીં ઉત્તરાધ્યયનનું ૧૫મું અધ્યયન ખાસ વાંચવા જેવું છે. તેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ વગેરેમાં આસક્ત અને અનાસક્તને શું ફળ મળે છે, તે બદ્ધ જ મુદ્દર રીતે વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

* સરખાવો, અગુત્તર ૪, ૭૭ :—

“આ ચાર અચિન્તનીય છે; તેમની ચિંતા કરવાથી મનુષ્ય ઉન્માદી થઈ જાય છે—

- (૧) કુદ્ધ ભગવાનના જ્ઞાનનો વિષય; (૨) ધ્યાનીના ધ્યાનનો વિષય; (૩) કર્મવિષાક; (૪) લોકચિન્તા.” — અગુ ૪, ૭૭.

જેનોમા ભેડે કર્મવિષાક ભાવના અને લોકભાવના ભાવવાનું કહ્યું છે, ત્યારે અહીં તે બંને ઉન્માદના કારણ બતાવ્યાં છે.

પરંતુ તે વિરોધ એ ભાવના અથવા ચિંતાના ભિન્ન પ્રયોજન અને ભિન્ન સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ જ રદ થયો હોવો જોઈએ.

શ્રદ્ધા રાજે, રુચિ રાજે અને પરીવહને સમ્યક્પ્રકારે સહન કરે પણ તેથી હારી ન જાય.

૨. તેવી જ રીતે પાંચ મહાવ્રતમાં શ્રદ્ધાળુ થાય.

૩. તેવી જ રીતે છ જીવનિકાયમાં શ્રદ્ધા ધરાવે.

[—સ્થા. ૨૨૩]

હું અનાત્મભાવવર્તી—ખાત્ર વસ્તુઓમાં રમનાર આત્માને આ છ 'અહિતકર્તા' છે—

૧. પર્યાય—આયુ અથવા દીક્ષાકાલ; ૨. પરિવાર; ૩. ઋતુ; ૪ તપ; ૫. લાલ, ૬. પૂજા-સત્કાર.

હું પણ જો આત્મા આત્મભાવવર્તી હોય, તો જો જ છ અહિતકર્તા બની જાય છે.^૧

[—સ્થા. ૪૯૬]

હું સદ્ગુણ નાશ પામે તેમાં આ ચાર કારણો છે—

૧. ક્રોધ; ૨. ઈર્ષ્યા; ૩. અકૃતશતા; ૪. મિથ્યાલિનિવેશ.

હું માણસ ચાર કારણો બીજાના ગુણોનું કથન કરે છે—

૧. અભ્યાસથી.

૨. બીજાની ઇચ્છાનું પાલન કરવા ખાતર.

૩. સામે માણસ પ્રસન્ન થઈ લાલું કરે તે ખાતર.

૪. બદલો વાળવા ખાતર.

[—સ્થા. ૩૭૦]

ઉન્માદ જો પ્રકારનો છે—૧. યક્ષાવેશજન્ય; ૨. મોહનીય કર્મના ઉદયજન્ય.

તેમાં જે યક્ષાવેશજન્ય હોય છે તે તો સુખવેદ છે અને જાય છે પણ જલદી. અને જે મોહનીય કર્મના ઉદયજન્ય હોય તે તો દુઃખવેદ છે અને જાય છે પણ દુઃખથી.

[—સ્થા. ૧૮]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાંત નં. ૧.

છ સ્થાનથી આત્મા ઉન્માદી * થાય :—

૧. અરિહંતનો અવલુંવાદ કરે તો; ૨. ધર્મનો અવલુંવાદ કરે તો; ૩. આચાર્યોપાધ્યાયનો અવલુંવાદ કરે તો; ૪. ચતુર્વિધ સંધનો અવલુંવાદ કરે તો; ૫. યજ્ઞાવેશથી; ૬. મોહનીય કર્મના ઉદયથી.

[—સ્થા. ૫૦૧]

ટિપ્પણ

૧. આધ્યાત્મિક માર્ગ—સંન્યાસ માર્ગ સ્વીકાર્યા પછી પણ ને વાર્તાલિક વૈરાગ્ય ન હોય, તો ને કંઈ કરે—પછી બસે તે કંઈમાં કંઈ વાપસ્યા પણ હોય—એ બધું અદિતકર્તા જ છે. અને ને એ બધું કરવા સાથે સાચી દૃષ્ટિ—સાચો વૈરાગ્ય તેનામાં વસી મળે હોય. તો જ તે દિતકર્તા બને છે, એવો તાત્પર્યાર્થ છે. અહીં આચાર્યમનું (૧. ૪. ૬.) ભગવાન મહાવીરનું ‘જે માણસ તે પરિત્યાગ’ એ વાક્ય સરખાવવા જેવું છે. એનો અર્થ એ છે કે, ને વસ્તુઓ અજ્ઞાનીને આસ્રવશ છે, એ જ વસ્તુઓ જ્ઞાનીને નિર્વચ્ય છે. એક જ સ્ત્રીને ભેઈને તેના રૂપમાં મોહિત થનાર અજ્ઞાની પાપમાં પડે છે; અને એ જ સ્ત્રીને ભેવાથી વૈરાગ્ય પામીને જ્ઞાની પોતાનાં કર્મો ખખચી શકે છે. અહીં ઉત્તરાધ્યાયનું ૧૫મું અધ્યાયન ખાસ વાંચવા જેવું છે. તેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ વગેરેમાં આસક્ત અને અનાસક્તને શું કૃષ્ણ મળે છે, તે બહુ જ સુંદર રીતે વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

* સરખાવો, અ. ગુ. ૨૦ ૪, ૭૭ :—

“આ ચાર અચિન્તાનીય છે; તેમની ચિંતા કરવાથી મનુષ્ય ઉન્માદી થઈ જાય છે—

(૧) શુદ્ધ ભગવાનના જ્ઞાનનો વિષય; (૨) ધ્યાનીના ધ્યાનનો વિષય; (૩) કર્મવિષાક; (૪) લોકચિન્તા.” — અ. ગુ. ૨૦ ૪, ૭૭.

તેનોમાં ભેડે કર્મવિષાક ભાવના અને લોકભાવના ભાવવાનું કંઈ છે, ત્યારે અહીં તે બંને ઉન્માદનાં કારણ બતાવ્યાં છે.

પરંતુ તે વિરોધ એ ભાવના અથવા ચિંતાના બિન્ન પ્રયોજન અને મિત્ર સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ જ રહ્યું થયે હોવો ભેઈએ.

અહીં મૂળમાં આત્મભાવ શબ્દ છે એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. જેઓના મત પ્રમાણે આત્મા હોય તેઓ જ આત્મભાવમાં રહી શકે પણ બોદી તો આત્માનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ માનતા જ નથી તેમને મને ચિત્ત જ છે તે સ્વભાવે પ્રભાસ્વર છે, પણ મન આગતુક છે અને તેનો નાગ થઈ શકે છે — અનુ. ૧, ૬. અને ચિત્તની જ રક્ષા અને ભાવના કરવી જોઈએ, એક વારવાર ભુક્તમગવાને કહ્યું છે — અંગ- ૧, ૩ ત્યાંહિ. અને તેથી જ કોઈ પણ વસ્તુમાં જે આત્મભાવ ધારણ કરે છે, તે પૃથગ્જન છે — સાધારણ મનુષ્ય છે, પણ સમ્યક્દષ્ટિ છે તે મ્યાય આત્મભાવ ધારણ કરતો નથી, એમ અનુત્તરં (૧ ૧૫ ૩)માં કહ્યું છે.

શું બધા શીવમતો સફલ છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવ્યું છે, જે પ્રતાપચરણથી કુશળ ધર્મની વૃદ્ધિ અને અકુશલધર્મની હાનિ થાય, તે જ પ્રતાપચરણ સફલ માનવું જોઈએ અને તેથી વિપરીત હોય તે નિરર્થક જ સમજવું જોઈએ — અનુત્તરં ૩, ૭.

૬

સુખ - દુઃખ

સુખ * દર્શ છે —

૧ આરોગ્ય, ૨ સ્ત્રીધાનુ, ૩ ધનાદ્યતા ૪ કામ, ૫ લોભ, ૬ સતોષ, ૭ અસ્તિ-જે વખતે જે જોઈએ તે વખતે તે હાજર હોય, ૮ શુભલોભ, ૯ નિષ્કંભણ — પ્રવજ્યા ૧૦ અનાખાધ — અનન્તસુખ

[સ્થા. ૭. ૭]

* ભગવાન શ્રી પદ્મ પુત્રીનું સુખ અને ત્યાગીનું સુખ એ બે વિભાજીત સુખની વિવેચના કરી છે, પણ અમર્યાન તો ત્યાગીના સુખને જ આપ્યું છે — અનુત્તરં ૨૭, ૪, ૬૨ અહીં પણ બધા સુખો સાથે ગણાવ્યા છે પણ જૈન દષ્ટિએ નિષ્કંભણ અને અનાખાધ એ જ સુખો જ વાસ્તવિક સુખ સમજવા જોઈએ.

ચાર ગુપ્તશાસ્ત્રો છે—

૧. ધરખાર ઊડીને નિર્જન્ય પ્રવચનમાં શંકા કરે નહિ, ખીજા ધર્મની કાંક્ષા કરે નહિ, અને વિચિત્રિત્વા કરે નહિ; પણ જિતપ્રવચનમાં દૃઢ શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને નિર્વિચિત્રિત્વા ધરાવે અને તેમ કરી મનને સ્થિર રાખે અને કસેશમુક્તા કરે, તે પ્રથમ ગુપ્તશાસ્ત્ર.

૨. તેવી જ રીતે અણુગાર થઈ પોતાને જે કાંઈ મળે તેથી સંતુષ્ટ થાય પણ ખીજા પાસેથી વધારેની આશા ન કરે, તે બીજી ગુપ્તશાસ્ત્ર.

૩. અણુગાર થઈ દિવ્ય કે માનુષિક કામલોગોને આસ્વાદ પણ ન લે અને તેમને કંઈ પણ નહિ, તે ત્રીજી ગુપ્તશાસ્ત્ર છે.

૪. અણુગાર થઈ જોમ વિચારે કે આ સુંદર શરીરવાળા અરિહંત લગવાન જો કમનો ક્ષય કરનારાં તપઃક્રમ સ્વીકારે છે, તો હું પણ તેવી રીતે કેમ ન કરું? વળી જો હું આવાં કષ્ટો સહન નહિ કરું, તો મારાં કર્મોને કેવી રીતે નાશ થશે? તેમનો નાશ કરવાનો તો આ ઉપાય જ છે કે કષ્ટો સહન કરવાં—આ ચોથી ગુપ્તશાસ્ત્ર છે.

[—સ્થાન ૩૨૫]

શ્રમણ લગવાન મહાવીરે ગૌતમાદિ શ્રમણોને બોલાવીને પૂછ્યું—‘હે શ્રમણો! જીવોને શાનો લય છે?’

શ્રમણો બોલ્યા—‘લગવન, અમે જો જાણતા નથી. જો આપને તસ્દી ન પડે, તો આપ જ અમને જો વાત સમજાવો.’

લગવાને ઉત્તર દીધો—‘હે શ્રમણો! જીવોને દુઃખનો લય છે.’

શ્રમણો બોલ્યા — ‘હે ભગવન ! જો દુઃખ કેાણે કર્યું ?’

ભગવાન — ‘જીવે જ જો દુઃખ પોતાના પ્રમાદવશ

ઉત્પન્ન કર્યું છે.’

શ્રમણો — ‘હે ભગવન ! જો દુઃખને લોગવવું કેવી રીતે ?’

ભગવાન — ‘અપ્રમત્ત થઈ જો દુઃખ લોગવવું જોઈએ.’

[સ્થા. ૧૧૧]

ચાર દુઃખશબ્દો છે —

૧. ધરખાર છોડી અણગાર થયો પણ પછી જિન-પ્રવચન વિષે શંકા, કંક્ષા, વિચિકિત્સા કરે અને જિનપ્રવચનમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને સુચિહીન થાય એટલે તેનો બુદ્ધિભાદ થાય છે, આ પ્રથમ દુઃખશબ્દો છે

૨. ધરખાર છોડી શ્રમણ તો થાય પણ પછી જે કાંઈ મળે તેથી સંતુષ્ટ ન થતાં ખીન્ન પાસેથી વધારે પ્રાપ્તિની આશા રાખે છે અને તેથી તેની બુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી અને ધર્મબ્રષ્ટ થાય છે, આ બીજો દુઃખશબ્દો છે

૩. અણગાર થયા પછી પણ માનુષિક અને દૈવી કામલોગોનો આસ્વાદ લે અને વધારેની ઇચ્છા રાખે તથા આખરે ધર્મબ્રષ્ટ થાય, તે ત્રીજો દુઃખશબ્દો છે.

૪. અણગાર થયા પછી ગૃહસ્થજીવનમાં સ્નાન અને ગરીરશુશ્રૂષા જે કરી હોય તેની યાદ લાવી મનમાં સંતાપ કરે કે, ‘આ માધુ અવશ્યા તો કષ્ટદાયી છે જેમાં સ્નાન થાય

* સરખાવો, અગુત્તર. ૧, ૧, ૮-૯ — “પ્રમાદ જેવી ખીજ કોઈ વસ્તુ છૂ નથી જોતો જે અનુત્પન્ન અકુશલને ઉત્પન્ન કરે અને ઉત્પન્ન કુમયધર્મનો નાશ કરે પ્રમાદ જ એવો છે જે બધા અકુશલને ઉત્પન્ન કરે અને કુમય ધર્મોનો નાશ કરે છે.” ભગવાન બુદ્ધે આમ કહીને પછી અપ્રમાદને તેથી વિપરીત કહ્યો છે

નહીં, શરીરે તેલ લગાવાય નહીં' વગેરે. આમ તે દુઃખી અને ધર્મબ્રટ થાય છે, આ ચોથી દુઃખશય્યા છે.

[—સ્વાં ૩૨૫]

ટિપ્પણ

૧. “જેમં કાર્ત ધનવાન મનુષ્ય નિશ્ચિંત ધર્મ સુખનિદ્રા લે છે, તેમ હું પણ સુખે સૂઈ છું. પણ જ્યારે એ ધનાઢ્યના રાગ દ્વેષ તથા મોહ ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે તે સુખે સૂઈ શકતો નથી; પણ મારા વધે તેમ નથી. મારા રાગદ્વેષ અને મોહ ફીણ થયા છે તેથી મારી સુખનિદ્રામાં કદી બાધા આવતી જ નથી.”—આ પ્રમાણે જગવાન બુદ્ધે રાગ દ્વેષ અને મોહના વિજયને જ સુખશય્યા કહી છે. —અંગુત્તરં ૩. ૩૪.

એક બીજે પ્રસંગે શય્યાના ચાર પ્રકાર બુદ્ધે વર્ણવ્યા છે—
૧. પ્રેતશય્યા, ૨. કામલોભીશય્યા, ૩. સિંહશય્યા, ૪. તથાગતશય્યા.
—અંગુત્તરં ૪, ૨૪૪.

૭

આવશ્યક કર્તવ્ય

આ આઠ બાબતોમાં સમ્યગ્યોગ આપવો, સમ્યક્ પ્રયત્ન કરવો, સમ્યક્ પરાક્રમ બતાવવું, અને જરાયે પ્રમાદ કરવો નહિ—

૧. અશ્વત્થધર્મનું શ્રવણ;
૨. શ્વત્થધર્મનું સમ્યક્ અહણ અને ધારણ;
૩. સંયમ સ્વીકારી પાપકારી કાર્યો ન કરવાનો નિયમ;
૪. તપસ્યાથી જૂનાં કર્મની નિર્જરા કરી વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી;
૫. આધાર વિનાના પરિજનને આશ્રય આપવો;
૬. રેણુ-નવા સાધુને આચાર તથા ગોચરીના વિષયમાં મદદરૂપ થવું;

૭ રોગીની સેવા કરવા તત્પર રહેવું,

૮. સ્વાધર્મિકાના કલેશને મધ્યસ્થ થઈ શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો.

[- સ્થા. ૬૪૨]

સમાધિ - અસમાધિ

૧

§ સમાધિ ૧ દશ છે —

૧ પ્રાણાતિપાતવિરમણ, ૨ મૃધાવાદવિરમણ, ૩. અદત્તાદાનવિરમણ, ૪ મૈથુનવિરમણ, ૫. પરિશ્રદ્ધવિરમણ, ૬. ઈર્ષ્યાસમિતિ—આલવામાં કાળજી, ૭ ભાષાસમિતિ—બોલવામાં કાળજી, ૮. એપણાસમિતિ—ભિક્ષાચર્યામાં કાળજી, ૯. નિશ્ણેપણાસમિતિ—પાત્રાદિના લેવા-મૂકવામાં કાળજી, ૧૦. પારિષાપનિકા સમિતિ—મલમૂત્ર છાંડવામાં કાળજી.

§ દશ અસમાધિ ઉપરથી ઊલટી સમજવી.

[- સ્થા. ૭૧૧]

૨

ચિત્તમમાધિચ્ચાનો^૧ દશ છે —

૧. પહેલાં નહિ અનુભવેલી ઝેરી ધર્મચિંતા થાય, જેથી ધર્મસર્વ જાણવાની ઇચ્છા બાંધત થાય.

૨ ઝોવું કેઈ અપૂર્વ સ્વપ્નદર્શન થાય, જેથી સ્વપ્ન-દર્શન આત્મ પડે.

૧. ગુઓ પ્રકણને અંતે દિપ્પલ નં. ૧.

૨. દશાત્તરકથેમાં પાચમા અધ્યયનમા આ સમાધિસ્થાનોનું વર્ણન . બગવાન મહાત્માને ક્યું છે.

૩. એવું કોઈ અપૂર્વ સંસીદ્ધાન થાય, જેથી પૂર્વભવનું સ્મરણ થઈ આવે.

૪. એવું કોઈ અપૂર્વ દેવદર્શન થાય, જેથી તે દેવની ઋદ્ધિ, હ્રુતિ આદિ જોઈ શકે.

૫. એવું કોઈ અપૂર્વ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, જેથી લોકને જાણી શકે.

૬. એવું કોઈ અપૂર્વ અવધિદર્શન ઉત્પન્ન થાય, જેથી લોકને દેખે.

૭. એવું કોઈ અપૂર્વ મનઃપર્યાય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, જેથી મનોગત ભાવોને જાણી શકે.

૮. એવું કોઈ અપૂર્વ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, જેથી સંપૂર્ણ લોકને જાણે.

૯. એવું કોઈ અપૂર્વ કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થાય, જેથી સંપૂર્ણ લોકને દેખી શકે.

૧૦. કેવલીમરણે મરે જેથી સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય.

[—સમ૦ ૧૦]

૩

અસમાધિનાં સ્થાન^૧ ૨૦ છે.

૧. ધમાધમ કરતો ચાલે, ૨. પ્રમાજ્ઞન કર્યા વિના ચાલે, ૩. માઠી રીતે પ્રમાજ્ઞન કરી ચાલે, ૪. પ્રમાણથી વધારે શય્યા, આસન વગેરે રાખે, ૫. શત્તિક - આચાર્યાદિ જેઓ ગુણમાં અધ્યાત્મ હોય તેમની સાથું જોડે - તેમનો પરાભવ કરે, ૬. સ્થવિરનો ઉપદ્રાવ કરે, ૭. પ્રાણીનો નાશ કરે, ૮. પ્રતિજ્ઞા રોષ કરે, ૯. કોપી હોય, ૧૦. આડિયો.

૧. માનસિક અસ્વાસ્થ્ય તે અસમાધિ. આવી અસમાધિ જે કારણે કંઈક જાય તે અસમાધિસ્થાન કહેવાય. દશસ્થિત-૨૬૧ના પ્રથમ અધ્યયનમાં આ ૨૦ અસમાધિસ્થાનોનું વર્ણન લખવાને કથું

હોય, ૧૧. વારે વારે ઘીઝના ગુણનો લોપ કરે અથવા
 પોતાની શક્તિ છુપાવે, ૧૨ નવા નવા કલક ઊભા કરે,
 ૧૩ શમી ગયેલા કબ્રિયા ફરી પાછા ઉખેળે, ૧૪. સચિત્ત
 રત્નવાળા હાથે અપાયેલ લિક્ષા લેનાર અથવા સ્થાંડિલ જઈ
 આવી હાથપગ ધુએ નહિ તેવો, ૧૫. અકાળે સ્વાધ્યાય
 કરે, ૧૬. કલક કરનાર, ૧૭. શબ્દ કરનાર, ૧૮ ગણલેદ
 કરનાર, ૧૯. આખો દિવસ ખાખા કરે, ૨૦. એવણામાં
 અસંમિત હોય

[—સમ ૨૦]

ટિપ્પણ

૧. દશવૈકલિકમા (અં ૮, ઉં ૪) ચાર વિનયસમાધિઓ બતાવી છે —
 વિનયસમાધિ, મૃતસમાધિ, તપસમાધિ અને આચારસમાધિ અહીં
 ગણાવેલ દશ સમાધિનો સમાવેશ આચારસમાધિમાં થઈ શકે છે આચાર
 સમાધિની વ્યાખ્યા દશવૈકલિકમા એમ કરી છે કે, આચારપાલન ન તો
 આ લોક માટે છે, ન પરલોક માટે છે, ન તો કીર્તિ માટે છે પણ
 પોતાના કર્મની નિર્જરા માટે જ આચારપાલન છે — આમ સમજી
 એ જ આચારસમાધિ છે સમાધિનો સામાન્ય અર્થ છે મનસ્વાસ્થ્ય.
 અહિં ગતાવેલી સમાધિઓનું વર્ણન સૂત્રકૃતાય (૧. ૨૦)ના સમાધિ
 નામના અધ્યયનમાં છે. નિયુક્તિકાર સંહિપમા દર્શન, જ્ઞાન, તપ અને
 ચારિત્રસમાધિ જણાવે છે — સૂત્રકૃં નિયું ગાં ૧૦૬, — ઉત્તરાં નિયુક્તિ
 ગાં ૩૮૪.

આત્મવ

૧. આત્મવલેદ

આત્મવ^૧ એક છે.

[—સ્થા० ૧૩, —સમ० ૧]

આત્મવદાર^૨ પાંચ છે—

૧. મિથ્યાત્વ—અશ્રદ્ધાન; ૨. અવિરતિ—અમત; ૩. પ્રમાદ; ૪. કપાય—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; ૫. યોગ—મન, વચન અને કાયનો વ્યાપાર.

[—સ્થા० ૪૧૮, —સમ० ૫]

૨. મિથ્યાત્વ

મિથ્યાત્વ^૩ ત્રણ પ્રકારનું છે:—

૧. જે કારણે આત્મા સાથે કર્મનો બંધ પામ, તે આત્મવ કહેવાય છે. આત્મવના ભેદો ૪૨ છે:— ઉદ્વિગ્ધ પાંચ, કપાય ચાર, અમત પાંચ, ક્રિયા ૨૫ અને યોગ ત્રણ. તે બધાનું સામાન્ય લક્ષણ તો ‘કર્મબંધમાં નિમિત્ત થઈ’ તે છે. એટલે તે લક્ષણની અપેક્ષાએ અહીં આત્મવને એક કહ્યો છે.

બૌદ્ધમય અગુતર૦માં (૩. ૫૮; ૧. ૧૩) આત્મવનું નિદાન—કારણ અવિદ્યાને બતાવી છે; અને અવિદ્યાનો નિરોધ એ જ આત્મવનિરોધ છે, એમ જણાવ્યું છે. ત્યાં કામાત્મવ, લવાત્મવ અને અવિદ્યાત્મવ એવા આત્મવના ત્રણ ભેદો ગણાવ્યા છે.

૨. ઉપાસનાતિએ ભ્રમે કર્મબંધના હેતુઓ કહ્યા છે, તેમને જ અહીં આત્મવદારરૂપે ગણાવ્યા છે. —તત્વાર્થ૦ ૮. ૧.

૩. અહીં મિથ્યાત્વનો ‘અશ્રદ્ધા’ એવો ત્રણ અર્થ ન લેવો, પણ સામાન્યપણે અસમ્યક્તા કે વિષયસિ એવો અર્થ લેવો. તે જ્ઞાનનો હોય, આચારનો હોય કે દર્શનનો પણ હોય. એ ત્રણેનો સમાવેશ અહીં મિથ્યાત્વમાં અનિમિત્ત છે.

૧. અક્રિયા - કૃષ્ટક્રિયા (મિથ્યાત્વી જીવનું મોક્ષવિરોધી અનુદાન), ૨. અવિનય^૧, ૩. અજ્ઞાન - મિથ્યાજ્ઞાન.

(૧) અક્રિયા

અક્રિયા મિથ્યાત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે —

૧. પ્રયોગક્રિયા^૨; ૨. સમુદાનક્રિયા;^૩ ૩. અજ્ઞાનક્રિયા - અજ્ઞાનજન્ય કર્મ^૪.

(અ) પ્રયોગક્રિયાના ત્રણ ભેદ છે :—

૧. મનપ્રયોગક્રિયા; ૨. વચનપ્રયોગક્રિયા; ૩. કાય-પ્રયોગક્રિયા

(આ) સમુદાનક્રિયાના ત્રણ પ્રકાર છે :—

૧. અનંતર સમુદાનક્રિયા - પ્રથમ સમયની; ૨. પરંપરા સમુદાનક્રિયા - દ્વિતીયાદિ સમયની; ૩. તદુલ્લસ સમુદાનક્રિયા - પ્રથમાપ્રથમ સમયની.

(ઇ) અજ્ઞાનક્રિયા ત્રણ પ્રકારની છે :—

૧. મતિ અજ્ઞાનક્રિયા, ૨. શ્રુત અજ્ઞાનક્રિયા, ૩. વિભંગ-જ્ઞાનક્રિયા - મિથ્યાઅવધિ

(૨) અવિનય

અવિનય ત્રણ પ્રકારનો છે :—

૧. મિથ્યાત્વી જીવના વિનય કે જ્ઞાન મોક્ષે લઈ જવાને બદલે સંસાર વધારે છે, તેથી અવિનય તથા અજ્ઞાન કહેવાય છે.

૨. આત્માની વીર્ગસંક્રિતો વ્યાપાર તે પ્રયોગ. પ્રયોગના મન, વચન, કાયા એ ત્રણ વ્યાપારનું દોષાથી તેના ત્રણ ભેદ છે. મિથ્યાત્વી જીવનો તે પ્રયોગ અસમ્યક્ષ્પ દોષાથી તે અક્રિયા જ કહેવાય છે, અને તેથી તેને કર્મબંધ જ થાય છે.

૩. પ્રયોગક્રિયાથી એ કર્મરજ દાખવ થાય, તે કર્મરજ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, આધુષ્ય આદિ ભેદોપે ગોઠવાથી તે સમુદાનક્રિયા.

૧. દેશત્યાગી - માહું લાગવાથી જન્મમૂર્તિ છોડીને જવું;
૨. નિરાલમ્બનતા - એકલા નીકળી પડવું; ૩. નાનાપ્રેમદેષી.

(૩) અજ્ઞાન

અજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે.

૧. દેશઅજ્ઞાન; ૨. સર્વઅજ્ઞાન; ૩. સાવઅજ્ઞાન - પર્વાયઅજ્ઞાન.

[—સ્થા ૧૮૭]

મિથ્યાત્વ દશ પ્રકારનું છે:—

૧. અધર્મને ધર્મ માને; ૨. ધર્મને અધર્મ માને; ૩. કુમાર્ગને માર્ગ સમજે; ૪. માર્ગને ઉન્માર્ગ સમજે; ૫. અણુવને અણુ સમજે; ૬. અણુને અણુવ સમજે; ૭. અસાધુને સાધુ સમજે; ૮. સાધુને અસાધુ સમજે; ૯. અમૂર્તને મૂર્ત માને; ૧૦. મૂર્તને અમૂર્ત માને.

૩. અનૃત

પાંચ કારણે જીવો કર્મરજ એકઠી કરે છે:—

૧. પ્રાણાતિપાત - હિંસા,
૨. મૂળાવાદ - અસત્ય,
૩. અદત્તાદાન - ચોરી,
૪. મૈથુન,
૫. પરિવ્રજ.

[—સ્થા ૪૨૩]

૧. સામાન્ય રીતે જીવો નિયમ છે કે આરાધ્યને જે પ્રિય હોય તેના પર જ આરાધકે પ્રેમ કરવો જોઈએ, અને તેનાથી વિપરીતમાં પ્રેમ ન રાખવો જોઈએ. આ નિયમથી વિપરીત ચાવનારની ક્રિયા 'નાનાપ્રેમદેષક્રિયા' કહેવાય છે.

૨. જીવો આ પ્રકરણને અતિ દિપ્તિમય નં. ૧.

(૧) હિંસા

હું આરંભ^૧ સાત પ્રકારનો છે —

૧. પૃથ્વીકાયનો આરંભ; ૨. અધ્યાયારંભ; ૩. તન્ત્રસ્કા-
યારંભ; ૪. વાયુકાયારંભ; ૫. વનસ્પતિકાયારંભ; ૬. ત્રસકા-
યારંભ; ૭. અણુવકાયારંભ.

હું અનારંભ, સંરંભ, અસંરંભ, સમારંભ અને
અસમારંભના પણ ઉપર પ્રમાણે સાત સાત લેદ છે.

[—સ્થા. ૫૭૧]

શસ્ત્ર^૨ — જોનાથી હિંસા થાય તે — દશ છે —

૧. અગ્નિ; ૨. વિષ; ૩. લવણ; ૪. રનેહ — તેલ, ઘી,
આદિ; ૫. ક્ષાર; ૬. ખટાશ; ૭. દુઃપ્રયુક્તામન — અકુશલમન;
૮. દુઃપ્રયુક્તાવચન — અકુશલવચન; ૯. દુઃપ્રયુક્તાકાય
અકુશલકાય; ૧૦. અવિરતિ.

[—સ્થા. ૭૪૩]

(૨) મૃપા

મૃપાના આરંભ પ્રકાર છે —

૧. કાય-અનૃણુકતા — ઠગારી કાયચેષ્ટા, ૨. ભાષા-
અનૃણુકતા — ઠગારું વચન, ૩. ભાવ-અનૃણુકતા — ઠગારું
ચિંતાન, ૪. વિસવાદના-યોગ — કદા પ્રમાણે ન કરવું તે.

[—સ્થા. ૨૫૪]

હું મૃપાના દશ પ્રકાર છે —

૧. આરંભ એટલે ઉપદ્રવ; સમારંભ એટલે પરિતાપ આપવો તે; અને
સંરંભ તે હિંસાનો સંકલ્પ. કાયગુપ્તિની સાધના માટે આ આરંભ વગેરે
ત્યાગ્ય છે. —ઉત્ત. ૨૪-૨૬.

૨. શસ્ત્ર એ પ્રકારનાં છે — દ્રવ્ય અને જાત. તેમાં અગ્નિથી ખટાશ
મુખીના દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે અને દુઃપ્રયુક્ત મન વગેરે ભાવશસ્ત્ર છે.

૧. ક્રોધનિશ્ચિત - ક્રોધજન્ય; ૨. માનનિશ્ચિત; ૩. માયાનિશ્ચિત; ૪. લોભનિશ્ચિત; ૫. પ્રેમનિશ્ચિત; ૬. દ્વેષનિશ્ચિત; ૭ હાસ્યનિશ્ચિત; ૮. ભયનિશ્ચિત; ૯. આજ્ઞાચિકાનિશ્ચિત — વાતોનાં ગર્ખાં મારવા ખાતર; ૧૦. ઉપધાતનિશ્ચિત.

કુ સત્ય-મૃધા - મિશ્રવચનના દશ લેદ છે :—

૧. ઉત્પન્ન મિશ્રક — સંખ્યાનો ઠીક નિશ્ચય હોય નહિ છતાં કોઈ જોમ કહે કે આજે આ શહેરમાં દશ લાખકો ઉત્પન્ન થયાં - તો તે અર્ધ સત્ય કહેવાય. આવી કોઈ પણ બનેલી બાબત વિષેની વાત - તે ઉત્પન્નમિશ્રક.

૨. વિગતમિશ્રક - જન્મની જેમ મરણ અથવા નાશની વાત કહેવી તે વિગતમિશ્રક.

૩. ઉત્પન્ન-વિગતમિશ્રક — ઉત્પત્તિ અને નાશ બંને વિષે અર્ધસત્ય કહેવું તે.

૪. જીવમિશ્રક — જીવતા અને મૃત જીવોના સમૂહને જીવસમૂહ કહેવો તે.

૫. અજીવમિશ્રક - તે જ સમૂહને અજીવસમૂહ કહેવો તે.

૬. જીવાજીવમિશ્રક - તેવા જ સમૂહમાં અનિશ્ચય છતાં જોમ કહેવું કે અમુક તો જીવે છે અને અમુક મરી ગયા છે તે.

૭. અનન્તમિશ્રક — પાંદડા સહિતના કંદમૂળને અનન્તકાય કહેવું તે - કારણ પાંદડાં તો અનન્તકાય નથી.

૮. પરીત્તમિશ્રક — અનન્તકાયસંયોગી દ્રવ્યને અનન્ત ન કહેવું તે.

૯. અદ્ધામિશ્રક — કાલ વિષે અર્ધસત્ય બોલવું તે. જેમકે પાંચ ન વાગ્યા હોય છતાં કોઈ ઉતાવળ ખાતર કહે કે, ‘ચાલો, ચાલો, હવે પાંચ વાગી ગયા.’

૧૦. અઘ્ઘાઘ્ઘામિશ્રક — અઘ્ઘાઘ્ઘા એટલે રાત્રિ કે દિવસનો એક ભાગ — તદ્વાશ્રિત અર્ધસત્ય બોલવું તે. જેમકે, પહોર દિવસ ચડ્યો હોય છતાં કહેવું કે બપોર તો થઈ ગયા.

[—સ્થા. ૭૪૧]

(૩) મૈથુન

હુ મૈથુન ત્રણ પ્રકારનું છે:—

૧. દિવ્ય—દેવ સંબંધી; ૨. માનવ; ૩. તિથિ^૧ અયોનિક.

હુ દેવ, મનુષ્ય અને તિથિ^૨ અયોનિક ત્રણ વર્ગો મૈથુન સેવે છે.^૧

હુ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એ ત્રણ વર્ગો મૈથુન સેવે છે.^૨

[—સ્થા. ૧૨૩]

દેવો બીજા દેવો સાથે, બીજા દેવોની દેવીઓ સાથે, પોતાની દેવીઓ સાથે, કે પોતાના શરીરની વિકુવણા કરીને (દેરફાર કરીને) પોતાની સાથે મૈથુન (પરિચારણા) કરે છે.

કેટલાક દેવો એ ચારે પ્રકારે પરિચારણા કરે છે. કેટલાક દેવો છેલ્લા બે પ્રકારે પરિચારણા કરે છે, અને કેટલાક છેલ્લા એક જ પ્રકારે પરિચારણા કરે છે.^૨

[—સ્થા. ૧૨૨]

સંવાસ (સ્ત્રી સાથે શયન) ચાર પ્રકારનો છે:—

૧. દિવ્ય, ૨. આસુર, ૩. રાક્ષસ, ૪. માનવ.

તેમાં નીચેનાં જોડકાં સંભવે છે:—

૧. દેવ-દેવી, દેવ-અસુરી, અસુર-દેવી, અસુર-અસુરી.

૨. દેવ-દેવી, દેવ-રાક્ષસી, રાક્ષસ-દેવી, રાક્ષસ-રાક્ષસી.

૩. દેવ-દેવી, દેવ-મનુષ્યી, મનુષ્ય-દેવી, મનુષ્ય-

મનુષ્યી.

૧. એમ મૈથુન ત્રણ પ્રકારનું છે.

૨. એમ પરિચારણા ચાર પ્રકારની છે.

૪. અમુર-અમુરી, અમુર-રાક્ષસી, રાક્ષસ-અમુરી, રાક્ષસ-રાક્ષસી.

૫. અમુર-અમુરી, અમુર-મનુષ્યી, મનુષ્ય-અમુરી, મનુષ્ય-મનુષ્યી.

૬. રાક્ષસ-રાક્ષસી, રાક્ષસ-મનુષ્યી, મનુષ્ય-રાક્ષસી, મનુષ્ય-મનુષ્યી.

[—સ્થા ૦ ૩૫૩]

સંવાસ ચાર પ્રકારનો છે —

૧. કોઈ એક દેવ દેવી સાથે સંવાસ કરે.

૨. કોઈ એક દેવ છવિ સાથે સંવાસ કરે.

૩. કોઈ એક છવી દેવી સાથે સંવાસ કરે.

૪. કોઈ એક છવી છવી સાથે સંવાસ કરે.

[—સ્થા ૦ ૨૪૮]

પરિચારણા પાંચ પ્રકારની છે —

સૌધમ અને ઈશાનના દેવો કાયપરિચારક (દેવીઓના શરીરસંબંધથી જ કામસુખ લોગવનારા) છે.

સનતકુમાર અને માહેન્દ્રના દેવો રૂપશંપરિચારક (દેવીઓના રૂપશંથી જ કામસુખ લોગવનારા) છે.

બ્રહ્મલોક અને લાંતકના દેવો રૂપપરિચારક (દેવીઓનું રૂપ નીરખવાથી જ કામતૃપ્તિ અનુભવનારા) છે.

મહાશુક અને સહસ્રારના દેવો શબ્દપરિચારક (દેવીઓના શબ્દ સાંભળવાથી જ કામતૃપ્તિ અનુભવનારા) છે.

૧. છવિ એટલે ચામડા અને ચામડીવાળુ પણ છવિ કહેવાય. એટલે ઔદારિક (સ્થૂલ) શરીર પણ છવિ, અને ઔદારિક શરીરવાળા તિર્થંચ અને મનુષ્ય — પણ તે સૌ હોય કે પુરુષ તે પણ છવિ કહેવાય. આ અર્થ ટીકાકારે કર્યો છે. બોદ્ધ ત્રય અગુત્તરમાં તો હવ-છવીનો અર્થ દુરાચારી, દુઃશીલ, સ્ત્રીનપુરુષ એવો કરીને, રાક્ષ દેવ-દેવીઓ અર્થ સુશીલ-મહાચારી સ્ત્રી-પુરુષ એવો કરીને આ પ્રમાણે ભેડકા જણાવ્યાં છે — હવ-છવી; હવ-દેવી; દેવ-છવી; અને દેવ-દેવી. (૪૫૩, ૫૪)

પ્રાણુત અને અચ્યુતના દેવો મનઃપરિચારક (દેવીઓનું મનથી ચિંતન કરવામાત્રથી કામતૃપ્તિ અનુભવનારા) છે.^૧
[—સ્થા ૧૧૬]

પ્રદાયર્થની નવ અણુતિ^૨ છે—

૧. સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી સંસકૃત શય્યા અને આસનનો ઉપયોગ; ૨. સ્ત્રીકથા; ૩. સ્ત્રીગણનો સંસર્ગ; ૪. સ્ત્રીની મનોહર મનોરમ ઇન્દ્રિયોનું અવલોકન; ૫. પ્રણીત રસ-લોજન; ૬. પાન-લોજન અતિમાત્રામાં લેવું; ૭. સ્ત્રી સાથેની પૂર્વકાળની મૈથુનક્રીડાનું સ્મરણ; ૮. શબ્દ, રૂપ, ગન્ધ, રસ, સ્પર્શ અને પ્રશંસાનું અનુસરણ; ૯. શાતા અને સુખ પાછળ પડવું.

[—સમ ૯]

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અપ્રદા, પરિશ્રદ્ધ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાષ્યાન, પૈશૂન્ય, પરપરિવાદ, રતિ-અરતિ, માયામૃષા, મિથ્યાદર્શન [આ અઢાર પાપસ્થાનો]^૩ એક એક છે.

[—સ્થા ૪૮]

૪. પ્રમાદ

પ્રમાદના છ પ્રકાર છે—

૧. મદ્ય પ્રમાદ,
૨. નિદ્રાપ્રમાદ,

૧. જુઓ વર્તમાનસૂત્ર ૪, ૮-૧૦.

૨. પ્રદાયર્થનાં અસમાધિસ્થાનો કયાં અને સમાધિસ્થાનો કયાં એનું મુંદર વર્ણન ઉત્તરધ્યયન અં ૧૬માં છે. બૌદ્ધગ્રંથ અનુસાર ૭-૪૭માં આને મળતું વર્ણન છે.

૩. સુત્રકૃતિંગ - ૨, ૪, ૨. જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર દ્વાર ૨૩૭

૩. વિષયપ્રમાદ,—
૪. કથાયપ્રમાદ,
૫. દૂતપ્રમાદ,
૬. પ્રતિલેખના પ્રમાદ.^૨

[—સ્થા ૫૦૨]

ત્રિવિધ કથાર છે —

૧. અર્થ; ૨. ધર્મ; ૩. કામ.

[સ્થા ૧૮૬]

વિકથા ૩ ચાર છે —

- (૧) સ્ત્રીકથા (૨) ભક્તકથા — આહારકથા; (૩) દેશ-કથા (૪) રાજકથા.

[—સ્થા ૨૮૨, — સમ ૪]

(૧). સ્ત્રીકથાના ચાર ભેદ છે.

- ૧ સ્ત્રીની ભતિની કથા; ૨. સ્ત્રીના કુલની કથા; ૩. સ્ત્રીના રૂપની કથા; ૪. સ્ત્રીના નેપથ્ય — પોષાકની કથા.

૧. પ્રતિલેખના એટલે નિરીક્ષણ વચ્ચે — પાત્રનું યથાવત્ નિરીક્ષણ ન કર્યું તે પ્રતિલેખનાપ્રમાદ. પ્રમાદત્યાગ વિષે ઉત્તરાધ્યયનનું સમય મોવમ મા વમાવડે પ્રસિદ્ધ છે અ. ૧૦.

મદ, વિષય, કથાય, નિકા અને વિકથા આ પાંચ પ્રમાદ ગણવાની પરપરા છે. નિર્દુક્તિ-ઉત્તરા. ૫ા. ૧૮૦.

અજ્ઞાન, સરાય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, સ્મૃતિભ્રમ, ધર્મમા અનાદર, યોગ્ય પ્રસિધ્ધાન — પ્રવચન સારો દાર દાર ૨૦૭.

૨. અર્થકથા અને કામકથા તે વિકથા સ્ત્રમજ્વી, અને એ જ આસ્ત્રવનું કારણ બને છે ધર્મકથાથી તો નિર્જન થાય. વિકથા પણ પ્રમાદ તરીકે ગણવાની પરપરા છે. તેથી આટલી આસ્ત્રવપ્રસંગે વિકથાને સ્થાન આપ્યું છે.

૩. સમયબાધક કથા તે વિકથા. ન્યૂઓ આવશ્યક અ. ૪. ભાષા-સમિતિની સાધના માટે વિકથાવર્જન જરૂરી છે. —ઉત્ત ૦૩૪, ૬.

(૨) લક્ષ્યકથાના ચાર ભેદ છે —

૧. લક્ષ્યસંબંધી આવાપકથા (અર્થાત્ જમણમાં આટલું શાક અને આટલું ઘી વધુ એવી વાતો કરવી તે).

૨. લક્ષ્ય સંબંધી નિર્વાપકથા (અર્થાત્ જમણમાં આટલાં પકવાન અને આટલું અપકવાન વધુ એવી વાતો કરવી તે).

૩. લક્ષ્ય સંબંધી આરંભકથા (અમુક ભોજનમાં આટલાં તેતર ભેઈએ આવી વાતો કરવી તે).

૪. લક્ષ્ય સંબંધી નિષ્કાન કથા (આ જમણમાં આટલું ધન ખર્ચાયું એવી વાતો કરવી તે).

(૩) દેશકથા ચાર પ્રકારની છે —

૧. દેશવિધિકથા — રીતભાતની વાત,

૨. દેશવિકલ્પ કથા — ધાન્ય વગેરેની કથા,

૩. દેશચ્છંદ કથા — સામાજિક રીતરિવાજની કથા,

૪. દેશનેપથ્યકથા — વસ્ત્રાભૂષણની કથા.

(૪) રાજકથા ચાર પ્રકારની છે —

૧. રાજના નગરપ્રવેશની કથા, ૨. રાજના નિર્ગમનની કથા, ૩. રાજના મૈત્ર્યની કથા, ૪. રાજની તિબેરી તથા ભંડારની કથા.

[—સ્થા. ૧૮૨]

વિકથા^૧ સાત પ્રકારની છે —

૧. સ્ત્રીકથા, ૨. લક્ષ્યકથા, ૩. દેશકથા, ૪. રાજકથા, ૫. મૃદુકારુણિકી કથા — હૃદયને ક્રોધ અને કરુણાથી કંપે

૧. બૌદ્ધમંથ અંગુતરમાં વિકથાને તિરસ્કાન કથા નામે ઓળખાતી છે અને તેના અનેક ભેદ જતાવ્યા છે : જેમ કે — રાજકથા, ચોરકથા, મદ્રામાન્યકથા, સેનાકથા, ભયકથા, યુદ્ધકથા, અન્નકથા, પાનકથા, વસ્ત્રકથા, રાત્રીકથા, માણકથા, મંથકથા, શાંતિકથા, પાનકથા, ગ્રામકથા, નિમમકથા, નગરકથા, જનપદકથા, ઓકથા, ઇત્યાદિ. — અંગુ. ૧૦, ૧૬.

તેવા વિલાપ, ૬. દર્શનલેદિની — શ્રદ્ધા મોળી પડે તેવી કથા,
૭. ચારિત્રલેદિની — ચારિત્ર મોળું પડે તેવી કથા.

[—સ્થા૦ ૫૬૯]

૫. કપાય

કપાય^૧ ચાર છે —

૧. ક્રોધ, ૨. માન, ૩. માયા, ૪. લોભ.

[—સમ૦ ૪, —સ્થા૦ ૧૪૬]

આવત^૨ — લમરી — ચાર છે —

૧. ખરાવત^૩ — અતિ વેગવાન વમળ (પાણીનું),

૨. ઉન્નતાવત^૪ — જિંચી લમરી (પર્વતાદિ જેવી જિંચી જગ્યાનો ચકાવો),

૩. ગૂઢાવત^૫ — વનસ્પતિમાંની ગાંઠ,

૪. આમિધાવત^૬ — સમળી વગેરે માંસ માટે ચક્કર ખાય છે તે.

ખરાવત^૩ જેવો ક્રોધ છે, ઉન્નતાવત^૪ જેવું માન છે, ગૂઢાવત^૫ જેવી માયા છે, અને આમિધાવત^૬ જેવો લોભ છે.

જો ખરાવત^૩ જેવા ક્રોધમાં હોય અને જીવ મૃત્યુ પામે, તો નરકમાં જાય છે. તેવી જ રીતે બીજા માનાદિનું પણ સમજવું.

[—સ્થા૦ ૩૮૫]

૧. છત્રસ્વભાવને કહ્યુંવિત-મદીન કરે તે કપાય. વિરોધસ્વરૂપ માટે જુઓ વિરોધાવરૂપક બાપ્ત ગાથા૦ ૧૨૨૬-૧૨૩૮; ૨૬૭૮-૨૬૯૨, આચારાંગનિપુન્નિ — ગા૦ ૧૮૧થી; કથાંશ્વ પ્રથમ, પૃ૦ ૩૪; પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૩. કપાય સદા ઉન્નતિમાં બાધક છે એમ નમિરાજે ઇન્દ્રને કહ્યું છે. —ઉત્ત૦ ૬, ૫૪. બાપાસમિતિની સ્થાપના માટે પણ ક્રોધાદિ કથાઓનું વર્જન આવરૂપક છે. —કેનરા૦ ૨૪, ૬. કપાયના આ ચાર ભેદો માટે જુઓ લગવતી સૂત્ર ૧૦ ૧૮, ઉ૦ ૪, પૃ૦ ૩૮૭. જોજે કથાઓનું વમન કથું હોય તે જ ખરાવત નિપુ છે. —હાલ૦ ૧૦, ૬.

ક્રોધ ચાર પ્રકારનો છે.^૧

૧. પર્વતરાજિ - રેખા જેવો; ૨. પૃથ્વીરાજિ જેવો;
 ૩. વાલુકારાજિ જેવો; ૪. ઉદ્ધકરાજિ જેવો;
- પર્વતરાજિ જેવા ક્રોધમાં હોય અને જો છવ મૃત્યુ પામે, તો નરકમાં જાય.

પૃથ્વીરાજિ જેવા ક્રોધમાં હોય અને મૃત્યુ પામે, તો તિય^૨અગતિમાં જાય.

વાલુકારાજિ જેવા ક્રોધમાં હોય અને મૃત્યુ પામે, તો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય.

અને ઉદ્ધકરાજિ જેવા ક્રોધમાં હોય અને જો છવ મૃત્યુ પામે, તો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય.

[—સ્થા. ૩૧૧]

માન ચાર પ્રકારનું છે

૧. શૈલસ્તમ્ભ જેવું; ૨. અસ્થિસ્તમ્ભ જેવું; ૩. દારુસ્તમ્ભ જેવું; ૪. તિનિશસ્તમ્ભ^૨ જેવું.

શૈલસ્તમ્ભ જેવું માન હોય અને છવ મૃત્યુ પામે, તો નરકમાં જાય; તથા અસ્થિસ્તમ્ભ જેવું, દારુસ્તમ્ભ જેવું, અને તિનિશસ્તમ્ભ જેવું માન મૃત્યુ વળતે હોય, તો ક્રમશઃ છવ તિય^૨અ, મનુષ્ય અને દેવમાં જાય

[—સ્થા. ૧૬૩]

૧. બૌદ્ધમત અનુસારમાં (૩. ૧૩૦) પણ મનુષ્યના ક્રોધને પાપાલ્-રેખા, પૃથ્વીરેખા, અને ઉદ્ધકરેખાની વચ્ચેમાં આપી છે, અને તે પ્રમાણે મનુષ્યના ત્રણ ભેદ પાડ્યા છે. પથ્થરની રેખા જેમ અનેક વાણ વાવા છતાં કે કપર ઘડને પણ પાણી વહેવા છતાં લાગ્યા હાજી મુશી જેવી ને તેવી રહે છે, તેમ જેનો ક્રોધ કાચાકાજી મુશી ટપી રહે, તે પાપાલ્-રેખોપમપુરુષ -દેવાય. એ પ્રમાણે જ બીજા બે બેરોનું પણ સમજવું. ચર્ચી આ ક્રોધના પ્રકારોને આશીષિષના રાજાવધી જન્ ત્યાં (૪, ૧૧૦) સમજાવ્યા છે.

૨. તિનિશ એ લગાવિગેષ છે. એ અત્યવ મૂઢ દોષ છે.

ગૌરવ ત્રણ છે :—

૧. ઋદ્ધિ ગૌરવ; ૨. રસ ગૌરવ; ૩. સાતા ગૌરવ.

[—સ્થા૦ ૨૧૫, —સમ૦, ૩]

કુ માયા ચાર પ્રકારની છે :—

૧. વાંસના મૂલ જેવી વક્ર; ૨. મેંદાનાં શિંગડાં જેવી વક્ર; ૩. ગોમૂત્રિકા જેવી વક્ર; ૪. અવલેખનિકા — વાંસની ઉપલી છાલ જેવી વક્ર.

પ્રથમાદિ માયા જે મૃત્યુ વખતે હોય, તે ક્રમશઃ નારક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવમાં જાય.

કુ લોભ ચાર પ્રકારનો છે :—

૧. કિરમણથી રંગાયેલા વસ્ત્ર જેવો; ૨. કદંબ — કાદવથી રંગાયેલા વસ્ત્ર જેવો; ૩. ખંજન — મશથી રંગાયેલા વસ્ત્ર જેવો; ૪. હુળદરથી રંગાયેલા વસ્ત્ર જેવો.

પ્રથમાદિ લોભ જે મૃત્યુ વખતે હોય, તે જીવ ક્રમશઃ નારક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં જાય.

[—સ્થા૦ ૨૧૩]

કોષાત્પત્તિનાં દશ કારણ છે :—

૧. મનમાં એવો લાવ આવે કે આ તો મારા મનોહ શબ્દ, ગન્ધ આદિ લઈ ગયો; ૨. —આ તો અમનોહ શબ્દાદિ સામે લાગ્યો; ૩. મનોહ શબ્દાદિ આ લઈ જાય છે; ૪. અમનોહ શબ્દાદિ સામે લાવે છે; ૫. મનોહ શબ્દાદિ લઈ જશે; ૬. અમનોહ શબ્દાદિ સામે લાવશે; ૭. મનોહ શબ્દાદિને લઈ જશે, લઈ જાય છે, અને લઈ જશે; ૮.

અમનોરા શબ્દાદિને સામે લાગ્યો, લાવે છે, અને લાવશે; ૯. મનોજ્ઞને તો લઈ ગયો, લઈ જાય છે, અને લઈ જશે તથા અમનોરાને સામે લાગ્યો, લાવે છે, અને લાવશે; ૧૦. હું તો આચાર્ય* ઉપાધ્યાય સાથે સારી રીતે વતું છું, પણ મારી સાથે તેઓ ધરાધર વર્તતા નથી.*

[—સ્થા. ૭૦૮]

૬. યોગ

અસંવર-આસ્રવ પાંચ છે.

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંવર, ૨. ઘ્રાણેન્દ્રિય અસંવર, ૩. રસનેન્દ્રિય અસંવર, ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય અસંવર, ૫. સ્પર્શનેન્દ્રિય અસંવર.

[—સ્થા. ૪૨૭]

અસંવર છ પ્રકારનો છે—

૧-૫ ઉપર પ્રમાણે, ૬. નોદ્યન્દ્રિય—મન અસંવર.

[—સ્થા. ૪૮૭]

અસંવર આઠ પ્રકારનો છે—

૧-૬. ઉપર પ્રમાણે, ૭ વચન અસંવર, ૮. કાય અસંવર.

[—સ્થા. ૫૨૬]

પ્રયોગ ત્રણ છે—

૧. સમ્યક્, ૨. મિથ્યા, ૩. મિથ.

[—સ્થા. ૧૮૪]

* ૧ બગવતીમા ક્રોધની ઉત્પત્તિમાં—ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, શરીર, અને સાધન-સામગ્રીને કારણે વરીકે ગણાવ્યાં છે. તે જ પ્રમાણે માનવ્યાદિનાં ૫૫. —શા. ૧૮, ઉ. ૪, પૃ. ૩૮૭.

(આત્મા જેથી દંડાય, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્યથી રહિત થઈ જાય તે) દંડ એક છે —

[આં ૩, -સમ ૧]

દંડ બે છે —

૧. અર્થદંડ (સપ્રયોજન મન-વચન-કાયની પ્રવૃત્તિ),
 ૨. અનર્થ દંડ (નિષ્પ્રયોજન મન-વચન-કાયની પ્રવૃત્તિ).
- [—સમ ૨, -સ્થા ૧૯]

દંડ ત્રણ છે —

૧. મનોદંડ, ૨. વચનદંડ, ૩. કાયદંડ.

[—સમ ૩, -સ્થા ૧૨૧]

દંડ પાંચ છે —

૧. અર્થદંડ, ૨. અનર્થદંડ, ૩. હિંસાદંડ — (અમુકે મારા સ્વજનને માર્યો છે, હુમલાં મને મારે છે, ભવિષ્યમાં પણ મારશે એમ માની હિંસામાં પ્રવૃત્ત થઈ તે.) ૪. અકસ્માત દંડ (એકને મારવા પ્રયત્ન થાય, પરંતુ બીજો પણ વચ્ચે મરી જાય તે.) ૫. દૃષ્ટિવિપર્યાસ દંડ (મિત્રને

૧. દુષ્પ્રયુક્ત મન-વચન કાયા એ ત્રણ દંડ છે, પણ અહીં સામાન્યપણે દંડ એક જણો છે. જેનો જોને દંડ જો છે, તેને બીજો કર્મ કહે છે. જેનો ત્રણેય દંડમાં કાયદંડને પાપબધમાં પ્રાધાન્ય આપે છે એમ બીજો (મનિષ્ઠમનિકાય-કૃષ્ણાલિસુત) કહે છે પણ વસ્તુસ્થિતિ તેવી નથી. બાહ્યાચારના બહુ સૂક્ષ્મ નિયમો બનાવવામાં જેનો ભત્રી પડતા હોવાથી એવો ભય થાય છે બાકી જેનોએ પણ બીજામતનો વિપર્યાસ કરીને તેમનું ખંડન કર્યું છે જુઓ સૂત્રકૃતાગ ૧ ૧. ૨ ૨૪-૩૨, ૨. ૬ ૨૬-૨૮ ખડુ જોતા મનોદંડ મુખ્ય માનવાના મુખ ઉપર બને એકમત જ છે.

૨ સૂત્રકૃતાગ (૨. ૨)માં કિચાચ્યાનોનું વર્ણન છે તેમાંથી પ્રથમના માત્ર અત્રી બનાવેલ માત્ર દંડ છે અવશ્યક આં ૪ મા પણ કિચાચ્યાનોનું વર્ણન છે આ માટે દંડમાફાન નામે પ્રસિદ્ધ છે.

શત્રુ ભાનીને હણતાં, અને શત્રુને હણવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતાં
મિત્રને પણ મારતાં જે ક્રિયા હોય તે.)

[—સ્થા. ૧૧૮]

તે તે સમયમાં દેવ, અસુર અને મનુષ્યને મનોયોગ
એક એક હોય છે.

[—અ. ૪૧]

મન^૧ એક છે.

[—૨૫ા. ૧']

મન ત્રણ છે—

૧. તદ્દમન—દેવદત્તનું અથવા ઘટ વિષયક મન, ૨
તદન્યમન—દેવદત્તથી અન્ય ચક્ષુદત્તનું અથવા ઘટથી અન્ય
પદ્ધતિવિષયક; ૩ નો-અમન—સંબંધવિશેષથી રહિત મનોમાત્ર.

અમન^૨ ત્રણ છે—

૧ નો-તદ્દમન, ૨, નો-તદન્યમન, ૩. અમન.

[—સ્થા. ૧૭૫]

વાક^૩ એક છે.

[—સ્થા. ૨૦]

વચન ત્રણ છે—

૧ તદ્દવચન—તેનું વચન કે તે વિષયનું વચન, ૨,
તદન્યવચન—તેનાથી ભિન્નનું વચન કે ભિન્નવિષયક વચન,
૩. નો-અવચન—વચન માત્ર

૧. મનના સ્વરૂપ માટે જુઓ ભગવતી ૪૦ ૧૩, ૬૦ ૭, પૃ. ૩૬૬

૨ 'અમન'ના અભિધાનસંબંધમાં અન્ત પરિચ્છેદ—આત્મિક નિર્લેપ,
અધિગમન તથા મનોવિદ્રેશી અર્થ—એમ અર્થો આપ્યા છે

૩. વાક એટલે ભાષા તેના સ્વરૂપ માટે જુઓ ભગવતી—૪૦ ૧૩,
૬૦ ૭, પૃ. ૩૬૨

અવચન^૧ ત્રણ છે —

૧. નો તદ્વચન - ઘડાને કપડું કહેવું તે, ૨ નો તદન્ય-વચન - ઘડાને ઘડો કહેવો તે, ૩ અવચન.

[—સ્થાન ૧૭૫]

વચનવિકલ્પ સાત છે —

૧. આલાપ-ઇપદ્ સાપણ, ૨. અનાલાપ-કુત્સિત આલાપ, ૩ ઉલ્લાપ-પ્રશ્નગણિત વચન (નાકવા વર્ણનમુલ્લાપ), ૪. અનુલ્લાપ^૨ — કુત્સિત ઉલ્લાપ, ૫. સંલાપ - પરસ્પરની વાતચીત (સલાપો માપણ નિય), ૬. પ્રલાપ - નિરર્થક વચન (પ્રલાપોજ્જર્જક વચ્ચ), ૭ વિપ્રલાપ - વિવિધ પ્રલાપ.

[—સ્થાન ૫૮૪]

કાયવ્યાપાર^૩ એક છે.

[—સ્થાન ૬૧]

દિગ્વચન

૧. સૂત્રકૃતાગ સુત્રમા (આચાર્યશ્રુતાચયનમા) ‘શુ માનવ અને શુ ન માનવ’ એની એ લાખી તાલિકા આપી છે. તેથી જૈન દષ્ટિ શી છે તે જણાઈ આવે છે સાથે સાથે શું ન માનવ તે પણ ત્યાર્થી જ જાણવા મળે છે. એ જૈનદષ્ટિથી નિષરીત માન્યતા ધરાવવી તે મિથ્યાદષ્ટિ અગર મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. તેના અભિગૃહીત અને અનભિગૃહીત એવા બે જ ભેદ તત્ત્વાર્થભાષ્યમા (૮-૧) બતાવ્યા છે. ત્યારે તેના મુખ્ય ત્રણ ભેદો — ૧ સંશયિત, ૨. આભિગ્રહિક, અને ૩ અનાભિગ્રહિક છે — એમ આવશ્યક ચૂલિ^૪ અં ૬, માયા ૧૬૫૮, — મા જણાવ્યું છે, અને તેના કારણરૂપે અબોધ, અસદ્ભિનિરેસ કે મશયને બતાવ્યો છે. આ જ ભેદોને વધારીને મિથ્યાત્વના

૧. ઉપરના ત્રણે વચનમાથી કોઈ એક ન હોય તે અવચન.

૨. ક્યારેક અનુવાપ એવો પાઠ મળે છે, તેનો અર્થ પુન પુન બાપણ થાય છે (અનુલપો મુદ્ગર્ભા).

૩. કાયના સ્વરૂપ વિષે જુઓ બગવતી શાં ૧૩.૭૦ ૭, પૃં ૩૬૬.

પાત્ર બેઠો પણ ગત્યનવામાં આવે ॥ તેમાં પ્રથમના ત્રણ ઉપર્યુકા. ૪. આભિનિવેશિક અને ૫. અનાભોગિક છે.

તત્ત્વની પરીક્ષા કર્યા વિના જ કોઈ એક સિદ્ધાંતને સ્વીકારીને બીજાનું ખંડન કરું તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે. જન્મે જૈન હોય છતાં જો જૈન તત્ત્વની પરીક્ષા કર્યા વિના તે માનીને બીજાના મતનું ખંડન કરે, તે પણ આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વની સમજવો, એમ ધર્મસંગ્રહમાં (૫૦ ૪૦) જણાવ્યું છે. પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ હોય છતાં પરીક્ષકની આજ્ઞામાં રહી જો તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે, તો તેવા માષ્ટુધાદિ જેવા મિશ્રુએર્ને આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વની ન ગણવા એમ પણ ત્યાં જ જણાવ્યું છે. શુદ્ધહોયની પરીક્ષા કર્યા વિના બધા મંત્રણેને સરખા સમજવા તે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે. આ મિથ્યાત્વ પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ એવા મદ્યબુદ્ધિ છવોમાં હોય ॥ આ મિથ્યાત્વ એવા માટે છે કે તેનું જાણનાર કોઈ એક માર્ગમાં સ્થિર રહી શકતો નથી હેવ, શુદ્ધ અને ધર્મના સ્વરૂપમાં સંદેહ બુદ્ધિ રાખવી તે સંશયિત મિથ્યાત્વ છે. શાસ્ત્રોમાં પ્રતિષ્ઠાદિત સૂક્ષ્મ વિષયો વિષે દૃઢીક વખત મોટા મોટા સાધુએને પણ સંશય હોય ॥ અને તે વિષે તેઓ નિર્ણય બાધી શકતા નથી, પણ છેવટે તેઓ જિનભગવાને જે કહ્યું છે તે સ્થાવર જ હોયુ જોઈએ એમ માની સંશય દૂર કરે છે. એટલે સંશય થયો એટલા માત્રથી તેમને સંશયમિથ્યાત્વની ન કહી શકાય પણ જેમને સંશય કાયમ ટકી રહે તેમને જ આ મિથ્યાત્વની કોટીમાં ગણવા જોઈએ પોતાના પક્ષને અસત્ય જાણવા છતાં તેને વળગી રહેતું તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ છે વિચાર અને વિરોધ જ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ મોહની પ્રબલતમ અવસ્થા—એ અનાભોગિક મિથ્યાત્વ છે આ એકેન્દ્રિયાદિ કુદ્રતમ જતુઓમાં હોય છે. વિરોધ માટે જુઓ ધર્મસંગ્રહ ૫૦ ૪૦થી, કર્મસૂત્ર ચોથો હિન્દી ૫૦ ૧૭૬, લોકપ્રકાશ સર્ગ ૩, આં ૯૮ થી

અહીં ગણવેલા દસ બેઠો આભિગ્રહિકમાં સમાવિષ્ટ છે એમ સમજવું જોઈએ.

સ્થાનકવાસી પ્રતિક્રમણમાં એક પચીસ પ્રવારના મિથ્યાત્વનો પણ પાક છે તેમાં શાસ્ત્રમાં પ્રસંગાનુસાર વર્ણવેલા બધી પ્રવારના મિથ્યાત્વનો સમાવેશ કરી લેવામાં આવ્યો છે

બૌદ્ધસંઘ અગુતરમાં (૧, ૧૦થી)—જેઓ અધર્મને ધર્મ, ધર્મને અધર્મ, અવિનયને વિનય, અભાવિતને, આપિત, અનાતીનીને આતીશ, આચીર્મને

અનાચીણ, અપ્રજ્ઞપાત્રે પ્રજ્ઞા, અને પ્રજ્ઞાપત્રે અપ્રજ્ઞા કહે છે, તેઓ બહુજનને અદિતકર્તા, અસુખકર્તા, તથા બહુજનને અનર્થકારી બને છે અને પાપોનું ઉપાળન કરી સદ્ધર્મનો લોપ કરે છે — એમ બહુજનુ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિથી જીવ અકુશલ ધર્મનો સંચય કરે છે અને કુશલ ધર્મનો નાશ કરે છે, આ વસ્તુને વારંવાર અનેક રીતે શુદ્ધ બગવાને સમજાવી છે અ. ગુ. તત્ત્વ ૧, ૧૭, ૧ ૧૮ કલ્યાણિ.

૧૦

બાંધ

બાંધ^૧ એક છે.

[—સ્થા. ૬, —સમ. ૧]

બાંધ^૨ બે છે —

૧. રાગબાંધ, ૨. દેવબાંધ.

[—સમ. ૨, —સ્થા. ૬૬]

૧. કથાએ નારણે જીવ દર્મપુદ્ગલોને મદલ્યું કરે છે તે બાંધ છે જીવો તત્ત્વાર્થ ૦ ૮, ૨, ૩. તેના પ્રકૃતિબાંધ, રિધિતિબાંધ, પ્રદેશબાંધ અને અનુભાગબાંધ એવા ચાર ભેદ છે. છતાં આવી સમાન્યતાએ એક કહ્યો છે. આ બાંધ જીવને અનાદિ કાલથી છે. છતાં સાધનાથી જીવ તેમાંથી મુક્તી શકે છે.

૨. આ ભેદ માત્ર મોહનીયકર્મને લક્ષ્ય કરીને છે તેમાં રાગમા માયા અને લોભનો સમાવેશ સમજવો અને દેવમા ક્રોધ અને માનને.

પુણ્ય - પાપ^૧

૧

પુણ્ય^૨ એક છે.

[-આ. ૧૧, સમ. ૧]

પુણ્ય નવ પ્રકારનું^૩ છે —

૧. અન્નપુણ્ય — અન્નદાનથી થતું પુણ્ય^૪, ૨. પાનપુણ્ય,
૩. વસ્ત્રપુણ્ય, ૪. લયન — ગૃહ પુણ્ય, ૫. શયનપુણ્ય,
૬. મનપુણ્ય — શુભીજનને^૫ ભનમાં પ્રસન્નતા થવાથી
થાય તે, ૭. વચનપુણ્ય — શુભીજનની વચનેથી પ્રશંસા
કરવાથી થાય તે, ૮. કાયપુણ્ય — સેવા કરવાથી થતું પુણ્ય,
૯. નમસ્કારપુણ્ય.

[-આ. ૧૭૧]

૨

પાપ એક છે.

[-આ. ૧૨, -સમ. ૧]

પાપબંધનાં નવ કારણ છે —

૧. પ્રાણાતિપાત, ૨. મૃધાવાદ, ૩. ચોરી, ૪. અગ્રહ,
૫. પશ્ચિક, ૬. ક્રોધ, ૭. માન, ૮. માયા, ૯. લોભ.

[-આ. ૧૭૭]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત નં. ૧.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત નં. ૨.

૩. અહીં અર્થમાં પુણ્યના બેટો 'એ વસ્તુ' પુણ્યબંધનાં મારણ છે.

૪. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત નં. ૩.

દિવ્યણુ

૧. શુભ કર્મપ્રકૃતિઓનો આસ્રવ તે પુણ્ય કહેવાય છે અને અશુભ કર્મપ્રકૃતિઓનો આસ્રવ તે પાપ કહેવાય છે. ઉમાસ્વાતિએ જૈનદર્શનનાં સાત તત્ત્વ ગણ્યાં છે અને પુણ્ય તથા પાપને આસ્રવના જ બે ભેદ તરીકે વર્ણવ્યાં છે. —તત્ત્વાર્થ ૦ ૬, ૩, ૪. કેટલાક આચાર્યો પુણ્યપાપને પણ સ્વતંત્ર તત્ત્વ ગણી નવ તત્ત્વની સંખ્યા પૂરી કરે છે. જુઓ નવતત્ત્વ ૦ ગા ૧. વિશેષ વ્યાખ્યા માટે હરિભદ્રકૃત પુણ્યપાપક નેત્રું. પુણ્યપાપ માનવાની લક્ષામણ ભગવાને સૂત્રકૃતાં (૨. ૫. ૧૬) માં કરી છે. —

૨. પુણ્યના ૪૨ ભેદ છે અર્થાત્ શુભ પ્રકૃતિઓ ૪૨ છે — ૧. સાત-નેહનીય, ૨. ઉચ્ચગોત્ર, ૩. મનુષ્યજાતિ, ૪. મનુષ્યાનુપૂર્વી, ૫. દેવગતિ, ૬. દેવાનુપૂર્વી, ૭. પંચેન્દ્રિયજાતિ, ૮-૧૨. પાંચ સરીર, ૧૩-૧૫. ઔદારિક, વૈદિક અને આહારકનાં અંગોપાંગ, ૧૬. વજ્રપલ્લનારાગ સંધાણ, ૧૭. સમચતુરસસંધાન, ૧૮. શુભ વર્ણ, ૧૯. શુભ ગંધ, ૨૦. શુભ રસ, ૨૧. શુભ સ્પર્શ, ૨૨. અશુભધુ, ૨૩. ષડાંગત, ૨૮. શ્વાસોચ્છવાસ, ૨૫. આતપ, ૨૬. ઉદ્યોત, ૨૭. શુભચિહ્નોયોગતિ, ૨૮. નિર્માણ, ૨૯-૩૮. ત્રસદરાક, ૩૯. મુદાધુ, ૪૦. મનુષ્યાધુ, ૪૧. તિર્થચાલુ, ૪૨. તીર્થકરનામ. આ ૪૨માં સામાન્યપણે શુભતા હોવાથી તે અપેક્ષાએ પુણ્ય એક કહ્યું છે. — નવતત્ત્વ ૦ ગા ૧૦-૧૧. આ સિવાયની ૮૨ પ્રકૃતિઓ એ પાપપ્રકૃતિઓ છે. નવતત્ત્વ ૦ ગા ૧૩-૧૪. પુણ્યપ્રકૃતિની ગણતરીમાં મતભેદ પણ છે. જુઓ— તત્ત્વાર્થ ૦ ૮. ૨૬.

૩. અન્નપુણ્યની બાબતમાં સરખાવો બૌદ્ધ માન્યતા પણ : “ જે માણસ ભોજન દે છે, તે લેનારને ચાર વસ્તુ આપે છે : વર્ણ, મુખ, બક્ષ અને આયુ. તેનું કૃણ દાતાને એ છે કે દેવાયુ, દિવ્યવર્ણ, દિવ્યમુખ અને દિવ્યબક્ષ. ” — અંગુત્તર ૦ ૪. ૫૮.

૧૨

કર્મ^૧

૧. કર્મના ભેદો

કર્મ એ પ્રકારનું છે :—

૧. પ્રદેશકર્મ—જે કર્મનો રસ નાહ પણ તેના પુદ્ગલો વેદાય તે;
૨. અનુભાવકર્મ—જે કર્મનો રસ વેદાય તે.

[અર્થ= ૮૫]

કર્મ ચાર પ્રકારનું છે :—

૧. પ્રકૃતિકર્મ—કર્મના વિશેષ સ્વભાવભેદો તે;
૨. સ્થિતિકર્મ—કર્મનું અમુક કાળ સુધી અવસ્થાન;

૧. જૈનદર્શનને મતે કર્મ એ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું અણુવ દ્રવ્ય છે અને તે ખરેખર છત્ર ઉપર બધાય છે—ચોટ છે. કર્મપુદ્ગલો છત્ર ક્ષણ મહણ થઈ કર્મરૂપે બધાય છે. એનો અર્થ એ છે કે, તે જ વખતે તે પુદ્ગલોમાં ચાર અણુનું નિર્માણ થાય છે; અને તે જ અણુ બધાના પ્રકાર પણ કહેવાય છે:— ૧. કર્મપુદ્ગલોમાં ફાળને આવૃત કરવાનો; દર્શનને અટકાવવાનો, સુખદુઃખ અનુભવવાનો વગેરે સ્વભાવ બધાય, તે પ્રકૃતિબધ. ૨. તેની સાથે જ તે સ્વભાવથી અમુક વખત સુધી ચ્યુત ન થવાની જે કાર્યમર્્યાદાનું નિર્માણ થાય, તે સ્થિતિબધ. ૩. સાથે સાથે તેમાં તીવ્રતા, મદતા, આદિપણે ફેલાનુભવ કસવનારી જે વિશેષતાઓ બધાય તે અનુભાવબધ. ૪. તથા ગ્રહણ કરાઈ મિન્ય મિન્ય સ્વભાવમાં પરિણામ પામનો તે કર્મરાશિ સ્વભાવ દીક અમુક અમુક પરિમાણમાં વહેચાઈ નય, તે પરિમાણવિભાગ તે પ્રદેશબધ. આ બધાનાં દર્શાત સાથે વર્જન માટે જુઓ પ્રથમ કર્મત્રય ગાથા ૨. કર્મબાળત બીજ માન્યના વિષે નહોત આ પ્રકરણને અતિ ટિપ્પણ નં. ૧.

૩. અનુભાવકર્મ - કર્મનો તીવ્રાદિરૂપ વિપાક-રસ;
૪. પ્રદેશકર્મ - કર્મના પુદ્ગલો.

[—સ્થા. ૩૬૨]

કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે —

૧. પ્રકૃતિબંધ; ૨. સ્થિતિબંધ; ૩. અનુભાવ-બંધ;
૪. પ્રદેશબંધ.

[—સ્થા. ૨૬૬; —સમ. ૪]

કર્મ-ઉપક્રમના^૧ ચાર પ્રકાર છે:—

૧. બંધનોપક્રમ (કર્મપુદ્ગલ અને જીવપ્રદેશનો પરસ્પર સંબંધ તે બંધન); ૨. ઉદીરણોપક્રમ (ફલ દેવાનો સમય આવ્યો ન હોય તેવા કર્મનો ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવવો તે ઉદીરણ); ૩. ઉપશમનોપક્રમ (કર્મને ઉદયમાં ન આવવા દેવું તે ઉપશમન); ૪. વિપરિણામનોપક્રમ (કર્મની સત્તા, ઉદય, ઉપશમ, ક્ષય વગેરે વિવિધ અવસ્થાઓ કરવી તે વિપરિણામના).

(૧) બંધનોપક્રમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧. પ્રકૃતિબંધનોપક્રમ (પ્રકૃતિબંધનું કારણ એવો જીવનો યોગરૂપ પરિણામ),
૨. સ્થિતિબંધનોપક્રમ (સ્થિતિબંધનો હેતુ જીવનો કપાયરૂપ પરિણામ),
૩. અનુભાવબંધનોપક્રમ (અનુભાવબંધનું કારણ પણ જીવનો કપાયરૂપ પરિણામ છે, માટે કપાય એ જ અનુભાવબંધનોપક્રમ છે),

૧. ઉપક્રમ એટલે આરબ. અથવા જોના વડે કર્મનું બંધન, ઉદીરણ વગેરે યાચ, તે ઉપક્રમ; અર્થાત્ જીવનો શક્તિવિશેષ જોને ગાઓય પરિભાષામાં કરણ કહે છે.

૪. પ્રદેશબંધનોપક્રમ (પ્રદેશબંધનું કારણ જીવનો યોગ એટલે કે મન-વાણી કાયાની પ્રવૃત્તિ રૂપ પરિણામ)

(૨) ઉદીરણોપક્રમના ચાર પ્રકાર—

૧. પ્રકૃતિઉદીરણોપક્રમ (ઉદયકાળ ન હોવા છતાં વીર્યવિશેષથી ક્રમદલિકને ઉદયાવલિકમાં પ્રવિષ્ટ કરી દેવા, તે પ્રકૃતિ ઉદીરણ; અને તેવી ઉદીરણ યોગરૂપ પરિણામથી થતી હોવાથી તે યોગ-પરિણામ. અથવા એવી ઉદીરણનો આરંભ તે).
૨. સ્થિતિઉદીરણોપક્રમ (જેનો ઉદય નથી થયો તેવી સ્થિતિ વીર્યવિશેષથી લોગવવી તે સ્થિત્યુદીરણ; આવી ઉદીરણ જીવના કપાયરૂપ પરિણામથી થતી હોવાથી તે કપાયપરિણામ; અથવા એવી ઉદીરણનો આરંભ તે),
૩. અનુભાવઉદીરણોપક્રમ (ઉપર મુજબ અનુભાવની બાળતમાં અર્થ ઘટાવવો);
૪. પ્રદેશઉદીરણોપક્રમ (ઉપર મુજબ પ્રદેશની બાળતમાં).

(૩) ઉપશમનોપક્રમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧. પ્રકૃતિઉપશમનોપક્રમ; ૨. સ્થિતિઉપશમનોપક્રમ; ૩ અનુભાવઉપશમનોપક્રમ; ૪. પ્રદેશ-ઉપશમનોપક્રમ. (આ ચારનો અર્થ પણ ઉદીરણોપક્રમની જેમ ઘટાવી લેવો)

) વિપગ્નિભનોપક્રમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧. પ્રકૃતિ વિપગ્નિભનોપક્રમ; ૨ સ્થિતિવિપગ્નિભનોપક્રમ; ૩. અનુભાવવિપગ્નિભનોપક્રમ;

૪. પ્રદેશ વિપરિણામનોપક્રમ (અર્થ ઉપર મુજબ થતાવલો).

§ અદ્યપબહુત્વ ચાર પ્રકારનું છે —

૧. પ્રકૃતિ અદ્યપબહુત્વ; ૨. સ્થિતિ અદ્યપબહુત્વ; અનુભાવ અદ્યપબહુત્વ; ૪. પ્રદેશ અદ્યપબહુત્વ.

§ સંક્રમ ચાર પ્રકારનો છે —

૧. પ્રકૃતિસંક્રમ; ૨. સ્થિતિસંક્રમ; ૩ અનુભાવ-સંક્રમ; ૪. પ્રદેશસંક્રમ.

§ નિધત્ત્વ ચાર પ્રકારનો છે —

૧. પ્રકૃતિનિધત્ત્વ; ૨. સ્થિતિનિધત્ત્વ; ૩. અનુભાવ-નિધત્ત્વ; ૪. પ્રદેશનિધત્ત્વ.

૧. પ્રકૃતિ આદિ બધ કોને નાદ્ય છે, અને તેને બધું છે, તેવો વિચાર વિરોધ વિનય માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

૨. એવો નિયમ છે કે, કર્મના સ્વભાવ પ્રમાણે કૃણ મળે છે. અર્થાત્ જ્ઞાનને આવરવાના સ્વભાવવાળું કર્મ જ્ઞાનને આવરવાનું કામ કરે છે, પણ દર્શનશક્તિને આવરવાનું કે મુખદ્ ભ અનુભવાવવાનું કાર્ય નથી કરતું. પરંતુ આ નિયમ કર્મની મૂલ પ્રકૃતિઓ (આકાશમુખ્ય વિભાગો) ને જ લાગુ પડે છે. તે આકાશના દરેકના પેદાવિભાગો (ઉત્તરપ્રકૃતિઓ) તો પાછળથી અધ્યવસાયને બળે એકને બહાર બી નરે બહારથી રહે છે. તે સંક્રમ કહેવાય છે. એકે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં પણ દેહવીક એવી છે કે જે સત્ત્વનીય હોવા છતાં પરસ્પર સંક્રમ નથી પામતી. જેમકે, દર્શનમોહ ચારિત્રમોહ રૂપે પરસ્પર સંક્રમ નથી પામતો. જે જ રીતે નાસ્તિક આયુષ્ક તિર્થંચ આયુષ્ક-ઉપે, કે તે આયુષ્ક અન્ય કોઈ આયુષ્ક રૂપે સંક્રમ નથી પામતા.

પ્રકૃતિસંક્રમની પેડે બધકાવીન રસ (અનુભાવ), સ્થિતિ તેમજ પ્રદેશમાં પણ પાછળથી અધ્યવસાયને બળે ફેરફાર થાય છે.

૩. નિધત્ત્વ એવી કર્મવસ્થા છે કે, જેમાં તે જોઈની સ્થિતિ અને અનુભાવ અધ્યવસાયવિરોધથી હીન થઈ ગયે, અથવા વધી ગયે; પરંતુ તે સિવાય અક્રમન આદિ કોઈ થઈ ન ગયે. જુઓ કર્મપ્રકૃતિ આ ૨.

હું નિકાચિતના^૧ ચાર પ્રકાર છે. —

૧. પ્રકૃતિનિકાચિત; ૨. સ્થિતિનિકાચિત; ૩. અનુ-
ભાવનિકાચિત; ૪. પ્રદેશનિકાચિત.

[—સ્થા. ૨૬૬]

કર્મ ચાર પ્રકારનું છે —

- (૧) ૧. શુભ ને શુભાનુબંધી;^૨ ૨. શુભ ને
અશુભાનુબંધી; ૩. અશુભ ને અશુભાનુબંધી ૪.
અશુભ ને શુભાનુબંધી.

- (૨) ૧. શુભ ને શુભવિપાકી^૩; ૨. શુભ ને અશુભ-
વિપાકી; ૩. અશુભ ને અશુભવિપાકી; ૪. અશુભ
ને શુભવિપાકી.

[—સ્થા. ૩૬૨]

૨. કર્મબંધકો અને કર્મબંધનું કારણ

હું જીવો ત્રસરૂપે રહીને અને સ્થાવર રૂપે રહીને પાપ-
કર્મનું ચયન કરે છે (પાપકર્મ જોકઠાં કરે છે), — ભૂત-
કાળમાં ચયન કર્યું છે અને ભવિષ્યમાં કરશે.

હું તેવી જ રીતે ત્રણે કાળ સંબંધી ઉપચયન (વૃદ્ધિ,
પુષ્ટિ), બંધ, ઉદીરણા, વેદના, અને નિર્જરા વિષે પણ
સમજવું.

[—સ્થા. ૧૧૭]

૧. નિકાચિત એ એવી કર્મવસ્થા છે કે, જેમાં ચોક્કસ કર્મ,
અંકમ કરવો વગેરે કોઈ ફેરફાર શક્ય જ નથી.

૨. શુભકર્મ એટલે પુણ્યકર્મ; ને જ્યારે જોમવાનું દોષ ત્યારે આત્મ-
પરિણામ એવા રહે કે પામે શુભકર્મને જ બંધ થાય. આને મળતી બીજી
માન્યતા માટે જુઓ પ્રકરણને અને ટિપ્પા. નં. ૩.

૩. કોઈ કર્મનો શુભ બંધ પડ્યો દોષ, અને તેનો વિપાક પડ્યો શુભ
દોષ. જેમકે, સાતારેલીય કર્મ બાપુ દોષ અને જ્યારે તે ઉપરમાં આંતર
ત્યારે ને શુભ આપે તો તે શુભ અને શુભવિપાકી કહેવાય.

હવેએ સીરૂપે, પુરુષરૂપે અને નપુંસકરૂપે પાપક્રમના પુરૂષોત્તમ ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે. તેવી જ રીતે ઉપચયન, ચાવત્ નિર્જરા વિષે પણ સમજવું.

[સ્થાન ૨૩૩]

હ હવે બે પ્રકારે પાપક્રમ બાંધે છે—

૧. સગથી; ૨. દેવથી.

હ હવે બે પ્રકારે પાપક્રમની ઉદ્દીરણા કરે છે, અર્થાત્ સમય પહેલાં પ્રયત્નવિશેષથી ક્રમફલનો અનુભવ કરી લે છે:—

૧. આશ્ચર્યપ્રગમિકી વેદના વડે—પોતાની મેળે સ્વીકારેલી વેદના વડે.

૨. ઔપક્રમિકી—ક્રમની ઉદ્દીરણાને કારણે આવી પડેલી વેદના વડે.

હ તે જ પ્રમાણે વેદના અને નિર્જરા વિષે સમજવું.

[સ્થાન ૬૧]

હ હવેએ ચાર સ્થાનથી આઠે ક્રમપ્રકૃતિનું ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે:—

૧ ક્રોધથી; ૨. માનથી; ૩. માયાથી; ૪. લોભથી.

હ નારકથી માંડી વૈમાનિક સુધીનાર હવેએ ઉપરનાં ચાર કારણથી આઠે ક્રમનું ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે.

૧. અંગુત્તરંગા ત્રણ પ્રકારે ક્રમસમુદય માન્યો છે—લોભજ, દોષજ—દેવજ અને મોહજ.—૩, ૩૩. અને મર્વંગા મોહજ વધારે દોષજનક છે એમ કહ્યું છે.—અંગુ ૩. ૬૭, તથા ૬. ૩૯.

૨. (૧) નારક, (૨-૧૧) ભવનપતિ, (૧૨-૧૯) આચરકાય તથા ત્રીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય, (૨૦) તિર્થંચ પચ્ચન્દ્રિય, (૨૧) મનુષ્ય, (૨૨-૨૪) પાપાવ્યતર, જ્યોતિષક, અને વૈમાનિક.

હુ તેવી જ રીતે ઉપચયન, બધ, ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરાના ત્રણ ત્રણ દંડક કહેવા.

[—સ્થાન ૨૫૭]

હુ જીવોએ ચાર સ્થાનથી^૧ પાપકર્મના પુદ્ગલોનું ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે :—

૧. નારકરૂપે ૨. તિથ્યરૂપે; ૩. મનુષ્યરૂપે; ૪. દેવરૂપે.

હુ તેવી જ રીતે ઉપચયન, બધ, ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરા વિષે પણ સમજાવું.

[—સ્થાન ૩૮૭]

હુ જીવોએ પાંચ સ્થાનથી^૨ પાપકર્મનું ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે :—

૧. એકેન્દ્રિયરૂપે; ૨. બેન્દ્રિયરૂપે; ૩. ત્રીન્દ્રિયરૂપે; ૪. ચતુરિન્દ્રિયરૂપે; ૫. પચ્ચેન્દ્રિયરૂપે.

હુ તેવી જ રીતે ઉપચયન યાવત્ નિર્જરા વિષે પણ સમજાવું.

[—સ્થાન ૪૭૪]

૧. આ ચારમાંથી પછીના ત્રણમાં નર-મદદા એ એ એ એટલે ઉમેરી સાત સ્થાનક થાય છે. —સ્થાન ૫૬૨; અને ચારેને પ્રથમ સમયના અને અપ્રથમસમયના એમ બે બે એટલે લગાડવાથી આઠ સ્થાનક થાય છે. —સ્થાન ૧૬૦.

૨. આ પાંચમાં ૫૨ દરેકમાં પ્રથમ સમયના અને અપ્રથમ સમયના એવા બે બે એટલે ઉમેરતાં દસ સ્થાનક થાય. (—સ્થાન ૭૮૩); તથા એકેન્દ્રિયને બદલે પૃથ્વી, અણુ, તેજસ્, વાયુ, અને વનસ્પતિ એ વિભાગો ઉમેરતાં નવ સ્થાનક થાય (—સ્થાન ૭૭૨).

§ હવેઓ છ સ્થાનથી પાપકર્મનું ચયન કર્યું છે, કરે છે અને કરશે—

- ૧ પૃથ્વીકાયરૂપે, ૨ અપ્કાયરૂપે, ૩ તેજસ્કાયરૂપે,
- ૪ વાયુકાયરૂપે, ૫ વનસ્પતિકાયરૂપે, ૬ ત્રસકાયરૂપે

§ તેથી જ રીતે ઉપચયન ચાલતું નિર્જરા વિષે મમલું લેવું

[- ગ્લાઠ ૫૪૦]

§ દાનના ૧૦ દશ ભેદ છે —

- ૧ અનુક્રમદાન (અનાથ કે પીડિતને કૃપાથી દેવાતું),
- ૨ સથકદાન (આપત્તિમાં કે અભ્યુદયમાં સહાય કરવી તે),
- ૩ ભયદાન (ડરીને જે કંઈ રાત્ર કંઈ પોલીસને દેવું તે)
- ૪ કારુણ્યદાન (શોક અર્થાત્ પુત્રાદિ વિયોગને કારણે તેની પાછળ કાંઈ દેવું તે),
- ૫ લજ્જાદાન (ઇચ્છા ન હોવા છતાં પાત્ર માણસ વચ્ચે ખેઠા હોય અને આપે તે),
- ૬ ગૌરવદાન (પોતાના અથ માટે ગર્વથી દેવું તે),
- ૭ અધમદાન (અધર્મી પુરુષને દાન),
- ૮ ધર્મદાન (સુપાત્રને દાન),
- ૯ આશાદાન (મુકળની આશાથી દીધેલું દાન),
- ૧૦ પ્રત્યુપકાર દાન (કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળતું દાન)

૧ દાન સાતવેદનીયના બધાના મંત્રરૂપ હોવાથી અહીં મંત્ર બધાના નિમિત્તના પ્રત્યક્ષમાં મોકલ્યું છે જ્યોત્સના તત્વાર્થ ૧, ૧૩ વિરોધ માટે જ્યોત્સના પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૪

મોહનીય કર્મનાં ત્રીસ નિમિત્તો^૧ છે —

૧. ત્રસ જીવોને પાણીમાં નાખી પગથી કચરો મારી નાખે.

૨. કોઈના માથાને ચામડાથી વીંટી મારી નાખે.

૩. કોઈને મોઢ ફૂંચે હઈ મારી નાખે.

૪. બાંધ ઘરમાં ખૂબ અગ્નિ સજાગવી તેના મૂમાડાથી જીવોની હત્યા કરે.

૫. સંકિલ્પ ચિત્તથી કોઈના માથાને ધડથી કાપી નાખી પછી ધડને પણ વિદારે તે.

૬. કોઈને ઠગીને (વિષયુક્ત) ફળથી અથવા લાકડીથી હાલ્યા કરતાં કરતાં પણ તેની પાછી મળક કરે.

૭. પોતાના કપડ વડે બીજા કપડને ઢાંકી દે (ગૂઠાચારી), પોતાના હોખનો અપલાપ કરે, તથા અસત્ય બોલે.

૮. પોતાના અપકૃત્યનો ભાર બીજાને માથે નાખી દે અથવા બીજાની સામે કોઈના હોષો ઉઘાડા પાડી દે અને તેને દુઃખ કે તેં આ ક્યું છે વગેરે.

૯. અસત્ય બાણવા છતાં સાચું-જૂઠું પરિવદ્ધમાં બોલ્યા કરે અને કલહ કરાવે.

૧૦. રાજાનો અમાત્ય હોય છતાં ગ્રન્થમાં વિદ્રોહ જગવી તેની આવકના માર્ગો બાંધ કરે અથવા રાણીને મારી નાખાવે અને રાજાને બહાર કઢાવી મૂકે.

૧. આ જ મોહનીયસ્થાનોનું વર્ણન ભગવાને હસ્થાશ્વતરકથા અ. ૬-માં કર્યું છે. ટીકાકાર જણાવે છે કે, અહીં મોહનીય સંખ્યા સામાન્ય રીતે આઠે કર્મ સમજવાં જોઈએ અને વિશેષ રીતે જ મોહનીય કે જે મોયું કર્મ છે, તે એમજૂ. આગમક સૂત્રમાં (અ. ૪) પણ આ મહા-મોહનીય સ્થાનો ઉલ્લેખ છે.

૧૧. કેઈ દીન વાણીથી દયાની માગણી કરતો હોય છતાં તેનો જવાબ તિરસ્કારભરી વાણીમાં આપે અને તેના ભોગોનો નાશ કરે.

૧૨. સ્ત્રીમાં લોલુપ હોય અને પોતે બાલપ્રહારી ન હોવા છતાં બાલપ્રહારી છે, એવું કહ્યા કરે. પોતે અપ્રહારી છતાં પ્રહારી છે તેમ કહ્યા કરે. આહું કહેનાર ગાયોની વચ્ચે ગધેડાની જેમ ભૂંકનાર જ છે. ક્રૂર સ્ત્રીમાં પોતાની ગૃહિણીને લઈને આવો મનુષ્ય પોતાનું જ અહિત કરે છે અને બહુ જ માયાથી બૂઠું બોલે છે.

૧૩. આ તો અમુક રાજાનો આશ્રિત છે એવી પ્રસિદ્ધિ થવાથી લોકોમાં ધન વગેરે મળે છે એમ ધારી, જે રાજ્યાશ્રય સ્વીકારે.

૧૪. સાવ દરિદ્ર હોય પણ ગામનો રાજા કે ગામ મળીને તે દરિદ્રને રાજા બનાવે અને તેથી તેને બહુ જ ધન મળે; પછી ઈર્ષાંતુ થઈ, સંકલ્પ ચિત્તવાળો થઈ, તે બીજાની હાલિકાનો નાશ કરે.

૧૫. જેમ નાગણ્ય પોતાનાં બચ્ચાંને જ મારે છે, તેમ કેઈ પોતાના માલિક સેનાપતિ કે શાસ્તાને મારી નાખે.

૧૬. રાષ્ટ્રના નાયકને કે નિગમના નેતાને કે યશસ્વી શેઠને મારી નાખે.

૧૭. અનેક હાલોના નેતાને અને પ્રાણીઓને - દરિયામાં જેમ ભેટ તેમ - શરણ આપનારને મારી નાખે.

૧૮. જે સયમ માટે તત્પર હોય, કે સયમી હોય, કે તપસ્વી હોય તેવાને ધમ્મથી પ્રજ્ઞ કરે.

૧૯. અનંતરાની અને શ્રેષ્ઠશનવાળા પુરુષની નિંદા કરે.

૨૦. ન્યાયમાર્ગનો દ્વેષી યદ્ય તેની નિન્દા કરી અપકાર કરે.

૨૧. આચાર્ય-ઉપાધ્યાય પાસેથી શ્રુત શીખીને તેમની જ નિન્દા કરવા મંડી જાય.

૨૨. જેની પાસેથી શ્રુત લીધું હોય તેનો અહંભાવથી પ્રત્યુપકાર ન કરે.

૨૩. બહુશ્રુત ન હોય પણ બહુશ્રુત હોવાનો ઢાંગ કરી યશ કમાય અને પોતે વિશુદ્ધ સ્વાધ્યાય કરે છે એવું બીજાને ઠસાવે.

૨૪. તપસ્વી ન હોય છતાં તપસ્વી હોવાનો આડંબર કરે. આ લોકમાં સૌથી મોટો ચોર તે છે.

૨૫. 'આ તે મારું શું ભલું કરવાનો હતો' એવા ભાવથી, સાધારણ મદદ માગનાર કોઈ જ્ઞાનને, સમર્થ હોવા છતાં મદદ ન કરે. આવો મનુષ્ય શઠ છે, માયાવી છે અને કિલ્લિ ચિત્તવાળો છે, તથા પોતાની બાંધિને તે પોતે જ દુર્લભ બનાવે છે.

૨૬. જે સર્વાધર્મતીર્થનો નાશ કરનારી કથા કરે અને કલહ કરે.

૨૭. જે વશીકરણાદિ અધાર્મિક યોગોનું આચરણ પ્રશંસા માટે કરે.

૨૮. આ લોકના કે પરલોકના કામલોગોને અતૃપ્ત થઈ સદા લોગવે.

૨૯. દેવોની ઋદ્ધિ, દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, બલ, વીર્ય એ બધાની નિન્દા કરે.

૩૦. જોગેશ્વર જિન માની પૂજે એવી યશની આકાંક્ષા માંડ્યું છે. દીકાર બધાં ગુણકને ન દેખતો હોય, અજ્ઞાની રીતે બાકે કર્મ સમજવાં લેખે તે બધાને જોઈ છે.

જોણે કર્મ છે, તે સમજાવું. એ મોહનીય સ્થાનનો ઉલ્લેખ છે.

હુ ચારિત્રનો નાશ ચાર પ્રકારે^૧ છે :

૧. આસુર (ભવનપતિ વગેરે દેવો અસુર કહેવાય છે. તેમને યોગ્ય ભાવના તે આસુરી ભાવના. આ ભાવનાજન્ય ચારિત્રનાશ).

૨. આલિયોગ (દેવોમાં નોકરચાકરનું કામ કરનારા આલિયોગિક દેવ કહેવાય છે. તેમને યોગ્ય ભાવના તે આલિયોગિકી. એવી ભાવનાથી થતો ચારિત્રનાશ.)

૩. સંમોહ (મૂઢત્વતિના દેવોને યોગ્ય ભાવના તે સંમોહી. આ ભાવનાથી થતો ચારિત્રનાશ.)

૪. દૈવ કિલ્લિખ (ચાંડાલ જેવી દેવોની અછૂતજાતિ તે દૈવકિલ્લિખ. તેમને યોગ્ય ભાવનાથી થતો ચારિત્રનાશ.)

હુ ચાર કારણે જીવો અસુરયોગ્ય કર્મ કરે છે :

૧. કોપશીલતાથી;

૨. કલકંડશીલતાથી;

૩. સંસક્ત તપઃકર્મથી - આહારાદિની આશાએ કરાયેલા તપકર્મથી.

૪. નિમિત્તોપજીવનથી - નિમિત્તાદિ વિદ્યાઓના આશ્રયે જીવનનિર્વાહ કરવાથી.

હુ ચાર કારણે જીવો આલિયોગ્યને લાયક કર્મ કરે છે :

૧. આત્મોત્કર્ષ - ખોટી આપખડાઈથી.

૨. પરપરિતાપ - ખીજને ખીડા આપવાથી.

૧. બૃહત્કલ્પમાં (ગા. ૧૨૬૩ - ૧૩૨૭) પાંચ અપ્રચરત ભાવનાઓ ગણાવી છે. ૧. કાન્દર્પ, ૨. દૈવકિલ્લિખી, ૩. આલિયોગી, ૪. આસુરી અને ૫. સમોહી. આ પાંચે ભાવનાથી થતો ચારિત્રનાશ પણ તે તે નામે ઓળખાય છે. તે તે ભાવનાથી જીવો તે તે પ્રકારના હલકા દેવોરૂપે અંવરે છે.

૩. ભૂતિકર્મ — દોરાધાગ્ય કરી રોગ મટાડવાની વિદ્યાના પ્રયોગથી.

૪. કૌતુકકરણ — સૌભાગ્યાદિ કાંક્ષાઓને માટે સ્નાન હોમ આદિ કરવાથી.

હું ચાર કારણે જીવો સમોહ યોગ્ય કર્મ કરે છે—

૧. ઉન્માગ^૧ દેશનાથી; ૨. માર્ગાન્તરાયથી; ૩. કામાભિલાષથી; ૪. લોભપૂર્વક નિદાનથી.

હું ચાર કારણે જીવો કિલ્લિષી દેવ યોગ્ય કર્મ કરે છે—

૧. અરિકંતના અવર્ણવાદ (નિંદા) થી, ૨. અરિકંતે ઉપદેશેલા ધર્મના અવર્ણવાદથી, ૩. આચાર્યોપાધ્યાયના અવર્ણવાદથી, ૪. અતુલિષ્ઠ સંઘના અવર્ણવાદથી.

[—સ્થા. ૩૫૪]

હું નારક યોગ્ય કર્મબંધનાં^૨ ચાર કારણ છે —

૧. મહારક્ષ (પ્રાણીઓને દુઃખ થાય તેવી કષાય પૂર્વક પ્રવૃત્તિ); ૨. મહાપરિગ્રહ; ૩. પંચેન્દ્રિય-વધ; ૪. કુણિમાહાર — માંસભોજન.

હું તપશ્ચર્યાયોગ્ય કર્મબંધનાં^૩ ચાર કારણ છે —

૧. માયાવીપત્યું; ૨. નિકૃતિલાવ — ઠગવા માટે કાયિક ઉપચાર; ૩. અહીકવચન; ૪. ખોટાં તોલ-માપ.

હું મનુષ્યયોગ્ય કર્મબંધનાં^૪ ચાર કારણ છે —

૧. બદ્રપ્રકૃતિ; ૨. વિનયશીલતા; ૩. સાનુકોશતા-સંયતા ૪. અમત્સરિતા.

૧. કર્મભય, પ્રવચ, ગા. ૫૬; તત્ત્વર્થ. ૧-૧૬.

૨. " ગા. ૫૭; " ૧-૧૭.

૩. " ગા. ૫૭; " ૧-૧૮.

કે દેવયોગ્ય કર્મજન્યનાં ચાર કારણ છે—

૧. સરાગ સંયમ (સંયમ લીધા છતાં કષાયના કાંઈક અંશે બાકી રહેવા); ૨. સંયમાસંયમ (હિંસાવિરતિ આદિ વ્રતો અદ્વંધે લેવાં); ૩. બાલતપઃકર્મ (વિવેક વિના અગ્નિપ્રવેશ, અનશન આદિ દેહદમન); ૪. અકામનિર્ગરા (પરાધીનપણે અથવા અનુકરણ બાતર અહિતકર પ્રવૃત્તિ કે આહારાદિનો ત્યાગ).

[—સ્થાન ૩૭૩]

પાણી ચાર પ્રકારનાં છે :—

૧. કાઢવનું; ૨. કીચડનું; ૩. રેતીનું; ૪. પવંતનું.

જીવના પરિણામ પણ એ પાણી જેવા છે. કાઢવના પાણી જેવા પરિણામથી જીવ નારકીમાં જાય છે. કીચડના પાણી જેવા પરિણામથી જીવ તિર્થચરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. રેતીના પાણી જેવા પરિણામથી જીવ મનુષ્ય થાય છે. અને પવંતના પાણી જેવા પરિણામથી જીવ દેવ થાય છે.

[—સ્થાન ૩૧૧]

કે અદ્વંધુ કર્મજન્યનાં ત્રણ કારણો છે :—

૧. પ્રાણાતિપાત (હિંસા); ૨. મૃધાવાદ (અસત્ય); ૩. તથાગ્રપ શ્રમણને અયોગ્ય ભોજનાદિ આપવાં તે.

કે દીર્ઘાયુ કર્મજન્યનાં ત્રણ કારણો :—

૧. પ્રાણાતિપાત ન કરે; ૨. મૃધા ન બોલે; ૩. તથાગ્રપ શ્રમણને યોગ્ય આહારાદિનું દાન કરે.

કે અશુભ દીર્ઘાયુજન્યનાં ત્રણ કારણો :—

૧. પ્રાણાતિપાત; ૨. મૃધાવાદ; ૩. શ્રમણની નિંદા આદિ કરે અને તેમને અયોગ્ય આહારાદિનું દાન આપે.

કુ શુભ દીર્ઘાયુખંધનાં ત્રણ કરણો :—

૧. પ્રાણાતિપાત ન કરે; ૨. મૃષા ન ભોલે; ૩. શ્રમણનો સત્કાર વગેરે કરે અને આદરપૂર્વક યોગ્ય આહારાદિનું દાન કરે.^૧

[—સ્થા ૧૨૫]

૩. પ્રકૃતિખંધ^૨

૧

કુ જીવોએ કર્મની આઠ પ્રકૃતિઓનું ચચન કયું છે, કરે છે અને કરશે—

૧. જ્ઞાનાવરણ (જેના વડે જ્ઞાન—વિશેષજોષ આવરાય તે);
૨. દર્શનાવરણ (જેના વડે દર્શન—સામાન્યજોષ આવરાય તે);

૩. વેદનીય (જેથી સુખદુઃખ અનુભવાય તે);

૪. મોહનીય (જેના વડે આત્મા મોહ પામે તે);

૫. આયુ (જેથી ભવધારણ થાય તે);

૬. નામ (જેથી વિશિષ્ટ ગતિ-અતિઆદિ પ્રાપ્ત થાય તે);

૭. જોત્ર (જેથી ઉચ્ચપણું કે નીચપણું પમાય તે);

૮. અંતરાય (જેથી દેવા-લેવામાં વિઘ્ન આવે તે);

કુ નારકથી માંડી વૈમાનિક સુધીના જીવોએ આ આઠ કર્મપ્રકૃતિનું ચચન કયું છે, કરે છે અને કરશે.

૧. અસ્થાયુખંધ અને દીર્ઘાયુખંધનાં કરણોની જિજ્ઞાસાને સમાવવા શ્રીતમને ભગવાને જે ભગવતીમાં ઉત્તર આપ્યા છે, તે જ અહીં સંખ્દસઃ જિનાદી સીપેડ છે— ભગવતી સં ૫, ૭૦ ૬, ૫૦ ૫૩.

૨. કર્મની મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિવેચન માટે જુઓ પ્રથમ કર્મમંત્ર આં ૩-૫૨ અને તત્વાર્થ ૮, ૧-૧૪. ભગવતી ગુરમાં ૮ મૂળ પ્રકૃતિઓ ગણાવી છે—સં ૬, ૭, ૮, ૫૦ ૪૫૩.

હુ તેવી જ રીતે ઉપચયન, જાધ, ઉદીરણા, વેદના અને
(નજર) વિષે પણ સમજી લેવું.

[—સ્થા० ૫૯૬]

૨

જ્ઞાનાવરણીયની ૫, મોહનીયની ૨૮, ગોત્રની ૨,
આયુની ૪, એમ આ ચાર કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિ (પેટા-
વિભાગ) ૩૯ છે.^૧

[—સમ० ૩૯]

દશનાવરણની ૯, અને નામકર્મની ૪૨ એમ એ બેની
ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ૫૧ છે.

[—સમ० ૫૧]

જ્ઞાનાવરણની ૫, નામકર્મની ૪૨, અને અંતરાયની ૫
એમ એ ત્રણની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ૫૨ છે.

[—સમ० ૫૨]

દશનાવરણની ૯, નામની ૪૨, અને આયુની ૪
એમ એ ત્રણની ૫૫ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે.

[—સમ० ૫૫]

જ્ઞાનાવરણની ૫, વેદનીયની ૨, આયુની ૪, નામની ૪૨
અને અંતરાયની ૫ એમ એ પાંચની ૫૮ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે.

[—સમ० ૫૮]

મોહનીયને છોડીને બાકીનાં કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ
૬૯ છે. (૯૭ - ૨૮ = ૬૯)

[—સમ० ૬૯]

જ્ઞાનાવરણીય અને અન્તરાય વિનાનાં બાકીનાં છ કર્મની
ઉત્તરપ્રકૃતિ ૮૭ છે.

[—સમ० ૮૭]

આયુ અને ગોત્ર વિનાનાં બાકીનાં ૬ ક્રમની ૯૧ ઉત્તરપ્રકૃતિ છે.

[—સમ ૯૧]

આઠે ક્રમની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ૯૭ છે.

[—સમ ૯૭]

૩

(૧) જ્ઞાનાવરણીયના બે ભેદ છે—

૧. દેશજ્ઞાનાવરણીય — મત્યાદિ ચાર;
૨. સર્વજ્ઞાનાવરણીય — કેવલજ્ઞાનાવરણ.

૨. દર્શનાવરણીયના બે ભેદ છે —

૧. દેશદર્શનાવરણીય — ચક્ષુરાદિ ત્રણ દર્શનાવરણ;
૨. સર્વદર્શનાવરણીય — કેવલદર્શનાવરણ અને નિદ્રાપચક. ૨ /

(૩) વેદનીય ક્રમના બે ભેદ છે—

૧. સાત્તાવેદનીય (જેના ઉદયથી પ્રાણીને સુખનો અનુભવ થાય તે);
૨. અસાત્તાવેદનીય (જેનાથી દુઃખનો અનુભવ થાય તે);

(૪) મોહનીયના ભેદ બે છે—

૧. દર્શનમોહનીય (જેના ઉદયથી તત્ત્વોના ચક્રાચર સ્વરૂપની રુચિ થતી અટકે તે);
૨. ચારિત્રમોહનીય.

૧. સમજાવીને માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપાવ નં. ૧.

૨. જુઓ વિગત માટે વત્સાળ ૦ ૮, ૬-૧૪.

(૫) આયુકર્મના બે ભેદ છે —

૧. અદ્વાયુ (અસ્તુત ભવ પૂરો થયા પછી તરત જ ફરીથી તેવો જ મળે તેવું આયુ; જેમ કે મનુષ્ય અને તિર્થંચરુ.)
૨. ભવાયુ—(અસ્તુત ભવ પૂરો થયા પછી તરત જ ફરીથી તેવો જ ભવ ન મળે તેવું આયુ; જેમકે દેવ, નારકીનું.)

(૬) નામકર્મના બે ભેદ છે.—

૧. શુભનામ — તીર્થંકરનામાદિ;
૨. અશુભનામ — અનાદેય નામાદિ.

(૭) ગોત્રકર્મના બે ભેદ છે —

૧. ભિચ ગોત્ર; ૨. નીચ ગોત્ર;

(૮) અન્તરાયકર્મના બે ભેદ છે —

૧. પ્રત્યુત્પન્નવિનાશી (વર્તમાન વસ્તુના લોગને રોકનાર);
૨. આગામીનો નિરોધ કરનાર.

[—સ્થાન ૧૦૫]

૪

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પાંચ* પ્રકારનું છે.—

૧. આલિનિબોધિકજ્ઞાનાવરણીય; ૨. શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય;
૩. અવધિજ્ઞાનાવરણીય; ૪. મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય;
૫. કેવલજ્ઞાનાવરણીય.

[—સ્થાન ૪૬૪]

* આ બધી વસ્તુ પ્રકૃતિઓની સમજણ માટે જુઓ આ માગાનું 'વત્સાયસૂત્ર' પુસ્તક, સૂત્ર, ૮, ૧-૧૪.

૫

દર્શનાવરણીયકમંની ૬ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે —

૧. નિદ્રા (જેનાથી સુષુપ્તવંક જાગી શકાય તેવી નિદ્રા આવે તે);

૨. પ્રચલા (જેનાથી બેઠા બેઠા કે ઊભા - ઊભા જિંધ આવે તે);

૩. નિદ્રા-નિદ્રા, (જેનાથી નિદ્રામાંથી જાગવું વધારે સુસ્કેલ બને તે);

૪. પ્રચલાપ્રચલા (જેનાથી ચાલતાં ચાલતાં પણ નિદ્રા આવે તે);

૫. સ્થાનદ્વિ (જાગૃતમાં ચિંતવેલ કાર્યો નિદ્રાવસ્થામાં સાધવાનું જેનાથી બળ આવે તે);

૬. ચક્ષુદર્શનાવરણ;

૭. અચક્ષુદર્શનાવરણ;

૮. અવધિદર્શનાવરણ;

૯. કેવલદર્શનાવરણ.

[—સમ૦ ૬, —સ્થા૦ ૧૧૮]

૬

સાત (સુષુ)ના છ પ્રકાર છે —

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિયસાતા; ૨. ઘ્રાણેન્દ્રિયસાતા; ૩. રસનેન્દ્રિય સાતા; ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય સાતા; ૫. સ્પર્શનેન્દ્રિય સાતા ૬. નોઘન્દ્રિય (મન) સાતા.

અસાતાના છ પ્રકાર છે —

(૧-૬) શ્રોત્રેન્દ્રિય અસાતાથી માડીને નોઘન્દ્રિય સાતા સુધી

[—સ્થા૦ ૪૮૮]

૭

મોહનીય કર્મનાં જાવન નામ છે —

૧. ક્રોધ-જેથી કૃત્યાકૃત્યનું ભાન ન રહે તે;
૨. ક્રોધ-જેથી સ્વભાવથી ચલિત થવાય તે;
૩. રોષ-ક્રોધની પરંપરા;
૪. દ્રેષ-પોતાને કે પરને દ્રષણ જેથી અપાય;
૫. અક્ષમા-અસહનશીલતા;
૬. સાંજ્વલન-વારંવાર ક્રોધથી જળવું તે;
૭. કલહ-મોટેથી જૂમ પાડી બોલવું તે;
૮. ત્યાગિકચ-રૌદ્રાકાર;
૯. ભંડન-લાકડીથી લકવું તે;
૧૦. વિવાદ-વિરોધથી પક્ષ-પ્રતિપક્ષભાવ ગ્રહી બોલવું તે;
૧૧. માન-અભિમાન; ૧૨. મદ-મૂઠતા; ૧૩. દર્પ-અહંકાર; ૧૪. સ્તાંભ-અનમન; ૧૫. આત્મોત્કર્ષ-પોતાની બઝાઈ; ૧૬. ગર્વ-અનુચય; ૧૭. પર-પરિવાદ-ખીજની નિંદા; ૧૮. આક્રોશ-તિરસ્કાર; ૧૯. અપકર્ષ [પરિભવ]-અભિમાનથી પોતાના અથવા પરના કોઈ કાચથી વિરત થવું; ૨૦. ઉન્નય-અભિમાનથી નીતિનો ત્યાગ; ૨૧. ઉન્નામ-અભિમાનથી પ્રતિનમન ન કરવું;

૧. અહીં ગણાવેલ જાવન નામ મુખ્યપણે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા તેમના વિરોધ છે. ૧-૧૦ ક્રોધ અને તેના વિરોધ છે. ૧૧-૨૧ માન અને તેના વિરોધ છે. ૨૨-૩૮ માયા અને તેના વિરોધ છે; અને ૩૯-૫૨ લોભ અને તેના વિરોધ છે. આ ૧૪ ભેદોને લઈને મોહનીયના વર્ણાદિનો વિચાર ભંજવતીમાં છે: શતક ૧૫, ટ. ૫. દોષોની ગણના માટે જુઓ વિમુદ્ધિમઝ ૭, ૫૬.

૨૨. માયા-કપટ;
૨૩. ઉપધિ-ઠગવા માટે વંચક ભાવ ધારણ કરવો તે;
૨૪. નિકૃતિ-આદરથી ખીજાની વંચના;
૨૫. વલય-વકે સ્વભાવ;
- ૨૬ ગહન-ન સમજાય તેવી વચનજાળ;
૨૭. નૃમ-ઠગવા માટે નીચતાનો આશ્રય;
૨૮. કલક-હિંસાદિનિમિત્તે ખીજાને છેતરવાનો અભિપ્રાય;
૨૯. કુરુક (કુરુપ) ભૂંડા ચાળા;
૩૦. દંભ-ઠાઠખાઈ;
૩૧. કૂટ-કપટજાલ;
૩૨. નૈહ-વંચના માટે મંદતા;
૩૩. કિલ્બિષ-કિલ્બિષ યોગ્ય માયા;
૩૪. અનાચરણતા-વંચના માટેનું આચરણ;
૩૫. ગૂહનતા-સ્વરૂપ છુપાવવું તે;
૩૬. વંચનતા-છેતરપિંડી;
- ૩૭ પ્રાતકુંચનતા-છલ;
૩૮. સાતિયોગ-ઉત્તમની સાથે હલકાની મિલાવટ;
૩૯. લોભ-તૃષ્ણા;
૪૦. ઇચ્છા-અભિલાષા;
૪૧. મૂર્ધા-મોહ;
૪૨. કાંદા-અપ્રાપ્ત પદાર્થની ઇચ્છા;
૪૩. ગૃહિ-પ્રાપ્ત અર્થમાં આસક્તિ;
૪૪. તૃષ્ણા-પ્રાપ્તપદાર્થનો વ્યય ન થાય તેવી ઇચ્છા;
૪૫. ભિધ્યા-વિષયયોતુ ધ્યાન;
૪૬. અભિધ્યા-ચિત્તની ચલાયમાન સ્થિતિ;
૪૭. કામાશા-ઈષ્ટ ચન્દ્રાદિની આશા;
૪૮. ભોગાશા-ઈષ્ટ ગદ્યાદિની આશા;

૪૯ હવિતાશા - હવવાની આશા,
 ૫૦ મરણાશા - મરણની ઈચ્છા,
 ૫૧ નન્દી - સમૃદ્ધિમા આનંદ,
 ૫૨ રાગ - રોષ,

મહાથાન^૧ આઠ છે -

૧ જાતિમદ, ૨ કુલમદ, ૩ જાલમદ, ૪ રૂપમદ,
 ૫ તપોમદ, ૬ શ્રુતમદ, ૭ લાલમદ, ૮ ઐશ્વર્યમદ

[—સ્થાં ૧૦૬, —સમં ૮]

દશ કારણે અહ ભાવ આણી મદ કરે છે —

૧ જાતિમદથી, ૨ કુલમદથી, ૩ જાલમદથી, ૪ રૂપમદથી, ૫ શ્રુતમદથી, ૬ તપમદથી, ૭ લાલમદથી, ૮ ઐશ્વર્યમદથી, ૯ નાગકુમારો કે સુપણકુમારો મારી પાસે શીઘ્ર આવે છે એમ માની, ૧૦ જીજ્ઞાસુ પુરુષોને ન થાય તેવું શ્રેષ્ઠ અવધિજ્ઞાન મને થયું છે એમ માની

[—સ્થાં ૭૧૦]

મૂર્છા (મોહ) બે પ્રકારની છે—

૧ પ્રેમ પ્રત્યયા, ૨ દ્વેષ પ્રત્યયા,
 (૧) પ્રેમ પ્રત્યયા મૂર્છા બે પ્રકારની છે—

૧ સૂત્રકૃતાચ (૧ ૨ ૨ ૧-૨)મા કહ્યું છે કે, જે અહ માર કરી જીજ્ઞાસુ અવશ્ય કરે છે તેવું ફળ તેને એ મળે છે કે, તેને સસારમા પરિવ્રમણ કરવું પડે છે, માટે મદ ન કરવો અહિં નિયુક્તિકાર પ્રસંગ નોઈ આડે મદ કરવાનો નિષેધ કરે છે (નિં ૪૪) આવશ્યક સૂત્ર અં ૪મા પણ આડે મદરચનાથી નિવૃત્ત થવાનું કહ્યું છે દશા વૈં (૮ ૩૦)મા પણ જીજ્ઞાસુ પરમાત્મ અને આત્મેત્કર્મ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે અશુભરંગમા ૧૫ પ્રેમરના મદ અશુભ છે— ચોવન, આરોગ્ય અને હવિતમદ આ ત્રણે મદથી મનુષ્ય દુરાચારી બને છે—અશુભરંગ ૩ ૩

૧ માયા, ૨ લોભ

(૨) દ્વેષ પ્રત્યયા મૂર્છા બે પ્રકારની છે—

૧ ક્રોધ, ૨ માન

[—સ્થા ૧૦૬]

આશસાપ્રયોગ^૧ દશ પ્રકારનો. —

૧ ઇહલોક આ૦, ૨ પગ્લોલોક આ૦, ૩ ઉભયલોક આ૦, ૪ જીવિતાશસાપ્રયોગ, ૫ મરણાશ૦, ૬ કામાશ૦, ૭ લોભાશ૦, ૮ લાલાશ૦, ૯ પૂજાશ૦, ૧૦ સત્કારાશ૦

[—સ્થા ૭૫૫]

દર્શન^૨ ત્રણ છે —

૧ સમ્યદર્શન, ૨ મિથ્યાદર્શન, ૩ સમ્યગ્મિથ્યા-દર્શન.

[—સ્થા ૧૮૪]

રુચિ^૩ ત્રણ છે —

૧. સમ્યગ્રુચિ, ૨ મિથ્યારુચિ, ૩ સમ્યગ્મિથ્યારુચિ

[—સ્થા ૧૮૪]

૧ શુદ્ધતાનીમા ન્ને નિયાલ કહે છે તે આગસાપ્રયોગ દ્વેષાય છે કોઈ પણ સદ્ગુણ પાત્રનો મોક્ષ સિવાયનો દેવ તે નિયાલ કહેવાય છે અમલે નિદાન નિયામાવદિત થતુ બેઈએ તેમ આવશ્યક (અ૦ ૬) મા કહું ૭ મોદનીયના બાવન નામે મનાયા તેમા લોભના વિરોધમા આ આશસા ના અમુક બેદો આવે ૭ શુદ્ધતાયમા (૨૧૧૫) આશસા વિના પાતાના બધા સદ્ગુણ કદે એમ કહુ છે

૨ મિથ્યાત્વમોદનીયના શુદ્ધ દલિત તે સમ્યદર્શન, અશુદ્ધલિત તે મિથ્યાદર્શન અને મિથ્યલિત તે સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન—વિશેષ મારે જુઓ કમ મન્ય, પ્રથમ, આ ૧૪-૧૬

૩ સમ્યક્ત્વમોદનીયના દાયોષમમાદિથી તત્ત્વનું અદ્વત્ત થાય તે રુચિ આ રુચિના કદો બેદ ઉત્તરાધિકન અ૦ ૨૮, ૧૬-૨૭મા વર્ણવ્યા ૭

કપાય સોળ છે —

(૧-૪) અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ;

(૫-૮) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ;

(૯-૧૨) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ.

(૧૩-૧૬) સંવલ્લન ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ.

[—સમ ૧૬]

નોકપાયવેદનીય^૨ ક્રમના નવ પ્રકાર છે —

૧. સ્ત્રીવેદ; ૨. પુરુષવેદ; ૩. નપુસકવેદ; ૪. હાસ્ય;
૫. રતિ; ૬. અરતિ; ૭. ભય; ૮. શોક; ૯. શુશ્રૂષા.

[—સ્થા ૭૦૦]

આયુષંધ^૩ ૭ પ્રકારનો છે :—

૧. (એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ પાંચ બળિ છે અને એ બળિઓ નામક્રમની ઉત્તરપ્રકૃતિ છે. એ બળિ નામક્રમની

૧. કોઈકિ ચાર કપાયોની તીવ્રતાના ચાર પ્રકાર બતાવાય છે. જે કોંધાદિ એટલા બધા તીવ્ર હોય કે, જેથી જીવને અનંતકાળ સુસારમાં જટકલું પડે, તે ‘અનન્તાનુબંધી’ કહેવાય. જે કોંધાદિ વિરતિ (ત્યાગવૃત્તિ) નો પ્રતિબંધ કરવા પૂરવા જ તીવ્ર હોય, તે ‘અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય’ કહેવાય છે. જે કોંધાદિ અમુક અંશે વિરતિ થવા દે, માત્ર સર્વવિરતિ ન થવા દે, તે ‘પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય’; અને જે કોંધાદિની તીવ્રતા સર્વવિરતિનો પ્રતિબંધ કરવા એટલી નહીં, પણ તેમાં રખલન અને માલિન્ય કરવા એટલી જ હોય, તે ‘સંવલ્લન’ કહેવાય.

૨. આગળ જણાવેલા ૧૬ કપાયના સહચારી તથા લેપક એવા આ નવ નોકપાય કહેવાય છે. એ પચીસ ગાંને ચત્તિચિત્તોદયની ૨૫ પ્રકાર યાય છે.

૩. આ જ ૭ પ્રકારના બધા લગવતીમાં પણ બતાવવામાં આવ્યા છે.
—ગા ૧, ૬૦ ૮, ૫૦ ૪૭૩.

સાથે પ્રતિસમય લોગવવા માટે આયુક્રમના દલિકોની નિષેક નામની રચના તે) 'જાતિનામ નિધત્તાયુ'.

૨. (ગતિ નામક્રમ ચાર પ્રકારનું છે — નરક, દેવ, તિથિય અને મનુષ્ય. એ ગતિ નામક્રમ સાથે પ્રતિસમય લોગવવા માટે આયુક્રમના દલિકોની નિષેકરચના કરવી તે) 'ગતિનામ નિધત્તાયુ'.

૩. (સ્થિતિની અપેક્ષાએ નિષેકરચના કરવી તે) 'સ્થિતિનામ નિધત્તાયુ'.

૪. (જેની અંદર આત્મા રહે તે અવગાહના ઝોટલે કે ઔદ્યારિકાદિ શરીર — તે શરીર નામક્રમ સાથે પૂર્વોક્ત રચના કરવી તે) 'અવગાહનાનામ નિધત્તાયુ'.

૫. (પ્રદેશરૂપ નામક્રમની સાથે પૂર્વોક્ત રચના કરવી તે) 'પ્રદેશનામ નિધત્તાયુ'.

૬. (અનુભાવ — વિષાકરૂપ નામક્રમ સાથે પૂર્વોક્ત રચના કરવી તે) 'અનુભાવનામ નિધત્તાયુ'.

નારકથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને આ છયે આયુખંધ હોય છે.

નારકો, છ માસ આયુ બાકી હોય ત્યારે આગામી જન્મના આયુનો ખંધ કરે છે.

જન્મપતિ પણ તે જ પ્રમાણે.

અસંખ્યાત વર્ષાયુવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિથિય પણ તે જ પ્રમાણે.

અસંખ્યાત વર્ષાયુષી સંજ્ઞી મનુષ્ય પણ તે જ પ્રમાણે વાણવ્યંતર જ્યોતિષક અને વૈમાનિક પણ

[—સમ. ૧૫૪, —પા. ૫૩૬]

ગો. હે જગવન! નારકો જાતિનામ નિધત્તાયુખંધાદિ છ ખંધોને કેટલા હપ્તામાં ખાંધે છે?

મં હે જોતમ ! એકથી માડી આઠ હપ્તામા^૧
આધી લે છે નવ હપ્તા થતા નથી

બાકીના વૈમાનિક સુધીના જીવોની બાળતમા પણ
તે જ પ્રમાણે મમજવુ

[—શ્લોક ૧૫૪]

આયુપરિણામ—સ્વભાવ—શક્તિ—ધર્મ નવવિધ કહ્યો છે —

૧ જીવની નિયત થયેલી ગતિને આયુકર્મ જે શક્તિ
વડે પ્રાપ્ત કરાવે તે ‘ગતિ પરિણામ’

૨ (આયુકર્મના જે. સ્વભાવ વડે અમુક જ ગતિનો
બધ થાય — જેમકે નરકાયુનો સ્વભાવ એવો છે કે તેથી
મનુષ્યગતિ કે તિથિયગતિ નામકર્મ તો બધાય, પણ
દેવગતિ કે નરકગતિ નામકર્મ નથી બધાતુ — તે)
‘ગતિબંધનપરિણામ’

૩ (આયુની જે અન્તર્મુદ્દતથી માડીને ૩૩ સાગરોપમ
સુધીની સ્થિતિ છે તે) ‘સ્થિતિપરિણામ’

૪ (પૂર્વના આયુકર્મના જે સ્વભાવ વડે અમુક જ
પ્રમાણમા ભાવી આયુસ્થિતિનો બધ પડે છે — જેમકે —
તિથિય આયુ જે ભોગવતો હોય તો ભાવી દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ
બધ ૧૮ જ સાગરોપમ પડે છે — તે) ‘ચિત્તિબંધનપરિણામ’

૫ (આયુના જે સ્વભાવથી જીવ બિદ્ધિગમનની શક્તિ
પામે છે તે) ‘બિદ્ધિગૌરવરધિણામ’

— ૧ તે આયુષ્યક પરિણામ ત્રીજા હોય તો એ સારું જ આયુકર્મના
બધા દિવસને ગણી શકી લે છે અને પરિણામની જેવી મહત્તા તે પ્રમાણે
જે વળતમા કે ત્રણ વળતમા જેમ વધારેમા વધારે આઠ વારમા બધા
આયુના દિવસને ગણી શકી જ લે છે

૨ અહીં ગૌરવનો અર્થ ગમન સમજીને બાગળના ગૌરવ પણ
આ જ મીને સમજી લેવા

૬. અધોગૌરવપરિણામ.
૭. તિથંગૌરવપરિણામ.
૮. દીર્ઘગૌરવપરિણામ.
૯. હૃસ્વગૌરવપરિણામ.

[—સ્થા ૧૮૧]

નામક્રમ ૪૨ પ્રકારનું છે :—

૧. ગતિનામ (દેવાદિ ચાર ગતિઓ પ્રાપ્ત કરાવનાર ક્રમ); [સમાન પરિણામ અનુભવાવનાર];
૨. જાતિનામ (એકેન્દ્રિયત્વથી લઈ પચેન્દ્રિયત્વ સુધી
૩. શરીરનામ;
૪. શરીરસંગોપાંગ નામ;
૫. શરીર બંધન નામ (પ્રથમ ગૃહીત ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો સાથે નવાં અહણ્ય કરતાં તેવાં પુદ્ગલોના સંબંધ કરી આપનાર);
૬. શરીર સંઘાતન નામ (બદ્ધ પુદ્ગલોને તે તે શરીરના આકારમાં ગોઠવી આપનાર);
૭. સંહનન નામ (હાડબંધની વિશિષ્ટ રચનાઓનું નિમિત્ત);
૮. સંસ્થાન નામ (શરીરની વિવિધ આકૃતિઓનું નિમિત્ત);
૯. વર્ણનામ;
૧૦. ગંધનામ;
૧૧. રસનામ;
૧૨. અગ્નિબુનામ (નદી બારે, નદી હલકું એવા શરીરનું નિમિત્ત);
૧૩. ઉપધાત નામ (પચ્છ, ચોરસ, ત્રિકોણી વગેરે અવયવો પ્રાપ્ત કરાવનાર),

૧૫. પરાધાત નામ (દર્શન કે વાણીથી ખીજાને આંજી નાખે તેવી દ્રશ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર);
૧૬. આનુપૂર્વી નામ (જન્મોત્તર જતા જીવને આકાશ-પ્રદેશની ટ્રેણી અનુસાર ગમન કરાવનાર);
૧૭. ઉચ્છ્વાસનામ (આસોચ્છ્વાસની શક્તિનું નિયામક);
૧૮. આતપનામ (અનુષ્ઠ શરીરમાં ઉષ્ણપ્રકાશનું નિયામક);
૧૯. ઉદ્યોતનામ (શીતપ્રકાશનું નિયામક);
૨૦. વિહગગતિનામ (પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ચાલનું નિયામક);
૨૧. પ્રસનામ (સ્વતાંત્રપણે ગમન કરવાની શક્તિનું નિયામક);
૨૨. સ્થાવરનામ (ઉપરથી ઊલટું);
૨૩. સૂક્ષ્મનામ (અર્ધઅક્ષુને અગોચર શરીરની પ્રાપ્તિનું નિયામક);
૨૪. બાહરનામ (ઉપરથી ઊલટું);
૨૫. પર્યાપ્તનામ (શરીરને યોગ્ય ઇન્દ્રિયાદિની પર્યાપ્તિ પૂરી કરાવનાર);
૨૬. અપર્યાપ્ત નામ (તેથી ઊલટું);
૨૭. સાધારણશરીર નામ (અનંત જીવો વચ્ચે એક સાધારણ શરીર પ્રાપ્ત કરાવનાર);
૨૮. પ્રત્યેકશરીર નામ (જીવદીઠ લિન્ન લિન્ન શરીર પ્રાપ્ત કરાવનાર);
૨૯. સ્થિરનામ (હાડકાં, દાંત આદિ સ્થિર અવયવો પ્રાપ્ત કરાવનાર);
૩૦. અસ્થિરનામ (જીભ આદિ અસ્થિર અવયવો પ્રાપ્ત કરાવનાર);

૩૧. શુભનામ (નાલિની ઉપરના આવયવો પ્રશસ્ત
ગણાવનાર);
૩૨. અશુભનામ (નાલિની નીચેના આવયવો અપ્રશસ્ત
ગણાવનાર);
૩૩. સુલગનામ (ઉપકાર નહીં કરવા છતાં સર્વને
પ્રિય બનાવનાર);
૩૪. દુર્લગનામ (ઉપકાર કરવા છતાં સર્વને પ્રિય ન
બનાવનાર);
૩૫. સુસ્વરનામ;
૩૬. દુઃસ્વરનામ;
૩૭. આદેયનામ (બોધ્યું બહુ માન્ય કરાવનાર);
૩૮. અનાદેયનામ (એથી ક્ષણકુ);
૩૯. યથોક્તિનામ;
૪૦. અયથોક્તિનામ;
૪૧. નિર્માણનામ (શરીરનાં અંગપ્રત્યંગ યથોચિત
ગોઠવનાર);
૪૨. નીચંકરનામ (ધમંતીયં પ્રવર્તાવવાની શક્તિ
અર્પનાર).

[—સમઃ ૪૨]

મિથ્યાદિ અપર્યાપ્ત વિકલ્પેન્દ્રિય સંકલ્પ પરિણમ-
વાળો ધર્મ નામકર્મની રૂપ ઉત્તરપ્રવૃત્તિઓ બાંધે —

૧. ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિયભાવે કોઈ વિકલ્પેન્દ્રિય
મિથ્યાદિ અપર્યાપ્ત વિકલ્પેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય નામકર્મ બાંધતો દોષ, અને તે
૫૪ અપર્યાપ્ત વિકલ્પેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય નામકર્મ બાંધતો દોષ, ત્યારે અર્ધ
અપર્યાપ્ત રૂપ અપ્રગટ નામકર્મની પ્રવૃત્તિઓ બાંધે છે, અન્વયા નો.
જુઓ ૩૬૦ કર્મકથ, (મં ૧૧૧) પૃ ૧૭૩.

૧ તિથ્યચરિતનામ, ૨ વિ-લેન્દ્રિય જ્ઞાતિનામ,^૧ ૩
 ઔદાત્મિક શરીરનામ,^૨ ૪ તેજસ શરીરનામ, ૫
 કાર્મણુ શરીરનામ, ૬ હુંક મગ્ધાનનામ,^૩ ૭
 ઔદાત્મિક શરીરજોષાગનામ, ૮ એવાત નહનન-
 નામ^૪ ૯ વર્ણનામ, ૧૦, ગધનામ, ૧૧. ઝસનામ,
 ૧૨ સ્પશનામ, ૧૩ તિથ્યાતુપૂર્વનામ, ૧૪
 અગુરુલ્લધુનામ, ૧૫ ઉપઘાતનામ, ૧૬ વ્રતનામ,^૫
 ૧૭ બાહ્યનામ, ૧૮ અપર્યાપ્ત નામ, ૧૯ પ્રત્યેક-
 શરીરનામ, ૨૦ અચ્ચિનામ, ૨૧ અશુભનામ, ૨૨
 દુર્લભનામ, ૨૩ અનાદેયનામ, ૨૪ અચક્ષીતિ-
 નામ ૨૫ નિર્માપુનામ

[—સમ ૨૫]

છપ ત્યારે દેવગોતિનો બધ કરે છે^૫ ત્યારે નામકર્મની
 ૨૮ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બાધે છે —

૧ વિકલેન્દ્રિય જ્ઞાતિનામ તથા પ્રવગ્નુ છે લીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, અને
 ચતુરિન્દ્રિય તેમાનુ મેઈ ૫. એ બારે, તથા નહી એલે તે મુજબ તથા
 પ્રમાર સમજવા

૨ શરીરના પાચ પ્રાર માન્યા છે ઔદારિ, લેન્દ્રિય આહાર,
 તેજસ અને કાર્મણુ ઔદારિ એલે સ્થૂર શરીર, લેન્દ્રિય અને આહાર
 શરીરના માસ સિદ્ધિ-મિત્રી પ્રાપ્ત થાય છે બારે આહાર આદિને
 પચાવવામા અને તૃપ્તિમા મલસુભૂત શરીર તે તેજસ, અને કર્મસમૂહ એ
 જ કાર્મણુશરીર

૩ શરીરની વિવિધ આ તિઓનુ નિમિત્ત તે સ્થાનનામકર્મ^૬ હોવામા

૪ દામગધની વિધિ-સ્વચ્છાનુ નિમિત્ત તે સદનનનામકર્મ^૭ હોવામા

૫ મિથ્યાદષ્ટિ સાન્વાદન મિથ્ર અવિરત સમ્મગ્દષ્ટિ દેગવિન્ત અને
 મંદવિન્ત એ છે મગ્ધાનમાથી મેઈ ૫. મુગ્ધાનવાળો જીવ આ
 દેવગતિપ્રાપ્તિ અર્થ પ્રકૃતિઓ બારે છે જુઓ છઠ્ઠો કર્મક્રમ (મ દીગ)
 ૫ ૧૭ મુગ્ધાનેની સમજૂતી માટે જુઓ આ પ્રવગ્નુ વિભાગ ૨૫ સ્થ

૧ દેવગતિનામ, ૨ પચૈન્દ્રિયજાતિનામ, ૩ વૈક્રિયશરીર-
નામ, ૪ તૈજસશરીરનામ, ૫ કામલુશરીરનામ, ૬ સમ-
ચતુરસ્રસંસ્થાનનામ, ૭ વૈક્રિયશરીરગોપાગનામ, ૮ વર્ણનામ,
૯ ગંધનામ, ૧૦ રસનામ, ૧૧ સ્પર્શનામ, ૧૨ દેવાનુ-
પૂર્વીનામ, ૧૩ અશુરુલ્લુપ્તનામ, ૧૪ ઉપધાતનામ, ૧૫
પરાધાતનામ, ૧૬ ઉચ્છ્વાસનામ, ૧૭ પ્રશસ્તવિક્ષાયોગતિ-
નામ, ૧૮ ત્રસનામ, ૧૯ બાદરનામ, ૨૦ પર્યાપ્તનામ,
૨૧ પ્રત્યેકશરીરનામ, ૨૨ સ્થિર અસ્થિર એ બેમાથી એક,
૨૩ શુભ-અશુભમાથી એક, ૨૪ આદેય અનાદેયમાથી એક,
૨૫ યશકીર્તિનામ, ૨૬ નિર્માણનામ, ૨૭ સુલગનામ,
૨૮ સુન્વરનામ

[—સમ૦ ૧૮]

નરકગતિનો બધ જ્યારે જીવડ કરે, ત્યારે નામકર્મની
અઠ્ઠાવીશ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બાધે —

૧. નરકગતિ, ૨-૫. દેવગતિ પ્રમાણે, ૬ હુકકસંસ્થાન,
૭-૧૧ દેવગતિ પ્રમાણે, ૧૨ નરકાનુપૂર્વી, ૧૩-૧૬ દેવગતિ
પ્રમાણે, ૧૭ અપ્રશસ્ત વિક્ષાયોગતિ, ૧૮-૨૧ દેવગતિ પ્રમાણે
૨૨, અસ્થિરનામ, ૨૩ અશુભનામ, ૨૪ અનાદેયનામ,
૨૫ અયશ કીર્તિ, ૨૬ નિર્માણનામ, ૨૭ હુલગનામ,
૨૮ હુન્વર

[—સમ૦ ૧૮]

૧ જુઠા કર્મક્રમમાં આદેય અનાદેયનો વિક ૫ તદિ ૫ મ ધરા જીતિ
—અયમ જીતિ નો વિવેક છે જુઓ પૃ ૧૭૦

૨ જાણે પ્રવમા આ બે અનિમ નામ નીચી જણાવા રતી ગણા છે

૩ અગી મિથ્યાત્વિ જીવ સમજવે જુઓ જુઓ કર્મક્રમ પૃ ૧૭૦
નારકયોગ્ય અપ્રગત ન દોષ છે એવે શુભાનુદાદિના દેવપ્રારોગ્ય જેમ
વિવેક નથી

પ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળો ભવ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જો
વેમાનિકમાં ઉન્નત થવાનો હોય અને તેણે તીર્થંકર નામકર્મ
બાંધ્યું હોય, તો તે મળી નામકર્મની કુલ ૨૯ ઉત્તર-
પ્રકૃતિઓ બાંધે.^૧

[—સમ૦ ૨૯]

૪. સ્થિતિબંધર

આભિનિષેધિક જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમ છે.^૨

[—સમ૦ ૧૧]

મોહનીયકર્મની ૭૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ સ્થિતિમાંથી
અખાધાકાળ જતાં જે કર્મસ્થિતિ બાકી રહે છે, તેમાં તેનો
કર્મનિષેધ છે.^૪

[—સા૦ ૭૦]

નપુસંકલ્પેહનીય કર્મનો બંધ થાય ત્યારથી તેના તે
બંધની સ્થિતિ ૨૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૨૦]

કુ પુરુષલ્પેહનીય કર્મની બંધસ્થિતિ જઘન્યથી ૮ વધે છે.

કુ ચશ કીર્તિનામકર્મની જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત બંધસ્થિતિ
છે. જો એ જોત્રની પછે તે જ પ્રમાણે.

[—આ૦ ૧૫૮]

૧ અહીં ૨૬ પ્રકૃતિઓ જણાવતાં દીકાકારે આદેય અનાદેય અને
પરાકીર્તિ-અપરાકીર્તિ બન્નેના વિવેચો જણાવ્યા છે પણ છઠ્ઠા કર્મઋણમાં
આદેય અનાદેયનો વિકલ્પ નથી—પૃ૦ ૧૭૬. અહીં બાણીની ૨૮ તો દેવ
પાયેાચ પ્રમાણે પૂર્વવત્ સમજવાની છે અને આના અધિકારી અવિરત
સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે પ્રથમના ત્રણ મુલ્કરથાન વાળા નહિ.

૨. કર્મોની સ્થિતિ માટે જુઓ તાવાર્થ૦ ૮, ૧૫-૨૧; યૌગ્ય કર્મ-
ઋણ ગા૦ ૨૬-૬૨.

૩. જુઓ પ્રકરણને અતિ દિપ્પણ નં. ૬.

૪. જુઓ પ્રકરણને અતિ દિપ્પણ નં. ૭.

૫. કર્મનો અનુભાવ

હું સાતાવેદનીય કર્મનો અનુભાવ સાત પ્રકારનો છે :—

૧. મનોરૂ શબ્દ; ૨. મનોરૂ રૂપ; ૩. મનોરૂ રસ; ૪. મનોરૂ ગંધ; ૫. મનોરૂ સ્પર્શ; ૬. મનઃશુભતા . વચઃશુભતા.

અસાતાવેદનીય કર્મનો અનુભાવ સાત પ્રકારનો છે—

- ૭. અમનોરૂ શબ્દથી વચન્દુઃખતા મુખી.

કાર્યોત્પત્તિનાં ચાર કારણ છે :

૧. દેખવાથી; ૨. બોલવાથી; ૩. સાંભળવાથી ૪. યાદ કરવાથી.

[—સ્થાં ૨૧૬]

૬. કર્મસત્તા અને વેદન

અલબ્ધ જીવને મોહનીય કર્મની ૨૬ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે.^૨

૧. મિથ્યાત્વ મોહનીય^૩; ૨-૧૭ સોળ કષાય; ૧૮-૨૬. નવનોકષાય.

[—સમ ૨૬]

વેદક સમ્યક્ત્વના^૪ બાધથી વિરત થયેલા જીવને મોહનીય કર્મની ૨૭ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે.

[—સમ ૨૭]

૧. શુદ્ધસ્થાનાંગથી કર્મસત્તા માટે જુઓ દ્વિતીય કર્મઅથ, ગાં ૧૫-૩૪, અને કર્મદિય-વેદન માટે ગાં ૧૩-૨૩.

૨. મોહનીયનાં સનાસ્થાનો માટે જુઓ છઠ્ઠો કર્મઅથ, ગાં ૧૨-૩.

૩. અમત્ત જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીયના ત્રણ પુંજ નથી કરતો તેથી તેને દર્શનમોહનીયની માત્ર એક જ મિથ્યાત્વમોહનીય હોય છે.

૪. દ્વાયોપશામિક સમ્યક્ત્વને વેદકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુદ્ગલનું વેદન હોવાથી તે વેદક સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

લબ્ધ જીવોમાંથી કેટલાકને^૧ મોહનીય કર્મની ૨૮ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે —

૧. સમ્યક્ત્વ વેદનીય; ૨. મિથ્યાત્વ વેદનીય; ૩. સમ્યક્મિથ્યાત્વ વેદનીય; ૪-૧૬. સોળ કષાય; ૨૦-૨૮. નવ નોકષાય.

[—સમ૦ ૨૮]

જેણે મોહનીયની સાત પ્રકૃતિનો તો હાથ કરી નાખ્યો હોય તેવા નિવૃત્તિઆદરસ્થાનવર્તી^૨ જીવને મોહનીયની ૨૧ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે.

૧. અપ્રત્યાખ્યાન કષાય ક્રોધ; ૨. અપ્રત્યાખ્યાન કષાય માન; ૩. અપ્રત્યાખ્યાન કષાય માયા; ૪. અપ્રત્યાખ્યાન કષાય લોભ; ૫-૮. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; ૯-૧૨. સંજ્ઞવલ્લન કષાય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; ૧૩-૨૧. નવ નોકષાય.

[—સમ૦ ૨૧]

છદ્મસ્થવીતરાગ^૩ મોહનીય વિનાની સાત કર્મપ્રકૃતિઓને વેદ છે —

૧. જ્ઞાનાવરણ; ૨. દર્શનાવરણ; ૩. વેદનીય; ૪. આયુ; ૫. નામ; ૬. ગોત્ર; ૭. અન્તરાય.

[—સ્થા૦ ૫૬૯]

છ. તે સમ્યક્ત્વના વેદન વખતે જે મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુદ્ગલો ઉદયમાં આવ્યા હોય તેમનો હાથ અને અનુદીર્ણનો ઉપશમ હોય છે. જુઓ ચતુર્થ કર્મપ્રથ, ગા૦ ૧૨.

૧. જે બન્ને મિથ્યામોહનીયના ત્રિપુલ કર્મા હોય અને તેમાંથી એકયનું ઉદ્ભવલન ન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ આ સગજનું.

૨ ઉપશાંત મોહગુણસ્થાનની અથવા શીર્ષમોહગુણસ્થાનવર્તી જીવ.

જે દેવો બ્રહ્મકલ્પમાં વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જે આરોપપન્ન (ગતિવાળાં વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા) છે, જે આરસ્થિતિક (ગિયર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા) છે અને જે ગતિરતિક છે, તે દેવો જે હુમેશાં પાપકર્મ બાધે છે, તેને કોઈ તો ત્યાં જ લોગવે છે અને કોઈ અન્યત્ર લોગવે છે.

(૧) નારક જે હુમેશાં પાપકર્મ બાધે છે તેમને પણ કોઈને ત્યાં લોગવવું પડે છે અને કોઈને અન્યત્ર લોગવવું પડે છે.

(૨-૧૧) ભવનપતિમાં પણ તે જ પ્રમાણે

(૧૨-૧૬) સ્થાવરકાય તથા દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્સિન્દ્રિયને પણ તે જ પ્રમાણે

(૨૦) તિથિઅપચ્ચેન્દ્રિયને પણ તે જ પ્રમાણે.

(૨૧) મનુષ્ય તો^૧ કોઈ અહીં જ લોગવે છે અને આત્મ કોઈ અન્યત્ર લોગવે છે.

(૨૨-૨૪) વાણુબ્યંતર, ત્યોતિક અને વૈમાનિક નારક જેમ.

[—સ્થા. ૭૭]

“હિ ભદ્રન્ત અન્યતીર્થિકો” કયાં કર્મ લોગવવાં પડે છે

૧. મનુષ્ય ત્રિવાયના હડકોમાં ‘ત્યાં જ અને અન્યત્ર’ એમ છે. ત્યારે સૂત્રકાર પોને મનુષ્ય દોવાથી પ્રયોગમાં પ્રત્યક્ષતા લાવવા ખાતર કહ્યું કે, ‘અહીં જ અને અન્યત્ર’ વળી અહીં બધા હડકોમાં, ‘પોતાના વર્તમાન ભવમાં’ અને ‘પરભવમાં’ લોગવે છે — એમ એ વિકલ્પ લીધા છે. પણ ખરી રીતે વિકલ્પો ચાર છે. — ૧. તે જ ભવમાં, ૨. અન્ય ભવમાં, ૩. બંને ભવમાં અને ૪. કયાંય નહીં. કાશ્યપે કે કેમ્પાસ કર્મનો વિષાદોદય થતો નથી. અહીં અંતિમ એ વિકલ્પો હિમાનાધિપુર દોવાથી સૂત્રકારે ગણાવ્યા નથી, એમ મનુકું જોઈએ.

૨. તાપરો કે વિમંમજ્જાનીઓ અન્યતીર્થિક રાખેથી હેતુ એમ મીમાંસા જમાવે છે પણ જોઈએ આ મન દોષ તેમ જમાવે છે ૩૧૨

એ વિષે વારંવાર અમારી સાથે વિવાદ કરે છે. ‘કરેલાં ક્રમ’ લોગવવાં પડે છે’—આ વિષે તેમને પ્રશ્ન નથી. ‘કરેલાં ક્રમ’ હોય છતાં લોગવવાં ન પણ પડે’—આ વિષે પણ તેમને પ્રશ્ન નથી. ‘નહિં કરેલાં ક્રમ’ નથી લોગવવાં પડતાં’—આમાં પણ તેમને વિવાદ નથી. પરંતુ તેઓ કહે છે કે— ‘નહિં કરેલાં પણ ક્રમ’ લોગવવાં પડે છે—જીવે દુઃખદાયક ક્રમ’ ન કયું’ હોય અને ન કરતો હોય છતાં દુઃખ તે લોગવવું પડે છે.’ તેઓ કહે છે કે, આ વાતને તમે નિશ્ચયે શા માટે નથી માનતા?”

ભગવાન બોલ્યા—“હે શ્રમણ નિશ્ચયે! જો આમ કહે છે તેઓ મિથ્યા કહે છે. મારી પ્રજ્ઞા તો આવી છે—દુઃખદાયક ક્રમ’ જે જીવે કયું’ હોય કે કરતા હોય, તે જીવે જ દુઃખની વેદના થાય છે, ખીજને નહિ.”

[—સ્થા. ૧૧૭]

૭ ક્રમક્ષય

ક્રમ’વિશુદ્ધિમાર્ગ’જ્ઞાની અપેક્ષાથી જીવનાં ૧૪ સ્થાનો છે^૧ —

૧. મિથ્યાદષ્ટિ; ૨. સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ; ૩. સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ; ૪. અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ; ૫. વિરતાવિરત; ૬. પ્રમત્તસંયત; ૭. અપ્રમત્તસંયત; ૮. નિવૃત્તિળાદર;

કે, સંતાનનો નિરન્વય નાશ થવાથી ઉત્તરધ્રુવના સંતાનમાં જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પૂર્વજું ક્ષણ જ છે એમ નહીં કહી શકાય. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮ પણ.

૧. આ ચૌદ ગુણસ્થાનોની વિસ્તૃત સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

૯ અનિવૃત્તિમાદર, ૧૦ મૂલમમ પગથ ઉપશમક
અથવા ક્ષપક, ૧૧ ઉપશાત્તમોહ, ૧૨ ક્રીણમોહ.
૧૩ સયોગી કેવલી, ૧૪ અયોગીકેવલી

[—સ્થા ૧૪]

ક્રીણમોહ અર્હતને ત્રય કર્માણો યુગપદ્ ક્ષય પામે —

૧. જ્ઞાનાવગ્ણીય, ૨ દર્શનાવગ્ણીય, ૩ અન્તગય

[—સ્થા ૨૨૬]

કે પ્રથમ સમયના જિનને ચાર કર્માણો ક્રીણ હોય —

૧ જ્ઞાનાવગ્ણીય, ૨ દર્શનાવગ્ણીય, ૩ મોહનીય,

૪ અન્તગય

કે જેને જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે તેવા અર્હત જિન,
કેવલી ચાર કર્મો વેદે —

૧ વેદનીય, ૨ આયુ, ૩ નામ, ૪ જોત્ર

કે પ્રથમ સમયના સિદ્ધના ચાર કર્માણો યુગપદ્ ક્ષય
પામે છે —

૧ વેદનીય ૨ આયુ, ૩. નામ, ૪ જોત્ર

[—સ્થા ૨૧૧]

દિવ્યલુ

૧ કર્મ વિષે બાહ્ય માન્યતા —

અગુતરમા કમ્પ છે કે નેતના એ જ કર્મ છે અને ચેતનાથી — મન
વચન અને વાચાથી કર્મ કરે છે સ્પર્શ (ઇન્દ્રિયવિષય-સાનિધ્ય) એ
કર્મનું કારણ છે. કોઈ કર્મ નરકમા મોર્હ અથવા મોર્હ નિષંકમા નો કોઈ
કર્મ મનુષ્યમા જન્મી બોમવત્ પડે છે. કોઈ કર્મનું ફળ આ ૮ જરમા
મને છે નો કોઈ કર્મનું ફળ પરબજમા પા. મને છે સ્પર્શનિરોધથી
મનિરોધ થા. છે આર્થ-અશક્તિ માં જે કર્મનિરોધનો ભાગ છે

[—સ્થા ૧ ૧૩]

૨. અદ્યપબદ્ધત્વ વિષે —

જે માત્ર વેદનીય બાધતો હોય તેના ઉપગાતમોટી જીવ અદ્યપબદ્ધી દહેવાય, છ કર્મ બાધનાર મૂલમસાપરાથી જીવ હોય તે બદ્ધબદ્ધી દહેવાય — તેમ સાત તથા આઠ બાધનાર બદ્ધતર અને બદ્ધતમ બદ્ધી દહેવાય. આ પ્રતિબદ્ધની અપેક્ષાએ અદ્યપબદ્ધત્વનો વિચાર છે સ્થિતિની અપેક્ષાએ તે જ પ્રમાણે અદ્યપબદ્ધત્વનો વિચાર જેમકે — મયત પુરુષને સ્થિતિબદ્ધ મૌથી થોડો પડે અને એકેદ્રિષ બાદ્યપર્યાપ્ત જીવને તેથી અસપ્ત મણિ જન્ય સ્થિતિબદ્ધ પડે — આમ સ્થિતિની અપેક્ષાએ અદ્યપબદ્ધત્વનો વિચાર કરવો તે આ જ પ્રમાણે અનુમાન વિષે સમજવું. જેમ કે કોઈ કર્મનો અનન્તપુણ્ય જલ્દિસ્થાનયુક્ત ગ્રન્થ સૌથી થોડો હોય, તો તેનાથી પાંચ અમઘ્યાતશુદ્ધ જલ્દિસ્થાનયુક્ત ગ્રન્થ બધું ગણાય આમ વધતા જાય. પ્રદેશની અપેક્ષાએ અદ્યપબદ્ધત્વનો વિચાર જેમકે — એક સમયપ્રબલ કર્મ પુણ્યલોભાથી સૌથી થોડા પુણ્યો આયુષ્મને બાળે જાય છે, પણ તેથી કાર્તિક વધારે પુણ્યનો નામ અને ગાત્રને સરળે ભાળે જાય છે, નામે વિચાર તે.

૩ અનુબદ્ધ અને વિપાક —

આને લગતી નીચેની બોધ માન્યતા સરખાવવા જેવી છે —

૧. મર્ઠ કર્મ એવું છે જે દુષ્ટ હોય અને દુષ્ટવિપાકી હોય.

૨. મર્ઠ કર્મ એવું છે જે શુદ્ધ હોય અને શુદ્ધવિપાકી હોય

૩. કાર્ત કર્મ એવું હોય કે જે દુષ્ટશુદ્ધમિશ્ર હોય છે અને તેના જ વિપાકવાદ્ય હોય છે

૪. મર્ઠ એવું હોય કે જે અશુદ્ધશુદ્ધ હોય છે અને અશુદ્ધશુદ્ધ વિપાકી હોય છે

જે માત્ર કર્મ કરે છે અને પણ નર-મા જઈ વર્તુલની વેદના ભાગે છે, તે પ્રથમ પ્રમાણુ કર્મ છે જે અનરધ કર્મ નથી છે તે દેવ લોકમાં જઈ અનવધવિપાક પામે છે — તે બીજા પ્રમાણુ કર્મ છે મિશ્ર-મવાળા જીવો વર્તુલ સુખદુષ્ટને મનુષ્યમવમા અને દુષ્ટના દેવ લોકમાં ભાગે છે અને પ્રથમના ત્રણે કર્મને વિવરણની અનતા તે ગ્રાંથ પ્રકારનું કર્મ છે, તે કર્મનો નામને કરે છે. — અનન્ત ૪.૨૩૨, ૨૩૩ દત્તાદિ.

૪. દાન વિષે—

‘જે દાનને પ્રશંસે છે તે આત્મવધનો લાગી યાય છે ને જે નિષેધે છે તે ખીજની અવિકાનો ઉદ્ભવ કરે છે, માટે દાનના વિધિનિષેધથી દૂર રહેવું’—આ સૂત્રકૃતાંગનાં (૧. ૧૧. ૨૦) વાક્યોનો તાત્પર્યાર્થ હરિભદ્રના ઉપદેશપદને અનુસરીને યથોચિત્ત્યજ્ઞ તેમની પ્રથમ જત્રીશીમાં અને ઉપદેશ-રહસ્યમાં (ગા. ૧૬૮) આમ જણાવે છે :—જે આત્મમાં વિદિત હોય તેવા દાનની પ્રશંસામાં અને જે આત્મમાં નિષિદ્ધ હોય તેવા દાનના નિષેધમાં સાધુ દોષભાગી નથી થતો. જે સામાન્ય બધા દાનનો વિધિ નિષેધ સરોષ ગણાનો હોય, તો તો પછી શાસ્ત્રમાં પાત્રાપાત્રનો વિવેક વગેરે જે બતાવ્યું છે, તે નકાર્યું નથી. સૌ દાનોમાં અભયદાનને શ્રેષ્ઠ ગણાવ્યું છે. જુઓ :—સૂત્રકૃતાંગ ૧.૬.૨૩. દાનના સ્વરૂપ વિષે જુઓ વત્સાર્થ ૦ ૭.૩૩, ૩૪.

બગવાન જુદે-આમિષદાન (દ્યુનિદ્રિયના વિષયોનું દાન) અને ધર્મદાન—એવા દાનના બે ભેદ પાડ્યા છે. અને ધર્મદાનને મુખ્ય ગણ્યું છે—અ.ગુ. ૨, ૧૩.

સિદ્ધસેનાપતિના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બગવાન જુદે દાનથી આ લોકમાં જ ચાર લાભો થાય છે તે ગણાવ્યા છે :—

૧. દાતા બહુજનને પ્રિય થાય છે, ૨. સત્યુપધનો સસર્ગ થાય છે, ૩. કલ્યાણકારી કીર્તિ વધે છે, ૪. કોઈ પણ સભામાં વિશ્વાસની જેમ જઈ શકે છે. અને પરલોકમાં સ્વર્ગમાં નિયત છે તે અદૃષ્ટ લાભ છે. અ.ગુ. ૫. ૩૪.

વળી કાલદાનના ચાર ભેદ બતાવ્યા છે—૧. આગત્તુકને, ૨. જનારને, ૩. જ્ઞાનને, ૪. દુર્ભિક્ષમાં—અ.ગુ. ૫, ૩૬.

અ.ગુ. ૨માં દાનના આઠ ભેદ પણ બતાવ્યા છે જે અહીં ગણાવેલ દસ ભેદ સાથે પહોં સામ્ય ધરાવે છે—અ.ગુ. ૮, ૩૧, ૩૨.

૫. જ્ઞાનાવરણીયતા બે ભેદ—

જ્ઞાનાવરણની સર્વધાતી અને દેશધાતી એમ બે ભતની પ્રકૃતિઓ છે. જે પ્રકૃતિ સ્વમાત્ર્ય જ્ઞાન ગુણનો સંપૂર્ણપણે ધાત કરે, તે સર્વધાતી જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે. કેવલજ્ઞાનાવરણ સર્વધાતી કહેવાય છે. અને જે સ્વમાત્ર્ય ગુણ જ્ઞાનનો આંશિક ધાત કરે, તે દેશધાતીજ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે. મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મન પર્યાયજ્ઞાનાવરણ આ ચાર પ્રકૃતિઓ દેશધાતી જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે.

કેવલજ્ઞાનાવરણ સર્વંધાતી કહેવાય છે પણ તે આત્માના જ્ઞાનગુણને સર્વંધા આવૃત કરી રાકું નથી; કારણ, જે તેમ બને તો તો જીવ અને અજીવ વચ્ચે જરાપણ ભેદ ન રહે. નિર્ગોદના જીવ જેને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાવરણ મનાય છે, તેમને પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ અવ્યક્ત જ્ઞાનમાત્રા છે, જ, એટલે કેવલજ્ઞાનાવરણને સર્વંધાતી કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રબલ આવરણની દૃષ્ટિએ. જેમ ધનસેર વાદળાંથી સૂર્ય કે ચંદ્ર દર્શાઈ નય છે, છતાં દિવસ અને રાત્રીનો વિકાગ થઈ જકે એવો તેમનો પ્રકાર તો અનાવૃત રહે જ છે; તે જ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાનાવરણથી આત્માનો કેવલજ્ઞાનગુણ ગમે તેટલો પ્રબલપણે આવૃત થઈ નય, છતાં કેવલજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ અનાવૃત જ રહે છે.

સૂર્યના ગાઢ વાદળોના આવરણને પણ ભેદીને જે પ્રકાર આવે છે, તે પણ પાછો આપણા પરમા — જે તેનું છાપડું ધારનું બનેલું હોય તો મદ આવે છે, જે નળિયાં માળેલું હોય તો મદતર આવે છે અને જે પતરાંથી અગર સીમેન્ટથી માળેલું હોય તો મદતમ આવે ■ — એમ એ અનાવૃત પ્રકાર પણ તેના બીજા આવરણોને લઈને અનેક ભેદે દેખાય છે. તેવી જ રીતે કેવલજ્ઞાનાવરણથી જેટલો અશ અનાવૃત રહી નય છે — તેટલા ભાગને પણ આવરનારા જુદી જુદી શક્તિ ધરાવનારા મતિજ્ઞાનાવરણાદિ બીજા ચાર આવરણો છે — જે અશને આવરણ કરતાં હોવાથી દેશાવરણ કહેવાય છે.

આ જ ન્યાયે દર્શનાવરણના દેશાતી અને સર્વંધાતી વિષે સમજ લેવું.

૬. આભિનિર્ગોદિકજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ રિથિતિ —

મતિજ્ઞાન — આભિનિર્ગોદિકજ્ઞાન જે પ્રગરનું છે — ઉપયોગરૂપ અને લબ્ધિરૂપ. મતિજ્ઞાન જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુદ્ધર્ત રહે છે, કારણ અન્તર્મુદ્ધર્ત પણ નિશ્ચયરૂપે ઉપયોગાન્તરની પ્રવૃત્તિ ગાય છે. લબ્ધિરૂપ મતિજ્ઞાન મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપગમરૂપ છે. અને તે જ પ્રસ્તુત સૂત્રમા આભિનિર્ગોદિકજ્ઞાન પદથી સમજવાનું છે. તેની જન્યનિયતિ તો અન્તર્મુદ્ધર્ત જ છે, અને ઉત્કૃષ્ટરિથિતિ ૧૬ સાગરોષમથી અધિક છે. અધિકની વિવક્ષા કર્યા વગર સામાન્યપણે અહીં ૧૮ સાગરોષમ કહ્યા છે તેમ સમજવું.

કોઈ એક સાધુને જીવ મત્યાદિ જ્ઞાનવાળો હોય; તે પૂર્વકોટિમાં કોઈક બોડું સાધુપણ પાળી વિગ્યાદિ ચાર અનુત્તરમાથી કોઈ એકમા ઉત્પન્ન થઈ

ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર આયુ ભોગવે — અને તે દરમિયાન તે સમ્યદૃષ્ટિ હોવાથી તેનું લબ્ધિરૂપ મનિજ્ઞાન નાશમ રહે છે ત્યાંથી આત્મપૂર્ણ થયે વળી પાછો મનુષ્યમા આવે અને દીક્ષા ૩૩ ત્યાં પણ તેનું લબ્ધિરૂપ મનિજ્ઞાન નાશમ રહે અને તે જ અવસ્થામા પૂર્વકાંઠિ આયુ ભોગવી વળી પાછો મોઈ પણ અનુત્તરમા ૩૩ સાગર આયુ ભોગવે તે દરમિયાન પણ સમ્યદૃષ્ટિ હોવાથી મનિજ્ઞાન નાશમ રહે ત્યાંથી આયુ પૂર્ણ થયે વળી પાછો મનુષ્ય થાય ત્યાં પણ તેનું મનિજ્ઞાન નાશમ રહે — અને આયુપણ પાળી પૂર્વ મોઈનું આયુ પૂર્ણ પડી ત્રિદ્વિધ થાય આ રીતે એ છવ્વની અપેક્ષાએ અનુત્તરના એ ભવના ૬૬ સામરોપમ અને મનુષ્યના પણ ભવના ત્રણ પૂર્વકાંઠિ — અધિ — એવો ઉત્કૃષ્ટ સમય મનિજ્ઞાન નાશમ હે છે

અથવા તેવો જ મોઈ છવ્વ અનુત્તરના બદલે અશ્વિન દેવલોકમા — એનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૨૨ સામર છે તેમા નહીં વાર ઉત્પન્ન થાય અને મનુષ્યના આર ભવ કરે તો — તેની અપેક્ષાએ પણ ૬૬ સામરોપમ અને આત્મપૂર્ણ કાંઠિ સમય પર્વાન્ત મનિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે — નુબો વિરોધાવશ્ય નાચ માત્ર ૪૩૪-૪૦૬

૭ અબાધા અને નિષેક —

સામાન્ય નિયમ એવો છે કે સ્થાનબંધ થયા પછી તરત જ તે તે મં પોતાનો વિષાદ દેવાનું શરૂ કરવા નથી, પણ અબાધા ૧૪ બનીત થયા પછી જ વિષાદ શરૂ થાય છે તેથી એટલા સમયમા તે બાધા નથી આપતા તેવા સમયને અમાનામાન હોવામાં આવે છે પ્રત્યેક સ્થાનની જન્ય બધાસ્થિતિનો જન્ય અબાધાકાળ અતર્ક્ય હોય છે પણ આપકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માટે પણ અબાધાકાળ અતર્ક્ય હોય છે આયુ વિધાયના સર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમધ્ય માટે અમાનામાનો એવો નિયમ છે કે જેની એટલી કોટકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેવા એ વધુને તેનો ઉત્કૃષ્ટ અમાધાકાળ સમજવો અબાધાકાળ મૂકે થયા પછી કમ દલિતની નિષેકરચના થાય છે અને તે રચનાને કમ દલિતો વિષાદ આપવાનું મગજ કરે છે નિષે રચનાનો કમ એવો છે કે પ્રથમ સમયમા વિષાદ આપનારા દલિતો ગ્રાસી મોડવાનું છે અને પછીના સમયમા વિષાદ આપનારા દલિતો કમગ ન્યૂન ન્યૂન હોય છે આ પ્રમાણે સર્મના અબાધારહિત સ્થિતિમા સમ દલિતો મોડવાઈ જાય છે તે નિષેકરચના કહેવાય છે વિશેષ માટે નુબો પાચમે મંથય દી ૧ નાં ૨૭-૩

૮. અન્યતીર્થિકો —

બગવાન છુદ્ધ અંગુતરનિકાયમા, વર્તમાનમાં જે કાંઈ સુખદુઃખનું સંવેદન છે—તે પૂર્વકૃત કર્મજન્ય જ છે, ઈશ્વરહેતુક જ છે, અને નિર્દોષતુક જ છે—આવા ત્રણે પક્ષોનું ખંડન કર્યું છે, તેમાનો પ્રથમ પક્ષ જૈનોનો છે. આ મતનું ખડન કરતી વખતે તેમણે કહ્યું છે કે, જો તેમ જ જોય તો પછી અત્યારે કોઈ પાપ કરે તે પણ પૂર્વકૃતનું ફળ માનવું જોઈએ; અને જે કાંઈ સુકૃત્ય—વિરતિ—વગેરે કરે તે પણ પૂર્વકૃતનું ફળ જ માનવું જોઈએ, એવી અવસ્થામા પુરુષની સ્વતંત્ર ઇચ્છા-પરાક્રમ વ્યાયામ ઇત્યાદિને ગર્હ અવકાશ રહેતો જ નથી અને તે અક્રિયાવાદમાં પરિણમે છે માટે એવો નિયમ ન કરવો જોઈએ કે, જે કોઈ સુખાદિનું સંવેદન છે તે પૂર્વકૃત જ હોય અને અકૃત ન હોય. — અંગુતર ૩, ૬૧. મનિઝમનિકાયમા તો વળી આ જ વસ્તુને લખકર રીતે મૂકી છે અને છેવટે કહ્યું છે કે, જો એમ જ છે તો પછી નિર્મન્ય સંપ્રદાયમા જે લોકો લખે છે તે બધા પૂર્વભવમા મહાપાપીઓ જ હોવા જોઈએ, કારણ, તેઓ આ જન્મમા આકરી તપસ્સા કરી અત્યંત દુઃખ પામે છે. — સ્તુત્યો મનિઝમ ૦ સુત ૧૦૧. જૈન કર્મવાદનું આ ખંડન માત્ર સાપ્રદાયિક અભિનિવેશનું ફળ છે, એમ કોઈ પણ જૈન કર્મશાસ્ત્રનો મર્મજ્ઞ કહી શકે તેમ છે.

અંગુતર નિકાયમા (૪૧૯૫) એક વત્ર નામના નિર્મન્ય શ્રાવક અને મહામૌદ્ગલાયન બૌદ્ધ ભિક્ષુનો આ જ વિષયમા વિવાદ ટાક્યો છે ત્યાં નિર્મન્ય-શ્રાવકને મૌદ્ગલાયન એગ કહે છે કે, જે મનુષ્ય કાય, વચન અને મનથી સજ્જત હોય, તેને પછી દુઃખનું કારણ કાંઈ રહેતું નથી, એટલે એને દુઃખ આવનાનો સંભવ નથી આ સાબળી તે શ્રાવકે ઉત્તર આપ્યો કે, વસ્તુતઃ એમ નથી એવો પણ માર્ગ મનુષ્ય હોય જે સંજ્ઞત હોય છતાં તેના પૂર્વકૃત કર્મોના વિપાક જો બાકી હોય, તો તેને દુઃખ ભોગવું પડે છે અહીં નિર્મન્ય શ્રાવકે જે જવાબ આપ્યો છે, તે બરાબર જૈનશાસ્ત્રમંત જ છે. પણ ત્યારે આ વાત બગવાન છુદ્ધ સાબળી, ત્યારે તેમણે તે શ્રાવકને પોતાનો સિદ્ધાન્ત ગમત્તળ્યો અને કહ્યું કે, જે સજ્જત હોય તેને પછી દુઃખવેદના હોતી નથી જારણ તેને માયસમારભજન્ય જે દુઃખનો સંભવ હતો, તે તો કાયસમારભજ બધે ચલાયી ન જાય અને જે પૂર્વકૃત કર્મ હોય, તે પણ માત્ર ગ્રહણ કરીને ખરી પડે છે, એટલે એની પણ ખાસ દુઃખદાયક વેદના એને ન થાય. આ જ પ્રમાણે માનસિક

અને વાચિઃ ઠમં વિષે પણ તેમણે સમજૂત આપી, અને સંવૃત હોવાથી બવિધમા પણ દુખનો સભવ જ નથી, એ પણ સમજાવ્યું.

આ પ્રમાણે પૂર્વ-મર્મની પણ સંવૃત મનુષ્યને દુખદાયક વેદના ભોગવવી નથી પડતી તે બૌદ્ધ સિદ્ધાંત તેમણે તે નિર્મન્યના મનમાં ફાંસ્યો અને તેને પોતાનો અનુયાયી બનાવ્યો.

અહીં એ જ વાત ઓટ દરવાની છે કે, જોને છુદ્ધ મગવાન સંવૃત પડે છે, તે જો આપણે સાતારેદનીયના ઉદયનાગે સ્વેચ્છી સ્વર્ગ માનીએ, તો પછી બંને વચ્ચે મર્ત ખાસ ઝડપે રહે નહીં.

અને જો અસાધના ઉદયનાગે ક્ષીણમોહાદિ મર્ત પણ માનીએ, તો એમ કહેવું જોઈએ કે, દુખનો ઉદય તો હોય પણ તેમની સહનગતિ અદ્ભુત હોવાથી તે દુખ તેમને દુખરૂપે પરિણમતું નથી તેથી દુખને દુખ માનતા જ નથી સમજાવી છે, તેથી દુખોદય પણ નિર્મલ જ છે પણ અહીં એ ધ્યાનમાં રહે કે, છુદ્ધને નિર્જરા માટે તપસ્યા અનાવશ્યક મનુષ્ય હોતી માટે તેમણે સંવૃતને દુખ જ નથી એમ માનીને પતાવું.

૬. શુણ્યસ્થાનો —

દિગ્બર સાહિત્યમાં શુણ્યસ્થાનેને સંક્ષેપ એક સામાન્ય અને જીવસમાસ — એ નામથી પણ જણાવનામાં આવે છે શુણ્ય — અર્થાત્ આત્મશક્તિના ન્યાનો અર્થાત્ વિમલની ક્રમિક અવગ્યાઓ શુણ્યસ્થાન કહેવાય છે આ શુણ્યસ્થાનોનું વર્ણન બીજા દિન્દી કર્મમંથમાં અને ચોથા દિન્દી મંથમાં બહુ જ સુદર રીતે પડિતથી સુમવાડાયેલું છે તે ઉપરથી જ તેના સાર અગર અનુવાદરૂપે આની પ્રત્યેક શુણ્યસ્થાનની વ્યાખ્યા નોધવામાં આવી છે —

(૧) મિથ્યાદૃષ્ટિ — આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતના અને પૂર્ણાંદ છે પણ જ્યાં સુધી તેના પર ત્રિવિધ આવગત્રોની ધગ હોય ત્યાં સુધી તેના બસની વચપત્તુ દર્શન નથી થતું જ્યારે આવગત્રોની ત્રિવિધ અતિમ હોય ત્યાંથી વગર હોય ત્યારે તેની તે અવગ્યા મિથ્યાદૃષ્ટિ શુણ્યસ્થાન નામે જોવામાં છે આ અવગ્યામાં આત્મા સર્વથા અવિનિશ્ચિત તથા અધ પતિત હોય છે આ દશામાં ઉપરના ચથાથ દર્શનને રાખના દર્શનમોહ તથા સ્વરૂપમાં મિથર ન થવા દેનાર ચારિત્રમોહ આ બંને પ્રકારના મોહ પૂર્ણરૂપે હોય છે તેથી આત્મા આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ત્રિવિધ અવગ્યા — સ્વમાન હોય છે આ ભૂમિકાને આત્મા આધિભૌતિક

ઉત્કર્ષ તો ગમે તેટલો સાદી છે, પણ તેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ અંતિમ એવ
મોક્ષની દિગાથી વિપરીત જ હોય છે જેમ દિગ્ગ્રમમાળો મનુષ્ય પૂર્વને
પશ્ચિમ માનીને ચાલ્યા જ કરે, પણ તે પોતાના દષ્ટ સ્થાનને પ્રાપ્ત નથી
નરતો. — એવી સ્થિતિ આ મિથ્યાદષ્ટિની છે

(૨) સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ: — આ ગુણસ્થાનમા પ્રથમ ગુણસ્થાન
અર્થાત્ આત્મશુદ્ધિ યોગી વધારે છે તેથી જ તેને ગુણસ્થાનક્રમમા ખીન
મણવામા આવે છે, પણ એ ધ્યાનમા રાખવું જોઈએ કે, આ ઉત્કર્ષસ્થાન
નથી કારણ, આત્મા જ્યારે ઉત્કર્ષિત થતો હોય, — વિકાસોન્મુખ હોય —
ત્યારે આ ગુણસ્થાનમા આવતો નથી, પણ જ્યારે આ મા વિમુક્તતા
રાજમાર્ગથી એટલે કે અનુષ્ઠ આદિ ગુણસ્થાનથી સ્વતઃ પાય છે અને
મિથ્યાદષ્ટિ જેવી તત્ત્વજ્ઞાનથી સૂચ્ય દગામા જવા મારે બંધ પતન કરતો હોય
છે, ત્યારે તેની જે સમ્મજ્જાન અને મિથ્યાદર્શનની વચ્ચેની સ્થિતિ હોય છે,
તે જ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ -હેવાય છે આ પ્રમાણે આ ગુણસ્થાનને પ્રથમ
ગુણસ્થાનથી વિમુક્તોન્મુખ આત્મા નહીં પણ અન્ય ગુણસ્થાનોથી શ્રદ્ધ
થેનો આત્મા પ્રારંભ કરે છે તેથી આને ઉત્કર્ષસ્થાન ન જ કહી શકાય
અપ્રપાતન મોહના હૃદયથી થાય છે એટલે આ ગુણસ્થાન વખતે મોહની
ત્રીન કાનાયિકા નિકિતનો આવિર્ભાવ હોય છે ખીર જેવું મીઠું જોડન
મ્યાં પછી જ્યારે વખત થઈ તે બહાર નીકળી જાય છે, ત્યારે મોહમા
એક પ્રકારનો વિનશ્ચ રવાદ અટકે ન તો અતિ મધુર અને ન તો
અતિ ખોટો — હોય છે તે પ્રમાણે જ્યારે આત્મા ન તો તત્ત્વજ્ઞાનની
નિશ્ચિત ભૂમિકા ઉપર હોય અને ન તો તત્ત્વજ્ઞાનસૂચ્ય ભૂમિકા ઉપર હોય,
ત્યારે જે એ વિનશ્ચ અવસ્થા હોય છે, તે જ આ સાસ્વાદન ગુણસ્થાન
હેવાય છે આવી સ્થિતિ જોડામાજોડી એક સમાવી અને રધારેમા
વધારે આવલિન (શ્વામોચ્છ્વસનો એક અણ) પથંત સમજની ત્યાં
પણ અવરય મિથ્યાદષ્ટિ થઈ જાય છે

(૩) સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ સમ્મજ્જાન અને મિથ્યાદર્શનની મિશ્રિત
અવસ્થામા જ્યારે આત્મા વિરમાન હોય ત્યારે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ હેવાય
છે આ અવસ્થામા જીવ ન તો એકાગ્ર સમ્યગ્તી અને ન તો એકાન્ત
મિથ્યાત્વી હોય છે, પણ દોડાયમાન સ્થિતિમા હોય છે તેથી સદેહદસા
બની રહે છે આ ત્રીજું ગુણસ્થાન ઉત્કર્ષસ્થાન પણ છે અને અપકર્ષસ્થાન
સ્થાન પણ છે કોઈ આત્મા મિથ્યાદર્શન છોડી સીધો આ અવસ્થામા

આત્મે ત્યારે તેની અપેક્ષાએ ઉત્કાન્તિસ્થાન કહેવાય, પણ જો કાંઈ આત્મા અથવા પતનોન્મુખ હોય અને ચોથા ગુણસ્થાનથી આ અવસ્થાને પામે, તો તેની અપેક્ષાએ અપકાન્તિસ્થાન પણ છે સારવાદન અને આ મિશ્રનો મુખ્ય ભેદ પણ એ જ છે કે, બીજી ગુણસ્થાન અપકાન્તિનું જ સ્થાન છે ત્યારે આ ત્રીજી અપકાન્તિ તેમજ ઉત્કાન્તિ બન્નેનું સ્થાન છે આવી અવસ્થા માત્ર અતર્ક્યપૂર્વક પ્રમાણ જ આત્માને રહે છે તેથી વધારે નહિ.

(૪) અવિરત સત્યગૃહદષ્ટિ. ગારીરિક અને માનસિક દુષ્ટિ ભોગવતા ભોગવતા અજ્ઞાતરૂપે ગિરિ નગ પાયાણુ ત્યાયે જ્યારે આત્માનું આવરણ કાર્થક શિથિલ થઈ જાય છે અને તેથી જ્યારે તેના અનુભવની અને વીર્યોદ્ધાસની માત્રા વધે છે, ત્યારે તેવા વિકાસગામી આત્માના પરિણામોની શુદ્ધિ કાર્થક વધતી જાય છે અને તેથી જ તે પોતાના તીવ્ર રાગ અને દ્વેષના બંધનોની ગાંઠને છાડવાની વણે અરો યોગ્યતા પ્રાપ્ત રહે છે આવી - અજ્ઞાનપૂર્વક માત્ર દુષ્ટિને ભોગવતા ભોગવતા - જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેને જૈનશાસ્ત્રમાં 'યથાપ્રવૃત્તિકરણ' કહેવામાં આવે છે ત્યાર પછી આત્મશુદ્ધિ જ્યારે વધે છે અને વીર્યોદ્ધાસની માત્રા પણ જ્યારે વધે છે, ત્યારે તે આત્મા રાગદ્વેષના તીવ્ર બંધનની ગાંઠને છોડી નાખે છે આવી પ્રથિભેદન યોગ્ય શુદ્ધિને 'અપૂર્વકરણ' કહેવામાં આવે છે આવી યોગ્યતા છત્રોમાં અપૂર્વ - પ્રથમ જ આવતી હોવાથી અપૂર્વકરણ કહેવાય છે આત્મક ધર્મા પછી વળી પાછી આત્મશુદ્ધિ અને વીર્યોદ્ધાસની માત્રા વધે છે ત્યારે આત્મા મોહની પ્રધાનગતિ દર્શનમોહને અવરથ પરાજિત રહે છે આવી દર્શનમોહને પરાજિત કરનાર આત્મશુદ્ધિ 'અનિવૃત્તિગણ' કહેવાય છે તે એટલા માટે કે આ રક્તિ જ્યારે મળે છે ત્યારે આત્મા અવરથ દર્શનમોહ પર વિજયવાસ કરે છે પાછા નથી વળતો - નિવૃત્ત નથી ચતો આ ત્રણે વસ્તુમાં અપૂર્વકરણ જ સૌથી દુર્લભ છે કારણ રાગદ્વેષના તીવ્રતમ વેગને રોકવાનું અત્યંત મહત્ત્વ કામ આ રક્તિથી જ થાય છે આવી રક્તિ મળ્યા પછી વિકાસગામી આત્મા બને ધડે-આખડે પણ હેવટે તો તે પોતાના લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો જ દર્શનમોહને પરાજય આપનાર આત્મા પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે એટલે તેની પ્રાપ્તિ ટળી જાય છે અને તેથી જ તેનો પ્રવેશ પ્રયત્ન તેને લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ગત્યાર મુદ્દા તેની ગતિ બની પડતી તે દોને સીમી થાય છે તે વિવેચી બની તત્ત્વજ્ઞાનવ્યવસ્થા વિવેક કરના ગીએ છે

આ દશાને સમ્યક્ષિ ગુણસ્થાન કહેવામા આવે છે તે એટલા માટે કે, તેની દૃષ્ટિ આ અવસ્થામા વિપર્યાસથી મુક્ત થઈને સમ્યક્ બની ગઈ હોય છે આ અવસ્થામા દિગ્ગમ ૪ દુર થાય પણ હજી સ્વરૂપ સ્થિતિમા બાધક ચારિત્રમોહનો પરાજય કર્વે બાકી રહે છે તે મામળાએ તે રે છે ત્યારે આથી આગળની બૃત્તિ કહેવાય છે અને તેથી જ આ ગુણસ્થાનને અવિરત સમ્યક્ષિ એવું સાર્થક નામ આપવામા આવ્યું છે આ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ યેઈ પણ પ્રધારનુ ચારિત્ર ધારણ રી રાંને નથી, યેઈ પણ પ્રકારના મત નિયમ ધારણ રી મા તે નથી

આવા અવિરત સમ્યક્ષિ જીવે પણ પણ પ્રધારના છે - ૧ ઔપશમિ સમ્યક્ત્વી - અર્થાત્ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના વિપારીત્ય અને પ્રદેશોદયનો જ્યારે અભાવ હોય, પણ મિથ્યાત્વમોહનીય સત્તામાં તો હોય જ, તે વખતે જે આત્માનો સમ્યક્ ગુણ પ્રગટ થાય છે, તે ઔપશમિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે અને તેવી અવસ્થાવાળા ઔપશમિ સમ્યક્ત્વી કહેવાય છે ૨ ક્ષાયોપશમિ સમ્યક્ત્વી - મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના વિશુદ્ધિ દિગ્ગમ જ્યારે હૃદયમા હોય ત્યારે આત્માના સમ્યક્ત્વ ગુણનો ધાત નથી થતો પણ તે વખતે જે સમ્યક્ત્વ હોય છે તે ક્ષાયોપશમિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે અને તેવું સમ્યક્ત્વ ધરાવનાર આત્મા ક્ષાયોપશમિ સમ્યક્ત્વી કહેવાય છે ૩ ક્ષાયિ સમ્યક્ત્વી - મિથ્યાત્વમોહનો સદૃશ નારા થવાથી આત્માનો જે સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટ થાય છે તે ક્ષાયિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે અને તે જેને હોય તે ક્ષાયિ સમ્યક્ત્વી કહેવાય છે

(૫) વિરતાવિરત - મોહની પ્રધાનશક્તિ દર્શનમોહને શિયિન ર્થે હોય તેથી સમ્યક્દર્શન - વિવેકપ્રાપ્તિ તો થાય છે, પણ જ્યાં સુધી મોહની ચારિત્રમોહ મગ્તિને શિયિન ન કરવામા આવે ત્યાં સુધી સ્વરૂપમા સ્થિતિ નથી થઈ મક્કલી એટલે વિરાગમા આત્મા વિવેક લાભ કર્યા પછી ચારિત્રમોહને શિયિન કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જ્યારે આ પ્રયાસમા તે અસત સફળ થાય છે ત્યારે તે - વિરતાવિરત આવક - દેરાવિરતને નામે જાણાય છે આ દશામા તેને પ્રથમ ૨૨ અધિ - આત્મિક શક્તિનો અનુભવ થાય છે આ અવસ્થામા તે સપ્ત પાપકરી ક્રિયાઓથી અગત નથી થઈ શકે તે એટલે જ આ અવસ્થા આવે આત્માઓ તેમના ત્યાગની અપેક્ષાએ અને સમ્યક્ષિ મોહનો

મઈ એમને મત લઈ મકે છે તો મઈ એ કે તેથી વધારે વળી કોઈ તો પાપકાર્યમાં માત્ર અનુમતિની જ છટ વાગા દોષ છે, પેલે બંને પાપકાર્યો હતા નથી, તેમ જ બીજા પામે -સવતા પણ નથી. અતઃ જેઓ આ દેશવિરત અવસ્થામાં દોષ, તે સૌમાં આવી અનુમતિની છટવાળા સૌથી અમંગલો ગણાય છે. સર્વ પાપકાર્યોથી આવી અનુમતિ પણ ત્યાગવામાં આવે, તો તો આ અવસ્થાથી આગળની સર્વવિરતિને નામે ઓગખાની દશાનો લાભ કરે છે, પણ આ અવસ્થામાં એ મકથ ન હોવાથી તેઓ દેશવિરત જ મહેવાય છે

(ક) અપ્રમતસંયત —દેશવિરત આત્માને જેવી અલ્પવિરતિથી પાપ જે આત્મિ- ગાતિનો લાભ થાય છે, તેથી તે વિચારે છે કે આવી આપ નિગતિમાં પણ જે આ પ્રભાવની શક્તિ અને અવગતતા હોય, તો મારી જે સર્વપાપજનન પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થાઉં તો તો કેવી પરમ શક્તિને પ્રાપ્ત ? આ વિચારમાંથી આત્મિમોહને નિર્બળ કરવાની તેની પ્રવૃત્તિ વેગવતી બને છે અને તે આત્મિમોહની શક્તિને અધિકારમાં નિર્બળ પાડતી દે છે પરિણામ એ આવે છે કે, તે સર્વ સાવધ યોગથી નિવૃત્ત થાય છે આ અવસ્થામાં પદ્મગતિ બાવો જે સ્વથી બિન્ન છે, તેમની આત્મિકિનો અગાધ થઈ જાય છે આ અવસ્થામાં પણ તે સદૈવ પોતાના લીધેન મનમાં જાગ્રત નથી ન્દી રામ્તો અને પરિણામે થોડો થોડો પ્રમાદ પણ ક્યારે- આની જાય છે, તેથી જ આ અવસ્થાને પ્રમતસંયત એટલે માર્ગ નામ મળ્યું છે

(ગ) અપ્રમતસંયત —સર્વ સાવધ યોગ વિરત થયા હતા ત્યારે આત્મા પ્રમાદવગ થાય છે, ત્યારે પોતાની શક્તિમાં બાધાનો અનુભવ હોય છે તેથી નિરાશ સાતિનો અનુભવ કરવાની લાલસા સેરે છે આ લાલસામાંથી જ નિદ્રા, વિષય, કષાય અને વિ ના—દત્યાદિ પ્રમાદોમાંથી પોતાને બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ પ્રયત્નમાં ત્યારે તે સફળ થાય છે, ત્યારે પ્રમાદો પર વિજયલાભ કરી અપ્રમતસંયત અવસ્થાને પામે છે પણ આ અવસ્થામાં પણ એક તરફ અપ્રમાદજન્ય ઉદ્વેગ મુખનો અનુભવ થતો હોવાથી તે જ સ્થિતિમાં રહી રહેવાનો સતત પ્રયત્ન આત્મા કરતો હોય છે, અને બીજી તરફ પ્રમાદજન્ય પૂર્વાનુભૂત વાસનાઓ તેને પોતાના તરફ ખેંચે છે આ ખેંચાતાણુમાં વિમસોન્મુખ આત્મા પણ ક્યારે પ્રમાદની નન્દામાં અને ત્યારે- અપ્રમાદની જાગૃતિમાં ડોળા ખાય

છે એને તે અનેક વાર પ્રમતસયતાવસ્થામાં અને અનેકવાર અપ્રમતસયતાવસ્થામાં આવાગમન કર્યા કરે છે જેમ પાણીની લમરી ચા વાતવ્રમીમાં પડેલું તણખડું આમનેમ અધાયમાન હોય છે, તે જ પ્રમાણે આ છટ્ટા અને સાતમાં ગુણસ્થાનના સમયમાં વિકાસગામી આત્માની સ્થિતિ ડોળાયમાન થાય છે

(૮) નિવૃત્તિબાહર. — અપ્રમાદ અવસ્થાની એવી સ્થિતિ કે જે સ્થિતિ આવે એમને પ્રમાદ અવસ્થામાં જવાનું ન બને — પણ વિકાસ તરફ આત્મા પ્રયાસ કરવા સમર્થ થાય તે નિવૃત્તિબાહર અવસ્થા કહેવાય છે આ અવસ્થામાં આત્મા વિરોધ પ્રગટે મોહને દબાવવા અગર નિર્મૂલ જરવાની ચોચતા પ્રાપ્તિ કરવાનો પ્રયત્ન રે છે આને અપૂર્વ રણ ગુણધ્યાન એવા બીજા નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે, મારણ આ ધ્યાનસ્થાનમાં સ્થિતિગત રસનત ગુણકેશી, ગુણમહમણ અને અનુવશિતિબદ્ધ એ પાત્ર બાબતો જીવનમાં પ્રથમ જ કરે છે, એટલે પ્રથમ ન અનુભવાયતી અપૂર્વ જ આત્મશુદ્ધિનો વાન આ ગુણસ્થાને આત્મા રહે છે

(૯) અનિવૃત્તિબાહર — આક્રમી નિવૃત્તિબાહર અને આ નવમી અનિવૃત્તિબાહર અવસ્થામાં મુખ્ય ભેદ એ છે કે આક્રમી અવસ્થામાં મુમસમને વર્તમાન જીવેલી શુદ્ધિની તરતમતાને આશ્રી તેમના અસપ્રયાત ભેદ ધર્ષ ગમે છે પણ નવમી અવસ્થામાં તેમ નથી તેમાં મુમસમયમાં વર્તમાન સહ જીવેલી શુદ્ધિ એ સરખી માનવામાં આવી છે નિવૃત્તિ એમને મિનતા અને બાહર એટલે રમૂન રમૂન પાથની તરતમતાને આશ્રીને મારે જીવેલી મિનતા અપખલે સ્ત્રીશ્રી આ તે અવસ્થા નિવૃત્તિબાહર ગુણસ્થાન, અને જે અવસ્થામાં રમૂન પાથાશ્રયી જીવેલી મિનતા ન સ્ત્રી રમૂન, તે અનિવૃત્તિબાહર ગુણધ્યાન આમ જનવાનું મારણ એ છે તેમ જેમ જેમ પાથની મદતા યતી બધ છે તેમ અધ્યવસાયસ્થાનો ઓછા થતા બધ છે અને વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે આક્રમી ગુણસ્થાન જરતા નવમામાં વિશુદ્ધિ મધિક છે જ તેથી અધ્યવસાયસ્થાન ઓછા થાય છે અને એમના થવાને લીધે સમસાનીન જીવેલા અધ્યવસાયધ્યાન એ નેવા પ્રાપ્તિ થાય છે

આ નવમા ગુણધ્યાનમાં જીવે રખડપણે જે કે પીયા વિમક્રત ધર્ષ થાય છે એમ જીવાના તે એવા હોય છે કે જે મોહને દબાવતા બધ

છે પણ સર્વાંયા નિર્મૂળ નથી કરી ગઈતા, એવે જ જેમ કોઈ વાસણમાં ભરેલી વરાળ ગ્યાં સુધી દળાઈ રહે ત્યા સુધી તો ઠીક, પણ જ્યારે તેનો વેગ વધી જાય છે ત્યારે તે વાસણને પણ બ્રહ્મી મૂકે છે, અથવા જેમ રાખની નીચે ઢંકાયેલા અગ્નિ જગ હવા ચામે કે પ્રકટ થઈ પોતાનું પોત પ્રકાશે છે, અથવા પાણીની નીચે જેટલો કાદવ જરાક હોત થતા તરત જ ઉપર આવી જાય છે, તેમ દળાયેલ મોહ પણ જ્યારે એ આધ્યાત્મિક યુદ્ધનો થોડો જરા થાક ખાવા ભરે છે, ત્યારે તેને પોતાના વેગથી હરાવી દે છે આવી હાર એ મોહના ઉપશામકને અગિયારમા ગુણસ્થાને મળે છે.

ખીજ શ્રેણીનાગા છવો એવા હોય છે જેઓ મોહને દબાવતા નથી પણ નિર્મૂળ કરતા જાય છે, તેથી આ શ્રેણીના છવોને પતનનો અવકાશ નથી. તેઓ મોહનો સંપૂર્ણ નાશ ગ્યાં કરે છે તે બારમું ગુણસ્થાન છે પ્રથમ શ્રેણીવાળા કરતા આ છવોમાં આત્મશુદ્ધિ વિશેષ છે જેને કારણે તેઓ ઉપશામ નહિ પણ ક્ષય વરે છે.

(૧૦) સુદૃઢસંપ્રસાય ઉપશામક અથવા ક્ષપક :—આ ગુણસ્થાનમાં ઉપશુલ્બ બંને શ્રેણીવાળા, થોડી વધારે આત્મશુદ્ધિ થાય અને તેથી જ્યારે ઉપશામ અને ક્ષપણની થોડી વધારે સક્તિ વધે છે ત્યારે આવે છે. આ અવસ્થામાં સ્થૂળ કષાયોનો તો તદાન ઉપગમ મા ક્ષય જ થઈ ગયો હોય છે. માત્ર સુદૃઢસંપ્રસાય-લોભકષાય ઉદયમાં હોય છે. તેથી જેઓ મોહનો ઉપશામ કરનાર હોય છે, તે આ અવસ્થામાં સુદૃઢ સંપ્રસાય ઉપગમક અને જેઓ મોહનો ક્ષય કરનાર હોય છે તેઓ સુદૃઢસંપ્રસાય ક્ષપક કહેવાય છે.

(૧૧) ઉપશાંતમોહ :—દશમા ગુણસ્થાનમાં જેઓ કષાયનો ઉપગમ કરતા હતા, તેઓ કંમરા વિશુદ્ધિ વધવાથી સંપૂર્ણ મોહને અર્થાન્ શેષ રહેલ લોભના સદમાસને પણ દળાવી દે છે અને તેથી આ અવસ્થા ઉપશાંતમોહ કહેવાય છે. દશમામાં જેઓ કષાયનો ક્ષય કરતા હતા, તેઓ આ ઉપશાંતમોહાવસ્થાને નહિ પણ ક્ષીણમોહાવસ્થા જે બારમી છે તેને પામે છે આ ઉપશાંતમોહ અવસ્થામાં બાનેડ છવ અવશ્ય પતનને પામે છે. કારણ, મોહને દબાવવાની અંતિમ સીમા સુધી એ પહોંચી ગયો; એટલે પ્રતી દબાયેલા મોહનો વારો આવે છે. અને તત્કાલ એક સમય અને

ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્ધૃતપ્રમાણ મન મુખી તે આત્મા વીતરાગાવસ્થામાં રહે છે, પણ પછી તો અવશ્ય મોહનું સામ્રાજ્ય જામે છે દબાવવા મોહ દારૂના ઢગલામાં આગની કણી લાગરાથી લગાડે ચાલે તેમ એન્દ્રમ કૂટી નીકળે છે અને આત્માને વળી પાડે અધોગામી બનાવે છે તે વખતે જો તેનું આયુ પૂરુ થયુ હોય, તો તે જીવ મગીને અનુત્તરમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને સમ્યક દ્વિ નામની ચોથી અવસ્થાને પામે છે અને જો આયુ પૂરુ ન થયુ હોય, તો જે કર્મે તેણે આરોહણ કયું હોય છે તે જ કર્મે પતન ગર થાય છે અર્થાત્ આરોહણ વખતે જે જે ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી કર્મની જે જે પ્રકૃતિઓના બંધ, ઉદય અને ઉદીરણનો વિચાર કર્યો હોય તે પતન વખતે તે તે ગુણસ્થાનને કર્મના પ્રાપ્ત કરીને ફરી તે તે કર્મની પ્રકૃતિઓના બંધ ઉદય અને ઉદીરણને શરૂ કરે છે અને તે પ્રમાણે પતનોન્મુખ આત્મામાંથી યાદી છઠ્ઠામાં, તો કોઈ પાચગામાં તો કોઈ ચોથામાં અને યાદી તો બીજામાં પણ આવી જાય છે

(૧૨) ક્ષીણમોહઃ જેમ અગિયારમું ગુણસ્થાન દશમામાંથી ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા પામે અને મોહનો તદ્દન ઉપશામ હોવાથી ઉપશાત મોહ કહેવાય છે, તેમ દશમામાં રહેલો સૂક્ષ્મસપરાયક્ષપદ જ્યારે એ લાભના સૂક્ષ્મ અગ્નિ પાણી ક્ષય કરે છે, ત્યારે સીધો આ અવસ્થામાં આવે છે અને તે ક્ષીણમોહ કહેવાય છે જેમ ઉપશાતમોહ અવસ્થા માત્ર ઉપશામવનેજ આવે છે, તેમ આ ક્ષીણમોહ અવસ્થા માત્ર ક્ષય-અણીનાગા જીવેને જ આવે છે ઉપરાંત મોહાવસ્થામાંથી અવશ્ય પતન છે, જ્યારે આ ક્ષીણમોહાવસ્થામાં પતનને અવકાશ જ નથી તે કર્મના સિદ્ધગતિને જ પામે છે આ ક્ષીણમોહાવસ્થામાં અંતર્મુદ્ધૃત કાળ રહીને આત્મા આગળના ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે

(૧૩) મયોગી દેવલી. આત્માના વિદ્યસને રોધક જે મોટું સૈન્ય છે તેમાં મોહ એ મેનાપતિ છે સેનાપતિ મોહ જ્યારે નારા પામ્યો, ત્યારે તેના નાના મોટા સૈનિકોની દુરવસ્થા થાય છે મોહના નારા થવાથી બીજા જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાય એ ત્રણ ધાતીકર્મની રાત્રિ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે અને અંતર્મુદ્ધૃત પછી એ ત્રણે ધાતી કર્મનો નારા થઈ જાય છે, અને આત્મા નિરતિશય જ્ઞાન આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરે એ સમયમાં મન, વચન અને કામ યોગની પ્રવૃત્તિ બંધ ન હોવાથી તે અવસ્થાને સયોગી દેવતા અવસ્થા કહે છે

૧૬. રત્યરતિત્યાગ એક છે.

૧૭. માયામૃપાત્યાગ એક છે.

૧૮. મિથ્યાદર્શનવિવેક એક છે.

[—સ્થા. ૪૮]

પાંચ મહાવત^૧ છે —

(૧) સર્વ પ્રાણુતિપાતથી વિરમણ; (૨) સર્વ મૃપાવાદથી વિરમણ; (૩) સર્વ અદત્તાદાનથી વિરમણ; (૪) સર્વ મૈથુનથી વિરમણ; (૫) સર્વ પરિગ્રહથી વિરમણ.

[—સ્થા. ૩૮૬, —સમ. ૫]

સામાયિક^૨ બે પ્રકારનું છે—

(૧) અગાર સામાયિક; (૨) અબુગાર સામાયિક.

[—સ્થા. ૮૪]

અણુવત^૩ પાંચ છે —

(૧) રમૂલ પ્રાણુતિપાતવિરમણ. (૨) રમૂલ મૃપાવાદ વિરમણ; (૩) રમૂલ અદત્તાદાનવિરમણ; (૪) રવદાર સંતોષ; (૫) મુમ્હા પરિમાણ.

[—સ્થા. ૩૮૭]

૧. પાંચ મહાવતના વિરમણ માટે નુબિા પ્રકરણ ૧-૧૦; પ્રાણુતિપાત — સ્થા. ૮. અને તત્ત્વાર્થ — સ્થા. ૭. અમરણીઓ પ્રત્યાખ્યાનન સમજમાં પાંચ મહાવતોને ઉદ્દેશ છે. — સ્થા. ૭, ૩૦ ૨, ૫. ૧૨૫.

૨. નેત્રાપી સમન્વતી પ્રાણિયા, તે સમાયિક. આદ્યમાં સર્વ સર્વ સર્વ (રોપિત) આદ્યનો દાનવર્ણ અને મુદ્ધાને નથી કો. કાંઈ મુખી ત્યાં કરવાનો દેવ છે. ૧૫ માટે નુબિા પ્રકરણને સર્વે વિષય ન. ૧.

૩. બે દમજી સમન્વતી માટે નુબિા પ્રકરણને સર્વે વિષય ન. ૨.

૨

ભાષાના^૧ ચાર પ્રકાર^૨ છે —

૧. સત્યભાષા; ૨. મૃધાભાષા; ૩. અસત્યમૃધા—અર્ધસત્ય;
૪. અસત્ય-મૃધા—ન સત્ય ન મૃધા જેમકે, ‘આપો’;
‘હ્યો’ એવી વ્યવહારની ભાષા —

[—સ્થા ૨૩૮]

સત્ય ચાર છે —

- (૧) ૧. કાયન્નજ્ઞુતા — કાયની અવિસંવાદી પ્રવૃત્તિ,
૨. ભાષાન્નજ્ઞુતા — વચનની અવિસંવાદી પ્રવૃત્તિ;
૩. ભાવન્નજ્ઞુતા — મનની અવિસંવાદી પ્રવૃત્તિ;
૪. અવિસંવાદ — કહે તેજ કરે તે.

[—સ્થા ૨૫૪]

- (૨) ૧. નામસત્ય — (સત્ય એવું નામ);
૨. સ્થાપનાસત્ય — (સત્યની સ્થાપના – પ્રતિમા),
૩. દ્રવ્યસત્ય — (સત્યમાં અનુપયોગી જીવનુ સત્ય),
૪. ભાવસત્ય — (સત્યમાં ઉપયોગવાળા જીવનુ સત્ય).

[—સ્થા ૩૦૮]

૧. ભાષાના વિશેષ સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રજ્ઞાપનાપદ ૧૧. ભાષાશુદ્ધિ માટે આચારાગ્ર સ્ત્રોત ૨માં ૪થું ભાષાધ્યયન છે, અને દશવૈકલિકમાં સાતમું સુત્રાકથશુદ્ધિ નામનું અધ્યયન છે. સાધુએ મૃધા અને સત્યમૃધા ભાષા ત્યાગવી જોઈએ.

૨. આવરવક નિર્ધુક્તિમાં આ ચાર ભેદ જણાવ્યા છે. ભાષ્યકારે ત્યા તે ચારેની વ્યાખ્યા આપ કરી છે મુનિ, શુલ્ક કે પદાર્થ એ ‘મન’ કહેવાય. તેમને હિતકારી તે સત્ય, અને અહિતકારી તે અસત્ય તદુભય સ્વભાવી તે મિત્ર, અને તે ત્રણેથી મિત્ર — આજ્ઞાપની આદિ — તે અસત્ય મૃધા વિરોધાવશ્યમ્બાધ્ય ના ૦ ૩૭૫-૩૭૭ વિશેષ નમાટે જુઓ. દશવૈકલિક નિર્ધુક્તિનું સાતમું અધ્યયન. સાધુએ સત્યભાષામાં પણ જે બીજાને પીડાતી ન હોય, તે જ ઉત્તમ ભાષા છે. મૂલકૃતાગ ૧.૬.૨૩*

સત્ય દશ પ્રકારનું છે^૧ —

૧ જનપદસત્ય, ૨ સમ્મતસત્ય, ૩ મ્યાપનાસત્ય,
૪ નામસત્ય, ૫ ઉપસત્ય ૬ પ્રતીત્યસત્ય, ૭ વ્યવહરસત્ય,
૮ ભાવસત્ય, ૯ યોગસત્ય, ૧૦ ઉપમાસત્ય,
[—સ્થાન ૭૪૧]

સત્ય વચનના અતિશય^૨ ઉપ છે

[—સમ ૫

૩

બ્રહ્મચર્યગુણિ નવ છે —

૧ વિવિધ શયનાસન વાપરવા અને સ્ત્રી પશુ અને
૫ ડકના સસગવાળા શયનાસન વાપરવા નહિ
૨ સ્ત્રીકથા કરવી નહિ,
૩ સ્ત્રી જ્યાં રહેતી હોય ત્યાં ગહેવું નહિ
૪ સ્ત્રીની મનોહર દ્રવ્યોને દર્શન તથા ધ્યાન
કરવું નહિ
૫ પ્રણીત રસવાગ્ધી ભોજન કરવું નહિ
૬ આહારપાણી વધારે પડતા લેવા નહિ
૭ પૂર્વકાગમા સેનેલ મૈથુનનું સ્પર્શ કરવું નહિ
૮ રાખડ, ઊંમ, અને પ્રશસાનું અનુભવ કરવું નહિ
૯ શાતા અને સુખમા આનંદિ રાખવી નહિ
[—સ્થાન ૧૧૦]

બ્રહ્મચર્યની રૂપિ નવ છે —

૧-૨ ઉપરપ્રમાણે

૩ સ્ત્રીગણ સાથે રહેવું નહિ

૧ આના વિવરણ માટે જુઓ પ્રકર ૧ ને અતે ટિપ્પણ નં ૪

૨ વિવરણ માટે જુઓ પ્રકર ૨ ને અતે ટિપ્પણ નં ૫

૪-૭ ઉપર પ્રમાણે

૮ શબ્દ, રૂપ, ગન્ધ, રસ, અપશ અને પ્રશ માત્ર

અનુભવણ કરવું નહિ.

૯ ઉપર પ્રમાણે

[- સમઃ]

૨. વ્રતની ભાવના

પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના પાંચ ધામની ૨૫ ભાવનાઓ છે —

- (૧) ૧ ઈર્થાસમિતિ — સ્વપને ક્યેશ ન થાય તે રીતે યતનાપૂર્વક ગમનાગમન કરવું તે ઈર્થાસમિતિ
- ૨ મનોશુષ્ણિ — મનને અશુભધ્યાનમાથી શુભ ધ્યાન મા પ્રવૃત્ત કરવું તે
- ૩ વચનરૂપિ — સત્ય અને હિતકાંત્રી બોલવું તે
- ૪ આત્મોક્તિમાનભોજન — પાનમાત્ર લોચન ભોજન કરવું તે

૧ પાણીતિપાત વિરમણાદિ પાંચ મનો છે તેમના સુરક્ષણ માટે જેનો આશ્વાસ આવશ્યક છે તે ભાવનાઓ કહેવાય છે આ ભાવનાથી મનો હૃદ બને છે પ્રથમ અને અંતિમ સિદ્ધિના વચના ૨૩ તીર્થ દર્શના મમયમા ધામ પાંચ નથી પણ ચાર હોય છે અર્થાત્ પ્રાણતિપાતવિરમ । મૃધાવાદવિરમણ અત્યાદાનવિરમણ અને પરિગ્રહવિરમણ આ માટે જુદા જુદા ઉપરાચયન કેળી ગીતમ સુવાદ આ ૧૦ ૧૦ ભાવનાઓ માટે જુદો તત્વાર્થ ૭૩ અને પ્રવચનાદિ ૧૧૦

૨ અદિસાનની ભાવનામા ઉચ્ચસ્થિતિ બાચમા જાને નથી મળતા પણ એવો સમિતિને મળે છે સવાચ સિદ્ધિનો મૂ સુવચક સમવાચાચસુતને અનુભવે છે તે નેધપાત્ર છે પ્રમથ્યાજ્જુમા એવગાસમિતિને પગ અદિસાની ભાવના તરીકે ગણાય છે

૩ તત્વાર્થમા ‘આત્મોક્તિ પાનભોજન’ એનો પાક છે અને પ્રસિદ્ધ ૫૧ એ ૯ છે

૫ આદાન નિષ્કેપણ મમિતિ — પાત્રાદિ વસ્તુને લેવા કે મૂકવામાં અવયોકન અને પ્રમાજનથી યતના રાખવી તે

(૨) ૬ અનુવીચિભાષણ — વિચારપૂર્વક બોલવું તે

૭ ક્રોધવિવેક — ક્રોધપ્રત્યાખ્યાન.

૮ લોભવિવેક

૯ ભયવિવેક

૧૦ હાસ્યવિવેક

(૩) ૧૧ અવગ્રહાનુસાપના^૧ — અવગ્રહ એટલે નિવાસ-સ્થાન તેની આજ્ઞા લેવી તે^૨

૧૨ અવગ્રહસીમા પરિજ્ઞાન — નિવાસસ્થાનની સીમા જાણી લેવી તે

૧૩ અવગ્રહનો સ્વીકાર — અર્થાત્ તેમાં ગહેવું તે^૩

૧૪ માધમિક પાસેથી અવગ્રહયાચન — કોઈ લિપ્તુએ નિવાસસ્થાન માગ્યું હોય — તેા તેની અનુમતિ લઈ તે સ્થાનમાં રહેવું તે

૧૫ માધારણુ લોજનને આચાર્યને યતાવીને ખાવું તે^૪

(૪) ૧૬ સ્ત્રી, પશુ અથવા નપુંમક લોગ સેવેલ શયનામનનું વર્જન

૧૭ સ્ત્રીકથા વર્જન

૧૮ સ્ત્રીઓની મનોહર ઇન્દ્રિયોના અવલોકનનું વર્જન

૧૯ પૂર્વે લોગવેલ રતિવિલામનું સ્મરણ ન કરવું

૧ તત્ત્વર્થભાષ્યમાં અનુવીચિ-અવગ્રહ-યાચન એમ પાઠ છે

૨ દિગંબર મતભેદ માટે જુઓ પ્રસ્સુને અંતે દિષ્ટા ન ૬-૭

૩ તત્ત્વર્થમાં આને બદલે અલીક્ષ-અવગ્રહ-યાચન છે અર્થાત્ સમયમર્ગદા પૂરી થયે નિવાસ-સ્થાન વારવાર માગવું તે

૪ તત્ત્વર્થમાં માત્ર અનુપાપિત — પાન — લોજન એવો પાઠ છે

૨૦. પ્રણીત આહારનું વર્જન.
 (૫) ૨૧. શ્રોત્રેન્દ્રિયરાગોપરતિ.^૧
 ૨૨. ચક્ષુરિન્દ્રિય રાગોપરતિ.
 ૨૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય રાગોપરતિ.
 ૨૪. નિહેન્દ્રિય રાગોપરતિ.
 ૨૫. સ્પર્શેન્દ્રિય રાગોપરતિ.

[—સપા ૨૫]

૩. પ્રવચનમાતા^૨

આઠ પ્રવચનમાતા છે—

૧. ધર્યાસમિતિ (કોઈ પણ જીવને ક્લેશ ન થાય તે રીતે સાવધાનતાથી ચાલવું તે);
૨. લાપાસમિતિ (સત્ય, હિતકારી, અને પરિમિત તથા સંશયજનક ન બને તેવું બોલવું તે);
૩. એષણાસમિતિ (જીવનયાત્રામાં આવશ્યક સાધનો મેળવવામાં સાવધાનતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ);
૪. આદાન-લાંઠ-માત્ર-નિષેષણા-સમિતિ (પાત્રાદિ વસ્તુમાત્રને લેતાં-મૂકતાં સાવધાની);
૫. ઉચ્ચાર-પ્રથવણ-ખેલ-જલ્લ-સિંધાણ-પારિઘા-પનિકા સમિતિ (મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મ, શરીરનો મેલ, નાકનો મેલ વગેરે પરઠવવામાં સાવધાની);
૬. મનોજુષિ (કુટ સંકલ્પનો ત્યાગ અને પ્રશસ્ત સંકલ્પનો સ્વીકાર);
૭. વચનજુષિ (અસત્ય, અહિતકર, અને અપરિમિત

૧. તત્વાર્થમાં આ પાંચને બદલે આમ કહ્યું છે:—જાણે હિન્દીયોના મનોહા નિષયમાં રાજ ન કરવો અને અમનોહામાં દેશ ન કરવો.

૨. જૈન શાસ્ત્ર કે આચારનો આધાર—સારમૂલ તત્વ. નુઓ, પ્રકરણને અંતે દિપાણ નં. ૮.

સ્થા-૮

વચનનો ત્યાગ; અને સત્ય, હિંતકર, અને પરિમિત વચનનો સ્વીકાર અથવા પ્રસંગે મૌનાવલંબન);

૮. કાયશુભિ (અકુશલ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અને કુશલ પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર.)

[—સમ૦ ૮,]

ધર્મસમિતિ આદિ પાંચ સમિતિઓ છે.

[—સ્થા૦ ૪૫૭; —સમ૦ ૫]

ધર્મસમિતિ આદિ પાંચ સમિતિ અને મનશુભિ આદિ ત્રણ શુભિ એ આઠ સમિતિ કહેવાય છે.^૧

[—સ્થા૦ ૧૦૩]

મનોશુભિ, વચનશુભિ અને કાયશુભિ આ ત્રણ શુભિઓ છે અને તે સંયત મનુષ્યને હોય છે.

[—સ્થા૦ ૧૨૧; —સમ૦ ૩]

૪. ઉપસર્ગ-પરીપહ

૧

ઉપસર્ગ (વિદ્ય) ચાર છે^૨ —

૧. દિવ્ય; ૨. માનુષ; ૩. તિથ્ય સંબંધી; ૪. સ્વયંકૃત.

(૧) દિવ્ય ઉપસર્ગના ચાર પ્રકાર છે—

૧. હાસ્ય ખાતર—કોઈ માત્ર ગમ્મત ખાતર સાધુને પીડા દે તે.

૨. પ્રદેષથી—જેમ સંગમે ભગવાન મહાવીરને પીડા દીધી.

૧. સમિતિમાં અસત્પ્રવૃત્તિનું રોકવું તો છે જ, પણ પ્રધાનપણે સત્માં પ્રવૃત્તિ છે; અને શુભિમાં પ્રધાનપણે અસત્ની નિવૃત્તિ છે. જુઓ તત્વાર્થ^૦ ૯. ૪-૫.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

૩. વિમર્ષથી—સાધુ વિષે સંશય હોય તો દેવ પરીક્ષા ખાતર જે પીડા આપે તે.

૪. પૃથગ્વિમાત્રા—જેમાં હાસ્યાદિ અનેક કારણો સાથે હોય.

(૨) માનુષ ઉપસર્ગના ચાર પ્રકાર છે—

૧-૩. દિવ્ય પ્રમાણે.

૪. કુશીલપ્રતિસેવના—કુશીલ એટલે અપ્રદા—તેના સેવન માટે આમંત્રણ—આ પ્રદાચારીને પીડાકર થઈ પડે.

(૩) તિથિય સંબંધી ઉપસર્ગો ચાર છે—

૧. ભયથી—કેટલાક કૂતરાઓ વગેરે પ્રાણીઓ ભયથી કરડે છે.

૨. દ્વેષથી—અંકૌશિક સાપ ભગવાન મહાવીરને કરડ્યો તે.

૩. આહારને કારણે—સિંહ, વાઘ, વગેરે આહાર માટે મારી નાખે છે તે.

૪. સંતતિરક્ષા માટે—જેમ બિલાડી કે કૂતરી પોતાનાં બચ્ચાંની રક્ષા માટે કરડે છે તે.

(૪) સ્વયંકૃત ઉપસર્ગના ચાર પ્રકાર છે—

૧. ચોળવાથી—જેમ કે આંખમાં કણું પડ્યું હોય તો આંખને ચોળીને જે પરાણે પીડા જિલ્લી કરવી તે;

૨. પડવાથી;

૩. સ્તબ્ધતાથી—એક ઠેકાણે જિલા રહેવાથી હાથ-પગમાં ખાલી ચડી જાય છે તેવું;

૪. આકુચનથી—હાથપગ સંકોચીને બેઠા હોઈને અને ખાલી ચડી જાય-તેવું;

૨

પરીપહ^૧ બાવીસ^૨ છે —

૧. ક્ષુધા.	૧૨. આકોશ.
૨. પિપાસા.	૧૩. વધ.
૩. શીત.	૧૪. યાચના.
૪. ઉપશ્વ.	૧૫. અલાલ.
૫. દંશ-મશક	૧૬. રોગ.
૬. અચેલ.	૧૭. તૃણરૂપશ ^૩ .
૭. અરતિ.	૧૮. જડલ - શરીર અને
૮. સ્ત્રી.	વસ્ત્રનો મેલ.
૯. ચર્ચા.	૧૯. સત્કારપુરસ્કાર.
૧૦. નિષઘ્ના - સ્વા-	૨૦. પ્રસા.
ધ્યાયભૂમિ	૨૧. અશાન.
૧૧. શમ્યા.	૨૨. દર્શન - સમ્યગ્દર્શન.

[- સમ ૨૨]

આવેલા પરીપહોને તથા ઉપસર્ગોને છદ્મસ્થ સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે તેનાં કારણો પાંચ^૪ છે —

૧. માર્ગપર હઠ રહેવા અને નિર્જન માટે જે સહન કરવું આવશ્યક છે, તે પરીપહ કહેવાય. ઉપસર્ગ તો આવી પડે છે, પણ પરીપહ તો સ્વયં સ્વીકારેલા હોય છે.

૨. વિસ્તાર માટે ભગવતી (સુ ૮૦. ઉ ૮, પૂ ૧૬૧) અને ઉત્તર ધ્યયનસૂત્ર અં ૨ જુઓ. નિયુક્તિકાર પરીપહાધ્યયનને કર્મપ્રવાહનામના પૂર્વના ૧૭મા પ્રામૃતમાંથી નીકળેલું જણાવે છે. અતી ભગવતીસૂત્ર, તત્વાર્થસૂત્ર (૯. ૮-૧૦) અને પ્રમુત અધ્યયનની નિયુક્તિ વિષય વિવેચનની દૃષ્ટિએ સરખાવવાં જેવાં છે.

૩. આ સાથે ઉમાસ્વાતિએ તત્વાર્થબાધમાં દર્શાવેલ પ્રકાર જે વર્ણવ્યો છે તે સરખાવવા જેવો છે તત્વાર્થ ૦ ૬-૬.

૧ આ પરીવહ તથા ઉપચાર કરનારો જીવ પોતાના કર્મના ઉદ્ધયને વશ થઈને ઉન્નત થયેલો છે અને તેથી જ મને વઢે છે, મારી મશ્કરી કરે છે, મને બાંધે છે કે મારી ચામડી ઉતારે છે અને મારાં વસ્ત્રો વગેરે લઈ બાંધે છે, ફાંસી નાખે છે અને ટુકડા કરી નાખે છે, — જોમ વિચારીને

૨ આ તો ચક્ષાવિષ્ટ છે અને તેથી જ મને વઢે છે ઇત્યાદિ વિચારે

૩ મારા જ કોઈ પૂર્વકર્મનો ઉદ્ધય થયો હશે તેથી મને આ વઢે છે ઇત્યાદિ વિચારે

૪. આ હું ખને જો હું સમ્યક્ નહિ સહન કરું, ક્ષમા નહિ ધરું, તો મને જ નવા પાપકર્મ બધાશે જોમ વિચારે.

૫ અને જો હું સમ્યક્ સહન કરીશ તો મારા જ કર્મની નિર્જગ થશે જોમ વિચારે

[—સ્થા. ૪૦૬]

કેવલી આવેલા ઉપસર્ગ અને પરીવહને સમ્યક્ રીતે સહે છે તેના પાત્ર કારણો છે —

૧ આનુ તો ચિત્ત જ ઠેકાણે નથી તેથી મારા પર આક્રોશ કરે છે, ઇત્યાદિ વિચારે

૨ આનુ ચિત્ત જ ઉન્નત છે તેથી આક્રોશ કરે છે ઇત્યાદિ વિચારે

૩ આ પુરુષ ચક્ષાવિષ્ટ છે તેથી આક્રોશ આદિ કરે છે જોમ વિચારે

૪ મારા પૂર્વલવના કર્મનો ઉદ્ધય છે તેથી કરીને આ માણસ મારા પર આક્રોશ કરે છે ઇત્યાદિ વિચારે.

૫ મને આવી રીતે સમ્યક્ પ્રકારે ઉપસર્ગ અને પરીવહને સહન કરતો જોઈને જીવ શ્રમણ-નિર્ગન્યો પણ

મારી દેખાદેખી કરીને અમ્યક્ રીતે તેમને સહન કરશે એમ વિચારે

[—અા ૪૦૮]

૫. પ્રત્યાખ્યાન — ત્યાગ

પ્રત્યાખ્યાન^૧ જે પ્રકારનું છે—

- (૧) ૧ કોઈ મનથી પ્રત્યાખ્યાન લે છે
૨ કોઈ વચનથી પ્રત્યાખ્યાન લે છે
- (૨) ૧ કોઈ લાખા કાળનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે
૨ કોઈ દૂકા કાળનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે

[—અા ૧૧]

પ્રત્યાખ્યાન ત્રણ પ્રકારનું છે —

- (૧) ૧ કોઈ મનથી પ્રત્યાખ્યાન લે છે
૨ કોઈ વચનથી પ્રત્યાખ્યાન લે છે
૩ કોઈ કાયાથી પ્રત્યાખ્યાન લે છે
- (૨) ૧ કોઈ હીર્ષાકાલનું પ્રત્યાખ્યાન લે છે
૨ કોઈ આપકાલનું પ્રત્યાખ્યાન લે છે
૩ કોઈ કાલને રોકવાનું પ્રત્યાખ્યાન લે છે

[—અા ૧૨૭]

૧ ઉત્પત્તિ અ ૧૬ પ્ર ૧૩ના જવાબમાં ભગવાને જાણાવ્યું છે કે પ્રત્યાખ્યાનથી આત્મવદારબંધ થાય છે અને દુઃખનો નિરોધ થાય છે. દુઃખનિરોધ થવાથી જીવ વિરૂપ્ય થઈ રાત્રિપત્રે વિચરે છે. ભગવાની ૧૨ ૨ ૩ ૫ માં જાણાવ્યું છે કે પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ સુખમ છે, અને સુખમથી ડનરોનર કર્મદાય થઈ મોક્ષ થયે છે. પ્રત્યાખ્યાન માટે નિરાધ વિરતાર માટે જુઓ. આત્મવદાર અ ૧ અને તેની નિર્દુષ્ટિ તથા ભગવાની ૧૨ ૩ ૬ ૧, ૫, ૮, ૩ ૫ દરિબંધે પ્રત્યાખ્યાનદક કર્યું છે.

પ્રત્યાખ્યાન પાંચ^૧ પ્રકારનું છે —

૧ શ્રદ્ધાનુશુદ્ધિ (સર્વજ્ઞ પ્રત્યાખ્યાન જે પ્રમાણે લેવાનું કંઈ હોય તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક લીધેલું),

૨ વિનયશુદ્ધિ (ગુરુને વિધિપૂર્વક વદન કરી, મન-વચન-કાયથી ગુપ્ત થઈને લીધેલું),

૩ અનુભાવણા શુદ્ધિ (ગુરુ જે શબ્દોમા લેવાગવે તે શબ્દોની આવૃત્તિપૂર્વક લેવાયેલું),

૪ અનુપાલના શુદ્ધિ (લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન જેમાં થાય તે),

૫ ભાવશુદ્ધિ (પોતાની પ્રતિજ્ઞાને આ લોક કે ચરલોકાદિની અભિલાષથી, રાગ કે દ્વેષથી દૂષિત ન કરે તે)

[—સ્થાન ૪૬૬]

પ્રત્યાખ્યાન દશ પ્રકારનું છે^૨ —

૧ અનાગતપ્રત્યાખ્યાન (ભવિષ્યમા તપ ક્રમ^૩ આદિમા આધા આવશે એમ ધારી પ્રથમથી જ કરી લેવાતું),

૨ અતિકાન્ત પ્રત્યાખ્યાન (વર્તમાન તપ ક્રમ^૩ આદિ ન કરી શકાય હોય તો તેને બદલે પાછળથી કરાતું),

૩ ક્રોડીસહિત પ્રત્યાખ્યાન (એક પ્રત્યાખ્યાન જે વખતે પૂરું થતું હોય ત્યાંથી જ બીજાની શરૂઆત કરવામા આવે તે),

૪ નિયન્ત્રિત પ્રત્યાખ્યાન (દરેક માસના અમુક દિવસે કરવાના તપની પ્રતિજ્ઞા)^૪,

૧ એક છઠ્ઠું જ્ઞાનશુદ્ધિ પ્રત્યાખ્યાન પણ છે પણ તેને શ્રદ્ધાનુશુદ્ધિમા સમજ લેવું

૨ આ દશ બેદ ભગવતી ગતક ૭, હેદ ૨૭ પૃ ૧૩૬મા ગણાવ્યા છે

૩ આ પ્રતિજ્ઞા સોતપત્તિ કે એક બીજું કારણ આવી પડે તો પત નમાવવી પડે છે આ કાવમા આવી પ્રતિજ્ઞા વિચિત્ર થઈ ગઈ છે—એગે ૨ મઈ આચરી સમ્પૂર્ણ નથી

૫. સાગાર પ્રત્યાખ્યાન (મર્યાદાઓ કે અબ્બણતાં ભંગ થાય, રાજસા થાય, રોગી થાઉં - ઇત્યાદિ અગારો - અપવાદો સાથે લેવાતું);

૬. અનાગાર પ્રત્યાખ્યાન (ઉપરથી જિલકું અપવાદો સિવાયનું^૧);

૭. પરિમાણકૃત પ્રત્યાખ્યાન (જે પ્રતિજ્ઞામાં દત્તિ, ભિક્ષા માગવાનાં ઘર, ભિક્ષા માગવાનું દ્રવ્ય ઇત્યાદિનું પરિમાણ નક્કી કરી લેવામાં આવે તે);

૮. નિરવશેષ પ્રત્યાખ્યાન (સર્વ પ્રકારનાં અશનાદિનો ત્યાગ);

૯. સંકેતક પ્રત્યાખ્યાન (કાંઈક નિશાન રાખી કરાયેલું પ્રત્યાખ્યાન);

૧૦. અઘ્ઠા પ્રત્યાખ્યાન (ઠાળની અપેક્ષાથી કરાયેલું પ્રત્યાખ્યાન).

[—સ્થા. ૭૪૮]

હિં જ્યાવૃત્તિ—નિવૃત્તિ ત્રણ પ્રકારે છે.—

૧. જ્ઞાનપૂર્વક; ૨. અજ્ઞાનપૂર્વક, ૩. સંશયપૂર્વક.

હિં આસક્તિ અને આસેવાના ત્રણ તે જ રીતે ત્રણ લેઈ છે.

[—સ્થા. ૨૧૮]

ત્યાગ ચાર પ્રકારનો છે—

૧. મનથી ત્યાગ અથવા મનનો ત્યાગ.

૨. વચનથી ત્યાગ અથવા વચનનો ત્યાગ.

૩. કાયથી ત્યાગ અથવા કાયાનો ત્યાગ.

૪. ઉપકરણનો ત્યાગ.

અર્હિંચનતાના ત્રણ તે જ ચાર લેઈ છે.

[—સ્થા. ૩૧૦]

ટિપ્પણ

૧. સંવર :—

બગવાન શુદ્ધે અંગુત્તર નિકાયમાં આસ્રવનો નિરોધ માત્ર સંવરથી જ થતો નથી બતાવ્યો પણ વિભાગ કરીને નીચે પ્રમાણે બતાવ્યો છે :—

(૧) સંવરથી—ઇન્દ્રિયો મોકળા હોય તો ઇન્દ્રિયોનો સંવર કરવાથી—શુભેન્દ્રિય થવાથી તત્તજ્ઞન્ય આસ્રવ નથી થતો.

(૨) પ્રતિસેવનાથી—પાન-ભોજન, વસ્ત્ર, ચિકિત્સા આદિ—આ બધું જો ન કરવામાં આવે તો બેદુર મન પ્રસન્ન નથી રહેતું અને કર્મ-બંધ થાય છે. માટે મનને સ્વસ્થ રાખવા ખાતર આ બધી ચીજોનો ઉપયોગ કરવાથી આસ્રવનિરોધ થાય છે. પણ એ પાન ભોજન વગેરે શોખ ખાતર ભોગવવામાં આવે, તો આસ્રવનું જ કારણ બને છે એ બ્યાનમાં રાખવું.)

(૩) અધિવાસનાથી—સહન કરવાથી—કોઈને સારીરિક કષ્ટ સહન કરવું પસંદ હોય તો પછી તેને શરીરસુખ મળે તેવી અવસ્થા પસંદ આવે જ નહિ; એટલે તેને તો કષ્ટસહનથી જ આસ્રવનિરોધ થાય.

(૪) પરિવર્જનથી—ત્યાગથી—ચંદ એવા હાથી, અશ્વ, વગેરે જનવરો તથા સર્પ, વીંછી જેવા જંતુઓ, ખાડો, કાંટાવાળું સ્થાન, પાપમિત્ર એ બધાં દુઃખદાયક છે તેથી તેમને ત્યાગવાથી તત્તજ્ઞન્ય આસ્રવનો નિરોધ થાય છે.

(૫) વિનોદનાથી—હાંપી કાઢવાથી—હિ સ્થાવિતક, પાપવિતક, કામવિતક આદિ બધક વિતર્કોની ભજના ન કરવાથી તત્તજ્ઞન્ય આસ્રવનો નિરોધ થાય છે.

(૬) ભાવનાથી—શુભ ભાવનાથી પણ આસ્રવનિરોધ થાય છે. જો એ શુભ ભાવનાઓ ન ભાવીએ તો બિલકો કર્મબંધ થાય છે. માટે તે રોકવા ભાવના બાવવી જોઈએ.

—અંગુત્તર ૧. ૫૮.

૭મી અવિદ્યાનિરોધ એ જ આસ્રવનિરોધ છે એમ પણ કહ્યું છે. —અંગુત્તર ૧. ૬૩.

૨. સામાયિક :—

સામાયિક એ જ આત્મા છે—આત્મા પ્રથમ નહિ સાંબળેલું મનુષ્ય સાંતળીને, અને તેને સમજીને પાશ્વના અનુયાયી કાલ્પસ્થવેરિપુત્રે મહાવીરને પંચ મહાવ્રતનો ધર્મ અંગીકાર કર્યાની વાત બજવતીમાં (શબ ૧, ૬૦ ૯, ૫. ૫૦ ૫૧) છે. એ બતાવે છે કે બગવાન મહાવીરે સામાયિક વિષે કેટલાંક

નવા મનઔચે રહ્યું કયાં હતા જૈન સધમા સામાયિકને બહુ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે એ-વા સામાયિક આવશ્યક ઉપર જ જિનપદે વિરોધાવશ્યક જેવો મહાન ત્રય રચ્યો છે

૩ અણુમતઃ :-

બૌદ્ધ ધર્મમાં ઉપાસક યવાની પ્રથમ ગરત એ છે કે તેણે બુદ્ધ, ધર્મ અને સધના ગરણને સ્વીકારવું જોઈએ તે જ પ્રમાણે જૈન ઉપાસક માટે ત્રિશરણ છે જ. વળી જૈનજૈન ઉપાસકના પાંચ આણુમત છે, તેમ બૌદ્ધ ઉપાસકના પણ પાંચ શીલ છે — તે આ —

(૧) પ્રાણાતિપાત-વિરમણ (૨) અહત્તાદાન-વિરમણ, (૩) કામ-ભોગમાં મિથ્યાચારથી વિરમણ (૪) મૃધાવાદ-વિરમણ, (૫) સુરા, મેરથ મદ્ય અને પ્રમાદસ્થાનથી વિરમણ — જુઓ અગ્રુ ૮, ૨૫

જન અણુમતના ઉલ્લેખ માટે જુઓ ભગવતી (શં ૭, ૩, ૨, ૫૦ ૧૩૫) વિવરણ માટે જુઓ તત્ત્વાર્થ ૭, ૧૫

૪ સત્યના દશ પ્રકારો :-

(૧) એક દેશમાં જે અર્થમાં એક ગણ વપરાતો હોય તે જ અર્થમાં બીજા દેશમાં પણ એ શબ્દ વપરાતો હોય તો તે અર્થનો બોધ કરવા માટે એ શબ્દનો પ્રયોગ તે જનપદ સત્ય — અર્થાત્ દેગની અપેક્ષાએ સત્ય

(૨) શબ્દનો વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થ ગમે તે યતો હોય પણ જે અર્થમાં સૌ સંમત હોય તે જ અર્થબોધ માટે તેનો પ્રયોગ કરવો તે સંમત સત્ય જેમકે પંચમાયી તો ભગવતે ધણી ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પશુ ગણનો કમગના જ અર્થમાં પ્રયોગ કરવો તે સમત-સત્ય

(૩) સ્થાપના — પ્રતિભા એ કાંઈ જિન ન કહેવાય છતા પ્રતિભાને જોઈને વ્યવહાર થાય છે કે 'આ જિન છે' આ વ્યવહાર તે સ્થાપના-સત્ય

(૪) કોઈનું વર્ધમાન એવું નામ હોય પછી ભલે તે કશાનીય રૂઢિ ન વરતો હોય પણ તે વર્ધમાન જ કહેવાય છે આ 'નામ સત્ય' કહેવાય

(૫) રૂપની અપેક્ષાએ સત્ય તે રૂપસત્ય જેમ કોઈએ યતિનો માત્ર કપાથી વેગ પહેર્યો હોય અને એનું એક બાહ્યરૂપ જોઈને (આ યતિ છે) એવો વ્યવહાર થાય છે તે રૂપ સત્ય

(૬) પ્રતીત્ય સત્ય એટલે આપેક્ષિક સત્ય જેમકે આમણુ મોટું પાન કહેવાય અને નાનું પત્ત, બોરની અપેક્ષાએ મોટું અને ફરીની અપેક્ષાએ નાનું.

(૭) વ્યવહારની અપેક્ષાએ સત્ય - જેમકે પર્વત પરના ઝાડ બળી રહ્યા હોય છતાં આપણે કહીએ છીએ કે પર્વત બળે છે, ગોળામાત્ર પાણી અમટુ હોય છે પણ આપણે કહી છીએ કે ગોળો ઝમે છે. આવા ઔપચારિક પ્રયોગો તે વ્યવહાર સત્ય છે.

(૮) ભાવ એટલે પર્યાય. કોઈ એક પર્યાયનો મુખ્યતાથી પ્રયોગ કરવો તે ભાવ સત્ય. જેમ બગવામા બીજા વર્ણ હોય પણ કહેવું કે બગડેલો ધોળો છે તે, અર્થાત્ તેમા બીજા વર્ણ છતાં શુકલનું ગાહ્ય છે - તેથી તેને શુકલ કહ્યો

(૯) યોગ એટલે સબધ. સબધથી સત્ય તે - જેમકે માણસના હાથમાં દંડ હોય તો તે દંડી કહેવાય તે, યોગ સત્ય.

(૧૦) કોઈનું પરાક્રમ જેઈ તેને સિદ્ધ કહેવો તે ઉપમા - સત્ય, અર્થાત્ તેનું પરાક્રમ સિદ્ધ જેવું છે

૫. સત્યવચનના અતિશય :-

દીકાકાર કહે છે કે આ અતિશય આગમશાસ્ત્રમા જેવામા નથી આવ્યા પણ બીજા ગ્રંથોમા જે જેવા છે તે આ હશે એમ ધારી તે જ અહીં ગણાવી દેડે છું. તે આ પ્રમાણે - ૧. સરકારી, ૨. ઉદાત-ઉચ્ચ - ખુબંદ અવાજ, ૩ ઉપચારોપેત - સાવ ગ્રામ્ય નહિ તેવું, ૪ મહાર - મેરની જેમ, ૫. અનુનાદિતા - પડે પડે તેવું, ૬ દક્ષિણ - સરલતા, ૭ ઉપનીત રાગત્વ - માનકોનાદિ રાગયુક્ત આ સાત અતિશયો શબ્દાશ્રયો છે અને બાકીના અર્થાશ્રયો છે તે આ પ્રમાણે. - ૮ મહાર્થતા, ૯ આબ્યાદતપૌર્વાર્થ - પૂર્વાપરનો વિરોધ નહિ, ૧૦ શિષ્ટતા - અસિદ્ધાન્ત જે હોય તે કહેવો અથવા ભાલનારની સભ્યતાસૂચ્ય - વાણી, ૧૧ અસદિગ્ધત્વ - સંભળનારને સરાય ન લેખે તેવું, ૧૨ અપહુતાન્યોત્તર - મીઠે જેમા દુષણ ન દર્શી શકે તેવું, ૧૩ હૃદયગાદિત્વ - શ્રોતાના મનને હરી લે તેવું, ૧૪ દેરાકાનાબ્ય તીત્ત્વ - પ્રસંગોચિત, ૧૫. તત્વાનુરૂપત્વ - જે મહેનાની વસ્તુ હોય તદનુસાર, ૧૬. અપ્રકીર્ણપ્રસૂતત્વ - નિસ્તાર થાય પણ સબદ્ધ રીતે અર્થાત્ અસબદ્ધ નહિ તેડ અથવા અનધિકૃત અને અતિવિગૃત ન હોય તેવું, ૧૭ અન્યોન્યપ્રગૃહીતત્વ - વાક્યો અને પદોની પરસ્પર સાપેક્ષતા, ૧૮ અનિબંધત્વ - વકતા અથવા શ્રોતાની બુઝિકાને અનુસરનારું, ૧૯. અતિ ગિન્ધ અને મધુર, ૨૦. અપરમર્થવેધિત્વ - બીજાના મર્મગ્રાનને ઉપાડા ન પાડે તેવું, ૨૧. અર્થમર્થવ્યાસાનગેતત્વ - અર્થ ધર્મ અને અભ્યાસ

વાળુ, ૨૨. ઉદાર, ૨૩. ખીળની નિન્દાપુત્ર નહિ અને આત્મકેવલ યુક્ત નહિ, ૨૪. ઉપગતલાક્ષ્ય - ઉપરના ગુણોને લઈને જેની પ્રેર સા થાય તેણે, ૨૫ અનપનીતત્વ - જાણ, કાંઈક, વચન, વિગાદિનો વ્યત્યય જેમાં ન હોય તેણે, ૨૬ ઉત્પાદિતાચ્છિન્નગૌરુલક્ષ્ય - વિષયમાં શ્રોતાને ઘરાબર એકધારું હૃદયલ પેદા કરે તેણે, ૨૭ અદ્ભુતત્વ, ૨૮. અનતિવિલેખ ૨૯ વિભ્રમ - વિલેપ - (નિકૃષ્ટિતાદિ રહિત) - વિભ્રમ એટલે વસ્તાના મનની ભ્રાન્તિ, વિલેપ એટલે અભિધેયાથ વિષે મનની અનાસક્તિ ક્રિયિકૃષિત એટલે રાધ, ભય, અભિલાષ આદિ ભાવોને એક સાથે કે એકેકે કરતાં તે, આદિશબ્દથી ખીળ માનસિક દોષોનું મહાણ છે - આ બધાં દોષોથી રહિત એણે વચન, ૩૦ અનેકભૂતિ અર્થાત્ વિષયના બેહો, તેમજ આશ્રય લેવાથી વિચિત્ર લાગે તેણે, ૩૧ આહિતવિશેષત્વ - ખીળ વચનો કરતાં કાંઈક વિશેષતા યુક્ત, ૩૨. સાકારત્વ - વસ્તુ, પદ, વાક્યો બધા બધા અવગ હોવાથી આધારવાળું બનેલું, ૩૩. સ્વરૂપવિશુદ્ધીતત્વ - સાદસ્યુક્ત, ૩૪ અપરિબેદિતત્વ - બોલતા બોલતા થાક ન ચડે તેણે, ૩૫. અબુચ્છેદિત્વ - કહેવા ધારું હોય તે કહેવાઈ રહે ત્યાં સુધી એમાંથી બોલવું તે લખવાન મહાવીરને આ ૩૫ અતિશયોથી યુક્ત ઔપચારિક મૂલમાં દર્શા છે

૧-૭ દિગ્બજર મતભેદ -

(૬) અદ્વતાદાનની પાસે ભાવનાઓમાં સર્વાર્થસિદ્ધિસમત તત્વાર્થ મૂલપાઠમાં મૌલિક મતભેદ છે દિગ્બજર અને સ્વેતામ્બરના જીવનવ્યવહારમાં જે મૌલિક મતભેદ છે તે સ્થાન પરત્વેની આ પાસે ભાવનાઓમાં બહાન થાય છે સૌ સિંહ પ્રમાણે પાસે ભાવનાઓ આ પ્રમાણે છે - (૧) સ્થાના ગાર જેવા કે પર્વતની શુદ્ધ, ઝાડની બખોલ આદિ જેનો કોઈ સ્વામી ન હોય તેમાં નિવાસ, (૨) વિમોચિતાવાસ - પરી લાગેલ ગામમાં ખાલી પડેલ પરિચક્ત મ-નોમાં નિવાસ - (૩) પરોપરોધાકરમ્ - ખીળ પર બળા કાઢ ન કરે - તે, (૪) બૈશ્વશુદ્ધિ, (૫) સંધર્માવિસવાદ - ખીળ ભિક્ષુ સાથે તણ માણું કરી જડો ન કરે તે

(૭) સર્વાર્થસિદ્ધિમાં - (૭, ૭) અદ્વત્યર્થની ભાવના આ પ્રમાણે છે - (૧) સ્ત્રીરાગકયાશ્વલ્પત્યાન, (૨) સ્ત્રીના મનોહરતાનું નિરીક્ષણનો ત્યાગ - (૩) પૂર્વ રતિવિલાસના નમસ્કનો ત્યાગ, (૪) સુખેષ્ટઅધ્યાન - ઉપાર્જક દીપ્ત રશોનો ત્યાગ, (૫) સરીરસરે-રનો ત્યાગ

૮ પ્રવચનમાતા -

‘પ્રવચનમાતા’ નો ઉલ્લેખ હાગવતી (૫૦ ૨૫, ૬૦ ૬, ૫૦ ૭૨) ના પણ છે ઉત્તરાધ્યયનમા તો ‘પ્રવચનમાતા’ એ નામનું ૨૪ મુ અધ્યયન ન છે ‘પર્યાયમાય’ એવા પ્રાકૃત સમ્બંધના સંસ્કૃત રૂપો બે સહાય છે - પ્રવચનમાતા અને પ્રવચનમાતૃ તેમા ઉત્તરાધ્યયનની નિરુપિતમા પ્રથમ રૂપ સ્વીકારીને એવો અર્થ કર્યો છે કે, જેમા સપૂર્ણ દ્વાદશાગ સમાઈ જાય છે તે પ્રવચનમાતા પણ દીર્ઘાગર શાત્યાચાર્યે એક બીજી ગાથા પણ ટાકી છે જેમા પ્રવચનમાતૃરૂપ પણ માનવામા આવ્યું છે, અને અર્થ કર્યો છે કે, આ પ્રવચનમાતૃ એટલા માટે કહેવાય છે કે સપૂર્ણ દ્વાદશાગનો પ્રસવ એમાથી જ છે પ્રથમ અર્થ જરૂર આ બીજા અર્થવાળા પ્રવચનમાતૃ સંબંધનો જ જૈન સાહિત્યમા વધારે પ્રચાર છે સાર એ છે કે, જૈનસાત્ર કહો કે આચાર કહો તે સૌનો આવાર - સૌનું સારમૂલ તત્ત્વ તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ મુક્તિ જ છે, જે પ્રવચનમાતા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ઉત્તરના પ્રવચન માતૃ અધ્યયનને અતે કહ્યું છે કે આ પ્રવચનમાતાનું જે યથાયોગ્ય પાલન છે, તે સર્વ મનો ક્ષત કરી શીઘ્ર મોક્ષ જાય છે

૯ ઉપસર્ગ -

સૂત્રકૃતાગના તૃતીય અધ્યયનનું નામ ઉપસર્ગ અધ્યયન છે તેની નિરુપિત મા મધ્ય છે કે દ્રવ્યઉપસર્ગ નિતનૂત અને અધ્યેનૂત એમ બે પ્રકારના છે અને જે આગતુ - દોષ તથા પીડાકારી હોય તે ઉપસર્ગ કહેવાય છે જમનો ઉદય તે ભારઉપસર્ગ કહેવાય છે વળી સત ઉપસર્ગ ના ઔરિષ અને ઔપકમિષ એવા બે ભેદ છે ઔરિક તો તે છે જે સામાન્યપણે મં પ્રકૃતિના ઉદયજનિત હોય છે પણ દંડનાત આદિ જે વડે અસાતાવેદનીય નો ઉદય થાય છે અને જેને લઈને અટપડીય વિશ્વના સમયનો ઉપસાર થાય છે તે ઔપકમિક ઉપસર્ગ છે અહીં જે ચાર ભેદ દિ યાદિ ગણાવ્યા છે તે આ ઔપકમિક ઉપસર્ગ ના સમજવાના છે અહીં આપણેલા ઉપસર્ગો પણ નિરુપિતકારે ગણાવ્યા છે એ ઉપસર્ગો કુલીક વખત અનુકૂળ હોય છે અને કુલીક વખત પ્રતિકૂળ હોય છે અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ વર્ણન સૂત્રકૃતાગમા તે જ અધ્યયનના ક્રમશઃ પ્રથમ - તૃતીય કેશમા મધ્ય છે

(૨) ૧. આલોચનાઈ^૧; ૨. પ્રતિક્રમણાઈ^૨; ૩. તદુલયાઈ^૩.

[—સ્થા ૨૦૧, ૧૯૬]

પ્રાયશ્ચિત્ત ચાર પ્રકારનું છે —

૧-૩. ઉપયુક્ત જ્ઞાનાદિ;

૪. વ્યક્તકૃત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત^૨ (વિવેકાઈ^૩).

પ્રાયશ્ચિત્ત ચાર પ્રકારનું છે:—૩

૧. પરિસેવના પ્રાયશ્ચિત્ત;

[પ્રતિસેવના એટલે અકૃત્ય-અપકૃત્ય-કરવું તે. એ પ્રતિસેવનના બે ભેદ છે. ૧. પરિણામની અપેક્ષાએ — અર્થાત્ અકૃત્યકરણ વખતે જેવા મનના ભાવો હોય તદનુસારી; અને ૨. અકૃત્યાનુસારી. પરિણામના બે ભેદ છે — કુશલ અને અકુશલ. જે કુશલ પરિણામથી અકૃત્ય કરાયું હોય તો તે કદપમાં ગણાય છે પણ જે અકુશલભાવથી અકૃત્ય કરાયું

૧. આ ભેદો પ્રાયશ્ચિત્તના અનુશાનને લક્ષીને કરવામાં આવ્યા છે. પ્રથમના ત્રણ ભેદો જે કારણે — જે દોષે પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેને લક્ષીને છે. શુદ્ધ સમક્ષ નિખાલસ ભાવે પોતાની ભૂલ પ્રગટ કરવી આલોચન, અને યથેલ ભૂલને અનુતાપ કરી તેથી નિવૃત્તિ થવું અને નવી ભૂલ ન કરવા સાવધાન થવું, તે પ્રતિક્રમણ.

૨. 'વ્યક્ત' એટલે આચાર્ય — તેનું પ્રત્યેક કૃત્ય વિવેકપૂર્વક હોવાથી વિરોધક જ બને છે. અથવા વ્યક્ત એટલે સ્પષ્ટ એવાં શાસ્ત્રો — તેમાં જુદા દોષો માટે કહેલાં આલોચનાદિ કૃત્યો તે — અર્થાત્ શાસ્ત્રપરિહિત સિત્ત. અથવા પ્રાકૃત વિચિત્ર સંપદમાંથી સંસ્કૃત વિદિત ગૃહ ઉપજાવીને કરીએ, તો શાસ્ત્રમાં વિહિત ન હોવા છતાં આચાર્ય અવરથા વગેરે ને આપેલું કૃત્ય — અનુશાનરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત. પ્રાકૃત 'ચિચિત' એવો પ્રાશાન્તર એ તો તેનો અર્થ 'આચાર્યને પ્રોતિ ઉપજાવે તેવું વૈદ્યકૃત્યાદિ કાર્ય' તે પણ પાપવિરોધક હોઈ, પ્રાયશ્ચિત્ત ગણાય.

૩. જુઓ વ્યવહારસાધ્ય ગા. ૩૬.

હોય તો તે દષ્ટ — અર્થાત્ અહંકારથી કરાયલું ગણાય છે, અને તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત જરૂરી છે. અકૃત્યાનુસારી પ્રતિ-સેવનાના મૂલગુણસંબંધી અને ઉત્તરગુણસંબંધી એમ બે ભેદ છે. મૂલગુણપ્રતિસેવના પાંચ પ્રકારની, પાંચ મહાવ્રત-સંબંધી; અને ઉત્તરગુણપ્રતિસેવના પિંડવિશુદ્ધિઆદિસંબંધી અનેક ભેદ છે. — આ બન્ને પ્રકારની પ્રતિસેવનામાં ૧૦ પ્રકારનાં આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત છે જેની વિગત આગળ આવશે.]—

૨. સંયોજના પ્રાયશ્ચિત્ત;

[સંયોજના એટલે એક જ જાતિના અતિચાર ઉપરા-ઉપરી કરવા તે; એવી સંયોજનામાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાય તે. જેમકે, શિક્ષાયર્થાના અનેક અતિચાર એક પછી એક કરવા — પ્રથમ તો શબ્દાત્તરનો પિંડ ન લેવો જોઈએ તે લે, વળી તે પણ ખીજાને ત્યાંથી સાધુ માટે લાવેલું ન હોય તો જ લેવું જોઈએ છતાં તેવું લે. — આ સંયોજનાને યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત તે સંયોજના પ્રાં.]

૩. આરોપણ પ્રાયશ્ચિત્ત;

[આરોપણ — એટલે ઉમેરવું — એક અપરાધ માટેનું પ્રાયશ્ચિત્તાનુકાન ચાલતું હોય તે દરમિયાન ફરી પાછો તેવો જ અપરાધ કરે, તો પ્રાયશ્ચિત્તમાં વધારો કરવો તે. જેમકે, પાંચ દિવસના ઉપવાસયોગ્ય અપરાધ માટે પાંચ ઉપવાસનું પ્રાયશ્ચિત્ત ચાલતું હોય તે જ વખતે ફરી તે દોષ કરે તો દશ ઉપવાસનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય. વળી ફરી કરે તો ૧૫નું થાય; એમ ઉત્તરોત્તર વધતું જતું ક્રિષ્ટ ૭ માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આરોપણ પ્રાં કહેવાય.]

૪. પરિકુચના પ્રાયશ્ચિત્ત;

[અપરાધ કેવો, કયા પ્રસંગે કરેલો વગેરે અપરાધ સંબંધી હકીકતોને વિપરીત બતાવી ઠગે તે પરિકુચના; અ દોષને માટે દેવાતું પ્રાયશ્ચિત્ત તે પરિકુચના પ્રાં કહેવાય.

પ્રતિષેવણ^૧ દશ પ્રકારે છે —

૧. દર્પપ્રતિસેવના [અહંકારપૂર્વક અકૃત્યસેવના];
૨. પ્રમાદપ્રતિસેવના;
૩. અનાલોગ પ્રાં [વિસ્મૃતિપૂર્વક પ્રાં];
૪. આતુર પ્રાં [રોગી અવસ્થામાં પ્રાં];
૫. આર્પણ પ્રાં [હૃદિર્લેષ વગેરે કારણે પ્રાં];
૬. શકિત પ્રાં;
૭. સહસાકાર પ્રાં [અકસ્માત પ્રાં];
૮. ભય પ્રાં;
૯. પ્રદ્વેષ પ્રાં;
૧૦. વિભશં પ્રાં [શિષ્યની ખરીદ્ધાર્થે પ્રાં].

[—સ્મા ૭૩૩]

પ્રાયશ્ચિત્તના છ પ્રકાર છે — ૨

૧. આલોચનાહં;
૨. પ્રતિકંભણાહં;

૧ પ્રતિસેવના — પાપપ્રવૃત્તિ બે પ્રકારે છે:— દર્પિંકા અને કલ્પિંકા. જો રાગદ્વેષવશ કરવામાં આવે છે તે દર્પિંકા છે. એથી છવ્વિ વિરાધક બને છે. પણ રાગદ્વેષ રહિત યર્થ કોઈ કહેવાતી પાપપ્રવૃત્તિ કરી હોય તો તે કલ્પિંકા કહેવાય છે. આ છવ્વિ આરાધક છે. —મુદત્કલ્પ ગાં ૪૬૪૩. જુઓ ભગવતીં ૨૦ ૨૫, ૬. ૪.

૨. પ્રાયશ્ચિત્તના બેઢ તો દસ છે. પણ અહીં અને આગળ તે ત્રી સ્થાનને લક્ષીને તેટલેટલા બેઢ કરતા છે. દસ બેઢ માટે જુઓ ભગવતીં ૨૦ ૨૫, ૬૦ ૭.

૩. તદુભયાહં [ઉપરનાં જાને આવશ્યક હોય તે];
 ૪. વિવેકાહં [માત્ર દોષવાળી ચીજે પરઠવી દેવાથી દોષશુદ્ધિ થાય તે];
 ૫. વ્યુત્સર્ગાહં [કાયની જિજ્ઞાસા નિરોધ કરવાથી (કાયોત્સર્ગ કરવાથી) જે દોષની શુદ્ધિ થાય તે];
 ૬. તપોહં [તપોનુષ્ઠાનથી જે દોષની શુદ્ધિ થાય તે].
- [-સ્થાન ૪૮૬]

કવ્ય-સાધવાચાર-સંબંધી પ્રાર્થાશ્રિત્તના છ પ્રસ્તાર છે^૧—

૧. પ્રાણાતિપાતનુ વચન જોલનાર વિષેનો (મોટા સાધુએ દેડકો માર્યો ન હોવા છતાં, તેમના પગ પાસે મરેલો દેડકો જોઈ નાના સાધુએ આજ દેવું કે તમે માર્યો છો);

૨. મૃપાવાદનું વચન જોલનાર વિષેનો (મોટા સાધુએ અમુક વાત ન કહી હોવા છતાં, તેમણે તેવી કહી છે એવું નાનો સાધુ કહે છે);

૩. અદત્તાદાન વિષે વચન જોલનાર વિષેનો (અમુક ચીજ મોટા સાધુએ ચોરીને ન આપી હોવા છતાં, નાનો સાધુ કહે કે તેમણે ચોરી લીધી છે);

૪. અવિરતિનુ વચન જોલનાર વિષેનો (ઉપર પ્રમાણે અપ્રકલ્પ્ય વિષે કહે);

૫. અપુરુષવાદ કરનાર વિષેનો (તે પ્રમાણે, પુરુષ હોવા છતાં અમુક નપુંસક છે, એવું તેને દીક્ષા દેનાર આચાર્ય પાસે કહેવું);

૬. દાસવાદ જોલનાર વિષેનો (કોઈને વિષે દાસ-હલકો હોવાનો આશ્ચર્ય કરવો).

૧. પ્રસ્તાર એટલે પ્રાથમિકત્વની રચનાવિશેષ. ગુદ્ધકંઠપના છઠ્ઠા ઉદ્દેશનું બીજું સ્ત્ર આત્મ જ છે. વિસ્તાર માટે તે સ્થાને જોવું.

આ છયે અસ્તારમાંથી જેને જે પ્રાપ્ત હોય અને તની સમ્યક્ રીતે પૂર્તિ ન કરે, તે તેને તે જ અસ્તારસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે.

[—સ્થા. ૫૨૮]

પ્રાયશ્ચિત્તના આઠ પ્રકાર છે —

૧. આલોચનાહં,
૨. પ્રતિકંભણાહં,
૩. તદુલયાહં,
૪. વિવેકાહં,
૫. બ્યુત્સર્ગાહં,
૬. તપોહં,
૭. છેઠાહં (પૂર્વ પર્વાયને છેઠી મહાવ્રતના આરોપણરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તથી જે દોષની શુદ્ધિ થાય તે),
૮. મૂલાહં (મૂલવ્રતનું ફરી આરોપણ કરવારૂપ પ્રાયશ્ચિત્તથી જે દોષની શુદ્ધિ થાય તે)

[—સ્થા. ૧૦૫]

પ્રાયશ્ચિત્તના નવ પ્રકાર છે —

- ૧-૮. ઉપર પ્રમાણે,
૯. અનવસ્થાપ્યાહં (જે દોષની શુદ્ધિ સાધુને અમુક સમય સુધી વ્રત વિનાનો રાખી ફરી પાછું વ્રતનું આરોપણ કરવારૂપ પ્રાયશ્ચિત્તથી થાય તે.)

[—સ્થા. ૧૮૮]

પ્રાયશ્ચિત્ત દશ^૧ પ્રકારનું છે —

- ૧-૮. ઉપર પ્રમાણે;
૧૦. પારાચિકાહં (ગૃહસ્થનાં કપડાં પહેરવાની જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં છે તે)

[—સ્થા. ૭૩૩]

શ્રમણનિગ્રંથને પાંચ કારણે પારંચિત આપે છતાં
(આચાર્ય) અતિક્રમણ નથી કરતો —

૧. જો કોઈ કુલ-ગચ્છમાં રહીને પરસ્પર કલહ
કરાવતો હોય,
૨. જો કોઈ ગણમાં કલહ કરાવવા ગણમાં રહેતો હોય,
૩. હિંસાપ્રેક્ષી હોય,
૪. છિદ્રપ્રેક્ષી હોય,
૫. પ્રશ્નશાસ્ત્રના વારંવાર પ્રયોગ કરતો હોય.

[—સ્થા. ૩૬૮]

૪. આલોચના, પ્રતિક્રમણ, ગહાં આદિ

હું ત્રણ કારણે માયાવી માયા કરીને તેની આલોચના,
પ્રતિક્રમણ, નિંદા, ગહાં, વિત્રોટન, અને વિરોધન કરતો
નથી; તથા ફરી ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા નથી કરતો; અને પ્રાય-
શ્ચિત્ત નથી લેતો —

- (૧) ૧. મેં કયું છું એવું અભિમાન હોય;
૨. હું પણ કહું છું એવું અભિમાન હોય;
૩. ફરી પણ ફરીશ એવું અભિમાન હોય.
- (૨) ૧. અઘીતિ થશે એમ માને;
૨. અવણુવાદ થશે એમ માને;
૩. મારો અવિનય થશે એમ માને.
- (૩) ૧. મારી કીર્તિ ઘટશે એમ માને;
૨. યશ ઘટશે એમ માને;
૩. પૂજા-સત્કાર ઘટી જશે એમ માને.

૧. મંત્રવિદ્યાવિરોધ, જેમાં દર્ષણમાં દેવનું આદ્વાન કરવામાં આવે
છે, અને શ્રીમાશુભ કૃત વ્યવહારમાં આવે છે.

૪. યોગનું પ્રતિક્રમણ;
 ૫. ભાવનું પ્રતિક્રમણ (ઉપયુક્ત વિશેષોની વિવક્ષા
 વિનાનું સામાન્ય પ્રતિક્રમણ).

[—સ્થા. ૪૧૭]

પ્રતિક્રમણ^૧ છ પ્રકારનું છે.—

૧. ઉચ્ચાર પ્રતિક્રમણ (મલ પરઠવીને પાછા ફરી રસ્તે ચાલતાં લાગેલાં શોષોનું પ્રતિક્રમણ કરવું તે),
૨. અશ્રવણ પ્રતિક્રમણ (ઉપર પ્રમાણે મૂત્ર સંબંધી),
૩. ઇન્દ્રિયિક પ્રતિક્રમણ (ચોડા કાળ સંબંધી જેમકે રાત્રીનું, દિવસનું આદિ),
૪. ભાવણવ પ્રતિક્રમણ (મહામત કે લક્ષ્યપરિજ્ઞાના સ્વીકારરૂપ),
૫. જે કાંઈ મિથ્યા થયું હોય તેનું પ્રતિક્રમણ,
૬. સ્વાપ્નાન્તિક પ્રતિક્રમણ (સ્વપ્નવિષયક પ્રતિક્રમણ).

[—સ્થા. ૫૩૮]

ગહ્યાં જે પ્રકારની છે —

- (૧) ૧. કોઈ મનથી ગહ્યાં કરે છે,
 ૨. કોઈ વચનથી ગહ્યાં કરે છે.
- (૨) ૧. કોઈ દીર્ઘ કાળ પચાત ગહ્યાં કરે છે,
 ૨. કોઈ અલ્પ કાળ પચાત કરે છે

[—સ્થા. ૧૧]

પાપકર્મ નહિ કરવા માટે ગહ્યાં ત્રણ પ્રકારની છે:—

- (૧) ૧. કોઈ મનથી ગહ્યાં કરે છે,
 ૨. કોઈ વચનથી ગહ્યાં કરે છે,
 ૩. કોઈ ક્રિયાથી ગહ્યાં કરે છે.

૧. પ્રાયશ્ચિત્તો ળીને ભેદ માત્ર દુષ્ટ મિથ્યા યાગો એમ કહેવડપ.

- (૨) ૧. કોઈ દીર્ઘકાલ પયત ગહો કરે છે,
 ૨. કોઈ અદ્યકાલ પયત ગહો છે,
 ૩. કોઈ શરીરને રોકે છે.

સાચાચ,
 નેરોધ [સ્થા. ૧૨૭]

ગહો ચાર પ્રકારની છે—

૧. સ્વીકારું છું;

[‘હવે હું મારા દુશ્ચરિતનું નિવેદન કરવા માટે શુરુનો’
 આશ્રય લઉં’ અથવા ‘હવે હું ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત લઉં’
 આવો આત્મપરિણામ થવો તે.’]

૨. નિરાકરણ કરું છું;

[‘સેવેલ પાપનું હું નિરાકરણ કરું’ :—આ આત્મ-
 પરિણામ પણ ઉક્ત પ્રકારે ગહો છે.]

૩. ‘મેં જે કાંઈ કયું છે તે’ કયું છે;²

૪. ‘મેં આવું કયું’ આમ [પનો સ્વીકાર.

[—સ્થા. ૨૮૮]

૫. અનુદ્ધવાતિમ આદિ પ્રાયશ્ચિત્ત³

હું અનુદ્ધવાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત યોગ્ય ત્રણ છે—

૧. આ આત્મપરિણામ પોને ગહાંશિષ નથી; પણ એ પરિણામ હોય તો
 શુરુ સમક્ષ જઈ અથવા પોતાની મેળે દુશ્ચરિતની નિંદા કરે માટે આ
 આત્મપરિણામને પણ ઉપચારથી ગહો કહો છે. અહીં કાંઈનો કારણમાં
 ઉપચાર છે. ભગવતીસૂત્રમાં એક પ્રસંગે આવી આત્મપરિણામરૂપ ગહો
 કરનારને આરાધક કહો છે.

૨. આ ગહોનું સ્વરૂપ છે.

૩. અનુદ્ધવાતિક એટલે જેમાંથી ઓછું ન થઈ સકે તેવું શુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત.
 પ્રસ્તુત સૂત્રની નિયુક્તિના ભાષ્યમાં દસ્તકમાંદિ દોષો સેવનાર અને તેને તે
 અંગે વિવિધ પ્રકારે સલાહ આપનારને કેવાં કેવાં શુરુ માસતપ વગેરે પ્રાય-
 શ્ચિત્તો આવે તેનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. આ સૂત્ર બૃહત્કથમાં પણ છે,

૩. ચારિત્રવિનય (ચારિત્રની શ્રદ્ધા, અંગીકાર અને ખીલતને ઉપદેશ),
૪. મનોવિનય (આદરયોગ્ય આચાર્યાદિ વિષે અકુશલ માનસિક-વ્યાપારોનો નિરોધ અને કુશલ વ્યાપારોની પ્રવૃત્તિ),
૫. વચનવિનય,
૬. કાયવિનય,
૭. લોકોપચારવિનય (લોકવ્યવહારાનુકૂલ વર્તન).

ક્રિ પ્રશસ્ત મનોવિનયના સાત પ્રકાર છે —

૧. અપાપક—શુભ ચિંતા રૂપ,
૨. અસાવધ—ચોર્યાદિ નિન્દિત કર્મવિષયક મનની અપ્રવૃત્તિ,
૩. અક્રિય—કાયિકીઆદિ ક્રિયાથી રહિત,
૪. નિરુપકલેશ—શોકાદિ બાધાવર્જિત,
૫. અનાસવકર—કર્મનો આસ્રવ ન થાય તે
૬. અક્ષયિકર—પ્રાણીને બ્યથા ન કરે તેવું,
૭. અભયકર.

ક્રિ અપ્રશસ્ત મનોવિનયના સાત પ્રકાર છે —

૧. પાપક; ૨. સાવધ; ૩. સક્રિય; ૪ ઉપકલેશકર; ૫. આસ્રવકર; ૬. ક્ષયિકર; ૭. ભયકર.

ક્રિ પ્રશસ્તવચનવિનય અને અપ્રશસ્તવચનવિનયના ઉપર પ્રમાણે સાત સાત લેદ છે.

ક્રિ પ્રશસ્ત કાયવિનય સાત પ્રકારનો છે —

૧. આયુક્ત ગમન—ઉપયોગપૂર્વક ગમન;
૨. આયુક્ત સ્થિતિ;
૩. આયુક્ત નિપદન—બેસવું;

૪. આયુક્ત શયન;
૫. આયુક્ત ઉલ્લંઘન-કૂદીને જોળંગવું;
૬. આયુક્ત અલંઘન-જોળંગવું;
૭. આયુક્ત સર્વેન્દ્રિયયોગયુક્તતા.

ક અપ્રશસ્ત કાયવિનય સાત પ્રકારનો છે —

૧-૭. અનાયુક્ત ગમન યાવત્ અનાયુક્ત સર્વેન્દ્રિય-યોગ યુક્તતા.

કુ લોકાયચાર વિનય સાત પ્રકારનો છે —

૧. નશ્વક રહેવું-જેથી જોલનારને તકલીફ ન પડે,
૨. પરાભિપ્રાયનુ અનુસરણ;
૩. કાયક્રિતુ-જેમકે આમણે મને શ્રુત આપ્યું તે તે કહે તે મારે કરવું જોઈએ એમ સમજી;
૪. કૃતપ્રતિકૃતિતા - આમનું કાંઈક કામ કરું તે મારા પર ઉપકાર કરશે એમ સમજી;
૫. આતંગવેપણ - રાગીને શોધીને તેની દવા કરવી તે;
૬. દેશકાલજ્ઞતા;
૭. સેવાયર્થા અનુકૂલતા.

[સ્થાન ૫૮૫]

દ. વૈયાટૃત્ય - સેવા

કુ વૈયાટૃત્ય^૧ ત્રણ પ્રકારનું છે —

૧. ધાર્મિક વૈન;
૨. અધાર્મિક વૈન;
૩. ઉભય વૈન.

૧. જોગનાદિ વડે સેવા - ઉપકાર કરવો તે. ભગવતી સૂત્રમાં વૈયાટૃત્યના ત્રીંદિ અધિકારી ભેદે દસ ભેદ ગણાવ્યા છે ૧૦ ૧૫૦.

૨) ૧. આત્મ વૈયાવૃત્ત્ય^૧;

૨. પર વૈયાવૃત્ત્ય^૨;

૩. ઉભય વૈયાવૃત્ત્ય.

હું તેવી જ રીતે અનુગ્રહ, અનુયાસન, ઉપાશ્વલના પણ
લાપકો સમજી લેવા.

[—સ્થાન ૧૮૮]

૮. સ્વાધ્યાય^૩

સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારનો છે —

૧. વાચન :—(જેમાં શિષ્ય લખે છે અને શુદ્ધ
જાણે છે);

૨. પ્રચ્છના :—(લખવામાં આવ્યું તેમાં જે વિષયમાં
ડાં રહી ગઈ હોય તે વિષે પૂછવું તે);

૩. પરિવર્તના :—(નિઃશંક થયા પછી લખેલ મૂળપાઠની
વારંવાર આવૃત્તિ કરવી તે);

૪. અનુગ્રેક્ષા :—(સૂત્રની જેમ અર્થ વિશે પણ વારંવાર
ચેતન-મનન કરવું તે);

૫. ધર્મકથા :—(સૂત્રાર્થનો અભ્યાસ થયા પછી
ધર્મ વિષે કથા — વ્યાખ્યાન — કરવું તે).

[—સ્થાન ૪૯૫]

૧. માત્ર પોતા જ માટે જોગ્ય લાવવું તે — આમ જે સાધુ ગચ્છમાં
પી નીકળી ગયો હોય તે કરે.

૨. ગચ્છમાં રહેલા જોગી વગેરેની સેવા.

૩. ભગવતી પૃ. ૧૫૦. આધ્યાયનું ફક્ત જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય

છે. — ઉત્તરાધ્યાયન અ. ૨૯, પ્રમ ૧૮.

પ્રશ્ન^૧ છ પ્રકારે થાય છે —

૧. સંશય પ્રશ્ન (કોઈ વિષયમાં સંશય થવાથી);
૨. મિથ્યાભિનિવેશ પ્રશ્ન (પર પક્ષમાં દૂષણ દેવા માટે);
૩. અનુયોગી પ્રશ્ન (જે વસ્તુનું વ્યાખ્યાન કરવું હોય તે જ વિષયમાં શુરુ પોને પ્રશ્ન ઉપાડી વ્યાખ્યા કરે તે);
૪. અનુલોભ પ્રશ્ન (સાંભળનારને અનુકૂલ ણનાંધવા માટે કુશળપ્રશ્ન વગેરે પૂછવા તે);
૫. જાણીને કરાયેલા પ્રશ્ન (જેમ શાસ્ત્રમાં ગૌતમ પૂછે છે);
૬. ન જાણતા હોવાથી કરાયેલા પ્રશ્ન.

[સ્થા. ૫૩૪]

હ આ ચાર માટી એકમેએ નિશ્ચય કે નિશ્ચયીને સ્વાધ્યાય^૨ કરવો કહ્યો નહિ —

૧. આપાઠી એકમ (વહની),
૨. આસોની એકમ (વહની),

૧. પ્રશ્નોનું વિવેચન કરતા બગરાંત શુદ્ધે કહ્યું છે કે, કોઈ પ્રશ્ન એવો હોય કે જેના એક અંશનો ઉત્તર આપવો જોઈએ, કોઈ પ્રશ્ન એવો હોય કે જેનો સામો પ્રશ્ન જોઈને ઉત્તર આપવો જોઈએ; કોઈ પ્રશ્ન એવો હોય કે જેનો ઉત્તર આપવો જ નહિ; કોઈ એવો હોય કે જેનો વિભાગ કરીને ઉત્તર આપવો જોઈએ. — અંગુત્તર ૪-૪૨.

પ્રશ્નના અટી જમનાવેય કારણે જેવાં જ અંગુત્તરમાં પણ બતાવ્યા છે. ૫-૧૬૫.

૨. અટી સ્વાધ્યાય ૨, ૪૬ થી નહીં આદિ સૂત્રની વાચનાદિનો નિયત સમજવો. અનુપ્રેક્ષા કરવાની ક્રિયા છે. આ દિવસો મનોત્સવના દોવાથી તે દિવસો સ્વાધ્યાય કરવાથી લોકવિરુદ્ધ આવશ્યક ક્યું કરેવાય, માટે નિયત કર્યો છે.

૩ કાતિંદ્રી એકમ (વદની),

૪ ચૈત્રી એકમ (વદની)

કુ આ ચાર સધ્યાએ નિર્ગન્થ કે નિર્ગન્થીને સ્વાધ્યાય કરવો ન કરવો —

૧ પ્રથમ (તૃયોદય પૂર્વે),

૨ પશ્ચિમ (અર્ધાન્ત સમયે),

૩ મધ્યાહન,

૪ અર્ધરાત્રિ

કુ આ ચાર કાળમાં નિર્ગન્થ કે નિર્ગન્થીને સ્વાધ્યાય કરવો કરવો —

૧ પૂર્વાહન — દિવસનો પહેલો પહોર,

૨ અપરાહન — દિવસનો અતિમ પહોર,

૩ મહોષ — રાત્રિનો પહેલો પહોર,

૪ પ્રત્યુષ — રાત્રિનો અતિમ પહોર

[—અા ૧૮૫]

કુ આતંગિહ — આકાશસબધી અસ્વાધ્યાય દશ કારણે છે —

૧ ઉત્કાપાત — તાગાનું પડવું વગેરે,

૨ દિગ્દાહ — દિશાઓ બળતી દેખાય તે,

૩, ગર્જિત — મેઘગર્જના,

૪ વિદ્યુત્,

૫ નિર્ધાત્ — બ્યતગટ ગર્જના,

૬ યુગપદ્ — સધ્યાની અને ચંદ્રની પ્રભાનું મિલન,

૭ ચક્ષાત્પિત — ભૂતપિશાચકૃત પ્રકાશ,

૮ ધૂમિક્ષ — ધૂમસ,

૯ મહિકા — આકળ,

૧૦. રજઊદ્ધાત - ધૂળ ઊડતી હોય તે.
 ૬ ઔદારિક અસ્વાધ્યાય દશ કારણે છે —

૧. અસ્થિ,
૨. માંસ,
૩. શોષિત,
૪. નજીકમાં અશુચિ હોય,
૫. સ્પર્શના નજીક,
૬. ચંદ્રોપરાગ - ચંદ્રચક્રણ,
૭. સૂર્યોપરાગ - સૂર્યચક્રણ,
૮. પાતળ - મોટા પુરુષનું મરણ,
૯. રાજસંભ્રામ,

૧૦. ઉપાશ્રયમાં મૃત ઔદારિક શરીર પકડ્યું હોય.
 [-સ્થા. ૭૧૪]

૬. ધ્યાન^૧

ધ્યાન ચાર છે —

૧. આત્મધ્યાન; ૨. રોદ્રધ્યાન, ૩. ધર્મધ્યાન. ૪.
 . શુક્લધ્યાન.

[—સમ. ૪, —સ્થા. ૨૪૭]

(૧) આત્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે —

૧. અજગમતી વસ્તુના વિયોગનો વિચાર,
૨. મનગમતી વસ્તુનો વિયોગ ન આવે તેવો વિચાર,
૩. આવી પટેલ રાગથી મુક્ત થવાનો વિચાર,
૪. સીજી થઈ ગયે હોય છતાં કામભોગ ન ત્યાગવાનો વિચાર.

૧. બગતી ૫૦ ૧૫૦, ૨, ૧૬ ૨૫, ઉ. ૭; અને વાત્સાને ૨૫૦૬, ૨૭૫; લોક પ્રકાશ સર્ગ ૩૦, ૨૫૦ ૧૧મી.

આત્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો છે —

૧. કન્દન, ૨. શોક, ૩. તેપનતા - અશ્રુવિમોચન,
૪. પરિદેવતા - વારે વારે હેશ્વર ઉપજાવે તેવી
ભાવાનો પ્રયોગ.

(૨) રૌદ્રધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે —

૧. હિંસાતુળધી,
૨. મૃપાતુળધી,
૩. સ્તેયાતુળધી,
૪. સંરક્ષણાતુળધી - વિષયસંરક્ષણના ઉપાયનું ચિંતન.

રૌદ્રધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો —

૧. ઓસન્નદોષ - પ્રવૃત્તિની બહુલતારૂપ દોષ,
૨. બહુદોષ - હિંસાદિ અનેક દોષ,
૩. અજ્ઞાનદોષ - અજ્ઞાનથી હિંસાદિમાં પ્રવૃત્તિ તે,
૪. આમરણાંત દોષ - મરણપર્યંતનો હિંસાદિ દોષ.

(૩) ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે —

૧. આજ્ઞાવિચય - પ્રવચનની પર્યાલોચના,
૨. અપ્રાયવિચય - રાગાદિજન્ય દોષોની પર્યાલોચના,
૩. વિપાકવિચય - કર્મફલનું ચિંતન,
૪. સંસ્થાનવિચય - જીવ લોક આદિના સંસ્થાનનો
વિચાર.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો છે —

૧. આજ્ઞારુચિ, - પ્રવચન બ્યાખ્યાનમાં શ્રદ્ધા,
૨. નિસર્ગારુચિ - ઉપદેશ વિના શ્રદ્ધા થવી તે,
૩. રૂઢારુચિ - આગમમાં શ્રદ્ધા,
૪. અવગાહારુચિ - આગમના વિસ્તૃત અધ્યયનથી
શ્રદ્ધા.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન છે —

૧. વાચના (શાસ્ત્રનો પાઠ લેવો),
૨. પ્રતિપૃચ્છા (શંકા દૂર કરવા પડપૂછ),
૩. પરિવર્તના (શીખેલાનું પુનરાવર્તન),
૪. અનુપ્રેક્ષા (શીખેલાનું ઊંડું ચિંતન).

ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા છે —

૧. એકાનુપ્રેક્ષા (હું એકલો છું, એવી વિચારણા) .
૨. અનિત્યાનુપ્રેક્ષા,
૩. અશરણાનુપ્રેક્ષા,
૪. સંસારાનુપ્રેક્ષા.

(૪) શુક્લધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે —

૧. 'પૃથક્તત્ત્વવિતર્ક' સવિચારી [એક દ્રવ્યના નાના પ્રકારના પદાર્થોને પૂર્વગત શ્રુત(શાસ્ત્ર)ને અનુસરીને અનેક નયો વડે ભિન્નભિન્ન રીતે વિચારવા તે];

૨. એકત્વ વિતર્કઅવિચારી [એક દ્રવ્યના અનેક પદાર્થોના અભેદનું શ્રુતાનુસારી ચિંતન — જેમાં અર્થનું ચિંતન ચાલતું હોય તો વ્યંજનમાં વિચરણ નથી થતું અને મન, વચન કે કાયના કોઈ પણ એક યોગમાંથી બીજા ભાગમાં વિચરણ નથી થતું];

૩. સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવૃત્તિ [નિર્વાણુગમન પૂર્વે ક્રેવણીએ ન અને વચનની પ્રવૃત્તિ તો રોકી હોય છે પણ કાયની દ્વંદ્વ ઉચ્છ્વાસાદિ અમુક પ્રવૃત્તિ નથી રોકી હોતી — એ ખતનું ધ્યાન];

૪. સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતી [શૈલેશીકરણમાં જાનો નિરોધ થવાથી બધી ક્રિયા ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય તે વખતનું અનુપરતિ સ્વભાવવાળું ધ્યાન].

શુદ્ધ ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ છે —

૧. અવ્યથા — લયનો અભાવ,
૨. અસંભોધ,
- ૩ વિવેક — શરીરત્મનો વિવેક,
- ૪ વ્યુત્સર્ગ — અમંગલતા.

શુદ્ધ ધ્યાનનાં ચાર આલંબન —

- ૧ ક્ષમા,
૨. મુક્તિ,
- ૩ મૃદુતા,
- ૪ ક્ષિપ્રતા

શુદ્ધ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા —

- ૧ અનન્તવૃત્તિતાનુપ્રેક્ષા (મમાર અનંત છે એવી ભાવના),
૨. વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા (સસારની પ્રત્યેક વસ્તુ પરિણમનશીલ છે એવી ભાવના),
- ૩ અશુભાનુપ્રેક્ષા (મંસારની અશુભતાની ભાવના),
- ૪ અપાયાનુપ્રેક્ષા (રાગ દેવાદિ દોષોનો વિચાર),

[—અાં ૧૪૭]

ટિપ્પણ

૧ પારાગ્રિક :

પ્રસ્તુત સૂત્ર માટે જુઓ જુદાં ૫ ૭ ૪, સૂત્ર ૨ એના લાખમા બાદ વિસ્તારથી કેવા કેવા અપરાધમા ક્યુ ક્યુ પારાગ્રિક પ્રાપ્તિ લાગે તે વિસ્તારથી વર્ણવ્યુ છે — જુદાં ૫ લાખ આં ૪૬૭ થી પારાગ્રિકનો સામાન્ય અર્થ બહિષ્કાર એવો ■ તેના ઉપાશ્રય, આમ, દેશ આદિ ભેદે અનેક ભેદ છે જેમકે કોઈનો ઉપાશ્રયમાથી બહિષ્કાર કરે, કોઈનો આમમાથી બહિષ્કાર કરે — આદિ વળી કુવ, નાશ સહ એ સમૂહની આપેક્ષાએ પણ

બહિષ્કારના પ્રકારો છે. વળી કોઈને લિંગબહિષ્કૃત કરે એટલે કે તેનો વેગ લઈ લેવામાં આવે. વળી છ માસથી માંડીને બાર વર્ષ પર્વન્તનો બહિષ્કાર હોય છે તેથી દાક્રમેદે પણ તેના અનેક બેદો થાય છે. વળી કોઈ તપ પારાચિક પણ હોય છે. આમ, વિવિધ અપરાધો માટેનાં વિવિધ પારાચિક છે. વિગ્નરાથીએ જૃં બાપ્ય બેપું બેઈએ. તેના મુખ્ય બે બેદ છે - ૧. આગાતના પારાચિક - તીર્થ કર અને સમી એકસાથે આગાતના કરે કે ગણધરની એકલાની આગાતના કરે તો પારાચિક પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે; અને ૨. પ્રતિસેવના પારાચિક - એના ત્રણ બેદ છે જે અહીં પ્રસ્તુત મૂત્રમાં બતાવ્યા છે. દુષ્ટ, પ્રમત અને અન્યોન્યકારી.

(૧) દુષ્ટના બે બેદ છે - કષાયદુષ્ટ અને વિષયદુષ્ટ. કાત્યંત હોત્સાદિ કષાય યુક્ત જે હોય તે કષાયદુષ્ટ પારાચિક કહેવાય - આવા છવો પોતાનો વિષયો મરી ગયો હોય તો તેના મદદ પર પણ પોતાનો રોષ કાઢવે છે - આને માટે બાપ્યમા એવા માધુના દ્રષ્ટાન્નો આપ્યાં છે જેમણે પોતાના ગુણા મદદ પર પણ રોષ કાઢવો છે. આવા કષાયદુષ્ટોને ત્રિગપારાચિકની સજા છે. - તાપ્ય ગાં ૮૦૮ થી. આ ગુરુ સિધ્ધ બન્ને સાધુ દોષથી સ્વપક્ષકષાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જેઓ પગપક્ષ અર્થાત્ સાધુ સિવાયના બીજા ગત, અમાત્ય વગેરેનો વધ કરવાનું વિચારતા હોય કે જેણે કંઈ હોય તેવા પગપક્ષકષાયદુષ્ટને પણ ત્રિગપારાચિક છે. - ગાં ૪૦૬ થી.

જે સાધુ સાંનીના વિષે કે ગૃહધની પુત્રી કે પત્ની વિષે કે અન્ય તીર્થિકની સાચી વિષે આસક્ત હોય તે વિષયદુષ્ટ કહેવાય. આવા દુષ્ટને ક્ષેત્રપારાચિક આદિ પારાચિકો દેવાં. આનો સાધુ સકલ આર્યાસંપન્ન અપમાન કરનાર મહાય છે અને તે સૌથી પાપી લેખાય છે. તેવાને ફરી તેરું ન કરે માટે દૂર કરવો બેઈએ - ગાં ૫૦૦ થી.

(૨) કષાય, વિકૃતિ આદિ પાંચ પ્રમાદોમાંથી નિદ્રા પ્રમાદ અહીં પ્રસ્તુત છે. તેમાં પણ સચાનદિ નિદ્રા પ્રસ્તુત છે. આ નિદ્રા હોય તેને લિંગપારાચિક છે. - ગાં ૫૦૧ થી

(૩) સાધુ બે પરસ્પર ગૃહથી કે મુખથી કુચિયા કરે તો તેમને લિંગ પારાચિક છે. - ગાં ૫૦૨ થી.

૨. અનવરથાચ્ય :

આ મુત્ર જૃહકકષમાં (૪. ૩.) છે. ૫૦ ૧૩૪૨. અતી, બનાવે!! અપરાધો માટે નોંધેલા સમય માટેનું અનવરથાચ્ય દોષ તે પૂરું ન

યાય ત્યા મુખી બલે તે દોષમુક્ત થઈ ગયા હોય છતાં તેને મત આશંકવામાં નથી આવતા. તેણે જિનકલ્પીની જેમ ઉચ્ચ તપસ્ચારૂંક રહેવાનું હોય છે અને તેને સૌ નાના-મોટાને વંદન કરતું પડે છે તથા કોઈની સાથે વાર્તાલાપ વગેરેનો સબંધ રાખવાની મનાઈ છે. આનો અધિકારી વલ્લભના નારાયણ સ્વામી હોય છે અને તે ઉપાધ્યાય હોય છે જુઓ ગા. ૫૦૫૮ થી

૧૫,

મોક્ષમાર્ગ

વિદ્યા અને ચાત્રિય આ બે હોય તો માધુ અનાદિ
એવા હીધાંકાથીન આગળ ગતિવાળા મસારને તરી જાય છે
[—સ્થા. ૧૩]

એક જ્ઞાન, એક દર્શન, એક ચારિત્ર (આ મોક્ષ-
માર્ગ છે)
[—સ્થા. ૪૩]

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ સમ્યક છે અને એ
ત્રણ જ શાસ્ત્રમાં પ્રજ્ઞાપના — ભેદનિરૂપણ છે
[—સ્થા. ૧૪૪]

મુક્ત અને મુક્તિ

૧

મોક્ષ એક છે

[—સ્થા. ૧૦, —સમ. ૧]

જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

આ ત્રણ સમ્યક હોય તો જ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને
એ પ્રત્યેકના ભેદો તો પણ છે, પણ તેમને સામાન્ય પ્રિયે અહીં
જોડી મ કહ્યા છે.

(સાથવાહના મોટા આથને ઊતરવાનું સ્થાન), ઘોષ (ગોકુલ; ગાયીને રહેવાનું સ્થાન), આરામ (ઉપવન, સીપુરુયોને આરામ લેવાનો મંડપ), ઉધાન (ઊભાણી કરવા જેવો ધાંગીયો), વન (જેમાં એક જ જાતનાં ઝાડો મોટા પ્રમાણમાં હોય), વનખંડ (જેમાં અનેક જાતનાં વૃક્ષો હોય તેવું જંગલ), વાપી (વાવ—તે ચોખંડી હોય છે), પુષ્કરિણી (ગોળાકાર જળાશય જેમાં પુષ્કર-કમળ થતાં હોય), સરોવર, સરોવરની હાર, ક્ષવા, તંગાવ, કૂંડ, નદી, પૃથ્વી, ઉદ્ધિ-ધનોદ્ધિ, વાતસ્કંધ (ધનવાત, તનુવાત), આકાશાન્તર (વાતસ્કંધની નીચેનું), વલય (પૃથ્વીને વીંટાઈને રહેલા ધનોદ્ધિ આદિ), વિશ્વકુંડ (લોકનાડીના વાંક), ક્ષીપ, સમુદ્ર, ચેલા (સમુદ્રની ભરતી), વેદિકા (ઝાટલો), દ્વાર (વિજ્યાદિ), તોરણ (એ વિજ્યાદિ દ્વારનાં), નૈરયિક, નૈરયિકાવાસ, ચાવત્^૧ વૈમાનિક અને વૈમાનિકાવાસ, કલ્પ અને કલ્પવિમાનાવાસ, વધ^૨ (ભરતાદિ), વધધર પવંત, કૂટ (હિમવત કૂટાદિ), કૂટાગાર (કૂટમાંનાં લવનો), વિજ્ય (ચક્રવર્તી જેને જીતે છે તે), રાજધાની,—આ બધું જીવ પશુ છે અને અજીવ પશુ છે.^૨

છાયા, આતપ, જ્યોત્સ્ના, અંધકાર, ઉન્માન, અવમાન, અતિયાનગૃહ (નગરમાં પ્રવેશતાં જે ઘર દેખાઈ આવે),

૧. અહીં ૨૪ પ્રકારના જીવોના ૨૪ દેહક સમજી લેવાના છે.

૨. આમાં ગ્રામ વગેરે અચેતન જણાય છે; પણ ત્યાં ગ્રામ આદિનો અર્થ તે તે પ્રદેશ અને તેમાં વસનારા જીવો જેવો કરવાથી તેઓ જીવ પણ કહેરાય અને અજીવ પણ કહેવાય.

ઉદાનગૃહ, અવલિંગ^૧, સલિખવાય^૧ આ બધું પણ જીવ
આને અજીવ છે.^૨

[—સ્થા. ૯૫]

૨. અસ્તિકાય

અસ્તિકાય^૩ પાંચ છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય; ૨. અધર્માસ્તિકાય; ૩. આકાશા-
સ્તિકાય; ૪. જીવાસ્તિકાય; ૫. પુદ્ગલાસ્તિકાય.

[—સ્થા. ૪૪૧; સ્થા. ૫]

ફ ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય; ૨. અધર્માસ્તિકાય; ૩. આકાશાસ્તિકાય;
૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય.

ફ ચાર અસ્તિકાય અરૂપીકાય છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય; ૨. અધર્માસ્તિકાય; ૩. આકાશા-
સ્તિકાય; ૪. જીવાસ્તિકાય.

[—સ્થા. ૨૫૨]

૧. દીકાકાર આનો અર્થ જાણવા નથી. રૂઢિથી નાણી લેવાની
અધામણ કરે છે.

૨. આ બધું અજીવ હોવા છતાં જીવથી વ્યાપ્ત હોવાથી જીવ પણ
કહેવાય.

૩. અસંખ્ય કે અનન્તપ્રદેશનો સમૂહ જેને હોમ તે અસ્તિકાય
કહેવાય. કાલને તેનો સમૂહ નથી તેથી તેને આછી નથી ગણ્યો. આ અસ્તિ-
કાયો વિશે મનુક શ્રાવકનો અન્યતીર્થિક સાથે વાદ થયો હતો. તેણે પ્રતિ-
પાદન કર્યું કે, તેમના બધા ભણે આપણે ચર્મચમુએ ન જોઈ શકીએ
છતાં તે માનવા તો જોઈએ; કારણ, જે આપણે ન જોઈએ શકીએ તે ન
રોય, તો તો આપણે કશું નથી જોઈ શકતા પણ તે બધું હોય તો છે જ
ઇત્યાદિ. — ભગવતી ૨૦. ૧૮, ૭, ૫૦. ૨૩૭. અહીં જે વર્ણન છે, તેનું
વર્ણન પણ ભગવતીમાં મળે છે. — ભગવતી ૨. ૧૦, ૫૦. ૫૨૩. અસ્તિકાયોના
ધર્મો માટે જુઓ ભગવતી ૨૦. ૨. ૫૦. ૫૩૩.

આ ચારના પ્રદેશો સરખા છે એટલે કે અસંખ્યાત પ્રદેશો છે—

૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ લોકાકાશ, ૪ એક જીવ

[—સ્થા. ૩૩૪]

આ ચારને આઠ મધ્યપ્રદેશ^૧ છે—

૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ જીવ

[—સ્થા. ૧૨૪]

૩. નવતત્ત્વ

સદ્ભાવપદાર્થ^૨ નવર છે—

૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુણ્ય, ૪ પાપ, ૫ આસવ, ૬ સવર, ૭ નિર્ગુણ, ૮ બન્ધ, ૯ મોક્ષ

[—સ્થા. ૧૧૫]

૧ ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણે દ્રવ્યના મેરુની મધ્યમા રહેલા આઠ પ્રદેશોને પુચકપ્રદેશો કહે છે આ પુચકપ્રદેશથી દિશાની શરૂઆત થાય છે જીવ જ્યારે કેવલિસમુદ્ધાતાની અવસ્થામાં હોય ત્યારે તેના જે આઠ પ્રદેશો પુચકરૂપ હોય તે પુચક કહેવાય છે, અને કેવલિ સમુદ્ધાતાવસ્થામાં ન હોય ત્યારે આઠ અવિચ્ચન એવા મધ્યમા રહેલા પ્રદેશો અહીં સમજવોના છે

૨ મુખ્યપણે તો જીવ અને અજીવ એવા પરમાર્થરૂપ બે જ પદાર્થ છે, છતાં આ બે બે દ્રવ્યનો જ વિસ્તાર કરીને નવ એટલા માટે કહ્યા છે કે તેમનો મોક્ષાભિમા ઉપયોગ છે આ નવ પ્રત્યક્ષ મધ્યમા અર્થો એ જ સમ્યક્દર્શન છે અને તે જ મોક્ષમાર્ગોપયોગી છે ઉપાન્નાતિ પુણ્યપાપને જીવ નથી ગણતા ઉત્તરાધ્યયનમાં આ નવ તત્ત્વો છે ૨૮ ૧૪

૪. દ્રવ્યાનુયોગ

દ્રવ્યાનુયોગ^૧ દશ પ્રકારનો છે —

૧. દ્રવ્યાનુયોગ (જીવાદિ દ્રવ્યો દ્રવ્ય કેવી રીતે છે તેની સમજ);

૨. માતૃકાનુયોગ (પ્રવચનના ઉદ્દેશવસ્થાન જેવી ત્રિપદી — ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રીવ્ય વિષે સમજ);

૩. એકાર્થિકાનુયોગ (એક અર્થ માટે અનેક વાચક શબ્દોની સમજ);

૪. કરણાનુયોગ (કાર્પ પણ દ્રવ્યની ક્રિયામાં કરણ — સાધકતમ શું છે તેની સમજ);

૫. અપિંતાનપિંતાનુયોગ (દ્રવ્યોનો ગૌણ મુખ્યપણે વિચાર);

૬. ભાવિતાભાવિતાનુ૦ (દ્રવ્યાન્તરના સંસર્ગથી ભાવિત — વાસિત, કે તેમ ન થાય ત્યારે અવાસિત દ્રવ્ય કેવી રીતે થાય છે તેની સમજ);

૭. બાહ્યાણાહ્યાનુ૦ (દ્રવ્યોના બાહ્યાણાહ્યનો વિચાર);

૮. શાશ્વતાશાશ્વતાનુ૦ (દ્રવ્યોની નિત્યતા અનિત્યતા, વિષે સમજ);

૯. તથ્યજ્ઞાનાનુ૦ (પદ્ધતિ જેવો હોય તેવું જ જ્ઞાન કરવું તે);

૧૦. અતથ્યજ્ઞાનાનુ૦ (મિથ્યાજ્ઞાન શું કહેવાય તેની સમજ).

[—સ્થાન ૭૨૭]

૧. અનુયોગ એટલે વ્યાખ્યાન, સ્પષ્ટીકરણ. વિષયભેદથી તેના ચાર ભેદ — (૧) સરણકરણાનુયોગ (મૂળ અને ઉત્તર મુલ્લેખ વ્યાખ્યાન), (૨) ધર્મકપાનુયોગ (ચરિત્રોનું વર્ણન), (૩) ગણિતાનુયોગ (લોકને વિષે આવેલા પદાર્થોના પરિમાણની સમજ), (૪) દ્રવ્યાનુયોગ (જીવાદિ દ્રવ્યની સમજ).

આ પાત્ર પ્રકારે તે સમજવું બેઈએ

[—સ્થા. ૪૪૧]

૨. જીવભેદો

આત્મા એક^૧ છે.

[—સમ. ૧, —સ્થા. ૧]

વિદ્વાન એક છે

[—સ્થા. ૩૨]

સર્વ જીવના બે પ્રકારો^૨ —

- (૧) ૧ સિદ્ધ, ૨ અસિદ્ધ — સસારી
- (૨) ૧ સેન્દ્રિય, ૨ અનિન્દ્રિય (અપર્યાપ્ત જીવો,
ઝંદ્રિયોપયોગશૂન્ય કેવલી, અને સિદ્ધ)
- (૩) ૧ સમાયિક, ૨ અકાયિક — સિદ્ધ
- (૪) ૧ મયોગી, ૨ અયોગી (ચૈદમ્બા ગુણસ્થાનવર્તી^૩
અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ)
- (૫) ૧ સવેદ, ૨ અવેદ (અનિવૃત્તિબાદરાદિ છ
ગુણસ્થાનવર્તી^૪ જીવો અને સિદ્ધ)

૧ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક છે અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અને
છ કારણ આત્માના પ્રદેશો અસંખ્ય છે અથવા સિત્ત બિન્ન પદાર્થોની
અપેક્ષાએ આત્મા અનેક હોવા છતાં મુવ ચેતનદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક છે,
કારણ તે ચેતના સ્થિર છે — નિત્ય છે નિત્ય હોવાથી એક છે અને મનુષ્યાદિ
આત્માના પદાર્થો અસ્થિર — અનિત્ય હોવાથી અનેક છે — એટલે તે
પદાર્થોની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક છે અથવા સામાન્યની અપેક્ષાએ
એટલે કે બધા આત્માઓ ચેતન્યરૂપ મૂર્ત સમાન છે તેની અપેક્ષાએ
અતંત આત્માને એક કહી શકાય, અને છતાં બધી આત્મવ્યક્તિઓ જુદી
જુદી છે એટલે — એ વિશેષોની અપેક્ષાએ — આત્મા અનેક પણ કહી
શકાય

૨ આદી નાણાંના જીવના બેદોનો પ્રકાર ભગવદીમા પણ છે ૪
૩૩૬ આજ બેદોને લઈને ત્યાં જ્ઞાનનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે

- (૬) ૧ સકલાય, ૨ અકલાય (ઉપશાંતમોહાદિ ચાર ગુણસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ).
- (૭) ૧. સંવેશ્ય; ૨. અવેશ્ય (ચૈદ્રમા ગુણસ્થાનવર્તી અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ).
- (૮) ૧ જ્ઞાની (સમ્યગ્દષ્ટિ, કાગ્ણુ તેનું જ્ઞાન જ જ્ઞાન કહેવાય છે), ૨ અજ્ઞાની.
- (૯) ૧ સાકારોપયુક્ત(જ્ઞાનોપયોગવાળા), ૨ અનાકારોપયુક્ત (દર્શનોપયોગવાળા)
- (૧૦) ૧ આહારક, ૨ અનાહારક (વિશ્રુત્તિમમાપન્ન જીવ, મમુદ્ધાત દશામા રહેલ કેવળી, અયોગી, અને સિદ્ધ)
- (૧૧) ૧ ભાષક, ૨ અભાષક (અયોગી અને સિદ્ધ)
- (૧૨) ૧ ચરમ ૨ અચરમ^૧
- (૧૩) સશરીરી, ૨ અશરીરી—સિદ્ધ

[—શ્લોક ૧૦૧]

સર્વ જીવના ત્રણ પ્રકારો—

- (૧) ૧ સમ્યગ્દષ્ટિ, ૨ મિથ્યાદષ્ટિ, ૩. મમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ (ત્રીજો ગુણસ્થાને રહેલો જીવ)
- (૨) ૧ પર્યાપ્તક^૨ ૨ અપર્યાપ્તક, ૩ નોપર્યાપ્તક—નોઅપર્યાપ્તક—સિદ્ધ
- (૩) ૧ પરિત્ત (પ્રત્યેકશરીરી), ૨ અપરિત્ત (સાધારણ શરીરી), ૩ નોઅપરિત્ત (સિદ્ધ)

૧ નિમગ્નરને મતે ચરમ એટલે જેનો અતિમ ભવ થવાનો હોય તેવા, અને અચરમ એટલે કાચ્ય (મોક્ષના અધિકારી) હોવા છતાં જેમનો અતિમ ભવ થવાનો ન હોય તેવા જીવો પ્રકરણને અંતે દિપ્તિ ૧

૨ જેણે આહારાદિ પર્વાંસિ બાધી પૂરી કરી છે તેવો જીવ તે પર્યાપ્ત

(૪) ૧. સૂક્ષ્મ, ૨. બાહર, ૩. ગાત્રદુર્ગમ-ગાળાદર (સિદ્ધ).

(૫) ૧. સંજી, ૨. અસંજી, ૩. નોસંજી-નોઅસંજી (સિદ્ધ).

(૬) ૧. લબ્ધ, ૨. અલબ્ધ, ૩. નોલબ્ધ-નોઅલબ્ધ (સિદ્ધ).

[—સ્થાન ૧૧૨]

સર્વ જીવના ચાર પ્રકારો —

(૧) ૧. મનોયોગી,^૧ ૨. વચનયોગી^૨, ૩. કાયયોગી,^૩
૪. અયોગી (નિરુદ્ધ યોગચાળા કેવળી અને સિદ્ધ).

(૨) ૧. શ્રીવેદક, ૨. પુરુષવેદક, ૩. નપુંસકવેદક,
૪. અવેદક (અનિવૃત્તિભાદરાદિ છ શુણ્ઠસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ).

(૩) ૧. ચક્ષુદંશની—અતુરિન્દ્રિયાદિ, ૨. અચક્ષુદંશની—
એકેન્દ્રિયાદિ, ૩. અવધિદંશની, ૪. કેવલદંશની.

(૪) ૧. સંયત—સર્વવિરતિવાળો સાધુ, ૨. અસંયત—
અવિરત, ૩. સંયતાસંયત—દેશવિરત ઉપાસક,
૪. નોસંયત—નોઅસંયત—સિદ્ધ.

[—સ્થાન ૩૧૫]

સર્વ જીવના પાંચ પ્રકારો —

(૧) ૧. ક્રોધકપાથી, ૨. માનકપાથી, ૩. માયાકપાથી, ૪.
લોભકપાથી, ૫. અકપાથી (ઉપશાંતભોક્તાદિ ચાર
શુણ્ઠસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ).

૧. જેને મનોયોગ દોષ તેને બીજા બે વચન- અને કાયયોગ દોષ ઉ
પજ્ઞ અને મનની પ્રધાનતા ગૂંચી તેવા છોડેને મનોયોગી કહ્યા છે—
સંજી ૫૩૬ન્દિય.

૨. વચનયોગચાળાને ૫૫૫ કાયયોગ દોષ ઉ ૫૫૫ એ બે યોગમાં
વચનની મુખ્યતા છે, માટે તેવા છોડે માયયોગી ગણાય છે—દ્વીન્દિયદિ

૩. કાયયોગી જેને માત્ર કાયયોગ દોષ તેવા—એકેન્દિય છોડે.

(૨) ૧. નૈરત્યક, ૨. તિથ'ચ, ૩. મનુષ્ય, ૪. દેવ, ૫. સિદ્ધ.
[—સ્થા ૪૫૮]

સર્વ જીવના છ પ્રકારો —

(૧) ૧. આલિનિબોધિકજ્ઞાની, ૨. શ્રુતજ્ઞાની, ૩. અવધિજ્ઞાની ૪. મનઃપય'યજ્ઞાની, ૫. કેવલજ્ઞાની, ૬. અજ્ઞાની (મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની).

(૨) ૧. એકેન્દ્રિય, ૨. દ્વીન્દ્રિય, ૩. ત્રીન્દ્રિય, ૪. ચતુરિન્દ્રિય, ૫. પંચેન્દ્રિય, ૬. અનિન્દ્રિય (અપર્યાપ્ત જીવો, ઇન્દ્રિયોગશૂન્ય કેવલી અને સિદ્ધ)

(૩) ૧. ઔદારિક શરીરી — તિથ'ચ અને મનુષ્ય, ૨. પૈથિકશરીરી — નારક અને દેવ, ૩. આહારક શરીરી — વિશિષ્ટ સંયત, ૪. તૈજસ શરીરી,^૧ ૫. કામ'ણ શરીરી, ૬. અશરીરી — સિદ્ધ.

[—સ્થા ૪૮૩]

સર્વ જીવના સાત પ્રકાર —

(૧) ૧. પૃથ્વીકાયિક, ૨. આપ્કાયિક, ૩. તેજસ્કાયિક, ૪. વાયુકાયિક, ૫. વનસ્પતિકાયિક, ૬. ત્રણકાયિક, ૭. અકાયિક — સિદ્ધ.

(૨) ૧. કૃણુલેશ્વી,^૨ ૨. નીલલેશ્વી, ૩. કાપોતલેશ્વી, ૪. તેજલેશ્વી, ૫. પદ્મલેશ્વી, ૬. શુક્લલેશ્વી, ૭. અલેશ્વી. અયોગી કેવળી અને સિદ્ધ.

[—સ્થા ૫૧૨]

૧. એકલું તૈજસ શરીર કોઈ જીવને હોય નથી. તેમ એકલું કામ'ણ શરીર પણ કોઈ જીવને હોય નથી. પણ જીવ જ્યારે એક શરીર છોડી મરણ વખતે બીજું શરીર પદ્ધતિ કરવા ન્યય છે, તે દરમિયાનમાં અતર-ગતિમાં તૈજસ અને કામ'ણ એ બન્ને શરીરો હોય છે. એ બેમાંથી કોઈ એકને પ્રધાન ગણી તૈજસશરીર, કામ'ણશરીર જીવને કહેવાય.

૨. લેશ્યાની સમજૂત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

કુ લેશ્યા વર્ગણા^૧ —

૧. કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા,
૨. નીલ લેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા,
૩. કાપોત લેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા,
૪. તેજોલેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા,
૫. પદ્મ લેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા,
૬. શુકલ લેશ્યાવાળા જીવોની એક વર્ગણા.

[દં ૧] ૧. કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નારકની એક વર્ગણા,
૨. નીલ લેશ્યાવાળા નારકની એક વર્ગણા,
૩. કાપોત લેશ્યાવાળા નારકની એક વર્ગણા.

[દં. ૨-૧૧] ૧. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવનપતિની દશ વર્ગણા,
૨. નીલ લેશ્યાવાળા ભવનપતિની દશ વર્ગણા,
૩. કાપોત લેશ્યાવાળા ભવનપતિની દશ વર્ગણા,
૪. તેજોલેશ્યાવાળા ભવનપતિની દશ વર્ગણા.

[દં. ૧૨-૧૩] ૧-૪. પૃથ્વી અને અપ્કાયની ચાર ચાર વર્ગણા ભવનપતિની જેમ જ છે.

[દં ૧૪-૧૫] ૧-૩. તેજસ્ અને વાયુ કાયની ત્રણ ત્રણ વર્ગણા નારકની જેમ છે.

[દં ૧૬] ૧-૪. વનસ્પતિકાયની ચાર વર્ગણા ભવનપતિની જેમ છે.

[દં ૧૭-૧૮] ૧-૩. દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને અતુરિન્દ્રિયની ત્રણ ત્રણ વર્ગણા નારકની જેમ છે.

[દં ૨૦, ૨૧] ૧-૬. પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્યની છ લેશ્યાની છ છ વર્ગણા છે.

[દં ૨૨] ૧-૪. વ્યન્તરની ભવનપતિ જેમ ચાર વર્ગણા.

૧. લેશ્યાની માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્ત ૨.

[દં ૨૩] ૪. તેજોભેશ્યાવાળા જ્યોતિષીની એક વર્ગણા.

[૬૦ ૨૪] ૪. તેજોલેશ્યાવાળા વૈમાનિકોની જોડ વર્ગીયા.

૫. પદ્મલેખ્યાવાગ્દ વૈમાનિકેની ઝોક વર્ગીભા.

૬. શુદ્ધ દોશ્યાવાળા વૈમાનિકોની એક વર્ગણ.

કુ ભવ્યાભવ્ય અને લેશ્યા સંયોગી વર્ગભ્યાઃ—

(જ) ૧. કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા ભવ્ય છવોની એક વગ'ણ,

૨. નીચ લેખ્યાવાળા ભવ્ય છવોની એક વર્ગદા,

૩. કાપોતસેશ્યાવાળા સન્ન્ય હવેની વર્ગશા,

૪. તેજોલેશ્યાવાળા સબ્ય જીવોની વર્ગીકરણ,

૫. પક્ષલેશ્યાવાળા ભવ્ય છવેાની વર્ગભૂા,

૬. શુદ્ધલેશ્યાવાળા ભવ્ય હવેલી વર્ગીય.

(આ) ૧. દૃષ્ટાન્તેશ્યાવાગા અસંખ્ય જીવોની એક વર્ગીકરણ.

૨. નીલલેશ્યામળા ૧૧ ૧૧

३. क्षापोतक्षेस्थावाणः	॥	॥
------------------------	---	---

૪. તેજોલેશ્યાવાળા	૧૧	૧૧
-------------------	----	----

५. पद्मलेश्यावाणा ” ”

६. शुद्धतेश्यावाणा ” ”

[૬૦૧] ક. ૧. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવ્ય નારકની એક વગાંથા,

૨. નીલલેશ્યાવાળા લબ્ય નારકની એક વર્ગણ,

૩. કાપોતત્રેશ્યાવાળા લબ્ધ નારકની એક વર્ગણી.

જા. ૧. કૃષ્ણલેક્ષ્યાવાળા અલબ્ધ નારકની એક વર્ગીણી,

૨. નીલકેશ્યાવાળા અભવ્ય નારકની પ'ગ'ણા,

૩. કાપોતલેશ્યાવાળા અભવ્યનારકની એક વર્ગીણા.

૧. આની સાથે અગ્રુત્તર નિકાયમા (૬.૫૭) વર્ણવેલી પૂરાણ કથાની છ અભિજાતિઓ સરખાવવા જેવી છે. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ૩.

[૬૦ ૨-૧૧] અ. ૧-૩. દશ લવનપતિની નારક પ્રમાણે.

૪. તેજોલેશ્યાવાળા લબ્ય લવનપતિની દશ વર્ગણા.

અ. ૧-૩. દશ લવનપતિની નારક પ્રમાણે.

૪. તેજોલેશ્યાવાળા અલબ્યલવનપતિની દશ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૨-૧૩] અ., આ. ૧-૪. પૃથ્વી અને આકાશની લવનપતિ જેમ.

[૬૦ ૧૪-૧૫] અ., આ. ૧-૩. તેજસ અને વાયુકાશની નારકની જેમ.

[૬૦ ૧૬] અ., આ. ૧-૪. વનસ્પતિકાશની લવનપતિ જેમ.

[૬૦ ૧૭-૧૯] અ., આ. ૧-૩. દ્વિ-ઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયની નારક જેમ.

[૬૦ ૨૦-૨૧] પંચેન્દ્રિય તિયંચ અને મનુષ્યમાં—

અ. ૧-૪. લવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા લબ્યની વર્ગણા.

૬. શુક્લ લેશ્યાવાળા લબ્યની વર્ગણા.

આ. ૧-૪. લવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા અલબ્યની વર્ગણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા અલબ્યની વર્ગણા.

[૬૦ ૨૨] અ., આ. ૧-૪. વ્યન્તરની લવનપતિ જેમ.

[૬૦ ૨૩] અ. ૪. તેજોલેશ્યાવાળા લબ્ય જ્યોતિષીની એક વર્ગણા.

આ. ૪. તેજોલેશ્યાવાળા અલબ્ય જ્યોતિષીની એક વર્ગણા.

[૬૦ ૨૪] અ. ૪. તેજોલેશ્યાવાળા લબ્ય વૈમાનિકાની એક વર્ગણા.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા લબ્ય વૈમાનિકાની એક વર્ગણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા

- આ. ૧. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ નારકની એક વર્ગણા.
 ૨. નીલલેશ્યાવાળા " "
 ૩. કાપોતલેશ્યાવાળા " "
- ઇ. ૧. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નારકની એક વર્ગણા.
 ૨. નીલલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નારકની એક વર્ગણા.
 ૩. કાપોતલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ નારકની એક વર્ગણા.

[૬૦ ૨-૧૧] અ. ૧-૩. નારક જેમ.

૪. તેજોલેશ્યાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ લવનપતિની વર્ગણા.

આ. ૧-૩. નારક જેમ.

૪. તેજોલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લવનપતિની વર્ગણા.

ઇ. ૧-૩. નારક જેમ.

૪. તેજોલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ લવનપતિની વર્ગણા.

[૬૦ ૧૨] આ. ૧-૪. પૃથ્વીકાયની લવનપતિ જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૩] આ. ૧-૪. આપ્કાયની લવનપતિ જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૪] આ. ૧-૩ તેજસ્કાયની નારક જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૫] આ. ૧-૩. વાયુકાયની નારક જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૬] આ. ૧-૪. વનસ્પતિકાયની લવનપતિ જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૭] અ. ૧-૩. દ્વિ-ઇન્દ્રિયની નારક જેમ વર્ગણા.

આ. ૧-૩. દ્વિ-ઇન્દ્રિયની નારક જેમ વર્ગણા.

[૬૦ ૧૮] અ. આ. ૧-૩. ત્રીન્દ્રિયની નારક જેમ.

[૬૦ ૧૯] અ. આ. ૧-૩. ચતુરિન્દ્રિયની નારક જેમ.

[૬૦૨૦] અ. ૧-૪. પંચેન્દ્રિયતિયંચની ભવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિયંચની એક વર્ગણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિયંચની એક વર્ગણા.

આ. ૧-૪. ભવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ પંચેન્દ્રિયની એક વર્ગણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ પંચેન્દ્રિયની એક વર્ગણા.

ઇ. ૧-૪. ભવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ પંચેન્દ્રિયની એક વર્ગણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ પંચેન્દ્રિયની એક વર્ગણા.

[૬૦૨૧] અ. આ. ૬. ૧-૬. મનુષ્યની પંચેન્દ્રિય તિયંચ જેમ.

[૬૦૨૨] અ. આ. ૬. ૧-૪. વ્યન્તરની ભવનપતિ જેમ.

[૬૦૨૩] અ. ૪. તેજલેશ્યાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ જ્યોતિષ્કની એક વર્ગણા.

આ. ૪. તેજલેશ્યાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ જ્યોતિષ્કની એક વર્ગણા.

૬. ૪. તેજલેશ્યાવાળા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ જ્યોતિષ્કની એક વર્ગણા.

[૬૦૨૪] અ. આ. ૬. ૪-૬. વૈમાનિકની તિયંચ પંચેન્દ્રિયની જેમ.

કુ લેશ્યા અને પાક્ષિકસંયોગી વર્ગણા—

અ. ૧. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કૃષ્ણ પાક્ષિક જીવોની એક વર્ગણા.

૨. નીલલેશ્યાવાળા.

[૬૦ ૧૨-૧૩] જ. આ. ૧-૪. પૃથ્વીકાય અને આકાશની
લવનપતિ જેમ વર્ગાણા.

[૬૦ ૧૪-૧૫] જ. આ. ૧-૩. તેજસ્ અને વાયુકાયની વર્ગાણા
નારક જેમ.

[૬૦ ૧૬] જ. આ. ૧-૪. વનસ્પતિકાયની વર્ગાણા લવન-
પતિની જેમ.

[૬૦ ૧૭-૧૯] જ. આ. ૧-૩. ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને
ચતુરિન્દ્રિયની વર્ગાણા નારક જેમ.

[૬૦ ૨૦] જ. ૧-૪. પંચેન્દ્રિય તથા ચતુરિન્દ્રિયની વર્ગાણા લવનપતિ જેમ.

૫ પદ્મલેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય
તથા ચતુરિન્દ્રિયની એક વર્ગાણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય
તથા ચતુરિન્દ્રિયની એક વર્ગાણા.

જા ૧-૪. પંચેન્દ્રિય તથા ચતુરિન્દ્રિયની લવનપતિ જેમ.

૫. પદ્મલેશ્યાવાળા શુક્લપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય
તથા ચતુરિન્દ્રિયની એક વર્ગાણા.

૬. શુક્લલેશ્યાવાળા શુક્લપાક્ષિક પંચેન્દ્રિય
તથા ચતુરિન્દ્રિયની એક વર્ગાણા.

[૬૦ ૨૧] જ. જ. ૧-૬. મનુષ્યની વર્ગાણા તથા ચતુરિન્દ્રિય જેમ.

[૬૦ ૨૨] ૧-૪. વ્યન્તરની વર્ગાણા લવનપતિ જેમ.

[૬૦ ૨૩] ૩. ૪ તેજસ્લેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિક તથા ચતુરિન્દ્રિયની
એક વર્ગાણા.

આ. ૪ તેજસ્લેશ્યાવાળા શુક્લપાક્ષિક તથા ચતુરિન્દ્રિયની
એક વર્ગાણા.

[૬૦ ૨૪] જ. ૪. તેજસ્લેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિક વૈમાનિકની
એક વર્ગાણા.

૫. પદ્મસેશ્યાવાળા કુલપાદિક વૈમાનિકની એક વર્ગણા.

૬. શુકલસેશ્યાવાળા

આ. ૪. તેજસેશ્યાવાળા શુકલપાદિકની વૈમાનિકની એક વર્ગણા.

૫. પદ્મસેશ્યાવાળા શુકલપાદિક વૈમાનિકની એક વર્ગણા.

૬. શુકલસેશ્યાવાળા શુકલપાદિક વૈમાનિકની એક વર્ગણા.

આ આઠ ૨૪ દંડક છે.

[સ્થા. ૫૧]

૪. સિદ્ધવર્ગણા

કુ અનન્તરસિદ્ધ વર્ગણા—

૧. તીર્થસિદ્ધીની એક વર્ગણા. (તીર્થ, એટલે કે ધના અસ્તિત્વમાં સિદ્ધ થયેલા. ઉદા. ૦ ઋષભદેવના ગણધર પલસેનાદિ).

૨. અતીર્થસિદ્ધીની એક વર્ગણા (તીર્થનો વ્યવચ્છેદ થયે તે વખતે સિદ્ધ થયેલા. ઉદા. ૦ મરુદેવી).

૩. તીર્થકર સિદ્ધીની એક વર્ગણા (તીર્થકર થઈને જ સિદ્ધ થયા હોય તેવા—ઋષભાદિ).

૪. અતીર્થકર સિદ્ધીની એક વર્ગણા (તીર્થકર સિવાયના જ સિદ્ધ થયા છે તેવા ગૌતમાદિ).

૫. સ્વયંસંપ્રુદ્ધ સિદ્ધીની એક વર્ગણા (કોઈના ઉપદેશ વિના તથા બાહ્ય કોઈ નિમિત્ત વિના પોતાની મેળે જ જોમને બોધિલાલ થાય છે).

૧. જો હમણા જ સિદ્ધ થયા હોય તેવા પ્રથમસમય સિદ્ધ, એટલે કે જોમને સિદ્ધ થયાને હજી પ્રથમ સમય છે, તે અનન્તરસિદ્ધ છે. આ પદ્મસેશ્યાવાળા શુકલપાદિક ન સમજવા.

૬. પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધોની એક વર્ગણા (શુરુના ઉપદેશ વિના પણ કોઈ બાહ્ય નિમિત્ત મળતાં જેને બોધિલાલ થાય છે).

૭. બુદ્ધબોધિત સિદ્ધોની એક વર્ગણા (આત્માત્મના ઉપદેશથી બોધ પામેલા જે સિદ્ધ થયા હોય તે).

૮. સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધોની એક વર્ગણા.

૯. પુરુષલિંગ સિદ્ધોની એક વર્ગણા.

૧૦. નપુંસકલિંગ સિદ્ધોની એક વર્ગણા.

૧૧. સ્વલિંગસિદ્ધોની એક વર્ગણા (જૈનના લિંગે સિદ્ધ થયેલા).

૧૨. અન્યલિંગસિદ્ધોની એક વર્ગણા (અજૈન પરિવ્રાજકાદિના લિંગે સિદ્ધ થયેલા).

૧૩. ગૃહલિંગસિદ્ધોની એક વર્ગણા (ગૃહસ્થનાં કપડાં પહેર્યાં હોય અને સિદ્ધ થયેલા—મરુદેવી જેવાઓ).

૧૪. એકસિદ્ધ સિદ્ધોની એક વર્ગણા (એક સમયમાં એક જ સિદ્ધ થયેલા હોય તેવાઓની).

૧૫. અનેકસિદ્ધ સિદ્ધોની એક વર્ગણા (એક જ સમયમાં બેથી માંડીને ૧૦૮ સુધી સિદ્ધ થયેલાઓની).

ક્રી ૫૨ પરાસિદ્ધની વર્ગણા^૧—

૧. અપ્રથમસમયસિદ્ધોની એક વર્ગણા.^૨

૨. દ્વિસમયસિદ્ધોની એક વર્ગણા.^૩

૩. ત્રિસમયસિદ્ધોની એક વર્ગણા.

૪. ચતુઃસમયસિદ્ધોની એક વર્ગણા

૧. સિદ્ધ થયાને જોમને એકથી વધારે સમય મયો હોય તેવા.

૨. સિદ્ધ દશાને બીજો સમય આવતો હોય તેવા.

૩. સિદ્ધ દશાને ત્રીજો સમય આવતો હોય તેવા, આમ આવળના વિષે જન એક એક સમય વધારીને સમજાવું.

૫. પંચસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૬. ષટ્સમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૭. સપ્તસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૮. અષ્ટસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૯. નવસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૧૦. દશસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૧૧. સંખ્યાતસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૧૨. અસંખ્યાતસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.
૧૩. અનન્તસમયસિદ્ધોની એક વર્ગભૂા.

[- સ્થા ૦ ૫૧]

૫. સંસાર^૧

કુ સંસાર ચાર પ્રકારનો છે —

(૧) ૧. દ્રવ્ય સંસાર (સંસારના અર્થને જાણીને, પણ તેમાં ઉપયોગશૂન્ય રહેતો જીવ; અથવા જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનું યથાચોગ્ય પરિભ્રમણ);

૨. ક્ષેત્રસંસાર (જીવ અને પુદ્ગલનું ચોક્કસ રાજલોકમાં પરિભ્રમણ; અથવા જે ક્ષેત્રમાં સંસારની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તે ક્ષેત્ર પણ ઉપચારથી);

૩. કાલસંસાર (દિવસ, માસ, વર્ષ આદિ કાલાપેક્ષાએ જીવનું ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ; અથવા જે કાલમાં સંસારની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તે કાલ પણ ઉપચારથી.)

૪. ભાવસંસાર (સંસારના અર્થને જાણનાર અને તેમાં ઉપયોગવાળો જીવ; અથવા જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યનું સંસરણમાત્ર; અથવા ઔદયિક આદિભાવોનું કે વર્ણાદિભાવોનું સંસરણ).

[- સ્થા ૦ ૨૧૧]

- (૨) ૧. નૈરયિકસંસાર^૧;
૨. તિયંચસંસાર;
૩. મનુષ્યસંસાર;
૪. દેવસંસાર.

હું ભવ^૨ તથા આયુના^૩ પણ ઉપર પ્રભાણે ચાર લેહ છે.
[—સ્થા. ૨૬૪].

૬. સંસારી જીવના લેહ

સંસારી જીવના બે લેહ છે —

૧. ત્રસ; ૨. સ્થાવર.

[—સ્થા. ૧૦૧].

સંસારી જીવો ત્રણ પ્રકારના છે —

૧. સ્ત્રી; ૨. પુરુષ; ૩. નપુંસક.

[—સ્થા. ૧૧૧]

સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના છે —

૧. નૈરયિક; ૨. તિયંચ; ૩. મનુષ્ય; ૪. દેવ.

[—સ્થા. ૩૬૫]

સંસારી જીવો પાંચ પ્રકારના છે —

૧. એકેન્દ્રિય; ૨. દ્વીન્દ્રિય; ૩. ત્રીન્દ્રિય; ૪. ચતુરિન્દ્રિય;
૫. પચ્ચેન્દ્રિય.

[—સ્થા. ૪૫૮]

૧. નારકયોગ્ય આયુ, નામ અને ગોત્રાદિ કર્મના ઉદ્ધતથી નારકપર્યાય ધારણ કરવો તે નૈરયિકસંસાર.

૨. ભવ એટલે ઉત્પત્તિ, નરકમાં ઉત્પત્તિ તે નરકભવ ક.

૩. આયુ એટલે આયુષ્કર્મ. એ કર્મના પ્રભાવથી નરકાદિ ભવમાં જીવ રિયર રહે છે.

સંસારી જીવના છ લેહ —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. વાયુકાય; ૪. તેજસ્કાય;
૫. વનસ્પતિકાય; ૬. ત્રસકાય.

[—સ્થા૦ ૪૮૨]

સંસારી જીવના સાત લેહ —

૧. નૈરયિક; ૨. તિયંચ; ૩. તિયંચી; ૪. મનુષ્ય
૫. મનુષ્યી; ૬. દેવ; ૭. દેવી.

[—સ્થા૦ ૫૬૦]

સંસારી જીવના આઠ લેહ —

૧. પ્રથમ સમય નૈરયિક; ૨. અપ્રથમ સમય નૈરયિક;
૩. પ્રથમ સમય તિયંચ; ૪. અપ્રથમ સમય તિયંચ;
૫. પ્રથમ સમય મનુષ્ય; ૬. અપ્રથમ સમય મનુષ્ય;
૭. પ્રથમ સમય દેવ; ૮. અપ્રથમ સમય દેવ.

[—સ્થા૦ ૬૪૧]

સંસારી જીવના દશ લેહ —

૧. પ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય; ૨. અપ્રથમ સમય એકેન્દ્રિય;
૩. પ્રથમ સમય દ્વીન્દ્રિય; ૪. અપ્રથમ સમય દ્વીન્દ્રિય;
૫. પ્રથમ સમય ત્રીન્દ્રિય; ૬. અપ્રથમ સમય ત્રીન્દ્રિય;
૭. પ્રથમ સમય ચતુરિન્દ્રિય; ૮. અપ્રથમ સમય ચતુરિન્દ્રિય
૯. પ્રથમ સમય પચ્ચેન્દ્રિય; ૧૦. અપ્રથમ સમય પચ્ચેન્દ્રિય.

[—સ્થા૦ ૭૩૧]

૭. ભૂતગ્રામ

ભૂતગ્રામ^૧ ૧૪ છે —

૧. સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત,^૨

૧. ભૂત અટલે જીવ અને ગ્રામ એટલે સમૂહ, અર્થાત્ જીવના સમૂહ.

૨. પ્રથમના ગ્રામ એકેન્દ્રિય જીવના અવાન્તર લેહો છે.

૨. સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત,
૩. બાહર અપર્યાપ્ત,
૪. બાહર પર્યાપ્ત,
૫. દ્વીન્દ્રિય અપર્યાપ્ત,
૬. દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત,
૭. ત્રીન્દ્રિય અપર્યાપ્ત,
- ૮ ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત,
- ૯ ચતુરિન્દ્રિય અપર્યાપ્ત,
- ૧૦ ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત,
- ૧૧ પંચેન્દ્રિય અસંસી અપર્યાપ્ત,
- ૧૨ પંચેન્દ્રિય અસંસી પર્યાપ્ત,
- ૧૩ પંચેન્દ્રિય સંસી અપર્યાપ્ત,
- ૧૪ પંચેન્દ્રિય સંસી પર્યાપ્ત^૧.

[—સૂત્ર ૧૪]

૮. જીવનિકાય

જી કાયના બે પ્રકાર છે—

૧ ત્રસકાય; ૨. સ્થાવરકાય.

જી ત્રસકાયના બે પ્રકાર છે.

૧. ભવસિદ્ધક - ભગ્ય; ૨. અભવસિદ્ધક.

જી સ્થાવરકાયના પશુ તે જ બે લેક છે.

[—સ્થા ૭૫]

૧. આ લેકો ભગવતીયાં પણ છે. —શ્લોક ૨૫, ઉપ ૧, શ્લોક ૩૫૭.

(૧) પુષ્કલ સંવત્ મહામેઘ એક વખત વરસે તો દશ હજાર વર્ષ સુધી જમીન પાક આપ્યા કરે.

(૨) પ્રદુમ્ન મહામેઘ એક વખત વરસે તો ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી જમીન પાક આપ્યા કરે

(૩) હ્રમૂત મહામેઘ એક વખત વરસે તો દશ વર્ષ સુધી જમીન પાક આપ્યા કરે

(૪) અને જિહ્વા મહામેઘ અનેક વાર વરસે તો પણ એક જ વર્ષ જમીન પાક આપે અને કદાચ ન પણ આપે

[—સ્થા. ૩૪૭]

તમસ્કાયનાં^૧ ચાર નામ છે

(૧) ૧ તમ, ૨ તમસ્કાય, ૩ અધકાર, ૪ મહાધકાર

(૨) ૧ લોકાધકાર, ૨ લોકતમ, ૩ દેવાધકાર, ૪ દેવતમ.

(૩) ૧ વાતપરિધ - વાયુને માટે પરિધ-આગળિયા જેવું,
૨ વાતપરિધક્ષોભ (પાઠાતર 'વાત પરિક્ષોભ'
દેવપરિક્ષોભ),

૩ દેવારણ્ય,

૪. દેવબ્યૂહ

હું એ તમસ્કાય ચાર કંપને આવરીને રહે છે —

૧ સૌધર્મ, ૨ ઈશાન, ૩ મનહુમાર, ૪ માહેન્દ્ર.

[—સ્થા. ૨૬૧]

૧ જમવતીમા જ મવાન મદાવીરે આ તમસ્કાયને અપ્કાય મળાવે.
૧ તમસ્કાય એટલે અધોરાત્રે સગિ તેના વિશેષ વર્ષન માટે જિજ્ઞાસુએ
જમવતી જેવું જોઈએ થા. ૧ ૭૦ ૫ ૫૦ ૧૧૧

બાહર તેજસ્કાયના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. અંગાર - અંગારો,
૨. લ્પાલા - અગ્નિશિખા,
૩. મુમુર - ભારેલો અગ્નિ,
૪. અચિ - કિરણ,
૫. અલાત - જિંબાડિયું.

[—સ્થા. ૪૪૪]

બાહર વાયુકાયના સાત ભેદ છે —

- ૧-૪. પૂર્વાદિચાર દિશાના,
૫. ઉર્ધ્વવાયુ,
૬. અધોવાયુ,
૭. વિદિગ્ધવાયુ - ચાર ખૂણાના વાયુ.

[—સ્થા. ૫૪૭]

કુ બાહર વાયુકાયના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. પૂર્વવાયુ; ૨. પશ્ચિમવાયુ; ૩. દક્ષિણવાયુ;
૪. ઉત્તરવાયુ; ૫. વિદિગ્ધવાયુ.

કુ પાંચ પ્રકારના અચિત્તવાયુ છે —

૧. આકાન્ત વાયુ - દબાયેલો વાયુ,
૨. ક્ષમાત વાયુ - ક્ષમણુનો વાયુ,
૩. ખીડિત વાયુ - ભીનું વસ્ત્ર નીચેવતાં તે વાયુ નીકળે તે,

૪. શરીરાનુગત વાયુ - આસોચ્છવાસ.

૫. સંમૂર્ચિત વાયુ - પંખો વીંઝવાથી થતો વાયુ.

[—સ્થા. ૪૪૪]

તૃણ વનસ્પતિના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. સંખ્યાત જીવવાળી (નાલિકાબદ્ધ કુસુમાદિ),
૨. અસંખ્યાત જીવવાળી (લીંબડો વગેરે વૃક્ષ),
૩. અનન્તજીવવાળી (લીલ, ફૂગ વગેરે).

[—સ્થાન ૧૪૧]

તૃણવનસ્પતિના ૨ ચાર પ્રકાર છે —

૧. અગ્રખીજ (જેનો અગ્રભાગ ખીજરૂપ હોય, તે ડાંગર આદિ; અથવા જેનો અગ્રભાગમાં ખીજ હોય તે કેરડકાદિ);

૨. મૂલખીજ (જેનું મૂળિયું જ ખીજ રૂપ હોય, તે ભાઈ વગેરે);

૩. પવખીજ (પિરાઈમાં જે ગાંઠ હોય તે જ ખીજરૂપ જેને હોય તે શેરડી વગેરે);

૪. રકંધખીજ (અંધ એ જ ખીજરૂપ જેને હોય તે મોગરો આદિ).

[—સ્થાન ૧૪૪]

તૃણવનસ્પતિના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. અગ્રખીજ,

૨. મૂલખીજ,

૩. પવખીજ,

૪. રકંધખીજ,

૫. ખીજરૂઢ (ખીજ વાવવાથી બને તેવી વનસ્પતિ વડ આદિ)

[—સ્થાન ૪૩૧]

૧. આ બાદર વનસ્પતિ સમજાવી.

૨. આ બાદર વનસ્પતિ સમજાવી. વાંટી આ રૂપને અન્યથા રચ્યો ૫૨૬ ન સુમનસું. કારણ, અહીં અભ્યાસે સિવાયની પણ તૃણવનસ્પતિ છે.

તૃણવનસ્પતિના^૧ છ પ્રકાર છે —

૧-૫. અમૃણીજાદિ;

૬. સંમૂર્ચિષ્ઠમ (દગ્ધભૂમિમાં વિના ખીજ વાળે તે તૃણ વગેરે ઊગી જાય તે).

[—સ્થા. ૪૮૪]

તૃણવનસ્પતિના^૧ આઠ પ્રકાર છે —

૧. મૂલ; ૨. કંઠ-ચડની નીચેનો ભાગ; ૩. સ્કંધ-ચક્ર; ૪. ત્વચા-છાલ; ૫. શાખા; ૬. પ્રવાલ-અંકુર; ૭. પત્ર; ૮. પુષ્પ.

[—સ્થા. ૧૧૩]

તૃણવનસ્પતિના^૧ દશ પ્રકાર —

૧-૮. મૂલાદિ; ૯. ફૂલ; ૧૦. ખીજ.

[—સ્થા. ૭૭૩]

(૨) સૂક્ષ્મ જીવો—

સૂક્ષ્મ^૨ આઠ છે.

૧. પ્રાણુસૂક્ષ્મ — કંઠવા વગેરે,
૨. પંકસૂક્ષ્મ — લીલ ફૂલ,
૩. ખીજસૂક્ષ્મ — ખીજમાંની ઝીણી કણી,
૪. હરિતસૂક્ષ્મ — લીલી વનસ્પતિ,
૫. પુષ્પસૂક્ષ્મ,
૬. અંડસૂક્ષ્મ — ઝીણું ઈંડું,
૭. લયનસૂક્ષ્મ — કીડીયારું આદિ,
૮. સ્નેહસૂક્ષ્મ — હિમ, આકળ વગેરે.

[—સ્થા. ૧૧૫]

૧ આ ભાગેર વનસ્પતિના બેઠા સુમજવા.

૨. આ બધા અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. બ્યાનપૂર્વક જોવાની જ જરૂર નથી.

સૂક્ષ્મ દશ છે —

૧. પ્રાણસૂક્ષ્મ; ૨. પનકસૂક્ષ્મ; ૩. ધીજસૂક્ષ્મ;
૪. હરિતસૂક્ષ્મ; ૫. પુષ્પસૂક્ષ્મ; ૬. અંકસૂક્ષ્મ. ૭. લયનસૂક્ષ્મ;
૮. સ્નેહસૂક્ષ્મ; ૯. ગણિતસૂક્ષ્મ^૧ ૧૦. ભંગસૂક્ષ્મ.^૨

[—સ્થા. ૭૧૬]

(૩) ક્ષુદ્રપ્રાણી—

ચાર ક્ષુદ્રપ્રાણી^૩ છે —

૧. દીન્દ્રિય; ૨. ત્રીન્દ્રિય; ૩. ચતુરિન્દ્રિય; ૪. સંમૂર્ઞિય
- પંચેન્દ્રિયતિય^૪ચ.

[—સ્થા. ૩૫૦]

ક્ષુદ્રપ્રાણીના છ પ્રકાર —

૧. દીન્દ્રિય; ૨. ત્રીન્દ્રિય; ૩. ચતુરિન્દ્રિય; ૪. સંમૂર્ઞિય
- પંચેન્દ્રિયતિય^૫ચ; ૫. તેજસ્કાય; ૬. વાયુકાય.

[—સ્થા. ૫૧૩]

(૪) તિર્યચના ઉપલેદા—

ચતુષ્પદના ચાર લેદ—

૧. એક ખરી વાળા—ઘોડો વગેરે,
૨. બે ખરી વાળા—ગાય વગેરે,
૩. ગંડીપદ—હાથી વગેરે,
૪. સતખપદ—સિંહ વગેરે.

[—સ્થા. ૩૫૦]

૧. આ જીવને ભેદ નથી. પણ સૂક્ષ્મતા પ્રસંગથી બજાવેલ છે. ગણિત એ સૂક્ષ્મ વિષય છે જ.

૨. ભંગ એટલે વિકલ્પો. અનેક વસ્તુ વિષયક ભંગો કાઢવા દોય છે ત્યારે તે પણ ગણિત જેમ સૂક્ષ્મ જની નય છે—અર્થાત્ કંઈક જની નય છે. આ પણ જીવ—નથી—સૂક્ષ્મ પ્રસંગે ગણાવ્યું છે.

૩. હવેના છંદો—એટલા માટે કે તેઓ તે જ ભવમાં કે ત્યારપછીના જ ભવમાં મોક્ષે નથી જતા.

જખૂદ્ધીખના ભારત વર્ષમાં નવચોજન લાંબા મત્સ્યો પ્રવેશ્યા હતા, પ્રવેશે છે અને પ્રવેશ કરશે.

[—સ્થા ૧૦૧; —સમ ૬]

પક્ષીના ચાર પ્રકાર છે —

૧. (જેમની પાંખ ચામડાની હોય તેવા વાગોળ વગેરે) ચમપક્ષી;

૨. (જેમની પાંખ રૂવાડાની હોય છે તેવા ચકલાં પાંચવાં વગેરે) લોમપક્ષી;

૩. સમુદ્દગકપક્ષી (સમુદ્દગક એટલે દાખડો — દાખડા જેવી ખિડાયક્ષી પાંખવાળાં પક્ષોએ — આવાં પક્ષી અદીદ્ધીપની બહાર છે);

૪. (પહોળી પાંખવાળાં) વિતતપક્ષી.

[—સ્થા ૩૫૦]

(૫) આશીવિધ—

ચાર જાતિ આશીવિધ છે—

૧. વીંછી; ૨. મંડુક; ૩. સર્પ; ૪. મનુષ્ય.

મંડુકે ભગવાન વીંછીનું ઝેર કેવડા મોટા શરીરને વ્યાપી શકે?

ઉઠ અર્ધભારત જેવડા શરીરને વીંછીનું ઝેર વ્યાપી શકે છે. આ તેની શક્તિ સમજવી. ત્રણે કાળમાં આમ કદી બનવું અસંભવ છે.

૧. આ જ પ્રસોત્તર બગતીમાં છે—શ્લ ૮, ઉ ૨, પૂ ૧૪૧.

અહીં ૧. આગતવિધ પણ ધોરવિધ નહિ, ૨. ધોરવિધ પણ આગતવિધ નહિ, ૩. આગતવિધ અને ધોરવિધ, ૪. આગતવિધ પણ નહિ અને ધોરવિધ પણ નહિ—આ આશીવિધની ચતુર્થ જી જે અગ્રતરમાં છે, તે સરખાવવા જેવી છે. (૪, ૧૧૦)

આચાર્યોનું કહેવું છે કે કર્મનું ચોખ્ખું તે લેશ્યા છે અને તેના દ્રવ્યલેશ્યા અને બાવલેશ્યા એમ બે ભેદ ■ દ્રવ્યલેશ્યા તે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યનો સબંધ સમજવો પણ બાવલેશ્યા એટલે તે તે દ્રવ્યોને લઈને જીવનો પરિણામ વિશેષ થાય તે આ વિશેષ પરિણામો સમજવા માટે ભંજુકળ ખાનારા છ પુણ્યોનું દયાન્ત પ્રસિદ્ધ છે વિશેષ માટે જુઓ હિન્દી ચોથો કર્મમંત્ર પૃષ્ઠ ૩૩

૩. અગ્રુતર નિકાયમા (૬ પૃષ્ઠ) પૂરણ કર્યમ ■ અભિભતિ માને છે તેનો ઉલ્લેખ છે — તે આ પ્રમાણે છે —

૧. કૃષ્ણાભિભતિ ઘેટા સૂકર, પક્ષી આદિ પશુપક્ષી પર પોતાની આજીવિકા ચલાવનારા કૂર મનુષ્યો કૃષ્ણાભિભતિક કહેવાય છે

૨. નીલાભિભતિ — કંટકવૃત્તિ ભિક્ષુઓ નીલાભિભતિક છે (જે ભિક્ષુઓ ચાર પ્રત્યયોમા કાપા નાખીને વાપરે તે કંટકવૃત્તિ ભિક્ષુ છે ૧. ચીવર-વસ્ત્ર, ૨ પિંડપાત-ભોજન, ૩ રાયનાસન, ૪ ઝ્યાન પ્રત્યય લેખન્ય-ધ્રી, માખણ, તેલ, મધુ આદિ — એ ચાર પ્રત્યય કહેવાય છે)

૩ લોહિતાભિભતિ — એક વસ્ત્રધારી નિર્મળો આ ભતિના છે.

૪ હરિદ્રાભિભતિ — સ્વચ્છ વસ્ત્રધારી અચેતકના આવકો.

૫. શુક્લાભિભતિ — આજીવકો અને આજીવિકાથીઓ

૬ પરમશુક્યાભિભતિ — નન્દ વસ્ત્ર, ફૂંસ સાફત્વ, અને મંખળી ગોરાલક આ ભતિના ■

મંખળી ગોરાલક પણ આ જ ભતની છ અભિભતિઓ માને છે — જુઓ હીનનિકાય — મુત્ત ૨

૫મ ભગવાન જીવને આ વર્ગીકરણ પણ નથી તેમનું વર્ગીકરણ આ પ્રમાણે છે —

૧. કાઈ કૃષ્ણાભિભતિક દોષ — નીચ કુલમા જનમ્યો દોષ અને કૃષ્ણધર્મિક બને — પાપકાર્યો કરે

૨. કાઈ કૃષ્ણાભિભતિક દોષ જન શુક્લધર્મિક બને — મ ૧ વચન કાયાથી મુચરિત દોષ

૩ કાઈ કૃષ્ણાભિભતિક દોષ જન અકૃષ્ણ — અશુકા એવા નિર્વાણને પામે

૪ કાઈ શુક્લાભિભતિક દોષ — જિઆકુમા જનમ્યો દોષ ૫૧ કૃષ્ણધર્મિક દોષ

૫. કોઈ શુકલાભિન્નતિક હોય અને શુકલધર્મિક હોય.

૬. કોઈ શુકલાભિન્નતિક હોય અને અને અશુકલ-અકૃષ્ણ એવા નિર્વાણને પામે. — અંગુત્તર, ૬ પૃષ્ઠ. અને દીર્ઘનિકાય-સુત ૩૩.

૪. જે પોતાની ચાર પર્વાપ્તિઓને પૂર્ણ કરે છે તેવા પર્વાપ્ત નામ-કર્મના ઉદયવાળા જીવો તે પર્વાપ્ત પૃથ્વીકાયિકાદિ પાંચ — અને જેઓ એ ચાર પર્વાપ્તિઓને પણ નથી પૂરી કરતા તેવા અપર્વાપ્ત નામ-કર્મોદયવાળા પૃથ્વીકાયિકાદિ પાંચ તે અપર્વાપ્ત. — આદ્યાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને આસોચ્યવાસ આ ચાર પર્વાપ્તિ એકેન્દ્રિયને હોય છે.

સ્થાવરકાયના જીવોનું મૃત્યુ સ્વકાયિક જીવોથી ગાય છે કે અન્યકાયિક જીવોથી — એટલે પૃથ્વીકાયિકાદિનું પાતકશસ્ત્ર પૃથ્વીકાય પણ હોય અને અન્ય અકાયિકાદિ. આમ પૃથ્વીકાયિકાદિ સ્વકાયિક શસ્ત્ર વડે કે અન્યકાયિક શસ્ત્ર વડે પરિણામાન્તરને — એટલે સચિત્ત હોય તે અચિત્ત થઈ જાય તે — પામે તે પરિણત કહેવાય. અને આવી રીતે અચિત્ત થયું ન હોય તે અપરિણત કહેવાય. આમ ચેતન ન હોય છતાં તે અચેતન પૃથ્વીને પણ પૃથ્વીકાય કહી શકાય.

પૃથ્વીકાયિકાદિ આયુર્કર્મના ઉદય થવાથી જીવ પૃથ્વીકાયિકાદિ કહેવાય. તેવો જીવ જ્યારે વિગ્રહગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જતો હોય ત્યારે ગતિસમાપ્ત કહેવાય. ઉત્પન્ન થયા પછી સ્થિર ગાય તે અગતિસમાપ્ત.

જે પૃથ્વીકાયિકાદિ હમણા જ કોઈ એક આકાશદેશમાં આવીને રહ્યા હોય તે અનન્તરાવગ્રાહ, અને આવીને રહ્યા પછી એકથી વધારે સમય થઈ ગયો હોય તેવા પરંપરાવગ્રાહ.

ગતિ દશ પ્રકારની છે—

૧ નરકગતિ, ૨ નારક વિગ્રહગતિ^૧, ૩ તિથ્યગતિ,
૪ તિથ્ય વિગ્રહગતિ, ૫ મનુષ્યગતિ, ૬ મનુષ્ય વિગ્રહ
ગતિ, ૭ દેવગતિ, ૮ દેવ વિગ્રહગતિ, ૯ સિદ્ધિગતિ,
૧૦ સિદ્ધિ વિગ્રહગતિ^૨

[—સ્થા૦ ૭૪૫]

કૃ દુર્ગતિ ત્રણ છે —

૧ નરકદુર્ગતિ, ૨ તિથ્યદુર્ગતિ, ૩ મનુષ્યદુર્ગતિ^૩

કૃ દુર્ગતિ ત્રણ છે — ઉપર પ્રમાણે

કૃ સુગતિ ત્રણ છે —

૧ સિદ્ધિસુગતિ, ૨ દેવસુગતિ, ૩ મનુષ્યસુગતિ

કૃ સુગતિ^૪ ત્રણ છે — ઉપર પ્રમાણે

[—સ્થા૦ ૧૮૧]

કૃ ચાર દુર્ગતિ અને દુર્ગત છે —

૧ નરક, ૨ તિથ્ય, ૩ મનુષ્ય^૫, ૪ દેવ^૬

૧ નારક જીવ જ્યારે નરકમાં જતો હોય ત્યારે વાક ખાઈને ભય
તે તિથ્ય મનુષ્ય અને દેવની વિગ્રહગતિ પણ તે પ્રમાણે સમજવી
વિગ્રહગતિની સમજ માટે જુઓ વત્સાક^૭ ૨, ૨૬-૩૧

૨ સિક્કોને તો વિગ્રહગતિ હોતી નથી એટલે આવી વિગ્રહગતિનો
અર્થ આકાશવિભાગનુ અતિક્રમણ કરીને ગતિ એવો હોવો જોઈએ

૩ મનુષ્યગતિ એ સુગતિ પણ છે અને દુર્ગતિ પણ છે સુગતિ એટલા
માટે કે ત્યાંની જીવ મીચે મુક્તિમાં પણ જઈ સકે છે, અને દુર્ગતિ એટલા
માટે કે ત્યાં રહ્યો જીવ સાતમી નરકમાં પણ જઈ સકે છે અથવા
મનુષ્યમત્તમાં આવી તેની ખરાબ દાહત થાય તે પણ મનુષ્યદુર્ગતિ કહેવાય

૪ જોણે રાગ દેવ અને મોદનો નાશ કર્યો છે તે સુખત છે —
અગુતર૦ ૩, ૭૨

૫ નિન્દિત મનુષ્યની અપેક્ષાથી

૬ કિષ્કિલિકાદિ નિન્દિત દેવની અપેક્ષાથી

કુ ચાર મુગતિ અને મુગત છે —

૧. સિદ્ધ; ૨. દેવ, ૩ મનુષ્ય; ૪ સુકુલજન્મ

[—સ્થા. ૨૧૭]

કુ પાંચ કારણે જીવો^૨ દુર્ગતિમાં જાય છે —

૧ હિંસા^૨; ૨ અસત્ય; ૩ ચોરી; ૪. મેથુન;

૫ પરિગ્રહ.

કુ પાંચ કારણે જીવ સદ્ગતિમાં જાય છે —

૧. અહિંસા; ૨ સત્ય; ૩ અચોર્ય; ૪ બ્રહ્મચર્ય,

૫ અપરિગ્રહ

[—સ્થા. ૩૮૧]

૨. ઇન્દ્રિયપરિણામ

ચક્ષુ^૩ના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧ એકચક્ષુ (જેમકે, છદ્મસ્થ મનુષ્યને^૪),

૨ દ્વિચક્ષુ (જેમકે, દેવને^૫),

૧ અકુશલ કામકર્મ, અકુશલ વાકકર્મ, અકુશલ મન કર્મ — આ ત્રણ અકુશલથી નરકમાં જાય છે તે જ પ્રમાણે સાવધનતાથી કર્મથી પણ — અગુરુ ૩, ૩૪૧ થી તે જ પ્રમાણે સ્વર્ગમાં તેથી વિપરીત કર્મ કરે તો જાય છે એ પણ ત્યાં જણાવ્યું છે

૨ હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી એ ત્રણ કારણે નરકમાં જાય છે. — અગુ. ૩, ૧૫૩ તે જ પ્રમાણે મૃત્યુવાદ, અમદા — કામાસક્તિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઇં દોષોને પણ નરકના કારણરૂપે જણાવ્યા છે, અને તેથી વિપરીત અહિંસા વગેરેને સ્વર્ગના કારણો જણાવ્યા છે. — અગુ. ૩, ૧૫૩-૧૬૨

૩ ચક્ષુ સંપન્નતા જે અર્થ યાય છે — દ્રવ્યચક્ષુ એટલે આંખ અને બાવચક્ષુ એટલે જ્ઞાન. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

૪ કેવળજ્ઞાન ન હોય ત્યાં સુધીના બધા છદ્મસ્થ કહેવાય, પણ અહીં અતિરાયવાળા જ્ઞાનથી રહિત છદ્મસ્થ સમજવા

૫ આંખ અને અવધિજ્ઞાન

૩. ત્રિચક્ષુ (જેમકે, જ્ઞાન-દર્શનવાળા^૧ શ્રમણ પ્રાક્ષણે).

[—સ્થા. ૨૧૨

ઇન્દ્રિયના વિષય પાંચ છે^૨ —

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય — શબ્દ;
૨. ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિષય — રૂપ;
૩. ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય — ગંધ;
૪. તિલ્લેન્દ્રિયનો વિષય — રસ;
૫. સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય — સ્પર્શ.

[—સ્થા. ૪૪૩]

ઇન્દ્રિયના વિષય છ છે —

- ૧-૫. ઉપર પ્રમાણે;
૬. નોઇન્દ્રિયનો વિષય — જીવ.

[—સ્થા. ૪૮૧]

ઇન્દ્રિયના અતીત વિષય દશ છે, વર્તામાન વિષય દશ છે અને અનાગત વિષય દશ છે.

પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય ૧. દેશથી અને ૨. સ્વથી—જેમ કે પ્રકારે વિષય ચક્રણ કરે છે. એટલે દશ લોક અતીતના, દશ લોક વર્તામાનના અને દશ લોક અનાગતના થાય.

[—સ્થા. ૭૦૬]

૧. આખ, કેવળજ્ઞાન અને દર્શન એ ત્રણની અવેશાએ અડી કેવળી પણ ત્રિચક્ષુ કહી શકાય. પણ તેઓ ચાક્ષુષોપધોમથન્ય હોવાથી તેમની આંખ નહિવત્ મળતી જોઈએ. એટલે ત્રિચક્ષુ સંપૂર્ણ કેવળી નહીં સમજવા-પણ આંખ, પરમશુદ્ધિમાન અને દર્શન—અધિદર્શનવાળા કોઈ પણ ઉચ્ચ સમજવા જોઈએ.

૨. ઇન્દ્રિયો અને તેમના વિષય વિષે જુઓ ભગવતી. ૫૦ ૩૫૨.

ક્ર પ્રતિસંહીન^૧ પાંચ છે—

૧-૫. શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રતિસંહીન યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રતિસંહીન.

ક્ર અપ્રતિસંહીન પણ તે જ છે. ૧

ક્ર સંવર પણ તે જ છે.

ક્ર અસંવર પણ તે જ છે.

[—સ્થા. ૪૨૭]

૩. ક્ષાયપરિણામ

ક્ર ક્ષાય^૨ના ચાર લેહ છે—

૧. ક્રોધ ક્ષાય (ક્રોધમોહનીય કર્મના ઉદયથી થતો જીવનો પરિણામવિશેષ);

૨. માનક્ષાય;

૩. માયાક્ષાય;

૪. લોભક્ષાય.

[ઈ. ૧-૨૪] નારકથી વૈમાનિક સુધીના ૨૪ ઇંડકમાં આ ચારેય ક્ષાય હોય છે.

ક્ર ક્રોધક્ષાય આદિ ચારે ક્ષાયના ચાર ચાર લેહ છે—

૧-૪. અનન્તાનુભંધી ક્રોધાદિ (અનંત લવને વધારનાર તે^૩);

૫-૮. અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિ (જેના હોવાથી કોઈ પણ જાતનું પ્રત્યાખ્યાન ન થી શકે તે. તેથી દેશવિરતિ ન થાય);

૧. સયત-વિજ્ઞાનો.

૨. જીવને જે કલુષિત બનાવો દે તે ક્ષાય. કર્મરૂપી ક્ષેત્રને સુખ દુઃખરૂપ કૃષ્ણ આપે એવું બેગીને તૈયાર કરે તે ક્ષાય.

૩. આની વિશેષ સમજૂતી માટે જીવો પ્રકરણને અંતે દ્રિપણ નં. ૨.

૯-૧૨. મત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિ (જેના હોવાથી સર્વાવિરતિ રૂપ મત્યાખ્યાન જીવન ધારી શકે તે);

૧૩-૧૬. સંબંધન ક્રોધાદિ (સર્વાવિરતિ હોવા છતાં ઇન્દ્રિય-વિષય યોગ થતાં સહજ અંતર થઈ જવામાં કારણભૂત થાય તે. યથાખ્યાત આસ્ત્રિ ન થવા દે.).

[કં ૧-૨૪] આ ૧૬ કથાય નરકથી વૈમાનિક સુધીના ૨૪ કંડકમાં હોય છે.

ક્રોધ કથાય આદિ ચારે કથાયના ચાર ચાર લોકો —

૧-૪. જાણીને કરાયલાં ક્રોધાદિ (ક્રોધાદિનું કૃણ ભણતો હોવા છતાં કરેલા);

૫-૮. અજાણતાં કરાયલા ક્રોધાદિ;

૯-૧૨. ઉપશાંત ક્રોધાદિ (ઉદયમાં ન હોય તેવા);

૧૩-૧૬. અનુપશાન્ત ક્રોધાદિ (ઉદયમાં હોય તેવા).

[કં ૧-૨૪] આ સોળેય કથાય નારકથી વૈમાનિક સુધીના ૨૪ કંડકમાં હોય છે^૧

ક્રોધાદિ ચારેય કથાયના ચાર વિષય છે —

૧ પોતે; ૨. અન્ય; ૩. પોતે અને અન્ય બન્ને; ૪. કોઈ નહિ-અપ્રતિષ્ઠિત (કોઈ કારણ ન મળ્યું હોય છતાં ક્રોધ આદિ વેદનીય કર્મના ઉદયથી થાય તે)

[કં ૧-૨૪] નારકાદિ ૨૪ કંડકમાં બધા જીવોના કથાય પણ એ ચાર વિષયમાં હોય છે.

ક્રોધ ચાર કારણે ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિ થાય —

૧. ક્ષેત્રને કારણે - જોડેલો ઉત્પત્તિસ્થાન નરકાદિને કારણે;

૧. એકન્દ્રિયાદિ અસહ્યો જીવોમાં પ્રથમ ચાર લોક ૧૫ સંજો બંધની અપેક્ષાએ સમજવા.

૨. વસ્તુને કારણે અથવા વાસ્તુને કારણે અર્થાત્ ગૃહને કારણે;

૩. શરીરને કારણે;

૪. ઉપધિને કારણે - ઉપકરણને કારણે.

[૬૦ ૧-૨૪] નારકાદિ બધા જીવોમાં આ ચાર કારણે કષાય ઉત્પન્ન થાય છે.^૧

[—સ્થા. ૧૪૬]

પ્રતિસંલીન (નિરોધવાળા) પુરુષો ચાર છે —

(૧) ૧. ક્રોધપ્રતિસંલીન; ૨. માનપ્રતિસંલીન; ૩. માયાપ્રતિસંલીન; ૪. લોભપ્રતિસંલીન.

(૨) ૧. મનઃપ્રતિસંલીન; ૨. વચનપ્રતિસંલીન; ૩. કાયપ્રતિસંલીન; ૪. ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીન.

અપ્રતિસંલીન (નિરોધ વિનાના) પુરુષો ચાર છે —

(૧) ૧. ક્રોધ-અપ્રતિસંલીન; ૨. માન-અપ્રતિસંલીન; ૩. માયા-અપ્રતિસંલીન; ૪. લોભ-અપ્રતિસંલીન.

(૨) ૧. મન-અપ્રતિસંલીન; ૨. વચન-અપ્રતિસંલીન; ૩. કાય-અપ્રતિસંલીન; ૪. ઇન્દ્રિય-અપ્રતિસંલીન;

[—સ્થા. ૨૭૮]

૪. લેશ્યાપરિણામ

લેશ્યા^૨ છ છે —

૧. કૃષ્ણલેશ્યા; ૨. નીલલેશ્યા; ૩. કાપોતલેશ્યા; ૪. તેજલેશ્યા; ૫. પદ્મલેશ્યા; ૬. શુક્લલેશ્યા.

[—સમ. ૬; —સ્થા. ૫૦૪]

૧. એકેન્દ્રિયાદિને પૂર્વ સદી ભવની અપેક્ષાએ સમજવા.

૨. લેશ્યા એટલે કર્મોના સાન્નિધ્યથી આત્મામાં થતો વૃત્તિઓનો ફેરફાર અથવા વિશિષ્ટ વૃત્તિ; અને બીજાં, તે ફેરફાર કે વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર

ગૌં — હે! લગવન્! લેશ્યા કેટલી છે ?

ભં — હે! ગૌતમ! લેશ્યા છ છે — કૃષ્ણ યાવત્ શુભલ.

અહિં ‘ પ્રજ્ઞાપના ’નું^૧ લેશ્યાપદ (૧૭) ઉત્તારવું.

[— સંગ ૧૫૩]

(૧) ત્રણ લેશ્યા દુગન્ધવાળી છે —

૧. કૃષ્ણ લેશ્યા; ૨. નીલ લેશ્યા; ૩. કાપોત લેશ્યા.

આ ત્રણે દુગતિમાં લઈ જનારી, સંકિલ્પ, અમનોર, અવિશુદ્ધ, અપ્રશસ્ત અને શીતરુદ્ધ પણ કહેવાય છે.

(૨) ત્રણ લેશ્યા મુગન્ધવાળી છે —

૧. તેજલેશ્યા, ૨. પદ્મલેશ્યા; ૩. શુભલ લેશ્યા.

આ ત્રણે લેશ્યા મુગતિમાં લઈ જનારી, અસંકિલ્પ, મનોર, વિશુદ્ધ, પ્રશસ્ત અને સિન્ધુઉષ્ણ પણ કહેવાય છે.

[— સ્થા ૧૧૧]

[૬૦ ૧] તારકને ત્રણ લેશ્યા છે : ૧. કૃષ્ણ, ૨. નીલ, ૩. કાપોત.

દ્રવ્ય—પદાર્થ. પદેલી લાવલેશ્યા છે, અને બીજી દ્રવ્યલેશ્યા. દ્રવ્યલેશ્યાની બાળતમા મિનિ મિનિ મળ છે. કેટલાકને મને લેશ્યાદ્રવ્ય કર્મપરમાણુનું બનેવું હોય છે, જો કે આઠ કર્મઆણુઓથી તે મિનિ હોય છે. બીજાને મને લેશ્યાદ્રવ્ય બાંધમાન કર્મપ્રવાહરૂપ જ છે. ચોલ તેને સ્વતંત્ર દ્રવ્ય માને છે.

વિરોધ માટે જુઓ ઉત્તરપ્રધન ૦ લેશ્યાપ્રધન ૩૪૫, તથા દિ. ૧ કર્મમળ ૪થો ૫૦ ૩૩; તથા બજવતી ૫૦ ૩૬૬.

૧. પ્રજ્ઞાપનાનો અનુવાદ આ માગામ થવાનો દોષ, તે પદ અતી ઉતાવળ નથી.

[દં ૦ ૨-૧૧] ભવનપતિને પણ ત્રણ લેશ્યા છે; પણ તે સંકિલ્પ સંમજ્જી.

[દં ૦ ૧૨, ૧૩] પૃથ્વી અને અપ્કાયની ઉપર પ્રમાણે.

[દં ૦ ૧૪, ૧૫] તેજ અને વાયુકાયની નારક જેમ.

[દં ૦ ૧૬] વનસ્પતિકાયની ભવનપતિ જેમ.

[દં ૦ ૧૭-૧૯] દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને નારકની જેમ.

[દં ૦ ૨૦, ૨૧] પંચેન્દ્રિયતિયંચ અને મનુષ્યને — ત્રણ સંકિલ્પ — કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત; અને ત્રણ અસંકિલ્પ — તેજ, પદ્મ અને શુક્લ.

[દં ૦ ૨૨] વ્યંતરને ભવનપતિની જેમ.

[દં ૦ ૨૪] વૈમાનિકને ત્રણ લેશ્યા : તેજે, પદ્મ, શુક્લ.

[—સ્થા ૦ ૧૩૨]

સૌધમ્ અને ઈશાન વિમાનમાં તેજેલેશ્યા છે,

[—સ્થા ૦ ૧૧૫]

પંચેન્દ્રિય તિયંચ અને મનુષ્યદેવને છ લેશ્યા છે :

કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ.

[—સ્થા ૦ ૫૦૪]

હિ અસુરકુમારને ચાર લેશ્યા છે.

૧. કૃષ્ણ, ૨. નીલ, ૩. કાપોત, ૪. તેજે

હિ બાકીના ભવનપતિને પણ તે જ છે

હિ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાય અને વાયુવ્યંતરને પણ તે જ ચાર લેશ્યા છે.

[—સ્થા ૦ ૩૧૯]

૧. સંકિલ્પ વિરોધી એટલા માટે કે ચોથી તેજેલેશ્યા — અસંકિલ્પ પણ અસુરકુમાર આદિને હોય છે.

૫. યોગપરિણામ^૧

હુ યોગ ત્રણ છે—

૧. મનોયોગ, ૨. વચનયોગ, ૩. કાયયોગ.

[૬૦ ૧-૧૧] નારક તથા લવનપતિને આ ત્રણે યોગ છે.

[૬૦ ૨૦-૨૪] તિય^૨ ત્ર પચેન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના

જીવોમાં પણ એ ત્રણે યોગ હોય છે.

હુ પ્રયોગ અને કરણ વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે જ વ્યવસ્થા છે.

[—સ્થા. ૧૨૪]

૬. ઉપયોગ-જ્ઞાન-પરિણામ^૨

દેશથી અને સર્વથી આત્મા બાણે છે, પ્રભાસે છે, વિક્રિયા કરે છે, મૈથુન કરે છે, બોલે છે, આહાર કરે છે, પરિણામાવે છે, વેદે છે અને નિર્જ^૩ કરે છે.

[—સ્થા. ૮૦]

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને અપશંતું જ્ઞાન આત્મા સર્વથી કે દેશથી કરે છે.

[—સ્થા. ૮૦]

અધોલોક, તિય^૪લોક, જિહ્વલોક અને સપૂણ^૫લોકને આત્મા સમુદ્રધાત કરીને અને કર્યા વિના જોમ એ પ્રકારે અવધિથી બાણે દેખે છે.

અધોલોકાદિ ચારેયને વૈક્રિયશરીર કરીને અને કર્યા વગર આત્મા બાણે દેખે છે.

[—સ્થા. ૮૦]

૧. પ્રકરણને અંતે જુઓ ટિપ્પણ^૧ ૩.

૨. જ્ઞાન વિષે વ્યવસ્થિત વિચાર નન્દીશ્વરમાં છે, અને તેમાં જ વિસ્તાર કરીને વિરોધાવરૂપ ભાષ્યમાં જિનશ્રદ્ધે જ્ઞાનપચકામિતાર વખતે છે. તત્ત્વાર્થના પ્રથમ અધ્યાયમાં કમારવાતિએ સહજમાં આ અંગે નિરૂપણ કર્યું છે.

જ્ઞાન પાંચ^૧ છે —

આલિનિબોધિક, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન
અને કેવલજ્ઞાન

[—સ્થા૦ ૪૧૩]

(૧) પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ

જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

૧ પ્રત્યક્ષ અને ૨ પરોક્ષ^૨

(૧) પ્રત્યક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

૧ કેવલજ્ઞાન અને ૨ નોકેવલજ્ઞાન

૧. કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન અને સિદ્ધ કેવલજ્ઞાન.

૬ ભવસ્થકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન, અને અયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન.

સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

પ્રથમ સમય-સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન, અને અપ્રથમ
સમય-સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન

અથવા

સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે:— ચરમ-
સમય-સયોગિભવસ્થ કેવલજ્ઞાન, અને અચરમસમય-સયોગિ-
ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન.

૧ વસ્તુના વિશેષ બોધને જ્ઞાન કહે છે, અને સામાન્ય બોધને દર્શન
કહે છે ઇન્દ્રિયો અને મનથી થતું જ્ઞાન તે આલિનિબોધિક, શાસ્ત્રજ્ઞાન તે
શ્રુતજ્ઞાન, ઇન્દ્રિય અને મનની મદદ વિના જે રૂપી પદાર્થનું જ્ઞાન તે
અવધિજ્ઞાન, મનોદ્રવ્યનું તથા તે દ્વારા ચિત્તિવ પદાર્થનું ઇન્દ્રિય-મનની
સહાય વિના થતું જ્ઞાન તે મનપર્યાય, અને સકલવસ્તુનો આત્મજન્ય
સાક્ષાત્કાર તે કેવલજ્ઞાન આ પાંચ જ્ઞાનની સામાન્ય વ્યાખ્યા છે આ
પાંચજ્ઞાનનો ૨ ભગવતી (૮ ર. ૫૦ ૩૨૦)માં છે

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૪

અયોગિલવસ્થ કેવલજ્ઞાનના પણ પ્રકારો સયોગિલવસ્થ કેવલજ્ઞાનના જેવા જ છે.

હું સિદ્ધકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

અનંતરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન, અને પરંપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન.

અનંતરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

એકાનંતરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન, અને અનેકાનંતરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન.

પરંપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

એકપરંપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન અને અનેકપરંપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન.

૨. નોકેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

અવધિ, અને મનઃપયંય.

હું અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

લવપ્રત્યય, અને ક્ષાયોપશમિક.^૧

લવપ્રત્યયઅવધિ બેને હોય છે—

હેવ અને નારકને.

ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન બેને હોય છે—

મનુષ્ય અને પંથેન્દ્રિયતિથિ^૨ અને.

હું મનઃપયંયજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

ઋણુર્ભાવ અને વિપુલભતિ.^૨

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૫.

૨. ઋણુર્ભાવ મનઃપયંય સામાન્યવિષયક છે; ત્યારે વિપુલભતિ મનઃપયંય વિશેષ વિષયક છે. પણ એટલું જ્ઞાનમાં સાધવાનું કે મન ઠીસે મન થાય તે સુધીના સમયમાં મનને વિશેષ વિષયક નથી.

(૨) પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—

૧. આભિનિર્મોધિક, અને ૨. શ્રુતજ્ઞાન.

૧. આભિનિર્મોધિક બે પ્રકારનું છે—

શ્રુતનિશ્ચિત, અને અશ્રુતનિશ્ચિત.^૧

૩ શ્રુતનિશ્ચિત બે પ્રકારનું છે—

અર્થાવગ્રહ, અને વ્યંજનાવગ્રહ.^૨

૪ અશ્રુતનિશ્ચિતના પણ તે જ બે લેદ છે.

૨. શ્રુતજ્ઞાન^૩ બે પ્રકારનું છે—

અંગપ્રવિષ્ટ, અને અંગબાહ્ય.

અંગબાહ્ય બે પ્રકારનું છે—

આવશ્યક, અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત.

આવશ્યક વ્યતિરિક્ત બે પ્રકારનું છે—

કાલિક, અને ઉત્કાલિક.

[—૨૫૧૦ ૭૧]

૧. પૂર્વમાં અવ્યક્ત શ્રુતના સંસ્કારના આધારે જે અવગ્રહાદિ મતિ^૦ થાય તે શ્રુતનિશ્ચિત આભિનિર્મોધિક કહેવાય, અને પૂર્વના શ્રુતસંસ્કાર વિના જ જે મતિ^૦ થાય તે અશ્રુતનિશ્ચિત-અત્યતિક્રી આદિ બુદ્ધિરૂપ.

૨. અર્થ અને હન્દ્રિયોનો સંબંધ ચવાથી જે અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય છે, તે વ્યંજનાવગ્રહ. એની પછી સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે અર્થાવગ્રહ. મન અને ચક્ષુ અર્થની સાથે સંયુક્ત થતા નથી, તેથી તેમને વ્યંજનાવગ્રહ થતા નથી. તે સિવાયની સંપર્કનાદિ હન્દ્રિયોથી પ્રથમ વ્યંજનાવગ્રહ અને પછી અર્થાવગ્રહ થાય છે; કારણ કે એમાં હન્દ્રિય અને અર્થના સંયોગને અવકાશ છે.

૩. શ્રુતજ્ઞાનના આ બધા લેદો માટે જુઓ દિપણ નં. ૬.

(૨) મતિજ્ઞાન

(૧)

મતિજ્ઞાન એક છે.

[—સ્થા. ૩૧]

§ મતિના ચાર^૧ ભેદ છે

અવગ્રહ, ઇક્ષા, અવાય અને ધારણા.

અથવા

૧. કુલોદક સમાન (હોય પણ અદ્ય અને ટકે પણ અદ્યકાલ);

૨. વીરડાના પાણી સમાન (અદ્ય હોવા છતાં થોડું નવું નવું વધતું હોવાથી વધુ ટકે છે);

૩. તળાવના પાણી સમાન (વિપુલ હોય છે અને ઘણાને ઉપકારી થાય છે તથા ટકી પણ વધુ રહે છે.);

૪. સાગરના પાણી સમાન (સામાન્ય રીતે સકલ પદાર્થને વિષય કરે છે તેથી વિપુલ તથા અક્ષય હોય છે).

§ બુદ્ધિ (અશ્રુતનિશ્ચિતમતિ)ના ચાર ભેદ છે—

૧. ઔત્પત્તિકી (પહેલાં જેના વિષે સાંભળ્યું કે વિચાર્યું ન હોય તે વિષયની તત્કાળે સૂઝ જે પડે તે);

૨. વૈનયિકી (શુદ્ધશુદ્ધા કરવાથી કાળક્રમે ધર્મ, અર્થ અને કામ વિષયક જ્ઞાન થાય તે);

૩. કામિકી (કોઈ પણ કર્મની અભ્યાસ તથા તદ્વિષયક વિચારથી તે કર્મની બાબતમાં આવતી નિપુણતા);

૧. સામાન્યાણીયન તે અવગ્રહ, સામાન્યાવબોધ થયા પછી તેના વિરોધની પરીક્ષા કરવી તે ઇક્ષા, વિરોધને નિશ્ચય તથા અવશ્ય અને તે નિશ્ચયને દૃઢ કરી ટકાવી રાખવો તે ધારણા.

૪. પારિણામિકી (દીર્ઘકાલીન નિરીક્ષણ તથા પરીક્ષણજન્ય બુદ્ધિ).

[—સ્થા૦ ૩૬૪]

આભિનિષેધિકરણ અઠાવીશ પ્રકારનું છે —

૧-૬. શ્રોત્રેન્દ્રિયઅર્થાવગ્રહ, ચક્ષુરિન્દ્રિયઅર્થાવગ્રહ, ઘ્રાણેન્દ્રિયઅર્થાવગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિયઅર્થાવગ્રહ, સ્પર્શનેન્દ્રિયઅર્થાવગ્રહ, નોઠંદ્રિયઅર્થાવગ્રહ;

૭-૧૦. શ્રોત્રેન્દ્રિયવ્યંજનાવગ્રહ, ઘ્રાણેન્દ્રિયવ્યંજનાવગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિયવ્યંજનાવગ્રહ, સ્પર્શનેન્દ્રિયવ્યંજનાવગ્રહ;

૧૧-૧૬. શ્રોત્રેન્દ્રિયઈહા, ચક્ષુરિન્દ્રિયઈહા, ઘ્રાણેન્દ્રિયઈહા, જિહ્વેન્દ્રિયઈહા, સ્પર્શનેન્દ્રિયઈહા, નોઠંદ્રિયઈહા;

૧૭-૨૨. શ્રોત્રેન્દ્રિયઅવાય, ચક્ષુરિન્દ્રિયઅવાય, ઘ્રાણેન્દ્રિયઅવાય, જિહ્વેન્દ્રિયઅવાય, સ્પર્શનેન્દ્રિયઅવાય, નોઠંદ્રિયઅવાય;

૨૩-૨૮. શ્રોત્રેન્દ્રિયધારણા, ચક્ષુરિન્દ્રિયધારણા, ઘ્રાણેન્દ્રિયધારણા, જિહ્વેન્દ્રિયધારણા, સ્પર્શનેન્દ્રિયધારણા, નોઠંદ્રિયધારણા.

[—સમ૦ ૬, ૨૮; —સ્થા૦ ૫૨૫]

આર ઇન્દ્રિય-વિષયનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય સાથેના તેના સંસર્ગ^૧ પછી જ થાય છે. તે આ પ્રમાણે —

શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય, ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય, જિહ્વેન્દ્રિયનો વિષય, અને સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય.

[—સ્થા૦ ૩૩૬]

૧. અને તેથી જ પ્રથમ વ્યંજનાવગ્રહ આર જ ગણાવ્યા છે. અને અને ચક્ષુનો વ્યંજનાવગ્રહ નથી; કારણ તેમાં વિષયના સંસર્ગ વિના આત્મા ઇન્દ્રિય વડે વિષયને જાણે છે.

(૨)

અવગ્રહભતિના છ પ્રકાર છે —

શીઘ્ર અવગ્રહ થાય તે, ગહુનો અવગ્રહ થાય તે,
ગહુવિધનો અવગ્રહ થાય તે, દ્રુવનો અવગ્રહ થાય તે,
અનિશ્ચિતનો અવગ્રહ થાય તે, અસંદિગ્ધનો અવગ્રહ થાય તે.

ઈહામતિ છ પ્રકારની છે —

શીઘ્ર ઈહા થાય તે યાવત્ અસંદિગ્ધની ઈહા થાય તે.

અવાયમતિ છ પ્રકારની છે —

શીઘ્ર અવાય થાય તે યાવત્ અસંદિગ્ધનો અવાય થાય તે.

ધારણામતિના છ લેહ છે —

ગહુને ધારણ કરી રાખે તે, ગહુવિધને ધારણ કરી
રાખે તે, જૂનાને ધારણ કરી રાખે તે, ગહુનને ધારણ કરી
રાખે તે, અનિશ્ચિતને ધારણ કરી રાખે તે, અસંદિગ્ધને
ધારણ કરી રાખે તે.

[—સ્થા૦ ૫૧૦]

(૩)

સંજ્ઞા^૧ એક છે.

[—સ્થા૦ ૩૦]

તક^૨ એક છે.

[—સ્થા૦ ૨૯]

૧. વ્યજનાવગ્રહ પછી યનાર મતિવિશેષ તે સજ્ઞા. -તત્વાર્થમાં
મતિનું જ બીજું નામ સજ્ઞા આપ્યું છે.

૨. ઈહા અને અવાયની વચ્ચે યનાર જ્ઞાન તે તક^૨ અર્થાત્ વિમલ^૩.
અવાય ઠાઈ પણ વસ્તુ વિષયક નિશ્ચય છે. જેમકે ‘આ માણસ જ છે’—

(૪)

જાત^૧ (દષાન્ત) ચાર પ્રકારનાં છે—

૧. આહરણ (અપ્રતીત અર્થ^૨ ને વડે પ્રતીત કરવામાં આવે તે. આમાં દાર્શનિક-અર્થ^૩ આપે સંપૂર્ણ સાધર્મ્ય^૪ હોય છે);

૨. આહરણનુદ્દેશ (એકદેશી આહરણ; દાર્શનિકના અમુક ધર્મોનું જ સાધર્મ્ય સમજવાનું હોય છે),

૩. આહરણતદ્વોષ (સાધ્ય, સાધન કે ઉભય ને દષાન્તમાં ન હોય એવા સાધ્યવિકલાદિ દોષોથી^૫ મુક્ત દષાન્ત);

૪. ઉપન્યાસોપનય (વાદીએ પોતાના ઇચ્છિત અર્થને સિદ્ધ કરવા ને અનુમાન મૂક્યું હોય તેનું ખંડન કરવા તેથી વિપરીત પ્રતિપાદન કરવું તે).^૬

(૧) આહરણના ચાર પ્રકાર છે—

૧. અપાય (કોઈ વસ્તુની અનર્થતા અથવા હેયતા ને દષાન્તથી દેખાડવામાં આવે તે);

એ નિશ્ચયે પડોચવા માટે ‘આ માણસ દોવો ભેઈએ’ એવું ઉદાહરણ જ્ઞાન પ્રથમ થાય છે. અને પછી ‘આ વસ્તુમાં તો માણસમાં જ ગણા શકે તેવી ક્રિયા (દાપ-પત્ત ઉલાવવા, માણ ખજવાગત આદિ) દેખાય છે’ આવો વિમર્શ થાય છે, તે તર્ક^૭ છે. અને આ તર્ક^૮ પછી જ ‘આ માણસ જ છે’ એવો નિશ્ચય થાય છે, તે અપાય.

૧. જુઓ ટિપ્પણ નં. ૭.

૨. જુઓ ન્યાયાવતાર, કાં. ૨૪, ૨૫.

૩. જ્ઞાને સાક્ષાત્ દષાન્ત તો ન કહી શકાય; પણ દષાન્તનો અર્થ ઉપપત્તિ છે, તેને આધારે આ બોદ ગણાય. જેમકે, કોઈ કહે કે, આત્મા અકર્તા છે, અમૂર્તા દોષથી આત્માશની જેમ. ત્યારે તેનો જવાબ આપે કે, તો તો આત્માશની જેમ આત્મા અભોક્તા પણ થઈ જશે હં.

ઉપાય (વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેના ઉપાયનું અસ્તિત્વ
યત ના વડે સિદ્ધ કરવામાં આવે તે);

૩. સ્થાપનાક્રમ (જે દષ્ટાન્ત વડે પરમતને દ્વિધિત
કરીને, કે સ્વમતમાં આપેલું દ્વિધિત દૂર કરીને સ્વમતને
સ્થિર કરવામાં આવે તે);

૪. પ્રત્યુત્પન્નવિનાશી (તત્કાલ આવી પડેલા દોષના
વિનાશ માટે જે આપવામાં આવે તે).

(૨) આહરણતદ્દેશના ચાર પ્રકાર છે—

૧. અનુશાસ્તિ (ખીજના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરવી
જેઈએ એવો ઉપદેશ-ખોધ, શિખામણ જેથી મળે તે);

૨. ઉપાલમ્ભ (દુર્ગુણ માટે ઠપકો મળવો જેઈએ
એવો ખોધ જેથી મળે તે);

૩. પૃચ્છા (નિર્ણય માટે સદૈવ સ્થાનીનું શરણ લઈ
તેમને પૂછવું જેઈએ એવો ખોધ જેથી મળે તે);

૪. નિશ્રાવચન (ખોધ ખીજને આપવો હોય છતાં
કોઈ શ્રદ્ધાળુ ને સરળને સામે રાખી તેને ઉદ્દેશી કહેવું, જેથી
તે સાંભળી ખીજ પણ પોતાને માગે ચલાવે — આ વસ્તુ
જે ઉદ્દાહરણથી સમજાય તે).

(૩) આહરણતદ્દોષના ચાર પ્રકાર છે —

૧. અધમચુક્ત (જેથી સાંભળનારની અધમચુક્તિ
વધે);

૨. પ્રતિભામ (જેથી પ્રતિકૂલ આચરણની શિક્ષા મળે);

૩. આત્મોપનીત (જેથી સ્વમતનો જ ઘાત થાય);

૪. હુરુપનીત (એવું અપ્રસ્તુત ઉદ્દાહરણ જેથી
સ્વપક્ષની સિદ્ધિ થવાને બદલે તેમાં દ્વિધિ જ આવે).

(૪) ઉપન્યામોપનયના^૧ ચાર ભેદ છે —

૧. તદસ્તુક (ખીનજો રજૂ કરેલ સાધનને પોતાનો હેતુ બનાવી ઉત્તર આપવો તે^૨),

■ તદન્યવસ્તુક (ખીનજો રજૂ કરેલ સાધનથી જે સિદ્ધ થતું હોય, તેથી વિપરીત સિદ્ધ કરવું તે),^૩

૩ પ્રતિનિલ (જેવાને તેવો જવાબ આપવો તે^૪),

૪. હેતુ (કોઈ પૂછે તેનો જવાબ હેતુ દર્શાવીને આપવો તે)^૫

[—સ્થા ૩૩૮]

૧ આ બધા કઈ માત્ર ઉદાહરણના ભેદો નથી, પણ ખીનની ચાતને કેવી રીતે તોડી નાખવી—એની રીત શીખવે છે.

૨ “અમૂલ” હોવાથી જીવ નિત્ય છે, આકાશની જેમ” એના ઉત્તરમાં કહેવું કે, “અમૂલ” હોવાથી જીવ અનિત્ય છે, કર્મની જેમ.”

૩ કોઈ કહે કે સમુદ્રના કિનારાના વૃક્ષના જે પાન સ્વપ્નમાં પડે છે તેના સ્થલચર પ્રાણી થાય છે, અને જળમાં પડે તેમાંથી જળચર પ્રાણી થાય છે, તેના જવાબમાં કહેવું કે, તો પછી જે પાછડા માણસ કે ભનવર ખાઈ ભય છે તેમનું શું થાય છે? કશું નહીં, માટે પેલી વાત પણ ખોટી છે.

૪ કોઈ કહે કે મને નવી વાત સંભળાવનારને લાખ રૂપિયા ઈનામ આપુ પછી દરેક વાતને તે સાબળેથી કહેતો હોય, તો તેને કહેવું કે, તારા બાપ પાસે તારા બોપ લાખ રૂપિયા માગે છે ને આ વાત પણ એને સાબળેથી જ એમ પેરો કહે તો તેણે બાપનું દેવું બરપાઈ કરવું નેઈએ, અને નથી સાચાથી એમ કહે તો તેણે ઈનામ આપી દેવું નેઈએ.

૫ કોઈ પૂછે, ‘બ્રહ્મચર્ય’ કેમ માળો છો? તો જવાબમાં જણાવે કે, ન માગીએ તો તરકમાં વધુ મોટી વેદના યોગ્યતા પડે.

(૫)

હેતુ^૧ ચાર છે —

(૧) ૧. યાપક (અનેક વિશેષણો ઇં વાળો એવો છે કે જેને સમજતાં તથા જવાળ આપતાં વાર લાગે);

૨. સ્થાપક (પ્રસિદ્ધ વ્યાપ્તિવાળો, જેથી તુરંત સાધ્ય સિદ્ધિ થાય);

૩. વ્યંસક (ખીજાને પ્રાંતિમાં નાખી દે તેવો^૨);

૪. લૂપક (વ્યંસક હેતુનો જવાળ^૩).

(૨) ૧. પ્રત્યક્ષ^૪,

૨. અનુમાન,

૩. ઉપમાન,

૪. આગમ.

(૩) ૧. અસ્તિ અને અસ્તિસાધક (ધૂમારાનું અસ્તિત્વ જેમ અગ્નિના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરે છે);

૨. અસ્તિ અને નિપેધસાધક (અગ્નિનું અસ્તિત્વ શીતળતાનો નિપેધ દર્શાવે છે);

૧. સાધ્ય વિના જે કદી ન હોય તે હેતુ. આદરણ્ય બેદોમાં જે હેતુ રાખ્યું છે, તે તો પ્રત્યુત્તર કે ઉપપત્તિરૂપ સમજવો; પણ આને સાધ્યસાધક સમજવો. વિસ્તૃત વિવેચન માટે જુઓ દર્શનકાલિકાં ચૂર્ણિ પૃ. ૫૫ સી.

૨. જેમકે, ‘ઘટ પણ અસ્તિ છે, અને જીવ પણ અસ્તિ છે, માટે ઘટ અને જીવ બંને એક છે.’

૩. જેમકે વ્યસકના જવાળમાં કહે કે, “તો ખજી ઘોડો પણ અસ્તિ છે, ગાય પણ અસ્તિ છે, બધા પદાર્થો પણ અસ્તિ છે, માટે ઘોડો, ગાય તથા બધા પદાર્થો અને આત્મા એક જ છે !”

૪. આ વિભાગમાં હેતુનો અર્થ પ્રમેયજ્ઞાપ્તિમાં હેતુ-કારણ અર્થાત્ પ્રમાણ એવો લેવો.

૩ નાસ્તિ અને અસ્તિસાધક (અગ્નિનુ નાસ્તિત્વ શીતળતાનુ અસ્તિત્વ દર્શાવે છે),

૪ નાસ્તિ અને નિષેધસાધક (આ પીપળો નથી, કારણ કે આ ઝાડ નથી)

[—સ્થાન ૩૩૮]

(૧) હેતુ પાત્ર છે^૧ —

હેતુને જાણે નહિ,^૨ દેખે નહિ, શ્રદ્ધે નહિ, પ્રાપ્ત કરે નહિ, અને અજ્ઞાનમરણે મરે છે.

(૨) હેતુ પાત્ર છે^૧ —

હેતુથી જાણતો નથી યાવત્ હેતુથી અજ્ઞાનમરણે મરે છે

(૩) હેતુ પાત્ર છે^૩ —

હેતુને જાણે છે યાવત્ છન્નસ્થ મરણે મરે છે.

(૪) હેતુ પાત્ર છે —

હેતુથી જાણે છે યાવત્ હેતુથી છન્નસ્થ મરણે મરે છે.

(૫) અહેતુ^૪ પાત્ર છે —

અહેતુને નથી જાણતો યાવત્ અહેતુ૩૫ છન્નસ્થમરણે મરે છે

૧ આ સૂત્રની ટીકા ભગવતી સૂત્રની વૃષ્ટિને આધારે કરી છે, એમ ટીકાકાર જણાવે છે હેતુનો અર્થ તેમણે લિંગ કર્યો છે, અને પછી હેતુને જાણે—દેખે તે પણ હેતુ કહેવાય એમ અર્થ કર્યો છે આ અર્થ હેતુના આગમ ભાવ નિષ્કેષને આધારે પણ ચર્ચ રોકે છે

૨ અર્થાત્ અસમ્યગ્ રીતે જાણે છેક ન જાણે એમ નહી

૩ આ સમ્યગ્દષ્ટિ વિષે છે તે અનુભૂતા હોવાથી કેવળી તો કહેવાય નહી, માટે તે છન્નસ્થ મરણે મરે છે એમ કહ્યું છે

૪ સર્વજ્ઞને અનુમાન પ્રમાણથી જાણતુ પડતુ ન હોવાથી તેને જાણા હેતુઓ અહેતુ છે તેમને તો જાણુ પ્રત્યક્ષ છે આ અહેતુને સમ્યગ્દષ્ટિ છન્નસ્થ સ્વપ્ના અહેતુરૂપે નથી જાણતા, પણ કથયિત્ અહેતુરૂપે જાણે છે, ૪૦ અર્થ કરવો

(૬) અહેતુ^૧ પાંચ છે —

અહેતુથી જાણતો નથી યાવત્ અહેતુથી છદ્મસ્થ મરણે મરે છે.

(૭) અહેતુ^૨ પાંચ છે —

અહેતુને જાણે છે યાવત્ અહેતુરૂપ કેવલીમરણે મરે છે.

(૮) અહેતુ^૩ પાંચ છે —

અહેતુથી જાણે છે યાવત્ અહેતુથી કેવલીમરણે મરે છે.^૪

[—સ્થા. ૪૧૦].

(૬)

વિવાહ છ પ્રકારનો છે —

૧. પાછો પડીને (જરા લીલું મૂકીને કાલકરણ કરે પછી ઠીક મોકે જોઈને પ્રતિવાદી પર આક્ષેપો કરવા માટે),

૨. પાછો પાડીને (ગમે તે બહાનું કાઢીને પ્રતિવાદી પાસે વિવાહ બંધ કરાવે અને પછી આવસર મેળવી ફરી શરૂ કરે);

૩. અનુકૂલ કરીને (સબ્ય અને સલાખતિને પોતાના પક્ષમાં લઈ વિવાહ કરે તે);

૪. પ્રતિકૂલ કરીને (સબ્ય, સલાખતિને વિરોધી કરી વિવાહ કરે તે આમ ત્યારે જ કરે જ્યારે પોતે સમર્થ હોય);

૧. અહેતુનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે કરવો, પણ અહેતુથી કયમિત જાણે છે, સર્વથા નથી જાણતો છ' અર્થ કરવો.

૨-૩. આ પાંચ કેવલીને આશ્રયીને સમજવડ.

૪. 'આ હેતુસૂચની રીકા મેં કરી છે પણ તેનું રદસ્થ તો સર્વથા જાણે.' — રીકાદાર.

૫. ભાગલા પડાવીને (અબ્યોમાં જ પરસ્પર વિવાદ થાય તેવી સ્થિતિ ઊભી કરે);

૬. મેળવી લઈને (અમુક અબ્યોને પોતાના પક્ષકારો સાથે મેળવી દઈને)

[—સ્થાન ૫૧૨]

(વાદના^૧) દોષ દર્શા છે

૧. તત્ત્વમતદોષ (પ્રતિવાદીના જાતિ-કુલને દોષ દેવો તે),

૨. મતિભંગદોષ (વિરુદ્ધરણ);

૩. પ્રશાસ્તૃદોષ (સભાપતિ કે અબ્ય નિષ્પક્ષ ન રહે તે),

૪. પરિકરણદોષ (સામાજ્યે આપેલો દોષ ધરાબર દૂર ન કરવો તે),

૫. સ્વલક્ષણદોષ (પોતે કરેલું લક્ષણ દોષિત હોય),

૬. કારણદોષ (સાબ્ય સાથે સાધનનો વ્યભિચાર);

૭. હેતુ^૨દોષ (હેતુમાં દોષ હોય);

૮. સંક્રામણદોષ (પ્રસ્તુતમાં અપ્રસ્તુત ઘુસાડી દેવું, અથવા પ્રતિવાદીના મતનો સ્વીકાર),

૯. નિગ્રહદોષ (પ્રતિજ્ઞાહાનિ આદિ નિગ્રહસ્થાન મળવું તે);

૧૦. વસ્તુદોષ (પક્ષમાં દોષ)

૧. અહીં વાદ એટલે વાદી-પ્રતિવાદી વચ્ચે જયવાજ માટે થતો વિવાદ, અથવા શુદ્ધશિષ્ય વચ્ચે થતી વાતચીત — દીકાકાર

૨. હેતુ અને કારણમાં તફાવત આ પ્રમાણે સમજવો કે સાધનમાં દષ્ટાંત મળી ગયું ન હોય તે કારણ, અને કે સાધનમાં દષ્ટાંત મળી ગયું હોય તે હેતુ

વિશેષો^૧ પણ દર્શ છે—

૧ વસ્તુદોષ^૨,

૨ તત્ત્વગતદોષ^૩,

૩ દોષ (ઉપરના જે સિવાયના મતિભગાદિ આદિ જે ઉપર છે તેના વિશેષ ભેદ),

૪ એકાર્થિક (એક જ અર્થવાળો સખ્દ અથવા એક જ અર્થવાળા અનેક સખ્દો),

૫ કારણદોષ (કારણના ભેદો—વિશેષો, પરિણામ, નિમિત્ત ઇત્યાદિ),

૬ પ્રત્યુત્પન્નદોષ (વસ્તુના સ્વરૂપને સર્વથા નિત્ય કે એક વગેરે માનવાથી જે દોષ પ્રત્યક્ષ સામે જ નજરે આવે તે),

૭ નિત્યદોષ (અભવ્યને મિથ્યાત્વાદિ જે દોષ હોય છે તે, અથવા વસ્તુને નિત્ય માનવાથી જે આવે તે),

૮ અધિકદોષ (જેટલાથી પ્રતીતિ થઈ શકે તેથી અધિકત્વ વચન),

૯ સ્વકૃતદોષ,

૧૦ ઉપનીત (પરકૃત) દોષ

[—સ્થા. ૭૪૩]

૧ ઉપર જે દોષો ગણાયા છે તેમાના કેટલાકને સામાન્યરૂપે એ સૂત્રમા સમજવા અને એ જ વિરોધ રૂપે આ સૂત્રમા ઉપરાત ખીલ પણ કેટલાક વિશેષો—ભેદો આ સૂત્રમા કલા છે

૨ આ અને ઉપરના સૂત્રમા સામાન્ય સમજવા અને અહીં તેમા વિરોધ ભેદ સમજવા.

વસ્તુ—પદદોષના ભેદો—૧ પ્રત્યક્ષનિરાકૃત (જેમકે અગ્નિ કડો છે) ૨ અનુમાનનિરાકૃત (જેમકે સખ્દ નિત્ય છે) ૩ સ્વવચનનિરાકૃત (જેમકે મારી માતા વગેરે છે)

તે જ પ્રમાણે તત્ત્વગત દોષના વિરોધ ભેદો—ભતિ મત્ત અને કમાદિ આગળ કરી દોષ દેવો તે ૬૦

(૩) શ્રુતજ્ઞાન

આ લોકને વિષે શ્રમણુ લગવાન મહાવીરે બાર અંગવાળું ગણિપિટક^૧ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

આચાર, સૂત્રકૃત, સ્થાન, સમવાય, વ્યાખ્યા-
પ્રશસિ, જ્ઞાતૃધર્મકથા, ઉપાસકદશા અંતકૃતદશા,
અનુસારોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાકશ્રુત, દષ્ટિવાદ.

[— સમ૦ ૧]

અ. બાર અંગો

ગણિપિટકનાં બાર અંગો છે—

આચાર યાવત્ દષ્ટિવાદ.

૧

કૃ આચારાંગમાં ૨ શુ છે ?

શ્રમણુનિશ્ચયોના આચાર (જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર—

જ્ઞાનાદિ કેમ શ્રદ્ધા કરવાં એના વિધિનિયમો),

ગોચરી (લિક્ષાયચારો વિષેના નિયમો),

વિનય (જ્ઞાનવિનય આદિ),

વૈનયિક (વિનયનુ કૃણા કર્મક્ષય વગેરે),

સ્થાન (કાયોત્સર્ગ, ઉપવેશન—ખેમણું, શયન એ

ત્રણ લેહો તેમના નિયમો),

ગમન (વિહાર કરવા સંબંધી નિયમો);

ચંક્રમણુ (ઉપાશ્રયમાં આમતેમ ફરવાના નિયમો),

પ્રમાણુ (જોજન, પાત્ર, વસ્ત્ર વગેરેનું માપ),

૧ જુઓ ભગવતી સં ૨૫, ઉ૦ ૪, પૃ ૧૬૪.

૨. આ મળામા ‘મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ’ એ નામે સેનો છાયાનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

યોગયોજન, (સ્વાધ્યાય, પઠિલેહણુ આદિ કાર્યોમાં
બીજાને બેઠવા સંબંધી નિયમો);

ભાષા;

સમિતિ;

શુષ્કિત;

શય્યા (રહેવાનું સ્થાન-વસતિ);

ઉપધિ (વસ્ત્રપાત્રાદિ);

ભક્તપાન;

ઉદ્દગમ (સાધુ મારે આહાર તૈયાર કરતાં જે દોષો
ગૃહસ્થને લાગે છે તે);

ઉત્પાદન (ભિક્ષા લેનાર સાધુને અસાવધાનતાથી
લાગતા દોષો);

એષણા (ભિક્ષા લેનાર અને દેનાર બંનેને લાગતા
દોષો);

દોષોની વિશુદ્ધિ;

શુદ્ધાશુદ્ધ ગ્રંથણ;

સુમશસ્ત્રાવત, (પાંચ મહાવ્રતરૂપ મૂલ શુભો);

નિયમ;

તપોપધાન.

કે જે આચારનું આ શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે, તે આચાર પાંચ
પ્રકારનો છે —

જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપ-આચાર,
વીર્યાચાર.

કે આચારશાસ્ત્રની — વાચના^૧ સંખ્યેય છે, અનુયોગદ્વાર^૨

* ૧. શુદ્ધ સિમ્બને મૂળ સૂત્ર તથા તેના અર્થ સીખવે તે — પાઠ.

૨. ઉપક્રમાંદિ વ્યાખ્યાનપ્રકારો.

સંખ્યેય છે, પ્રતિપત્તિ^૧ સંખ્યેય છે, વેદો-વેદકો^૨ સંખ્યેય છે, શ્લોકો સંખ્યેય છે, નિયુક્તિઓ^૩ સંખ્યેય છે.

૬ આચારશાસ્ત્ર બધાં અંગોમા પ્રથમ^૪ છે, તેના જે શ્રુતસ્કંધ^૫ છે, ૨૫ અધ્યયન છે, ૮૫ ઉદ્દેશનકાલ^૬ છે; સમુદ્દેશનકાલ^૭ પણ ૮૫ છે; ૧૮૦૦૦ પદો^૮ છે, સંખ્યાત અક્ષરો છે, અનન્ત ગમે^૯ છે, અનન્ત પર્વાયો છે, તેમાં સંખ્યેય ત્રસ વિષે અને અનન્ત સ્થાવર વિષે, જે શાશ્વત છે, કૃત છે, નિબદ્ધ છે, નિકાચિત છે - ઇત્યાદિ જિનપ્રજ્ઞા ભાવેને વિષે કહેવામાં આવ્યું છે

[-સમ. ૧૩૧]

૧ વસ્તુવિષયક^૧ સિદ્ધાંતો - મતો

૨ હૃદયવિશેષ કાઢીને મને એક વસ્તુની પ્રતિપાદક સકલના

૩ મૂળ સૂત્રને સ્પષ્ટ કરનાર યુક્તિઓ - દીક્ષા

૪ રચનાના ક્રમની દૃષ્ટિએ નહીં, પણ રચના પછી ગોઠવણી વખતના સ્થાનની દૃષ્ટિએ સૌથી પ્રથમ સ્થાન તો 'પૂર્વ' નામના દૃષ્ટિવાદના એક અસ્પષ્ટ માસની થઈ છે

૫ અમુક અધ્યયનો મળીને એક શ્રુતસ્કંધ - ખડ થાય છે પ્રથમ ખડમા ૮ અને બીજામા ૧૬ અધ્યયન છે આમ, નિરતીય સિવાયના કુલ ૨૫ અધ્યયનો છે

૬ ઉદ્દેશન એટલે બાણાવતુ તે, તેનો સમય એટલે કેટલા પાઠમાં આપુ શાસ્ત્ર પૂરું કરવું તે અવ્યયનના આકડા સાથે તેના પાઠની સંખ્યા બતાવીને કહીએ તો - અ. ૧-૭, ૨-૬, ૩-૪, ૪-૪, ૫-૬, ૬-૫, ૭-૮, ૮-૭, ૯-૪, ૧૦-૧૧, ૧૧-૩, ૧૨-૩, ૧૩-૨, ૧૪-૨, ૧૫-૨, ૧૬-૨, અને બાકીના ૯ અધ્યયનોના નવ ઉદ્દેશનકાલ ઉમેરતા કુલ ૮૫ થાય.

૭ વિશેષ વ્યાખ્યા કરી સમજાવવું તે - વાચના આપવી તે

૮ આ અને આગળ બીજા શાસ્ત્રોના પદોની જે ગણતરી આપી છે, તે અત્યારે મળતા તે તે શાસ્ત્રો સાથે સંગત નથી, તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૯ અર્થપરિચ્છેદ

‘સૂત્રકૃતશાસ્ત્રમાં શું છે ?

સૂત્રકૃતશાસ્ત્રમાં સ્વસમય, પરસમય, અને સ્વપરસમયની સૂચના છે; તથા જીવ, અજીવ, જીવાજીવ, લોક, અલોકની સૂચના છે; જીવાદિ નવ પદાર્થ-તત્ત્વની સૂચના છે; નવા શ્રમભોગી, કુસિદ્ધાન્તથી જેમની મતિમાં વ્યામોહ થયો છે તેવા શ્રમભોગી, અને જેઓ સંશયશીલ ■ તેમની, — પાપકારી મલિન બુદ્ધિને વિશુદ્ધ કરવા માટે ૧૮૦ ક્રિયાવાદીનો, ૮૪ અક્રિયાવાદીનો, ૬૭ અજ્ઞાનવાદીનો અને ૩૨ વિનયવાદીનો એમ કુલ ૩૬૩ અન્યદૃષ્ટિનો નિરાસ કરવામાં આવ્યો છે, જેથી શ્રમભોગી સ્વસમયમાં સ્થિર થાય.

સૂત્રકૃતનાં સૂત્રો અને તેના અર્થ-એવો છે કે જે અનેક પ્રકારનાં દૃષ્ટાન્તો વડે પરમતની નિસ્સારતા બતાવે છે, વિવિધ પ્રકારે વિસ્તાર કરીને શાસ્ત્રના સદ્ભૂત પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે છે, ભાક્ષમાગ તરફ લઈ જાય છે, ઉદ્ધાર છે, અજ્ઞાનાંધકારથી ઘેરાયલા જીવો માટે દીપકનું કામ આપે છે, સિદ્ધિમાં લઈ જનાર નિસરણી જેવાં છે, અને ફોલ અને કંપ વિનાનાં છે.

સૂત્રકૃત શાસ્ત્રની વાચના સંખ્યાત છે. યાવત્ સંખ્યાત નિયુક્તિ છે.

૧૧૨ અંગમાં સૂત્રકૃત બીજું અંગ છે. તેના બે શ્રુતસ્કંધ છે અને ૨૩ અધ્યયન છે; તેના ૩૩ ઉદ્દેશનકાલક

૧. આ માળામાં ‘ભગવાન મહાવીરનો સંમતવર્ત’ એ નામે તેનો કાવ્યાનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૨. પ્રથમ શ્રુતસ્કંધનાં ૧૬, અને બીજાનાં ૭.

૩. અંગ ૧-૪, ૨-૩, ૩-૪, ૪-૨, ૫-૨, અને બાકીનાનો એક એક.

છે, ૩૩ સમુદ્દેશનકાલ છે; ૩૬૦૦૦ પદો છે; યાવત્ જિન-
પ્રજ્ઞપ્રભાવોને તેમાં કહેવામાં આવ્યા છે.

[—સમ૦ ૧૩૭]

૩

સ્થાનાંગશાસ્ત્રમાં શું છે ?

સ્થાનાંગમાં સ્વસમય, પરસમય યાવત્ લોકલોકની
સ્થાપના છે. તેમાં પદાર્થોની વ્યાખ્યા — દ્રવ્ય, શુણ્ણ, ક્ષેત્ર
કાલ અને પદાર્થ દૃષ્ટિએ કરવામાં આવી છે. તેમાં પર્વત,
પાણી, સમુદ્ર, સુરભવન, સુરવિમાન, આકર-ખાણુ, નિધિ-
ભંડાર, ઉત્તમપુરુષો, સ્વર, ગોત્ર, જ્યોતિષનુ ચલન એ
બધાનુ વર્ણન છે તેમાં એકવિધ દ્વિવિધ યાવત્ દશવિધ
જીવ અને પુદ્ગલોનુ વર્ણન છે. લોકસ્થિતિનુ પણ વર્ણન છે.

તેની વાચના સખ્યેય છે યાવત્ સખ્યાત શ્લોકો છે,
સખ્યાત સંપ્રહણીઓ છે. બાર અંગમાં સ્થાનાંગ એ ત્રીજુ
અંગ છે તેનો એક શ્લોક અને દશ અધ્યયનો છે.
૨૧ ઉદ્દેશનકાલ છે ૭૨૦૦૦ પદ છે સખ્યાત અક્ષર છે
યાવત્ જિનપ્રજ્ઞ પદાર્થોનુ તેમાં વર્ણન છે

[—સમ૦ ૧૩૮]

૪

સમવાયાગમાં શું છે ?

સમવાયાગમાં સ્વસિદ્ધાન્તનુ વર્ણન છે યાવત્ લોકલોકનુ
સમ્યક્ રીતે જ્ઞાન કરાવવામાં આવ્યું છે. તેમાં એકથી માંડી

૧ આ અથમા તેનો પણ અનુવાદ છે

૨ ૧-૧, ૨-૪, ૩-૪, ૪-૪, ૫-૩. બાકીનાના એક એક

૩ આ અથમા તેનો પણ અનુવાદ છે

ઉત્તરોત્તર જે ત્રણ ઝોમ સંખ્યાક્રમે પદ્મથોનું ।નરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ત્યાર પછી બાર અંગરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

તે શાસ્ત્રમાં નાના પ્રકારના અણુવનુ વિસ્તારથી વર્ણન છે અને ખીન્ન પણ ઘણા વિશેષો તેમાં વર્ણિત છે જેમકે નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવસમૂહના આહાર, ઉચ્છ્વાસ, લેશ્યા, આવાસની સંખ્યા અને આવાસનુ પ્રમાણ, ઉપપાત, અવન, અવગાહના, અવધિ, વેદના, લેહો, ઉપયોગ, યોગ, ઇન્દ્રિય અને કપાયનુ વર્ણન છે જીવોની વિવિધ યોનિ, મહારાહિપવંતોનો વિસ્તાર, જિઆર્ષ, પરિધિનુ પ્રમાણ, તથા તેના લેહો, તથા કુલ્લર, તીર્થંકર, ગણધર, સમસ્ત ભરતના અધિપતિ ચક્રવર્તી, ચક્રધર અને હલધરના લેહો પણ વર્ણવવામાં આવ્યા છે, તથા વધ-ભરતાદિક્ષેત્રોના નિર્ગમન, આ અને આના જેવા ખીન્ન પદ્મથોનું પણ આ સમવાયાગમાં વર્ણન છે

સમવાયાગની સંખ્યેય વાચના છે યાવત્ તે બાર અંગમાં થોડું અંગ છે તેનું એક અધ્યયન છે, એક શ્રુતસ્કંધ છે, એક ઉદ્દેશનકાલ છે ૧૪૦૦૦૦ પદો છે સંખ્યાત અક્ષરો છે યાવત્ જિનપ્રજ્ઞા ભાવેને તેમાં ગોઠવવામાં આવ્યા છે

[- સમ ૧૩]

૫

વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિમા શું છે ?

વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિમા સ્વસમયની પ્રરૂપણા છે યાવત્ લોકાલોકનું વ્યાખ્યાન છે

વ્યાખ્યાપ્રસંગિમાં નાના પ્રકારના દેવ, નરેન્દ્ર અને રાજપિંચોએ સંશયાળુ થઈને પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નના સગવાન મહાવીરે વિસ્તારથી ઉત્તરો આપ્યા છે. તે ઉત્તરોમાં દ્રવ્ય, ગુણ, ક્ષેત્ર, કાલ, પર્યાય, પ્રદેશ, પરિણામ યથાવસ્થિતલાવ, અનુગમ, નિક્ષેપ, નય, પ્રમાણ, સુનિપુણ ઉપક્રમ ઇત્યાદિનું વિવિધ પ્રકારે પ્રકાશન છે. તેમાં લોક અને અલોક સંબંધી માહિતી છે. એ ઉત્તરો સંસારસમુદ્રને તરવા માટે સાધન બને તેવા તે છે. એમની ઇન્દ્રોએ પણ પ્રશંસા કરી છે, સવ્યજનોએ તેમનું અલિનંદન કયું છે. અધિકારની રજને નાશ કરનારા તે જ્ઞાનરૂપ હીવા જેવા છે અને ઈહા, બુદ્ધિ અને મતિની વૃદ્ધિ કરનારા છે; વળી તે સૂત્રાથને વિવિધ રીતે સમજાવનારા છે તથા મહામૂલ્યવાન અને શિષ્યને હિતકર છે.

વ્યાખ્યાપ્રસંગિમાં સંખ્યાત વાચના છે—યાવત્ સંખ્યાત નિયુક્તિઓ છે. તે બાર અંગમા પાંચમું છે. શ્રુતસ્કંધ ઝોક છે. સો અધ્યયન^૧ છે, તેના દશ હજાર ઉદ્દેશો^૨ છે, દશ હજાર સમુદેશો છે. ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોના ઉત્તરો છે. ૮૪૦૦૦ પદો છે સંખ્યાત અક્ષરો છે યાવત્ જિનપ્રજ્ઞત બાવોનુ પ્રપ્ત છે

[—સમ૦ ૧૪૦]

૬

સાતૃધર્મકથામાં^૩ શું છે?

સાતૃધર્મકથામાં દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા છે દૃષ્ટાંતમાં

૧. ભગવદ્ગીઞ્ના સત્તક એ જ અવ્યયન કહેવાય છે.

૨. દીકાકારે હોરોને કેવી રીતે દશ હજાર બજવા તે બજાબું નથી.

૩. ‘ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ’ નામે તેનો છાયાનુવાદ આ માગામો પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

આવતા - નગર, ઉદ્યાન, ચૈત્ય, ઝગીચા, રાજ્ય, માતા-પિતા, સમવસરણુ, ધર્મોચાચ, ધર્મકથા, આ લોક તેમ જ પરલોકની ઋદ્ધિ, લોગનો પરિત્યાગ, પ્રમલ્યા, શ્રુતાચ્યાસ, તપોપધાન, દીક્ષાપર્યાય, સંલેખના, લોગનનો ત્યાગ, પાદપોપગમન, દેવલોકગમન, સુકલમાં જન્મ, ફરી ધર્મપ્રાપ્તિ, અને મોક્ષ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે.

યાવત્ આ કથાઓમાં સાધુઓના વિનય વિષે, તીર્થ કરના શાસનમાં દીક્ષા લઈને તેના પાલનમાં મંદ બુદ્ધિવાળા વિષે, કંઠણ તપસ્યાથી હારી ગયેલા વિષે, લયંકર પરીવહોથી હારેલાઓ વિષે, મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધતાં અટકી જનારા વિષે, વિવચસુખની આશામાં મૂઠ બનેલાઓ વિષે; જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપને દ્વિવિત કરીને નકામા થયેલાઓ વિષે, તથા તેથી કરીને તેમની સંસારમાં થયેલી દુર્ગતિ અને દુઃખપરંપરા વિષે—વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

વળી, જેમણે પરીવહ અને કપાયના સૈન્યને છૂતી લીધું છે, ઘેય જ જેમનું ધન છે અને સંયમમાં જેઓ ઉત્સાહપૂર્વક નિશ્ચયવાળા છે તેવા ધીરપુરુષો વિષે; જેઓ નિઃશય્ય થઈ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, યોગના આરાધક હોવાથી સિદ્ધિમાર્ગમાં પ્રયાણ કરી રહ્યા છે તેમના વિષે; જેઓ દેવના અનુપમ કામલોગ લોગવી ત્યાંથી યથાકાળે રચુત થઈ મનુષ્યલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી પાછા પ્રમલ્યા લઈ મુક્તિપથના પ્રવાસી થઈ મોક્ષે ગયા છે તેમના વિષે—વિસ્તૃત વર્ણન છે.

વળી, જેઓ માર્ગમાં ચલાયમાન થયા હોય તેમને મનુષ્ય અને દેવો ઉપદેશ આપી, સારાસારના શુદ્ધદોષ બતાવી ફેવી રીતે સન્માર્ગમાં લાવે છે તેના વિષે આમાં કહેવામાં આવ્યું છે. અને દંધાન્તો અને અતીતિકર વચ્ચેના

સાલગીને બ્રહ્મ મનુષ્યો કેવી રીતે સન્માનમાં આવી જન્મ-મરણનો નાશક સંયમ પાળી, દેવલોકમાં જઈ, પાછા ચ્યવી, સર્વ દુ ખરડિત શાશ્વત કલ્યાણકારી મોક્ષમાં જાય છે તે પણ કહેવામાં આવ્યું છે

આ અને જ્ઞાના જેવું બીજું પણ ઘણું વિસ્તારથી જ્ઞાતૃધર્મકથાઓમાં કહેવામાં આવ્યું છે

જ્ઞાતૃધર્મકથાની સંખ્યાત વાચના છે, સંખ્યાત અનુયોગ-દાર છે, સંખ્યાત સચક્રણીઓ છે, તે છઠ્ઠું અંગ છે તેના બે અશ્વતરક ધ છે અને પ્રથમ શ્રુતનાં યોગેશ્વરીમ અધ્યયન છે

તેમાંની કથાઓ બે પ્રકારની છે — એક બનેલી અને બીજી કનિષ્ઠ [બીજા શ્રુતની] બંધી ધર્મકથાઓને દશ વર્ગમાં^૧ વહેંચી નાખવામાં આવી છે એકએક ધર્મકથામાં પાચસો પાચસો અખ્યાયિકાઓ છે એકએક આખ્યાયિકામાં પાચસો-પાચસો ઉપાખ્યાયિકાઓ^૨ અને પ્રત્યેક ઉપાખ્યાયિકામાં ૫૦૦ અખ્યાયિકા-ઉપાખ્યાયિકાઓ છે એમ બંધી મળી સાડાનણ કરોડ કથાઓ થાય છે તેના ૨૯ ઉદ્દેશન^૩કાલ છે સમુદ્દેશનકાલ પણ તેટલા જ છે સંખ્યાત હજાર પદો છે યાવત્ ત્રિનિવસસભાવોનું વર્ણન છે

[—અમં ૧૪૧]

૭

ઉપાસકદશાએમાં શું છે ?

ઉપાસકદશામાં ઉપાસક-ગ્રાવકોના નગર, ઉગ્રાન, ચૈત્ય, વનખડ, રાબ્દ અને માતા-પિતાનું વર્ણન છે, તથા

૧ વર્ગનો અર્થ અધ્યયન સમજવો

૨ કારણ કે બે અશ્વતરક ધના મળી ૨૯ અધ્યયનો છે

૩ ભગવાન મહાશ્વરીના દશ ઉપાસકો એ નામે તેના ઇયાનુવાદ

આ માળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે

સમવસરણુ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, આ લોક અને પરલોકની ઋદ્ધિનું વર્ણન છે. ઉપાસકનાં શીલવ્રત, ગુણવ્રત, પૌષ્ઠ, ઉપવાસનું વર્ણન છે. તેમનો શ્રુતાશ્વાસ, તપોપધાન, પ્રતિમા, ઉપસર્ગ, સંલેખના, લક્ષ્યપ્રત્યાખ્યાન, તથા પાદપોષગમનનું વર્ણન છે. મૃત્યુ પછી તેમની દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ, ત્યાંથી ચ્યવન કરી સુકુલમાં જન્મ અને ફરી ધર્મપ્રાપ્તિ કરી મોક્ષગમન એ બધું તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

વળી ઉપાસકદશામાં શ્રાવકોની ઋદ્ધિ, તેમનો પરિવાર, તેમનું ધર્મશ્રવણ, તેમની ધર્મપ્રાપ્તિ અને તેમના સ્થાયકૃત્વની સ્થિરતા અને વિશુદ્ધિ, તેમના મૂલગુણ અને ઉત્તરશુણ તથા તેમના અતિચાર, તેમની ઉપાસકપણાની કાલમર્યાદા, અને અનેક પ્રકારે તેમણે જે અભિગ્રહો ધારણ કર્યા, પ્રતિમાઓ સ્વીકારી, ઉપસર્ગો-સંકટો સહન કર્યા તેનું; તથા જેમને ઉપસર્ગ નથી આવ્યા તેમનું; તેમણે જે અનેક પ્રકારનું તપ આચર્યું અને શીલવ્રત તથા ગુણવ્રત અને પૌષ્ઠોપવાસ સ્વીકાર્યા તેનું અને છેવટે સંલેખનામત લઈ અનેક દિવસ સુધી અન્નપાન વગર રહી આત્માને શુદ્ધ કરી તેઓ કષ્ટોપપન્ન દેવમણે ઉત્પન્ન થયા તેનું; અને તે દેવલોકની સંપત્તિનું જે અનુપમ સુખ તેમણે લોગવ્યું તેનું, અને ત્યાંથી યથાકાળે ચ્યુત થઈ મનુષ્યરૂપે જન્મી ફરી પાછી જિનધર્મની પ્રાપ્તિ કરી, ઉત્તમ અયમ પાળી, ધર્મરજ્જને છાંડી કેવી રીતે તેઓ મુક્ત થશે તેનું, આ બધાનું અને આના જેવું બીજું વર્ણન તેમાં કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપાસકદશાની સંખ્યાત વાચના છે, સંખ્યાત અનુયોગ-દાર છે, યાવત્ સંખ્યાત સમ્પ્રદર્શીઓ^૧ છે. તે સાતમું અંગ

છે. તેનો એક શ્રુતસ્કંધ છે અને દશ અધ્યયન છે. દશ ઉદ્દેશન- અને સમુદ્દેશન- કાલ છે. સંખ્યાત હજાર પદ છે. યાવત્ તેમાં જિનપ્રજ્ઞા લાવેનું નિરૂપણ છે.

[—સમગ્ર૧૪૨]

અન્તકૃદ્દશામાં શું છે ?

અન્તકૃદ્દશામાં જેઓ મોક્ષે ગયા છે તેમના સંખંધી — નગર, ઉદ્યાન, ચૈત્ય, વન, રાજા અને માતા-પિતાનું વર્ણન છે. તથા સમવસરણુ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, આ લોક અને પરલોકની ઋદ્ધિનું વર્ણન છે. તથા મોક્ષે જનાર જીવોએ કેવી રીતે લોભોનો ત્યાગ કર્યો અને દીક્ષા લીધી, તેમનો શ્રુતાભ્યાસ, તેમની તપસ્યા, તેમની પ્રતિમા; તેમની વિવિધ પ્રકારની ક્ષમા, આજીવતા, મૃદુતા, શૈલ્ય અને સત્ય; તેમનો સત્તર પ્રકારનો સંયમ, તેમનું ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય, તેમની નિષ્પરિશ્રુતા, તેમનું તપ અને ત્યાગ, તેમની સમિતિ અને શુભિ, તેમનો અપ્રમત્તભાવ, તેમના સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનનું સ્વરૂપ, તેઓ કેવા ઉત્તમ સંયમને પામ્યા છે તે, તેમણે કેવા પરીપાકો જીવ્યા છે તે, અને ચાર ધર્મના ક્ષયથી તેમણે કેવી રીતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે, તેમનો દીક્ષાપર્યાય, અને તેમના પાદપોષગમનનો કાલ અને છેવટે સર્વધર્મથી મુક્ત થઈ તેઓ કેવી રીતે મોક્ષે ગયા તે — આ અને આના જેવા બીજા ઘણાં લાવેનું વર્ણન અન્તકૃદ્દશામાં કરવામાં આવ્યું છે.

અન્તકૃદ્દશાની સંખ્યાત વાચના છે. સંખ્યાત અનુયોગદ્વાર છે. યાવત્ તેની સંખ્યાત સંગ્રહણીઓ છે. યાવત્ તે આઠમું

૧. આ માળામાં ‘પાજ, પુણ્ય અને સયમ’ નામના મણકામાં તેનો ઇલાનુવાદ આવે છે

સ્થા-૧૬

આંગ છે. તેનો શ્રુતસ્કંધ એક છે, અધ્યયન દશ છે. વર્ગ સાત છે.^૧ દશ ઉદ્દેશન- અને અમુદ્દેશન- કાલ છે. સંખ્યાત હિતર પદ છે ચાવત્ તેમાં જિનપ્રસન્ન ભાવોને કર્કવામાં આંચા છે.

(-સમગ્ર ૧૪૩)

૬

અનુત્તરોપપાતિકદશામાં^૨ શું છે ?

અનુત્તરોપપાતિકદશામાં અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનાર સાધુઓના નગર, ઉદ્યાન, ચૈત્ય ચાવત્ માતા-પિતાનું વણું છે તેવા સાધુ સંગંધી સમવસરણુ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, આ લોક અને પરલોકની ઋદ્ધિનું વણું છે. તેમણે કરેલ લોગોનો ત્યાગ, દીધેલ દીક્ષા, કરેલ શ્રુતાભ્યાસ, આચરેલ તપોપધ્યાન, તેમનો દીક્ષાપર્યાય, તેમની પ્રતિમા, સલેખના, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, પાદપોષગમન અને છેવટે અનુત્તરમાં ઉપપાત એ વણુંવવામાં આંચું છે

વળી દેવસ્રોકમાંથી ચ્યવી તેઓ સત્કુલમાં ઉત્પન્ન થયા, દૂરી ધર્મપ્રાપ્ત કર્યો, અને છેવટે મોક્ષને પામ્યા તે પણ વણુંવવામાં આંચું છે

અનુત્તરોપપાતિકદશામાં— તીર્થકરના સમવસરણુનું, તીર્થકરના અતિશયનું, અને પરીવહને છતી યશસ્વી બનેલા, તપોબળ વડે દેહીપ્યમાન, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રવાળા

૧. વર્ગ આઠ છે, જણ સાત કલા છે તેનું કારણ એ છે કે, પ્રથમ દમ અધ્યયન રૂપ વર્ગને નથી ગણ્યો. — દીકાદાર.

૨. આ માળાના 'પાપ, પુણ્ય અને સ્વયમ' પુસ્તકમાં એને હાથાનુવા આવે છે.

અને ત્રિવિધ ગુણના ભંડાર એવા તીર્થંકરનો શિષ્યોનું, અણુગારમહર્ષિઓનું, વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓનું, તથા તેમના ગુણનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

વળી ભગવાનનું શાસન કેવી રીતે ઇવને હિતકારી છે, દેવાસુરમનુષ્યોની ઋદ્ધિ કેટલી છે, તીર્થંકરની પાસે લોકો કેવી રીતે આવે છે, તેમની સેવા કેવી રીતે કરે છે, તીર્થંકર કેવી રીતે દેવ અને મનુષ્યને ધર્મોપદેશ કરે છે, તેમના ઉપદેશ સાંભળી બધા કામભોગોને છોડીને લોકો કેવી રીતે સંયમ, તપ અને બીજા આચાર સ્વીકારે છે; અને ઘણા વર્ષની મુશ્કેલી પાળીને, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરીને, જિનવચનમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા થઈને, હૃદયથી જિનવચનની અનુમોદના કરીને, જેને જોટલા ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાય તે કરીને, લોકો કેવી રીતે ધ્યાનવાળા થઈ સમાધિમરણે મરી અનુત્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને અનુત્તરમાં અતુપમ દેવસુખ ભોગવી યથાકાલે ત્યાંથી ચ્યવી ચાવત્ સંયમ પાળી કેવી રીતે મોક્ષે જાય છે તે બધું—અને તે સિવાય બીજું ઘણું અનુત્તરોપપાતિકમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

અનુત્તરોપપાતિકની સંખ્યાત વાચના છે, સંખ્યાત અનુયોગદ્વાર છે, સંખ્યાત સંગ્રહણીઓ છે, તે નવમું ગાંગ છે, તેનો શ્રુતસ્કંધ એક છે, દશ અધ્યયન છે, ત્રણ વર્ગ છે, ઉદ્દેશન અને સમુદ્દેશનના કાલ દશ છે. સંખ્યાત હનર યદો છે, ચાવત્ જિનમત્સ ભાવેને તેમાં મર્યાદામાં આવ્યા છે

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં શું છે ?

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં એકસો આઠ^૧ પ્રશ્નો છે, ૧૦૮ અપ્રશ્નો છે, અને ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો છે. વિદ્યાતિથયેતુ^૨ વર્ણન છે. સાધકોના નાગ અને મુપણ^૩ સ્થાયે દિવ્ય સંવાદોતુ^૪ વર્ણન છે.

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં—આદર્શ^૫, અંગુષ્ઠ, બાહુ, અસિ, મણિ વસ્ત્ર અને આદિત્ય વિષયક પ્રશ્નોના; વિવિધમહાપ્રશ્નવિદ્યા, મનઃપ્રશ્નવિદ્યા, અને દેવતા જેમાં કામ કરી આપે છે તેવી વિવિધ વિદ્યાઓના પ્રશ્નોના; લોકોને વિસ્મય પમાડે તેવા મહાપ્રભાવિક પ્રશ્નોના, જે પ્રશ્નો સાંભળી લોકોને બહુ પૂર્વ કાળે કાઈ ઉત્તમ દર્મી તીર્થંકર થયા હશે તેવી પાકી યજ્ઞ થાય તેવા પ્રશ્નોના, સમજવા કઠણ પડે તેવા પ્રશ્નોના, જે સર્વસર્વજ્ઞસમ્મત હોય તેવા પ્રશ્નોના, અબુધજન પણ જેમાં વિશ્વાસ કરવા લાગી જાય તેવા પ્રત્યક્ષમાં વિશ્વાસ ઉપજાવે તેવા પ્રશ્નોના;—સ્વસમય અને પરસમયનું નિરૂપણ કરવામાં કુશલ પ્રત્યેકબુદ્ધીએ વિવિધ અર્થવાળી ભાષામાં આપેલા અને મહાવીર ભગવાને વિવિધ રીતે વિસ્તારથી જગતનું હિત સધાય તે રીતે આપેલા—જવાબોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં સંખ્યાત વાચના છે, સંખ્યાત અનુયોગ-દાર છે; યાવત્ સંખ્યાત સંગ્રહણીઓ છે. બાર અંગોમાં પ્રશ્ન-વ્યાકરણ એ દશમું અંગ છે. તેનો એક શ્રુતસ્કંધ છે. ૪૫

૧. અંગુષ્ઠ, બાહુપ્રમાદિ મત્રવિદ્યાઓના બળે પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબ હઈ દેવા તે પ્રશ્ન, પૂછવામાં ન આવે છતાં જે વિદ્યાથી માત્ર મત્રના નામથી શુભાશુભ ફળ જણાવી આપે, તે અપ્રશ્ન, અને જેમાં બનેહોય તે પ્રશ્નાપ્રશ્ન

ઉદ્દેશન-^૧ અને સમુદ્દેશન- કાલ છે સખ્યાત હજાર પદો છે.
યાવત્ જિનપ્રજ્ઞા લાવોતુ વર્ણન છે.

[—સમ ૧૪૫]

૧૧

વિપાકશ્રુતમાં^૨ શું છે?

સારાં અને માઠાં કર્મનાં વિપાક તેમાં કહેવામાં આપ્યા છે. આ શ્રુતને બે ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે એક સુખવિપાક અને બીજું દુઃખવિપાક દશ દુઃખવિપાક અને દશ સુખવિપાક છે.

દુઃખવિપાકમાં જેમને દુઃખ ભોગવવું પડે છે, તેમના નગર યાવત્ માતાપિતાનું વર્ણન છે. તથા સમવસરણુ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, ગૌતમનું નગરમાં જવું, અને સંસારની દુખપરંપરા—આ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે

સુખવિપાકમાં જેને સુખ ભોગવવું પડે છે તેમના નગરાદિતું વર્ણન છે તથા સમવસરણુ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, આ લોક અને પરલોકની ઋદ્ધિઓ, ભોગનો પરિત્યાગ, દીક્ષા, શ્રુતાભ્યાસ, તપોપધાન, દીક્ષાપર્ણ, પ્રતિમા,

૧. “આ અગતી દશ જ અધ્યયનો છે તેથી ઉદ્દેશનકાલ દશ જ સબલે, પણ સબલ છે કે બીજી કોઈ વાચના પ્રમાણે ૪૫ અધ્યયનો હોય” — એમ દીકાદાર જણાવે છે વળી અત્યારે મળી આવતા પ્રસંગાકરણમાં અહીં ગણાવેલ વિષયનું નામનિરાન પણ નથી, જે વિષે દીકાદાર આવી મોન રહે છે પણ જ્યારે પોતે પ્રસંગાકરણની દીકા લખે છે ત્યારે જણાવે છે કે પૂર્વ કાળમાં આ બધી વિધાઓ આ રાષ્ટ્રમાં હતી, પણ અત્યારે તો આમાં માત્ર પાંચ આસવ અને પાંચ સવરણુ જ વર્ણન છે.

૨. આ માળાના ‘પાપ, પુણ્ય અને સંયમ’ અથવા એનો ઇષ્ટાનુવાદ આવે છે.

સંલેખના, લક્ષ્યપ્રત્યાખ્યાન, પાદપોષગમન, દેવલોકમાં ગમન, સુકુલોત્પત્તિ, ફરી ધર્મપ્રાપ્તિ, અને મોક્ષ—આ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે.

દુઃખવિપાકમાં—હિંસા, બૃઠ, ચોરી, પરસ્ત્રી સાથે મૈથુન અને પરિશ્રદ્ધથી સંચિત પાપકર્મનો, તથા તીવ્રકષાય, ઈન્દ્રિય, પ્રમાદ, પાપપ્રવૃત્તિ, અને અશુભાધ્યવસાયથી સંચિત પાપકર્મનો વિપાક (ફલ) વર્ણવવામાં આવ્યો છે. જેમકે, કોઈ નરક અથવા તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થઈ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ઘેરાય છે; મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ પાપકર્મનાં ફળ લોગવે છે: જેમકે, કોઈનો વધ કરવામાં આવે છે, કોઈનું વૃષણ કાપી નાખવામાં આવે છે, વળી કોઈનાં નાક, કાન આદિ કાપી નાખવામાં આવે છે, કોઈના હાથ, પગ કે જીભ કાપી નાખવામાં આવે છે, કોઈને આંખમાં ગરમ સળી નાખવામાં આવે છે, કોઈને બાળી નાખવામાં આવે છે, કોઈને ચીરી નાખવામાં આવે છે, કોઈને બાંધવામાં આવે છે, કોઈને સૂળ લોકીને તો કોઈને લાકડી ભારીને બેહાલ કરી નાખવામાં આવે છે, ગરમ સીમું કોઈના પર રેડવામાં આવે છે, ગરમ તેલ કોઈના પર રેડવામાં આવે છે, કોઈને કુચ્છીમાં પકાવવામાં આવે છે, કોઈને શીતલતાથી ઠંધાવવામાં આવે છે, કોઈને કાયમ બાંધી રાખવામાં આવે છે, કોઈને લાલાથી વીંધવામાં આવે છે, કોઈની ચામડી ઉતારી લેવામાં આવે છે, કોઈને હાથમાં તેલવાળાં કપડાં વીંટી ભયંકર રીતે બાળવામાં આવે છે—આવાં આવાં ભયંકર દુઃખો લોગવવાં પડે છે. કારણ, પૂર્વ સમયમાં કરેલાં કર્મોની પરપરા તેને આવાં ભયંકર ફળ આપ્યા વિના મૂકવી નથી. પણ તેનો છૂટકાગ્ર તપમાં જે

ધૈર્યપૂર્વક લાગી જાય તો થવા સંભવ ખરો — આ બધું દુઃખવિપાકમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

ત્યાર પછી સુખવિપાકમાં, શીલવંત, સંયમી, શુણ્ણના, તપસ્વી સાધુને અનુકંપાલાવથી તથા હ્રમેશાં મનની પ્રસન્નતાથી શુભ ભાવનાવાળા થઈને જેઓ શુદ્ધ નિર્દોષ આહાર આપે છે, તેઓ ભાવશુદ્ધિ કરી કેવી રીતે ધર્મપ્રાપ્તિ કરે છે અને કેવી રીતે — જેમાં અનેક નરકાદિભવ અને દુઃખ, ભય, વિષાદ, શોક અને મિથ્યાત્વના ડુંગરો છે, જેમાં બધેય અજ્ઞાનાંધકારરૂપ ક્રીચડ હોવાથી પાર થવાનો રસ્તો મળવો મુશ્કેલ છે, જેમાં જરા, મરણ અને જન્મની ક્રુષ્ઠ ભમરીઓ છે, સોળ કપાયરૂપી હિંસક પ્રાણીઓ હોવાથી જે ભયંકર છે એવા — અનાદિ-અનંત સંસારને દૂકો કરે છે, અને કેવી રીતે તેઓ દેવાયુ બાંધે છે અને દેવના કામભોગો ભોગવી યથાકાલે વ્યુત થઈ કેવી રીતે આ નરલોકમાં આવી સુકુલમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને આયુષ્યમાન, દીર્ઘશરીરવાળા, રૂપવાન, યાવત્ આરોગ્ય અને છુદ્ધિવાળા થાય છે અને તેમને ભત્રો મળે છે, સ્વજન મળે છે, યાવત્ બધી પ્રકારની સમૃદ્ધિ મળે છે, અને તેમને વિવિધ પ્રકારના કામભોગથી કેવું સુખ મળે છે તેનું વર્ણન છે.

આવી રીતે અનાદિકાળથી ચાલી આવતી પરંપરાથી બાંધેલાં શુભ અને અશુભ બન્ને કર્મોના વિપાકો કેવી રીતે સુખ અને દુઃખ આપે છે, તે વિપાકશ્રુતમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. આ બધું એટલા માટે જણાવવામાં આવ્યું છે કે, જીવો તે વિચારી સંવેગવાળા થાય. આ સિવાય પણ બીજું ઘણું તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

વિપાકશ્રુતની સંખ્યાત વાચના છે, સંખ્યાત અનુયોગદ્વાર છે, યાવત્ સંખ્યાત સંગ્રહણીઓ છે. આ સૂત્ર અંગોમાં

અગિયારમું અંગ છે. તેનાં વીશ અધ્યયનો છે અને ઉદ્દેશન-
અને સમુદ્દેશન- કાલ પણ વીશ છે. તેનાં સંખ્યાત હજાર પદો
છે, સંખ્યાત અક્ષરો છે, યાવત્ જિનપ્રણેત્ર લાવેાનું તેમાં
વર્ણન છે.

[—સમ૦ ૧૪૧]

૧૨

દૃષ્ટિવાદમાં^૧ શું છે ?

દૃષ્ટિવાદમાં બધા લાવની પ્રકૃપણા કરવામાં આવી છે.
તેના મુખ્ય પાંચ વિભાગ છે—

૧. પરિક્રમ^૨, ૨. સૂત્રો, ૩. પૂર્વગત, ૪. અનુયોગ
અને ૫. ચૂલિકા.

(૧) પરિક્રમના પાછા સાત વિભાગ છે—સિદ્ધશ્રેણિકા,
મનુષ્યશ્રેણિકા, રૂપદશ્રેણિકા અવગાહનાશ્રેણિકા, ઉપસંપદા-
શ્રેણિકા, વિપ્રજહતશ્રેણિકા, એચુતાચ્યુતશ્રેણિકા.

સિદ્ધશ્રેણિકા પરિક્રમના પાછા ચૌદ વિભાગ છે—

માતૃકાપદ, એકાર્થિકપદ, પાદોષપદ, આકાશપદ, કેતુમૂલ,
રાશિબદ્ધ, એકગુણ, દ્વિગુણ, ત્રિગુણ, કેતુમૂલ, પ્રતિશ્રદ્ધ,
સંસાર- પ્રતિશ્રદ્ધ, નન્દાવર્ત^૩, સિદ્ધબદ્ધ.

મનુષ્યશ્રેણિકા પરિક્રમના પણ ઉપર પ્રમાણે ચૌદ
લેદો છે. અને બાકીના રૂપદશ્રેણિકાદિ પાંચ પરિક્રમના
અગિયાર લેદો છે.

સ્વસમયની અપેક્ષાએ પરિક્રમ છ જ છે. પણ સાતમે
પરિક્રમ આલ્પવિક મતાનુસારી છે. એમ સાતપરિક્રમ થાય.

૧. દૃષ્ટિવાદના દિગ્ગજ સંમત વર્ણન માટે તથા બંને પરપરાની
તે વિષે તુલના માટે બુદ્ધિ પદ્ધતિમાં બીજા બાગની પ્રગાવના.

પ્રથમના છ પરિકર્મોં સ્વસામયિક હોવાથી તેમાં ચાર નય વડે વિચાર કરવામાં આવે છે. પણ ત્રૈરાશિકની દૃષ્ટિએ તો સાતે પરિકર્મમાં ત્રણ નયથી વિચાર કરવામાં આવે છે.

(૨) સૂત્ર અઠ્યાસી છે—

ઋણુગ, પરિણુતાપરિણુત, બહુભાજ્જિક, વિપ્રત્યયિક, અનન્તર, પરંપરા, સમાન, સંયુથ, સંલિન્ન, યથાત્યાગ, સૌવસ્તિક, નંધાવતં, બહુલ, સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટ, બ્યાવતં, એવંભૂત, દિકાવતં, વતંભાનોત્પાદ, સમલિન્નૃદ, સવંતોલદ્ર, પ્રણામા અને દ્વિપ્રતિબદ્ધ; આ બાવીશે સૂત્રનો સ્વસિદ્ધાન્ત અનુસારે સ્વતંત્રભાવે વિચાર થાય છે. એ બાવીશે સૂત્રનો પરતન્ત્રપણે ગોચાલક મતાનુસારે વિચાર થાય છે; એ બાવીશે સૂત્રનો ત્રણનયથી વિચાર કરનારા ત્રૈરાશિકની દૃષ્ટિએ વિચાર થાય છે; એ બાવીશે સૂત્રનો સ્વસમયપ્રમાણે ચારે નયોની દૃષ્ટિએ વિચાર થાય છે. એમ એ બાવીશમાંના પ્રત્યેકનો ચાર પ્રકારે વિચાર થાય છે. એટલે કુલ અઠ્યાસી સૂત્ર ગણવામાં આવે છે.

(૩) પૂર્વગતમાં ૧૪ પૂર્વ છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્પાદપૂર્વ, આશ્રાયણી, વીચં, અસ્તિતાસ્તિપ્રવાદ, જ્ઞાન પ્રવાદ, સત્યપ્રવાદ, આત્મપ્રવાદ, કર્મપ્રવાદ, પ્રત્યાજ્ઞ્યાનપ્રવાદ, વિધાનુપ્રવાદ, અવન્ધ્યપ્રવાદ, પ્રાણાયુપ્રવાદ, ક્રિયાવિશાલ-પ્રવાદ અને લોકજિન્દુસાર. અત્યેક પ્રવાદની વસ્તુ તથા શ્રુતિકાવસ્તુ નીચે પ્રમાણે છે —

પ્રવાદ	વસ્તુ	શ્રુતિકાવસ્તુ
૧	૧૦	૪
૨	૧૪	૧૨
■	૮	૮

૪	૧૮	૧૦
૫	૧૨	×
૬	૨	×
૭	૧૬	×
૮	૩૦	×
૯	૨૦	×
૧૦	૧૫	×
૧૧	૧૨	×
૧૨	૧૩	×
૧૩	૩૦	×
૧૪	૨૫	×

(૪) અનુયોગના બે ભાગ છે—

મૂલ પ્રથમાનુયોગ અને ગાંડિકાનુયોગ.

મૂલપ્રથમાનુયોગમાં ભગવાન અરિહંતોના પૂર્વભવ, દેવલોકગમન, આયુ, સ્વપન, જન્મ, અભિષેક, રાજ્યલક્ષ્મી, પાલખી, પ્રતજ્ઞા, વપસ્ત્રા, આહાર, કેવલજ્ઞાન, તીર્થપ્રવર્તન, સંઘયણ, સસ્થાન, જીવ્યાર્થ, આયુ, શિષ્ય, ગણ, ગણધર, આર્યા, પ્રવર્તિની, ચતુર્વિધ સંઘનું પરિમાણ, કેવળી, મનઃપર્યાયજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, સ્વમ્યકત્વી, શ્રુતજ્ઞાની, જેઓ અનુત્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જેઓ સિદ્ધ થાય છે, જેઓ પાદપોષગમન કરે છે, જે ઉત્તમ મુનિવરો કમરજ છાંડી જોટલા ઉપવાસ કરી મોક્ષે જાય છે, —આ અને આવી બીજી બાબતો તીર્થંકર સંબંધી કહેવામાં આવે છે.

ગાંડિકાનુયોગ અનેક પ્રકારનો છે:—જેમકે, કુલકર-ગાંડિકા, તીર્થંકરગં, ગણધરગં, ચક્રધરગં, દશારગં, બલદેવગં, વાસુદેવગં, હરિવંશગં, અદ્વૈતાગં,

તપકમંગ્લં, ચિત્રાંતરગ્લં, ઉત્સર્પિણીગ્લં, અવસર્પિણીગ્લં, અને દેવ, નરક, તિર્થચગતિમાં જે વિવિધ જન્મો થાય છે તેનું વ્યાખ્યાન, આદિઆદિ ગંડિકાઓ છે.

(૫) ચૂલિકા એ આદિના ચાર પૂર્વની સમજવાની છે. યાકીનાં પૂર્વને ચૂલિકા નથી. વિગત માટે ઉપર પૂર્વનું વર્ણન જુઓ.

દૃષ્ટિવાદની વાચના સંખ્યાત છે, સંખ્યાત અનુયોગદ્વાર છે, યાવત્ સંખ્યાત સંગ્રહણીઓ છે, તે બારમું અંગ છે, તેનો શ્રુતસ્કંધ એક છે, ૧૪ પૂર્વ છે, સંખ્યાત વસ્તુ છે, સંખ્યાત ચૂલવસ્તુ છે, સંખ્યાત પ્રાણી છે, સંખ્યાત પ્રાણી-પ્રભત છે, સંખ્યાત પ્રાણીકાઓ છે, સંખ્યાત પ્રાણીપ્રાણીકા છે, સંખ્યાત હજાર પદો છે, યાવત્ તેમાં જિનપ્રજ્ઞપ્ત લાવોને કહેવામાં આવ્યા છે

[—સમ૦ ૧૪૭]

આ બાર અંગ રૂપ ગણિપિટકની વિરાધના કરીને અતીત કાલમાં અનંત, વર્તમાનકાળમાં અસંખ્યાત અને ભવિષ્યકાળમાં અનંત જીવો સંસારમાં ભગ્યા, ભમે છે, અને ભમશે.

તેથી જીલદુ, તેની આગધના કરીને અતીત કાળમાં, વર્તમાન કાળમાં અને ભવિષ્યમાં અનંત જીવો સંસારને તરી મેલે ગયા છે, જાય છે અને જશે.

જો દ્રાઢશાગ ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં હશે. તે દ્રુવ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય છે, નિત્ય છે.

જેમ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ અસ્તિકાય શાશ્વત છે, તેમ આ ગણિપિટકમાં અનંત શુદ્ધ, અનંત અણુ, અનંત હેતુ, અનંત અહેતુ, અનંત કાળ, અનંત અકાળ, અનંત

જીવ, અનન્ત આજીવ, અનન્ત લઘ્ય, અનન્ત અલઘ્ય,
અનન્ત સિદ્ધ, અનન્ત અસિદ્ધ, વિષે કહેવામા આવ્યું છે

[—સમ૦ ૧૪૮]

આ અંગાદિ વિષે પરચૂરણ

પ્રદાયય' (અધ્યયનો) નવ^૧ છે—

૧ શસ્ત્રપરિણા,

૨ લોકવિજય,

૩ શીતોષ્ણીય,

૪ સમ્યક્ત્વ,

૫ આવાગ્નિ,

૬ ધૂત,

૭ વિમોહ,

૮ ઉપધાનશ્રુત,

૯ મહાપરિણા

[—સમ૦ ૧, —સ્થા૦ ૧૬૨]

આચારપ્રકરણ^૨ પાંચ પ્રકારનો છે—

૧ અધ્યયનું પ્રતિષ્ઠાન કરતા હોવાથી આ અધ્યય્યાધ્યયનો
કહેવાય છે તે આચારમયુક્તના પ્રથમ શ્લોકમાત્રમ ત છે

૨ આચારમયુક્તની પાંચમી શૂલિકા જે નિશીથ અધ્યયન કહેવાય
છે તેનું બીજું નામ આચારપ્રકરણ પણ છે સમુચ્ચેના આચાર સભાધી
વિરોધ કહ્ય, એટલે કે પ્રાયશ્ચિત્તોનું તેમા વર્ણન હોવાથી— અને તે
પ્રાયશ્ચિત્તો મુખ્યપણે પાંચ હોવાથી અહીં તે આચારપ્રકરણના પાંચ શ્લોક
વર્ણવ્યા છે અત્યારે ઉપનબ્ધ આચારમમાથી આ નિશીથ અધ્યયનને બાદ
કરવામા આવ્યું છે, અને તે એક સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે ઉપનબ્ધ થાય છે
તેના પર ત્રિનદાસ મહાવરે ચૂલ્લી લખી છે જે હજી છપાઈ નથી આ
આચારપ્રકરણ નામના નિશીથ અધ્યયનનું મૂળ પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વ નામના નવમા
પૂર્વની તૃતીય વસ્તુના આચાર નામના વીસમા પ્રાબુતમા છે— એટલે તેને
આધારે આ નિશીથાધ્યયનની રચના કરવામા આવી ॥

૧. માસિક ઉદ્ધાતિક;

[લઘુમાસની તપસ્યા તે માસિકઉદ્ધાતિક કહેવાય છે. ઉદ્ધાત એટલે લાગપાત—અર્થાત્ આધુ કરવું. જે માસિક તપસ્યારૂપ પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી અમુક અંશ આછો કરવામાં આવે તે માસિક ઉદ્ધાતિક કહેવાય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત તો એક માસનું કહેવાય, પણ તપસ્યા ત્રીસ દિવસની નહિ પણ રજા દિવસની કરવાથી એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત માની લેવામાં આવે છે; તેથી તે લઘુમાસ કહેવાય છે.]

૨. માસિક અનુદ્ધાતિક;

[જે માસિક તપસ્યામાંથી લાગપાત કરવામાં ન આવે તે માસિક અનુદ્ધાતિક અથવા ગુરુમાસ કહેવાય છે.]

૩. ચાતુર્માસિક ઉદ્ધાતિક;

૪. ચાતુર્માસિક અનુદ્ધાતિક;

૫ આરોપણ.

[કૌર્ધપણ દોષ થયો હોય અને તેની આલોચના ગુરુ પાસે કરે, ત્યારે ગુરુ તે દોષને અનુકૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. પણ જો દોષ ધાય છતાં આલોચના ન કરે, તો દોષને અનુકૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત તો મળે જ તદ્દપરાંત તેણે તે છૂપાવ્યું તે માટે બીજા માયારૂપ દોષનું પણ મળે. આ આરોપણ કહેવાય છે.]

આરોપણના પાત્ર પ્રકાર છે—

૧. પ્રસ્થાપિતા—

[ઉપર જણાવેલ આરોપણ થયા પછી ગુરુમાસાદિ, પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ જે તપસ્યા શરૂ કરાય તે;]

૨. સ્થાપિતા-

[ગુરુ વૈયાવૃત્ય કે એવા કોઈ બીજા કારણે આરોપિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું આગળના સમય ઉપર મુલતવી રાખે છે તે,]

૩ કૃત્સ્ના-

[આ પ્રવર્તમાન શાસનમાં તપસ્થાની હિં. છ માસ પયત છે એથી વધુ પ્રાયશ્ચિત્ત જો કેઈને પ્રાપ્ત ન થયું હોય તો તે કૃત્સ્ના;]

૪. અકૃત્સ્ના-

[છ માસની મર્યાદાને ઝાળંગીને પણ કોઈને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે કરવાનું નથી, પણ કરવાનું તો છ માસ જ છે, તેથી તેવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત અકૃત્સ્ના;]

૫. હાડહાડ-

[લઘુમાસાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થયું હોય તેને અપદ્દ દર્શ દેવામાં આવે, તે].

[-સ્થા. ૪૩૩]

આચારપ્રકર ૨૮ પ્રકારે છે—

૧-૨. માસિકી આરોપણા,

૩-૪. સપ્તરાત્ર માસિકી આરોપણા,

૫-૬. સદશરાત્ર માસિકી આરોપણા,

૭-૧૨ તેવી જ રીતે છ લેહ-

દિમાસિકી આરોપણાના,

૧૩-૧૮. ત્રૈમાસિકી આરોપણાના,

૧૯-૨૪. ચાતુર્માસિકી આરોપણાના,

૧. આચારગત નિશીથાધ્યયનમા પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવેલાં તેના આધારે આ બેદ છે. આના વિવેચન માટે નિશીથાધ્યયનનો રજો ઉદેશ જોવાની બલામયુ ટીકાકાર કરે છે. નિશીથ દંતુ હવાનું નથી. મત્ર લીધોમાં ઉપદ્રવ છે. અને તે પર્વ અમુક સાધુઓને જ.

૨૫. ઉપધાતિકા આરોપણા

૨૬. અનુપધાતિકા આરોપણા,

૨૭. કૃત્ત્વના આરોપણા,

૨૮. અકૃત્ત્વના આરોપણા.

[—સમ૦ ૨૮]

આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ અને સ્થાનાંગ એ ત્રણ ગણિપિટકનાં—
આચારાંગની ચૂલિકાને ન ગણીએ તો—કુલ ૫૭
અધ્યયનો^૧ થાય છે

[—સમ૦ ૫૭]

૬ દશ અધ્યયનવાળાં શાસ્ત્રો દશ છે—

૧. કર્મવિપાકદશા (વિપાક નામનું ૧૧મું અંગ),

૨. ઉપાસકદશા (સાતમું અંગ);

૧. આચારાંગના ૨૪ (૯+૧૫ કારણ સોળમુ વિમુક્તિ૦ બાદ દેવાનું
કર્તુ છે)+૧૩ (સૂત્રકૃતાંગના ૧૬+૭)+૧૦ (સ્થાનાંગના)=૫૭. પણ એક
પ્રશ્ન રહે જ કે, મૂળમાં ચૂલિકા રાખ્ધથી વિમુક્તિ નામનું જ અધ્યયન
લેવાનું દીકાકાર જણાવે છે, તેનો આધાર શું? આચારાંગની બધી મળી
પાંચ ચૂલિકા છે નિર્ધુક્તિ (આચારાંગ નિર્ધુક્તિ—આ૦ ૧૧)ની દીકા કરતા
આચાર્ય શીલાક જણાવે છે કે, દ્વિતીયશ્રુતરકથના પ્રથમ જ અધ્યયન
એ પ્રથમ ચૂલા, બીજા (૮-૧૪) સાત એ બીજી ચૂલા, ભાનના નામનું
૧૫મું અધ્યયન ત્રીજી ચૂલા, વિમુક્તિ નામનું ૧૬મું અધ્યયન એ ચોથી
ચૂલા અને નિશીથાધ્યયન ૧૭મું એ પાંચમી ચૂલા દીકાકાર અમત્યદેવ
કહે છે કે, નિશીથાધ્યયન એ તો પ્રશ્નાનાતર હોવાથી ન ગણવું, અર્થાત્
ચોથી ચૂલા જ અત્યા રહે છે તે બાદ કરવી જોઈએ

પણ આ પ્રસ્તુત સમવાચાગ સૂત્રનો આધાર કોઈ બીજી જ વાચના
હોય જેમાં અચારે તે તે સૂત્રોમાં મળતા અધ્યયનોથી વિપરીત સંખ્યાક્રમ
હોય કાગળ, મૂળમાં એક જ ચૂલિકાનું વર્તન નથી કર્યું, પણ ચૂલિકા
માત્રનું કર્યું છે.

- ૩ અતકૃદશા (આઠમુ અંગ)^૧,
 ૪ અનુત્તરોપપાતિક દશા (નવમુ અંગ)^૨,
 ૫ આચારદશા (દશાશ્રુતસ્કંધ),
 ૬ મશ્નવ્યાકરણદશા^૩,
 ૭ બન્ધદશા^૪,
 ૮ દ્વિગૃહિદશા,
 ૯ દીર્ઘદશા,
 ૧૦ સંક્ષેપિત દશા

(૧) કર્મવિપાકદશાના દશ અધ્યયનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મૃગાપુત્ર ૨ ગોત્રાસ^૧, ૩ અડ^૨, ૪ શક^૩,
 ૫ પ્રાક્ષણ, ૬ નન્દીપેણુ^૪, ૭ શૌચ^૫, ૮ ઉદુમ્બર, ૯
 સહસોદાહ આમરક,^૬ ૧૦ કુમારલિખ્મુ^૭

૧ વર્તમાનમા આ અંગમા દશ અધ્યયનો નથી, પણ પ્રથમ વર્ગના દશ અધ્યયનો છે તેને આશ્રીને આ કથન છે એમ ટીકાકાર પ્રવાસો કરે ૨ પણ ખરી રીતે અત્યારના ઉપદ્રવ્ય અંગનો પાક જુદો જ છે એમ ગણવું જોઈએ

૨ આ અંગમા પણ હાલ દશ અધ્યયન નથી પણ ત્રણ વર્ગ છે જેમા પ્રથમ અને તૃતીય વર્ગમા ૩૩ દશ અને દ્વિતીયમા ૧૭ અધ્યયન છે ૩ આના પાકફેર વિષે પાળ્ય નોધ જુઓ ૫ ૨૪૫

૪ બન્ધદશાદિ ૪ કથા રાજો છે તે અંગે જાણતા નથી—એમ ટીકાકાર જણાવે ૬

૫ વર્તમાન વિપાકઅંગમા તેનું નામ ઉન્નિવૃત્તક છે

૬ વર્તમાનમા અમરસેન

૭ વર્તમાનમા નર્મિવર્ધન

૮ વર્તમાનમા તેનો ક્રમ આડમો છે અટી તેને ૭મું અંગુ છે

૯ વર્તમાનમા દેવદત્તા

૧૦ વર્તમાનમા અન્ન

(૨) ઉપાસકદશાના દશ અધ્યયનો છે—આનંદ, કામદેવ, શૂલણ્ણિપિતા, મુરાદેવ, સુલસાતક, કુણ્ડકૌલિક, શકગલપુત્ર, મહાશયક, નદિનીપિતા, સાલપિકાપિતા

(૩) અન્તઃકૃદશાના દશ અધ્યયનો છે^૧ —નમી, માતંગ, મોમિલ, સમજુપ્ત, સુદર્શન, જમાલી, લગાલી, કિંકમ, પલ્લતેતિય, કાલ અંગડપુત્ર

(૪) અનુત્તરોપપાતિકદશાના^૨ દશ અધ્યયનો આ છે—અપિદાસ, ધન્ય, સુનક્ષત્ર, કાર્ત્તિક,^૩ સસ્થાન, શાલિભદ્ર,^૪ આનંદ, તેતલી,^૫ દશાણ્ણભદ્ર,^૬ અતિમુક્ત^૭

(૫) આચારદશાનાં દશ અધ્યયનો આ છે—

૧ વીસ અસમાધિસ્થાન, ૨ એકવીશ શળલ, ૩ તેત્રીસ આશાતના, ૪ અષ્ટવિધ ગણિસંપત, ૫ દશ ચિત્ત સમાધિસ્થાન, ૬ અગિયાર ઉપાસકપ્રતિમા, ૭ પાર ભિક્ષુ-પ્રતિમા, ૮ પશુપણા કંટપ, ૯ ત્રીસ મોહનીયના સ્થાન, ૧૦ આજ્ઞાતિ-સ્થાન

૧ વર્તમાન અતદ્વંદશા અને અનુત્તરોંમા અતી કહેલ કરતા જે ફેરફાર છે તે માટે જુઓ ટિપ્પણ નં ૮

૨ ભગવતીંમા જણાવેલા કાર્ત્તિકથી આને જુદો ગણવો, કારણ તે તો શક થયેનો છે

૩ પ્રસિદ્ધ શાલિભદ્ર પણ આ હોય, પણ વર્તમાન અનુત્તરોંમા શાલિભદ્રનું અધ્યયન નથી

૪ જ્ઞાતાસૂત્રમા આવતા તેતલીથી આ જુદો ગણવો, કારણ તે તો મોઢે ગયો છે એમ જ્ઞાતાંમા કહ્યું છે

૫ જેનું ઈદ પોતાની સમૃદ્ધિ દાખવીને માન માળા નાખ્યું તે દશાણ્ણભદ્ર જ આ હોય, પણ કિપનબ્ધ અનુત્તરોંમા તેને વિષે અધ્યયન નથી વળી એ દશાણ્ણભદ્ર મોઢે ગયો એમ પણ કોઈકોઈ ઠેકાણે મળે છે

૬ એક અતિમુક્તકનું અધ્યયન અતદ્વંદશામા આવે છે તેનાથી આ જુદો હોવો જોઈએ, કારણ તે તો મોઢે ગયો છે

(૬) પ્રશ્નવ્યાકરણ^૧દશાનાં દશ અધ્યયનો આ છે—
ઉપમા, સખ્યા, ઋષિભાષિત, આચાર્યભાષિત, મહાવીર-
ભાષિત, દ્યોમકપ્રશ્ન, ઠેંગલપ્રશ્ન, અદાગપ્રશ્ન, અંશુકપ્રશ્ન,
બાહુપ્રશ્ન.

(૭) બાંધદશાનાં^૨ દશ અધ્યયનો—

બાંધ, મોક્ષ, દેવધિ^૩, દશારમંડલ, આચાર્ય વિપ્રતિવતી,
ઉપાધ્યાય વિપ્રતિવતી^૪, ભાવના, વિમુક્તિ, શાતા, કર્મ.

(૮) દ્વિગૃહિદશાનાં^૫ દશ અધ્યયનો—

વાહ, વિવાહ, ઉપપાત, સુસેવકૃત્સ્ન, ઠર સ્વપ્ન, ત્રીસ
મહાસ્વપ્ન, ૭૨ સર્વ સ્વપ્ન, હાર, રામ, ગ્રાપ્ત.

(૯) દ્વીધ^૬દશાનાં^૭ દશ અધ્યયન—

અંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર, શ્રીદેવી, પ્રભાવતી, દ્વીપસમુદ્રોપપત્તિ,
બહુપુત્રિકા, મંદર, સ્થવિર સંભૂતિવિશ્વથ, સ્થાવર પદ્મ,
ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ.

(૧૦) સંક્ષેપિતદશાનાં^૮ દશ અધ્યયન—

સુદ્રિકા ત્રિમાનવિભક્તિ, મહતી વિમાનવિભક્તિ,
અંગચૂલિકા, વગચૂલિકા, વ્યાખ્યાચૂલિકા, અમુલ્લોપપાત,
વરુલ્લોપપાત, ગરુડોપપાત, વેલધેરોપપાત, વૈશ્રમલ્લોપપાત.
[સ્થા. ૭૧૫]

૧. ઉપલબ્ધ પ્રશ્નમાં તે બાંધ આસન અને બાંધ સ્વપ્નનાં દશ
અધ્યયનો. ૭ છે.

૨. આ દ્વીધ મળતું નથી, પણ અધ્યયનોના નામ ઉપરથી વિવધ
કળી શકાય છે.

૩. દીકાકાર કહે છે કે આતું તે સ્વપ્ન પણ નથી સુમળ્યું.

૪. દીકાકાર કહે છે કે, આતું સ્વપ્ન પણ અજ્ઞાત છે. પણ તેનાં
અધ્યયનોમાંનાં કેટલાંક નિરમાવલિમાં મળે છે. આટી મૂળ પાઠમાં પણ
જ્ઞાતિ છે. દશને બદલે અગિયાર ગણાવ્યાં છે.

૫. આતું સ્વપ્ન અજ્ઞાત છે એમ દીકાકાર જણાવે છે.

આચારાંગનાં ચૂલિકાસહિત જાયાં મળી ૧૮૦૦૦ પદો છે
[—સમ૦ ૧૮]

આચારાંગનાં ચૂલિકા સહિત ૨૫ અધ્યયન છે—

શસ્ત્રપરિણા, લોકવિજય, શીતોષ્ણુક, સમ્યક્ત્વ,
આવન્તી, ધૃત, વિમોહ, ઉપધાનશ્રુત, મહાપરિણા, પિણ્ડેષણા,
શય્યા, ઈયાં, ભાષાધ્યયન, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપગ્રહપ્રતિમા,
સાત સપ્તૈકક,^૧ ભાવના, વિમુક્તિ

[—સમ૦ ૨૫]

ચૂલિકા સહિત આચારાંગના ૮૫ ઉદ્દેશન કાલ છે.

[—સમ૦ ૮૫]

નવ બ્રહ્મચર્યના ૫૧ ઉદ્દેશન કાલ છે.

[—સમ૦ ૫૧]

સાત સપ્તૈકક^૨ છે

[—સ્થા૦ ૫૪૫]

સૂત્રકૃત્તાંગના અધ્યયનો ૨૩ છે—

સમય, વૈતાલિક, ઉપસર્ગપરિણા, સ્ત્રીપરિણા, નરક-
વિભક્તિ, મહાવીરસ્તુતિ, કુશીલ પરિભાષા, વીર્ય, ધર્મ,
સમાધિ, ભાગ, સમવસરણુ, યાત્રાતથ્ય, મન્થ, જમહાજો,
(આયાણિય), ગાયા, પુરુરિક, ક્રિયાસ્થાન, આહાર-પરિણા,
અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, અણુગારશ્રુત (આચારશ્રુત), આદ્ર્કીય,
નાલંદીય.

[—સમ૦ ૨૩]

૧. ઉદ્દેશક વિનાના આ સાત અધ્યયનો ગણવા તેમાંનું પ્રત્યેક પણ સપ્તૈકક કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે: સ્થાન, નેત્રચિહ્ન, ઉચ્ચાર-પ્રસવણવિધિ, શબ્દ, રૂપ, પરક્રિયા અને અન્યોન્યક્રિયા. ૧૧મી અટ્ટી ચૂલિકામાં નિરૂપિત ન ગણ્યું.

ગાથા^૧ જેમાં સોળમું છે તેવાં ૧૬ અધ્યયનો છે—
સમય યાવત્ ગાથા.

[—સમ૦ ૧૬]

‘સાત મહાઅધ્યયનો^૨ કહ્યાં છે.

[—સ્થા૦ ૫૪૫]

વ્યાખ્યાપ્રશ્નસિમાં^૩ ૮૧ મહાયુગ્મ^૪ શત^૫ છે.

[—સમ૦ ૮૧]

વ્યાખ્યાપ્રશ્નસિ—ભગવતીનાં ગદ્યાં મળી ૮૪૦૦૦ પદો છે.

[—સમ૦ ૮૪]

૧૬ અધ્યયનો (જ્ઞાતાનાં) છે—

ઉત્કલમજાત, સંઘાટક, અંડ, કુમ્ભ, શેલક, તુમ્બ, રોહિણી, મલ્લી, માગંદી, ચંદ્રસા, દાવદવ, ઉદકજાત, માંડુકચ, તેતલી, નન્દીફળ, અપરકંકા, આકીણું, મુંસમા, પુવ્વરિકજાત.

[—સમ૦ ૧૬]

કર્મવિપાકનાં^૫ ૪૩ અધ્યયનો છે.

[—સમ૦ ૪૩]

દૃષ્ટિવાદનાં દશ નામ છે.

દૃષ્ટિવાદ, હેતુવાદ, ભૂતવાદ, તથ્યવાદ, સમ્યગ્વાદ, ધર્મવાદ, ભાષાવિચય, પૂર્વગત, અનુયોગગત, સર્વજ્ઞવોને સુખાવહ.

[—સ્થા૦ ૭૪૨]

૧. પ્રથમ શ્લોકધર્મા.

૨. દ્વિતીય શ્લોકધર્મા.

૩. મહાયુગ્મ એટલે રાશિવિશેષ. જે એક પ્રકારની સંખ્યા છે. તેનો જેમા વિચાર કરવામાં આવે તે પણ મહાયુગ્મ કહેવાય.

૪. અધ્યયન.

૫. સૂત્રકૃતાગનાં ૨૩ અને વિપાકનાં ૨૦ મળી ૪૩ થાય એવી સંભાવના છે, એમ ટીકાકાર જણાવે છે. પણ એને વાંચનારો જ નહીં હાલનો નોંધ.

દૃષ્ટિવાદના ચાર વિભાગ છે—

પરિક્રમ^૧, સૂત્ર, પૂર્વગત, અનુયોગ

[—સ્થાં ૨૬૨]

દૃષ્ટિવાદના ૪૬ માતૃકાપદો^૧ છે.

[—સમં ૪૬]

દૃષ્ટિવાદના બાવીશે સૂત્રનો સ્વસિદ્ધાન્ત પ્રમાણે સ્વતન્ત્રભાવે વિચાર થાય છે એ બાવીશે સૂત્રનો ત્રણ નયથી વિચાર કરનારા ત્રૈશશિકની દૃષ્ટિએ વિચાર થાય છે, એ બાવીસે સૂત્રનો સ્વસમય પ્રમાણે ચાર નયોની દૃષ્ટિએ વિચાર થાય છે

[—સમં ૨૨]

દૃષ્ટિવાદના ૮૮ સૂત્રો છે—

ઋગ્નુશ્ચુત, પરિણતાપરિણત યાવત્ અઠ્ઠાસી સૂત્રો નન્દીસૂત્ર પ્રમાણે કહેવા (બુઓ આગળ પાન ૨૪૬)

[—સમં ૮૮]

પૂર્વ^૧ ૧૪ છે—ઉત્પાદ યાવત્ બિન્દુસાર

[—સમં ૧૪]

કુ પૂર્વોની વસ્તુ નીચે પ્રમાણે છે—

પૂર્વ ^૧	વસ્તુ	સ્થાન
ઉત્પાદ	ચાર ચૂલ વસ્તુ ^૨	સ્થાં ૩૭૮
”	૧૦	” ૭૩૨
આત્રાયાણી	૧૪	સમં ૧૪
ધીય ^૩ પ્રવાદ	૮	સ્થાં ૬૨૭

૧ સકળ વાક્યમયના જેમ આ આ ઉત્પાદિ અક્ષરો માતૃકાપદ કહેવાય છે, તેમ દૃષ્ટાન્ત ઉત્ દ, વ્યય ક્રોચ એ માતૃકાપદો છે તેમના જ કાર્ત વરોયોની અપેક્ષાએ ૪૬ બેદ ઉચે એવી સંભાવના દીનાકાર કરે છે

૨ આ અને આગળ આવતી ચૂલ કે ચૂલિકા વસ્તુનો નિદેશ દિગબર પરપરામાં નથી

વીર્યપ્રવાહ	૮ શૂલિકા વસ્તુ	સ્થાન ૬૨૭
”	૭૧ પાદ્મક	સમ ૭૧
અસ્તિનાસ્તિપ્રવાહ	૧૮	સમ ૧૮
”	શૂલ ૧૦	સ્થાન ૭૩૨
સત્યપ્રવાહ	૨	સ્થાન ૧૦૬
આત્મપ્રવાહ	૧૬	સમ ૧૬
પ્રત્યાખ્યાન	૨૦	સમ ૨૦
વિદ્યાનુપ્રવાહ	૧૫	સમ ૧૫
પાણ્ડુકી	૧૩	સમ ૧૩
લોકબિન્દુસાર	૨૫	સમ ૨૫

કુ કુદ્રિકા વિમાનવિલક્ષિતા પ્રથમ વર્ગના ૩૭ ઉદ્દેશનકાલ છે. બીજા વર્ગના ૩૮ ઉદ્દેશનકાલ છે. ત્રીજા વર્ગના ૪૦ ઉદ્દેશનકાલ છે.

[—સમ ૩૭, ૩૮, ૪૦]

મહાવિમાન વિલક્ષિતા પ્રથમવર્ગના ૪૧ ઉદ્દેશનકાલ છે, બીજા વર્ગના ૪૨ ઉદ્દેશનકાલ છે, ત્રીજાવર્ગના ૪૩ ઉદ્દેશનકાલ છે, ચોથાવર્ગના ૪૪ ઉદ્દેશનકાલ છે, પાંચમા વર્ગના ૪૫ ઉદ્દેશન કાલ છે.

[—સમ ૪૧-૪૫]

દેવસ્રોકથી ચ્યુત થયેલ છવોળે કહેલાં અપિલાપિત ૪૪ અધ્યયન છે.

[—સમ ૪૪]

ઉત્તરાધ્યયન ૩૬ છે—

વિનયશ્રુત, પરીપહ, ચતુરંગ, અસંસ્કૃત, અકામમરણ, પુરુષવિદ્યા, ઉરગ્રીય, કાપિગ્રીય, નાનિમવળ્યા, દુમપત્ર, બહુદ્યુતપ્ત, હરિકેરી, ચિત્રચંદ્રન, ધૃત્વારીય, સભિષુ,

સમોદિસ્થાન, પાપશ્રમણક, સંજય, મૃગયારિકા, અનાય-
પ્રમલયા, સમુદ્રપાલિત, રથનેમી, ગૌતમ-કેશી, સમિતિ,
યશીય, સામાયારી, ખલુંકીય, મોક્ષમાર્ગગતિ, અપ્રમાદ,
તપોમાર્ગ, ચરણવિધિ, પ્રમાદસ્થાન, કમપ્રકૃતિ, લેશ્યાધ્યયન,
અણુગારમાર્ગ, જીવાજીવવિભક્તિ.

[—સમ૦ ૩૬]

દશા-કલ્પ-વ્યવહારના ૨૬ ઉદ્દેશનકાલ છે—

દશાના દશ, કલ્પના છ અને વ્યવહારના ૧૦
ઉદ્દેશનકાલ છે.

[—સમ૦ ૨૬]

ચાર પ્રજ્ઞસિદ્ધિઓ અંગભાદ્ર છે—

ચંદ્રપ્રજ્ઞસિદ્ધિ, સૂર્યપ્રજ્ઞસિદ્ધિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધિ, દ્વીપસાગર-
પ્રજ્ઞસિદ્ધિ.

[—સ્થા૦ ૨૭૭]

ત્રણ પ્રજ્ઞસિદ્ધિઓ કાલમાં લણાય છે—

ચંદ્રપ્રજ્ઞસિદ્ધિ, સૂર્યપ્રજ્ઞસિદ્ધિ, દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞસિદ્ધિ.

[—સ્થા૦ ૧૫૨]

૬. લૌકિક ક્ષુત

કાવ્યના ચાર પ્રકાર છે—

૧. ગદ્ય,
૨. પદ્ય,
૩. કથ્ય^૧,
૪. ગેયર.

[—સ્થા૦ ૩૭૬]

૧. કથાત્મક.

૨. કથા ગદ્યમાં અને ગેય પદ્યમાં સમાવી શકાય તે પદ્ય અહીં કથા
અને ગાનને જુદાં ગણ્યાં છે.

આયુર્વેદ આઠ પ્રકારનો છે—

૧. કુમારભૃત્ય — બાળચિકિત્સાશાસ્ત્ર;
૨. કાયચિકિત્સા — શરીરચિકિત્સાશાસ્ત્ર;
૩. શાલાકય^૧ — ગળાથી ઉપરના ભાગની ચિકિત્સાનું શાસ્ત્ર;
૪. શસ્ત્રકૃત્યા — શરીરમાં કાંટો વગેરે પેસી ગયાં હોય તેની ચિકિત્સા;
૫. જંગોક્તી — વિષવિદ્યાત તન્ત્ર — અગતન્ત્ર;
૬. જૂતવિદ્યા — જૂત-પિશાચાદિના શમનનું શાસ્ત્ર;
૭. દ્વારતન્ત્ર^૨ — વીધ^૩ પાત થતો હોય તેની ચિકિત્સા;
૮. રસાયન.

[—સ્થા. ૬૧૧]

નવ પ્રકારે પાપશ્રુત પ્રસંગ^૪—

૧. ઉત્પાત (સોહીનો વરસાદ આદિ કુદરતી ઉત્પાતો શાથી થાય છે, અને તેમનું શું કળ તે બતાવનાર);
૨. નિમિત્ત (અતીત વર્તમાન, અને ભવિષ્યકાળની વાત જાણવાનો ઉપાય દર્શાવનાર);
૩. મન્ત્ર (મન્ત્રવિદ્યાનું પ્રતિપાદન કરનાર);
૪. આખ્યાયક (માતાંગવિદ્યાનું શાસ્ત્ર, જેથી શુભાશુભ કહી શકાય);
૫. ચિકિત્સા (આયુર્વેદ);

૧. સગાથી જે ચિકિત્સા કરવાની હોય.

૨. મુશ્કેલીમાં આને વાજકરમ્ કહે છે. દુર્બલ મનુષ્યને ઘણાં નેરો કરનાર ચિકિત્સા.

૩. જે કુતગાત્રની આરાધના-આરોના પાપનું નિમિત્ત બને તેવાં શાસ્ત્રો. પણ જે સઘર્ષી અસાધારણ સન્નિવેશમાં એમનો અભ્યાસ કરે તો તે પાપશ્રુત નથી.

- ૬ કલા (લિખ વગેરે ૭૨ કલા સંગ્રહી);
૭. આવરણ (જેનાથી આકાશ ઢંકાય તે મહેલ, મકાન વગેરે સંગ્રહી શાસ્ત્ર-વાસ્તુવિદ્યા);
૮. અસાન (લૌકિક શ્રુત-મહાભારત, કાવ્ય નાટક ઇત્યાદિ);
૯. મિથ્યાપ્રવચન (બૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ)

[—૨૫૦ ૧૭૮]

૨૬ પ્રકારે પાપશ્રુત પ્રસંગ—

૧. લૌભ (ભૂમિસંગ્રહી થતા વિકારોનું ફળ જતાવનાર);
૨. ઉત્પાત;
૩. સ્વપ્ન (સ્વપ્નનું ફળ જતાવનાર);
૪. અંતરિક્ષ (આકાશમાં ગ્રહોની ગતિ વગેરેનું ફળ જતાવનાર);
૫. અંગ (શરીરનાં અંગ ફરકવાં આદિનું ફળ જતાવનાર);
- ૬ સ્વર (અવાજે ઉપરથી શુભાશુભ ફળ જતાવનાર);
૭. વ્યજન (શરીરનાં મપા, તલ વગેરે ચિહ્નો ઉપરથી શુભાશુભ ફળ જતાવનાર);
૮. લક્ષણ (સ્વસ્થિક વગેરે શરીરગત શુભાશુભ લક્ષણોનું ફળ જતાવનાર);

—આ આઠ શાસ્ત્રના સૂત્ર^૧, વૃત્તિ, અને વાર્તિક એમ ત્રણ ત્રણ ભેદ છે, તેથી કુલ ૨૪; અને વિકથાનુયાગર,

૧. આ મત્રાક્ષ સિવાય બાકીના શાસ્ત્રોની સખ્યા હંતર હંતર છે, અને તેમની વૃત્તિ લાખ મ્ત્રોક પ્રમાણ છે, અને વાર્તિક (વૃત્તિનું આખ્યાન) કરોડ મ્ત્રોક પ્રમાણ છે. અને અવશાસ્ત્રના સૂત્રોનું પ્રમાણ લાખ, વૃત્તિનું કરોડ, અને વાર્તિકનું અપરિમિત છે, એમ ટીકાકાર જણાવે છે.

૨ અર્થ અને કાર્યનું નિરૂપણ કરનાર શાસ્ત્ર-કામરૂપ ઇત્યાદિ.

વિદ્યાનુયોગ^૧, મન્ત્રાનુયોગ, યોગાનુયોગ^૨, તથા અન્યતીર્થિક પ્રવૃત્તાનુયોગ આ પાંચ મુળી ૨૯ થાય છે.

[—સમ૦ ૨૯]

મહા-ચિત્તના^૩ આઠ લેહ—

૧-૮. લાને યાવત્ વ્યજન.

[—૨૫૦ ૧૦૮]

ફ. નિહનવો

ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં સાત પ્રવચનનિર્ણય^૪ થયા—

નામ	ધર્મચાર	નગર
૧ બહુરત ^૫	જમાલી	શ્રાવસ્તી
૨ છવપ્રાદેશિક ^૬	તિધ્યગુપ્ત	ઋષભપુર
૩ ચાન્મક્ષિક ^૭	આપાહ	શ્વેતવિકા
૪ સામુદ્ધેદિક ^૮	અશ્વમિત્ર	મિથિલા
૫ દેહિય ^૯	ગંગા	ઉદ્ધુકાતીર

૧. શહિલી વિગેરે વિદ્યાઓની સાધના કેમ કરવી તે જતાવનાર શાસ્ત્ર.

૨. વશીકરણાદિ યોગને વર્ણવનાર શાસ્ત્ર.

૩. અતીત અનાગત, અને વર્તમાનના અતીન્દ્રિય પદાર્થોના જ્ઞાનમાં હેતુમત મોટાં શાસ્ત્ર.

૪. નિહનવ એટલે આગમપ્રતિષ્ઠાદિત વાતવનો અભિનિવેશને કારણે અપજાપ કરવો, ચોટાને અનુકૂળ એવો ૫૨૫૨૫વિબુદ્ધ અર્થ કરવો, અને ખાંભે પડાને યેન કેન પ્રકારેજ ખોટો સિદ્ધ કરવો તે. જુઓ દિપામ્બ નં. ૯.

૬ ત્રૈરાશિક^૧
૭ અષ્ટાદિક^૨

પડુલૂક
ગોળામાહિલ

અન્તર'અકા
દશપુર
[—૨૫૦ ૫૮૭]

અક્રિયાવાદી ૩ આઠ છે—

૧. એકવાદી,
૨. અનેકવાદી,
૩. મિતવાદી,
૪. નિમિત્તવાદી,
૫. સાતવાદી,
૬. સમુદ્ધેષવાદી,
૭. નિયતવાદી,
૮. પરલોક નથી એમ કહેનારા.

[—૨૫૦ ૧૦૭]

(૪) અવધિજ્ઞાન

પ્રમ અવધિ કેટલા પ્રકારનું છે ?

ઉં અવધિ બે પ્રકારનું છે :— (૧) ભવપ્રત્યય, અને
(૨) ક્ષાયોપશમિક.

એમ અહીંયાં આખું અવધિપદ^૪ કહેણું.

[— સમ ૧૫૩]

અવધિજ્ઞાન છ પ્રકારનું^૫ છે :—

૧. જુઓ દિપ્તિ નં. ૧૫.

૨. જુઓ દિપ્તિ નં. ૧૬.

૩. અક્રિયાવાદી અને તેમના ભેદની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ દિપ્તિ નં. ૧૭.

૪. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર પદ ૩૩.

૫. આ ભેદો ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનના અથવા ગુણપ્રત્યય અવધિના સમજવા ભેદીએ.

(૧) આનુગમિક [અવધિજ્ઞાનીનું અનુગમન કરે તેવું જ્ઞાન. એટલે કે, અવધિજ્ઞાની એક સ્થાન છોડી બીજે સ્થાને જાય છતાં તેનું જ્ઞાન તેની સાથે જ રહે];

(૨) અનાનુગમિક [આ અવધિ એવું હોય છે કે જે પુરુષનું અનુગમન નથી કરતું. કારણ, તેની ઉત્પત્તિમાં તે જે દેશમાં ઉત્પન્ન થયું હોય છે તે દેશ પણ નિમિત્ત હોય છે એટલે દેશાન્તરમાં પુરુષ હોય ત્યારે તે જ્ઞાન ઉપયોગી નથી — જેમ સુધરાઈનું જ્ઞાન જ્યાં હોય ત્યાં જિભા રહેનારને જ ઉપયોગી બને છે બીજાને નહિ તેમ];

(૩) વર્ધમાન [જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને પામે];

(૪) હીયમાન [જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ક્રમશઃ હાનિને પામે અને છેવટે અંગુલના અસંખ્યેય ભાગની મર્યાદાવાળું થઈ રહે];

(૫) પ્રતિપાતી [ઉત્પન્ન થયા પછી તદ્દન ચાલ્યું જાય તેવું];^૧

(૬) અપ્રતિપાતી [ઉત્પન્ન થયા પછી ચાલ્યું ન જાય તેવું].

[—સ્વા. ૫૨૬]

વિભાંગજ્ઞાન^૨ સાત પ્રકારનું છે —

૧. એક દિશામાં લોકાભિગમ;

૧. ઉત્કૃષ્ટ લોકમાત્ર મર્યાદાવાળું જ્ઞાન પ્રતિપાતી હોય છે. પણ જે જ્ઞાન અનૌકમા એક પ્રદેશને પણ જોવાની શક્તિ ધરાવે છે, તે કદી પ્રતિપાતી હોત નથી.

૨. સમ્યક્ત્વયુક્ત અવધિ હોય તે અવધિ કહેવાય; અને મિથ્યાત્વી જીવને યથેવું અવધિ વિજગ્જ્ઞાન કહેવાય. (વિ = વિપરીત, જગ = વસ્તુ વિકટપ.) ભગવદ્ગીતા વિજગ્જ્ઞાન વિષયમર્યાદાને લઈને અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે. જુઓ પૃ. ૩૨૬, શ્લોક ૮, ૯, ૧૦ ૨.

૨. પાંચ દિશામાં લોકાભિગમ;
૩. ક્રિયાવરણુ જીવ;
૪. મુદ્ધજીવ;
૫. અમુદ્ધજીવ;
૬. રૂપી જીવ;
૭. સર્વાકાંઈ જીવ.

(૧) કેઈ શ્રમણુ-બ્રાહ્મણુને એક દિશામાં લોકાભિગમ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે તેને પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર કે દક્ષિણમાં અથવા જિંચે યાવત્ સૌધર્મ સુધી લોકનું જ્ઞાન થાય છે; ત્યારે તેણે જે દિશામાં લોક જોયો હોય તે જ દિશામાં લોક છે અને બીજી નથી એવી પ્રતીતિ તેને થાય છે અને તે માનવા લાગે છે કે મને જ અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. તથા તે બીજાને એમ કહેવા લાગે છે કે જે લોકો પાંચે દિશામાં લોક છે એમ કહે છે, તે તો મિથ્યા બોલે છે.

(૨) કેઈ શ્રમણુ-બ્રાહ્મણુને પાંચે દિશામાં લોકાભિગમ વિભંગ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે તેને પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ તથા જિંચે યાવત્ સૌધર્મવિમાન સુધી લોક દેખાય છે; તેથી તે એમ સમજે છે કે લોક તો પાંચ જ દિશામાં છે; તથા મને જ અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. અને તે એમ કહેવા લાગે છે કે જે લોકો એક જ દિશામાં લોક છે એમ બોલે છે, તેઓ મિથ્યા બોલે છે.

(૩) કેઈ શ્રમણુ-બ્રાહ્મણુને ક્રિયાવરણુ-જીવ નામનું વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે તે જીવોને હિંસા કરતાં જુએ છે, ખૂડું બોલતાં જુએ છે, ચોરી કરતાં જુએ છે, મેયુન કરતાં જુએ છે, પરિવ્રજકમાં રચ્યાપચ્યા જુએ છે, અને સત્તિભોજન કરતાં જુએ છે; પણ આ બધાં કૃત્યોથી જીવોને પાપકર્મ બધાય જે તે એ નથી જોઈ શકતો.

તે ઝેમ સમજે છે કે મને જ અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે; અને તે માનવા લાગે છે કે જીવને આવરણ તો ક્રિયા-રૂપ જ છે; ક્રિયાથી ભિન્ન એવું કમરૂપ આવરણ તો છે જ નહિ. અને તે કહેવા લાગે છે કે જે શ્રમણપ્રાદ્ધણ જીવને ક્રિયાનું આવરણ નથી' ઝેમ બોલે છે, તે તો મિથ્યા બોલે છે.

(૪) કોઈ શ્રમણ-પ્રાદ્ધણને મુદ્ધથ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે તે બાહ્ય અને આભ્યંતર પુદ્ગલોને શ્રદ્ધણ કરીને તેનો નાના પ્રકારે રૂપશી કરીને વૈક્રિયશરીરની વિકુર્વણ કરતા દેવોને ભુજે છે. તેને લાગે છે કે મને જ અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી હું જોઈ શકું છું કે જીવ મુદ્ધથ - અર્થાત્ બાહ્ય અને અભ્યંતર પુદ્ગલોને શ્રદ્ધણ કરી શરીરરચના કરનાર છે. જે લોકો જીવને અમુદ્ધથ કહે છે, તે તો મિથ્યા કહે છે, ઝેમ તે બોલવા લાગે છે.

(૫) કોઈ શ્રમણ-પ્રાદ્ધણને અમુદ્ધથ વિભંગજ્ઞાન થાય છે. એટલે તે દેવોને જ આભ્યંતર અને બાહ્ય પુદ્ગલોના શ્રદ્ધણ વિના વિકુર્વણ કરતા ભુજે છે. ત્યારે તેને લાગે છે કે, મને અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે જેથી હું જોઈ શકું છું કે જીવો અમુદ્ધથ છે. અને તે ઝેમ કહેવા લાગે છે કે જે લોકો જીવને મુદ્ધથ સમજે છે તેઓ મિથ્યાવાદી છે.

(૬) રૂપીજીવ નામનું વિભંગ જ્ઞાન ત્યારે કોઈ શ્રમણ-પ્રાદ્ધણને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે વડે તે દેવોને જ બાહ્ય-આભ્યંતર પુદ્ગલોનું શ્રદ્ધણ કરીને અને શ્રદ્ધણ કર્યા વગર વિકુર્વણ કરતા ભુજે છે. તેને ઝેમ થાય છે કે, મને અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે; અને તે માનવા લાગે

છે કે, જીવ તો રૂપી છે. પછી તે, જે લોકો જીવને અરૂપી કહેતા હોય છે, તેમને મિથ્યાવાદી કહેવા મંડી જાય છે.

(૭) ‘સર્વકાંઈજીવ’ વિભંગ જ્ઞાન જ્યારે કોઈ શ્રમણ-ગ્રાહણને થાય છે, ત્યારે તે વાયુ વડે આમથી તેમ હાલતાં-ચાલતાં, કંપતાં, બીજાં પુદ્ગલ સાથે અત્રકાતાં પુદ્ગલોને જુએ છે અને તેને એમ થાય છે કે મને અતિશયવાળું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. તે એમ માનવા લાગે છે કે લોકમાં જે કાંઈ છે, તે બધું જીવ જ છે. પછી તે, જે લોકો લોકમાં જીવ અને અજીવ બન્ને માને છે, તેમને મિથ્યાવાદી કહેવા લાગી જાય છે.

આ વિભંગજ્ઞાનીને—પૃથ્વી વાયુ અને તેજસ્કાયનું ખરું જ્ઞાન હોતું જ નથી. તેથી તે વિષયમાં તે મિથ્યાભ્રમમાં પડ્યા હોય છે.

[—સ્થા. ૫૪૨]

અભિસમાગમ^૧ ત્રણ પ્રકારે છે:—

(૧) બિધ્વં, (૨) અધઃ, (૩) અને તિર્થંક.

જ્યારે કોઈ શ્રમણ-ગ્રાહણને અતિશયવાળું જ્ઞાન-દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે સાથી પહેલાં બિંચે બેઠે-જાણી શકે છે. ત્યાર પછી તેનો ઉપયોગ તિર્થંગુદ્દિષ્ટામાં પ્રવર્તે છે અને ત્યાર પછી જ અધોલોકમાં તેનો ઉપયોગ પ્રવૃત્ત થાય છે. કારણ, અધોલોક સૌથી દુરભિગમ મનાય છે.

[—સ્થા. ૨૧૩]

૧. મર્પદાપૂર્વક સમ્યક્જ્ઞાન—આ પરમાવધિ વિશે કહેવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે; કારણ, તેને અતિશયવાળું કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે કેવલજ્ઞાન તો હોઈ શકે નહિ; કારણ તેને દેશથી ક્રમિક ઉપયોગવાળું કહ્યું છે.

(૫) કેવળજ્ઞાન — હજારસ્થ અને કેવળી

નિઞ્ચન્થ અને નિઞ્ચન્થીઓ ઇચ્છે તો પણ આ સમયમાં ચાર કારણો અતિશેષ (કેવલ) જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થાય નહિ —

(૧) વારંવાર તેઓ સ્ત્રીકથા, લક્ષ્મી(લોચન)કથા, દેશકથા અને રાજકથા આ ચાર વિકથા કરતાં હોય છે;

(૨) વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ^૧ વડે આત્માને તેઓ સમ્યક્ પ્રકારે પવિત્ર કરતાં નથી;

(૩) રાત્રિના પૂર્વ અને ઉત્તર જાગમાં ધર્મધ્યાન કરતાં નથી;

(૪) નિર્દોષ અન્નની ગવેષણા કરતાં નથી.

આથી જિલહું વર્તન હોય તો નિઞ્ચન્થ અને નિઞ્ચન્થીઓને કેવળજ્ઞાન તેઓ ઇચ્છે તો ઉત્પન્ન થાય.

[—સ્થા. ૧૮૪]

કેવલીને પાંચ અનુત્તર (શ્રેષ્ઠ) છે —

૧. અનુત્તર જ્ઞાન;
૨. અનુત્તર દર્શન;
૩. અનુત્તર ચારિત્ર;
૪. અનુત્તર તપ;
૫. અનુત્તર વીર્ય.

[—સ્થા. ૪૧૦]

કેવલીને દશ અનુત્તર છે :— અનુત્તર- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, સમા, મુક્તિ (નિર્મોલતા), ઋતુતા, મૃદુતા, લમ્બતા (નમ્રતા).

[—સ્થા. ૭૧૩]

૧. અધ્યાદિનો ત્યાગ તે વિવેક; અને એકાગ્રતાપૂર્વક રસીર અને વચનના વ્યાપારનો ત્યાગ તે વ્યુત્સર્ગ.

કૃ ઇન્દ્રસ્થને ઝોળખવાનાં સાત સ્થાન :—

૧. જીવની હિંસા કરનાર હોય;
૨. જૂઠું બોલનાર હોય;
૩. ચોરી કરનાર હોય;
૪. વિષયમાં આસક્ત હોય;
૫. પૂજાસત્કારમાં રાચતો હોય;
૬. આ પાપકાય છે એમ ખીજાને કહે છતાં પોતે તે જ કરતો હોય;

૭. બોલ્યા પ્રમાણે વર્તનાર ન હોય.

કૃ આથી ઊલટું કેવળીને ઝોળખવાનાં સાત સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે :—

૧. અહિંસક હોય.

૨-૭. યાવત્ જેવું બોલે તેવું વર્તન પણ રાખે.

[—સ્થા° ૫૫°]

કૃ અવધિજ્ઞાની પ્રથમ અવધિઉપયોગની પ્રવૃત્તિ વખતે પાંચ કારણે ચલિત—ક્ષુબ્ધ થાય :—

૧. પૃથ્વીને અલ્પ જોઈને;
૨. સૂર્યમંજુના દગલારૂપ પૃથ્વીને જોઈને;
૩. મહાન અજગરનું શરીર જોઈને;
૪. અત્યન્ત સુખી અને મહત્તી ઋદ્ધિવાળા દેવને જોઈને;
૫. અને શ્રામનગરાદિમાં જેની કોઈને જાણ નથી તેવા દટાયેલા ખજાના જોઈને.

કૃ પણ કેવળજ્ઞાની આ બધું જોઈને જરાય ચલિત—ક્ષુબ્ધ થતા નથી.

[—સ્થા° ૩૬°]

કૃ ઇન્દ્રસ્થ સર્વ પ્રકારે આ પાંચને જાણે દેખે નહિ—

૧. ધર્માસ્તિકાયને,

૨. અધર્માસ્તિકાયને,
૩. આકાશાસ્તિકાયને,
૪. શરીરરહિત જીવને,
૫. પુદ્ગલ પરમાણુને.

હું જેને જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે તેવા જિન, અરિહંત, કેવળી એ પાંચેને સર્વ પ્રકારે જાણું છું.

[—સ્થા. ૪૫૦]

હું છને છન્નસ્થ સર્વ પ્રકારે જાણું દેખે નહિ :—

- ૧-૫. ધર્માસ્તિકાય યાવત્ પુદ્ગલ પરમાણુને,
૬. શબ્દને.

હું જેને જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે તે જિન, અરિહંત, કેવળી એ છયેને સર્વ પ્રકારે જાણું દેખે છે.

[—સ્થા. ૪૫૦]

હું સાતને છન્નસ્થ સર્વ પ્રકારે જાણું દેખે નહિ :—

- ૧-૬. ધર્માસ્તિકાયાદિ યાવત્ શબ્દને,
૭. ગન્ધને.

હું એ સાતેયને કેવળી સંપૂર્ણપણે જાણું.

[—સ્થા. ૫૧૭]

તેની જ રીતે ઉપરના અત્તમાં વાયુ ઉમેરીને આઠને અને તે આઠમાં ૧. આ જિન થયે કે નહિ અને ૨. આ સર્વદુઃખનો અંત કરશે કે નહિ—આ બે બાબતો ઉમેરીને દર્શને છન્નસ્થ સર્વ પ્રકારે નથી જાણુતા અને કેવળી જાણું છે તેમ સમજવું.

[—સ્થા. ૬૧૦, ૭૫૪]

૬. પ્રમાણ - નય

પ્રમાણ^૧ ચાર છે : —

(૧) દ્રવ્યપ્રમાણ, [દ્રવ્ય અર્થાત્ વસ્તુરૂપ પ્રમાણ; જેમકે ગજ જેવા દ્રવ્ય-વસ્તુ વડે શરીર વગેરેનું માપ કાઢવું, અથવા દ્રવ્યમાં કેટલા પર્યાયો છે તે જાણવા દ્રવ્યપ્રમાણના જે લેદ છે : — (૧) પ્રદેશનિષ્પન્ન, (૨) વિભાગનિષ્પન્ન પ્રદેશનિષ્પન્નના એક પ્રદેશથી માંડી અનંત પ્રદેશ સુધીના અનંત લેદ છે ત્યારે વિભાગનિષ્પન્નના પાંચ લેદ છે. — ૧. માન — ધાન્ય વગેરે માપવાનું સાધન, ૨. ઉન્માન — તોળવાનાં સાધનો, ૩ અવમાન — કાપક વગેરેને ભરવાનું સાધન ૪. ગણિત — એક, બે, ત્રણ વગેરે, ૫ પ્રતિમાન — જેનાથી સોના ચાંદીનો તોલ થાય છે તે, અથવા પૈસા વગેરે બીજી વસ્તુમાં એક વસ્તુની કિંમત આકવી તે],

(૨) ક્ષેત્રપ્રમાણ — [ક્ષેત્ર એટલે આકાશનું પ્રમાણ તે તેના પણ જે લેદ છે — ૧ પ્રદેશનિષ્પન્ન અને ૨ વિભાગનિષ્પન્ન પ્રદેશનિષ્પન્નના એક પ્રદેશથી માંડી અસંખ્યાત પ્રદેશ સુધીના લેદો છે અને વિભાગનિષ્પન્નના લેદો આગળ, હાથ, વગેરે],

(૩) કાલપ્રમાણ — [કાલપ્રમાણના પણ જે લેદ છે. — પ્રદેશનિષ્પન્ન અને વિભાગનિષ્પન્ન પ્રદેશનિષ્પન્નના એક સમયની સ્થિતિથી માંડી અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ સુધીના લેદો છે. અને વિભાગનિષ્પન્નના સમય, આવલિકા સણ, લવ, મહૂર્તાદિ]

૧ જેનાથી કોઈપણ વસ્તુનું વિરોધ જ્ઞાન થાય તે પ્રમાણ, અને પ્રમાણ — વસ્તુજ્ઞાન, માપ તે પણ પ્રમાણ ઉપર જણાવેલ ચાર લેદ અનુયોગમાં છે, સુ. ૧૩૨. તેનો વિસ્તાર આગળના સૂત્રમાં છે,

[ક્ષેત્ર અને કાલનો પણ દ્રવ્યપ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે પણ તે દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ પણ છે તેથી દ્રવ્યથી જુદું ગણાય છે.]

૪. ભાવપ્રમાણ : — [ભાવરૂપ પ્રમાણ કે ભાવોનું પ્રમાણ. તેના ત્રણ ભેદ છે : — શુણ, નય, અને સંખ્યા. જીવના શુણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે; તેમાં જ્ઞાનના ચાર ભેદ — પ્રત્યક્ષ, અનુમાન ઉપમાન, આગમ એ જ્ઞાનરૂપ પ્રમાણ છે. નયો નૈગમાદિ પ્રસિદ્ધ છે. અને સંખ્યા એક એ વગેરે].

[—સ્થા. ૨૫૮]

સાત મૂલનયો છે :—

૧. નેગમ : — [લૌકિક રૂઢિ અનુસાર શબ્દ અને અર્થને વિચાર તે નેગમ નય. જેમકે, કોઈ રોટલી માટે લોટ-ળાંધતું હોય અને આપણે પૂછીએ કે શું કરો છો ? તો જવાબ આપશે કે ‘રોટલી કંડું છું’ — આ જવાબને શ્રોતા અને વક્તા બન્ને સાચો માને છે. તેમાં લોકરૂઢિ જ મુખ્ય કારણ છે];

૨. સંઘટ્ટ : — [અનેક વસ્તુ કે વ્યક્તિઓમાં કોઈ એક સામાન્ય તત્ત્વ જોઈને તે સૌની એકતા — અભિન્નતા સ્થાપવી તે સંઘટ્ટનય. જેમકે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિ સકલ વ્યક્તિરૂપે જુદા છતાં જીવરૂપે એ બધાને એક કહી દેવા; તે જ પ્રમાણે ચેતન અને અચેતન એ સકલ વસ્તુને સત્ રૂપે એક કહી દેવી];

૩. વ્યવહાર : — [સામાન્ય તત્ત્વથી સંકલિત થયેલી વસ્તુમાં પ્રયોજનાનુસાર વિભાગ પાડવા — તેના ભેદોપભેદોનો

૧. એક જ વસ્તુને જોવાની વિચારવાની જે વિવિધ દ્રષ્ટિઓ તો નય છે. વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્ત્ય નં. ૧૮.

વિચાર કરવો તે વ્યવહારનય. જેમકે, સત્ના બે લેદ છે —
છવ અને અછવ; અછવના બે લેદ છે — સિદ્ધ અને
સંસારી; સંસારીના બે લેદ છે — ત્રસ અને સ્થાવર];

૪. ઋતુસૂત્ર : — [વસ્તુ ત્રૈકાલિક છતાં તેની વર્તમાન-
સ્થિતિનો જ પ્રધાનતયા વિચાર કરવો તે ઋતુસૂત્ર નય.
જેમકે, સુવર્ણ ત્રૈકાલિક છે છતાં ઋતુસૂત્રનયવાદી તેના
કોઈ પણ એક મોજૂદ વીંટી જેવા ઘાટનો જ વિચાર કરીને
કહે કે આ વીંટી છે];

૫. શબ્દ : — [શબ્દોના અર્થનો વિચાર કરતી વખતે
જે તેના કાલ, વયન, લિંગ ઇત્યાદિ લેદોને ધ્યાનમાં રાખીને
અર્થલેદ કરે તે — શબ્દનય. જેમકે, આ નયને મતે આજનો
ઘટ એ ગર્ધ કાલના ઘટ કરતાં જુદો છે];

૬ સમલિરૂઢ : — [પર્યાયલેદો અર્થનો લેદ કરે તે
સમલિરૂઢનય. આ નયને મતે રાજા, નૃપતિ ઇત્યાદિ પર્યાય-
વાચી શબ્દોનો અર્થ જુદો છે. જેમકે, જે શોલે તે રાજા; જે
મનુષ્યોને રહે તે નૃપ, ઇત્યાદિ];

૭ એવંભૂત : — [શબ્દોના વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ અર્થ જ્યારે
વિદ્યમાન હોય ત્યારે જ તે શબ્દથી તે અર્થને વાચ્ય માને,
અન્યથા નહિ, તે એવંભૂત નય. સમલિરૂઢને મતે રાજા
શબ્દનો વાચ્ય એટલે કે રાજા તરીકે ઓળખાતો માનવી
શોલતો ન હોય અર્થાત્ સામાન્ય વસ્તુ પહેરીને બેઠો
હોય ત્યારે પણ રાજા કહેવાય; પણ એવંભૂતનયને મતે તો
જ્યારે તે રાજાચિહ્નને ધારણ કરીને સિંહાસન પર બેઠો હોય
અને શોલતો હોય, ત્યારે જ રાજા કહેવાય, અન્યથા નહિ].

૭. દર્શનપરિણામ

દર્શન બે પ્રકારનું છે :—

૧. સમ્યગ્દર્શન અને ૨. મિથ્યાદર્શન.

(૧) સમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું છે :—

નિસર્ગસમ્યગ્દર્શન (ઉપદેશ વિના પ્રાપ્ત થતું); અને
અલિંગમસમ્યગ્દર્શન (બીજાના ઉપદેશથી થતું)

ફ નિસર્ગસમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું છે :—

પ્રતિપાતી (ચાલ્યુ જનારુ)^૧; અને અપ્રતિપાતી (ન
ચાલ્યુ જનારુ.)

ફ અલિંગમસમ્યગ્દર્શનના પણ તે જ બે પ્રકારો છે.

(૨) મિથ્યાદર્શન બે પ્રકારનું છે :—

આભિગ્રહક (જૈન તત્ત્વ સિવાયનાં બીજાં મિથ્યા
તત્ત્વોમાં શ્રદ્ધારૂપ), અને અનાભિગ્રહક (તેથી જિલકું)

ફ આભિગ્રહકમિથ્યાદર્શન બે પ્રકારનું છે—

સપયંવસિત (સમ્યગ્દર્શન થતાં ચાલ્યુ જનારુ) અને
અપયંવસિત (અભવ્યને હોતુ, જેનો કદી અંત નથી).

ફ અનાભિગ્રહકના પણ તે જ બે ભેદો છે.

[—સ્થા. ૭૦]

દર્શન^૨ આત છે—

૧ સમ્યગ્દર્શન; ૨. મિથ્યાદર્શન, ૩. સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન;

૧. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપરામ અથવા ઉપરામથી થયુ હોય તે
દર્શનમોહનીયના ઉદયથી પાછુ પણ ચાલ્યુ ભય, અને દર્શનમોહના ક્ષયથી
થયેલુ તે કદી ચાલ્યુ ન ભય.

૨. અહીયાં દર્શન શબ્દનો પ્રયોગ અજ્ઞાનરૂપ દર્શન અને સામાન્યાન-
બોધરૂપ દર્શન બે બન્ને અર્થમાં છે

૪. અક્ષદર્શન; ૫. અવ્યક્ષદર્શન; ૬. અવધિદર્શન;
૭. કેવલદર્શન.

[—સ્થાન ૫૬૫]

દર્શન આઠ છે —

૧-૭. ઉપર પ્રમાણે;

૮. સ્વપ્નદર્શન^૧.

[—સ્થાન ૬૧૮]

સરાગ સમ્યજ્ઞદર્શન^૨ દશ પ્રકારનું છે :—

૧. નિસર્ગરુચિ :—[જિનોપદિષ્ટ ભાવોને ખીજના ઉપદેશ વિના જ પોતાની મતિથી શ્રદ્ધે];

૨. ઉપદેશરુચિ :—[ખીજના ઉપદેશથી શ્રદ્ધાળુ થાય];

૩. આજ્ઞારુચિ :—[માત્ર આચાર્ય કે કોઈ ગુરુના શબ્દને યથાવત પ્રમાણ માની શ્રદ્ધાળુ થાય];

૪. સૂત્રરુચિ :—[જે સૂત્ર-શાસ્ત્રવાંચીને શ્રદ્ધાળુ થાય];

૫. ખીજરુચિ :—[જે એકાદ જીવાદિ વિષે સાલણી ખીજ તત્ત્વને પણ સમજીને શ્રદ્ધી હોય];

૬. આભગમરુચિ :—[જે શાસ્ત્રને અર્થપૂર્વક ભણે];

૭. વિસ્તારરુચિ :—[દ્રવ્યોને તથા તેમના પર્યાયોને પ્રમાણ અને નય વડે વિસ્તારથી જો ભણે];

૮. ક્રિયારુચિ :—[જેને આચરણમા રુચિ હોય];

૯. સંક્ષેપરુચિ :—[જેને ખીજ દર્શનનું જ્ઞાન ન હોય અને જૈન દર્શનનું પણ બહુ જ યોગ્ય જ્ઞાન હોય];

૧. આ દર્શન એ અવ્યક્ષદર્શનના વિશેષ બેદરપ જ સમજતું; કારણ, તેમા મનોવ્યાપાર મુખ્ય છે.

૨. આ દર્શન રુચિરૂપ છે. જેનું મોટાનીય કમ ઉપદેશોત નથી થયું અથવા કાય ૧૩ નથી થયું, તેને તે હોય છે અર્થાત્ તે દર્શનમોહના સ્વરૂપસમજન્ય છે. જુઓ ઉત્તર ૨૦ અં ૮, આ. ૧૬.

૧૦. ધર્મરુચિ:—[જેને શ્રુતધર્મ, ચારિત્રધર્મ અને અસ્તિકાય ધર્મમાં શ્રદ્ધા હોય].

[—સ્થા૦ ૭૫૧]

દં૦ ૧. નારક ત્રણ છે;—

સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ.

દં૦ ૨-૧૧. લવનપતિ ત્રણ છે નારક જેમ.

દં૦ ૨૦-૨૪. ૧૫એન્દ્રિયતિર્થચથી વૈમાનિક સુધીના છયો પચુ ત્રણ પ્રકારે છે નારક જેમ.

[—સ્થા૦ ૧૮૧]

૮. ચારિત્રપરિણામ

ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો છે :—

૧. અગાર^૨ ચારિત્રધર્મ;

૨. અણુગાર^૩ ચારિત્રધર્મ.

[—સ્થા૦ ૭૨]

કુ કુલના ચાર પ્રકાર છે :—

૧ મિન્ન—કૂટેલો;

૨. જજ્જરિત—તિરાડ પડી હોય તેવો;

૧. અહીં એકેન્દ્રિયના પાચ દડક તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયના દડકો વર્ણિત કર્યા છે, કારણ, એકેન્દ્રિયોમાં માત્ર મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે, અને દ્વીન્દ્રિયાદિ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ હોતા નથી.

૨. અગાર એટલે ઘટ ધરનારવાળાનો ચારિત્રધર્મ સમ્યક્ત્વ અને માંચ અણુમત આદિ રૂપ છે.

૩. પર વિનાના તે અણુગાર—તેમનો ચારિત્રધર્મ મૂલગુણરૂપ અને ઉત્તરગુણરૂપ છે. મૂલગુણમાં પાંચ મહામતનું પાલન અને ઉત્તરગુણમાં પિંડવિદ્યુદ્ધિ આદિ સમાવિષ્ટ છે.

૧૦. ઉદ્દિષ્ટલક્ષ્યાગી [પૂર્વોક્ત નવ પ્રતિમાયુક્ત હોય અને પોતાના માટે સંધેલા લોજનનો પણ ત્યાગ કરે અને માથે મુડન કરાવે અથવા ચોટલી માત્ર રાખે, ઘરની બાળતમાં કાંઈ કોઈ પૂછે તો માત્ર હા-ના નો ઉત્તર આપે — આર્જુ અનુધાન દશ માસ સુધી કરનારો];

૧૧. શ્રમણબૂત — સાધુ જેવો [પૂર્વોક્ત દશ પ્રતિમાધારી હોય અને મુડન કાઢે કે હોય કરે, સાધુવેશ સ્વીકારે, ઈર્ષ્યાસંમિત આદિ સાધુનો આચાર પાળે; ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થના ઘેર જાય અને કહે કે, ‘પ્રતિમાધારી શ્રાવકને ભિક્ષા આપો’; કોઈ પૂછે કે તમે કોણ છો ? તો ‘પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું’ તેવો જવાબ આપે — આર્જુ અનુધાન અગિયાર માસ પયંત્ત કરનારો]^૧.

[—સમ૦ ૧૧]

(૨) નિર્ઞન્ધ

કુ નિર્ઞન્ધ ચાર પ્રકારના છે : —

૧. રાત્નિક^૨ હોય પણ ભારેકમી^૩ હોઈ ધર્મનો અનારાધક હોય;

૧. ટીકાકાર જણાવે છે કે આ પ્રતિમા વિષે પાઠાન્તર પણ છે અને તેના ક્રમમાં પણ સહેજ ફરક છે.

દિનબર પરપરામાં — ૧. દર્શનપ્રતિમા, ૨. મત, ૩. સામાયિક, ૪. શૈવોપાસ, ૫. સચિત્ત્યાગ, ૬. સત્તિબુક્તિ અથવા દિવામૈયુનત્યાગ, ૭. બ્રહ્મચર્ય, ૮. આરબત્યાગ, ૯. પરિગ્રહત્યાગ, ૧૦. અનુમતિત્યાગ, ૧૧. ઉદ્દિષ્ટત્યાગ — આ નામો પ્રચલિત છે. જૈનસિદ્ધાન્ત સમઘ ૫૦ ૨૨.

૨. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્ન છે — તેનાથી જ જેનો વ્યવહાર ચાલતો હોય તે રાત્નિક કહેવાય. અર્થે રાત્નિકનો અર્થ પર્વાય-જ્યેષ્ઠ સંધુ લેવો — એટલે કે જેને ખીલ કરતા સાધુપણુ લીધે વધારે વર્ષ થયા હોય તેવો.

૧૦. ઉદ્દિષ્ટલક્ષ્યાગ્રી [પૂર્વોક્ત નવ પ્રતિમાયુક્ત હોય અને પોતાના માટે સંધેલા લોજનનો પણ ત્યાગ કરે અને માથે મુંડન કરાવે અથવા ચોટલી માત્ર રાજે, ઘરની બાબતમાં કંઈ કંઈ પૂછે તો માત્ર હા-નાનો ઉત્તર આપે — આર્જુન અનુષ્ઠાન દશ માસ સુધી કરનારો];

૧૧. શ્રમણમૂત — સાધુ જેવો [પૂર્વોક્ત દશ પ્રતિમાધારી હોય અને મુંડન કરાવે કે લોચ કરે, સાધુવેશ સ્વીકારે, ઈર્ષ્યામિતિ આદિ સાધુનો આચાર પાળે, લિક્ષા માટે ગૃહસ્થના ઘેર જાય અને કહે કે, ‘પ્રતિમાધારી શ્રાવકને લિક્ષા આપો’; કંઈ પૂછે કે તમે કોણ છો ? તો ‘પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું’ તેવો જવાબ આપે — આર્જુન અનુષ્ઠાન અગિયાર માસ પયન્ત કરનારો]^૧.

[- સમ ૧૧]

(૨) નિર્મન્ય

હું નિર્મન્ય ચાર પ્રકારના છે : —

૧. રાત્નિકર હોય પણ લારેકમીં હોઈ ધમનો અનારાધક હોય;

૧. દીકાકાર જણાવે છે કે આ પ્રતિમા વિષે પાઠાન્વર પણ છે અને તેના ક્રમમાં પણ સહેજ ફરક છે.

દિગ્ગજ ૫૨૫માં — ૧. દર્શનપ્રતિમા, ૨. મત, ૩. સામાયિક, ૪. પૌષ્ટોપવાસ, ૫. સચિત્તત્યાગ, ૬. સત્તિયુક્તિ અથવા દિવ્યમિથુનત્યાગ, ૭. બ્રહ્મચર્ય, ૮. આરબત્યાગ, ૯. પરિગ્રહત્યાગ, ૧૦. અનુમતિત્યાગ, ૧૧. ઉદ્દિષ્ટત્યાગ — આ નામો પ્રચલિત છે. જૈનસિદ્ધાન્ત સગ્રહ ૫૦ ૨૨.

૨. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્ન છે — તેનાથી જ જેનો વ્યવહાર ચાલતો હોય તે રાત્નિક કહેવાય. અહિં રાત્નિકનો અર્થ પર્યાય-ન્યેષ્ઠ સાધુ જેવો — એટલે કે જેને ખીલ કરતા સાધુપણ લીધે વધારે વધારે યથા હોય તેવો.

૧ ૩ કુશીલ [જેનું ગીલ ઉત્તરગુણમા ખામી આવવાથી અથવા સજ્જવનકપાયથી કુત્સિત થયું હોય તે કુશીલ બે પ્રકારના છે — પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલ જેઓ નિઞ્ઞાન્થ થવાની અભિલાષા તેા રાખે છે, પણ ઇન્દ્રિયના સચમ વિનાના હોવાથી કોઈ કોઈ વખત પિંડવિશુદ્ધિ, સમિતિ, ભાવના, તપ, ગાદિ ઉત્તરગુણ વિષેની સર્વશની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી બેસે છે, તેઓ પ્રતિસેવનાકુશીલ, અને જેઓ સચત છતાં કોઈ કોઈ વખત સજ્જવનકપાયથી બની જાય છે તેઓ કપાયકુશીલ],

૪ નિઞ્ઞાન્થ [જેના કપાય ક્ષય પામી ગયા છે તેવો ક્ષીણકપાય અથવા જેનો મોહ ઉપચાત થઈ ગયો છે તેવો ઉપચાતમોહ નિઞ્ઞાન્થ],

૫ સ્નાતક [જેણે પોતાના બધા ઘાતીક્રમને ધોઈને સાફ કરી નાખ્યા છે તે તે સયોગી અથવા અયોગી કેવળી હોય]

(૧) પુલાકનિઞ્ઞાન્થના પાંચ પ્રકાર છે —

૧ જ્ઞાનપુલાક — [જ્ઞાન સબધી અતિચાર લાગવાથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્માને નિસાર કરનાર],

૨ દર્શનપુલાક — [કુદૃષ્ટિની પ્રશસા ઇન્ધી સમ્યગ્ દર્શનને મલિન કરનાર],

૩ ચાગ્રિપુલાક — [મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ સબધી અતિચારવાળા],

૪ લિંગપુલાક — [વસ્ત્રપાત્રની મર્યાદા ઝોળ ગનાર],

૫. યથાસૂક્ષ્મપુલાક — [પ્રમાદથી અકલ્પ્ય વસ્તુ સ્વીકારનાર]

૩. કુશીલ [જેનું શીલ ઉત્તરગુણમાં ખામી આવવાથી અથવા સંત્વલનક્રિયાથી કુત્સિત થયું હોય તે. કુશીલ બે પ્રકારના છે :— પ્રતિસેવનાકુશીલ અને ક્રિયાકુશીલ. જેઓ નિઃશ્ચય થવાની અભિલાષા તો રાખે છે, પણ ઇન્દ્રિયના સંયમ વિનાના હોવાથી કોઈ કોઈ વખત પિંડવિશુદ્ધિ, સંનિર્મિત, ભાવના, તપ, આદિ ઉત્તરગુણ વિષેની સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી બેસે છે, તેઓ પ્રતિસેવનાકુશીલ; અને જેઓ સચેત છતાં કોઈ કોઈ વખત સંત્વલનક્રિયાથી બની જાય છે તેઓ ક્રિયાકુશીલ];

૪. નિઃશ્ચય [જેના ક્રિયા ક્ષય પામી ગયા છે તેવો ક્ષીણક્રિયા અથવા જેનો મોહ ઉપશાંત થઈ ગયો છે તેવો ઉપશાંતમોહ નિઃશ્ચય];

૫. સ્નાતક [જેણે પોતાનાં બધાં ધાતીક્રમને ધોઈને સાફ કરી નાખ્યાં છે તે. તે સયોગી અથવા અયોગી કેવળી હોય].

(૧) પુલાકનિઃશ્ચયના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. જ્ઞાનપુલાક : — [જ્ઞાન સંબંધી અતિચાર લાગવાથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્માને નિઃસાર કરનાર],

૨. દર્શનપુલાક : — [કુદૃષ્ટિની પ્રશંસા ઇંચી સમ્યગ્-દર્શનને મલિન કરનાર];

૩. ચારિત્રપુલાક : — [મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ સંબંધી અતિચારવાળા];

૪. લિંગપુલાક : — [વસ્ત્ર-પાત્રની મર્યાદા ઓળંગનાર];

૫. યથાત્મક્રમપુલાક : — [પ્રમાદથી અકરુણ વસ્તુ સ્વીકારનાર].

(૫) સંયમ-અસંયમ

કૃ સૂતેલા સંયતના પાંચ જાગત છે — અર્થાત્ સંયમી જો પ્રમાદી હોય તો આ પાંચ કર્મબંધના નિમિત્ત બને છે : —

૧. શબ્દ, ૨. રૂપ, ૩. રસ, ૪. ગંધ, ૫. સ્પર્શ.

કૃ પણ જાગતા સંયતના એ જ પાંચ સૂતેલા છે — અર્થાત્ અપ્રમાદી સંયતને એ પાંચ કર્મબંધનું નિમિત્ત થતા નથી.

કૃ અસંયત સૂતો હોય કે જાગતો હોય પણ તેના એ પાંચ જાગતા જ હોય છે; અર્થાત્ અસંયત પુરુષને કર્મબંધ સદા એ પાંચના નિમિત્તે થતો જ રહે છે.

[— સ્થા ૪૨૨]

એકેન્દ્રિયજીવનો વધ ન કરે તો પાંચ પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. પૃથ્વીકાયિક સંયમ,
૨. અપ્કાયિક સંયમ,
૩. તેજસ્કાયિક સંયમ,
૪. વાયુકાયિક સંયમ,
૫. વનસ્પતિકાયિક સંયમ.

[— સ્થા ૪૨૬]

દ્વિન્દ્રિયજીવોનો વધ ન કરે તો ચાર પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. જીભનું સુખ જાય નહિ,
૨. જીભનું દુઃખ આવે નહિ,
૩. સ્પર્શનું સુખ જાય નહિ,
૪. સ્પર્શનું દુઃખ આવે નહિ.

[— સ્થા ૩૬૮]

(૫) સંયમ-અસંયમ

હિ સૂતેલા સંયતના પાંચ જાગ્રત છે — અર્થાત્ સંયમી જો પ્રમાદી હોય તો આ પાંચ કર્મજાંધના નિમિત્ત બને છે : —

૧. શબ્દ, ૨. રૂપ, ૩. રસ, ૪. ગંધ, ૫ રૂપશી.

હિ પણ જાગતા સંયતના જો જ પાંચ સૂતેલા છે — અર્થાત્ અપ્રમાદી સંયતને જો પાંચ કર્મજાંધનું નિમિત્ત થતા નથી.

હિ અસંયત સૂતો હોય કે જાગતો હોય પણ તેના જો પાંચે જાગતા જ હોય છે; અર્થાત્ અસંયત પુરુષને કર્મજાંધ સદા જો પાંચના નિમિત્તે થતો જ રહે છે.

[—સ્થા૦ ૪૨૨]

એકેન્દ્રિયજીવનો વધ ન કરે તો પાંચ પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. પૃથ્વીકાયિક સંયમ,
૨. અપૃથ્વીકાયિક સંયમ,
૩. તેજસ્કાયિક સંયમ,
૪. વાયુકાયિક સંયમ,
૫. વનસ્પતિકાયિક સંયમ.

[—સ્થા૦ ૪૨૬]

દ્વિન્દ્રિયજીવોનો વધ ન કરે તો ચાર પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. જીભનું સુખ જાણ નહિ,
૨. જીભનું દુઃખ આવે નહિ,
૩. રૂપશીનું સુખ જાણ નહિ,
૪. રૂપશીનું દુઃખ આવે નહિ.

[—સ્થા૦ ૩૧૮]

મુંડ દશ છે :—

ઉપરના બંને વર્ગોના પાંચ પાંચ

(૪) આચાર

આચાર બે પ્રકારનો છે :—

૧. જ્ઞાનાચાર,
૨. નોજ્ઞાનાચાર.

નોજ્ઞાનાચાર બે પ્રકારનો છે :—

૧. દર્શનાચાર,
૨. નોદર્શનાચાર.

નોદર્શનાચાર બે પ્રકારનો છે :—

૧. ચારિત્રાચાર,
૨. નોચારિત્રાચાર.

નોચારિત્રાચાર બે પ્રકારનો છે :—

૧. તપઆચાર,
૨. વીર્યાચાર.

[—સ્થા ૦ ૮૪]

આચાર પાંચ પ્રકારનો છે —

૧. જ્ઞાનાચાર [યોગ્યકાળમાં સ્વાધ્યાયાદિ કરવાં તે];
૨. દર્શનાચાર [શાસ્ત્રમાં શંકાકોંડાદિ ન કરવાં તે];
૩. ચારિત્રાચાર [સામતિ-શુભિરૂપ];
૪. તપઆચાર [બ્રાહ્મ અનશનાદિ અને આશ્વ્યંતર

વિન્યાસપદ્ધતિનું અનુષ્ઠાન;]

૫. બે બે પ્રકારનાં [પોતાની શક્તિ છુપાવ્યા વિના જ્ઞાનાદિ બધન ન હોય તે. વિ

સ્વપવર્ણન ભગવતી (૨૦

[—સ્થા ૦ ૪૩૨

(૫) સંયમ-અસંયમ

કૃ સૂતેલા સંયતના પાંચ જાગ્રત છે — અર્થાત્ સંયમી જે પ્રમાદી હોય તો આ પાંચ કર્મબંધના નિમિત્ત બને છે : —

૧. શબ્દ, ૨. રૂપ, ૩. રસ, ૪. ગંધ, ૫. રૂપશં.

કૃ પણ જાગતા સંયતના જે જ પાંચ સૂતેલા છે — અર્થાત્ અપ્રમાદી સંયતને જે પાંચ કર્મબંધનું નિમિત્ત થતા નથી.

કૃ અસંયત સૂતો હોય કે જાગતો હોય પણ તેના જે પાંચે જાગતા જ હોય છે; અર્થાત્ અસંયત પુરુષને કર્મબંધ સદા જે પાંચના નિમિત્તે થતા જ રહે છે.

[—સ્થા૦ ૪૨૨]

એકેન્દ્રિયજીવનો વધ ન કરે તો પાંચ પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. પૃથ્વીકાયિક સંયમ,
૨. અપ્કાયિક સંયમ,
૩. તેજસ્કાયિક સંયમ,
૪. વાયુકાયિક સંયમ,
૫. વનસ્પતિકાયિક સંયમ.

[—સ્થા૦ ૪૨૬]

દ્વિ-ઇન્દ્રિયજીવોનો વધ ન કરે તો ચાર પ્રકારનો સંયમ થાય : —

૧. જીભનું સુખ બાય નહિ,
૨. જીભનું દુઃખ આવે નહિ,
૩. રૂપશંનું સુખ બાય નહિ,
૪. રૂપશંનું દુઃખ આવે નહિ.

[—સ્થા૦ ૩૧૮]

ત્રીન્દ્રિય જીવેનો વધ ન કરે તો છ સંયમ થાય : —

૧-૪. ઉપર પ્રમાણે,

૫. ગંધનું સુખ જાય નહિ,

૬. ગંધનું દુઃખ આવે નહિ.

[—સ્થાન ૫૨૧]

ચતુરિન્દ્રિયનો વધ ન કરે તો આઠ સંયમ થાય : —

૧-૬. ઉપર પ્રમાણે,

૭. નેત્રસુખ જાય નહિ,

૮. નેત્રદુઃખ આવે નહિ.

[—સ્થાન ૧૧૪]

પંચેન્દ્રિય જીવેનો વધ ન કરે તે દશ સંયમ થાય : —

૧-૮. ઉપર પ્રમાણે,

૯. કણ્ઠસુખ જાય નહિ,

૧૦. કણ્ઠદુઃખ આવે નહિ.

[—સ્થાન ૭૧૫]

કુ પંચેન્દ્રિય જીવેનો વધ ન કરે તો પાંચ સંયમ થાય : —

૧. કણ્ઠસંયમ, ૨. નેત્રસંયમ, ૩. ક્ષાણસંયમ, ૪. નિહવાસંયમ, ૫. સ્પર્શસંયમ.

કુ સર્વ જીવેનો વધ ન કરે તો પાંચ સંયમ થાય : —

૧-૫. એકેન્દ્રિયસંયમ યાવત્ પંચેન્દ્રિયસંયમ.

[—સ્થાન ૪૩૦]

સંયમ બે પ્રકારનો છે —

૧. સરાગસંયમ (રાગયુક્ત સંયમ અથવા રાગી પુરુષનો સંયમ) અને ૨. વીતરાગસંયમ.

(૧) સરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —

સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ (મોહનીયનું ઉપશમન કે ક્ષય કરનારને, દશમા શુણ્ઠસ્થાન વખતે હોતો;) અને બાહર-

૧. સૂક્ષ્મસંપરાય એટલે સૂક્ષ્મ લોભ; અને બાહર એટલે રમૂય.

સંપરાયન્સરાગસંયમ (દશમા ગુણુસ્થાન પહેલાંનાં ગુણુ-સ્થાનોમાં હોતો.)

હું સૂક્ષ્મસંપરાયન્સરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —

પ્રથમસમયસૂક્ષ્મ સં૦ અને અપ્રથમસમયસૂક્ષ્મ સં૦,
અથવા — ચરમસમયસૂક્ષ્મ સં૦ અને અચરમસમયસૂક્ષ્મ સં૦,
અથવા — સંકિલશ્યમાનસૂક્ષ્મ સં૦ અને વિશુદ્ધ્યમાનસૂક્ષ્મ સં૦^૧.

હું બાહરસ્પરાયન્સરાગ સંયમ બે પ્રકારનો છે —

પ્રથમસમયબાહર સં૦ અને અપ્રથમસમયબાહર સં૦,
અથવા — ચરમસમયબાહર સં૦ અને અચરમસમયબાહર સં૦,
અથવા — પ્રતિપાતીબાહર સં૦ અને અપ્રતિપાતીબાહર સં૦^૨.

(૨) વીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —

ઉપશાંતકપાયવીતરાગસં૦ અને ક્ષીણુકપાય વીત૩૦.

હું ઉપશાંતકપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —

પ્રથમસમયઉપશાંત૦ અને અપ્રથમસમય ઉપશાંત૦,
અથવા ચરમસમયઉપશાંત૦ અને અચરમસમયઉપશાંત૦.

હું ક્ષીણુકપાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —

મ. છન્નસ્થક્ષીણુકપાય૦ અને કા. કેવળીક્ષીણુકપાય૦.

૧. દશમા સૂક્ષ્મસંયમ ગુણુસ્થાનમાં આબ્યાના પ્રથમ સમયે અને પછીના સમયે હોતા તે પ્રથમ૦ અને અપ્રથમ૦; સૂક્ષ્મસંયમના અતિમ સમયે અને શેષ સમયે હોતા તે ચરમ૦ અને અચરમ૦; તથા ઉપશાંતક્રેણીયી પડનારને હોય તે સંકિલશ્ય૦ અને ક્રેણીયે ચડનારને હોય તે વિશુદ્ધ્યમાન સંયમ સમજવો.

૨. પ્રથમ૦ અને અપ્રથમ૦ આ બંને સંયમ સ્વીકારે તે સમયે અને ત્યાર પછીના શેષ સમયના ક્રમશઃ સમજવા; અતિમ બે ભેદો ભાવી અસંયમાપર્યા અને ક્ષપકની અપેક્ષાએ સમજવા.

૩. આ બે ભેદો ક્રમશઃ અગિયારમા અને બારમા ગુણુસ્થાનના સમજવા.

(અ) છદ્મસ્થક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—
સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીલુઃ અને બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થઃ.

સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—
પ્રથમ સમયસ્વયંઃ અને અપ્રથમસમયસ્વયંઃ; અથવા
ચરમસમયસ્વયંઃ અને અચરમસમયસ્વયંઃ

બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો
છે—

પ્રથમસમયબુદ્ધબોધિતઃ અને અપ્રથમસમયઃ, અથવા
ચરમસમયબુદ્ધઃ અને અચરમસમયઃ.

(આ) કેવળીક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—
સન્નેગીકેવળીઃ અને અન્નેગીકેવળીઃ

સન્નેગીકેવળીક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—
પ્રથમસમયસન્નેગીઃ અને અપ્રથમસમયસન્નેગીઃ;
અથવા ચરમસમયસન્નેગીઃ અને અચરમસમયસન્નેગીઃ.

અન્નેગીકેવળીક્ષીલુકધાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—
પ્રથમસમયઅન્નેગીઃ અને અપ્રથમસમયઅન્નેગીઃ,
અથવા ચરમસમયઅન્નેગીઃ અને અચરમસમયઅન્નેગીઃ.

[—સ્થા. ૭૨]

કે સંયમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧. મનઃસંયમ;
૨. વચનસંયમ;
૩. કાયસંયમ;
૪. ઉપકરણસંયમ.

કે આ જ ચાર પ્રકારે ત્યાગ અને અકિંચનતા પણ છે.

[—સ્થા. ૩૧.]

સંયમ પાંચ પ્રકારનો છે^૧ —

૧. સામાયિક સંયમ :— [સમલાવમાં રહેવા બધી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તે.^૨ તેના બે લેહ છે : ૧. ઇત્વરકાલિક અર્થાત્ ત્યાં સુધી પાંચ મહાવતોનું આરોપણ ન કર્યું હોય ત્યાં સુધીનો, અને ૨. યાવજીવિક અર્થાત્ જીવન દરે ત્યાં સુધીનો.^૩]

૨. ઉદોપસ્થાપ્ય સંયમ :— [પૂર્વ દીક્ષાપર્યાયનો છેડ કરીને ફરી મહાવતનું આરોપણ — ઉપસ્થાપન જે ચારિત્રમાં કરાય તે. તેના બે લેહ છે : ૧. ઇત્વરસામાયિકવાળા શૈક્ષને અને ચતુર્યામ તથા પંચયામમાં આવના પાશ્વનાયના માધુને જે પાંચ મહાવતનું આરોપણ થાય તે નિરતિચાર૦; અને ૨. મૂલવત અંગીકાર કર્યા બાદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવવાથી પૂર્વ પર્યાય છેદી, મહાવતનું નવેસર આરોપણ કરાય તે સાતિચાર૦]

૩. પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમ :— [વિશેષ પ્રકારનું તપ તે પરિહાર, તેનાથી શુદ્ધ થયેલ ચારિત્ર],

૪. સૂક્ષ્મસંપ્રસાય સંયમ :— [સૂક્ષ્મ લોભરૂપ કષાય ૪ જેમાં શેષ હોય તેવાનું ચારિત્ર તેના બે લેહ છે. ૧. શ્રેણી પર ચઢતાને હોતું તે ત્રિશુદ્ધચમાન; અને ૨. ઉપશ્ચમ-શ્રેણીથી પડતાને હોતું તે સંકલ્પસ્થમાન];

૧. આનું વર્ણન ભગવતી૦ ૨૦ ૨૫, ઉ૦ ૭, પૃ૦ ૫૮માં છે.

૨. સામાયિકના ઘણા અર્થ કરાય છે જેમકે, 'સમ'—રાગાદિથી રહિત ચવાની પ્રવૃત્તિ, અથવા 'સમ' એવા જ્ઞાન દ્વારા ચારિત્રનો લાભ જેથી થાય તે, અથવા ચગાદિ રહિત પુરુષ—'સમ'ને જેથી ગુણનો લાભ થાય તે, અથવા 'સમ' એટલે મૈત્રી, તેનો લાભ જેથી થાય તે.

૩. ઇત્વરકાલિક૦ પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સમયમાં હોય છે, અને યાવજીવિક૦ વચ્ચે બાકીસ અને વિદેહવાસના તીર્થ કરના તીર્થમાં હોય છે.

પ. યથાખ્યાતચારિત્ર સંયમ :—[ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ ઇદ્રસ્થને તથા સયોગી અને અયોગી કૈવળીને હોતો — કપાય વિનાનો યથાશુદ્ધ સંયમ].

[—સ્થા૦ ૪૨૮]

કુ સંયમ સાત પ્રકારનો છે —

૧. પૃથ્વીકાયિકસંયમ;
૨. અપ્કાયિકસંયમ;
૩. તેજસ્કાયિકસંયમ;
૪. વાયુકાયિકસંયમ;
૫. વનસ્પતિકાયિકસંયમ;
૬. ત્રસકાયિકસંયમ;
૭. અણુવકાયિકસંયમ.

કુ તેવી જ રીતે એ સાતેનો અસંયમ, આરંભ^૧, અનારંભ, સંરંભ, અસંરંભ, સમારંભ અને અસમારંભ પણ છે.

[—સ્થા૦ ૫૭૧]

સંયમ આઠ પ્રકારનો છે —

૧. પ્રથમસમય-સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ;
૨. અપ્રથમસમય-સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ;
૩. પ્રથમસમય-બાહરસંપરાય-સરાગસંયમ;
૪. અપ્રથમસમય-બાહરસંપરાય-સરાગસંયમ;
૫. પ્રથમસમય-ઉપશાંતકપાય-વીતરાગસંયમ;

૧. આરંભ એટલે પ્રાણને પીડા આપવી તે. અણુને તો પ્રાણ હોય નહીં, પણ અણુનાગ્રિત જે પ્રાણ હોય તેમને પીડા આપવી તે અણુ-કાયિક આરંભનો અર્થ થાય. આરંભ એટલે ઉપદ્રવ કરવો; સરંભ એટલે દિસાનો સ્પર્શ; સમારંભ એટલે પરિલાપ પહોંચાડવો તે. તેથી જલ્દય તે અનારંભ આદિ સમજવા.

૬. અપ્રથમસમય-ઉપશાંતકષાય-વીતરાગસંયમ;

૭. પ્રથમસમય-ક્ષીણકષાય-વીતરાગસંયમ;

૮. અપ્રથમસમય-ક્ષીણકષાય-વીતરાગસંયમ.

[—સ્થાન ૬૪૭]

કે સંયમ દશ પ્રકારનો છે —

૧. પૃથ્વીકાયિકસંયમ, ૨. આપ્તકાયિકસંયમ, ૩. તેજસ્કાયિકસંયમ, ૪. વાયુકાયિકસંયમ, ૫. વનસ્પતિકાયિકસંયમ, ૬. ક્ષીન્દ્રિયસંયમ, ૭. ત્રીન્દ્રિયસંયમ, ૮. ચતુરિન્દ્રિયસંયમ, ૯. પંચેન્દ્રિયસંયમ, ૧૦. અજીવકાયિકસંયમ.

કે અસંયમ પણ ઉપર પ્રમાણે દશ પ્રકારનો છે.

[—સ્થાન ૭૦૯]

સંયમ ૧૭ પ્રકારનો છે —

૧-૧૦. પૃથ્વીકાયિકસંયમ યાવત્ અજીવકાયિક સંયમ.

૧૧. પ્રેક્ષાસંયમ—વિધિપૂર્વક નિરીક્ષણ;

૧૨. ઉપેક્ષાસંયમ—શુભયોગમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભ યોગમાં નિવૃત્તિ;

૧૩. અપહૃત્યસંયમ—વિધિપૂર્વક મલત્યાગ;

૧૪. પ્રમાણનાસંયમ;

૧૫. મનઃસંયમ;

૧૬. વચનસંયમ;

૧૭. કાયસંયમ.

[—સમ. ૧૭]

અસંયમ સાત પ્રકારનો છે —

૧-૬. પૃથ્વીકાયિક યાવત્ ત્રસકાયિક;

૭. અજીવકાયિક અસંયમ.

[—સ્થાન ૧૭૧]

અસંયમ સુતર પ્રકારનો છે.—

૧-૫. પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવરકાય સંબંધી;

૬-૯. દિર્ઘેન્દ્રિયઅસયમ યાવત્ મચ્છેન્દ્રિય અસંયમ;

૧૦. અણુવકાયિક અસયમ;

૧૧. પ્રેક્ષા અસંયમ — ઉપકરણાદિને ધરાબર ધ્યાન પૂર્વક ન નિહાળવાથી થતો અસયમ;

૧૨ ઉપેક્ષા — સંયમ રાખવો જોઈએ ત્યાં ન રાખીને અસંયમમાં પ્રવૃત્તિ;

૧૩. અપદ્વૈત્ય — મલ-મૂત્ર અવિધિએ નાખવાથી થતો અસંયમ;

૧૪. અપ્રમાજ્ઞન-અસયમ;

૧૫. મન અસંયમ;

૧૬. વચન અસયમ;

૧૭. કાય અસયમ.

[—સમ૦ ૧૭]

એકેન્દ્રિયજીવની હિંસા કરનારને પાંચ અસયમ લાગે છે—

૧. પૃથ્વીકાયિક અસયમ,

૨. આકાશિક અસયમ,

૩. તેજસ્કાયિક અસંયમ,

૪. વાયુકાયિક અસયમ,

૫. વનસ્પતિકાયિક અસંયમ.

[—સ્થા૦ ૧૨૬]

દિર્ઘેન્દ્રિયજીવનો વધ કરે તો ચાર અસયમ થાય છે—

૧. જીભનું સુખ ચાહ્યું જાય,

૨. જીભનું દુઃખ આવે,

૩. સ્પર્શનું સુખ ચાહ્યું જાય,

૪. સ્પર્શનું દુઃખ આવે.

[—સ્થા૦ ૩૧૮]

ત્રિ-ઇન્દ્રિયહવનો વધ કરે તો ૭ અસંયમ થાય —

- ૧-૪. ઉપયુક્તા,
૫. ગંધનું સુખ વ્યાલ્યું જાય,
૬. ગંધનું દુઃખ આવે.

[—સ્થા ૫૨૧]

ચતુરિન્દ્રિય હવનો વધ કરે તો ૮ અસંયમ થાય છે—

- ૧-૬. ઉપયુક્તા,
૭. નેત્રસુખ જાય,
૮. નેત્રદુઃખ આવે.

[—સ્થા ૬૧૪]

પંચેન્દ્રિય હવનો વધ કરે તો ૧૦ પ્રકારનો અસંયમ થાય છે —

- ૧-૮. ઉપર પ્રમાણે,
૯. કાનનું સુખ વ્યાલ્યું જાય,
૧૦. કાનનું દુઃખ આવે.

[—સ્થા ૭૧૫]

પંચેન્દ્રિયહવનો વધ કરનાર પાંચ પ્રકારનો અસંયમ કરે છે —

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંયમ, ૨. ઘ્રાણેન્દ્રિય અસંયમ, ૩. રસનેન્દ્રિય અસંયમ, ૪. ચતુરિન્દ્રિય અસંયમ, ૫. સ્પર્શનેન્દ્રિય અસંયમ.

[—સ્થા ૪૩૦]

સર્વ પ્રાણભૂતોનો વધ કરનાર પાંચ પ્રકારનો અસંયમ કરે છે —

૧. એકેન્દ્રિય અસંયમ, ૨. દ્વીન્દ્રિય અસંયમ, ૩. ત્રીન્દ્રિય અસંયમ, ૪. ચતુરિન્દ્રિય અસંયમ, ૫. પંચેન્દ્રિય અસંયમ.

[—સ્થા ૪૩૦]

(૬) અણગારના ગુણદોષ

અણગારના ૨૭ ગુણ છે^૧ —

૧. પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ; ૨. મૃષાવાદથી વિરમણ; ૩. અદત્તાદાનથી વિરમણ; ૪. મૈથુનથી વિરમણ; ૫. પરિગ્રહથી વિરમણ; ૬. શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૭. ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહ; ૮. શ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૯. શ્રીહૃદયેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૧૦. સ્પર્શેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૧૧. ક્રોધવિવેક; ૧૨. મોહવિવેક; ૧૩. માયાવિવેક; ૧૪. લોભવિવેક; ૧૫. લાવસત્ય; ૧૬. કરણસત્ય; ૧૭. યોગસત્ય; ૧૮. ક્ષમા; ૧૯. વીતરાગતા; ૨૦. મનઃસમન્વાહાર-મનની એકાગ્રતા; ૨૧. વચનસમન્વાહાર-વચનની એકાગ્રતા; ૨૨. કાય સમન્વાહાર-કાયની એકાગ્રતા; ૨૩. જ્ઞાનસંપન્નતા; ૨૪. દર્શનસંપન્નતા; ૨૫. ચારિત્રસંપન્નતા; ૨૬. વેદનાની સહનશીલતા; ૨૭. મારણાંતિક સહનશીલતા.

[— સમ૦ ૨૭]

ગુણલ^૨ એકવીશ છે —

૧. હસ્તકમંકરનાર [અને કરાવનાર];
૨. મૈથુનસેવનાર;
૩. રાત્રિભોજન કરનાર;
૪. આધાકમી^૩ ભોજન કરનાર (સાધુને માટે બનાવેલ ભોજન કરનાર);
૫. સાગારિક ભોજન કરનાર (સ્થાન-આશ્રય આપનારના ઘરનું ભોજન કરનાર);
૬. ખરીદીને દીધેલું ખાય તે;

૧. જુઓ આવશ્યક૦ અધ્યયન ૪૫.

૨. ગુણલ એટલે કાળરચીતરું. અર્થાત્ જેનું ચારિત્ર ગુણલ-મેષ્ટ થઈ ગયું હોય તે. આનું વર્ણન દ્વારાશ્રુતસ્કંધમાં છે.

૭ જેની બાધા લીધી હોય તે ખાનાર,

૮ છ માસમા એક ગણુમાથી બીજા ગણુમા ચાલી
જનાર,

૯ એક માસની અદર પાણીમા ત્રણ વખત અવ-
ગાહન કરે તે,

૧૦ એક માસમા ત્રણ માયાસ્થાન સેવનાર.

૧૧ રાત્રિપિડ ખાનાર,

૧૨ જાણી જોઈને હિંસા કરનાર,

૧૩ જાણી જોઈને જૂઠું બોલનાર,

૧૪ જાણી જોઈને ચોરી કરનાર,

૧૫ જાણી જોઈને સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર બેસે, સૂએ કે
સ્વાધ્યાય કરે,

૧૬ જાણી જોઈને સર્વ પૃથ્વી કે સચિત્તશિલા વા
જીવજીતુવાળો જગ્યામા બેસે, સૂએ કે સ્વાધ્યાય કરે,

૧૭ સચિત્ત જલમા સ્નાન, શય્યા કે સ્વાધ્યાય કરનાર,

૧૮ જાણી જોઈને મૂળ, કદ, ત્વચા, પ્રવાહ, પુષ્પ,
ફલ, હરિત એ બધાનું લોજન કરનાર,

૧૯ વર્ષમા દશ વખત જલાવગાહન કરનાર,

૨૦ વર્ષમા દશ માયાસ્થાન મવનાર,

૨૧ વારવાર લીના હાથવાળા પાસેથી અશનાદિ લઈ
ખાનાર

[—સમ૦ ૧૧]

નિર્ગન્ધ કે નિર્ગન્ધીને આ છ કુવચનનો વ્યવહાર

કરે નહીં —

૧ અલીકવચન — [જેમકે, દિવસે કોઈ સાધુ ઝોઝા

૧ અગુત્તરમા મુખાધિત વાપાના પાંચ લગણુ બવાચ્યા છે ૧
કાગ જોઈને બોવાય ૨ સય દોષ ૩ રોદ સુદ્ધ દોષ ૪ અર્ધ
સદિત દોષ ૫ મેત્રી ચિત્તથી બોવાય અગુ ૫ ૧૯૮

ખાતો હોય પણ તેને કોઈ પૂછે ત્યારે ‘હું નથી એકં ખાતો’ એમ કહે];

૨. હીલિતવચન : — [ગણુ કે આચાર્યની ઈર્ષા થતી હોય એટલે તેમને બેઈ મોટેથી બોલે કે ‘પધારો, પધારો ગણિવર’ — આ સાચું તો છે પણ ગણીને આથી પોતાનું અપમાન જણાય છે];

૩. ખિંસિતવચન — મમ્ભેદીવચન : — [જેમકે — ‘હીક, છે તો આખરે નીચ જાતનાને’];

૪. પરુષવચન — કઠોરવચન;

૫. ગૃહસ્થવચન : — [ગૃહસ્થો જેમ સગાઈસૂચક શબ્દો વાપરે છે તેવા શબ્દો — ‘આવો ભાઈ,’ ‘કેમ છે મામા,’ ઇત્યાદિ. સાધુ તો સ્વસ્થગત્યાગી એટલે ભાઈ, મામા, ભાણેજ જેવું તેને કોઈ હોય જ નહિ];

૬. ઉપશમિતની ઉદીરણા કરી બોલવું તે : — [એક-બીજાએ પરસ્પર ખમાવી લીધું હોય અને વાતને ખતમ કરી હોય છતાં ફરી પ્રસંગ આવ્યે એ ને એ વાત કરવી — કે, ‘તે’ તો આમ કયું હતું’ ઇત્યાદિ].

[—સ્થા. ૫૧૭]

કુ સંકલેશ^૧ દશ પ્રકારનો છે —

૧. ઉપધિ^૨ સંકલેશ; ૨. ઉપાશ્રય સંકલેશ; ૩. કષાય-સંકલેશ; ૪. ભક્તપાનસંકલેશ; ૫. મનઃસંકલેશ; ૬. વચનસંકલેશ; ૭. કાયસંકલેશ; ૮. જ્ઞાનસંકલેશ; ૯. દશન-સંકલેશ; ૧૦. ચારિત્રસંકલેશ.

કુ અમુકલેશ પણ દશ છે — તે જ પ્રમાણે

[—સ્થા. ૭૩૯]

૧. સંકલેશ એટલે અસમાપ્તિ.

૨. સંયમમાં ઉપકારી દોષ તે ઉપધિ, જેમ નગર.

(૭) અણુગારના આહાર-ઉપાશ્રય

કૃષ્ણ કારણે શ્રમણનિર્ગન્થ આહાર લે તો અતિક્રમણ નથી કરતો^૧ —

૧. ભૂખના ઉપશમન માટે;
૨. વૈયાવૃત્ત્ય માટે — સેવા માટે;
૩. ઈર્ષ્યાવિશુદ્ધિ માટે;
૪. સ્વયંમાયે;
૫. પ્રાણુધારણ માટે;
૬. ધર્મચિંતાયે.

કૃષ્ણ કારણે આહાર છોડે તો શ્રમણનિર્ગન્થ અતિક્રમણ નથી કરતો —

૧. આતંક; ૨. ઉપસર્ગ; ૩. પ્રહાયચર્યાના રક્ષણ માટે;
૪. પ્રાણીદયાયે; ૫. તપ માટે; ૬. શરીરત્યાગાયે.

[—સ્થા ૦ ૫૦૦]

ગોચરચર્યાં ૭ પ્રકારની છે:—

૧. પેટા [ચોખંડી લાકડાની પેટીની જેમ ચારે દિશામાં ગોચરી કરવાનો નિયમ];

૨. અધપેટા [ચાર દિશાનુ અડધું — અર્થાત્ બે દિશા નક્કી કરી તેમાં ગોચરી કરવાનો નિયમ];

૩. ગોમૂત્રિકા [ચાલતી ગાય બિંધાછતા ત્રિકોણોની પરંપરા ધાર્ય તેમ મૂત્રોત્સર્ગ કરે છે; તેમ સામસામી આવેલાં ઘરોની બે હારોમાં એક ઘર આ હારમાથી અને

૧. અગુતર (૪. ૧૫૬)માં આનંદે એક વિશ્વજીનિ આવા જ પ્રકારનો ઉપરોસ આપ્યો છે.

૨. ગાય કે જગદ જેમ ભિયા કે હલકા પાસનો ભેદ કર્યા વિના ચરે છે, તેમ સહુએ અનાસક્તતાને ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારે જિજ્ઞાસા માટે ક્ષણે તે.

સ્થાન નિર્ગન્યને અચિત્ત જલની ત્રણ દત્તિ — ધાર કહેયે —

૧. ઉત્કૃષ્ટ [આખો દિવસ ચાલી શકે તેટલું; અથવા કમોદની કાંછ, દ્રાક્ષનું પીણું, શરબત વગેરે];

૨. મધ્યમ [આખો દિવસ ચાલે તેથી થોડું પાણી અથવા હલકી જાવના ચોખાની કાંછ];

૩. જઘન્ય [તત્કાલ પૂરતી વરસ છીંચે તેટલું પાણી, અથવા તૃણની કાંછ જેવું હલકું પીણું].

[—સ્થા० ૧૭૧]

હું એક ઉપવાસવાળા લિપ્તને ત્રણ પાનક લેવાં કહેયે —

૧. ઉત્સર્વેદિમ — જ્યાં યંગર આદિને પીસી હોય તેનું પાવણ;

૨. અંસેકિમ — જાણને ઉકાળી લે પાણીથી સીંચવામાં આવે છે તે;

૩. અવલ્લનુ પાવણ.

૧. ઉદ્દગમોપધાત [પિંડ-લોજનની ઉત્પત્તિ સંબંધી - દાતાને કારણે થતા દોષ];

૨. ઉત્પાદનોપધાત [શ્રાવક - દાતા પાસેથી પિંડ મેળવવામાં સાધુને લાગતા દોષ];^૨

૩. એપણોપધાત [ગવેષણા - અન્વેષણ-ગ્રહણ - તેને લગતા દોષો - દાતા અને સાધુ બંનેને લાગતા].^૩

હું વિશુદ્ધિ પણ ત્રણ પ્રકારની છે -

૧. ઉદ્દગમવિશુદ્ધિ;

૨. ઉત્પાદવિશુદ્ધિ;

૩. એપણાવિશુદ્ધિ.

[—સ્થાન ૧૬૪]

હું ઉપધાત પાંચ છે -

૧-૩ ઉપર કહેલા;

૪. પરિકર્મોપધાત [પરિકર્મ* જોડેલો સંસ્કાર - વસ્ત્ર-પાત્રના સંસ્કાર સંબંધી લાગતા દોષો; જેમકે વસ્ત્રને ત્રણ થીગણે જ ઉપરાઉપરી દેવાય, વધારે નહિ; વસ્ત્રને અમુક રીતે જ દ્રવ્ય, પાત્રને બધાય નહિ એવા એવા નિયમોના ભંગ કરવાથી લાગતા દોષો];

૫. પરિહરણોપધાત [પરિહરણ - પહેરવું - વાપરવું તે. નિયમ એવો છે કે, એકલા વિચરનાર - ગચ્છબ્રહ્મ સાધુએ જે ઉપકરણવસ્ત્રપાત્રાદિનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેમનો ઉપયોગ બીજાથી ન કરી શકાય આ નિયમનો ભંગ કરવાથી પરિહરણોપધાત થાય. પણ જો ગચ્છબ્રહ્મ સાધુ જો ગચ્છ

૧. વિગત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપાવ નં. ૧૬.

૨. વિગત માટે જુઓ દિપાવ નં. ૨૦.

૩. વિગત માટે જુઓ દિપાવ નં. ૨૧.

બહાર જઈને પણ હથેલી વગેરે પદાર્થોમાં આસક્તિવાળો ન થઈ ગયો હોય, તો તેના ઉપકરણનો ઉપયોગ કરવાથી દોષ લાગતો નથી. વસતિ સંબંધી નિયમ એવો છે કે જે કાળમાં જ્યાં રહ્યા ત્યાં પાછા જે માસ પહેલાં ન અથવા અને જ્યાં ચતુર્માસ રગ્યા હોય ત્યાં જે ચતુર્માસ મુખી અવાય આ નિયમનો ભંગ કરે તો પણ વસ્તિપરિહરણે ધાત દોષ લાગે].

કે વિશુદ્ધિ પણ પાંચ છે —

૧-૫. ઉપર પ્રમાણે.

[—સ્થા. ૧૧

કે ઉપધાતના દશ ભેદ છે —

૧-૫. પંચમ સ્થાન પ્રમાણે (ઉપર પ્રમાણે)

૬. જ્ઞાનોપધાત (પ્રમાદ આદિથી);

૭. દર્શનોપધાત (શંકાદિથી);

૮. ચારિત્રોપધાત (સમિતિભંગ આદિથી);

૯. અપ્રીતિકોપધાત (ચુકુ પર સ્નેહ ન સામવાદ

મિત્રભંગ થાય તે);

૧૦. સંરક્ષણોપધાત (શરીર પર મૂર્છા થવાથી)

કે વિશુદ્ધિના પણ તે જ દશ ભેદ છે.

[—સ્થા. ૧૨

કે ઉપદ્રૂત (એટલે કે લોભનસ્થાનમાં લવાયેલ લોભ ત્રણ પ્રકારનું છે —

૨. શુદ્ધોપહૃત [અલિપ્ત અથવા શુદ્ધ લોજન લાવવામાં આવે તે] ૧;

૩. સંસૃષ્ટોપહૃત [ખાવાની ઇચ્છાથી ગૃહસ્થે જેમાં હાથ નાખ્યો હોય તેવું લિપ્ત કે અલિપ્ત] ૨.

૬ અવગૃહીત (એટલે કેઈ પણ પ્રકારે કરી હાયકે લીધેલું એવું ભોજન) ત્રણ પ્રકારનું છે —

૧. અવગૃહીત — હાથથી પીરસાતું [પીરસનાર વાસણમાંથી લઈને પીરસવા જાય, પણ જમનાર લેવાની ના કહે, અને તે જ વખતે કેઈ સાધુ આવી ચડે. એટલે જમનારે સાધુને કહે કે પાત્ર ખુલ્લાં કરો, અને સાધુ જ્યારે ખુલ્લાં કરે ત્યારે પીરસનાર તે વહોરાવી દે. આમાં પીરસનારને ખીલ કેઈ ક્રિયા કરવી નથી પડી, માત્ર હાથ^૩ ગૃહસ્થની ધાળીને બદલે પાત્ર તરફ વાળવો પડ્યો છે];

૨. ભાણામાં પીરસાયેલું [જે પીરસનાર અવિચલ રહીને જમનારના ભાણામાંથી જે પહેલાં પીરસાયું હોય તે આપે, તો આ ખીજ પ્રકારનું અવગૃહીત ગણાય];

૩. મોઢામાંથી આપે [ખાતાં વધેલું પાછું પાટિયાના મોઢામાં નાખતાં નાખતાં જે દેવામાં આવે તે] ૪

[—સ્થાન ૧૮૨]

૧. આ અદ્યપોષા નામની ચોથી પિડેષણ સંબંધી સમજવું.

૨. જે અલિપ્ત હોય તો ચોથી પિડેષણ સંબંધી સમજવું.

૩. આ છટ્ટી પ્રગૃહીતા પિડેષણ સંબંધી છે. પણ એ જનન્ય પ્રકારની કહેવાય; કારણ, હજી પીરસાયું ન હતું. પીરસવા માટે પ્રસ્તુત હતું.

૪. આ ત્રીજા પ્રકારનું અવગૃહીત. અહીં મોઢામાં એવા સામાન્ય રાખેલા પાટિયાના મોઢામાં એવો અર્થ જુગુપ્સા ન થાય માટે કહ્યો છે — એમ વૃદ્ધવ્યાખ્યા છે.

(૮) અણુગારનાં વસ્ત્ર-પાત્ર-રત્નેહરણ

અયેલક પાત્ર કારણે પ્રથસ્ત કહેવાય —

- ૧ તેને પ્રત્યુષેષા (પડિલેહણ) અત્પ કરવી પડે છે,^૧
- ૨ લઘુતા પ્રથસ્ત છે માટે,^૨
- ૩ રૂપ વૈશ્વાસિક હોય છે,^૩
- ૪ અનુસાત^૪ તપનુ અનુધાન સહેજે થાય માટે,
- ૫ વિપુલ ઈન્દ્રિયનિમ્મલ થાય માટે

[—સ્થા. ૪૫૧]

ત્રણ કારણે વસ્ત્ર ધારણ કરે —

- ૧ લાજના,
- ૨ ભુશુખ્તા — (વિકૃતાંગ ભેદને રજો કાઢી પ્રવચનની ધૃત્વા કરે),
- ૩ પરીવહ (શીતોષ્ણ, હશમશકાદિ)

[—સ્થા. ૧૭૧]

નિશ્ચંચ અને નિશ્ચંચીનીએ ત્રણ પ્રકારના વસ્ત્રો રાખવા અને વાપરવા કહેવું —

- ૧ જાગમિક — ત્રણજીવના અવયવથી ઉત્પન્ન થયેલ — જીનના,
- ૨ ભાગિક — અતસી નામની વનસ્પતિના,
- ૩ સુતરાઉ

[—સ્થા. ૧૭૦]

૧ પડિલેહણમાં જોઈ સમય જવાથી એટલો સમય સ્વાધ્યાયમાં વધારે આપી શકે તે કાયદો છે

૨ લઘુતા એટલે હલકાપણ કય. ૧ ન હોય તો દ્રવ્યથી ભારે જોગ નથી કય. ૨ પરનો સારોય થતુ ન હોય તે બાવથી ભાર હલકો

૩ કય. ૧ ન પડેવાં હોય એટલે અતિષ્ઠુ સમન્વય અને તેના પર બધા વિશ્વાસ મૂકે

૪ ઉપકરણો પીનતા નામિતુ વપ ને જતવાને કશુ છે તે

નિશ્ચાન્ધિનીઓએ ચાર સંઘાટિકા - ખેડી - સાડી રાખવી અને વાપરવી કહ્યે —

૧. એક બે હાથની^૧;
- ૨-૩. બે ત્રણ હાથની^૨;
૪. એક ચાર હાથની^૩.

[—સ્થા. ૨૪૬]

નિશ્ચાન્ધ કે નિશ્ચાન્ધિનીએ પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્ર રાખવાં અને વાપરવાં કહ્યે^૪ —

૧. જાગમિક — બિનનું; ૨ લાંગિક — અતસી નામની વનસ્પતિનું, ૩. શણનું; ૪. સુતરાઉ; ૫. ઝાડની છાલનું.

[—સ્થા. ૪૪૬]

નિશ્ચાન્ધ કે નિશ્ચાન્ધિનીને પાંચ પ્રકારનાં રત્નેહરણ્ય રાખવાં અને વાપરવાં કહ્યે^૫ —

- ૧ બિનનું; ૨ બિંટના વાળનું; ૩. શણનું; ૪ ખંડવજ (તૃણવિશેષ)નું, ૫ મુગનું.

[—સ્થા. ૪૪૬]

નિશ્ચાન્ધ કે નિશ્ચાન્ધિનીને ત્રણ પ્રકારનાં પાત્ર રાખવાં અને વાપરવાં કહ્યે —

- ૧ તુંબડાનું; ૨ લાકડાનું; ૩ માટીનું.

[—સ્થા. ૧૭૦]

૧ આ ઉપાશ્રયમા ઓઢવી

૨ આમાથી એક બિદ્યાટન વખતે અને બીજી જગલ જતી વખતે ઓઢવી

૩ સમવસરણ વખતે ઓઢવાની

૪. આ સુત્ર જુદત્ત્વમા છે, ઉદે. ૩, સુ. ૨૪.

૫ આ સુત્ર જુદત્ત્વમા છે, ઉદે. ૩, સુ. ૨૫.

(૯) લિક્ષુપ્રતિમા

પ્રતિમા બે છે —

- (૧) ૧. સમાધિપ્રતિમા — [તેના બે ભેદ છે ૧ શુભ સમાધિ પ્ર૦, ૨ ચાગ્નિસમાધિ પ્ર૦],
 ૨ ઉપધાનપ્રતિમા — [ઉપધાન એટલે તપ આમા લિક્ષુની પ્રસિદ્ધ બાર પ્રતિમા અને શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાનો સમાવેશ થાય છે]
- (૨) ૧ વિવેકપ્રતિમા — [આતરિક કથાયો અને બાહ્ય ગણ, શરીર, ભેજનાદિના ત્યાગની પ્રતિમા],
 ૨ બ્યુત્સર્ગપ્રતિમા — [બ્યુત્સર્ગ એટલે કાયોત્સર્ગ]
- (૩) ૧ ભદ્રા — [પૂર્વાદિ ચારે દિશામા વારાફરતી ચાર પહોર સુધી કાયોત્સર્ગ કરવાની પ્રતિમા — આમ બે દિવસરાત સુધી કરવાનું હોય],
 ૨ સુભદ્રા — [ટીકાકાર આના ટીક અર્થ વિધેની ભણુ નથી એમ જણાવી કહે છે કે, ભદ્રા જેવી જ આ પણ હશે]
- (૪) ૧ મહાભદ્રા — [આમા પણ ભદ્રા જેમ કાયોત્સર્ગ કરવાનો હોય છે પણ તેની અવધિ આખા દિવસ રાતની અને તેવી રીતે ચાર અહોરાત્ર પચન્ત કરવાનું],
 ૨ સર્વતોભદ્રા — [દરે દિશામા આખા દિવસરાતનો કાયોત્સર્ગ દશ અહોરાત્ર સુધી કરવાની પ્રતિમા]
- (૫) ૧ દ્યુદ્રિકા એમપ્રતિમા — [એકપ્રતિમા એટલે ચેશાળ વિષયક પ્રતિમા, તેના કાલાપેક્ષાએ બે ભેદ ૧ દ્યુદ્રિકા નાની, મહત્તી એટી એકપ્રતિમા દેવની અપેક્ષાએ ગામની બહાર, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચેશાળવિષયક, અને કાલની અપેક્ષાએ શિયાગામા

કે ઉનાળામા સ્વીકારવામા આવે છે તેમાથી કુદ્રિકા મોકપ્રતિમા જો ખાઈને સ્વીકારી હોય તો છ ઉપવાસ પછી પૂરી થાય છે અને ખાધા વિના સ્વીકારી હોય તો સાત ઉપવાસ પછી પૂરી થાય છે],

- ૨ મહત્તી મોકપ્રતિમા [આ પ્રતિમા જો ખાઈને સ્વીકારી હોય તો સાત ઉપવાસે અને ખાધા વિના સ્વીકારી હોય તો ૮ ઉપવાસે પૂરી થાય છે],
— બન્નેમા ભાવથી દિવ્ય વજેરે ઉપસર્ગો સહન કરવાના હોય છે

(૬) ૧ યવમધ્યયદ્રપ્રતિમા — [યવની પેઠે મધ્યભાગમા પુષ્ટ અને ચદ્રની જેમ હાનિવૃદ્ધિવાળી તે યવમધ્યયદ્રપ્રતિમા જેમકે કોઈ સાધુ સુદ્ધિ એકમે એક કોળિયો અનાજ ખાય અને પ્રતિ-
દિન એક એક કોળિયો વધારી પૂનમે ૧૫ કોળિયા લે અને પછી વદિ એકમે પણ પદર લે અને ત્યાર પછી બીજી ક્રમશઃ એકેક ઘટાડી અમાસે એક કોળિયો લે આમ એક મહિનામા આ પ્રતિમા પૂરી થાય],

- ૨ વજ્રમધ્યયદ્રપ્રતિમા — [વજ્રની જેમ મધ્યમા પાતળી અને ચદ્રની જેમ હાનિવૃદ્ધિ મુખત — તે વજ્રમધ્યયદ્રપ્રતિમા આ પ્રતિમા વદિ એકમથી પદર કોળિયા ખાઈ શરૂ કરવામા આવે છે પછી એક એક ઘટાડી અમાસે અને સુદ્ધિ એકમે એકેક કોળિયો ખાઈ વગી સાધુ બીજી એક એક વધારી પૂનમે પદર કોળિયા લઈ પૂરી કરવામા આવે છે]

પ્રતિમા ચાર છે —

- (૧) ૧-૪ ઉપરમાંથી પ્રથમની ચાર.
- (૨) ૧-૪ „ બીજી ચાર.
- (૩) ૧-૪ „ ત્રીજી ચાર.

[—સ્થા. ૨૫૧]

પ્રતિમા પાંચ છે —

૧. ભદ્રા; ૨. સુભદ્રા; ૩. મહાભદ્રા; સર્વતોભદ્રા;^૧ ૫. ભદ્રોત્તરપ્રતિમા.^૨

[—સ્થા. ૩૬૨]

લિખુપ્રતિમા ૭ બાર છે —

૧. એક માસની; ૨. બે માસની; ૩. ત્રણ માસની; ૪. ચાર માસની; ૫. પાંચ માસની; ૬. છ માસની; ૭. સાત માસની; ૮. પ્રથમ સાત રાત્રિદિવસની; ૯. દ્વિતીય સાત રાત્રિદિવસની; ૧૦. તૃતીય સાત રાત્રિદિવસની; ૧૧. અહોરાત્રિની; ૧૨. એક રાત્રિની.

[—સમ. ૧૧]

પરવૈયાવૃત્ત્યકર્મપ્રતિમા [એટલે કે બીજાની સેવા કરવાનો અભિગ્રહ કે પ્રતિજ્ઞા] ૯૧ કહી છે.

[—સમ. ૬૧]

પ્રતિમા ૯૨ છે.^૫

[—સમ. ૬૧]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પત્ત નં. ૨૨.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પત્ત નં. ૨૩.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પત્ત નં. ૨૪.

૪. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પત્ત નં. ૨૫.

૫. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પત્ત નં. ૨૬.

હું પ્રતિભાધારી સાધુએ ત્રણ ઉપાશ્રયનું પ્રતિલેખન (નિરીક્ષણ) કરવું જોઈએ —

૧. આગમનગૃહ — મુસાફરખાનું—ધર્મશાળા;

૨. વિવૃત્તગૃહ [ચારે દિશાએ કે એક, બે કે ત્રણ દિશાએ ખુલ્લું હોય અને છાપસા વિનાનું હોય તેવું ઘર];

૩. વૃક્ષમૂળ.

હુંએ ત્રણનું અનુશાપન (અર્થાત્ રજા માગવી તે) તથા ઉપાદાન પણ કહ્યે.

હું તેવી જ રીતે પ્રતિલેખન, અનુશાપન અને ઉપાદાન આ ત્રણ સંચારાનું પણ સમજવું —

૧. પૃથ્વીશિલા,

૨. કાષ્ઠશિલા,

૩. યથાસંસ્તૃત — જેવું પાથરેલું મળે તેવું.

[—સ્થા. ૧૬૧]

પ્રતિભાધારી સાધુને ચાર પ્રકારની ભાષા કહ્યે —

૧. યાચની [શાસ્ત્રમાં કદ્યા પ્રમાણે કોઈ ચીજ માગવી તે];

૨. પૃચ્છની [કોઈ બાબત પૂછવા માટે વાપરવી પડે તે];

૩. અનુશાપની [પારકી ચીજ વાપરવાની રજા માગવા માટે];

૪. પૂછે તેના ઉત્તરવાણી.

[—સ્થા. ૧૩૭]

ત્રણ મામની લિક્ષુપ્રતિમા જેણે સ્વીકારી હોય તેના શ્રમભૂનિર્ગન્થને ત્રણ દત્ત લોજનની અને ત્રણ દત્ત પાનની કહ્યે.

[—સ્થા. ૧૮૨]

તેવી જ રીતે પાંચ માસની લિશ્તુપ્રતિમાવાળાને પાંચ દત્તિ લોજનની અને પાંચ દત્તિ પાનની સ્વીકારવી કહ્યે.
[—સ્થાન ૪૨૪]

હું એક રાત્રિની લિશ્તુપ્રતિમાનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન ન કરનાર પ્રતિમાધારી નિર્ઘન્યને અહિતકર્તા યાવત્ અશુભળાંધી ત્રણ બાળતો છે—

૧. ઉન્માદી થઈ જાય, કે
૨. દીર્ઘકાલિક રોગાતંકને પામે, કે
૩. કેવલીપ્રજ્ઞાન ધર્મથી જ્રષ્ટ થાય.

હું પણ જો સમ્યક્ પાલન કરે તો આ ત્રણ બાળતો હિતકારી યાવત્ શુભ નીવડે છે—

૧. અવધિજ્ઞાન પામે, કે
૨. મન.પર્યાયજ્ઞાન પામે, કે
૩. કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

[—સ્થાન ૧૮૧]

સપ્તસપ્તમિકા^૧ લિશ્તુપ્રતિમાની યથાસૂત્રાર્થ આરાધના ૪૯ રાત્રિદિવસ અને તેમાં ૧૯૬ લિક્ષાથી થાય છે.

[—સ્થાન ૫૪૫, —સપ્ત ૪૯]

અષ્ટઅષ્ટમિકા^૨ લિશ્તુપ્રતિમાની યથાસૂત્રાર્થ આરાધના ૬૪ રાત્રિદિવસ અને તેમાં ૨૮૮ લિક્ષાથી થાય છે.

[—સ્થાન ૬૪૫, —સપ્ત ૬૪]

૧. સાત સપ્તકો એટલે કે ૪૦ દિવસ દરેક સપ્તકમાં દત્તિએ વધતી જાય. તેમજ પ્રથમ સપ્તકમાં દરેક દિવસે એક જ દત્તિ, એમ સાતમામાં દરેક દિવસે સાત દત્તિ. બધી મળી (૭+૧૪+૨૧+૨૮+૩૫+૪૨+૪૯) ૧૯૬ દત્તિ.

૨. આઠ દિવસનું એક એવા આઠ જાય. દત્તિએ નિયમ ઉપર પ્રમાણે કુલ ૨૮૮ દત્તિ થાય.

નવનવમિકા^૧ લિધુપ્રતિમાની યથાસ્ત્રાથ^૨ સમ્યક્
આરાધના ૮૧ દિવસ અને તેમાં ૪૦૫ લિક્ષાથી થાય છે.
[—સમ૦ ૮૧, —સ્થા૦ ૬૮૭]

દશદશમિકા^૨ લિધુપ્રતિમાની યથાસ્ત્રાથ^૨ સમ્યક્
આરાધના ૧૦૦ દિવસ અને ૫૫૦ લિક્ષાથી થાય છે.
[—સમ૦ ૧૦૦, —સ્થા૦ ૭૭૦]

એકલવિહારપ્રતિમા સ્વીકારનાર અણુગ્રામમાં આઠ ગુણુ
હોવા આવશ્યક છે —

૧. શ્રદ્ધા; ૨. સત્ય; ૩. મેધા; ૪. બહુશ્રુતતા; ૫. શક્તિ;
૬. અદ્વપાધિકરણતા — કલહરહિતતા; ૭. ધૃતિ; ૮. વીર્ય.
[—સ્થા૦ ૫૬૪]

કુ શય્યાપ્રતિમા (શય્યા વિષેના નિયમ) ચાર છે —

૧. પાટ વગેરે જે ઉદ્દિષ્ટ છે તેમાંનું કોઈ પણ
એક લેવું;
૨. પ્રથમથી નક્કી કરી શખવું કે અમુક લઈશ અને
પછી જો તે જોવામાં આવે તો જ લેવું, ખીજું ન લેવું;
૩. તે પણ જો આશ્રય દેનારનું હોય તો જ લેવું,
ખીજાનું લાવીને આપે તો ન લેવું;
૪. તે પણ જો પાથરેલ હોય તો જ લેવું.

કુ વસ્ત્રપ્રતિમા ચાર છે —

૧. સુતરાઉ વગેરે જે ઉદ્દિષ્ટ છે તે યાચીશ;
૨. નજરે ચડેલું યાચીશ;
૩. આશ્રય આપનાર ગૃહસ્થનું વાપરેલ વસ્ત્ર યાચીશ;
૪. તેનું જ તેણે તણ દીધેલું યાચીશ.

૧. એમ નવ દિવસનું એક એવાં ૯ ભૂતનું. કુલ દત્તિ ૪૦૫.

૨. દશ દિવસનું એક એવાં દસ ભૂત. કુલ ૫૫૦ દત્તિ.

કુ પાત્રપ્રતિમા ચાર છે —

૧. દારુપાત્રાદિ જે ઉદ્દિષ્ટ છે તે માગીશ;
૨. નજરે ચડેલ પાત્ર યાચીશ.
૩. દાતાએ ઘણીવાર વાપ્યું હોય તેણે અથવા તેની પાસે બે ત્રણ પાત્રો હોય અને તેમાંથી વાર ફરતી તે વાપરતો હોય — તેમાંથી એક માગીશ;
૪. તેણે તથા દીધેલું પાત્ર યાચીશ.

કુ સ્થાન (એટલે કે કાપોત્સર્ગ કરવા માટેનું સ્થાન — આશ્રય — માગવા સંબંધી) પ્રતિમા ચાર છે —

૧. અચિત્ત સ્થાનમાં રહીને આકુંચન પ્રસારણા વગેરે ક્રિયા કરીશ, અને અચિત્ત ભીંત વગેરેનો આશ્રય લઈશ અને તેટલામાં જ હરીશ — ફરીશ;
૨. હરવા-ફરવા સિવાયની ઉપરની બંને ક્રિયાની છૂટ વાળી;
૩. માત્ર આકુંચન — પ્રસારણની છૂટ વાળી;
૪. ત્રણે ક્રિયાની છૂટ નહીં તેવી.

(—સ્થા. ૩૩૧)

(૧૦) પ્રતિલેખના

કુ પ્રમાદ-પ્રતિલેખના^૧ ■ પ્રકારની છે —

૧. આરભટા — ઉતાવળી — ધૂરુ ભોલું ન ભોલું તે;

૧. પ્રતિલેખના એટલે નિરીક્ષણ, તપાસ એના ચાર ભેદ છે :— દ્રવ્ય, સ્થેત્ર, કાલ અને ભાવ. (૧) વસ્ત્ર, પાત્ર, આદિ ધાર્મિક ઉપકરણોનું તથા આહારાદિનું નિરીક્ષણ કરવું તે દ્રવ્ય-પ્રતિલેખના, (૨) કાપોત્સર્ગની, વિસ્તારની, સૂત્રાની, જગ્યાનું તથા સ્પર્શભૂમિ, આગ અને વિદ્યારોગનું નિરીક્ષણ કરવું તે સ્થેત્ર-પ્રતિલેખના (૩) યોગ્ય કાલે યોગ્ય દાયક કરવાનો વિચાર કરવો તે કાલ-પ્રતિલેખના અને (૪) ‘અહો મેં શું કયું’ ? મારે શું કરવું ભોલું ? તપસ્વા જે કરવી ભોલું છે તે હું કરતો નથી’ — એવું ધર્મ

નુ — તે ભાષ્ય પ્રતિલેખનાં.

પ્રતિલેખનામાં પ્રમાદ કરવો — તૈવિદ્ય કરવું તે પ્રમાદ-પ્રતિલેખના.

૨. સંમર્દા — મસખીને પ્રતિલેખન કરવું તે — ઘડ કાયમ રાખી પ્રતિલેખન કરવું તે;
૩. મોસલી — સાંભેલા જેમ વસ્ત્રના છેડાને જલદી જિંયાનીયા કરવા તે;
૪. પ્રસ્ફોટના — વસ્ત્રને ઝાટકવું તે;
૫. વિલિખ્તા — ભેચેલા વસ્ત્રને વગર ભેચેલામાં ફેંકવું તે;
૬. વેદિકા — પ્રતિલેખના વખતે યથાયોગ્ય ન બેસવું તે.

હું અપ્રમાદ-પ્રતિલેખના છ પ્રકારની છ :—

૧. અનતિત [પ્રતિલેખન વખતે વસ્ત્રને, કે પોતાને, કે ખંનેને ન નચાવવાં તે];

૨. અવલિત [વિપર મુજબ વસ્ત્રને, કે પોતાને ન વાળવું તે];

૩ અનાનુખંધી — ઉતાવળ કે ઝાટક વિનાની;

૪. અમોસલી — વસ્ત્રના છેડાને સંભેલાની જેમ જિંયાનીયા ન કરવા તે;

૫. છ પુરિમાવાળી^૧ અને નવ ખોટકવાળી;^૨

૧. પુરિમા એટલે પ્રસ્ફોટન — જરીક ઝાટકવું તે. તેનો નિયમ એવો છે કે વસ્ત્રને પહેણું કરી સામેનો ભાગ બરાબર ભેંઈને તેને ત્રણ વખત સહજ ઝાટકવું — આ ત્રણ પુરિમા. પછી તેને ફેરવી બરાબર ભેંઈને વળી પાછું ત્રણ વખત સહજ ઝાટકવું — આમ બધા મળી છ પુરિમા થાય.

૨. ખોટક એટલે પણ પ્રસ્ફોટન — સહજ ઝાટકવું તે. તેનો પણ એવો નિયમ છે કે વસ્ત્રપર કોઈ અવગણ દેખાય એટલે પહેલા ત્રણ વખત ખોટક કરવા પછી ત્રણ વખત પ્રમાજન, વળી ત્રણ વખત ખોટક અને ત્રણ વખત પ્રમાજન, વળી ત્રણ વખત ખોટક અને ત્રણ વખત પ્રમાજન — આમ નવ ખોટક થાય. ખોટકમાં પ્રમાજનનાં અંતર રહે છે અને પુરિમામાં નિરી-શણનું — એવો આ બન્નેમાં ફરક સમજવો ભેંઈએ.

૬. હાથમાં પ્રાણવિશેષના [અર્થાત્ હાથ ઉપરના છયોનુ પ્રતિલેખન કરવું જોઈએ તેના માટે ઉપર જણાવેલ નવ ખોટક કરવા તે]

[—સ્થા. ૧૦૩]

(૧૧) વિહાર

હુ નિઝાન્થ કે નિઝાન્થિનાને કોઈ માસમાં એ વાર કે ત્રણ વાર આ પાંચ નદીઓ ઊતરવી કે તરવી કઠપે નહિ^૧ —

૧ ગંગા; ૨. જમુના, ૩. સરયુ; ૪ ઈરાવતી; ૫. મહી

હુ પણ નીચેના પાંચ કારણે ઊતરવી કે તરવી કઠપે —

૧. ભય — રાબનો કે શત્રુનો;

૨. દુષ્કાળ,

૩ કોઈ શત્રુ નદીમાં વહાવી દે,

૪ માસુ પૂર આવી પડે;

૫ અનાયો આવી ચડે.

[—સ્થા. ૪૧૨]

હુ પ્રથમર પ્રાવૃદ્ (ચોમાસુ) થયા પછી નિઝાન્થ નિઝાન્થિનીને

૧ જુદત્કલ્પમાં ૭૦ ૪ સુ. ૩૨માં પણ આ જ નિયમ ભયાદિના અપવાદ વિના બતાવેલ છે, પણ ત્યાં ઈરાવતીને બદલે કૌશિકીનો ઉલ્લેખ છે. વળી અપવાદમાં એમ કહ્યું છે કે, ઈરાવતી નદી જેનું કુલ્યાલ નગરી પાસે અડધી ભય સુધી પામી રહે તેને પાર કરવાની છટ. ■

અહીં મટી નદીના નામનો નિર્દેશ માત્ર ઉપલક્ષ્ય ■ તેવી બધી મોટી નદીઓ જોને પાર ઊતરવી કઠણ છે, તે સૌ સમજ લેવી

૨. અવાઠ અને શ્રવણ એ બે માસ પ્રાવૃદ્નત ગણાય છે તેમનો પ્રથમમાસ તે પ્રથમપ્રાવૃદ્ અથવા પ્રાવૃદ્ ચોમાસુ ચાર માસનું ગણાય ■ તેમાંના ઉદ્યા ૭૦ દિવસ એ બીજું પ્રાવૃદ્ ગણાય છે તે દિવસોમાં તે વિહાર કરાય જ નહિ અને ત્યાર પહેલાના દિવસોમાં — પ્રથમ પ્રાવૃદ્માં પણ ૫૦ દિવસ કે ૨૦ દિવસ પણ વિહાર કઠપે નહીં.

એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર કહ્યે નહિ; પણ આ પાંચ કારણે કહ્યે —

૧-૫. ઉપર પ્રમાણે.

હું વર્ષાવાસનો પર્યુષણકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી નિર્ગન્થ કે નિર્ગન્થિનીને આમાનુષ્ઠામ વિહાર કહ્યે નહિ; પણ જો આ પાંચ કારણ હોય તો વિહાર કરે —

૧. જ્ઞાન; ૨. દર્શન; ૩. ચારિત્ર; ૪. આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય મૃત્યુ પામે; ૫. આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયની સેવા.

[—સ્થા. ૪૧૩]

આ પાંચ કારણે શ્રમણ નિર્ગન્થ રાજ-અંતઃપુરમાં પ્રવેશે તો અતિક્રમણ નથી —

૧. નગરના દરવાજા ચારે તરફથી બંધ કરવામાં આવ્યા હોય અને તેથી શ્રમણ-બ્રાહ્મણો બિહાર અર્થે બહાર ન જઈ શકતા હોય અને બહારના અંદર ન આવી શકતા હોય, તો તેમને રસ્તો કરી અપાવવા જો રાજ-અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરે;

૨. પીઠ્ઠલકાઠિ પાછાં આપવા માટે રાજ-અંતઃપુરમાં પ્રવેશે;

૩. હુટ અન્ધ કે ગજથી કરીને જો રાજ-અંતઃપુરમાં પ્રવેશે;

૪. બીજો કોઈ બળપૂર્વક સાહસ કરી રાજ-અંતઃપુરમાં હાથ પકડી લઈ જાય;

૫. બહારના આરામ કે ઉદ્યાનમાં ગયેલા રાજ-અંતઃપુરના લોકો તેને ઘેરીને અંતઃપુરમાં લઈ જાય.

[—સ્થા. ૪૧૫]

૬. વેદપરિણામ

ગૌતમ — હે ભગવાન ! વેદ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ભગવાન — હે ગૌતમ ! વેદના ત્રણ પ્રકાર છે —

શ્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ.

૧. ગૌતમ — હે ભગવાન ! નારકને કયો વેદ હોય ?

ભગવાન — હે ગૌતમ ! નારકને શ્રીવેદ અને પુરુષ-વેદ નથી. નારકો નપુંસક હોય છે.

૨-૧૧. ભવનપતિને શ્રીવેદ અને પુરુષવેદ હોય છે. નપુંસકવેદ નથી.

૧૨-૧૬. પાંચ સ્થાવર અને દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પથંત નપુંસક જ હોય છે.

૨૦ મ. સંમૂર્ચિમ તિયંચ પચેન્દ્રિય પણ નપુંસક જ હોય છે;

મા. ગભંજ તિયંચ પચેન્દ્રિયને ત્રણ વેદ હોય છે.

૨૧ મ. સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય નપુંસક જ હોય.

મા. ગભંજ મનુષ્યને ત્રણ વેદ હોય.

૨૨-૨૪. વ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકને શ્રી અને પુરુષવેદ જ હોય છે.

[—સમ૦ ૧૫૧]

મત્સ્ય ત્રણ પ્રકારના છે—

૧. અંડજ — ઈંડામાંથી થયેલા;

૨. પોતજ — ઝીણી આમડીથી વીંટળાયેલ હોય અને પછી તે લોદીને નીકળનારા;

૩. સંમૂર્ચિમ — માતાપિતાના સંસર્ગ વિના ઉત્પન્ન થનારા.

(૧) અંડજ મત્સ્યના ત્રણ લેદ —

૧. શ્રી; ૨. પુરુષ; ૩. નપુંસક.

(૨) પોતજના મત્સ્યના તે જ ત્રણ લેદ છે.

[—સ્થા૦ ૧૨૬]

કે પક્ષી ત્રણ પ્રકારનાં છે —

૧. અંડજ; ૨. પોતજ; ૩. સંમૂલ્લિષ્ટમ.

(૧) અંડજ પક્ષીના ત્રણ લેહ છે —

૧. સ્ત્રી; ૨. પુરુષ; ૩. નપુંસક.

(૨) પોતના પણ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ લેહ છે.

કે તે જ પ્રમાણે ઉરપરિસપ્ત અને જીવપરિસપ્તનાં લેહો સમજી લેવા.

[—સ્થા. ૧૨૯]

કે સ્ત્રી ત્રણ પ્રકારની છે —

૧. તિયંચ સ્ત્રી; ૨. મનુષ્ય સ્ત્રી; ૩. દેવ સ્ત્રી.

(૧) તિયંચ સ્ત્રીના ત્રણ લેહ છે —

૧. જલચરી, ૨. સ્થલચરી; ૩. ઝેચરી.

(૨) મનુષ્ય સ્ત્રીના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. કમંભૂમિજ, ૨. અકમંભૂમિક; ૩. અન્તર્દીપિક.

કે પુરુષના લેહોપલેહો પણ ઉપર પ્રમાણે

કે નપુંસકના ત્રણ લેહ છે —

૧. નારક નપુંસક, ૨. તિયંચ નપુંસક, ૩. મનુષ્ય નપુંસક.

(૨) તિયંચ નપુંસક ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧. જલચર, ૨. સ્થલચર, ૩. ઝેચર.

(૩) મનુષ્ય નપુંસકના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. કમંભૂમિજ, ૨. અકમંભૂમિક, ૩. અન્તર્દીપિક.

[—સ્થા. ૧૩૦]

તિયંચયોનિ જીવના ત્રણ લેહ છે —

૧. સ્ત્રી, ૨. પુરુષ, ૩. નપુંસક.

[—સ્થા. ૧૩૧]

૧. જ્યોતે ચારે છે તેવા — ૨૪ વગેરે

૨. જ્યોતે દાયથી ચારે છે તેવા નોંધિયા વગેરે.

ટિપ્પણ

૧. અધુ :-

અધ, એકચક્ષુ નગેરે અહીં જણાવેલા ભેદોની સાથે બોધ અંશુતર નિકાયમાં જણાવેલા અધ, એકચક્ષુ અને દ્વિચક્ષુ — એવા પુરુષના ત્રણ ભેદો સ્વરખાવવા એવા છે. અધ તે એ છે કે જે આ સંસારના ભોગોને ઇચ્છવા છતાં મેળવવા અને ભોગવવા સમર્થ નથી થતો, અને જે પુરુષ-પાપના વિવેકને પણ નથી ભણ્યો. એકચક્ષુ તે છે જે સાંસારિક ભોગોને હિંસાઆદિ પાપ કાર્યો કરીને પણ મેળવે છે, પણ કુશલાકુશલો વિવેક નથી કરી શકે. દ્વિચક્ષુ તે છે જે માત્ર ધર્મમાર્ગે મળેલા જ ભોગોને ભોગવે છે, અને કુશલાકુશલો વિવેક પણ કરી શકે છે. એ પુરુષ દેવ કહેવાય છે. — અંશુતર ૩. ૧૯.

૨. અનન્તાનુબધી :-

અનન્તામયને વધારનાર તે અનન્તાનુબધી કહેવાય. આ કષાય હોય ત્યાં સુધી સમ્યક્દર્શનના સહવાની ક્ષમાદિ ધર્મો થતે નથી. સમ્યક્દર્શન નથી થતું તેનું કારણ આ કષાયોદય નહિ, પણ દર્શનમોહનીય છે. પણ જે એમ કહેવાય છે કે અનન્તાનુબધીના ક્ષયોપશમથી સમ્યક્ત્વલાભ થાય છે, એનો અર્થ એવો છે કે જ્યારે આનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મિધ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થઈ તેનાથી સમ્યક્ત્વલાભ થાય છે. એટલે કે ત્યાં સુધી અનન્તાનુબધીનો ઉદય હોય, ત્યાં સુધી મિધ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થતો જ નથી. એટલે સમ્યક્ત્વલાભનું ખરું કારણ અનન્તાનુબધીનો ક્ષયોપશમ નહિ પણ મિધ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ અને પરપરાએ અનન્તાનુબધીનો ક્ષયોપશમ.

૩. યોગ :-

ધીમાંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમવિશેષજન્ય આત્માની શક્તિ એ કર્મજાથમાં કારણ છે, તે યોગ. એ શક્તિના વ્યાપારનાં આશ્રયન ત્રણ હોવાથી તેના ત્રણ ભેદ છે — મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. યોગ, વીર, બ્રહ્મ, વત્સાહ, પરક્રમ, ચેષા, શક્તિ, જ્ઞામયજ્ઞ એ બધાં એકાધિક છે. વસ્તુતઃ કાયયોગ જ મુખ્ય છે; મન અને વચનયોગ તો કાયયોગના વિરોધી છે. કારણ, કાયયોગ સર્વત્ર અનુગત જ છે. જ્યારે કાયયોગ વડે મનોદબ્ધ અને જ્ઞાપદબ્ધનું ઉપાસન કરતો હોય તે અમર બીજી ચેષ્ટા કરતો હોય તે કાયયોગ કહેવાય છે. અને જે કાયયોગથી એ બાપાદબ્ધના પુરુષોને ઊડે છે તે

વચનયોગ કહેવાય છે, અને જે કાયયોગ વડે મનોદ્રવ્યને ચિત્તનમાં નેડે છે તે મનોયોગ કહેવાય છે. આમ એક કાયનો વ્યાપાર વિષયભેદે ત્રણ નામ પામે છે જીવનની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ, પછી તે વાચિક હોય કે માનસિક, એવી નથી જેમા કાયયોગ ન હોય જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી અવશ્ય કાયયોગ તો રહેવાનો જ. હવેટ સિદ્ધઅવસ્થામા જ્યારે જીવ અયોગી હોય છે, ત્યારે જ કાયયોગ શૂન્ય થાય છે એટલે જ્યારે બાલતો હોય કે ચિત્તન કરતો હોય ત્યારે પણ કાયયોગ તો હોય જ છે. આ પ્રમાણે ત્રણે યોગમા મુખ્ય તો કાયયોગ જ છે અને બાકીના બે તો તેના જ વિશેષો છે — વિશેષાવશ્યક ગાં ૩૫૮ થી

અને જો એ ત્રણે યોગને સ્વતંત્ર માનવા હોય તો તેમની વ્યાખ્યા આમ કરવી નેઈએ — જીવનો કાચિક વ્યાપાર તે કાયયોગ કાચિક વ્યાપારથી મહણ કરેલા ભાષાદ્રવ્યનો સહકાર મેળવીને જીવ તેને ઊડવાનો જે વ્યાપાર કરે છે તે વચનયોગ અને કાચિકવ્યાપારથી મહણ કરેલા મનોદ્રવ્યનો સહકાર મેળવી જીવ જે ચિત્તનરૂપ વ્યાપાર કરે છે તે મનોયોગ. આમ બાકીના બેમા કાયયોગ ગૌણ બની જાય છે. — વિશેષાવશ્યક ગાં ૩૬૩-૩૬૪

૪. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જ્ઞાન :-

પાંચ જ્ઞાનને અહીં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષમા વહેંચી નાખ્યા છે પ્રત્યક્ષ તે કહેવાય જે માત્ર આત્મસાપેક્ષ હોય, એટલે કે જેમા ઇન્દ્રિય અને મનની જરૂર ન પડે પરોક્ષ તે છે જે ઉદ્રિય અને મનની મદદ વડે પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાનના જે લેહો છે તે સ્વામીકૃત છે અન્યત્ર નનીમા જે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કહ્યું છે તે સાંઘવહારિક પ્રત્યક્ષ સમજવું નેઈએ, પારમાર્થિક નહિ — વિશેષાં ગાં ૮૫

૫ અવધિજ્ઞાન :-

અવધિના બે પ્રકારેમા જે બાવપ્રત્યય છે તેમા દેવ અને નારકરૂપ ભવ જ કારણ છે નેકે ત્યાં પણ ક્ષયોપશમ તો છે જ, પણ તે ક્ષયોપશમનું પણ નિમિત્ત ભવ જ છે તેથી તે અપેક્ષાએ તે બવપ્રત્યય કહેવાય છે અને બીજું અવધિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી થાય છે તેમા ક્ષયોપશમનું કારણ તપશ્યાદિ છે, તેથી તેને શુદ્ધપ્રત્યય પણ કહેવામા આવે છે

૬. શ્રુતજ્ઞાન -

ગણધર કૃત શ્રુત-ગ્રંથ તે અગ્રપ્રવિષ્ટ શ્રુત તે આત્માસાગચાદિ બાર છે અને ગણધર સિવાયના બીજા રચયિત્રાએ રચેલ ગ્રંથો તે અગ્રબાહ્ય. તે

થોડો વિસ્તાર આવશ્યક સૂત્રના અગર તેની નિયુક્તિના મૂલભાષ્યમાં યોગ્યે જણાય છે. મૂળ નિયુક્તિમાં તો એ નિહ્વેની સંખ્યા સાત જ વર્ણવેલી છે, એમાં તો સદેહને સ્થાન જ નથી. ઉપરુક્ત રથોના વાંચવાથી કોઈ પણ એ નિર્ણય પર આવી શકે તેમ છે. પણ મૂલભાષ્યકારે એ નિહ્વેની સંખ્યામાં બોદિક - દિગંબરનો ઉમેરો કરી સાતમાંથી આઠ કરી છે; અને નિયુક્તિની ગાથાઓના થોડો ખુલાસો પણ કર્યો છે. જિન-ભદ્રે તો નિયુક્તિ અને એ મૂલભાષ્ય ઉપર પોતાનું ભાષ્ય કયું છે, અને પ્રત્યેક નિહ્વેનો શાસ્ત્રીય પણ રચી કાઢ્યો છે, અને તેમની કથાને પણ સંગ્રહી લીધી છે. આવશ્યક-ચૂંચીકારે એ બધી વસ્તુ પર પોતાની ચૂંચીનું મઠાણ કયું હોવાથી તેમાં વળી તેથી પણ વિસ્તૃત ચર્ચા હોય તે સ્વાભાવિક છે.

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં એ આઠમાંથી સાત જ નોંધાયેલા છે. અત્યારે એ કહેવું કઠણ છે કે સ્થાનાંગની સંકલના પર નિયુક્તિની અસર છે કે નહિ. પણ એટલું તો ચોક્કસ છે જ કે સ્થાનાંગમાં તેમના વિષે જે માહિતી છે તેથી નિયુક્તિમાં વધારે જ માહિતી છે. છતાં સ્થાનાંગનું આ સૂત્ર એટલું પુરવાર કરી શકે જ છે કે અંગસ્ત્રોમાં પણ કાળે કાળે મુધારા-વધારા થતા રહ્યા છે. અને એનું પરિણામ એ આગ્યુ કે, તેમાં ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી પૂર્વ વર્ષે થયેલ સાતમા નિહ્વેની પણ હકીકતનો સમાવેશ થઈ ગયો છે.

વીરનિર્વાણ પછી ૧૦૯ વર્ષે યનાર અતિમ આઠમા નિહ્વેનો આમાં સમાવેશ નથી કરવામાં આગ્યો એ ઉપરથી જણાય છે કે, મૂલભાષ્ય-કારના સમયમાં ચેતાબર દિગંબરના વિશેષે જે ૩૫ લીધું હતું તે વાલભીરાયના જે વીરનિર્વાણ સવત ૬૮૦ અથવા ૬૬૩માં થઈ છે, તે વખતે ન હતું.

૧૦. ખડુરત :-

ખડુરત મતનો પ્રશ્નક ક્ષત્રિયકુમાર જમાલિ હતો. સંસારથી નેરાગ્ય હોવાથી એટલે તેણે ભગવાન મહાવીર પાસે ૫૦૦ પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી અને તે ૫૦૦ જણનો આચાર્ય થયો. શ્રાવસ્તીના તેન્દુક ચૈત્યમાં રહેતા હતા તે વખતે તેને કોઈ કારણે રોગ થઈ આગ્યો. એટલે તેણે એક સિધ્ધને પધારી પાથરવા કહ્યું. થોડી વારે તેણે તે સિધ્ધને પૂછ્યું 'પધારી થઈ ગઈ?' પેલાએ પાથરતા પાથરતા જ જવાબ આપ્યો

— ‘યર્થ ગર્થ છે’ એવો તે સૂઈ જવા માટે બોલે. યથો પશુ જર્થ જુએ છે તો પધારી હજી પથરાતી જ હતી એ જ વખતે તેને નિચાર આગે કે, ભગવાન જે એમ કહે છે કે, ‘કથતુ તે કરોતુ સમભલે’ (ક્રિયમાગ કુલમ્) એ તો ખોટું છે જો ખરેખર એમ હોય તો આ પથરાતી પધારીમાં હું સૂઈ શકત, પણ સૂઈ તો શકતો નથી મારે હજી પાથરવાની ક્રિયા પૂરી થઈ ગઈ ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે અને ત્યાર પછી જ ‘પધારી’ એમ માની હું સૂઈ મજીસ માટે ભગવાને ‘કથતુ, તે કરયેલુ સમભલે’ એવો જે સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદિત કર્યો છે તે ખોટો છે બીજા શિષ્યોએ તેને ભગવાનના સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે સમજ્યો નહિ, અને તેણે પોતાની વાત પકડી રાખી પછી તે પોતાના વિરોધી સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યો. આ મત બહુરત એટલા માટે કહેવાય છે કે, કોઈ પણ ક્રિયા એક સમયમાં નહિ પણ બહુ સમયથી સાધ્ય છે એમ તે માને છે, એટલે બહુમા રત — આસક્તિ ધરાવનાર હોવાથી તે બહુરત કહેવાય છે આ ધટના ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન યથા પછી ૧૪ વર્ષે શ્રાવસ્તીમાં બની

ભગવતી સૂત્રમાં જમાલિની કથા અત્યંત વિસ્તારથી આપવામાં આવી છે તેમાં તેની ભગવાન મહાવીર સાથેની સંવાદનો કાંઈ પણ ઉલ્લેખ નથી તેને આઠ રાણીઓ હતી એમ જણાવ્યું છે, પણ તેમાંની એક ભગવાન મહાવીરની પુત્રી પ્રિયદર્શના હતી કે નહિ, તે વિષે સૂત્રમાં કાંઈ કહ્યું નથી તે માત્ર સૂત્રિમદ્રુમાર હતો એ જણાવ્યું છે, પણ તે ભગવાન મહાવીરની બેન સુદર્શનાનો પુત્ર હતો તે વિષે સૂત્રમાં કશું કહેવામાં આવ્યું નથી તેણે ૫૦૦ પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી એમ તો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે, પણ તેની પત્ની પ્રિયદર્શનાએ પણ દીક્ષા લીધી હતી એમ ત્યાં જણાવ્યું નથી — આથી જો ૧૬ નિયુક્તિના મૂલસાધ્યમાં એક ગાયા (નં ૧૨૫) છે જેમાં સુદર્શનાનું નામ આવે છે પણ ત્યાં પણ તે કોણ હતી એ જણાવ્યું નથી એટલું જ નહિ પણ તે સુદર્શના — એ તે ભગવાન મહાવીરની બહેન કે તેમની પુત્રી — એ વિષે પણ એ ગાયાના દીકા ૧૨ મતભેદ ટાક્યો છે

પણ પછીની ગુણીંગત કથાઓમાં તો સ્પષ્ટપણે કહી દીધું છે ॥ જમાલિ એ ભગવાન મહાવીરની મેળી બહેન સુદર્શનાનો પુત્ર અને તેમની અનન્નવા પી પુત્રી પ્રિયદર્શનાનો પતિ હોના એ લે કે બાહેજ પણ હતો અને જમાઈ પણ હોના અગાનક આ બંને સંબંધ કેવી રીતે મોકાઈ ગયો તે સોધનો વિષય છે

ધણા થયા છે. જેમકે, રાજદ્વેત એ વૈચાકરણનો મત છે; વિજ્ઞાનાદ્વેત તથા ચિનાદ્વેત એ બૌદ્ધમત છે. આ અક્રિયાવાદ એટલા માટે છે કે આત્માદિ સિવાય પણ જડ વગેરે બીજી વસ્તુઓ જે પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે તેમનો તે નિવેધ કરે છે. જેન મતે સકલ વસ્તુ સામાન્ય દૃષ્ટિએ એક છે અને વિરોધદૃષ્ટિએ અનેક છે.

(૨) અનેકવાદી : વસ્તુમાત્ર સામાન્યની અપેક્ષાએ એક છતાં માત્ર વિરોધની અપેક્ષાએ જેઓ તેને અનેક જ કહે છે, તે અનેકવાદી. આ મત બૌદ્ધોનો કહી શકાય, જે સકલ વસ્તુને પરસ્પર વિલક્ષણ જ માને છે અને એકતા માનતા જ નથી. દાર્શનિક સૂત્રકાળમાં વૈરોચિક નૈયાયિકાદિ પણ અનેકવાદી છે. છતાં તેમને અક્રિયાવાદી ન કહી શકાય.

(૩) મિતવાદી : જેઓ એમ માને છે કે જીવ અનન્ત નથી પણ પરિમિત છે, એટલે કોઈ સમય એવો આવશે જ્યારે સકલ જીવો મોક્ષે ગયા હશે અને આ સસાર જીવશૂન્ય હશે. આ મિતવાદી કહેવાય. આ મત કેનો છે તે જાણી શકાય નથી. અથવા જેઓ જીવને અણુરૂપ માને છે તેઓ પણ મિતવાદી કહેવાય. આ મત વલ્લભાચાર્યસમત વેદાન્તમાં પ્રસિદ્ધ છે પણ તેનું મૂળ તો ઉપનિષદ જેટલું જ નૂનું છે.

(૪) નિર્મિતવાદી : જે લોકો આ જગતને ઉત્થર, ઘટ્ટ કે અંડ ઇત્યાદિથી નિર્મિત થયેલું માને છે તે બધા નિર્મિતવાદી કહેવાય. આ મતો બહુ જૂના છે અને તેમનો ઉલ્લેખ સૂત્રકાળમાં આવે છે.

(૫) સાતવાદી : જેઓ એમ કહે છે કે જીવનમાં સુખ જ લોભનીને આનંદ કરેલો; આધ્યાત્મિક વસ્તુની પાછળ પડીને આ ભૌતિક જીવનને ફના ન કરવું, તે સાતવાદી કહેવાય. આ મત ચાર્વાકનો છે. પાંચ દીકાગર આ મતને બૌદ્ધ જણાવે છે અને કહે છે કે, જે લોકો એમ કહે છે કે તપસ્યા કરી શા માટે શરીરને કલેમ આપવો, મધ્યમ માર્ગે ચાલીને જ સાધના કરવી જોઈએ, એઓ સાતવાદી છે. જન્ સ્વયં જીવની મધ્યમ-પ્રતિપદાને ધ્યાનમાં રાખીએ તો આ સાતવાદી તરીકે બૌદ્ધોને ન ગણાવી શકાય. કારણ તેમણે તો સ્પષ્ટ કયું છે કે, એક તરફ આ ગ્લાવિકો છે, જેમને દિન્દિયની લાગણી પૂરી કરવામાં અને ભૌતિક આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં જ મન આવે છે, જેઓ આધ્યાત્મિક સાધના માટે પાતાના દિન્દિયોના કામભોગોને અરક્ષિત જાતે જતા કરવા તૈયાર નથી. અને બીજી તરફ આ લોકો છે જેઓ શરીરની જસ પણ કિમત ન સમજતાં માત્ર તેને મર્યાદી નાખવા માટે વિવિધ તપશ્ચાર્યાગ્રામ જ રત છે. (જેનેની કોર દિનચર્યા)

૪. મિશ્રનત—જનાવલી વળને સાધુ અને પોતા—જને માટે સાથે જનાવવાથી લાગતો દોષ.

૫. સ્થાપના—સાધુને માટે જનાવતું હોય પણ પોતાનાં ખાવાનાં વાસણમાં રાખી મૂકે અને પછી વહેરાવે તો.

૬. પ્રાભૂતિકા—સાધુને મહેમાન તરીકે ગણી તેમને આહાર આપવાથી લાગતો દોષ.

૭. પ્રાકુષ્કરણ—દીવાનો પ્રકાર કરી સાધુને વહેરાવવાથી લાગતો દોષ.

૮. કીત—સાધુ માટે ખરીદીને વસ્તુ આપે.

૯. પ્રામિત્ય—સાધુ માટે ઉધારે લાવીને આપે.

૧૦. પરિવર્તિત—સાધુને આપવા માટે કોઈ સાથે અલ્પોખરિયો કરીને વસ્તુ લાવવાથી લાગતો દોષ.

૧૧. અભ્યાહુત—સાધુના સમી જઈ આપવાથી લાગતો દોષ. કારણ, નિયમ પ્રમાણે સાધુ પરપર ગોચરી કરવા નીકળે ત્યારે ધરે આપવું જોઈએ.

૧૨. ઉદ્ભિન્ન—છાંદેલી, ઢાંદેલી કે બધે કરેલી વસ્તુને છાંદણ તોડી, ઉપાડીને આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૩. માસોપહુત—મેઘ, ભોંયરું કે શીકું—એમાંથી લાવીને સાધુને આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૪. આશ્ચિય—કોઈ પાસેથી આંચકીને સાધુને આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૫. અનિસુદ—પોને એકસો માલિક ન હોય તેવી વસ્તુ ખીજને પૂછ્યા વિના આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૬. અધ્યવપૂરક—સાધુનું આવડું સાંભળી, રસોઈમાં વધારો કરવાથી લાગતો દોષ.

૨૦: ઉત્પાદન દોષો:—

ઉત્પાદન—સંપાદન—અવક પાસેથી મેળવવું—તેથી સાધુને લાગતા દોષો—એ પણ સોય છે:—

૧. ધાત્રી—બાળકને ધવરાવનાર, સ્નાન કરાવનાર, વસ્ત્ર પહેરાવનાર, રમાડનાર અને ખોજામાં ખેસાડનાર—આ પંચ પ્રકારની ધાવનામાં જેનું કામ કરીને નિદ્રા લેવાથી લાગતો દોષ.

૨. દ્વિતિ—દ્વિતકમ કરી આહાર લેવાથી લાગતો દોષ.

૩. નિમિત્ત—નિમિત્ત જોઈને—મૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યનું ફળ કહીને ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૪. આજીવ—પોતાની જાતિ, કુલ, ગચ્છ વગેરેની તારીફ કરી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૫. વનીપક—ભિખારીની જેમ, દીનપણું દાખવી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૬. ચિકિત્સા—ચિકિત્સા કરી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૭. ક્રોધ, ૮. માન, ૯. માયા, ૧૦. લોભ—આ ચારપૂર્વક ભિક્ષા લેવાથી લાગતા દોષો.

૧૧. પૂર્વપ્રમાત્સરત્વ—પહેલાં અને પછી દાતાનાં વખાણ કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૨. વિદ્યા—ભિક્ષા માટે વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૩. મન્ત્ર—મન્ત્રનો પ્રયોગ કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૪. ચૂર્ણ—નેત્રાંગન આદિ લગાવી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૧૫. યોગ—પ્રાદલેપ આદિ યોગનો ઉપયોગ કરી લેવાથી લાગતો દોષ.

૧૬. મૂલકમ્—ભિક્ષા માટે મર્મનું સ્તંભન, રક્ષણ, મતન વગેરે કરવાથી—તથા રક્ષાભંધન કરવાથી લાગતો દોષ.

૨૧. એષણાના દોષો:—

એષણા—ગવેષણા—અન્વેષણા—ઘટણ—તત્સંબંધી દોષ. આ દોષો દાતા અને સાધુ બન્નેથી થાય છે. તે દશ છે:—

૧. રાકિત—આધાકર્માદિ દોષની ઉભય પક્ષે કે બેમાંથી કોઈને યાંત્ર હોય છતાં લેવો—દેવો.

૨. ઋક્ષિત—સચિત પૂર્વથી આદિથી ખરડાયેલ આદાર અથવા જેની બાધા હોય એવા અચિત આદારથી ખરડાયેલ આદાર લેતાં—દેવો લાગતો દોષ.

૩. નિક્ષિપ્ત—સચિત પર રાખેલ વસ્તુ દેતાં-લેતાં લાગતો દોષ.

૪. પિહિત—સચિતથી ઢાકેલ વસ્તુ દેતાં-લેતાં લાગતો દોષ.

૫. સંહુત—આપવાના પાત્રમાં અકલ્પ્ય વસ્તુ દોય તેને બાળુએ સચિત કે મિત્ર પર મૂકી દેતાં-લેતાં લાગતો દોષ.

૬. દાયક—દાતા જો છ કાયનો વિરાધક હોય—અર્થાત્ દેતી વખતે ઉપયોગવાળો ન થઈ શકે તેવો દોષ, ગર્ભિણી સ્ત્રી દોષ, ઊઠકું તેડેલું દોષ,

છાકડું ધાવતું હોય—આવા દાતા, પાસેથી લેવાથી લાગતો દોષ. આવા દાતાએ જેવું પણ ન બોધે; તેથી દેનારને પણ આ દાષક દોષ લાગે.

૭. ઉન્મિત્ર—સચિત્તથી મિત્રિત અચિત્ત દેતાં લેતાં લાગતો દોષ.

૮. અપરિણ્ત—અપકૃત વસ્તુ દેતાં-લેતાં લાગતો દોષ.

૯. લિપ્ત—ન ખચે તેવી વસ્તુથી લેપાયલાં પાત્ર કે દાયાથી લેતાં-દેતાં લાગતો દોષ.

૧૦. મદિત—બલરી કરેલા પુરુષથી લેતાં-દેતાં લાગતો દોષ.

૧૨. સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા :—

સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા એક બીજી રીતે પણ સ્વીકારવામાં આવે છે. તે બે પ્રકારની છે—૧. સુદિકા સર્વતોભદ્રા, ૨. મહતી સર્વતોભદ્રા.

(૧) સુદિકામાં નીચે પ્રમાણે એક ઉપવાસથી માંડી પાંચ સુધીના કરવાના હોય છે. પાસણના દિવસો ૨૫ અને તપસ્થાના—ઉપવાસના ૭૫ એમ કુલ ૧૦૦ દિવસમાં એ પૂરી થાય છે :

૧	૨	૩	૪	૫
૩	૪	૫	૧	૨
૫	૧	૨	૩	૪
૨	૩	૪	૫	૧
૪	૫	૧	૨	૩

આ કોષ્ટકનો નિયમ એવો છે કે પહેલી દ્વારમાં ૧ થી પાંચ ક્રમશઃ માંડવા અને પછીની દ્વારમાં તેનો વચલા એક પ્રથમ માંડી ચલાયોગ્ય માંડતા જવું. તે જ પ્રમાણે ત્રીજામાં બીજાના વચલા અંકથી, ચોથીમાં ત્રીજાના વચલા અંકથી અને પાંચમીમાં ચોથીના વચલા અંકથી શરૂઆત કરવી.

કોષ્ટકમાં આંક ઉપવાસના દિવસો સૂચવે છે. એ ઉપવાસ પૂરા થાય એટલે એક પાસણનો દિવસ અને ફરી તેના પછીનો એક દોષ તેટલા ઉપવાસ. જ્યારે શરૂમાં એક ઉપવાસ—બીજો દિવસો પાસણ અને પછી બે ઉપવાસ; પછી એક દિવસ પાસણ અને ચોથા ત્રણ ઉપવાસ—એમ આગળ વધતાં જવું.

(૨) મહતી સર્વતોમદ્રા—ના ઉપવાસનો કોઠો નીચે પ્રમાણે છે. તેમાં એકથી માંડી સાત સુધી ઉપવાસ દોષ છે. તેમાં ઉપવાસના દિવસો ૧૬૬ અને પારણાના દિવસો ૪૯ મળી—કુલ ૨૧૫ દિવસમાં તે પૂરી થાય છે. કોઠાની રચનાની સમગ્ર ક્ષુદ્રિકા પ્રમાણે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૪	૫	૬	૭	૧	૨	૩
૭	૧	૨	૩	૪	૫	૬
૩	૪	૫	૬	૭	૧	૨
૬	૭	૧	૨	૩	૪	૫
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૧
૫	૬	૭	૧	૨	૩	૪

૨૩. બદોત્તર પ્રતિમા:—

બદોત્તર પ્રતિમાના પલ્લ એ બેઠ છે:—૧. ક્ષુદ્રિકા અને ૨. મહતી.

(૧) ક્ષુદ્રિકામાં પાચથી માંડી નવ સુધીના ઉપવાસ દોષ છે. ૧૭૫ દિવસના ઉપવાસ અને ૨૫ પારણાના દિવસો એમ સર્વ મળી ૨૦૦ દિવસમાં એ પૂરી થાય છે. તેનો કોઠો નીચે પ્રમાણે—

૫	૬	૭	૮	૯
૭	૮	૯	૫	૬
૯	૫	૬	૭	૮
૬	૭	૮	૯	૫
૮	૯	૫	૬	૭

(૨) મહત્તી ભદ્રોત્તરામાં પાંચથી માંડી ૧૧ સુધી ઉપવાસ કરવાના હોય છે ૩૨ દિવસના ઉપવાસ અને ૪-૫ શરણના દિવસો—સર્વ મળી ૪૪૧ દિવસના તે પૂરી થાય છે. તેનો કોઠો નીચે પ્રમાણે—

૫	૧	૭	૮	૯	૧૦	૧૧
૮	૯	૧૦	૧૧	૫	૧	૭
૧૧	૫	૧	૭	૮	૯	૧૦
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૫	૧
૧૦	૧૧	૫	૧	૭	૮	૯
૧	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૫
૯	૧૦	૧૧	૫	૧	૭	૮

૧૪. ભિક્ષુપ્રતિમા:—

આ પ્રતિમા વિશિષ્ટ સહનન અને શ્રુતધારી ભિક્ષુઓએ ધારણ કરવાની છે. મહેની એક માસની, તેમા આહાર અને પાણીની એકેક દિવસે સ્વીકારે, બીજી બે માસની, તેમા બખ્ખે દિવસે, એમ વધારતા સાતમી પ્રતિમા સાત માસની, તેમા સાત દિવસે લે. આઠમી પ્રતિમા સાત અઠોરાય સુધીની છે, તેમા એક ઉપવાસ કરવાનો, ચામની બહાર રહેવાનું, જિતાનાદિ ગમે તે આસને રહી ઉપસર્ગ સહન કરવાના નવમી પ્રતિમા આઠમી પ્રમાણે, પણ આસન બિંદુ વગેરે જ હાય દશમી પણ આઠમી પ્રમાણે પણ આસન વીરાસન અથવા અર્ધપર્વ કાસન હોય અગીયારમી પ્રતિમામા બે ઉપવાસ હોય છે એટલી જ વિરોધતા સમગ્રની બારમી પ્રતિમામા ત્રણ ઉપવાસ હોય છે અને ત્રીજા ઉપવાસની રાત્રે લાખા હાથ, મળેલા પન, સહેજ નમેલું શરીર અનિમેષ નયન—શુદ્ધ ચર્મ કાયોદસર્ગ કરે.

૨૫. પરિવ્રજાવૃત્ત્યકર્મ પ્રતિમા:—

બીજાની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞાપે—આ દૈનિક પ્રતિમારૂપે ઉલ્લેખ કયાય નેવામા નથી આખો એમ રીકાકાર જણાવે છે. અને કહે છે કે,

આ વિનય વૈશાટ્યના બેદો હોવાનો સબબ ખરો તે આ પ્રમાણે —

દર્શનગુણધર્મને વિષે દર્શ પ્રકારનો વિનય — ૧ સત્કાર, ૨. અશ્વત્થાન ૩ સન્માન, ૪ આસનાભિગ્રહ, ૫ આસનાનુપ્રદાન, ૬ વદન, ૭. અજનિગ્રહ, ૮ આવતા હોય તો અનુગમન, ૯ બિલા હોય તો પર્વપાસના, ૧૦ જતા હોય તો અનુગમન — આ દર્શ શુદ્ધાવિનય કહેવાય છે

સાંક પ્રકારનો અનાસાતના વિનય છે તે આ પ્રમાણે — ૧ તીર્થંકર, ૨ ધર્મ, ૩ આચાર્ય, ૪ વાચક, ૫ રથવિર, ૬ કુલ, ૭ ગણ ૮ સંધ, ૯ સામોગિક, ૧૦ ક્રિયા, ૧૧ મતિજ્ઞાન, ૧૨, શ્રુતજ્ઞાન, ૧૩ અવધિજ્ઞાન, ૧૪ મન પર્ચય, ૧૫ કેવળજ્ઞાન — આ પદરમાના પ્રત્યેકના — ૧ અનાસાતના, ૨ ભક્તિ ૩ બહુમાન, ૪ વર્ણવાદ — આ ચાર કરવાથી [૧૫×૪] ૬૦ પ્રકારનો અનાસાતના વિનય કહેવાય છે

ઔપચારિકવિનય સાત પ્રકારનો છે — ૧ અભ્યાસાસન — નજીક બેસવું, ૨ હોલુવર્તન — ઇચ્છાનુ અનુસરણ, ૩ કૃતપ્રતિકૃતિ — આચાર્યનું ભોજન વગેરે લાવીરા તો પ્રસન્ન થઈ અને બાણાવરો એવી શુદ્ધિથી આહારાદિ દાન કરવું તે, ૪ કારિત નિમિત્તકરણ — મોલાને એક જ પદ સમ્યક રીતે બણાવ્યું હોય તો તેના તરફ વિનય રાખવો અને એમનું કામ કરી આપવું તે. ૫. દુર્ભાવની ગતેષણા, ૬ દેશકાવજ્ઞતા ૭ બધી બાબતમાં અનુમતિ

વૈશાટ્યના અધિકારીભેદે દર્શ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે — ૧ આચાર્ય, ૨ ઉપાધ્યાય ૩ રથવિર, ૪ તપસ્વી ૫ ગ્રાંથ, ૬ શૈક્ષ, ૭ સાધર્મિક, ૮ કુલ, ૯ ગણ, ૧૦ સંધ

ઉપરના બધા મળી ૮૭ ભેદ થાય છે, પણ આચાર્યના પાંચ ભેદ છે — ૧ પ્રમાજના ૨ દિગ્ ૩ ઉદેસ, ૪ સમુદેસ, ૫ વાચના — થી એટલે દર્શને બદલે વૈશાટ્યના ૧૪ ભેદ ગમીએ તો ૯૧ પ્રકારના વિનય — વૈશાટ્યની પ્રતિમા — થઈ નાંધ

૨૬ પ્રતિમા ૮૨ —

આ દરની ગણતરી ટીકાકાર દર્શાવતરકેધની નિર્કુલિતના આધારે આપે છે તે આ પ્રમાણે —

૬૭ પ્રકારની સમાધિપ્રતિમા તે આ પ્રમાણે — સમાધિપ્રતિમાના મૂળભેદ બે — દ્યુતસમાધિ અને ચારિત્રસમાધિ તેમજ દ્યુતસમાધિના ૬૨ ભેદ — તે આ પ્રમાણે — આચારાચ સૂત્રના પ્રથમ રકેધની પ્રાચ અને

બીજીની ૩૭, રથાનાંચની ૧૬, અને બ્યવદારસૂત્રની ૪—બીમી મળી ૬૨ થઈ; અને સામાયિકાદિ પાંચ ચારિત્રની પાંચ સમાધિ—એમ ૬૭ સમાધિપ્રતિમા.

૨૩ પ્રકારની ઉપધાન પ્રતિમા—તે ૧૨ નિશુ અને ૧૧ શાવકની મળી ૨૩ થઈ.

એક વિવેકપ્રતિમા. વિવેકપ્રતિમા કોષાદિ બેઠે અનેક છનાં સામાન્ય દૃષ્ટિએ એક જ ગણી છે.

એક પ્રતિસંલીનતા. તે પણ દંડિયાદિના બેઠે અનેક છનાં સામાન્ય રીતે એક કહેવાય.

આમ કુલ ૬૨.

મૂળ પ્રતિમાના પાંચ બેઠોમાં પાંચમી એકલી વિહારપ્રતિમા પણ ગણાય છે; પણ તેનો અહીં નિશુપ્રતિમા—જે ઉપધાનાંતમત છે—તેમાં સમાવેશ સમજવો.

૪

જીવની સ્થિતિ

૧. સ્થિતિના લેહો

કુ સ્થિતિ બે પ્રકારની છે—

૧. કાયસ્થિતિ; [મરી-મરીને ફરી-ફરી તે જ કાય-નિકાયમાં જન્મ થાય તે પ્રકારની;]

૨. જીવસ્થિતિ [જન્મથી મરણપર્યંતની સ્થિતિ].

(૧) કાયસ્થિતિ^૨ બેને છે—

૧. આ સ્થિતિ દેવ અને નારકને ન હોય; કારણ કે, દેવ મરીને ફરી દેવ થતો નથી, અને નારક મરીને ફરી નારક થતો નથી. એકની એક કાયસ્થિતિમાં સાત-આઠ જીવ થઈ શકે

૨. આ સૂત્ર અયોગ્યજલચ્છેદનરક સમજવું. અર્થાત્ અહીં બતાવેલ બેમાં કાયસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ બીજા પૃથ્વીકાય આદિ વિદ્યેદ્રિયમાં તેનો નિષેધ કરવાનું સૂત્રનું વાતર્થ નથી.

૧. મનુષ્ય; ૨. તિથ્યંચ પંચેન્દ્રિય.

(૨) ભવસ્થિતિ^૧ બેને છે —

૧. દેવ; ૨. નારક.

હુ આયુ બે પ્રકારનું છે —

૧. અઘ્રાયુ [અર્થાત્ ભવ ચાહ્યો જાય છતાં જે ટકી રહે તેવું આયુ;^૨]

૨. ભવાયુ^૩ [અર્થાત્ ભવ પૂરો થતાં પૂરું થઈ જતું]

(૧) અઘ્રાયુ બેને છે —

૧. મનુષ્ય; ૨. પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ.

(૨) ભવાયુ બેને છે —

૧. દેવ; ૨. નારક.

હુ બે યથાયુનું પાલન કરે છે —

૧. દેવ; ૨. નારક.

૧. આ સૂત્ર ૪૪ ઉપર જેનું જ સમજવું. બીજા મનુષ્ય વગેરેની ભવસ્થિતિનો નિષેધ કરવાનું આવી તાત્પર્ય નથી, ૪૪ીના અઘ્રાયુ અને ભવાયુની વ્યાખ્યાના ૪૪ તેમ જ સમજવું.

૨. જેમકે, એક મનુષ્યભવ પૂરો થાય ત્યાર પછી ફરી મનુષ્ય ધવાનો હોય તો તેનું મનુષ્યાયુ પૂરું નથી થવું. આવી સરખામણી કાપરિચયિ સાથે કરી શકાય.

૩. જેમકે, દેવભવમાં દેવાયુ બોગવવાનું હોય, તે દેવભવ પૂરો થતાં પૂરું થઈ જાય. તે દ્યવ વસ્તુ ફરી દેવ થતો ન હોવાથી દેવાયુ ભવાન્તરમાં ચાલુ રહેતું નથી.

૪. અહીં માત્ર દેવનારકને જ મનુષ્યા છે, કારણ કે આ બીજા સ્થાનનું સૂત્ર છે, જેમ દીકાકાર પ્રુગમો કરે છે. બાકી તો એ બે સિવાયનાને પણ આનું આયુ-પાત્રન હોય છે. જેમકે, અસંખ્ય વર્ણાયુવાળા તિથ્યંચ અને મનુષ્ય, વૈતમ પ્રુષો અને ચરમકરીયી.

કે બેનુ આયુ સોપકમ^૧ છે —

૧. મનુષ્ય; ૨ તિય^૨ચપંચેન્દ્રિય

[—સ્થાન ૮૫]

કે ત્રણ^૩ યથાયુ લોગવે —

અરિહંતા, ચક્રવર્તી અને બળદેવ-વાસુદેવ.

કે ત્રણ મધ્યમ^૪ આયુ લોગવે છે —

અરિહંતા, ચક્રવર્તી, અને બળદેવ-વાસુદેવ.

[—સ્થાન ૧૪૩]

આયુ સાત કારણે તૂટે —

૧. અધ્યવસાય — સગદ્વેષ અને લયરૂપ — તેનાથી;

૨ નિમિત્ત — હંડ, શસ્ત્ર વગેરેથી;

૩. આહારથી;

૪ વેદના — આંખ વગેરેની ખીડા — થી,

૫ પરાધાત — કુવામા પડવાથી કે એવા કારણે થતા આધાતથી,

૬. સ્પર્શ — સાપ, વીંછી વગેરેના ડંખથી;

૭ શ્વાસોચ્છવાસ — નો નિરોધ કરવામાં આવે તેથી

[—સ્થાન ૫૧૧]

૧ આયુષનો કાળ પૂરો થયા પહેલા કોઈ ઉપક્રમ—અકરમાત વગેરેથી થોડા સમયમા લોગવાઈ જાય તેવું અર્થાત્ નિયત અવધિ પહેલા મૃત્યુ થઈ જાય તેવું આયુષ્ય

૨. અહીં બતાવેલા ત્રણ સિવાયના નારક અને દેવનો વ્યવચ્છેદ ન સમજાવે.

૩ મધ્યમ આયુ એટલા માટે કે તેમને ઘડપણ નથી

૨૩. રત્નપ્રભાના કેટલાક

		નારકની ૨૨ પદ્ય	સમ૦ ૨૨
૨૪.	”	” ૨૩ ”	સમ૦ ૨૩
૨૫.	”	” ૨૪ ”	સમ૦ ૨૪
૨૬.	”	” ૨૫ ”	સમ૦ ૨૫
૨૭.	”	” ૨૬ ”	સમ૦ ૨૬
૨૮.	”	” ૨૭ ”	સમ૦ ૨૭
૨૯.	”	” ૨૮ ”	સમ૦ ૨૮
૩૦.	”	” ૨૯ ”	સમ૦ ૨૯
૩૧.	”	” ૩૦ ”	સમ૦ ૩૦
૩૨.	”	” ૩૧ ”	સમ૦ ૩૧.
૩૩.	”	” ૩૨ ”	સમ૦ ૩૨
૩૪.	”	” ૩૩ ”	સમ૦ ૩૩
૩૫.	”	” ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	...	સ્થા૦ ૭૫૭	

૧. બીજી શર્કરાપ્રભાના

નારકની ૧ સાગર સમ૦ ૧

૨. બીજી શર્કરાંમાં

કેટલાકની ૨ પદ્ય સમ૦ ૨

૩. ” ૨ સાગર સમ૦ ૨

૪. બીજી શર્કરાંમાં ૩ સાગર સમ૦ ૩

સ્થા૦ ૧૪૬

૧. ત્રીજી વાહુકાપ્રભા

નારકમાં .. ૩ સાગર ... સમ૦ ૩

સ્થા૦ ૧૪૬

૨. ” કેટલાકની ચાર સાગર સમ૦ ૪

૩. ” પાંચ સાગર સમ૦ ૫

૪. ” ૬ સાગર સમ૦ ૬

૫. ત્રીજી વાલુકાભાં ૭ સાગર સમ૦ ૭
સ્થા૦ ૫૭૩

૧ ચોથી પદ્મભા
નરકમાં ... ૭ સાગર .. સમ૦ ૭
સ્થા૦ ૫૭૩

૨. ,, કેટલાકની ૮ સાગર સમ૦ ૮

૩. ,, ,, ૯ સાગર સમ૦ ૯

૪. ,, ,, ... ૧૦ સાગર સમ૦ ૧૦

૫. ચોથી પદ્મભામાં ... ૧૦ સાગર સ્થા૦ ૭૫૭

૧. પાંચમી પદ્મભા
નરકમાં કેટલાકની ૧૦ સાગર ... સમ૦ ૧૦
સ્થા૦ ૭૫૭

૨. ,, ,, ૧૧ સાગર સમ૦ ૧૧

૩. ,, ,, ૧૨ સાગર સમ૦ ૧૨

૪. ,, ,, ૧૩ સાગર સમ૦ ૧૩

૫. ,, ,, ૧૪ સાગર સમ૦ ૧૪

૬. ,, ,, ૧૫ સાગર સમ૦ ૧૫

૭. ,, ,, ૧૬ સાગર સમ૦ ૧૬

૮. ,, ,, ... ૧૭ સાગર સમ૦ ૧૭

૧. છઠ્ઠી નરકમાં કેટલાકની ... ૧૭ સાગર ... સમ૦ ૧૭

૨. ,, ,, ૧૮ સાગર સમ૦ ૧૮

૩. ,, ,, ૧૯ સાગર સમ૦ ૧૯

૪. ,, ,, ૨૦ સાગર સમ૦ ૨૦

૫. ,, ,, ૨૧ સાગર સમ૦ ૨૧

સ્થિતિ અન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ

૬. છઠ્ઠી	નરકમાં			
	કેટલાકની	૨૨ સાગર સમ૦ ૨૨	
૧. સાતમી	નરકમાં			
	કેટલાકની ...	૨૨ સાગર ...	સમ૦ ૨૨	
૨. "	"	૨૩ સાગર	સમ૦ ૨૩
૩. "	"	૨૪ સાગર	સમ૦ ૨૪
૪. "	"	૨૫ સાગર	સમ૦ ૨૫
૫. "	"	૨૬ સાગર	સમ૦ ૨૬
૬. "	"	૨૭ સાગર	સમ૦ ૨૭
૭. "	"	૨૮ સાગર	સમ૦ ૨૮
૮. "	"	૨૯ સાગર	સમ૦ ૨૯
૯. "	"	૩૦ સાગર	સમ૦ ૩૦
૧૦. "	"	૩૧ સાગર	સમ૦ ૩૧
૧૧. "	"	૩૨ સાગર	સમ૦ ૩૨
૧૨. સાતમી નરકમાં કાલ,	મહાકાલ, રૌરવ મહા-			
	રૌરવમાં	૩૩ સાગર સમ૦ ૩૩	
૧૩ અપ્રતિષ્ઠાનમાં	અન્ય-અનુકૃષ્ટ	૩૩ સાગર સમ૦ ૩૩		

૪. ભવનપતિની સ્થિતિ (૬૦ ૨-૧૧)

(૧) અસુરકુમારની

૧. અસુરકુમારની ૧૦ હંજરવર્ષ ...	સ્થા ૦ ૭ ૫ ૭
૨. અસુરકુમારમાં	કેટલાક દેવોની ૧ પદ્ય ...	સમ૦ ૧
૩. "	દેવોની ...	૧ સાગરથી સમ૦ ૧
	કાંધકે વધારે	

		સ્થિતિ	વધન્ય	ઉત્પન્ન	પ્રમાણ
૪.	કુટલાક દેવોની	૨ પદ્ય	સમ૦ ૨
૫.	"	૩ પદ્ય	સમ૦ ૩
૬.	"	૪ પદ્ય	સમ૦ ૪
૭.	"	૫ પદ્ય	સમ૦ ૫
૮.	"	૬ પદ્ય	સમ૦ ૬
૯.	"	૭ પદ્ય	સમ૦ ૭
૧૦.	"	૮ પદ્ય	સમ૦ ૮
૧૧.	"	૯ પદ્ય	સમ૦ ૯
૧૨.	"	...	૧૦ હંતરવર્ષ	...	સમ૦ ૧૦
૧૩.	"	૧૦ પદ્ય	સમ૦ ૧૦
૧૪.	"	૧૧ પદ્ય	સમ૦ ૧૧
૧૫.	"	૧૨ પદ્ય	સમ૦ ૧૨
૧૬.	"	૧૩ પદ્ય	સમ૦ ૧૩
૧૭.	"	૧૪ પદ્ય	સમ૦ ૧૪
૧૮.	"	૧૫ પદ્ય	સમ૦ ૧૫
૧૯.	"	૧૬ પદ્ય	સમ૦ ૧૬
૨૦.	"	૧૭ પદ્ય	સમ૦ ૧૭
૨૧.	"	૧૮ પદ્ય	સમ૦ ૧૮
૨૨.	"	૧૯ પદ્ય	સમ૦ ૧૯
૨૩.	"	૨૦ પદ્ય	સમ૦ ૨૦
૨૪.	"	૨૧ પદ્ય	સમ૦ ૨૧
૨૫.	"	૨૨ પદ્ય	સમ૦ ૨૨
૨૬.	"	૨૩ પદ્ય	સમ૦ ૨૩
૨૭.	"	૨૪ પદ્ય	સમ૦ ૨૪
૨૮.	"	૨૫ પદ્ય	સમ૦ ૨૫
૨૯.	"	૨૬ પદ્ય	સમ૦ ૨૬
૩૦.	"	૨૭ પદ્ય	સમ૦ ૨૭

		સ્થિતિ	જીવન્ય	કલ્પ	પ્રમાણ
૩૧.		૨૮ પદ્ય	સમ૦ ૨૮
૩૨.		૨૯ પદ્ય	સમ૦ ૨૯
૩૩.		૩૦ પદ્ય	સમ૦ ૩૦
૩૪.		૩૧ પદ્ય	સમ૦ ૩૧
૩૫.		૩૨ પદ્ય	સમ૦ ૩૨
૩૬.		૩૩ પદ્ય	સમ૦ ૩૩
૩૭.	અસુરકુમારના				

દેવોની દેશજિન સ્થા૦ ૧૧૩
બે પદ્ય

(૨) નાગકુમારની

૧.	નાગકુમારમાં				
	કેટલાક દેવોની	૧ પદ્ય	સમ૦ ૧
૨.	દેવોની	દેશજિન	સમ૦ ૨
				૨ પદ્ય	
૩.	કેટલાક દેવોની	...	૧૦ હજારવર્ષ	...	સમ૦ ૧૦
૪.	નાગકુમાર દેવની	દેશજિન	સ્થા૦ ૧૧૩
		બે પદ્ય			
૫.	નાગકુમારની	...	૧૦,૦૦૦ વર્ષ	...	સ્થા૦ ૭૫૭

(૩) વિષ્ણુકુમારની

૧.	વિષ્ણુકુમારમાં				
	કેટલાક દેવોની	૧ પદ્ય	સમ૦ ૧
૨.	દેવોની	દેશજિન	સમ૦ ૨
				બે પદ્ય	
૩.	કેટલાંકની	...	૧૦,૦૦૦ વર્ષ	...	સમ૦ ૧૦
૪.	દેવોની	દેશજિન	સ્થા૦ ૧૧૩
		બે પદ્ય			

રિયતિ નવન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ

૫. વિદ્યુત્કુમારની	...	૧૦,૦૦૦	... સ્થા.૦૭૫૭
		વર્ષ	

(૪) સુપર્ણકુમારની

૧. સુપર્ણકુમારમાં			
કેટલાક દેવોની	૧ પદ્ય	...	સમ. ૧
૨. સુપર્ણકુમાર દેવોની	દેશજિન સમ. ૨
			બે પદ્ય
૩. સુપર્ણમાં કેટલાક દેવોની	...	૧૦,૦૦૦	સમ. ૧૦
૪. ,, દેવોની	દેશજિન	...	સ્થા.૦૧૧૩
			બે પદ્ય
૫. સુપર્ણકુમારની	-	...	૧૦,૦૦૦ ... સ્થા.૦૭૫૭

(૫) અગ્નિકુમારની

૧. અગ્નિમાં કેટલાક દેવોની	૧ પદ્ય	...	સમ. ૧
૨. ,, દેવોની	દેશજિન સમ. ૨
			બે પદ્ય
૩. ,, કેટલાક દેવોની	...	૧૦,૦૦૦ વર્ષ	સમ. ૧૦
૪. ,, દેવોની	દેશજિન	...	સ્થા.૦૧૧૩
			બે પદ્ય
૫. અગ્નિકુમારની	...	૧૦,૦૦૦	... સ્થા.૦૭૫૭

(૬) વાયુકુમારની

૧. વાયુમાં કેટલાક દેવોની	૧ પદ્ય	...	સમ. ૧
૨. ,, દેવોની	દેશજિન સમ. ૨
			બે પદ્ય
૩. ,, કેટલાક દેવોની	...	૧૦,૦૦૦	સમ. ૧૦

૪. ,, દેવોની દેશજિન ... સ્થા ૦૧૧૩
 જે પદ્ય

૫. વાયુકુમારની ... ૧૦,૦૦૦ ... સ્થા ૦૭૫૭

(૭) સ્તનિતકુમારની

૧. સ્તનિતકુમારમાં
 કેટલાક દેવોની ૧ પદ્ય ... સમ ૦ ૧
 ૨. ,, દેવોની ... દેશજિન સમ ૦ ૨
 જે પદ્ય
 ૩. ,, કેટલાક દેવોની ... ૧૦,૦૦૦ ... સમ ૦ ૧૦
 ૪. ,, દેવોની દેશજિન ... સ્થા ૦ ૧૧૩
 જે પદ્ય
 ૫. સ્તનિતકુમારની ... ૧૦,૦૦૦ ... સ્થા ૦ ૭૫૭

(૮) ઉદ્ધિકુમારની

૧. ઉદ્ધિકુમારમાં
 કેટલાક દેવોની ૧ પદ્ય ... સમ ૦ ૧
 ૨. ,, દેવોની ... દેશજિન સમ ૦ ૨
 જે પદ્ય
 ૩. ,, કેટલાક દેવોની ... ૧૦,૦૦૦ ... સમ ૦ ૧૦
 ૪. ,, દેવોની દેશજિન ... સ્થા ૦ ૧૧૩
 જે પદ્ય
 ૫. ઉદ્ધિકુમારની ... ૧૦,૦૦૦ ... સ્થા ૦ ૭૫૭

(૯) દ્વીપકુમારની

૧. દ્વીપકુમારમાં
 કેટલાક દેવોની ૧ પદ્ય ... સમ ૦ ૧
 ૨. ,, દેવોની ... દેશજિન સમ ૦ ૨
 જે પદ્ય

		સ્થિતિ	જવન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૩.	,, કેટલાક દેવોની	...	૧૦,૦૦૦	...	સમ૦ ૧૦
૪.	,, દેવોની	દેશજિન	સ્થા૦ ૧૧૩
		બે પથ્ય			
૫.	દીપકુમારની	...	૧૦,૦૦૦	...	સ્થા૦ ૭૫૭

(૧૦) દિકકુમારની

૧.	દિક૦માં કેટલાક દેવોની	૧ પથ્ય	સમ૦ ૧
૨.	,, દેવોની	દેશજિન	સમ૦ ૨
				બે પથ્ય	
૩.	,, કેટલાક દેવોની	...	૧૦,૦૦૦	...	સમ૦ ૧૦
૪.	,, દેવોની	દેશજિન	સ્થા૦ ૧૧૩
		બે પથ્ય			
૫.	દિકકુમારની	...	૧૦,૦૦૦	...	સ્થા૦ ૭૫૭

૫. સ્થાવરકાયાદિની સ્થિતિ (ઈ૦ ૧૨-૨૩)

બાહર આકાશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦૦૦ વર્ષ છે.

[—સ્થા૦ ૫૭૩]

કુ બાહર તેજસ્કાશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ રાત્રિ દિવસ છે.

કુ બાહર વાયુકાશની ,, ,, ત્રણ હજાર વર્ષ છે.

[—સ્થા૦ ૧૪૪]

બાહર વનસ્પતિકાશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ છે.

[—સમ૦ ૧૦; —સ્થા૦ ૭૫૭]

ત્રીન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯ રાત્રિ-દિવસ છે.

[—સ્થા૦ ૪૬]

સંમૂર્ણ બુદ્ધપરિસરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૨ હજાર વર્ષ છે.

[—સમ૦ ૪૨]

સંમૂર્છિમ ઉરપરિસપની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૫૩,૦૦૦ વર્ષ છે.

[—સમ૦ ૪૯]

સંમૂર્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિયંચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૨,૦૦૦ વર્ષ છે.

[—સમ૦ ૭૨]

અસંખ્યાત વર્ષાયુષી સંજી પંચેન્દ્રિય તિયંચમાં કેટલાંકની એક પદ્ય અને કેટલાંકની બે પદ્ય સ્થિતિ છે.

[—સમ૦ ૧,૨]

અસંખ્યાત વર્ષાયુષી સંજી પંચેન્દ્રિય તિયંચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩ પદ્ય છે.

[—સમ૦ ૩]

અસંખ્યવર્ષાયુ ગણજ મનુષ્યમાં કેટલાંકની ૧ પદ્ય અને કેટલાંકની બે પદ્ય સ્થિતિ છે, તથા તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પદ્ય છે.

[—સમ૦ ૧, ૨, ૩]

જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવતવર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણીના સુપ્રમ સુપ્રમા આરામાં મનુષ્યોનું પરમાયુ ત્રણ પદ્ય હતું. આ અવસર્પિણીમાં તથા આગામી અવસર્પિણીમાં પણ તે જ પ્રમાણે છે.

[—સ્થા૦ ૧૪૩]

૬ જંબૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ત્રણ પદ્ય પરમાયુ લોગવે છે

૬ પુષ્કરવર દ્વીપના પશ્ચિમાધના મનુષ્યો પણ તેટલું જ ત્રણ પદ્ય પરમાયુ લોગવે છે.

[—સ્થા૦ ૧૪૩]

	જાન્ય	ઉદ્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. વાણવ્યંતરની સ્થિતિ	...	૧ પદ્ય	સમ૦ ૧
૨. „ માં કેટલાક દેવોની	૧૦,૦૦૦	...	સમ૦ ૧૦
૩. વાણવ્યંતરની	૧૦,૦૦૦	...	સ્થાન૭૫૭
૪. જ્યોતિષ્કની	...	૧ પદ્યગ્નને	સમ૦ ૧
		૧ લાખ વર્ષ	

૬. વૈમાનિકોની સ્થિતિ (કં૦ ૨૪)

(૧) સૌધર્મકલ્પની

	સ્થિતિ	જાન્ય	ઉદ્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. સૌધર્મકલ્પના દેવોની	...	૧ પદ્ય	...	સમ૦ ૧
૨. „ કેટલાક દેવોની	૧ સાગર	સમ૦ ૧
૩. „ „	૨ પદ્ય	સમ૦ ૨
૪. „ „	એ સાગરથી	સમ૦ ૨
			કંઈક વધારે	
૫. „ „	૩ પદ્ય	સમ૦ ૩
૬. „ „	૪ „	સમ૦ ૪
૭. „ „	૫ „	સમ૦ ૫
૮. „ „	૬ „	સમ૦ ૬
૯. „ „	૭ „	સમ૦ ૭
૧૦. „ „	૮ „	સમ૦ ૮
૧૧. „ „	૯ „	સમ૦ ૯

૧. આ દેવરાજથી દેવીનું પણ મહત્ત્વ સમજવું; કારણ સૌધર્મમાં પદ્યથી બોધી સ્થિતિ કોઈની ઉ નહિ.

			સ્થિતિ	વ્યવસ્થા	લક્ષણ	પ્રમાણ
૧૨.	”	”	૧૦	પદ્મ	...	સમ૦ ૧૦
૧૩.	”	”	૧૧	”	...	સમ૦ ૧૧
૧૪.	”	”	૧૨	”	...	સમ૦ ૧૨
૧૫.	”	”	૧૩	”	...	સમ૦ ૧૩
૧૬.	”	”	૧૪	”	...	સમ૦ ૧૪
૧૭.	”	”	૧૫	”	...	સમ૦ ૧૫
૧૮.	”	”	૧૬	”	...	સમ૦ ૧૬
૧૯.	”	”	૧૭	”	...	સમ૦ ૧૭
૨૦.	”	”	૧૮	”	...	સમ૦ ૧૮
૨૧.	”	”	૧૯	”	...	સમ૦ ૧૯
૨૨.	”	”	૨૦	”	...	સમ૦ ૨૦
૨૩.	”	”	૨૧	”	...	સમ૦ ૨૧
૨૪.	”	”	૨૨	”	...	સમ૦ ૨૨
૨૫.	”	”	૨૩	”	...	સમ૦ ૨૩
૨૬.	”	”	૨૪	”	...	સમ૦ ૨૪
૨૭.	”	”	૨૫	”	...	સમ૦ ૨૫
૨૮.	”	”	૨૬	”	...	સમ૦ ૨૬
૨૯.	”	”	૨૭	”	...	સમ૦ ૨૭
૩૦.	”	”	૨૮	”	...	સમ૦ ૨૮
૩૧.	”	”	૨૯	”	...	સમ૦ ૨૯
૩૨.	”	”	૩૦	”	...	સમ૦ ૩૦ ^૧
૩૩.	”	”	૩૧	”	...	સમ૦ ૩૧
૩૪.	”	”	૩૨	”	...	સમ૦ ૩૨
૩૫.	”	”	૩૩	”	...	સમ૦ ૩૩
૩૬.	”	દેવોની	૨ સાગરસ્થા ૦૧૧૩

૧. મૂળ સૂત્રમાં આ લક્ષણો નથી; પણ કેમ પ્રમાણે આવતી
બદલે, તેથી કોઈમાં મૂળી છે.

દેવરાજ દેવેન્દ્ર શકેની ણાહ્ય પરિષદના દેવોની સ્થિતિ ત્રણ પદ્ય છે. અને અંદરની પરિષદની દેવીઓની સ્થિતિ ત્રણ પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૨૦૦]

શકેન્દ્રની મધ્યમ પરિષદના દેવોની સ્થિતિ ચાર પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૨૧૦]

શકેન્દ્રની આશ્વતર પરિષદના દેવોની સ્થિતિ પાંચ પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૪૦૫]

શકેન્દ્રની અગ્રમાહિષી દેવીઓની સ્થિતિ સાત પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૫૭૫]

સૌધમ* કદપની પરિગૃહીત દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૫૭૫]

(૨) ઇશાનકદપની

	સ્થિતિ	જન્ય વત્કૃષ્ટ પ્રમાણ
૧. ઇશાનકદપના દેવોની ^૧	...	૧ પદ્યથી ... સમ૦ ૧ વધારે
૨. „ કેટલાક દેવોની	૧ સાગર સમ૦ ૧
૩. „ „	૨ પદ્ય સમ૦ ૨;
૪. „ „ જે સમ૦ ૨ સાગરથી કાંઈક વધારે સ્થા૦ ૧૧૩
૫. „ „	૩ પદ્ય સમ૦ ૩
૬. „ „	૪ „ સમ૦ ૪
૭. „ „	૫ „ સમ૦ ૫

૧. આ દેવસભ્યથી દેવ દેવી બને સમગ્રવાં.

			સ્થિતિ	જન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ	
૮.	૧૧	૧૧	૬ પદ્ય	સમ૦	૬
૯.	૧૧	૧૧	૭	સમ૦	૭
૧૦.	૧૧	૧૧	૮	સમ૦	૮
૧૧.	૧૧	૧૧	૯	સમ૦	૯
૧૨.	૧૧	૧૧	૧૦	સમ૦	૧૦
૧૩.	૧૧	૧૧	૧૧	સમ૦	૧૧
૧૪.	૧૧	૧૧	૧૨	સમ૦	૧૨
૧૫.	૧૧	૧૧	૧૩	સમ૦	૧૩
૧૬.	૧૧	૧૧	૧૪	સમ૦	૧૪
૧૭.	૧૧	૧૧	૧૫	સમ૦	૧૫
૧૮.	૧૧	૧૧	૧૬	સમ૦	૧૬
૧૯.	૧૧	૧૧	૧૭	સમ૦	૧૭
૨૦.	૧૧	૧૧	૧૮	સમ૦	૧૮
૨૧.	૧૧	૧૧	૧૯	સમ૦	૧૯
૨૨.	૧૧	૧૧	૨૦	સમ૦	૨૦
૨૩.	૧૧	૧૧	૨૧	સમ૦	૨૧
૨૪.	૧૧	૧૧	૨૨	સમ૦	૨૨
૨૫.	૧૧	૧૧	૨૩	સમ૦	૨૩
૨૬.	૧૧	૧૧	૨૪	સમ૦	૨૪
૨૭.	૧૧	૧૧	૨૫	સમ૦	૨૫
૨૮.	૧૧	૧૧	૨૬	સમ૦	૨૬
૨૯.	૧૧	૧૧	૨૭	સમ૦	૨૭
૩૦.	૧૧	૧૧	૨૮	સમ૦	૨૮
૩૧.	૧૧	૧૧	૨૯	સમ૦	૨૯
૩૨.	૧૧	૧૧	૩૦	સમ૦	૩૦

૧. મૂળમાં આ લંબિકા નથી પણ ક્રમાનુસાર આવવી જોઈએ; તેથી કોષમાં મૂકી છે.

		સ્થિતિ	જયન્ત્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૩૩.	”	”	૩૧ પદ્ય	...	સમ૦ ૩૧
૩૪.	”	”	૩૨ ”	...	સમ૦ ૩૨
૩૫.	”	”	૩૩ ”	...	સમ૦ ૩૩
૩૬.	ઈશાનકેશવની	૬ પદ્ય	સ્થા૦ ૬૮૩

દેવીઓની

ઈશાનના દેવેન્દ્રની બાહ્ય પરિપદની દેવીઓની સ્થિતિ ત્રણ પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૨૦૦]

ઈશાન દેવેન્દ્રની મધ્યમ પરિપદની દેવીઓની સ્થિતિ ચાર પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૨૧૦]

ઈશાન દેવેન્દ્રની આબ્યંતરપરિપદની દેવીઓની સ્થિતિ પાંચ પદ્યોપમ છે.

[—સ્થા૦ ૪૦૫]

ઈશાન દેવેન્દ્રની મધ્યમ પરિપદના દેવોની સ્થિતિ છ પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૫૦૬]

ઈશાન દેવેન્દ્રની આબ્યંતર પરિપદના દેવોની સ્થિતિ સાત પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૫૭૫]

ઈશાન દેવેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની સ્થિતિ ૬ પદ્ય છે.

[—સ્થા૦ ૬૮૩]

(૩) સનહુમારની

૧. સનહુમારમાં ... ૨ આગર ... સમ૦ ૨; સ્થા૦ ૧૧૩
૨. ” કેટલાક દેવોની ૩ આગર ... સમ૦ ૩

			સ્થિતિ	જીવન્ય	ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ
૩.	"	"	૪ સાગર	...	સમ૦ ૪
૪.	"	"	૫ સાગર	...	સમ૦ ૫
૫.	"	"	૬ સાગર	...	સમ૦ ૬
૬.	"	"	૭ સાગર સમ૦ ૭
૭.	સનસ્ક્રુમારમાં		૭ સાગર સ્થા૦ ૫૭૭

(૪) માહેન્દ્રની

૧.	માહેન્દ્રમાં		...	બે સાગરથી	...	સમ૦ ૨;
				વધારે		સ્થા૦ ૧૧૩
૨.	"	કેટલાક દેવોની	૩ સાગર	સમ૦ ૩
૩.	"	"	૪ સાગર	સમ૦ ૪
૪.	"	"	૫ સાગર	સમ૦ ૫
૫.	"	"	૬ સાગર	સમ૦ ૬
૬.	"	દેવોની	૭ સાગર સમ૦ ૭;	
					થી વધારે સ્થા૦ ૫૭૭	

(૫) બ્રહ્મલોકની

૧.	બ્રહ્મલોકમાં	કેટલાક	૭ થી વધારે	સમ૦ ૭
		દેવોની	સાગર			
૨.	"	"	૮ સાગર	સમ૦ ૮
૩.	"	"	૯ સાગર	સમ૦ ૯
૪.	"	દેવોની	૧૦ સાગર સમ૦ ૧૦	
					સ્થા૦ ૭૫૭	
૫.	"	"	...	૭ સાગર	...	સ્થા૦ ૫૭૭

(૬) લાંતકની

૧.	લાંતકમાં	કેટલાક				
		દેવોની	...	૧૦ સાગર	...	સમ૦ ૧૦

		ସ୍ଥିତି	ଉପ-ଧ୍ୟ	ଉତ୍କୃଷ୍ଟ	ପ୍ରମାଣ
୨	”	”	୧୧	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୧
୩	”	”	୧୨	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୨
୪	”	”	୧୩	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୩
୫	”	”	୧୪	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୪
୬	ଲାତକିଆ ଦେବୀ		୧୦	ସାଗର	ସ୍ଥା ୦ ୭୫୭

(୭) ମହାଶୁକ - ସହସାରୀ

୧	ମହାଶୁକିଆ କେଟଲାକ				
	ଦେବୀ		୧୪	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୪
୨	”	”	୧୫	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୫
୪	”	”	୧୬	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୬
୫	ସହସାର କେଟଲାକ				
	ଦେବୀ		୧୭	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୭
୬	”	”	୧୮	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୮

(୮) ଆଶାତ - ମାଣ୍ଡାତୀ

୧	ଆଶାତ କେଟଲାକ				
	ଦେବୀ		୧୮	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୮
୨	”	”	୧୯	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୯
୩	ମାଣ୍ଡାତୀ		୧୯	ସାଗର	ସମ ୦ ୧୯
୪	”	ଦେବୀ	୨୦	ସାଗର	ସମ ୦ ୨୦

(୯) ଆରଜ-ଅସ୍ଥିତୀ

		ଉପ-ଧ୍ୟ	ଉତ୍କୃଷ୍ଟ	ପ୍ରମାଣ	
୧	ଆରଜିଆ				
	ଦେବୀ	୨୦	ସାଗର	ସମ ୦ ୨୦	
୨	"	"	୨୧	ସାଗର	ସମ ୦ ୨୧
୩	ଅସ୍ଥିତ	"	୨୧	ସାଗର	ସମ ୦ ୨୧
୪	,	"	୨୨	ସାଗର	ସମ ୦ ୨୨

(૧૦) ઐવેચકની^૧

જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ

૧. નીચલાના નીચેના	૨૨ સાગર	૨૩ સાગર	સમ૦ ૨૨, ૨૩.
ઐવેચકની			
૨. નીચલા મધ્ય „	૨૩ સાગર	૨૪ સાગર	સમ૦ ૨૩, ૨૪
૩. નીચલાના ઉપરના „	૨૪ સાગર	૨૫ સાગર	સમ૦ ૨૪, ૨૫
૪. મધ્યમના નીચેના „	૨૫ „	૨૬ „	સમ૦ ૨૫, ૨૬
૫. મધ્યમના મધ્ય „	૨૬ „	૨૭ „	સમ૦ ૨૬, ૨૭
૬. મધ્યમના ઉપરના „	૨૭ „	૨૮ „	સમ૦ ૨૭, ૨૮
૭. ઉપલાના નીચેના „	૨૮ „	૨૯ „	સમ૦ ૨૮, ૨૯
૮. ઉપલાના મધ્યના „	૨૯ „	૩૦ „	સમ૦ ૨૯, ૩૦
૯. ઉપલાના ઉપરના „	૩૦ „	૩૧ „	સમ૦ ૩૦, ૩૧

(૧૧) અનુત્તરવિમાનની

વિજય, વૈજયંત, જયન્ત, અપરાજિત આ અનુત્તર-વાસી દેવોની જઘન્યથી ૩૧ સાગરોપમ સ્થિતિ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર છે અને તેમાં કૈટલાકની ૩૨ સાગર સ્થિતિ છે.

[—સમ૦ ૩૧, ૩૨, ૩૩]

સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનના દેવોની અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર સ્થિતિ છે.

[—સમ૦ ૩૩]

(૧૨) કિલ્બિપિકની

કિલ્બિપિક દેવ ત્રણ પ્રકારના છે —

૧. કૃદ ઐવેચક નવ છે. તેમનું ત્રણ ત્રણનું જૂથનું છે. અને તે નીચલા, મધ્યમ અને ઉપલા કહેવાય છે કારણ કે તે ઉપર નીચે આવેલા છે. સોળી નીચેના ત્રણ તે નીચલા, મધ્યના ત્રણ મધ્યમાં અને ઉપરના ત્રણ તે ઉપલા

૧. ત્રણ પદ્યોપમ સ્થિતિવાળા, જેઓ જ્યોતિષ અને સૌધર્મવિમાનની વચ્ચે રહે છે.

૨. ત્રણ સાગરોપમ સ્થિતિવાળા, જેઓ સૌધર્મશિખર અને સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર વિમાનોની વચ્ચે રહે છે.

૩. તેર સાગરોપમ સ્થિતિવાળા, જેઓ બ્રહ્મલોક અને સ્વાંતકવિમાનની વચ્ચે રહે છે.

[—સ્થા. ૧૬૬]

(૧૩) કેટલાંક વૈમાનિકોની

દેવોમાં કેટલાંકની સ્થિતિ બે પદ્ય છે.

[—સમ. ૨]

જે દેવો સાગર^૧, સુસાગર, સાગરકાંત, ભવ, મનુ, માનુષોત્તર, અને લોકહિત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમ છે.

[—સમ. ૧]

જે દેવો શુભ, શુભકાંત, શુભવર્ણ, શુભગન્ધ, શુભ-લેશ્ય, શુભસ્પર્શ અને સુધર્માવતસક વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ બે સાગર સ્થિતિ છે.

[—સમ. ૨]

જે દેવો આભંકર, પ્રભંકર, આભંકર-પ્રભંકર, ચન્દ્ર, ચંદ્રાવત, ચંદ્રમલ, ચંદ્રકાન્ત, ચંદ્રવર્ણ, ચંદ્રલેશ્ય, ચંદ્ર-સ્પર્શ, ચંદ્રઘૃગ, ચંદ્રસૃષ્ટ, ચંદ્રકૂટ, ચંદ્રોત્તરાવતસક—આ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩ સાગરોપમ છે.

[—સમ. ૩]

જે દેવો કૃષિ, સુકૃષિ, કૃષિ-આવત, કૃષિપ્રભ, કૃષિયુક્ત, કૃષિવર્ણ, કૃષિલેશ્ય, કૃષિધ્વજ, કૃષિશૃંગ, કૃષિસૃષ્ટ, કૃષિકૃટ, કૃષ્ણોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગર છે.

[—સમ૦ ૪]

જે દેવો વાત, સુવાત, વાતાવત, વાતપ્રભ, વાતકાંત, વાતવર્ણ, વાતલેશ્ય, વાતધ્વજ, વાતશૃંગ, વાતસૃષ્ટ, વાતકૃટ, વાતોત્તરાવતંસક; સૂર, સુસૂર, સૂરાવત, સૂરપ્રભ, સૂરકાંત સૂરવર્ણ, સૂરલેશ્ય, સૂરધ્વજ, સૂરશૃંગ, સૂરસૃષ્ટ, સૂરકૃટ, સૂરોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગર છે.

[—સમ૦ ૫]

જે દેવો સ્વયંભૂ, સ્વયંભૂરમણ, ઘોષ, સુઘોષ, મહાઘોષ, કૃષિઘોષ, વીર, સુવીર, વીરગત, વીરશ્રેણિક, વીરાવત, વીરપ્રભ, વીરકાંત, વીરવર્ણ, વીરલેશ્ય, વીરધ્વજ, વીરશૃંગ, વીરસૃષ્ટ, વીરકૃટ, વીરોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગર છે.

[—સમ૦ ૬]

જે દેવો સમ, સમપ્રભ, મહાપ્રભ, પ્રભાસ, ભાસુર, વિમલ, કાંચનકૃટ, સનત્કુમારાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગર છે.

[—સમ૦ ૭]

જે દેવો અગ્નિ, અગ્નિમાલિ, વૈરોચન, પલંકર, ચંદ્રાલ, સૂરાલ, સુપ્રતિષ્ઠાલ, અગ્નિચાલ, વિદ્યાલ, અરુણાલ, અરુણોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગર છે.

[—સમ૦ ૮]

જે દેવો પદ્મ, સુપદ્મ, પદ્માવર્ત, પદ્મપ્રભ, પદ્મકાંત, પદ્મવર્ણ,
પદ્મલેશ્ય, પદ્મધ્વજ, પદ્મશૃંગ, પદ્મસૃષ્ટ, પદ્મકૂટ, પદ્મોત્તરા-
વતંસક; સૂર્ય, સુસૂર્ય, સૂર્યાવર્ત, સૂર્યપ્રભ, સૂર્યકાંત, સૂર્યવર્ણ,
સૂર્યલેશ્ય, સૂર્યધ્વજ, સૂર્યશૃંગ, સૂર્યસૃષ્ટ, સૂર્યકૂટ, સૂર્યોત્તરાવ-
તંસક; રુચિર, રુચિરાવર્ત, રુચિરપ્રભ, રુચિરકાંત, રુચિરવર્ણ,
રુચિરલેશ્ય, રુચિરધ્વજ, રુચિરશૃંગ, રુચિરસૃષ્ટ, રુચિરકૂટ,
રુચિરોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે
દેવોની સ્થિતિ નવ સાગર છે.

[- સમ ૯]

જે દેવો ઘોષ, સુઘોષ, મહાઘોષ, નન્દિઘોષ, મુસ્તવર,
મનોરમ, રમ્ય, રમ્યક, રમણીય, મંગલાવર્ત, બ્રહ્મલોકાવ-
તંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ દશ સાગરોપમ છે.

[- સમ ૧૦]

જે દેવો બ્રહ્મ, સુબ્રહ્મ, બ્રહ્માવર્ત, બ્રહ્મપ્રભ, બ્રહ્મકાંત,
બ્રહ્મવર્ણ, બ્રહ્મલેશ્ય, બ્રહ્મધ્વજ, બ્રહ્મશૃંગ, બ્રહ્મસૃષ્ટ, બ્રહ્મકૂટ,
બ્રહ્મોત્તરાવતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની
અગિયાર સાગરોપમ સ્થિતિ છે.

[- સમ ૧૧]

જે દેવો માહેન્દ્ર, માહેન્દ્રધ્વજ, કંબુ, કંબુગ્રીવ, પુખ્ત,
સુપુખ્ત, પુક, સુપુક, મહાપુક, નરેન્દ્ર, નરેન્દ્રકાંત, નરેન્દ્રોત્તરા-
વતંસક - આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ બાર સાગરોપમ છે.

[- સમ ૧૨]

જે દેવો વજ્ર, સુવજ્ર, વજ્રાવર્ત, વજ્રકાંત, વજ્રવર્ણ,
વજ્રલેશ્ય, વજ્રરૂપ, વજ્રશૃંગ, વજ્રસૃષ્ટ, વજ્રકૂટ, વજ્રોત્તરા-

વતંસક; વધરિ, વધરાવતં, વધરિમલ, વધરિકાંત, વધરિવર્ણ,
વધરિલેશ્ય, વધરિરૂપ, વધરિશૃંગ, વધરિમૃદ, વધરિકૂટ, વધરિત્ત-
રાવતંસક; લોક, લોકાવર્ત, લોકમલ, લોકકાંત, લોકવર્ણ,
લોકલેશ્ય, લોકરૂપ, લોકશૃંગ, લોકમૃદ, લોકકૂટ, લોકોત્તરા-
વતંસક—આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ તેર સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૩]

જે દેવો શ્રીકાંત, શ્રીમહિત, શ્રીસૌમનસ, લાંતક,
કાપિષ્ઠ, માહેન્દ્રકાંત, માહેન્દ્રોત્તરાવતંસક—આ વિમાનોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૪]

જે દેવો નંદ, સુનંદ, નંદાવર્ત, નંદમલ, નંદકાંત, નંદ-
વર્ણ, નંદલેશ્ય, નંદવજ, નંદશૃંગ, નંદમૃદ, નંદકૂટ, નંદો-
ત્તરાવતંસક,—આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૫ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૫]

જે દેવો આવર્ત, વ્યાવર્ત, નંદિ-આવર્ત, મહાનંદિ-
આવર્ત, અંકુશ, અંકુશમલંબ, ભદ્ર, સુભદ્ર, મહાભદ્ર, સર્વભો-
ભદ્ર, ભદ્રોત્તરાવતંસક—આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે,
તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૬ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૬]

જે દેવો સામાન, સુસામાન, મહાસામાન, પદ્મ, મહા-
પદ્મ, કુમુદ, મહાકુમુદ, નલિન, મહાનલિન, પુણ્ડરિક, મહા-
પુણ્ડરિક, શુક, મહાશુક, સિંહ, સિંહકાંત, સિંહવીત, ભાવિત
—આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
૧૭ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૭]

જે દેવો કાલ, સુકાલ, મહાકાલ, અંજન, રિષ્ટ, શાલ, સમાન, દ્રુમ, મહાદ્રુમ, વિશાલ, સુશાલ પદ્મ, પદ્મશુદ્ધ, કુમુદ, કુમુદશુદ્ધ, નલિન, નલિનશુદ્ધ, પુંડરિક, પુંડરિકશુદ્ધ, સહસ્રારાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે દેવોની ૧૮ સાગરોપમ સ્થિતિ છે.

[—સમ૦ ૧૮]

જે દેવો આણુત, પ્રાણુત, નત, વિનત, ધન, સુધિર, ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રકાંત, ઇન્દ્રોત્તરાવતંસક, — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ સાંગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૧૯]

જે દેવો સાત, વિસાત, સુવિસાત, સિદ્ધાથ, ઉત્પલ, ભિત્તિલ, તિગિચ્છ, દ્વિશાસૌવસ્તિક, પ્રલંબ, રુચિર, પુષ્પ, સુપુષ્પ, પુષ્પાવતં, પુષ્પપ્રલ, પુષ્પકાંત, પુષ્પવલ્લુ, પુષ્પલેશ્ય, પુષ્પધ્વજ, પુષ્પશૃંગ, પુષ્પસિદ્ધ, પુષ્પોત્તરાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૨૦]

જે દેવો શ્રીવત્સ, શ્રીદામગંડ, માલ્ય, કૃષ્ણ, આપોજીત, આરણ્યવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની સ્થિતિ ૨૧ સાગરોપમ છે.

[—સમ૦ ૨૧]

જે દેવો મહિત, વિશ્રુત, વિમલ, પ્રભાસ, વનમાલ, અમ્યુતાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ સાગર છે.

[—સમ૦ ૨૨]

જીવ વિષે વિવિધ

[૬૯૬ વિચાર]

૧. શ્વાસોચ્છ્વાસ-આહાર

જે દેવો સાગરાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવો, તેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ એક સાગર હોવાથી, આધ-માસને અંતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. અને તેમને એક હજાર વર્ષને અંતે આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે.

[—સમ૦ ૧]

જે દેવો શુભાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા છે અને જેઓ બે સાગરોપમ આયુવાળા છે, તેઓ ૧ મહિના પછી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે અને તેમને બે હજાર વર્ષ પછી આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે.

[—સમ૦ ૨]

જે આભંકર આદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા ત્રણ સાગર આયુવાળા દેવો દોઢ માસમાં એક વખત શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. તે દેવોને ૩ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે.

[—સમ૦ ૩]

જે દેવો કૃષ્ણિ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમનું આયુ ઉત્કૃષ્ટ ચાર સાગર છે, તેઓ બે મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, અને ૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૪]

જે દેવો વાત આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમની ઉત્કૃષ્ટ પાંચ સાગર સ્થિતિ છે, તેઓ ૨૫ મહિને

શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૫ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૫]

જે દેવો સ્વયંભૂ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જોમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગર છે, તેઓ ૩ માસ પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૬ હજાર વર્ષ પછી આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૬]

જે દેવો સમ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જોમની સ્થિતિ ૭ સાગર છે, તેઓ ૩ા માસને અંતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૭ હજાર વર્ષ પછી આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૭]

જે દેવો અચિં આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જોમની આયુસ્થિતિ આઠ સાગર છે, તેઓ ૪ માસને અંતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને આઠ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૮]

જે દેવો પદ્મ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જોમની ૬ સાગર સ્થિતિ છે, તેઓ ૫ા મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૬ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૯]

જે દેવો ઘોષાદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જોમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગર છે, તેઓ દશ માસ પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને દશ હજાર વર્ષ પછી આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૦]

તે દેવો પ્રહોત્તરાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને નેમની સ્થિતિ ૧૧ સાગર ■ તે દેવો પાા મહિને શ્વાસો-ચ્છ્વાસ લે છે અને અગિયાર હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૧]

તે દેવો માહેન્દ્રાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને નેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૨ સાગર છે, તેઓ છ માસે શ્વાસો-ચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૨ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૨]

તે દેવો વજ્રાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને નેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૧૩ સાગર છે, તેઓ દા માસે શ્વાસો-ચ્છ્વાસ લે ■ અને તેર હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૩]

શ્રીકાંતાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા ૧૪ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૭ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૪]

નન્દાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા ૧૫ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો સાડાસાત માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૫ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૫]

આવર્ત આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૬ સાગરો-પમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૮ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૬ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૬]

સામાનાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૭ સાગરોપમ
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૮૥ માએ શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે અને
૧૭ હજાર વયે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૭]

કાલાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૮ સાગરોપમ
આયુવાળા દેવો ૯ માએ શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૮ હજાર
વયે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૮]

આણ્વતાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૯ સાગરોપમ
સ્થિતિવાળા દેવો ૯૫ માએ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૯
હજાર વયે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૧૯]

સાતાદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૦ સાગરોપમ
સ્થિતિવાળા દેવો ૧૦ મહિને શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૦
હજાર વયે આહાર ઇચ્છે છે.

[—સમ૦ ૨૦]

શ્રીવત્માદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૧ સાગરો
સ્થિતિવાળા દેવો ૧૦૫ મહિને શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે અને
૨૧ હજાર વયે આહારને ઇચ્છે છે.

[—સમ૦ ૨૧]

મહિત્તાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૨ સાગરોપમ
સ્થિતિવાળા દેવો ૧૧ માએ શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૨ હજાર
વયે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૨૨]

નીચલા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૩ સાગરોપમ
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૧૫ માએ શ્વામોચ્છ્વાસ લે છે
અને ૨૩ હજાર વયે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૨૩]

નીચલા ઐવેયકમાંના મધ્ય ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૪ સાગર સ્થિતિવાળા દેવો ૧૨ માસે શ્વામોઽધ્વાસ લે છે અને ૨૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૨૪]

નીચલા ઐવેયકમાંના ઉપરના ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૫ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૩ા માહિને શ્વામોઽધ્વાસ લે છે અને ૨૫ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૨૫]

મધ્યમ ઐવેયકમાંના સૌથી નીચેના ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૬ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૩ માસે શ્વામો-લે છે અને ૨૬ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૨૬]

— મધ્યમ ઐવેયકમાંના વચ્ચલા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનારા ૨૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૩ા માસે શ્વાસોઽધ્વાસ લે છે અને ૨૭ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૨૭]

મધ્યમાંના ઉપરના ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનારા ૨૮ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૪ માહિને શ્વામોઽધ્વાસ લે છે અને ૨૮ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૨૮]

ઉપલામાંના નીચેના ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૯ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૪ા માસે શ્વાસોઽધ્વાસ લે છે અને ૨૯ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૨૯]

ઉપલામાંના મધ્યના ઐવેયકના ૩૦ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૫ માસે શ્વાસોઽધ્વાસ લે છે અને ૩૦ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ૦ ૩૦]

ઉપલામાંના ઉપરના ઐવેયકના ૩૧ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૫૫ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૧ હ્રસ્વ વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૩૧]

જ્યંતાદિ અનુત્તરવાસી ૩૨ સાગર સ્થિતિવાળા ૧૬ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૨ હ્રસ્વ વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૩૨]

સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવો ૧૬૫ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૩ હ્રસ્વ વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ૦ ૩૩]

આહાર ચાર પ્રકારનો છે :

(૧) ૧. અશન (ખાવાની વસ્તુ);

૨. પાન (પીવાની વસ્તુ);

૩. ખાદિમ (જૂખના ઉપશમન માટે નહિ પણ માત્ર ખાવા માટે ખાવાની વસ્તુ કળકળાદિ);

૪. સ્વાદિમ (સ્વાદાયે જ લે અવાચ-પાનપટ્ટી સોપારી વગેરે).

(૨) ૧. વધારેલું;

૨. વિના વધારેલું;

૩. સંધ્યા વિના સ્વભાવથી પકવ-દ્રાક્ષ વગેરે;

૪. રાત્રિવાસી શખવાથી નીપજેલ-દહીં વગેરે.

[—સ્થા૦ ૨૯૫]

આહાર આઠ પ્રકારનો છે —

૧. મનોર અશન; ૨. મનોર પાન; ૩. મનોર

ખાદિમ; ૪. મનોર સ્વાદિમ; ૫. અમનોર અશન; ૬.

અમનોર પાન; ૭. અમનોર ખાદિમ; ૮. અમનોર સ્વાદિમ.

[—સ્થા૦ ૧૨૧]

વિદ્યુતિ નવ છે —

૧. દ્વધ; ૨. દધિ; ૩. નવનીત—માખણ; ૪. ધી; ૫. રોલ; ૬. ગોળ; ૭. મધ; ૮. મધ; ૯. માંસ.

[—સ્થા. ૧૭૮]

કુ ગોરસ વિદ્યુતિ ચાર છે —

૧. દ્વધ; ૨. દહીં; ૩. ધી; ૪. માખણ.

કુ ર્નેહવિદ્યુતિ ચાર છે —

૧. તેલ; ૨. ઘૃત; ૩. વસા—ચરખી; ૪. માખણ.

કુ મહાવિદ્યુતિ ચાર છે —

૧. મધુ; ૨. માંસ; ૩. મધ; ૪. નવનીત—માખણ.

[—સ્થા. ૧૭૪]

કુ લોજનનો પરિણામ (સ્વભાવ) છ પ્રકારનો છે —

૧. મનોહ—મનને ગમે તેવું — અભિલષણીય;
૨. રસિક—માધુર્યાદિથી યુક્ત;
૩. પ્રીણીય—તૃપ્ત કરે તેવું, શરીરના રસોમાં સમતા લાવે તેવું;
૪. બ્રૂંહણીય—શરીરને વધારે તેવું;
૫. દીપનીય—જઠરાગ્નિ તેજ કરે તેવું;
૬. મદગ્રીય—માદક.

કુ વિષપરિણામ છ પ્રકારનો છે —

૧. દષ્ટ—સાપ વગેરેના ડાખનું;
૨. ભુક્ત—ખાધેલું;
૩. નિપતિત—શરીર પર પડેલું, અથવા દષ્ટિવિષ;
૪. માંસાનુસારી;

૧. પ્રથમના ત્રણ ભેદો સ્વરૂપકૃત છે. અને અંતિમ ત્રણ કાર્યકૃત છે.

૫. શોષિતાનુસારી;

૬. અસ્થિમજ્જાનુસારી.

[—સ્થા ૦ ૫૩૩]

§ નારકનો આહાર ચાર પ્રકારનો છે —

૧. અગારોપમ — ખાધા પછી થોડો વખત દાહ કરે તેવો;

૨. મુમુરોપમ — તણુખા જેવો — લાંબા કાળ સુધી દાહ કરે તેવો;

૩. શીતલ;

૪. હિમશીતલ.

§ તિથ્યનો આહાર ચાર પ્રકારનો છે —

૧. કંઠોપમ — કંઠનામના પક્ષીને જેમ બધું મુળભર્ય અને મુખ્ય, તેમ;

૨. ણિલોપમ — રસાસ્વાદ વિનાનું જલદી ગળે ઉતારવું. પડે તેવો;

૩. પાણ્યમંસોપમ — ચંચળના માંસ જેમ ધૂણિત;

૪. પુત્રમંસોપમ — જેમ પુત્ર પર રોષ હોવાથી તેનું માંસ દુઃખાવ બને છે તેમ.

§ મનુષ્યના આહારના ચાર પ્રકાર છે —

૧. અશન; ૨. પાન; ૩. ખાદિમ; ૪. સ્વાદમ.

§ દેવના આહારના ચાર ભેદ છે —

૧. વર્ણવાન; ૨. ગંધવાન; ૩. રસવાન; ૪. સ્પર્શવાન.

[—સ્થા ૦ ૩૪૦]

દં ૧. ગૌં—હે ભગવન્, નારકો શું ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રમાં આવતાં વેંત જ આહાર લે છે, લઈને શરીરરૂપે પરિણમાવે છે, પછી ચારે તરફથી લે છે, પછી વિષયરૂપે પરિણમાવે છે અને પછી વિકૃત્વણા કરે છે ?

ભં—હા ગૌતમ એમ જ છે.

દં ૨-૨૪. અહીં ખાકીનું આહારપદ^૧ પ્રમાણે સમજ લેવું જોઈએ.

[—સમ ૧૫૭]

૨. મરણ

જીવને નીકળવાના પાંચ રસ્તા છે—

૧. પગમાંથી; ૨. સાથળમાંથી; ૩. છાતીમાંથી; ૪. માથામાંથી; ૫. સર્વાંગમાંથી.

પગમાંથી નીકળે તો નરકમાં જાય, સાથળમાંથી નીકળે તો તિય^૨ચગતિમાં જાય, છાતીમાંથી નીકળે તો દેવગતિમાં જાય અને સર્વાંગમાંથી નીકળે તો સિદ્ધગતિમાં જાય.

[—સ્થા ૪૬૧]

મરણ વખતે આત્મા શરીરને અદ્યાંશે કે સર્વાંશે — સ્પર્શ^૩ કરીને, સ્ફુર્તિ^૪ આપીને, સ્ફુટ કરીને, સંકેત કરીને, પૃથક્ કરીને—નીકળી જાય.

[—સ્થા ૬૭]

ચરમશરીરી જીવોને મરણ એક છે.

[—સ્થા ૩૬]

૧. પ્રજાપત્યનું આ આહારપદ અહીં જાણી જોઈને નથી ઉતાર્યું; કારણ, આ માળામાં તેના અનુવાદ થવાનો છે.

અવન^૧ એક છે —

[૨૫૦ ૧૭]

કુ અવન બેને છે —

૧. જ્યોતિષકને; ૨. વૈમાનિકને.

કુ ઉદ્વતના^૨ બેને છે —

૧. નારકને; ૨. ભવનવાસીને.

કુ મરણ બેને છે —

૧. મનુષ્યને; ૨. તિથિઅપચિન્દ્રિયને.

[૨૫૦ ૮૫]

કુ જે મરણ એવાં છે જેમની અમણુ ભગવાન મહાવીરે કદી પ્રથમ નથી કરી, કીર્તિ નથી કરી અને અનુભૂતિ નથી દીધી —

(૧) ૧. પરિપક્વથી પરાજિત થઈને મતભંગ થઈને મરણ થાય (વલ-મરણ);

૨. હિંદ્રિયને વશ થઈને જે મરણ થાય (વશાત્ મરણ).

(૨) ૧. નિદાનમરણ (જીવિ આદિની ઈચ્છા કરી મરણ તે);

૨. તદ્દભવ મરણ (કરી તે જ ભવમાં આવણું પડે તેવું મરણ).

(૩) ૧. ગિરિપતન; ૨. તરુપતન.

(૪) ૧. જલપ્રવેશ; ૨. અગ્નિપ્રવેશ.

(૫) ૧. વિવલક્ષણ; ૨. પોતાની એળે શરૂનો ધા ખાઈ મરણ તે.

કુ જે મરણ એવાં છે જેમની પ્રથમ યાવત અનુભૂતિ ભગવાને નથી દીધી પણ કારણ હોય તે રજા આપી છે —

૧. દેવમરણ અવન કહેવાય છે.

૨. નારક અને ભવનવાસીના મરણને ઉદ્વતના કહે છે.

૧. બાડ પર લટકીને મરી જવું (વેહાયસ);

૨. ગીધ જેવા જીવોને પોતાનું શરીર અપંગ કરવું (ગૃધ્રપૃષ્ઠ^૧).

ક પણ બે મરણ એવાં છે જેમની શ્રમણ લગવાન મહાવીરે હિમેશાં પ્રશંસા કરી છે અને સાધુઓને અનુમતિ પણ દીધી છે —

૧. પાદપોષગમન (છિન્ન વૃક્ષ જેમ અત્યંત નિશ્ચેષ્ટ હોય છે, તેમ નિશ્ચેષ્ટ રહીને તે જ અવસ્થામાં સમાધિપૂર્વક મરવું તે);

૨. લક્ષ્મીપ્રત્યાખ્યાન (લોજનનો ત્યાગ પણ શારિરીક ચેષ્ટાનો ત્યાગ નહીં — એવા પ્રકારે સમાધિપૂર્વક મરવું તે)..

(૧) પાદપોષગમન બે પ્રકારનું છે —

૧. નિહારિમ^૨; ૨. અનિહારિમ^૩.

આ બંને પાદપોષગમનમાં શરીરસેવા કરવાની જ નથી.

(૨) લક્ષ્મીપ્રત્યાખ્યાનના બે લેહ છે —

૧. નિહારિમ અને, ૨. અનિહારિમ.

આ બંનેમાં શરીરસેવાની છૂટ છે

[—સ્થા ૧૦૨]

૧. હાથી, કે હાથીનું બચ્ચુ વગેરે મોટા પ્રાણીઓના મૃત શરીરને ગીધ ખાય છે તેવાઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરવો, જેથી ગીધ તે પશુશરીર સાથે તેના શરીરને પણ ખાઈ જાય.

૨. આ વિધિ વસતિના એવા દેશમાં થાય છે, જ્યાંથી મૃત શરીરને બદાર લઈ જવું પડે.

૩. ત્રિરિક દરા વગેરેમાં થતો વિધિ, જેથી ત્યાંથી પછી મૃત શરીરને બદાર માંડવાનું રહે નહીં.

અવન^૧ એક છે —

[સ્થા. ૨૭

ક અવન બેને છે —

૧. ત્યોતિકને; ૨. વૈમાનિકને.

ક ઉદ્ધતના^૨ બેને છે —

૧. નારકને; ૨. ભવનવાસીને.

ક મરણ બેને છે —

૧. મનુષ્યને; ૨. તિથ્યપચેન્દ્રિયને.

[સ્થા. ૮૫]

ક બે મરણ એવાં છે જેમની શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કદી પ્રશંસા નથી કરી, કીર્તિ નથી કરી અને અનુમતિ નથી દીધી —

(૧) ૧. પરિષદથી પરાજિત થઈને મતભંગ થઈને મરણ થાય (વલ્લભરણ);

૨. ઈન્દ્રિયને વશ થઈને જે મરણ થાય (વશાત્ મરણ).

(૨) ૧. નિદાનમરણ (જહ્નિ આદિની ઇચ્છા કરી મરવું તે);

૨. તદ્ભવ મરણ (ફરી તે જ ભવમાં આવવું પડે તેવું મરણ).

(૩) ૧. ગિરિપતન; ૨. તરુપતન.

(૪) ૧. જલપ્રવેશ; ૨. અગ્નિપ્રવેશ.

(૫) ૧. વિવમસણ; ૨. પોતાની એજે શસ્ત્રનો ઘા ખાઈ મરવું તે.

ક બે મરણ એવાં છે જેમની પ્રશંસા યાવત્ અનુમતિ ભગવાને નથી દીધી પણ કારણ હોય તો રજા આપી છે —

૧. દેવમરણ અવન કહેવાય છે.

૨. નારક અને ભવનવાસીના મરણને ઉદ્ધતના કહે છે.

ચાર અન્તર્ક્રિયા^૧ છે —

૧. કોઈ જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય તો તે ઘર છોડીને સંયમ સ્વીકારે છે અને પછી સંયમ, સંવર અને સમાધિની વૃદ્ધિ કરે છે; તે રુક્ષ હોય છે, સંસારને પાર કરવાની તેનામાં ઇચ્છા હોય છે, તે ઉપધાન કરે છે, દુઃખનો ક્ષય કરે છે, તપસ્વી હોય છે; પણ કંઠણ તપસ્યા કે કંઠણ વેદનામાં તે નથી પડતો; એટલે તે દીધાકાળના દીક્ષાપર્યાય પછી જ સર્વદુઃખનો અંત કરી મોક્ષે જાય છે. આ અન્તર્ક્રિયાના ઉદાહરણરૂપ ‘ભરતચક્રવર્તી’ છે.

૨. કોઈ જીવ ઘણાં કર્મો લઈને આ મનુષ્યલવમાં આવ્યો હોય અને પછી ઘર છોડી દીક્ષા લે છે એવાત્ તે તપસ્વી હોય છે, પણ તે એવી આકરી તપસ્યા અને વેદના સ્વીકારે છે કે જેથી થોડા સમયમાં જ તે સર્વદુઃખનો અંત કરી મોક્ષ પામે છે. આ યીજા પ્રકારની અન્તર્ક્રિયા કરનાર ગજસુકુમાર^૨ અણગાર થઈ ગયા છે.

૧. એક મરણ જેથી કૃથી જન્મ-મરણ રહે નહિ.

૨. પ્રથમ તીર્થ^૩ કર નૃપમહેવનો સૌથી મોટો પુત્ર. એ પૂર્વક્ષવર્મા જ હણકર્મા^૪ થઈ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાંથી મનુષ્યલોકમાં નૃપમપુત્ર થઈ ચક્રવર્તી થયો. એક વખત અરીસામાં પોતાને માથે ઘાળો વાળ જોઈ, તેને વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને શૂદ્રસ્થાવરયામાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યો. પછી દીક્ષા લઈ પૂર્વ લાખ વર્ષ સુધી પ્રવ્રત્ત્યા પાળી મોક્ષે ગયો.

૩. કૃષ્ણના નાનાભાઈ. તેમણે અરિષ્ટનેમિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી, અને મહાલુમાં કાચોત્સર્ગ કરી જિજ્ઞાસુ હતા; તેવામાં તેમના પૂર્વના વેરીએ તેમના માથામાં અંબારા લગાવી. તેણે દુઃખ સમ્યક્ સહન કરી, તે મોક્ષે ગયા.

૩. ઉપર પ્રમાણે જ ગંધી સામગ્રી હોય તો પછી કેટલાક બહુ લાંબા કાળે 'સર્વ' દુઃખનો નાશ કરી મોક્ષ પામે છે. આ પ્રકારની અંતક્રિયા કરનાર સતત્કુમાર^૧ ચક્રવર્તી^૨ થઈ ગયા છે.

૪. પ્રથમ અંતક્રિયા કરનારની જેમ અદ્યકર્મ^૩વાળો જીવ હોય; તે દીક્ષા લઈ બહુ તપસ્યામાં પડે નહિ અને વેદના સહન કરે નહિ. છતાં અદ્યકાળમાં સર્વદુઃખનો નાશ કરી મોક્ષે જાય છે, જેમ ભગવતી મરુદેવીએ^૪ કયું^૫.

[—સ્થા. ૨૩૫]

મરણના ૧૭ પ્રકાર છે —

૧. આવીચિમરણ (જ્યારથી નવો ભવ શરૂ થાય ત્યારથી તે ભવના આયુકર્મનો પ્રત્યેક ફાળે અપચય થતો હોય છે, એ અપચય);

૨. અવધિમરણ (એકવાર એક ભવના આયુષ્યના કર્મફલિકેને લોગવી મરી જાય; અને ફરી પાછો તે જ ભવના આયુષ્યકર્મના ફલિકેને લોગવી મરવાનો હોય, તો પ્રથમનું મરણ તે અવધિમરણ);

૧. ચોપા ચક્રવર્તી. એમને દીક્ષા લીધી હતી; અને તે મહાતપસ્વી હતા. પણ તેમને ભવાન્તરમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની દેવતાથી બંદુ લાંબા કાળે સિદ્ધિયોગ્ય કદેચા.

૨. જાણમરણનાં માતા..તેમનાં કર્મ ફોળપ્રાપ્ત હતાં એટલે તપસ્યા પણ કરી ન દેવા છતાં દાસીવા દેતા ઉપર બેઠાં બેઠાં આયુષ્ય પૂરું થતાં સિદ્ધ થઈ ગયાં.

૩. આત્યન્તિક મરણ (જે ભવના આયુષ્યક્રમને લોગવ્યુ' હોય અને મર્યા હોય; ત્યાર પછી એ ભવના આયુષ્યક્રમને લોગવવાનો ન જ હોય તેવું);

૪. વલ્લભમરણ (જુઓ પૃં ૩૮૨);

૫. વશાત્તમરણ (,);

૬. અન્તઃશય્યમરણ (અપરાધી શય્યની લેમ ખૂંચતા હોય, પણ લજ્જા કે અભિમાનથી આશ્વાસના વગેરે ન થઈ હોય અને મરણ થાય તે);

૭. તદ્ભવમરણ (જુઓ પૃં ૩૮૨);

૮. બાલમરણ (પૃં ૩૮૪);

૯. પંડિતમરણ (,);

૧૦. બાલપંડિત મરણ (,);

૧૧. હ્રસ્વ મરણ - કેવલી થયા વિના મરે તે;

૧૨. કેવલીમરણ;

૧૩. વૈહાયસ મરણ (જુઓ પૃં ૩૮૩);

૧૪. ગૃધ્રસ્પૃષ્ઠ મરણ (,);

૧૫. ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ (,);

૧૬. ઈગિનીમરણ (અસુક નિયત પ્રદેશમાં શરીર-ચેદનની છૂટ રાખી, શરીરસેવાનો ત્યાગ કરી, મરતા સુધી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી મરણ સ્વીકારે તે);

૧૭. પાદપોષગમન મરણ (પૃં ૩૮૩).

૩. સમુદ્ધાત અને વિકુર્વણા

સમુદ્ધાત^૧ સાત છે —

વેદનાસમુ^{૦,૨}, કપાયસમુ^{૦,૩} મારણાંતિક^{૦૪}, વૈક્રિય^{૦,૫}
તૈજસ^૦, આહારક^૦, અને કેવલી^૧ સમુદ્ધાત

દં^૦ ૨૧. મનુષ્યોને આ સાતે સમુદ્ધાત હોય છે.

[—સ્થા^૦ ૫૮૬, —સમ^૦ ૭]

વેદના, કપાય, મારણાંતિક, વૈક્રિય, તૈજસ, અને
આહારક, આ ૬ ઊદ્ધિસ્થિક સમુદ્ધાત છે.

[—સમ^૦ ૬]

કેવલીસમુદ્ધાતને આઠ સમય લાગે છે —

પ્રથમ સમયમાં દંડ^૭ કરે છે. બીજા સમયમાં કપાટ

૧ તે તે વેદનીયાદિના અનુભવ પરિણામો સાથે આત્માનો
બોધીભાવ — અર્થાત્ તદિતર પરિણામોમા આત્મા ઉપયોગશૂન્ય થઈ, તે
તે વેદનીયાદિ કર્મના ધણા પ્રદેશોને ઘેરી રહ્યા વડે ઉદયમા લાગી,
ભોગવી, આત્માથી ખબરી નાખે તે.

૨. વેદનીય કર્મના અણતાવેદનીયનો. ૩. મોહનીય કર્મના
ચારિત્રકર્મીનો ૪. અતર્મુદ્ધત^૮ રોષ રહેલા આયુષ્યકર્મનો.

૫ વૈક્રિય, તૈજસ અને આહારક એ શરીરનામકર્માશ્રયી સમજવા.

જ્યારે આત્માને વૈક્રિય સમુદ્ધાત કન્વનો હોય છે ત્યારે તે શરીર
પ્રમાણ સખ્યાત યોજન લાગ્યા દશકારે આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે
અને ૫૭૧ પૂર્વજાદ વૈક્રિય નામકર્મના પુદ્ગલોનું વિસર્જન કરે છે.
આ જ પ્રમાણે તૈજસ અને આહારકનું પણ સમજવું.

૬ સાતા-અસાતા વેદનીય, શુભાશુભ નામ અને ગેત્રકર્માશ્રયી
આ કેવલીસમુદ્ધાત સમજવે. તેમા આઠ સમય લાગે, બાકીનાને
અસખ્યાત સમય લાગે છે.

૭ પોતાના કેદ જટલા વિસ્તારવાળો અને ઘણે તથા નીચે લોકાન્ત-
ને રપોરો તેને જીવપ્રદેશોનો દંડ. એ દંડને બીજા સમયમા પૂર્વ અને
પશ્ચિમ દિશામા લોકાન્ત સુધી વિસ્તારે તે કપાટ. ત્રીજા સમયમા તે

કરે છે. ત્રીજા સમયમાં મન્યાન કરે છે. ચોથા સમયમાં મન્યાન કર્યા પછી ખાટી લોકને ભરી દે છે. પાંચમા સમયમાં છેવટે જે ખાટીના લોકને ભર્યો હતો તે પાછો ખાટી કરે છે. છઠ્ઠામાં મન્યાનને સક્રિય છે. સાતમામાં કપાટને સક્રિય છે અને આઠમા સમયમાં ઢંડને સક્રિય છે.

[—સ્થા. ૬૫૨, —સમ. ૮]

૬૦ ૧. નારકને ચાર સમુદ્ધાત કહ્યા છે —

૧. વેદનાસમુદ્ધાત; ૨. કથાયસમુદ્ધાત; ૩. મારણાન્તિકસમુદ્ધાત; ૪. વૈક્રિયસમુદ્ધાત.

૬૦ ૧૫. વાયુકાયને પણ તે જ ચાર સમુદ્ધાત કહ્યા છે.

[—સ્થા. ૩૮૦]

બાહ્ય પુદ્ગલોના શ્રદ્ધણ વિના થતી શ્રવેણી વિકૃત્વા શ્રવેણી છે.

[—સ્થા. ૧૮]

વિકૃત્વા ત્રણ કહી છે —

- (૧) ૧. બાહ્ય પુદ્ગલના શ્રદ્ધણ સાહિત;
૨. બાહ્ય પુદ્ગલના શ્રદ્ધણ રહિત;
૩. બાહ્ય પુદ્ગલના શ્રદ્ધણ સાહિત અને રહિત.^૩

કપાટને ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફ લોકાન્ત સુધી વિસ્તારે એટલે મન્યાન-સ્થાનો આકાર પામ.

પ્રથમ અને અહમ સમયે આત્મા ઔદારિક યોગ મુક્ત હોય. ૨-૬-૭ એ ત્રણમાં ઔદારિક મિત્ર યોગ હોય; ૩-૪-૫માં કામણનો યોગ હોય અને આહારક હોય. આઠમાં મન અને વચન યોગનો પ્રયોગ ન હોય.

૧. સવધારણીય શરીરથી અવગાહિત પ્રદેશ ન હોય, તે બાહ્ય કહેવાય. તે બાહ્ય પ્રદેશવર્તી પુદ્ગલો પણ બાહ્ય કહેવાય.

૨. આ સવધારણીય વૈક્રિય શરીરની ક્રિયા વિષે સમજવું. કારણ, ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની બાહ્ય પુદ્ગલોના શ્રદ્ધણ પૂર્વક હોય.

૩. સવધારણીય શરીરમાં જ્યારે વિરોધતા લાગતી હોય, ત્યારે.

- (૨) ૧. આભ્યન્તર^૧ પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત;
 ૨. આભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ રહિત;
 ૩. આભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત અને રહિત.
 (૩) ૧. બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત;
 ૨. બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ રહિત;
 ૩. બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત અને રહિત.
 [—સ્થા. ૧૧૦

વૃક્ષવિકુર્વણ^૨ ચાર છે —

૧. પ્રવાહ; ૨. પત્ર; ૩. પુષ્પ; ૪. ફળ.

[—સ્થા. ૩૪૪

૪. યોનિ અને કુલ

(૧) યોનિ (જીવોનું ઉત્પત્તિસ્થાન)ના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. શીતા, ૨. ઉષ્ણ; ૩. શીતોષ્ણ.

આ ત્રણ પ્રકારની યોનિ તેજસ્કાયને છાદીને બાકીના સ્થાવરજીવોને, દીન્દ્રિયજીવોને, ત્રીન્દ્રિયજીવોને, ચતુરિન્દ્રિયજીવોને, સંમૂર્ધમપંચેન્દ્રિયતિય^૩ તથા સંમૂર્ધમ મનુષ્યને હોય છે.^૪

(૨) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧. બવધારણીય કે ઔદારિક સરીરથી નેટલા ક્ષેત્રનું અવગાહન કર્યું હોય, તેમાં રહેલા પ્રદેશો આભ્યન્તર કહેવાય છે.

૨. દીકાકાર કહે ■ કે તથાવિધ લબ્ધિમાન પુરુષ લબ્ધિના બળે વૃક્ષ ને પેદા કરે તો ને રીને કરે તે આમાં બતાવ્યું છે. પણ વિક્રિયાનો પારિભાષિક અર્થ ન લેતાં વિકાર એવા અર્થ લઈએ, તો દીકાકાર ને પ્રકારે આ સૂત્રનો અર્થ કયો છે તેમ કરવાની આવશ્યકતા નથી રહેતી.

૩. નારકને શીતા અને ઉષ્ણ બે છે; બધા દેવો, ગર્ભજ મનુષ્ય તથા ગર્ભજતિય^૩ ચ પંચેન્દ્રિયને શીતોષ્ણ એક જ છે. તેજસ્કાયની યોનિ ઉષ્ણ છે.

૧. સચિત્તા, ૨. અચિત્તા, ૩. મિત્રા.

આ ત્રણ પ્રકારની યોનિ એકેન્દ્રિયજીવોને, વિક્ષેન્દ્રિયજીવોને, સંમૂલ્લિખિત તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય તથા સંમૂલ્લિખિત મનુષ્યને હોય છે.^૧

(૩) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧. સંવૃતા-ઢંકાયેલ, ૨. વિવૃતા-ઉઘાડી, ૩. સંવૃત-વિવૃતા.^૨

(૪) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧. કૂર્મોન્નતા-કાચખાના જેવી ઉન્નત; ૨. શંખાવર્તા-શંખ જેમ જમી વાળી; ૩. વંશીપત્રિકા-વાંસની પાતરી જેવી.

કૂર્મોન્નતા યોનિ ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓને હોય છે. કૂર્મોન્નતા યોનિમાં ત્રણ પ્રકારના ઉત્તમ પુરુષો ગર્ભમાં આવે છે —

૧. અરિહંત; ૨. ચક્રવર્તી; ૩. જલદેવ વાસુદેવ.

સીરત્નને શંખાવર્તા યોનિ હોય છે. તે યોનિમાં અનેક જીવો અને પુદ્ગલો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે; પણ કોઈ એ યોનિમાંથી નિષ્પન્ન થતાં નથી.

વંશીપત્રિકા સામાન્ય જીવોને હોય છે. તેમાં સામાન્ય જીવો ગર્ભધારણ કરે છે.

[—સ્થા. ૧૪૦]

• યોનિસંગ્રહ^૩ સાત છે —

૧. નારકને તથા દેવને અચિત્ત, તર્જનમનુષ્ય તથા તિર્થંચને મિત્રા.

૨. એકેન્દ્રિય નારક અને દેવને સંવૃતા, વિક્ષેન્દ્રિયને વિવૃતા, અને સંવૃત-વિવૃતા તર્જનને.

૩. યોનિભેદથી જોવા બેઠે.

૧. અંડજ — પક્ષી, માછલાં, સાપ વગેરે — ઇંડામાંથી થનારા;

૨. પોતજ — હાથી, વાગોળ વગેરે આમડાથી વીંટાઈને ઉત્પન્ન થનારા;

૩. જરાયુજ — મનુષ્ય, ગાય વગેરે પશુ આદિ જોર સાથે જન્મ પામનાર;

૪. રસજ — રસમાં થનારા જંતુ;

૫. સંસ્વેદજ — પરસેવામાં થનારા જંતુ જૂ વગેરે;

૬. સંભૂષિંમ — માતા-પિતાના સંયોગ (વિના ઉત્પન્ન થનારા) છવો — કૃમિ વગેરે;

૭. ઉદ્દલિજ — જમીનભેદીને ઉત્પન્ન થનારા ખજનક આદિ.

[—સ્થા ૦ ૫૪૩]

યોનિસંગ્રહ આઠ છે —

૧-૭. ઉપર પ્રમાણે;

૮. ઔપપાતિક — દેવ અને નારક ઔપપાતિક કહેવાય છે.

[—સ્થા ૦ ૫૬૫]

છવનાં યોનિરૂપ દારો ૮૪ લાખ^૧ છે

[—સમ ૦ ૮૪]

દીન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનાર કુલકોટિ^૨ સાત લાખ કહી છે.

[—સ્થા ૦ ૫૬૧]

૧. વિગત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્તિજ નં. ૧.

૨. યોનિ એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન, પણ કુલ તો યોનિમાં થનાર છવનો વિચિત્રતાને લીધે કહેવાય છે. છાણ એ જેમ વીછીની યોનિ છે, પણ છાણમાં વીછી, કૃમિ બીજા છવજંતુ એમ અનેક પ્રકારના છવકૃતો ઉત્પન્ન થાય છે. વીછીઓમાં પણ જુદા જુદા રંગ આદિને લઈને અનેક કુલ હોઈ શકે. દિદ્દિન્દ્રિયની યોનિ એ લાખ અને કુલકોટિ સાત લાખ સમજવી. આ જ પ્રમાણે આમડા બીજાં છવોની યોનિ અને કુલ વિશે સમજવું.

ત્રીન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનારી કુલકોટિ આઠ લાખ કહી છે.

[—સ્થાન ૬૫૬]

ચતુરિન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનારી ૯ લાખ કુલકોટિ છે. ભુજપરિસપ્ત અને સ્થલચર તિયંચપંચેન્દ્રિયની પણ ૯ લાખ કુલકોટિ છે.

[—સ્થાન ૭૦૧]

જલચર પંચેન્દ્રિયતિયંચની યોનિમાં થનાર કુલકોટિ સાડાબાર લાખ છે.

[—સમન ૧૩]

ચારપગાં સ્થળચર તિયંચપંચેન્દ્રિયની યોનિમાં થનારી કુલકોટિ દશ લાખ છે. તે જ પ્રમાણે ઉરથી ચાલનાર સ્થલચરની પણ સમજવી.

[—સ્થાન ૭૮૨]

પન્નગ ૮૪ હજાર છે.

[—સમન ૮૪]

ગૌ—હે ભગવન્ ! શાલી, વ્રીહી, ઘઉં, જવ અને જવજવ એ બધાં ધાન્યો કૌઠામાં હોય, વાંસના પાલામાં હોય, માંચામાં હોય, માણમાં હોય, છાંદીને રાખ્યાં હોય, લાંબીને રાખ્યાં હોય, માટી વગેરેથી સુદ્રિત કર્યાં હોય, બાંધ કર્યાં હોય; તે તેમની યોનિ—અંકુરોત્પાદક શક્તિ—કેટલો કાળ કાયમ રહે ?

ભૃ—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વર્ષ યોનિ કાયમ રહે છે. ત્યાર પછી તેમની યોનિ મ્હાન થાય છે, પ્રતિધ્વંસ પામે છે અને પછી તે બીજા અ-બીજા ધર્મ જાય છે અને યોનિવિચ્છેદ થાય છે.

[—સ્થાન ૧૪૫]

તે પ્રમાણે કલાય, મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા, તુવેર, અને ગોગચણાને રાખવામાં આવે, તે તેમની યોગ્ય જઘન્ય અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વર્ષ કાયમ રહે છે; અને તે પ્રમાણે અગસી, કુમ્બલ, કેદારા, કાંગ, ળાંટી, શણ, સરસવ, અને મૂલકળીજને રાખવામાં આવે, તે તેમની યોગ્ય જઘન્ય અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વર્ષ કાયમ રહે છે.

[—સ્થા. ૪૫૯, ૪૬૫]

૫. જન્મ

ઉપપાત એક છે.

[—સ્થા. ૨૮]

ઉપપાતજન્મ બેને છે —

૧. દેવ, અને ૨. નારકને.

ગર્ભજન્મ બેને છે —

૧. મનુષ્ય, અને ૨. પચ્ચેન્દ્રિયતિચ્ચને.

એ બંને ગર્ભમાં જ આહાર લે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, હાનિ પામે છે, વિદુર્વણા કરે છે, ગતિપર્યાય પામે છે, સ્વમુદ્ધાત કરે છે, દાસસંયોગ પામે છે, ગર્ભ બહાર નીકળે છે, મરણ પામે છે, ચામડીવાળા થાય છે, એ બંનેની ઉત્પત્તિ શુક અને શોણિતમાંથી છે.

[—સ્થા. ૮૫]

ત્રણ પિતૃ-અંગ છે —

૧. અસ્થિ, ૨. અસ્થિમંત, ૩. કેશ, મૂછ, રોમ અને

નખ.

૧. જન્મના પ્રકાર ત્રણ છે — તેમાંના ઉપપાત અને મર્ત વિષે અહીં કહ્યું છે અને ત્રીજો પ્રકાર તે સંમૂર્ચિત સમજવો.

ત્રણ માતૃ-અંગ છે —

૧. માંસ, ૨. લોહી, ૩. મસ્તુલિંગ-બેળું.

[—સ્થાન ૨૦૬]

ચાર ઉદકગળ^૧ છે —

(૧) ૧. આકળ, ૨. ધૂમસ, ૩. શીત, ૪. ઉષ્ણ-ધામ.

(૨) ૧. હૈમક (હીમ પડે તે), ૨. અભ્રસંસ્થિત (આકાશ વાદળથી છવાઈ જાય તે), ૩. શીતાષ્ણુ (અત્યંત શીત કે ઉષ્ણ થાય તે), ૪. પંચરુપિક (જેમાં ગાળિંત, વિદ્રુત, જળ, વાયુ, વાદળાં—એ પાંચ હોય તે).

મહા માંસમાં હૈમકગળ^૨ હોય છે, ક્ષાગણમાં અભ્ર-સંસ્થિત ગળ^૩ હોય છે, ચૈત્રમાં શીતાષ્ણુ ગળ^૪ હોય છે અને વૈશાખમાં પંચરુપિક હોય છે.

[—સ્થાન ૩૭૧]

માતૃધી ગળ^૫ ચાર છે —

૧. સ્તીરૂપ; ૨. પુંડુષરૂપ; ૩. નપુંસકરૂપ; ૪. બિંબરૂપ.

જેમાં અરૂપ શુદ્ધ અને બહુ જોળ — રક્ત હોય તેમાં સ્તી ઉત્પન્ન થાય; અરૂપ જોળ અને બહુ શુદ્ધ હોય ત્યાં પુરુષ ઉત્પન્ન થાય; જેમાં રક્ત અને શુદ્ધનું પરિમાણ સરખું હોય તેમાં નપુંસક ઉત્પન્ન થાય અને સ્તી સંબંધી જોળ સ્થિર થઈ જાય તે જ બિંબરૂપ છે.

[—સ્થાન ૩૭૭]

૧. ઠાણતરમાં વરસાદની સૂચના આપે તે.

૨. વધુવિકારથી સીનું જોળ સ્થિર થઈ ગાંઠ જેવું બની જાય છે તેને અનભિજ્ઞ લોકો ગળ^૬ જેવું લાગવાથી ગળ^૬ કહે છે. તે બિંબમ કહેવાય છે. ખરી રીતે તે ગળ^૬ નથી. વળી કોઈ માત્ર આવા લોચા જોઈને કલ્પના કરે છે કે આમાંથી ગળ^૬ને મૂલ લઈ ગયો છે.

પુરુષના સંસર્ગ વિના પણ સ્ત્રીને પાંચ કારણે ગભરું રહે છે —

૧. યોનિપ્રદેશને બરાબર ઢાંક્યો ન હોય અને શુક્રવાળી જગાએ એવી રીતે ભેડી હોય કે જેથી શુક્રના અણુઓ યોનિમાં પ્રવેશી જાય તો;

૨. યોનિમાં શુક્રથી ખરડાયેલ વસ્ત્ર નાંખે તો;

૩. જાણી ભેઈને શુક્રના અણુઓને યોનિમાં દાખલ કરે તો;

૪. ખીજના કહેવાથી શુક્રના અણુઓ દાખલ કરે તો;

૫. નદી નાળાના શીતલ જલનું આચમન કરવા જાય ત્યારે કોઈના શુક્રવાણું તે જળ યોનિમાં પ્રવેશી જાય તો.

પુરુષની સાથે સંસર્ગમાં આવે છતાં સ્ત્રીને ગભરું ન રહે તેનાં પાંચ કારણો છે —

(૧) ૧. યૌવન ન ખીલ્યું હોય;

૨. યૌવન ચાલ્યું ગયું હોય;

૩. જન્મથી જ વંધ્ય હોય;

૪. રોગી હોય;

૫. દૌર્ભાગ્યવાળી હોય.

(૨) ૧. નિત્ય ઋતુસ્રાવ થતો હોય;

૨. જેને કદી ઋતુસ્રાવ થતો ન હોય;

૩. જેના ગર્ભાશયનું શ્રોત-છિદ્ર રોગથી નષ્ટ થઈ ગયું હોય;

૪. જેના ગર્ભાશયનું શ્રોત રોગવાણું હોય;

૫. જે હૃદયથી વધારે મૈથુનમાં રક્ત હોય.

(૩) ૧. ઋતુકાલમાં બે યોગ્ય રીતે મૈથુનસેવી ન બને;

૨. શુક્રના અણુઓ નષ્ટ થઈ જાય તો;

૩. જો લોહી ઉત્કટ અને પિત્તપ્રધાન હોય;
૪. ગલધારણ થાય ત્યાર પહેલા કોઈ દેવ શક્તિનો નાશ કરી નાખે તો;
૫. ભાગ્યમાં જ સંતાન ન હોય તો.

[—સ્થા. ૪૧૧]

૬. ઉપપાત^૧ અને ઉદ્વર્તના^૨

ગૌ. — હે ભગવન્ ! નરકગતિમાં ઉપપાતનો વિરહકાલ કેટલો ?

ભ. — હે ગૌતમ ! જ્ઞાન્યથી જોકે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ખાર^૩ મુદ્ધર્ત^૪. મનુષ્યગતિ, તિર્યચગતિ અને દેવગતિનું પણ એમ જ સમજવું.

ગૌ. — સિદ્ધગતિનો વિરહકાલ કેટલો ?

ભ. — જ્ઞાન્ય જોકે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

કે ઉદ્વર્તના પણ સિદ્ધગતિને^૪ છોડીને તેવી જ રીતે કહેવી.

કે અહીં ઉપપાત દંડક^૫ અને ઉદ્વર્તના દંડક^૬ પૂરો કહેવો.

[—સ્થા. ૧૫૪]

સાતમી નરકમાં ઉપપાતવિરહકાળ ઉષ્કૃષ્ટ છ માસ છે.

[—સ્થા. ૫૩૫]

૧. આવર્ત — ઉત્પન્ન થવું તે.

૨. મરણ.

૩. રત્નપ્રભા વગેરેમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુદ્ધર્ત્તિ વિરહકાલ છે તથાપિ સામાન્યરૂપે અહીં બાર કલા છે એમ સમજવું. દેવગતિ વિષે પણ તેમ જ સમજવું. પણ મનુષ્ય અને તિર્યચગતિમાં બાર કલા તે અર્થજ વિષે સમજવું.

૪. સિદ્ધિગતિમાં ઉદ્વર્તના જ નથી; કારણ ત્યાંથી મરીને કોઈ બહાર જતું જ નથી.

૫. ૬. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

૭. ઉપાધે, કર્મ અને પરિશ્રદ્ધ

(૧) ઉપધિ (જીવનું જેથી પોષણ થાય તે)ના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. કર્મોપધિ; ૨. શરીરોપધિ; ૩. બાહ્ય ભાંડમાત્રોપધિ.

દં ૦ ૨-૧૧. ભવનપતિને^૧ આ ત્રણે ઉપધિ હોય છે.

દં ૦ ૧૭-૨૪. દ્વીન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં આ ત્રણે ઉપધિ હોય છે.

(૨) ઉપધિના ત્રણ પ્રકાર —

૧. સચિત્ત. ૨. અચિત્ત. ૩. મિશ્ર.

દં ૦ ૧-૨૪. બધા જીવોમાં આ ત્રણેય ઉપધિ હોય છે.

હું પરિશ્રદ્ધના પણ ઉપર પ્રમાણે બે રીતે ત્રણ લેહો તથા સ્વામીઓ સમજવાના છે.

[—સ્થા ૦ ૧૩૮]

જીવો આઠ કર્મપ્રકૃતિનું ચયન કરે છે, તેમણે કયું છે અને કરશે —

૧. જ્ઞાનાવરણીય; ૨. દર્શનાવરણીય; ૩. વેદનીય; ૪. મોહનીય; ૫. આયુ; ૬. નામ; ૭. ગોત્ર; ૮. અન્તરાય.

(૧) દં ૦ ૧-૨૪. નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવો એ જ આઠ કર્મનું ચયન કરે છે, તેમણે કયું છે અને કરશે.

(૨-૬) દં ૦ ૧-૨૪. તેવી જ રીતે ઉપચયન, અથ, ઉદીરણા, વેદના, નિર્જરા આ પાંચ વિષે પણ ત્રણે કાળમાં સમજવું.

[—સ્થા ૦ ૫૯૧]

૧. નારક અને એકેન્દ્રિયને બાહ્ય ભાંડ વગેરે ઉપકરણ દોષાં નથી તેથી અહીં નથી જણાવ્યાં.

૮. શરીર

(૧) શરીરોત્પત્તિ અને નિવર્તન^૧

દં ૧-૨૪. નારક વગેરે ૨૪ દંડકમાં બધા જીવોના શરીરની ઉત્પત્તિ બે કારણે છે —

૧. રાગ; ૨. દ્વેષ.

હું તે જ બે કારણે ૨૪ દંડકમાં નિર્વાર્તન પણ સમજાવું.

[—સ્થા ૦ ૭૫].

દં ૦ ૧. નારકોની ચાર કારણે શરીરોત્પત્તિ છે —

૧. ક્રોધ; ૨. માન; ૩. માયા; ૪. લોભ.

દં ૦ ૨-૨૪. બાકીના દંડકોમાં પણ તે જ ચાર કારણે શરીરોત્પત્તિ છે.

હું શરીરનું નિર્વાર્તન પણ ૨૪ દંડકમાં એ જ ચાર કારણે છે.

[—સ્થા ૦ ૩૭૧].

(૨) ભેદો, સ્વામી, અને અવગાહના

દં ૦ ૧. નારકને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર ઝોટલે કે કાર્મણ્ણ;^૨

૨. બાહ્ય ઝોટલે કે વૈક્રિય.

દં ૦ ૨-૧૧. ભવનપતિને પણ તે જ પ્રમાણે.

દં ૦ ૧૨-૧૬. સ્થાવરકાયને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર ઝોટલે કે કાર્મણ્ણ;^૨

૨. બાહ્ય ઝોટલે કે બૌદ્ધરિક.

૧. શરીરનો આરભ તે ઉત્પત્તિ અને પડુ થઈ રહે તે નિર્વાર્તન.

૨. કાર્મણ્ણસવ્યારી વેગસ પણ અહીં સમજાવું.

દં ૧૭-૧૯. દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ;

૨. બાહ્ય એટલે કે અસ્થિ, માંસ અને શોષિતથી બદ્ધ ઔદારિક.

દં ૨૦, ૨૧. પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ;

૨. બાહ્ય એટલે કે અસ્થિ, માંસ, શોષિત, સ્નાયુ અને શિરાથી બદ્ધ ઔદારિક.

દં ૨૨-૨૪. વ્યન્તર, લયોત્પિષ્ઠ, વૈમાનિકને નારક જેમ.

[—સ્થા ૭૫]

દં ૧. વિશ્વહૃગતિસમાપન્ન નારકને બે શરીર હોય છે —

૧. તૈજસ; ૨. કાર્મણ.

દં ૨-૨૪. બાકીના દંડકામાં પણ તે જ પ્રમાણે.

[—સ્થા ૭૫]

મધ્ય દેવો બે પ્રકારના છે —

૧. એક શરીરી અને ૨. બે શરીરી.

મરુત, કિન્નર, કિપુરુષ, ગંધર્વ, નાગકુમાર, સુપણ્ડ-કુમાર, અન્નિકુમાર અને વાયુકુમાર આ બધા દેવોના બે શરીર છે.

૧. એકશરીરી; ૨. બેશરીરી.

[—સ્થા ૮૦]

૧. જ્યનું કૌતુહલિયન વિશ્લેષિમાં હોય ત્યારે જ્યનની ગતિ સીધી અવિમલ નથી હોતી, પણ સવિમલ-વાળી હોય છે. તે વખતે આ બે શરીર હોય છે.

૨. ભવધારણીયની અવેક્ષાએ.

૩. ઉત્તર વૈકિય કરે છે તેની અવેક્ષાએ.

- દં ૧. નારકને ત્રણ શરીર છે —
૧. વૈકિય; ૨. તેજસ; ૩. કાર્મણ.
- દં ૨-૧૧. ભવનપતિને પણ તે જ ત્રણ શરીર છે.
- દં ૧૨. પૃથ્વીકાયને ત્રણ શરીર છે —
૧. ઔદારિક; ૨. તેજસ; ૩. કાર્મણ.
- દં ૧૩. જલકાયિક જીવને ઉપર પ્રમાણે.
- દં ૧૪. તેજસ્કાયને પણ ઉપર પ્રમાણે.^૧
- દં ૧૬. વનસ્પતિને પણ તે જ.
- દં ૧૭, ૧૮, ૧૯. કિન્નરિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્વિન્દ્રિયને પણ તે જ ત્રણ શરીર.^૨
- દં ૨૨-૨૪. વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકને પણ તે જ ત્રણ.

[—સ્થા ૧૦૭]

ગૌ — હે ભગવન, શરીર કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ભૌ — હે ગૌતમ, શરીરના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. ઔદારિક, ૨. વૈકિય, ૩. આહારક, ૪. તેજસ, ૫. કાર્મણ.

ગૌ — ઔદારિક શરીરના કેટલા લોક છે ?

ભૌ — ઔદારિક શરીરના લોક પાંચ છે —

એકેન્દ્રિય જીવોનું ઔદારિક શરીર યાવત્ ગભૈર્જ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર.

ગૌ — ઔદારિક શરીરની અવગણના કેટલી છે ?

ભૌ — જનન્યથી અંગુલનો અસખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનથી કાંઈક વધારે. (અહીં સર્વ

૧. ત્રણજીવને આહારક સિવાયનાં ચારે દોષ જોઈને અહીં નથી ગણ્યા.

૨. ત્રિપંચેન્દ્રિયને પણ આહારક સિવાયનાં ચારે દોષ જોઈને અહીં નથી ગણ્યા. મનુષ્યને પાંચે દોષ છે એટલે અહીં નથી ગણ્યા.

હવેની અવગાહના અવગાહના-સંસ્થાન^૧ પ્રમાણે સમજી લેવી યાવત્ મનુષ્યના ઔદારિક શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉ છે.)

ગૌં — વૈકિય શરીરના કેટલા ભેદ છે ?

ભ૦ — બે. એક એકેન્દ્રિયનું^૨ વૈકિય શરીર અને એક પંચેન્દ્રિયનું^૩ વૈકિય શરીર. (અહીં બાકીના પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવાના છે.^૨ અને અવગાહનાનું પણ યાવત્ સનતકુમારથી માંડીને અનુત્તર સુધીના ભવધારણીયની એક એક હાય એાછી અવગાહના થાય છે એ બધું પણ અહીં સમજી લેવું.^૪)

ગૌં — આહારક શરીરના કેટલા ભેદ છે ?

ભ૦ — આહારક શરીર એક જ છે.

ગૌં — તો શું તે મનુષ્યને હોય છે કે અમનુષ્યને ?

ભ૦ — મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નથી હોતું.

ગૌં — મનુષ્યમાં પણ ગર્ભાવસ્થાને હોય છે કે સંભૂતિ^૫ મને ?

ભ૦ — ગર્ભાવસ્થા મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નહિ.

ગૌં — તો શું તે કર્મભૂમિના ગર્ભાવસ્થા મનુષ્યને હોય છે કે અકર્મભૂમિનાને પણ ?

ભ૦ — કર્મભૂમિના ગર્ભાવસ્થા મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નહિ.

ગૌં — શું સંખ્યાતવર્ણાયુષી કર્મભૂમિના ગર્ભાવસ્થા મનુષ્યને હોય છે કે અસંખ્યાતવર્ણાયુષીને પણ ?

ભ૦ — સંખ્યાતવર્ણાયુષી કર્મભૂમિના ગર્ભાવસ્થા મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નહિ.

૧. બુદ્ધિ પ્રકરણને અતે દિપ્તિ નં. ૩.

૨. બુદ્ધિ પ્રકરણને અતે દિપ્તિ નં. ૪.

૩. બુદ્ધિ પ્રકરણને અતે દિપ્તિ નં. ૫.

ગૌં — તેમાં પણ પર્યાપ્તને હોય છે કે અપર્યાપ્તને પણ ?

ભ૦ — માત્ર પર્યાપ્તને જ હોય છે.

ગૌં — પર્યાપ્તમાં પણ શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને તે હોય છે ?

ભ૦ — સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંખ્યાતવર્ણાયુષી કર્મભૂમિજ ગભજ મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નથી હોતું.

ગૌં — સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં પણ સંયત, અસંયત કે સંયતા-સંયતને હોય છે ?

ભ૦ — સંયતને જ હોય છે; બીજાને નથી હોતું.

ગૌં — સંયતમાં પણ શું પ્રમત્તને હોય છે કે અપ્રમત્ત સંયતને ?

ભ૦ — પ્રમત્તસંયતને હોય છે.

ગૌં — પ્રમત્ત સંયતમાં પણ ઋદ્ધિવાળા કે ઋદ્ધિવિનાનાને હોય છે ?

ભ૦ — ઋદ્ધિવાળાને હોય છે; બીજાને નહિ.

એમ વાચના બહીં સમજવાની છે. આહારક શરીર સમયતુરસંસ્થાનવાળું છે.

ગૌં — આહારક શરીરની અવગાહના શી છે ?

ભ૦ — જઘન્યથી એક હાથથી કાંઈક ઝાણું અને ઉત્પ્ર પૂરો હાથ.

ગૌં — તેજસ શરીરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ભ૦ — પાંચ પ્રકારનું છે — એકેન્દ્રિયનું ચાવત પચેન્દ્રિયનું.

અહીં તૈજસની અવગાહનાનું^૧ વર્ણન પણ સમજી લેવું.^૨
ગૌ૦ — ઐવેયકનો દેવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે ત્યારે
તેના તૈજસ શરીરની કેટલી અવગાહના હોય ?

ભ૦ — પહોળાઈ અને જાડાઈની અપેક્ષાએ શરીરપ્રમાણ
હોય છે; પણ આયામ (લંબાઈ)ની અપેક્ષાએ જઘન્યથી
અધોલોકમાં વિદ્યાધરશ્રણી સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અધોલોકના
આમે સુધી, તથા ઊર્ધ્વલોકમાં પોતાના વિમાન સુધી, અને
તિર્યગ્દિશામાં મનુષ્યક્ષેત્ર સુધીની અવગાહના છે. અનુત્તરૌપ-
પાતિક દેવો વિષે પણ ઐવેયક જેમ જ સમજી લેવું.

કામંજી વિષે પણ તૈજસ જેમ જ સમજી લેવું.

[—સમ૦ ૧૫૨]

(૧) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણી,
વર્તમાન અવસર્પિણી અને આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમ-
સુષમા આરામાં મનુષ્યોની અવગાહના ત્રણ ગાઉ અને
આયુ ત્રણ પટ્ય છે.

(૨) તે જ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તર-
કુરુના મનુષ્યો વિષે.

(૩) તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના મનુષ્યો વિષે.

(૪) તે જ પ્રમાણે પુષ્કરાધના મનુષ્યો વિષે.

[—સ્થા૦ ૧૪૩]

(૧) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણી,
વર્તમાન અવસર્પિણી અને આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમ-
સુષમા આરામાં મનુષ્યોની ૬૦૦૦ દનુષ લિચાર્ધ અને આયુ
૬ અડધા પટ્ય (ત્રણ પટ્ય) સમજવું.

૧. નિયમ એવો જ કે જેવડું ઔદારિક કે વૈકિય હોય, તેવડું જ
તૈજસ અને કામંજી હોય.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપાણ નં. ૬.

- (૨) તે જ પ્રમાણે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો વિષે.
 (૩) તે જ પ્રમાણે ધાતકીર્જના મનુષ્યો વિષે.
 (૪) તે જ પ્રમાણે પુષ્કરાધના મનુષ્યો વિષે.

[—સ્થાન ૪૯૩]

બાહરબેનરૂપતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર ચોજન શરીરા-
 વગાડના કહી છે.

જલથર પચેન્દ્રિયતિર્થની પણ તેટલી જ છે.

ઉરપરિસપ્ત પચેન્દ્રિયતિર્થની પણ તેટલી જ છે.

[—સ્થાન ૭૨૯]

પ્રહસોક અને લાંતકે કલ્પના દેવોનાં ભવધારણીય
 શરીર ઉત્કૃષ્ટ પાંચ હાથ જિંયાં કહ્યાં છે.

[—સ્થાન ૪૧૯]

મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પના દેવોના ભવધારણીય
 શરીરની જિંયાઈ ઉત્કૃષ્ટ ચાર હાથ કહી છે.

[—સ્થાન ૩૭૫]

સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોના ભવધારણીય શરીરની
 જિંયાઈ ઉત્કૃષ્ટ ૬ હાથ છે.

[—સ્થાન ૫૩૨]

આણુત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત કલ્પના દેવોના
 ભવધારણીય શરીરની જિંયાઈ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હાથ છે.

[—સ્થાન ૧૫૧]

ઐવેયકના દેવો ઉત્કૃષ્ટ બે હાથ જિંયા છે.

[—સ્થાન ૯૪]

અનુત્તરવાસી દેવોની જિંયાઈ એક હાથ છે.

[—સ્થાન ૫૪]

લવનવાસી, વાણ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને
ઈશાનના દેવોના-લવધારણીય શરીરની ઊંચાઈ ૭ હાથ છે.
[—સ્થા. ૫૭૬]

અવગાહના^૧ ચાર છે —

૧. દ્રવ્ય અવગાહના^૨; ૨. ક્ષેત્ર અવગાહના^૩; ૩. કાલ
અવગાહના^૪; ૫. ભાવ અવગાહના^૫.

[—સ્થા. ૨૭૬]

(૩) શરીરનાં વર્ણાદિ

શરીર પાંચ છે —

૧. જોદારિક; ૨. વૈક્રિય; ૩. આહારક; ૪. તૈજસ;
૫. કાર્મણ.

જો પાંચે શરીરમાં પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસ છે.

ખાંધાં સ્થૂલ આકારવાળાં શરીરોમાં પાંચ વર્ણ, પાંચ
રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે.

[—સ્થા. ૩૪૫]

દં. ૧. નારકનાં શરીર (જ) પાંચ વર્ણવાળાં અને (કા)
પાંચ રસવાળાં છે.

(જ) ૧. કૃષ્ણ; ૨. નીલ; ૩. લોહિત; ૪. હરિદ્ર;
૫. શુક્લ.

(કા) ૧. મધુર; ૨. તિક્ત; ૩. કટુક; ૪. કષાય;
૫. અમ્લ.

૧. અવગાહના એટલે સરીર — જેમાં છવ અવગાહીને રહે છે.

૨. દ્રવ્યથી અનંતદ્રવ્યો હોય છે.

૩. ક્ષેત્રથી અસંખ્યપ્રદેસમાં અવગાહીને રહે છે.

૪. અસંખ્યેય સમયની રિયતિ છે.

૫. ભાવ — એટલે વર્ણ વગેરે પદાર્થો. વર્ણાદિ અનંત પદાર્થો હોય છે.

દં ૦ ૨-૨૪. બાકીના દંડકોમાં પણ શરીરના વર્ણ-રસ તે જ પ્રમાણે છે.

[—સ્થા ૦ ૩૯૫]

દં ૦ ૧. નારકોએ પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસ યુક્ત પુદ્ગલો બાંધ્યાં છે, બાંધે છે અને બાંધશે. તે આ પ્રમાણે —

૧-૫. કૃષ્ણ યાવત્ હરિદ્ર.

૧-૫. મધુર યાવત્ અમ્લ.

દં ૦ ૨-૨૪. તે પ્રમાણે બાકીના દંડકોમાં સમજી લેવું.

[—સ્થા ૦ ૪૧૯]

(૪) કેટલીક વિશેષ બાબતો

પ્રત્યેક શરીરમાં જીવ એક છે.

[—સ્થા ૦ ૧૭]

મૃતજીવનું શરીર એક છે.

[—સ્થા ૦ ૨૪]

શરીરમાંથી નવ છિદ્ર માટે મળી નીકળે છે —

બે કાન, બે આંખ, બે નરકોરાં, બેઢું, ઉપસ્થ, અને અપાન.

[—સ્થા ૦ ૧૭૫]

ચાર શરીરો જીવસ્પૃષ્ઠ છે^૧ —

૧. વૈકિંચ, ૨. આહારક, ૩. તૈજસ, ૪. કામંજી.

ચાર શરીર કામંજી-મગ્ન છે —

૧. ઔદરિક, ૨. વૈકિંચ, ૩. આહારક ૪. તૈજસ.

[—સ્થા ૦ ૩૩૧]

૧. આમાં ઔદરિક એટલા માટે નથી ગણ્યું કે તે મૃત્યુ પછી જીવતી રહેતી નથી હોવાથી. ત્યારે તે સિવાયનાં ચાર તો જીવ વિના ઠી સંભવિત જ નથી.

ચારનું એક શરીર સુપથ્ય નહિ—

૧. પૃથ્વી, ૨. અપ્, ૩. તેજસ, ૪. વનસ્પતિકાય.

[—સ્થા. ૩૩૫]

૯. સંઘયાયુ

ગૌં — હે ભગવન્ ! સંઘયણ કેટલાં છે ?

ભં — હે ગૌતમ ! સંઘયણ છ છે —

૧. વજ્રક્ષપભનારાય સંઃ; ૨. ઋષભનારાય સંઃ; ૩. નારાય સંઃ; ૪. અર્ધનારાય સંઃ; ૫. કીલિકા સંઃ; ૬. મેવાત સંઃ

૬૦ ૧. ગૌં — હે ભગવન્ ! નારકાને કયું સંઘયણ હોય છે ?

ભં — હે ગૌતમ ! નારકા અસંઘયણીય છે. તેમના શરીરમાં અસ્થિ, શિરા, સ્નાયુ એ હોતાં નથી. માત્ર તેમને અનિદ્ર અને અશુભ પુદ્ગલો અસંઘયણરૂપે પરિણમે છે.

૬૦ ૨. ગૌં — અમુરકુમારને કયું સંઘયણ છે ?

ભં — અમુરકુમારને સંઘયણ રોનું નથી. દંદ અને શુભ પુદ્ગલો અસંઘયણરૂપે પરિણમે છે.

૬૦ ૩-૧૧. બાપ્રીના ભવનર્પિત વિશે પણ ઉપર પ્રમાણે

૬૦ ૧૨. પૃથ્વીકાયિક દયોને મેવાત સંઘયણ છે

૬૦ ૧૩-૧૬. બાપ્રીના રથ વરકાયને પણ તે જ

૬૦ ૧૭-૧૯ દ્વિ-ઇન્દ્રિય, ત્રિ-ઇન્દ્રિય અને ચતુર્-ઇન્દ્રિયને પણ તે જ.

૧. ઋષભ મિત્રે સમજાવેલું છે—અર્ધવર્ણ ન. ૧૦ અને તેવે અર્ધવર્ણ ન. ૬૨ નથી તેમજ તેમને અર્ધવર્ણ છે. ૩૬ જ નહીં.

દં ૨૦ (જ) સંમૂર્ચિષ્ઠમ તિયંચ પચેન્દ્રિયને પણ તે જ.
(ઝા) ગર્ભજ તિયંચપચેન્દ્રિયને છયે સંઘયણ છે.

દં ૨૧ (ઝ) સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યને સેવાત્ સંઃ;
(ઝા) ગર્ભજ મનુષ્યને છયે સંઘયણ.

દં ૨૨-૨૪. અસુરકુમાર જેમ અસંઘયણી.

[—સમ ૧૫૫; —સ્થા ૪૯૪]

૧૦. સંસ્થાન

ગૌં — હે ભગવન્, સંસ્થાન કેટલાં છે ?

ભં — હે ગૌતમ ! સંસ્થાન છ પ્રકારનાં છે —

૧. સમચતુરસ; ૨. ન્યગ્રોધપરિમંડલ; ૩. સાદ્ધિ
સંસ્થાન; ૪. વામન સંઃ; ૫. કુબ્જ સંઃ; ૬. હુંડ સંસ્થાન;

દં ૧. ગૌં — નારકને કયું સંસ્થાન છે ?

ભં — નારકને હુંડ સંસ્થાન છે.

દં ૨. ગૌં — અસુરકુમારને કયું સંસ્થાન છે ?

ભં — અસુરકુમારને સમચતુરસ સંસ્થાન છે.

દં ૩-૧૧. બાકીના ભવનપતિને પણ તે જ.

દં ૧૨. પૃથ્વીનુ મસુર સંસ્થાન છે.

દં ૧૩. આપનુ સ્તિબુક સંસ્થાન છે.

દં ૧૪. તેજનુ સૂચિકલાષ સંસ્થાન છે.

દં ૧૫. વાયુનુ સંસ્થાન પલાકા છે.

દં ૧૬. વનસ્પતિ નાના પ્રકારના સંસ્થાનવાળી છે.

દં ૧૭-૧૯ દોન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયનુ હુંડ
સંસ્થાન છે.

દં ૨૦ (જ) સંમૂર્ચિષ્ઠમ તિયંચચેન્દ્રિયનું હુંડ સંસ્થાન.

(ઝા) ગર્ભજ તિયંચપચેન્દ્રિયને છયે સંસ્થાન હોય છે.

(૫) ૧. આરંભિકી; ૨. પારિશ્રહિકી - પરિશ્રહસંબંધી.

કુ આરંભિકી બે પ્રકારની છે—

૧. હવઆરંભિકી; ૨. અહવઆરંભિકી.

કુ પારિશ્રહિકી બે પ્રકારની છે.—

૧. હવપારિશ્રહિકી; ૨. અહવપારિશ્રહિકી.

(૬) ૧. માયાપ્રત્યયા; ૨. મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા.

કુ માયાપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે—

૧. આત્મભાવવંકનતા (પોતે હલકો હોય છતાં ઉભા છે તેવું બતાવવું);

૨. પરભાવવંકનતા (કૂટલેખ આદિ કરીને બીજાને ઠગવું તે).

કુ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે—

૧. ઊનાતિરિક્તમિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા^૧;

૨. તદ્વચતિરિક્તમિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા^૨.

(૭) ૧. દૃષ્ટિની ક્રિયા (દર્શનને કારણે થયેલી); ૨. પૃષ્ટિની ક્રિયા (પ્રશ્ન નિર્મિત્તક ક્રિયા)

કુ દૃષ્ટિની બે પ્રકારની છે—

૧. હવદૃષ્ટિની; ૨. અહવદૃષ્ટિની.

કુ પૃષ્ટિની બે પ્રકારની છે—

૧. હવપૃષ્ટિની; ૨. અહવપૃષ્ટિની.

(૮) ૧. પ્રાતીત્યિકી (બાહ્ય વસ્તુના નિમિત્તે થતી); ૨. સામન્તોપનિપાતિકી (લોકો લેગા મળી વાહવાહ કરે તે સાંભળી થતી).

૧. આત્મા અંગુષ્ઠપ્રમાણ છે તેવું ન્યૂન દર્શન; અને આત્મા બ્યાપક છે તેવું અધિક દર્શન. આ બંને મિથ્યાદર્શનનિમિત્તક ક્રિયા તે.

૨. ઉપર સિવાયની, આત્મા છે જ નહિ એવી માન્યતાઓથી લાગતી.

। પ્રાતીત્યિકી જે પ્રકારની છે —

૧. જીવપ્રાતીત્યિકી; ૨. અજીવપ્રાતીત્યિકી.

। સામન્તોપનિપાતિકી જે પ્રકારની છે —

૧. જીવસામન્તોપનિપાતિકી; (કોઈને ઘેર ઘોડો વગેરે સારો હોય તેની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષ થવાથી થતી);

૨. અજીવસામન્તોપનિપાતિકી. (સ્થ વગેરે અજીવની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષ થવાથી થતી).

(૬) ૧. સ્વાહસ્તિકી — પોતાના હાથથી થયેલ; ૨. નૈસ્રદિકી — શેષણુ — ક્ષેપવાથી થયેલ.

કૃ સ્વાહસ્તિકી જે પ્રકારની છે —

૧. જીવસ્વાહસ્તિકી; ૨. અજીવસ્વાહસ્તિકી.

કૃ નૈસ્રદિકી જે પ્રકારની છે —

૧. જીવનૈસ્રદિકી; ૨. અજીવનૈસ્રદિકી.

(૧૦) ૧. આશાપની — આશા કરવાથી થતી; ૨. વૈદ્યારિણી — વિદ્યારણુ કરવાથી થતી.

કૃ આશાપની જે પ્રકારની છે —

૧. જીવઆશાપની; ૨. અજીવઆશાપની.

કૃ વૈદ્યારિણી જે પ્રકારની છે —

૧. જીવવૈદ્યારિણી; ૨. અજીવવૈદ્યારિણી.

(૧૧) ૧. અનાલોગપ્રત્યયા — પ્રમાદથી — ઉપયોગ વિના થયેલી;

૨. અનવકાંક્ષાપ્રત્યયા — શરીર તરફ બેધરવા થઈ વર્તવું તે.

કૃ અનાલોગપ્રત્યયા જે પ્રકારની છે —

૧. અનાયુક્તવાદનતા — ઉપયોગશૂન્ય થઈ લેવું તે;

૨. અનાયુક્તપ્રમાર્જના — ઉપયોગશૂન્ય થઈ પ્રમાર્જવું તે.

કુ અનવકાંક્ષાપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા;
૨. પરશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા.

(૧૨) ૧. પ્રેમપ્રત્યયા; ૨. દેષપ્રત્યયા.

કુ પ્રેમપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. માયાપ્રત્યયા; ૨. લોભપ્રત્યયા.

કુ દેષપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. ક્રોધપ્રત્યયા; ૨. માનપ્રત્યયા.

[—સ્થા. ૧૦]

દં. ૧. સમ્યગ્દષ્ટિનારકને ચાર ક્રિયા છે —

૧. આરંભિકા; ૨. પારિશ્રદ્ધિકા; ૩. માયા-વૃત્તિકા; ૪. અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા.

દં. ૨. સમ્યગ્દષ્ટિ અસરક્રુમારને પણ તે જ ચાર ક્રિયા હોય છે.

દં. ૨૦-૨૪. તિયંચપચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ તેવી ક્રિયાઓ હોય છે.

[—સ્થા. ૩૧૯]

કુ પાંચ ક્રિયા આરંભિકા છે —

૧. આરંભિકા; ૨. પારિશ્રદ્ધિકા; ૩. માયાવૃત્તિકા;
૪. અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા; ૫. મિથ્યાદર્શનવૃત્તિકા.

દં. ૧. મિથ્યાદષ્ટિનારકને આ પાંચે ક્રિયા હોય છે.

દં. ૨-૧૧. મિથ્યાદષ્ટિલવનપતિને પાંચે ક્રિયા હોય છે.

દં. ૧૨-૧૬. વિકલેન્દ્રિયને પાંચે ક્રિયા હોય છે

દં. ૨૦-૨૪. મિથ્યાદષ્ટિતિયંચપચેન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં એ પાંચે ક્રિયા હોય છે. -

§ ક્રિયા પાંચ છે —

- (૧) ૧. કાયિકી; ૨. અધિકરણિકા; ૩. પ્રાદેશિકા; ૪. પારિ-
તાપનિકા; ૫. પ્રાણાતિપાતક્રિયા.
- (૨) ૧-૫. આરભિકા યાવત્ મિથ્યાદર્શનવૃત્તિકા.
- (૩) ૧. દર્શનપ્રત્યયા; ૨. પ્રશ્નપ્રત્યયા; ૩. પ્રતીત્ય-બાહ્ય
નિમિત્તે યતી; ૪. સામન્તોપનિકા; ૫. સ્વહસ્તિકા-
- (૪) ૧. નિસૃજિકા-નિલેપણન્યકર્મબંધ;
૨. આનાયનિકા-મંગાવવાથી થતી;
૩. વૈદારણિકા;
૪. અનાસોગવૃત્તિકા;
૫. અનવર્તકવૃત્તિકા.

દં ૧-૨૪. આ ચારે પ્રકારે ગણાવેલી પાંચે ક્રિયાઓ બધા
દંડકમાં હોય છે.

ક્રિયા પાંચ છે —

૧. પ્રેમપ્રત્યયા; ૨. દેષપ્રત્યયા; ૩. પ્રયોગક્રિયા; ૪.
સંસુદાનક્રિયા-કર્મોપાદાનરૂપ; ૫. ઇર્ષ્યાપથિકી.

દં ૨૧. આ પાંચક્રિયા મનુષ્યદંડકમાં જ સંભવે.

[—શ્લો ૪૧૬]

ક્રિયાસ્થાન^૧ તેર છે —

૧. અર્થદંડ-પ્રયોજન પ્રયુક્ત હિંસા; ૨. અનર્થદંડ-
નિરર્થક હિંસા; ૩. હિંસાદંડ; ૪. અકરમાતદંડ; ૫. દષ્ટિ-
વિપર્યાસદંડ; ૬. મૃષાવાદપ્રત્યય; ૭. અદત્તાદાનપ્રત્યય; ૮.
આધ્યાત્મિક-આશ્રયંતર; ૯. માનપ્રત્યય; ૧૦. મિત્રદેષ-
પ્રત્યય; ૧૧. માયાપ્રત્યય; ૧૨. લોભપ્રત્યય; ૧૩. ઇર્ષ્યાપથ.

[—સૂત્ર ૧૩]

૧. ક્રિયા — કર્મબંધમાં નિમિત્ત એવી યેશ-તેના બેદો.

૧૨. સંજ્ઞા — અભિલાષ

સંજ્ઞા એક છે —

[- સ્થા૦ ૩૦]

સંજ્ઞા ચાર છે —

૧. આહારસંજ્ઞા; ૨. લયસંજ્ઞા; ૩. મૈથુનસંજ્ઞા;
૪. પરિશ્રદ્ધસંજ્ઞા.

[- સમ૦ ૪; - સ્થા૦ ૩૫૧]

ચાર કારણે આહારસંજ્ઞા જિપજે —

૧. પેટ ખાલી હોય તો;
૧. ક્રુધાવેદનીયના ઉદયથી;
૩. મતિથી — આહારકથા સાંભળી ખાવાનું મન થઈ આવવાથી;
૪. ખાવાનું સતત ધ્યાન હોય તો.

લયસંજ્ઞા ચાર કારણે જિપજે —

૧. હીનસ્તવથી; ૨. લયવેદનીયના ઉદયથી; ૩. મતિથી;
૪. લયની સતત ચિંતાથી.

મૈથુનસંજ્ઞા ચાર કારણે જિપજે —

૧. માંસ અને લોહીની બહુલતાથી; ૨. મોહનીય કર્મના ઉદયથી; ૩. મતિથી; ૪. મૈથુનની સતત ચિંતાથી.

પરિશ્રદ્ધસંજ્ઞા ચાર કારણે જિપજે —

૧. અવિમુક્તિથી; ૨. લોભવેદનીયના ઉદયથી; ૩. મતિથી; ૪. પરિશ્રદ્ધની સતત ચિંતાથી.

[- સ્થા૦ ૩૫૬]

સંજ્ઞા દશ છે. —

- ૧-૪. આહાર, ચાવત્ પરિશ્રદ્ધ; ૫. ક્રોધસંજ્ઞા; ૬. માન-સંજ્ઞા; ૭. માયાસંજ્ઞા ૮. લોભસંજ્ઞા; ૯. લોકસંજ્ઞા-જ્ઞાનોપયોગ;

૧૦. જોધસંજ્ઞા - દર્શનોપયોગ.

દં० ૧. નારકને આ દશ સંજ્ઞા હોય છે.

દં० ૨-૨૩. જાકીના દંડકોમાં પણ આ દશ સંજ્ઞા હોય છે.

[—સ્થા० ૭૫૨]

ભયસ્થાન^૨ સાત છે —

૧. ઇંડલોકભય; ૨. પરલોકભય; ૩. આદાનભય; ૪. અકસ્માતભય; ૫. વેદનભય; ૬. મરણભય; ૭. અસ્ત્રલોકભય.

[—સ્થા० ૫૪૬]

ભયસ્થાન સાત છે —

૧-૪. ઉપરપ્રમાણ; ૫. આજીવિકાભય; ૬-૭. ઉપર પ્રમાણ.

[—સમ० ૭]

૧૩. ગતિ - આગતિ^૨

ગતિ એક છે. આગતિ એક છે.

[—સ્થા० ૨૫, ૨૬]

દં० ૧. નારકની ગતિ બે અને આગતિ પણ બે છે —

૧. મનુષ્ય; ૨. પંચેન્દ્રિયાતિય^૨.

દં० ૨-૧૧. ભવનપતિની પણ તે જ.

દં० ૧૨. પૃથ્વીકાયની ગતિ બે અને આગતિ બે છે —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. નોપૃથ્વીકાય^૩.

૧. અંગુતરમાં ભતિ-જન્મ, જરા, વ્યાધિ, મરણ, અગ્નિ, ઉદક, રાજ, ચોર, આત્માનુવાદ-પોતાના દુઃશરિતનો વિચાર, પચનુવાદભય-બીને મને દુઃશરિત કહેશે એવો ભય, દંડ, દુર્ગતિ; ઇત્યાદિ ભયોના ભેદો બતાવ્યા છે. ૪. ૧૧૯ થી; ૫ ૭૭ થી.

૨. જીવ મરીને ન્યાં ભય તે ગતિ અને ન્યાંથી મરીને આવે તે આગતિ.

૩. નોપૃથ્વીકાયનો અર્થ જલકાયાદિ કરવો; અને ગતિમાં દેવનારક વર્ણ અપ્રકાયાદિ એવો તથા આગતિમાં નારક વર્ણને અપ્રકાયાદિ અર્થ કરવો.

૬૦ ૧૩-૧૬ બાકીના સ્થાવર વિષે પણ યથાયોગ્ય ઉપર પ્રમાણે

૬૦ ૧૭-૨૧ દ્વોન્દ્રિયથી મનુષ્યના દડકે મુધી પણ ઉપર પ્રમાણે

૬૦ ૨૨-૨૪ આ પણ દેવદડકમા નરકની જેમ

[—સ્થા૦ ૭૮]

૫ ચેન્દ્રિયતિય^૧ ચની ગતિ ચાર અને આગતિ પણ ચાર છે —

૧ નારક, ૨ દેવ, ૩ મનુષ્ય, ૪ તિય^૨ ચ
મનુષ્યની પણ એ જ ચાર ગતિ—આગતિ છે

[—સ્થા૦ ૩૧૭]

એકેન્દ્રિયની પાંચ ગતિ અને પાંચ આગતિ છે —

૧ એકેન્દ્રિય, ૨ દ્વીન્દ્રિય, ૩ ત્રીન્દ્રિય, ૪ ચતુરિન્દ્રિય,
૫ ચેન્દ્રિય

દ્વિધન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને ૫ ચેન્દ્રિય વિષે પણ તે જ પ્રમાણે

[—સ્થા૦ ૪૫૮]

પૃથ્વીકાયની છ ગતિ અને છ આગતિ છે —

૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુ-
કાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ ત્રસકાય

અપકાય વાયુકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાય વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે

[—સ્થા૦ ૪૮૨]

અહરની ગતિ સાત છે અને આગતિ પણ સાત છે —

૧ અહર, ૨ પોતર, ૩ જરાયુજ, ૪ રસજ, ૫ સસ્વેદ, ૬ સમૃદ્ધિમ, ૭ ઉદ્ધિજ

પોતર, જરાયુજ, સસ્વેદ, સમૃદ્ધિમ અને ઉદ્ધિજની પણ ઉપર પ્રમાણે ગતિ—આગતિ સાત છે

[—સ્થા૦ ૫૪૩]

અંડજની આઠ ગતિ અને આઠ આગતિ છે—

૧-૭. અંડજથી ઉદ્ભવજ; ૮. ઔપપાતિક.

પોતજ અને જરાયુજની પણ આઠ ગતિ-આગતિ સમજવી; બીજાની નહિ.

[—સ્થા૦ ૫૬૫]

પૃથ્વીકાયની ૬ ગતિ અને ૬ આગતિ છે—

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. તેજસકાય; ૪. વાયુકાય;
૫. વનસ્પતિકાય; ૬. દીન્દ્રિય; ૭. ત્રીન્દ્રિય; ૮. ચતુરિન્દ્રિય;
૯. પંચેન્દ્રિય.

અપ્કાયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પણ ગતિ-આગતિ ઉપર પ્રભાવ છે.

[—સ્થા૦ ૧૬૬]

દિશા ત્રણ છે—

૧. ઉર્ધ્વ; ૨. અધો; ૩. તિયક્ષ.

આ ત્રણે દિશામાં જીવોની ગતિ થાય છે, આગતિ થાય છે; બ્યુહાંતિ—ઉત્પત્તિ, આહાર, વૃદ્ધિ, હાનિ, ગતિપર્યાય, સંમુદ્ધાત, કાલસંયોગ, દર્શનાલિગમ, જ્ઞાનાલિગમ, જીવાલિગમ અને અજીવાલિગમ થાય છે.

દં૦ ૨૦, ૨૧. પંચેન્દ્રિયાતિયંચ અને મનુષ્યનાં ઉપર ગણાવેલ ગતિ વગેરે ત્રણે દિશામાં થાય છે.

[—સ્થા૦ ૧૬૩]

દિશા છ છે—

૧. પૂર્વ; ૨. પશ્ચિમ; ૩. દક્ષિણ; ૪. ઉત્તર ૫. ઉર્ધ્વ;
૬. અધઃ.

આ છયે દિશામાં જીવની ગતિ આદિ થાય છે.

દં ૦ ૨૦, ૨૧. તિય^૧ચપચેન્દ્રિય અને મનુષ્યની ૯ ગતિ આદિ
છયે દિશામાં થાય છે.

[—સ્થા ૦ ૪૬૬]

૧૪. આવાસ^૧

દં ૦ ૧. ગૌં — હે લગવન ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું કેટલું
ક્ષેત્ર અવગાહીને નરકના કેટલા આવાસ છે ?

ભ૦ — હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી એક લાખ ૮૦
હજાર યોજન પ્રમાણે ભડી છે. ઉપર તથા નીચે એકેક
હજાર યોજન બાદ કરીને વચ્ચેના ૧ લાખ ૭૮ હજાર
યોજનપ્રમાણે ભાગમાં ૩૦ લાખ નરકાવાસ છે.

તે નરકાવાસો અંદરથી ગોળ છે અને બહારથી ચાર-
ખૂણિયા છે. યાવત્ તેમાં અશુભ નારકો છે અને તેમની
અશુભ વેદના છે.

બાકીનાં ૬ નરકોના આવાસો નીચે પ્રમાણે —

	ભાઈનું પ્રમાણ	યોજન	આવાસ
૨	૧૩૨૦૦૦	"	૨૫૦૦૦૦૦
૩	૧૨૮૦૦૦	"	૧૫૦૦૦૦૦
૪	૧૨૦૦૦૦	"	૧૦૦૦૦૦૦
૫	૧૧૮૦૦૦	"	૩૦૦૦૦૦
૬	૧૧૬૦૦૦	"	૬૬,૬૬૫
૭	૧૦૮૦૦૦	"	૫

બધાં નરકોના આવાસો ઉપર નીચે એકેક હજાર
યોજન છોડી દઈને મધ્ય ભાગમાં હોય છે પણ સાતમા

૧. અગ્રતર૦માં આવતી વિગતોની સરખામણી માટે જુઓ
પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૭.

નરકમાં ૧૦૮૦૦૦ યોજનપ્રમાણુ જાડાઈમાં ઉપરથી પરા હલાર યોજન બાદ કરી અને નીચેથી પણ પરા હલાર યોજન બાદ કરી બાકીના મધ્યભાગના ત્રણ હલાર યોજન-પ્રમાણુમાં માત્ર પાંચ અનુત્તર મહાન નરકાવાસો છે. તેમનાં નામ—કાલ, મહાકાલ, રૌરવ, મહારૌરવ અને અપ્રતિધાન છે. તેમાં રૌરવ ગોળ છે અને બાકીના ત્રિકોણ આકારના તથા નીચે દુરપ્રસંગ્સ્થાનવાળા છે.

દં ૨	અસુરકુમારના	આવાસ	૬૪૦૦૦૦૦
દં ૩	નાગકુમારના	"	૮૪૦૦૦૦૦
દં ૪	સુપણકુમારના	"	૭૨૦૦૦૦૦
દં ૫	વાયુકુમારના	"	૬૬૦૦૦૦૦
દં ૬	ક્રીપકુમાર, યુગલના	"	૭૬૦૦૦૦૦ ^૧
દં ૭	દિક્કુમાર	"	"
દં ૮	ઉદ્ધિકુમાર	"	"
દં ૯	વિગુત્કુમાર	"	"
દં ૧૦	અગ્નિકુમાર	"	"
દં ૧૧	સ્તનિતકુમાર	"	"

રત્નપ્રભાની જાડાઈ ૧૮૦૦૦૦ છે. તેમાંથી ઉપર અને નીચેથી એકેક હલાર બાદ કરતાં મધ્યના ૧૭૮૦૦૦ યોજન-પ્રમાણુ ભાગમાં અસુરકુમારના ૬૪ લાખ આવાસો છે. તેમનાં ભવનો બહારથી ગોળ છે, અંદરથી ચારખૂણિયાં છે, તથા તળિયામાં પુષ્કરકલ્પિકાના આકારવાળાં છે. એક ભવનને બીજા ભવનથી છૂટું પાડવા માટે વચ્ચે બિડી બાઈ ખોદી પાળ બાધી દેવામાં આવી છે. આવાસોમાં અદ્વાલિકા,

૧. સમવાયગની મુદિત પ્રતિમાં “વાવરિનો” એવો પાઠ છે પણ અન્યત્ર ૭૬નો લક્ષ્યેષ છે તેથી અહીં ૭૬ લખ્યા છે.

ચારિકા, ગોપુરદાર, દરવાજા તોરણ પ્રતિદ્વાર એ બધું તે તે સ્થાનોમા આવ્યું છે તથા તે ભવનોમા ચારે તરફ ચન્દ્ર, મુશળ, મુસુદી અને શત્રુની ગોઠવણમા આવ્યા છે તેમા ૪૮ કોઠાની રચના કરવામા આવી છે તેમા ૪૮ બુદ્ધા બુદ્ધા વનખ ડોની રચના કરવામા આવી છે તેની જમીનને તથા દીવાલોને લી પીચ પી સુદર બનાવવામા આવી છે તેમા ગોશીર્વચ દન અને રક્તચ દનના થાપા સીડી પર દેવામા આવ્યા છે તેમા કાલાગુરુ શ્રેષ્ઠ કુન્દુરુક્ષ, તથા તુરુષ્કના ધૂપથી ચારે તરફ વાતાવરણ મહેકી બેઠેલ હોય છે તે એટલા બધા સુગંધી દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત છે કે જાણે કોઈ ધનીભૂત સુગંધી દ્રવ્ય જ સ્વયં હોય તેવા થઈ જાય છે તે બધા ભવનો સ્વરૂપ છે, સ્વરૂપ છે, સ્તિગ્ધ છે, ધૃષ્ટ છે, મૃદુ છે, નીરજ છે, નિર્મલ છે, વિતર્કિત છે, વિગુહ છે, પ્રભાવાળા છે, રક્તિમવાળા છે, પ્રકાશવાળા છે, પ્રસાદ કરે તેવા છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ છે, રમણીય છે, પ્રતિરૂપ છે

ખાકીના નાગકુમાર વગેરેના ભવનોનું પણ આ જ પ્રમાણે વર્ણન સમજવું તેમની સજ્યા ઉપર જતાવી જ છે
૬૦ ૧૨-૧૬ સ્થાવરકાયના અસંખ્યાત આવાસ છે

૬૦ ૧૭-૧૮ દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્વિન્દ્રિયના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

૬૦ ૨૦-૨૧ તિથિચપ ચેન્દ્રિય અને મનુષ્યના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

૬૦ ૨૨ ગૌં — વાણવ્યવસ્થા આવાસ કેટલા છે?

ભ૦ — હે ગૌનમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નમય કાંડની પ્રથમ એક હલાર ચોળની જે જાણ છે, તેમાથી ઉપર અને નીચેના એકેક મો ચોળન જતા વચ્ચેના ૮૦૦ ચોળનપ્રમાણ લાગમા તિરહી દિશામા વ્યતન્ના ભીંગે

નગર અને આવાસો અસંખ્યાત લાખ પ્રમાણ છે. તેમનાં તે નગરો અંદરથી ચારખૂણિયાં અને બહારથી ગોળ હોય છે. બાકીનું વર્ણન લવનપતિના આવાસ જેવું ચમત્ત લેવું. વધારામાં તેઓમાં ધ્વજ-પતાકાની હારો હોય છે. તે સુરમ્ય હોય છે. તિલકો તથા ખારણા આગળ રત્નજડિત અર્ધ-અંદ્રાકાર એ બધું તેમને વિચિત્ર કરી મૂકે છે. અંદરથી અને બહારથી તે સ્નિગ્ધ છે. તેમનું તળિયું સુવર્ણની વાણીકાથી ઢાંકી દેવામાં આવ્યું હોય છે, તેમનો રૂપશ્ચંદ્ર સુંવાળો હોય છે, તે સુંદર છે, યાવત્ પ્રસાદ આપનાર દર્શનીય અને પ્રતિરૂપ છે.

દં ૧૪. આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીથી જિંચે જ્યોતિષ્કનાં વિમાનોની પછી ઉપર બહુ યોજન, અનેક સો યોજન, અનેક સહસ્રયોજન, અનેક લાખ યોજન, અનેક કરોડ યોજન, અનેક કોટાકોટિ યોજન, અસંખ્ય કોટાકોટિયોજનથી પછી જિંચે ફર વૈમાનિકોનાં — સૌધમ, ધશાન, સનહુમાર, માહેન્દ્ર, પ્રહ્લ, લાંતક, શુક, સહસાર, આનત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુતમાં, તથા શ્રેવેયક અને અનુત્તરમા બધાં મળી ૮૪૬૭૦૨૩ વિમાનો આવેલાં છે. યાવત્ દર્શનીય હોય છે.

દં ૨૩. આ રમણીય રત્નપ્રભાપૃથ્વીથી ૭૬૦ યોજનની જિંચાર્ધ પછીની ૧૧૦ યોજન પ્રમાણ જિંચાર્ધ સુધીમાં તિયંગ્ગોકમાં જ્યોતિષ્કદેવોના અસંખ્યાત વિમાનાવાસો છે. તે જ્યોતિષ્કવિમાનાવાસોની પ્રબા ચારે તરફ ફેલાયલી હોવાથી તે શુક્લ દેખાય છે. તેઓમાં વિવિધ મણિઓ તથા રત્નો હોવાથી તે ચિત્રવિચિત્ર દેખાય છે; તેમના ઉપર વાયુથી વિજયપતાકા બિડે છે અને તેઓમાં ઉપરાઉપર છત્રી પણ આવેલાં છે; તે બહુ જિંચ્યાં છે, તેમને ગગનચૂળી શિખરો છે; પાંજરામાંથી જેમ કોઈ વસ્તુનો ભાગ નીકળી આવી દેખાય તેમ તેમનાં જાળિયાંમાં રાખેલા રત્નો શોભા આપે છે. તેઓમાં મણિ

અને કનકના સ્તૂપો છે. તેઓમાં વિકસિત કમળ, તિલક અને સ્તનમય અર્ધચંદ્રનાં ચિતરામણ છે; અંદર અને બહાર તેઓ સુકોમલ છે; તેઓમાં સુવર્ણરજ પાથરેલી છે; તેઓ સુખરૂપશાવાળા છે, શોભાયમાન છે, પ્રસાદ ઉપજાવે તેવા છે, દર્શનીય છે, સુંદર છે, પ્રતિફલ છે.

પ્રત્યેક દેવલોકના કેટકેટલા વિમાનાવાસ છે તે નીચે પ્રમાણે-

સૌધર્મ	૩૨૦૦૦૦૦
ઈશાન	૨૮૦૦૦૦૦
સનતકુમાર	૧૨૦૦૦૦૦
માહેન્દ્ર	૮૦૦૦૦૦
બ્રહ્મલોક	૪૦૦૦૦૦
લાંતક	૫૦૦૦૦
શુક	૪૦૦૦૦
સહસ્રાર	૬૦૦૦
આનન્દ-પ્રાણુત	૪૦૦
આરણ્ય-અચ્યુત	૩૦૦
અર્ધાવતી ત્રણ ઐવેયકના	૧૧૭
મધ્યના ત્રણ ઐવેયકના	૧૦૭
ભીર્વના ત્રણ ઐવેયકના	૧૦૦
અનુસરના	૫

[—સમ ૧૦, ૨૫, ૬૪, ૭૨, ૮૪, ૯૬,
૧૪૬, ૧૫૦; —૨૫૦ ૧૪૭, ૭૧૭]

ચમરના ૩૪૦૦૦૦૦ લવનાવાસ છે.

[—સમ ૩૪]

ધરણીના ૪૪૦૦૦૦૦૦ લવનાવાસ છે.

[—સમ૦ ૪૪]

ભૂતાનદેશના ૪૦ લાખ લવનાવાસ છે.

[—સમ૦ ૪૦]

વાયુકુમારના ઇન્દ્ર પ્રભંજનના ૪૬ લાખ લવનાવાસ છે.

[—સમ૦ ૪૬]

પહેલા, પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા નરકના ૩૪ લાખ નરકાવાસ છે.

[—સમ૦ ૩૪]

બીજા અને ચોથા નરકના ૩૫ લાખ નરકાવાસ છે.

[—સમ૦ ૩૫]

બીજા, ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા નરકના નરકાવાસ ૩૯ લાખ છે.

[—સમ૦ ૩૯]

રત્નપ્રભા, પંકપ્રભા, તમ અને તમસ્તમાના નરકાવાસ ૪૧ લાખ છે.

[—સમ૦ ૪૧]

પહેલા, ચોથા અને પાંચમા નરકના ૫૫ લાખ નરકાવાસ છે.

[—સમ૦ ૫૫]

પહેલા, બીજા અને પાંચમા નરકના ૫૮ લાખ નરકાવાસ છે.

[—સમ૦ ૫૮]

ચોથા સિવાયનાં બાકીનાં ૯ નરકોના નરકાવાસ ૭૪ લાખ છે.

[—સમ૦ ૭૪]

નરકાવાસ ૮૪ લાખ છે.

[—સમ૦ ૮૪]

૧૫. વિશેષ પ્રકારે ભેદો

દં ૦ ૧. નારક જીવોના બે ભેદો છે —

(૧) લબ્ય અને અલબ્ય.

(૨) અનન્તરોપપન્ન (કાલ કે દેશની અપેક્ષાએ વ્યવધાન રહિત ઉત્પન્ન થયેલા) અને પરંપરોપપન્ન (વ્યવધાનસહિત ઉત્પન્ન થયેલા)

(૩) ગતિસમાપ્ત અને અગતિસમાપન્ન.^૧

(૪) પ્રથમસમયોપપન્ન (ઉત્પન્ન થયાં એક જ સમય થયો હોય તે) અને અપ્રથમસમયોપપન્ન

(૫) આહારક અને અનાહારક. (વિગ્રહગતિ હોય ત્યારે એક કે બે સમય અનાહારક રહે તે અનાહારક, અને ત્યાર પછી સદૈવ આહાર લે તે આહારક.)

(૬) ઉચ્ચવાસક (ઉચ્ચવાસપર્યાપ્ત પૂરી કરનાર) અને નોચ્ચવાસક

(૭) મેન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂરી કરનાર) અને અનિન્દ્રિય

(૮) પર્યાપ્ત (પર્યાપ્ત નામકમનો ઉદય હોય તે) અને અપર્યાપ્ત

દં ૦ ૨-૨૪ આ આઠે રીતે બળે ભેદો બાકીના દંડકોમાં પણ સમાન છે

દં ૦ ૧. નારકના બે ભેદો —

(૯) ૧ સજ્ઞા (મનપર્યાપ્ત પૂરી કરનાર) અને ૨ અસંજ્ઞી.

૧. નરકગતિમા જવા હોય તે ગતિસમાપન્ન, અને ત્યાં પહોંચી ગયેલા તે અગતિસમાપન્ન, અથવા નારકરૂપ બની મરેલા તે ગતિસમાપન્ન અને વ્યવધાનરૂક તે અગતિ, અથવા વ્યાધતા તે ગતિ, અને સ્થિર તે અગતિ.

દં ૦ ૨-૧૧. ભવનપતિના પણ તે જ બે લેદ.

દં ૦ ૨૦-૨૪ તિય^૧ચપેન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકામાં
પણ આ બન્ને લેદે જીવે છે.

દં ૦ ૧. નારકના બે લેદ છે —

(૧૦) ૧. ભાપક અને ૨. અભાપક.

દં ૦ ૨-૧૧. ભવનપતિના પણ તે જ બે લેદો છે.

દં ૦ ૧૭-૨૪. ૧દ્રીન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકના જીવોના
પણ તે જ બે લેદ છે.

દં ૦ ૧. નારકના બે લેદ —

(૧૧). ૧. સમ્યગ્દષ્ટિ અને ૨. મિથ્યાદષ્ટિ.

દં ૦ ૨-૧૧. ભવનપતિના પણ આ બે લેદ છે.

દં ૦ ૧૭-૨૪. ૧દ્રીન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકના જીવોના
પણ આ બે લેદ છે.

દં ૦ ૧. નારકના બે લેદ —

(૧૨). પરિત્તસંસારી (જેણે પોતાનો સંસાર
ટૂંકાવી નાખ્યો છે) અને ૨. અપરિત્તસંસારી.

દં ૦ ૨-૨૪. પાકીના દંડકમાં પણ આ બે લેદો છે.

દં ૦ ૧. નારકના બે લેદ —

(૧૩) ૧. સંખ્યાતકાલસ્થિતિક અને ૨. અસંખ્યા-
તકાલસ્થિતિક.^૩

૧. એકેન્દ્રિયને બાહ્યાભ્યાંખિત હોતી જ નથી તેથી તેમને બાદ કર્યા છે.

૨. એકેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ હોતું જ નથી.

૩. દય હંબર વર્ષાદિ સ્થિતિવાળા તે સંખ્યાતકાલ; અને પૃથ્વ વગેરે
અસંખ્ય પ્રેમાણુ વર્ષા જીવનાર તે અસંખ્યાતકાલ.

ઈં ૦ ૨૦-૨૨. ચિત્તિય^૧ચપંચિન્દ્રિયથી વાણવ્યંતર મુખીના
ઈંડકોમાં આ બે ભેદે જીવે છે.^૨

ઈં ૦ ૧. નારકના બે ભેદ —

(૧૪) ૧. સુલભજોધિ અને ૨. દુલ્ભજોધિ.

(૧૫) ૧. કૃષ્ણપાક્ષિક અને ૨. શુક્લપાક્ષિક.

(૧૬) ૧. અરિમ (અર્થાત્ જોનો પ્રસ્તુત નારક
ભવ આંતરિય છે તે) અને ૨. અઅરિમ.

ઈં ૦ ૨-૨૪. બાકીના ઈંડકોમાં પણ આ જ રીતે બાળે
ભેદો છે.

[—સ્થાં ૭૪ —સમં ૧૪૯]

ઈં ૦ ૧. જોકે સમયમાં ઉત્પન્ન થનારા નારકો —
કૃતિસંચિત (સંખ્યાત), અકૃતિસંચિત (અસં-
ખ્યાત અથવા અનન્ત), અને અવકૃતતત્વક-
સંચિત (એક) હોય છે.

૨-૧૧. ભવનપતિ પણ તેટલા જ.^૩

૧૭-૨૪. વિચિન્દ્રિયથી વૈમાનિક મુખીના ત્રણ પ્રકારના
નારકો જોય.

[—સ્થાં ૧૨૧]

ઈં ૦ ૧. નારકનો દશ પ્રકાર છે —

૧. અનન્તરોપપન્ન;	} (કાલકૃત ભેદ)
૨. પરપરોપપન્ન;	
૩. અનન્તરાવગ્રાહ;	} (દેશકૃત ભેદ)
૪. પરપરાવગ્રાહ;	

૧. અતી મોહિય તથા વિદેહિયનું વર્ણન છે કારણ કે
તે સંખ્યાતવિધિક જ હોય છે.

૨. જોડાઈ અને વૈમાનિક જાત સંખ્યાતવિધિક જ છે.

૩. ૫મ અધ્યયન—મોહિયનું વર્ણન છે, કારણ, તે એક સમયમાં
અસંખ્યાત કે અનન્ત બાળે છે જે બેક નથી.

૫. અનન્તરાહારક^૧;

૬. પરંપરાહારક;

૭. અનન્તરપર્યાપ્તક (પ્રથમ સમય પર્યાપ્ત)

૮. પરંપરપર્યાપ્તક (અપ્રથમ સં);

૯. અચરમ;

૧૦. અચરમ.

દં ૨-૨૪. બાકીના દંડકમાં પણ આ જ દશ લેહો સમજી લેવા.

[—સ્થા ૭૫૭]

૧૬. કામ, પાપસ્થાન, દંડપ્રયોગ અને કરણ

કામ ચાર છે—

૧. શૃંગાર; ૨. કરુણ; ૩. બીભત્સ; ૪. રૌદ્ર.

શૃંગાર કામ દેવોમાં, કરુણ કામ મનુષ્યમાં, બીભત્સ કામ તિર્યચમાં અને રૌદ્ર કામ નારકમાં હોય છે.

[—સ્થા ૭૫૭]

ક્રોધ બે પ્રકારનો છે—

૧. આત્મસ્થિત; ૨. પરસ્થિત.

દં ૧-૨૪ બધા નારકાદિ દંડકોમાં એ બે પ્રકારે ક્રોધ હોય.

બાકીનાં માનાદિ ચાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીનાં ૧૪ પાપસ્થાનો વિષે પણ તે જ સમજવું.

[—સ્થા ૧૦૦]

દંડ બે પ્રકારના છે—

૧. અર્થદંડ; ૨. અનર્થદંડ.

૧. અન્યરહિત શુદ્ધગુણો આહાર કરનાર તો અચરમ પ્રથમ સમયમાં આહારક તે અનવરાત્; બાકીના પરંપરા.

દં ૧-૨૪. નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોને આ બંને દંડ હોય છે.

[—સ્થા ૧૯]

દંડ ત્રણ છે —

૧. મનોદંડ; ૨. વચનદંડ; ૩. કાયદંડ.

દં ૧. નારકને ઉપરના ત્રણે દંડ હોય છે.

દં ૨-૧૧. ભવનપાતને પણ તે ત્રણેય દંડ હોય છે.

દં ૨૦-૨૪. તિથ્યંચપંચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિક સુધીના જીવોને પણ ત્રણેય દંડ છે.

[—સ્થા ૧૨૬]

ગર્ભજ તિથ્યંચપંચેન્દ્રિયને તેર પ્રકારનો પ્રયોગ છે —

૧. સત્ય મનઃપ્રયોગ;

૨. મૃષા મનઃપ્રયોગ;

૩. સત્યમૃષા મનઃપ્રયોગ;

૪. અસત્યમૃષા મનઃપ્રયોગ;

૫. સત્ય વચન પ્રયોગ;

૬. મૃષા વચન પ્રયોગ;

૭. સત્યમૃષા વચનપ્રયોગ;

૮. અસત્યમૃષા વચનપ્રયોગ;

૯. ઔદારિકશરીર કાયપ્રયોગ;

૧૦. ઔદારિકમિશ્રશરીર કાયપ્રયોગ;

૧૧. વૈકિંચશરીર કાયપ્રયોગ;

૧૨. વૈકિંચમિશ્રશરીર કાયપ્રયોગ;

૧૩. કર્મશરીર કાયપ્રયોગ.

[—સમ ૧૩]

૧. એકેન્દ્રિયાદિકર્તું વર્જન એટલા માટે કે તેમને મન-વચન હોતાં નથી.

મનુષ્યને પંદર પ્રકારનો પ્રયોગ છે—

૧-૧૩. ગર્ભજતિચપચ્ચેન્દ્રિય પ્રમાણે;

૧૪. આહારકર્મચરીર કાયપ્રયોગ;

૧૫. આહારકર્મિશ્ન કાયપ્રયોગ.

[—સમ૦ ૧૫].

કર્મણ ત્રણ છે—

૧. આરંભકર્મણ; ૨. સરંભકર્મણ; ૩. સમારંભકર્મણ.

દં૦ ૧-૨૪. નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં આ કર્મણ હોય છે.

[—સ્થા૦ ૧૨૪]

૧૭. પ્રણિધાન, ગુપ્તિ અને અગુપ્તિ

પ્રણિધાન ત્રણ છે—

૧. મનપ્રણિધાન; ૨. વચનપ્રણિધાન; ૩. કાયપ્રણિધાન.

દં૦ ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને એ ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે.

દં૦ ૨૦-૨૪. તિચ્ચપચ્ચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિકને એ ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે.

કુપ્રણિધાન વિષે પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

સુપ્રણિધાન ત્રણ છે—

૧. મનઃસુપ્રણિધાન; ૨. વચનસુપ્રણિધાન; ૩. કાયસુપ્રણિધાન.

દં૦ ૨૧. સંયત મનુષ્યને જ ત્રણ સુપ્રણિધાન હોય છે.

[—સ્થા૦ ૧૩૯]

પ્રણિધાન ચાર પ્રકારનું છે—

૧. મનઃપ્રણિધાન; ૨. વચનપ્રણિધાન; ૩. કાય-પ્રણિધાન; ૪. ઉપકર્મણપ્રણિધાન.

દં ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને એ ચારેય પ્રલિધાન હોય છે.

દં ૨૦-૨૪. તિયંચપચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિકને એ ચારેય પ્રલિધાન હોય છે.

દુષ્પ્રલિધાન વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે જ છે.

સુપ્રલિધાનના ચાર ભેદ—

૧. મન-સુપ્રલિધાન; ૨. વચન-સુપ્રલિધાન; ૩. કાય-સુપ્રલિધાન; ૪. ઉપકરણ-સુપ્રલિધાન.

દં ૨૧. સંયત મનુષ્યને જ આ ચાર સુપ્રલિધાન હોય છે.

[—સ્થા ૧૫૪]

કુ શુષ્ઠિ ત્રણ છે—

૧. મનોશુષ્ઠિ; ૨. વચનશુષ્ઠિ; ૩. કાયશુષ્ઠિ.

દં ૨૧. આ ત્રણ શુષ્ઠિ ફક્ત સંયત મનુષ્યને હોય છે.

કુ આશુષ્ઠિ ત્રણ છે—

૧. મનની અશુષ્ઠિ; ૨. વચનની અશુષ્ઠિ; ૩. કાયની અશુષ્ઠિ.

દં ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને આ ત્રણે અશુષ્ઠિ હોય છે.

૨૦. પંચેન્દ્રિય તિયંચને આ ત્રણે અશુષ્ઠિ હોય છે.

૨૧. અસંયત મનુષ્યને આ ત્રણે અશુષ્ઠિ હોય છે.

૨૨-૨૪. બ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકને પણ આ ત્રણે અશુષ્ઠિ હોય છે.

[—સ્થા ૧૨૬]

૧૮. ઋદ્ધિ

ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

૧. દેવદ્ધિ; ૨. રાજદ્ધિ; ૩. ગણિની ઋદ્ધિ.

૧. દેવદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. વિમાનઋદ્ધિ; ૨. વિકુર્વણઋદ્ધિ; ૩. પરિચારણા-ઋદ્ધિ (મૈથુનવિષયક).

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩. મિશ્ર.

૨. રાજઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. નગર પ્રવેશની ઋદ્ધિ; ૨. નગરનિધુમણ ઋદ્ધિ;
૩. સૈન્ય, વાહન, કૌષ, કૌઠારની ઋદ્ધિ.

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩. મિશ્ર.

૩. ગણિની ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. જ્ઞાનઋદ્ધિ; ૨. દર્શન ઋદ્ધિ; ૩. ચારિત્ર ઋદ્ધિ.

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩. મિશ્ર.

[—સ્થા. ૨૧૪]

, દશ સ્થાને તેજસલેશ્યાથી ભરમ થઈ જાય છે—

૧. કોઈ તેજસલેશ્યાલબ્ધિયુક્ત શ્રમણ-પ્રાદ્ધણની અતિ આશાતના કરે તેથી કુપિત થઈને તે શ્રમણ-પ્રાદ્ધણ તે આશાતના કરનાર પર તેજસલેશ્યા મૂકે અને તેથી તે પીડિત થઈને પછી ભરમ થઈ જાય.

૨. તેવી જ રીતે શ્રમણ-પ્રાદ્ધણની આશાતના થતી જોઈ કોઈ દેવ તેજસલેશ્યા મૂકે અને ભરમ કરે.

૩. તેવી જ રીતે દેવ અને શ્રમણ-પ્રાદ્ધણ એ બન્ને એક સાથે તેજસલેશ્યા મૂકે અને ભરમ કરે.

તે તે સમયમાં ઉત્યાન, કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર
અને પરાક્રમ એ દેવ, અમુર અને મનુષ્યને હોય છે.^૧

[—સ્થા. ૪૨]

છ કારણે જીવને ઋદ્ધિ, દુષ્ટિ, યશ, બલ, વીર્ય, પુરુષ-
કાર મળે નહિ. તે આ—

૧. જીવને અજીવ કરવા ઇચ્છે તો;
૨. અજીવને જીવ કરવા ઇચ્છે તો;
૩. એક જ વખતે સાચું અને ખૂટું બોલવા ઇચ્છે તો;
૪. સ્વકૃતકર્મ વેદાય પણ ખરું અને ન પણ વેદાય
એમ માને તો;
૫. પરમાત્માને છેલ્લા અથવા ભેદવા ઇચ્છે અથવા અગ્નિથી
બાળવા ઇચ્છે તો;
૬. ભોક્ત્રી બહાર જવા ઇચ્છે તો.

[—સ્થા. ૪૧૬]

[જેન શાસ્ત્રમાં જે વસ્તુ નિશ્ચિતરૂપે જણાવી છે તેમાં
જો સંદેહ હોય તો જ ઉપયુક્ત કરવાનું મન થાય; એટલે
જ એવા સંદેહવાળા ન થવું એવું તાત્પર્ય છે.]

૧. ઉત્યાન એટલે એષાવિરોધ, ભ્રમણાદિ ક્રિયા તે કર્મ, શરીરસામર્થ્ય
તે બલ, જીવથી ઉત્પન્ન થતી શક્તિવિરોધ તે વીર્ય, અભિમાન તે પુરુષકાર
અને જે વિષે અભિમાન હોય તે પૂર્ણ થાય ત્યારે પરાક્રમ કહેવાય. આ
ઉત્યાનાદિ બધા વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી થતાં જીવનાં
વિચિત્ર પરિણામો છે.

૧૯. પરચૂરણ

(૧) લાવ

લાવ^૧ છ પ્રકારના છે—

૧. ઔદયિક; ૨. ઔપશ્યમિક; ૩. ક્ષાયિક; ૪. ક્ષાયો-પશ્યમિક; ૫. પારિણામિક; ૬. સાન્નિપાતિક.

[—સ્થા. ૫૩૭]

(૨) વેદનાદિ

વદન એક છે.

છદન એક છે.

લેદન એક છે.

[—સ્થા. ૩૩-૩૫]

વેદના એક છે.

[—સ્થા. ૧૫-અમ. ૧]

કં. ૧. ગૌ. — હે ભગવન્! નારકો શીત વેદના વેદે છે, ઉષ્ણવેદના વેદે છે કે શીતોષ્ણ વેદના વેદે છે?

ભ. — હે ગૌતમ! નારકો તે ત્રણે પ્રકારની વેદના વેદે છે.

કં. ૨-૨૪. અહીં વેદનાપદ^૨ પ્રમાણે કહેવું.

[—અમ. ૧૫૪]

૧. વિરોધ વિસ્તાર માટે જુઓ વલ્લભસૂત્ર અધ્યાય ૨. તેમાં પ્રથમના પાંચ વિષે વિસ્તારથી વર્ણન છે. પ્રથમ ખાતનું યથાયોગ્ય મિશ્રણ તે — સચિ રહેતું તે — સાંનિપાતિક લાવ, જેમકે ગારે ગતિમાં આ સાન્નિપાતિક લાવ હોય છે. નરકમાં નારકી જન્નું નારકત્વ તે ઔદયિક; દન્દિયો તે ક્ષાયોપશ્યમિક; અને જન્મત્વ તે પારિણામિક. આમ બીજી ગતિઓમાં પણ યથાયોગ્ય તે ત્રણ લાવેનું મિશ્રણ હોય છે.

૨. પ્રજ્ઞાપનાનું ઉપરું વેદનાપદ.

૬૦ ૧-૨૪. નારકથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને
આ ચાર યુગ્મ હોય છે.

[—સ્થા. ૩૧૬]

ટિપ્પણ

૧. ૮૪ લાખ યોનિદ્વાર :—

અયપિ યોનિ—જીવોત્પત્તિસ્થાન અસંખ્ય છે, પણ સમાન વર્ણ ગણાદિ
હોય તેવા સ્થાનને એક જ ગણીએ તો આની ૮૪ લાખ સંખ્યા થાય છે.
તેની ગણતરી આ પ્રમાણે છે—પૃથ્વીકાયના મૂળ ભેદ ૩૫૦ છે, તેને
પાંચ વર્ણે ગુણતા ૧૭૫૦ થાય, તેને બે ગદ્યે ગુણતા ૩૫૦૦ થાય; તેને
પાંચ રસે ગુણતા ૧૭૫૦૦ થાય; તેને આઠ સ્પર્શે ગુણતાં ૧,૪૦,૦૦૦
થાય, તેને પાંચ સંસ્થાને ગુણતાં ૭ લાખ ભેદ પૃથ્વીકાયની યોનિના
થાય. પૃથ્વીકાયની જેમ અપ્કાય તેજકાય અને વાયુ એ પ્રત્યેકના
મૂળભેદ પણ ૩૫૦ જ છે, એટલે એ બધાની યોનિઓ પણ સાત સાત
લાખ સમજવી. પ્રત્યેક વનસ્પતિના મૂળભેદ ૫૦૦, સાધારણ વનસ્પતિ-
કાયના મૂળ ભેદ ૧૭૦૦, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના મૂળ ભેદ
સો સો છે. દેવ, તિથ'ચપચ્ચેન્દ્રિય અને નારક એ પ્રત્યેકના મૂળ ભેદ
૨૦૦ અને મનુષ્યના મૂળ ભેદ ૭૦૦ છે. આ બધાનો પૃથ્વીની જેમ
ગુણાકાર કરવાથી તેમની યોનિ આ પ્રમાણે આવશે—૧૦ લાખ
પ્રત્યેક વનસ્પતિની, ૧૪ લાખ સાધારણ વનસ્પતિની, બે લાખ દ્વીન્દ્રિયની,
બે લાખ ત્રીન્દ્રિયની, બે લાખ ચતુરિન્દ્રિયની, દેવ, તિથ'ચ પચ્ચેન્દ્રિય

અને એક બાપી રહે તે કલ્પ્યોજ કહેવાય. ગણિત પરિભાષામાં સમસંસિ
યુગ્મ કહેવાય અને વિષય તે એજ કહેવાય.

અહીં યુગ્મ શબ્દ સામાન્ય રાતિના અર્થમાં લેવો જોઈએ, કારણ
રાતિના મૂળ બે ભેદ છે એજ અને યુગ્મ એજના બે ભેદ યોજ અને
કલ્પ્યોજ તથા યુગ્મના બે ભેદ હૃતયુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મ જુઓ—
પદ્મકાવ્યમ પુસ્તક ૩, પૃ. ૨૪૨. અહીં આવેલ ચારેયની બાધ્યા
પદ્મ પદ્મકાવ્યમની ધવલામાં આપી છે.

અને નારકની ચાર-ચાર લાખ, અને ૧૪ લાખ મનુષ્ય પચેન્દ્રિયની યોનિ છે. આ બંધી મળી ૮૪ લાખ જીવોનિ સમજવી.

૨. ઉપપાત અને ઉદ્વર્તનાં હંકક :—

(૬૦ ૧) રત્નપ્રજામાં જન્મ્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુદ્દર્ત, બાકીના હવે નરકમાં જન્મ્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ રાત્રિદિસ, અર્ધમાસ, માસ, બે માસ, ચાર માસ અને ૭ માસ ક્રમશઃ સમજવા. (૬૦ ૨-૧૧) અમુરકુમારથી માંડી સ્તનિતકુમાર સુધીનાં દસે ભવન-પતિયા જન્મ્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુદ્દર્ત. (૬૦ ૧૨-૧૬) પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિ સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોને ઉપપાત વિરહકાલ છે જ નહિ. (૬૦૧૭-૧૯) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયમાં જન્મ્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અત્યુદ્ધર્ત. (૬૦ ૨૦) સમૂચ્છિંમ તિયંચ-પ્રચેન્દ્રિયનો દ્વીન્દ્રિયાદિ જન્મ, અને ગર્ભજને ૧૨ મુદ્દર્ત ઉત્કૃષ્ટ સમજવા. (૬૦૨૧) ગર્ભજ મનુષ્યનો ગર્ભજ તિયંચ જન્મ અને સમૂચ્છિંમ મનુષ્યનો ૨૪ મુદ્દર્ત વિરહકાલ છે (૬૦ ૨૨-૨૩) વ્યતર અને જયોતિરીનો જન્મ્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુદ્દર્ત છે. (૬૦ ૨૪) સૌધર્મ અને ઈશાનનો વ્યતર પ્રમાણે. પણ સનકુમારનો ઉત્કૃષ્ટ નવ દિવસ અને ૨૦ મુદ્દર્ત; માદેન્દનો દિં ૧૨, મું ૧૦; બલ્લભોકનો દિં ૨૨; લાલકનો દિં ૪૫; મહાશુકનો દિં ૮૦; સદસારનો દિં ૧૦૦; આનનનો સંખ્યાત માસ; પ્રાણતનો પણ તે જ; આરણને સંખ્યાત વર્ષ, અશ્વતનો પણ તે જ; ઐવેચકના ત્રણે પ્રેરતારમા ક્રમશઃ સંખ્યાત સો વર્ષો, મધ્યાત હજાર વર્ષ, સંખ્યાત લાખ વર્ષ, અનુતર વિજ્યાદિમા અસંખ્યાત કાલ, અને સર્વાર્થમિદ્ધમા પદ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ.

ઉદ્વર્તનાં હંકક પણ ઉપપાત હંકક પ્રમાણે જ સમજ લેવો.

૩. અવગાહના :—

પ્રજાપતના ૨૧ મા પદમા જીવની અવગાહના અને સંસ્થાન કહ્યાં છે, તેમાંથી અવગાહના વિષે અહીં સમજ લેવું. વિસ્તારથી જાણવા માટે ત્યાં જોઈ લેવું, પણ સહેલ આ પ્રમાણે સમજવો—બધા એકેન્દ્રિય જીવોનું આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જ્યેષ્ઠ શરીર જાન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી છે, પણ તેમા પ્રત્યેક વનસ્પતિનું ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનથી કાઈક વધારી શરીર સમજવું. બાકીના જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ હેઠમાન નીચે પ્રમાણે—

દ્વિ-ચન્દ્રિયનું શરીર બાર યોગ્ય, ત્રીચન્દ્રિયનું ત્રણ ગાડ, ચતુરિન્દ્રિયનું ચાર ગાડ છે, સાતમા નરકમા ૫૦૦ ધનુષ છે અને જામીના કાઠારી પડેલા મુખીના નરકમા કમલ કાતરોનગ અડધું અડધું સમજવું — એટલે કે ૨૫૦, ૧૨૫, ૬૨૫, ૩૧૨, ૧૫૬ ધનુષ અને બાર આજી, અને ૭૫૫ ધનુષ અને ૭ આગળ, ગર્ભજ મરણ અને ઉત્પત્તિસર્પનું દંદર યોગ્ય, ગર્ભજ પગીનું બે થી નવ ધનુષ પ્રમાણ. જુજપરિસર્પનું બે થી નવ ગાડ, ગર્ભજ ૨૫૧૫૨ ચોપમાનું ૭ ગાડ, સમૂચિત્તમ જલચરનું ૧૦૦૦ યોગ્ય, સમૂચિત્તમ ચોપમા ૨૫૧૫૨નું ૨ થી ૬ ગાડ, સં ૭૨૫રિસર્પનું તેટલા જ યોગ્ય, અને સં ૭૫૫પરિસર્પનું તથા બેચરનું તેટલા જ ધનુષ સમજવું ગર્ભજ મનુષ્યનું ત્રણ ગાડ, સં ૭ મનુષ્યનું આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું, જુજપતિનું સાત હાથ, બ્યતરનું, નયેતિથીનું અને મુખમં અને ઉદાનવાસી દેવોનું ૫૨૫ સત હાથ, સનહમાર અને આદેન્દના દેવોનું ૩૩ હાથ, બ્રહ્મગોઠ અને હાનમ્ના દેવોનું ૫૫૫ હાથ, મહાશુક અને સહમારના દેવોનું ચાર હાથ, આનત અને પ્રાણતના દેવોનું ત્રણ હાથ, આરણ્ય-અચુનના દેવોનું ૫૨૫ ૫૨૫ હાથ, મેરેપકના દેવનું બે હાથ અને અનુતરના દેવોનું શરીર એક હાથ છે

૪. વૈકિય શરીરને હમતા પ્રસોતર —

જેમ કે પ્ર૦ — શું એકેન્દ્રિયમા વાયુકાયને છે કે અવાયુકાયને પણ ? હ૦ — વાયુકાયને છે તેવી જ રીતે વાયુમા પણ બાદરને જ છે, તેમા પણ પર્વાતને જ છે, તેમા પ્રસોતરો વધાયેલ સમજી લેવા તે જ પ્રમાણે પચેન્દ્રિયમા પ્રસોતરો સમજવા સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે છે —

અપર્વાત કે પર્વાત બન્ને નારકને, ગર્ભજ તિથંચ પચેન્દ્રિયને. તેમા પણ સખ્યાત વર્ષાપુષી પર્વાત તિથંચને જ, સખ્યાત વર્ષાપુષી પર્વાત કમંબૂમિજ મહુષ્યને, પર્વાત અને અપર્વાત દેવોને એ વૈકિય શરીર હોય ■

૫. મરથાન —

અવગાદનાની સાથે સાથે સરથાન વર્ણન પણ સમજવાનું છે તે આ પ્રમાણે — વૈકિય શરીરનું સરથાન નાના પ્રકારે છે વાયુનું પતાકા જેવું, નારકાનું હુંડ સરથાન છે, પચેન્દ્રિય તિથંચ અને મનુષ્યના વૈકિયનો

આકાર વિવિધ પ્રકારે છે. દેવતા સવધારણીય વૈકિયનો આકાર સમ-ચતુરસ છે અને ઉત્તર વૈકિયનો નાના પ્રકારે છે.

વૈકિયની અવગાહના આ પ્રમાણે — જ્યન્યથી આગળનો અસ-ખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી એક લાખ યોજનથી વધારે. તેમા વાયુના વૈકિયની અવગાહના જ્યન્ય અને ઉત્કૃષ્ઠ આગળનો અસખ્યાત ભાગ જ છે. નારકના સવધારણીયની જ્યન્ય આગળનો અસખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે. તેમના ઉત્તર વૈકિયની જ્યન્યથી આગળનો અસખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી ચૌતપૌતાના સવધારણીયથી પ્રમણી. પચેન્દ્રિય તિથિયા વૈકિયની ઉત્કૃષ્ઠ ૬૦૦ યોજન, મનુષ્યની એક લાખ યોજનથી વધારે અને દેવોનું ઉત્તર વૈકિય એક લાખ યોજન કહ્યું છે, અને સવધારણીય આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે.

૬. તેજસની અવગાહના ઇંઃ—

અહીંયા અવગાહનાના સામાન્ય પ્રસોત્તરે પણ એકેન્દ્રિયાદિ બધા છવેની મારણાતિક સમુદ્ધાત વખતની તેજસ સરીરની અવગાહના પણ સમજ લેવાની છે, તે આ પ્રમાણે — એકેન્દ્રિયની લગાઈ અને પહોળાઈમા તે સ્વસરીરપ્રમાણ અને લગાઈમા જ્યન્ય આગળનો અસખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠ જ છે અને નીચે લોકાન્ત સુધીની. આ ઉત્કૃષ્ઠ અવગાહના ને છવ લોકના એક છેડે હોય અને ખીન્ન છેડે ઉત્પન્ન થવાનો હોય તેની અપેક્ષાએ સમજવી દ્વિ-ચન્દ્રિયાદિ છવેની લગાઈમા તિથિગ્દોકની માંડી લોકાત સુધીની છે, કારણ સામાન્ય રીતે દ્વિ-ચન્દ્રિયાદિ છવે તીરછા લોકમા જ હોય છે, અને ત્યાં રહ્યા મારણાતિક સમુદ્ધાત કહે છે. નારકની જ્યન્યથી હજાર યોજન લાખી છે, કારણ ને નારક પાતાવકાતની હજાર યોજન દિવાલ ભેગીને તેમા માછલારૂપે ઉત્પન્ન થવાનો હોય. તે તેને તેજસ સરીરની અવગાહના હજાર યોજન જેવડી લાખી કરવી પડે છે. અને નારકની ઉત્કૃષ્ઠ અવગાહનાની લગાઈ નીચે સાતમા નરક સુધી, જેને માતમા નરકમાથી સમુદ્રમા મહાનારૂપે ઉત્પન્ન થવાનો હોય, અને તીગ્ધી દિશામા સ્વયમ્બુરમલ સુધી, જે તે ત્યાં માછલારૂપે થવાનો હોય તે, અને લાચી દિશામા પડકવન અને ચુકરણી સુધીની છે, કારણ નારક તેમા જન્મ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યની મારણાતિક તેજસ અવગાહના લોકાન્ત સુધીની છે. અવનપતિ, વ્યવર, જ્યોતિરી

અને સુધમં અને ઈશાનના દેવોની મારણાન્તિક તૈજસ અવગાહનાની લખાઈ જનન્યથી આગળનો અસખ્યાતમો ભાગ, એ તેઓ સ્વસ્થાને જ પૃથ્વીઆદિરૂપે ઉત્પન્ન થવાના હોય, અને ઉત્કૃષ્ઠથી નીચી દિશામાં ત્રીજા નરક સુધી, તીરછી દિશામાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની બહારની વેદિકા સુધી અને બીજી દિવતપ્રાગમારા પૃથ્વી સુધી—કારણ ત્યાં તેઓ પૃથ્વીકા યાદિમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે. સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના વૈમાનિક દેવોની — જનન્યથી આગળનો અસખ્યાતમો ભાગ — તે તેઓ પુષ્કરિણીમાં સ્નાન કરવા પડ્યા હોય અને મરીને તેમાં જ માઠવા રૂપે થાય તો, ઉત્કૃષ્ઠથી નીચી દિશામાં મહાપાતાલના કલશ સુધીની, તીરછી દિશામાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીની, અને બીજી દિશામાં અચ્યુત દેવ લોક સુધીની ■ આરણ્યથી અચ્યુત સુધીના દેવોની મારણાન્તિક તૈજસ અવગાહના — જનન્યથી આગળનો અસખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી નીચી દિશામાં અધિનોકના ગ્રામો સુધી, તીરછી દિશામાં મનુષ્યક્ષેત્ર પ્રમાણ અને બીજી દિશામાં અચ્યુત સુધીની.

૭. આવાસ વિષે —

અનુત્તર નિકાયમાં નવ સરવાસ માન્યા છે અને તેમાં સર્વ છંદોને વિમત્રા કરી દીધા છે.

૧. પ્રથમ સરવાસમાં નાના પ્રકારની કાય અને સહાવાળા — કેટલાક મનુષ્યો કેટલાક દેવો અને કેટલાક વિનિપાતિકોનો સમાવેશ છે.

૨ બીજા આવાસમાં નાના પ્રકારની કાયવાળા પણ સરખી સહાવાળા બ્રહ્મકાયિક દેવો ■

૩ ત્રીજા આવાસમાં સરખી કાયવાળા પણ નાના પ્રકારની સહાવાળા આભાસ્વર દેવો છે.

૪ ચોથા આવાસમાં એક જોવી કાય અને સહાવાળા શુભકૃષ્ણ દેવો છે.

૫ પાંચમા આવાસમાં અસહી અને અપ્રવિસ વેદી એવા અસહ સત્ત્વ દેવો ■

૬ છઠ્ઠા આવાસમાં રૂપસહા, પટિસહા અને નાનાત્મસહાથી આગળ વચીને જોએ ‘આકાશ અનંત’ ■ એવા આકાશાન્યાયતનને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેવા સત્ત્વો છે.

૭. સાતમા આવાસમાં તે સત્ત્વો છે જે આકાશાનંયાયતનને પણ અતિક્રમીને ‘અનંત વિજ્ઞાન છે’ એવા વિન્નાશાનંયાયતનને પ્રાપ્ત થયા છે.

૮. આઠમા આવાસમાં તે સત્ત્વો છે જેઓ ‘કાંઈ પણ નથી’ એવા અકિંચાયતનને પ્રાપ્ત છે.

૯. નવમા આવાસમાં તે સત્ત્વો છે જે નેવન્નાનાસન્નાયતનને પ્રાપ્ત છે.

૮. ક્રિયાવાદી વર્ગેરે:—

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદ છે, અક્રિયાવાદીના ૮૪ છે, અજ્ઞાનવાદીના ૧૭ અને વૈનશિકના ૩૨ છે—આ બધા મળી ૩૧૩ ભેદો છે.

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદ આ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે —

૧. છવ, ૨. અછવ, ૩. આઠવ, ૪. સંવર, ૫. બન્ધ, ૬. નિર્જરા ૭. પુણ્ય, ૮. પાપ, અને ૯. મોક્ષ. આ નવે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વતઃ કે પરતઃ એવા બે વિકલ્પે તથા તે નવે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ નિત્યશ્ચ કે અનિત્યશ્ચ એવા બે વિકલ્પે સંભવે; પછી એ નવે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ કાલ, ઈશ્વર, આત્મ, નિયતિ અને સ્વભાવ એવા પાંચ કારણોના વિકલ્પે સંભવે—આ બધા વિકલ્પોના પરસ્પર યોજના કરતાં $૯ \times ૨ \times ૨ \times ૫ = ૧૮૦$ ભેદો મળી આવે છે. કોઈ છવ વિધે આમ કહે કે—

૧. છવ સ્વતઃ નિત્ય કાલને કારણે છે—આનો અર્થ એ થાય કે છવ છે તો એક સ્વતંત્ર પદાર્થ; તે હૂમ્બ કે દીર્ઘ નેમ સાપેક્ષ નથી એટલે કે ત્રીય નેત્રું હોય તો જ ખીજને હૂસ્ત કહી શકાય છે તેમ જીવેતર નેત્રું હોય તો જ છવનું ભાન થઈ શકે અન્યથા નહીં—એમ માનવાને કારણ નથી. બધી તે નિત્ય છે. કાલવાદીને મને બધું કાલાશયી હોવાથી છવ પણ કાલને કારણે જ અસ્તિ કહી શકાય. આ મતબ્ધ કાલવાદીનું છે.

૨. પણ તેમાં જ ફેરફાર કરીને ઈશ્વરવાદી ઉચે તે આ પ્રમાણે કહેશે—છવ સ્વતઃ નિત્ય છે ઈશ્વરને કારણે. ઈશ્વરવાદી કાલ નહિ માનતાં ઈશ્વરને જ બધી વસ્તુના અસ્તિત્વમાં કારણ માને છે.

ક્રિયાવાદિ આદિ ચારેય વિષે જુઓ આ માળાનુ ‘સંયમધર્મ’
પૃ. ૨૩ થી, અને પૃ. ૧૩૪ થી.

૬. અક્રિયાવાદી :—

અદ્વૈત બ્રહ્મવાદી તે એકવાદી. અને સર્વદૈવવાદી પણ એકવાદી
કહેવાય. જગતમાં બધું વિલક્ષણ છે તેમાં સામાન્ય જેવું કાંઈ તત્ત્વ નથી
એવું માનનારા અનેકવાદી છે, છતાંને અનન્ત નહિ પણ પરિમિત
માત્રી એક વખત જગતમાના બધા છતાં મોક્ષે આત્મા જરી એવું
માનનાર તે મિતવાદી અથવા આત્માને અંશુષ્કપદ’ માત્ર કે ચોખાના
દાણા જેવડો પરિમિત માનનાર પણ મિતવાદી કહેવાય. અથવા લોકને
માત્ર સાત ક્ષીપસમુદ્રપ્રમાણ માનવો તે પણ મિતવાદિતા છે. આ
જગત ઈશ્વરે નિર્મિત કયું છે, બ્રહ્મમાયી બન્યું છે કે કોઈ પુરુષે રચ્યું
છે એમ માનનાર તે નિર્મિતવાદી. સ સારત્યાગ કરી તથોમાર્ગ જેવો કદ
કાપક માર્ગ’ સ્વીકારવાથી મોક્ષ મળી શકે નહિ, વપરયાજન્ય દુઃખથી
મુખ કેવી રીતે મળે, મુખ તો મુખજન્ય જ હોઈ શકે માટે દેહક્રમન
નહિ કરતા મુખપૂર્વક રહેવું જેથી બરિષ્પમા પણ મુખ મળે—આવું
માનનાર તે સાતવાદી. પ્રતિક્ષણે વસ્તુ નાશ પામે છે, સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક
છે—એમ માનનાર ક્ષણિકવાદી તે સમુચ્છેદવાદી છે જગતમાં
સર્વ નિયત જ છે—નિયત જ છે એવું માનનાર તે—સાંખ્ય—
નિયતવાદી છે. આર્વાક -નાસ્તિકો જૈનોક નથી એમ કહે છે.

દેવનિકાય

૧. સામાન્ય બાળતો

દેવસ્થિતિ^૧ ચાર પ્રકારની છે —

૧. કોઈ સામાન્ય દેવ હોય;
૨. કોઈ સ્નાતક દેવ હોય;
૩. કોઈ દેવ પુરોહિત હોય;
૪. કોઈ પ્રજ્વલન દેવ હોય.^૨

[—સ્થા ૦ ૨૪૮]

દેશથી અને સર્વથી દેવો અખંડ સાંભળે છે, રૂપદર્શન કરે છે, સુગંધ લે છે, રસાસ્વાદ લે છે, સ્પર્શ કરે છે, અવભાસે છે, પ્રભાસે છે, વિકૃર્વણા કરે છે, પરિચારણા કરે છે, યોલે છે, આહાર લે છે, તેને પરિણુમાવે છે, વેદ છે અને નિજ્જરા કરે છે.

[—સ્થા ૦ ૮૦]

હું સમુદ્ધાત કરીને અને કયાં વિના ઝોમ ભે પ્રકારે આત્મા (દેવાત્મા) અવધિ જ્ઞાન-દર્શનથી —

૧. અધોલોક બાણે-દેખે છે;
૨. તિર્યંગલોક બાણે-દેખે છે;
૩. બિધ્વલોક બાણે-દેખે છે;
૪. સપૂણલોક બાણે-દેખે છે.

૧. સ્થિતિ એટલે મર્યાદા. જોમ મનુષ્યોમાં કોઈ રાજા, કોઈ અમાત્ય એમ બેદો હોય છે, તેમ દેવમાં પણ છે.

૨. મનુષ્યોમાં બીજના ગુપ્તમાન ગાનારા બાહ્ય-ચારણો હોય છે, તેવી દેવસ્થિતિ — તે પ્રજ્વલન દેવ કહેવાય.

§ તે જ પ્રમાણે વિકુર્વાણા કરીને અને કર્યા વિના,
અવધિજ્ઞાન-દર્શનથી —

૧-૪. અધોલોકાદિને જાણે-હેજે છે.

[- સ્થા ૮૦]

§ દેવો ત્રણ વખતે વિદ્યુત્ કરે છે —

૧. વિકુર્વાણા કરતી વખતે;

૨. પરિચારણા (મંથુન) વખતે;

૩. કોઈ શ્રમણ-ગ્રાહણને પોતાની ઋદ્ધિ, યશ, ખાલ,
વીર્યાદિનું દર્શન કરાવવું હોય ત્યારે.

§ ત્રણ કારણે દેવો મેઘગર્જના કરે છે —

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે.

[- સ્થા ૧૩૩]

§ દેવલોકમાં નવો ઉત્પન્ન થયેલો દેવ ઇચ્છે તો પણ
મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવી શકે નહિ તેનાં ત્રણ
કારણો છે —

૧. દેવોના કામલોગમાં મૂર્છિત થઈ જાય છે;

૨. મનુષ્યલોકનો સ્નેહ તૂટી જાય છે અને દેવલોકનો
પ્રેમ બાંધાઈ જાય છે.

૩. તે એવો તો દેવના કામલોગમાં ફસાઈ જાય છે કે
હંમેશાં વિચાર કર્યા કરે છે કે આજે જઈશ,
કાલે જઈશ; એમ કરતાં કરતાં જેમને માટે તે
જવાનો હોય, તે લોકો તો મરી ખૂટે છે એટલે
તેને જવાપાછ રહેતું નથી.

§ દેવ ઇચ્છે તો મનુષ્યલોકમાં આવી શકે તેનાં ત્રણ
કારણો —

૧. દેવોના કામલોગમાં જલદી ફસાઈ ન જાય અને
તેને એમ થાય કે મનુષ્યલોકમાં મારા ધર્માચાર્ય

ઉપાધ્યાય, ગણી વગેરે છે જેમના પ્રભાવથી મને
આવી દેવદિ' મળી છે; તો હવે તેમની પાસે જઈ
તેમને નમસ્કાર કરું, તેમની સેવા કરું;

૨. મનુષ્યોમાં તો જ્ઞાની, તપસ્વી અને અતિ દુષ્કર
કૃત્યોને પણ કરનારા પડ્યા છે; તો હું તેમની
પાસે જઈ તેમને નમસ્કાર કરું, તેમની સેવા કરું;

૩. મનુષ્યોમાં મારાં માતા, પિતા, ભાઈ વગેરે
સર્ગાસંગધીઓ છે; તો તેમની પાસે જઈને
હાજર થાઉં, જેથી અને મળેલી દેવકદિને તેઓ
જોઈ શકે.

[—સ્થાન ૧૭૭]

૬ દેવ થાઉં તો પણ ચાર કારણે મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર
આવી શકે નહિ —

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે;

૪. મનુષ્યલોકની ગંધ દેવોને ગમતી નથી. કારણ,
મનુષ્યલોકની ગંધ ૪૦૫ યોજન સુધી ગંધે
ફેલાય છે અને તે દેવોને અલગમતી છે.

૬ ચાર કારણે ધારે તો દેવ મનુષ્યલોકમાં આવી શકે —

૧-૩ પ્રથમ જેમ;

૪. મનુષ્યલોકમાં મારા મિત્રો, સંગધીઓ છે
જેમની સાથે જોમ જે નક્કી કરેલું કે જે કોઈ
પહેલું મરી દેવલોકમાં જાય, તેણે ત્યાંથી આવી
ખીજને ખોધ આપવો.

[—સ્થાન ૩૨૩]

ચાર પ્રસર્પક (જોકે જગ્યાથી ખીજી જગ્યાએ ફરનારાં) છે —

૧. અનુત્પન્ન લોગોના નિષ્પાદન માટે;

૨. પૂર્વોત્પન્ન લોગો આલ્યા ન જાય તે માટે;

૩. અતુલપન્ન મુખના નિષ્પાદન માટે;
 ૪. આવેલ મુખ ચાટ્યું ને જાય તે માટે.

[—સ્થા. ૩૭૬]

ક દેવો પોતાનું ચયવન ત્રણ કારણે જાણે છે —

૧. વિમાનાલરણ નિઃપ્રલ થઈ જાય તો;
૨. કંપપૃષ્ઠા મ્હાન થાય તો;
૩. પોતાની તેજોલેશ્યા હીન થાય તો.

ક દેવોને ઉઠેગ થવાના ત્રણ સ્થાન છે —

૧. અહો! આ લખિય છોડી મરવું પડ્યો;
૨. મારે માતાના ઉદરમાં માતાનું જોજ અને પિતાનું વીચું જો બન્નેના મિશ્રણનો આહાર કરવો પડ્યો;
૩. અહો! અશુચિ ગર્ભમાં રહેવું પડ્યો.

[—સ્થા. ૧૭૬]

ક ત્રણની દેવો સ્પૃહા કરે છે —

૧. મનુષ્યલવ;
૨. આયક્ષેત્રમાં જન્મ;
૩. સુકુલમાં જન્મ.

ક દેવોને ચોક ત્રણ કારણે થાય છે —

૧. શક્તિ હોવા છતાં શ્રુત લવ્યો નહિ,
 ૨. ઇહલોકના કામલોગમાં આસક્ત થઈ લાંબા કાળ સુધી દીક્ષા પાળી નહિ;
 ૩. વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળ્યું નહિ.
- આમ વિચારી તે પરિતાપ કરે છે.

[—સ્થા. ૧૭૮]

૨. ભેદો

દેવ પાંચ પ્રકારનાં છે —

૧. ભૌત્ય દ્રૌત્યદેવ^૧ (દેવ થવા યોગ્ય);
૨. નરદેવ — ચક્રવર્તી^૨;
૩. ધર્મદેવ — આચાર્યાર્થદિ;
૪. દેવાધિદેવ — અરિહંત^૩;
૫. ભાવદેવ — ધર્માનિક વગેરે.

[—સ્થાન ૪૦૧]

દેવ ચાર પ્રકારના છે —

૧. ભવનવાસી; ૨. વાનગ્યંતર; ૩. જ્યોતિષક; ૪. વિમાનવાસી

[—સ્થાન ૨૫૭]

(૧) ભવનપતિ

૧. અમુરકુમાર; ૨. નાગકુમાર; ૩. સુપર્ણકુમાર; ૪. વિદ્યુતકુમાર, ૫. અગ્નિકુમાર; ૬. દ્રીપકુમાર, ૭ ઉદધિકુમાર;
૮. દિશાકુમાર; ૯. વાયુકુમાર; ૧૦. સ્તનિતકુમાર.

[—સ્થાન ૭૩૬]

દશ ભવનપતિ દેવોનાં દશ ચૈત્યવૃક્ષ છે —

૧. અશ્વત્થ; ૨. શક્તિપર્ણ; ૩. શાલ્મલી; ૪. ઉળર;
૫. શિરીષ; ૬. દધિવર્ણ; ૭ વન્ગુલ; ૮. પલાશ; ૯. વમ્;
૧૦. કલ્પિંકાર

[—સ્થાન ૭૩૬]

૧. જે છવે મરીને દેવ થવાના હોય તે.

૨. આ ભેદો ભાવદેવના સમજવા અગ્રુતર નિકાયમાં દેવના ભેદો આ પ્રમાણે નોધવા છે — ૧. ચક્ષુમ્મહારાજિક, ૨. દાવતિસ, ૩. ચામ, ૪. તુસિત, ૫ નિમ્માનરતિ, ૬. પરનિમિત્તવસવતિ, ૭. પ્રસન્નકાયિક ૮. તત્ત્વરિ. — અગ્રુતર ૦ ૧૧. ૧૨.

વિદ્યુતકુમારીમા ચાર મહત્તરિકા (પ્રધાન) છે—

૧ ચિત્રા, ૨ ચિત્રકનકા, ૩ શતેરા, ૪ સૌદામિની
[—સ્થા. ૨૫૮]

વિદ્યુતકુમારીમા ૬ પ્રધાન છે—

૧ આલા, ૨ શકા, ૩ શતેરા, ૪ સૌદામિની, ૫
ધન્દ્રા, ૬ ધનવિદ્યુતા
[—સ્થા. ૫૦૭]

દ્વિશાકુમારીઓમા ચાર પ્રધાન છે—

૧ રૂપા ૨ રૂપાશા, ૩ સુરૂપા ૪ રૂપવતી
[—સ્થા. ૨૫૮]

દ્વિશાકુમારીઓઓમા છ પ્રધાન છે—

૧ રૂપા ૨ રૂપાશા ૩ સુરૂપા, ૪ રૂપવતી ૫ રૂપકાતા
૬ રૂપમલા
[—સ્થા. ૫૦૭]

વાયુકુમારના ચાર લેહ છે—

૧. કાલ ૨ મહાકાલ ૩ વેલગ્ન પ્રલગ્ન
[—સ્થા. ૨૫૯]

અમુરકુમારના પ્રાસાદો અઢીસો યોગ્ય જિયા છે

[—સમ. ૧૦૩]

(૨) પરમાધાર્મિક

૬ પરમાધાર્મિક ૧૬૨ છે—

૧. અ બ ૨. અ બારિય ૩ ર્યામ ૪ સમલ ૫
૬ ડ્ર ૬ ઉપરુદ્ર ૭ કાલ ૮ મહાકાલ ૯ અસિપત્ર, ૧૦

૧ પરમાધાર્મિકને સવનપતિમા ૪ ગણવા ભેઈજે

ધનુ; ૧૧. કુંભ; ૧૨. વાલુક; ૧૩. વંતરણી; ૧૪. ખરસ્વર;
૧૫. મહાધોપ.

[—સમ૦ ૧૫]

(૩) વાણવ્યંતર

હિ વાણવ્યંતરના આઠ પ્રકાર છે —

૧. પિશાચો; ૨. ભૂતો; ૩. યક્ષો; ૪. રાક્ષસો; ૫. કિન્નરો;

૬. કિંપુરુષો; ૭. મહોરગો; ૮. ગંધર્વો.

હિ આ આઠ વાણવ્યંતરનાં આઠ ચૈત્યવૃક્ષો છે તે નીચે
પ્રમાણે —

૧. પિશાચોનું કદંબ; ૨. યક્ષોનું વડ; ૩. ભૂતોનું
તુલસીવૃક્ષ; ૪. રાક્ષસોનું કંટક; ૫. કિન્નરોનું અશોક;
૬. કિંપુરુષોનું ચંપક; ૭. ભુજંગો(મહોરગ)નું નાગવૃક્ષ;
૮. ગંધર્વોનું તેન્દુક.

[—સ્થા૦ ૬૫૪]

વાણવ્યંતરનાં ચૈત્યવૃક્ષો આઠ યોજન ઊંચાં છે.

[—સમ૦ ૮]

વાણવ્યંતર દેવોની સુધર્માં સભા નવ યોજન ઊંચી છે.

[—સમ૦ ૯]

(૪) જ્યોતિષ્ક

લોકાંત (સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જગતી જ્યાં લોક પૂરો
થાય છે અને અલોક શરૂ થાય છે) અને જ્યોતિષ્કનું અંતર
૧૧૧૧ યોજન છે, અને (લોકમધ્યના) ચેરુથી જ્યોતિ-
ષ્કનું અંતર ૧૧૨૧ યોજન છે.

[—સમ૦ ૧૧]

જ્યોતિષી દેવો પાંચ પ્રકારના છે —

ચંદ્રો; ૨. સૂર્યો; ૩. ગ્રહો; ૪. નક્ષત્રો; ૫ તારાઓ.^૧
[—સ્થાં ૪૦૧]

૧ ચંદ્ર-સૂર્ય

મનુષ્યક્ષેત્રમાં દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં^૨ ૬૬ ચંદ્રની પ્રભા છે, હતી, અને હશે; તથા ૬૬ સૂર્ય તપે છે, તપ્યા છે, અને તપશે.

[—સમં ૧૧]

કાલોઠ મમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્ર અને ૪૨ સૂર્ય હતા, છે, અને હશે.

[—સમં ૪૨]

પુંકરાધમાં ૭૨ સૂર્ય અને ૭૨ ચંદ્રનું અસ્તિત્વ હતું, છે, અને હશે

[—સમં ૪૨]

ચંદ્ર તેમ જ સૂર્યને ૮૮ ગ્રહનો^૩ પરિવાર છે

[—સમં ૮૮]

આ રત્નપ્રભાપૃષ્ઠીના મમતાથી ૮૦૦ યોજન ઊંચે સૂર્ય જમણું કરે છે

[—સમં ૧૧૧, —સ્થાં ૧૫૫]

૧. અહીં જણાવેલા કમ પ્રમાણે જ આ પાંચે પ્રકારના દેવોની ગતિનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર વધારે સમજવું અને તેમની જગ્ગિનું પ્રમાણ કમમાં ઘટતું સમજવું આખા જ્યોતિષક્રમાં સૂર્ય સિવાયના નેટલા જ્યોતિષી છે, તે બધા ચંદ્રનો જ પરિવાર ગણાય છે ચંદ્ર અને સૂર્ય એ એ જ્યોતિષીના હૃદયો છે. તેમાં પૂનઃ સુખ્ય ચંદ્ર દેવાથી બાળનો બધો પરિવાર તેનો જ ગણાય છે એટલે ગ્રહો ૮૮, ૨૮ નક્ષત્રો, અને ૬૬૦૭ કોનાકોટી તારા આ બધા એકલા ચંદ્રના આજ્ઞાનુવર્તી મનાયા છે ગોણપણે એ સર્વનો પણ પરિવાર ગણાય.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨

૩. નામ માટે જુઓ આગળ પૃં ૦ ૩, વિં ૨-૧૪

જાબુદીપમાં અધોલોક અને બ્રહ્મલોકમાં મળીને સૂર્યો ૧૬૦૦ યોજન પ્રમાણ દોરને^૧ તપાવે છે.

[—સમ૦ ૧૯]

શુકલપક્ષનો ચંદ્ર પ્રતિદિન ૬૨ ભાગ^૨ જોડલો વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર તેટલો જ પ્રતિદિન ઘટે છે.

[—સમ૦ ૧૨]

ધ્રુવ રાહુ કૃષ્ણપક્ષના પડવાથી માંડીને અમાસ સુધી પ્રતિદિન ચંદ્રની લેશ્યાના પંદરમા ભાગને ટાંકતો જાય છે—જેમકે પડવાને દિવસે ફેર ભાગને, બીજને દિવસે તેટલા જ બીજા ભાગને—એમ કરતાં કરતાં અમાસને રાજ સંપૂર્ણ ચંદ્રને ઢાંધી દે છે.^૩

[—સમ૦ ૧૫]

જાબુદીપમાં સૂર્યમંડલોની સંખ્યા ૬૫ છે.^૪

[—સમ૦ ૧૫]

નિષધ પર્વતમાં ૬૩ સૂર્યમંડલ^૫ છે. નીલવંત પર્વતમાં પણ તેટલાં જ છે.

[—સમ૦ ૧૩]

૧. જુઓ પ્રકરણને અતે દિષ્ટાન્ત નં. ૩.

૨. જુઓ વિષય માટે પ્રકરણને અતે દિષ્ટાન્ત નં. ૪.

૩. અહીં ચંદ્રના ૧૫ ભાગ કલ્પવા એટલે પ્રત્યેક ભાગને રાહુ પ્રત્યેક દિવસે આવરતો જાય તો પંદર દિવસે જ્યારે અમાસ આવે ત્યારે પંદર ભાગ આવરાર્થ જાય; તેથી તે દિવસે સંપૂર્ણ ચંદ્ર દેખાઈ જાય. જુઓ 'ભગવતી સાર' પૃ. ૬૦૮.

૪. ગડગની સમજ માટે જુઓ પ્રકરણને અતે દિષ્ટાન્ત નં. ૫.

૫. નિષધ પર્વત મેરુની દક્ષિણમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જાબુદીપની જગતી સુધી લંબાયેલો છે. એટલે જાબુદીપના ૬૫ મંડલોમાંથી બે મંડલો કે જે જગતી, હપર અને છે, તે સિવાયનાં બાકીનાં ૬૩ મંડલ નિષધપર્વત હપર આવે. તે જ પ્રમાણે નીલવંતનું પણ સમજવું.

ચેત્ર અને આસો માસમાં સૂર્ય એક વખત^૧ ૩૬ આંગળ પૌરુષી છાયા કરે છે

[—સમ૦ ૩૬]

કાર્તિક (વૈશાખ) કૃષ્ણ સાતમે^૨ સૂર્ય ૩૭ આંગળ પૌરુષી છાયા કરે છે.

[—સમ૦ ૩૭]

કાર્તિક અને ફાગણની^૩ પૂનમે સૂર્ય ૪૦ આંગળ પૌરુષી છાયા કરે છે.

[—સમ૦ ૪૦]

જંબુદ્વીપનો સૂર્ય જંબુદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન અવ-
ગાહીને સર્વાશ્વતર મંડળે ઉદયને પામે છે.^૪

[—સમ૦ ૮૦]

પ્રવેશતી અને નીકળતી વખતે એમ વાર સૂર્યને ભ્રમણ
કરવું પડે એવાં ૧૮૨ મંડળો જંબુદ્વીપમાં છે.^૫

[—સમ૦ ૮૨]

૧. આ દિવસ તે બને માસની પૂર્ણિમા વારતવમાં તો મેષ સંક્રાંતિ
અને તુલા સંક્રાંતિ દિવસે ૩૬ આંગળ છાયા હોય.

૨. છાપેલ પુસ્તકમાં કાર્તિક માસ ૨૫૬ છે. પણ ત્યાં દીકાનુસાર
અને વારતવમાં પણ વૈશાખ ભેદથી. કારણ, જો ચેત્રની પૂર્ણિમામાં
ઉપરુક્ત ઉદયેનાનુસાર ૩૬ આંગળ હોય, તો સાત દિવસમાં એક આંગળ
વધનાં વૈશાખ મુક છે એ ૩૭ આંગળ થાય.

૩. દીકાકાર કહે છે કે, વૈશાખ પૂર્ણિમા એવો પાઠ ખોટો સમજવો.
પૌષ પૂર્ણિમાએ ૪૮ આંગળ છાયા હોવાનું સૂત્રો જમાવે છે. ત્યાર પછી
માઘમાં ૪ અને ફાગણમાં ૪ એમ આઠ આંગળ એછા થાય. એટલે
ફાગણની પૂનમે ૭ આંગળ રહે. વળી ઉપર કહ્યા મુજબ આસોની પૂનમે
૩૬ આંગળ છાયા હોય તો તેમાં ચાર આંગળ ઉમેરતાં કાર્તિક પૂનમે ૪૦
જ મળી રહે.

૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પણ નં. ૧૦.

૫. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પણ નં. ૧૧.

ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરની હેમંતઋતુના ૭૧ દિવસ વીત્યે સૂર્ય સર્વજ્ઞાહ્યમંડળથી આવૃત્તિ થવું કરે છે; અર્થાત્ દક્ષિણાયનથી નિવૃત્ત થઈ ઉત્તરાયણમાં વિચરે છે.^૧

[—સમ૦ ૭૧]

ફ ઉત્તરાયણથી નિવૃત્ત થયેલો સૂર્ય દક્ષિણાયનના પ્રથમ મંડલથી લઈને ૩૬મા મંડલે ૬૬ સુદૃઢ જોટલુ દિવસક્ષેત્ર ગોાણું કરી તેટલું જ રાત્રીક્ષેત્ર વધારે છે.^૨

ફ તે જ પ્રમાણે દક્ષિણાયનથી નિવૃત્ત થયેલ સૂર્ય પ્રથમ મંડલથી લઈને ૩૬મે મંડલે તેટલું જ રાત્રીક્ષેત્ર ગોાણું કરે છે અને તેટલું જ દિનક્ષેત્ર વધારે છે.

[—સમ૦ ૭૮]

પ્રથમના છ માસમાં^૩ સર્વાન્યંતર મંડલથી જ્ઞાહ્યમંડલોમાં (દક્ષિણાયન) ગતિ કરતો સૂર્ય ૪૪મા મંડલે પહોંચે છે, ત્યાં

૧. પાંચ વર્ષનો એક ચક્રયુગ. તેમાં પ્રથમનાં બે વર્ષ ચંદ્રસંવત્સર છે. ત્રીજું અભિવર્ધિત સંવત્સર છે, ચોથું ચક્રસંવત્સર છે. અને પાંચમું અભિવર્ધિત સંવત્સર છે. અહીં ચોથું ચક્રસંવત્સર પ્રસ્યુત છે. તેની હેમંતઋતુ માગસરથી શરૂ થાય. (પૃથ્વીમાન્ત મંદિના હોવાથી માગસર કૃષ્ણપ્રતિપદાથી મહિનો બેસે) અને એક ચંદ્રમાસના ૨૯ દિવસ ગણતાં તેના ૭૨ દિવસ માહ માસના કૃષ્ણ તેરશે પૂરા થાય અને તે જ દિવસે તે ઉત્તરાયણ શરૂ કરે છે.

૨. સમજાત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૨.

૩. વર્ષની શરૂઆત દક્ષિણાયનથી થાય છે એટલે પ્રથમના ૩ માસ દક્ષિણાયનના અને બીજા છ માસ ઉત્તરાયણના ગણવા. પ્રત્યેક દિવસે પ્રત્યેક મંડલે દક્ષિણાયન વખતે ૬૬ સુદૃઢ જોટલુ દિનમાન ૧૮ સુદૃઢ પ્રમાણ દિનમાનમાથી ઘટતુ હોવાથી ૪૪મા મંડલે ૪૪૫૨ = ૮૮ એટલે ૬૬ સુદૃઢ જોટલુ દિનમાન ઘટશે અને તેટલી જ રાત્રી વધશે. બીજા છ માસ પ્રમાણ ઉત્તરાયણમાં તે જ હિસાબે દિનમાન વધે છે અને રાત્રીમાન ઘટે છે.

ત્યાં દિવસના ભાગને ૬૬ મુહૂર્ત નેટલો જોએ કરી રાત્રીને તેટલી જ લાંબી કરતો બ્રમણ કરે છે.

ખીજા છ માસમાં જ્યારે સર્વજાણમંડલથી સર્વાભ્યંતર મંડલ તરફ (ઉત્તરાયણ) ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ૪૪ મે મંડલે રાત્રિના ભાગને ૬૬ મુહૂર્ત નેટલું જોએ કરી દિવસનો ભાગ તેટલો જ વધારતો બ્રમણ કરે છે.

[અમ. ૮૮]

સૂર્ય સર્વજાણ મંડલ તરફ જતો હોય કે સર્વાભ્યંતર મંડલ તરફ આવતો હોય, ત્યારે ૯૩ મા મંડલમાં સમાન એવાં દિવસ રાત્રીને વિષમ બનાવે છે.^૧

[અમ. ૯૩]

પ્રથમના છ માસમાં જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયન ગતિ કરતો હોય છે, ત્યારે ૪૯મા મંડલમાં ૬૬ મુહૂર્તપ્રમાણુ^૨ નેટલું દિનમાન ઘટાડી રાત્રિમાન તેટલું જ વધારે છે. અને ખીજા છ માસમાં જ્યારે તે ઉત્તરાયણ ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ૪૯મા મંડલે તેટલું જ રાત્રિમાન ઘટાડી તેટલું જ દિનમાન વધારે છે.

[અમ. ૯૮]

૧. અહીં ૯૩મું મંડલ કથું છે તે સર્વાભ્યંતર મંડલને દક્ષિણાયનનું પ્રથમ તથા સર્વજાણને ઉત્તરાયણનું પ્રથમ મંડલ માનીને કથું છે. અન્યથા દક્ષિણાયન તથા ઉત્તરાયણ સર્વજાણ તથા સર્વાભ્યંતર મંડલને વચ્ચેને મજાતા હોવાથી એ ૮૩મું નહિ પણ ૯૨મું મંડલ કહેવાય છે. એ ૯૨મા મંડલના અર્ધભાગે સૂર્ય હોય છે ત્યારે રાત્રી અને દિવસ સરખાં એટલે કે ૧૫-૧૫ મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે.

૨. પ્રત્યેક મંડલે ૬૬ મુહૂર્તપ્રમાણુ વધ-ઘટ થતી હોવાથી ૪૯મા મંડલે $૪૯ \times ૨ = ૯૮$ એટલે ૬૬ મુહૂર્તપ્રમાણુ વધ વધ પાપ.

સૂર્યમંડલને યોજનના એકસઠિયા ભાગમાં^૧ વિભાજિત
 કરીએ તો સમાંશ છે. તે જ પ્રમાણે ચંદ્ર મંડળ વિશે.^૨
 [-સમ૦ ૧૧]

છ. નક્ષત્રો

જંબુદ્વીપમાં ૫૬ નક્ષત્રો^૩ ચંદ્રના યોગમાં પ્રકાશે છે.
 [-સમ૦ ૫૬]

કૃત્તિકા નક્ષત્ર ચંદ્રના સર્વબાહ્ય મંડલથી ગણુતાં દશમા
 ચંદ્રમંડલમાં ભ્રમણ કરે છે, અને આભ્યંતર ચંદ્રમંડલથી
 ગણુતાં દશમા ચંદ્રમંડલમાં અનુરાધા ભ્રમણ કરે છે
 [-સા૦ ૭૮૦]

અભિજિતને છોડીને બાકીનાં ૨૭ નક્ષત્રોથી જંબુદ્વીપમાં
 વ્યવહાર ચાલે છે.^૪
 [-સમ૦ ૨૭]

૧. યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તો તેવા ૪૮ એકસઠિયા ભાગ
 (૪૮) બરાબર તે સૂર્યમંડલનો વિઠ્ઠલ હોવાથી તે સમાશ કહેવાય છે.
 વિષમાશ નથી.^૧

૨ ચંદ્રમંડલનો વિઠ્ઠલ ૫૬ યોજન હોવાથી તે ૫૬ સમાશ છે.
 અહીં એ ખ્યાલ રાખવો એઈએ કે સૂર્યની ભ્રમ બધા મળી ૧૮૪
 મંડળો ચંદ્રને નથી જાય માત્ર ૧૫ છે. બનેલું ચારસોય તો ૫૧૦
 યોજન પ્રમાણ સરખુ જ છે. સૂર્યના જંબુદ્વીપમાં ૬૫ મંડળો અને બાકીનાં
 લવણસમુદ્રમાં છે. પરંતુ ચંદ્રના માત્ર પાંચ જ મંડળ જણુમા અને ૬૨
 લવણમાં છે. સૂર્યમંડલના અતરાનુ માપ બે યોજન છે, જ્યારે ચંદ્રમંડલના
 અતરાનુ માપ ૩૫૬૬૬ થી કાઠ વધારે છે.

૩. જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં. ૧૩.

૪. ૫૮ મંડળની સાથે અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ સ્વતંત્રતાથી
 હોવાથી વ્યવહારમાં તેની ગણતરી નથી કરાતી. આ વાત જંબુદ્વીપ પૂરતી
 જ સમજવી; ધાતકીષ્કડમાં તેમ નથી.

અભિજિત નક્ષત્ર ૯ મુહૂર્તથી કાંઈક વધારે^૧ ચંદ્ર સાથે યોગમાં રહે છે

[—સ્થા. ૧૬૯, —સમ. ૯]

બધા નક્ષત્રોના ચંદ્ર સાથેના યોગનુ ક્ષેત્ર મહત્ત્વથી ભાગ કરીએ તો સમાશે છે^૨

[—સમ. ૧૭]

હ જ્યોતિષકેન્દ્ર ચંદ્ર સાથે અગ્રભાગમાં અપૂર્ણક્ષેત્રે ૩૦—૩૦ મુહૂર્તનો યોગ નીચેના નક્ષત્રોને છે —

૧ પૂર્વાભાદ્રપદા, ૨ કૃત્તિકા, ૩ મધા, ૪ પૂર્વાશ્વિની, ૫ મૂલ, ૬ પૂર્વાષાઢા

હ અને રાત્રીના ભાગમાં અર્ધક્ષેત્રમાં ૧૫—૧૫ મુહૂર્તનો યોગ નીચેના ધને છે —

૧ શતભિષક, ૨ ભરણી, ૩ આર્દ્રા, ૪ અશ્લેષા, ૫ સ્વાતી, ૬ જ્યેષ્ઠા

હ અને આ નીચેના નક્ષત્રોને અથવા અને પશ્ચાત્ અને ભાગે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી દોઢા ક્ષેત્રમાં ચંદ્ર સાથે યોગ છે —

૧ રોહિણી, ૨ પુનર્વસુ, ૩ ઉત્તરાશ્વિની, ૪ વિશાખા, ૫ ઉત્તરાષાઢા ૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા

[—સ્થા. ૧૧૭, —સમ. ૪૫, —સમ. ૧૫]

૧ હીક ગણતરી પ્રમાણે ૮૨૬ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૧૬ ભાગના (બાસકિયા ભાગના) ૬૭ ભાગ કરીએ તો તેમાંના ૫૬ ભાગ = ૮૨૬ મુહૂર્ત.

૨ સમજાતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૪.

આ અભિજિતાદિ^૧ સાત નક્ષત્રો પૂર્વાદારિક છે —

૧. અભિજિત; ૨. શ્રવણ; ૩. ધનિષ્ઠા; ૪. શતભિષક; ૫. પૂર્વાભાદ્રપદા; ૬. ઉત્તરાભાદ્રપદા; ૭. રેવતી.

[—સ્થાન ૫૮૯]

કૃત્તિકા^૨ આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વાદારિક છે.

[—સમ ૭]

અશ્વિની^૩ આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદારિક છે —

૧. અશ્વિની; ૨. ભરણી; ૩. કૃત્તિકા; ૪. રોહિણી; ૫. મૃગશીર્ષ; ૬. આર્દ્રા; ૭. પુનર્વસુ.

[—સ્થાન ૫૮૯]

મઘા^૪ આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદારિક છે.

[—સમ ૭]

પુષ્યાદિ^૫ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદારિક છે —

૧. પુષ્ય; ૨. અશ્લેષા; ૩. મઘા; ૪. પૂર્વાશ્લેષી; ૫. ઉત્તરાશ્લેષી; ૬. હસ્તા; ૭. ચિત્રા.

[—સ્થાન ૫૮૯]

અનુરાધા^૬ આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદારિક છે.

[—સમ ૭]

રેવાતી^૭ આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદારિક છે —

૧. રેવાતી; ૨. વિશાખા; ૩. અનુરાધા; ૪. જ્યેષ્ઠા; ૫. મૂલ; ૬. પૂર્વાષાઢા; ૭. ઉત્તરાષાઢા.

[—સ્થાન ૫૮૯]

ધનિષ્ઠા^૮ આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદારિક છે.

[—સમ ૭]

૧. ૪૫ નક્ષત્ર ૪૫ દ્વારનું છે તેમાં ૭ મતભેદો છે; અને તે ચંદ્ર-પ્રગ્વિતિમાં બતાવ્યા છે. ત્યાં જ મત છે તે અહીંના જેવા જ છે.

૨. ચંદ્રપ્રગ્વિતિમાં મતાવર તરીકે વધુવેલા સમવાયાગના આ મતને રીકાકાર અમયદેવ લૌકિક મત હોવાનું જણાવે છે.

આ આઠ નક્ષત્રો ચંદ્રને સ્પર્શે છે^૧—

૧. કૃત્તિકા; ૨. રોહિણી; ૩. પુનર્વસુ; ૪. મઘા; ૫. ચિત્રા; ૬. વિશાખા; ૭. અનુરાધા; ૮. જ્યેષ્ઠા.

[—સ્થા૦ ૬૫૬; —સમ૦ ૮]

આ નવ નક્ષત્રોનો યોગ ચંદ્રના^૨ પશ્ચાદ્ગામમાં થાય છે —

૧. અભિજિત; ૨. શ્રવણ; ૩. ધનિષ્ઠા; ૪. રેવતી; ૫. આશ્વિની; ૬. મૃગશીર્ષ; ૭. પુષ્ય; ૮. હસ્ત; ૯. ચિત્રા.

[—સ્થા૦ ૬૬૪]

અભિજિતાદિ નવ નક્ષત્રો ઉત્તરમાં રહ્યાં રહ્યાં દક્ષિણમાં રહેલા ચંદ્ર સાથે યોગમાં આવે છે —

૧. અભિજિત; ૨. શ્રવણ; ૩. ધનિષ્ઠા; ૪. શતભિષક; ૫. પૂર્વાભાદ્રપદા; ૬. ઉત્તરાભાદ્રપદા; ૭. રેવતી; ૮. આશ્વિની; ૯. ભરણી.

[—સમ૦ ૯; —સ્થા૦ ૬૬૬]

દશ નક્ષત્ર જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે છે —

૧. મૃગશીર્ષ; ૨. આર્દ્રા; ૩. પુષ્ય; ૪. પૂર્વાભાદ્રપદા; ૫. પૂર્વાશ્લેષ; ૬. પૂર્વાષાઢા; ૭. મૂલ; ૮. અશ્લેષા; ૯. હસ્ત; ૧૦. ચિત્રા.

[—સ્થા૦ ૭૮૧; —સમ૦ ૧૦]

૧. અર્થાત્ ચંદ્ર તેમની વચ્ચે થઈને નીકળે છે અને તેમનો ચંદ્ર સાથે ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં પણ યોગ છે.

૨. ચંદ્ર આગળ નીકળી જાય એટલે તેના પાછળના ભાગે યોગ થાય છે. અર્થાત્ પણ એક મતાવર ટીકાકાર ટાંકે છે જેમાં પ્રસ્તુત નવ નક્ષત્રોના

૧. ગ્રહો

[ગ્રહો ૮૮ છે; પણ જંબુદ્વીપમાં ચંદ્ર એ હોઈ પ્રત્યેકને ૮૮-૮૮ હોવાથી જથ્થા મળી જંબુદ્વીપમાં ૧૭૬ ગ્રહો છે. સમભૂતજાથી ૮૮૮ ચોજન જિંથે ગ્રહો છે અને ત્યાંથી જિંથે ૧૨ ચોજન પર્યાંત આવેલા છે.]

શુક મહાગ્રહ પશ્ચિમમાં ઉદય પામે છે અને ૧૬ નક્ષત્રો સાથે બ્રમણ કરીને પાછો પશ્ચિમમાં જ અસ્ત થાય છે. /

[-સમ૦ ૧૬]

શુક મહાગ્રહની નવ વીથિઓ — ક્ષેત્રવિભાગો^૧ છે —

૧. હયવીથિ; ૨. ગજવીથિ; ૩. નાગવીથિ; ૪. વૃષભવીથિ; ૫. ગોવીથિ; ૬. ઉરગવીથિ; ૭. અજવીથિ; ૮. મૃગવીથિ; ૯. વૈશ્વાનરવીથિ.

[-સ્થા૦ ૬૬૬]

તારક ગ્રહ ૭ છે^૨ —

૧. શુક ગ્રહના ભ્રમણક્ષેત્રના નવ ભાગ કહીને તેમને વ્યવહાર ખાતર જુદાં જુદાં નામ આપ્યાં છે. તે પ્રત્યેક વિભાગે સામાન્ય રીતે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો હોય છે, ગ્રન્થાંતરમાં હયવીથિનું નામાંતર ઐરાવતવીથિ પણ છે. જ્યારે શુક મહ પ્રથમની ત્રણ વીથિઓ વિચરતો હોય છે, ત્યારે વૃષ્ટિ બહુ જ થાય છે અને ઔષધિઓ સુવળ થાય છે તથા ધનની વૃદ્ધિ થાય છે. ખીજી ત્રણ પશુસંકેત વીથિઓમાં જ્યારે શુક ગ્રહ વિચરતો હોય ત્યારે ધાન્યાદિ મધ્યમ પ્રમાણમાં થાય. અને અંતિમ ત્રણમાં વિચરતો હોય, ત્યારે લોકને પીડાકારી બને છે.

૨. તારક જેવા આકારના ગ્રહો તારક ગ્રહો. દીકાકાર જેવાં કે નોકે લોકમાં ચંદ્ર સૂર્ય અને ગણુ આદિ ૯ ગ્રહ જણાય છે પણ ચંદ્રાદિ ત્રણ તારક જેવા આકારના ન હોવાથી તે સિવાયના બાકીના ૬ અહીં તારક ગ્રહ બતાવ્યા છે.

૧. શુક્ર; ૨. બુધ; ૩. બૃહસ્પતિ; ૪. અંગારક (મંગળ);
૫. શનૈશ્વર; ૬. કેતુ.

[—સ્થાન ૪૮૧]

ઘ. તારા

નક્ષત્રોના તારા નીચે પ્રમાણે છે —

નક્ષત્ર	તારા	સ્થળ
અભિજિત	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
શ્રવણ	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
ધનિષ્ઠા	૫	સમં ૫, સ્થાન ૪૭૩
શતભિષક	૧૦૦	સમં ૧૦૦
પૂર્વાભાદ્રપદા	૨	સમં ૨, સ્થાન ૧૧૦
ઉત્તરાભાદ્રપદા	૨	સમં ૨, સ્થાન ૧૧૦
રેવતી	૩૨	સમં ૩૨
અશ્વિની	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
ભરણી	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
કૃત્તિકા	૬	સમં ૬, સ્થાન ૫૩૬
રોહિણી	૫	સમં ૫, સ્થાન ૪૭૩
મૃગશિરઃ	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
આર્દ્રા	૧	સમં ૧, સ્થાન ૫૫
પુનર્વસુ	૫	સમં ૫; સ્થાન ૪૭૩
પુષ્ય	૩	સમં ૩, સ્થાન ૨૨૭
અશ્લેષા	૬	સમં ૬, સ્થાન ૫૩૬
મઘા	૭	સમં ૭; સ્થાન ૫૮૬
પૂર્વાશ્લેષુની	૨	સમં ૨, સ્થાન ૧૧૦
ઉત્તરાશ્લેષુની	૨	સમં ૨, સ્થાન ૧૧૦
હસ્તા	૫	સમં ૫, સ્થાન ૪૭૩

ચિત્રા	૧	સમ૦ ૧, સ્થા૦ ૫૫
સ્વાતિ	૧	સમ૦ ૧, સ્થા૦ ૫૫
વિશાખા	૫	સમ૦ ૫, સ્થા૦ ૪૭૩
અનુરાધા	૪	સમ૦ ૪, સ્થા૦ ૯૮૬
જ્યેષ્ઠા	૩	સમ૦ ૩, સ્થા૦ ૨૨૭
મૂલ	૧૧	સમ૦ ૧૧
પૂર્વાષાઢા	૪	સમ૦ ૪, સ્થા૦ ૩૮૬
ઉત્તરાષાઢા	૪	સમ૦ ૪, સ્થા૦ ૩૮૬

દેવતીથી જ્યેષ્ઠા સુધીનાં નક્ષત્રોના તારા ૯૮ છે.^૧

[—સમ૦ ૬૮]

રત્નમલા પૃથ્વીના સમતળથી ૬૦૦ ચોજન ઊંચે તારા ભ્રમણ કરે છે.

[—સમ૦ ૬; —સ્થા૦ ૧૭૦; —સમ૦ ૧૧૨]

ત્રણ કારણે તારા સ્વસ્થાનથી ચલિત થાય —

૧. વિક્રિયા વખતે;
૨. મૈથુન માટે;
૩. એક સ્થાનથી બીજે જવા માટે.

[—સ્થા૦ ૧૩૩]

(૫) વૈમાનિક દેવો

[વૈમાનિક દેવોના મુખ્ય બે ભેદ છે:— સૌધર્માદિ બાર કલ્પમાં ઉત્પન્ન થનારા કલ્પોપપન્ન; અને એ બાર દેવલોકની ઉપરનાં ૬ ઐવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં

૧. ૮૮ કલા છે પણ ગણતરી ૯૭ થાય છે.

ઉત્પન્ન થનારા તે કલ્પાત્મીત. કલ્પના દેવોમાં નાના-મોટાનો ભાવ હોય છે તથા તેઓ અમુક કારણે મનુષ્યલોકમાં પણ આવે છે; જ્યારે કલ્પાત્મીતના બધા દેવો અહમેન્દ્ર છે. તેઓને કોઈની આજ્ઞાનુ પાલન કરવાનું હોતું નથી. તેઓ મનુષ્યલોકમાં મૃત્યુ પહેલાં કદી આવતા જ નથી. વિશેષ માટે જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૪.૧૭-૨૮]

મ. વિમાનના પ્રસ્તર અને વિમાનોની સંખ્યા

કુ આ ચાર નીચલા કલ્પ અર્ધચંદ્રાકારે છે —

૧. સૌધમં; ૨. ઇશાન; ૩. સનલ્કુમાર; ૪. માહિન્દ્ર.

કુ આ વચલા ચાર કલ્પ પૂર્ણ ચંદ્રાકારે છે —

૧. બ્રહ્મલોક; ૨. લાંતક; ૩. મહાશુક; ૪. સહસ્રાર.

કુ આ ઉપલા ચાર કલ્પ અર્ધચંદ્રાકારે છે.

૧. આનત; ૨. પ્રાણત; ૩. આરણ; ૪. અમ્યુત.

[—સ્થા. ૩૮૩]

કુ વેમાનિક દેવોના વિમાનના બધા મળી ૬૨ પ્રસ્તર છે.^૧

કુ સૌધમં અને ઇશાનના પ્રથમ પ્રસ્તરે આવલિકામાં પ્રત્યેક દિશામાં ૬૨ વિમાનો છે.^૨

[—સમ. ૧૨]

સૌધમં અને ઇશાનના બધા મળી ૧૩ પ્રસ્તર છે.

[—સમ. ૧૩]

બ્રહ્મલોક કલ્પના છ પ્રસ્તરો છે.

[—સ્થા. ૫૧૬]

૧. વિગત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૫.

૨. „ ૧૬.

ઐવેયક વિમાનના પ્રસ્તર ત્રણ છે —

૧. નીચલા ઐવેયકનો પ્રસ્તર;
૨. મધ્યમ ઐવેયકનો પ્રસ્તર;
૩. ઉપરના ઐવેયકનો પ્રસ્તર.

(૧) નીચલા ઐવેયક પ્રસ્તરના ત્રણ લેદ —

- ૧ સૌથી નીચેનાં વિમાનોનો પ્રસ્તર;
- ૨ મધ્યનાં વિમાનોનો પ્રસ્તર;
- ૩ ઉપરના વિમાનોનો પ્રસ્તર

(૨) મધ્યમ ઐવેયક પ્રસ્તરના ત્રણ લેદ —

૧. સૌથી નીચેનો પ્રસ્તર;
- ૨ મધ્યનો પ્રસ્તર;
- ૩ ઉપરનો પ્રસ્તર

(૩) ઉપરના ઐવેયકના પ્રસ્તરના ત્રણ લેદ —

- ૧ સૌથી નીચેનો પ્રસ્તર;
- ૨ મધ્યનો પ્રસ્તર,
- ૩ ઉપરનો પ્રસ્તર.

[—સ્થા ૦ ૧૩૨]

ઐવેયકના પ્રસ્તર નવ છે.

[—સ્થા ૦ ૧૮૫]

અર્ધાં મળી વિમાનો ૮૪૬૭૦૨૩ છે.

[—સુમ ૦ ૮૪]

૧. પુરુષાક્ષર લોકના ઝીવરથાને હોવાથી નવ વિમાનો ઐવેયક કહેવાય છે તે આ —

(૧) સુદર્શન, ૨. સુપ્રતિજ્ઞ, ૩ મનોરમ, ૪ સર્વભદ્ર, ૫ સુવિશાલ, ૬ સુમનસ ૭ સૌમનસ, ૮. પ્રિય કર, ૯. આદિત્ય આ નવ ઐવેયકને ત્રણ ત્રિકમા વહેરથી નાખવામા આવે છે—અધસ્તન, મધ્યમ અને ઉપરિતન, એ ત્રિકાને લક્ષીને અહીં પ્રતરેનો વિભાગ વર્ણવ્યો છે.

(૨) ત્રિકોણ વિમાનો શિંગોડના આકારનાં હોય છે. તેમને બે બાજુએ કિસ્કો હોય છે, તથા એક બાજુ એક વેદિકા છે. અને પ્રવેશદ્વાર તેમની ત્રણે બાજુમાં હોવાથી ત્રણ છે.

(૩) ચોરસ વિમાનો અખાડા જેવાં ચોખંડાં હોય છે. તેમની ચારે બાજુએ વેદિકા અને ચાર દરવાજા છે.

[—સ્થા. ૧૮૦]

વિમાનો ત્રણ પ્રકારનાં છે —

૧. અવસ્થિત (શાશ્વત);
૨. વૈક્રિય (પ્રયોજનવશ વિકુર્વણ કરીને નિષ્પજવેલ);
૩. પારિયાનિક (મનુષ્યલોકમાં આવવા માટેનાં અશાશ્વત).

[—સ્થા. ૧૮૦]

સૌધમાં અને ઈશાન કર્કપનાં વિમાનો પાંચ વર્ણનાં અને ૫૦૦ યોજન ઊંચાં છે.

[—સ્થા. ૪૬૮; —સમ. ૧૦૮]

સતતુમાર અને માહેન્દ્ર કર્કપનાં વિમાનો નીલ, લોહિત, હરિદ્ર અને શુક્લ વર્ણનાં છે.

[—સ્થા. ૩૭૫]

[ખાકી બધાં વિમાનોનો વર્ણ થેત છે.]

સનત્કુમાર^૧ અને માહેન્દ્રનાં વિમાનો ૬૦૦ યોજન ઊંચાં છે; પ્રહસ્રોત્ક અને લાંતકનાં વિમાનો ૭૦૦ યોજન ઊંચાં છે; મહાશુક અને સહસ્રારનાં વિમાનો ૮૦૦ યોજન ઊંચાં છે; આનત-પ્રાણુત, આરણુ-અચ્યુતનાં વિમાનો ૯૦૦ યોજન ઊંચાં છે. બધાં ઐવેયક વિમાનો ૧૦૦૦ યોજન ઊંચાં છે અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના વિમાનો ૧૧૦૦ યોજન ઊંચાં છે.

[—સપા. ૫૩૨, ૫૭૮, ૬૫૦, ૬૬૫, ૭૭૬; —સમ. ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪]

સૌધર્માવતંસક^૨ અને ઈશાનાવતંસક વિમાનોના વિમાન^૩ (લાંબું-પહોળું) ૧૨૫ હજાર યોજન છે.

[—સમ. ૧૩, —

પાલક વિમાન એક લાખ યોજન લાંબું-પહોળું છે. સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાન એક લાખ યોજન લાંબું-પહોળું છે.

[—સમ. ૧]

ઉદુ^૩ વિમાનનો વિષ્કંભ ૪૫ લાખ યોજન છે.

[—સમ. ૪૫]

૧. સૌધર્મ—ઈશાનના વિમાનોની ઠગાર ઉપર (પા. ૪૭૧) પરંપરા યોજન બતાવાઈ ગઈ છે.

૨. પ્રત્યેક દેવલોકના છેલ્લા સૌથી ઉપરના પ્રતરમાં તે દેવલોકના નામવાળા અવતસક વિમાનો હોય છે; તેમા તે તે દેવલોકના અધિપતિ ઇન્દ્ર રહે છે. તે અવતસક વિમાનની ચારે બાજુએ લોકપાલનાં વિમાનો હોય છે.

૩. સૌધર્મકલ્પના પ્રથમ પ્રતરમાં આવલિકાબદ્ધ વિમાનોની મધ્યમાં આવેલ ઇન્દ્રક વિમાનનું નામ ઉદુ વિમાન છે.

વૈમાનિક દેવોનાં વિમાનોના કિલ્લાની ઉંચાઈ ૩૦૦ યોજન છે.

[—સમ૦ ૧૦૪]

વિજય-વૈજયંત, -જયંત અને અપરાજિતની રાજ-ધાનીઓમાં કોટની ઉંચાઈ ૩૭ યોજન છે.

[—સમ૦ ૩૭]

સૌધમ^૧ અને ઈશાન કંઠપનો પૃથ્વીપિંડ^૨. ૨૭૦૦ યોજન જડો છે.

[—સમ૦ ૨૭]

(ઈ) વિમાન વિષે પરચૂરણ

આ બે કંઠપમાં સ્ત્રીઓ (દેવીઓ) હોય છે -

૧. સૌધમ^૧; ૨. ઈશાન.

[—સ્થા૦ ૧૧૪]

આ ચાર કંઠપ આવરીને તમસ્કાય^૨ રહે છે —

૧. બાકીના દેવલોકના પૃથ્વીપિંડની જડાઈ નીચે પ્રમાણે — સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રની ૨૬૦૦ યોજન, બ્રહ્મા અને લાંતકની ૨૫૦૦, હુક અને સ્વહસારની ૨૪૦૦, આનન્દ અને પ્રાણતની ૨૩૦૦, આરણ અને કુન્ધિયુતની ૨૩૦૦, ૯ એવેયકની ૨૨૦૦, અને પાંચ અનુત્તર વિમાનની ૧૦૦ યોજન.

૨. દ્વિપી-સમુદ્રીમાં અસંખ્યાતમો દ્વીપ અનુલવર આવે છે અને તેના ૨૪૦ વલયાકારે અરણ્યવર સમુદ્ર છે. અરણ્યવર દ્વીપની જગતીથી સમુદ્રમાં ૪૨ હજાર યોજન જઈએ એટલે ત્યાં પાણીની ઉપરથી આકાર તરફ તમસ્કાય જે અધિકારના પુદ્ગલરૂપ છે, તે જાયે જાયે ફેલાય છે. જેમ ઉપર જાય તેમ તેમ તે તમસ્કાયનો વિસ્તાર વધતો જાય છે. અને એમ કરતાં કરતાં તે અસંખ્યાત યોજન જાયે જાયે એટલે તે પ્રથમના ચાર દેવલોકને આવરી લે છે. અને તેના ઉડો બ્રહ્મલોકના નીચે સિદ્ધ પ્રવરે છે, જ્યાં તેમાંથી આઠ કૃષ્ણરાજીઓ જન્માય છે, જેમાં લોકાંતિકાનો નિવાસ છે.

૧. સૌધર્મ; ૨. ઈશાન; ૩ સનતકુમાર; ૫ માહેન્દ્ર.
[—સ્થાન ૨૯૧]

વિમાનો આ ત્રણ પર પ્રતિષ્ઠિત છે —

૧. ઘનોદધિ; ૨. ઘનવાત; ૩. આકાશ.

[—સ્થાન ૧૮૦]

તિથિ ચો ભરીને ઉત્પન્ન થઈ શકે તેવા આડ કલ્પ છે —

૧. સૌધર્મ; ૨. ઈશાન; ૩ સનતકુમાર; ૪. માહેન્દ્ર;
૫ બ્રહ્મસૌક, ૬. લાંતક; ૭ શુક ૮. સહસ્રાર.

[—સ્થાન ૬૪૪]

દશ કલ્પમાં ઇન્દ્ર રહે છે —

૧-૮. સૌધર્મ—સહસ્રાર; ૯. પ્રાણુત; ૧૦ અવ્યુત

[—સ્થાન ૭૫]

૩. દેવેન્દ્રો

ઇન્દ્ર ત્રણ છે —

(૧) ૧ નામ-ઇન્દ્ર (સામર્થ્ય ક્રે સત્તા વિના નામથી,

૧. જેમ મનુષ્યમાં સ્વામી—સેવક ઇત્યાદિ બાવો હોય છે, તે દેવમાં પણ દોનાથી દેવયોકમાં પણ દેવોની જિન્ન જિન્ન ભતિની કલ્પના કરવામાં આવી છે દેવોમાં આવી દસ ભતિઓ છે — ૧ ઇન્દ્ર (સ્વામી) ૨. સામાનિક, (ઇન્દ્રસમાન), ૩ ત્રાયજિય (મત્રી પુરોહિત), ૪ પારિપ્પ (મિત્ર), ૫ આત્મરક્ષ, ૬ લોકપાત્ર, ૭ અન્તિક, (સૈનિક) ૮. પ્રકીર્ણક (નગરવાસી), ૯ આત્મિયોગ્ય, (દાસ), ૧૦ કિલિંગધિક (અત્યજ વૈમાનિ અને ધવનપતિમાં આ દસે ભતિઓ છે પણ બ્યતર અને ના લોકપાત્ર અને ત્રાયજિય આ બે બેદ નથી, બાકી બધા ૬ અધિ તત્વાર્થ ૦ ૪. ૪, ૫

- ૧૭, ૧૮ વેલગ્ધ અને પ્રલગ્ધ આ બે વાતકુમારેન્દ્ર છે
 ૧૯, ૨૦ ઘોષ અને મહાઘોષ આ બે સ્તાનિતકુમારેન્દ્ર છે
 [-સ્થા. ૧૪]

[વ્યંતરભા]

- ૧, ૨ કાલ અને મહાકાલ આ બે પિશાચેન્દ્ર છે
 ૩, ૪ સુરુપ અને પ્રતિરુપ આ બે ભૂતેન્દ્ર છે
 ૫, ૬ પુણ્ડ્રિલ અને માણ્ડ્રિલ આ બે યક્ષેન્દ્ર છે
 ૭, ૮ ગીમ અને મહાગીમ આ બે રાક્ષસેન્દ્ર છે
 ૯, ૧૦ કિજર અને કિપુરુપ આ બે કિજરેન્દ્ર છે
 ૧૧, ૧૨ સતપુરુપ અને મહાપુરુપ આ બે કિપુરુપેન્દ્ર છે
 ૧૩, ૧૪ અતિકાય અને મહાકાય આ બે મહોગેન્દ્ર છે
 ૧૫, ૧૬ ગીતરતિ અને ગીતયશ આ બે ગન્ધર્વેન્દ્ર છે
 [-સ્થા. ૧૪]

[વ્યંતરવિરોધના]

- ૧, ૨ સન્નિહિત અને સામાન્ય આ બે અણુપણ્ડેન્દ્ર છે
 ૩, ૪ ઘાત અને વિહાત આ બે પાણુપણ્ડેન્દ્ર છે
 ૫, ૬ ઋષિ અને ઋષિપાલક આ બે ઋષિવાદીન્દ્ર છે
 ૭, ૮ ઈશ્વર અને મહેશ્વર આ બે ભૂતવાદીન્દ્ર છે
 ૯, ૧૦ સુવત્સ અને વિશાલ આ બે મંદિતેન્દ્ર છે
 ૧૧, ૧૨ હ્રાન્ધ અને હ્રાન્ધ્યરતિ આ બે મહાકંદિતેન્દ્ર છે
 ૧૩, ૧૪ શ્વેત અને મહાશ્વેત આ બે કુભાડેન્દ્ર છે
 ૧૫, ૧૬ પતય અને પતયપતિ આ બે પતયેન્દ્ર છે
 [-સ્થા. ૧૪]

[વ્યોતિષીના]

- ૧, ૨ ચંદ્ર અને ચૂર્ણ આ બે વ્યોતિષેન્દ્ર છે
 [-સ્થા. ૧૪]

[વેમાનિકાના]

૧. સૌધર્મકરૂપનો શક ઇન્દ્ર છે.
૨. ઇગ્નાનકરૂપનો ઇશાન ઇન્દ્ર છે
૩. સનતકુમારનો સનતકુમાર ઇન્દ્ર છે
૪. માહેન્દ્રનો માહેન્દ્ર ઇન્દ્ર છે.
૫. બ્રહ્મલોકનો બ્રહ્મલોક ઇન્દ્ર છે
૬. લાંતકનો લાંતક ઇન્દ્ર છે
૭. મહાશુકનો ઇન્દ્ર મહાશુક છે
૮. સહસારનો ઇન્દ્ર સહસાર છે.
૯. આણુત અને પ્રાણુતનો એક ઇન્દ્ર પ્રાણુત છે.
૧૦. અારણુ અને અચ્યુતનો એક ઇન્દ્ર અચ્યુત છે.

[—સ્થા ૯૪, ૧૪૪, ૭૧૮]

૪. લોકપાલો^૧

(૧) લવનપતિના

૧. અસુરેન્દ્ર ચમરના ચાર લોકપાલ છે — (૧) સોમ, (૨) યમ, (૩) વરુણ, (૪) વૈશ્રમણ્ય
૨. અસુરેન્દ્ર બાલિના ચાર — (૧) સોમ, (૨) યમ, (૩) વૈશ્રમણ્ય, (૪) વરુણ
૩. અસુરેન્દ્ર ધરણના ચાર — (૧) કાલપાલ, (૨) કોલપાલ, (૩) શૈલપાલ, (૪) શખપાલ

૧ દેવલોકના ઇન્દ્રના વિમાનની રક્ષા માટે તેની ચાર દિશાએ લોકપાલો હોય છે. અહીં ગણાવેલા નામના કમ પ્રમાણે પ્રથમનો લોકપાલ પૂર્વદિશામાં, દ્વિતીય દક્ષિણ દિશામાં, તૃતીય પશ્ચિમમાં અને ચતુર્થ ઉત્તરમાં રહે છે. જેમ કે ચમરના ચાર લોકપાલોમાં સોમ પૂર્વમાં, યમ દક્ષિણમાં, વરુણ પશ્ચિમમાં અને વૈશ્રમણ્ય ઉત્તરમાં છે તે જ પ્રમાણે બાકીના ઇન્દ્રોના લોકપાલોની દિશાની વ્યવસ્થા કરી લેવી.

- ૩ ભૂતેન્દ્ર સુરૂપની — (૧) રૂપવતી, (૨) બહુરૂપા,
 (૩) સુરૂપા, (૪) સુલગા
 ૪ પ્રતિરૂપની પણ તે જ નામની ચાર છે
 ૫ યક્ષેન્દ્ર પૂર્ણભદ્રની — (૧) પુત્રા, (૨) બહુપુત્રિયા,
 (૩) ઉત્તમા, (૪) તારકા
 ૬ માણિભદ્રની પણ તે જ નામની છે
 ૭ રાક્ષસેન્દ્ર ભીમની — (૧) પદ્મા, (૨) વસુમતી,
 (૩) કનકા, (૪) રત્નપ્રભા
 ૮ મહાભીમની પણ તે જ નામની છે
 ૯ કિશરેન્દ્ર કિશરની — (૧) વરેશ્વા, (૨) ઢેતુમતી,
 (૩) રતિસેના, (૪) રતિપ્રભા
 ૧૦ કિપુરુષની પણ તે જ નામની ચાર છે
 ૧૧ કિપુરુષેન્દ્ર સત્પુરુષની — (૧) રોહિણી, (૨)
 નવમિતા, (૩) હ્રી, (૪) પુષ્પવતી
 ૧૨ મહાપુરુષની પણ તે જ નામની ચાર છે
 ૧૩ મહોરગેન્દ્ર અતિકાચની — (૧) ભુજગા, (૨)
 ભુજગવતી, (૩) મહાકચ્છ, (૪) સ્ફુટા
 ૧૪ મહાકાચની પણ તે જ નામની છે
 ૧૫ ગન્ધવેન્દ્ર ગીતરતિની — (૧) સુધૌપા, (૨)
 વિમલા, (૩) સુસ્વરા, (૪) સસ્સ્વતી
 ૧૬ ગીતયશની પણ તે જ નામની ચાર મહા
 ગણીઓ છે

[—સ્થાન ૨૭૩]

(૪) જ્યોતિષ્કની

- ૧ જ્યોતિષ્કના ઇન્દ્ર ચન્દ્રની ચાર મહારાણીઓ છે—
 (૧) ચન્દ્રપ્રભા, (૨) દો પદ્માભા, (૩) અગ્નિમાલી, (૪) પ્રલકરા

૨. સૂર્ય નામના જ્યોતિષકેન્દ્રની — (૧) સૂર્યપ્રભા, (૨) દોઝ્યાભા, (૩) અર્ચિમાલી (૪) પ્રભંકરા.

૩. ઇંગાલ મહાગ્રહની ચાર — (૧) વિજયા, (૨) વૈજયંતી, (૩) જયંતી, (૪) અપરાજિતા.

૪-૬૦. તેવી જ રીતે એ જ નામની ભાવકેતુ પર્યંત^૧ બધા મહાગ્રહોની મહારાણીઓ સમજી લેવી.

[—આગ ૨૭૩]

(૫) વૈમાનિકેન્દ્ર અને લોકપાલની^૨

(૧) ૧. દેવેન્દ્ર શકની આઠ મહારાણીઓ છે —

૧. પદ્મા, ૨. શિવા, ૩. સતી, ૪. અંબા, ૫. અમલા, ૬. અપ્સરા, ૭. નવમિતા, ૮. રોહિણી.

૨. ઈશાન દેવેન્દ્રની આઠ મહારાણીઓ છે —

૧. કૃષ્ણા, ૨. કૃષ્ણરાજિ, ૩. સમા, ૪. રામ-રક્ષિતા, ૫. વસુ, ૬. વસુગાત્રા, ૭. વસુમિત્રા, ૮. વસુધરા.

(૨) ૧-૪. (અ) શકના સોમ આદિ ચાર લોકપાલોની ચાર-ચાર મહારાણીઓ છે — ૧. રોહિણી, ૨. મદના, ૩. ચિત્રા, ૪. સોમા.

(બા) શકના સોમ તથા યમ નામના લોકપાલની છ મહારાણીઓ છે.

(ક) શકના વરુણ નામના લોકપાલની સાત મહારાણીઓ છે.

(દ) શકના સોમ નામના લોકપાલની આઠ મહારાણીઓ છે.

૧. મહાગ્રહો ૮૮ છે. નામ માટે જુલન સગ્રહણીમુદ્ર-મુનિશ્રી યસો વિજયજી દ્વારા અનુવાદ પૃષ્ઠ ૧૪૩

૨. દેવોની ઉત્પત્તિ ઈશાન સુધી જ છે. તેથી આગળના દેવલોકમાં મહારાણીઓનો સંખ્યા ન હોવાથી અત્રી તે બેના ધન્દો તથા લોકપાલોની મહારાણીઓની ગણતરી છે.

- ૫-૮ (અ) ઈશાનના સોમ આદિ ચાર લોકપાલની આગ્યાર મહારાણીઓ છે — ૧ પૃથ્વી, ૨ ગર્જિ, ૩ રત્ની, ૪ વિદ્યુત્
- (આ) ઈશાનના સોમ અને ચમ નામના લોકપાલની માત મહારાણીઓ છે
- (ઇ) ઈશાનના વૈશ્રમણ લોકપાલની આઠ મહારાણીઓ છે
- (ઈ) ઈશાનના વરુણ નામના લોકપાલની નવ મહારાણીઓ છે

[—સ્થા ૧૭૩, ૫૦૫, ૫૭૪, ૬૧૨, ૬૮૧]

૬. સામાનિક દેવો^૧

(૧) ભવનપતિના ઇન્દ્રોના

૧ ચમરના ૬૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો છે

૨ ઘણિના ૬૦,૦૦૦ સામાનિક છે

૩ ધરણના ૬,૦૦૦ નામાનિક છે

૪-૨૦ ભૂતાનદથી મહાધોપ મુધીના ણાકીના ભવન પતિના ઇન્દ્રોના પણ છ છ હજાર સામાનિક સમજવા^૨

[—સમ ૬૪,૧૦, —સ્થા ૫૦૬]

(૨) વૈમાનિકેન્દ્રોના^૩

૧ શકેના ૮૪,૦૦૦ સામાનિક છે

^૧ સમૃદ્ધિમા હન્દ્ર સમાન પણ હન્દ્રતથાન્ય દેવો તે સામાનિક કહવાય છે

^૨ વ્યન્તરના ઘવા હન્દ્રાને ૪૦૦૦-૪૦૦૦ સામાનિકો છે અને વૈપતિ હન્દ્રામા-અદને ૪ હજાર અને સૂર્યને પણ ચાર હજાર સામાનિકો છે

^૩ જે વૈમાનિકેન્દ્રોના સામાનિકની સખ્યા નથી બતાવી, તે આ પ્રમાણે — સનકુમારના ૭૨ હજાર, ભાવકના ૫૦ હજાર, મદાગુકના ૮ હજાર, અને અચ્યુતના ૧૦ હજાર સામાનિક દેવો છે

૨. ઇશાનના ૮૦,૦૦૦ સામાનિક છે.
૩. માહેન્દ્રના ૭૦,૦૦૦ સામાનિક છે.
૪. ગ્રહના ૬૦,૦૦૦ સામાનિક છે.
૫. સહસાર ૫૦,૦૦૦ સામાનિક છે.
૬. પ્રાણુતના ૨૦,૦૦૦ સામાનિક છે.

[સમ ૮૪,૮૦,૭૦,૬૦,૩૦,૨૦]

૭. અનીક - દેવસૈન્ય^૧

(૧) ભવનેદ્રોનાં

૧. ચમરનાં પાંચ લડાયક^૨ સૈન્ય છે, અને તેના પાંચ સેનાપતિ છે —

(૧) સૈન્ય :— ૧. પાયદળ; ૨. હયાનીક; ૩. ગજનીક; ૪. મહિપાનીક; ૫. રથાનીક.

(૨) સેનાપતિ :— ૧. દ્રુમ; ૨. સૌદામી; ૩. કુંધુ; ૪. લોહિતાક્ષ; ૫. કિન્નર.

૨. ગલિનાં પાંચ લડાયક સૈન્ય ચમર જેમ બાણવાં; પણ તેના સેનાપતિનાં નામ આ પ્રમાણે —

૧. મહાદ્રુમ, ૨. મહાસૌદામ, ૩. માલંકાર, ૪. મહાલોહિતાક્ષ, ૫. કિંપુરુપ.

૩. ધરણનાં પાંચ લડાયક સૈન્ય ચમર જેમ બાણવાં; પણ તેના પાંચ અધિપતિ આ પ્રમાણે —

૧. ઇન્દ્રને ગ્યારે સૈન્યની જરૂર પડે ત્યારે સાતે પ્રકારનું સૈન્ય ત્રિકુર્વાને તથા રૂરી આપનાર દેવો તે અનીક ભતિના નહેવાય છે.

૨. સૈન્યના આગળ બાણવા પ્રમાણે બેઠા સાત છે, પણ નાટ્યાનીક અને ગધર્વાનીકનો કપડોય લડાઈમાં નથી પણ એક-આરામમાં છે; તેથી તે સિવાયનાં પાંચ સૈન્યને લડાયક સૈન્ય ગણાવ્યાં છે.

૧ રુદ્રસેન, ૨ ચયોધન, ૩ મુદ્ધર્ષન, ૪ નીલકંઠ,
૫ આનંદ

૪ ભૂતાનંદના પાત્ર લડાયક મૈન્ય ચમર જેમ જ જાણવા,
પણ તેના સેનાપતિના નામ નીચે પ્રમાણે —

૧ દક્ષ, ૨ સુગ્રીવ, ૩ સુવિક્રમ, ૪ રવેતકંઠ, ૫
નદોત્તર

૫ વેણુદેવનું લડાયક મૈન્ય ચમર જેમ અને સેનાપતિઓ
ધરણની જેમ જાણવા

૬ વેણુહારીના મેનાપતિના નામો ભૂતાનંદની જેમ

૭-૨૦ બાદીના બધા દક્ષિણાર્ધના ઈન્દ્રોના મેનાપતિના
નામો ધરણ જેમ અને ઉત્તરાર્ધના ઈન્દ્રોના
મેનાપતિના નામો ભૂતાનંદ જેમ ગ્રમણ લેવા

[—સ્થા. ૪૦૪]

૧ ચમરના સાત મૈન્ય છે અને તેના સેનાપતિ માત્ર
૭ તે આ પ્રમાણે —

(૧) સૈન્ય — ૧-૫ પાયદળથી ચ્યાનીક, ૬ નાન્ય
મૈન્ય, ૭ ગધર્વ મૈન્ય

(૨) મેનાપતિ — ૧-૫ દ્રુમ યાવત કિશર ૬ નિષ્ઠ
૭ ગીતરતિ

૨ બલિનું સૈન્ય ઉપર પ્રમાણે, મેનાપતિના નામ આ
પ્રમાણે —

૧-૫ મહાદ્રુમ યાવત કિપુડુષ ૬ મહારિષ્ટ, ૭
ગીતયશ

૩ ધનંજના સૈન્ય તે જ પ્રમાણે અને મેનાપતિના નામ
આ પ્રમાણે —

૧-૫ રુદ્રમેનથી આનંદ ૬ નંદન, ૭ તેયવી

૪ ભૂતાનદત્ત મેન્ય તે ૪ પ્રમાણે અને મેનાપતિના નામ નીચે પ્રમાણે —

૬-૫ દક્ષથી નદોત્તર, ૬ ગતિ, ૭ માનસ

૫-૨૦ ધગ્ધુની જેમ બાકીના દક્ષિણાર્ધના ઇન્દ્રુ મેન્ય અને મેનાપતિ, તથા ભૂતાનદની જેમ બાકીના ઉત્તરાર્ધ ઇન્દ્રોનુ મેન્ય અને મેનાપતિ સમજ લેવા
[—સ્થા ૦ ૫૧૨]

૧ અમરના પાયદળના સેનાપતિ દ્રુમના માત કચ્છ છે —
પ્રથમ કચ્છમા ૬૪,૦૦૦ દેવો છે, ત્યાર પછીના કચ્છોમા ઉત્તરોત્તર બમણા દેવો સમજ લેવા

૨ બલિના પાયદળના મેનાપતિ મહાદ્રુમના પણ સાત કચ્છ છે —
પ્રથમ કચ્છમા ૬૦,૦૦૦ દેવો છે ત્યાર પછીના કચ્છોમા ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા દેવો સમજ લેવા

૩ ધરણુના પણ પાયદળના મેનાપતિ સ્વર્ણતેનના કચ્છ સાત છે અને તેના પ્રથમ કચ્છના દેવો ૨૮,૦૦૦ છે અને બાકીના કચ્છોમા ઉત્તરોત્તર બમણા સમજ લેવા

૪-૧૦ બાકીના સેનાપતિઓના કચ્છોની વિગત પણ ધગ્ધુની જેમ સમજ લેવી

[—સ્થા ૦ ૫૮૩]

(૨) વૈમાનિકેન્દ્રોના^૧

૧ શકુદેવેન્દ્રના પાત્ર લઠાયક સૈન્ય તથા તેના પાત્ર સેનાપતિઓ છે તે આ પ્રમાણે —

૧ વ્યતર નિકાયમા પણ ઇન્દ્રોને સાત પ્રકારનુ સૈન્ય છે અને જ્યોતિર્ણના ઇન્દ્રોને ૫ । સ ય તો છે પણ તેમને ૩ પ્રકારના સૈન્ય છે ૧૫ । અથવા મહિમાનીક જ્યોતિર્ણ નિગમમા નથી એ વિશેષમા સમજવું

(૧) મૈન્ય — ૧ પાયદળ, ૨ હયાનીક, ૩ ગજનીક,
૪ ઋષભાનીક, ૫ રથાનીક

(૨) મેનાપતિઓ — ૧ હરિલૈંગમેષી, ૨ વાયુ, ૩
ઐગવણ, ૪ દામઢી, ૫ માઠર

૭ ઈશાનના પણ પાય મૈન્ય તે ૪ છે પણ મેનાપતિના
નામ આ પ્રમાણે —

૧ લઘુપરાક્રમ, ૨ મહાવાયુ, ૩ પુષ્પદત, ૪ મહા
દામઢી, ૫ મહામાઠર

૩-૨૦ આરણ્ય પર્યંત દક્ષિણાર્ધના વિમાનોના ઇન્દ્રોના
મૈન્યો તથા સેનાપતિઓ શક જેમ અને અચ્યુત
પર્યંતના ઉત્તરાર્ધના વિમાનોના ઇન્દ્રોના મૈન્યો તથા
મેનાપતિઓ ઈશાનની જેમ સમજવા

[—સ્થા ૪૦૪]

૧ શકના મૈન્ય સાત છે અને તેના નાત સેનાપતિ છે
તે આ પ્રમાણે —

(૧) મૈન્ય — ૧ પાયદળ, ૨ હયાનીક, ૩ ગજનીક,
૪ ઋષભાનીક ૫ રથાનીક, ૬ નાટયાનીક, ૭
ગધર્વાનીક

(૨) સેનાપતિ — ૧ હરિલૈંગમેષી, ૨ વાયુ, ૩
ઐગવણ, ૪ દામઢી, ૫ માઠર, ૬ શ્વેત, ૭ તપુરુ

૭ ઈશાનના આત મૈન્ય એ ૪, પણ સેનાપતિના નામ
આ પ્રમાણે —

૧ લઘુપરાક્રમ, ૨ મહાવાયુ, ૩ પુષ્પદત, ૪ મહા
દામઢી, ૫ મહામાઠર, ૬ મહાશ્વેત, ૭ રત

૩-૧૦ આરણ્યપર્યંત દક્ષિણાર્ધના ઇન્દ્રોના મૈન્યો તથા
મેનાપતિઓ શક જેમ જાણવા અને ઉત્તરાર્ધના ઇન્દ્રોના
મૈન્યો તથા મેનાપતિઓ ઈશાનની જેમ જાણવા

[—સ્થા ૫૧૨]

૧. ચક્રના હરિભૈરવમેષી પાંચદળના મેનાપતિના મન્યના સાત કર્ચ-સમૂહો છે. તેમાં પ્રથમ કર્ચના દેવો ૮૪,૦૦૦ છે. અને બાકીનાના ઉત્તરોત્તર બમણા સમજવા.

૨-૧૦. ઇશાનથી અચ્યુતપર્વતના દેવેન્દ્રોના પાંચ દળના પણ સાત સાત કર્ચ છે; તે પણ ઉપર પ્રમાણે પ્રથમથી બમણા બમણા દેવોના બનેલા છે. તેમના પ્રથમ કર્ચના દેવોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે. તે બાકીના પછી બાકીના કર્ચોની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર બમણી કરી લેવી.

(૨) ઇશાનની ૮૦,૦૦૦; (૩) સનત્કુમારની ૭૨,૦૦૦; (૪) માહેન્દ્રની ૭૦,૦૦૦; (૫) બ્રહ્માની ૬૦,૦૦૦, (૬) લાંતકની ૫૦,૦૦૦; (૭) શુકની ૪૦,૦૦૦; (૮) મહાસારની ૩૦,૦૦૦; (૯) પ્રાણુતની ૨૦,૦૦૦; (૧૦) અચ્યુતની ૧૦,૦૦૦.

[—સ્થા ૫૪૩]

૮. ઉત્પાતપર્વતો^૧

૧. ભવનપતિના^૨

૧. ચમરનો તિગિચ્છકૃટ^૩ નામનો ઉત્પાતપર્વત મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન વિસ્તારવાળો છે

૧ તિર્થંગ્યોકમાં આવવા સારુ ચમર વગેરે દેવો ત્યાંથી ઉત્પત્તન—ઉત્તરગમન કરે તે ઉત્પાત પર્વત કહેવાય છે

૨ અમુરકુમાર, નામકુમાર અને ઉદધિકુમારના આનાસો અરુણોદ સમુદ્રમાં હોવાથી તેમના ઇન્દ્ર વગેરેના ઉત્પાતપર્વતો પણ તેમ જ શ્રીકૃષ્ણ, શિશુ, અગ્નિ અને સ્તનિતકુમારના આનાસો અરુણવર કીર્તના હોવાથી તેમના ઇન્દ્ર વગેરેના ઉત્પાતપર્વત પણ ત્યાં જ છે

૩ આ ઉત્પાતપર્વત અસુખ્યાતમાં અરુણોદ સમુદ્રમાં આવેલો છે તેની જાણ ૧૭૨૨ યોજન છે વિરોપ મોદે ‘કવચવીસાર’ પૃ. ૭૫૬ જુઓ

૭-૫ ચમરના લોકપાલ સોમનો સોમપ્રલ, યમનો યમપ્રલ, વરુણનો વરુણપ્રલ અને વૈશ્રમણનો વૈશ્રમણપ્રલ — એ ચારે ઉત્પાત પર્વતો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ જમીનમા ઊંડા અને મૂગમા હજાર યોજન વિસ્તૃત છે

૬ બલિનો રુચકેન્દ્ર ઉત્પાતપર્વત મૂગમા ૧૦૦૦ યોજન લાંબો-પહોળો છે

૭-૧૦ બલિના લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ ચમરના લોકપાલના ઉત્પાતપર્વતોની જેમ સમજવું

૧૧ ધરણનો ધરણપ્રલ ઉત્પાતપર્વત હજાર યોજન ઊંચો, હજાર ગાઉ જમીનમા ઊંડો અને મૂગમા હજાર યોજન લાંબો-પહોળો છે

૧૨ ધરણના લોકપાલ કાલપાલના મહાકાલપ્રલ ઉત્પાત પર્વતનું માપ ધરણપ્રલ ઉત્પાતપર્વત જેમ સમજવું

૧૩-૧૫ બાકીના ધરણના લોકપાલના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ પણ ધરણપ્રલ જેમ મમળ લેવું

૧૬-૧૦૦ બાકીના ભૂતાનદાદિ ઇન્દ્રો અને તેમના ચાર ચાન્ડ લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ પણ ધરણના ધરણપ્રલ ઉત્પાતપર્વત જેમ મમળ લેવું જે જે ઉત્પાતપર્વતોના નામ નથી જણાવ્યાં, તે તે ઉત્પાતપર્વતોના નામ તે તે ઇન્દ્ર અને લોકપાલના નામ આગળ ‘પ્રલ’ શબ્દ લગાડી જાણી લેવા

(૨) વૈમાનિકેના

૧. શકનો શકપ્રભ નામનો ઉત્પાતપર્વત દશ હજાર યોજન ઊંચો છે, દશ હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંટો છે અને મૂળમાં દશ હજાર યોજન પહોળો છે.

૨-૫. શકના સોમ આદિ ચાર લોકપાલોના ઉત્પાત-પર્વતો^૧ પણ શકપ્રભ જેવડા છે.

૬-૫૦. ખાકીના વૈમાનિકેન્દ્રો અને તેમના ચાર-ચાર લોકપાલોના પર્વતો તેમનાં નામ આગળ 'પ્રભ' શબ્દ યોજી બનાવી લેવા અને તેમનું માપ શકપ્રભ જેમ જાણવું.

[—અ્યા ૭૨૮]

૬. રાજધાનીમાંની સભાઓ વગેરે

(૧) રાજધાનીઓ

૧. ચમરચંચા^૨ રાજધાનીમાં પાંચ સભાઓ^૩ છે—

૧. સુધર્માંસભા^૪—શય્યાસ્થાન;

૨. ઉપપાતસભા—જન્મસ્થાન;

૩. કુલ્યવરહીષમા દક્ષિણાર્ધમાં ગાકના લોકપાલોના અને ઉત્તરાર્ધમાં ઈરાનના લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતો છે

૧. રત્નપ્રેમા પૃથ્વીના મનમાગમા મધ્ય અમુરોના નિવાસો આવેલા છે, ત્યાં દક્ષિણાર્ધમાં તેમના અધિપતિ ચમરેન્દ્રની ચમરચંચા નામની રાજધાની છે. —'ભગવતીસાર' પૃ. ૭૧૬ ચમરચંચાના અધિપતિ ચમરે એક વખત ભગવાન મહાવીરનું શરણ લઈ શકને હકાવવાની કોશીશ કરી હતી, તેની કથા માટે જુઓ 'ભગવતીસાર' પૃ. ૨૦૦ થી આગળ.

૩. સભા અને આગળ આનનાર પરિષદનો અર્થ એક નથી. સભા સ્થાનનું નામ છે, જ્યારે પરિષદનો અર્થ પરિવાર એવો થાય છે.

૪. દેવોના જન્મસ્થાન વગેરેની આ સભાઓની વિશેષ વિગતો માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે છિપ્પણ ન. ૧૯

- ૩ અભિષેકસલા - આનાગાર,
 ૪ અલકારસલા - વગ્રાગાર,
 ૫ વ્યવમાયસલા - પુસ્તકાલય

બધા ઇન્દ્રિયાનોમા આ જ પ્રમાણે પાચ - પાચ
 મલાઓ હોય છે

[—સ્થા૦ ૪૭૨]

- ૨ ચમરચયા ગજધાની ઇન્દ્રના ઉપપાત (જન્મ) વિના
 ઉત્કૃષ્ટ છ માસ રહી શકે
 તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયાન ઇન્દ્રોપપાત
 વિના ૭ માસ રહી શક

[—સ્થા૦ ૫૩૫]

- ૩ ચમરચયા રાજધાનીની પ્રત્યેક દિશામા ૩૩-૩૩
 ભૌમ છે

[—સમ૦ ૩૩]

- ૪ ચમરની સુધમાસલામા ૫૧૦૦ થાલલા લાગેલા છે
 બલિની મલામા પછુ તેટલા જ છે

[—સમ૦ ૫૧]

- ૫ અસુરેન્દ્ર ચમગ્ની સુધમાસલા ૩૬ યોજન ઊંચી છે
 [—સમ૦ ૫૬]

- ૬ મૌધર્મક પની સુધમાસલાના માણવક નામના ચૈત્ય
 સ્તભનો ઉપરનીચેનો ૧ગા-૧ગા યોજન લાગ
 છોડીને બાકીના ૩૫ યોજન જેટલા લાગમા વજ્રમય
 ગોળ વાસણમા તીર્થ કરના હાડકા છે

[—સમ૦ ૫]

- ૭ ચમર અને બલિના આવતારિક લયન ૧૬ લગ્ન
 યોજન લાળા-પહોળા છે

[—સમ૦ ૧૬]

(૨) પરિપદો^૧

ક. ભવનવાસીની —

(૧) ૧. ચમરની પરિપદો ત્રણ છે, તે આ પ્રમાણે :—

૧. સમિતા નામની આશ્યંતર; ૨. ચંડા નામની મધ્ય; ૩. જાતા નામની બાહ્ય.

૨-૩. ચમરના સામાનિક અને ત્રાયસ્ત્રિંશત દેવોને પણ તે જ પ્રકારે ત્રણ પરિપદો છે.

૪-૫. ચમરના લોકપાલની તથા અગ્રમહિષીની પણ ત્રણ પરિપદો હોય છે, તે આ :—

૧. તુમ્બા; ૨. તુડિકા; ૩. પર્વા.

(૨) ૧-૫. બલિની તથા બલિ સંબંધી સામાનિકથી માંડી મહારાણીની પરિપદોનું વર્ણન ચમર જેમ.

(૩) ૧-૩. ધરણુ તથા તેના સામાનિક અને ત્રાયસ્ત્રિંશતની પરિપદો ચમર જેમ.

૪-૫. ધરણુના લોકપાલ અને મહારાણીઓની પરિપદો આ પ્રમાણે :— ૧. ઈયા; ૨. તુડિકા; ૩. દંદરથા.

૧. આ પરિપદોના ત્રણ ભેદ કરવામા આવ્યા છે તે સુબધભેદથી સમજવા. આશ્યંતર પરિવારના દેવો ઇન્દ્રને કાંઈ પ્રયોજન હોય અને તે જોવાયે તે જ આવે છે. જે જોવાયે કે વગર જોવાયે પણ આવે તે મધ્યમ પરિપદના દેવો; અને જે જોવાવ્યા વગર જ હમેશા આજ્ઞા ઉઠાવવા હાજર હોય તે બાહ્ય પરિપદના દેવો સમજવા. ઇન્દ્ર સૌથી પ્રથમ જેમની સાથે કાર્યાકાર્યનો વિચાર કરે તે આશ્યંતર; અને તેના વિષે પ્રથમ આશ્યંતર પર્વાદ સાથે વિચાર કર્યા પછી જેમની સાથે વિરોધ વિચાર કરે તે મધ્યમ; અને જેમને માત્ર નિર્ણય સંબંધની જ દે, તે બાહ્ય પરિવારના દેવો સમજવા.

(૪-૨૦) બાકીના લવનવાસીની પરિષદોનું વર્ણન ધરણ જેમ જાણી લેવું.

જા. વ્યન્તરની —

(૧) ૧. પિથાચેન્દ્ર કાલની આ ત્રણ પરિષદો છે. ૧. ઈયા;
૨. તુટિકા; ૩. દ્વરથા.

૨-૩. પિથાચેન્દ્ર કાલના સામાનિક અને મહારાણીઓની પણ કાલ જેમ.

(૨-૧૬) બાકીના વ્યન્તરો વિષે પણ કાલ જેમ સમજી લેવું.

ક. જ્યોતિષીની —

(૧) ૧. જ્યોતિષીના ઇન્દ્ર ચંદ્રની ત્રણ પરિષદો છે:—

૧. તુંબા; ૨. તુટિકા; ૩. પર્વા.

૨-૩. ચંદ્રના સામાનિક અને મહારાણીઓની પણ તે જ પ્રમાણે.

(૨) સ્થૂં વિષે ચંદ્ર જેમ સમજી લેવું.

દ. વૈમાનિકોની —

(૧) ૧. દેવેન્દ્ર શકની ત્રણ પરિષદ છે તે આ:—

૧. સમિતા; ૨. ચંડા; ૩. જાતા.

૨-૫. શકના ત્રાયસ્વિંશત, સામાનિક, લોકપાલ અને તેની મહારાણીઓની પરિષદો પણ શક જેમ.

(૨-૧૦) બાકીના વૈમાનિકોની પરિષદો પણ ઉપર પ્રમાણે. ત્રીજા દેવલોકથી મહારાણીઓ ન હોવાથી તેમની પરિષદો ન ગણવી.

ટિપ્પણ

૧ જ્યોતિષક —

જ્યોતિષી દેવોનુ ધ્યાન તિથ્યોદ્યા છે સમમૂલના પૃથ્વીથી ૦૦ યોગન ઈથે અને ૧૦૦ યોગન નીચે એમ ૧૮૦૦ યોગનો તીરછો યોગ છે તેમા સમમૂલનાથી ૭૦ યોગન ઈથે જ્યોતિષી દેવોનુ ધ્યાન શરૂ થાય છે અને ત્યારી બાકીના ૧૧૦ યોગનમા જ્યોતિષી દેવોનુ ધ્યાન પૂરું થાય છે તે આ પ્રમાણે—

૦	સમમૂલનાથી ૭૦ યોગન ઈથે તારામહા :
૧૦	૮૦૦ ચુર્વ
૨૦	૧૧૦ ચંદ્ર
૪૦	૮૪૪ નમનમહા
૫૦	૮૮૧ છુધાદિ મહો
૬૦	૮૧ શુકાદિ મહો
૭૦	૮૪ બૃહસ્પતિ આદિ નહો
૮૦	૮૭ મંગલાદિ મહો
૯૦	૦૦ શનિધરાદિ મહો

જાનો અથ અ છે ૬ લાકને વિષ સમમૂલનાથી જ્યોતિષક ૭૦ યોગન થાય છે એટલે કે જે જાનુદીપની મધ્યમા આવેતો છે ત્યાંથી ૧૧૨૧ યોગન દૂરથી તેની ચારે બાજુએ જ્યોતિષક શરૂ થઈને એમ ને એમ કેક લો ૧૫ નરક આગળ વધેલ છે અને તે એટલે સુધી કે જ્યોતિષક અને નાશતને માત્ર ૧ ૧૧ યોગનનુ છેલ્લું રહી જાય છે

જ્યોતિષી દેવે ના મુખ્ય ત્રે બે છે—ચિત્ર અને ચન્ન સ્વભાવવાળા મનુષ્યલોકમા ચંદ્રાદિ પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષી દેવો ચન્ન સ્વભાવવાળા છે તે મદેવ ભ્રમણ કર્યા કરે છે ત્યારે મનુષ્યલોકની જહારના જ્યોતિષી દેવો સ્થિર છે તે ભ્રમણ કરનારા નથી આથી જે દેવો ભ્રમણ કરનાર છે એમ ક્ષુ તેનો બાવાથ એ છે કે તેમના વિમાનો હમેશા ગતિમાન હોય છે તન્નિવાસી દેવો તો તેની નહીં

૨ દક્ષિણાર્ધ-ઉત્તરાર્ધના ચંદ્ર:-

મનુષ્યક્ષેત્ર એ ૪૫ લાખ ચોજન પ્રમાણ છે, તેમા બધા મળી ચંદ્ર ૦૩૨ અને સૂર્ય થણ ૧૩૨ છે તે આ પ્રમાણે-

જાગુદીપમા	૨ ચંદ્ર અને ૨ સૂર્ય
લવણસમુદ્રમા	૪ ચંદ્ર અને ૪ સૂર્ય
ધાતખીખડમા	૧૨ ચંદ્ર અને ૧૨ સૂર્ય
મયોદસમુદ્રમા	૪૨ ચંદ્ર અને ૪૨ સૂર્ય
પુષ્કરાર્ધમા	૭૨ ચંદ્ર અને ૭૨ સૂર્ય
	<hr/>
	૧૩૨ ૧૩૨

એટલે મનુષ્યક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધમા તેના અડધા ૬૬ ચંદ્ર અને ૬૬ સૂર્ય છે અને તેટલા જ મનુષ્યક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધમા છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધના દક્ષિણાર્ધમા આવે છે, ત્યારે દક્ષિણાર્ધના ઉત્તરાર્ધમા જાય છે, એટલે હમેશા બન્ને ભાગમા ૬૬ ચંદ્ર અને તેટલા જ સૂર્યનો યોગ રહે છે

૩ સૂર્યતાપના ૧૯૦૦ ચોજન:-

આ ૧૯૦૦ ચોજન આ પ્રમાણે -સૂર્ય સ્વસ્થાનથી ઉપર એકસો ચોજન પ્રકાશ ફેલાવી શકે છે અને સ્વસ્થાનથી નીચે ૧૮૦૦ ચોજન સમભૂતયા અને સૂર્યનું અતર ૮૦૦ ચોજન થાય છે, એટલે એ ૮૦૦ ગણતા બાકીના એક હજાર ચોજન પશ્ચિમ મહાવિદેહની જગતીની પાસેના દેશની અપેક્ષાએ સમજવા જોઈએ વારણ, જાગુદીપમા પશ્ચિમ મહાવિદેહમા ત્રિજયદ્વાર તરફ જમીન કંમરા નીચી થતી જાય છે અને લવણસમુદ્ર પાસે છેક તેનું નીચાણ એક હજાર ચોજન થઈ જાય છે એટલે તે ભૂમિની અપેક્ષાએ સૂર્યપ્રકાશ સર્વ મળી ૧૮૦૦ ચોજન પ્રમાણ ફેલાય છે જાગુદીપ સિવાયના બીજા દ્વીપોમા સૂર્ય સ્વસ્થાનથી ઉપર ૧૦૦ ચોજન અને સ્વસ્થાનથી નીચે ૮૦૦ ચોજન પ્રકાશ આવે છે કારણ બીજા દ્વીપોમા જમીન ઓમ રહે છે નીચી-જીચી થતી નથી

૪. ચંદ્રની વધઘટના ભાગ:-

ચંદ્રની નીચે કૃષ્ણ રાત્રી વિમાન આવેલું છે એનો યોગ ચંદ્ર સાથે નિરંતર હોય છે તેને અને ચંદ્રને માત્ર ચાર આગળનું અંતર રહે છે આ રાત્રી વિમાન ચંદ્રના અમુક ભાગને કૃષ્ણ પદ્મમા પ્રતિદિન આવે છે

અમાણ કરતો હોય, તો બાર મુદત પ્રમાણ દિવસના અર્ધા ૧ મુદતમાં ૩૧૮૩૧૩૬૦ યોજન પ્રમાણ અમાણ કરી શકે. નિયમ પ્રમાણે આ જ દિવસની મર્યાદા પણ છે.

૮. છાયાનું માપ:-

છાયાનું માપ કાઢવાની આ રીત છે — જે દિવસમાં તે ગાય કાઢતું હોય, તેના મુદતને — સંકે જેની છાયા કાઢવાની છે તેનું માપ બાર આંગળ હોવાથી — બારે ગણવા; તેનું અર્ધ કરવું; અને પછી પાછાં બાર આંગળ બાદ કરવાં. એટલે જે રકમ બાકી રહે, તે તે દિવસનું છાયાનું આંગળ પ્રમાણ સમજવું. પ્રસ્તુતમાં આશ્વિન મંડલમાં જ્યારે સૂર્ય હોય છે, ત્યારે દિનમાન ૧૮ મુદત છે. તેને બાર આંગળે ગણતાં ૧૮×૧૨=૨૧૬ આવે. તેના અર્ધ ૧૦૮ થાય. તેમાંથી બાર બાદ કરતાં ૧૦૮-૧૨=૯૬ આંગળ — આ તે દિવસની ખીરુપી છાયાનું માપ સમજવું.

૯. મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ:-

જંબુદ્વીપમાં બધી બાજુ અતિમ ૧૮૦ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં સૂર્યનાં મંડલો આવેલાં છે. એટલે જ્યાં પ્રથમ મંડલ શરૂ થાય, ત્યાં એ મંડલની વચ્ચે જંબુદ્વીપની જેટલી લંબાઈ પહોળાઈ હોય, તેટલી જ તે મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ ગણવી જોઈએ. આથી જંબુદ્વીપના એક લાખ યોજનમાંથી ૩૧૦ (૧૮૦×૨) યોજન બાદ કરીએ એટલે ૯૯૬૪૦ યોજન લાંબુ-પહોળુ પ્રથમ મંડલ છે. આમાં પ્રથમ અને બીજા મંડલનું અંતર જે યોજન તથા મંડલ વિષ્કંભ પૂર્વે યોજન — આનું બમણું પડેલું યોજન પ્રમાણ ઉમેરીએ એટલે ૯૯૬૪૦+૫૩૩૬=૧૦૪૯૭૬ યોજન દ્વિતીય મંડલ લાંબુ પહોળુ છે. આ જ પ્રમાણે તૃતીય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ કાઢવા માટે પણ દ્વિતીયના ૧૦૪૯૭૬ યોજનમાં પૂર્વોક્તિ પડેલું યોજન ઉમેરીએ એટલે ૧૦૯૫૧૬૬ યોજન તૃતીય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ સમજવી. આ જ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ કાઢવા માટે પડેલું યોજન પૂર્વપૂર્વ યોજન પ્રમાણમાં ઉમેરતાં કદ યોજન પ્રમાણ મળી આવે છે.

૧૦ સર્વાંશ્યંતર મંડલો ઉદય:-

જંબુદ્વીપમાં જે સૂર્ય છે. તેમનું સર્વાંશ્યંતર પ્રથમ મંડલ લવણ-સમુદ્રથી માંડીને જંબુદ્વીપમાં પ્રવેશાએ તો ૧૮૦મે યોજને પડે છે. તેથી

એક વખત ઉપર પ્રમાણે ૧૮૪ મહલ કરીને પાઠ બન્ને સૂર્યો ને ક્રમે મેરુથી અતરક્ષેત્ર વધાર્યું હતું તે જ ક્રમે અતર ધાટતા ધાટતા સ્વસ્થાને તે જ પ્રમાણે ૧૮૪ મહલ કરીને પહોંચી જાય છે સર્વાભ્યંતર મહલથી ત્યારે સૂર્યો સર્વબાહ્ય મહલ તરફ ગતિ કરતા હોય ત્યારે દક્ષિણાયન કહેવાય છે અને સર્વબાહ્યમહલથી સર્વાભ્યંતર મહલમાં ગતિ કરતા હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાયણ કહેવાય છે ૬ માસમાં ઉત્તરાયણ અને ૬ માસમાં દક્ષિણાયન પૂરું થાય છે આ પ્રમાણે એક વર્ષમાં સૂર્યો અદરથી બહાર અને બહારથી અદર પાઠ સ્વસ્થાને આવી જાય છે દક્ષિણાયન વખતે દિનમાન ધૃત છે અને રાત્રીઓ લાંબી થતી જાય છે ઉત્તરાયણમાં તેથી ઓછું છે

૬. ૧૦ સુદર્શન :-

જ બહીષમાં તે સૂર્ય છે તેમાના પ્રત્યેક વાતાદૃશી ભરતમાં ઉદય પામે છે પ્રથમ દિવસે ભરતમાં જે જ સૂર્યનો ઉદય હોય છે, તેના જ બીજો દિવસે ઉદય નથી હોતો પણ બીજા જ સૂર્યનો ઉદય હોય છે અને ત્રીજો દિવસે પાઠો વ નો ન થતા પ્રથમના જ નો થાય છે. એવવત વિધે પણ આ જ વ્યવસ્થા છે આનું કારણ એ છે કે, મેરુની સપાટી પ્રદક્ષિણા કરતા, જેને મહલ કહેવામાં આવે છે, પછી તે તાનું હોય કે મોટું ૬૦ મુહૂર્ત (૪૮ કલાક) લાગે છે એને પ્રત્યેક સૂર્ય સ્વસ્થાને નીચે દિવસે પહોંચે છે તેથી વચના દિવસમાં ત્રીજા સૂર્યનો ઉદય થાય છે

૭ સૂર્ય કંટલો દૂર દેખાય -

સર બાહ્યમહલ લવણસમુદ્રમાં છે એ મહલની પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યાજ્ઞન પ્રમાણ છે એટલે ૬૦ મુહૂર્તમાં સૂર્ય આપણા યાજ્ઞન પ્રમાણ પરિભ્રમણ કરે છે ત્યારે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મહલમાં પરિભ્રમણ કરતો હોય, ત્યારે દિનમાન બાર મુહૂર્ત હોય છે નિશ્ચય એવો છે કે સૂર્ય દિવસમાં (ઉદયથી-અગ્નિ મુધીમાં) નેટલા યોજન પ્રમાણ દેગમાં ભ્રમણ કરતો હોય, તેનાથી અર્ધા યોજન પ્રમાણ દૂર હોય તો તે દેખાય છે એટલે પ્રથમ એ પ્રમાણ કાઠડુ જોઈએ કે તે એ- મુહૂર્તમાં કેટલા યોજન પ્રમાણ દેગમાં ભ્રમણ કરે ૬૦ મુહૂર્તમાં તે ૩૧૮૩૧૫ યોજન પ્રમાણ ભ્રમણ કરે તો એ- મુહૂર્તમાં ૫૩૦૫૩૫૦ યોજન પ્રમાણ ભ્રમણ કરે હવે એ તે એ- મુહૂર્તમાં ૫૩૦૫૩૫૦ યોજન પ્રમાણ

બ્રમણ ૨૨૦ હોય તો બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ જિવનના અર્ધા ૬ મુહૂર્તના ૭૮૭૧૩૬૦ યોજન પ્રમાણ બ્રમણ ૧ી ૧૩ નિયમ પ્રમાણે આ ૭ દષ્ટિયની મર્યાદા પણ છે

૮ છાયાનુ માપ—

છાયાનુ માપ માલવાની આ ગીત છે—જે દિવસમા તે માપ હવે હોય, તેના મુહૂર્તને—૧૩૬ જેની છાયા હવાની છે તેનુ માપ બાર આગળ હોવાથી—બારે ગુણવા, તેનુ અર્ધ કરવુ, અને પછી પાછા બાર આગળ બાદ રવા એટલે જે રકમ બાળી રહે તે તે દિવસનુ છાયાનુ આગળ પ્રમાણ મમજવુ પ્રસ્તુતમા આવ્યતર મહલમા જ્યારે સૂર્ય હોય છે ત્યારે દિનમાન ૧૮ મુહૂર્ત છે તેને બાર આગળે ગણતા $૧૮ \times ૧૨ = ૨૧૬$ આવે તેના અર્ધ ૧૦૮ થાય તેમાથી બાર બાદ કરતા $૧૦૮ - ૧૨ = ૯$ આગળ—આ તે દિવસની પોરુડી છાયાનુ માપ સમજવુ

૯ મંડળની લબાઈ પહોળાઈ.—

જબહીપમા બધી બાજુ અતિમ ૧૮૦ યોજન પ્રમાણ ક્ષત્રમા સૂર્યના મડનો આવેના છે એને જ્યા પ્રથમ મહલ સર થાય ત્યા એ મડની વચ્ચે જબહીપની કોટની લબાઈ પહોળાઈ હોય, તેટલી જ તે મડળની લબાઈ પહોળાઈ ગણી જોઈએ આથી જબહીપના એક લાખ યોજનમાથી ૩૬૦ (૧૦×૨) યોજન બાદ કરીએ એટલે ૯ ૬૪૦ યોજન લાખ-પહોળુ પ્રથમ મડન છે આમા પ્રથમ અને બીજા મડનનુ અતર એ યોજન તથા મડન વિખલ ઝૂલ યોજન—આનુ બ્રમણ પદ્મ યોજન પ્રમાણ ઉમેરીએ એને $૯૯૬૪૦ + ૫૩૬૫ = ૧૦૪૦૦૫$ યોજન દ્વિતીયમડન લાખ પહોળુ છે આ જ પ્રમાણે તૃતીય મડળની લબાઈ-પહોળાઈ માલવા માટે પણ દ્વિતીયના ૬૪૫૩૬૫ યોજનમા પૂર્વેમ્ત પદ્મ યોજન ઉમેરીએ એટલે ૯ ૬૫૧૩૬૫ યોજન તૃતીય મડળની લબાઈ-પહોળાઈ સમજી આ જ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર મડળની લબાઈ-પહોળાઈ કાઢના માટે પદ્મ યોજન પૂર્વ પૂર્વ યોજન પ્રમાણમા ઉમેરતા ૬૪ યોજન પ્રમાણ મળી આવે છે

૧૦ સર્વાવ્યતર મહલે ઉદય —

જબહીપમા જે સૂર્ય છે તેમનુ સર્વાવ્યતર પ્રથમ મડન લખા મમુદરી માગને જબહીપમા પ્રવેશીએ તો ૧૮૦મે યોજને પડે છે તેથી

હેવામા આબુ છે કે ૧૮૦ યોજન અવગાટીને સૂર્યનો સર્વાભ્યંતર મડને ઉદય થાય છે પ્રથમ મડા એ પ્રથમ ઉદયસ્થાન પણ હેવાય એમ જ બુદ્ધીપમા એ સૂર્યના ઉદયસ્થાન ૧૮૪ છે મારણ મડલની સખ્યા ૧૮૪ છે

જે સૂર્ય ભરતમા ઉદય પામે તે ભરતસૂર્ય એ સૂર્ય નિષધ પર્વત ઉપર દક્ષિણ-પૂર્વ દિશામા જ બુદ્ધીપની જગતીથી ૧૮૦ યોજન દૂર પ્રથમ ઉદિત થાય છે બરાબર તે જ વખતે ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશામા નીલવત પર્વત પર જ બુદ્ધીગતીથી ૧૮૦ યોજન દૂર બીજો સૂર્ય પ્રથમ ઉદય પામે છે જે ભરવતમા પ્રધારા મરતો હોવાથી ઐરવત સૂર્ય મહેવાય ■ પછી એ બન્ને સૂર્ય એકસરખી ગતિ શરૂ કરે છે ભરતસૂર્ય ગતિ રતો મરતો મપૂણ ભરતને પ્રકાશિત કરીને બરાબર દક્ષિણ-પશ્ચિમમા આવે છે ત્યારે તેનો ઉદય પશ્ચિમ મહાવિદેહમા થયો ગણાય છે તે જ પ્રમાણે ઐરવત સૂર્ય ગતિ કરતો રતો સપૂર્ણ ઐરવત ક્ષેત્રને પ્રકાશીને ન્યારે ઠીક ઉત્તર ૧૪ મા આવી પહોંચે છે ત્યારે તેનો ઉદય પૂર્વમહાવિદેહમા થયો ગણાય છે અહીં એ ધ્યાન રાખવું કે બન્નેની ગતિ મરખી હોવાથી ન્યારે ભરતસૂર્યનો ઉદય પશ્ચિમ વિદેહમા થાય છે તે જ વખતે ઐરવતસૂર્યનો ઉદય પૂર્વવિદેહમા થાય છે ત્યાર પછી સપૂર્ણ મહાવિદેહને પ્રકાશ રતા કરતા તેમની દ્વિતીય મહાભિમુખ ગતિ થાય છે એને કે દ્વિતીય ઉદયસ્થાનમા તેઓ બન્ને એ સાથે પહોંચી જાય છે તેથી પશ્ચિમ વિદેહમા ઉદયને પામેલો ભરતસૂર્ય સપૂર્ણ દક્ષિણાર્ધમડા તથા પૂર્વ મહાવિદેહમા ઉદયને પામેલો ઐરવત સૂર્ય સપૂર્ણ ઉત્તરાર્ધ મડા એ સાથે જ પૃથ્વી કરે છે અને પાછા બન્ને એક સાથે જ દ્વિતીય મડલમા પ્રમણ શરૂ કરે ■ એ જ પ્રમાણે આગળના મડાનો વિષે પણ સમજી લેવાનું છે અંતિમ મડા પૃથ્વી કર્યા પછી બન્ને પાછા જે ગતિએ આયા ત્યાં તે જ ગતિએ પાછા આભ્યંતર મડલમા જાય છે

ત્યારે સૂર્યા પ્રથમ મડામા પ્રમણ મરતા હોય છે ત્યારે દિવસ સપૂર્ણ પ્રમાણનો ગણાય છે એટલે કે, તે વખતે સૌથી મોટો દિવસ ૧૮ મડલ પ્રમાણ હોય છે અને રાત્રિ સૌથી નાની એટલે કે ૧૨ મુદ્રા હોય છે ત્યાર બાદ દિનમાન પ્રતિ મડલે ૬ માસ સુધી રહે મુદ્રત જેટલું ૧૦૦ જાય છે અને તેટલી જ રાત્ર વધતી જાય છે એટલામા દક્ષિણાયન

પૂરુ થાય છે પછી ઉત્તરાયણ રાત્ર થાય છે તેમા ચાત કમરા તેના જ પ્રમાણમા વગે છે અને દિવસ તેના જ પ્રમાણમા કમરા વગે છે

મમત્ર સર્વાભ્યતર મટના આપણે ઉપર જોયુ તે પ્રમાણે જે ભાગ પગી જાય છે દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એક સૂર્યને આ બને ભાગ પૂરા ગ્વા માટે જે દિવસ (જે અહોરાત્ર) એટલે કે ૬૦ મુહૂર્ત લાગે છે પણ મમત્ર એક મટળ બન્ને મગીને દરતા હોવાથી એક દિવસમા પૂરુ ગી લે છે બન્ને સૂર્યો એક દિવસમા (૩૦ મુહૂર્તમા) એક એક અર્ધ ભાગને પૂરા રી બીજા દિવસે જ્યારે બીજા અર્ધ ભાગને ૩૦ મુહૂર્તમા પૂરા કરે, ત્યારે બન્નેને સર્વાભ્યતર મમત્ર પ્રથમ મટળ પૂરુ થાય છે અને આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર બીજી ત્રીજી આદિ મટળો બબ્બે દિવસમા (૬૦ મુહૂર્તમા) પ્રત્યેક સૂર્ય પૂરા કરે છે પણ પ્રત્યેક મટળની અપેક્ષાએ બન્ને મગીને એક દિવસમા જ પૂરુ રી લે છે તે બલણ ન જોઈએ

૧૧ ૧૮૨ મંડલ -

યદ્યપિ જ મુદ્રીપમા તો સૂર્યના મડનો માત્ર ૬૫ જ છે, છતાં જ મુદ્રીપના સૂર્ય સખધી મડનો વિષે હકી ત કહેવાની હોવાથી તે મડોને જ મુદ્રીપમા છે એમ કહ્યું છે

સૂર્યના બધા મગી ૧૮૪ મડલો છે, તેમાથી પ્રથમ-સર્વાભ્યતર અને અતિમ-સર્વ બાહ્ય એ મડલોને છોડીને બાકીના ૧૮૨મા સૂર્યનું ભ્રમણ જે ૧૧૦ થાય છે એક વખત સર્વબાહ્ય મડલ તરફ જતી વખતે અને બીજી સર્વબાહ્યથી પાછા સર્વાભ્યતરમા આવતી વખતે

ત્રીજા પ્રથમ આભ્યતર મડન બન્ને સૂર્ય મગીને એક દિવસમા પૂરુ કરે છે તે જ પ્રમાણે સર્વબાહ્ય મડલ પાસુ બન્ને મગીને એક દિવસમા પૂરુ કરે છે બાકીના ૧૮૨ મડલોમા સૂર્ય બબ્બે વખત ભ્રમણ કરતા હોવાથી એ પ્રત્યેક મડલના બે દિવસ મગીના જોઈએ, એટલે $૧૮૨ \times ૨ = ૩૬૪$ દિવસ તે અને સર્વાભ્યતર અને સર્વબાહ્ય મડલના બે દિવસ એમ ૩૬૬ દિવસનું એક વર્ષ થાય છે આ સૂર્ય સવત્તર મહેસાય છે

૧૨ દિનમાન અને રાત્રિમાનની વધધટ -

સર્વાભ્યતર મડલ તો ઉત્તરાયણનું ત્રીતમ અહોરાત્ર ગણાતુ હોવાથી ચાલી પ્રથમ મડન એટલે સર્વાભ્યતરથી બીજી અણુ જોઈએ અને એ જ દક્ષિણાયનનું પ્રથમ મડન ગણાય છે સૂર્ય સર્વાભ્યતર મડને હોય

૩, ત્યારે દિવસ ૧૮ મુદ્દત અને રાત્રિ ૧૦ મુદ્દત હોય છે. ૫મી ૧ દક્ષિણાયન ગતિ કરે છે ત્યારે પ્રત્યેક મહત્ત્વે દૈનિક મુદ્દત પ્રમાણ દિનમાન થયે છે અને તેથી જ રાત્રિપ્રમાણ વધે છે એમ જ્યારે તે ૩૦ મા મહત્ત્વ પ્રમાણ કરના હોય, ત્યારે ૨૪૩ = ૭ થવાથી ૭૬૬ મ. તં પ્રમાણ દિવસ એકાદશરો અને નેત્રી જ રાત્રિ વધરો.

તે જ પ્રમાણે તેથી ૧૧૧ દક્ષિણાયનથી નિષ્પત્ત થયેલા ગુપ્ત રિયે ૩ મા મહત્ત્વે મમજડ.

૧૩. ૫૬ નક્ષત્રો —

૧૫દ્વીપમા ચંદ્ર બે હોવાથી પ્રત્યેક ચંદ્રના ૧૮ લેખે ૩૦ ચંદ્રના ૫૬ નક્ષત્રો થાય ૧ અભિજિત, ૨ શ્રવણ ૩ વનિષ ૪ રાતભિષક, ૫ પૂર્વા ભાદ્રપદા ૬ ઉત્તરા ભાદ્રપદા ૭ રેવતી ૮ અશ્વિની, ૯ તારાશી, ૧૦ કૃત્તિકા ૧૧ મેઘશીર ૧૨ મૂળશીર્ષ ૧૩ આર્દ્રા ૧૪ પુનર્વસુ ૧૫ પુષ્ય, ૧૬ આશ્લેષા ૧૭ મૃગા ૧૮ પૂર્વાશ્વિની, ૧૯ ઉત્તરાશ્વિની, ૨૦ હસ્તા ૨૧ ચિત્તો ૨૨ સ્વાતી ૨૩ વિશાખા ૨૪ અનુરાધા ૨૫ જ્યેષ્ઠા, ૨૬ મૂળ ૨૭ મૃગશીર ૨૮ ઉત્તરાશ્વિની આ પ્રત્યેક જ ગણવાથી ૫૬ થાય.

સૂર્ય ચંદ્રની જેમ નક્ષત્ર મહત્ત્વે અનવચ્ચિત નથી પણ અવરિ છે તેથી નક્ષત્રોને પોત પોતાના નિયત મહત્ત્વથી મહત્ત્વનારે જવાનું બાંધ નથી પણ સ્વસ્વ મહત્ત્વમાં જ રહી તેઓ દક્ષિણાયનને મેરુની પ્રદક્ષિણા કરે છે આ ૫૬ નક્ષત્રોને જાણી માટે માત્ર ૮ મહત્ત્વ છે અને તે ૬ ચંદ્રમહત્ત્વની ઉપર ચાર યોજના જેથી કોઈ ને કોઈ ચંદ્રમહત્ત્વની સમજાવી આવેલા છે નક્ષત્રોનું પ્રથમ મહત્ત્વ ચંદ્ર-સૂર્ય મહત્ત્વના સર્વાંગ્યતર મમ આરેનું છે તેમાં અભિજિત શ્રવણ, ધનિષ, રાતભિષક પના ૧૧-૫ ઉત્તરાભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની હરણી પૂર્વાશ્વિની ઉત્તરાશ્વિની ૭ સ્વાતી — આ બાર નક્ષત્રો જ્યારે મહત્ત્વના દક્ષિણાયનમાં હોય ત્યારે તે નામના બીજા બાર ઉત્તરાધમાં જાણી કરતા હોય છે નક્ષત્રોનું બીજું મહત્ત્વ ચંદ્રના ત્રીજા મહત્ત્વ ઉપર આવેલું છે તેમાં બે પુનર્વસુ અને ના આ નક્ષત્રોનું જાણી થાય છે. નક્ષત્રોનું ત્રીજું મહત્ત્વ લગભગ મુદ્દત ચંદ્રના છઠા મહત્ત્વ ઉપર આવેલું છે તેમાં માત્ર ૩ કૃત્તિકાનું જ જાણ થાય છે નક્ષત્રોનું ચોથું મહત્ત્વ ચંદ્રના સાતમા મહત્ત્વ ઉપર છે અને તે

ચિના અને ગેદિયા જે બન્ને નક્ષત્રોનું ભ્રમણ છે નમ્બાનું પાંચમું મહત્ત્વ ચંદ્રના આકાશ મહત્ત્વ ઉપર છે અને તેમા બે વિશાખાનું ભ્રમણ છે નક્ષત્રોનું છઠું મહત્ત્વ દશમી ચંદ્ર મહત્ત્વ પર છે અને તેમા બે અનુગાધાનું ભ્રમણ થાય છે સતતનું નક્ષત્રમહત્ત્વ ૧૧ મા ચંદ્રમહત્ત્વ ઉપર છે અને તેમા જે જ્યેષ્ઠાનું ભ્રમણ થાય છે અને હસ્તા આઠમું નક્ષત્રમહત્ત્વ ચંદ્રના છેલ્લા ૧૫મા મહત્ત્વ ઉપર આવેલું છે અને તેમા આર્દ્રા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, આશ્લેષા, મૂળ હસ્ત પૂર્વાશ્લેષા અને ઉત્તરગામી આખા નમ્બત્રી બબ્બેની સમ્બામા ભ્રમણ કરે છે

આ રીતે લેતા ચંદ્રના ૨૪, ૪થા ૫મા ૮મા ૧૨મા ૧૩મા અને ૧૪મા મહત્ત્વમા નમ્બત્રોનો યોગ નથી અને બાકીના આઠ અઠ મહત્ત્વમા નક્ષત્રોનો યોગ છે

૧૪ નક્ષત્ર અને ચંદ્રનો યોગ —

નક્ષત્ર એન્ડ નહોરાત્રમા (૩૦ મુહૂર્તમા) જેટલું ક્ષેત્ર આવે છે, તેમા તે કહ્યા મેત્રપ્રમાણમા ચંદ્ર સાથેના યોગમા રહે છે તે બાલુવા માટે જો સપ્તર્ષી મેત્રના ૬૭ લાગ ધીએ, તો મમ બરા મળે અન્યથા વિપમ બરા મળે જેમ કે ૩૦ મુહૂર્તમા અભિજિત નમ્બત્ર જેટલું હવે ભ્રમણ કરે છે, તેના ૬૭ લાગ ધીએ તો ૨૧ પૂરા સપ્તર્ષિયા બાજુ ક્ષત્રમા તેનો ચંદ્ર માથે યોગ રહે છે તેમ સમજવું મળે બે બીજી કાંઈ બાજુ સમ્બા રાખીએ તો અરા મમ ન આવતા વિપમ આવે ઉવે એટલા મેત્રમા એટલે ૧૨૭૭ લાગ જેટલા હનગા તેને ચંદ્ર સાથે કેટલા મુહૂર્ત યોગ રહ્યો તે ૧૨૭૭ લાગ, તો ત્રિરાશિ ૨૨ી જેઈએ કે સપ્તર્ષી અથાત ૧ ક્ષત્રમા ૩૦ મુહૂર્ત લાગે, તો ૨૨૭૭ જેટલા મત્રમા કેટલા મુહૂર્ત લાગે? તે બવાળ આવે ૧૨૭૭ મહત્ત્વ અર્થાત ૮૨૭૭ મહત્ત્વ આટલો માળ તે અભિજિત નક્ષત્ર ચંદ્રના યોગમા રહે છે તેમ સમજવું બાકીના શતભિષક અ દિની ક્ષત્રસીમા અને માત્રસીમા નીવ પ્રમાણે છે —

	ક્ષેત્રસીમા	કાળસીમા
મનકિન્દ કારી આર્દ્રા આશ્લેષા જ્ઞાની જ્યેષ્ઠા	૩૩ + ૧૬૪	૧૫ મુહૂર્ત
ઉત્તરા ભાદપત ઉત્તરા ફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા પુનવસુ રોહિણી વિશાખા	૧૦૦ + ૫૩૬	૪૫ મુહૂર્ત
બાકીના બધા ૧૫ નક્ષત્રો	૬૭ = ૧ સપ્તર્ષી ક્ષેત્ર ૩૦ મુહૂર્ત	

૧૫. વૈમાનિક વિમાનના પ્રસ્તાર:—

વૈમાનિક દેવોના વિમાનો મોગ મ-નના માગની જેમ ઉપરાડપગ આવેલા છે એટલે એ વિમાનોની ઉપરાડપગ અવિધી શ્રેણીઓનો વિમા । ધરનાર તળિયા તે પ્રગ્ગર કહેવાય છે સર્વ મળી આવા ૬૨ પ્રસ્તારોમાં બધા વિમાનો વહેવાઈ જાય છે

સૌધર્મ અને ઈશાન એ બન્ને ટ્વેષો અર્ધચક્રાદિ નામસામે હોવાથી બન્ને મગી પૂર્ણ ચક્રાદિ થાય છે સૌધર્મ દક્ષિણાર્ધમાં અને ઈશાન ઉત્તરાર્ધમાં છે બન્નેના અર્ધવલયાદિ તેર-તેર પાથડા-પ્રસ્તાર છે બન્ને મગી સપૂર્ણ વચકાદિ તેર પાથડા થાય તે જ પ્રમાણે સનતુભારના દક્ષિણાર્ધમાં અને મહેન્દના ઉત્તરાર્ધમાં અર્ધ અર્ધવલયાદિ ૧૨ પાથડા છે-બન્નેના મગીને પૂર્ણ વચકાદિ બાર પાથડા થાય છે એની ઉપર હ્રસ્વલોક મપૂર્ણ વચકાદિ હોવાથી તેના છ પાથડા આવેલા છે તે જ પ્રમાણે લાતના ૫, ગુફના ૪ અને સહસ્રાગના ચાર પાથડા સપૂર્ણ વલયાદિ જાણવા ત્યાર પછી આનંદ અને પ્રાણ સૌધર્મ-શાનની જેમ અર્ધ-અર્ધ વલયાદિ હોવાથી એ બન્નેના મગીને સપૂર્ણ વલયાદિ ચાર પ્રગ્ગર છે અને તેની ઉપર તે જ પ્રમાણે આણત-પ્રાણતના બન્નેના મગીને સપૂર્ણ વચકાદિ ચાર પ્રગ્ગર આવેલા છે આ પ્રમાણે બાર દેવલોકના બધા મગી ૫૨ પ્રગ્ગર થાય છે ત્યાર પછી પ્રત્યેક એવેચનને એકેક તથા પાંચ અનુસરેના એ- પ્રસ્તાર હોવાથી-૧૦ પ્રગ્ગર આવે છે આમ સર્વ મગી ૬૨ પ્રસ્તારમાં મપૂર્ણ વૈમાનિક દેવોના વિમાનો આવી જાય છે

૧૬. સૌધર્મ અને ઈશાનનાં વિમાનો:—

પ્રત્યેક પ્રસ્તારમાં ચારે દિશામાં વિમાનોની પડિઓ છે, જે- ૧૧૫૩૬૧ હોવાય છે અમુક વિમાનો એવા છે જેમનો આગર નિયત છે એટલે ૨ ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ અને મોળ-આ ત્રણ આકારવાળા વિમાનો આ ચારે દિશાની આવલિષ્ટાઓમાં રહેતા હોવાથી આવલિષ્ટાજ્ઞ હોવાય છે. તે સિવાયના બીજા અનિચિત્તાગર વિમાનો છે જેમને કોઈ નિશ્ચિત આકાર નથી તે બધા એ ચારે પડિઓના આવલિષ્ટાઓના આકારમાં વિખરાયતા કૃત્ત્રી જેમ અટીતલી રહેતા હોવાથી પુષ્પાવપીર્ણ વિમાનો હોવાય છે આવલિષ્ટાજ્ઞ વિમાનોની પ્રત્યેક પ્રગ્ગરે સપ્તમા નિશ્ચિત

૩ તે સિવાયના અમુ- નિયત સખ્યામા તે તે પ્રત્તરમા પુષ્પા વક્રીર્ણ વિમાનો હોય છે આવલિખાબદ્ધ વિમાનોમા પણ ક્રમ એના છે ૨ વચ્ચે ઇન્દ્રવિમાન હોય ૩ ત્રાથી ચારે દિશામા આવનિ રાત્ર થાય છે તેમા પ્રથમ ત્રિકોણ ૫૧ અનુષ્ઠાન અને ૫૧ ગોળ — આ ૮૮ ક્રમે આવનિ પૂરી થાય છે

સૌવર્ભંગાનના ૧૭ પ્રસ્તરમાના પ્રથમ પ્રત્તરની ચારે આવનિ ૧મા ૬૨-૬૨ વિમાનો ૩ ઉત્તરોત્તર પ્રત્તરની આવલિખાઓમા એક-એક સખ્યા ગોળી કરી એમને મીન પ્રસ્તરમા પ્રત્યે- આવલિખા ૬૧ વિમાનો ગદ્ગે અને ઉવર ચારેબાજુ એકેક વિમાન ગદ્ગે છે છેલ્લો પ્રત્તર અનુત્તર વિમાનોનો છે તેમા એક વચ્ચે છે અને તેની ચારે દિશાએ ચાર આવેના છે ૫મ્ભિમદ્ધ વિમાનો સિવાયના પુષ્પાવક્રીર્ણ વિમાનો પણ પ્રત્યેક પ્રત્તરે ચારે દિશાઓના આનરામા આવેલા છે પુષ્પાવક્રીર્ણની પ્રત્યેક પ્રત્તરમા મખ્યા અનિયત છે પણ પ્રત્યેક દેવલો ના પ્રત્તરમા તે નિયત છે દેવનો મા આવનિગત તથા પુષ્પાવક્રીર્ણ વિમાનોની સખ્યા નીચે પ્રમાણે —

દેવલોક	પ્રસ્તર	આવનિકાબદ્ધ	પુષ્પાવક્રીર્ણ	સ્વર્ગ વિમાન
૧ મૌઘમ	૧૩ અર્ધ	૧૭૦૭	૩૧ ૮૨ ૩	૩૨૦૦૦૦૦
૨ ઈશાન	૧૩ અર્ધ	૧૨૧૮	૨૭ ૮૭-૨	૨/૦૦૦૦૦
બન્ને મળી	૧૩	૨૮૨૫	૫૮-૭૦૭૫	૬૦૦૦૦૦૦
૩ સનતકુમાર	૧૨ અર્ધ	૧૨૨૬	૧૧૮૮૭૭૪	૧૨૦૦૦૦૦
૪ માહેન્દ્ર	૧૨ અર્ધ	૮૭૪	૭ ૧૨૬	૮૦૦૦૦૦
બન્ને મળી	૧૨	૨૧૦૦	૧/૮૭ ૦૦	૨૦૦૦૦૦૦
૫ વ્યક્ષલો	૬	૮૩૪	૩ ૮૧૬૬	૪૦૦૦૦૦
૬ લોતઃ	૫	૫૮૫	૪ ૪૧૫	૫૦૦૦૦
૭ મહાશુક	૪	૩૮૬	૩ ૬૦૪	૪૦૦૦૦
૮ સહસ્રાર	૪	૩૩૨	૫૬૬૮	૬૦૦૦
૮-૧૦ આશ્રુત				
પ્રાશ્રુત	૪	૨૬૮	૧૩૨	૪૦૦
૧૧-૧૨ આરણ્ય-				
અરણ્યુત	૪	૨૦૪	૬	૨૦૦

૧૩-૧૫ અધસ્ત

ન ઝેરેય - ૦

૧૧૧

૦

૧૧૧

૧૬-૧૮ મ-યમ

ઝેરેય - ૩

૭૫

૩૨

૧૦૭

૧૯-૨૧ ઉપરિતન

ઝેરેય - ૦

૩૦

૬૧

૧૦૦

૦-૨૬ પાચ

અનુત - ૧

૫

૦

૫

૬૨

૭૮૭૮

૮૪૮૬૧૪

૮૪૮૭૦૭૩

૧૭ લોકાંતિક દેવો -

લૌગ્નિક દેવો વિષયરતિથી રહિત છે, તેથી દેવર્ષિ કહેવાય છે તે દેવોના નાના મોટાનો વ્યવહાર નથી તેથી સર્વે અહમેન્દ્ર છે તેઓનો આચાર એ છે કે જ્યારે તીર્થે રા ગૃહયાગ રતા ટોચ ત્યારે તેમની પામે આની તેઓ આ પ્રમાણે બોલ આપે છે — જય જય નદા જય જય વાદા જય જય મુણિવરવસભા છુજાહિ ભગવ, લોગનાહા, ધવતેહિ ભયવ । ધમ્મતિય દિયમુહનિરસેયમ્ રવાણમેય ભવિન્સહ — આ પ્રમાણે બોલ આપી વદના નમસ્કાર મી તેઓ ચાંચા જાય છે આવશ્યક નિં ૩૦ ૨૩૪-૭ તથા ભાષ્ય આં ૮૬-૮૮

વિનય પિંકમા કહ્યું છે કે ભગવાન છુજે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ બાદ ઉપદેશ આપવામાથી વિમુખ થવાનો વિચાર નથી ત્યારે સહ પતિ સદા આનીને તેમને મટે છે કે ભગવાન સસારમા ભન્ય જીવે છે માટે ઉપદેશ આપે તેથી તેમનો ઉદ્ધાર થાય — વિનય - ૫૦ ૭

૧૮. દ્રવ્યેન્દ્ર -

દ્રવ્યેન્દ્રના ૩ બેદ છે આગમથી દ્રવ્યેન્દ્ર અને નોઆગમથી દ્રવ્યેન્દ્ર એ પુરુષ આગમે કરી ઇન્દ્ર રાજ્ય વિષે જાણનો હોય ૫ । તે વિષે ઉપસોગશન્ય હોય તો તે દ્રવ્યેન્દ્ર આગમથી કહેવાય નોઆગમથી દ્રવ્યેન્દ્ર ત્રણ છે - ઇન્દ્ર રાજ્યના જ્ઞાતાનુ મુળ શરીર અને બાહ્યનુ શરીર જે ઉપ પછી ઇન્દ્ર રાજ્યને જાણવાનુ છે અને ત્યારે ઇન્દ્ર રાસનકાર્ય ન કરતો હોય ત્યારે તે પણ દ્રવ્યેન્દ્ર કહેવાય અથવા જે પુરુષને ઇન્દ્રના

મરીર રૂપે પરિણમવાના હોય તે પુદ્ગલો અથવા જે આત્મા હૃદયવાનો હોય તે આત્મા પણ દ્રવ્યેન્દ્ર - હેવાય છે વળી ઐશ્વર્ય એ પણ દેવેન્દ્રોનું અસ્થાયી હોવાથી અને માત્ર તીર્થ કરાદિ જેવા મહાપુરુષોનું જ ઐશ્વર્ય સ્થાયી હોવાથી તેની અપેક્ષાએ દેવેન્દ્ર શક વગેરે પણ દ્રવ્યેન્દ્ર જ હેવાય હૃદયનો ચોથો ભેદ ભાવેન્દ્ર છે પણ અહીં તે જણાવ્યો નથી, ત્રિસ્થાન ગત મૂત્ર હોવાથી ભાવેન્દ્રના જે ભેદ છે—આત્મભાવેન્દ્ર અને નોઆગમ ભાવેન્દ્ર હૃદયશબ્દના જ્ઞાનવાળો તથા તેમાં ઉપયોગવાળો જીવ તે ભાવેન્દ્ર હેવાય આમ હેવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો અભેદ હોવાથી જે જીવને હૃદયજ્ઞાન હોય તે જીવ પણ હૃદય હેવાય નોઆગમ ભાવેન્દ્ર એ જીવ હેવાય છે જેને હૃદય એવું નામ અને ગોત્રકર્મનું વેદન હોય અર્થાત્ જે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને હૃદય હેવાતો હોય અને સૌ તેની આજ્ઞા ઉઠાવતા હોય—તેનું ઐશ્વર્ય સ્વીકારતા હોય

તીર્થ કરને પણ ભાવેન્દ્ર કહી શકાય કારણ તેમનું ઐશ્વર્ય સ્થાયી છે

૧૬. દેવોની સભાઓ :—

દેવોનો જન્મ મનુષ્ય વગેરે હવર જીવોની જેમ ગર્ભભાષી નથી થતો પણ દેવસ્થાનમાં તેમના જન્મસ્થાનમાં—જે ઉપપાત સભા હેવાય છે—એક વજ્ર ઢાંકેની દેવસભા હોય છે તેમાં આવીને તે ઉત્પન્ન થાય છે એક અત્યુદ્ભવતાં તે તેઓ બધી પર્માપ્તિ પૂર્ણ કરી લે છે અને તરુણ જેવા બની જાય છે ત્યાર પછી દેવો તેમને સ્નાન કરાવવા માટે સ્નાનાગારમાં લઈ જાય છે, તે અભિષેક સભા હેવાય છે સ્નાન કર્યા પછી દેવો તેમને વજ્ર અને ધરણીથી શણગારવા માટે અનકારસભામાં લઈ જાય છે ત્યાં મર્ધ પૂર્ણ થાય વળી વ્યવસ્થાસભામાં લઈ જાય છે, ત્યાં પુસ્તક રાખવામાં આવેલું હોય છે જે વાચીને દેવને અનુકૂળ પરપરાથી તે અભિજ્ઞ બને છે અને કાર્યાકાર્યનો નિર્ણય કરે છે ત્યાર પછી તે મુધર્માં સભામાં જ્યાં તેના ભોગોપભોગ માટેની સંપૂર્ણ સામગ્રી ઉપસ્થિત હોય ■ ત્યાં જાય છે અને ત્યાં જ રહી દેવના કામભોગોમાં રત થઈ જીવન વ્યતીત કરે છે

નરક અને નારક

નરક ત્રણ પર પ્રતિષ્ઠિત છે:—

૧. પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત; ૨. આકાશપ્રતિષ્ઠિત; ૩. આત્મપ્રતિષ્ઠિત.

નૈગમ, સંશ્લેષ અને વ્યવહારનયથી નરક પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત છે. ઋણુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ નરક આકાશપ્રતિષ્ઠિત છે; અને બાકીના ત્રણ શૃંગદનયની અપેક્ષાએ નરક આત્મપ્રતિષ્ઠિત છે.

[—સ્થાવ ૧૮૧]

અધોલોકમાં સાત પૃથ્વી, સાત ઘનોદધિ, સાત ઘનવાત, સાત તનુવાત, અને સાત આકાશ-આંતરા છે. એ સાત આકાશઆંતરામાં સાત તનુવાત છે; એ સાત તનુવાતમાં સાત ઘનવાત છે; એ સાત ઘનવાતમાં સાત ઘનોદધિ છે; એ સાત ઘનોદધિમાં પટલાકારની સાત પૃથ્વી આવેલી છે. તેમનાં નામ અને ગોત્ર ક્રમશઃ નીચે પ્રમાણે છે —

પૃથ્વી	નામ	ગોત્ર
પહેલી	ધર્મા	રતનપ્રભા
બીજી	વંશા	શર્કરાપ્રભા
ત્રીજી	શૈલા	વાલુકાપ્રભા
ચોથી	અંજના	પંકજપ્રભા
પાંચમી	રિધિ	ધૂમપ્રભા

છઠ્ઠી મઘા તમસ્
માતમી માઘવતી તમસ્તમસ્

[—સ્થા ૦ ૫૪૬]

નરકમાં તુરતનો ઉત્પન્ન થયેલો નારક મનુષ્યલોકમાં આવવાની ઇચ્છા કરે તેનાં ચાર કારણો છે:—

૧. નરકમાંની વેદના જોઈને;
૨. નરકપાલોથી પીડાઈને;
૩. નરકમાં લોગવવાનું કર્મ નિર્જરી ન ગયું હોય છતાં જવા ઇચ્છે;
૪. નરકાયુનો ક્ષય ન થયો હોય છતાં જવા ઇચ્છે
- પણ મનુષ્યમાં તે જઈ શકતો નથી

[—સ્થા ૦ ૨૪૫]

પ્રથમ, ખીલ અને ત્રીલ નરકમાં ઉપ્પુ વેદના છે ત્યાંના નારકો તે ઉપ્પુ વેદનાને વેદ છે

[—સ્થા ૦ ૧૪૭]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું —

૧ રત્નકાંડ	૧૦૦૦	યોજન	વિસ્તૃત છે
૨ વજ્રકાંડ	”	”	”
૩ વૈકુંઠકાંડ	”	”	”
૪ લોહિતાક્ષકાંડ	”	”	”
૫ મસારગલકાંડ	”	”	”
૬ હ્રસ્વજાલકાંડ	”	”	”
૭ પુલકકાંડ	”	”	”
૮ સૌગન્ધિકકાંડ	”	”	”
૯. જ્યોતિરસકાંડ	”	”	”

૧૦. અંજનકાંડ	”	”	”	”
૧૧. અંજનપુલકકાંડ	”	”	”	”
૧૨. રજતકાંડ	”	”	”	”
૧૩. જાતરૂપકાંડ	”	”	”	”
૧૪. અંકકાંડ	”	”	”	”
૧૫. પરીધ કાંડ	”	”	”	”
૧૬. રિષ્ટકાંડ	”	”	”	”

[—સ્થા. ૭૭૮]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના મજ્જકાંડના ઉપરના છેડાથી લોહિ-
તાક્ષકાંડના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૩૦૦૦ યોજન છે.

[—સમ. ૧૧૬]

રત્નપ્રભાનું જલગાઢુલકાંડ ૮૦ હજાર યોજન વિસ્તૃત છે.

[—સમ. ૮૦]

રત્નપ્રભાના રત્નકાંડના ઉપરના છેડાથી પુલકકાંડના
નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૭૦૦૦ યોજન છે.

[—સમ. ૧૧૭]

નિપથ વર્ષધર પર્વતના જિંઘા શિખરના તળથી
રત્નપ્રભાના પ્રથમકાંડના મધ્યભાગ સુધીનું અંતર ૬૦૦
યોજન છે. નીચવંતવર્ષધર વિષે પણ તેમજ છે.

[—સમ. ૧૧૮]

ખીલ નરકના મધ્યભાગથી ખીજા ધનોદધિના નીચલા
છેડા સુધીનું અંતર ૮૬ હજાર યોજન છે.

[—સમ. ૮૧]

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ કાંડના ૮૦૦ યોજનમાં
વાયુઅંતરના જોનેયવિહારો છે.

[—સમ. ૧૧૧]

રત્નપ્રભાના અંજનકાંડના નીચલા છેડાથી વાણુવ્યંતરના ભૌમેય વિહાર સુધીનું અંતર ૯૯૦૦ યોજન છે.

[—સમ૦ ૯૯]

પંકજહુલ કાંડના ઉપરના છેડાથી નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૮૪ લાખ યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૪]

વડવાસુખ પાતાલના નીચલા છેડાથી રત્નપ્રભાના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૭૬ હજાર યોજન છે.

[—સમ૦ ૭૬]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી ૧૭ હજાર યોજન ઊંચે જઈને પછી ચારણ દેવોની તિરછી ગતિ પ્રવર્તે છે.

[—સમ૦ ૧૭]

સીમન્તક નરકનો વિસ્તાર ૪૫ લાખ યોજન છે.

[—સમ૦ ૪૫]

અપ્રતિષ્ઠાન નરક એક લાખ યોજન વિસ્તૃત છે.

[—સમ૦ ૧]

ધૂમપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ અઢાર હજાર યોજન વિસ્તૃત છે.

[—સમ૦ ૧૮]

૮

અજવાસ્તિકાય

૧. અજવના ભેદો

અનાત્મા એક^૧ છે

[—સમ૦ ૧]

અજવ રાશિ^૨ બે પ્રકારની છે —

૧ કપી અજવરાશિ, ૨ અકપી અજવરાશિ
અકપી અજવરાશિના દશ ભેદ છે —

૧ ધર્માન્તિકાય,^૩ ૨ ધર્માન્તિકાયનો હેશ, ૩ ધર્માન્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪ અધર્માન્તિકાય, ૫ અધર્માન્તિકાયનો હેશ, ૬ અધર્માન્તિકાયનો પ્રદેશ ૭ આકાશાસ્તિકાય, ૮ આકાશાન્તિકાયનો હેશ ૯ આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૧૦ અન્ધા નમય^૪

૧ આ મા-જવ નહિ તે અનાત્મા જવ સિવાયના અધર્માન્તિકાયાદિ અજવમરોનો અના મામા સમાવેશ છે અજવાસ્તિકાયા છે તે અનેક પણ બધાનું અનાત્મરૂપ સામાન્ય લક્ષણ એક હોવાથી એક પણ દહેવાય

૨ અહીં પ્રજ્ઞાપનાનું પ્રથમ પ્રજ્ઞાપનાપદ સંપૂર્ણ અક્ષરે સમજ લેવાનું છે ફેર એટલે કે ત્યાં પ્રજ્ઞાપના શબ્દથી વ્યવહાર છે ત્યાંને અહીં પ્રજ્ઞાપનાને બદલે રાશિ શબ્દનો પ્રયોગ છે આ અજવગણિની વિશેષ સમજ માટે જુઓ તત્વાર્થસૂત્ર^૫ અધ્યાય પાચમો અને બમણીસાર પૃ૦ ૫૨૦

ધર્માન્તિકાયાના દેશ પ્રદેશની સમજ માટે જુઓ પ્રદેશને બતે ટિપ્પન નં ૧

૪ વિશેષ સમજની માટે જુઓ પ્રદેશને બતે ટિપ્પન નં ૨

૩૫ી અજવ^૧ રાશિ અનેક પ્રકારની છે.

[—સમ૦ ૧૪૯]

૨. અજવાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ

ચાર અસ્તિકાય અજવકાય છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય; ૨. અધર્માસ્તિકાય; ૩. આકાશાસ્તિકાય; ૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય.

[—સ્થા૦ ૨૫૨]

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો આઠ છે.^૨

[—સ્થા૦ ૬૨૪]

ધર્મ^૩ એક છે.

[—સ્થા૦ ૭; —સમ૦ ૧]

ધર્માસ્તિકાયમાં^૪ વર્ણ^૫, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ^૬ નથી. તે શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે.

ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષેપથી પાંચ ભેદ છે :—

૧. દ્રવ્યથી; ૨. ક્ષેત્રથી; ૩. કાલથી; ૪. ભાવથી; ૫. ગુણથી.

(૧) દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાય એક છે

(૨) ક્ષેત્રથી લોકપ્રમાણ ધર્માસ્તિકાય છે.

(૩) કાલથી ત્રણે કાલમાં તેનું અસ્તિત્વ છે. તે ધ્રુવ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે. અવ્યય છે, અને અવસ્થિત છે.

૧. ૩૫ી અજવરાશિ પુદ્ગલાસ્તિકાય જ છે. તેના પ્રથમ ચાર ભેદ છે : ચક્ર, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. તે પ્રત્યેક પાછા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંજ્ઞાનના ભેદે અનેક પ્રકારે છે.

૨. જુલો, 'ભગવતીસાર' ૫૫, ૫૬૩.

૩. 'ભગવતીસાર' ૫. ૫૨૩થી માગને ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપનો વિચાર અહીં લેવો જ છે.

(૪) ભાવથી ધર્માસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિનાનું છે.

(૫) ગુણથી ગમનગુણવાળું છે.

[—સ્થા. ૪૪૧]

અધર્મ એક છે.

[—સ્થા. ૮; —સમ. ૧]

અધર્માસ્તિકાય પણ વર્ણ વિનાનું છે યાવત્ પદ્ધતિ ધર્માસ્તિકાય જેમ સમજી લેવું; પણ ગુણથી સ્થાનગુણવાળું છે, એમ સમજવું.

[—સ્થા. ૪૪૨]

આકાશાસ્તિકાય પણ ધર્માસ્તિકાય જેવું જ છે. પણ ક્ષેત્રથી લોક-અલોક પ્રમાણ સમજવું અને ગુણથી અવગા-હનાગુણવાળું સમજવું.

[—સ્થા. ૪૪૨]

આકાશ બે પ્રકારનું છે^૧ :—

૧. લોકાકાશ; ૨. અલોકાકાશ.

[—સ્થા. ૭૪]

૩. કાલ

સમયક્ષેત્રનો^૨ આધાર-વિષ્કંભ પિસ્તાળીસ લાખ યોજન પ્રમાણ છે

[—સમ. ૪૫]

કાલ ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧. અતીત; ૨. વર્તમાન; ૩. અનાગત.

૧. આ બે ભેદ કલ્પિત છે. આકાશ એક આખડ અચરદ્રવ્ય છે. જા તોટલા આકાશભાગમાં ધર્માસ્તિકાવાદિ અસ્તિકાઓ છે, તેટલા ભાગને લોકાકાશ કહે છે; અને બાકીનાને અલોકાકાશ.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩.

સમય પણ ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧. અતીત; ૨. વર્તમાન. ૩. અનાગત.

આવલિકા, આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુદૂર્ત, અહોરાત્ર
યાવત વર્ષ, શતવર્ષ, સહસ્રવર્ષ, પૂર્વાંગ, પૂર્વ, યાવત અવ-
સર્પિણી અને પુદ્ગલપરાવર્ત એ બધાં પણ સમયની જેમ
ત્રણ પ્રકારનાં છે.

[—સ્થા. ૧૬૨]

સમા-કાલ બે છે —

૧. અવસર્પિણી સમા; ૨. ઉત્સર્પિણી સમા.

[—સ્થા. ૧૭]

કાલના પણ ઉપર પ્રમાણે બે ભેદ છે.

[—સ્થા. ૭૪]

કાલના ચાર પ્રકાર છે —

૧. પ્રમાણકાલ — દિવસ અને રાત્રિરૂપ;

૨. યથાચુર્નિર્વૃત્તિકાલ — જેટલું જીવે આયુષ્ય બાંધ્યું
હોય તેટલું લોગવડું તે;

૩. મરણકાલ — જીવ અને શરીરનો વિયોગ;

૪. અદ્ધાકાલ — સમય-આવલિકાદિરૂપ.

[—સ્થા. ૨૧૪]

અવસર્પિણી એક છે.^૨

(૧) સુષમસુષમા એક છે.

(૨) સુષમા એક છે.

(૩) સુષમદુઃષમા એક છે.

(૪) દુઃષમસુષમા એક છે.

૧. 'ભગવતીસાર' પૃ. ૨૧૨ પર આ ચારે ભેદનું નિમ્નૂત વર્ણન છે.
ત્રિજ્ઞાસુએ ત્યાં એઈ લેવું.

૨. ખુદાસા માટે જુઓ 'ભગવતીસાર' પૃ. ૭૫.

(૫) દુ પમા એક છે

(૬) દુ પમદુ પમા એક છે

ઉત્સર્પિણી એક છે

(૧) દુ પમદુ પમા એક છે

(૨) દુ પમા એક છે

(૩) દુ પમસુપમા એક છે

(૪) સુપમદુ પમા એક છે

(૫) સુપમા એક છે

(૬) સુપમસુપમા એક છે

[—સ્થા. ૫૦]

અવસર્પિણીના છ પ્રકાર છે — સુપમસુપમા આદિ.

ઉત્સર્પિણીના છ પ્રકાર છે — દુ પમદુ પમાઆદિ.

[—સ્થા. ૪૯૨]

અવસર્પિણીના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧ ઉત્કૃષ્ટ,^૧ ૨ મધ્યમા, ૩ જલન્યા

અવસર્પિણીના છયે નમાના પણ તે જ પ્રમાણે ત્રણ ભેદો સમજી લેવા

ઉત્સર્પિણી તથા તેના છયે સમાના પણ ત્રણ ભેદો છે તે ઉપર પ્રમાણે છે

[—સ્થા. ૧૩૭]

૧ જુઓ 'ભગવતીસાર' પૃ. ૫૩૫

અવસર્પિણી પ્રથમ આરામા ઉત્કૃષ્ટ ગણાય, વચ્ચેના ચાર આરામા મધ્યમા ગણાય અને અંતિમ આરામા જલન્યા ગણાય તે જ પ્રમાણે આરોગ્યનારે ગરુ ધાય ત્યાર તેની ગરુઆતમા ઉત્કૃષ્ટ, વચ્ચેના વર્ષોમા મધ્યમા અને અંતિમ વર્ષોમા જલન્યા ગણાય તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી વિષે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સમજી લે.

ઉત્સર્પિણીમાં દશ આગરોપમ કોટાકોટિ કાલ છે.
અવસર્પિણીમાં દશ આગરોપમ કોટાકોટિ કાલ છે.

[—સ્થા ૭૫૬]

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી મંડલમાં ૨૦ આગરો-
પમ કોટાકોટિકાલ છે.

[—સમ ૨૦]

પ્રત્યેક અવસર્પિણીના પાંચમા સમા દુઃપમા અને
છઠ્ઠા સમા દુઃપમદુઃપમાનો કાલ એકવીસ એકવીસ હજાર
વર્ષ છે.

પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમા દુઃપમદુઃપમા અને
બીજા સમા દુઃપમાનો કાલ એકવીસ-એકવીસ હજાર વર્ષ છે.

[—સમ ૨૧]

પ્રત્યેક અવસર્પિણીના પાંચમા અને છઠ્ઠા સમા એ
બન્નેનો મળી ૪૨૦૦૦ વર્ષ કાલ છે; અને ઉત્સર્પિણીના
પ્રથમ અને દ્વિતીય સમાનો મળી ૪૨૦૦૦ વર્ષ કાલ છે.

[—સમ ૪૨]

દુઃપમાનાં સાત લક્ષણો છે —

૧. અકાલવર્ષા;
૨. કાલમાં વર્ષા નહિ;
૩. અસાધુ પૂજાય છે;
૪. સાધુ પૂજાતા નથી;
૫. યુરુ પ્રત્યે લોકો મિથ્યાભાવવાળા હોય છે;
૬. મનોદુઃખતા;
૭. વચનદુઃખતા.

સુપમાનાં ત્રણ લક્ષણો છે —

૧. અકાલમાં વર્ષા ના
૨. કાલમાં વર્ષા;

૩. અસાધુ પૂજતા નથી;
૪. સાધુ પૂજાય છે;
૫. શુરુ પ્રત્યે લોકો અચ્છાવવાળા હોય છે;
૬. મનોમુખતા;
૭. વચનમુખતા.

[—સ્થા. ૫૫૮]

દુઃખમાનાં દશ લક્ષણો છે.

- ૧-૫. ઉપર પ્રમાણે અકાલે વર્ષા આદિ;
૬. અમનોરા શબ્દ;
૭. અમનોરાશ્વ;
૮. અમનોરાસ;
૯. અમનોરાગંધ;
૧૦. અમનોરાશ્વર્ષ.

મુખમાનાં દશ લક્ષણો —

- ૧-૫. ઉપર પ્રમાણે અકાલે વર્ષા નહિ, આદિ;
૬. મનોરા શબ્દ;
૭. મનોરાશ્વ;
૮. મનોરાસ;
૯. મનોરાગંધ;
૧૦. મનોરાશ્વર્ષ.

[—સ્થા. ૫૬૫]

સપ્તમમુખમા મમામાં દશ પ્રકારનાં વૃક્ષો ઉપબોગમાં

૧. શુભ —

અસિંહાદિ — મદિરા દેનાર વૃક્ષો;

નંદમ ગવ્યાય અને અ. — બાજન દેનાર વૃક્ષો;

ત્યારે સાર થાય ત્યારે તેની મ. — ભાજન દેનાર વૃક્ષો;

અનિમ વર્ષામાં જલમ મળાય. ત વાદ્ય દેનાર વૃક્ષો;

મમજ લે.

- ૪ દીપાગવૃક્ષો — દીપ દેનાર વૃક્ષો
- ૫ વ્યોતિરગવૃક્ષો — અગ્નિ દેનાર વૃક્ષો,
- ૬ ચિત્રાગવૃક્ષો — વિવિધ પુષ્પ દેનાર વૃક્ષો,
- ૭ ચિત્રઅવૃક્ષો — વિવિધ ભોજન દેનાર વૃક્ષો,
- ૮ મધ્યગવૃક્ષો — આપ્તરણ દેનાર વૃક્ષો,
- ૯ ગેહાકાગવૃક્ષો — રાત્રી કામ આપનાર વૃક્ષો,
- ૧૦ વસ્ત્રદાયીવૃક્ષો

[—આં ૭૧૧]

અમય એક છે

[—આં ૪૭]

પ્રત્યેક સુદૃઢમા ૭૭ લવ છે

[—સમ ૭૭]

દિવસ અને રાત્રિના બધા મળી ૩૦ સુદૃઢો છે—

- ૧ ગૌર, ૨ મહત (૧૨૫), ૩ મિત્ર, ૪ વાયુ, ૫ સુપ્રીત, ૬ અભિચન્દ્ર, ૭ માહેન્દ્ર, ૮ પ્રલભ, ૯ શ્રદ્ધા, ૧૦ સત્ય, ૧૧ આનંદ, ૧૨ વિજય, ૧૩ વિશ્વક્રમેન, ૧૪ પ્રાજ્ઞપત્ય, ૧૫ ઉપશમ, ૧૬ ઈશાન, ૧૭ ત્વષ્ટા, ૧૮ લાવિતાત્મ, ૧૯ વૈશ્રમણ, ૨૦ વરુણ, ૨૧ સતરિસમ, ૨૨ ગન્ધર્વ, ૨૩ અગ્નિવૈશ્રમણ, ૨૪ આતપ, ૨૫ આવર્ત, ૨૬ ત્વષ્ટપ, ૨૭ ભૂમધ, ૨૮ સ્થભ, ૨૯ નવાર્થમિદ્ધ, ૩૦ રાક્ષસ

[—સમ ૩૦]

અવમરત્રાન—દિનક્ષયવાળા છે છે^૨—

- ૧ તૃતીયપર્વ, ૨ સપ્તમપર્વ, ૩ અગિયારમું પર્વ,
- ૪ પદ્મરમું પર્વ, ૫ ઓગણીસમું પર્વ, ૬ તેવીસમું પર્વ

૧ સુદૃઢચિતામણિ મા (૬ ૫૨-૫૩) સુદૃઢોના સ્વામી જે ૩૦ ગણાયા છે તેમની આ સાથે સરખામણી કરવી જોઈએ

૨ અવમરત્રાનની વિરોધ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪

૭ અતિરાત્ર-દિનવૃદ્ધિવાળા છ છે^૧—

૧ ચતુર્થપર્વ, ૨ આઠમું પર્વ ૩ બારમું પર્વ, ૪ મોળમું પર્વ ૫ વીમમું પર્વ, ૬ ચોવીસમું પર્વ
[—સ્થા ૫૨૪]

મીથી નાની રાત્રિ બાર મુકૂતની હોય છે^૨

મીથી નાનો દિવસ પણ બાર મુકૂતનો હોય છે

[—સમ ૧૨]

ચૈત્ર અને આસોમાસમા દિવસ ૫૬૦ મુકૂતનો હોય છે રાત્રિ પણ તેવડી ૪ હોય છે^૩

[—સમ ૧૫]

ઢાઈ એક વખતે પોષ માસમા મીથી મોટી રાત્રી ૧૮ મુકૂતની અને અષાઢમા દિવસ પણ તેવડો હોય છે^૪

[—સમ ૧૮]

ચન્દ્ર દિવસમા ૨૯ થી કાર્તિક વધાટે મુકૂતો છે

[—સમ ૨૦]

આષાઢ, ભાદરવો, કાર્તિક, પોષ, ફાગણ અને વૈશાખ એ પ્રત્યેકમા બધા મળી રાત્રિ દિવસ ૨૯ હોય છે

[—સમ ૨૧]

અભિવર્ધિતમાસના બધા મળી ૩૧ થી કાર્તિક વધાટે રાત્રિ દિવસો હોય છે^૫

૧ જુઓ પ્રવરણને અતે ડિપ્પણ ન ૫

૨ આષાઢપૂર્ણિમાને સૌથી નાની રાત્ર, અને પોષપૂર્ણિમાએ સૌથી નાનો દિવસ હોય છે 'ભગવતીસાર', પૃ ૨૧૩

૩ ભગવતીસાર' પૃ ૨૧૩

૪ ભગવતીસાર' પૃ ૨૧૩

૫ અધિકમાસનાજો મહત્સર તે અભિવર્ધિત સવત્સર મહેવાય છે અને તેનો પ્રત્યેક માસ અભિવર્ધિતમાસ કહેવાય તેના કુલ દિવસ ૩૮૩૬૬ છે ચદ્રમાસ ૩૧ મળે તો ૧૩ માસ ગણાય એને દિવસોને ૧૩ થી ભાગતા ૨૯૩૬૬ દિવસ એક માસમા આવે

આદિત્યમાસના બધા મળી કાર્તિક ચોદા એવા ૩૧ ગનિદિવસો હોય છે.^૧

[—અમ૦ ૩૧]

પાંચ મંવત્સરના એક યુગમાં^૨ બામક પૂનમ અને બામક અમાસ હોય છે.

[—અમ૦ ૧૨]

પાંચ મંવત્સરના એક યુગના નક્ષત્રમાસ^૩ ગણીએ તો ૬૭ નક્ષત્રમાસ થાય.

[—અમ૦ ૧૭]

(બે મામની એક ઋતુ)

ઋતુ છ છે—

૧. પ્રાવૃદ્ — આષાઠ — શ્રાવણ;
૨. વર્ષારજીત — ભાદરવો — આશ્વિન;
૩. શરદ — કાર્તિક — માગસર;
૪. હેમંત — પોષ — મહા;
૫. વસંત — ફાલ્ગુ — ચૈત્ર;
૬. ગ્રીષ્મ — વૈશાખ — જ્યેષ્ઠ.

[—અમ૦ ૫૨૬]

૧ કાર્તિક ચોદા એટલે આઠ દિવસ નણાતા ૩૦ના દિવસ થાય

૨ એક યુગમાં ત્રણ ચક્રવર્ષ હોય છે અને બે અભિવર્ધિતસ વત્સર — એટલે કે અધિકમાસવાળા વષ — હોય છે. ત્રણ ચક્રવત્સરમાં ૩૬ (૧૨×૩=૩૬) પૂનમ હોય છે અને બે અભિવર્ધિતસ વત્સરમાં ૨૬ (૨૩×૨=૨૬) પૂનમ હોય છે બધી મળી ૬૨ પૂનમ થાય અમાસ વિશેનો હિસાબ પણ તે જ પ્રમાણે તમજવો

૩. એક યુગમાં ૧૮૩૦ દિવસ હોય છે જેટલા કાળમાં ચક્ર નક્ષત્ર મહત્ત્વ પૂરું કરે તેટલા નામને નક્ષત્ર માસ કહે છે. નક્ષત્ર માસનું પ્રમાણ ૨૭ $\frac{૩}{૪}$ રાત્રિ દિવસ છે ૧૮૩૦-૨૭ $\frac{૩}{૪}$ =૬૭ નક્ષત્રમાસ થાય.

૪. રીકાકાર જણાવે છે કે લૌકિક વ્યવહારમાં ઋતુઓનો ક્રમ આ મુજબ છે — વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર, વસંત, અને ગ્રીષ્મ

ચંદ્રસંવત્સરની^૧ પ્રત્યેક ઋતુ ૫૯ રાત્રિદિવસની હોય છે.

[—સમ૦ ૫૬]

પાંચ સંવત્સરના એક યુગના ઋતુ^૨માસ ગણીએ તો ૬૧ ઋતુમાસ થાય—

[—સમ૦ ૬૧]

સંવત્સર પાંચ છે—

૧. નક્ષત્ર સંવત્સર (ચંદ્ર નક્ષત્રમંડલને જેટલો સમય લોગવે તે ૨૭૩૬ રાત્રિદિવસનો એક નક્ષત્રમાસ; અને તેવા ૧૨ માસનો = ૩૨૭૬ રાત્રિદિવસનો એક નક્ષત્ર સંવત્સર);

૨. યુગસંવત્સર (પાંચ સંવત્સર મળીને થતો);

૩. પ્રમાણ સંવત્સર (દિવસોના પ્રમાણ પરથી જેનું નામ પડે છે તે);

૪. લક્ષણ સંવત્સર (અમુક ચિહ્નો ઉપરથી જેનું નામ અપાય તે);

૫. શનૈશ્વર સંવત્સર (જેટલા સમયમાં શનૈશ્વર એક નક્ષત્ર અથવા બારે રાશિને લોગવે તે).

યુગસંવત્સરના પાંચ ભેદ છે—

૧. ચંદ્ર; ૨. ચંદ્ર; ૩. અભિવર્ધિત; ૪. ચંદ્ર; ૫. અભિવર્ધિત.

૧. ચંદ્ર સંવત્સરની વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં. ૬.

૨. એક યુગમાં ચંદ્રસંવત્સર ૩ અને અભિવર્ધિતસંવત્સર ૨ હોય. એક ચંદ્રસંવત્સરના દિવસ ૩૫૪૩ અને એક અભિવર્ધિતસંવત્સરના દિવસ ૩૮૩૬ છે. એટલે યુગના દિવસ 1૮૩૦ થાય. એક ઋતુમાસ ૩૦ અહોરાત્રનો ગણાય છે એટલે $1૮૩૦ \div 30 = 61$ ઋતુમાસ થાય.

૩. જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં. ૭.

પ્રમાણુમંવત્મરના પાંચ ભેદ છે —

- ૧ નક્ષત્ર (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે),
૨. ચંદ્ર (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે);
૩. ઋતુ (૩૦ અહોરાત્રનો ૧ ઋતુમાસ, તેવા ૧૨ ઋતુમાસ = ૩૬૦ દિવસનો ઋતુમંવત્મર),
૪. આદિત્ય (૩૦૩ દિવસનો ૧ આદિત્યમાસ; તેવા ૧૨ માસ મળી ૩૬૬ દિવસનો આદિત્ય મંવત્મર),
- ૫ અભિવર્ધિત (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે)

લક્ષણુ સંવત્મરના પાંચ ભેદ છે —

૧. જે તિથિએ જે નક્ષત્રનો યોગ થયો હોય, તે તિથિમાં બરાબર તેનો યોગ થાય, જેમાં ઋતુનો પરિણામ બરાબર હોય થતો રહે, જેમાં શીત અને ઉષ્ણનું માપ બરાબર બળવાય, અને જેમાં પાણી પુષ્કળ વરસે, તે નક્ષત્ર મંવત્મર કહેવાય

■ જેમાં ચંદ્રનો મકલ પૂનમ માથે યોગ રહે, જેમાં નક્ષત્રો વિષમચારી બને, જે કટુક હોય અને જેમાં પાણી પુષ્કળ હોય, તેને ચંદ્ર સંવત્મર કહે છે

૩ જેમાં વૃક્ષો યથાસમય પાંચે નહિ, અને ઋતુ વિનાના ફળ આવવા લાગે, વર્ષા ઠીક વરસે નહિ, તેને કાર્મણુ સંવત્મર કહે છે (ઋતુમંવત્મર)

૪ જેમાં પૃથ્વી, પાણી, પુષ્પ અને ફળને સૂર્ય ૩૩

* ભગદે, તિલકમાં કૃત્તિમ માત્રસરમાં આદ્ય, ચોષમાં પુષ્ય, મહામાં મગ, ફાગણમાં ફા-ચુની, ગૈત્રમાં ચિત્રા, વૈશાખમાં વિશાખા, જેઠમાં મૂળ, અષાઢમાં આષાઢા, આવણમાં ધનિષ્ઠ, બાદરવામાં બાદરવા, આસોમાં અશ્વિની

આપે છે અને ઘોડા પણ વરસાદથી અમ્યક પાક ઘર્ષ જાય છે, તેને આદિત્ય મવત્મર કહે છે

૫ જેમા ક્ષણ, લવ, દિવમ, અને ઋતુ સૂર્યના તાપથી તપ્ત રહે છે, જેમા બધી જગ્યાઓ ધૂળથી ભગર્ષ જાય છે, તેને અભિવર્ધિત મવત્મર કહે છે

[—આંગ ૪૬૦]

ઔપમિક કાલ બે છે—

૧ પન્થોપમ, ૨ સાગરોપમ

૧ ડોઈ એક યોજન વિસ્તારવાળો દૂવો એક દિવસથી માંડી સાત દિવસ સુધીમા ઊગેલા વાળના ડોટ્ટી અગ્રભાગથી ખૂણ ફૂટીફૂટી ભરવામા આવે, અને પછી નો નો વર્ષ પછી તેમાથી એક વાળ કાઢવામા આવે — એમ ક્રમતા જેટલા કાળે તે દૂવો ખલાસ થાય, તેને પન્થોપમકાળ કહેવામા આવે છે

૨ એ પન્થોપમકાળની કોટાંગોટિને દશે ગુણીએ ને ને મજ્યા આવે, તે એક સાગરોપમનું પરિમાણ સમજવું
(કરોડ પત્થ × કરોડ પત્થ = કોટાંગોટી પત્થ,
કોટાંગોટી પત્થ × ૧૦ = સાગરોપમ)

[—આંગ ૬]

ઔપમિક કાળ આઠ છે —

૧ પન્થોપમ, ૨ સાગરોપમ, ૩ ઉત્તરપિણી,^૧ ૪ અવસરપિણી, ૫ પુદ્ગલપરાવર્ત,^૨ ૬ અતીતાઢા, ૭ અનાગતાઢા, ૮ સર્વાઢા

[—આંગ ૬૧૬]

૧ જુઓ 'ભગવતીસાર' પૃ ૨૧૪

૨ ઉત્તરપિણી અને અવસરપિણી તથા પુદ્ગલપરાવર્તનું માપ ૫૦ સાગરોપમથી થતું હોવાથી તે પણ ઔપમિક કાળ કહેવાય

૩ જુઓ 'ભગવતીસાર' પૃ ૫૧૪

૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય

(૧) સ્વરૂપ

પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળું, પાંચ રસવાળું, બે ગંધવાળું, આઠ સ્પર્શવાળું, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે.

તેના સંશ્લેષથી પાંચ ભેદ છે —

૧. દ્રવ્યથી; ૨. શેત્રથી; ૩. કાલથી; ૪. ભાવથી;
૫. ગુણથી.

૧. દ્રવ્યથી પુદ્ગલાસ્તિકાયનાં અનંત દ્રવ્ય છે;
૨. શેત્રથી લોકપ્રમાણ છે;
૩. કાલથી ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન છે;
૪. ભાવથી વર્ણવાન, ગંધવાન, રસ અને સ્પર્શવાન છે;
૫. ગુણથી અહણ^૧ ગુણવાળું છે.

[—સ્થા. ૪૪૧]

(૨) ભેદો

પુદ્ગલ બે પ્રકારના છે —

૧. ભિન્ન અને અભિન્ન;^૧
૨. નાશવંત અને અવિનાશી;^૨
૩. પરમાણુ અને નોપરમાણુ — સ્કંધ;
૪. સૂક્ષ્મ અને ખાદ્ય — સ્થૂલ;

૧. જીવ તેને ઓઝારિન્દારીરૂપે અહણ હી શકે છે, માટે તે અહણ ગ્રાપ્વાણુ કહેવાય. હિન્દય દ્વારા અહણ પોત્ત્ય હોવાથી પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંયોગ થવાની શક્યતા હોવાથી પણ તેને અહણ ગ્રાપ્વાણુ કહી શકાય.

૨. સ્કંધથી અલગ થયેલા તે ભિન્ન, અને અલગ નહીં થયેલાં તે અભિન્ન.

૩. પરમાણુ અપેક્ષાએ નાશવંત, અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવિનાશી.

૫. બદ્ધપાશ્વસ્પૃષ્ઠ અને નોબદ્ધપાશ્વસ્પૃષ્ઠ;^૧
૬. પર્યાયાતીત અને અપર્યાયાતીત;^૨
૭. આત્ત અને અનાત્ત (જીવે જેમનો પરિગ્રહરૂપે
કે શરીરરૂપે સ્વીકાર કર્યો હોય તે આત્ત; અને
બાકીના અનાત્ત)
૮. ઇષ્ઠ અને અનિષ્ઠ;
૯. કાન્ત અને અકાન્ત;
૧૦. પ્રિય અને અપ્રિય;
૧૧. મનોહ અને અમનોહ^૩
૧૨. મનઆમ અને અમનઆમ.^૪

[—સ્થા. ૮૨]

પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારનાં^૫ છે —

૧. પ્રયોગપરિણત (જીવબ્યાપારથી તથાવિધ પરિણામને પ્રાપ્ત થયેલ — જેમકે સૂતરમાંથી બનેલ કપડું),
૨. મિશ્રપરિણત (જીવબ્યાપાર, વિના તથાવિધ પરિણામને પ્રાપ્ત તે વિસ્તમા કે સ્વભાવ પરિણત કહેવાય — જેમકે આકાશનાં વાદળ તથા ઈંદ્રધનુ વગેરે વગેરે. જેમાં

૧. મમબ્રહ્મી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮.

૨. ટીકાકાર પરિવાદ્ય એવું પ્રતીક લઈ તેનાં જે સંદેશન નિમ્પન્ન કરે છે — પર્યાયાતીત અને અપર્યાયાત. વિવક્ષિત પર્યાય પૂરો કર્યો હોય — વદાબ્યા હોય, તે પર્યાયાતીત, અને ન વદાબ્યા હોય તે અપર્યાયાતીત. તથા જે સંપૂર્ણપણે એકમેક થઈ ગયા હોય તે પર્યાયાત, જેમકે કર્મપુદ્ગલો આત્મા સાથે એકમેક થઈ જાય છે, અને તે સિવાયનાં તે અપર્યાયાત.

૩. ટીકાકાર મનોહ અને મનઆમમા એવો ભેદ કરે છે કે, જેને વિષેની વાત જ્યુ મનોરમ હોય તે મનોહ, અને જેના વિષેનું ચિંતન પણ મનોરમ હોય તે મનઆમ.

૪. વિરોધ માટે જુઓ બ્રમવર્ણીકાર પૃ. ૫૧૭.

પ્રયોગ અને વિસ્તારા જને નિમિત્ત હોય તે મિશ્રપરિણત.
જેમકે સૂતરમાંથી જનેલ કપડું વગર વાપર્યે જૂનું થાય તે);

૩. વિસ્તારાપરિણત.

[—સ્થા. ૧૮૬]

(૩) પરિણામો

પુદ્ગલપરિણામ ચાર પ્રકારનો છે^૧—

૧. વર્ણપરિણામ; ૨. ગંધપરિણામ; ૩. રસપરિણામ;

૪. સ્પર્શપરિણામ.

[—સ્થા. ૨૧૫]

અણુવ (પુદ્ગલ)પરિણામ દશ છે—

૧. ગંધપરિણામ — પુદ્ગલોનો પરસ્પર અ^૨લેપ;^૨

૨. ગતિપરિણામ;

૩. સંસ્થાનપરિણામ — આકૃતિ;

૪. લેહપરિણામ — છૂટાં પડવું તે;

૫. વર્ણપરિણામ;

૬. રસપરિણામ;

૭. ગંધપરિણામ;

૮. સ્પર્શપરિણામ;

૯. અગુરુલઘુપરિણામ;^૩

૧૦. શબ્દપરિણામ.

[—સ્થા. ૭૧૩]

૧. જુઓ 'બગવતીસાર' પૃ. ૪૬૫.

૨. જુઓ 'બગવતીસાર' પૃ. ૪૮૪

૩. અહીં ગુરુલુ પરિણામ પણ સમાઈ લેશે. જુઓ 'બગવતીસાર'

પૃ. ૪૮૩. વ્યવહારદિધી વિચાર કરીએ તો પુદ્ગલના ચાર પરિણામ છે —
ગુરુ, લુ, ગુરુલુ અને અગુરુલુ.

પુદ્ગલના પરિણામ જાવીસ પ્રકારના છે —

વર્ણપરિણામ

૧ કૃષ્ણવર્ણ પરિણામ, ૨ નીલવર્ણ પરિણામ,
૩ લોહિતવર્ણ પરિણામ, ૪ હરિદ્રાવર્ણ પરિણામ,
૫ શુક્રવર્ણ પરિણામ,

ગંધપરિણામ

૬ મુગલિગન્ધ પરિણામ, ૭ દુગલિગન્ધ પરિણામ,

રસપરિણામ

૮ તિક્તગ્ન પરિણામ, ૯ કટુકરસ પરિણામ,
૧૦ કષાયગ્ન પરિણામ, ૧૧ અમ્લકરસ પરિણામ,
૧૨ મધુરગ્ન પરિણામ,

સ્પર્શપરિણામ^૧

૧૩ કઠિન-સ્પર્શ પરિણામ, ૧૪ મૃદુસ્પર્શ પરિણામ,
૧૫ ગુરુસ્પર્શ પરિણામ, ૧૬ લઘુસ્પર્શ પરિણામ, ૧૭
શીતસ્પર્શ પરિણામ, ૧૮ ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણામ, ૧૯
સ્નિગ્ધ-સ્પર્શ પરિણામ, ૨૦ સ્પર્શસ્પર્શ પરિણામ,

૨૧ અગુરુલઘુસ્પર્શ પરિણામ, ૨૨ ગુરુલઘુસ્પર્શ
પરિણામ

[—સમ ૨૨]

મસ્થાન માત છે^૨—

૧ દીર્ઘ, ૨ હ્રસ્વ ૩ વૃત્ત (ગોળ કેપિયા જેવો),

૧. અને અગુરુલઘુ સ્પર્શપરિણામ અને ગુરુલઘુ એ બન્નેમાં
સ્પર્શપરિણામ જેવો સમ્બંધ છે છતાં સ્પર્શપરિણામ આપના જ ગાણ્ય છે તેથી
તેમનો અહીં સમાવેશ નથી કર્યો

૨ આ સ્થાનો પુદ્ગલના સમજવા પુદ્ગલના સ્થાનપરિણામ
બાબતીસાર માં પાંચ અને ૩ પ્રકારના ઉપમેદો સાથે બતાવ્યા છે નુઓ

૪ ત્ર્યશ (ત્રિકોણ), ૫ ચતુરસ્ર (ચોખ્ખણ), ૬ પૃથુલ,
૭ પશ્ચિમી (કડા જેવું ગોળ)

[—સ્થાન ૫૪૮]

(૪) ચલન-પ્રતિઘાત

અચિન્ત્ય^૧ પુદ્ગલ ત્રણ કારણે ચલિત થાય —

૧ આહારમા લેવાય તો,

૨ વૈક્રિયમા લેવામા આવે તો,

૩ એકસ્થાનથી બીજે સ્થાને સક્રમણ થાય તો

[—સ્થાન ૧૩૮]

અચિન્ત્ય પુદ્ગલ દશ કારણે ચલિત થાય —

૧ આહારમા લેવાય તો, ૨ પરિણમન થાય તો,

૩ ઉન્ન્યામ વખતે, ૪ નિશ્વાસ વખતે, ૫ વેદના વખતે,

૬ નિર્જગ વખતે, ૭ વૈક્રિય વખતે, ૮ પરિશ્રાવણા

વખતે, ૯ ચક્ષાવિષ્ટ થઈ, ૧૦ વાયુપ્રેગિત થઈ

[—સ્થાન ૭૦૭]

પુદ્ગલપ્રતિઘાત ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧ પરમાણુ પુદ્ગલ સાથે બીજો પુદ્ગલ ભટકાઈ
નથ તો પ્રતિઘાત પામે,

૨ સ્પર્શતાને કારણે પ્રતિઘાત પામે,

૩ લોકાન્તે પહોંચી પ્રતિઘાત પામે

[—સ્થાન ૧૧]

(૫) મંઘાત અને ભેદ આદિ

જે પ્રકારે પુદ્ગલો મંઘાતને પામે —

૧ સ્વયં ન વાતને પામે છે,

૨ પૃથ્વી મંઘાતને પામે છે

૧ ઊન્ન — ખડગાદિથી ઉન્નમેતો તો સ્વસ્થાનથી ચલિત થાય જ
૭ ૫૪ અને નહીં ઉન્નમેતો વિશેની વાત છે

જે પ્રકારે પુદ્ગલ ભેદને પામે છે—

૧. સ્વયં પુદ્ગલો ભેદાય છે; ૨. પરથી પુદ્ગલો ભેદાય છે.

તેવી જ રીતે પરિચાતન, પરિપતન અને વિદ્વંસને પણ જે રીતે જ પામે છે.

[—આંગ ૮૨]

પ્રદેશ^૧ એક છે, પરમાણુ એક છે

[—આંગ ૪૫]

ત્રણ અરહેલ છે—

૧. અમય; ૨. પ્રદેશ; ૩. પરમાણુ

તેવી જ રીતે એ ત્રણે અભેદ, અદાશ, અગ્રાશ, અનર્થ^૨, અમધ્ય, અપ્રદેશી, અને અવિભાજ્ય છે.

[—આંગ ૧૬૫]

(૬) પુદ્ગલ વર્ગણાઓ^૨

૧

[૧. ૬૦૫]

૧. પરમાણુ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે,
૨. દ્વિપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે,
૩. ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે,
૪. ચતુ પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૫. પંચપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે,
૬. ષટ્પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે,

૧. આ પુદ્ગલનો જ હોય એમ નથી, પણ પ્રગમથી અત્રી પરમાણુ સાથે મૂક્યો છે.

૨. 'ભગવતીનાર' ૫ ૫૦૬

૭. સપ્તપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૮. અષ્ટપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૯. નવપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૧૦. દશ પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે,
૧૧. સંખ્યાત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૧૨. અસંખ્યાત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૧૩. અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે.

[૨. ક્ષેત્ર]

૧. એક પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલની વર્ગણા^૧ એક છે;
- ૨-૧૨. બે પ્રદેશમાં રહેલા યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશ-માં રહેલા પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે.^૨

[૩. ક્ષણ]

૧. એક સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે.
- ૨-૧૨. બે સમયની સ્થિતિવાળાં યાવત્ અસંખ્યાત-સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે.^૩

૧. અહીં ઉપર્યુક્ત ૧૨માણ્ય પુદ્ગલથી માત્ર અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલની તેર પ્રકારની વર્ગણા સમજવી. પુદ્ગલનો એવો અભાવ છે કે તેનો અનન્ત પ્રદેશી રૂકથ હોય તો પણ તે એક પ્રદેશમાં સમાઈ શકે.

૨ અનન્ત પ્રદેશો લોકાકાશમાં સંભવતા જ નથી પુદ્ગલો ધર્માગ્નિનાય વિના ગતિ કરી શકતા નથી, અને ધર્માસ્તિકાચ માત્ર લોકાકાશમાં જ છે, તેથી તેની અવગણના લોકાકાશમાં જ સંભવે, એટલે અનન્ત પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલોની વર્ગણાનું વર્જન છે.

૩. અહીં પુદ્ગલો ૧૨માણ્યરૂપે કે એકથી અસંખ્યાત સુધી પ્રદેશમાં સ્થિતિ કરનારૂપે કે એક ગુણિત્વાળા આદિ રૂપે જોટલો સમય સ્ટી શકે, તેના વિકલ્પો ગણાવ્યા છે. અનન્ત સમય સુધી ઉપર્યુક્ત રૂપે પુદ્ગલને ગહેવાનો સંભવ જ નથી, માટે તે વિકલ્પ નથી ગણ્યો.

[૩ ભાવ]

૧. એક ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે.

૨-૧૩. ભેગુણ કૃષ્ણ યાવત્ અનંત ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે.

તેવી રીતે બાદીના વર્ણુ તથા ગંધ, રસ, સ્પર્શ વિષેની અનન્ત ગુણ સુધીની વર્ગણાઓ પણ સમજી લેવી.

[વર્ણુ ૫+ગંધ+૨+રસ ૫+સ્પર્શ ૮=૨૦;
૨૦x૧૩ કૃષ્ણાવર્ણાદિ એક. એકની=૨૬૦.]

૨

[૧ દ્રવ્ય]

૧. જઘન્યપ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા;

૨. ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા;

૩. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા.

[૨. ક્ષેત્ર]

૧. જઘન્ય પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા;

૨. ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા;

૩. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા.

[૩. કાચ]

૧. જઘન્યસ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા;

૨. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા;

૩. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા.

[૪. ભાવ]

૧. જઘન્યગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા;

૨. ઉત્કૃષ્ટ ગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા;

૩. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ ૪, ગંધ ૨, રસ ૫,
તથા સ્પર્શ ૮ વિષે પણ સમજી લેવું
[કૃષ્ણાદિ ૨૦ x ૩ વર્ગણા = ૬૦.]

૩

[૧. ક્ષેત્ર]

૧. એક પ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલો અનંત છે.

[૨. કાલ]

૨. એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અનંત છે.

[૩. ભાવ]

૩-૨૨. એક ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલો અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ
વિષે પણ સમજી લેવું.

[—સ્થા ૫૧]

૪

[૧. દ્રવ્ય]

૧. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[૨. ક્ષેત્ર]

૨. દ્વિપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે.

[૩. કાલ]

૩. દ્વિસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[૪. ભાવ]

૪-૨૩. દ્વિગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શનું
સમજી લેવું.

[—સ્થા ૧૧૮]

૫

[દ્રવ્ય]

૧. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. ત્રિપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે.

[કાલ]

૩. ત્રિસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[ભાવ]

૪-૨૩. ત્રિગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે ખાકીના વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ
વિષે પણ સમજી લેવું.

[—સ્થાન ૨૩૪]

૬

[દ્રવ્ય]

૧. ચતુઃપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. ચતુઃપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે.

[કાલ]

૩. ચતુઃસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[ભાવ]

૪-૨૩. ચતુર્ગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે ખાકીના વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ
વિષે સમજી લેવું.

[—સ્થાન ૩૮૮]

૭.

[દ્રવ્ય]

૧. પંચપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. પંચપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે.

[કાલ]

૩. પંચસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[ભાવ]

૪-૨૩. પંચગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજ લેવું.

[—સ્થાન ૪૭૪]

૮.

[દ્રવ્ય]

૧. પદ્મપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. પદ્મપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે.

[કાલ]

૩. પદ્મસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[ભાવ]

૪-૨૩. પદ્મગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજ લેવું.

[—સ્થાન ૫૪૦]

૯

[૬૦૫]

૧. સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. સપ્તપ્રદેશાવગાદી પુદ્ગલ અનંત

[કાલ]

૩. સપ્તસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪-૨૩. સપ્તગુણુદૃષ્ટ્ય પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ
વિષે સમજ લેવું.

[—સ્થાન ૫૧૩]

૧૦

[૬૦૬]

૧. અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે.

[ક્ષેત્ર]

૨. અષ્ટપ્રદેશાવગાદી પુદ્ગલ અનંત છે.

[કાલ]

૩. અષ્ટસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે.

[ભાવ]

૪-૨૩. અષ્ટગુણુદૃષ્ટ્ય પુદ્ગલ અનંત છે.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ
વિષે સમજ લેવું.

[—સ્થાન ૧૧૦]

૧૧

[દ્રવ્ય]

૧ નવપ્રદેશી ન્કધ અનત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ નવપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનત છે

[કાચ]

૩ નવમમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનત છે

[ભાષ]

૪-૨૩ નવગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગધ, ન્મ અને ન્પરા

વિષે નમણ લેવું

[—અધા ૭૦૩]

૧૨

[દ્રવ્ય]

૧ દશપ્રદેશી ન્કધ અનત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ દશપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનત છે

[કાચ]

૩ દશમમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનત છે

[ભાષ]

૪-૨૩ દશગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગધ, ન્મ અને ન્પરા

વિષે નમણ લેવું

[—અધા ૭૦૩]

(૭) શબ્દાદિ

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ;

શુભશબ્દ, અશુભશબ્દ;

મુરુપ, કુરુપ, દીર્ઘ, હ્રસ્વ, ગોળ, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ,
વિસ્તીર્ણ, પરિમંડલ;

કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, હરિદ્ર, શુકલ;

મુરલિગંધ, દુરલિગંધ;

તિક્ત, કેટુક, કષાય, અમ્લ, મધુર;

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ,
અગુરુલઘુ, ગુરુલઘુ;—આ બધાં એક એક છે.

[—સ્થા. ૪૭]

કામગુણ પાંચ છે —

૧. શબ્દ; ૨. રૂપ; ૩. રસ; ૪. ગંધ; ૫. સ્પર્શ.

[—સ્થા. ૩૬૦; —સમ. ૫]

આ પાંચ સ્થાનમાં જીવો આસક્ત થાય છે, રક્ત થાય છે, મૂર્ચ્છિત થાય છે, ગૃદ્ધિવાળા થાય છે, લીન થાય છે અને નાશને પામે છે.

આ પાંચને બરાબર જાણ્યાં ન હોય, તેમને ત્યજ્યાં ન હોય, તો તે જીવને અહિતકર્તા, અશુભકર્તા, અસામર્થ્યકારી, અનિઃશ્રયમકારી અને સંસારકારી થાય છે; પણ જો તે પાંચને બરાબર જાણ્યાં હોય, છોડ્યાં હોય, તો તે હિતકારી થાય ત્ત્રિવિદાથી બને છે.

તે પાંચને ત્યજવાથી મુગ્ધાતિમાં જીવ જાય છે અને ન ત્યજવાથી દુર્ગાતિમાં જાય છે.

[—સ્થા. ૩૨૦]

આત્મા દેશથી અને સર્વથી શબ્દશ્રવણ કરે છે
તેવી જ રીતે એ બન્ને પ્રકારે રૂપદર્શન કરે છે,
જાધને મૂઢે છે, રનાસ્વાદ કરે છે, સ્પર્શનું પ્રતિસંવેદન
કરે છે

[—આ૦ ૮૦]

શબ્દ, રૂપ, રસ, જાધ અને સ્પર્શ બધાં પ્રકારના છે^૧—

૧. આત્ત અને અનાત્ત;
૨. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ,
૩. ઠાન્ત અને અકાંત,
૪. પ્રિય અને અપ્રિય,
૫. મનોનાં અને અમનોનાં,
૬. મન-આમ અને અમનઆમ

[—આ૦ ૮૩]

શબ્દ બે પ્રકારનો છે —

- ૧ ભાષાશબ્દ^૨, ૨ નોભાષાશબ્દ.^૩

(૧) ભાષાશબ્દના બે ભેદ છે —

- ૧ અક્ષરસંજ્ઞા — અક્ષરાદિ વર્ણરૂપ;
- ૨ નોઅક્ષરમજ્ઞા — વર્ણરૂપ નહિ એવી અવ્યક્ત
ભાષા
- ૩ આતોદ્યશબ્દ — પટલાદિનો શબ્દ,
- ૪ નોઆતોદ્ય શબ્દ — વગરપટલાદિનો વ્ય

* આવા જ ભેદો પુદ્ગલના પણ છે — જુઓ પૃ. ૫૩૨

૨ એને ભાષાધર્માસિ નામનું નામકર્મ દોષ છે, તેના ઉદયથી તે
પાતાની સંબંધિયા રહેવા ભાષાધર્મણના પુદ્ગલોને ઘડીને ભાષારૂપે, પરિ-
ભાવે છે, તે ભાષા એટલે કે મનુષ્યની અક્ષરાત્મક વ્યક્તિ, અને જેમા
અક્ષરાદિ વર્ણનો વિવેક નથી તેથી જ્યુ વગેરેની અવ્યક્ત વ્યક્તિ તે
ભાષા જુઓ ભગ. ૫. ૩૬૨, ૩૫૮.

૩ એને નાદી પણ અજ્ઞાનો શબ્દ તે નોભાષા

કુ આતોઘશબ્દના બે લેદ છે —

અ. તત (જે વાદને ચામડું કે તાર બાંધના જા-
તેવા વાદનો શબ્દ^૧);

આ. વિતત (તેથી વિપરીત તે)

(મ.) તતના બે પ્રકાર છે —

૧. ધન (તાંતનો શબ્દ),

૨. શુષિર (વીણા અને ઢાલ વગેરેનો).

(ખ.) વિતતના પણ તે જ બે લેદ છે. (અર્થાત કુમશઃ
ભાણુક અને કાહલનો — ટીકા૦)

કુ નોઆતોઘ શબ્દના બે લેદ છે —

અ. ભૂયણુશબ્દ (નુપૂરાદિનો), આ. નોભૂયણુશબ્દ

(મ) નોભૂયણુ શબ્દના બે લેદ છે —

૧. તાલશબ્દ — તાળીનો શબ્દ,

૨. લત્તિઆશબ્દ — લાતનો શબ્દ

[ઝાલર પણ આનો અર્થ થાય; પણ ઝાલરને વા-
ન ગણવામા આવે, તો તેનો શબ્દ અહીં મમજવો.]

[—સ્થા૦ ૬૧]

શબ્દના દશ લેદ છે —

૧ નિહારી — ઘોષવાળો શબ્દ, જેમકે ઘટનો,

૨. પિલ્લિડમ — ઘોષ વિનાનો—ઢાલ વગેરેનો,

૩. ત્વક્ષ — કાગડા વગેરેનો,

૪. સિન્ન — કોઈ વગેરે રાગથી ભાષામાં તોતડાપદ
આવે છે તે;

૧ સામાન્ય રીતે તો ચામડું લપેળ્યુ દોષ તેવા મુદગ દોન આદિ
જ તન કહેવાય, તાર બાંધવામાં આવેલો દોષ તેવા નાધો વિતન કહેવાય
ઝાલર વગરેનો ઘન કહેવાય, કૂકીને વચાડાય તેવા શબ્દ આદિને શુષિર
કહેવાય પણ ઉપર બે સૌમ્યા જણાવેલા વિશેષ અર્થ સમજવાના છે

૫. જજ્ઞસ્તિ — વીણા વગેરેનો;

૬. દીર્ઘ — મેઘધ્વનિ—અથવા દીર્ઘવણાંશ્રિત;

૭. ઠસ્વ — દૂર ન સંભળાય તેવો અથવા ઠસ્વ વણાંશ્રિત;

૮. પૃથક્ત્વ — અનેક લિન્ન લિન્ન સ્વરોનું અંમિશ્રણ;

૯. કાકણી — કેતલનો સ્વર;

૧૦. કિંકિણીસ્વર — ઘંટડીનો સ્વર.

[—સ્થાન ૭૦૫]

શબ્દોત્પત્તિ બે પ્રકારે છે —

૧. પુદ્ગલોના સંઘાતથી; ૨. પુદ્ગલોના ભેદથી.

[—સ્થાન ૮૧]

રૂપશી આઠ છે.—

૧. કર્કશ; ૨. મૃદુ; ૩. શુરુ; ૪. લઘુ; ૫. શીત;

૬. ઉચ્ચ; ૭. સ્નિગ્ધ; ૮. તેજ્ઞ.

[—સ્થાન ૫૬૬]

૭. યુગસંવત્સરના લેહ :

જે ક્રમે અતી ચદાદિ સવત્સર જણાવ્યા છે, તે જ ક્રમે એક યુગમા ક્રમશઃ વર્ષ આવે છે. ચદ્ર સવત્સર ૨૮૩૬૬ અહોરાત્રનો એક માસ એવા બાર માસે પૂર્ણ થાય છે, એટલે તેના ૩૫૪૬૬ દિવસ થાય. બીજી ચદ્રવર્ષ માં તેટલા જ દિવસનું થાય અને ત્યાર પછી અભિવર્ધિત સવત્સર બેસે તે ૩૧૩૬૬ અહોરાત્રનો એક માસ એવા બાર માસે પૂર્ણ થાય છે એમ બે તેના ૩૮૩૬૬ અહોરાત્ર થાય. ત્યાર પછી ૩૫૪૬૬ દિવસનો ચદ્ર સવત્સર બેસે તે પૂરો થાય એટલે વળી ૩૮૩૬૬ દિવસનો અભિવર્ધિત સવત્સર બેસે તે પૂરો થાય એટલે એક યુગ પૂરો થયો કહેવાય. તેના બધા મળી દિવસો ૧૮૩૦ થાય અભિવર્ધિત સવત્સરમા અધિક માસ આવે છે તેથી તે અભિવર્ધિત કહેવાય છે.

૮ બદ્ધ અને નોબદ્ધ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ :

ગધવાળા પુદ્ગલો જ્યાં નુબી નાકમા જઈને ચોટી જાય નહીં, ત્યાં સુધી ગધ આવે નહીં, તે જ પ્રમાણે પુદ્ગલ શરીરને ચોટી નહીં, ત્યાં સુધી તેની ગીતયતા કે તેની ઉપ્લતાનુ બાન થાય નહિ તે જ પ્રમાણે રસનુ બાન છલ વડે જો રસયુક્ત પદાર્થ છલે ચોટી તે જ થાય આ ત્રણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમત પદાર્થો બદ્ધ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ કહેવાય છે, કારણ તેમા ગરીરના ભાગમા સ્પર્શ અને બદ્ધતા એટલે કે ગાઠતર આલેખ આવશ્યક છે પણ શબ્દ માટે તેમ નથી શબ્દપુદ્ગલનો માત્ર જાન સાથે સ્પર્શ આવશ્યક છે તેનો ગાઠતર આલેખ—બદ્ધતા—આવશ્યક નથી તેથી શબ્દ પુદ્ગલને નોબદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ કહી શકાય આમા નિષેધ બદ્ધતાનો ગણ્યો, સ્પર્શનો નહીં વળી આખના વિષયમત પુદ્ગલો પણ નોબદ્ધ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ કહેવાય, કારણ તે પુદ્ગલનો તો આખ સાથે સ્પર્શ તેમજ ગાઠતર આલેખ આવશ્યક જ નથી ગરણ, આખ દ્વર પડેલા પદાર્થને જોઈ શકે છે આમા નિષેધ સ્પર્શ અને બદ્ધતા એ બન્નેનો છે તેથી તે પણ નોબદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ કહેવાય આ વિભાગ ઇન્દ્રિય વિષયની અપેક્ષાએ કર્યો છે પણ તે જ પ્રમાણે પુદ્ગલોનો જીવ સાથે અને પરસ્પર સ્પર્શ અને બદ્ધતા હોય કે ન હોય તે ચરથી પણ તેમનો બદ્ધ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ અને નોબદ્ધ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ એવા વિભાગ થઈ શકે છે

સ્થાનાંગ — સમવાયાંગ

ખંડ ૩ જે

મણિતાનુયોગ
[ભૂગોળ]

લોક-અલોક

૧. લોક અને અલોકના પ્રકારો

લોક એક, છે.^૧

[—સ્થા ૦ ૫; —સમ ૦ ૧]

અલોક એક છે.

[—સ્થા ૦ ૧, —સમ ૦ ૧.]

પ્ર ૦ — લોક કેને કહેવો ?

ઉ ૦ — જીવ અને અજીવ એ લોક છે.^૨

પ્ર ૦ — લોકમાં અનન્ત શું છે ?

ઉ ૦ — જીવ અને અજીવ.

પ્ર ૦ — લોકમાં શાશ્વત શું છે ?

ઉ ૦ — જીવ અને અજીવ.^૩

[—સ્થા ૦ ૧૦૩]

લોકના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. નામલોક (કોઈ જીવ કે અજીવનું લોક એવું નામ હોય તે);

૨. સ્થાપનાલોક (લોકનું ચિત્ર તે);

૧. ચૌદ રાજ્ય પ્રમાણે લોક વિષે જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં. ૧

૨. પચાસ્તિકાયરૂપ લોક કહેવાય છે. અને પચાસ્તિકાય એ જીવ અને અજીવરૂપ છે તેથી અહીં જીવ અને અજીવને લોક કહ્યો છે.

૩. જીવ અને અજીવને દ્વૈવાર્થિક દૃષ્ટિથી શાશ્વત સમજવા તોષ્ટિ. પર્યાયદૃષ્ટિથી તો તે બંને અશાશ્વત જ છે.

૩ દ્રવ્યયોક (જીવાજીવ દ્રવ્યો)

જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર^૧ છે —

૧ જ્ઞાનયોક, ૨ દર્શનયોક, ૩ ચારિત્રયોક
યોગના ત્રણ પ્રકાર^૨ છે —

૧ ઊર્ધ્વલોક, ૨ અધોલોક, ૩ તિર્યગ્લોક

[—આંગ ૧૫૩]

૨. પરસ્પર વિરોધીનો સમાવેશ

જોડમાં જે કાંઈ છે તેનું વિરોધી પણ છે, જેમ કે —

૧ જીવ અને અજીવ, ૨ ત્રમ અને અત્રાવર, ૩ અયોનિક — સમાગી અને અયોનિક — મિદ્ધ, ૪ આયુષ અને અનાયુષ, ૫ સેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય, ૬ મવેદ અને અવેદ, ૭ મરૂપી અને અરૂપી, ૮ સપુદ્ગલ અને અપુદ્ગલ, ૯ સમારાપન્ન અને અસમારમમાપન્ન, ૧૦ શાશ્વત અને અશાશ્વત, ૧૧ આકાશ અને અનાકાશ, ૧૨ ધર્મ અને અધર્મ, ૧૩ બધ અને મોક્ષ, ૧૪ પુણ્ય અને પાપ, ૧૫ આશ્રવ અને મવ, ૧૬ વેદના અને નિર્જગ

[—આંગ ૫૭-૫૮]

૧ આ ત્રણ જોડો તે સામાન્ય લોગના ન સમજવા પણ ભાવલોકના સમજવા તૃતીય સ્થાન પ્રસ્તુત હોવાથી આ પ્રમાણે ભાવલોકને જુદો પાડી તેના ત્રણ જોડ મ્હણ છે અન્યથા નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ લોગના ચાર જોડ થાય ઔદયિકાદિ ■ ભાવોને ભાવલોક કહેવામાં આવે છે અહીં બતાવેલા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પણ યમાદિના કાચિકાદિ પાત્રોમાં જ અત્યુત હોવાથી તેમને ભાવલોક મ્હણ છે

૨ આ જોડો મેત્રનો ના છે

૩. લોકની સ્થિતિ-વ્યવસ્થા^૧

લોકસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે.—

૧. આકાશ પર વાયુ; ૨. વાયુ પર ઉદધિ; ૩. ઉદધિ પર પૃથ્વી (રત્નપ્રભા આદિ.)

[—સ્થાન ૧૬૩]

લોકસ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે —

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે; ૪. પૃથ્વી પર^૨ ત્રણ અને સ્થાવર જીવો છે.

[—સ્થાન ૧૮૧]

લોકસ્થિતિ છ પ્રકારે છે —

૧-૪. ઉપર પ્રમાણે; ૫. જીવના આધારે અજીવ;^૩
૬. કર્મના આધારે જીવ.^૪

[—સ્થાન ૪૬૮]

લોકસ્થિતિ આઠ પ્રકારે છે.—

૧-૬. ઉપર પ્રમાણે; ૭. અજીવ જીવસંગૃહીત છે;^૫
૮. જીવ કર્મસંગૃહીત છે.^૬

[—સ્થાન ૬૦૦]

૧. બૌદ્ધ માન્યતા અનુસારના (૮૭૦) આ જ શબ્દોના આપી છે.

૨. દેવવિમાનવાળી દેવો વગેરે ત્રણ પ્રાણીઓ પૃથ્વી ઉપર નથી રહેતા સ્થાવર પણ પૃથ્વી પર બાહર ગમજવા નોઈએ; કારણ કે મૂર્ખ સ્થાવર તેના મહાલ લોકમાં છે.

૩. બધા અજીવો જીવને આધારે નથી રહેતા, પણ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો જ રહે છે.

૪. જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આધારે જીવો રહે છે. પ્રાણ જીવો કર્મ વિના નથી હોતા. આ પૃથ્વી ઉપર રહેતા જીવો વિષે આ સમજવું; સિદ્ધ વિષે નહીં.

૫. જીવોએ અજીવનો ન્વીકાર કરેલો છે. અજીવ વિના કોઈ પણ વ્યવહાર જીવથી શક્ય જ નથી.

૬. અર્થાત્ જીવો કર્મથી બદ્ધ છે.

લોકસ્થિતિ દશ પ્રકારે છે —

૧. જીવો વારંવાર મરીને ત્યાંના ત્યાં જ ઉત્પન્ન થાય છે;

૨. જીવો નિરંતર હમેશાં પાપકર્મ કરતા જ રહે છે;

૩. જીવો નિરંતર હમેશાં મોહનીય કર્મ બાંધે છે;

૪. ત્રણે કાળમાં જીવ અજીવ થઈ નથી જતા અને અજીવો જીવ નથી થઈ જતા;

૫. ત્રણે કાળમાં ત્રણ અને સ્થાવર જીવો વિચ્છિન્ન નથી થતા;

૬. ત્રણે કાળમાં એવું નથી થતું કે લોક અલોક બની જાય કે અલોક લોક બની જાય;

૭. ત્રણે કાળમાં એવું નથી બનતું કે લોક અલોકમાં પ્રવેશે કે અલોક લોકમાં પ્રવેશે;

૮. જ્યાં સુધી (જેટલામાં) જીવ છે ત્યાં સુધી (તેટલો) લોક છે અને જ્યાં સુધી લોક છે ત્યાં સુધી જીવો પણ છે;

૯. જેટલામાં જીવ અને પુદ્ગલ ગતિ કરી શકે છે તેટલો લોક છે. જેટલો લોક છે તેટલામાં જીવ અને પુદ્ગલો ગતિ કરી શકે છે;

૧૦. લોકાંતના બધા ભાગમાં ખીજ સૂક્ષ્મના સંયોગ વિનાના પુદ્ગલોને રૂક્ષ કરી નાખવામાં આવે છે જેથી જીવો અને પુદ્ગલો લોક બહાર જઈ શકતા નથી.

[—સ્થાન ૭૦૪]

ચાર કારણે જીવો અને પુદ્ગલો લોકની બહાર જઈ શકતા નથી —

૧. ગતિનો અભાવ^૧; ૨. સહાયકનો અભાવ^૨; ૩. સ્વદા હોવાથી^૩; ૪. લોકસ્વભાવને કારણે.^૪

[—સ્થા ૩૩૭]

૪. વિવિધ

આર અસ્તિકાયથી લોક સ્પૃષ્ટ-વ્યાપ્ત છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય; ૨. અધર્માસ્તિકાય; ૩. છવાસ્તિકાય; ૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય.

આર ઉત્પન્ન થતી બાહરકાયથી લોક સ્પૃષ્ટ છે —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અગ્નિકાય; ૩. વાયુકાય; ૪. વનસ્પતિકાય.

[—સ્થા ૩૩૩]

અધોલોકમાં પાંચ બાહર છે —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અગ્નિકાય; ૩. વાયુકાય; ૪. વનસ્પતિકાય. ૫. સ્થૂલ ત્રણ પ્રાણ.

ઉર્ધ્વલોકમાં પણ તે જ પાંચ બાહર છે.

તિર્યંગલોકમાં પાંચ બાહર છે —

૧. એકેન્દ્રિય; ૨. દ્વીન્દ્રિય; ૩. ત્રીન્દ્રિય; ૪. ચતુરિન્દ્રિય; ૫. પંચેન્દ્રિય.

[—સ્થા ૪૪૪]

૧. જીવ અને પુદ્ગલનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તેઓ લોકની બહાર અલોકમાં ગતિ કરી શકતા જ નથી.

૨. જીવ અને પુદ્ગલનો ગતિસ્વભાવ છે હતા તે ધર્માસ્તિકાયની સહાયથી ગતિ કરે છે. લોક બહાર ધર્માસ્તિકાય નથી એટલે સહાયક ન મળવાથી ગતિ થતી નથી.

૩. લોકોને જઈને પુદ્ગલો એટલા બધા જુદા થઈ જાય છે કે તે આગળ ગમન કરી શકતા નથી. જીવ પણ કઈ પુદ્ગલ સહિત હોવાથી ગતિ કરી શકે નહિ.

૪. લોકની મર્યાદા જ એ છે કે તેની અંદર જ ગતિ શક્ય બને.

અધોલોકમાં પાંચ મહાનરક છે —

૧. કાલ; ૨. મહાકાલ; ૩. રૌરવ; ૪. મહારૌરવ;
૫. અપ્રતિષ્ઠાન.

ઉર્ધ્વલોકમાં પાંચ મહાવિમાન છે —

૧. વિજય; ૨. વૈજયંત; ૩. જયંત; ૪. અપરાજિત;
૫. સર્વાર્થસિદ્ધ.

[—સ્થા ૧૫૧]

અધોલોકમાં પાંચ મહાનરક છે —

૧. કાલ; ૨. મહાકાલ; ૩. રૌરવ ૪. મહારૌરવ
૫. અપ્રતિષ્ઠાન.

ઉર્ધ્વ લોકમાં પાંચ મહાવિમાન છે —

૧. વિજય; ૨. વૈજયંત; ૩. જયંત; ૪. અપરાજિત;
૫. સર્વાર્થસિદ્ધ.

[—સ્થા ૧૫૧]

ઉર્ધ્વલોકમાં અધોલોકમાં અને તિર્યગ્લોકમાં જે શરીરવાળા (જે ભવમાં પ્રાપ્ત થતા શરીરવાળા) જીવો ચાર છે.

૧. પૃથ્વીકાયિક; ૨. અપ્કાયિક; ૩. વનસ્પતિકાયિક;
૪. સ્ફૂલ્લવ્રક્ષકાયિક (અહીં પંચેન્દ્રિય મમજવા).

[—સ્થા ૩૨૬]

અધોલોકમાં ચારથી અધિકાર થાય છે —

૧. નરક;^૧ ૨. નારકો;^૨ ૩. પાપકર્મ;^૩ ૪. અગુણ પુદ્ગલ^૪.

૧. આ જન્મે મૂલ્કરૂપ દોષથી અધોડું કરે જ.

૨. જ્ઞાનાવરણ, મિથ્યાત્વ જે બધા કર્મપુદ્ગલો અજ્ઞાન રૂપી વાતાવરણ કરે છે.

૩. અગુણપુદ્ગલો અધિકારરૂપે પરિણમે છે તે.

તીરછા લોકમાં ચારથી પ્રકાશ થાય છે —

૧. ચંદ્રો; ૨. સૂર્યો; ૩. મણિ; ૪ ન્યોતિ — અગ્નિ.

બિર્ધ લોકમાં ચારથી પ્રકાશ થાય છે —

૧ દેવો; ૨. દેવીઓ; ૩. વિમાન; ૪. આભરણ.

આ ત્રણ મહાન છે —

૧. જળદ્વીપના પર્વતોમાં મેરુ;

૨ મમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ;

૩. કલ્પોમાં પ્રહલોક.

[—આ. ૧૦૫]

ચારે દિશા અને વિદિશાની અપેક્ષાએ આ ત્રણ મમપ્રમાણ છે —

(૧) ૧. અપ્રતિષ્ઠાન નરક,^૨ ૨ જળદ્વીપ; ૩ સર્વાર્થ-
સિદ્ધમહાવિમાન

(૨) ૧. સીમન્તક નરક,^૩ ૨ મમયક્ષેત્ર — મનુષ્યલોક;
૩. ઈષ્ટપ્રાગ્ભાગ પૃથ્વી.

[—આ. ૧૪૮]

૧ અનુસરમા આમા પ્રમા, આલોક, અરશાસ પ્રત્યાન — એ પ્રત્યેકના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે — તે આ ૦ ચંદ્ર, ૦ સૂર્ય, ૩ અગ્નિ, ૪. પ્રજ્ઞા (—અનુસર ૦ ૪ ૦૪૦—૧૪૫)

૨. આ પ્રથમના ત્રણને વિસ્તાર લાખ લાખ યોજન છે સાતમી નરકમાં પાંચ નરકાવાસ છે, તેમાંનો વચ્ચેનો નરકાવાસ અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ છે. બધા દ્વીપ અને સમુદ્રોની વચ્ચે આલેલો દ્વીપ જળદ્વીપ છે અને પાંચ અનુસરવિમાનમાનુ વચ્ચે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન છે.

૩ આ ત્રણેનું પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન છે પ્રથમ નરકના પ્રથમ પ્રસ્તરમાં સીમન્તક નરકાવાસ છે જળદ્વીપથી માગ પુષ્કરવરાર્ધદ્વીપ મુધીનું ક્ષેત્ર મનુષ્યક્ષેત્ર છે અને સિદ્ધગિયાનું જ બીજું નામ ઈષ્ટપ્રાગ્ભાગ પૃથ્વી છે.

લોકમા આ ચાઠ મમત્રમાણુ છે —

(૧) ૧ અપ્રતિષ્ઠાન નરક,^૧ ૨ જળૂદીપ, ૩ પાલક
યાન વિમાન^૨ ૪ મર્વાર્થમિદ્ધ મહાવિમાન

(૨) ૧ સીમન્તાડ નરક,^૩ ૨ મમયક્ષેત્ર — મનુષ્યલોક,
૩ ઉદુવિમાન^૪ ૪ ધૃતિપ્રાગ્ભાગ પૃથ્વી,

[—સ્થા. ૩૨૮]

અર્ધાલાકમા રહેનારી આઠ દિશાકુમારી મહત્તરિકાઓ

છે —

૧ ભોગકગ, ૨ ભોગવતી, ૩ સુભોગા ૪ ભોગ
માલિની, ૫ સુવત્મા, ૬ વત્સમિત્રા, ૭ વાગ્ધિષ્ણા, ૮
બલાહકા

જાધ્વાલાકમા રહેનારી આઠ દિશાકુમારી મહત્તરિકાઓ

છે —

૧ મેઘકરા, ૨ મેઘવતી, ૩ સુમેઘા, ૪ મેઘ
માલિની, ૫ તોયધારા, ૬ વિચિત્રા, ૭ પુષ્પમાલા, ૮
અનિદિતા

[—સ્થા. ૧૪૩]

પૃથ્વી આઠ છે —

—

૧-૭ ગ્લનપ્રભા — તમતમા, ૮ ધૃતિપ્રાગભારા

ધૃતિપ્રાગભાગ પૃથ્વીનો આઠ યોજન જેટલો મધ્ય
ભાગ ૮ યોજન જાડો છે — —

૧ આ પ્રથમના ચાર એક લાખયોજન વિસ્તૃત ■

૨ સૌધર્મના હન્દ માટે પાલક નામના દેવે બનાવેલુ વિમાન આ
વિમાન સાથેત નથી

૩ આ ચારનુ માપ સરખુ ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણુ છે

૪ આ વિમાન સૌધર્મના પ્રથમ પ્રગ્તરમા આવેલુ છે

ધર્મપ્રાગ્ભારાનાં નામ આઠ છે —

૧. ધર્મપ્રા; ૨. ધર્મપ્રાગ્ભારા; ૩. તનુ; ૪. તનુ તનુ;
૫. સિદ્ધિ; ૬. સિદ્ધાલય; ૭. મુક્તિ; ૮. મુક્તાલય.

[—સ્થા ૬૪૮]

પ્રત્યેક પૃથ્વી બધી તરફથી ત્રણ વલયથી ઘેરાયેલી છે —

૧. ઘનોદધિવલય; ૨. ઘનવાતવલય; ૩. તનુવાતવલય.

[—સ્થા ૨૨૪]

બધા ઘનોદધિ ૨૦ હજાર યોજન વિસ્તૃત છે.

[—સમ ૨૦]

જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અતિનિકૃષ્ટ છ મહાનરક છે —

૧. લોહ; ૨. લોહક; ૩. ઉદ્દૃઢ; ૪. નિદ્દૃઢ; ૫. જરત;
૬. પર્જરત.

ચોથી પ્રકંપ્રભા પૃથ્વીમાં છ અતિનિકૃષ્ટ મહાનરક છે —

૧. આર; ૨. વાર; ૩. માર; ૪. રૌર; ૫. રૌરવ;
૬. ખાઠખઠ.

[—સ્થા ૫૧૫]

પૃથ્વીના એક ભાગમાં ધરતીકંપનાં ત્રણ કારણો છે —

૧. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે સ્થૂલ પુદ્ગલો પડે તો;
૨. કોઈ મહેશ નામનો મહોરગ પૃથ્વી નીચે દૂદાદૂદ કરે તો;
૩. નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમારનું પૃથ્વી નીચે યુદ્ધ થાય તો.

આખી પૃથ્વીમાં ધરતીકંપનાં ત્રણ કારણો છે^૧ —

૧. પૃથ્વી નીચેનો ઘનવાત વ્યાકુલ થાય અને તેથી ઘનોદધિ સમુદ્રમાં તોફાન મચે;
૨. કોઈ મહેશ નામનો મહોરગ દેવ પોતાનું સામર્થ્ય કોઈ શ્રમણપ્રાણીને દેખાડવા માટે પૃથ્વીને ચલિત કરે;
૩. દેવાસુર સંગ્રામ થાય તો.

[—સ્થા. ૧૯૮]

ત્રણ સમુદ્રોનું પાણી કુદરતી પાણી જેવું સ્વાદવાળું છે —

૧. કાલોદ; ૨. પુષ્કરોદ; ૩. સ્વયંભૂરમણ.
- એ જ ત્રણ સમુદ્રમાં માછલાં અને કાચબાની ઝાહુલતા છે.

[—સ્થા. ૧૪૯]

આ ચાર સમુદ્ર જુદા જુદા રસવાળા છે —

૧. લવણોદ (ખારું પાણી);
૨. વરુણોદ (મદિરા જેવું માદક પાણી);
૩. ક્ષીરોદ (દૂધ જેવું પાણી);
૪. ધૃતોદ (ધી જેવું પાણી).

[—સ્થા. ૩૮૪]

મગધના યોજનનું પરિમાણ ૮ હજાર ધનુષ્ય છે.

[—સ્થા. ૧૩૪]

જંબુદ્વીપના ગણિતમાં કલા એટલે યોજનનો ૧૯મો ભાગ.

[—સમ. ૧૯]

૧. ધરતીકંપની બીજી માન્યતા માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ

ટિપ્પણ

૧ ચૌદ રજ્જુપ્રમાણલોક :—

ચૌદરજ્જુ પ્રમાણ લોક છે અધોલોચની માને નરક એકેક રજ્જુ પ્રમાણ છે પ્રથમ નરકના ઉપરના છેડાથી સૌધર્મયુગમ સુધીમા એક રજ્જુ થાય છે તેની ઉપર સનતક્રમાર અને માહેન્દ્ર કંપ એક રજ્જુ રોકે છે તેની ઉપર બ્રહ્મ અને તેની ઉપર લાતક એ બે મળીને એ રજ્જુ પ્રમાણમા છે તેની ઉપર નહાશુક અને તેની ઉપર સહઆર એ બે મળીને એક રજ્જુ પ્રમાણ છે, તેની ઉપર જોડાલોડ આવેલા આનત અને પ્રાણત અને તેની ઉપર જોડાલોડ આવેલા આરણ અને અવ્યુત—એ ચાર મળી એક રજ્જુપ્રમાણમા છે ત્યાર પછી ઉપરાઉપર આવેલા નવ ક્રૌંચક એક રજ્જુ રોકે છે તેની ઉપર આવેલા પાંચ અનુસર અને તેની ઉપર આવેલા સિદ્ધશિક્ષા એ સર્વ મળી એક રજ્જુ રોકે છે આ સર્વ મળી ચૌદ રજ્જુ થાય છે લોકનો આકાર વૈરાળ સ્થાને છે, એટલે કે બન્ને હાથોને કેડ પર રાખી બન્ને બન્ને પગને પહોળા કરી બિલેલા પુરુષના આકાર જેવો ■ તેના ત્રણ ભાગ છે અધોલોક, તિર્થંજ્યોક અથવા મધ્યલોક અને ઉર્ધ્વલોક અધોલોકમા નરકો છે, મધ્યમા કીપ સમુદ્રો છે અને ઉર્ધ્વમા દેવના વિમાનો તથા સિદ્ધશિક્ષા છે

જેન શાસ્ત્રોમા જેમ છવ અને અછવને જ લોક કહ્યા છે, તેમ અગ્રુતરમા લોક અનત છે કે સાત છે એવા પ્રશ્નના જવાબને ટાળીને ભગવાન બુદ્ધે માત્ર એટલું કહ્યું કે પાંચ કામગુણ—રૂપ રસાદિ એ જ—લોક છે અને કહ્યું કે જે મનુષ્ય એ પાંચ કામને ત્યાગે છે તે લોકના અતી પહોંચી ત્યાં જ વિચરે છે—ઇત્યાદિ [—અગ્રુતર ૦ ૮ ૩૮]

૨ ધરતીક પ બાજત બૌદ્ધ માન્યતા—

બુદ્ધ પના અગ્રુતરમા આઠ કારણ ગણાવ્યા છે તે આ—૧ પૃથ્વી નીચેના મહાવાયુના વાવાથી પાણી નિપિત થાય છે અને તેથી નેના પર રહેલી પૃથ્વી નિપિત થાય છે,

૨ ટાઈ અમણ બ્રાહ્મણ પોતાની ઋક્ષિતા બળ વડે પૃથ્વી બાનનાને બાવે તેથી

૩ જ્યારે બોધિસત્વ માતાના ગર્ભમા આવે ત્યારે,

૪. જ્યારે બોધિસત્ત્વ માતાની દુષ્ક્રિયાથી બહાર આવે;
૫. જ્યારે તથાગતને અનુત્તર જ્ઞાનલાભ થાય;
૬. જ્યારે તથાગત ધર્મચક્ર પ્રવર્તવે;
૭. જ્યારે તથાગત આયુષ્યરેકારનો નાશ કરે;
૮. જ્યારે તથાગત નિર્વાણલાભ કરે.

[—અંગુત્તર ૮. ૭૦]

૨

દ્વીપસમુદ્રાધિકાર

૧. જંબૂદ્વીપ^૧

બધા દ્વીપ અને સમુદ્રોની વચ્ચે ગોળાકારે જંબૂદ્વીપ આવેલો છે. તેનો વ્યાસ એક લાખ ચોજન અને પરિધિ ૩૧૬,૨૨૭ ચોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩૧ આંગળથી કાંઈક વધારે છે.

[—સ્થાન ૫૨; —સમ ૧, ૧૨૪]

બધા દ્વીપ—સમુદ્રો વચ્ચે ચોજન, જમીનમાં હોય સમજવા.

[—સ્થાન ૭૭૪]

(૧) વૃક્ષ

જંબૂદ્વીપમાં દર્શનીય બે મહાન વૃક્ષો છે —

૧. દેવકુરુમાં શાલ્મલીવૃક્ષ;
૨. ઉત્તરકુરુમાં મુદર્યાન નામનું જંબૂવૃક્ષ^૨.

૧. જુઓ પ્રકરણને અને દિશા નં. ૧.

૨. જ્યાં રક્ષના નામ વચ્ચેથી જ આ દ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ પડેલું છે.

આ બંને વૃક્ષો આઠ યોજન ઊંચાં છે. તેમના મધ્ય-ભાગનો વિસ્તાર આઠ યોજન છે. અને સર્વપરિમાણ આઠ યોજનથી કાંઈક વધારે છે.

શાલ્મલી વૃક્ષમાં ગરુડદેવ અને જંબૂવૃક્ષમાં જંબૂ-દ્વીપનો અધિપતિ અનાદત દેવ રહે છે. તે બંને દેવો નદિમાં ન અને પલ્લોપમ સ્થિતિવાળા છે.

[—સ્થા. ૮૬; ૬૩૫, —સમ. ૮]

(૨) જગતી

જંબૂદ્વીપની જગતી^૧ (ફરતો કિલ્લો) આઠ યોજન ઊંચી છે. તે મધ્યભાગમાં આઠ યોજન પહોળી છે.

[—સમ. ૮, —સ્થા. ૬૪૨]

જંબૂદ્વીપની વેદિકા એ ગાઉ ઊંચી છે.

[—સ્થા. ૬૧]

જંબૂદ્વીપની વેદિકા ૧૨ યોજન પહોળી મૂળમાં છે.

[—સમ. ૧૨]

બધા દ્વીપ અને સમુદ્રની વેદિકા ૧૨ યોજન પહોળી છે.^૨

[—સ્થા. ૬૩]

જંબૂદ્વીપને (જગતીમાં) ચાર દાર છે—

૧. વિજય (પૂર્વમાં); ૨. વૈજયંત (દક્ષિણમાં);
૩. જયંત (પશ્ચિમમાં); ૪. અપરાન્તિત (ઉત્તરમાં).

તે દારો આઠ યોજન ઊંચાં અને ચાર યોજન પહોળાં છે; અને તેમની બારસાળની સીંત એકએક ગાઉની

૧. બુદ્ધો પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાંત નં. ૨.

૨. વેદિકા ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી છે. યદુ તે ને જગતીમાં છે તો જગતી ૧૨ યોજન મૂળમાં પહોળી હોવાથી વેદિકાને પણ મૂળમાં ૧૨ યોજન પહોળી કહી છે.

છે તે દ્વારો મમાનાન્તરે આવેલાં છે અને એક દ્વારથી બીજુ દ્વાર ૭૯,૦૦૦ ચોજનથી કાંઈક વધારે છેદુ છે તે દ્વારોમા પથ્થોપમ સ્થિતિવાળા તે તે દ્વારના નામવાળા ચાઠ દેવો વસે છે

[—સમ૦ ૭૬, —સ્થા૦ ૩૦૩, ૬૫૭]

બધા બીપ-સમુદ્રોનાં દ્વારોની ઊંચાઈ આઠ ચોજન છે

[—સ્થા૦ ૬૫૭]

વિજય જાગની પ્રત્યેક બાજુએ નવ લૌમ (નગર) છે

[—સમ૦ ૬]

(૩) મેરુપર્વત

જૂદ્વીપની વચમાં ગોળ મેરુપર્વત આવેલો છે તેના ગોળ નામો છે —

૧ મહા, ૨ મેરુ, ૩ મનોરમ, ૪ સુદર્શન, ૫ નવય પ્રભ, ૬ ગિરિરાજ ૭ રત્નોદય, ૮. પ્રિયદર્શન, ૯ લોકમધ્ય, ૧૦ ભોકનાભિ, ૧૧ અમ્ભ, ૧૨ સૂર્યાવર્ત, ૧૩ સૂર્યાવરણ ૧૪ ઉત્તર ૧૫ દિશાદિ ૧૬ અવતમ

[—સમ૦ ૧૬]

મેરુપર્વત મર્વ મળી એક લાખ ચોજન પ્રમાણુ ઊંચો છે તે ૧૦૦૦ ચોજન ગ્લનપ્રભા પૃથ્વીમા ઊંચો ઉતરેલો છે અને ૯૯,૦૦૦ ચોજન જમીન ઉપર ઊંચો છે. બૃહિન્થાને ૧૦ હજાર ચોજન પાંચો છે ત્યારથી લેમ લેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ પ્રત્યેક ચોજને ચોજનના અગિયારમા

નુજો પ્રકરણને અતિ ગ્રિપ ૧ ન ૦

૨ બીજા ને આ ગોળ નામો ૫૧ પ્રસિદ્ધ છે— ૧ મહા ૨ મેરુ ૩ સુદર્શન, ૪ નવય પ્રભ, ૫ મનોરમ, ૬ ગિરિરાજ, ૭ રત્નોદય, ૮ ગિરિમધ્ય, ૯ લોકમધ્ય, ૧૦ ભોકનાભિ ૧૧ સૂર્યાવર્ત, ૧૨ સૂર્યાવરણ ૧૩ દિશાદિ ૧૪. સૂર્યાવરણ ૧૫ અવતમ ૧૬ નીલમ

ભાગ જેટલો પહોળાઈમાં ઘટતો જાય છે; તેથી ઉપર ૧૦૦૦ ચોજન પહોળો રહે છે.^૧

[—સ્થા. ૭૧૬; સમ. ૧૦, ૧૧, ૧૨૩, ૯૯]

ધરણીતલમાં મેરુપર્વતની પરિધિ ૩૧,૬૨૩ ચોજનથી કાંઈક ન્યૂન છે.

[—સમ. ૩૧]

મેરુપર્વત ઉપર ૪૦ ચોજન જાંચી ગોળ ચૂલિકા છે. તે મૂળમાં બાર ચોજન, મધ્યમાં આઠ ચોજન અને ઉપર ચાર ચોજન પહોળી છે.^૨

[—સમ. ૪૦, ૧૨;—સ્થા. ૩૨૦, ૬૪૦]

મેરુપર્વતના છેડાથી લવણસમુદ્ર સુધીનું અંતર બધી દિશાએ ૪૫ હજાર ચોજન છે.

[—સમ. ૪૫]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી વિજયદ્વાર પશ્ચિમાંત સુધીનું અંતર ૫૫ હજાર ચોજન છે. તે જ પ્રમાણે વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત દ્વાર વિષે સમજવું.

[—સમ. ૫૫]

મેરુપર્વતનું પ્રથમ કાંડ ૬૧,૦૦૦ ચોજન જાંચું છે. અને બીજું કાંડ ૩૮,૦૦૦ ચોજન જાંચું છે.^૩

[—સમ. ૬૧, ૩૮]

૧. ન્યૂઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૪.

૨ મેરુ લાખ ચોજન જાંચો છે. એથી તેની પહોળાઈ ૧૦૦૦ ચોજન છે. તે હજાર ચોજનમાં કીક વચ્ચે આ ચૂલિકા છે. તે વૈદ્યરાજની બનેલી છે. તેના પર એક રાશ્વત ચેત્યજૃહ આવેલું છે. આ ચૂલિકાની આસપાસ બાકીના ૯૮૮ ચોજન જેટલા ભાગમાં ૧૩૬ નામનું વન છે.

૩. સ્વપૂર્ણ મેરુપર્વત લાખ ચોજન છે. અને તેના 'ક્ષેત્રસમાસમન્ય' પ્રમાણે ત્રણ કાંડ મનાય છે પ્રથમ કાંડ એક હજાર ચોજન પ્રમાણ, દ્વિતીય કાંડ ૬૩,૦૦૦ ચોજન પ્રમાણ અને તૃતીયકાંડ ૩૬,૦૦૦ ચોજન પ્રમાણ;

મેરુપર્વતમાં ચાર વન^૧ છે —

૧. ભદ્રશાલ; ૨. નંદનવન; ૩. સૌમનસ; ૪. પંડકવન.

પંડકવનમાં ચાર અલિપેકશિલા^૨ છે —

૧ પાંડુકંબલશિલા; ૨. અતિપાંડુકંબલશિલા; ૩ રક્ત કંબલશિલા; ૪. અતિરક્ત કંબલશિલા.

[—સમ૦ ૩૦૨]

નંદનવનના નીચલા છેડાથી સૌગન્ધિક કાંડના^૩ નીચલા છેડાનું અંતર ૮૫૦૦ યોજન પ્રમાણ છે.

[—સમ૦ ૮૫]

નંદનવનના ઉપરના છેડાથી પંડક વનના નીચેના છેડા સુધીનું અંતર ૬૮,૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે.^૪

[—સમ૦ ૮૮]

પણ આ સૂત્રમાં જમ્બીનની અંદરની ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ મેરુની ઊંચાઈને બાદ કરતા માત્ર બૃહિસ્થાનથી જે તેની ૮૬૦૦૦ યોજન પ્રમાણ ઊંચાઈ છે તેને ગણી છે, અને તેટલા યોજન પ્રમાણ મેરુને જે કાંડમા વિભક્ત કર્યો છે એટલે પ્રથમ કાંડ ૬૧,૦૦૦ યોજન પ્રમાણ અને દ્વિતીયકાંડ ૩૮,૦૦૦ યોજન પ્રમાણ ગણતા સર્વ મળી ૮૯,૦૦૦ યોજન થાય

૧. જમ્બીનમાના હળર યોજન પૂરા થાય એટલે બૃહિસ્થાને ભદ્રશાલ વન આવે છે અને ત્યાંથી ૫૦૦ યોજન ચાલે ત્યાં નંદન વન આવે છે. ત્યાંથી ૬૨,૫૦૦ યોજન જાયે જઈએ ત્યારે સૌમનસવન આવે છે ત્યાંથી ૩૬,૦૦૦ યોજન ઉપર જઈએ એટલે મેરુની ટોચ પર પંડકવન આવે છે

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૫

૩. આ સૌગન્ધિકકાંડ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ ખર કાંડમા આવેલ છે ખરકાંડનાં બધા મળી ૧૬ કાંડ છે તેમા આઠમું સૌગન્ધિકકાંડ છે. પ્રત્યેક કાંડ એક હળર યોજન પ્રમાણ છે, એટલે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૮૦૦૦ યોજન અને ૫૦૦ યોજન મેરુના (કારણ, બૃહિસ્થાનથી નંદનવન ૫૦૦ યોજન ઉપર છે) એમ બધા મળી ૮૫૦૦ યોજન થાય

૪ બૃહિસ્થાનથી ૫૦૦ યોજન ઘેરે નંદનવન છે અને પાછું ત્યાંથી ૫૦૦ યોજન ઊંચાઈ સુધી ચાલું જાય છે. પંડકવન શિખર પર છે તેથી ૬૮,૦૦૦ હળરમાથી એક હળર બાદ કરતા ૮૮,૦૦૦ યોજન અંતર મળી રહે છે.

નંદનવનના પૂર્વાન્તથી પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર તથા ઉત્તરાન્તથી દક્ષિણાન્ત સુધીનું અંતર ૯૯૦૦ યોજન છે.^૧
[—સમ૦ ૯૯]

જંબૂદ્વીપના મેરુના મધ્ય ભાગમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના અને નીચેના ક્ષુદ્ર પ્રતરમાં આઠ રુચક પ્રદેશ છે, જેમને લઈને આ દશ દિશાઓ ગણાય છે^૨—

૧. પૂર્વ; ૨. પૂર્વદક્ષિણ; ૩. દક્ષિણ; ૪. દક્ષિણ-પશ્ચિમ; ૫. પશ્ચિમ; ૬. પશ્ચિમોત્તર; ૭. ઉત્તર; ૮. ઉત્તરપૂર્વ; ૯. ઊર્ધ્વ; ૧૦. અધઃ.

આ દશ દિશાનાં દશ નામ છે —

૧. ઇન્દ્રા; ૨. અગ્નિ; ૩. યમા; ૪. નૈર્ઋતી; ૫. વારુણી; ૬. વાયવ્યા; ૭. સોમા; ૮. ઇશાના; ૯. વિમલા; ૧૦. તમા.
[—સ્થા૦ ૭૨૦]

ધરણીતલમાં રહેલા મેરુપર્વતની મધ્યમાં રહેલ રુચક-નાભિની આરે તરફ મેરુ પાંચ પાંચ હજાર યોજન પ્રમાણ પહોળો છે. (કારણ કે ત્યાં તેનો વિષ્કમ્ભ ૧૦,૦૦૦ યોજન છે. એટલે મધ્ય ભાગથી બધી તરફ પાંચ પાંચ હજાર યોજન પ્રમાણ પહોળો હોય.)

[—સમ૦ ૧૧૮]

૧. જ્યાં નંદનવન આવેલું છે ત્યાં મેરુ ૯૯૫૪૬૬ યોજન પ્રમાણ પહોળો છે. એટલે અહીં સામાન્યપણે ૯૯૦૦ કહ્યા છે એમ સમજવું.

૨. જે ડેહાણે મેરુપર્વત ૧૦,૦૦૦ યોજન પહોળો છે, ત્યાંથી લગભગ દશ યોજન નીચે જઈએ ત્યારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે પ્રતર આવે છે. આ પ્રતરો આખા લોકમાં સૌથી ઓછા પહોળા હોઈ કુલ્લક કહેવાય છે. આ બંને પ્રતરના મધ્યમાં આવેલા ગોરતનાકાર ચાર ચાર પ્રદેશ છે. તે રુચક પ્રદેશ કહેવાય છે. આ પ્રદેશો પરથી જ આઠે દિશાની તથા ત્રિદિશાની કલ્પના કરવામાં આવે છે. તે તિર્થંજ્યોક્તી મધ્યમાં હોવાથી તિર્થંજ્યોક્ત-મધ્ય પણ કહેવાય છે.

(૪) જંબૂદ્વીપના વર્ષો—ક્ષેત્રો^૧

જંબૂદ્વીપમાં આ ગણે ક્ષેત્રો બધી રીતે સમાન માપવાળાં છે —

- (૧) ૧. મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ ભરત^૨;
૨. મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ઐરવત.
- (૨) ૧. મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ હિમવંત;^૩
૨. મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ હિરણ્યવંત.
- (૩) ૧. મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ હરિવર્ષ;^૪
૨. મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ રમ્યજ્વર્ષ.
- (૪) ૧. મેરુપર્વતની પૂર્વે આવેલ પૂર્વવિદેહ;^૫
૨. મેરુપર્વતની પશ્ચિમે આવેલ અપર (પશ્ચિમ) વિદેહ.
- (૫) ૧. મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તર^૬ કુરુ;
૨. મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુ.

[—સ્થા. ૮૧]

ભરત અને ઐરવત એમની પ્રત્યેકની જીવાની^૭ લંબાઈ ૧૪૪૦૧૬૬ યોજન છે.

[—સમ. ૧૪]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૬

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૭.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮

૪. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

૫. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૦.

૬. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૧.

૭. જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાંતે હોવાથી અર્ધચંદ્રાકાર જેવા ભરતની ન્યાં વધારેમા વધારે લંબાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) છે, તે તેની જીવા. તે જ પ્રમાણે

દક્ષિણાર્ધ ભરતની^૧ છવા લવણસમુદ્રમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખી ગણવી અને તે ૯૦૦૦ યોજન લાંબી છે. (૯૭૪૮૬૬ યોજન.)

[—સમ૦ ૧૨૨]

દક્ષિણ ભરતની ધનુઃપૃષ્ઠની^૨ લંબાઈ ૯૮૦૦ યોજનથી કાંઈક ઓછી છે. (૯૬૦૭૬૬ યોજન.)

[—સમ૦ ૯૮]

હિમવંત અને હિરણ્યવંત વર્ષની પ્રત્યેકની બાહ્ય ૬૭૫૫૬૬ યોજન લાંબી છે.^૩

[—સમ૦ ૧૭]

હિમવંત અને હિરણ્યવંત વર્ષની છવા ૩૭૬૭૪૬૬ યોજનથી કાંઈક ઓછી લાંબી છે.

[—સમ૦ ૩૭]

ઔરવત વિષે મમળુ. અર્ધચક્રાકાર ધનુષની દોરી છવા કહેવાય છે. ભરત અને હિમવત પર્વતને જુદા પાડતી લાંબી લીટી તે ભરતની છવા, અને ઔરવત તથા રાખરીને જુદા પાડતી લાંબી લીટી તે ઔરવતની છવા.

૧. દક્ષિણાર્ધ ભરતની છવા એટલે ભરતવર્ષમાં આવેલ દીર્ઘ વૈતાકથ^૪ અને દક્ષિણ ભરતને જુદા પાડનારી લાંબી લીટી (પૂર્વ-પશ્ચિમ) સમજવી.

૨. ગોળ પ્રદાર્થનો જે અતિમ ધનુષના કામઠા જેવો ભાગ તે ધનુ-પૃષ્ઠ કહેવાય છે. ભરતવર્ષના દક્ષિણ અને ઉત્તર એવા જો ભાગ છે. તેમાં લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણ ભરતને જુદા પાડતી જે કામઠાના આકારે લીટી છે, તે દક્ષિણ ભરતનું ધનુ પૃષ્ઠ. એક ગતે તે ૯૭૬૬૬૬ યોજન પણ છે. જુઓ, ‘લઘુલેખસમાસ’ —ગા૦ ૧૯૪

૩ હિમવત અને તેની પૂર્વે આવેલ લવણસમુદ્રને જુદી પાડતી ગોળાકાર લીટી તે હિમવતના પૂર્વદિશાની બાહ્ય. તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની પણ બાહ્ય સમજવી તે જ પ્રમાણે હિરણ્યવત દેવ અને લવણ-સમુદ્રને જુદી પાડનાર લીટીઓ પણ તેની બાહ્ય કહેવાય. આ ચારેનું માપ એકસરખું છે.

હિમવંત-હિરણ્યવંતની જીવાનું ધનુઃપૃષ્ઠ ૩૮૭૪૦૧૬૯
યોજન છે.^૧

[—સમ૦ ૩૮]

હરિવર્ષ અને રમ્યગ્વર્ષની જીવા ૭૩૬૦૧૬૯૭ યોજન
લાંબી છે.

[—સમ૦ ૭૩]

હરિવર્ષ અને રમ્યગ્વર્ષની જીવાનું ધનુઃપૃષ્ઠ
૮૪૦૧૬૧૬૯ યોજન લાંબું છે.

[—સમ૦ ૮૪]

હરિવર્ષ અને રમ્યગ્વર્ષનો વિસ્તાર ૮૦૦૦ યોજનથી
કાંઈક વધારે છે.

[—સમ૦ ૮૦]

મહાવિદેહ વર્ષનો વિષ્કંભ ૩૩,૦૦૦ યોજનથી
કાંઈક વધારે છે.

[—સમ૦ ૩૩]

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની જીવા ૫૩ હજાર યોજનથી
કાંઈક વધારે લાંબી છે.

[—સમ૦ ૫૩]

જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે ત્રણ વર્ષ છે—

૧. ભરત; ૨. હિમવંત; ૩. હરિવર્ષ.

જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે ત્રણ વર્ષ છે—

૧. રમ્યગ્વર્ષ; ૨. હિરણ્યવંત; ૩. ઐરવત.

[—સ્થા૦ ૧૯૭]

૧. હિમવંત અને હિરણ્યવંત એ પ્રત્યેકની જીવાનું માપ ૩૭૬૭૪૧૬૯
યોજન છે. અને તેથી જીવાનું ધનુ પૃષ્ઠ ૭૫૪૦૧૬૯૭ છે.

જંબૂદ્વીપમાં છ વર્ષ છે^૧—

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. હિમવંત; ૪. હિરણ્યવંત
૫. હરિવર્ષ; ૬. રમ્યઞ્વર્ષ.

[—સ્થા ૦ ૫૨૨]

જંબૂદ્વીપમાં સાત વર્ષ છે—

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. હિમવંત; ૪. હિરણ્યવંત;
૫. હરિવર્ષ; ૬. રમ્યઞ્વર્ષ; ૭. મહાવિદેહ.

[—સ્થા ૦ ૫૫૫; —સમ ૦ ૭]

જંબૂદ્વીપમાં દશ ક્ષેત્ર છે—

- ૧-૬. ભરત યાવત્ રમ્યઞ્વર્ષ; ૭. પૂર્વવિદેહ;^૨ ૮. અપરવિદેહ; ૯. દેવકુરુ; ૧૦. ઉત્તરકુરુ.

[—સ્થા ૦ ૭૨૩]

જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર ભાગ છે—

૧. પૂર્વવિદેહ; ૨. અપરવિદેહ; ૩. દેવકુરુ;
૪. ઉત્તરકુરુ.

[—સ્થા ૦ ૩૦૨]

(૫) જંબૂદ્વીપની કર્મ-અકર્મભૂમિ^૩

જંબૂદ્વીપમાં ત્રણ કર્મભૂમિઓ છે—

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. મહાવિદેહ.

[—સ્થા ૦ ૧૮૩]

૧. છઠું સ્થાનક હોવાથી છ વર્ષ કલા છે. જાતમાતું વર્જન ન સમજવું.

૨. એક જ વિદેહક્ષેત્રના આ પૂર્વવિદેહ, અપરવિદેહ, અને દેવકુરુ ત્રણ ઉત્તરકુરુ એવા ચાર ભાગ છે.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે દ્વિષ્ઠ ૧. ૧૨.

૧. વપ્ર; ૨. સુવપ્ર; ૩. મહાવપ્ર; ૪. વપ્રાવતી;
૫. વસ્યુ; ૬. સુવસ્યુ; ૭. ગંધિલ; ૮. ગંધિલાવતી.^૧

જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ ચક્રવર્તી-વિજય છે તે ૨
પ્રમાણે —

૩૨. મહાવિદેહમાં; ૧ ભરત; ૧ ઐરવત. = ૩૪
[—સમ. ૩૪]

(૭) રાજધાનીઓ

જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીત
નદીની ઉત્તરે આઠ રાજધાનીઓ^૨ છે —

૧. ક્ષેમા; ૨. ક્ષેમપુરી; ૩. સિદ્ધા; ૪. સિદ્ધાપુરી
૫. ખડ્ગી; ૬. મંજૂષા; ૭. ઔપધિ; ૮. પૌંડરિકિણી.

એ જ નદીની દક્ષિણે પણ આઠ રાજધાનીઓ^૩ છે —
તે આ —

૧. સુસીમા; ૨. કુંડલા; ૩. અપરાજિતા; ૪. પ્રભંકરા
૫. અંકાવતી; ૬. પદ્માવતી; ૭. શુભા; ૮. રત્નસંઘયા.

મેરુ પર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે
આઠ રાજધાનીઓ^૪ છે તે આ —

૧. અશ્વપુરી; ૨. સિંહપુરા; ૩. મહાપુરા; ૪. વિજયપુરા
૫. અપરાજિતા; ૬. અપરા; ૭. અશોકા; ૮. વીતગ્રોકા.

૧. આમા વર્તમાનમા શ્રીગુણાદુસ્વામી તીર્થ કર વસે છે.

૨. આ આઠે રાજધાનીઓ કમથ પૂર્વેકા કચ્છાદિ આઠ ઉત્તર
દિશાવર્તી ચક્રવર્તી-વિજયોની છે, ને પૂર્વમહાવિદેહમા છે.

૩. આ આઠે રાજધાનીઓ વત્સાદિ આઠ દક્ષિણદિશાવર્તી વિજયોની
છે, ને પૂર્વમહાવિદેહમા છે.

૪. આ આઠે રાજધાનીઓ ખત્તાદિ આઠ દક્ષિણદિશાવર્તી વિજયોની
છે, ને પશ્ચિમ મહાવિદેહમા છે.

એ ૪ નદીની ઉત્તરે પણ આઠ રાજધાનીઓ^૧ છે તે આ—

૧. વિજયા; ૨. વૈજયંતી; ૩. જંચંતી; ૪. અપરાજિતા;
 - ૫ ચક્રપુરા; ૬. ખડ્ગપુરા; ૭. અવધ્યા; ૮. અયોધ્યા.
- [—સ્થા ૧૩૭]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતપર્વમા દશ રાજધાનીઓ^૨ છે તે આ—

૧. ચંપા (અંગદેશની); ૨. મથુરા (સૂર્યમેનની),
 ૩. વારાણસી (કાશીની); ૪. શ્રાવસ્તી (કુણ્ડાલની),
 - ૫ સાકેત-અયોધ્યા (કોશલની); ૬. હસ્તિનાપુર (કુરુની),
 ૭. કાંપિલ્ય (પાંચાલની), ૮. મિથિલા (વિદેહની);
 ૯. કોસાંબી (વત્સની), ૧૦. ગજગૃહ (મજધની).
- [—સ્થા ૭૧૮]

૮. જંબૂદ્વીપના વર્ષધર પર્વતો

જંબૂદ્વીપમાં ગેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિભ્રમણચક્ર ક્રમશઃ આ બે વર્ષધર^૩ પર્વતો આવેલા છે—

૧ આ આઠે રાજધાનીઓ વગર વિજયોની છે, જે પશ્ચિમ મહા વિદેહમાં ઉત્તર દિશામાં આવેલા છે

૨ આ રાજધાનીઓમાં સામાન્ય રીતે સપ્તઓનો પ્રવેશ નિષિદ્ધ છે, ગરલ કે ત્યા મન હોભ કરાવનાર સ્ત્રી વગેરે વસ્તુઓ ધણી હોય એક માસમાં એક વખત પ્રવેશ થાય ત્યાં મુધી ઠીક, પણ જે ત્રણ વાર પ્રવેશ કરે તો દોષ લાગે છે અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે રાજધાનીઓ બધી મળી ૨૬ પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ અહીં દશમરથાન= હોનાથી દશનું મહત્ત્વ છે

૩ ભરત આદિ ક્ષેત્રોને પૃથક્ કરનારા પર્વતો વર્ષધર કહેવાય છે એ જ છે, જે અહીં ગણાવેલા છે જંબૂદ્વીપમાં બધા મળી સાત ક્ષેત્રો છે એ આગળ ગણાવી દીધા છે તેમાં જે ક્ષેત્રની વચ્ચે એક એક વર્ષધર પર્વતો આવેલા છે—જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૬ આ બધા વર્ષધર પર્વતો પૂર્વથી પશ્ચિમ મુધી લાગ્યા છે એટલે કે બધા વર્ષધરોનો પૂર્વાદ અને પશ્ચિમાત લવણસમુદ્ર મુધી છે

- (૧) ૧. ચુલ્લહિમવંત;^૧ ૨. શિખરી.
 (૨) ૧. મહાહિમવંત; ૨ રુક્મી.
 (૩) ૧. નિષધ;^૨ ૨ નીલવંત.

[—સ્થા ૦ ૮૭]

જ'બૂદ્ધીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે^૩ ત્રણ વર્ષધર પર્વતો છે—

૧ ચુલ્લહિમવંત; ૨. મહાહિમવત; ૩ નિષધ

જ'બૂદ્ધીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે^૪ ત્રણ વર્ષધર પર્વતો છે—

૧. નીલવંત, ૨. રુક્મી; ૩. શિખરી.

[—સ્થા ૦ ૧ ૭]

જ'બૂદ્ધીપમાં ૭ વર્ષધર પર્વત છે —

૧ ચુલ્લહિમવત; ૨ મહાહિમવત; ૩ નિષધ;
 ૪. નીલવંત; ૫ રુક્મી; ૬. શિખરી

[—સ્થા ૦ ૫૨૨]

જ'બૂદ્ધીપમાં માત્ર વર્ષધર છે —

૧-૬ ચુલ્લહિમવત યાવત શિખરી, ૭ મંદગ (મેરુ)^૫

[—સ્થા ૦ ૫૫૫, —સમ ૦ ૭]

૧ જુએ પ્રકરણને અંતે દિખણ ન ૧૪

૨ જ'બૂદ્ધીપમાં દક્ષિણાન્તથી ગણતા સર્વ પ્રથમ ચુલ્લહિમવત આવે, પરંતુ મેરુથી દક્ષિણ તરફ ગણીએ, તો નિષધ પ્રથમ આવે

૩ મેરુથી ઉત્તર તરફ ગણતા પ્રથમ નીલવંત આવે, પણ જ'બૂદ્ધીપના ઉત્તરાન્તથી ગણતા સર્વપ્રથમ શિખરી આવે

૪ મેરુ પર્વતને ઉમાગ્વાતી વર્ષધર નથી ગણતા તેમને મતે ૭ જ વર્ષધર પર્વત છે વર્ષધરની વ્યાખ્યા જ્ઞે એવી કહીએ કે, ક્ષેત્રને વિભાજ કરે તે વર્ષધર, તો મેરુને વર્ષધર કહી ન શકાય નારણ, તે તો મદાવિદે

ચુક્કાલિમવંત અને શિખરી વર્ષધરની છવા ૨૪૯૩૨૩૬
યોજનથી ક્રાંધક વધારે લાંબી છે.

[—સમ૦ ૩૪]

નિપધનીલવંત વર્ષધરની છવાની લંબાઈ ૯૪૧૫૬૬૯
યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૧]

મહાલિમવાન અને રુકમી વર્ષધરની છવા ૫૩૯૩૧૬૯
યોજન તથા ધનુઃપૃષ્ઠની છવા ૫૭૨૬૩૬૯ યોજન છે.

[—સમ૦ ૫૩, ૫૭]

અથા ચુક્કાલિમવાન અને શિખરી પર્વતો ૧૦૦ યોજન
ઊંચા અને ૧૦૦ ગાઉ જમીનમાં છે.

[—સમ૦ ૧૦૦]

મહાલિમવાન અને રુકમી વર્ષધરની ઊંચાઈ ૨૦૦
યોજન છે અને તે જમીનમાં ઊંડા ૨૦૦ ગાઉ છે.

[—સમ૦ ૧૦૨]

મહાલિમવાન અને રુકમીની ટોચથી સૌગન્ધિકકાંડ
(રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ કાંધુ આઠમું કાંડ)ના નીચેના
છેડા સુધીનું અંતર ૮૨૦૦ યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૨]

અથા નિપધનીલવંત પર્વતો ૪૦૦ યોજન ઊંચા
અને ૪૦૦ ગાઉ ઊંડા છે.

[—સમ૦ ૧૦૬, અથા ૩૦૨]

—
ઠે તેથી પણ તેને વર્ષધર ન કહી શકાય, કારણ તેમ કહેવા જતા નીં-
વૈતાદ્યોને પણ વર્ષધર કહેવા લેઈએ. તે પણ ભગ્ન અને ઐરવતને બે
ભાગમાં વહેલી નામે છે એટલે આ સૂત્રમાં વર્ષધરનો સામાન્ય અર્થ
એત્રને વિભક્ત કરનાર એવા ન વેના ખીલે જ લેવા લેઈએ.

(૯) જંબૂદ્વીપના વૈતાલ્યપર્વતો^૧

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મંદર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિમાણયુક્ત બે વૃત્તવૈતાલ્ય છે—

૧. હિમવંતમાં શબ્દાપાતી; ૨. હિરણ્યવંતમાં વિકટાપાતી.

એ બન્ને વૃત્તવૈતાલ્યમાં ક્રમશઃ આ બે પદ્યસ્થિતિ-યુક્ત દેવો વસે છે—

૧. સ્વાતિ; ૨. પ્રભાસ.

(૨) જંબૂદ્વીપમાં મંદર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિમાણયુક્ત આ બે વૃત્તવૈતાલ્ય છે—

૧. હરિવર્ષમાં ગંધાપાતી; ૨. રમ્યશ્વર્ષમાં માલ્યવાન.

એ બન્ને વૃત્તવૈતાલ્યમાં પદ્ય સ્થિતિવાળા આ બે દેવો ક્રમશઃ વસે છે—

૧. અરુણ; ૨. પદ્મ.

(૩) જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે બે દીર્ઘવૈતાલ્ય પર્વતો છે—

૧. ભરતમાં; ૨. ઐરવતમાં.

ભરતવર્ષના દીર્ઘવૈતાલ્યમાં ચરખા માપવાળી બે શુદ્ધાઓ છે અને તેમાં બે દેવો રહે છે; તે આ પ્રમાણે—

૧. તમિસ્રામાં કૃતમાલ્યક દેવ; ૨. ખંડપ્રપાતામાં નૃત્તમાલક દેવ.

ઐરવતના વૈતાલ્યમાં પણ એ જ નામની શુદ્ધાઓ છે અને તેમાં એ જ નામના દેવો વસે છે.

[—સ્થા ૮૭]

તમિસ્રા અને ખંડપ્રપાતા શુદ્ધા આઠ યોજન ઊંચી છે.

[—સમ ૧૩૬]

બધી તમિસ્રા અને ખંડપ્રપાતા ગુફા ૫૦ યોજન પહોળી છે.

[—સમ ૫૦]

ચાર વૃત્તવૈતાલય છે તે આ —

૧. શબ્દાપાતી; ૨. વિકટાપાતી; ૩. ગંધાપાતી; ૪. માલ્યવાન.

તેમાં ચાર દેવો પદ્મસ્થિતિવાળા વસે છે તે આ —

૧. સ્વાતિ; ૨. પ્રભાસ; ૩. અરુણ; ૪. પદ્મ.

[—સા ૩૦૨]

જંબુદ્વીપમાં ૩૪ દ્વીર્વૈતાલયો છે.^૨

[—સમ ૩૪]

બધા દ્વીર્વૈતાલયો ૨૫ યોજન ઊંચા અને ૨૫ ગાઉ જમીનમાં હોય છે; અને મૂળમાં ૫૦ યોજન પહોળા છે.

[—સમ ૨૫. ૧૦૦, ૫૦.]

બધા વૃત્તવૈતાલયો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડા, અને મૂળમાં હજાર યોજન પહોળા છે. તે બધે ઠેકાણે સમાન માપવાળા છે, અને પદ્મકાકારવાળા છે.

[—સમ ૧૧૩, —સા ૭૨૨]

બધા વૃત્તવૈતાલયોના ઉપરના શિખરતલથી સૌગન્ધિક કાંદના નીચેના અંત સુધીનું અંતર ૬૦૦૦ યોજન છે.

[—સમ ૬૦]

બધી બાબુની વિદ્યાધરશ્રેણીઓ^૩ દગદશ યોજન વિસ્તાર વાળી છે.

૧. 'લક્ષ્મણસમાસ'માં આ ક્રમથી જુદો ક્રમ છે સ્વાતિ, અરુણ, પદ્મ, પ્રભાસ. જુઓ ગાથા ૧૧૦.

૨. તે આ પ્રમાણે — ૩૨ વિજયોમાના ૩૨ અને એક ભરતમા તથા એક અરવતમા.

૩. આ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ — એટલે વિદ્યાધરના નગરની હારે સમજવી. તે દ્વીર્વૈતાલયજર્જરિતો પર હોય છે અને તે શ્રેણીઓ ઉપર દસ યોજન જઈએ એટલે આબિયોજિકદેવોની શ્રેણીઓ આવે છે.

(૨) તે ૪ પ્રમાણે મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે અને ઉત્તરે પાચ-પાચ વચચકાર પર્વત છે તે આ —

૧. ઉત્તરે

૨. દક્ષિણે

૧ વિદ્યુતપ્રલ,

૧-૪ વદ્યપર્વત — દેવપર્વત,

૨-૫ અઝાપાતી — મુખાવહ

૫ ગધમાદન

[—સ્થા ૧૩૪]

(૧) જબૂદીપમા મેરુપર્વતની પૂર્વમા વહેતી શીતા નદીના બન્ને ઉત્તર દક્ષિણ દિનાગ પર આઠ વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ ચિત્રકૂટ, ૨ પદ્મકૂટ (પ્રજ્ઞકૂટ), ૩ નલિનીકૂટ, ૪ એકશેલ, ૫ ત્રિકૂટ, ૬ વૈશ્રમણ, ૭ અજન, ૮ માતજન

(૨) ૪બૂદીપમા મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને દિનાગ પર આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧ અઝાપાતી, ૨ પદ્મપાતી, ૩ આશીવિષ, ૪ મુખાવહ, ૫ ચદ્રપર્વત ૬ સૂર્યપર્વત, ૭ નાગપર્વત, ૮ દેવપર્વત

[—સ્થા ૧૩૭]

(૧) ૪બૂદીપમા મેરુપર્વતની પૂર્વમા વહેતી શીતા નદીના બન્ને દિનાગ પર દશ વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ માલ્યવાન, ૨ ચિત્રકૂટ, ૩ વિચિત્રકૂટ, ૪ પ્રજ્ઞકૂટ, ૫-૧૦ ચાવત સૌમનસ

૧ પૂર્વોક્ત (૫૦ પટ ૩-૪) સુત્ર ૪૩૪ના બન્ને ઉત્તરદક્ષિણ વચચકારની બંન્ધ તે જ આ સુત્રમા દર્શા છે પણ જની તેમના નામ વિષે માનેદ જણાય ■ પૂર્વોક્ત સુત્રમા વિચિત્રકૂટ નામ નથી આવતું પણ તેને આને એકરૂપ નામ આવે છે વળી આ સુત્રમા દશવિધાર્થ ખમ છે

(૨) જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને કિનારા પર ૧૦ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧-૧૦. વિદ્યુતપ્રભ યાવત્ ગંધમાદન.^૧

[—સ્થા. ૭૬૮]

જંબૂદ્વીપમાં ૨૦૦ કાંચનક^૨ પર્વતો છે.

[—સમ. ૧૦૨]

જાધા કાંચનક પર્વતો શિખર પર ૫૦ યોજન પહોળા અને મૂળમાં ૧૦૦ યોજન પહોળા છે તથા ૧૦૦ યોજન ઊંચા અને ૧૦૦ ગાઉ ઊંડા છે.

[—સમ. ૫૦, ૧૦૦]

જાધા ચમકક પર્વતો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ ઊંડા અને મૂળમાં હજાર યોજન લાંબા-પહોળા છે.

[—સમ. ૧૧૩]

સૌમનસ, ગંધમાદન, વિદ્યુતપ્રભ અને માદ્યવાન આ વક્ષસ્કાર પર્વતો મંદર પર્વતાંતર્થી ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે અને ત્યાં જ ૫૦૦ ગાઉ જમીનમાં ઊંડા છે.

[—સમ. ૧૦૮]

જાધા વક્ષસ્કાર પર્વતો શીતા નદી તથા શીતોદા નદી પાસે તથા મેરુપર્વતના છેડા પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા અને ૫૦૦ ગાઉ ઊંડા છે.

[—સમ. ૧૦૮; —સ્થા. ૪૩૪]

૧. પૂર્વોક્ત સુત્ર ૪૩૪ (૫૦ પ૮૪)ના (૨) પ્રમાણે.

૨. ૫૦ પ૮૫ પર જણાવેલા દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના ૧૦ હરોની બન્ને બાજુએ ૧૦-૧૦ કાંચનક પર્વતો આવેલા છે. એટલે સર્વ મળી ૨૦૦ થાય.

૩. ઉત્તરકુરુમાં નીલવાન વર્ષધરની ઉત્તરે બન્ને કિનારે એકેક હોવાથી આ પર્વતો ચમક કહેવાય છે. મનુષ્યસ્રોતમાં જાધા મળી પાંચ ઉત્તરકુરુના દશ ચમક પર્વતો છે.

ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ હજાર યોજન ઊંચા, હજાર
ગાઉ ઊંડા અને હજાર યોજન મૂળમા લાખા-પહોળા છે
[—સમ૦ ૧૧૩]

(૧૧) જ બૃહદ્રીપમાનાં કૂટો^૧

(૧) મહા પર્વતની દક્ષિણે આવેલ ચુલહિમવાન
પર્વતમા બે^૨ કૂટ છે—

૧ ચુલહિમવાન કૂટ, ૨ વૈશ્રમણ્ય કૂટ

(૨) મહા પર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહાહિમવાન
વર્ષધરમા બે કૂટ છે—

૧ મહાહિમવાન કૂટ, ૨ વૈદ્યુર્ય કૂટ

(૪) મહા પર્વતની દક્ષિણે આવેલ નિપધ વર્ષધરમા
બે કૂટ છે—

૧ નિપધકૂટ, ૨ અચકપ્રલકૂટ

(૪) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ નીલવત^૫ વર્ષધરમા
બે કૂટ છે—

૧ નીલવતકૂટ, ૨ ઉપદર્શનકૂટ

૧ જ મહદ્રીપના પરપ કૂટો સબધી જુઓ પ્રશસ્ત્રને અતે ટિપ્પણ
ન ૧૮

૨ હિમવતપર્વતના બધા મગી અગિયાર કૂટો છે પણ અહીં દ્વિસ્થા
નક હોવાથી માત્ર બેનુ જ મહલ્ મ્યુ છે ચુલહિમવાનકૂટમા તે તે
પર્વતનો અધિપતિ દેવ વસે છે તેથી વૈશ્રમણ્ય સૌથી છેડુ હોવાથી એ
અગિયાર કૂટમા પૂવ દિશામા સર્વ પ્રથમ સિદ્ધકૂટ છે અને પછી કમરા
તેની પશ્ચિમે બાકીના દસ કૂટો આવેલા છે તે જ પ્રમાણે ખીલ વર્ષધરમા
પા ૧ પૂવ દિશામા પ્રથમ સિદ્ધકૂટ અને તેની પછી બાકીના કમરા આવેલા છે

૩ મહાહિમવાનના સવ મળી આઠ કૂટો છે પણ બેનુ જ અટી
મહાલ છે કારણ ઉપર પ્રમાણે

૪ નિપધના સર્વ મગી નવ કૂટ છે પણ બેનુ જ મહલ્ મ્યુ છે
પા ૧ માટે જુઓ ઉપર

૫ નીલવતના પાંચ નવ કૂટમાથી માત્ર બેનુ જ મહલ્ કય ૩ મારણ
નામે ઉપર જુઓ

(૫) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ રુકમી વર્ષધરમાં બે કૂટ છે^૧—

૧. રુકમીકૂટ; ૨. મણિકંચનકૂટ.

(૬) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ શિખરી વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ છે^૨—

૧. શિખરીકૂટ; ૨. તિગિચ્છકૂટ.

[—સ્થા. ૮૭]

(૭) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની દક્ષિણે છ કૂટ છે^૩—

૧. ચુલહિમવાનકૂટ; ૨. વૈશ્રમણકૂટ, (૩) મહાહિમવાનકૂટ; ૪. વૈશ્વંકૂટ; ૫. નિપધકૂટ; ૬. રુચકકૂટ.

(૮) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે છ કૂટ છે^૪—

૧. નીલવંતકૂટ; ૨. ઉપદર્શનકૂટ; ૩. રુકમીકૂટ (૪) મણિકંચનકૂટ; ૫. શિખરીકૂટ; ૬. તિગિચ્છકૂટ.

[—સ્થા. ૫૨૨]

ચુલહિમવાનકૂટના ઉપરના છેડાથી ચુલહિમવાન વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર ૬૦૦ યોજન છે. તે ૪ પ્રમાણે શિખરીકૂટનું

[—મમ. ૧૦૬]

૧. રુકમીના આઠમાથી બે કૂટનું ૪ અક્ષ છે.

૨. શિખરીના ૧૧ માથી માત્ર ૮ કૂટનું ૪ અક્ષ કષ્ટ છે કારણ નાદે નુચો પા. ૫૮૬, નાધ ૨

૩. મેરુની દક્ષિણે આવેલ ત્રણ વર્ષધરમાના પ્રત્યેકના બમ્મે કૂટનું જ મહા. નુ. છે તેથી છ કૂટ કલ્યા ■

૪. મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ત્રણ વર્ષધરમાના પ્રત્યેકના બમ્મે-કૂટનું જ આઠી અક્ષ છે તેથી છ કૂટ થાય તેમ કરવાનું કારણ દેવેર્ષિ ગયુ છે.

મહાહિમવાનકૂટની ટોચથી ઔગન્ધિકા કાંડ સુધીનું અંતર ૮૭૦૦ યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૭]

રુકમીકૂટ વિષે પણ તે જ પ્રમાણે સમજવું.

[—સમ૦ ૮૭]

મહાહિમવાનકૂટના ઉપરના છેડાથી મહાહિમવંત વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર સાતસો યોજન છે. તે જ પ્રમાણે રુકમીકૂટ વિષે સમજવું.

[—સમ૦ ૧૧૦]

નિપધકૂટના ઉપરના છેડાથી નિપધ વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર ૬૦૦ યોજન છે. તે જ પ્રમાણે નીલવંતકૂટનું સમજવું.

[—સમ૦ ૧૧૨]

અધાં વર્ષધરકૂટો ૫૦૦ યોજન જિંઘાં અને મૂળમાં ૫૦૦ યોજન પહોળાં છે.

[—સમ૦ ૧૦૮]

(૧) જંબૂદીપના સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતનાં સાત કૂટ^૧ છે.—

૧. સિદ્ધકૂટ; ૨. સૌમનસકૂટ; ૩. મંગલાવતીકૂટ; ૪. દેવકુરુકૂટ; ૫. વિમલકૂટ; ૬. કાંચનકૂટ; ૭. વિશિષ્ટકૂટ.

૧. આ સૌમનસ મળદંતાકારે છે, અને મેરુથી દક્ષિણે આવેલ નિપધથી મેરુ સુધી ફેલાયેલો છે. તે દેવકુરુથી પૂર્વમાં આવેલો છે. તેમાં મેરુની નજીકના ભાગમાં પ્રથમ સિદ્ધકૂટ છે અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ નિપધ તરફ ખાલીનાં ૬૧ છે.

(૨) જખૂદ્રીપના ગધમાદન વક્ષઃગત પર્વતના સાત દુર્ગ છે —

૧ સિદ્ધકૂટ, ૨ ગધમાદનકૂટ, ૩ ગધિલાવતીકૂટ, ૪ ઉત્તરકુરુકૂટ, ૫ પશ્ચિમકૂટ, ૬ લોહિતાક્ષકૂટ, ૭ આનંદનકૂટ
[—સ્થાન ૫૦૦]

જખૂદ્રીપના મહત્ત્વ પર્વતમા ભદ્રચાલવનમા આઠ દિશાહસ્તિકૂટ છે —

૧ પશ્ચોત્તરકૂટ, ૨ નીલવાનકૂટ, ૩ મુહુર્તિકૂટ, ૪ અજનગિરિકૂટ, ૫ કુમુદકૂટ, ૬ પલાશકૂટ, ૭ અવતમકૂટ, ૮ રોચનગિરિકૂટ
[—સ્થાન ૧૪૨]

(૧) જખૂદ્રીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહા હિમવાન વર્ષધૃત પર્વતમા આઠ કૂટ છે —

૧ સિદ્ધ, ૨ મહાહિમવાન, ૩ હિમવાન, ૪ રોહિત, ૫ હી, ૬ હરિકાતા, ૭ હરિવર્ષ, ૮ વૈશ્વં

૧ આ ગધમાદન પણ ગજહતામરે છે મેરુની ઉત્તર આવેલ નીલવતથી મેરુપર્વત સુધી ફલાવેલ છે અને ઉત્તરકુરુની પૂર્વમા છે મેરુની નજીકમા સિદ્ધકૂટ છે અને ત્યાર પછી કમર નીલવતની દિશામા બાકીના કૂટો છે

૨ આ કૂટો હસ્તિના આકારે હોવાથી હસ્તિકૂટ કહેવાય છે તે હરિ કૂટ પણ કહેવાય છે તેમનો સ્થાનનિષ્ઠ આ પ્રમાણે — શીતા નદીના ઉત્તર બિનારે પૂર્વદિશામા પશ્ચોત્તર અને નીલવત કૂટ છે અને ત્યાર પછીના કમર મેરુની આરે દિશામા બખ્ખે આવેલા છે

૩ મહાહિમવાનના આ આઠ કૂટમા પ્રથમ સિદ્ધકૂટ પૂર્વ દિશામા છે અને ત્યાર પછી કમર પશ્ચિમ તરફ બાકીના આવેલા છે

(૨) જ ખૂદ્દીપમા મદગ્ની ઉત્તરે આવેલ રુકમી વર્ષધરના આઠ ફૂટ^૧ છે—

૧ મિદ્ધ, ૨ રુકમી, ૩ રમ્યદ્, ૪ નગ્ગાતા,
૫ ખુદ્ધિ, ૬ રૌપ્ય, ૭ હિગ્ગયવત, ૮ મણિકાચન
[—સ્થા ૧૪૩]

(૧) જ ખૂદ્દીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ ભગ્ત વર્ષમાના દીર્ઘવૈતાઢય પર્વતના^૨ નવ ફૂટ છે—

૧ સિદ્ધ, ૨ ભરત, ૩ ખડક, ૪ માની, ૫ વૈતાઢય,
૬ પુણ્ય, ૭ તમિસાશુકા, ૮ ભરત, ૯ વૈશ્રમણ

(૨) જ ખૂદ્દીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ નિપધ વર્ષધરના^૪ નવ ફૂટ છે—

૧ સિદ્ધ, ૨ નિપધ, ૩ હરિવર્ષ, ૪ વિદેહ, ૫ ક્ષી,
૬ ધૃતિ, ૭ શીતોદા, ૮ અપગ્નિદેહ, ૯ અચક

૧ રુકમી વર્ષધરના પદ ફૂટમા પૂર્વ દિશામા સર્વ પ્રથમ સિદ્ધફલ છે અને બાકીના ત્યાર પછી ક્રમશઃ આવેલા છે

૨ બધા મળી દીર્ઘવૈતાઢય ૩૪ છે — ૧ ભરતમા ૧ ઔરવતમા અને ૩૨ વિજયોમાના ૩૨ આ પ્રત્યેક વૈતાઢયોમા નવ-નવ ફૂટ છે આ મૂલ્યમા એ ૩૪ દીર્ઘવૈતાઢયો તથા તે સિવાયના બીજા ૫૨ તો જેમને નવ નવ ફૂટ છે તેવા ૫ ગણાવ્યા છે એટલે બધા મળી ૩૬૬૫૨ તોના નવ-નવ ફૂટ ગણાવ્યા છે

૩ બધા દીર્ઘવૈતાઢયમા સર્વપ્રથમ સિદ્ધફલ પૂર્વદિશામા છે અને ત્યાર પછી તેની પશ્ચિમે ક્રમશઃ બાકીના ફૂટ આવેલા છે

૪ બધા વર્ષધરનું પ્રથમ ફૂટ સિદ્ધ છે અને તે સર્વ પ્રથમ પૂર્વ ના આરોહ છે અને ત્યાર પછી અનુક્રમે બીજા દોષ છે

(૩) મેરુપર્વતના નંદનવનમાં નવ કૂટ^૧ છે —

૧. નંદન; ૨. મંદર; ૩. નિપથ; ૪. હિમવત;
૫. રજત; ૬. રુચક; ૭. આગરચિત્ર; ૮. વજ્ર; ૯. ગલકૂટ.

(૪) જંબુદ્વીપના માત્સ્યવાન વક્ષસ્કાર (ગજદંતગિરિ) પર્વતનાં નવ કૂટ^૨ છે —

૧. સિદ્ધ; ૨. માત્સ્યવાન; ૩. ઉત્તરકુરુ; ૪. કર્ચ; ૫. આગર; ૬. રજત; ૭. શીતા; ૮. પૂર્ણભદ્ર; ૯. હરિસ્સહ.

(૫) જંબુના કચ્છવિજયના દીર્ઘવૈતાલચનાં નવ કૂટ છે —

૧. સિદ્ધ; ૨. કર્ચ; ૩. ખંડક; ૪. માની; ૫. વૈતાલચ;
૬. પૂર્ણ; ૭. તમિસ્રાગુફા; ૮. કર્ચ; ૯. વૈશ્રમણ.

(૬) જંબુના મુકચ્છવિજયના દીર્ઘવૈતાલચનાં નવ કૂટ છે —

૧. સિદ્ધ; ૨. મુકચ્છ; ૩. ખંડક; ૪. માની; ૫. વૈતાલચ;
૬. પૂર્ણ; ૭. તમિસ્રાગુફા; ૮. મુકચ્છ; ૯. વૈશ્રમણ.

(૭) મહાકચ્છ, (૮) કચ્છકાવતી, (૯) આવર્ત, (૧૦) મંગલાવર્ત, (૧૧) પુષ્કલ, (૧૨) પુષ્કલાવર્ત વિજયોના દીર્ઘ વૈતાલચોનાં ૬-૬ કૂટોનાં નામે ગણી લેવાં. લેહ એટલો કે

૧. નંદનવનમાં ચારે દિશાએ સિદ્ધાચતનો છે અને વિહિરામાં પ્રાસાદો છે. પૂર્વના સિદ્ધાચતનની ઉત્તરે અને ઉત્તર-પૂર્વના પ્રાસાદની દક્ષિણે નંદનકૂટ છે. પૂર્વના સિદ્ધાચતનની દક્ષિણે અને દક્ષિણ-પૂર્વના પ્રાસાદની ઉત્તરમાં મંદરકૂટ છે. આ જ કમે બાકીનાં કૂટોનાં સ્થાન પણ સમજ લેવાં. આ નંદન-વનના બધા સિવાયના પ્રત્યેક કૂટ પર દેવીઓનો નિવાસ છે. અને બધામાં બધા નામનો દેવ વસે છે.

૨. આગાંતું અંતિમ કૂટ હરિસ્સહ સહસ્રાંક કૂટ કહેવાય છે. માત્સ્યવાન પર્વતનું સિદ્ધકૂટ મેરુની નજીક છે અને ત્યાર પછીનાં ક્રમશઃ નીલવંત પર્વતની દિશામાં છે.

(૧) હિમવાન અને શિખરી વર્ષધર પર્વતમાં ક્રમશઃ આ બે મહાન હ્રદ સમાન પરિમાણયુક્ત છે —

૧. પદ્મહ્રદ (હિમવાનમાં); ૨. પૌંડરિક (શિખરીમાં).

આ બે કુંડોમાં આ બે દેવતા પથ્યસ્થિતિવાળી રહે છે. —

૧. શ્રીદેવી; ૨. લક્ષ્મીદેવી.

(૨) મહાહિમવાન અને રુક્મીમાં આ બે કુંડ છે —

૧. મહાપદ્મહ્રદ ૨. મહાપૌંડરિક.

આ બે કુંડમાં આ બે દેવી પથ્યસ્થિતિવાળી નિવાસ કરે છે —

૧. હ્રીદેવી; ૨. બુદ્ધિદેવી.

(૩) નિપથ અને નીલવંતમાં આ બે કુંડો છે —

૧. તિગિચ્છહ્રદ; ૨. કેસરીહ્રદ.

તેમાં પથ્યસ્થિતિવાળી બે દેવતા વસે છે —

૧. ધૃતિ; ૨. કીર્તિ.

[—સ્થા. ૮૮]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની દક્ષિણે ત્રણ મહાહ્રદ છે —

૧. પદ્મહ્રદ; ૨. મહાપદ્મહ્રદ; ૩. તિગિચ્છહ્રદ.

તેમાં ત્રણ દેવતા વસે છે, તે આ —

૧. શ્રી; ૨. હ્રી; ૩. ધૃતિ.

(૨) જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે ત્રણ મહાહ્રદો અને તેમાં વસનારી ત્રણ દેવીઓ આ છે —

કુહો — ૧. કેસરી; ૨. મહાપૌંડરિક; ૩. પૌંડરિક.

દેવી. — કીર્તિ; બુદ્ધિ; લક્ષ્મી.

[—સ્થા. ૧૬૭]

જંગલદ્વીપમાં મંદરની દક્ષિણે આવેલા દેવકુરુમાં અને મંદરની ઉતરે આવેલા ઉત્તરકુરુમાં પાંચ-પાંચ હ્રદો છે,^૧ તે આ પ્રમાણે —

(૧) દેવકુરુમાં

૧. નિપથ;
૨. દેવકુરુ;
૩. સૂર્ય;
૪. સુલસ;
૫. વિદ્યુતપ્રભ.

(૨) ઉત્તરકુરુમાં

- નીલવાંત
- ઉત્તરકુરુ,
- ચંદ્ર;
- ઐરાવણ;
- માલ્યવાન.

[—સ્થાન ૪૩૪]

જંગલદ્વીપમાં છ મહાહ્રદ છે અને તેમાં પદ્મ સ્થિતિ-વાળી દેવીઓ રહે છે.

હ્રદો

૧. પદ્મહ્રદ;
૨. મહાપદ્મહ્રદ;
૩. તિગિચ્છહ્રદ;
૪. કેસરીહ્રદ;
૫. મહાપૌંડરિક;
૬. પૌંડરિક.

દેવી

- શ્રીદેવી;
- હ્રીદેવી;
- ધૃતિદેવી;
- ક્રીતિદેવી;
- ભુદિદેવી;
- લક્ષ્મીદેવી.

[—સ્થાન ૫૨૨]

તિગિચ્છ અને કેસરી હ્રદનો આયામ ૪૦૦૦ યોજન છે.

[—સમ ૨૧૭]

(૧) ભરતવર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે —

૧. ગંગાપ્રપાત હ્રદ; ૨. સિંધુપ્રપાત હ્રદ.

૧. ભુઓ પ્રકરણને અતિ દિપ્ત્ય નં. ૨૦.

૨. ભુઓ પ્રકરણને અતિ દિપ્ત્ય નં.

(૨) હિમવંતવર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે—

૧. રોહિતપ્રપાત હ્રદ; ૨. રોહિતાંશપ્રપાત હ્રદ.

(૩) હરિવર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે—

૧. હરિપ્રપાત હ્રદ; ૨. હરિકાંતપ્રપાત હ્રદ.

(૪) મહાવિદ્હવર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે—

૧. શીતાપ્રપાત હ્રદ; ૨. શીતોદાપ્રપાત હ્રદ.

(૫) રમ્યગ્વર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે—

૧. નરકાંતપ્રપાત હ્રદ; ૨. નારીકાંતપ્રપાત હ્રદ.

(૬) હિરણ્યવંતવર્ષમાં બે પ્રપાત હ્રદ છે—

૧. સુવર્ણકૂલપ્રપાત હ્રદ; ૨. સ્વપ્નકૂલપ્રપાત હ્રદ.

(૭) ઐરવતવર્ષમાં બે પ્રપાતહ્રદ છે—

૧. રક્તાપ્રપાત હ્રદ; ૨. રક્તાવલીપ્રપાત હ્રદ.

[—સ્થા૦ ૮૮]

પદ્મહ્રદ અને પૌંડરિક હ્રદ ૧૦૦૦ યોજન લાંબા છે

[—સમ૦ ૧૧૩]

મહાપદ્મ અને મહાપૌંડરિક હ્રદ ૨૦૦૦ યોજન લાંબા છે

[—સસ૦ ૧૧૫]

બધા મહાહ્રદો દશ યોજન ઊંડા કયા છે,

[—સ્થા૦ ૭૭૬]

બધા સ્ત્રિલકુટો (પ્રપાતહ્રદો) દશ યોજન ઊંડા છે

[—સ્થા૦ ૭૭૬]

(૧૩) જંબૂદ્વીપની નદીઓ^૧

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહાહિમવાન વર્ષધરના મહાપદ્મ હ્રદમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે —

૧. રોહિતા; ૨. હરિકાંતા.

(૨) તે જ પ્રમાણે નિષધ પર્વતના તિગિચ્છ હ્રદમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે —

૧. હરિસલિલા; ૨. શીતોદા.

(૩) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ નીલવંત વર્ષધરના કેસરી હ્રદમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે —

૧. શીતા; ૨. નારીકાંતા.

(૪) તે જ પ્રમાણે રુક્મી વર્ષધર પર્વતના મહા-પૌંડરિક હ્રદમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે —

૧. નરકાંતા; ૨. સ્વપ્ચક્રલા.

[—સ્થા ૮૮]

(૧) ભરતવર્ષમાં બે મહાન નદીઓ છે (જે હિમવાનના પદ્મહ્રદમાંથી નીકળે છે) —

૧. ગંગા (પૂર્વતરફ વહે છે); ૨. સિન્ધુ (પશ્ચિમ તરફ વહે છે).

(૨) હિમવંતવર્ષમાં બે મહાન નદીઓ છે જે કમથાઃ મહાહિમવાન વર્ષધરમાંના મહાપદ્મહ્રદમાંથી અને હિમવાનના પદ્મહ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. રોહિતા (પૂર્વમાં); ૨. રોહિતાંચા (પશ્ચિમમાં).

(૩) હરિવર્ષમાં જે મહાન નદીઓ છે જે ક્રમશઃ નિપધના તિગિચ્છ હ્રદમાંથી તથા મહાહિમવંતના મહાપદ્મ હ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. હરિસલિલા (પૂર્વમાં); ૨. હરિકાંતા (પશ્ચિમમાં).

(૪) મહાવિદેહવર્ષમાં જે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશઃ નીલવંતના કેસરી હ્રદમાંથી તથા નિપધના તિગિચ્છ હ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. શીતા (પૂર્વમાં); ૨. શીતોદા (પશ્ચિમમાં).

(૫) રમ્યજ્વર્ષમાં જે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશઃ રુકમીના મહાપૌંડરિક હ્રદમાંથી તથા નીલવંતના કેસરી હ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. નરકાંતા નદી (પૂર્વમાં); ૨. નારીકાંતા નદી (પશ્ચિમમાં).

(૬) હિરણ્યવંતવર્ષમાં જે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશઃ શિખરીપર્વતના પૌંડરિકહ્રદમાંથી તથા રુકમીપર્વતના મહાપૌંડરિકહ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. સુવર્ણકૂલા (પૂર્વમાં); ૨. સ્વર્ણકૂલા (પશ્ચિમમાં).

(૭) ઐરવત વર્ષમાં જે નદીઓ છે જે શિખરી પર્વતના પૌંડરિક હ્રદમાંથી નીકળે છે —

૧. રક્તા નદી (પૂર્વમાં); ૨. રક્તાવતી નદી (પશ્ચિમમાં).

[—સ્થાન ૮૮]

(૧) જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલા સુદલ-હિમવાનપર્વતના પદ્મહ્રદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે —

૧. ગંગા; ૨. સિંધુ; ૩. રોહિતાંશા.

(૨) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી પર્વતના પૌંડરિકહૃદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે —

૧. સુવર્ણકૃલા^૧; ૨. રક્તા; ૩. રક્તાવતી.

(૩) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની પૂર્વમાં પૂર્વમહાવિદેહમાં શીતા નદીની ઉત્તરમાં ત્રણ આંતરનદીઓ છે.^૨

૧. ગાથાવતી; ૨. દ્રહવતી, ૩. પંકવતી.

(૪) એ જ શીતા નદીની દક્ષિણે ત્રણ આંતરનદીઓ છે —

૧. તપ્તજલા; ૨. મત્તજલા; ૩. ઉન્મત્તજલા.

(૫) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની પશ્ચિમે મહાવિદેહમાં વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે ત્રણ આંતરનદીઓ છે —

૧. ક્ષીરોદા; ૨. શીતક્ષીતા; ૩. અન્તોવાહિની.

(૬) એ જ શીતોદા નદીની ઉત્તરે ત્રણ આંતરનદી આ છે —

૧. ભર્મિભાલિની; ૨. કૈતભાલિની; ૩. ગંભીરભાલિની
[—સ્થા ૦ ૧૯૭]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મંદરપર્વતની દક્ષિણે ભરતવર્ષમાં વહેતી ગંગા મહાનદીને પાંચ મહાનદી મળે છે —

૧. જમુના; ૨. સરયૂ; ૩. આદી; ૪. કોસી; ૫. મહી.

(૨) જંબૂદ્વીપમાં મંદરની દક્ષિણે ભરતવર્ષમાં સિન્ધુ નદીને પાંચ નદી આવી મળે છે —

૧. શતદ્રુ; ૨. વિશાસા; ૩. વિતસ્તા; ૪. ધરિવતી; ૫. ચંદ્રલાગા.

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દ્વિપણ નં. ૨૩.

૨. બધી મળી ૧૨ આંતર નદીઓ વિદેહમાં છે. તેમને આ સૂત્રમાં ગણાવી છે.

(૧) નિપથ વર્ષધરમાંના તિગિચ્છ હ્રદમાંથી શીતોદા મહાનદી નીકળીને ૭૪૦૦ યોજનથી કાંઈકે વધારે ઉત્તર-લિમુખ વહીને^૧ પછી ચાર યોજન લાંબા અને ૫૦ યોજન પહોળા વજ્રમય નાળચા (છલી) વાટે^૨ પોતાના વજ્રા તળિયાવાળા પ્રજાતકુંડમાં મોટા ઘડામાંથી મોતીની ધારની જેમ મહાન ઘોષ કરતી પડે છે.

(૨) આ જ પ્રમાણે નીલવંતના કેસરી હ્રદમાંથી નીકળતી દક્ષિણાલિમુખી શીતા નદી વિષે પણ સમજાવેલું
[—સપા ૭૧]

શીતા, શીતોદા મહાનદીઓ મુખમૂલમાં (સમુદ્ર પાસે) દશ યોજન ઊંડી છે.^૩

[—સ્પા ૭૨]

(૧) જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીની ઉત્તરે ઉલ્કૃષ્ટથી આઠ અરિકંત, આઠ ચક્રવર્તી, આઠ બળદેવ અને આઠ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે.^૪

(૨-૪) તે જ નદીની દક્ષિણે તથા મેરુની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ સમજાવી.
[—સ્પા ૧૩]

૪. કૃતમાલ્યકદેવ; ૫. નૃત્યમાલ્યકદેવ; ૬. ગંગાકુંડ; ૭. સિંધુકુંડ; ૮. ગંગા નદી; ૯. સિંધુ નદી; ૧૦ ઋષભકૂટ.

(૨) મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદાની દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે.

(૩) શીતાની દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે છે. પણ ગંગા અને ગંગાકુંડને બદલે રક્તા અને રક્તાકુંડ તથા સિંધુ અને સિંધુકુંડને બદલે રક્તાવતી અને રક્તાવતી કુંડ સમજવા.

(૪) શીતોદાની ઉત્તરે પણ એ જ પ્રમાણે દેશદ્વાર સમજવાનો છે.

[—સ્થાં ૬૩૬]

(૧) ગંગા અને સિંધુ મહાનદીઓ પોતપોતાના પ્રપાતકુંડમાં રપ ગાઉ જેટલા વિસ્તૃત ધોધરૂંપે મગરના મોઢા જેવા નાળથામાંથી જાણે ઘડામાંથી મોતીની ધાર થતી હોય તેમ પડે છે.

(૨) તે જ પ્રમાણે શિખરી પર્વત પરથી રક્તા અને રક્તાવતી નામની મહાનદીઓ પોતપોતાના પ્રપાતકુંડમાં પડે છે.

[—સમ. ૨૫]

ગંગા, સિંધુ, રક્તા અને રક્તાવતી મહાનદીઓની દેવીના દીપો આઠ-આઠ યોજન લાંબા પહોળા છે.^૧

[—સ્થા. ૬૨૬]

૧. આ દેવીના દીપો તે તે નદીના પ્રપાતકુંડમાં અન્વજાત્રમાં હોય છે.

(૧) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવતવર્ષમાં—

૧. અતીત ઉત્સર્પિણીના સુપમા આરાનું; ૨. વર્તમાન અવસર્પિણીના સુપમા આરાનું; ૩. આગામી અવસર્પિણીના સુપમા આરાનું—કાલમાન ત્રણ સાગરોપમ કોટાકોટી છે.

(૨) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષમાં—

૧. અતીતઉત્સર્પિણીના સુપમસુપમા આરામાં; ૨. આ અવસર્પિણીના સુપમસુપમા આરામાં; ૩. આગામી ઉત્સર્પિણીના સુપમસુપમા આરામાં—મનુષ્યો ત્રણ ગાઉ જિંચા અને ત્રણ પદ્ય પરમાયુવાળા હોય છે.

(૩) જંબૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ત્રણ ગાઉ જિંચા અને ત્રણ પદ્ય પરમાયુવાળા હોય છે.

[—સ્થા. ૧૪૩]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં ભરત-ઐરવતવર્ષમાં અતીત ઉત્સર્પિણીનો સુપમ સુપમા આરો ચાર સાગરોપમ કોટાકોટીનો હતો.

(૨) તે જ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીનો દુષમ-સુપમા આરો જથ્થા ચાર કોટાકોટી છે.

(૩) તે જ પ્રમાણે આગામી ઉત્સર્પિણીનો સુપમ સુપમા આરો ચાર સાગરોપમ કોટાકોટી થશે.

[—સ્થા. ૩૦૧]

દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ૪૯ રાત્રિદિવસમાં યૌવન પ્રાપ્ત કરે છે.

[—સમ. ૪૯]

હરિવર્ષ અને રમ્યવર્ષના મનુષ્યો ૬૪ રાત્રિ-દિવસમાં યૌવન પ્રાપ્ત કરે છે.

[—સમ. ૬૩]

(૧૬) જૂંપદીપનાં તીર્થો^૧

જૂંપદીપમાં ભરતવર્ષ અને ઐરવતવર્ષમાં ત્રણ તીર્થો છે—

૧. માગધ; ૨. વરદામ, ૩ પ્રભાસ

જૂંપદીપના મહાવિદેહવર્ષના પ્રત્યેક ચક્રવર્તિવિજયમાં પણ તે જ નામનાં ત્રણ ત્રણ તીર્થો છે.

[—સ્થા. ૧૪૨]

૨. લવણસમુદ્ર^૨

(૧) લવણસમુદ્રનું માપ

લવણસમુદ્રનો ચક્રવાલવિષ્કમ્ભ ૨ લાખ યોજન છે લવણસમુદ્રના પૂર્વાન્તથી પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અતઃ પાચ લાખ યોજન છે

[—સમ. ૧૨૫, ૧૨૮, —સ્થા. ૬૧]

લવણસમુદ્રનું^૩ સર્વપ્રમાણ ૧૭ હજાર યોજન છે લવણસમુદ્રનું પાણી ૧૬ હજાર યોજન જેટલું જીચું વધે છે

[—સમ. ૧૧, ૧૭]

૧ જૂંપદીપસબધી બધા મળી ૧૦૨ તીર્થો છે ૩૨ વિજય અને ભરત તથા ઐરવત એ ૩૪માં ત્રણ ત્રણ હોવાથી ૩૪×૩=૧૦૨ બધા મળી થાય ભરતની ગંગા પૂર્વમાં અને સિંધુ પશ્ચિમમાં લવણસમુદ્રને મળે છે ત્યાં કમરો માગધ અને પ્રભાસ તીર્થ સમજવા એ માગધ અને પ્રભાસની વચ્ચે વરદામ તીર્થ હોય છે આ ત્રણે તીર્થો લવણસમુદ્રમાં ૧૨ યોજન દૂર આવેલા છે તે જ પ્રમાણે ઐરવતની રક્તા અને રક્તાવતીના સગમ સબધી બે અને ત્રીજું તેમની વચ્ચે સમજવું ચક્રવર્તિવિજયોમાના તીર્થો તે તે વિજયની બબે નદીઓ શીતાશીતોદાના સગમો છે ત્યાં બે અને તેમની વચ્ચે ત્રીજું એમ સમજવા

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે દિશા ન ૨૭

૩ આ મંથનાગના પાત્રીનું માપ છે

લવણસમુદ્રમાં (મધ્યભાગથી) બન્ને તરફ ૯૫-૯૫ પ્રદેશ પછી એકેક પ્રદેશ બેટલી બિંડાઈ ઓછી થતી જાય છે. [—સમઃ ૬૫]

લવણસમુદ્રનું ગોતીર્થક્ષેત્ર^૧ સિવાયનું ક્ષેત્ર દશ હજાર યોજન છે. તેની ઉદકમાલા - ઉદકશિખા પણ દશ હજાર યોજન પહોળી છે.

[—સ્થાન ૭૨૦]

(૨) લવણસમુદ્રની જગતી^૨

લવણસમુદ્રમાં (જગતીમાં) ચાર દ્વાર^૩ છે—

૧. વિજય (પૂર્વમાં); ૨. વૈજયંત (દક્ષિણમાં);
૩. જયંત (પશ્ચિમમાં); ૪. અપરાજિત (ઉત્તરમાં).

આ દ્વારોનો વિષ્કંભ અને તેમનો પ્રવેશ ચાર યોજન પ્રમાણ છે. તે દ્વારોમાં ચાર મહાકલ્પિયાળી દેવો પથ્ય સ્થિતિવાળા અને તે તે દ્વારના નામવાળા વસે છે.^૪

[—સ્થાન ૩૦૫]

લવણસમુદ્રની વેદિકા બે ગાઉ લાંબી છે.

[—સ્થાન ૬૧]

૧. બંને ખડ તરફથી ૯૫ હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્ર બે કંમરો: લવણ-સમુદ્રમાં નીચું નીચું થતું જાય છે, તે ગોતીર્થ કહેવાય છે.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૨.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૩.

૪. જગતીમાં દ્વારો સમાનાંતરે આવેલા છે. લવણસમુદ્રની પરિધિ ૧૫૮૧૧૬૬ યોજન પ્રમાણ છે. તેમાંથી ૧૮ યોજન બાદ કરતાં ૧૫૮૧૧૨૧ યોજન રહે છે. તેને ચારે બાંજતાં ૩૬૫૨૮૦ યોજન અને ૩ દાષ આવે છે. આ એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર છે. વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૩.

(૩) પાતાળકળશો^૧

લવણસમુદ્રમાં જંજૂદીપની વેદિકાના છેડાથી ૬૫ હજાર યોજનાંતે મોટા પાણીના ઘડા જેવા ચાર મહાપાતાળ-કળશો છે. તેમના અધિપતિ પદ્મ સ્થિતિવાળા ચાર દેવો છે —

કલ્લશો

દેવો

૧. વડવામુખ

૧. કાલ;

૨. કેયૂપ;

૨. મહાકાલ;

૩. યૂપક;

૩. વેલંબ;

૪. ઇન્ધિર.

૪. પ્રભંજન.

[—સ્થા० ૩૦૫; —સમ० ૬૫]

અથા મહાપાતાળ-કળશો વજ્રના બનેલા છે. એક લાખ યોજન ઊંડા છે. તેમની તળિયાની તથા (કાંઠે) મોઢાની પહોળાઈ ૬૫ હજાર યોજન છે. તેઓ મધ્યમાં એક લાખ યોજન પહોળા છે. પાતાળકળશની વજ્રમય દીવાલો — એટલે કે ઠીંકરી બધે ઠેકાણે સરખી જાડી છે અને તે હજાર યોજન પ્રમાણ છે.

અથા લઘુપાતાળ-કળશો પણ વજ્રના બનેલા છે. [અને તે મહાપાતાળ-કળશો કરતાં ચતાંશ નાના છે એટલે કે] તેમની વજ્રમય ઠીંકરી ૧૦ યોજન જાડી છે. તે તળિયે તથા કાંઠે ૧૦૦ યોજન પ્રમાણ પહોળા તથા મધ્યમાં હજાર યોજન પહોળા છે. અને ઊંડા પણ હજાર યોજન છે.

[—સ્થા० ૭૨૦]

(૪) વેલંધર દેવો અને આવાસપર્વતો

જાળૂદ્રીપની બાજુ વેદિકાના છેડાથી ચારે દિશામાં લવણસમુદ્રમાં ૪૨૦૦૦ યોજનને અંતરે પત્થસ્થિતિક આ વેલંધર નાગરાજેના^૧ નિવાસભૂત ચાર આવાસપર્વતો છે

દેવ	પર્વત
૧. ગોસ્તૂપ;	ગોસ્તૂપ (પૂર્વમાં);
૨. શિવ;	ઉદકભાસ (દક્ષિણમાં);
૩. શંખ;	શંખ (પશ્ચિમમાં);
૪. મનઃશિલ.	દક્ષીમ (ઉત્તરમાં).

અને ચારે વિદિશામાં તેટલે જ અંતરે અનુવેલ્લાન ધારણ કરનાર નાગરાજેના આવાસપર્વતો છે. —

દેવ	પર્વતો
૧. કર્કોટક;	૧. કર્કોટક (ઈશાનમાં);
૨. વિદ્યુતપ્રભ;	૨. વિદ્યુતપ્રભ (અગ્નિમાં);
૩. કૈલાસ;	૩. કૈલાસ (નૈઋત્યમાં);
૪. અરુણપ્રભ.	૪. અરુણપ્રભ (વાયવ્યમાં)

[—સ્થા ૩૦૫]

વેલંધર અને અનુવેલંધર નાગરાજેના આવાસપર્વતો ૧૭૨૧ યોજન ઊંચા છે.

[—સમ ૧૭]

લવણસમુદ્રની આશ્વતરવેલ્લાને ૪૨૦૦૦, બિધ્વવેલ્લાને ૬૦ હજાર, અને બાહ્યવેલ્લાને ૭૨ હજાર નાગરાજે ધારણ કરે છે.

[—સમ ૪૨, ૬૦, ૭૨]

જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પશ્ચિ-
માન્ત સુધીનું અંતર ૪૨૦૦૦ યોજન છે. તે જ પ્રમાણે
ખાદીના ત્રણ આવાસપર્વતો ઉદકલાસ, શંખ અને દક્ષીમ
વિષે પણ તેટલું જ અંતર સમજી લેવાનું છે.

[—સમ ૪૨]

જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસના પૂર્વેછડા
સુધીનું^૨ અંતર ૪૩૦૦૦ યોજન છે. તેટલું જ ખાદીના
ત્રણ આવાસ વિષે.

[—સમ ૪૩]

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પૂર્વના છેડાથી વડવાસુખ
મહાપાતાલ કલથના પશ્ચિમાંત સુધીનું અંતર^૨ ૫૨૦૦૦
યોજન છે. તે જ પ્રમાણે ઉદકલાસ અને કેયૂપનું, શંખ અને
યૂપકનું, તથા દક્ષીમ અને ઈન્ધરનું પણ અંતર તેટલું જ છે.

[—સમ ૫૨]

૧ જંબૂદ્વીપથી આવાસપર્વતો ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર છે. તેથી જંબૂદ્વીપના
પૂર્વમાં આવેલા ગોસ્તૂપ પર્વતના પશ્ચિમાંત સુધીનું અંતર ૪૨૦૦૦ યોજન
છે તે સ્વર્ગ આવાસપર્વતો લવણસમુદ્રમાં છે અને તેમનો બધાનો વિષ્કમ્ભ
૧૦૨૨ યોજન છે. એટલે ગોસ્તૂપના પૂર્વાત સુધીનું અંતર ૪૩૦૨૨ યોજન
થાય તે જ પ્રમાણે દક્ષિણના, પશ્ચિમના અને ઉત્તરના આવાસપર્વતોના
બીજા છેડાનું અંતર પણ તેટલું જ થાય. પણ આદી ઉપરની ૨૨ યોજનની
સખ્યાને વિવક્ષામાં નથી લીધી તેથી સામાન્યપણે ૪૩૦૦૦ યોજન કહી
રીધા છે. આગળનાં સૂત્રોમાં પણ હજારના પૂર્ણાંકને જ આપ્યો છે એ ૨૨
યોજનને ગણ્યા નથી.

૨. જંબૂદ્વીપના છેડાથી ૯૫૦૦૦ યોજનાતે પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં
વડવાસુખ આદિ પાતાળકળસો છે. અને ૪૨૦૦૦ યોજનાતે ૧૦૦૦ યોજન
વિષ્કમ્ભવાળા આવાસપર્વતો છે, એટલે ૯૫૦૦૦—૪૩૦૦૦=૫૨૦૦૦ યોજન
આવાસપર્વત અને પાતાળકળસોનું અંતર થાય. અહીં પણ આવાસપર્વતોનો
વિષ્કમ્ભ ૧૦૨૨ છે તેને બદલે ૧૦૦૦ ગણ્યો છે.

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પૂર્વાન્તથી વડવામુખ મહા-
પાતાલ-કળશના મધ્યભાગ^૧ સુધીનું અંતર ૫૭૦૦૦ યોજન
છે; તે જ પ્રમાણે ઉદકભાસ અને કેયૂપ, શંખ અને યૂષક
તથા દકસીમ અને ઈશ્વર મંળધી મમજવું.

[—સમ૦ ૫૭]

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પશ્ચિમાંતથી વડવામુખ મહા-
પાતાલ-કળશના મધ્યભાગ^૨ સુધીનું અંતર ૫૮ હજાર યોજન
છે. તે જ પ્રમાણે આરે દિશાના આવાસ અને કળશોનું
સમજવું.

[—સમ૦ ૫૮]

મેરુપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમ
અંત સુધીનું^૩ અંતર ૮૭૦૦૦ યોજન છે.

મંદરપર્વતના દક્ષિણાંતથી ઉદકભાસના ઉત્તરાંત સુધીનું,
મંદરના પશ્ચિમાંવથી શંખના પૂર્વાન્ત સુધીનું અને મંદરના
ઉત્તરાંતથી દકસીમના દક્ષિણાંત સુધીનું અંતર ૫૯ ૮૭૦૦૦
યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૭]

મંદરપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપના પૂર્વાન્ત સુધીનું,
તે જ પ્રમાણે બાહીની ત્રણે દિશા સંબંધી આવાસપર્વતોનું

૧. પાતાલકળશનો વિંકમ્બ દરાહંતર યોજન છે એટલે મધ્યભાગ
સુધીમા ૫૦૦૦ યોજન થાય. $૫૨૦૦૦+૫૦૦૦=૫૭$ હજાર યોજન.

૨. તે આવાસપર્વતના જળદીપ તરફના છેડાથી પાતાલકળશના
મધ્યભાગ સુધીનું અંતર કાઢવું હોય, તો આવાસપર્વતના વિંકમ્બના ૧૦૦૦
યોજન ઉમેરવા જોઈએ; તેથી ૫૭ હજાર+ ૧ હજાર= ૫૮ હજાર થાય.

૩. મેરુના પૂર્વાન્તથી જળદીપના પૂર્વાન્ત સુધીનું અંતર ૪૫ હજાર
યોજન છે. અને ત્યાંથી ૪૨ હજાર યોજન દૂર આવાસપર્વતો છે તેથી
 $૪૫+૪૨=૮૭$ હજાર યોજન થાય.

અંતર ૮૮૦૦૦ યોજન છે.^૧

મંદરના મધ્યભાગથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમાંત સુધીનું^૨ અંતર ૬૨૦૦૦ યોજન છે. જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણે દિશામાં આવાગપર્વતોનું પણ સમજવું.

[—સમ ૬૨]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમાંત સુધીનું^૩ અંતર ૬૭૦૦૦ યોજન છે. તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસોનું સમજ લેવું.

[—સમ ૬૩]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી ગોસ્તૂપ આવાસના પૂર્વાન્ત સુધીનું^૪ અંતર ૬૮૦૦૦ યોજન છે.

તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસોનું.

[—સમ ૬૮]

(૫) અંતરદ્વીપો

મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલા હિમવાન વર્ષધરમાંથી મંથાન, અગ્નિ, નૈર્ઋત અને વાયવ્ય એ ચાર વિદિશામાંથી

૧. આવાસપર્વતના બીજા છેડા સુધીનું અંતર કાઢવું હોય તો પર્વતને વિષ્કંભ ઉમેરવો જોઈએ. તેથી $૮૭ + ૧ = ૮૮$ હજાર થાય.

૨. મેરુના મધ્યભાગથી જ બુદ્ધીપના પૂર્વાન્ત સુધીનું અંતર ૫૦ હજાર યોજન છે. કારણ, મેરુનો વિષ્કંભ ૧૦ હજાર યોજન હોવાથી તેના અડધા પાયે હજારને ૪૫ હજારમાં ઉમેરવા પડે છે અને જ બુદ્ધીપના છેડાથી ૪૨ હજાર યોજનાતે ગોસ્તૂપ આવાગપર્વતો છે. તેથી $૫ + ૪૫ + ૪૨ = ૯૨$ હજાર યોજન અંતર થાય.

૩. અતી મેરુના પશ્ચિમાંતથી ગણવાનું છે તેથી બીજા પાયે હજાર ઉમેરવા પડે એથી મેરુનો સંપૂર્ણ વિષ્કંભ આવી જાય $૧૦ + ૪૫ + ૪૨ = ૯૭$ હજાર યોજન અંતર થાય.

૪. ગોસ્તૂપાદિનો વિષ્કંભ એક હજાર ગણીને ઉમેરીએ તો $૯૭ + ૧ = ૯૮$ હજાર યોજન અંતર થાય.

ચાર દાઢાઓ, નીકળીને લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. જંબૂદ્વી-
પની જગતીથી ૩૦૦ યોજન દૂર એ દાઢાઓમાં એકેક
અંતરદ્વીપ છે. તે જ પ્રમાણે જંબૂની જગતીથી ૪૦૦,
૫૦૦, ૬૦૦, ૭૦૦, ૮૦૦ અને ૯૦૦ યોજનને અંતરે
પણ અંતરદ્વીપના ચતુષ્કો (ચાર-ચાર) એ દાઢાઓ પર
આવેલા છે. એટલે કે પ્રત્યેક દાઢા પર સાત-સાત અંતર-
દ્વીપો છે. આ રીતે હિમવાનની ચાર દાઢાઓના ૨૮ અંતર-
દ્વીપો થાય. તે જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા
શિખરી પર્વતની ચાર દાઢાઓ પર પણ ૨૮ અંતરદ્વીપો
છે. આમ સર્વ મળી ૫૬ અંતરદ્વીપો છે. તે સર્વે દ્વીપોમાં
દ્વીપના નામ જેવા જ નામવાળા મનુષ્યોના પ્રકારો વસે
છે. હિમવાનની ચાર દાઢાના તે અંતરદ્વીપનાં ૭ ચતુષ્કોનાં
નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ૩૦૦ યોજનાંતે—

૧. એકોરુક (ઈશાનમાં); ૨. આભાસિક (અગ્નિમાં);
૩. વેષણિક (નૈર્ઋતમાં); ૪. લાંગુલિક (વાયવ્યમાં).

(૨) ૪૦૦ યોજનાંતે—

૧. હયકર્ણ (ઈશાનમાં); ૨. ગજકર્ણ (અગ્નિમાં);
૩. ગોકર્ણ (નૈર્ઋતમાં); ૪. શંકુલીકર્ણ (વાયવ્યમાં).

(૩) ૫૦૦ યોજનાંતે—

૧. આદર્શમુખ (ઈશાનમાં); ૨. મેઢમુખ (અગ્નિમાં);
૩. અયોમુખ (નૈર્ઋતમાં); ૪. ગોમુખ (વાયવ્યમાં).

(૪) ૬૦૦ યોજનાંતે—

૧. અશ્વમુખ (ઈશાનમાં); ૨. હસ્તિમુખ (અગ્નિમાં);
૩. સિંહમુખ (નૈર્ઋતમાં); ૪. વ્યાઘ્રમુખ (વાયવ્યમાં).

(૫) ૭૦૦ યોજનાંતે —

૧. અશ્વકર્ણ (ઈશાનમાં); ૨. હસ્તિકર્ણ (અગ્નિમાં);
૩. અકર્ણ (નૈઋતમાં); ૪. કર્ણપ્રાવરણ (વાયવ્યમાં).

(૬) ૮૦૦ યોજનાંતે —

૧. ઉલ્કામુખ (ઈશાનમાં); ૨. મેઘમુખ (અગ્નિમાં);
૩. વિદ્યુ-મુખ (નૈઋતમાં); ૪. વિદ્યુદન્તમુખ (વાયવ્યમાં).

(૭) ૯૦૦ યોજનાંતે —

૧. ધનદંત (ઈશાનમાં); ૨. લટદંત (અગ્નિમાં);
૩. ગૂઢદંત (નૈઋતમાં); ૪. શુદ્ધદંત (વાયવ્યમાં).

(૧-૭) આ જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી વર્ષધરની ચાર દાઢા પરનાં સાત ચતુર્થા એકોરુકથી માંડીને શુદ્ધદંત સુધીનાં સમજી લેવાં.

[—સ્થાન ૩૦૪]

ધનદંત, લટદંત, ગૂઢદંત, શુદ્ધદંત — આ અંતર-દ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ ૬૦૦-૬૦૦ યોજન છે.

[—સ્થાન ૧૬૮]

ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુ-મુખ, વિદ્યુદન્તમુખ — આ અંતરદ્વીપોની લંબાઈ-પહોળાઈ ૮૦૦-૮૦૦ યોજન છે.

[—સ્થાન ૧૩૦]

(૬) લવણસમુદ્રના સર્થ વગેરે

લવણસમુદ્રમાં આ બધું ચાર-ચારની સંખ્યામાં હતું, છે અને હશે —

૧. સ્પર્ધ; ૨. ચંદ્ર; ૩-૩૦. કૃત્તિકા^૧ યાવત્ ભરણી

(૨૮); ૩૧-૫૮. અગ્નિથી^૧ માંડી ચમ (૨૮); ૫૯-૧૪૬.
અંગારકથી^૨ માંડી લાવકેતુ (૮૮).

[—સ્થા० ૩૦૫]

મેરુપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગૌતમદ્વીપના^૩ પૂર્વાન્ત સુધીનું
અંતર ૬૭ હજાર યોજન છે.

[—સમ० ૧૭]

મેરુના પશ્ચિમાન્તથી^૪ ગૌતમદ્વીપના પશ્ચિમાંત સુધીનું
અંતર ૬૬ હજાર યોજન છે.

[—સમ० ૧૬]

૩.-ધાતકીખંડ^૫

(૧) ધાતકીખંડનું માપ અને વેદિકા

ધાતકીખંડનો ચક્રવાલ વિધ્કંલ ચાર લાખ યોજન છે.

[—સમ० ૧૨૭, —સ્થા० ૩૦૬]

જંબૂદ્વીપની વેદિકાના પૂર્વાન્ત (પશ્ચિમાંત^૧)થી

૧. બાકીનાં નામ માટે જુઓ પૃ० ૧૦૫-૬.

૨. જંબૂદ્વીપની પશ્ચિમ દિશાની જમતીથી બાર હજાર યોજન લવણ-
સમુદ્રમાં જઈએ ત્યાં સુસ્થિતનામક લવણાધિપતિના નિવાસભૂત ગૌતમ
નામનો દ્વીપ છે. મેરુના પૂર્વાન્તથી જમતીનું અંતર ૫૫૦૦૦ યોજન છે
એમાં લવણસમુદ્રના ૧૨૦૦૦ યોજન હમેરીએ એટલે ૧૭૦૦૦ યોજનનું
અંતર મળી રહે છે. વીકાકાર જણાવે છે કે અહીં તેમની સામે જે જે
સૂત્રપુસ્તકો છે તે ગૌતમ નામ નથી મળતું પણ એ અંતર પુસ્તકાંતરમાં
પ્રસિદ્ધ ગૌતમદ્વીપ નથી રહે છે તેથી અહીં ગૌતમદ્વીપ વિષેનું જ
આ વક્રાચ્ચ સમજાવ્યું છે.

૩. મેરુના પશ્ચિમાંતથી જંબૂની જમતી ૪૫ હજાર + ૧૨ હજાર
લવણસમુદ્રનો + ૧૨ હજાર ધાતકીખંડનો = ૬૯ હજાર.

૪. જુઓ પ્રકરણને અંતે-ટિપ્પણ નં. ૩૧.

૫. અગ્ની સૂત્રમાં 'પૂર્વ' નો અર્થ પૂર્વ દિશામાં નથી.

ધાતકીખંડના ચક્રવાલના પશ્ચિમાંત (પૂર્વાન્ત)^૧ મુધીનું અંતર^૨ સાત લાખ યોજન છે. ,

[—સમ૦ ૧૩૦]

ધાતકીખંડની વેદિકા જે ગાઉ જિંચી છે.

[—સ્થા૦ ૯૨]

(૨) ધાતકીવૃક્ષ તથા મેરુ^૩

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ધાતકીવૃક્ષ આઠ યોજન ઊંચું અને મધ્ય ભાગમાં આઠ યોજન વિસ્તૃત છે. તેનું સર્વપ્રમાણ આઠ યોજનથી કાંઈક વધારે છે. તેમાં તેનો અધિપતિ સુદર્શન નામનો દેવ વસે છે. ખીન્નું તેટલા જ પ્રમાણવાળું કૃતશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે જેનો અધિપતિ ગરુડદેવ છે.

ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં મહાધાતકી નામનું વૃક્ષ છે. તેનું માપ તેટલું જ છે. અને તેમાં પ્રિયદર્શન નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે. ખીન્નું કૃતશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે, જેનો અધિપતિ ગરુડદેવ છે.

[—સ્થા૦ ૧૪૧, ૯૨]

ધાતકીખંડના મેરુનું સર્વપ્રમાણ (જિંચાઈનું) ૮૫ હજાર યોજન છે.

[—સમ૦ ૮૫]

૧. અહીં સૂત્રમાં ‘પશ્ચિમાંત’ શબ્દ છે તે બરાબર નથી.

૨. સાત લાખ અંતર આ રીતે—જળદ્વીપ ૧ લાખ+લવણ ૨ લાખ+ધાતકી ૪ લાખ=૭ લાખ યોજન થાય. પણ જાણેવ શબ્દ પ્રમાણે ગણીએ તો જળદ્વીપના એક લાખ યોજન અને ધાતકીના ૪ લાખ યોજનનો સમાવેશ થાય જ નહીં. માત્ર લવણસમુદ્રના જ બે લાખ યોજન ગણાય. કારણ, જળદ્વીપની વેદિકાનો પૂર્વાન્ત અને ધાતકીનો પશ્ચિમાંત એ બે વચ્ચે માત્ર લવણસમુદ્ર જ પડે છે.

૩. મુખ્ય પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૩૨.

ધાતકીખંડના મેરુપર્વતો જમીનમાં ૧૦૦૦ યોજન
ઊંચા છે. દશહજારથી ઓછા યોજન પહોળા ધરણીતલમાં
અને શિખર પર એક હજાર યોજન પહોળા છે.
[—સ્થા. ૭૨]

ગંધા બાજુ મેરુપર્વતો ૮૪૦૦૦ યોજન ઊંચા છે.
[—સ્રમ. ૮૪]

(૩) ક્ષેત્રો, પર્વતો, નદીઓ વગેરે^૧

ધાતકીખંડમાં અહીં જણાવેલ બધું બેની સંખ્યામાં છે—

૧. ભરતવર્ષ; ૨. ઐરવતવર્ષ; ૩. હિમવંતવર્ષ; ૪.
હિરણ્યવંતવર્ષ; ૫. હરિવર્ષ; ૬. રમ્યવર્ષ; ૭. પૂર્વવિદેહ;
૮. અપરવિદેહ; ૯. દેવકુરુ; ૧૦. દેવકુરુમહાવૃક્ષ (કૂટ-
શાલમલી); ૧૧. દેવકુરુમહાવૃક્ષવાસી દેવ (ગરુડદેવ);
૧૨. ઉત્તરકુરુ; ૧૩. ઉત્તરકુરુવૃક્ષ; ૧૪. ઉત્તરકુરુવૃક્ષ-
વાસીદેવ; ૧૫. હિમવાન વર્ષધર; ૧૬. મહાહિમવાન
વર્ષધર; ૧૭. નિપથ વર્ષધર; ૧૮. નીલવંત વર્ષધર; ૧૯.
રુકમી વર્ષધર; ૨૦. શિખરી વર્ષધર.

૨૧. શબ્દાપાતી (હિમવંતસ્થિત વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત);

૨૨. શબ્દાપાતીવાસી સ્વાતીદેવ;

૨૩. વિકટાપાતી (હિરણ્યવંતસ્થિત વૃત્તવૈતાલ્ય);

૨૪. વિકટાપાતીવાસી પ્રભાસદેવ;

૨૫. ગંધાપાતી (હરિવર્ષસ્થિત વૃત્તવૈતાલ્ય);

૨૬. ગંધાપાતીવાસી અરુણદેવ;

૧. ધાતકીખંડ પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમાં વહે ચાલેલો છે. તેના મે
પ્રત્યેક ભાગમાં જળક્રોષ જેમ ક્ષેત્રો, નદીઓ, પર્વતો વગેરે હોવાથી આખો
ધાતકીખંડમાં એ બધું જળક્રોષ કરતાં જમણું થાય. કઈ કઈ વસ્તુઓ
જમણી છે તે આ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે.

૨૭. માત્સ્યવાનપર્વત (રમ્યગ્રવર્ણસ્થિત વૃત્તપૈતાહય);

૨૮. માત્સ્યવાનવાસી પદ્મદેવ;

૨૯. માત્સ્યવાન (ઉત્તરકુરુના પૂર્વ પાર્શ્વમાં આવેલ વક્ષસ્કાર — ગજદંતગિરિ);

૩૦. ચિત્રકૂટ (શીતાના ઉત્તર કિનારે સ્થિત વક્ષસ્કાર-પર્વત);

૩૧. પદ્મકૂટ (" " ");

૩૨. નલિનીકૂટ (" " ");

૩૩. એકશૈલ (" " ");

૩૪. ત્રિકૂટ (" દક્ષિણ કિનારે ");

૩૫. વૈશ્રમણ્યકૂટ (" " ");

૩૬. અંજનકૂટ (" " ");

૩૭. માતાંજન (" " ");

૩૮. સૌમનસ (દેવકુરુના પૂર્વ પાર્શ્વમાં આવેલ ગજ-દંતગિરિ);

૩૯. વિદ્યુત્પ્રલ (" પશ્ચિમપાર્શ્વમાં ");

૪૦. અંકાપાતીકૂટ (શીતોદા નદીના દક્ષિણ કિનારા પરનો વક્ષસ્કાર);

૪૧. પદ્માપાતીકૂટ (" " ");

૪૨. આશીવિષકૂટ (" " ");

૪૩. સુખાવહકૂટ (" " ");

૪૪. ચંદ્રપર્વત (શીતોદાના ઉત્તર કિનારા પરનો વક્ષસ્કાર);

૪૫. સૂર્યપર્વત (" " ");

૪૬. નાગપર્વત (" " ");

૪૭. દેવપર્વત (" " ");

१८०. मेरुपर्वत ”

૧૮૧. મેરુપર્વતની શ્રુતિકા

[- २५।० ६२]

ધાતક્રીજાંડમાં ૬૮ ચક્રવર્તીના વિજયો છે. તથા તેમની ૬૮ રાજધાનીઓ છે.^૧

[—સમ. ૬૮]

(૪) ધાતકીખંડમાં જખૂદીપ લેવું

જ ધાતકીખંડ ક્ષીપના પૂર્વાર્ધમાં મંદર પર્વતન દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણ આ બે ક્ષેત્ર આવેલાં છે—

(૧) ૧. ભરત (દક્ષિણમાં); ૨. ઐરવત (ઉત્તરમાં)

(૨-૫) બાકીનું પણ જાંબુદીપાધિકારપ્રમાણે

(40 490).

આ. ધાતકીખંડ ક્ષીપના પૂર્વાધિમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણ આ બે વર્ણવે છે—

(૬) ૧. સુલ્લહિમવાન (દક્ષિણમાં); ૨. શિખરી (ઉત્તરમાં).

(૭-૮). બાકીના વર્ષધરનાં જોડકાં પણ જાંબૂદ્રીપ
જેમ સમજવાં (૫૦ ૫૭૭-૮).

૬ ધાતકીખંડ ક્ષીપના પૂર્વાર્ધમાં મંદરની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આ બે વૃત્તવંજાદય છે—

(६) १. हिंमवन्तमां शब्दापात्नी; २. हिरण्यवन्तमां विक्रतापात्नी.

૧. ધાતક્રીયક્રીડના પૂર્વાર્ધમાં ૩૨ વિજય અને સરત તથા ઔરવત પણ વિજય અણ્યા છે તેથી ૩૪ થાય. એટલા જ વિજયો ધાતક્રીયક્રીડના પશ્ચિમાર્ધમાં છે તેથી $૩૪ \times ૨ = ૬૮$ સંકલ્પિત વિજયો સમજવા.

વળી તે દિ વિજયની રાજધાની પ્રત્યેકની એક લેજે ૬૮ થાય.

એ બે વૈતાલ્યોમાં આ બે દેવો વસે છે—

૧. સ્વાતી; ૨. પ્રભાસ.

(૧૦) બીજા બે વૃત્તવૈતાલ્યો માટે પણ જંબૂદ્વીપ
જેમ. (પૃં ૫૮૦)

ક. ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે આવેલ
દેવકુરુની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં આ બે અશ્વસ્કંધ જેવા
અર્ધચંદ્રાકારે વલ્લભ પર્વતો છે—

(૧૧) ૧. સૌમનસ; ૨. વિદ્યુત્પ્રભ.

(૧૨) ઉત્તરકુરુના વલ્લભ પર્વતો પણ જંબૂદ્વીપ જેમ.
(પૃં ૫૮૨)

ચ ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધના મેરુની દક્ષિણે અને
ઉત્તરે આ બે દીર્ઘવૈતાલ્યો સમપ્રમાણ છે—

(૧૩) ૧. ભરતનો દીર્ઘવૈતાલ્ય; ૨. ઐશ્વતનો
દીર્ઘવૈતાલ્ય.

ભરતના દીર્ઘવૈતાલ્યમાંની શુક્ર તથા તેના અધિપતિનું
વર્ણન પણ જંબૂદ્વીપ પ્રમાણે (પૃં ૫૮૦).

ઞ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે તથા
ઉત્તરે બે વૃત્ત છે તે આ—

(૧૪) ૧. સુસ્લહિમવાનકૂટ; ૨. વૈશ્રમણકૂટ.

(૧૫-૧૬) બાકીના વર્ષધરનાં કુટોની હકીકત પણ
જંબૂદ્વીપ જેમ. (પૃં ૫૮૬)

ઋ. ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને
ઉત્તરે હિમવાનપર્વત અને શિખરીપર્વતમાં આ બે
મહાહદ. છે—

(૨૦) ૧. પદ્મહદ (હિમવાનમાં); ૨. પૌરુષિક
(શિખરીમાં).

તેમાં વસનારી દેવી તથા —

(૨૧-૨૨) બાકીના વર્ષધર સંગધી હ્રદો તથા દેવીઓ
પણ જંબૂદ્વીપ જેમ. (૫૦ ૫૬૪)

ઋ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુની દક્ષિણે આવેલા
મહાહિમવાન વર્ષધરના મહાપદ્મહ્રદમાંથી જે મહાનદીઓ
નીકળે છે —

(૨૩) ૧. રોહિતા; ૨. હરિકાંતા.

(૨૪-૨૬) બાકીના વર્ષધરની મહાનદીઓ વિષે
પણ જંબૂદ્વીપ જેમ. (૫૦ ૫૬૭)

૯ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે ભરત-
વર્ષમાં જે પ્રપાતહ્રદ છે —

(૨૭) ૧. ગંગાપ્રપાતહ્રદ; ૨. સિંધુપ્રપાતહ્રદ.

(૨૮-૩૩) બાકીનાં ક્ષેત્રોના પ્રપાતહ્રદ પણ જંબૂ
જેમ. (૫૦ ૫૬૬)

૧૦ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે આવેલ
ભરતવર્ષમાં જે મહાનદીઓ છે —

(૩૪) ૧. ગંગા; ૨. સિંધુ.

(૩૫-૪૦) બાકીના વર્ષની નદીઓ પણ જંબૂદ્વીપ
જેમ. (૫૦ ૫૬૭)

જા. ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં આવેલા ભરતૈરવત વર્ષમાં
(૪૧-૪૮) ૧ અતીન ઉત્તરિણીના સુપમદુષમા ગ્રાસનું
કાલમાન જે સાગરોપમ કોટાકોટી છે. ઇત્યાદિ બધું જંબૂદ્વીપ
પ્રમાણે સમજી લેવાનું છે. (૫૦ ૬૦૭)

જ-ઓ તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ
બધું સમજી લેવાનું છે.

[—સ્થા ૦ ૬૨]

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના સુષમા આરાનું
કાલમાન તથા સુષમસુષમાઆરાના મનુષ્યોની જિંચાર્ધ તથા
પરમાયુ જંબૂદ્વીપ જેમ સમજી લેવું અને, દેવકુરુ તથા
ઉત્તરકુરુના મનુષ્યનું પરમાયુ તથા જિંચાર્ધ પણ જંબૂદ્વીપ
જેમ (પૃ. ૬૦૮) સમજી લેવું. અરિહંતવંશાદિની ઉત્પત્તિ
પણ તે મુજબ.

[—સ્થા ૦ ૧૪૩]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં આ ત્રણે વર્મભૂમિઓ છે —

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. મહાવિદેહ.

(૨) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધના મેરુપર્વતની દક્ષિણે ત્રણ
અક્ષમંભૂમિઓ છે.

૧. હિમવાન વર્ષ; ૨. હરિવર્ષ; ૩. દેવકુરુ.

(૩) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે ત્રણ
અક્ષમંભૂમિઓ છે —

૧. ઉત્તરકુરુ; ૨. રમ્યવર્ષ; ૩. હિરણ્યવંતવર્ષ.

(૪) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણે ત્રણ વર્ષવરપર્વત છે —

૧. ચુલ્લહિમવાન; ૨. મહાહિમવાન; ૩. નિપધ.

(૫) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરે ત્રણ વર્ષવરપર્વતો
છે —

૧. નીલવંત; ૨. રુકમી; ૩. શિખરી.

(૬) તે જ પ્રમાણે મંદરની દક્ષિણે ત્રણ મહાદ્વદ છે —

૧. પદ્મહદ; ૨. મહાપદ્મહદ; ૩. તિગિર્યહદ.

તેમાં ત્રણ દેવતા પદ્ય સ્થિતિવાળી વસે છે—

૧. શ્રી; ૨. હ્રી; ૩. ધૃતિ.

(૭) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરે ત્રણ મહાદ્વદ અને તેમાં વસનારી ત્રણ દેવતા છે—

દ્વદ ૧. કેસરીહ્રદ ૨. મહાપૌંડરિક; ૩. પૌંડરિક.

દેવતા. ૧. કીર્તિ; ૨. જુહિ; ૩. લક્ષ્મી.

(૮) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણે આવેલા ચુલ્લ હિમવાન વર્ષધરમાંથી પદ્મહ્રદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ વહે છે—

૧. ગંગા; ૨. સિંધુ; ૩. શેહિતાંથા.

(૯) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરના શિખરી પર્વતમાંથી પૌંડરિક મહાહ્રદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ વહે છે—

૧. સુપર્ણકૃલા; ૨. રક્તા; ૩. રક્તાવતી.

(૧૦) તે જ પ્રમાણે મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા મહાનદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ત્રણ અતરનદીઓ છે—

૧. ગાથાવતી; ૨. દ્રહવતી; ૩. પંકવતી.

(૧૧) તે જ પ્રમાણે દક્ષિણના કિનારે ત્રણ અતરનદીઓ છે—

૧. તપ્તજલા; ૨. મત્તજલા; ૩. ઉન્મત્તજલા.

(૧૨-૧૩) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમમાં વહેતી શીતોદાનદીના ઉત્તર અને દક્ષિણના કિનારે ત્રણ ત્રણ અતરનદીઓ છે—

દક્ષિણે ૧. ક્ષીરોદા; ૨. શીતસ્રોતા; ૩. અન્તોવાહિની.

ઉત્તરે ૧. ઊર્મિમાલિની; ૨. દ્વેનમાલિની; ૩. ગંભીર-

(૧-૧૪) ધાતક્રીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ વર્મમણિયો માંડીને ચતુરવદ્ધો મુધીની હક્રીકત સમજવી.

[—સ્થાવ ૧૮૩, ૧૮૭, ૧૪૨]

(૧) ધાતક્રીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ભસ્તૈરવત વર્ષોમાં—

૧. અતીત ઉત્સર્પિણીના સુપમસુપમા આરાનું,
૨. આ આવસર્પિણીના સુપમસુપમા આરાનું જધન્ય,
૩. આગામી ઉત્સર્પિણીના સુપમ-સુપમા આરાનું—

—કાલમાન ચાર સાગરોપમ કોટાકોટી છે.

(૨) ધાતક્રીખંડના પૂર્વાર્ધમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વર્ણને ચાર અવમંભૂમિ છે—

૧. હિમવંત; ૨. હિરણ્યવંત; ૩. હરિવર્ષ ૪. રમ્યઅર્ધ.

(૩) ધાતક્રીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ચાર વૃત્તવંતાશ્વ છે —

૧. શબ્દાપાતી; ૨. વિકટાપાતી; ૩. ગંધાપાતી;

૪. માલ્યવંત.

તેમાં ચાર દેવો પશ્યસ્થિતિવાળા વસે છે—

૧. સ્વાતી; ૨. પ્રભાત; ૩. અરુણ; ૪. પદ્મ.

(૪) ધાતક્રીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મહાવિદેહ ચાર પ્રકારનું છે—

૧. પૂર્વવિદેહ; ૨. અપરવિદેહ; ૩. દેવકુરુ; ૪. ઉત્તરકુરુ.

(૫) ધાતક્રીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી

શ્રીતા મહાનદીના ઉત્તર અને દક્ષિણ કિનારે ચાર

ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

ઉત્તરે

૧. ચિત્રકૂટ;
૨. પદ્મકૂટ;
૩. નલિનકૂટ;
૪. એકશૈલ.

દક્ષિણ

૧. ત્રિકૂટ;
૨. વૈશ્રમણકૂટ;
૩. અંજન;
૪. માતંજન.

(૬) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે પણ ચાર-ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે.

દક્ષિણે : ૧. અંકાપાતી; ૨. પદ્મપાતી; ૩. આશીવિષ;

૪. સુખાવહ.

ઉત્તરે : ૧. ચંદ્રપર્વત; ૨. સૂર્યપર્વત; ૩. દેવપર્વત;

૪. નાગપર્વત.

(૭) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુપર્વતની ચારે વિદિશામાં ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત (ગજદંતગિરિ) છે—

૧. સૌમનસ; ૨. વિદ્યુત્રબ; ૩. ગંધમાદન; ૪.

માલ્યવાન.

(૮) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મહાવિદેહ વર્ષમાં જળન્ય ચાર અરિહત, ચાર ચક્રર્તી, ચાર વલદેવ અને ચાર વામુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે.

(૯) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુમાં ચાર વન છે—

૧. ભદ્રશાલવન; ૨. નંદનવન; ૩. સૌમનસવન; ૪.

પંડકવન.

(૧૦) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુના પંડકવનમાં ચાર અભિષેકશિલાઓ છે—

૧. પાંડુકંબલા શિલા; ૨. અતિપાંડુકંબલા શિલા;

૩. રક્તકંબલાશિલા; ૪. અતિરક્તકંબલા શિલા.

(૧૧) મેરુની ચૂલિકા ઉપર ચાર યોજન વિસ્તૃત છે.

(૧-૧૧) આ જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પરિવર્તમાર્ગમાં પણ કાલથી માંડીને ચૂલિકા સુધીની હકીકત સમજી લેવી.

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના ઉત્તર તથા દક્ષિણ કિનારા તરફ પાંચ-પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

ઉત્તરે

દક્ષિણે

૧. માલ્યવાન;
૨. ચિત્રકૂટ;
૩. પદ્મકૂટ;
૪. નલિનકૂટ;
૫. એકગ્રૈલ.

૧. ત્રિકૂટ;
૨. વૈશ્રમણ;
૩. અંજન;
૪. માતંજન;
૫. સૌમનસ.

(૨) તે જ પ્રમાણે શીતોદ નદીના બન્ને કિનારે પણ પાંચ પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

દક્ષિણે

ઉત્તરે

૧. વિદ્યુતપ્રલ;
૨. અંકાપાતી;
૩. પદ્મપાતી;
૪. આશીવિધ;
૫. સુખાવહ.

૧. અંદ્રપર્વત;
૨. સૂર્યપર્વત;
૩. નાગપર્વત;
૪. દેવપર્વત;
૫. ગંધમાદન.

(૩) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણના દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુમાં પાંચ મહાહર છે —

૧ દેવકુરુમા

૨ ઉત્તરકુરુમા

૧. નિપધક્ષદ;
૨. દેવકુરુક્ષદ;
૩. સૂર્યક્ષદ;
૪. સુલસક્ષદ;
૫. વિદ્યુતપ્રલક્ષદ.

૧. નીલવંતક્ષદ;
૨. ઉત્તરકુરુક્ષદ;
૩. અંદ્રક્ષદ;
૪. ઐરાવણક્ષદ;
૫. માલ્યવંતક્ષદ.

(૧-૩) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ તે જ પ્રમાણે સમજી લેવું.

[—સ્થા ૪૩૪]

(૧) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં છ ગ્રવર્મગૂમિ છે —

૧. હિમવંત; ૨. હિરણ્યવંત; ૩. હરિવર્ષ; ૪. રમ્યગ્વર્ષ; ૫. દેવકુરુ; ૬. ઉત્તરકુરુ.

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષ છે —

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. હિમવંત; ૪. હિરણ્યવંત; ૫. હરિવર્ષ; ૬. રમ્યગ્વર્ષ.

(૩) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષર છે —

૧. સુલહિમવાન; ૨. મહાહિમવાન; ૩. નિપથ; ૪. નીલવાન; ૫. રુકમી; ૬. શિખરી.

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં એકાદશી છે છ વટ છે અને ઉત્તરે પણ છ વટ છે —

દક્ષિણે	ઉત્તરે
૧. સુલહિમવાન;	૧. નીલવંત;
૨. વૈશ્રમણ;	૨. ઉપશૃત;
૩. મહાહિમવાન;	૩. રુકમી;
૪. વૈશ્ય;	૪. મણિકંથન;
૫. નિપથ;	૫. શિખરી;
૬. રુચક.	૬. તિગિચ્છ.

(૫) ધાતકીખંડકીપમાં પૂર્વાર્ધમાં છ મહાહિમ છે અને તેમાં છ દેવતા વસે છે —

મહાહિમ	દેવતા
૧. પદ્મ;	૧. શ્રી;
૨. મહાપદ્મ.	૨. હી;

૩. તિગિચ્છ;	૩. ધૃતિ;
૪. કેસરી;	૪. પ્રીતિ;
૫. મહાપૌંડરિક;	૫. બુદ્ધિ,
૬. પૌંડરિક.	૬. લક્ષ્મી.

(૬) ધાતકીખંડના મેરુની દક્ષિણે છ મહાનદીઓ છે અને ઉત્તરમાં પણ તેટલી જ છે —

દક્ષિણે

ઉત્તરે

૧. ગંગા;	૧. નરકાંતા;
૨. સિંધુ;	૨. નારીકાંતા;
૩. રોહિતા;	૩. સુવર્ણકૂલા;
૪. રોહિતાંચા;	૪. સુખ્યકૂલા;
૫. હરિ;	૫. રક્તા;
૬. હરિકાંતા.	૬. રક્તાવતી.

(૭) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના બન્ને કિનારે મળીને ૬ અતરનદીઓ છે; તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે પણ ૬ અતરનદીઓ છે —

શીતાની

શીતોદાની

૧. ગાધાવતી;	૧. ક્ષીરોદા;
૨. દ્રહવતી;	૨. સિંહસ્રોતા;
૩. પંકવતી;	૩. અંતોવાહિની;
૪. તપ્તજલા;	૪. ભિર્મિમાલિની;
૫. મત્તજલા;	૫. ફેનમાલિની;
૬. ઉન્મત્તજલા.	૬. ગંભીરમાલિની.

(૧-૭) તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ સમજી લેવું.

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત વર્ષ છે —

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩. હિમવંત; ૪. હિરણ્યવંત;
૫. હરિવર્ષ; ૬. રમ્યવર્ષ; ૭. મહાવિદેહ.

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત વર્ષધર છે —

૧. હિમવાન; મહાહિમવાન; ૩. નિપધ; ૪. નીલવંત;
૫. રુકમી; ૬. શિખરી; ૭. મંદર.

(૩) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત મહાનદીઓ પૂર્વવાહિની છે અને કાલોદને જઈ મળે છે —

૧. ગંગા; ૨. રોહિતા; ૩. હરિ; ૪. શીતા; ૫. નર-
કાંતા; ૬. સુવર્ણકૂલા; ૭. રક્તા.

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત નદીઓ પશ્ચિમાભિ-
મુખી વહે છે અને લવણસમુદ્રમાં જઈ મળે છે —

૧. સિંધુ; ૨. રોહિતાંશા; ૩. હરિકાંતા; ૪. શીતોદા;
૫. નારીકાંતા; ૬. સ્વપ્નકૂલા; ૭. રક્તાવતી.

(૧-૪) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ એમ જ સંમજબું. પણ તેની પૂર્વવાહિની નદીઓ લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમવાહિની નદીઓ કાલોદસમુદ્રને મળે છે એ વિશેષમાં.

[—સ્થા. ૫૫૫]

(૧) ધાતકીખંડની પૂર્વાર્ધની તિમિસ અને ખંડપ્રપાત ગુહા આઠ યોજન ઊંચી છે.

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતા મહાનદીના બન્ને કિનારે આઠ વદસ્કાર પર્વતો છે —

૧-૮. ચિત્રકૂટ યાવત્ માતંજન (પૃ. ૬૩૩).

(૩) તે જ પ્રમાણે શીતોદાને બન્ને કિનારે આઠ વદસ્કાર છે —

૧-૮. અંકાપાતી યાવત્ નાગપર્વત (પૃ૦ ૬૩૪).

(૪) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા અને શીતોદા નદીને બન્ને કિનારે આઠ-આઠ ચક્રવર્તિ વિજયો છે. (પૃ૦ ૬૨૫-૬).

(૫) તે વિજયોની સજ્ઞાનીઓ પણ બન્ને નદીના બન્ને કિનારે આઠ-આઠ છે. (પૃ૦ ૬૨૬-૭).

(૬) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતાની ઉત્તરે, અને દક્ષિણે તથા શીતોદાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે —

૮. ચક્રવર્તી, ૮. અરિહંત, ૮. વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, ધાય છે અને યશે.

(૭) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતા મહાનદીની ઉત્તરે —

૮. દ્વીર્ધવૈતાદ્ય (વિજયોના વક્ષસ્કાર);

૮. તિમિસશુકા (વિજયોના વક્ષસ્કાર સંબંધી);

૮. ખંડપ્રપાતશુકા

૮. કૃતમાલ્યકદેવ (તિમિસ સંબંધી);

૮. નૃત્યમાલ્યકદેવ (ખંડપ્રપાત સંબંધી);

૮. ગંગાકુંડ (વિજયની ગંગાનો);

૮. સિંધુકુંડ (વિજયની સિંધુનો);

૮. ગંગા (વિજયની);

૮. સિંધુ (વિજયની);

૮. ઋષભકૂટ પર્વત (વિજયભાવી);

૮. ઋષભકૂટદેવ,

— એ બધું છે. તથા એ બધું તેના દક્ષિણ કિનારે પણ તેટલું જ છે; પણ ગંગા અને સિંધુને બદલે રક્તા અને રક્તાવતી નદી તથા તેના કુંડો સમજવા. શીતોદાના દક્ષિણ કિનારે શીતાના દક્ષિણ કિનારા જેમ સમજવું.

(૮.) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધની મેરુની શૂલિકા મધ્ય-લાગમાં આઠ યોજન પહોળી છે.

(૧-૮) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ ગધું તે જ પ્રમાણે.

[—સ્થા. ૧૪૧]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુની પૂર્વે શીતા નદીના બન્ને કિનારા પર દશ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

૧-૧૦. માલ્યવાન યાવત્ સૌમનસ. (પૃ. ૬૨૧, ૨૭ થી ૩૮)

(૨) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે દશ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

૧-૧૦. વિદ્યુત્પ્રલ યાવત્ ગંધમાદન. (પૃ. ૬૨૧, ૩૬ થી ૪૮)

(૧-૨) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાંય તે જ પ્રમાણે.

[—સ્થા. ૭૧૮]

૪. કાલોદસસુદ્ર

કાલોદસસુદ્રનો^૧ ચક્રવાલ વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજન છે. તેનો પરિધિ ૯૧ લાખ યોજનથી વધારે છે.

[—સ્થા. ૧૩૧, —સમ. ૯૧]

કાલોદધિની વેદિકા બે ગાઉ જાયી છે.

[—સ્થા. ૬૩]

૧. ધાતકીખંડને વલયાકારે વીટીને રહેલો સુદ્ર તે કાલોદ સુદ્ર કહેવાય છે. તેનો પરિધિ ૯૧૭૭૬૦૫ યોજન છે. લવણસુદ્રની જેમ આમા ગોળીય નથી તેમ પાતાળકળશો પણ નથી. એટલે પાણીની ઘાટમાં તથા જલાણમાં કયાંય ફરક પડતો નથી. તેની સર્વત્રેકાણે જાંડાઈ એક જનર યોજન છે. બે ધાતકીખંડથી બમણા વિસ્તાર વાળો હોવાથી ૮ લાખ યોજન પહોળો છે.

૫. પુષ્કરવરદ્વીપાધૈ^૧.

આશ્વ્યંતર પુષ્કરાધૈનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૮ લાખ ચોજન છે. આદ્ય પુષ્કરાધૈનો પણ તેટલો જ વિષ્કંભ છે.

[—સ્થા. ૬૩૧]

પુષ્કરવરદ્વીપની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે.

[—સ્થા. ૬૩]

પુષ્કરાધૈના મેરુનું માપ ધાતકીખંડના મેરુ જેટલું સમજવું (પૃ. ૬૧૯-૬૨૦).

[—સ્થા. ૭૨૧]

પુષ્કરાધૈના પૂવાધૈમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તર-કુરુમાં પદ્મવૃક્ષ છે તેમાં પદ્મ નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે. દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુમાં કૃત્યાત્મલી નામનું વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે.

પુષ્કરાધૈના પશ્ચિમાધૈમાં ઉત્તરકુરુમાં મહાપદ્મ નામનું વૃક્ષ છે તેમાં પૌંડરિક નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે અને દેવકુરુમાં કૃત્યાત્મલી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે.

[—સ્થા. ૯૩]

પુષ્કરાધૈમાં અહીં જણાવેલ બધું ધાતકીખંડની જેમ બેની સંખ્યામાં છે—

૧. ભરતવર્ષ;

૨-૧૮૧. ઐરવત આવત મેરુપર્વતની ચૂલિકા (પૃ. ૬૨૦ ઇં).]

[—સ્થા. ૬૩]

પુષ્કરાધૈદ્વીપમાં પણ ધાતકીખંડ જેમ ચક્રવર્તિવિજયો ૬૮ તથા તેમની રાજધાનીઓ ૬૮ છે.

[—સ્થા. ૬૮]

(૧) પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણે આ બે ક્ષેત્રો છે—

(૧) ૧ ભરત; ૨ ઐરવત.

ઇત્યાદિ બધી હકીકત ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ જેમ સમજવી (પૃં ૬૨૮).

તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધ જેમ હકીકત સમજ લેવી (પૃં ૬૩૧).

[—સ્થાં ૬૩]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધ તથા પશ્ચિમાર્ધની કર્મ-ભૂમિઓ તથા અકર્મભૂમિઓ વગેરેની હકીકત પણ ધાતકી-ખંડ જેમ (પૃં ૬૩૧-૩) સમજ લેવાની છે.

[—સ્થાં ૧૮૩, ૧૯૭, ૧૪૧]

ધાતકીખંડ જેમ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં પણ આરાના કાલમાનથી માંડીને મેરુની ચૂલિકા સુધીની હકીકત (પૃં ૬૩૩-૪) સમજ લેવી.

[—સ્થાં ૩૦૨]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાંના વક્ષસ્કારથી માંડીને મહાહંદની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃં ૬૩૫) સમજ લેવી.

[—સ્થાં ૪૩૪]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના સુપમા આરાનું કાલમાન આદિ પણ ધાતકીખંડ જેમ (પૃં ૬૩૧) સમજ લેવું.

[—સ્થાં ૧૪૩]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધની છ અકર્મભૂમિ આદિ હકીકત (પૃં ૬૩૬) પણ ધાતકીખંડ જેમ સમજવાની છે.

[સ્થાં ૫૧૨]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધમાંના સાત વર્ષો વગેરે હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃં ૬૩૮) સમજી લેવી.

[—સ્થાં ૫૫૫]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની તિમિસ ગુહા વગેરેની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃં ૬૩૮) સમજી લેવી. પણ વિશેષમાં એટલુકે પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની પૂર્વવાહિની નદીઓ પુષ્કરોદ સમુદ્રને અને પશ્ચિમવાહિની કાલોદ સમુદ્રને મળે છે તથા પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધની પૂર્વવાહિની નદીઓ કાલોદ સમુદ્રને તથા પશ્ચિમવાહિની નદીઓ પુષ્કરોદ સમુદ્રને મળે છે.

[—સ્થાં ૬૪૧]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની તથા પશ્ચિમાર્ધની શીતા અને શીતોદાના દશ-દશ વક્ષસ્કારોની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃં ૬૪૦) સમજી લેવી.

[—સ્થાં ૭૬૮]

૬. મનુષ્યક્ષેત્ર^૧

સમયક્ષેત્રમાં મંદર બાદ જતાં ૬૯ વર્ષ અને વર્ષધર છે :— ૩૫ વર્ષ^૨; ૩૦ વર્ષધર^૩; ૪ ઇંપુકાર^૪ = ૬૯.

[—સમં ૬૬].

સમયક્ષેત્રમાં કુલપર્વત (વર્ષધર) ૩૯ છે તે આ :— ૩૦ વર્ષધર^૩; ૫ મેરુ; ૪ ઇંપુકાર = ૩૯.

[—સમં ૩૯]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩૪.

૨. જંબુમાં ૭, ધાતકીમાં ૧૪ અને પુષ્કરાર્ધમાં ૧૪—સર્વ મળી ૩૫ વર્ષ ભરતાં છે.

૩. જંબુમાં ૬, ધાતકીમાં ૧૨, પુષ્કરાર્ધમાં ૧૨—સર્વ મળી ૩૦ દિશવાત આદિ વર્ષધર છે. આગા મેરુને જણા નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું.

૪. બે ધાતકીમાં અને બે પુષ્કરાર્ધમાં. તે પણ વર્ષધર જ કહેવાય છે. કારણકે ક્ષેત્રોને વિભક્ત કરે છે.

મનુષ્યક્ષેત્રમાં બે સમુદ્ર છે —

૧. લવણ; ૨. કલોદ.

[—સ્થા. ૧૧૧]

સમયક્ષેત્રમાં આ બધું પાંચપાંચ છે —

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩-૧૮૧. હિમવંત યાવત મંદરચૂલિકા (પૃ. ૬૨૦ ઇ. ૦).

[—સ્થા. ૪૩૪]

જંબૂદ્વીપની બહાર આ બધું ચારચાર છે —

૧. ભરત; ૨. ઐરવત; ૩-૧૮૧. હિમવંત યાવત મંદરચૂલિકા (પૃ. ૬૨૦).

[—સ્થા. ૩૦૧]

(૧) સમયક્ષેત્રમાં દશ કુરુ છે તે આ —

૧-૫. પાંચ દેવકુરુ; ૬-૧૦. પાંચ ઉત્તરકુરુ.

(૨) સમયક્ષેત્રમાં દશ મહાવૃક્ષો છે —

૧. સુદર્શના જંબૂ (જંબૂદ્વીપના ઉત્તરકુરુમાં);

૨. ધાતકીવૃક્ષ (ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં);

૩. મહાધાતકીવૃક્ષ (ધાતકી પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં);

૪. પદ્મવૃક્ષ (પુષ્કરવરાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં ઉત્તરકુરુમાં);

૫. મહાપદ્મવૃક્ષ (પુષ્કરવરાર્ધ પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં);

૬-૧૦. પાંચ કૂટ શાલ્મલી (પાંચે ઉત્તરકુરુમાં).

તે વૃક્ષોમાં કુમથઃ આ દશ દેવો વસે છે —

૧. જંબુમાં એક, ધાતકીમાં બે અને પુષ્કરાર્ધમાં બે સર્વ મળી પાંચ — આ જ પ્રમાણે બાકીના વિષે પણ સમજવું.

૨. ધાતકીમાં બે, પુષ્કરાર્ધમાં બે — આ જ પ્રમાણે બાકી વિષે પણ સમજવું.

૩. ૧ ભરતમાં, ૨ ધાતકીમાં અને બે પુષ્કરાર્ધમાં.

૧. અનાદત; ૨. મુદ્ધર્ચન; ૩. પ્રિયદર્ચન; ૪. પૌંડરિક;
૫. મહાપૌંડરિક; ૬-૧૦. વેલુદેવ ગરુડ.

[—સ્થા ૦ ૭૬૪]

૭. અદીદ્વીપખાલ લોક^૧

(૧) માનુષોત્તર પર્વત^૨

માનુષોત્તર પર્વતને ચારે દિશાએ^૩ ચાર^૪
શિખરો છે —

૧. રત્ન (દક્ષિણ-પૂર્વમાં); ૨. રત્નોચ્ચય (દક્ષિણ-
પશ્ચિમમાં); ૩. સર્વરત્ન (પૂર્વોત્તરમાં); ૪. રત્નસંચય
(પશ્ચિમોત્તરમાં.)

[—સ્થા ૦ ૩૦૦]

માનુષોત્તર પર્વત મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન વિસ્તૃત છે.

[—સ્થા ૦ ૭૨૪]

માનુષોત્તરપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે.

[—સમ ૦ ૧૭]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩૫.

૨. આ પર્વત મનુષ્યક્ષેત્રખાલ^૫ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં ગણાય છે. તેની
પહોળાઈ ૧૦૨૨ બાહ જતાં બાકીના બાહ પુષ્કરધર્મની એટલે કે
૮ લાખ-૧૦૨૨=૭૮૮૭૮ યોજન પ્રમાણ છે. તેનો આકાર એટલા સિંહ
જેવો છે—આગળથી ઊંચો અને પાછળથી કમરા: નીચો છે. તે ૧૭૨૧
યોજન ઊંચો અને મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન પહોળો છે. તેની પહોળાઈ કમરા:
ધરાતી નય છે અને શિખરમાં ૪૨૪ યોજન પહોળાઈ રહી નય છે.

૩. સૂત્રમાં દિશા કહ્યું છે પણ વિદિશામાં એ છટો સમજવાં.

૪. આ પર્વતમાં આ ચાર જ કુટુંબો નથી પણ ચતુરસ્થાનક હોવાથી
ચાર કલાં છે. ચારે દિશામાં પણ પ્રત્યેકમાં ત્રણ ત્રણ હોવાથી ખીન્ન ૧૨
કુટુંબો પણ છે.

એ સિદ્ધાયતનોને ચારે દિશાએ ચાર દ્વાર છે —

૧. દેવદ્વાર; ૨. અસુરદ્વાર; ૩. નાગદ્વાર; ૪. સુપર્ણદ્વાર.

એ ચાર દ્વારમાં તે જ નામના ચાર પ્રકારના દેવો વસે છે.

એ દ્વારની સામે ચાર મુખમંડપ છે. એ મુખમંડપની સામે ચાર પ્રેક્ષાગૃહમંડપ છે. એ મંડપોની ળરાબર વચમાં ચાર વજ્રના આખાટક છે. તે આખાટક પર ચાર મણિપેટિકા છે. મણિપેટિકા પર ચાર સિંહાસન છે. તે ચાર સિંહાસનો પર ચાર વિજયદ્રુષ્ય છે તે દ્રુષ્યની વચમાં ચાર વજ્રમય અંકુશ છે. તે અંકુશમાં મોતીની માળાની ચાર કુંલિકા છે. એ પ્રત્યેક કુંલિકા ફરતી પોતાથી અધી જંગી ચાર ચાર અર્ધ કુંલિકાઓ છે.

એ પ્રેક્ષાગૃહમંડપની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે. એ પીઠિકા પર ચાર ચૈત્ય સ્તૂપો છે. એ ચૈત્ય સ્તૂપની ચારે દિશાએ ચાર ચાર મણિપીઠિકાઓ છે. એ પીઠિકા પર પર્યાકાસનબદ્ધ, રત્નજ, સ્તૂપાભિમુખ ચાર જિનપ્રતિમાઓ છે —

૧. ઋષભ; ૨. વર્ધમાન; ૩. ચન્દ્રાનન; ૪. વારિસેન.

એ ચૈત્યસ્તૂપની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે અને તેમના પર ચાર ચૈત્યવૃક્ષ છે. એ વૃક્ષોની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે અને તેમના પર મહેન્દ્રધ્વજ છે. એ ધ્વજોની સામે ચાર નન્દા પુષ્કરિણી છે.

એ પુષ્કરણિઓની ચારે દિશાએ ચાર વનખંડ છે —

૧. પૂર્વમાં અગ્રોકવન; ૨. દક્ષિણમાં સપ્તપર્ણવન; ૩. પશ્ચિમમાં ચંપકવન; ૪. ઉત્તરમાં આમ્રવન.

(૧) તેમાં જે પૂર્વદિશાનો અંચનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧. નંદોત્તરા; ૨. નન્દા; ૩. આનંદા; ૪. નંદિવર્ધના.

તે નંદા પુષ્કરિણીઓ ૧ લાખ યોજન લાંબી, ૫૦ હજાર યોજન પહોળી અને હજાર યોજન ઊંડી છે.

પ્રત્યેક વાવડીની ચારે દિશાએ ખગધિયાઓની ત્રણ ત્રણ હારો છે. અને હાર સામે ચાર તોરણ છે. તે પ્રત્યેક પુષ્કરિણીની ચારે દિશાએ વનખંડ છે.

એ પુષ્કરિણીઓની વચ્ચે ચાર દધિમુખ પર્વતો છે. એ પર્વતો ૬૪૦૦૦ યોજન ઊંચા છે અને એક હજાર યોજન ઊંડા છે. બધા ભાગમાં તે સમ છે. દરેકની પહોળાઈ દશ હજાર યોજન છે અને પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજન છે. તે પર્વતો સર્વપ્રકારના રત્નયુક્ત છે—ચાવત દર્શનીય છે. આ દધિમુખ પર્વતનો ઉપરનો ભાગ સપાટ છે. બાકીનું બધું વર્ણન અંચનક પર્વત જેમ સમજી લેવું—ચાવત ઉત્તરમાં આગ્રવન છે.

(૨) તેમાં જે દક્ષિણનો અંચનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧. ભદ્રા; ૨. વિશાલા; ૩. કુમુદા; ૪. પુંડરિકિણી.

તે પુષ્કરિણીઓ એક લાખ યોજન લાંબી છે એમ બાકીનું બધું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજી લેવું.

(૩) તેમાં જે પશ્ચિમ તરફનો અંચનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧. નંદિપેલા; ૨. અમોઘા; ૩. ગોરતપા; ૪. સુદર્શના
બાકીનું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજી લેવું.

(૪) તેમાં જે ઉત્તરનો અંચનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ચાર પુષ્કરિણીઓ છે —

૧. વિજયા; ૨. વૈજયંતી; ૩. જયંતી; ૪. અપરાજિતા.
ખાકીનું બધું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજ લેવું.

નન્દીશ્વરદ્વીપની મધ્યમાં ચારે વિદિશામાં ચાર રતિકર પર્વતો છે—

૧. ઉત્તરપૂર્વનો; ૨. દક્ષિણપૂર્વનો; ૩. દક્ષિણપશ્ચિમનો;
૪. ઉત્તરપશ્ચિમનો.

એ રતિકર પર્વતો ૧૦૦૦ ચોજન ઊંચા છે તથા ૧૦૦૦ ગાઉ જમીનમાં ઊંડા છે. તેઓ બધે લાગે સમ છે. બાહરના આકારે દરેકનો વિષ્કંભ ૧૦૦૦૦ ચોજન છે અને ૩૧૬૨૩ ચોજન પરિધિ છે. તેઓ સર્વરત્નયુક્ત છે, સ્વચ્છ છે, યાવત્ દર્શનીય છે.

(૧) તેમાં જે ઉત્તરપૂર્વમાં રતિકર પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ઈશાન દેવેન્દ્રની ચાર પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧. નંદોત્તરા કૃષ્ણાની; ૨. નંદા કૃષ્ણારણીની; ૩. ઉત્તરકુરા રામાની; ૪. દેવકુરા રામરક્ષિતાની.

(૨) તેમાં જે દક્ષિણપૂર્વનો રતિકર પર્વત છે, તેમાં ચારે દિશાએ શકેન્દ્રની ચારે પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧. સમના પદ્માની; ૨. સૌમના શિવાની; ૩. અર્ચિમાલી સતીની; ૪. મનોરમા અંબુની.

(૩) તેમાં જે દક્ષિણ પશ્ચિમનો રતિકર પર્વત છે, તેમાં ચારે દિશાએ શકેન્દ્રની ચારે પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧. ભૂતા અમલાની; ૨. ભૂતાવતંસક અપ્સરાની; ૩. ગોસ્તુપા નવમિતાની; ૪. સુદર્શના સેહિણીની.

(૪) તેમાં જે ઉત્તરપશ્ચિમમાં રતિકરપર્વત છે, તેમાં ચારે દિશાએ ઈશાનેન્દ્રની ચાર પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપ-પ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે —

૧. રત્ના વસુની; ૨. રત્નોચ્ચયા વસુગુપ્તાની; ૩. સર્વરત્ના વસુભિન્નાની; ૪. રત્નસંચયા વસુધરાની.

[—સ્થા. ૩૦૭]

અથા અંચનક પર્વતો ૮૪૦૦૦ ચોજન ઊંચા છે.

[—સમ. ૮૪]

અથા અંચનક પર્વતો હજાર ચોજન જમીનમાં ઊંડા, મૂળમાં દશ હજાર ચોજન પહોળા અને શિખર પર હજાર ચોજન પહોળા છે.

અથા રતિકર પર્વતો હજાર ચોજન ઊંચા તથા હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડા છે. તે બધે ઠેકાણે સમાનપરિમાણ વાળા છે, અને ઝાલરના આકારે દશ હજાર ચોજન પહોળા છે.

અથા દધિમુખ પર્વતો હજાર ચોજન ઊંડા છે. તે સર્વત્ર સમાન પરિમાણવાળા તથા પટ્યંકસંસ્થાને દશ હજાર ચોજન પહોળા છે, અને ૬૪ હજાર ચોજન ઊંચા છે.

[—સ્થા. ૩૧૫, —સમ. ૯૪]

૧. આ દધિમુખ પર્વતો અંચનક પર્વતની ચારે દિશાએ રહેલી ચાર વાવડીમાં મંચમાં આવેલા છે. અંચનક ચાર દોવાથી તેમની ૧૯ પુષ્ક-રિણીમાં આ દધિમુખ પર્વતો અને આજી ૧૮ ગામ.

૩. સર્વરત્ન;
૪. રત્નસંયય;
૫. વિજય;
૬. વૈજયંત;
૭. જયંત.
૮. અપરાજિત.

૩. પૌંડરી;
૪. ગીતવામ્બની;
૫. આશા;
૬. સર્વગા;
૭. શ્રી;
૮. હ્રી.

[~સ્થાન ૧૪૩]

રુચક માંડલિક પર્વત ૮૫૦૦૦ યોજન ઊંચો છે.

[~સ્થાન ૮૫]

રુચકવર પર્વત હ્રીતર યોજન જમીનમાં ઊંડો, મૂળમાં દશ હ્રીતર યોજન પહોળો અને શિખર પર હ્રીતર યોજન પહોળો છે.

[~સ્થાન ૭૨૧]

(૪) માંડલિક પર્વતો

માંડલિક (વલયાકાર) પર્વત ત્રણ છે —

૧. માનુષોત્તર^૧ (પુષ્કરવરમાં);
૨. કુંડલવર (કુંડલદ્વીપમાં);
૩. રુચકવર^૨ (રુચકદ્વીપમાં).

[~સ્થાન ૨૦૪]

કુંડલવર પર્વત હ્રીતર યોજન ઊંડો, મૂળમાં દશ હ્રીતર યોજન પહોળો અને શિખર પર હ્રીતર યોજન પહોળો છે.

[~સ્થાન ૭૨૧]

૧. માનુષોત્તર માટે પુષ્કરદ્વીપ અને રુચક માટે રુચકદ્વીપનું વર્ણન નેતું.

કૂટો

કુમારિકાઓ

૧. કનક;
૨. કંચન;
૩. પદ્મ;
૪. નલિન;
૫. શશી;
૬. દિવાકર;
૭. વૈશ્રમણ;
૮. વૈશ્વર્પ.

૧. સમાહારા;
૨. સુપ્રતિષ્ઠા;
૩. સુપ્રબુદ્ધા;
૪. યથોધરા;
૫. લક્ષ્મીવતી;
૬. શેષવતી;
૭. ચિત્રશુભ્તા;
૮. વસુધરા.

(૩) તે ૪ પ્રમાણે પશ્ચિમે રુચકમાં ૮ કૂટો આ ૮ દિશાકુમારીઓ છે તે નીચે પ્રમાણે —

કૂટો

કુમારિકાઓ

૧. સ્વસ્તિક;
૨. અમોઘ;
૩. હિમવાન;
૪. મંદર;
૫. રુચક;
૬. રુચકેત્તમ;
૭. ચંદ્ર;
૮. મુદર્થન.

૧. ઈલાદેવી;
૨. સુરાદેવી;
૩. પૃથ્વી;
૪. પદ્માવતી;
૫. એકનાસા;
૬. નપમિતા;
૭. ચીતા;
૮. ભદ્રા.

(૪) તે ૪ પ્રમાણે ઉત્તરે રુચકમાં આઠ કૂટો અને ૫૫૬ દિશાકુમારીઓ નીચે પ્રમાણે —

કૂટો

કુમારિકાઓ

૧. રતન;
૨. રત્નોચ્ચય;

૧. અલંબુષા;
૨. મિત્રકેશી;

૩. સર્વગ્ન;	૩ પૌરુષી,
૪ રત્નગચ્ચય;	૪. ગીતવામની;
૫ વિજય,	૫ આશા,
૬ વૈજયંત,	૬ મર્વગા;
૭ જયંત	૭ શ્રી;
૮ અપરાજિત	૮ દ્વી

[—સ્થાન ૧૪૩]

રુચક માંડલિક પર્વત ૮૫૦૦૦ ચોજન ઊંચો છે

[—સમ ૮૫]

રુચકવર પર્વત હજાર ચોજન જમીનમા ઊંડો, મૂળમાં દશ હજાર ચોજન પહોળો અને શિખર પર હજાર ચોજન પહોળો છે

[—સ્થાન ૭૨૬]

(૪) માંડલિક પર્વતો

માંડલિક (વલયાકાર) પર્વત ત્રણ છે —

- ૧ માનુષોત્તર^૧ (પુષ્કરવરમા)
- ૨ કુડલવર (કુડલદ્વીપમા),
- ૩ રુચકવર^૨ (રુચકદ્વીપમા)

[—સ્થાન ૨૦૬]

કુડલવર પર્વત હજાર ચોજન ઊંડો, મૂળમા દશ હજાર ચોજન પહોળો અને શિખર પર હજાર ચોજન પહોળો છે

[—સ્થાન ૭૨૬]

૧ માનુષોત્તર માટે પુષ્કરાદ્વીપ અને રુચક માટે રુચકદ્વીપનું વર્ણન નેત્ર

(૫) અસંખ્યાતમો જંબૂદ્વીપ^૧

વિજયાર રાજધાની ૧૨ લાખ યોજન લાંબી અને પહોળી છે.

[—સમ૦ ૧૨]

વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત રાજધાનીમાં પ્રાકારો ૩૭ યોજન ઊંચા છે.

[—સમ૦ ૩૭]

(૬) અસંખ્યાતમો અરુણોદય સમુદ્ર

અસુરેન્દ્ર ચમરનો તિગિચ્છ નામનો ઉત્પાતપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે.^૨

[—સમ૦ ૧૭]

અસુરેન્દ્ર બલિનો કુચકેન્દ્ર^૪ ઉત્પાતપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે.

[—સમ૦ ૧૭]

૧. આ દ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ છે પણ તે પ્રથમ જણાવેલો જંબૂદ્વીપ ન સમજવો આમળ જઈ દેરાચ દ્વીપસમુદ્રો વટાવી અસંખ્યાતમો આ જંબૂદ્વીપ આવે છે પ્રથમ જંબૂદ્વીપ સાથે માત્ર આનું નામસાદૃશ્ય છે.

૨. પ્રથમ જંબૂદ્વીપની જમતીમાં પૂર્વ દિશામાં આવેલ વિજયદ્વારના અધિપતિની આ વિજયા નામની રાજધાની અસંખ્યાતમા જંબૂદ્વીપમાં છે. તે જ પ્રમાણે બાકીના વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત દ્વારના અધિપતિની તે તે નામની રાજધાનીઓ પણ આ અસંખ્યાતમા જંબૂદ્વીપમાં છે.

૩. ચમરને મનુષ્યલોકમાં આવવું હોય ત્યારે તે આ પર્વત પર આવીને ફરે છે તેથી તેનું ઉત્પાતપર્વત એવું નામ પડ્યું છે. તે અરુણોદય સમુદ્રમાં દક્ષિણમાં ૪૨ હજાર યોજનો આવેલ છે.

૪. આ પર્વત પણ અરુણોદયમાં જ ૪૨ હજાર યોજનો ઉત્તરમાં આવેલ છે.

ટિપ્પણ

૧. જળદ્વીપ:—

લોકના ત્રણ ભાગ છે અધિલોક, મધ્યલોક અને અધર્લોક. તેમાં મધ્યલોકમાં એકખીલને વીટીને રહેલા એવા અસખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે તેમાં સૌની વચ્ચે જાર જેવા ગોળામારે જળદ્વીપ આવેલા છે અને તેને વીટીને બગળા આકારે ગોળ એવા લવણસમુદ્ર છે લવણસમુદ્રને વીટીને ધાતરીદ્વીપ છે આમ એક સમુદ્ર અને એક દ્વીપ એમ એકખીલને વીટીને રહેલા અસખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો છે અતિમ સમુદ્ર સ્વયંભૂરમણ છે તે સ્વયંભૂરમણ નામના દ્વીપને વીટીને રહેલ છે સાતમારેએ અમુક દ્વીપ અને સમુદ્રના નામો જણાવ્યા છે અને બાજીના માટે કહી દીધું છે કે જગતમાં જે કાંઈ પ્રસિદ્ધ છે તે નામવાળા તે તે દ્વીપ અને સમુદ્ર છે દ્વીપના નામો કમરા આ પ્રમાણે છે—જળ, ધાતરીખડ, પુષ્કર, વારુણી વર, ક્ષીરવર, પુત્રવર ઈશુવસ નદીચર અરુણ, હત્યાદિ અને સમુદ્રના નામો કમળ આ પ્રમાણે છે—લવણ કાર્ત્ત્વલિ, અને ત્યાર પછીના બધા સમુદ્રોના નામો તે જે દ્વીપને વીટળાઈને રહ્યા હોય તે જ સમજવા, એવે પુષ્કરસમુદ્ર, વારુણીવરસમુદ્ર, ક્ષીરવરસમુદ્ર આદિ

૨ જગતી —

પ્રત્યેક દ્વીપ અને સમુદ્રને અતે જગતી હોય ■ આ જગતીના વિસ્તારને તે તે દ્વીપ અને સમુદ્રમાં જ-જેને તે ઘેરતી હોય—ગણવામાં આવે છે તે જગતી બનેલી હોય છે છેક નીચે બાર યોજન પહેળી છે અને કમરા ઘાતા ઘાતા છેક હપર ૪ યોજન પહેળી રહે છે તે જગતીની હપર વચ્ચે બે ગાંઠ જગતી અને ૫૦૦ ધનુષ પહેળી વેદિકા આવેલી છે. એ વેદિકાની બન્ને બાજુએ વન આવેલું છે આ જગતીમાં સમાનાન્તરે ચાર દ્વાર આવેલા છે

૩. દ્વારોનું અંતર:—

જે મુ સમવચ્ચ હોજારી ૭૯૦૦૦ને એક આપી કાંઈક વધારે અંતર છે એમ કહ્યું, પણ ખરી રીતે ૭૦૦૫૨ યોજન, ૧ કોણ, ૧૫૩૨ ધનુષ, ૩ આંગળ અને ત્રણ ચવ અંતર જળદ્વીપની જગતીમાં આવેલા દ્વારોનું છે

પણ પ્રત્યેક ક્ષીપ અને સમુદ્રની જગતીનાં કારોનું અતર કાઢવું હોય તો તેના માટે નિયમ આ પ્રમાણે છે — હરએક જગતીમા કાર ચાર હોય છે — અને હરએક કાર ચાર ચાર યોજન પહોળું હોય છે અને બંને બાજુએ એક એક કોશની બારસાખની ભીત હોય છે. — એટલે ચારે કારની પહોળાઈ ૧૬ યોજન અને ચાર કારની આઠ ભીતની એક એક કોશ ગણતાં ૮ કોશ પહોળાઈ થાય, એટલે કે બે યોજન થાય. આમ બધાં મળી ૧૮ યોજન થાય. તે તે જગતીની એટલે કે તે તે ક્ષીપ-સમુદ્રની પરિધિમાથી આ ૧૮ યોજન બાદ કરી તેને ચારે ભાગતાં બે ભાગ આવે, તે તે જગતીનાં કારોનું પરસ્પર અતર સમજવું. જ્યૂક્ષીપના કારોનું અતર ઉપર બતાવ્યું છે. ક્ષાતક્રીખડના કારોનું અતર કાઢવું હોય તો આ પ્રમાણે — તેની પરિધિ ૪૧૧૦૮૬૧ યોજન છે તેનાથી ૧૮ બાદ કરીએ એટલે ૪૧૧૦૮૪૩ રહે, તેને ચારે ભાગતાં ૧૦૨૭૭૩૫ યોજન, અને ત્રણ કોશ આવે — આ કારોનું અતર સમજવું, આ જ પ્રમાણે ગમે તે ક્ષીપ-સમુદ્રના કારનું અતર કાઢી શકાય.

૪. મેરુપર્વત :—

ભૂમિતળથી જમીનમા જેન જેમ જઈએ, તેમ તેમ તે યોજનના અગિયારમા ભાગ જેટલો પ્રત્યેક યોજને વધે છે એટલે મૂળમાં તે ૧૦૦૬૦૩૬૬ યોજન પહોળો છે સારાશ એ છે કે મેરુ તટ નીચેથી ઉપર ચઢીએ તેમ તેમ પહોળાઈમા ધનો ભય છે અને ઉપરથી નીચે ડાલતીએ તેમ પહોળાઈમા વધનો ભય છે. એ વધણનું નામ પ્રત્યેક યોજને ૬૬૬ યોજન છે એટલે અગિયાર યોજને એટલે યોજન ધટે વધે આ ૬૬૬ અંગુળેને ‘અથ’ કહેવામા આવે છે તે નક્કીવાની રીત આ પ્રમાણે — નીચે ઉપરના વિસ્તારની બાદબાકી કરવી એટલે કે ૧૦૦૬૦૩૬૬ યોજન — ૧૦૦૦ યોજન = ૬૦૬૦૩૬૬ યોજન આવે આને જેટલી ઉચાઈ હોય તેટલા વડે ભાગવા એટલે કે ૬૦૬૦૩૬૬ — ૧૦૦૦૦૦ ઉંચાઈના યોજન = $\frac{3000000}{6060366} \times 6060366 = ૬૬૬$ અંક. આ જ રીતે જે જે વસ્તુ સગી રીતે ધતી-વધતી હોય તેનો અંક નીકળી શકે છે આ અગિયારમા આધારે મેરુ અમુક ઉચાઈએ કેટલો પહોળો હશે તે નક્કી

૫. અભિષેકશિલાઓ:—

પાંડકનના મધ્યભાગમાં ચૂલિકા આવેલી છે. તે ચૂલિકાની આરે દિશાએ ૫૦ યોજન દૂર જિનભવનો આવેલ છે. એ જિનભવન પાસે આ અભિષેકશિલાઓ છે. પૂર્વમાં પાંડુકંબડા, પશ્ચિમમાં રક્તકંબડા, દક્ષિણમાં અતિપાંડુકંબડા અને ઉત્તરમાં અતિરક્તકંબડા છે. અતિ વિરોધણ વાળી બન્ને શિલામાં એકએક સિંહાસન અને બાકીની બન્નેમાં બબ્બે સિંહાસન છે. આ સિંહાસનો પર તે તે દિશામાં હત્યન ધનાઠીયં કરનો અભિષેક થાય છે. પાંડુકંબડા અને રક્તકંબડા પર બબ્બે સિંહાસન માનવાનું કારણ એ છે કે, પૂર્વ મઠાવિદેહ અને પશ્ચિમ મઠાવિદેહમાં એકી સાથે કોઈ વખત બબ્બે ઠીયં કરનો જન્મ થાય તો એકી સાથે તેમનો અભિષેક થઈ શકે. ભરત અને ઔરવતમાં એક વખતે એક ઠીયં કરનો જન્મ હોય ■ તેથી ઉત્તર અને દક્ષિણની શિલા ૫૦ એક એક સિંહાસન માન્યુ છે

૬. જંબુદ્વીપનાં વર્ષો-ક્ષેત્રો:—

જંબુદ્વીપમાં કુલ સાત વર્ષ-ક્ષેત્ર આવેલ છે. તે આ—ભરત, ઔરવત, હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવંશ, રમ્યવંશ અને વિદેહ ■ જંબુદ્વીપના દક્ષિણાને ભરત અને ઉત્તરાને ઔરવત આવેલા છે ભરતની ઉત્તરે હિમવંત અને હિમવતની ઉત્તરે હરિવંશ આવેલા છે. આ ત્રણે ક્ષેત્રો મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલા છે. ત્યાર પછી મેરુની આસપાસ આવેલુ વિદેહ ક્ષેત્ર છે તે બે ભાગમાં વહેવાય છે. મેરુથી પૂર્વમાં રહેલુ વિદેહ પૂર્વવિદેહ કહેવાય છે. અને પશ્ચિમમાં રહેલું વિદેહ પશ્ચિમ વિદેહ કહેવાય છે. વિદેહ પછી મેરુની ઉત્તરે રમ્યવંશ અને તેની ઉત્તરે હિરણ્યવંત અને તેની ઉત્તરે ઔરવતવંશ છે. રમ્યવંશ, હિરણ્યવંત અને ઔરવત વંશ આ ત્રણે ક્ષેત્રો મેરુની ઉત્તરે આવેલાં છે. આ વિભાગ નિશ્ચય દિશાને આધારે સમજવો. પણ વ્યવહાર દિશાની અપેક્ષાએ તો સર્વ ક્ષેત્રોને મેરુ ઉત્તર દિશામાં જ પડે છે. કારણ, વ્યવહારમાં દિશાનો નિયમ સૂર્યના ઉદયાસ્ત ઉપર અવલગિત છે. સૂર્યોદય તરફ મોટું કરી બિલા રહેતાં ડાબી બાજુએ ઉત્તર દિશા ગણાય છે અને ભરતવર્ષના મનુષ્યને આ નિયમ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં મેરુ ગણાય. ભરત ક્ષેત્રમાં સૂર્યાસ્તની જે દિશા છે, તે ઔરવતમાં સૂર્યોદયનાં છે તેથી ત્યાં પણ સૂર્યોદય તરફ મોટું કરતાં મેરુ ઉત્તર દિશામાં જ પડે છે. આ જ પ્રમાણે બીજા વર્ષો વિષે પણ સમજ લેવું.

આ સાતે વર્ષોને વિભક્ત કરનાર છ વર્ષધર પર્વત છે. તે બધા પૂર્વથી પશ્ચિમ લાંબા છે. તે આ—હિમવંત, મહાહિમવંત, નિષધ, નીલ, રુક્મી, અને શિખરી, ભરત અને હિમવંતને હિમવંત વર્ષધર જુદા પાડે છે. હિમવંત અને હરિવર્ષને મહાહિમવંત પર્વત જુદા પાડે છે. હરિવર્ષ અને વિદેહને નિષધ પર્વત જુદા પાડે છે. વિદેહ અને રમ્યવર્ષને નીલ પર્વત જુદા પાડે છે. રમ્યવર્ષ, અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રને રુક્મી પર્વત જુદા પાડે છે. અને હિરણ્યવંત અને ઐરવત ક્ષેત્રને શિખરી પર્વત જુદા પાડે છે.

ભરતથી માઠી મહાવિદેહ પર્વતના ક્ષેત્ર અને પર્વતનો કંમરા. ઉત્તર દક્ષિણનો વિસ્તાર બમણો બમણો થતો જાય છે. તે જ પ્રમાણે ઐરવતથી મહાવિદેહપર્વત પણ સમજવું.

૭. ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રો:—

ગોળ જ બુદ્ધીપના દક્ષિણાન્તે હોવાથી ભરતક્ષેત્રનો આકાર અર્ધચંદ્રાકાર જેવો છે. તેની પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશાએ લવણસમુદ્ર છે ઉત્તર દિશાએ હિમવત પર્વત આવેલો છે ઐરવત વિષે કીક તેથી બલકું છે —તે જ બુદ્ધીપના ઉત્તરાન્તે હોવાથી તેને પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણમાં શિખરી પર્વત છે. તે પણ અર્ધચંદ્રાકારે જ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રો પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લંબાઈમાં ૧૪૪૭૧૬૬ થી કાર્ડેક ન્યૂન યોજન પ્રમાણ અને ઉત્તર દક્ષિણની પહોળાઈમાં ૫૨૧૬૬ યોજન પ્રમાણ હોવાથી તેમને સમપ્રમાણ કહ્યાં છે.

૮. હિમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રો:—

હિમવંત ક્ષેત્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમે લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણે હિમવંત પર્વત તથા ઉત્તરે મહાહિમવંત પર્વત છે. હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમે લવણસમુદ્ર છે તેની ઉત્તરે શિખરી પર્વત અને દક્ષિણે રુક્મી પર્વત છે. આ બન્ને ક્ષેત્રોના ઉત્તર-દક્ષિણના વિસ્તારનું ૨૧૦૫૬૬ યોજન પ્રમાણ માપ અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈનું ૩૭૬૭૪૩૫ યોજન પ્રમાણ માપ સરખું જ છે.

૯. હરિવર્ષ અને રમ્યવર્ષ ક્ષેત્રો:—

હરિવર્ષની પૂર્વપશ્ચિમે લવણસમુદ્ર અને ઉત્તરે નિષધ પર્વત તથા દક્ષિણે મહાહિમવંત પર્વત આવેલો છે રમ્યવર્ષની પણ પૂર્વપશ્ચિમે

લવણસમુદ્ર અને ઉત્તરે રુક્મી અને દક્ષિણે નીલવંત પર્વતો આવેલા છે. આ બન્ને ક્ષેત્રોની પૂર્વ પશ્ચિમની લંબાઈનું માપ ૭૩૯૦૧ $\frac{૧૭}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ અને ઉત્તરદક્ષિણના વિસ્તારનું માપ ૮૪૨૧ $\frac{૧૬}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ સરખું જ છે.

૧૦. વિદેહ ક્ષેત્ર:—

નિપથપર્વત અને નીલવંત પર્વતની વચ્ચેનું તે ક્ષેત્ર વિદેહ કે મહાવિદેહ કહેવાય છે. તેની પૂર્વ અને પશ્ચિમે તો લવણસમુદ્ર જ છે. આ વિદેહ છે તો એક જ; પણ તેની વચ્ચે મેરુપર્વત હોવાથી તેના બે વિભાગ થઈ જાય છે—પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ. આખું વિદેહ ક્ષેત્ર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં લાંબું એકલાખ યોજન પ્રમાણ છે અને ઉત્તર દક્ષિણમાં પહોળું ૩૩૬૮૪ $\frac{૧૬}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમ વિદેહોની પહોળાઈ (ઉત્તરદક્ષિણ) તો સરખી જ છે એટલે કે યોજન ૩૩૬૮૪ $\frac{૧૬}{૬૪}$ પ્રમાણ છે. અને તેમની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ પણ સરખી છે એટલે કે જંબૂદ્વીપના એક લાખયોજનમાથી મેરુપર્વતના વિસ્તારના ૧૦૦૦૦ યોજન બાદ કરતાં ૯૦૦૦૦ યોજન રહે છે. આની અડધી લંબાઈ બન્ને ક્ષેત્રોની છે—એટલે કે પ્રત્યેકની ૪૫૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે.

૧૧. દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રો:—

આ બન્ને કુરુઓ મહાવિદેહમાં જ આવેલા છે. વિદેહની દક્ષિણે નિપથ અને ઉત્તરે નીલ પર્વત આવેલા છે. તે બન્ને પર્વતમાંથી ગન્ધતાકારે બખ્ખે ગન્ધતગિરિ નીકળીને મેરુ તરફ વિસ્તાર પામેલા છે. એટલે કે એ બન્ને પર્વતની બખ્ખે શાખા નીકળીને ટેક મેરુને સ્પર્શે છે. એ શાખા ગન્ધતાકારે હોવાથી બે શાખાનો આકાર અર્ધચંદ્રાકાર થાય છે. નિપથની બન્ને શાખાની વચ્ચે દેવકુરુ અને નીલની બન્ને શાખાની વચ્ચે ઉત્તરકુરુ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રો અર્ધચંદ્રાકારે છે, અને સરખા વિસ્તારવાળાં છે. વિદેહનો કુલ વિસ્તાર ૩૩૬૮૪ $\frac{૧૬}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ છે. તેમાંથી વચ્ચે આવેલા મેરુના દશહજાર યોજન બાદ કરતાં બાકી ૨૩૬૮૪ $\frac{૧૬}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ રહે છે તે બન્ને કુરુનું છે. તેનું અર્ધ કરીએ એટલે પ્રત્યેક કુરુનું સરખું પ્રમાણ મળી આવે તે આ—૧૧૮૪૨ $\frac{૨૩}{૬૪}$ યોજન પ્રમાણ. આ ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તારના યોજનનું માપ છે. તેને ઇંધુ કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યેક કુરુની જવા

૫૪૦૦૦ યોગન પ્રમાણ છે આ માપ પૂર્વપશ્ચિમના વિસ્તારનું સમજવું અને પ્રત્યેકનું ધનુષ્ટ ૬૦૪૧૮૩૮ યોગન પ્રમાણ છે આ તેમના અર્ધ વર્તુલનું માપ સમજવું

૧૨ કર્મ-અકર્મભૂમિ —

અસિ (યુદ્ધઘ્ના), મસિ (લેખનકળા) અને કૃપિ આ ત્રણે પ્રકાર ના વ્યાપારથી રહિત એવું ક્ષેત્ર તે અકર્મભૂમિ અને જ્યાં એ ત્રણે વ્યાપાર હોય તથા જે ભૂમિમાં શલાકા—તીર્થ કરાદિ—મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થતા હોય, તે ભૂમિ કર્મભૂમિ કહેવાય છે અકર્મભૂમિના જીવો મરીને દેવ થાય અને કર્મભૂમિના જીવો મરીને સવત્ર-નરકથી માડીને સિદ્ધગતિ સુધી—જઈ રાકે છે બધી મળીને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ૩૦ અકર્મભૂમિ આ છે તે આ પ્રમાણે—૫ હિમવત (૧ જામૂમાં ૨ ધાતકીમાં અને ૩ પુષ્કરાધમાં), ૫ હરિવર્ધ, ૫ દેવકુરુ ૫ ઉત્તરકુરુ ૫ રમ્યજ્વલ અને ૫ હિરણ્યવત અને બધી મળી કર્મભૂમિઓ ૧૫ છે તે આ પ્રમાણે—૫ બરત ૫ ઔરવત અને ૫ મહાવિદેહ મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર મનુષ્યો જ નથી એટલે તેમાં કર્મ-અકર્મભૂમિના વિભાગનો પ્રશ્ન જ નથી ઠકતો

૧૩ ચક્રવર્તીના વિજયો —

મેરુ પર્વતની પૂર્વમાં પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમમાં પશ્ચિમવિદેહ ક્ષેત્ર છે નીલવત પવતમાંથી નીકળીને શીતા નામની મહાનદી પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્રને બરાબર સરખા બાજે વહેતીને લવણસમુદ્રમાં જઈને મળે છે તે જ પ્રમાણે નિષધપર્વતમાંથી નીકળી શીતોદા નામની મહાનદી પશ્ચિમ વિદેહમાંથી પસાર થઈને તેને બરાબર બે ભાગે વહેતીને લવણસમુદ્રમાં જઈ મળે છે એટલે બે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સરખા ભાગમાં વહેવાઈ જાય છે એ ચારે ભાગમાં આઠઆઠ ક્ષેત્રો આવેલા છે એટલે બધા મળી બત્રીસ થાય તેમજો વિજય ચક્રવર્તી કરે છે એટલે ચક્રવર્તિવિજય એ જ સ્વાર્થક નામ એ મેત્રીનું જ પ્રત્યેક વિજયની લગાઈ (ઉત્તરદક્ષિણ) ૧૬૫૨૬૮ યોગન અને પહોળાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૨૨૧૨૭ યોગન પ્રમાણ છે

૧૪ વર્ષધર-પર્વત —

સુલ્લહિમવત-શિખરી — જામ્બીનમાં દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર તરફ જતા સર્વ પ્રથમ સુલ્લહિમવત વર્ષધર છે અને ઉત્તર દિશાથી દક્ષિણ દિશા તરફ જતા સર્વપ્રથમ શિખરી પવત આવે છે ભરતથી બમણો વિસ્તાર (ઉત્તર

દક્ષિણ) ચુલ્લદિમવતનો અને ઐરવતથી બમણો વિસ્તાર શિખરીનો છે ભરત અને ઐરવતનો વિસ્તાર સરખો જ ૪૨૬૬૮ યોજન પ્રમાણ છે એ/લે ચુલ્લદિમવત અને શિખરીનો વિસ્તાર ૧૦૪૨૩૮ યોજન પ્રમાણ છે અને એ બન્નેની લંબાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૨૪ ૩૨૩૮ યોજન સરખી જ છે બન્ને પર્વતો ૧૦૦ યોજન ઊંચા છે

મહાદિમવત-રુક્મી —ચુ નદિમવત વર્ષધરની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળું દિમવતક્ષેત્ર આવે છે અને તે ક્ષત્રની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો મહાદિમવત પર્વત આવે છે તે જ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પર્વતથી દક્ષિણે તેનાથી બમણું દ્વિરવ્યવત મેત્ર અને તેની દક્ષિણે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો રુક્મી વર્ષધર આવે છે આ બન્ને મહાદિમવત અને રુક્મીનો વિસ્તાર (ઉત્તર-દક્ષિણ) ૪૨૧૦૩૮ સરખો જ છે બન્નેની સરખી ઊંચાઈ ૨૦૦ યોજન પ્રમાણ છે અને ૧બાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૫૩૮૩૧૬૮ યોજન પ્રમાણ છે

નિષધન્નીવ્યવત —મહાદિમવત ૧૫ધરની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળું હિમવતક્ષેત્ર છે અને તેની ઉત્તરે નિષધપર્વત તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો આવેલો છે તે જ પ્રમાણે રુક્મી પર્વતની દક્ષિણે રમ્યક્ષેત્ર અને તેની દક્ષિણે નીલવત પર્વત આવેલો છે આ બન્ને નિષધ અને નીલવત પર્વતો વિસ્તાર, લંબાઈ અને લંબાઈમા સમપ્રમાણ છે તેમની લંબાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૮૪૧૫૬ યોજન ઊંચાઈ ૪૦૦ યોજન અને વિસ્તાર (ઉત્તર-દક્ષિણ) ૧૬૮૪૨૩૮ યોજન છે

૧૫ વૈતાદ્ય પર્વતો —

વૈતાદ્ય પર્વત બે પ્રકારના છે જગતેશ્વરમા જે વૈતાદ્યો છે તથા ૩૨ વિજયોમા જે ૩૨ વૈતાદ્યો છે તે સર્વે દીર્ઘ છે એટલે કે લાંબા છે તેથી તે નીચા વૈતાદ્ય કહેવાય છે અને તે સિંધાયના ઉપર જતાવે ૧ શબ્દાષાવી વગેરે ચાર વૈતાદ્યો ગોળ છે તેથી તે ત્રણ વૈતાદ્ય કહેવાય છે ભરતેશ્વરના દીર્ઘ વૈતાદ્યો પૂર્વ અને પશ્ચિમમા લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે તેમા ખેચર વિદ્યાધરોના આવસો છે તે બંને ૨૫ યોજન ઊંચા છે આ વૈતાદ્યોને કારણે ભરત અને ઐરવત સ્ત્રેત્રના જે ભાગ થઈ ગય છે દક્ષિણ ભરત અને ઉત્તર ભરત તથા દક્ષિણેશ્વર અને ઉત્તર ઐરવત ૩૨ વિજયના વૈતાદ્યો ૫૦ યોજન લાંબા છે તે પ્રત્યેકમા ૧૧૦ વિદ્યાધરોના નગરો છે,

એટલે બધા મળી ૩૪ વૈતાલ્યોમા ૩૭૪૦ નગરો છે એ પ્રત્યેક વૈતાલ્યમા બપ્પે ગુફા આવેલી છે તેમના દ્વાર ચક્રવર્તી જીવે ત્યાં સુધી કે તેણે દીક્ષા ન લીધી હોય ત્યાં સુધી ઉગ્રાડા રહે છે પણ બધે થઈ બધે છે તે ગુફામા જતી વખતે ચક્રવર્તી એકેક યોગને અતરે પોતાના રત્ન વડે મડલાકારે બને તન્નુ નીચે દોરે છે જેથી તે ગુફાઓમા પ્રવેશ થાય છે.

આ ૩૪ દીર્ઘ વૈતાલ્ય સિવાયના શબ્દાપાતી આદિ ચાર વૃત્ત વૈતાલ્યો છે તે ઉપર જાણ્યા પ્રમાણે હિમવત આદિ ક્ષેત્રોની બરાબર મધ્યમા આવેલા છે એ ચારેય એક હાલર યોગન ક્રિયા અને જાડા છે

૧૬ વક્ષરકાર પર્વતો —

સૌમનસ અને વિદ્યુત્પ્રજ આ વક્ષરકાર પર્વતોનું ખીજી નામ ગજદત ગિરિ છે કારણ કે તે નિષધ પર્વતમાથી શરૂ થઈને મેરુ સુધી હાપીના દાતની જેમ ગોળામરે લખાયેલા છે આ બેની વચ્ચે દેવકુરુને પ્રદેશ આવેલો છે એમને અચરકધાકાર એટલા માટે કહ્યા છે કે તે નિષધ પર્વત પાસે મૂળમા તો ૪૦૦ યોગન હયા છે પણ પછી ક્રમશઃ તેમની ૫ ચાર્ધ વધતી જાય છે અને મેરુ પાસે તો તેમની કુચાર્ધ ૫૦૦ યોગન છે તે મૂળમા ૫૦૦ યોગન પહોળા અને મેરુ પાસે ખડ્ગની ધાર જેટલા પહોળા છે પ્રત્યેક પર્વતની લંબાઈ ૩૦૨૦૦ $\frac{૧}{૬}$ યોગન છે અને અર્ધચક્રાકાર બનેલા બનેલી લંબાઈ (ધનુ પૃષ્ઠ) ૧૦૪૧૮ $\frac{૫}{૬}$ યોગન પ્રમાણ છે

ગંધમાદન અને આ ચવાન એ બે વક્ષરકાર પણ ગજદતાકારે હોવાથી ગજદત ગિરિ કહેવાય નીચવત પર્વતમાથી શરૂ થઈને મેરુ પર્વત સુધી ગજદતાકારે લખાયા છે એટલે બન્ને મળી અર્ધચક્રાકારે છે આ બેની વચ્ચેનો પ્રદેશ તે હિતરકુરુ છે આ બેનું સાથ ઉપર પ્રમાણે જ સમજવું

૧૭ મહાવિદેહના વક્ષરકાર પર્વતો —

આ સૂત્રમા જણાવેલા બધા મળી સોળ વક્ષરકાર પર્વતો મહાવિદેહમા આવેલા છે પ્રથમના આઠ પૂર્વ મહાવિદેહમા અને અંતિમ આઠ પશ્ચિમ મહાવિદેહમા છે મહાવિદેહમા ૩૨ વિજય, ૧૬ વક્ષરકાર અને બાર અતર નદીઓ છે તેમના સ્થાનનો નિર્મૂલ્ય આ પ્રમાણે છે — મેરુના વનથી પૂર્વ દિશામા પ્રથમ ૩ વિજયો છે તેમનો એક શીતા નદીના ઉપર કિનારે અને બીજાને દક્ષિણ કિનારે ત્યાં પછી ૩ વક્ષરકાર પર્વત આવે છે તેમનો

એક ગીતા નદીના ઉત્તર કિનારે અને બીજે તેના દક્ષિણ કિનારે; ત્યાર પછી વળી પાછા તે જ પ્રમાણે બે વિજય અને તેમની પછી બે અંતર-નદીઓ—તે પણ એક ઉત્તર કિનારા તરફથી વહેતી, અને એક દક્ષિણ કિનારાથી વહેતી; ત્યાર પછી ફરી પાછા બે વિજય ધાયાદિ ક્રમ વડે પૂર્વ દિશામાં બધા મળી આઠ વહારકારો આવેલા છે. તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમ વિદેહમાં પણ આઠ વહારકારો આવેલા છે. એ પ્રત્યેક વહારકારની પહોળાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૫૦૦ યોજન છે અને લંબાઈ (ઉત્તર દક્ષિણ) ૧૬૫૯૨ ફૂટ યોજન છે તથા એ વહારકારોની જગ્યાઈ મૂળમાં નિષધ કે નીલવંત પર્વત પાસે ૪૦૦ યોજન અને છેડે શીતા કે શીતોદા નદી પાસે ૫૦૦ યોજન પ્રમાણ છે.

૧૮. જંબુદ્વીપનાં ફેટો :

હું એટલે શિખર. તે પર્વત સંબંધી, વૃક્ષ સંબંધી અને વન સંબંધી એમ મુખ્ય ત્રણ પ્રકારે છે. બધાં મળી જંબુદ્વીપમાં ૫૨૫ ફેટો છે. ■ આ પ્રમાણે—

કોનાં ?	ફેટો	જાંચાઈ	પહોળાઈ મૂળમાં	પહોળાઈ શિખરે
૧. હિમવાન	૧૧	૫૦૦ યો	૫૦૦ યો	૨૫૦ યો
૨. શિખરી	૧૧	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૩ મહાહિમવંત	૮	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૪. રુકમી	૮	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૫ નિષધ	૯	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૬ નીલવંત	૯	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૭. વહારકાર પર્વતો ૧૬ જે મહાવિદેહમાં છે				
પ્રત્યેકનાં ચાર-ચાર	૬૪	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૮. સૌમતસ (ગ૦ ૬૦)	૭	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૯. ગધગાદન (,,)	૭	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૧૦. વિદ્યુત્રબ (,,)	૮	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૧૧. મોહ્યવાન (,,)	૮	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „
૧૨. નંદનવન	૮	૫૦૦ „	૫૦૦ „	૨૫૦ „

૧૩. ભદ્રશાળવન(કરિકટ)	૮	૫૦૦	„	૫૦૦	„	૨૫૦	„
૧૪. નદનનુ બલ							
(સહસ્રાક કટ)	૧	૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
૧૫. માલ્યવ તનુ	૧	૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
હરિસહ (,,)							
૧૬ વિદ્યુત્રખનુ હરિ	„	૧ ૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
૧૭ ભરતનો દીર્ઘ વૈતાલથ	૯	૨૪	કોશ	૨૫	કોશ	૧૨૫	કોશ
૧૮ ઐરવતનો દીર્ઘ વૈ	૮	૨૫	„	„	„	„	„
૧૯ વિજયોના ડર વૈતાલથ							
પ્રત્યેકના નવ-નવ	૨૮૮	૨૫	„	„	„	„	„
૨૦ જબ્બુક્ષ	૮	૮	ચો	૧૦	ચો	૪	ચો
૨૧ શાલમથીક્ષ	૮		„		„		„
૨૨ ભરતનુ ઝંખમકટ	૧		„		„		„
૨૩ ઐરવતનુ ઝંખમકટ	૧		„		„		„
૨૪ વિજયો ડરના	૩૨		„		„		„
<hr/>							
૫૨૫							

૦૥ ૫૨૫ કૂટોમાના ૭૧ કૂટોમા (છ કુટગિરિના—વર્ધધરના ૬, ચાર ગજહતગિરિના ૪, ભરતના દીર્ઘવૈતાલથનુ ૧, ઐરવતના દીર્ઘવૈતાલથનુ ૧, ૩૨ વિજયોના ૩૨ મહાવિદેહના મોળ વક્ષરધર પર્વતના ૧૬, જબ્બુ અને શાલમથીના ૧૬,) જિન બવનો છે અને બાળીના કૂટોમા તે તે કૂટના નામવાળા દેવબવનો છે વૈતાલથપર્વતોના મધ્યના ત્રણ-ત્રણ તથા ત્રણ સહસ્રા એ કૂટો મુવર્ણમય છે બાળીના બધા રત્નમય કૂટો છે

૧૬. જબ્બુદ્ધીપના કૂટો

જબ્બુદ્ધીપમા છ વર્ધધર પર છ મહાન કૂટો (સતેવરો) આવેલા છે તેમાથી મહાન ગગાદિ નદીઓ નીકળે છે એ છ કૂટોના નામ પ્રસ્તુત સુત્રમા આપવામા આન્ધ્રા છે તે છ કૂટોનુ માપ કાઢવા માટે સામાન્ય નિયમ એ છે કે જે પર્વત પર તે દોષ તે પર્વતની લિચાર્થથી દરાગુણી તેમની લબાઈ અને લબાઈથી અર્ધી પહોળાઈ તથા દસ ચોગ્ગન ડરાણ છે તે આ પ્રમાણે —

પર્વતની ઊંચાઈ	પર્વત નામ	દ્રવ્ય નામ	હાંબાઈ યોગ્ય	પહોળાઈ યોગ્ય	ઊંડાઈ યોગ્ય
૧૦૦	દ્વિમવાન	ચંદ્ર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦
૧૦૦	શિખરી	પૌંડરિક	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦
૨૦૦	મહાદ્વિમવાન	મહાપદ્મ	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦
૨૦૦	રુદ્રમી	મહાપૌંડરિક	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦
૪૦૦	નિપદ	ત્રિવિંધ	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦
૪૦૦	નીલવંત	કેસરી	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦

૨૦. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના ક્ષેત્ર :—

નિપદ વર્ષધરની ઉત્તરે ૮૩૪૪ યોગ્ય જઈએ એટલે દેવકુરુમાં રખોના નહીના પૂર્વાંધર કિનારે ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ નામના બે પર્વતો છે. ત્યાંથી પાગા ઉત્તર તરફ જઈએ એટલે ગીનોદા નહીના મધ્ય ભાગમાં ૧૦૦૦ યોગ્ય લાંબા (દક્ષિણ ઉત્તર) અને ૫૦૦ યોગ્ય પહોળા (પૂર્વ-પશ્ચિમ) અને દસ યોગ્ય ઊંડો નિપદ નામનો મહાકંદ છે. તેનાથી ઉત્તરે ક્રમશઃ તેટલેટલા યોગ્યના અંતરે દેવકુરુ આદિ બાકીના મહાકંદો આવેલા છે.

તે જ પ્રમાણે ઉત્તરકુરુના કુડો વિષે પણ સમજી લેવાનું છે. ૬૨૬ એ છે કે તે નીલવંત પર્વતની દક્ષિણે ક્રમશઃ આવેલા છે. અને ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટને બદલે યમક નામના પર્વતો જાણી તેમની દક્ષિણે આવેલા છે.

૨૧. જંબૂદ્વીપના પ્રપાતક્ષેત્ર :—

મહાનદીઓ પોતપોતાના ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને, તે બે પર્વતમાથી નીકળતી હોય તેના અર્ધ વિસ્તાર એટલા યોગ્ય પસાર કરીને મગર મચ્છના મોઢા જેવી જગ્યા—પરનાળમાથી નીચે બે કુડમાં ગડે છે, તે પ્રપાત-કુંડ કહેવાય છે. એ પ્રપાતકુડો ૧૪ છે, કારણ જંબૂદ્વીપની મહાનદીઓ—પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં બળ્બળેને હિસાબે—૧૪ છે. તે કુડોનું તળિયું વજ્રમય હોય છે. મુખ્ય સાત ક્ષેત્રની ૧૪ મહાનદીઓ સિવાયની મહાપિંદેહની ૧૨ અંતરનદીઓ અને ૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓને (૬૪+૧૨=૭૬) જેમાંથી તે નીકળે છે તે કુડો—દ્રહો તો હોય છે પણ પ્રપાતકુંડ હોતા નથી. બધા મળી ૯૦ કુંડનું

૧૩. ભદ્રશાળવન(કરિકટ)	૮	૫૦૦	„	૫૦૦	„	૨૫૦	„
૧૪. નંદનનુ બહ							
(સહસ્રાક કટ)	૧	૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
૧૫. માધ્યવંતનુ	૧	૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
હરિરસહ (,,)							
૧૬. વિદ્યુતપ્રભનુ હરિ	„	૧ ૧૦૦૦	„	૧૦૦૦	„	૫૦૦	„
૧૭. ભરતનો દીર્ઘ વૈતાલથ	૯	૨૫	કોશ	૨૫	કોશ	૧૨૧	કોશ
૧૮ ઐરવતનો દીર્ઘ વૈ	૮	૨૫	„	„	„	„	„
૧૯ વિજયોનાડરવૈતાલથ							
પ્રત્યેકના નવ-નવ	૨૮૮	૨૫	=	„	„	„	„
૨૦ જ્યુવૃક્ષ	૮	૮	યો	૧૨	યો	૪	યો
૨૧. શાલમયીવૃક્ષ	૮	„	„	„	„	„	„
૨૨. ભરતનુ ઝાખમહ	૧	„	„	„	„	„	„
૨૩ ઐરવતનુ ઝાખમહ	૧	„	„	„	„	„	„
૨૪ વિજયો ડરના	૩૨	„	„	„	„	„	„

૫૨૫

આ ૫૨૫ કુટોમાના ૭૬ કુટોમ (૭ કુલગિરિના—વર્ષધરના ૬, ચાર ગજહતગિરિના ૪, ભરતના દીર્ઘવૈતાલથનુ ૧, ઐરવતના દીર્ઘવૈતાલથનુ ૧, ૩૨ વિજયોના ૩૨, મહાવિદેહના સોળ વશરકાર પર્વતના ૧૬, જ્યુ અને શામલીના ૧૬,) જિન બવનો છે અને બાકીના કુટોમા તે તે કૂટના નામવાળા દેવબવનો છે વૈતાલથપર્વતોના મધ્યના ત્રણ-ત્રણ તથા ત્રણ સહસ્રાક, એ કુટો સુવર્ણમય છે બાકીના બધા રત્નમય કુટો છે

૧૬. જ્યુદ્વીપના કુટો.

જ્યુદ્વીપમા ૭ વર્ષધર પર ૭ મહાન કુટો (સરોવરો) આવેલા છે તેમાંથી મહાન ગજાદિ નદીઓ નીકળે છે એ ૭ કુટોના નામ પ્રસ્તુત સુત્રમા આપવામા આવ્યા છે તે ॥ કુટોનુ માપ કાઢવા માટે સામાન્ય નિયમ એ છે કે જે પર્વત પર તે દોષ તે પર્વતની દીર્ઘાઈથી દશગુણી તેમની લબાઈ અને લબાઈથી અર્ધી પહોળાઈ તથા દશ ગોળન ગામ છે તે આ પ્રમાણે —

પર્વતની ઉંચાઈ	પર્વત નામ	દ્રવ નામ	ઉંચાઈ ચોજન	પહોળાઈ ચોજન	ઊંડાઈ ચોજન
૧૦૦	દ્વિમવાન	પા	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦
૧૦૦	શિખરી	પૌડરિક	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦
૨૦૦	મહાદ્વિમવાન	મહાપદ	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦
૨૦૦	રુકમી	મહાપૌડરિક	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦
૪૦૦	નિપદ	તિગિચ્છ	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦
૪૦૦	નીલવત	કેસરી	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦

૨૦. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના કુટો —

નિપદ વર્ષાધરની ઉત્તરે ૮૩૪૬૬ ચોજન જઈએ એટલે દેવકુરુમાં શીનોદા નદીના પૂર્વાંધર કિનારે ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ નામના બે પર્વતો છે ત્યાંથી પાગા ઉત્તર તરફ જઈએ એટલે શીનોદા નદીના મધ્ય ભાગમાં ૧૦૦૦ ચોજન લાંબો (દક્ષિણ ઉત્તર) અને ૫૦૦ ચોજન પહોળો (પૂર્વ પશ્ચિમ) અને દસ ચોજન ઊંડો નિપદ નામનો મહાકુંદ ■ તેનાથી ઉત્તરે કમણ તેતેટલા ચોજનના અંતરે દેવકુરુ આદિ બાળના મહાકુંદો આવેલા છે

તે જ પ્રમાણે ઉત્તરકુરુના કુટો વિષે પણ સમજી લેવાનું છે ૬૦૨ એ છે કે તે નીલવત પર્વતની દક્ષિણે કમણ આવેલા છે અને ચિત્ર-વિચિત્ર કુંદને બાંહે યમક નામના પર્વતો પછી તેમની દક્ષિણે આવેલા છે

૨૧. જંબૂદ્વીપના પ્રપાતકુંદો —

મહાનદીઓ પોતપોતાના ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને, તે બે પર્વતમાંથી નીકળતી હોય તેના અર્ધ વિસ્તાર જેટલાં ચોજન પસાર કરીને મગર મચ્છના મોઢા જેવી જાળી - પરનાળમાંથી નીચે બે કુડમાં પડે છે, તે પ્રપાત કુંદ કહેવાય છે એ પ્રપાતકુટો ૧૪ છે, કારણ જબલપુરની મહાનદીઓ — પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં બળેને હિસાબે — ૧૪ છે તે કુટોનું તથિયું વજ્રમય હોય ■ મુખ્ય સાત ક્ષેત્રની ૧૪ મહાનદીઓ સિવાયની મહાવિદેહની ૧૨ અતરનદીઓ અને ૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓને (૬૪+૧૨=૭૬) જેમાંથી તે નીકળે છે તે કુટો — દહો તો હોય છે પણ પ્રપાતકુંદ હોતા નથી બધા મળી ૮૦ કુડનું માપ નીચે પ્રમાણે —

૨૩. દ્વાપરનાં દ્વારો અને નદીઓ:—

પદ્મપ્રદને ત્રણ દ્વાર છે: એક પૂર્વમાં, એક પશ્ચિમમાં અને એક ઉત્તરમાં પ્રથમના જે ૧૧ યોગજન વિસ્તૃત છે અને અંતિમ ૧૨માં યોગજન વિસ્તૃત છે એ ત્રણે દ્વારોમાંથી કમરમાં ગંગા, સિંધુ અને રેવણાના નદીઓ નીકળે છે પ્રથમની જે તો બરતામાં જ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં વહે છે ૧૫ રેવણાના સિમરંત વર્ષમાં પશ્ચિમ દિશાભિમુખ વહે છે

પદ્મપ્રદની એમ પૌરુષિક પ્રદને ૫૧ ત્રણ દ્વાર છે, એક પૂર્વમાં, એક પશ્ચિમમાં અને એક દક્ષિણમાં. પ્રથમના જે ૧૧ યોગજન અને અંતિમ ૧૨માં યોગજન વિસ્તૃત છે પૂર્વ અને પશ્ચિમના દ્વારોમાંથી કમરમાં રક્તા અને રક્તાવતી નદી નીકળે છે, અને તે ઐરવત વર્ષમાં વહે છે દક્ષિણ દ્વારોમાંથી મુરલ્લૂકા નદી નીકળે છે અને તે દિરગ્ધર્વત ક્ષેત્રમાં પૂર્વાભિમુખ વહે છે

૫૪ અને પૌરુષિક પ્રદ સિવાયના બાકીના ૪ મહાપ્રદો (મહાપદ્મ, મહાપૌરુષિક, તિમિચ્છ અને કેસરી)ને બળે દ્વાર છે એક ઉત્તર તરફ અને બીજા દક્ષિણ તરફ. તે ચાર પ્રદોના દ્વારોનું માત્ર તથા તેમાંથી નીકળતી નદીઓ નીચે પ્રમાણે—

પ્રદ	દ્વાર	ઉત્તર	નદી	દક્ષિણ	નદી
મહાપદ્મ	મહાપદ્મ	૨૫ યોગ	હરિકાતા	૧૨૫ યોગ	રેવણા
તિમિચ્છ	તિમિચ્છ	૫૦ યોગ	શીતોદા	૨૫ યોગ	હરિસરિયા
કેસરી	મહાપૌરુષિક	૧૨૫	રુપાદ્રવા	૨૫ યોગ	નરકાતા
ઐરવત	કેસરી	૨૫ યોગ	નારીકાતા	૫૦ યોગ	શીતા

૨૪ નદીઓનાં જીવન, નાણવ્યાં અને જોડાઈ:—

પદ્મ પ્રદો વર્ષધરની મધમાં જ આવેલા છે દરેકના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દ્વારોમાંથી નીકળતારી નદીઓ ગંગા અને સિંધુ તથા રક્તા અને રક્તાવતી સર્વ પ્રથમ તે દ્વારોમાંથી નીકળ્યાને દ્વારોની દિશામાં જ ૫૦૦ યોગજન વહે છે, એટલે કે પૂર્વ દ્વારોમાંથી નીકળતારી ગંગા અને રક્તા સર્વ પ્રથમ પૂર્વ દિશા તરફ જ ૫૦૦ યોગજન વહે છે અને પશ્ચિમ દિશામાં દ્વારોમાંથી નીકળતારી સિંધુ અને રક્તાવતી સર્વ પ્રથમ ૫૦૦ યોગજન પશ્ચિમ દિશાભિમુખ વહે છે અને પછી જ પોતપોતાના ક્ષેત્રાભિમુખ વહે છે — એટલે કે ૫૦૦ યોગજન પૂર્વમાં વહે પછી જ ગંગા-સિંધુ નદી બરતા-

વિશ્વો દોવાથી—અને દરે વિજયમા એક દીર્ઘવૈતામ્ય દોવાથી બન્ના આઠ વૈતામ્ય પ્રત્યે વૈતામ્યના બન્ને ગુણ દોષ છે એક તમિના અને બીજા ખડપ્રપાના એકે આઠ તમિના અને અને આઠ ખડપ્રપાના ગુણ શીતાની ઉત્તરે થાય વળી પ્રત્યેક ગુણના એક અધિપતિ દેવ દોષ છે તેથી તમિનાના દુનમા-ચક દેવ આર અને ખડપ્રપાવાના નૃત્યમાલ્ય દેવ આઠ થાય વળી ઉત્તરના પ્રત્યેક વિશ્વમા એ ગંગા અને એ સિંધુ નદી દોષ છે તેથી આઠ મગા અને આઠ સિંધુ થાય પ્રત્યેક વિશ્વમા એ જગમુક દોષ છે તેથી જગમુક પાત્ર આઠ થાય આજ પ્રમાણે બીજા મિનારા વિષે પણ સમજી લેવું

૨૭ લવણસમુદ્ર

જળદ્રીપને વીર્યધન લવણસમુદ્ર રહે છે તે બજારના આકાર છે જળદ્રીપની જળદ્રીથી ધાતરીખડની જમણી મુધી તેની પડેગાર્હ નેરે ચક્રવાદ વિષ્ણુ જો છે તે બે લાખ ચોગન પ્રમાણ છે એટલે કે જળ દ્રીપથી તેના વિષ્ણુમ બમણો છે જળદ્રીપની ફરતે દોવાથી જળદ્રીપથી મમે તે દિશામા ધાતરીખડ મુધીનું તેનું અવર ૨ લાખ ચોગન જ થાય છે. એકે ને જળદ્રીપ ને વચ્ચે આવેલો છે તેના એક લાખ ચોગન ઉમેરીએ તો લવણસમુદ્રના મેઈ ખજ એક ધાતરીખડ મુધી પડેનિલા છે. આથી સામી બાજુના ધાતરીખડ મુધીના છેડાનું અવર પાંચ લાખ ચોગન થાય (૨+૧+૨=૫) જળદ્રીપની જમણીથી ૬૫૦૦૦ ચોગન મુધી ઉત્તરોત્તર પાડી બીજી વધતું ભય છે ૬૫૦૦૦ ચોગનને તેની ઉડાર્હ એક દબાર ચોગન પ્રમાણ છે આવી એક દબાર ચોગન પ્રમાણ ઉડાર્હ ૧૦૦૦૦ ચોગન નુની બરાબર રહે છે અને ૫૪ ધાતરીખડની જમણી મુધીના ૬૫૦૦૦ ચોગનમા ઉત્તરોત્તર ઉડાર્હ થતી ભય છે અશયા એ જ કે લવણસમુદ્રમા મન્યતામના ૧૦૦૦૦ ચોગન પ્રમાણમા ૧૦૦૦ ચોગન પ્રમાણ ઉડાર્હ છે અને જળદ્રીપ અને ધાતરીખડની જમણીથી એમ એમ લવણસમુદ્ર વચ્ચે જઈએ તેમ ઉત્તરોત્તર ઉડાર્હ વધતું ભય છે બન્ને ઉમેરી આમ ઉડાર્હ ૮૫૦૦૦ ચોગન થઈ વધતી ભય છે અને ૫૪ મન્યમા દસ દબાર ચોગન સમવડ રહે છે (૬૫૦૦૦+૧૦૦૦૦+૧૦૫૦૦૦=૨ લાખ ચોગન) ને ગીને ૬૫૦૦૦ ચોગન મુધી બન્ને વચ્ચેથી ઉડાર્હ વધતું ભય છે તે જ પ્રમાણે એમ એમ સમુદ્રમા જઈએ તેમ તેમ જળદ્રિ-એવો કે પાડીની સપાટીથી ઉડાર્હ થતું વધતી ભય છે ૬૫૦૦૦ ચોગનને આવી

જનવૃદ્ધિ ૭૦૦ યોજન પ્રમાણ છે ત્યાં પછીના ૧૦૦૦૦ યોજન પ્રમાણ સમતન સમુદ્રમાં આ વૃદ્ધિ નથી થતી એટલે કે તે ૧૦૦૦૦ યોજનના સમતલમાં જનવૃદ્ધિ ૭૦૦ યોજન પ્રમાણ જ કાયમ રહે છે, એટલે મધ્યભાગ માં સત્તરસો યોજન પાણીની ઠીકાઈ છે એ જ મધ્યમાં નીચે પાતાળગળદા દોવાથી સમુદ્રનું જળ ઉછાળા મારે છે તેથી તેની શિખા વધીવધીને મૂળ સપાટી પરથી એમ્બે કે તળિયાથી ૧૦૦૦ યોજનની ઊંચાઈ પરથી ૧૬૦૦૦ યોજન ઠીકી વધે છે એમ્બે સર્વ મત્રા તે રથળે પાગીની ઊંડાઈ ૧૭૦૦૦ યોજન ઉત્કૃષ્ટ છે આ શિખાની પહોળાઈ દસ હજાર યોજન પ્રમાણ સમ તત્ત્વ નેટવી છે

૨૮ પાતાળકળરો :—

લવણસમુદ્રમાં જે દસહજાર યોજન ચક્રવાલ વિષ્કમ્બા નેટવી સમતળ ભૂમિ છે, તેમાં ચારે દિશાએ આ ચાર મહા પાતાળકળરો રહેલા છે. પૂર્વમાં વડવાખુખ, પશ્ચિમમાં યુષ, ઉત્તરમાં, ઈશ્વર અને દક્ષિણમાં ક્યૂપ છે વિદિશાઓ લઘુ પાતાળકળરોથી ભરાઈ નય ॥ આ ગીતે આખા સમુદ્રની ભૂમિ કળરોથી વ્યાપ્ત ॥ પ્રત્યેક વિદિશામાં બધા મળી ૧૬૭૧ લઘુકળરો ૬ પંક્તિમાં હોય છે ધાતક્રીજડથી માંડી જખદ્રીપ તરફની પંક્તિઓમાં કંમરા આ પ્રમાણે હોય છે ૨૨૭, ૨૨૨, ૨૨૧, ૨૨૦, ૨૧૮, ૨૧૮, ૨૧૭, ૨૧૬ ૨૧૫ એટલે કે ધાતક્રીજડ પાસેની પંક્તિમાં ૨૧૫ પાતાળકળરો હોય છે આમ ચાર વિદિશાના ૭૮૮૪ (૧૬૭૧×૪ = ૭૮૮૪) થાય ॥ મહા પાતાળકળરાના અધિપતિ દેવોની રિયતિ ૧ પંચ અને લઘુકળરાના અધિપતિ દેવોની રિયતિ અર્ધપંચ છે

૨૯ વેલધરનાગરાંત્રે .

લવણસમુદ્રની વેલા-ધારા-શિખાના મુખ્ય બે પ્રકાર ॥ વેલા અને અનુવેલા ગારે દિશા તરફની તથા ઊંચી તે વેલા અને વિદિશા તરફની અનુવેલા કહેવાય છે વળી બીજી રીતે પણ વેલાના ભેદ છે—ખાલ આલ્યતર અને ઊધ્વ આલ્યતરને મધ્યવેલા મળ્ કહે છે જખદ્રીપ તરફની વેલા તે આલ્યતર, ધાતક્રીજાંપ તરફની વેલા તે ખાલ અને મયખાગમાં જે ઊંચી શિખા નય છે તે ઊધ્વ આ વેલાઓ પેતપેતાની મર્યાદાઓ મૂખી આગળ ન વહી નય તે માટે તેમને વેલધર કે અનુવેલધર નાગરાંત્રે ધારણ કરી રાખે છે

૩૦. અંતરદ્વીપોનાં અંતર :—

મૂળમાં જણાવેલ ૩૦૦, ૪૦૦ વગેરે યોજનાનેાનું માપ જમ્બુદ્વીપની તલન નજીક પડતી જમતીથી તે તે દ્વાપનું સમજવાનું છે. પરંતુ જ્યાંથી તે તે દાદા લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે, તે તે જમ્બુદ્વીપની જમતીના સ્થાનથી તેા યોજનો વધારે જ છે. અને તે આ પ્રમાણે — જમતીથી દાદા પર જઈએ એટલે ૩૦૦ યોજનાને પ્રથમ અંતરદ્વીપ આવે. તે દ્વીપ ૩૦૦ યોજનાના વિષ્કમ્ભવાળો છે. તે પૂરો થયા પછી ૪૦૦ યોજના જઈએ એટલે કે જમતી-સ્થાનથી હજાર યોજનાને ૪૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો બીજો અંતરદ્વીપ આવે. એ દ્વાપ પૂરો થયા પછી ૫૦૦ યોજના દૂર જઈએ એટલે ૫૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો ત્રીજો અંતરદ્વીપ આવે. એ દ્વીપ પૂરો થયા પછી ૬૦૦ યોજના જઈએ એટલે ૬૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો ચોથો અંતરદ્વીપ આવે. એ પૂરો થયા પછી ૭૦૦ યોજના જઈએ એટલે ૭૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો પાંચમો અંતરદ્વીપ આવે એ પૂરો થયા પછી ૮૦૦ યોજના આગળ જઈએ એટલે ૮૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો ૬ઠ્ઠો અંતરદ્વીપ આવે. એ પૂરો થયા પછી ૯૦૦ યોજના જઈએ એટલે ૯૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળો સાતમો અંતરદ્વીપ આવે. એના અંતે દાદા પણ પૂરી થાય છે. આમ એક દાદા જમતીથી માગને ૮૪૦૦ યોજના લાંબી લવણમા છે

(૩૦૦+૩૦૦+૪૦૦+૪૦૦+૫૦૦+૫૦૦+૬૦૦+૬૦૦+૭૦૦+૭૦૦+૮૦૦+૮૦૦+૯૦૦+૯૦૦=૮૪૦૦ યોજના)

પ્રથમ ચતુષ્કમા જણાવેલ કમરા પ્રત્યેક દાદામાં પ્રથમ, દ્વિતીય ચતુષ્કમાં જણાવેલા દ્વિતીય—એમ સાતમા ચતુષ્કમા જણાવેલા અંતરદ્વીપો દીપો દાદાને અંતે હોય છે, અને ૯૦૦ યોજના વિષ્કમ્ભવાળા હોય છે.

૩૧. ધાતકીખંડ :

ધાતકીખંડની પહોળાઈ (ચક્રવાલ વિષ્કંભ) ૪ લાખ યોજના છે. અને તેના પરિધિ ૪૧૧૦૯૬૧ યોજના છે તે લવણસમુદ્ર ફરતો ચૂલી આકારે વીટાઈને રહેલો છે. તેના મુખ્ય બે ભાગ છે—પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ. તેને બે ભાગે વહેંચી નાખનારા ૧૦૦૦+૧૦૦૦૦+૮૫૦૦૦=૯૫૦૦૦ અને બીજા દક્ષિણમાં, ઉત્તરના ઈર્ષી બંને તરફથી બે દાદા વધુ જે ઉત્તર દિશામાં આવેલા અપરાજિત દ્વીપો તેમ તેમ જળરૂપે સંપૂર્ણ જમતીમાં ઉત્તર દિશામાં આવેલા અપરાજિત દ્વીપો તેમ તેમ જળરૂપે સંપૂર્ણ જમતીમાં ઉત્તર દિશામાં આવેલા અપરાજિત દ્વીપો તેમ તેમ જળરૂપે સંપૂર્ણ જમતીમાં

તેથી તે ચાર લાખ ચોગ્ન લાખો (ઉત્તર-દક્ષિણ) ફેલાયેલો છે અને બીજો દક્ષિણ દિશામાં આવેલો ઈંદુકાવ લવણસમુદ્રની જગતીમાં દક્ષિણ દિશામાં આવેલા વૈજ્યવ દ્વારથી માડી ધાતકીખડની જગતીમાં દક્ષિણમાં આવેલા વૈજ્યવ દ્વાર સુધી લખાયેલો છે આની લંબાઈ પણ ચાર લાખ ચોગ્ન છે આમ આ બંને ઈંદુકાર પર્વતથી ધાતકીખડનો પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાર્ધ અલગ પડી નય છે આ દ્વીપમાં જે મેરુ છે એ પૂર્વાર્ધમાં અને બીજો પશ્ચિમાર્ધમાં જે બંને મેરુની આસપાસ જળ દ્વીપની જેમ ફેરો અને પર્વતો આદિ આવેલા છે તેથી આ દ્વીપમાં જળ દ્વીપથી જે બધું બમણું-ત્રણમણું છે ધાતકીખડમાં વર્ષધર અને વર્ષની રચના આ પ્રમાણે છે—એક પેઠામાં નાભિ અને તેના આરા હોય છે બીજી નાભિ આને લવણસમુદ્ર સમજવો પેઠાની નાભિમાંથી જેમ આરા નીકળે ॥ તેમ અગ્નિ લવણસમુદ્રથી આરા જેમ જે ઈંદુકાર પર્વત નીકળે ધાતકીના છેડા સુધી લંબાય છે અને તે ધાતકીખડના જે સરખા વિભાગ કરે છે—પૂર્વધાતકીખડ અને પશ્ચિમધાતકીખડ. પૂર્વ ધાતકીખડમાં પાછા આરાની જેમ છ વર્ષધરો લવણસમુદ્રથી માડી ધાતકીખડના છેડા સુધી લંબાય છે તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમાર્ધમાં પણ છ વર્ષધર પર્વતો આરાની જેમ લવણસમુદ્રથી ધાતકીખડના છેડા સુધી લંબાય છે આમ કુલ ૧૪ આરાની જેમ પર્વતો સમજવા એ પર્વતો ધાતકીખડની પહોળાઈ બેઠલા એટલે ચાર લાખ ચોગ્ન લાખા ॥ અને પહોળાઈમાં જ બુદ્ધાવના તે તે વર્ષધરથી બમણા છે આ ચૌદે આરા જેવા પર્વતોની વચ્ચેનો જે ખાની ભાગ રહે તેમાં ચૌદ બરતાદિ ફેરો છે એટલે ફેરોની લંબાઈ તો ચાર લાખ ચોગ્ન છે પણ પહોળાઈ કમઘા ૧૩૧૫થી માડીને ધાતકીના છેડા સુધી વધતી નય છે વળી બધા ફેરોની આદિ પહોળાઈ તથા અંતિમ પહોળાઈ પણ એ સરખી નથી તે આ પ્રમાણે —

આદિ વિસ્તાર

અંતિમ વિસ્તાર

૧ જે ભરત	}	૬૬૨ $\frac{૧૨૦}{૨૧૨}$ ચો	૧૮૫૪૭ $\frac{૧૫૪}{૨૧૨}$ ચો
૨ જે એરવત			
૩ જે હિમવત	}	૨૬૪૫ $\frac{૬૨}{૨૧૨}$ ચો	૭૪૧૯૦ $\frac{૨૬૬}{૨૧૨}$ ચો
૪ જે હિરણ્યવત			

૫ જે હરિવર્ષ	}	$10433\frac{146}{212}$ થી૦	$269093\frac{146}{212}$ થી૦
૬ જે રમ્યવર્ષ			
૭ જે મહાવિદેહ		૪૨૩૩૩૪ $\frac{200}{212}$ થી૦	૧૧૮૭૦૫૪ $\frac{200}{212}$ થી૦

૩૨ ધાતકીવૃક્ષ તથા મેરુ

જબ્દીપત્ર એ દેવકુરુ અને એ ઉત્તરકુરુ હોવાથી તેમાં જે જ વૃક્ષો હતા છે પણ અહીં ધાતકીખડમાં જે દેવકુરુ અને જે ઉત્તરકુરુ છે તેથી બધા મળી ચાર વૃક્ષો યાચ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જબ્દીપત્રી જે વિશેષ વાત છે તે કહી છે અને દેવકુરુમાં તો જબ્દીપત્રી જેમ જે શાલ્મલી નામના વૃક્ષ તથા ગરુડ દેવ સમજવા પણ પૂર્વાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં ધાતકી વૃક્ષ અને પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં મહાધાતકી વૃક્ષો છે એમ અહીં બતાવ્યું છે તેમના દેવો પણ કમરા સુરાર્ન અને પ્રિયદર્શન છે

જબ્દીપત્રમાં તો માત્ર એક જ મેરુ છે પણ ધાતકીખડમાં પ્રત્યેક પૂર્વ અને પશ્ચિમાર્ધમાં એકેક હોવાથી—જે મેરુ છે જબ્દીપત્રા મેરુથી આ મેરુઓના ગ્રામમાં ફરક છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ તે આ પ્રમાણે—

	જવૂના મરુ	ધાતકીનો મર
મૂળમાં વિસ્તાર	૧૦૦૬૦ $\frac{1}{2}$	૮૫૦૦
મૂળ પર વિસ્તાર	૧૦૦૦૦	૮૪૦૦
મૂર્ધિ અને નદનનુ અંતર	૫૦૦	૫૦૦
નદન અને સૌમનસવનનુ અંતર	૬૨૫૦૦	૫૫૫૦૦
સૌમનસ અને પડકનુ અંતર	૩૬૦૦૦	૨૮૦૦૦
શિખર વિસ્તાર	૧૦૦૦	૧૦૦૦
મૂળમાંથી જાયાર્ધ	૧૦૦૦૦૦	૮૫૦૦૦
જમીનમાં જિલ્લો	૧૦૦૦	૧૦૦૦

૩૩ પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધ —

કાલોદ અમુદને વચ્ચાકારે વીટીને પુષ્કરવર દ્વીપ રહેલો છે તેનો ચક્રવાત વિસ્તાર ૧૬ લાખ થોડો છે એટલે કે કાલોદના વિષ્કંભથી બમણો છે તેના મધ્યભાગમાં વચ્ચાકાર માનુષોનાર પર્વત છે જે તેના બે ભાગ કરે છે એ આજ્યતર પુષ્કરાર્ધ અને જીલ્લો બાલ પુષ્કરાર્ધ અહીં આજ્યતર પુષ્કરાર્ધ એટલે કે કાલોદ નજીકનો પુષ્કરાર્ધ પ્રસિદ્ધ છે

કાલોદની જગતીથી બરાબર ૮ લાખ માર્કલને અંતે માનુષોત્તર પર્વત આવે છે માનુષોત્તર પર્વતની ઘડોળાઈ બાલ પુષ્કરાર્ધના ૮ લાખ યોજનમાં સમાવિષ્ટ સમજવી. એ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ એવા બે ભાગ ઈપુકાર પર્વતો ધાતક્રીખડ જેમ દરે છે અને પછી ધાતક્રીખડની જેમ જ ૧૨ વર્ષધર આરાની જેમ છે અને ૧૪ ક્ષેત્રો આરાની વચ્ચે ખાલી જગ્યા રોકે છે આ પુષ્કરાર્ધના વર્ષો અને વર્ષધરો ધાતક્રીખડથી બમણા પ્રમાણવાળા છે. આ પુષ્કરાર્ધ સુધી જ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, માનુષોત્તર પર્વતની બીજી બાજુના પુષ્કરાર્ધમાં અને તેથી આગળ કયાંય મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ નથી તેથી અહીંકાંપ જેટલું મનુષ્યક્ષેત્ર કહેવાય છે. જળ, ધાતક્રી અને અર્ધપુષ્કર એ અહીંકાંપ કહેવાય છે

૩૪ મનુષ્યક્ષેત્ર.—

અહીંકાંપ પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્ર છે તે સમગ્રક્ષેત્ર પણ કહેવાય છે કારણ તેથી બહાર જ્યોત્તિક વિમાનો સ્થિર હોવાથી તદ્દત કાલવિભાગ નથી આ મનુષ્યક્ષેત્ર સર્વ મગી ૪૫ લાખ યોજન વિસ્તૃત છે—કારણ જ બુદ્ધીપ એક લાખ, તેના ફરતો લવણ બે લાખ અને તેના ફરતો ધાતક્રી ચાર લાખ તેના ફરતો કાનોદ આઠ લાખ અને તેના ફરતો પુષ્કરાર્ધ ૮ લાખ આમાં જ બુદ્ધીપનું માપ તો લાખ યોજન જ ગણાય, પણ બાકીનાનું માપ જે ઉપર બતાવ્યું તેથી બમણા યોજન ગણવા ભેઈએ, કારણ તે સૌ વપરાયારે છે—એલે

જળ	૧	લાખ	યોજન
લવણ	૪	"	"
ધાતક્રી	૮	"	"
કાલોદ	૧૬	"	"
પુષ્કરાર્ધ	૧૬	"	"

—
૪૫ " "

એટલે કે જ બુદ્ધીપના કોઈ પણ એક પૂર્વાંત કે ઉત્તરાંતથી પુષ્કરાર્ધના કોઈ પણ પૂર્વાંત કે ઉત્તરાંત સુધીનું અંતર ૨૨ લાખ યોજન થાય, તે જ પ્રમાણે જ બુદ્ધીપના કોઈ પણ પશ્ચિમાંત કે દક્ષિણાંતથી પુષ્કરાર્ધના પશ્ચિમાંત કે દક્ષિણાંત સુધીનું અંતર પણ ૨૨ લાખ યોજન છે આમ $22 \times 2 = 44$ લાખ યોજનમાં જ બુદ્ધીપના એક લાખ યોજન ઉમેરીએ એટલે ૪૫ લાખ યોજનનું મનુષ્યક્ષેત્ર થાય

૩૫. અઢીદ્વીપથી બાહ્યલોક :

આગળ કલા પ્રમાણે પુષ્કરવરદ્વીપમાં મહાકારે માનુષોત્તર પર્વત છે. એટલે તે પર્વત મનુષ્યક્ષેત્રના દિલ્લાનું કામ આપે છે. એ દિલ્લાની બહાર એટલે કે મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર મનુષ્યોનો જન્મ તથા તેમનું મૃત્યુ નથી થતા. મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર મનુષ્ય સિવાયના પ્રાણીઓ હોય છે. તેમાં મનુષ્યો રટી રાકતા પણ નથી, કારણ તેમાં એટલી બધી ઠંડક તેમજ ઉષ્ણતા હોય છે કે તેમનું મૃત્યુ જ થાય. તેથી કોઈ દેવ પોતાના વરી મનુષ્યને વૈર વાળવા નિમિત્તે એ પ્રદેશમાં લઈ જાય તો, અથવા વિદ્યાધરો નદીશ્વરદ્વીપ જે મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર છે તેમાં ગમા હોય, તો તે અપેક્ષાએ મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર પણ મનુષ્યનો સભવ ઘટે છે. પણ તે ક્ષેત્રનો જ પ્રમાવ એવો છે કે તેમાં કોઈ પણ મનુષ્યના જન્મ તથા મૃત્યુ તો કદાચિ સભવે જ નહિ.

આ બાહ્ય લોકમાં ચંદ્રસૂર્યાદિ દિવર હોવાથી સમય, આવશિકતાદિ કાંઈનો વિભાજ નથી. માત્ર વર્તનાશક્તિ કાંઈનું અસ્તિત્વ છે.

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૪ થો

મહાપુરુષો

સામાન્ય બાબતો

૧. મહાપુરુષો

ઋદ્ધિશાળી મનુષ્યો પાંચ પ્રકારના છે —

૧. અરિહંત; ૨. ચક્રવર્તી; ૩. બળદેવ; ૪. વાસુદેવ;
૫. અણંગાર.

[—સ્થા. ૪૪૦.]

ઉત્કટ પાંચ છે —

૧. દંડોત્કટ (સૈન્યે કરીને ઉત્કટ—ચક્રવર્તી; અથવા મનોદંડ આદિ ઉત્કટ વ્યાપારવાળો—સાધુ);
૨. રાજ્યોત્કટ (ચક્રવર્તી);
૩. સ્તેનોત્કટ (વધારે ચોરવાળો હેથ);
૪. હેથોત્કટ (વધારે અધિકૃત હેથવાળો—ચક્રવર્તી);
૫. સર્વોત્કટ (સર્વ પ્રકારે પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત—તીર્થંકર).

[—સ્થા. ૪૫૧.]

જિન ત્રણ છે —

૧. અવધિજ્ઞાનજિન; ૨. મનઃપર્યયજ્ઞાનજિન; ૩. કેવલજ્ઞાનજિન.

તે જ પ્રમાણે કેવલી અને અરિહંત પણ ત્રણ છે.

[—સ્થા. ૨૨૦.]

જળદ્વીપમાં ભરતેરવતવર્ષમાં એક સમયે એક યુગમાં^૧ —

૧. પાંચ વર્ષનો એક યુગ કહેવાય છે. તેવા એક યુગમાં અરિહંતાદિની અણતરી અહીં બતાવી છે.

૧. બે અરિહંતવંશ;^૧ ૨. બે ચક્રવર્તીવંશ; ૩. બે દશારવંશ; ૪. બે અરિહંત; ૫. બે ચક્રવર્તી; ૬. બે બળદેવ; ૭. બે વાસુદેવ; —ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે, અને થશે.

[સ્થા. ૮૬]

જાંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષ અને ઐરવત વર્ષ પ્રત્યેકમાં અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં આ ત્રણ ત્રણ વંશ ઉત્પન્ન થાય છે —

(૧) ૧. અરિહંતવંશ; ૨. ચક્રવર્તીવંશ; ૩. દશારવંશ.

(૨) તે જ પ્રમાણે આ ત્રણ ત્રણ ઉત્તમપુરુષો ઉત્પન્ન થાય થાય છે — ૧. અરિહંત; ૨. ચક્રવર્તી; ૩. બળદેવ-વાસુદેવ.

આ જ પ્રમાણે ધાતક્રીળાંના પૂર્વાર્ધ તથા પશ્ચિમાર્ધ વિષે અને પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ સમજવું.

[સ્થા. ૧૬૩]

ભરત અને ઐરવત વર્ષ એ પ્રત્યેકમાં હરએક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં ૫૪-૫૪ મહાપુરુષો^૨ થયા છે, થાય છે, અને થશે. તે આ પ્રમાણે —

૨૪ તીર્થક્રદોઃ ૧૨ ચક્રવર્તીઓઃ ૬ બળદેવોઃ ૬ વાસુદેવો.

[સમ. ૫૪]

૧. અહીં બે વરા, વગેરે બધું બખ્ખે કહ્યું છે તે માત્ર ભરત ૧ માત્ર ઐરવતની અપેક્ષાએ ન સમજવું; પણ એક અરિહંત વરા ભરતમાં અને બીજો વંશ ઐરવતમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવું. આ જ વ્યવસ્થા બીજી બાજતો વિષે પણ સમજ લેવી. એમ જોઈ પરંપરામાં તેમ બીજા પરંપરામાં પણ એક સમયે એક છેત્રે એક જ ચક્રવર્તી અને તીર્થ ૬૨ દોષ ઉમેરી માન્યતા છે. જુઓ—અંગુલ ૨૦ ૧.૧૫.૧૦ ૧૧.

૨. મહામપુરુષ ૧૩ મળાય છે. ૭૫૨ ૫૪ મળાખ્યા ઉ તેમા ૮ પ્રતિભાગદેવ ઉમેરવાથી ૫૪+૮=૬૨ મહામપુરુષ થાય છે.

જંબૂદ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટ ૩૪ તીર્થકરો સંભવે છે^૧

[—સમ૦ ૩૪]

‘ મહાવિદેહમાં^૨ જલન્ય ચાર તીર્થકર, ચાગ ચક્રવર્તી,^૩
ચાર બળદેવ અને ચાગ વાસુદેવ હોય છે.

[—શા૦ ૩૦૨]

ધાતકીપ ૩માં ઉત્કૃષ્ટ ૬૮ તીર્થકર^૪, ૬૮ ચક્રવર્તી,^૫
૬૮ બળદેવ અને ૬૮ વાસુદેવો ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે,
અને થશે.

તે જ પ્રમાણે પુષ્કરવગ દ્વીપાર્ધમાં પણ સમજવું

[—સમ૦ ૬૮]

૨. અરિહંતનો જન્મ વગેરે

૧ અરિહંતનો જન્મ, ૨. અરિહંતની પ્રવચ્ચા;
૩ અરિહંતને જ્ઞાનોત્પત્તિ—

—આ ત્રણ સમયે ૧ દેવસીકમાં અજવાણુ થાય છે;
૨ દેવો પૃથ્વી પર ઊતરે છે, ૩ દેવોની મલા ભરાય છે;
૪ દેવીઓ કલકલ કરે છે, ૫ દેવેન્દ્રી મનુષ્યલોકમાં

૧ જંબૂદ્વીપમાં તીર્થ કરેનો સભવ ભરતવર્ષ, ઐરવત વર્ષ અને
મહાવિદેહમાં છે મહાવિદેહમાં ૩૨ વિજયો છે અને એ પ્રત્યેકમાં તીર્થ કરેનો
સભવ માનવામાં આવ્યો ■ એટલે ૩૨ વિજયોના ૩૨ અને ભરત તથા
ઐરવતના એકેક એમ એક જ સમયે જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ તીર્થ કરેનું
અસ્તિત્વ સભવે છે

૨ આ વિધાન મહાવિદેહના ૩૨ વિજયોમાંથી માત્ર ચાગમાં જ
જે તીર્થ કર હોય ત્યારે વાસુ પગ શકે છે,

૩ ધાતકીપ ૩ના પૂર્વાર્ધના ૩૨ વિજય અને ઉત્તરાર્ધના ૩૨ વિજય
મળી ૬૪ વિજય અને જે ભરત અને જે ઐરવત મળી ૬૮ ક્ષેત્ર—ને સીમા
ગ્યારે તીર્થ કર હોય ત્યારે ૬૮ સંખ્યા થાય

૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે ડિપ્પલ ન ૧

આવે છે; ૬-૧૨. સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશદેવો, લોકપાલ દેવો, દેવોની પટરાણીઓ, પારિવારિક દેવો, સેનાપતિઓ અને આત્મરક્ષ દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે; ૧૩. દેવો સિંહાસન પર બિલા થઈ જાય છે; ૧૪. દેવોનાં આસન ચલિત થઈ જાય છે; ૧૫. દેવો સિંહનાદ કરે છે; ૧૬. દેવો ચેત્સોત્સોષ કરે છે; ૧૭. દેવોનાં ચૈત્યવૃક્ષો ચલિત થાય છે અને ૧૮. લોકાંતિક દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે.
[—સ્થાં ૧૩૪]

૧-૩. અરિહંતજન્મ યાવત જ્ઞાનોત્પત્તિ; ૪. અરિહંતનું પરિનિર્વાણ —

—આ ચાર પ્રસંગે ઉપયુક્ત ૧૮ બાબતો બને છે.
[—સ્થાં ૩૨૪]

૧. અહર્તનું નિર્વાણ; ૨. અહર્તપ્રતિપાદિત ધર્મનો વિરોધ; ૩. પૂર્વગતશાસ્ત્રનો વિરોધ —

—આ ત્રણ પ્રસંગે : ૧. લોકાન્ધકાર અને દેવાન્ધકાર થાય છે.^૧

[—સ્થાં ૧૩૪]

૧-૩. અહર્ત નિર્વાણ યાવત પૂર્વગતશાસ્ત્ર વિરોધ; ૪. અગ્નિવિરોધ —

—આ ચાર પ્રસંગે પણ લોકાન્ધકાર અને દેવાન્ધકાર થાય છે.

[—સ્થાં ૩૨૪]

૧. આ જ પ્રમાણે જુદા જન્મ વગેરે પણ સહ્ય લોકને દિતકર અને પ્રકાશ દેશાવનારા તથા તેમનું મૃત્યુ પરિતાપકારી મનાય છે. ચક્રવર્તીને વિષે પણ તે જ પ્રમાણે. (અગ્રતર ૧.૧૩; ૨.૧; ૪.૧૨૭.) વળી પ્રભામાં માનસિક પ્રકાશ પણ દેશાય છે તેનું પણ વર્ણન છે. (૪. ૧૨૮)

૩. તીર્થ^૧ કરના અતિશયો^૧

૧. તેમના માથાના વાળ, ઢાઢી-મૂછ, ચેમ અને નખ વધતા નથી;

૨. શરીર નિર્મલ અને નીરોગ હોય;

૩. ગાયના દૂધ જેવું સફેદ માંસ અને લોહી હોય;

૪. તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ કમળની જેમ સુગંધી હોય;

૫. આહાર અને નિહાર આંખથી અદૃશ્ય હોય;

૬. આકાશમાં ધર્મચક્ર રહે;

૭. આકાશમાં છત્ર ધરાયલું રહે;

૮. આકાશમાં સફેદ ચામરો વીંચાય;

૯. આકાશ જેવા અવગ્રહ સ્ફટિકનું ગળેલું પાદપીઠ સહિત તેમનું સિંહાસન હોય;

૧૦. નાની ધનગ્રોથી સુશોભિત ઇન્દ્રધનુ તેમની આગળ આગળ ચાલે;

૧૧. જ્યાં જ્યાં અરિહંતો ભેસે છે કે જાણા રહે છે ત્યાં ત્યાં પત્રાદિથી યુક્ત અને ધનગ્રોથી સુશોભિત એવું અથોકવૃક્ષ દેવો નિર્મિત કરે છે;

૧૨. જરા પાછળના ભાગમાં તેમના મસ્તકપ્રદેશે તેનેમંડળની રચના થઈ જાય છે જે દશે દિશામાં પ્રકાશ ફેલાવે છે;

૧૩. પૃથ્વી સમતળ અને રમણીય બની જાય છે;

૧૪. કાંટા અધોમુખ થઈ જાય છે;

૧૫. ઋતુ સુખસ્પર્શી થઈ જાય છે;

૧૬. શીતળ, સુગંધી અને સુસ્પર્શ પવનથી બધી દિશાઓ પ્રમાર્જિત થઈ જાય છે;

૧૭. ઝીણી ઝીણી વર્ષાથી જમીનની ધૂળ બેસી જાય છે;

૧૮. જળજ અને સ્થળજ પુષ્પોનો^૧ જાંઘ સુધી ઢગલો કરવામાં આવે છે;

૧૯. અમનોજ શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધનો નાશ થાય છે;

૨૦. મનોર શબ્દાદિનો પ્રાકુર્ભાવ થાય છે;

૨૧. લગવાનનો સ્વર હૃદયંગમ અને યોજનગામી^૧ હોય છે;

૨૨. અર્ધભાગધી ભાષામાં લગવાન ઉપદેશ કરે છે;

૨૩. એ અર્ધભાગધી ભાષા—આર્ય—અનાર્ય મનુષ્યોને પશુ અને પક્ષીઓને પોતપોતાની ભાષારૂપે પરિણમે છે અને તે હિતકર, સુખકર, અને મોક્ષદાયી બને છે;

૨૪. લગવાનના પાદમૂલમાં બેસીને દેવ—અસુર આદિ પરસ્પરના શત્રુઓ પણ શત્રુતા ભૂલી પ્રસન્ન ચિત્તે ઉપદેશ સાંભળે છે;

૨૫. અન્યતીર્થિક પ્રવચનકર્તા પણ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા આવે છે;

૨૬. અન્યતીર્થિકો લગવાનના પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકતા નથી;

૧. આનંદે ભગવાન જુદાં કણ કે, અખિભૂ નામનો આવક બદા-લોહમાં છે જે પોતાનો સ્વર સહઅલોકધાતુ સુધી પહોંચાડી શકે છે, એ વાત આપે કહી, પણ આપનો સ્વર કેટલે દૂર સુધી જાય છે એ તો બતાવે. ત્યારે ભગવાને કણ કે આનંદ, એ તો આવક છે અને હું તથાગત છું. મારો સ્વર તો ત્રિમહત્તી-મહાસહત્તી લોકધાતુ સુધી જઈ શકે છે.

[—અંશુતર ૩.૮૦.]

૨૭. જ્યાં જ્યાં અર્હત વિચરે ત્યાં ત્યાં ઈતિ - ઉપદ્રવનો ભય ન રહે; ૨૮. મારી ભય ન રહે; ૨૯. સ્વયંક્રનો ભય ન રહે; ૩૦. પરચક્રનો ભય ન રહે; ૩૧. અતિવૃષ્ટિ ન થાય; ૩૨. અનાવૃષ્ટિ ન થાય; ૩૩. દુર્લેક્ષ ન રહે; ૩૪. પ્રથમના શાગ પણ શમી જાય.^૧

[—સમ૦ ૩૪]

૪. તીર્થ'કરોનો ઉપદેશ

ભરત અને ઐશ્વતવર્ષમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ'કરો સિવાયના વચલા જાવીસ તીર્થ'કરો આતુર્યામ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તે આતુર્યામ આ પ્રમાણે —

૧. સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ;
૨. સર્વ મૃષાવાદથી વિરમણ;
૩. સર્વ અદ્વૈતાદાનથી વિરમણ;
૪. સર્વ પરિગ્રહથી વિરમણ.

મહાવિદેહમાં જધા તીર્થ'કરો આ આતુર્યામ ધર્મનો જ ઉપદેશ કરે છે.

[—સા૦ ૨૬૬]

પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ'કરનું પ્રવચન પાંચ કારણે દુર્ગમ બને છે — (કારણ પ્રથમ તીર્થ'કરના શિષ્યો સરલ છતાં જડ છે અને અંતિમ તીર્થ'કરના શિષ્યો વક પણ છે અને જડ પણ છે.) તે આ —

૧. અગુતરમા તથાગતનું ધર્મચક્ર વિજીથી કેમ નીચડે છે તે માટે જુદાના પાંચ અતિશયો બતાવ્યા છે તે આ—૧. િ અર્થદોષ છે, ૨. મર્મદોષ છે, ૩. મર્ષાદોષો જલ્પ દોષ છે, ૪. કાગ્ગ દોષ છે, ૫. પરિવર્તનો જલ્પ દોષ છે. (૧.૧૩૧.) ચાલતી અને તથાગતની સરખામ તી માટે જુદો ૫. ૧૩૩.

૧. દુરાખ્યેય-આયાસસાધ્ય વ્યાખ્યાયુક્ત;
૨. દુર્વિભજન-પૃથક્કરણ કરવામાં કષ્ટ આપે;
૩. દુર્દર્શ-મુશ્કેલીથી સમજાવી શકાય તેવું;

૪. દુઃસહ-અનેક પરિપક્ષે સહવા માટે કશું છે પણ ગ્રિધ્યો તે માટે જટપટ તૈયાર નથી થતા;

૫. દુરનુચર-તેમના સમસ્ત ઉપદેશોનું આચરણ અતિ કષ્ટકર છે તેથી બીજા પામે તેવા આચરણની અપેક્ષા આયાસસાધ્ય છે.

વચલા તીર્થકરોનું પ્રતિપાદન મુગમ છે તેનાં કારણો ઉપરથી જાણતાં જ છે. તે આ — ૧. સુઆખ્યેય, ૨. સુવિભજ્ય, ૩. સુદર્શ, ૪. સુસહ, ૫. સુચર.

[—સ્થા૦ ૩૬૧]

અરિહંતઋષભદેવે આ અવસર્પિણીનાં ૯ સાગરોપમ દેાટાકોટીવયે વીત્યા પછી તીર્થ પ્રવર્તાંચુ

[—સ્થા૦ ૧૬૭]

આ અવસર્પિણીના તૃતીય મુખમ-દુખમા આરાના ૮૯ પક્ષ બાકી હતા, ત્યારે ઋષભ સર્વ દુઃખનો અંત કરી મોક્ષે ગયા. અને ચોથા દુખમ મુખમાંના ૮૯ પક્ષ બાકી હતા, ત્યારે ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા.

[—સમ૦ ૮૬]

કુલકરો-લોકવ્યવસ્થાપકો

૧. ભરતવર્ષના

જાંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણીમાં દશ કુલકરો થઈ ગયા છે —

૧. સ્વયંજલ; ૨. શતાયુ; ૩. અનંતસેન; ૪. અમિ-
તસેન; ૫. તર્કસેન; ૬. ભીમસેન; ૭. મહાભીમસેન; ૮.
દ્વરથ; ૯. દશરથ; ૧૦. શતરથ.

[—સ્થાન ૭૬૭]

જાંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં અતીત ઉત્સર્પિણીમાં સાત કુલકર થઈ ગયા છે —

૧. મિત્રદામા; ૨. સુદામા; ૩. સુપાર્શ્વ; ૪. સ્વયં-
પ્રભ; ૫. વિમલદોષ; ૬. સુદોષ; ૭. મહાદોષ.

[—સ્થાન ૧૫૬; —સમ ૧૫૭]

જાંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં અતીત અવસર્પિણીમાં ૧૦ કુલકર^૧ થઈ ગયા છે —

૧. સ્વયંજલ; ૨. શતાયુ; ૩. અનિતસેન; ૪. અન-
ન્તસેન; ૫. કાર્યસેન; ૬. ભીમસેન; ૭. મહાભીમસેન;
૮. દ્વરથ; ૯. દશરથ; ૧૦. શતરથ.

[—સમ ૧૫૭]

જાંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં સાત કુલકર^૨ થઈ ગયા છે —

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૪.

નામ	પદ્ધતી
૧. વિમલવાહન	અન્દ્રયશા
૨. ચક્ષુષ્માન	અન્દ્રકાન્તા
૩. યશસ્વી	સુરૂપા
૪. અભિચન્દ્ર	પ્રતિરૂપા
૫. પ્રસેનજિત	ચક્ષુષકાન્તા
૬. મરુદેવ	શ્રીકાન્તા
૭. નાભિ	મરુદેવી

[—સમ૦ ૧૫૭, —સ્થા૦ ૫૫૬]

વિમલવાહન કુલકર ૬૦૦ ધનુષ ભિંચા હતા.

[—સ્થા૦ ૬૬૬; —સમ૦ ૧૧૨]

અભિચન્દ્ર કુલકર ૬૦૦ ધનુષ ભિંચા હતા.—

[—સ્થા૦ ૫૧૮; —સમ૦ ૧૦૬]

વિમલવાહન કુલકર માટે સાત પ્રકારનાં વૃક્ષો ઉપ-

ભોગ માટે પેદા થયાં —

૧. મત્તાંગક — મઘ દેનારાં;
૨. ભૂંગ — ભાજન દેનારાં;
૩. ચિત્રાંગ — પુષ્પમાળાઓ દેનારાં;
૪. ચિત્રરસાંગ — વિચિત્ર રસો દેનારાં;
૫. મણ્યંગ — આભરણુ દેનારાં;
૬. અનન્ન — વસ્ત્રદાયક;
૭. કલ્પવૃક્ષો — ઇચ્છિત વસ્તુ દેનારાં.

[—સ્થા૦ ૫૫૬]

જંગલીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં સાત કુલકર થયે^૧—

૧. સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ બન્નેમાં આગામી ઉત્સર્પિણીના સરખી ગીતે આ સાત ગણાવ્યા છે. પણ સ્થાનાંગમાં જ અન્યત્ર સીમ કર આદિ ૧૦ ગણાવ્યા છે. આ બેદનું કારણ વાચનાભેદ સિવાય બીજું કુ હોઈ શકે?

૧. મિત્રવાહન (મૃગવાહન); ૨. સુખૂમ; ૩. સુપ્રભ; ૪. સ્વયંપ્રભ; ૫. દત્ત (ગુલ); ૬. સદ્મ (સુરૂપ); ૭. સુખંધુ.
[—સમ૦ ૧૫૮, —સ્થા૦ ૫૫૬]

જંજૂદ્રીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્ષિણીમાં
દશ કુલકર થશે—

૧. સીમંકર; ૨. સીમંધર; ૩. શેમંકર; ૪. શેમંધર;
૫. વિમલવાહન; ૬. સંભૂતિ; ૭. પ્રતિશ્રુત; ૮. દંઢધનુ;
૯. દશધનુ; ૧૦. શતધનુ.

[—સ્થા૦ ૭૧૭]

૨. ઐરવતમાં

જંજૂદ્રીપના ઐરવતવર્ષમાં દશ કુલકર આગામી
ઉત્સર્ષિણીમાં થશે —

૧. વિમલવાહન; ૨. સીમંકર; ૩. સીમંધર; ૪.
શેમંકર; ૫ શેમંધર, ૬. દંઢધનુ, ૭. દશધનુ; ૮. શતધનુ;
૯. પ્રતિશ્રુતિ; ૧૦. સુમતિ.

[—સમ૦ ૧૫૮]

ટિપ્પણ

[દરેક પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ અપાવા જોઈએ, પણ આ ખડમા પ્રથમ બે પ્રકરણના ટિપ્પણ અહીં ભેગા મૂક્યા છે]

૧ ૬૮ ચક્રવર્તી —

ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વામુદેવ કની પણ ૬૮-૬૮ની સખ્યામાં સમાનકાને સબવે નહિ, એટલે આ વિધાન કાલબેદને લક્ષીને કરેલુ છે એમ સમજવુ જોઈએ—આતુ દીકાકાર માને છે કારણ એક એવો નિયમ છે કે ચક્રવર્તી જ્યાં જો કાલે હોય ત્યારે બળદેવ અને વામુદેવનો સબવ નથી અને સૂત્રોમાં જ (સ્થાનાગ સૂત્ર ૦ ૩૦૨) જોછામાં જોછા ચાર ચક્રવર્તી, ચાર બળદેવ અને ચાર વામુદેવનુ અસ્તિત્વ તો મહાવિદેહમાં વિજયોમાં બતાવ્યુ જ છે તો યજી ચાર ચક્રવર્તી તો વિદેહમાં કોઈ ને કોઈ વિજયમાં હમેશા રહેવાના જ, એટલે તે અપેક્ષાએ બળદેવ-વામુદેવ ઉપના નિયમ પ્રમાણે જ્યાં ચક્રવર્તી હશે તેવા ચાર વિજયમાં સબવરો નહિ એટલે તેમની ૬૮-૬૮ની સખ્યાની સમઘવીનરૂપે કદી પૂર્તિ થશે નહિ

આ જ વાત ચક્રવર્તી વિષે પણ છે કારણ જોછામાં જોછા ચાર બળદેવ અને ચાર વામુદેવ કોઈ ને કોઈ વિજયમાં રહેશે જ તો ત્યાં ઉપદા નિયમ પ્રમાણે ચક્રવર્તી પણ સબવરો નહિ, એટલે તેમની પણ સમ કાનીનોની ૬૮ની સખ્યાપૂર્તિ કદી થશે નહિ

સબવ ૬ સૂત્રકારને ઉપનો નિયમ માન્ય ન હોય એવો પણ સબવ ૭ કે એ નિયમ જૈન પુરાણકારોએ બનાવી લીધો હોય

સૂત્ર પ્રમાણે તેમની ૬૮ સખ્યા આ પ્રમાણે સમજવી — ધાતકી બે ભાગમાં છે—પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ પૂર્વાર્ધમાં જજ્ઞદ્વીપ પ્રમાણે ૩૪ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ જજ્ઞદ્વીપ પ્રમાણે ૩૪ની સખ્યા સમજવી એટલે બંને ભાગને ૬૮ ચક્રવર્તી વગેરે સમજના

૨ તીર્થ કરનાર અતિશયો .—

આ ૩૪ અતિશયો ગાદે જુઓ યોગશાસ્ત્ર-દેવચંદ્રાચાર્ય પૃ ૦ ૧૩૦ અને 'અનિધાનચિંતામણિ' ૧ ૫૬-૫૭. પ્રસ્તુત સૂત્રની દીકામાં આચાર્ય—

બૃહદ્રાચનાના આધારે બીજા વધારાના અતિશયોનું પણ વર્ણન કરે છે. વળી ૨ થી પાંચ સુધીના અતિશયોને જન્મપ્રત્યય કહે છે અર્થાત્ તેમના તે અતિશયોમાં બીજું કારણ નહિ પણ જન્મ મુખ્યપણે કારણ છે. ૨૧ થી માંડીને બધા તથા બારમો અતિશય કર્મના ક્ષયજન્ય છે. અને બાકીના દેવકૃત છે. દિગંબરો ચોદા ફેરફાર સાથે ૩૪ અતિશયો માને છે તેમાં ૧૦ જન્મપ્રત્યય, ૧૪ દેવકૃત, અને દસ કેવલજ્ઞાનકૃત-કર્મક્ષયકૃત છે. તે આ પ્રમાણે — ૧. અત્યંત મુંદર સરીર, ૨. અતિશય સુગંધમય સરીર, ૩. પરસેવાનો અભાવ, ૪. મલમૂત રહિત સરીર, ૫. હિત, મિત અને પ્રિયવચનવાળા, ૬. અતુલ્ય બળ, ૭. દુધ જેવું શ્વેત લોહી, ૮. સરીરમાં ૧૦૦૮ શુભ લક્ષણો, ૯. સમચતુરસ સંસ્થાન, ૧૦. વજનપળનારાય સરીર, — આ દસ જન્મકૃત અતિશય છે. ૧૧. અર્ધભાગધી ભાષા, ૧૨. પ્રભુના સાંનિધ્યમાં જીવે શત્રુતા બૂલી નય છે, અને મિત્ર બને છે, ૧૩. દિશાઓની નિર્મલતા, ૧૪. આકાશની નિર્મલતા, ૧૫. બધી વાતુનાં ફલ-ફૂલ તથા ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ, ૧૬. યોજન સુધીની જમીન દર્પણ જેવી નિર્મળ યવ્વી, ૧૭. ભગવાનના પગ તળે. કમળરચના, ૧૮. આકાશમાં જ્યધ્વનિ, ૧૯. સુગંધી પવનનું મંદગતિએ વહેવું, ૨૦. સુગંધી જલની વર્ષા, ૨૧. ભૂમિને કપટકશ્યન્થ કરવી, ૨૨. બધા જીવોને આનંદ, ૨૩. ભગવાનની આગળ આગળ ધર્મચક્ર, ૨૪. છત્ર, ચામર, ધ્વજ આદિ આકર્ષક માર્ગલિક પદાર્થો, — આ ૧૪ અતિશયો દેવકૃત છે. ૨૫. એકસો યોજનમાં સુશિક્ષ, ૨૬. આકાશમાં ગમન, ૨૭. ચારે દિશામાં પ્રભુના મુખનું દર્શન, ૨૮. અદીનતા, ૨૯. ઉપસર્ગનો અભાવ, ૩૦. આહારનો અભાવ, ૩૧. બધી વિદ્યાઓનું રવાનીપણું, ૩૨. નખ અને કેસ વધતાં નથી. ૩૩. આખના પલકારા યતા નથી, ૩૪. સરીરની છાયાનો અભાવ — આ દસ અતિશયો કેવલજ્ઞાનકૃત છે.

અહીં ખાસ ધ્યાન દેવા જેવી વસ્તુ એ છે કે અભયદેવને મતે આહાર-નિહાર આંખથી અદૃશ્ય હોય છે એ જન્મકૃત અતિશય છે. જ્યારે દિગંબર મતે આવા સ્થાને આહારનો અભાવ એવા અતિશય માનવામાં આવ્યો છે. અને તે જન્મકૃત નહિ પણ કેવલજ્ઞાનકૃત. આ મતભેદ સ્વેતાંબર-દિગંબરના કેવલીકવલાદાર વિષયક મતભેદની યાદ આપે છે. એમ જણાય છે કે બન્ને પરંપરામાં આ પ્રકારના ૩૪ અતિશયોની કલ્પના બન્ને સંપ્રદાયના તર્કન જુદા પડ્યા પછીની છે. સ્વેં મતે અર્ધભાગધીમાં

હપદેરા અને તેનું સાર્વભાષારૂપે પરિણ્મન એ એ અતિશયો કર્મક્ષયકૃત માનવામાં આવ્યા છે. જે ખાસ નહીં તો જોયે કેમ એવા પ્રશ્નના જવાબમાં દિગ્બરશાસ્ત્રકારોએ યુક્તિ એ આપી છે કે ભગવાનના ભાગડલમાંથી દિવ્ય ધ્વનિ નીકળે છે અને તેને દેવો અર્ધભાગધીમાં પરિણ્મ કરે છે અને તે જ ભાષા પછી સર્વભાષારૂપે પરિણ્મ થાય છે. આને તે જ પ્રકારની બીજી માન્યતા સાથે સરખાવવા જેવી છે.

હેમચંદ્રના મને પણ ૩૪ અતિશયોનું વિભાજન જુની રીતે છે અને અતિશયોના નામમાં પણ એક છે 'જન્મકૃત' જેને તે સદૌત્ય એક નામ આપે છે એ ચાર છે ચારી તેમની અભયદેવ સાથે ક્ષગમગ સમાનતા છે. ૧૧ અતિશયો કર્મક્ષયજ છે. આ અગિયારમાં અભયદેવસમત બધા નથી આવી જતા. પણ બાધાની બાળનમાં અભયદેવ અને હેમચંદ્ર એક છે ત્યાર પછી હેમચંદ્રે ૧૬ અતિશયો દેવકૃત બતાવ્યા છે. અભયદેવને મતે દેવકૃત ૧૫ છે. આમાં હેમચંદ્રે એક ચારે તરફ મુખ દેખાય છે એ દેવકૃત અતિશય ગણાવ્યો છે પણ તે દિગ્બરોને મને કેવલજ્ઞાનકૃત છે ખાતે એક અતિશય ત્રણ કોટની રચના—દેવકૃત બતાવ્યો છે—આનું નામનિશાન દિગ્બરોમાં નથી 'વેતાબરમાં પણ ૩૪ ની ગણતરીમાં એ આવતો નથી

અતિશયો વિષે બીજા પણ મતભેદો મૂળ, અભયદેવ, હેમચંદ્ર અને દિગ્બરોમાં છે. તે સ્વયં વિચારી લેવા

સામાન્ય રીતે એટલું કહી શકાય કે ૩૪ અતિશયોનું વિભાજન કરતી વખતે યોઈ એક નિયત સિદ્ધાન્ત રાખીને આ વિભાજન કરવામાં નથી આવતું કહેવા ખાતર 'જન્મ વગેરે કારણ સૌએ બતાવ્યા છે પણ અમુક અતિશય અમુક જ વર્ગમાં કેમ આવે—એના સમર્થનમાં જોઈએ તેવી પ્રબળ દલીલો નથી એ વિભાજન સ્વેચ્છાચારી જણાય છે વળી મૂળ સમવાયાંગમાં આડું વિભાજન નથી એ પણ બતાવે છે એ વિભાજન પછીના કાળનું છે.

૩. કુલકરો :—

સ્થાનાંશમાં આ દશ કુલકરો અતીત ઉત્સર્પિણીના ગણાવ્યા છે. જ્યારે સમવાયાંગમાં અતીત ઉત્સર્પિણીના માત્ર સાત ગણાવ્યા છે. બન્નેના નામમાં તફાવત એક છે પણ સમવાયાંગ જે દશ નામો અતીત અવસર્પિણીના ગણાવે છે, તે નામો સાથે માત્ર બેને બાદ કરીએ તો બધાં બરાબર મળી રહે છે. અહીં સ્થાનાંશમાં ઉત્સર્પિણીને બાદે અવસર્પિણી

પાઠ રાખ્યો હોય તો વધારે સગવડ છે કારણ રથાનામમા જ અન્યત્ર ઉત્સર્જિણીના માત્ર માત્ર જ (આથી તદ્દન નુકાજ) ગણાવ્યા છે અને એ જ નામો સમવાયાગમા પણ છે એટલે આ નામો અતીત અવસર્જિણીના ગણવા નેઈએ સમવાયાગ સાથે જે જે નામોનો શેઠ છે તે વાચનાભેદ ગણીને નેઈએ એમ મને લાગે છે

એક એના સમયની કંપના કરવામા આવી છે જે પ્રથમ મુખ્ય મુખમા આરો કહેવાય છે ત્યારે લોકોમા કોઈ પણ જાતના સામાજિક, રાજકીય કે આર્થિક બંધનો હતા નહિ સૌ શેત પેતાના રાગ હતા. ખાવા પીવાની તથા પહેરવા-ઝોડવાની લોકોને ચિતા હતી જ નહિ તેઓ જાડ નીચે રહેતા અને પુરુષો પર સૂતા-જેસતા ખાવા-પીવા માટે પણ બધું વસ્તુ પૂરું પાડતા આમુષ્યો પણ વૃક્ષજન્ય જ હતા આમ બધી વસ્તુઓ વૃક્ષમાથી જ મળતી હોવાથી તે વૃક્ષો કંપવૃક્ષ—હચ્છિત આપનારા—કહેવાતા આવ્યા હતા ઉત્તમ પ્રકારના કંપવૃક્ષો પ્રથમ આરોમા હતા

તે સમયના પુરુષો અને સ્ત્રીઓ આમ માત્ર કુદરત-જની હોવાથી સંપૂર્ણપણે મુદર અને મુદ તથા સુન્દરો-રાણા હતા તે બધા સ્વભાવે જ અપકથાથી હતા અપરિમલી તે ખરા જ, પણ કોઈ પણ ચીજ ઉપર મમતા રાખતી એ તેમના સ્વભાવથી જ વિરુદ્ધ હતું તેથી તે સમયમા ગાય, બળદ, હાથી અથ—એ મધા જાનરો હતા તેમનો કદી તેઓ ઉપરોમ કરતા નહિ

આર્થિક વ્યવહાર જેવું કોઈ હતું નહિ તેથી આજની જેમ શેઠ-ચાકર, માલિક-ગુનામ રાગ-પ્રભ એવો કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર તે સમયમા હોતો નહિ એટલું જ નહિ પણ આજના મામાજિક વ્યવહારો-માત-પિતા બાઈ-બેન વહુ, પુત્રવધૂ, હત્યાદિ પણ એટલા બધા રહે નહિ કે તેઓ એકબીજા પ્રત્યે માત્ર તેવા સગવડે આકર્ષાય

એ સમયમા આજની જેમ રોગચાળા ફાટી નીકળવાથી મૃત્યુ—અથવા બીજી પીડાનો ભય લોકોને હતો જ નહિ આમ તેઓ આતંક વિનાના, બાધા વિનાના, ઉપદ્રવ વિનાના માત્ર સુખ જ સુખ જોગવતા

જે જોડું સાથે જન્મે તે જ પતિ-પત્ની રૂપે રહે અને જ્યારે મરવાના છ માસ બાળી રહે ત્યારે યાદુ એક સુગરને પેદા કરે—તેમા એક પુરુષ હોય અને એક સ્ત્રી તે બાળ પતિ-પત્ની રૂપે જીવન વિતાવે

હોય છે કુલકરોના સમયમા માત્ર ત્રણ પ્રકારની દંડનીતિ છે — હકાર, મકાર અને ધિકાર પ્રથમ બે કુલકરના સમયમા માત્ર હકાર નીતિ હોય છે, તૃતીય અને ચતુર્થ કુલકરના સમયમા હકાર અને મકાર બને હોય છે, અને પાંચમાથી સાતમા સુધીના ત્રણેને ત્રણે નીતિ હોય ॥

કોઈમા કોઈ વિવાદ થાય ત્યારે કુલકર પાસે પહોંચે એટલે કુલકર અપરાધીને માત્ર એટલું જ કહે કે, ‘હે, હા!’ અર્થાત્ ‘અહો તે આણું જ કર્યું’ — આ વચન જ દંડનું કામ કરતું અને અપરાધી લજ્જિત થઈ જતો ત્યાર પછી એ નીતિથી કામ ન ચાલુ એટલે નવી દંડનીતિ મકારની શરૂ થઈ — તેમા અપરાધીને ‘હા!’ થી પને તેમ ન હોય ત્યા ‘જુ આમ ન કર’ એ અર્થમા ‘મા!’ એટલું કહેવાથી તેનો દંડ થયો હોય તેમ તે લજ્જિત થઈ જતો સમય જતા આ નીતિ પણ અધૂરી લાગી તેથી આગળ ઉપર ધિકાર દેવાની નવી દંડનીતિ શરૂ થઈ પછી જેનો જેવો અપરાધ — ત્રણમાથી કોઈ એક નીતિથી દંડ દેવામા આવતો

જબદ્દીપ્રજ્ઞપ્તિમા સાતને બંધે આ અવસર્પિણીમા ૧૫ કુલકર થયાનો ઉલ્લેખ છે તે વાચનાભેદે સમજવું જોઈએ જુઓ જબદ્દીપ્રજ્ઞપ્તિ દ્વિતીય વક્તરકાર

દ્વિગજરોમા ૧૪ કુલકર માન્યા છે જબદ્દીપ્ર ૩૦ જેવા જ નામ છે, માત્ર તેમાથી એક જમજને નથી ગણ્યા અને નામાનુક્રમમા થોડો ભેદ છે જુઓ ‘સિદ્ધાન્તસમહ’ પૃ ૧૮

૩

તીર્થ'કરો

૧. ભરતવર્ષની વર્તમાન અવસર્પિણીના તીર્થ'કરો

દેવાધિદેવો-તીર્થ'કરો^૧ ૨૪ છે, જે આ ભરત-વર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયા છે.

[—સમ. ૨૪]

૧. તીર્થ'કરનાં પૂર્વભવનાં નામ	૨. તીર્થ'કરનાં નામ	૩. તીર્થ'કરોની માતાનાં નામ
૧. વજ્રનાભ; ^૨	ઋષભ,	મરુદેવી; ^૩
૨. વિમલ;	અજિત;	વિજયા;
૩. વિમલવાહન;	સ ભવ,	સેના,

૧ તીર્થ'કરો વિષેની બૌદ્ધ માન્યતા માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧.

૨. દિગંબર મંતે ઘણા નામોમા ફેરફાર છે તેમને મંતે ચોવીસ નામો આ પ્રમાણે છે, — વજ્રનાભિ, વિમલવાહન, વિપુલવાહન, મહાબલ, અતિબલ, અપરાજિત, નદિબેણ, પદ્મનાભિ, મહાપદ્મ, પદ્મચુદ્ધમ, નલિનપ્રભ, પદ્મોત્તર, પદ્મસેન, પદ્મરથ, દયારથ, મેધરથ, સિદ્ધરથ, ધનપતિ, વૈશ્રમણ, હરિવર્મ (શ્રીધર્મ), સિદ્ધાર્થ, સુપ્રતિષ્ઠિત, આનંદ, નંદ 'અભિધાનરાજેન્દ્ર'ના પાઠાતર નો યો છે, તેની આ નામો સાથે બહુ સમાનતા છે

૩ નામોમા મતભેદ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૨

૨૨. શુંખ;	નેમિ;	શિવા;
૨૩. સુદર્શન;	પાર્શ્વ;	વામા;
૨૪. નંદન.	વર્ધમાન.	ત્રિશલા.
[—સમ૦ ૧૫૭ (ગા. ૧૧-૧૪)]	[—સમ૦ ૨૪; ૧૫૭ (પૃ૦ ૧૩૯ વ)]	[—સમ૦ ૧૫૭ (ગા૦ ૯-૧૦)]

૪. તીર્થ ^૧ કરોના પિતાનાં નામ	૫. તીર્થ ^૨ કરોનાં દીક્ષાસ્થાન	૬. પ્રથમ બિક્ષા દેનાર
૧. નાભિ; ^૩	વિનીતા; ^૪	શ્રેયાંસ; ^૫
૨. જિતશત્રુ;	અયોધ્યા;	બ્રહ્મહત્તા;
૩. જિતારિ;	શ્રાવસ્તી;	સુરેન્દ્રહત્તા;
૪. સંવર;	અયોધ્યા;	ધન્વન્દ્રહત્તા;

૧. દિગંબરમાં જે ભેડ છે તે આ પ્રમાણે—૩. દ્વરાલ (જિતારિ),
૫. મેરરથ, ૬. ધરણ, ૭. સુપ્રતિષ્ઠિત, ૧૭. સૂર્યસેન.

પતાનાં નામ માટે જુઓ આવ૦ નિર્ધુ૦ ગા૦ ૩૮૭-૮.

૨. કાણે કંયાં દીક્ષા લીધી તે માટે જુઓ આવ૦ નિર્ધુ૦ ગા૦ ૨૫૧.
ઋષભદેવની જન્મભૂમિ ઇક્ષ્વાકુભૂમિ છે, પણ દિગંબર મતે અયોધ્યા.
દિગંબરોએ જન્મ અને દીક્ષાસ્થાન એક જ માન્યાં છે અરિષ્ટનેમિની
જન્મભૂમિ સૂર્યપુર પણ દીક્ષાભૂમિ દ્વારકા, બાકી 'સંવર' તીર્થ કરોની જન્મ-
ભૂમિ તે જ દીક્ષાભૂમિ છે. અરિષ્ટનેમિની જન્મભૂમિ ઘનરપુરાણમાં દ્વારાવતી
અને હરિન્દ્રમા સૂર્યપુર છે.

૩. જુઓ આવરણનિર્ધુક્તિ—ગા૦ ૩૨૭-૩૨૯. દિગંબર મતે જે
તક્ષવત છે તે આ પ્રમાણે—૧. રથામ (હરિવંશપુરાણને મતે), ૧૧. સુનંદ
૧૨. સુંદર (જય), ૧૩. વિરાખ (હ૦), ૧૪. વિરાખ (ધર્મસિંહ),
૧૫. ધન્યસેન (સુમિત્ર), ૧૬. ધર્મમિત્ર (હ૦), ૧૭. ધર્મમિત્ર (અપરાજિત),
૧૮. નદિયેણ (હ૦), ૧૯. નદિયેણ (વૃષભસેન), ૨૦. વૃષભસેન (દત્ત),
૨૧. દત્ત (વરદત્ત), ૨૨. વરદત્ત (નૃપતિ).

૫. મેઘ;	અયોધ્યા;	પદ્મ;
૬. ધર;	કૌશાગ્ની;	સોમદેવ;
૭. પ્રતિષ્ઠ;	વારાણસી;	માહેન્દ્ર;
૮. મહાસેન;	ચન્દ્રપુરી;	સોમદત્ત;
૯. સુગ્રીવ;	કાકેન્દી;	પુષ્ય;
૧૦. દૃઢરથ;	ભદ્રિલપુર;	પુનર્વસુ;
૧૧. વિપ્લવ;	સિંહપુર;	નંદ;
૧૨. વસુપ્રજ્ઞ;	ચમ્પા;	સુનંદ;
૧૩. કૃતવર્મા;	કાંપિલ્યપુર;	જય;
૧૪. સિંહસેન;	અયોધ્યા;	વિજય;
૧૫. ભાતુ;	રત્નપુર;	ધર્મસિંહ;
૧૬. વિશ્વસેન;	ગજપુર (હસ્તિનાપુર);	સુમિત્ર;
૧૭. સૂર;	ગજપુર;	બ્યાઘસિંહ;
૧૮. સુદર્શન;	ગજપુર;	અપરાજિત;
૧૯. કુમ્ભ;	મિથિલા;	વિશ્વકુસેન;
૨૦. સુમિત્ર;	રાગ્નૃક;	બ્રહ્મદત્ત;
૨૧. વિજય;	મિથિલા;	દિત્ત;
૨૨. સમુદ્રવિજય;	દ્વાનકા;	વરદત્ત;
૨૩. અશ્વસેન;	વારાણસી;	ધન્ય;
૨૪. સિદ્ધાર્થ.	કુંડપુર.	જાહલ.

[—સમ૦ ૧૫૭

, ગા૦ ૫૭]

[—સમ૦ ૧૫૭

(ગા૦ ૨૨)]

[—સમ૦ ૧૫૭

(ગા૦ ૨૧-૨૮)]

૭. ઈત્યવૃક્ષ	૮. કલ્યાણકનાં નક્ષત્રા	૯. પાલખી ^૨
૧. ન્યગ્રોધ; ^૩	[ઉત્તરાષાઢા] ^૪ [અભિજિત]	મુદર્શના;
૨. સક્તિપર્ણ;	[રોહિણી-મૃગશીર્ષ] ^૫	મુપ્રલા;
૩. શાલ;	[મૃગશીર્ષ-આર્દ્રા] ^૬	સિદ્ધાર્થા;
૪. પ્રિયક;	[૧-૪. અભિચિ- પ. પુષ્ય] ^૭	મુપ્રસિદ્ધા;
૫. પ્રિયંશુ;	[૧-૪. મઘા; પ. પુનર્વસુ] ^૮	વિજયા;
૬. છત્રાલ;	ચિત્રા;	વૈજયંતી;
૭. શિરીષ;	[૧-૪. વિશાખા; પ. અનુરાધા] ^૯	જયંતી;
૮. નાગવૃક્ષ;	[૧-૪. અનુરાધા; પ. જ્યેષ્ઠા] ^{૧૦}	અપરાજિતા;

૧. ન્યગ્રો પ્રકરણને અતે દિપ્તિ ન. ૩.

૨. દિગ્બરોને મતે પ્રથમની ત્રણ અને ૨૨ તથા ૨૪મી ને છાદીને સર્વત્ર નામાંતર મળે છે, એટલું જ નહિ, પણ બન્ને દિગ્બર પુરાણોમાં પણ મતભેદ છે.

૩. દિગ્બર મને જે તદ્દાવત છે તે આ પ્રમાણે — ૨ વિષમચ્છદ, ૪. સરઘ ૬. પિયંશુ, ૭. શીરસ, ૮. સાથી, ૧૨. જયંતી, ૧૪. દીર્ઘપર્ણ, ૨૨. મેષશૂન.

૪. નૌપમદેવને અવન, જન્મ, રાજપ્રાપ્તિ, દીક્ષા અને પ્રાનોત્પત્તિ — આ પાંચ પ્રસંગે ઉત્તરાષાઢા હવ્ત, પણ મોક્ષને પ્રસંગે અભિજિત હવ્ત. — 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૬૦.

૫. પ્રથમનાં ચાર દક્ષ્યાણક રોહિણીમાં અને પાંચમું મૃગશીર્ષમાં સમાવર્તું. — 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૩૨૦-૨૧.

૬. પ્રથમનાં ચાર મૃગશીર્ષમાં અને પાંચમું આર્દ્રામાં. — 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૩૪૬-૭.

૭. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૩૭૭. ૮. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૩૮૭.

૯. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૪૪૮. ૧૦. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨, ૪૭૭.

૯. માલિ;	મૂલ;	અરુણપ્રભા;
૧૦. પલાશ;	પૂર્વાષાઢા;	ચંદ્રપ્રભા;
૧૧. તિંદુક;	[૧-૪. શ્રવણ; ૫. ધનિષ્ઠા] ^૧	સ્વર્ણપ્રભા;
૧૨. પાટલ;	[૧-૪. શતભિષા; ૫ ઉ૦ ભાદ્રપદા] ^૨	અગ્નિ;
૧૩. જાંબુ;	ઉત્તરા ભાદ્રપદા;	સુપ્રભા;
૧૪. અશ્વત્થ;	રેવતી;	પંચવલ્લા;
૧૫. દધિવર્ણ;	પુષ્ય;	સાગરદત્તા;
૧૬. નંદિવર્ણ;	ભરણી;	નાગદત્તા;
૧૭. તિલક;	કૃત્તિકા;	અભયકરા;
૧૮. આમ્ર;	રેવતી;	નિર્વૃત્તિકરા;
૧૯. અશોક;	[૧-૪. અશ્વિની; ૫. ભરણી] ^૩	મનોરમા;
૨૦. ચંપક;	શ્રવણ;	મનોહરા;
૨૧. જકુલ;	અશ્વિની;	દેવકુરા;
૨૨. વેતસ;	ચિત્રા;	ઉત્તરકુરા;
૨૩. ધાતકી;	વિશાખા;	વિશાલા;
૨૪. શાલ.	હસ્તોત્તમ.	ચંદ્રપ્રભા.
	(ઉત્તરા ક્ષાત્રિણી)	
[- સમ૦ ૧૫૭ (ગા. ૩૩-૫)]	[- સ્થા૦ ૪૧૧]	[- સમ૦ ૧૫૭ (ગા. ૧૫-૧૭)]

૧. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨. ૫૪૭. ૨. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨. ૫૦૦.

૩. 'લોકપ્રકાશ' ૩૨. ૭૭૦.

૧૦. પ્રથમ શિષ્ય ^૧	૧૧. પ્રથમ શિષ્યા ^૨	૧૨. દેવતા સાથે દીક્ષા	૧૩. વર્ણ ^૩
૧. અપભસેન	બ્રાહ્મી	૪૦૦૦	[પીત] ^૩
૨. સિંહુસેન	કેદરુ	૧૦૦૦	["]
૩. ચારુ	શ્યામા	૧૦૦૦	["]
૪. વજ્રનાભ	અજિતા	૧૦૦૦	["]
૫. અમર ^૪	કાશ્યપી	૧૦૦૦	["]
૬. સુવત	રતિ	૧૦૦૦	પદ્મગૌર (રક્ત)
૭. વિદર્ભ ^૫	સોમા	૧૦૦૦	[પીત]
૮. દિન્ન	સુમના	૧૦૦૦	ચન્દ્રગૌર (શ્વેત)
૯. વરાહ	વારુણી	૧૦૦૦	?
૧૦. આનંદ	મુલસા	૧૦૦૦	[પીત]

૧. દ્વિગબરમાં જે નામોમાં તક્ષવત છે તે આ પ્રમાણે—૫. અમર, ૬. વજ્રઅમર, ૭. બલિ, ૮. વૈદર્ભ, ૧૦. અનાચાર, ૧૧. કુંથુ, ૧૪. જય, ૧૬. અકાલુધ, ૧૮. કુંથુ, ૧૯. વિશાખ, ૨૦. મદિલ, ૨૧. સૌમક, ૨૩. સ્વયંભુ, ૨૪. ઇન્દ્રમતિ.

૨. દ્વિગબર મતે બ્રાહ્મી, ભાવિતા અને ચંદના સિવાય બધાં નામ જુદાં છે. તે આ પ્રમાણે—૨. પ્રકુબ્જ, ૩. ધર્માચાર્ય, ૪. મરુચેલા, ૫. અનંતમની, ૬. રતિચેલા, ૭. મીનાચાર્ય, ૮. વરુણ, ૯. ઘોષાચાર્ય, ૧૦. ધારણ, ૧૧. ધારણ, ૧૨. સેના, ૧૩. પદ્મા, ૧૪. સર્વશી, ૧૫. સુમતા, ૧૭. હરિચેલા, ૧૮. પ્રદીપ્તા, ૧૯. બંધુચેલા, ૨૦. પુષ્પહતા, ૨૧. મંગલા, ૨૨. રજમતી, ૨૩. મુલોચના.

૩. દ્વિગબર અને સુપાર્શ્વનો નીલ અને મદિલનાથનો સુવર્ણપીત છે. એ સિવાય ભેદ નથી. આવશ્યક નિર્ણયિત ગાં ૩૭૬-૩૭૭માં તીર્થ કરાના વર્ણ વિષે કશું છે.

૧૧. ગોસ્તુલ	ધારણી	૬૦૦ ^૧	[પીત]
૧૨. સુધર્મ	ધરણી	૧૦૦૦	પદ્મગૌર
૧૩. મંદર	શિવા	૧૦૦૦	[પીત]
૧૪. યથા	શુચિ	૧૦૦૦	[„]
૧૫. અરિષ્ટ	અંબુકા	૧૦૦૦	[„]
૧૬. ચક્રાધ	ભાવિતા	૧૦૦૦	[„]
૧૭. સ્વયંભૂ	રક્ષિતા	૧૦૦૦	[„]
૧૮. કુંભ	રક્ષિતા	૧૦૦૦	[„]
૧૯. ઇન્દ્ર	ઇન્દુમતી	૩૦૦ ^૨	પ્રિયંશુસમ(નીલ)
૨૦. કુંભ	પુષ્પવતી	૧૦૦૦	નીલોત્પલ (કૃષ્ણ)
૨૧. શુભ	અમલા	૧૦૦૦	[પીત]
૨૨. નરદત્ત	યક્ષિણી	૧૦૦૦	નીલોત્પલ
૨૩. દિન્ત	પુષ્પચૂલા	૩૦૦ ^૩	પ્રિયંશુસમ
૨૪. ઇન્દ્રભૂતિ	ચંદના	એકલા ^૪	[પીત]
[—સમ૦ ૧૫૭ (ગા. ૩૬-૪૧)]		[—સમ૦ ૧૫૭ (ગા. ૨૪-૫), [—સમ૦ ૧૦૬, —સ્થા૦ ૫૨૦ ૨૨૬]	[—સ્થા૦ ૧૦૮]

૧. આવશ્યક નિર્ધારિતમા ગા. ૨૪૬-૨૪૭મા કેટલાંકે સાથે દીક્ષા લીધી એ બતાવ્યું છે. દિગ્બરમા હંપુના મતે વાસુપત્યે ૬૭૬ સાથે અને હંપુના મતે ૬૦૦ સાથે દીક્ષા લીધી

૨. ઉત્તરપુરાણના મતે ૩૦૦ સાથે અને હંપુના મતે ૬૦૬ સાથે મદ્ધિએ દીક્ષા લીધી.

૩. પાત્રે હંપુના મતે ૬૦૬ અને હંપુના મતે ૩૦૦ સાથે દીક્ષા લીધી.

૪. ઉત્તરપુરાણના મતે મહાવીરે એકલાંકે અને હંપુના મતે ૩૦૦ સાથે દીક્ષા લીધી.

૧૪. બિંચાઈ

૧૫. ગૃહસ્થ ખર્ચાઈ

૧. ૫૦૦ધનુષ [-સમ૦ ૧૦૮; -સ્થા. ૪૩૫]	૮૩લાખપૂર્વ [-સમ૦ ૮૩]
૨. ૪૫૦ „ [-સમ૦ ૧૦૭]	૭૧ „ [-સમ૦ ૭૧]
૩. ૪૦૦ „ [-સમ૦ ૧૦૬]	૫૯ „ [-સમ૦ ૫૯]
૪. ૩૫૦ „ [-સમ૦ ૧૦૫]	[૪૯ લાખપૂર્વ ૮ પૂર્વાંગ]
૫. ૩૦૦ „ [-સમ૦ ૧૦૪]	૩૯ લાખપૂર્વ ૧૨ પૂર્વાંગ
૬. ૨૫૦ „ [-સમ૦ ૧૦૩]	૨૯ „ ૧૬ „
૭. ૨૦૦ „ [-સમ૦ ૧૦૨]	૧૯ „ ૨૦ „
૮. ૧૫૦ „ [-સમ૦ ૧૦૧]	૯ „ ૨૪ „
૯. ૧૦૦ „ [-સમ૦ ૧૦૦]	૧ „ ૨૮ „
૧૦. ૬૦ „ [-સમ૦ ૬૦]	૭૫૦૦૦ પૂર્વ [-સમ૦ ૭૫]
૧૧. ૮૦ „ [-સમ૦ ૮૦]	[૬૩ લાખ વર્ષ
૧૨. ૭૦ „ [-સમ૦ ૭૦]	૧૮ લાખ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)
૧૩. ૬૦ „ [-સમ૦ ૬૦]	૪૫ લાખ વર્ષ
૧૪. ૫૦ „ [-સમ૦ ૫૦]	૨૨૧ લાખ વર્ષ
૧૫. ૪૫ „ [-સમ૦ ૪૫]	૭૧ લાખ વર્ષ]
૧૬. ૪૦ „ [-સમ૦ ૪૦]	૭૫૦૦૦ વર્ષ [-સમ૦ ૭૫]

૧. આવશ્યક નિયુક્તિ - ગા. ૩૯૮-૩૯૦મા બિંચાઈનું વર્ણન છે.

૨. આવશ્યક નિયુક્તિમા ગૃહસ્થખર્ચાનું વર્ણન છે [આ. ૨૬૯-૩૨૧] તેના આધારે અતી ખૂટલા ખાનાની પૂર્તિ કરી છે. તથા જુઓ 'લોકપ્રકાશ' સર્ગ ૩૨, શ્લોક ૩૭૬, ૪૦૭, ૪૦૮, ૪૩૧, ૪૩૨, ૪૫૭, ૪૮૨, ૫૫૨, ૫૭૫, ૫૮૮, ૬૨૨, ૭૨૩, ૭૪૧, ૭૭૪, ૮૦૨, ૮૨૪, ૮૬૩. અતી સમવાયાંગમા ખર્ચનાથ માટે 'ગણરાસમજ્ઞો વસિન્ના' એવો પાઠ છે. તેનો સામાન્ય અર્થ 'ધરમા વાસ કરીને' એવો લેવો—એ પરંપરા ન હતા એ સર્વસમત છે જમવાન મહાવીર વિષે પણ એ જ પાઠ છે. પણ તેના અર્થમા વિવાદ થાય, કારણ કે તેમને પરંપરા હતા તેમ માને છે, ત્યારે દિગ્ગં તેમ નથી માનતા.

૧૭.	૩૫ ધનુષ [-સમ૦ ૩૫]	[૭૧૨૫૦ વર્ષ
૧૮.	૩૦ „ [-સમ૦ ૩૦]	૬૩૦૦૦ વર્ષ
૧૯.	૨૫ „ [-સમ૦ ૨૫]	૧૦૦ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)
૨૦.	૨૦ „ [-સમ૦ ૨૦]	૨૨૧ હજાર વર્ષ
૨૧.	૧૫ „ [-સમ૦ ૧૫]	૭૧ હજાર વર્ષ
૨૨.	૧૦ „ [-સમ૦ ૧૦; -સ્થા૦ ૭૩૫]	૩૦૦ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)]
૨૩.	૬ હાથ [-સમ૦. ૬]	૩૦ વર્ષ {
૨૪.	૭ „ [-સમ૦ ૭]	„ { [-સમ૦ ૩૦]

૧૬. સર્વાયુ

૧૭. ગણ અને ગણધર^૧

૧.	૮૪ લાખ પૂર્વ [-સમ૦ ૮૪]	[૮૪ ગણ, ૮૪ ગણધર]
૨.	[૭૨ લાખ પૂર્વ	૬૦, ૬૦ [-સમ૦ ૬૦]
૩.	૬૦ „	[૧૦૨, ૧૦૨
૪.	૫૦ „	૧૧૬, ૧૧૬
૫.	૪૦ „	૧૦૦, ૧૦૦
૬.	૩૦ „	૧૦૭, ૧૦૭]

૧. આવશ્યક નિયુક્તિમા [-આ૦ ૨૮૮-૨૬૧] ગણ અને ગણધરોની સંખ્યા આપી છે. જેની સંખ્યા સ્થાન -સમ૦માં નથી મળી તે આવશ્યક નિયુક્તિના આધારે પૂરી કરી છે. પણ જણાય છે કે સૂત્રપરંપરા અને આ નિયુક્તિમા સંખ્યાની બાબતમાં ઘણો ફેરફાર છે. આવ૦ નિયુક્તિમાં મુવિધિયા કુચુ સુધીની સંખ્યા કમરા નીચે પ્રમાણે છે જે પ્રસ્તુત સૂત્રોથી વિરુદ્ધ છે—૮૮, ૮૧, ૭૭, ૬૬, ૫૭, ૫૦, ૪૩, ૩૬, ૩૫, અને પાશ્વના ૮ ને બદલે નિયુક્તિમાં ૧૦ છે. પ્રસ્તુતમાં નિયુક્તિ અને દિવંબરો દ્વગમગ એકમત છે જ્યારે અન્યત્ર મતભેદ છે. દિવંબર અને કમરા: જોની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે—૮૪, ૬૦, ૧૦૫, ૧૦૩, ૧૧૬, ૧૧૦, ૧૫, ૬૩, ૮૮, ૮૧, ૭૭, ૬૬, ૫૫, ૫૦, ૪૩, ૩૬, ૩૫, ૩૦, ૨૮, ૧૮, ૧૭, ૧૧, ૧૦, ૧૧.

૧૧. ૮૪૦૦૦	૧૦૬૦૦૦	૪૪૮૦૦૦
૧૨. ૭૨૦૦૦]	૧૦૩૦૦૦	૪૩૬૦૦૦
૧૩. ૬૮૦૦૦[—અમં ૬૮]	૧ લાખ	૪૨૪૦૦૦
૧૪. [૬૬૦૦૦	૧૦૦૮૦૦	૪૧૪૦૦૦
૧૫. ૬૪૦૦૦	૬૨૪૦૦]	૪૧૩૦૦૦
૧૬. ૬૨૦૦૦	૮૬૦૦૦[—અમં ૮૬]	૩૯૩૦૦૦
૧૭. ૬૦૦૦૦	[૬૦૬૦૦	૩૮૧૦૦૦
૧૮. ૫૦૦૦૦	૬૦૦૦૦	૩૭૨૦૦૦
૧૯. ૪૦૦૦૦	૫૫૦૦૦]	૩૭૦૦૦૦
૨૦. ૩૦૦૦૦	૫૦૦૦૦[—અમં ૫૦]	૩૫૦૦૦૦
૨૧. ૨૦૦૦૦	૪૧૦૦૦[—અમં ૪૧]	૩૪૮૦૦૦
૨૨. ૧૮૦૦૦]	૪૦૦૦૦[—અમં ૪૦]	૩૩૬૦૦૦
૨૩. ૧૬૦૦૦[—અમં ૧૬]	૩૮૦૦૦[—અમં ૩૮]	૩૨૭૦૦૦
		[—અમં ૧૨૬]
૨૪. ૧૪૦૦૦[—અમં ૧૪]	૩૬૦૦૦[—અમં ૩૬]	૩૧૮૦૦૦
[૧૧. શ્રાવક ^૧]	૨૨ વાલીઓ ^૨	૨૩. જિન-કેવળી ^૩
૧ [૩૦૫૦૦૦	[૧૨૬૫૦	[૨૦૦૦૦
૨. ૨૬૮૦૦૦	૧૨૪૦૦	,, (૨૨૦૦૦)
૩. ૨૬૩૦૦૦	૧૨૦૦૦	૧૫૦૦૦
૪. ૨૮૮૦૦૦	૧૧૦૦૦	૧૪૦૦૦

૧. શ્રાવકોની સંખ્યાની સૂચના આપે તેવું એક પણ સૂત્ર સ્થાનાંગ અમવાચામમાં નથી તેથી આ આખું ખાતું કૌસમા મુદ્દપુ છે સંખ્યા 'લોહપ્રકાશ'—સૂત્ર ઉપરને આધારે આપી છે દિગ્ગજોની પરંપરા પ્રમાણે શ્રાવકોની બધી સંખ્યામાં ફેર છે

૨. દિગ્ગજોને મને વાલીઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે —

૧. ૨૦૭૫, ૨ ૧૨૪૦૦, ૩ ૭૦૫૦ ૧૨૦૦૦, ૬૦૫૦ ૧૨૧૦૦.
૪. ૧૧૦૦૦, ૫ ૧૦૪૫૦, ૬. ૬૬૦૦ ૭૦૫૦ ના અને અને ૬૦૦૦ [—આ]

૫	૨૮૧૦૦૦	૧૦૪૫૦ (૧૦૬૫૦)	૧૩૦૦૦
૬	૨૭૬૦૦૦	૯૬૦૦]	૧૨૦૦૦
૭	૨૫૭૦૦૦	૮૬૦૦ (-અમ૦૮૬)	૧૧૦૦૦
૮	૨૫૦૦૦૦	[૭૬૦૦	૧૦૦૦૦]
૯	૨૩૬૦૦૦	૬૦૦૦	૭૫૦૦ [-અમ૦૭૫]
૧૦	૨૮૬૦૦૦	૫૮૦૦	[૭૦૦૦
૧૧	૨૭૬૦૦૦	૫૦૦૦	૬૫૦૦
૧૨	૨૧૫૦૦૦	૪૭૦૦ (૪૨૦૦)	૬૦૦૦
૧૩	૨૦૮૦૦૦	૩૬૦૦ (૩૨૦૦)	૫૫૦૦
૧૪	૨૦૬૦૦૦	૩૨૦૦	૫૦૦૦

—આહુ] હંપુ૦ ના મને ૭ હંપુ૦ ૮૬૦૦, હંપુ૦ ૮૦૦૦ ૮ ૭૬૦૦,
 ૮ ૧૧૦૦ હંપુ૦ ૭૬૦૦ હંપુ૦ ૧૦ ૫૭૦૦ ૧૧ ૫૦૦૦
 ૧૨ ૪૨૦૦ ૧૩ ૩૧૦૦ ૧૪ ૩૨૦૦ ૧૫ ૨૮૦૦ ૧૬ ૨૪૦૦
 ૧૭ ૨૦૫૦ હંપુ૦, ૨૦૦૦ હંપુ૦, ૧/ ૧૬૦૦ ૧૮ ૧૪૦૦
 હંપુ૦ ૨૨૦૦ હંપુ૦ ૨૦ ૧૨૦૦, ૨૧ ૧૦૦૦, ૨૨ ૮૦૦
 ૨૩ ૬૦૦ ૨૪ ૪૦૦ શેતાબરસમત વાનીની સખ્યાપૂતિ 'લોહ
 પ્રકાશ'ના ૩૨મા સર્ગાનુસાર કરી છે તેમા મુખ્યની સખ્યા ૮૪૦૦
 ગણી છે સમવાયમા પ્રમાણે ૮૬૦૦ નહી

૩ દિગબરોને મને ત્રિન-કેવળીની સખ્યા નીચે પ્રમાણે —

૧	૨૦૦૦૦	૨	૨૦૦૦૦	૩	૧૫૦૦૦	૪	૧૬૦૦૦	૫	૧૩૦૦૦
૬	હંપુ૦ ના મને	૧૨	હંપુ૦ ના મને	૧૨/૦૦,	૭	હંપુ૦	૧૧૦૦૦	હંપુ૦	૧૧૩૦૦
૮	૧૦૦૦૦	૯	૭૫૦૦	૧૦	૭૦૦૦	૧૧	૬૫૦૦	૧૨	૫૦૦૦
૧૩	૫૦૫૦	૧૪	૫૦૦૦	૧૫	૪૫૦૦	૧૬	૪૦૦૦	૧૭	૩૨૦૦
૧૮	૨૮૦૦	૧૯	હંપુ૦	૨૦	૨૬૫૦	હંપુ૦	૨૨૦૦	૨૦	૧/૦૦
૨૧	૧૬૦૦	૨૨	૧૫૦૦	૨૩	૧૦૦૦	૨૪	૭૦૦		

અની 'જામપ્રકાશ'ના આધારે મેારી છે તેમા મુવિધિનાયની
 ૭૪૦૦ જણાવી છે, ત્યારે સમવાયમા ૭૫૦૦ દિગબર મને પણ નેટગ /
 છે મુખ્યની 'લોકપ્રકાશ'મા ૩૨૦૦

૧૫. ૨૦૪૦૦૦	૨૮૦૦	૪૫૦૦
૧૬. ૨૬૦૦૦૦	૨૪૦૦	૪૩૦૦]
૧૭. ૧૭૬૦૦૦	૨૦૦૦	૩૨૩૨ [-સમ૦૩૨]
૧૮. ૧૮૪૦૦૦	૧૬૦૦	[૨૮૦૦
૧૯. ૧૮૩૦૦૦	૧૪૦૦	૨૨૦૦
૨૦. ૧૭૨૦૦૦	૧૨૦૦	૧૮૦૦
૨૧. ૧૭૦૦૦૦	૧૦૦૦]	૧૬૦૦
૨૨. ૧૬૬૦૦૦	૮૦૦[-સ્થા૦૬૫૧; ૧૫૦૦]	
	-સમ૦૧૧૧]	
૨૩. ૧૬૪૦૦૦	૬૦૦[-સ્થા૦૫૨૦; ૧૦૦૦[-સમ૦૧૧૩	
	-સમ૦૧૦૬]	
૨૪. ૧૫૬૦૦૦]	૪૦૦[-સ્થા૦૩૮૨; ૭૦૦[-સમ૦૧૧૦	
	-સમ૦૧૦૬]	

૨૪. અવધિજ્ઞાની^૨ ૨૫. મનઃપર્યાયી^૨ ૨૬. અલુક^૨શપૂષી^૨

૧. [૬૦૦૦]	[૧૨૬૫૦	[૪૭૫૦
	(૧૨૭૫૦)	

૧. 'લોકપ્રકાશ' અને દિનંતર પરંપરામાં જરાય મનસે નથી પણ સૂત્ર અને 'લોકપ્રકાશ'માં છે તે આ પ્રમાણે. ૧૭. ૨૫૦૦, ૧૯. ૨૨૦૦, ૨૧. ૧૬૦૦, એટલે કે, અનિતનાથને હાથીને જામામાં બેઠે છે. વાદીની સંખ્યાથી માંડીને આ ત્રણેયમાં એમ દેખાય છે કે 'લોકપ્રકાશ' અને સૂત્રકાર જુદા પડે જ છે. લોકપ્રકાશકારે જે સંખ્યાઓ અહીં નોંધી છે તે તેમણે 'સત્તરિસયઃ' તેમજ 'પ્રવચનસાર'ના આધારે જ નોંધી છે એમ બહુ છે એ પરંપરા કોઈ જુદી જ વાચનાની દોષ.

જ્ઞાનાંગમાં મસ્તિસ્કના અવધિજ્ઞાની ૨૦૦૦ કલા છે.

૨. ૧. સંખ્યા લોકપ્રકાશ પ્રમાણે આપી છે. સૂત્ર અને તેમાં બેઠેલા છે. ૧૭ ૩૩ ૧૬. ૧૭૫૦, અને જ્ઞાતામાં ૧૯. ૮૦૦ કલા છે.

ત્રીય કરોના મન 'જ્ઞાનીઓની સંખ્યા દિનંતર મતે:—

૧. ૨૦૩૫૦, ૨. ૨૨૪૫૦ ૭૦૫૦ ૧૨૪૦૦ ૮૦૫૦, ૩. ૧૩૧૫૦ ૭૦૫૦, [-આડ

૧૬. ૩૦૦૦]	૪૦૦૦]	[૬૩૦૦-સમ૦૬૩]
૧૭. ૬૧૦૦[-સમ૦૬૧]	૮૧૦૦[-સમ૦૮૧]	[૬૭૦
૧૮. [૨૬૦૦]	[૨૫૫૧]	૬૧૦
૧૯. ૫૬૦૦[-સમ૦૫૬]	૫૭૦૦[-સમ૦૫૭]	૬૬૮
૨૦. [૧૮૦૦]	[૧૫૦૦	૫૦૦
૨૧. ૩૬૦૦[-સમ૦૩૬]	૧૨૫૦ (૧૨૬૦)	૪૫૦
૨૨. [૧૫૦૦	૧૦૦૦	૪૦૦[-સ્થા૦ ૩૮૧]
૨૩. ૧૪૦૦	૭૫૦	૩૫૦[-સમ૦ ૧૦૫]
૨૪. ૧૩૦૦]	૫૦૦]	૩૦૦[-સમ૦ ૧૦૪; -સ્થા૦ ૨૩૦]

૨૭. ષેકુવિંદો^૧ ૨૮. અનુસરોપપાતિક^૨ ૨૯. અંતર^૩

૧. [૨૦૬૦૦	[૨૨૬૦૦]	—
૨. ૨૦૪૦૦	અભુમાં નથી	[૫૦ લાખ કરોડ સાગર
૩. ૧૬૮૦૦	"	૩૦ "]

૧. દિગંબર મને ષેકુવિંદોની સખ્યા આ પ્રમાણે—૧. ૨૦૬૦૦, ૨. ૨૦૪૦૦ હંપુ, ૨૦૪૫૦ હંપુ, ૩. ૧૬૮૦૦ હંપુ, ૧૬૮૫૦ હંપુ, ૪. ૧૮૦૦૦, ૫. ૧૮૪૦૦, ૬. ૧૬૮૦૦ હંપુ, ૧૬૩૦૦ હંપુ, ૭. ૧૫૩૦૦ હંપુ, ૧૫૧૫૦ હંપુ, ૮. ૧૪૦૦૦ હંપુ, ૧૩૪૦૦ હંપુ, ૯. ૧૩૦૦૦, ૧૦. ૧૨૦૦૦. ૧૧. ૧૧૦૦૦, ૧૨. ૧૦૦૦૦, ૧૩. ૯૦૦૦, ૧૪. ૮૦૦૦, ૧૫. ૭૦૦૦, ૧૬. ૫૦૦૦, ૧૭. ૫૧૦૦, ૧૮. ૪૩૦૦, ૧૯. ૨૬૦૦ હંપુ, ૧૪૦૦ હંપુ, ૨૦. ૨૨૦૦, ૨૧. ૧૫૦૦, ૨૨. ૧૧૦૦, ૨૩. ૧૦૦૦, ૨૪-૧૦૦.

૨. દિગંબર મને અનુસર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા સિંધોની સખ્યા આ પ્રમાણે—૧-૩. ૨૦૦૦૦, ૪-૮. ૧૨૦૦૦, ૯-૧૩ ૧૧૦૦૦, ૧૪-૧૮ ૧૦૦૦૦, ૧૯-૨૩. ૮૮૦૦, ૨૪. ૬૦૦૦. ઉપર અનુસરોપ પાતિકની સખ્યા યોગપ્રકાશકાર હોય છે તે અભુમાં નથી. લોકપ્રેમ ૩૨-૨૦૬૬.

૩. જે તીર્થંકર વચ્ચેનું અંતર કેટલું એ આ ખાનામાં બતાવેલું છે. આ આગમક નિયંત્રિ મહામિત્રિ પૃ. ૨૪૧, ગા. ૨૧૧૭.

૪. ૧૬૦૦૦	"	૧૦ "[—સ્થા.૦૭૩૦]
૫. ૧૮૪૦૦	"	,૬ "[—સ્થા.૦૬૬૪]
૬. ૧૬૧૦૮	"	[૬૦ હજાર કરોડ સાગર
૭. ૧૫૦૩૦	"	૯ "
૮. ૧૪૦૦૦	"	૯૦૦ કરોડ સાગર
૯. ૧૩૦૦૦	"	૯૦ કરોડ સાગર
૧૦. ૧૨૦૦૦	"	૯ કરોડ સાગર
૧૧. ૧૧૦૦૦	"	૧ કરોડ સાગરમાં
.		૧૦૦ સાગર અને
		૬૬૨૬૦૦૦ વર્ષ ઓછાં
૧૨. ૧૦૦૦૦	"	૫૪ સાગર
૧૩. ૬૦૦૦	"	૩૦ સાગર
૧૪. ૮૦૦૦	"	૯ સાગર
૧૫. ૭૦૦૦	"	૪ સાગર]
૧૬. ૬૦૦૦	"	૩ સાગરમાં ફે
		ન્યૂન[—સ્થા.૦
૧૭. ૫૧૦૦	"	[૩ પદ્ય
૧૮. ૭૩૦૦	"	૩ પદ્યમાં હજાર
		કરોડ વર્ષ ઓછાં
૧૯. ૨૬૦૦	"	હજાર કરોડ વર્ષ
૨૦. ૨૦૦૦	"	૫૪ લાખ વર્ષ
૨૧. ૫૦૦૦	"	૬ લાખ વર્ષ
૨૨. ૧૫૦૦]	[૧૬૦૦	૫ લાખ વર્ષ
૨૩. ૧૧૦૦[—સમ.૦૧૧૪]	૧૨૦૦]	૮૩૭૫૦ વર્ષ
૨૪. ૭૦૦[—સમ.૦૧૧૦]	૮૦૦[—સમ.૦૧૧૧; ૨૫૦ વર્ષ]	
		—સ્થા.૦ ૬૫૩]

૨. તીર્થંકરો વિષે વધુ માહિતી

(૧) સામાન્ય

૧જિનેન્દ્રોને પ્રથમ શિક્ષા દેનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયી યર્ધને ભક્તિપૂર્વક હાથ બેડીને તેમને શિક્ષા આપે છે.^૧

લોકનાથ ઋષભને દીક્ષા લીધા પછી એક વર્ષ પછી પ્રથમ શિક્ષા મળી અને બાકીના^૨ તીર્થંકરોને બે દિવસ પછી શિક્ષા મળી.

ઋષભદેવને પ્રથમ શિક્ષામાં ઇશુરસ મળ્યો અને શેષ તીર્થંકરોને સરસ ખીર^૩ મળી.

તીર્થંકરોને જ્યારે પ્રથમ શિક્ષા મળી ત્યારે શરીર ઠંકાઈ જાય તેટલા ધનની વૃદ્ધિ થઈ.^૪

બધા તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવૃક્ષો^૫ ધન-પતાકા તથા તોરણોથી શણગારેલાં હોય છે અને સુર, અસુર તથા ગરુડદેવોથી પૂજિત હોય છે.

વર્ધમાનનું શાલ ચૈત્યવૃક્ષ ૩૨ ધનુષ ઊંચું હતું અને ઋષભનું ત્રણ ગાઉ ઊંચું હતું. શેષ તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવૃક્ષો સ્વશરીરથી બારગણાં ઊંચાં મમળ લેવાં.

૧. આ.૧૦ ત્રિયું ૦ ગા. ૩૩૦.

૨. જુઓ આપરચક ત્રિયુંકિ ગા. ૩૪૨. દિગંબર મતે બાકીના તીર્થંકરોમાયી કોઈને પણ દિવસ અને કોઈને ચાર દિવસ પછી શિક્ષા મળી છે.

૩. જુઓ આપરચક ત્રિયુંકિ ગા. ૩૪૩. દિગંબર મતે બાકીના તીર્થંકરોને માત્ર ક્ષીર જ નહીં પણ કૂધનાં નાના પ્રકારના પકવાન મળ્યાં હતા.

૪. આ.૧૦ ત્રિ. ગા. ૩૪૪.

૫. આ વૃક્ષો નીચે તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

તીર્થંકરોનાં પ્રથમ શિષ્યો તથા શિષ્યાઓ ઉચ્ચ-કુલનાં^૧ ઉચ્ચ વંશનાં, વિશુદ્ધવંશનાં અને શુણ્ણવાન હોય છે.

[—સમ૦ ૧૫૭]

દેવસોકમાંથી વ્યવન કરી ગર્ભમાં આગમન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલ જ્ઞાનદર્શન લાભ અને મોક્ષ આ પાંચ માંગ-લિક^૨ પ્રસંગે મહાવીર સિવાયના તીર્થંકરોનું ચિત્રાદિ નક્ષત્ર સમજવું અને જાગવાન મહાવીરને વ્યવન, ગર્ભાપહરણ,^૩ જન્મ, દીક્ષા અને કેવલ જ્ઞાનદર્શનનો લાભ — આ પાંચ માંગલિક પ્રસંગે હસ્તોત્તરા નક્ષત્ર સમજવું. [તેમને નિર્વાણનું નક્ષત્ર સ્વાતી હતું.]

[—સ્થા૦ ૪૧૧]

તીર્થંકરોના પિતા ઉદયવાળા તથા વિશુદ્ધ કુળ અને વંશના હોય છે અને શુણ્ણવાન હોય છે.

જગતપત્સલ તીર્થંકરોની પાલખીઓ બધી ઋતુને ચોચા છાયાવાળી હોય છે. આગળ મનુષ્યો તથા પાછળ અમુરેન્દ્રો, સુરેન્દ્રો અને નાગેન્દ્રો એ પાલખીને વહન કરે છે. વાહક દેવોનાં કુંડલો તથા આભૂષણો દેવો સ્વયં

૧. અત્રી તો બધા ગણધરોને અને મુખ્ય શિષ્યાઓને ઉચ્ચ કુલનાં જણાવ્યાં છે. ભગવાન મહાવીરના અગિયાર ગણધર બ્રાહ્મણ હતા, એટલે તેમનું કુલ પણ હિંદુ જ માનવું જોઈએ. પણ ભગવાનના ચરિત્રમાં ગર્ભાપહરણની ઘટના તો એટલા યાદે જ બની કહેવાય છે કે બ્રાહ્મણ કુળ હલક મનાવુ ઉત્ત. (આ૦ નિ૦ આ૦ ૪૫ બા૦) એટલે આવાં કથનો સાપેક્ષ ■ અને તેમાં સપ્રદાયવાદ કામ કરે છે તેમ સમજવું જોઈએ.

૨. ભગવાન શુદ્ધના જન્મના આવા ચાર માંગલિક પ્રસંગો — જન્મ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, ધર્મચક્રવર્તન અને નિર્વાણ છે. તે જ્યાં થયા હોય તે તે સ્થાન દર્શનીય છે, એમ અંગુત્તરમાં કહ્યું છે (૪-૧૧૮).

૩. દિગંબરો આ ઘટના નથી માનતા.

ભગવાન મહાવીરે નિર્જલા બે ઉપવાસ કરી દીક્ષા લીધી. તે ૪ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાનદર્શનની ઉત્પત્તિ વખતે તથા મુક્તિ વખતે પણ તેમને બે ઉપવાસ હતા.

[—સ્થા. ૫૩૧]

ભગવાન મહાવીરે વર્ષાકાલનો^૧ એક માસ અને વીસ દિવસ પીત્તા પછી ૭૦ દિવસ બાકી હતા ત્યારે વર્ષાવાસ કર્યો.

[—સમ. ૭૦]

સૂક્ષ્મસંપ્રસાયમાં ભગવાન ૧૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તે આ —

૧. આભિનિષેધિકરણનાવરણ; ૨. શુભજ્ઞાનાવરણ; ૩. અવધિજ્ઞાનાવરણ; ૪. મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણ; ૫. કેવલજ્ઞાનાવરણ; ૬. ચક્ષુર્દર્શનાવરણ; ૭. અચક્ષુર્દર્શનાવરણ; ૮. અવધિદર્શનાવરણ; ૯. કેવલદર્શનાવરણ; ૧૦. સાતાવેદનીય; ૧૧. યથાકીર્તિનામકર્મ; ૧૨. ઉચ્ચગોત્ર; ૧૩. દાનાતરાય; ૧૪. લાભાંતરાય; ૧૫. ભોગાન્તરાય; ૧૬. ઉપભોગાન્તરાય; ૧૭. વીર્યાન્તરાય.

[—સમ. ૧૭]

હીણુમોહ ગુણુરૂપાને ભગવાને મોહનીય સિવાયની માત્ર કર્મપ્રકૃતિઓ વેદી.

[—સમ. ૭]

ભગવાન મહાવીરે છદ્મસ્થાવસ્થાની અંતિમ રાત્રિએ દશ મહાસ્વપ્નો^૨ બેઠાં અને તેઓ જાગી ગયા, તે આ —

૧. ચૌમાર્ગ ચાર માસનું ગણાય છે. તેના દિવસ ૧૨૦ તેમાંથી ૫૦ દિવસ જતાં બાકી ૭૦ બચે—એટલે કે ચૌમાર્ગનું પૂરું થવાને ૭૦ દિવસ બાકી હતા ત્યારે તેમણે ચૌમાસનો નિયતવાસ સ્વીકાર્યો. આ તિથિ ભાદરવા નુદ પાવન સમજીતી. જે આજકાલ સાંવત્સરિક પર્વને નામે ઓળખાય છે.

૨. ભગવાન ગુહના છવતમાં જન્મ જાનપ્રાપ્તિના પૂર્વે પાંચ મહાસ્વપ્નના દર્શનને હલ્લેજ છે. ગુહચર્ચા ૫૦ ૧૪, અંગુત્તર ૫, ૧૯૬.

પ્રસ્તુત સ્વપ્નનું વર્ણન ભગવતીમાં પણ છે. ૨૬. ૬. ૫૦ ૬૪૪.

૧. લયંકર તાલપિશાચનો પરાજય; ૨. શુકલ પાંખ-
ચાળો એક મહા પુસ્કોકિલ; ૩. વિચિત્ર રંગવાળી પાંખ
સહિત પુસ્કોકિલ; ૪. મેટી રત્નમાળાની ભેડ; ૫. શ્રેષ્ઠ
શ્વેત ગાયો; ૬. કૂચોથી ઢંકાયેલું પદ્મસરોવર; ૭. સહસ્ર તરંગી
મહાસાગરને માત્ર હાથથી તરી ગયા; ૮. તેજસ્વી સૂર્ય;
૯. વૈદ્યમંથિવર્ણના પોતાના આંતરડાથી મહા માનુષોન્તર
પર્વતને વીંટાયેલો ભેયો; ૧૦. ગેરુપર્વતના શિખર પરના
શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર પોતાને બેઠેલા ભેયા.

આ સ્વપ્નોનાં દ્રશ્ય નીચે પ્રમાણે છે —

૧. તાલપિશાચના પરાજયનો અર્થ એ છે કે તેમણે
મોહનીય કર્મોના સમૂળ ઉચ્છેદ કર્યો.

૨. શુકલપુસ્કોકિલથી એ સૂચિત થાય છે કે તેઓએ
શુકલ ધ્યાનમાં આરોહણ કર્યું.

૩. વિચિત્ર પુસ્કોકિલનું દર્શન એ તેમની સ્વસમય
અને પરસમયના પ્રતિપાદનથી અનેક રંગી બનેલ ક્ષાંદ-
શાંગીની પ્રરૂપણાનું સૂચક હોતું.

૪. રત્નમાળાની ભેડીનો એ અર્થ છે કે તેમનો
ઉપદેશ અગાર ધર્મ અને અણગાર ધર્મ એવા બેડલારૂપ થયો.

૫. શ્વેત શ્રેષ્ઠ ગાયોનું દર્શન તેમના શ્રમણ, શ્રમણી,
શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વર્ણી સંઘનું સૂચક હોતું.

૬. પદ્મસરોવરનું દર્શન ભવનવાસી, વાણવ્યંતર,
જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એમ ચાર પ્રકારના દેવોના
પ્રતિપાદનનું સૂચક છે.

૭. મહાસાગર તરી ગયા એ તેમના સંસારસાગર
તરી જવાની સૂચના હતી.

સ્થવિર મંડિતપુત્ર ૩૦ વર્ષ દીક્ષા પાળી મોક્ષે ગયા.
[—સમ૦ ૩૦]

સ્થવિર મૌર્યપુત્રે ૬૫ વર્ષ ગૃહસ્થરૂપે રહી દીક્ષા લીધી.
[—સમ૦ ૬૫]

સ્થવિર મૌર્યપુત્ર ૬૫ વર્ષ સર્વાયુ લોગવી સિદ્ધ થયા.
[—સમ૦ ૬૫]

સ્થવિર અકંપિત ૭૮ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા.
[—સમ૦ ૭૮]

સ્થવિર અચલબ્રાતા ૭૨ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા.
[—સમ૦ ૭૨]

(૪) મહાવીરના સમકાલીનો

સગવાન મહાવીરના તીર્થમાં નવ જીવોએ^૧ તીર્થંકર નામ-ગોત્ર જાંધ્યુ—

૧. શ્રેણિક; ૨. સુખાશ્વ; ૩. ઉદાયી; ૪. પોદ્દિલ અણુગાર; ૫. દંઢાયુ; ૬. શંખ; ૭. ચતક; ૮. સુલસા શ્રાવિકા; ૯. દેવતી.

[—સ્થા૦ ૬૬૧]

સગવાન મહાવીરે આઠ રાત્રીઓને^૨ ઘર છોડાવી દીક્ષા લીધી—

૧. વીરાંગક; ૨. વીર્યશા; ૩. સંજય; ૪. એણેયક રાત્રિ; ૫. એય; ૬. શિવ; ૭. ઉદાયન; ૮. શંખકાશિવધન.

[—સ્થા૦ ૬૨૧]

૧. આ નવ વિશે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮.

૨. આ આઠ રાત્રીઓ વિશે માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

ભગવાન મહાવીરના ૫૩ શ્રમણો^૧ એકેક વર્ષ શ્રમણ-
ભાવે રહી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા.

[—શ્લોક ૫૩]

૩. ભરતવર્ષની ઉત્સર્પિણીની ચોવીસી

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં^૨
ચોવીસ તીર્થંકર થશે :—

નામ	પૂર્વભવનું નામ ^૩
૧. મહાપદા	ત્રેણિક (રાજગૃહનો રાજા)
૨. સૂરદેવ (સુરાદેવ) ^૪	સુપાર્થ ^૫ (મહાવીરના કાકા)
૩. સુપાર્થ ^૬	ઉદક
૪. સ્વયંપ્રભ	પોદિલ અણુગાર
૫. સર્વાનુભૂતિ	દેહાયુ
૬. દેવશ્રુત (દેવગુપ્ત)	કાર્તિક
૭. ઉદક	શંખ
૮. પેદાલપુત્ર	નંદ
૯. પોદિલ	સુનંદ

૧. ભગવાન મહાવીરના શ્રમણો જે અનુત્તરૈષપાતિકમાં ગયા તેમનું
વર્ણન અનુત્તરૈષપાતિકમાં છે. અત્યારે જે રૂપમાં એ સુત્ર ઉપલબ્ધ છે, તે
પ્રમાણે આ મુનિઓની સંખ્યા ૩૩ છે. વળી તેમનો શ્રામણ્યપર્યાય અટી
જણાવ્યા પ્રમાણે એક વર્ષ નહિ પણ વધારે જ તેમાં જન્માગ્યો છે. સભવ
છે અનુત્તરમાં પણ વાચનાત્રેદ દોષ.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત નં. ૧૦.

૩. પૂર્વભવનાં નામ અગ્રે વિશેષ માદિની માટે જુઓ પ્રકરણને
અંતે દિષ્ટાન્ત નં. ૧૧.

૪. જે નામો કૌંસમાં મૂક્યાં છે તે ‘લોકપ્રકાશ’ અને સમવાયાંગ-
માંથી દર્શત ગાથાનાં પ્રાણર છે.

સ્થવિર મંહિતપુત્ર ૩૦ વર્ષ દીક્ષા પાળી મોક્ષે ગયા.

[—સમ૦ ૩૦]

સ્થવિર મૌર્યપુત્રે ૬૫ વર્ષ ગૃહસ્થરૂપે રહી દીક્ષા લીધી.

[—સમ૦ ૬૫]

સ્થવિર મૌર્યપુત્ર ૬૫ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા.

[—સમ૦ ૬૫]

સ્થવિર અકંપિત ૭૮ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા.

[—સમ૦ ૭૮]

સ્થવિર અચલબ્રાતા ૭૨ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા.

[—સમ૦ ૭૨]

(૪) મહાવીરના સમસાલીના

ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં નવ જીવોએ^૧ તીર્થંકર-
નામ-ગોત્ર બાંધ્યું—

૧. શ્રેણિક; ૨. મુપાર્થ; ૩. ઉદાયી; ૪. પોદ્દિલ
અણુગાર; ૫. દંઠાધુ; ૬. શંખ; ૭. શતક; ૮. સુલસા
શ્રાવિકા; ૯. રેવતી.

[—સ્થા૦ ૧૯૧]

ભગવાન મહાવીરે આઠ રાજાઓને^૨ ઘર છોડાવી
દીક્ષા લીધી—

૧. વીરાંગક; ૨. વીરચયા; ૩. સંજય; ૪. એણેયક
રાજાગિ; ૫. સેય; ૬. શિવ; ૭. ઉદાયન; ૮. શંખકાશિવધેન.

[—સ્થા૦ ૧૨૧]

૧. આ નવ વિષે ત્રિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
• ટિપ્પણ નં. ૮.

૨. આ આઠ રાજાઓ વિષે માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
ટિપ્પણ નં. ૬.

ભગવાન મહાવીરના ૫૩ શ્રમણો^૧ એકેક વર્ષ શ્રમણ-
લાવે રહી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા.

[—સમ૦ ૫૩]

૩. ભરતવર્ષની ઉત્સર્પિણીની ચોવીસી

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં^૨
ચોવીસ તીર્થંકર થશે :—

નામ	પૂર્વભવતું નામ ^૩
૧. મહાપદ્મ	શ્રેણિક (સજ્જૃહનો રાજા)
૨. સૂરદેવ (સુરાદેવ) ^૪	સુપાશ્વ ^૫ (મહાવીરના કાકા)
૩. સુપાશ્વ ^૬	ઉદક
૪. સ્વયંપ્રભ	પોદિલ અણુગાર
૫. સર્વાનુભૂતિ	દ્વાયુ
૬. દેવશ્રુત (દેવગુપ્ત)	કાર્તિક
૭. ઉદક	શંખ
૮. પેદાલપુત્ર	નંદ
૯. પોદિલ	સુનંદ

૧. ભગવાન મહાવીરના શ્રમણો જે અનુત્તરોપપાતિકમાં ગયા તેમનું
વર્ણન અનુત્તરોપપાતિકમાં છે. અત્યારે જે રૂપમાં એ સૂત્ર લખાયું છે, તે
પ્રમાણે આ મુનિઓની સંખ્યા ૩૩ છે, વળી તેમનો આમરૂપર્યાય અહીં
જણાવ્યા પ્રમાણે એક વર્ષ નહિ પણ વધારે જ તેમાં જણાવ્યો છે. સંભવ
છે અનુત્તરમાં જન્મ વાચનાબેદ દ્વારા.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૦.

૩. પૂર્વભવનાં નામ અંગે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને
અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૧.

૪. જે નામો કૌંસમાં મુક્યાં છે તે ‘લોકપ્રકાશ’ ગદ્ય સમવાયોગ-
માંથી રૂઢિત આપનાં પ્રાંતર છે.

૧૦. શતક	શતક
૧૧. મુનિમુવત સર્વવિદ્	દેવકી
૧૨. અમમ	સત્યદ્રી
૧૩. નિષ્કયાય	વાસુદેવ (કૃષ્ણ)
૧૪. નિધુલાક	ભગદેવ
૧૫. નિર્મમ	રોહિણી
૧૬. ચિત્રગુપ્ત	મુલસા
૧૭. સમાધિ	રેવતી
૧૮. સંવર	શતાલિ
૧૯. અનિવૃત્તિ	ભયાલિ
૨૦. વિજય	દ્વીપાયન
૨૧. વિમલ	કૃષ્ણ
૨૨. દેવોપપાત	નારદ
૨૩. અનંતવિજય (અનંતવીર્ય)	અંબડ
૨૪. ભદ્ર ^૧	સ્વાતિ બુદ્ધ

આ તીર્થકરોનાં ૨૪ પિતા, ૨૪ માતા, ૨૪ પ્રથમ શિષ્યો, ૨૪ પ્રથમ શિષ્યા, ૨૪ પ્રથમ શિક્ષાદાયક અને ૨૪ ચૈત્યવૃક્ષો થશે.

[—સમઃ ૧૫૮]

૧. સમવાયગ્રન્થમાં જે પાઠ મળે છે તેમાં આ નામ નથી. જન્મ 'લોકપ્રકાશ'માં સમવાયોગની ત્રણ વર્ણ દેવાથી છે તેમાં આ નામ છે. ત્યાં અંતિમ ૫૯ આમ છે — 'અંતરિક્ષ મહેતિ ય' અને સમવાયોગમાં 'અંતરિક્ષ દય' છે. જન્મ બદ નામ ન જુદાં એ તો સમવાયોગમાં ૧૧ માં મુનિમુવત્ સર્વવિદ્ એકું વિશેષજ છે તેને નામ ત્રણવાંથી રચી સંખ્યા ૧૧ થઈ જશે.

હે આર્ય, આગામી ઉત્સર્પિણીમાં આતુર્યામ ધર્મની પ્રજાપના કરીને સિદ્ધ થનારા નવ છે :—

૧. કૃષ્ણવાસુદેવ; ૨. રામ બળદેવ; ૩. ઉદક પેદાલપુત્ર^૨; ૪. પુદ્ગિલ; ૫. શતકગાથાપતિ; ૬. દારુકનિર્ઝન્ય; ૭. સત્ય-નિર્ઝન્યીપુત્ર; ૮. શ્રાવિકાબુદ્ધ અંબકપરિવ્રાજક; ૯. સુપાર્શ્વ નામની પાર્શ્વપત્યા આર્યા.

[—સ્થાન ૬૬૨]

૪. ભાવી તીર્થંકર વિમલવાહન

હે આર્ય! રાજા શ્રેણિક ભિભિસાર મરીને ત્રીજી સ્ત્રીમંતક નરકમાં ૮૪૦૦૦ વર્ષ સ્થિતિવાળા નારકરૂપે ઉત્પન્ન થશે. નરકમાં તે અત્યંત કૃષ્ણ વર્ણનો થશે અને ત્યાં અત્યંત વેદના ભોગવશે યથાકાલ નારકરૂપે રહી આગામી ઉત્સર્પિણીમાં આ જ જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં વૈતાઢ્ય પર્વતની સમીપમાં પુદ્ગેશમાં શતદ્વાર નામના નગરમાં સન્મતિ કુલકરની ભદ્રા નામની બાર્યાની કૂખે ગર્ભમાં

૧ આ નવમાથી છઠો દારુક નિર્ઝન્ય અને નવમી સુપાર્શ્વ એ બેના નામ સમવાચાગમાં જે ૨૪ તીર્થંકરના પૂર્વભવના નામની ગણતરી કરી છે તેમાં મળતા નથી એ વાચનાએકને કારણે જ માનવુ જોઈએ. અથવા દીકાકારે જે ખુબસો કર્યો છે કે આ બધાને તીર્થંકર ન ગણવા — એ માની લેવું

૨ સૂત્રકૃતાગના બીજા શ્રુતરૂકધમાં સાતમા નાલન્દીય અંધયનમાં જે કથા છે તે આ ઉદકની જ સમજની તેઓ પ્રથમ પાર્શ્વ પરપરાના સાધુ હતા તેમણે ગૌતમ સાથે પ્રથમ આવકના અહિસાત્રત વિષે ચર્ચા કરી અને ભગવાન ગહાવીરને એ વિષે શુ કહેવાનું હતું તે બરાબર સમજ લીધું પણ તેઓ મહાવીરના મન્ત્રબળમાં આદરવાળા થયા તેથી ગૌતમ તેમને ભગવાન પાસે લઈ ગયા એટલે તેમણે પાચધામનો ધર્મ સ્વીકાર્યો. સૂત્રકૃતાગ મૂળ તેમ જ નિર્કુક્તિમાં તેમના વિષે આ સૂત્રમાં જણાવેલ હકીકત કહી નથી.

ન લગવાન મહાવીરના જેવું ('લાવના' અધ્યયનમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે તેવું) વ્યતીત થયે.

લગવાન મહાવીરની જેમ તેઓ પણ પાંચ મહાવત તેમની લાવનાનો અને છ જીવનિકાયના સંયમનો શેષ કરતાં કરતાં વિહાર કરશે. તે આ પ્રમાણે :—

“હિ શ્રમણ નિર્ગન્થો! મેં જેમ નિર્ગન્થોને એક રંભસ્થાન બતાવ્યું છે, તેમ તે વિમલવાહન તીર્થંકર એક આરંભસ્થાનનો ઉપદેશ કરશે.

“મેં જેમ પ્રેમબંધન અને દ્વેષબંધન કહ્યાં છે, તેમ પણ કહેશે.

“મેં જેમ મનદંડ વચનદંડ અને કાયદંડ બતાવ્યાં તેમ તે પણ એ ત્રણ દંડ કહેશે.

“તેવી જ રીતે મારી જેમ તે ક્રોધ, રાગ, માયા, લોભ એ ચાર કપાયની; શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ કામશુણી; પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એ છ જીવકાયની; ભયસ્થાનની; આઠ મદસ્થાનની; નવ બ્રહ્મચર્યની; દશ શ્રમણધર્મની—એમ યાવત્ ૩૩ આશાતનાની મલવાહન પણ પ્રરૂપણા કરશે.

“વળી મેં શ્રમણધર્મમાં નમ્રભાવ, મુરંભાવ, અસ્તાન, તપોવન, અછત્રત્વ, વાહન ન વાપરવાનું, ભૂમિશય્યા, કશય્યા, કાન્ડશય્યા, કેશભોગ્ય, બ્રહ્મચર્યવાસ, પરધરપ્રવેશ, વત્ મળે કે ન મળે પણ લિશ્ણજીવન એ બધું શીખવ્યું તેમ તે વિમલવાહન પણ શીખવશે.

“વળી જેમ મેં સદોષ આહારનો નિષેધ કર્યો છે, તેમ તે પણ નિષેધ કરશે.

“વળી જેમ શ્રમભૂતને પ્રતિક્રમણયુક્ત પાંચમહાવ્રતનો અચેલધર્મ મેં બતાવ્યો છે, તેમ તે પણ બતાવશે. વળી પાંચ આણુવ્રત, સાત શિક્ષાવ્રત એમ બાર વ્રતો શ્રાવકનાં બતાવ્યાં છે, તેમ તે પણ બતાવશે.

“મેં જેમ લિશ્તુઓ માટે શય્યાતરપિંડ અને રાજ-પિંડનો નિષેધ કર્યો છે, તેમ તે પણ કરશે.

“વળી મારે જેમ નવ ગણુ અને અગિયાર ગણુધર છે, તેમ તેમને પણ હશે.

“વળી જેમ મેં ત્રીસ વર્ષ ગૃહસ્થપર્યાયમાં ગાળી અને દીક્ષા લીધી તથા બાર વર્ષ અને સાડા છ માસ છદ્ધસ્થપર્યાય પાળી કેવલ-જ્ઞાન દર્શનનો લાભ કર્યો, અને ૩૦ વર્ષમાં સાડા છ માસ ક્રમ કેવલીરૂપે રહી, એમ કુલ ૪૨ વર્ષ શ્રમણ-પર્યાય ભોગવી સર્વ મળી ૭૨ વર્ષ આયુ ભોગવી, હું સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ સર્વ દુઃખનો નાશ કરીશ, તેમ તે વિમલવાહન પણ તેટલાં જ વર્ષો ગૃહસ્થાવાસ, છદ્ધસ્થાવસ્થા, શ્રમણપર્યાય ભોગવી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે ”

ટૂંકમાં જે શીલસમાચાર ભગવાન મહાવીરનો હતો, તે જ પ્રમાણે વિમલવાહનનો સમજી લેવાનો છે.

[—સ્થા ૧૯૩]

અરિહંત મહાપદ્મ ૮ રાજ્યોને દીક્ષા આપશે —

૧. પદ્મ, ૨. પદ્મગુહ્ય, ૩. નલિન, ૪. નલિનગુહ્ય, ૫. પદ્મોદ્ધત, ૬. ધનુરુદ્ધત, ૭. કનકરથ, ૮. ભરત.

[—સ્થા ૧૯૫]

૫. ઐરવતવર્ષની ચોવીસી

જાંબૂદ્વીપના ઐરવત વર્ષના ૨૪ તીર્થકરો આ પ્રમાણે છે—

વર્તમાન અવસર્પિણીમાં

આગામી ઉત્સર્પિણીમાં

૧. ચંદ્રાનન	સુમંગલ
૨. સુચંદ્ર	સિદ્ધાર્થ
૩. અગ્નિસેન	નિર્વાણ
૪. નંદિપેણુ	મહાયશ
૫. ઋષિદત્ત	ધર્મધ્વજ
૬. વ્યવહારી (મતધારી)	શ્રીચન્દ્ર
૭. મોમચંદ	પુષ્પકેતુ
૮. સુકિતમેન	મહાયન્દ્ર
૯. અગ્નિતસેન	શ્રુતસાગર
૧૦. શિવસેન	પુમ્મયઘોષ
૧૧. દેવશર્મા	મહાઘોષ
૧૨. નિક્ષિપ્તશસ્ત્ર	સત્યસેન
૧૩. અસંજ્ઞવલ	શૂરસેન
૧૪. અનન્તક	મહાસેન
૧૫. ઉપશાંત	સર્વાનન્દ
૧૬. શુભિમેન	દેવપુત્ર
૧૭. અતિયાશ્વ	સુપાશ્વ
૧૮. સુપાશ્વ	સુવત
૧૯. મરુદેવ	સુકેશલ
૨૦. ધર	અનંતવિજય
૨૧. ક્યામકોષ	વિમલ
૨૨. અગ્નિમેન	ઉત્તર
૨૩. અગ્નિપુત્ર	મહાબલ
૨૪. વારિપેણુ	દેવાનન્દ

ટિપ્પણ

૧ તીર્થંકરો વિષેની ઔદ્ધ માન્યતા :-

અગુત્તરમા ભૂતકાળમા સાત વીતરાગ એવા તીર્થંકરો થઈ ગયા છે એમ કહી તેમના નામ ભગવાન યુદ્ધે ગણાવ્યા છે આ સાતે માટે જેમણે બહુમાન પ્રદર્શિત કર્યું તેઓ દેવલોકમા ગયા અને જેમણે તેમની નિન્દા કરી તેઓએ બહુ અપુણ્ય ઉપાજિત કર્યું છે, એમ પણ ત્યાં જણાવ્યું છે આ ઉપરથી જણાય છે કે, જોહી પણ ભગવાન યુદ્ધને જ પ્રથમ તીર્થંકર નથી ગણતા, તેમની પહેલા પણ સાત તીર્થંકર થઈ ગયા એમ તેઓ માને છે. તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે - ૧ સુનેત, ૨, મુગપકખ, ૩ અરનેમિ, ૪. કુ'ન, ૫ ઉત્તિપાત્ર, ૬ નેતિપાત્ર, ૭ અરક - અગુત્તર ૭ ૬૮

અગુત્તર (૭ ૭૦)મા અરક તીર્થંકરના ઉપદેશનો નમૂનો આપ્યો છે જેનરાત્રમા પ્રસિદ્ધ 'સમય ગોચમ મા વમાવણ' વાળા અધ્યયનમા જીવનની ક્ષણિકતા બતાવવાને જે ઉપમાઓનો ઉપયોગ થયો છે, તેવી જ ઉપમા વાપરીને મનુષ્યને સચ્ચરિતમા વાગવાની ફરજીયા અરકે પણ કરી છે

અરકના સમયની રિથિતિ વિષે વર્ણન કરતા યુદ્ધભગવાન કહે છે કે, અરક તીર્થંકરના સમયમા ૬૦ હજાર વર્ષનું મનુષ્યોનું આયુ હતું ૫૦૦ વર્ષની કુમારી થરણાવવા યોગ્ય ગણાતી એ સમયમા મનુષ્યોને બાધા છે જાતની જ હતી ગીત, ઉષ્ણ, બૂખ, તરસ, પેચાળ કરવો પડે તે, અને મલોત્સર્ગ કરવો પડે તે — આ સિવાય રોગ જેવું કશું હતું જ નહિ. આટલી યોગ પીડા અને આટલું લાગુ આયુ છતાં અરકે ઉપદેશ આપ્યો કે મનુષ્યનું આયુ બહુ દૂર છે તેમા વળી અનેક પ્રકારના દુખો છે — ઇત્યાદિ

આ વર્ણન જેન તીર્થંકર અરનાથના સમયને લાગુ પાડી શકાય કે નહિ, એ એક પ્રશ્ન છે જેન રાત્ર પ્રમાણે તેમનું આયુ ૮૪ હજાર વર્ષ છે અને તેમના પછીના મલ્લિનું આયુ ૫૫ હજાર વર્ષ છે એટલે પૌરાણિક રીતે ગ્રહીએ તો આ સમય અર અને મલ્લિની વચ્ચેનો કહેવો જોઈએ. કારણ, અરકના સમયમા આયુ ૬૦ હજાર વર્ષ બતાવ્યું છે છતાં — આ દેશને બાદ કરીએ તો પણ જેન યુદ્ધ ઉભયના વર્ણન થરથી એવું તો તારવી

રાકાય કે અર કે અરક નામની ઘાઈ પ્રભાવરાગી વ્યમિ શ્રમણ પરપરામા
અવરય થઈ હો-ની ભેઈએ

૨ દિગબર મતે માતાઓનાં નામમાં મતલેદ —

દિગબર મતે તીથ ધરની માતાઓના નામમાં ભેદ છે તે આ
નામોથી જણાઈ આવશે—૧ મરુદે-રી ૨ વિજયસેના ૩ મુખેણા ૪
સિદ્ધાર્થ ૫ મગલા ૬ મુસીમા ૭ પૃથ્વીસેના ૮ લક્ષ્મણા જયરામા
(રામા) ૧૦ મુનદા ૧૧ નદા (વિષ્ણુશ્રી) ૧૨ જયાવતી (પાર્થલા),
૧૩ જયરામા (રામા) ૧૪ રામા (દેવતી), ૧૫ મુખ્યા (મુખતા),
૧૬ એરા ૧૭ શ્રીકાતા (શ્રીમતી) ૧૮ મિત્રસેના ૧૯ પ્રભાવતી (રક્ષિતા),
૨૦ સોમા (પદાવતી) ૨૧ વર્ષિતા (વપ્રા) ૨૨ સિવાદેવી ૨૩ નામાદેવી,
૨૪ પ્રિયકારિની ત્રિશલા અહીં દિગબરોમાં પણ મનભેદ છે જે ઉત્તર
અને હરિપુરામાં સરખા નામો છે ત્યાં બીજા નામ કૌસમા નથી મૂક્યું,
પણ જ્યાં વિરોધ છે ત્યાં હરિવરપુરામાં સમત નામ કૌસમા મૂક્યું છે
અને ઉત્તરપુરાણનું બહાર રાખ્યું છે આગળ પણ આ જ ક્રમે સમજવું
માતાઓના નામ માટે જુઓ આ-૧૦ નિં ૩૦ ૩૮૫-૩૮૬

૩ કલ્યાણકર્તા નક્ષત્રો —

જે તીથ કરોને એક જ નક્ષત્ર—અથવા જન્મ દીક્ષા જ્ઞાનદર્શન
પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ—એ પાંચે માગવિક પ્રમગે હોય છે, તે આ પાનામાં
જણાવ્યું છે ભગવાન મહાદેવને પાંચ કલ્યાણકર્તા આ ગણવાના છે—
અથવા ગર્ભાપહરણ જન્મ દીક્ષા અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ દિગબરોને મને
ગર્ભાપહરણની ઘટના બની નથી તેથી મહાદેવના પાંચ કલ્યાણકર્તા અન્ય
તીથ કરો જેમ જ ગણવાના છે દિગબરોને મતે નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે —

(૧) ત્રપતના—૧ ઉત્તરાષાઢા ૨ ઉત્તરાષાઢા (૬૦ પુંના મતે
અભિજિત) ૩ ઉત્તરાષાઢા ૪ × ૫ ઉત્તરાષાઢા

(૨) અભિજિતના—૧-૫ રોહિણી

(૩) સમવના—૧ મૃગશિર ૨ ૬૦ પું મતે મૃગશિર ૬૦ પું
મને જ્યેષ્ઠા ૩-૪ ૪ મૃગશિર ૫ ૬૦ પું મૃગશિર ૬૦ પું જ્યેષ્ઠા

(૪) અભિનદનના—૧-૫ પુનર્વસુ

(૫) મુખતિના—૧-૫ મગ

(૬) પદ્મપ્રભા-૧ ચિત્રા, ૨ હં પું ના મતે મત્રા, હં પું ના મતે ચિત્રા, ૩ ચિત્રા, ૪ ચિત્રા, ૫ ચિત્રા

(૭) સુપાર્થના-૧-૪ વિશાખા, ૫ અનુરાધા.

(૮) ચન્દ્રપ્રભા-૧ જ્યેષ્ઠા, ૨-૪ અનુરાધા, ૫ જ્યેષ્ઠા

(૯) પુષ્પહતા-૧ મૂલ, ૨ મૂલ, ૩ ×, ૪ મૂલ, ૫ મૂલ

(૧૦) શીતલના-૧-૫ પૂર્વાષાઢા

(૧૧) શ્રેયાસના-૧-૪ અવધુ ૫ ધનિષ્ઠા

(૧૨) વાસુપ્રજ્વના-૧-૨ શતભિષક, ૩-૪ વિશાખા, ૫ વિશાખા, હં પું ના મતે અને અશ્વિની હં પું ના મતે

(૧૩) વિમનના-૧-૪ ઉત્તરાશાઢપદા, ૫ ઉત્તરાષાઢા હં પું ના મતે અને ઉત્તરાશાઢપદા હં પું ના મતે

(૧૪) અનન્તના-૧ રેવતી, ૨ ×, ૩ રેવતી, ૪ રેવતી, ૫ ×

(૧૫) ધર્મનાથના-૧ રેવતી ૨-૫ પુષ્ય

(૧૬) શાંતિનાથના-૧-૩ ભરણી, ૪ ×, ૫ ભરણી

(૧૭) કુલુના-૧-૫ કૃત્તિકા

(૧૮) અરના-૧ રેવતી, ૨ રોહિણી હં પું ના મતે, ૩-૪ રેવતી ૫ રેવતી હં પું ના મતે, રોહિણી હં પું ના મતે.

(૧૯) મલ્લિકાના-૧-૪ અશ્વિની, ૫ ભરણી

(૨૦) મુનિગુપ્તના-૧-૫ અવધુ

(૨૧) નમિના-૧ અશ્વિની, ૨ હં પું ના મતે સ્વાતી, હં પું ના મતે આશ્વિની, ૩-૪ અશ્વિની, ૫ અશ્વિની

(૨૨) નેમિનાથના-૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨-૫ ચિત્રા

(૨૩) પાર્થના-૧-૨ વિશાખા ૩ × ૪ વિશાખા ૫ વિશાખા

(૨૪) મહાવીરના-૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨ ઉત્તરાશાઢાનુની, ૩ ઉત્તરા, ૪ હસ્તોત્તરા (ઉત્તરાશાઢાનુની), ૫ સ્વાતી

ચોકડી છે ત્યાં એમ સમજવું કે પુરાણમાં ત્યાં નક્ષત્રનો ઉલ્લેખ નથી આવેલ્યક નિર્ણયિતમાં કોને કઈ તિથિએ જ્ઞાન ચયુ તે વર્ણવ્યું છે ગા. ૨૬૩ થી

૪. 'કુમારવાસ' ના અર્થ વિષે મતાલેક —

પ્રસ્તુત પ્રલ સસા દીક્ષાકર જોડાવી જા પરા પ્રમાણે કુમારવાસનો અર્થ અરજમાન અર્થાત્ કુવર હતા અને દીક્ષા લીધી (નહી કે કુવારા હતા

અને દીક્ષા લીધી) એવો કહે છે, અને ‘અગારવાસ મનઝે વસિતા’નો અર્થ કહે છે કે જેઓ ચિરકાલપર્યંત રાગ્ય કરતા છતા ધરમા રહ્યા અને પછી દીક્ષા લીધી પ્રથમ સ્થાનાગ્નિમા કુમારવાસનો અર્થ કુવર કર્યો છે એટલે અને સમવાયાગમા અગારવાસનો અર્થ જેઓને રાત્રી કરવો પડ્યો છે એ તેા દીક્ષા જેવું ગ્રહ છે અન્યથા સીવો અર્થ એટલેો થઈ શકત કે જેઓ ગૃહસ્થ હતા તેવા ૧૮ તીર્થ કર હતા

કુમારવાસનો અર્થ ‘કુવારા’ પણ થઈ શકે છે—કારણ દિગ્મંધર પરપરા પ્રમાણે અટી ને નામ ગણાયા છે તે સૌ જ્ઞાનવ્રતધારી મનાય છે વળી એ શબ્દનો અર્થ કુવર કરવા માટે પણ દર્શાયેલો છે જ તે આ પ્રમાણે—આવશ્યક નિર્ધુમ્નિકા (ગા. ૨૪૩-૨૪૫) સ્પષ્ટ હોય છે કે એ પાત્રનો અગિરેક થયો નહિ અને તેમણે દીક્ષા લીધી, જ્યારે બાકીના ૧૮ રાત્રી બન્યા અને તેમના ત્રણ તો ચક્રવર્તી હતા આ વર્ણન ધ્યાનમાં રાખીએ તો કુવર એવો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે પણ છતાં કુવર એ શું કુવારો ન હોય એ પ્રશ્ન તો ગ્રહે જ છે અને એ નક્કી કરવાનું રહે જ છે કે આવશ્યક નિર્ધુમ્નિકારને તેમના વિવાહ વિષે શું અભિપ્રેત હતું ?

એ જ ગાથા (૨૪૮)માં નિર્ધુમ્નિકારે એમ કહ્યું છે કે વીર વગેરે પાત્રે પ્રથમ વધમા દીક્ષા લીધી અને બાકીના ૧૬ જણાએ મધ્યમ વધમા દીક્ષાકાર અહીં પ્રથમ વધનો અર્થ કુમારવદક્ષણ અને મધ્યમવધનો અર્થ ધૌવન-લક્ષણ કહે છે

એક બીજી ગાથા (૨૪૫) માં નિર્ધુમ્નિકાર સ્પષ્ટ કહે છે કે ‘ગામાયારા વિમયા નિસંવિયા ત કુમારવજ્રેદિ’ । આનો સીધો અર્થ એ છે કે જેમણે ઇન્દ્રિયોના વિષયો-ભોગો ભોગ્યા તેઓ કુમાર સિવાયના સમજવા અર્થાત્ તે વીર વગેરે પાત્ર જણાએ કુમારવાસમાં દીક્ષા લીધી તેમણે વિષયો ભોગ્યા નથી ‘ગામાયારા’ શબ્દનો બીજો પણ અર્થ નિર્ધુમ્નિકાર કહે છે — ‘જેમણે જે જે આમાકર વગેરે વિષયો—ક્ષેત્રોમાં વિહાર કર્યો તે ક્ષેત્ર’ આ ઉપરથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે કે ‘ગામાયારા’ એ શબ્દના એ અર્થો કરવાની પરપરા નિર્ધુમ્નિ ભેટી નૂની છે અને તેના મૂળમાં પણ ‘કુમારવાસ’ના કુમાર શબ્દનો અર્થ બ્રહ્મચારી હોવો કે નહિ તે વિષયો મતભેદ છે

એક પરપરામાં જોમને કુમાર કહ્યા હતા તેમને જ ઘણચારી પણ કહ્યા હતા પરંતુ નિર્ધુક્તિની પદ્ધતિ પણ પાચ કુમારમાંથી પણ મહાવીર જોવાના વિવાહની વાત સ્વીકારવામાં આવી હતી, તેથી ‘મામાચારા’ એ શબ્દના બે અર્થ કરવા પડ્યા પ્રથમની પરપરાનું અનુસરણ દિગંબરોમાં થયું છે, અને બીજીનું ચેતાગ્નરોમાં જુઓ ‘લોકપ્રકાશ’ ૩૨ ૧૦૦૪

આગળ મહાવીર ચરિત્ર ને નિધુક્તિની એક ક્ષારગાથામાં (૪૫૮) સંગૃહીત કર્યું છે, તેમાં વિવાહ અને અપત્ય શબ્દ છે એટલે એમ કહી શકાય કે ભગવાન મહાવીરને નિર્ધુક્તિકાર વિવાહિત માનતા હતા ભગવાન મહાવીરના વિવાહનો જૂનામાં જૂનો હલ્લેખ કલપસૂત્રમાં છે, જે પ્રથમ ભદ્રબાહુ કર્તૃક બનાય છે અને નિર્ધુક્તિ દ્વિતીય ભદ્રબાહુકર્તૃક છે એટલે નિરાકર એમ માની શકાય કે નિર્ધુક્તિકારે ભગવાન મહાવીરને વિવાહિત જ માન્યા છે

વસ્તુતઃ બન્ધુ એમ લાગે છે કે એક એવી પરપરા રહી કે જેની સૂચના આ સ્થાનાગત સૂત્ર પણ આપે છે, કે પાચ તીર્થંકરો કુમાર હતા આ કુમારનો અર્થ કરતી વખતે બે પરપરા પડી એકને મતે કુમારનો અર્થ માત્ર કુવારા જ લેવો જોઈએ — એથી તે પરપરાવાળાએ તીર્થંકરોના વિસ્તૃત ચરિત્ર લખતી વખતે પાચના ચરિત્રો જ એવા લખ્યા કે તેમના જીવનમાં વિવાહની ઘટના આવે જ નહિ તેથી તેમની પ્રસિદ્ધિ ઘણચારી તરીકે તે પરપરા પ્રમાણે થઈ આ પ્રથમ પરપરા ખાસ મરી દિગંબરગ્રંથોમાં છે જ્યારે બીજી પરપરાએ પાચ તીર્થંકરો કુમાર હતા તેનો અર્થ એવો કર્યો કે તેઓ કુવર હતા — તેમણે પાચ કર્યું ન હતું — તેમને મને આ વાક્યમાં વિવાહ કરવા ન કરવાની હકીકત સમાવિષ્ટ જ ન ગણી જોઈએ તેથી તેમણે એ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને જ તેમના ચરિત્રો લખ્યા છે તેથી તેમની પ્રસિદ્ધિ તે પરપરા પ્રમાણે એવી થઈ કે એ પાચનો અભિષેક યરો ન હતો આ માન્યતા ચેતાગ્નર ગ્રંથોમાં છે

વિવાહની ખામતમાં ચેતાગ્નર કથાગ્રંથોમાં જે મંત્ર અને મેમિના જ અવિવાહિત હોવાની પ્રસિદ્ધિ છે — તેનો જૂનો આધાર રોા છે તે જણાય નથી માત્ર કથાગ્રંથો ઉપરથી કમું નહીં કરી શકાય નહિ કારણ જમાલિનુ પ્રાચીન ચરિત્ર ને ભગવતીમાં આપ્યું છે તે પણ ભગવાન મહાવીરના વિવાહની પુષ્ટિ નથી, દરહ, જ્યારે જાણીતા બધા કથાગ્રંથો તેને ભગવાનનો જમાઈ લેખે છે

આ વિષે વધુ ઠીકાપોઠ મે જમાલિ વિષેની નોટમાં મ્યો જ છે. પણ આ બધી હપીમતને જવા દઈએ અને પ્રસ્તુતમાં સો અર્થ કગ્વે એ વિચારીએ સ્થાનાંગ અને સમવાયાગના પ્રમુત બન્ને સૂત્રો સાથે રાખીને વાનીએ તો મીયો અર્થ એટલો જ નીમ્ણે છે કે પાચ બાવઘઘચારી હતા અને ૧૮ જણએ વિવાહ -યો અટી સમનાયાગમાં ૧૮ માટે 'અગારવાસ' કહ્યો છે, એ હપીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે એ બાપણી સામે માત્ર સ્થાનાંગનું પાચના કુમાગ્વાસ વિષેનું સૂત્ર હોય તો રાકાને અવકાશ રહે છે કે કુમાગ્નો અર્થ રો કરવો પણ સાથે સમવાયાગમાં ઓગણીસને અગારવાસ (નહિ કે નૃપતિત્વ) મ્દેનાર સૂત્ર મૂકીએ, તો એમ જ કહેવું પડે છે કે ત્યાં કુમાગ્નો અર્થ બાવઘઘચારી જ લેવો જોઈએ અને બાકી નાનો વિવાહિત આ પ્રમાણે દિગ્બરોની માન્યતાને પણ આગમિક આધાર છે જ એમ માનવું પડે છે

૫ મહિલ તીર્થ કર વિષે મતલોહ. —

દિગ્બરો મહિલને પુરુષ જ માને છે જ્યારે સ્થિતામ્બર મને પૂર્વબવમાં બીજા મિત્રો સાથે કપા કરી વધારે તપસ્યા કરી દોવાથી તે કપાના કળ રૂપે બીજા મિત્રો રાજના કુમારપત્રે ઉત્પન્ન થયા ત્યારે એ રાજની કુવરી થયે ઉત્પન્ન થયા, અને આગમ જતા તીર્થ કર થયા સૌરૂપે તીર્થ કર થયા તે પણ સ્થિતામ્બર મને આધર્થયતા જ છે આમાન્ય નિયમ તો એવો જ છે કે પુરુષ જ તીર્થ કર થાય જુઓ 'લોખ્પ્રકાશ' સર્ગ ૩૨, મલ્લિયરિત્ર અને સર્ગ ૩૨, મ્લોહ ૧૦૦૭

મલ્લિના પૂર્વબવના નામ વિષે વિવાદ છે સત્તરિસઘણ નામના સ્થિતામ્બર મન્યમાં તેમનું નામ શ્રમા બતાબ્યું છે એ દિગ્બરના વૈશ્રમણ સાથે મળે છે, અને જ્ઞાતામાં જ્યાં મલ્લિયરિત્ર છે ત્યાં પૂર્વબવનું નામ મહામદ એવું આપ્યું છે

મલ્લિના ચરિત્ર માટે જુઓ આ માગાનું 'બગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ'.

૬. મહાવીરના પ્રથમ છ ભવ. —

દીકાકાર છ ભવની ગતની આવી રીતે ગણાવે છે — પોદ્દિલ નામના રાજકુમાર થયા તે એક ભવ ત્યાંથી દેવ થયા તે બીજા ભવ ત્યાંથી ચ્ચવી છતાં નગનીમાં નદન નામે સજ્જન થયા તે ત્રીજા ભવ ત્યાંથી પાગ દેવ-

લોકે ગયા તે ચોથો ભવ ત્યાથી સ્થવી દેવાન દાના ગર્ભમાં આવ્યા તે પાચડો ભવ અને ત્યાથી ત્રિસલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિમાં અપહરણ ૫ઠે આવ્યા જન્મ લીધો તે છઠ્ઠો ભવ આ છઠ્ઠાને પ્રથમ ગણીએ તો પોદ્દિન છઠ્ઠો ભવ થાય આ સિવાય બીજી ગીને ગણતરી કરવા જતા મેળ બેસે નહીં માટે ૭ આવી ગણતરી હજી છે એમ કીમકાર ઉમેરે છે

પા. આવશ્યકનિયુક્તિમાં જ્યાં પૂર્વ ભવાધિપાર છે ત્યાં નંદનના પ્રસંગે તેણે પોદ્દિન પાસે દીક્ષા લીધી એમ કહ્યું છે એટલે કે નંદન પહેલાનો ભવ પોદ્દિન નહીં પણ પોદ્દિન તે નંદનના શુરુ હતા અને તેના પૂર્વમાં તો કમરા દેવ અને પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તી હતા જુઓ ગા. ૪૪૮થી,

૭ મહાવીરના ગણધરો —

આ બધા ગણધરો આજણ હતા અને મધ્યમ પાવામાં ચણ નિમિત્ત લેગા થયા હતા ભગવાન જ્યારે ત્યાં પડોઆ અને ગામમાં જ્યારે તેમના વિષે વાતો થવા માંડી ત્યારે આ આજણો પણ તેમની પાસે ગયા અને મોતપાતાની રાહ તેમણે તેમની સામે મૂળ તેમનું યોગ્ય સમાધાન થવાથી તે સૌએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમના અનુચારીઓએ પણ દીક્ષા લીધી તે ૭ સૌ સૌનો પ્રથમ પરિવાર સમજવો તેમના ચરિત્ર માટે જુઓ આવશ્યકનિયુક્તિ ગા. ૫૮૨થી તેઓમાં મુખ્ય ઇન્દ્રભૂતિ હતા ગણધરોની વિશેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે —

૧ નામ	૨ ગોત્ર	૩ માતા	
૧ ઇન્દ્રભૂતિ	ગૌતમ	પૃથ્વી	
૨ અગ્નિભૂતિ	,	"	
૩ વાયુભૂતિ		"	૭૧
૪ વ્યક્ત	ભારહાજ	વારૂણી	૭૩
૫ મુધર્મા	અગ્નિવશ્ય	ભદ્રિના	
૬ મહિતપુત્ર	વાશિષ્ઠ	વિજયા	
૭ મૌલ્યપુત્ર	કારશ્ય	,	
૮ અકપિત	ગૌતમ	જયતી	
૯ અચરિત્રાવા	હારિતાવન	નદા	
૧૦ મેતાર્મ	કીકિય	વરુણદેવી	
૧૧ પ્રભાસ		અતિમદા	

૪. પિતા	૫. ગૃહસ્થદશા	૬. હૃદયસ્થદશા
૧. વસ્તુભૂતિ	૫૦ વર્ષ	૩૦ વર્ષ
૨. "	૪૬	૧૨
૩. "	૪૨	૧૦
૪. ધનમિત્ર	૫૦	૧૨
૫. ધર્મમિત્ર	૫૦	૪૨
૬. ધનદેવ	૫૩	૧૪
૭. મૌર્વ	૬૫	૧૪
૮. દેવ	૪૮	૯
૯. વસ્તુ	૪૬	૧૨
૧૦. દત્તા	૩૬	૧૦
૧૧. બદ	૩૬	૮
■ દેવકીદશા	૮. મર્વાતિ	૯. શિશ્યપરિવાર
૧ ૧૨	૯૨	૫૦૦
૨ ૧૬	૭૪	"
૩ ૧૮	૭૦	"
૪ ૧૮	૮૦	"
૫ ૮	૧૦૦	"
૬ ૧૬	૮૩	૩૫૦
૭ ૧૬	૮૫	"
૮ ૨૧	૭૮	૩૦૦
૯ ૧૪	૭૨	"
૧૦ ૧૬	૬૨	"
૧૧ ૧૬	૪૦	"

નમ જીવે

૧ યોગિક — જન્મવાન પુત્ર અને જન્મવાન મહાવીર જન્મેનો સમ
 િન રાત્ર યોગિક જનો તેજ જાણુ નામ વિવિધાર ધત્ત ઉ તે
 જ / કનો રાત્ર કનો તે તોય કર ચવાનો તે કયા સ્થાનાન સુવમા (૬૬૩)
 મરતારથી આપી ■ તેનો અનુવાદ આ જાગમી જ આગમ ■ ત્યાપી
 ર્થ લેવે

ખનું એનું લાગે છે કે તે પ્રયત્ન બગવાન મહાત્મીરનો બક્ષ હશે. પણ પછી બગવાન બુદ્ધનો બક્ષ થયો હોય. તેના કૃષ્ણ સ્વરૂપે તેને જેન કથામંથોમાં નરકમાં જતુ પડ્યું છે.

૨. સુપાર્થ :—ભગવાન મહાત્મીરના કાકા જે સુપાર્થ નામે હતા, તે જ આ છે એમ દીકાકાર જણાવે છે. બાવી ચાવીસીમાં તે ખીન તીર્થ કરે ચરો અને તેમનું નામ સુગદેવ હશે. આપણે તો એ છે કે આગમોમાં આમના વિષે વિરોધ કાઢી દેવાનું મળતી નથી. માત્ર આ જે જ વાત મળે છે. આચારાંશમાં તેઓ ભગવાનના કાકા હતા તે જણાવ્યું છે અને પ્રસ્તુતમાં તે તીર્થ કરે ચરો તે. આ સિવાય તેમના વિષે આગમો શીન છે.

૩ ઉદાધી — કોણિકનો પુત્ર એણે જ્યારે કોણિક મરી ગયો ત્યારે પાટ્ટીપુત્ર વસાવ્યું. તે પાંચે દિવસે સાધુઓને બોલાવીને પૌષધવત ધારણ કરતો હતો. તેના શત્રુના પુત્રે સાધુના વેષમાં બાર વર્ષ રહી, તે જ્યારે પૌષધમા હતો ત્યારે તેની હત્યા કરી હતી. સમવાયાંગમાં જ્યાં બાવી તીર્થ કરના પૂર્વભવના નામે ગણાવ્યા છે ત્યાં ઉદાધી નહીં પણ ઉદય-ઉદકનું નામ ગણાવ્યું છે અને તે ઉદક પેદાશપુત્ર હોવાનો સંભવ છે.

૪. પોદ્દિલ — એક તો પોદ્દિલ અનુત્તરમા ગયો છે તેની કથા અનુત્તરૌપપાતિકમા આપી છે. તેણે ૩૨ પત્નીઓને ડાકીને નીકા લીધી હતી પણ તે તો મહાવિદેહમાથી મિદ્ધ થવાનો છે એટલે આ પોદ્દિલ કોઈ ખીલે જ સમજવો જોઈએ.

૫ દહાયુ — દીકાકાર જણાવે છે કે આ અપ્રતીત છે એટલે કે તેમને ખબર નથી કે આ કોણ હશે

૬-૭ શખ અને શતક — દીકાકારે શખ અને શતકને આવસ્તીના આવકો જણાવ્યા છે. ભગવતીમા (૧૨. ૧, પૃ ૨૨૦) શખની કથા આવે છે ત્યાં ખીનું નામ શતક નહીં પણ પુષ્કલી જણાવ્યું છે. એટલે મેળ બેસાડવાને માટે દીકાકાર કહે છે કે પુષ્કલી એ શતકનું જ ખીનું નામ હતું.

પણ ભગવતીના મૂળમા તો શખ વિષે ભગવાને એમ કહ્યું છે કે તે મહાવિદેહમા સિદ્ધજીવ થશે તેના તીર્થ કર થવા ન થવા વિષે ત્યાં કસો ઉલ્લેખ નથી વળી પુષ્કલી વિષે તો ત્યાં કાંઈ જ કહ્યું નથી એટલે દીકાકારે આ શખ-શતકનો મેળ કઈ રીતે બેસાડ્યો એ સમજાવું નથી. જણાય છે કે નામસાદૃશ્ય ઉપરથી દીકાકારે આ કલ્પના કરી છે.

૮ સુવસા — રાજગહના પ્રસેનજિત રાજાના નામ નામના સારથિની પત્ની સુવસા હતી. એક વખત તેનો પતિ પુત્રાચે ઇન્દ્રની પ્રાર્થના કરતો

હતો, ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે તમારે પુત્ર જ જોઈતો હોય તો બીજાને પરણો પતિએ જવાબ આપ્યો, ‘મારે તો તારાથી પુત્ર થાય એ પુત્રનો જ ખય છે બીજાનો નહીં’ એક વખત હન્દ દેવસભામાં સુવસાની પ્રશસા કરતો હતો તે સામળી એક દેવ તેની પરીક્ષા કરવા આવ્યો દેવને નમસ્કાર કરીને તેણીએ કહ્યું, ‘શુ જોઈએ, કેમ આવ્યા છો?’ દેવે બોલ્યું ‘તમારા ધરમાં લક્ષ્મણ તો છે તેનો મારે ખય છે’ તેણી ચટ દઈને તે મહામૂય તેણે આપવા ડીડી લાવીને આપવા નય છે ત્યાં દેવે વિધાના બળે યોગાને ફોડી નાખ્યું ફરીથી લાડી અને ફરીથી ફોડી નાખ્યું એમ ત્રણ વાર દેવે માત્ર ફોડી નાખ્યું છતાં સુવસાના ભાવમાં પરિવર્તન થયું જ નહીં એટલા જ હર્ષથી વળી પાછું દેવો માટે લેવા ગઈ આ જોઈને દેવ ખુશ થયો અને તેણીને ૩૨ ગોળાઓ આપીને કહ્યું કે આ ખાજે જોયો તને ૩૨ સુલક્ષણા પુત્રો થશે અને ત્યારે મારી જરૂર પડે ત્યારે મને બોલાવજો. દેવ તો ચાલ્યો ગયો સુવસાએ વિચાર્યું મારે ૩૨ પુત્રો શુ કરવા છે? આ ૩૨ ગોળાના પ્રભાવથી એક જ સારો પુત્ર થાય તો બસ એમ વિચારી તેણીએ બધી ગોળા એક માથે ખાધી ખાધી તો ખરી પણ તેણીનું થેટ ૩૨ પુત્રોના પ્રભાવમાં વધવા માડ્યું આથી તેણી બહુ દુઃખી થઈ અને દેવને યાદ કર્યો દેવે વિધાના બળે ૦૬ નિવારી ૩૨ લક્ષણવતા પુત્રોનો સુખપ્રસન્ન કરાવ્યો.

૯ દેવતી — ભગવતીસાક્ષી પ્રસિદ્ધ છે તે, જેણે ભગવાનને ઔષધ આપ્યું હતું ૧૦ ૧૫ પૃ. ૩૦૦ પણ ભગવતીમાં તેના ચરિત્રમાં તીર્થ કર ચવાનો ઉલ્લેખ નથી એ વ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

૮. આઠ રાત્રીઓ. —

આમાના માત નામો એક અધૂરી માયામાં આવ્યા છે કોઈ પણ પ્રતમાં પૂરી ગયા એવામાં આવી નથી પણ ‘તદ્ સમ કાલિત્વદ્વગ્ધ’ આટલું ઉમેરનાથી આ માયા પૂરી થાય છે એમ દીકાકાર જણાવે છે.

૧ ૨ ૩ વીરાગક, વીર્યશ અને સજ્જનને વિષે દીકાકાર જણાવે છે કે ‘એ ત્રો પ્રતીત છે પણ તેમના ચરિત્ર વિષે મને વિશેષ માહિતી મળતી નથી એટલે આવી આવી નથી.

૪ એત્રેયક જેવાઓ નગરીના રાજ પ્રદેશીનો કોઈ સજ્જન તરો એમ દીકાકારની ક પના છે પણ રાજપ્રસાદમાં આને વિશે કોઈ હપ્તકત નથી.

૫ મેય આમથકરૂપા નગરીનો ગામ. તેની નગરીમાં જ્યારે ભગવાન આગ્યા ત્યારે સૂર્યાબદ્ધે નામક કહ્યું હતું તે કથા પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ રાજ-પ્રસોય. પણ તેણે દીક્ષા લીધાની વાત રાજપ્રસોયમાં નથી.

૬ શિવગજર્ષિની કથા ભગવતીમાં વિષગદ્ધાની તરીકેની પ્રસિદ્ધ જ છે તે હસ્તિનાપુરનો રાજા હતો. ભગવતી શાં ૧૧. ઉ૦ ૧, પૃ૦ ૨૦૮.

૭ હાલન વીતમયનો રાજા. ભગવાન મહાવીર તેનો દીક્ષા લેવાનો અમિત્રાય જામી ચપામાથી વીતમય આવ્યા અને તેણે દીક્ષા લીધી. તેની માત્રીએ તેનો પુત્ર અબધને ખડે બાલ્યે કેસી આપ્યો, અને કેસીએ જ તેને દિક્ષામાં વિપાળ આપ્યું અને તે મરી ગયો. તેના આવા મૃત્યુની હાજીકત ભગવતીમાં નથી, જ્યાં તેનું વિસ્તૃત ચરિત્ર આપ્યું છે ભગવતી ૧૩ ૬ પૃ૦ ૧૨૬.

૮ રાખ અતદુરયામા (૬. ૧૧) કાશીરાજ તરીકે અજકર્ષને જાણાયો છે તેની દીક્ષા વિષે પણ તેમાં ઉલ્લેખ છે. એટલે દીકાકાર રાખનું બીજું નામ અજકર્ષ હોય તેવી કલ્પના કરે છે.

૧૦ આગામી ઉત્સર્ધિણીના તીર્થંકર:—

આ ચોવીની ઉત્સર્ધિણીની હોવાથી અવસર્ધિણીની ચોવીસીથી બ્યુઃકમે બધું વર્ણન સમજાવેલું આપુ, જાચાર્ધ, ગણ, ગણધર, પરિવાર વગેરે બધું ઉત્સર્ગની ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકરનું અવસર્ધિણીના અંતિમ જેવું હોય. અર્થાત્ આ ચોવીસીના પ્રથમ પદનાજનું વર્ણન વર્ધમાન જેવું. આ ચોવીસીના બીજા તીર્થંકર સુરદેવનું વર્ણન ગત ચોવીસીના ૨૩મા પાત્રના જેવું હત્યાદિ ક્રમે આ ચોવીસીના ઉત્સર્ગ અનંતવિજયનું વર્ણન ગત ચોવીસીના પ્રથમ પદમાં જેવું સમજાવેલું.

અહીં તીર્થંકરોના નામનો જે ક્રમ ગણાયો છે તથા તેમના પૂર્વ-ભવના જે ક્રમે નામો ગણાવ્યા છે તેમાં ખડું જ મતભેદ છે લોકપ્રકાશકારે આ નામોનો ક્રમ જુની જ ગીતે આપ્યો. તેનો આધાર શ્રી વીરચરિત્રમાંથી ઉદ્ધરેલ દીવાળી કંપ છે તેમ તેઓ જણાવે છે. વળી તેમણે ત્રિપ્રભસૂરિકૃત પ્રાકૃત દીવાળી લેખના આધારે પણ જે મતભેદ છે તે પણ ત્યાં દાકર્યો છે. પ્રવચનસાર અને સમવાચાગનો ક્રમ એક જોવા છે. જુઓ લોકપ્રકાશ સર્ગ-૩૪. 'લોક ૨ ૬ થી

દિગ્ગજર પરપરામાં અનાગન ચોવીસીના નામ આ પ્રમાણે છે:—

૧. શ્રીમહાપદ, ૨ સુરદેવ, ૩ મુપાર્થ, ૪ રવચપ્રજ્ઞ, ૫ સર્વાત્મમ્, ૬.

શ્રીદેવ, ૭ કુલપુત્રદેવ, ૮. ઉદકદેવ, ૯ પ્રોહિતદેવ, ૧૦ જયકીર્તિ, ૧૧. મુનિસુમત, ૧૨ અરહ, ૧૩ નિષ્પાપ, ૧૪ નિષ્કપાય, ૧૫ વિપુલ, ૧૬. નિર્મલ, ૧૭ ચિત્રગુપ્ત, ૧૮ સુમાધિગુપ્ત, ૧૯ સ્વયંભૂ, ૨૦ અનિવૃત્ત, ૨૧ જયનાથ, ૨૨ શ્રીનિમય, ૨૩ દેવપાત્ર, ૨૪ અનન્તારીયં

દિગબદોમા તો અતીત ચોવીસીના નામ પણ મળે છે જુઓ જેન સિદ્ધાન્ત સમૂહ પૃ. ૧૯.

૧૧. પૂર્વભવનાં નામ :—

અહીં જણાવેલામાથી પ્રથમના બે, ચોથો, પાચમો, સાતમો, દશમો, એકાદશમો અને સત્તરમો — આઠલા વિષે આગળ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે કે એ જીવોએ ભગવાન મહા-નીરની હયાતીમા તીર્થ કર નામકર્મ ઉપાન્થું. જુઓ પૃ. ૭૨૪. બાકીના વિષે જે કાઈ હકીકત મળે છે તે આ પ્રમાણે — જુઓ લોકપ્રમાણ સર્ગ ૩૪, ૩૪૫થી.

સત્યક્રી — એક રાજની પુત્રી સુન્દરેણાએ ચારિત્ર અગીયાર કરી ઉપાશ્રયમા નન્નાવરધામા આતાપના લેવા માઠી તે જ વખતે પેઠાલ નામનો વિદ્યાસિદ્ધ પરિમાજક ત્યા આવી ચડ્યો તેણે બેયુ કે આવી અઘચારિણીથી જે પુત્ર થાય તો તે મારી વિદ્યા શીખનાને પાત્ર થાય ખરો એમ વિચારી તેણે ત્યા વિદ્યાબળે ખૂમાડો કરી નેણીને વ્યામોહ પમાડીને બીજનિષ્કેપ કર્યો કાગકમે સુન્દરેણાને પુત્ર થયો તે જ આ સત્યક્રી તેના બાપ પરિમાજકે માતા પાસેથી બાળગ્નુ હરણ કર્યું અને તેને પોતાની વિદ્યાઓ આપી. એ સત્યક્રીએ પૂર્વભવમા દોટિણી વિદ્યાની સાધના કરી હતી એ સાધના આ ભવમા પૂર્ણ થઈ તેથી દોટિણી વિદ્યા તેના લાગમા ચિવડ કરીને તેના શરીરમા પ્રવેશી આ ચિરર તે તેનું ત્રીજું નેત્ર થયું તેથી તે ત્રિનેત્રનામે પણ ઓળખાય છે કાળકમે તેણે પોતાના બાપને પણ મારી નાખ્યો, અને વિદ્યાધરેન્દ્ર યોને જન્મો અને એ જ મહાદેવ-રા કર એવા નામે લોકમા પ્રસિદ્ધિને પામ્યો.

તેણે પોતાની વિદ્યાના બળે સર્વ ત્રિનેત્રદોને નમસ્કાર કર્યા અને પ્રભુ પાસે નાટ્યક્રિયા કરી

વાસુદેવ — દ્વારકાના અધિપતિ કૃષ્ણ, પ્રસિદ્ધ જ છે તેમણે નેમિનાયના અદ્વાર હજાર મુનિઓને વિધિવત્ નમન કર્યું તેના કળ સ્વરૂપે તીર્થ કર નામકર્મ આપ્યું હરેવાય છે

વસુદેવહિ જીના મતે તે ત્રીજી નરકમાથી નીકળી પછી શતદ્વાર નગરમા માહલિક રાજા થયો અને ત્યાં ચારિત્ર અંગીકાર કરી તીર્થ કર નામકર્મ પામશે એમ સમજાવુ

બળદેવ :—કૃષ્ણના મોટાભાઈ બળદેવ પ્રસિદ્ધ છે તે આ ન સમજવા કારણ તે તો જ્યારે કૃષ્ણ તીર્થ કર હશે ત્યારે તેમના શાસનમા મુક્તિપાત્ર કરવાના છે એવી કથા છે.

અંબડ :—એ પરિવ્રાજક હતો તે ભગવાનની દેશના સાબળાને શ્રાવક થયો. અને પછી ભગવાને પોતાની મુખરાતાના સમાચાર સુલસાને આપવાનુ કહ્યુ ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયુ કે આ તે કેવી બાઈ કે ખુદ ભગવાન સંદેશો કહેવાને. તેણે વિવિધ રીતે મુખસાની પરીક્ષા કરી અને ધર્મ-ભક્તિમા પોતે પણ દંડ થયો.

ઔપપાતિન્મા અબહચરિત્રમા તે મહાવિદેહમા સિદ્ધ થયો એમ કહ્યુ તેથી પ્રસ્તુત અબહ કોઈ બીજો જ સમજવો ભેઈએ.

આ સિવાયના બાકીના વિષે કશી માહિતી મળતી નથી

ઉદક :—એક ઉદાધીનુ નામ આવે છે જેણે તીર્થ કર નામકર્મ ઉપાર્જ્યુ છે તે જ આ ઉદક સમજવો કે નહીં એ એક પ્રશ્ન છે. કારણ ત્યાં દીકામરે જણાવ્યુ છે કે તે કૌણિકનો પુત્ર હતો વર્ગી ૫૦ ૭૨૭ પર એમ આવશે કે ઉદક પેદાનપુત્ર આગામી ઉત્સર્ધિનીમા ચાતુર્યામની પ્રરૂપણા કરશે તો તે પ્રમાણે તે ઉદકને પણ તીર્થ કર ગણવો ભેઈએ અને એ તો પાર્શ્વનુયાયી નાથુ હતો

અહીં ઉદક રાજ્યથી ઉદક પેદાનપુત્ર જો ન લઈએ તો પછી સ્થાનાગ ગત એ સૂત્રની રી મતિ થાય ? વળી જો ઉદાધીને ન ગાડીએ તો પણ સ્થાનાગ સૂત્રનો બાધ છે જ વધારે સભા ઉદક પેદાનપુત્રનો છે કારણ કૌણિકપુત્રનુ નામ ઉદાધી છે

સભર છે કે સ્થાનાગની અને મમનાયાગની વાચનાના ભેદને કારણે આમ બન્યુ હોય કે સમનાયાગ પ્રમાણે માત્ર ઉદક જ હટ હોય અને ઉદાધી નહીં, જ્યારે સ્થાનાગ પ્રમાણે બન્ને

ચક્રવર્તીઓ

૧. ચક્રવર્તી વિષે સામાન્ય

જાળુદ્રીપના ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં બાર ચક્રવર્તીઓ^૧ થઈ ગયા છે તેમની હકીકત આ પ્રમાણે^૨—

નામ	પિતા ^૩	માતા ^૪	સ્ત્રીરત્ન
૧. ભરત	ઋષભ	સુમંગલા	સુભદ્રા
૨. સગર	સુમિત્રવિજય	યગોમતી	ભદ્રા
૩. મધવા	સમુદ્રવિજય	ભદ્રા	સુનંદા
૪. સનતકુમાર	અશ્વમેન	મહાદેવી	જયા
૫. શાંતિ	વિશ્વમેન	અચિરા	વિજયા
૬. કુંથુ	સૂર	શ્રી	દૃષ્ટાશ્રી
૭. અર	સુદર્શન	દેવી	શૂરશ્રી
૮. સુભૂમ	કૃતવીર્ય	તારા	પદ્મશ્રી

૧. જેમ બુદ્ધને તેમ ચક્રવર્તીને પણ બહુજનને દિતદર્તા અને આશ્ચર્યકર માન્યો છે અંગુત્તર ૨. ૫. ક્રમશઃ સાત ચક્રવર્તી થયા સાતમા ચક્રવર્તીએ ચક્રવર્તીમંત્રુ પાળન ન કર્યું, તેથી તેનું અકરત્ન અતર્ધાન થઈ ગયું, અને તેથી લોભેમા અસતોષ અને નિર્ધનતા વધવા માડ્યા પરિણામ-સ્વરૂપ બધાં યાષો મનુષ્યોના આવ્યા. છેવટે નરસહારની હદે મનુષ્યો પહોંચી ગયા. આતુ જેનસમન અવસર્પિણીને મળવું વણું કરી બોદોમાં પછી હિતસર્પિણીને મળવું વણું છે. ત્રીધ૦ સુત ૨૬.

૨. જુઓ આવસ્યક નિર્ધુક્તિ ગા૦ ૩૭૪ થી.

૩. જુઓ આવસ્યક નિર્ધુક્તિ ગા૦ ૩૯૮-૪૦૦.

૪. જુઓ આવસ્યક નિર્ધુક્તિ ગા૦ ૩૯૮.

૬. મહાપદ્મ	પન્નોત્તર	જવાલા	વસુંધરા
૧૦. હરિપેણુ	મહાહરિ	મેરા	દેવી
૧૧. જય	વિજય	વપ્રા	લક્ષ્મીવતી
૧૨. પ્રહ્લદત્ત	પ્રહ્લ	શુદ્ધની	કુરુમતી
[—સમ૦ ૧૫૮]			

જંબૂદ્વીપના ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં
આર ચક્રવર્તી થશે^૧ તે આ —

૧. ભરત; ૨. દીર્ઘદન્ત; ૩. ગૂઢદન્ત; ૪. શુદ્ધદન્ત;
૫. શ્રીપુત્ર; ૬. શ્રીભૂતિ; ૭. શ્રીસોમ; ૮. પદ્મ; ૯. મહાપદ્મ;
૧૦. વિમલવાહન; ૧૧. વિમૂલવાહન; ૧૨. વસિષ્ઠ.

આ આર ચક્રવર્તીનાં ૧૨ માતા, ૧૨ પિતા, અને
આર સ્ત્રીરત્નો થશે.

[—સમ૦ ૧૫૮]

જે ચક્રવર્તીઓએ કામલોગને છોડ્યા નહિ અને
તેથી મરીને સાતમી નરકે અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન
થયા છે તે આ^૨—

૧. સુભૂમ; ૨. પ્રહ્લદત્ત.

[—સ્થા૦ ૧૧૨]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં દશ રાજધાનીઓમાં દશ
રાજાઓએ દીક્ષા લીધી, તે આ —

૧. ભરત; ૨. ચગર; ૩. મધવા; ૪. સનતકુમાર;
૫. શાંતિ; ૬. કુંથુ; ૭. અર; ૮. મહાપદ્મ; ૯. હરિપેણુ;
૧૦. જય.

[—સ્થા૦ ૭૧૮]

૧. બીલ્લોમા પણ એક સાની ચક્રવર્તી રાજનું નામ આને છે. દીપ૦
સુત ૨૬.

૨. આવશ્યકનિર્યુક્તિ — ગા૦ ૪૦૧.

ભરતચક્રવર્તી ૫૦૦ ધનુષ ઊંચા હતા.^૧

[—સમ ૧૦૮],

ભરતચક્રવર્તી ૭૭ લાખ પૂર્વ સુધી કુમારપણે રહી
મહારાજ્યાલિપેક પામ્યા.^૨

[—સમ ૭૭]

ભરતચક્રવર્તીએ ૬ લાખ પૂર્વવર્ષ રાજ્ય કંચુ અને
પછી અણગાર થયા.

[—સમ ૧૨૬; —સ્થા ૫૧૯]

ભરતચક્રવર્તી ૮૩ લાખ પૂર્વ વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી જિન
થયા અને કેવલજ્ઞાન દર્શન પામ્યા.

[—સમ ૮૩]

ભરત ૮૪ લાખ પૂર્વવર્ષ સર્વાયુ લોગવી મોક્ષે ગયા.

[—સમ ૮૪]

ભરત પછી આ આઠ યુગપ્રધાનપુરુષોએ સુક્ષિતલાલ
કયો —

૧. આદિત્યચક્ર; ૨. મહાચક્ર; ૩. અતિગલ; ૪. મહા-
ગલ; ૫. તેજોવીર્ય; ૬. કાર્તવીર્ય; ૭. દંડવીર્ય; ૮. જલવીર્ય.

[—સ્થા ૧૧૧]

મગર ચક્રવર્તી ૪૫૦ ધનુષ ઊંચા હતા.

[—સમ ૧૦૭]

મગર ચક્રવર્તીએ ૭૧ લાખ પૂર્વ વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી
પ્રમજ્યા લીધી.

[—સમ ૭૧]

હરિપેલ ચક્રવર્તીએ ૮૬૦૦ વર્ષ રાજ્ય કંચુ.

[—સમ ૮૬]

૧. ચક્રવર્તીઓના પ્રમાણ માટે જુઓ આવૃ નિ ૩૧૨, ૩૬૩.

૨. ચક્રવર્તીઓના આવૃ માટે જુઓ આવૃ નિ ૩૬૫, ૩૬૬.

હરિષેણ ચક્રવર્તીએ ૯૭૦૦ વર્ષમાં કાંઈક ન્યૂન વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી દીક્ષા લીધી.

[—સમ૦ ૯૭]

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ૭ ધનુષ જિએ હતો. તેણે ૭૦૦વર્ષ પરમાયુ લોગવ્યુ અને મરીને સાતમી અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[—સ્થા૦ ૫૫૩]

જંબૂદ્વીપના ઐરવત વર્ષમાં પણ આગામી ઉત્સર્પિણીમાં બાર ચક્રવર્તી, તેમની બાર માતા તેમના બાર પિતા અને તેમનાં બાર સ્ત્રીરત્નો થશે.

[—સમ૦ ૧૫૮]

૨. ચક્રવર્તીની ઋક્ષિ^૧

નવ યોજનના વિસ્તારવાળા નવ મહાનિધિઓ ચક્રવર્તી રાજાને હોય છે તે આ પ્રમાણે —

૧. નૈસર્ગ મહાનિધિ — આમાં નિવેશ, ગ્રામ, આકર, નગર, પટ્ટન, કોણમુખ, મઠંબ, રકંધાવાર અને ગૃહોનો સમાવેશ થાય છે.

૨. પાંડુક મહાનિધિ — આમાં ગણાય તેવી, બરાય તેવી, તોળાય તેવી અને મપાય તેવી સર્વ ધન-ધાન્યાદિ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે.

૩. પિંગલમહાનિધિ — આમાં સર્વપ્રકારનાં પુરુષોનાં, સ્ત્રીઓનાં, હાથીઓનાં અને ઘોડાઓનાં આભૂષણોનો સમાવેશ થાય છે.

* ૧. ચક્રવર્તી વિષેના ચાર આશ્ચર્ય ધર્મ માટે જુઓ અમુ૦ ૪. ૧૩૦. અને તેની અસિદ્ધતા, દીર્ઘયુતા, નીરાગતા, અને સર્વપ્રિયતા — આ ચાર ઋક્ષિ માટે જુઓ દીપ૦ સુ૦ ૧૭.

૪. સર્વરત્નમહાનિધિ — આમાં આત એકેન્દ્રિય, અને સાત પંચેન્દ્રિય શ્રેષ્ઠ રત્નોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫. મહાપદ્મ મહાનિધિ — આમાં મર્વ પ્રકારનાં રંગેલાં અને મદ્દેદ વસ્ત્રોની નિષ્પત્તિ થાય છે.

૬. કાલ મહાનિધિ — પ્રજાને હિતકારી એવું અતીત તથા અનાગતનું ત્રણ ત્રણ વર્ષનું કાલજ્ઞાન, એ શિષ્યો અને કર્મનો સમાવેશ આમાં થાય છે.

૭. મહાકાલ મહાનિધિ — આમાં લોહું, રૂપું, સોનું, મણિ, સ્ફટિક, ખાતી, પ્રવાલ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે.

૮. માણવક મહાનિધિ — આમાં યોદ્ધાઓ, તેમનાં શસ્ત્રો અને ષખતરો, યુદ્ધનીતિ અને દંડનીતિનો સમાવેશ થાય છે.

૯. શંખ મહાનિધિ — આમાં નાટ્યવિધિ, નાટકવિધિ તથા ચારના પ્રકારના કાવ્ય અને વાદ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

આ નવે મહાનિધિઓ આઠ ચક્ર પર પ્રતિષ્ઠિત છે, આઠ યોજન ઊંડા છે, નવ યોજન પહોળા છે અને બાર યોજન લાંબા છે. તેમનો આકાર પેટ્રીના જેવો છે. તે સર્વે ગંગા નદીના મુખ આગળ આવેલા છે. તે કનકના અનેલા અને વૈદૂર્યમણિના ખારણાવાળા છે અને વિવિધ રત્નોથી ભરપૂર છે. તે બધાને ચદ્રમૂર્તિ જેવું ગોળ ચક્રનું ચિહ્ન હોય છે તે તે નિધિના નામવાળા તથા પથ્ય સ્થિતિવાળા દેવતાઓ એ નિધિઓના અધિપતિ છે; પણ તેમને તેમાંનું કાઈ વેચવાનો અધિકાર નથી. આ બધા નિધિઓ ચક્રવર્તીની માલીકીના ગણાય છે.

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આઠ કાકિણી રત્નો હોય છે જે એરણુ પર પડેલાં હોય છે. તે રત્નો આઠ સુવર્ણપ્રમાણ હોય છે અને છ તળ તથા બાર ખૂણાવાળાં હોય છે.

[—સ્થા० ૧૩૩]

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આ સાત એકેન્દ્રિય રત્નો હોય છે—

૧. ચક્ર; ૨. છત્ર; ૩. ચામર; ૪. દંડ; ૫. અસિ; ૬. મણિ; ૭. કાકિણી.

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આ સાત^૧ પંચેન્દ્રિય રત્નો હોય છે—

૧. સેનાપતિ; ૨. ગાથાપતિ; ૩. વર્ધકી; ૪. પુરોહિત^૩
૫. સ્ત્રી; ૬. અશ્વ; ૭. હસ્તી.

[—સ્થા० ૫૫૮; —સમ० ૧૪^૬]

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને ૬૪ સેરનો (લટનો) મણિમુક્તા^૬ હાર હોય છે.

[—સમ० ૬૪]

૧. બૌદ્ધોએ પણ આને ગણતાં જ ચક્રવર્તીનાં સાત રત્ન માન્યાં છે. ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ તથા વિજયગાથા પણ લગભગ સરખી છે. હીન સુત ૧૭.

૭મી ચક્રવર્તીનું ચક્રગ્ન પાકું કેમ નથી વળતું અને વિજયી કેમ નીવડે છે તેના પાંચ કારણો અગ્રતરંગ (૫૧૩૧) બતાવ્યા છે.—૧. ચક્રવર્તી અર્યાજ હોય છે, ૨. ધર્મજ હોય છે, ૩. મયાંદારણ હોય છે, ૪. કાલજ હોય છે, ૫. પરિવદને બાલનાર હોય છે.

કામીજનોને—૧. હાથી, ૨. અશ્વ, ૩. મણિ, ૪. સ્ત્રી, અને ૫. ગૃહપતિ —એ પાંચ રત્નોનો પ્રાદુર્ભાવ દુર્લભ જણાય છે, પણ ખરી રીતે તો આ પાંચ રત્નોનો પ્રાદુર્ભાવ દુર્લભ છે:—૧ તથાગત, ૨. ધર્મ વિનયનો દેશક, ૩. ધર્મવિનયનો જ્ઞાતા, ૪. ધર્મ વિનયને સ્વીકારનાર, અને ૫. કૃતજ્ઞ. અંગુ ૫.૧૪૪.

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને —

૪૮૦૦૦ પદ્મ, ૭૨૦૦૦ શ્રેષ્ઠ પુર, ૯૬ કરોડ :
હોય છે.

[—સમ ૪૮, ૭૨, ૯

૫

મા. બળદેવ—વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ

૧. ભરતવર્ષના આ અવસર્પિણીના^૧

શસ્ત્રે જંબૂદ્વીપના ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં
થાય લા બળદેવ—વાસુદેવોની હકીકત આ પ્રમાણે છે—

૧. બળદેવનો પૂર્વભવ ૨. વાસુદેવનો પૂર્વભવ ૩. પૂર્વભવના ધર્મા

૧. વિશ્વનંદી	વિશ્વભૂમિ	સંભૂત
૨. સુખન્ધુ	પર્વતક	સુભદ્ર
૩. સાગરદત્ત	ધનદત્ત	સુદર્શન
૪. અયોકલલિત	સમુદ્રદત્ત	શ્રેયાંસ
૫. વરાહ	ઋષિપાલ	કૃષ્ણ
૬. ધર્મસેન	ત્રિયમિત્ર	ગંગદત્ત
૭. અપરાજિત	લલિતમિત્ર	આશાકર
૮. રાજલલિત	પુનર્વસુ	સમુદ્ર
૯. —	ગંગદત્ત	ધર્મસેન

૪. પૂર્વલવની નિદાનભૂમિ	૫. નિદાનનું ઠાણ	૬. બળદેવ ^૧	૭. વાસુદેવ ^૨
૧. મથુરા	ગાય	અચલ	ત્રિપૃષ્ઠ
૨. કનકવસ્તુ	દૂત	વિજય	દ્વિપૃષ્ઠ
૩. શ્રાવસ્તી	સંગ્રામ	ભદ્ર	સ્વયંભૂ
૪. પોતન	સ્ત્રી	સુપ્રભ	પુરુષોત્તમ
૫. રાજગૃહ	રંગમાં પરાજય	સુદર્શન	પુરુષસિંહ
૬. કાકંદી	ભાયાંતુરાગ	આનંદ	પુરુષપુરુષિક
૭. કૌશાંબી	ગોષ્ઠી	નંદન	દત્ત
૮. મિથિલા	પરઝદ્દિ	પદ્મ	નારાયણ
૯. હસ્તિનાપુર	માતા	રામ	કૃષ્ણ ^૩

૮. બળવાસુ. નાપિતા ^૪	૯. બળદેવની માતા ^૫	૧૦. વાસુદેવની માતા ^૬	૧૧. પ્રતિવાસુદેવ
૧. પ્રજાપતિ	ભદ્રા	મૃગાવતી	અશ્વગ્રીવ
૨. બ્રહ્મા	સુભદ્રા	ઉમા	તારક
૩. સોમ	સુપ્રભા	પૃથ્વી	મેરુક
૪. રુદ્ર	સુદર્શના	સ્રીતા	મધુકૈટભ
૫. શિવ	વિજયા	અમૃતા	નિશુંભ
૬. મહાશિવ	વૈજયંતી	લક્ષ્મીમતી	બલિ

૧. આવ૦ નિર્ધુક્તિગ્રામ્ય ગા. ૪૧.

૨. " " ગા. ૪૦.

૩. " " ભાષ્ય ૪૨. આ બળદેવ વાસુદેવોનાં નગરો
કુમરાઃ આ પ્રમાણે છે-પોતન, દારકા, દારકા, દારકા, અશ્વપુર,
ચક્રપુર, વારાણસી, રાજગૃહ, મથુરા.-આવ૦ નિં ૪૦૮.

૪. આવશ્યક નિં ગાં ૪૧૧. નિર્ધુક્તિ ગ્રામ્યમાં રુદ્ર પછી સોમનું નામ છે.

૫. " " " ૪૧૦.

૬. " " " ૪૦૯.

૭. અગ્નિશિખા	જ્યંતી	શેષમતી	પ્રહ્લ્લાદ
૮. દશરથ	અપરાજિતા કૈકેયી		રાવણ
૯. વામુદેવ	રાહિણી	દેવકી	વિશંધ

[—સમ ૧૫૮; —સ્થા ૧૭૨]

આ બળદેવ—વામુદેવો દશરવંશના મંદન જેવા છે. તેઓ ઉત્તમ છે, મધ્યમ છે, પ્રધાન છે. વળી તેઓ ઓજસ્વી, તેજસ્વી, બલશાલી, અને મુશોભિત શરીરવાળા છે. તેઓ કાંત, સૌમ્ય, મુલગ, પ્રિયદર્શન, મુરૂપ, અને મુખશીલ છે. તેમની પાસે સૌ કોઈ મુખે પહોંચી શકે છે. બધા લોકો તેમનાં દર્શન ઝંખે છે. તેઓ મહાબળી છે. તેઓ અપ્રતિહત અને અપરાજિત છે. શત્રુને મર્દન કરનાર છે. હજારો શત્રુનું પણ માન ગાળી નાખે તેવા છે. દયાળુ, અમત્સરી, અથપલ અને અચંડ છે. મૃદુ, ગંભીર અને હસીને વાતચીત કરનાર છે. તેમની વાણી ગંભીર, મધુર અને સત્ય હોય છે. તેઓ વત્સલ છે, શરણુચોખ્ખ છે. તેમનું શરીર લક્ષણ અને ચિહ્નયુક્ત સર્વાંગસુંદર છે. તે ચંદ્રની જેમ શીતળ છે, અનલસ છે. પ્રકાંડ દંડનીતિવાળા છે, ગંભીરદર્શનવાળા છે. બળદેવ તાલધ્વજ અને વામુદેવ ગજધ્વજ છે. તેઓ મહાધનુષ્યનો ટંકાર કરનાર છે. મહાન બલના સમુદ્ર જેવા છે. રણાંગણમાં દુર્ધર ધનુર્ધરો છે. તેઓ ધીર પુરુષો છે અને યુદ્ધમાં કીર્તિ મેળવનારા છે. મહાન કુલમાં પેદા થયેલા છે. વજ્જના પણ દુકડા કરી નાખે તેવા બળવાન છે. તેઓ અર્ધ લરતના અધિપતિ હોય છે. તેઓ સૌમ્ય છે; રાજવંશના તિલક સમાન છે, અજિત છે, અજિતરથ છે. બળદેવ હાથમાં હજારો રાખે છે. વામુદેવો ધનુષ રાખે છે; વળી વામુદેવ શંખ ચક્ર, ગદા, શક્તિ અને નંદક ધારણ કરે છે; તેમના મુકુટમાં શ્રેષ્ઠ

ઉગ્ગ્રવલ શુકલ વિમલ કૌસ્તુભમણિ હોય છે; કાનમાં કુંડલ હોય છે તેથી મુખ શોભી રહે છે; તેમની આંખો કમલ જેવી છે; તેમની છાતીમાં એકાવલી હાર લટકી રહ્યો હોય છે; તેમને શ્રીવત્સનું લાંછન છે. અર્ધ ઋતુમાં સંભવે તેવાં પંચરંગી મુગંધી સુંદર ફૂલોની માળા તેમના ગળામાં ચોભે છે. તેમનાં અંગોપાંગમાં ૮૦૦ પ્રશસ્ત ચિહ્ન શોભે છે. મહમત્ત શ્રેષ્ઠ ગજેન્દ્ર જેમ લલિતગતિ તેઓ હોય છે. કૌંચ પક્ષીના મધુર અને ગંભીર ચારદ સ્વર જેવો તેમનો નિનાદ છે. બળદેવો નીલ અને વાસુદેવો પીત વસ્ત્રો પહેરે છે. તેઓ તેજસ્વી, નરસિંહ, નરપતિ, નરેન્દ્ર છે. તેઓ નરવૃષભ છે અને દેવરાજ ઇન્દ્ર જેવા છે. રાજલક્ષ્મીથી શોભિત એઓ રામ અને કેશવ બન્ને લાઈઓ હોય છે.

એ નવ વાસુદેવમાંથી એક સાતમા નરકમાં, પાંચ છઠ્ઠામાં, એક પાંચમામાં, એક ચોથામાં અને એક કૃષ્ણ ત્રીજા નરકમાં ગયા છે^૧.

બળદેવો નિદાન કરતા નથી. બધા વાસુદેવો નિદાન કરે છે. રામ (બળદેવ) ઊર્ધ્વગામી અને કેશવો (વાસુદેવો) અધોગામી હોય છે^૨.

આઠ રામ મુક્તિમાં ગયા અને એક બ્રહ્મલોકમાં ગયા છે. તે એકને હજી ગર્ભમાં રહેવું પડ્યે અને પછી તે સિદ્ધ થયે^૩.

કીર્તિપુરુષ વાસુદેવોના પ્રતિચત્રુ તેમની સાથે ચક્રયુદ્ધ કરે છે અને છેવટે સ્વચક્રથી જ હણાઈ જાય છે^૪.

[—સમ૦ ૧૫૮;—સ્થા૦ ૬૭૨]

૧. આવ. નિ૦ ગા૦ ૪૧૩.

૨. " " ૪૧૫.

૩. " " ૪૧૪.

૪. " બ્રાહ્મ ગા૦ ૪૩.

અચલ બળદેવ ૮૦ ધનુષ ભિંચો હતો.

[- સમ ૮૦]

વિજય બળદેવ ૭૩ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી
સિદ્ધ થયો.^૨

[સમ ૭૩]

સુપ્રભ બળદેવ ૫૧ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી
સિદ્ધ થયો.

[- સમ ૫૧]

નંદન બળદેવ ૩૫ ધનુષ ભિંચો હતો.

[- સમ ૩૫]

રામ બળદેવ ૧૦ ધનુષ ભિંચો હતો.

[- સમ ૧૦]

રામ બળદેવ ૧૨૦૦ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી દેવ થયો.

[- સમ ૧૨]

ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૮૦ ધનુષ ભિંચા હતા; અને તેમણે
૮૦ લાખ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

[- સમ ૮૦]

ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૮૪ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી મરીને
અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થયા.

[- સમ ૮૪]

દ્વયંશૂ વાસુદેવે ૬૦ વર્ષ વિજયમાં લીધાં.

[- સમ ૬૦]

પુરુષોત્તમ વાસુદેવ ૫૦ ધનુષ ભિંચા હતા.

[- સમ ૫૦]

૧. બળદેવ અને વાસુદેવના શરીરના પ્રમાણ માટે જુઓ આ ૦ નિ ૦
આ ૦ ૪૦૩.

૨. બળદેવ અને વાસુદેવના આયુ માટે જુઓ આ ૦ નિ. ૪૦૫, ૪૦૭

પુરુષસિંહ વાસુદેવ દશ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી છઠ્ઠી તમા નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[—સ્થા. ૭૩૫]

પુરુષસિંહ વાસુદેવ દશ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી પાંચમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[—સમ. ૧૩૩]

દત્ત વાસુદેવ ૩૫ ધનુષ જિંચો હતો.

[—સમ. ૩૫]

વાસુદેવ કૃષ્ણ ૧૦ ધનુષ જિંચા હતા. તે હજાર વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી ત્રીજી વાલુકાગ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થયા.

[—સમ. ૧૦; —સ્થા. ૭૩૫]

કૃષ્ણ વાસુદેવની આઠ મહારાણીઓ ભગવાન અરિષ્ટ-નેમિ પાસે દીક્ષા લઈ મોક્ષે ગઈ—

૧. પદ્માવતી; ૨. ગૌરી; ૩. ગાંધારી; ૪. લક્ષ્મણા; ૫. સુસીમા; ૬. ભગવતી; ૭. સત્યભામા; ૮. રુક્મિણી.

[—સ્થા. ૬૨૬]

૨. ભરતવર્ષના ભાવી બળદેવાદિ

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં બળદેવ-વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવો થનાર છે, તે આ પ્રમાણે —

બળદેવ	વાસુદેવ	પ્રતિશત્રુ
૧. જયંત	નંદ	તિલક
૨. વિજય	નન્દમિત્ર	લોહજંઘ
૩. ભદ્ર	દીર્ઘબાહુ	વજ્રજંઘ
૪. સુપ્રભ	મહાબાહુ	કેસરી
૫. સુદર્શન	અતિબલ	પથરાજ
૬. આનંદ	મહાબાહુ	અપરાજિત

૭ ન દન	બવલદ્ર	લીમ
૮ પડા	દ્વિપૃષ્ઠ	મહાલીમ
૯ મ કર્પણ	ત્રિપૃષ્ઠ	મુગ્ધીવ

આ બગદેવ-વાસુદેવોના નવ પિતા, બગદેવની નવ માતા, વાસુદેવની નવ માતા પણ ઉત્પન્ન થશે

એમના પૂર્વલવ, પૂર્વલવના નવ આચાર્યો, પૂર્વલવમા નવ નિદાનભૂમિ અને નવ નિદાનના ઝાંગણો પણ થશે
[—સમ૦ ૧૫૮]

૩. ઐરવતના બગદેવાદિ

જબહીપના ઐરવતવર્ષમા આગામી ઉત્સર્પિણીમા નવ બગદેવ-વાસુદેવના પિતા, નવ બગદેવની માતા, નવ વાસુદેવની માતા ઉત્પન્ન થશે તેમનું વર્ણન ભરતના બગદેવ-વાસુદેવ જેમ મમળ લેવું તેમના પૂર્વલવો, ૯ પૂર્વલવના આચાર્યો, પૂર્વલવની નવ નિદાનભૂમિ, પૂર્વલવમા નવ નિદાનઝાંગણો એ બધું પણ થશે

[—સમ૦ ૧૫૮]

ટિપ્પણ

૧ ૬૩ શિવાકા પુરુષ — તીર્થ કર ચક્રવર્તી, બગદેવ-વાસુદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આ ૬૩ શિવામ પુરુષ ભરતવધમા આ અવસર્પિણીમા કાળક્રમે પ્રી રીતે યથા અને કોણ કોણ સમકાલીન હવે તે નીચેના નકશા પરથી સ્પષ્ટ થશે આ ન ચો આવશ્યક નિર્ધારિત વગેરે જ યના દીકામરો આપ છે તે પ્રમાણે છે—

૧ તીર્થ કર ૨ ચક્રવર્તી ૩ બગદેવ ૪ વાસુદેવ ૫ પ્રતિવાસુદેવ

૧ ૧ નવમદેવ ૧ ભરત

૨ ૧ અજિતનાથ ૨ સમર

૩ ૩ સુભવનાથ

૪. ૪ અખિનંદન
 ૫. ૫ સુમતિનાથ
 ૬. ૬ પદ્મપ્રભ
 ૭. ૭ સુપાર્શ્વનાથ
 ૮. ૮ ચંદ્રપ્રભ
 ૯. ૯ સુવિધિનાથ
 ૧૦. ૧૦ શીતળનાથ
 ૧૧. ૧૧ શ્રેયાંસનાથ ૧ અચલ ૧ ત્રિપૃષ્ઠ ૧ અશ્વમેધ
 ૧૨. ૧૨ વાસુપૂત્ય ૨ વિજય ૨ દ્વિપૃષ્ઠ ૨ તારક
 ૧૩. ૧૩ વિમલનાથ ૩ ભદ્ર ૩ સ્વયંભૂ ૩ ચેરક
 ૧૪. ૧૪ અનંતાનાથ ૪ સુપ્રભા ૪ પુરુષોત્તમ ૪ મધુકૈટભ
 ૧૫. ૧૫ ધર્મનાથ ૫ સુદર્શન ૫ પુરુષસિંહ ૫ નિશુલ
 ૧૬. ૩ મધવા
 ૧૭. ૪ સંગતુમાર
 ૧૮. ૧૬ શાંતિનાથ ૫ શાંતિનાથ
 ૧૯. ૧૭ કુયુનાથ ૬ કુયુનાથ
 ૨૦. ૧૮ અરનાથ ૭ અરનાથ
 ૨૧. ૬ આનંદ ૬ પુરુષપુંડરિક ૬ બલિ
 ૨૨. ૮ સુભૂમ
 ૨૩. ૭ નંદન ૭ હતા ૭ પ્રહલાદ
 ૨૪. ૧૯ મલિનાથ
 ૨૫. ૨૦ મુનિમુક્ત ૯ મહાપદ્મ
 ૨૬. ૮ પદ્મ (લક્ષ્મણ) ૮ નારાયણ (રામ) ૮ રાવણ
 ૨૭. ૧૧ નમિનાથ ૧૦ હરિચેલુ
 ૨૮. ૧૧ જય
 ૨૯. ૨૨ નેમિનાથ ૯ રામ ૯ કૃષ્ણ ૯ જરાસંધ (બળદેવ)
 ૩૦ ૧૨ ભગદત્ત
 ૩૧. ૨૩ પાર્શ્વ
 ૩૨. ૨૪ વર્ધમાન

૬

સામાન્ય મહાપુરુષો

અંગવંશના ૭૭ રાજાઓએ ઘર છોડી દીક્ષા લીધી.

[—સમ૦ ૭૭]

બાહુબલિ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષ
સર્વાયુ લોગવી સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

[—સમ૦ ૮૪]

બાહુબલિ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી ૫૦૦ ધનુષ ઊંચાં હતાં.

[—સ્થા૦ ૪૩૫]

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૫

સંધ્યવસ્થા

૫. સંલોગ - સહલોજન;

૬. સંવાસ - સહવાસ;^૧

૭. સ્વાધ્યાયનો ઉદ્દેશ (અંગાદિ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે);

૮. સમુદ્દેશ (અભ્યસ્ત શાસ્ત્રને વધારે સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે);

૯. અનુજ્ઞાપન (અભ્યસ્ત શાસ્ત્રને સમ્યક્પ્રકારે ધારણ કરવાનો અને ખીજાને શીખવવાનો ઉપદેશ);

૧૦. પાપકર્મની આલોચના (શુરુ સમક્ષ અપરાધોનું નિવેદન);

૧૧. પ્રતિક્રમણ (અગુલ અધ્યવસાય છોડી ગુલ અધ્યવસાય ધારણ કરવા તે);

૧૨. નિંદા (આત્મસાક્ષીએ મતના અતિચારોની જુગુપ્સા કરવી તે — પશ્ચાત્તાપ);

૧૩. ગહાં (શુરુસમક્ષ પોતાના દોષ માટે પશ્ચાત્તાપ);

૧૪. વિકુદ્દન (અતિચારને દૂર કરવો તે);

૧૫. વિશુદ્ધિ;

૧૬. તે નહીં કરવાની પ્રતિજ્ઞા;

૧૭. યથાયોગ્ય તપઃકર્મ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર;

૧૮. અને મારણાંતિક સંલેખના-લાવપાણીનો પરિત્યાગ કે પાદપોષગમન^૨ સ્વીકારી મરણ નિરપેક્ષ થઈ કાલયાપન.

પ્રમજ્યા, મુંડન, શિક્ષા, ઉપસ્થાપન, સંલોગ અને સંવાસ આ ત્રણ વિષે ન કહેવે —

૧. પ્રમજ્યાથી માંડીને સંવાસ સુધીના છ દ્રવ્યકલ્પો કહેવાય છે. જુઓ ખુલ્લકલ્પ ગા. ૪૧૩.

૨. પાદપ એટલે વૃક્ષ જેમ સ્થિર રહી બાતપ્રાણીનો ત્યાગ તે પાદપોષગમન.

૧. પંડક (નપુસક);^૧

૨. વાતિક (જનને દ્રિયમાં વિકાર થતાં મૈથુન કયાં

વિના શાંત ન થઈ શકનારો);^૨

૩. કલીબ (જનને દ્રિયના વિકારમાત્રથી જેને વીર્યપાત થાય છે તે).^૩

[—સ્થા. ૨૦૨]

પ્રવ્રજ્યા ત્રણ છે —

(૧) ૧. ઇંડુલોક-પ્રતિબદ્ધા (આ લોકમાં જ સારુ ખાવા-પીવાનું મળે એ અભિલાષથી લેવાતી દીક્ષા);^૪

૨. પરલોક પ્રતિબદ્ધા^૫ (અત્યારે સંયમ પાળીશું તો પરલોકમાં અવર્ણનીય કામલોગની પ્રાપ્તિ થશે એવા આશયથી લેવાતી);

૩. ઉભયપ્રતિબદ્ધા

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દ્વિપદ્ય નં. ૩.

૨ દીક્ષાકાર અદી પાઠાતરે વ્યાધિત — રોગી એવો રાખ્ધ પણ બતાવે છે.

૩. વાતિક અને કલીબ એ વીર્યસ્રાવને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો તે નપુસક બની જાય છે. વિપક્ષદર્શન માત્રથી વીર્યપાત થાય તો તે દૃષ્ટિકવીબ, તે જ પ્રમાણે રાખ્ધત્રવપ્થી યાય તો રાખ્ધકવીબ, તે જ પ્રમાણે સ્પ્લેશ માત્રે કે નિમત્રણ માત્રે વીર્યપાત યાય તો આદિ-વકલીબ અને નિમત્રણાકવીબ — એવા ૨-વીબના આર ભેદ છે આ સિવાય પણ બીજા ઘણા પ્રકારના નપુસકો શાસ્ત્રોમા બતાવ્યા છે વિરોધ માટે જુઓ ખૂદ્દતકલ્પ ગા. ૫૧૩૮ થી

બોદ્ધ સઘમા પણ પંડક અને નપુસક (બંને લિંગવાયો) ને પ્રવ્રજ્યા દેવાની મનાઈ ■ જુઓ વિનય. ૫૦ ૧૨૫, ૧૨૮. પંડક કેવી રીતે બિશુ સ્વને કરીય બનાવે છે તેનું વર્ણન વિનય અને ખૂદ્દતકલ્પનું લગભગ સરખું ■

૪. આવી દીક્ષા લેનાર જ્યારે વધી પડ્યા ત્યારે ભગવાન બુદ્ધે તેમનું નિયત્રણ કરવા માટે અમુક નિયમો બનાવ્યા. વિનય. ૫૦ ૧૦૭.

- (૨) ૧. પુરતઃપ્રતિજઞ્ઘા (પુત્રાદિ કરતાં શિષ્ય-પરિવાર
આદે એવી લાવી શિષ્યોની આગ્રાથી લેવાતી);
૨. માર્ગતઃપ્રતિજઞ્ઘા (દીક્ષા તો લે, પણ પૂર્વ-
સ્નેહીનો સ્નેહ તુટે નહીં);
૩. ઉભયતઃપ્રતિજઞ્ઘા;
(૩) ૧. પીઠા આપીને આપવામાં આવતી;
૨. લગાડીને આપવામાં આવતી;
૩. સંભાષણ કરીને આપવામાં આવતી.
(૪) ૧. ગુરુસેવાર્થે લેવાતી પ્રવ્રજ્યા;
૨. ઉપદેશના પ્રભાવથી લેવાતી-દેવાતી;
૩. સંકેત પ્રવ્રજ્યા (શરતમાં ઊતરીને જેમકે
'ફલાણે દીક્ષા લેશે તો હું લઈશ' એવી રીતે
લેવાતી).

પ્રવ્રજ્યા ચાર છે.

- (૧) ૧-૩. ઉપર પ્રમાણે;
૪. અપ્રતિજઞ્ઘા (માત્ર ચારિત્રની પાલના માટે
લેવાતી, જેનું ધ્યેય મોક્ષ સિવાય બીજું કંઈ ન હોય);
(૨) ૧-૩. ઉપર પ્રમાણે;
૪. અપ્રતિજઞ્ઘા.
(૩) ૧. પીઠા આપીને આપવામાં આવતી;^૧
૨. લગાડીને આપવામાં આવતી;^૨
૩. ઉપદેશ આપીને આપવામાં આવતી;^૩

૧. અહીં બીજો શબ્દ પણ છે, જેનો અર્થ થાય — 'મોક્ષાનું શારીરિક કે વિદ્યાબળ દેખાડી પ્રભાવમાં લાવી દેવાતી દીક્ષા.'

૨. બીજો અર્થ : કોઈ દ્રવ્ય કરીને આપવામાંથી આવતી.

૩. અહીં બીજો શબ્દ મળે છે જેનો અર્થ થાય — 'દાસત્વમાંથી હાડાવી દીક્ષા આપવી તો.'

૪. પરિતૃપ્ત કરીને આપવામાં આવતી.

(૪) ૧-૩. ઉપર પ્રમાણે;

૪. વિહંગગતિ પ્રવળ્યા (જેનું સૌ કોઈ મરી ખૂટયું હોય તેવા એકાકીની દીક્ષા).

(૫) ૧. નટખાદિતા (સંવેગશૂન્ય હોવા છતાં નટની પેઠે ખાલ વેશ લજવી આહારપ્રાપ્તિ માટે લેવાતી);

૨. લટખાદિતા (પોતાના બળનું લટની જેમ પ્રદર્શન કરીને અથવા આડંબરપ્રિય થઈ ભિક્ષા મેળવનારની પ્રવળ્યા);

૩. સિંહખાદિતા (સિંહની પેઠે હંકનું ખાતો હોય તેમ તથા ૩૨ વિના કે હીનતાનો ભાવ લાભ્યા વિના કે ખીજે દૂર લઈ ગયા વિના મળે ત્યાં જ ખાઈ લેનારની દીક્ષા);

૪. શૃંગાલખાદિતા (શિયાળની પેઠે ભાવ્યવશાત્ આ તો મળ્યું છે એમ હીનતાના ભાવથી તથા દૂર લઈ જઈને ખાય તેની દીક્ષા).

(૬) કૃષિ ચાર પ્રકારની છે —

૧. એક વખત વાવવું પડે તેવી (જલર ખાજરાની);

૨. વારંવાર વાવવું પડે તેવી (ચોખાની);

૩. એક વખત નીંદવું પડે તેવી;

૪. વારંવાર નીંદવું પડે તેવી.

પ્રવળ્યા પણ કૃષિની જેમ ચાર પ્રકારની છે.^૧

૧. (૧) વચલા ખાવીસ તીર્થ કરના સાધુઓને એક વખત સામાયિક ચારિત્ર આપવું પડતું અને તે યાવજ્જીવ રહેવું, તે પહેલા પ્રકારની ખેતી જેવું ગણાય. (૨) મહાવ્રતમાં દોષ લાભ્યા હોય તેથી ફરી નવેસર પાંચ મહાવ્રતનું આરોપણ કરવું પડે તે બીજા પ્રકારની ખેતી જેવું ગણાય (પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સમયમાં નવદીક્ષિતને અતિચાર ન હોય છતાં

(૭) ૧. ધાન્યના ઢગલા જેવી (કચરો કાઢી નાખી ધાન્યનો ખજામાં ઢગલો કરાય છે તેવા નિર્દોષચારિત્ર રૂપી)

૨. ખજામાં હુવામાં ઉડાડવામાં આવે છે અને પછી જે ઢગલો થાય છે તે ધાન્ય જેવી (જેને પછી શુદ્ધ કરવામાં થોડા પ્રયત્નની જ આવશ્યકતા રહે છે);

૩. ઢોરે ખૂંદીને તૈયાર કરેલા ધાન્યના ઢગલા જેવું (જેને હંજી તદ્દન શુદ્ધ કરવા શ્રમ અને સમયની અપેક્ષા છે તેવી);

૪. લણીને ખજામાં નાખેલા ધાન્યના ઢગલ જેવી (જેને તો હજી બધું જ સાફ કરવાનું બાકી છે).

[—સ્થા. ૩૫૫]

પ્રવ્રજ્યાના દશ પ્રકાર છે.^૧—

૧. સ્વેચ્છાથી કે પરેચ્છાથી (છંદા);
૨. રોપથી;
૩. દાર્દ્રિયથી;
૪. સ્વપ્નથી કે સ્વપ્નમાં;
૫. પ્રતિશ્રુતા (પૂર્વે આપેલાં વચન અનુસાર);
૬. સ્મરણ કરાવવાથી (પૂર્વવૃત્તાંત યાદ કરાવવાથી)
૭. રોગથી;
૮. અનાદરથી;

વડી દીક્ષારૂપ ઉચ્ચારિત્ર આખવામાં આવે છે, તે પણ આમાં ગણાય. (૩) એક વખત અતિયાર લાગતાં આલોચના કરી લેવી તે ત્રીજી, અને (૪) અનેક વાર અતિયાર લાગતાં અનેક વાર આલોચનાદિ શુદ્ધિ કરવી પડે તે ચોથી ખેતી જેની નાણવી.

૧. આનાં ઉદાહરણોના વર્ણન માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપણ નં. ૪.

૯. દેવદ્વારા પ્રતિબોધ પામી;
૧૦. પુત્રપ્રેમથી.

[—સ્થા ૭૧૨]

૩. આચાર્યોપાધ્યાય

આચાર્યે ચાર પ્રકારના છે—

- (૧) ૧. પ્રવ્રજ્યાચાર્ય હોય પણ ઉપસ્થાપનાચાર્ય ન હોય;^૧
૨. ઉપસ્થાપનાચાર્ય હોય પણ પ્રવ્રજ્યાચાર્ય ન હોય;
૩. પ્રવ્રજ્યાચાર્ય હોય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ હોય;
૪. પ્રવ્રજ્યાચાર્ય ન હોય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ ન હોય તે ધર્માચાર્ય;^૨
- (૨) ૧. ઉદ્દેશનાચાર્ય હોય પણ વાચનાચાર્ય^૪ ન હોય;
૨. વાચનાચાર્ય હોય પણ ઉદ્દેશનાચાર્ય ન હોય;

૧. વ્યવહારસૂત્ર ઉં ૧૦ સૂત્ર ૧૨ માં આચાર્યના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે : (૧) પ્રવ્રજ્યાચાર્ય, (૨) ઉપસ્થાપનાચાર્ય અને (૩) ધર્માચાર્ય.

૨. સામાયિકારોપણરૂપ પ્રવ્રજ્યા આપે તે પ્રવ્રજ્યાચાર્ય, અને ઉપસ્થાપના—પાંચ મહાવ્રતના આરોપણરૂપ વણીદીક્ષા આપે તે ઉપસ્થાપનાચાર્ય.

૩. જોણે કોઈને ઉપદેશ આપી નીક્ષા માટે ઉચેદ્વાર બનાવ્યો હોય પણ પ્રવ્રજ્યા કે ઉપસ્થાપના પોતે ન કર્યા હોય તે ધર્માચાર્ય.

૪. ‘તુ હવે અમુક બ્રહ્મવાનો અધિકારી છે’ એવો સાત્ત્વપદનનો અધિકાર આપનાર આચાર્ય તે ઉદ્દેશનાચાર્ય, અને શાસ્ત્રન પડન કરાવે તે વાચનાચાર્ય.

૩. ઉદ્દેશનાચાર્ય હોય અને વાચનાચાર્ય પણ હોય;

૪. ઉદ્દેશનાચાર્ય ન હોય અને વાચનાચાર્ય પણ ન હોય.^૧

[—સ્થા. ૩૨૦]

૪. ગણી કેવા હોય ?

ગણીની આઠ સંપત્તિ છે^૨ —

૧. આચારસંપત્તિ; ૨. શ્રુતસંપત્તિ; ૩. શરીરસંપત્તિ; ૪. વચનસંપત્તિ; ૫. વાચનાસંપત્તિ; ૬. મતિસંપત્તિ; ૭. પ્રયોગ (એટલે વાદવિષયક) સંપત્તિ; ૮. સંશ્લેષ (અર્થાત્ ક્ષેત્ર, ફલક આદિના સ્વીકારની યથોચિતતા સમજવા રૂપી) સંપત્તિ.

[—સ્થા. ૧૦૧]

છ સ્થાનયુક્ત અણુગાર ગણુ ધારણુ કરી શકે:—

૧. શ્રદ્ધાળુ; ૨. સત્યવાન; ૩. મેધાવી; ૪. બહુશ્રુત; ૫. શક્તિમાન; ૬. અત્યાધિકરણુ — કલેશરહિત.

[—સ્થા. ૪૭૫]

૧. અર્થાત્ કોઈને ધર્મોપદેશ આપીને દૂર રહેનાર ધર્માચાર્ય. તે પોતે દીક્ષા નથી આપતા કે ભણ્વતર કરાવતા નથી.

૨. સમાન શીલાચારવાળા સાધુનો સમુદાય તે 'ગણ'. તે ગણના નાયક તે 'ગણી' અર્થાત્ આચાર્ય. તેની સંપત્તિ ગુણવૈભવ માટે જુઓ દશાશ્રુતરકથ ૪ દશા. આ જ પ્રમાણે બીજા મતે ઉપસ પાદકના ગુણ માટે જુઓ વિનય. ૫૦ ૧૧૦.

આ આઠે સંપત્તિના ચાર ચાર ભેદો માટે જુઓ પ્રકરણને અતે દિપ્પલ ન. ૫

૫. આચાર્યોપાધ્યાયના અતિશયો

ગણુને વિષે આચાર્યોપાધ્યાયના પાંચ અતિશય છે^૧ :—

૧. આચાર્યોપાધ્યાય ધુળવાળા પગ ઉપાશ્રયમાં લાવી ખીન્ન પાસે ઝટકાવરાવે કે લૂંછાવે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું.

૨. આચાર્યોપાધ્યાય મળમૂત્રનો ઉત્સર્ગ અથવા તેની શુદ્ધિ ઉપાશ્રયમાં કરે તે પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું.

૩. અચાર્યોપાધ્યાય ઇચ્છે તો વૈયાવૃત્ય કરે અને ન ઇચ્છે તો ન કરે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું.

૪. આચાર્યોપાધ્યાય ઉપાશ્રયમાં એક રાત કે બે રાત એકલા રહે તો પણ અતિક્રમણ નથી થતું.

૫. આચાર્યોપાધ્યાય ઉપાશ્રયની બહાર ગમે ત્યાં એક રાત કે બે રાત એકલા રહે તો પણ અતિક્રમણ નથી.

[—સ્થા૦ ૪૩૮]

આચાર્યોપાધ્યાયના ગણુને વિષે સાત અતિશય છે :—

૧-૫. ઉપર પ્રમાણે; ૬. ઉપકરણની વિશેષતા;
૭. લક્ષ્તપાનની વિશેષતા.

[—સ્થા૦ ૫૭૦]

૬. કલહનાં કારણો અને નિવારણ

ગણુમાં પાંચ કારણે આચાર્યોપાધ્યાય કલહ કરાવે :—

૧. ગણુમાં રહેનારા શ્રમણોને સમ્યક્ રીતે આજ્ઞા વા નિષેધ ન કરે;

૨. વયોજ્ઞેય વા જ્ઞાનાદિથી જ્ઞેય સાધુને યોગ્ય રીતે વંદનકર્મનો પ્રયોગ ન કરે;

૧. વ્યવહારસૂત્ર ઉ૦ ૬, સુ. ૨ માં આ જ સૂત્ર છે, અને તેનો વિસ્તાર વ્યવહારબ્રાહ્મણમાં છે.

૩. કાલક્રમે જેને વાચના આપવાની હોય તેને તે પ્રમાણે આપે નહિ;¹

૪. ગણુમાં ગ્વાન અને શૈક્ષ્યની સેવા કરવાની વ્યવસ્થા ઠીક ન કરે;

૫. ગમે તેમ આજ્ઞા લઈને કે લીધા વિના વિહરવા દે.
[—સ્થા. ૩૯૬]

આચાર્યોપાધ્યાય પાંચ કારણે ગણુમાંથી કલ્પક ટાળી શકે :—

૧-૫. ઉપર્યુક્તથી ઊલટી રીતે વર્તે તો.

[—સ્થા. ૩૯૬]

આચાર્યોપાધ્યાય સાત કારણે ગણુનો સંશ્ચક કરી શકે :—

૧. સમ્યક્ પ્રકારે આજ્ઞા વા નિપેદનો પ્રયોગ કરે;

૨. સમ્યક્ પ્રકારે વયોજ્યેષ્ઠ કે જ્ઞાનજ્યેષ્ઠને વંદન-કર્મ કરે;

૩. કાલક્રમે વાચનાયોજ્યને વાચના આપે ;

૪. ગણુમાં ગ્વાની અને શૈક્ષ્યની સેવાની વ્યવસ્થા કરે;

૫. સ્વચ્છંદવિહારને રોકે;

૬. ઉપકરણ સમ્યક્ પ્રકારે મળે તેવી ગોઠવણ કરે;

૭. મળેલાં ઉપકરણની સમ્યક્ પ્રકારે રક્ષાનો પ્રયત્ન કરે.

આચાર્યોપાધ્યાય સાત કારણે ગણુનો સંશ્ચક ન કરી શકે :—

૧-૭. ઉપરથી ઊલટું વર્તન હોય તો.

[—સ્થા. ૫૪૪]

૧. વાચના આપવાના કાળક્રમની વિગતો માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૬.

૭. ગણુ છોડવાનાં કારણો

પાંચ કારણે આચાર્યોપાધ્યાય ગણુ છોડી ચાલ્યા જાય^૧—

૧. તેમની આજ્ઞા કે નિષેધ ગણુમાં ન પળાતાં હોય;

૨. વયોજ્ઞયેષ્ઠ કે જ્ઞાનજ્ઞયેષ્ઠ શ્રમણોને વદન ન કરે;

૩. યથાકાલે શ્રુતની વાચના ન આપે;

૪ પોતાના ગણુની કે અન્યના ગણુની સાધ્વીમાં

આગ્રહ થાય;

૫ પોતાના સગાસંજોધી ગણુથી બહાર ગયા હોય તેમનો સંગ્રહ અને ઉપકાર કંવા ખાતર.

[—સ્થા. ૪૩૮]

સાત કારણો બતાવી ગણુ છોડવાની રજા માગી ગણુને છોડીને જાય તે આ^૨—

૧. મને સર્વ ધર્મ^૩ પચાદ છે,

૨ મને અમુક ધર્મ^૪ તો ગમે છે પણ અમુક નથી ગમતા;

૩ મર્વ ધર્મમાં મને સશય છે,

૪ અમુકમાં મને સશય છે અને અમુકમાં નથી;

૫ મર્વ ધર્મ^૫ દેવા ચાહું છું,

૧ વિશેષ વિવરણ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ગ્રંથણ ન ૭

૨ જે વિષયની પોતાને હેતુ-દેવાની સ્મૃતિ હોય તેનું પાત્ર પોતાના ગણુમાં ન હોય, તો જ્યાં તે પાત્ર હોય ત્યાં જવા માટે આચાર્ય પાસે ગણુમાંથી છૂટા થવાની રજા માગી જોઈએ અને પછી જલુ જોઈએ. અથવા સાધનાની ઉમતા ગ્રીહસ્થની હોય—જેની કે એકાધિવર્તી પ્રતિમા—તો પણ ગણુ છોડવાની રજા વર્ષ ૪૪ સકે છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને કારણે ગણુ છોડવાની રજા છે અન્યથા નહિ જુઓ બૃહત્ ૫-૭૦ ૪, સૂ. ૨૦-૨૮

૬. અમુક ધર્મ દેવા ચાહુ છું અને અમુક દેવા નથી ચાહતો;

૭. એકલવિહાર પ્રતિમા સ્વીકારી વિચરવા ઇચ્છું છું.
[—સ્થાન ૫૪૧]

૮. શિષ્ય અને સ્થવિર

અંતેવાસી ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય હોય પણ ઉપસ્થાપનાશિષ્ય ન હોય;
૨. ઉપસ્થાપનાશિષ્ય હોય પણ પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય ન હોય;
૩. પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય હોય અને ઉપસ્થાપનાશિષ્ય પણ હોય;
૪. પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય પણ ન હોય અને ઉપસ્થાપનાશિષ્ય પણ ન હોય.
- (૨) ૧. ઉદ્દેશનાશિષ્ય હોય પણ વાચનાશિષ્ય ન હોય;
૨. વાચનાશિષ્ય હોય પણ ઉદ્દેશનાશિષ્ય ન હોય;
૩. ઉદ્દેશનાશિષ્ય હોય અને વાચનાશિષ્ય પણ હોય;
૪. ઉદ્દેશનાશિષ્ય ન હોય અને વાચનાશિષ્ય પણ ન હોય.

[—સ્થાન ૩૧૦]

સ્થવિરની ત્રણ ભૂમિ છે :—

૧. જાતિસ્થવિર (૬૦ વર્ષનો);
૨. ધુનસ્થવિર (સ્થાનાંગ સમવાયાંગને ધારણ કરે તે);

૩. પર્યાયસ્થવિર (વીસ વર્ષનો શ્રમણપર્યાય જેનો થઈ ગયો હોય તે).

[—સ્થા° ૧૫૯]

શેક્ષની ત્રણ ભૂમિ છે:—

૧. ઉત્કૃષ્ટ છ માસ; ૨. મધ્યમ ચાર માસ; ૩. જઘન્ય સાત રાત્રી.

[—સ્થા° ૧૫૬]

૯. અનુસા વગેરે

અનુસાના^૧ ત્રણ ભેદ છે:—

૧. આચાર્ય આપે તે; ૨. ઉપાધ્યાય આપે તે; ૩. ગણી આપે તે.

તે જ પ્રમાણે સમનુસા,^૨ ઉપસંપદા^૩ અને પરિત્યાગ^૪ વેધે સમજવું.

[—સ્થા° ૧૭૪]

૧. જુઓ વ્યવહારસૂત્ર ૯૦ ૧૦, સૂત્ર ૧૬.

૨. શાસ્ત્રપંડતની આગ્રા કે અધિકાર તે અનુસા તેના દ્વાયક ભેદથી ત્રણ ભેદ સમજવા.

૩. સર્વગુણસંપન્ન (જુઓ વ્યવહાર ૯૦ ૩) એવા આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને ગણી તે અનુસા આપે તો તે સમનુસા કહેવાય છે. તેના પણ દ્વાયકભેદ ત્રણ ભેદ છે. અહીં મીઠાકાર પ્રાકૃત ગળ્ડ સમણુનાનો સમનોદા એવા સરકૃત પ્રતિરાખ્દ સૂચવી વિદ્યુષે સાધુના ત્રણ પ્રકાર પાડે છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ગણી. અને ક્ષુધાદિ બીજા સાધુઓનું અસ્તિત્વ હતાં ત્રિગ્યાનકાધિકાર દોવાથી વિવક્ષિત નથી એમ જણાવે છે પણ તેમણે પ્રથમ અગ કયો છે તે વધારે સગત લાગે છે.

૪. પોતાનો ગગ હોય બીજા ગણની વ્યક્તિને આચાર્યાદિ માને તે.

૫. આચાર્ય વગેરે પોતાનો ગણ હોય તે.

૧૦. દુષ્ટ શિષ્યો^૧

- (૧) ગુરુની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક — પ્રતિદૂલ છે —
 ૧ આચાર્ય પ્રત્યનીક, ૨. ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીક,
 ૩ સ્થવિરપ્રત્યનીક
- (૨) ગતિની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે —
 ૧ ઇંદ્રિયોકપ્રત્યનીક, ૨ પરચોકપ્રત્યનીક, ૩ ઉભય
 લોકપ્રત્યનીક
- (૩) સમૂહની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે —
 ૧ કુલપ્રત્યનીક (એકાચાર્યની મતિ તે કુલ),
 ૨ ગણપ્રત્યનીક (ત્રણ ત્રણ કુલ મળીને ગણ),
 ૩ મઘપ્રત્યનીક (અર્ધશ્રમણસમૂહ તે સઘ)
- (૪) અનુક્રમની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે —
 ૧ તપસ્વીપ્રત્યનીક, ૨ જ્ઞાનપ્રત્યનીક, ૩ શૈક્ષપ્રત્યનીક
- (૫) ભાવપ્રત્યનીક ત્રણ છે —
 ૧ જ્ઞાનપ્રત્યનીક, ૨ દર્શનપ્રત્યનીક, ૩ ચારિત્રપ્રત્યનીક
- (૬) શ્રુતપ્રત્યનીક ત્રણ છે —
 ૧ સૂત્રપ્રત્યનીક, ૨ અર્થપ્રત્યનીક, ૩ તદુભયપ્રત્યનીક
 [—સ્થા. ૨૦૮]

૧૧. વ્યવહાર

વ્યવહાર પાત્ર પ્રકારનો^૨ છે —

- ૧ આગમવ્યવહાર, ૨ સુતવ્યવહાર, ૩ આજ્ઞાવ્યવહાર,
 ૪ ધારણાવ્યવહાર (ગીતાથે^૩ કરેલ વ્યવહારનો પ્રસંગ યાદ

૧ આગ્ર સૂત્ર ભગવતીમા છે ૨૦ ૮, ૬૦ ૮, ૫૦ ૧૫૭

૨ આ સૂત્ર ભગવતીમા પણ ૨૦ ૮ ૬૦ ૮, ૫૦ ૧૫૫. જુઓ
 વ્યવહારસૂત્ર ૬૦ ૧૦, સુ ૩ વિશેષ વિગતો માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
 ટિપ્પણ નં ૮

કરી તેવે પ્રસંગે વર્તવું તે); ૫. છતવ્યવહાર (રૂઢિથી ગાલ્યો આવતો).

જ્યાં મુઘી કોઈ પણ વિષયમાં આગમથી વ્યવસ્થા મળી શકતી હોય ત્યાં મુઘી તે આગમનો આશ્રય લઈ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જે વિષયમાં આગમ ન હોય તેમાં શ્રુતાનુસારી વ્યવહાર કરવો. અને શ્રુત પણ ન હોય તેમાં આશાનો આશ્રય લેવો; આશા પણ ન હોય તો ધારણાનો આશ્રય લેવો અને ધારણા પણ ન હોય તો છતનો આશ્રય લઈ વ્યવહાર કરવો. આમ આગમાદિથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ પડે ત્યારે ત્યારે આમ આગમાદિ વ્યવહારનો અભ્યક્ત પ્રકારે આશ્રય લઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ જિનાશાના સમ્યક્ આરાધક થાય છે.

[—સ્થા. ૪૨૧]

૧૨. કલ્પ

કલ્પસ્થિતિ (સાધુના આચારની મર્યાદા)^૧ ત્રણ પ્રકારની છે:—

(૧) ૧. સામાયિકકલ્પસ્થિતિ (સામાયિક વિધેના આચારની મર્યાદા);^૨

૨. છેદોપસ્થાપનિકા કલ્પસ્થિતિ (અમુક વખત પછી પાંચ મહાવ્રતોના આરોપણરૂપ ચારિત્રની મર્યાદા);

૩. નિર્વિંશમાના કલ્પસ્થિતિ (પરિહારવિશુદ્ધિ તપ સ્વીકારનારની મર્યાદા),

૧. સાધુઓનો આચાર કલ્પસૂત્રમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે. તદનુસારે અવસ્થાન તે પણ કલ્પસ્થિતિ કહેવાય દશ કલ્પોની વ્યાખ્યા માટે જુઓ પચાસક ૧૭મું.

૨. આ તથા પછીના છેદોની સમજૂતી માટે જુઓ પ્રદરણને અત્તે દિપણ ન. ૯.

- (૨) ૧. નિર્વિષ્ટા કલ્પસ્થિતિ (પારિહારિક તપસ્યા પૂરી કરનારની આચારમર્યાદા);
 ૨. જિનકલ્પસ્થિતિ (ગચ્છથી બહાર જઈ તપસ્યાપૂર્વક જીવન વિતાવનારની મર્યાદા);^૧
 ૩. સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ (ગચ્છવાસી આચાર્યાદિની આચારમર્યાદા).^૨

[—સ્થા૦ ૨૦૧]

કલ્પસ્થિતિ છ પ્રકારની છે^૩ :—

૧—૬ ઉપચુક્રા.

[—સ્થા૦ ૫૩૦]

કલ્પના પરિમન્થુ (ઘાતક) છ છે^૪ :—

૧. સંયમનો પરિમન્થુ કૌટુચિત^૫ છે;
 ૨. સત્યવચનનો પરિમન્થુ મૌખ્ય^૬ છે;
 ૩. ઇયાંપાંચદીનો પરિમન્થુ ચક્ષુસોંબ્રુપતા છે;
 ૪. એપણાગોચરીનો પરિમન્થુ તિંતિલ્લિક છે, (લિક્ષા-ચર્યામાં ઇંટ વસ્તુ ન મળતાં ખિન્ન થઈ ગમેતેમ બોલવું તે);
 ૫. મુદ્ધિભાગનો પરિમન્થુ ઇચ્છા-લોભ છે.
 ૬. મોક્ષભાગનો પરિમન્થુ લોભથી નિદાન કરવું તે છે.
- કારણ, સર્વત્ર ભગવાને અનિદાનતાની પ્રશંસા કરી છે.

[—સ્થા૦ ૫૨૯]

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત્ર નં. ૧૦

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે દિષ્ટાન્ત્ર નં. ૧૧.

૩. બૃહત્કલ્પ ઉ. ૬, સુ. ૧૪.

૪. બૃહત્કલ્પ ઉ. ૬, સુ. ૧૩.

૫. પોતાના સ્થાને નિર્વિકાળી જેમ નામ્યા કરે તે ગ્યાનકોટુચિત — કુચેશ. દાખથી કાંકરા ફેંકે દત્તાદિ સારીર વડે કરાવી કુચેશ તે મારીર-કોટુચિત. અને મોટાથી સીંગી વગાડે અગર જીભને દસારે તેજું બાવે તે આપાકોટુચિત.

૧૩. સમાચારી^૧

સમાચારી દશ પ્રકારની છે^૨ —

૧. ઇચ્છાકાર (‘આપની ઇચ્છા હોય તો કરુ-કરો’ એમ કહેવું તે);

૨. મિથ્યાકાર (‘મારુ હુકૃત્ય મિથ્યા થાઓ’ એમ કહેવું તે);

૩. તથાકાર (‘આપનુ કહેવું ચત્થાર્થ છે’ એમ કહેવું તે);

૪. આવશ્યિકા (‘આવશ્યક કાર્ય છે’ કહી બહાર જવું તે);

૫. નૈવેદિકી (બહાર જઈ આવ્યા બાદ, હવે હું ગમન-વ્યાપાર બાધ કરુ છુ એમ કહેવું તે);

૬ આપૃચ્છના (બધી ક્રિયાઓ કરતાં ગુરુને પૂછવું તે),

૭ પ્રતિપૃચ્છા (પહેલાં રજા ન મળી હોય તેવી ક્રિયા માટે નિમિત્ત હોતાં ફરી પૂછવું તે),

૮ છદના (લાવેલી ભિક્ષામાથી કોઈને જોઈતું હોય તો હો એમ કહેવું તે),

૯ નિમત્રણ (લાવ્યો ન હોય પણ ભિક્ષાદિ લાવી આપવા પૂછવું તે)

૧૦ ઉપસ પદા (જ્ઞાનાદિ અર્થે જન્મી જોડીને અન્ય સાધુને આશ્રયે કહેવું તે)

આ દશ પ્રકારની સમાચારી કાલના વિષયમાં કહી છે^૩

[—૨૫૧૦ ૭૪—]

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧૨

૨ દા પ્રકારની વિગેર ગમત્કારી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧૩

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧૪.

૧૪. સંલોગ-વિસંલોગ

સંલોગ^૧ (અર્થાત્ સમાન સમાચારીવાળા લિધુઓનું સાથે મળીને લોગન આદિ) તેના બાર પ્રકાર છે:—

૧. ઉપધિ (વસ્ત્રપાત્રાદિ); ૨. શ્રુત (શ્રુતની વાચના); ૩. ભક્તપાન; ૪. અંજલિપ્રગલ્હ (હાથ જોડી નમસ્કાર કહેવા); ૫. દાન (શિષ્યનું); ૬. નિકાયન (નિમન્વણ); ૭. અભ્યુત્થાન (માન આપવા આસનેથી ઊભા થવું); ૮. કૃતિકર્મ (વંદન); ૯. વૈયાવૃત્ત્યકરણ (સિવાચારી); ૧૦. સમવસરણ (સાધુઓનો મેળો); ૧૧. મનિષદા (આસન); ૧૨. કથાપ્રબન્ધન (વાદ).

[—સમ૦ ૧૨]

શ્રમણ નિર્ગન્થના મૃપાચાર્યારને પોતે જોયો હોય કે બીજા શ્રદ્ધેય જન પાસેથી સાંભળ્યો હોય તો તે વિષે વધારેમાં વધારે ત્રણ વખત આલોચનાનો અવસર દેવો. પણ પછી સંલોગને તોડી વિસંલોગ કરે તો આચાર્ય ઉદ્ભંધન નથી ગણાતું.

[—આ૦ ૧૭૩]

પાંચ કારણે શ્રમણનિર્ગન્થ સાંલોગિક સાધર્મિકને વિસંલોગિક બનાવે તો અતિક્રમણ નથી:—

૧. અકૃત્યમેવન કથું હોય;

૧. આનું વિસ્તારથી વિવેચન નિર્ગીયસૂત્રના પાંચમા ઉદેશના બાધ્યમાં છે. આ ગાથા નિર્ગીયભાષ્યમાં છે. વ્યવહારભાષ્યમાં ઉ૦ ૧ માં બાધ્ય ગા૦ ૪૭માં સંલોગના છ પ્રકાર આદિ ગણાવ્યા છે. અને અહીં ગણાવેલા બાર બેદોને આ સંલોગના ઉપમેદ રૂપે ગણાવ્યા છે. બેદ ગણના કરતી ગાયાઓ (ગા૦ ૪૯-૫૦) આ જ છે. અને ગા૦ ૫૨ માં નિર્ણયનો પંચમ ઉદેશ જોવાની ભલામણ છે. સંલોગનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે સમાન સમાચારી વાળા લિધુઓનો સાથે મળીને લોગ તે સંલોગ. તેના ઉપધિ આદિ વિષયબેદો બાર બેદ સમજવા. તે બેદોની સમજ માટે જુઓ પ્રકરણને અતિ દિષ્ટાંત નં. ૧૫.

૨. અકૃત્ય કર્યા છતાં આલોચના ન લે;

૩. આલોચના કર્યા છતાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે;

૪. પ્રાયશ્ચિત્ત લે પણ પાર પાડે નહિ;

૫. ‘અરે! આ સ્થવિરો જ વારંવાર આચારનું

અતિક્રમણ કરી અકૃત્યો કરે છે તો મારું તેજો શું કરવાના
હતા?’ એમ કહે.

[—સ્થા. ૩૬૮]

આ નવ સાધર્મિક સાથે સંલોગ તોડી વિસંલોગ
કરે તો અતિક્રમણ નથી:—

૧. આચાર્યપ્રત્યનીક; ૨. ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીક; ૩. કુલ-
પ્રત્યનીક; ૫. ગણપ્રત્યનીક; ૬. સંઘપ્રત્યનીક; ૭. જ્ઞાનપ્રત્યનીક;
૮. દર્શનપ્રત્યનીક; ૯. આરિત્રપ્રત્યનીક.

[—સ્થા. ૧૧૧]

૧૫. નિર્ઝંઘ-નિર્ઝંઘીના નિયમો

નિર્ઝંઘ ચાર કારણે નિર્ઝંઘી સાથે ભાલે તો
અતિક્રમણ નથી:—

૧. માર્ગ પૂછવો હોય; ૨. માર્ગ દેખાડવો હોય;
૩. અશનપાનાદિ હેતો હોય; ૪. અશનપાનાદિ દેવ-
શવતો હોય.

[—સ્થા. ૨૦]

નિર્ઝંઘો પાંચ કારણે નિર્ઝંઘીઓ સાથે એક ઠેકાણે
સ્થાન, શય્યા, અને નિષદા કરે તો અતિક્રમણ નથી:—

૧. કોઈ નિર્ઝંઘો અને નિર્ઝંઘીઓ જેમાંથી જલદી
નીકળી ન શકાય, જેમાં ણીબ્બની આવબાવ થતી ન હોય
તેવા વેરાન લાખા ગણાવાળા કોઈ જંગલમાં આવી ચઢ્યા
હોય તો;

૨. કોઈ ગ્રામ, નગર કે શહેર વગેરેમાં અસુકને ઉપાશ્રયની સગવડ મળી હોય પણ ખીજને કોઈ પણ પ્રકારે સગવડ ન મળી હોય તો તેવે સમયે એકત્ર સ્થાન આદિ કરે તો;

૩. નાગકુમાર કે સુપર્ણકુમારાવાસમાં જગ્યા મળી હોય તો;

૪. જે ચોરો આવી નિર્ઘંત્રીનાં કપડાં લઈ જાય તેવું હોય તો;

૫. જે યુવાનો નિર્ઘંત્રી સાથે મૈથુન સેવવા આવે એવો ડર હોય તો.

અચેલ નિર્ઘંત્ર એકલો હોય તો સચેલ નિર્ઘંત્રી સાથે પાંચ કારણે રહે તો અતિક્રમણ નથી^૧—

૧. વિક્ષિપ્તચિત્ત હોય; ૨. દૃપ્તચિત્ત હોય; ૩. યક્ષા-વિદ્ય હોય; ૪. ઉન્માદી હોય; ૫. નિર્ઘંત્રીએ જેને દીક્ષા અપાવી હોય.

[—સ્થા. ૪૧૭]

પાંચ કારણે શ્રમણનિર્ઘંત્ર નિર્ઘંત્રીને પકડી રાખે કે ટેકો આપે તો અતિક્રમણ નથી:—

૧. જે કોઈ પશુ કે પક્ષી નિર્ઘંત્રીને મારતું હોય;
૨. દુર્ગા કે વિપ્રમમાર્ગથી નિર્ઘંત્રી પ્રસ્ખલિત થતી હોય કે પડી જતી હોય;

૩. નિર્ઘંત્રી કાદવડીચડમાં ફસાઈ ગઈ હોય કે લપટી પડતી હોય તો;

૪. નિર્ઘંત્રીને નાવમાં ચડાવવી હોય કે તેમાંથી ઉતારવી હોય;

૫. જે નિર્ઞન્થી ક્ષિપ્તચિત્તા, દૃપ્તચિત્તા, યક્ષાવિષ્ટા, ઉન્માદી, ઉપસર્ગચુક્ટા, સાધિકરણા, સપ્રાયચિત્તા, યાવત્ જેણે ભક્તપાનનો ત્યાગ કર્યો હોય તેવી, અથવા અર્થભ્રાત^૧ હોય તો.

[—સ્થા. ૪૬૭]

છ કારણે નિર્ઞન્થ નિર્ઞન્થીને પકડી રાખે કે ટેકે આપે તે અતિક્રમણ નથી^૨—

૧. ક્ષિપ્તચિત્તા હોય; ૨. દૃપ્તચિત્તા હોય; ૩. યક્ષાવિષ્ટા હોય; ૪. ઉન્માદી હોય; ૫. ઉપસર્ગ આવી પડ્યા હોય; ૬. સાધિકરણા હોય.

[—સ્થા. ૪૭૧]

નિર્ઞન્થ અને નિર્ઞન્થીઓ છ કારણે સાથે મળીને કાલગત (મૃત્યુ પામેલા) સાધર્મિક પ્રત્યે સમાદર બતાવે તો અતિક્રમણ નથી^૩—

૧. અંદરથી બહાર કાઢવું હોય; ૨. એકક્રમ બહાર કાઢવું હોય; ૩. બાંધવું હોય; ૪. ભગરણ કરવું હોય; ૫. અનુજ્ઞાપન કરવું હોય; ૬. મૂંગામૂંગા સાથે બંધ તો.

[—સ્થા. ૪૭૭]

૧૬. વાચના

આ ચારને વાચના આપવી નહિ^૩—

૧. અવિનીત; ૨. વિદ્યુતિપ્રતિબદ્ધ; ૩. બેલગામ કેપવાળો; ૪. માયી.

૧. જેને તેનો પતિ અગર ચોર સંયમમાર્ગથી પતિત કરવાની કોશીસ કરતા હોય તેવી.

૨. ભુઓ બૃહત્કલ્પ ઉ. ૧, સૂ. ૧૦-૧૫.

૩. સુરપાવો બૃહત્કલ્પ ઉ. ૪, સૂ. ૧૦, ૧૧.

આ ચારને વાચના આપવી :—

૧. વિનીત; ૨. વિદ્યુતિમાં પ્રતિબલ્લ ન હોય; ૩. કોપ જેના કાળમાં હોય; ૪. અમાયી.

[—સ્થા. ૩૨૧]

આ ત્રણને વાચના આપવી નહિ. ૧ :—

૧. અવિનીત; વિદ્યુતિમાં પ્રતિબલ્લ; ૩. કોપ જેના કાળમાં ન હોય.

આ ત્રણને વાચના આપવી :—

૧. વિનીત; ૨. વિદ્યુતિમાં પ્રતિબલ્લ ન હોય; ૩. કોપ જેના કાળમાં હોય.

પાંચ કાળે સૂત્રવાચના આપે :—

૧ સંગ્રહાર્થે; ૨. ઉપગ્રહાર્થે; ૩. નિર્જંગાર્થે; ૪. મને સૂત્ર ક્ષપ્ત થયે એમ માની; ૫. ભવિષ્યમાં સૂત્રનો વિચાર ન થાય તે માટે.

પાંચ કાળે ચૂલ શીખે —

૧. જ્ઞાનાર્થે; ૨. દર્શનાર્થે ૩. ચાન્નિર્નાર્થે; ૪. મિથ્યા ભિનિવેશ છોડવા માટે; ૫. યથાવસ્થિત પદાર્થ જ્ઞાનાર્થે.

[—સ્થા. ૪૧૮]

૧૭. આશાતના

આશાતના ૩૩ છે :—

૧ શિષ્ય રત્નાધિકની પાને ધર્મ જાય તો (એવી રીતે કે તેનું ક્ષપ્તું અટકી જાય તેવી રીતે ધર્મીને ચાલે);

૨. શિષ્ય રત્નાધિકની ગામે ધર્મ જાય તો;

૩. શિષ્ય રત્નાધિકની જાનુએ ધર્મ જાય તો;

૪-૬. તે જ પ્રમાણે પાસે ઊભો રહે આદિ;

૭-૯. તે જ પ્રમાણે પાસે બેસે આદિ;

૧૦-૧૧. ગુરુની સાથે મલોત્સર્ગ કરવા ગયો હોય છતાં તેમના પહેલાં શુચિકર્મ કરે અને ગમનાગમનની આલોચના કરે;

૧૨. રાત્રે રાત્રિક પૃષ્ઠે કે કોણુ જાગે છે ત્યારે જાગતાં છતાં જવાબ ન આપે;

૧૩. કોઈ નવી વાત રાત્રિકને પ્રથમ ન કહેતાં ખીજાને કહે;

૧૪-૧૭. ગોચરીનુ પ્રથમ આલોચન, દર્શન, નિમં-ત્રણ, અને દાન ગુરુને ન કરે પણ ખીજાને કરે;

૧૮. ગોચરીમાંથી સારુ સારું પોતે ખાઈ જાય;

૧૯. પ્રયોજને આચાર્ય બોલાવે ત્યારે જવાબ ન આપે;

૨૦. રાત્રિક બોલાવે એટલે તેને સંભળાવે કે શું મને જ જોયો છે, તે વારે વારે મને જ બોલાવો છો?
—આમ હલકાં વચન સંભળાવે;

૨૧ રાત્રિક બોલાવે એટલે ‘પ્રથમ પ્રણામ કરું છું’, કહેવાને બદલે ‘શું કામ છે?’ કહે;

૨૨. રાત્રિક કાંઈ કહે એટલે જવાબ આપે કે ‘તમે કોણુ એવું કહેનાર?’

૨૩ ‘તું ગ્લાનાદિની મેવા કેમ નથી કરતો’ આમ જ્યારે આચાર્ય કહે ત્યારે જવાબ આપે કે ‘તમે કેમ નથી કરતા?’

૨૪. ધર્મકથાની સાવધાન ચર્ચ અનુમોદના ન કરે;

૨૫. ગુરુ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે વચ્ચે કહે કે ‘અરે આ તો તમે ભૂલી ગયા’;

૨૬. ધર્મકથાની વચ્ચે બોલી વિદ્ધ કરે;

હવે માત્ર ૫૦૦ વર્ષ પર્વત જ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પળાવાનો સમય છે ને આમ ન થયું હોત, તો સધની શુદ્ધિ જરાજગ હજાર વર્ષ ટી રહેત આગળ જતા ગૌતમીએ બગવાન પાસે પેના કડક નિયમને ઢીલો કરવા વિનવતી કરી પશુ ભગવાને કહ્યું કે, એ બની શકે નહિ કારણ, અન્યતીર્થિકામા પશુ ત્રિશુઓ બિશ્વા પ્રિયોને વદન દરતા નથી, તો તયાગત ધર્મમા તે કેમ બને ? જુઓ વિનયપિટક - ૫૦ ૫૧૮-૫૨૨, અગ્રુતર ૮ ૫૧ જૈન મધમા પશુ બિશ્વા પ્રિયો માટે એ નિયમનુ પાલન જરાખર અત્યાર સુધી ચા યું આ યુ છે, અને હજુ તેમા પરિવર્તન થયું નથી જુઓ બૃહદ્ ૫ ભાગ ગા ૪૪૧-૨૦ ઉપદેશમા ૧-ગા ૧૫, પચવસ્તુ ગા ૧૫૪ સેનપ્રશ્નમા તો સ્ત્રી દેવળી થઈ ગઈ હોય તો પશુ તેને લોકાનુસરણ કરીને સાધુ વદન ન કરે, એમ લખ્યું છે - સેનપ્રશ્ન ૪ ૪૦.

૨ પ્રવ્રજ્યા —

મોક્ષ પ્રતિ બનત તે પ્રવ્રજ્યા એટલે કે આરભ અને બાહ્ય આશ્રય તર પરિવ્રજનો ત્યાગ કરવો તે જેને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવી હોય તે ગુરુ પાસે ઉપસ્થિત થાય છે, અને પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે અથવા આવેલ વ્યક્તિને ગુરુ પ્રયોગન પૂછે છે દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા બહી તેની પરીક્ષા કરે છે આ પરીક્ષામાં સામાન્ય રીતે ૬ માસનો છે પણ યોગ્ય માટે ગુરુ તેને ઘૈત્યવદન આદિ શીખવે છે અને ક્રમશઃ સામાયિક પ્રતિક્રમણાદિ શીખવે છે આ સૂત્ર ૧૧ વિધિ કહેવાય છે ત્યાર પછી વીતગમપૂર્ણ કરીને તે ગુરુની સામે ઉપસ્થિત થાય છે અને તે સમયે ગુરુ બીજા સાધુઓની સાથે થય વદન કરે છે ત્યાર પછી રોક્ષ પોતાને પ્રવ્રજ્યા આપવા ગુરુને દ્વિતી કરે છે એટલે ગુરુ તેને ઠીકા થઈને પાંચ નમસ્કારસ્થ મગવ કરી, રત્નેહરણ — ને જૈનલિંગ છે — તે સમર્પિત કરે છે વળી પાઠો રોક્ષ પ્રણામપૂર્વક મુક કરવાની ગુરુને વિનવતી કરે છે એટલે ગુરુ પશુ પચનમસ્કારપૂર્વક ત્રણ વાર યોગ યોક્ષ કરાનો લેાય દે છે ત્યાર પછી ક્રમશઃ સામાયિક શાસ્ત્ર અને વાસપેષ થાય છે દ્વિતી પ્રવ્રજ્યાવિધિ એ પ્રમાણે નિશ્ચયનયે તો આવી લાખી વિધિ વગર પણ પ્રવ્રજ્યા થઈ શકે છે, પણ વ્યવહારનયે આ વિધિ છે એમ સમજવું આ વ્યવહારવિધિને અવલબધમા ન આવે, તો શાસ્ત્રનની એક વ્યવસ્થા ને સ્વપાઈ છે ન રહે માટે તેડ અવલબધ પણ આવશ્યક છે — જુઓ પચવસ્તુક ૫૦ ૧-૩૭

બોદધર્મમાં પ્રવ્રજ્યાવિધિ આ પ્રકારે છે — ૧. હૃષ્ટિ — કોઈ ત્રિશુ સંધે સમક્ષ ડોઢો થઈ કહે કે અમુક વ્યક્તિ અમુકની ખામેશી ઉપસંપદાની, ઇચ્છા રાખે છે, તો સંધ તેની અનુસાર આવે. ૨. અનુશ્રાવણ — “સંધ અમુક વ્યક્તિને અમુક પાસે ઉપસંપન્ન સ્વીકાર કરે છે; કોઈને વાધો તો નથી ને? હોય તે જોવે” — આતું કોઈ ત્રિશુ ત્રણ વાર સંધ સમક્ષ જોવે. ૩. ધારણા — “બધા ચૂપ છે એટલે અમુકની ઉપસંપદાનો સંધને સ્વીકાર છે એમ હું સમજું છું” — આમ જોવે એટલે સમજી લેવાનું કે પ્રવ્રજ્યા થઈ થઈ ચૂકી. આ હૃષ્ટિ, અનુશ્રાવણ, ધારણાનો વિધિ તો જ થાય જો શીશુ આવી ત્રિશુસંધની સમક્ષ ઉપસંપદાની ચાચના કરે કે, ‘જાનો! સંધ પાસે મારી ઉપસંપદાની ચાચના કરું છું’ — જુઓ વિનય — પૃ. ૧૦૫.

૩. પંડક-નપુંસકાદિ :—

પંડક-નપુંસકનાં લક્ષણો રાત્રિમાં બતાવ્યાં છે — જેમકે, તે સ્ત્રીસ્વભાવ હોય છે. તેના સ્વર અને વર્ણમાં સામાન્ય પુરુષ અને સ્ત્રી કરતાં વિલક્ષણતા હોય છે. તેની જનનેદ્રિય લાખી હોય છે. તેની વાણી મૃદુ હોય છે. તે મૂતરે છે ત્યારે અવાજ માય છે અને ફીણ વળતાં નથી. પંડકના મુખ્ય બે બેદ છે : દુષિતવેદ અને ઉપરાતપંડક દુષિતવેદપંડક બે જાતના છે, પણ તેમનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે, તેઓ સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને સાથે સંગ ચાલે છે. જેનાથી અપત્ત સત્તાન પેદા થઈ શકે તે આસક્તિદુષિતવેદ પંડક કહેવાય છે અને જેનાથી સત્તાન પેદા થઈ જ ન શકે તે ઉપસક્તિ પંડક કહેવાય છે.

ઉપરાતપંડકના બે બેદ છે : વેદોપરાતપંડક અને ઉપકરણોપરાતપંડક. અત્યંત કામાસક્તિથી સંભ્રમિત કરવાથી કાલક્રમે અસામર્થ્ય આવે છે તે વેદોપરાતપંડક કહેવાય છે, અને કોઈ કારણથી જનનેદ્રિયને કાપી નાખવામાં આવે તો તે ઉપકરણોપરાત પંડક કહેવાય છે.

પંડકને દીક્ષા એટલા માટે નથી દેવાની કે તેને ત્યારે વેદોદય થાય છે, ત્યારે તે અનાચાર કર્યા વિના રહી શકતો નથી એટલે તે સ્વ અને પર પક્ષે દુષણ પેદા કરે છે અને એ રીતે આખા સંધમાં અનાચારનું વાતાવરણ ફેલાતી દે છે.

૪. પ્રવ્રજ્યાના પ્રકારોનાં ઉદાહરણો :

પ્રવ્રજ્યાના આ બેદોત્તુ વર્ણન ચચકલ્પ ભાષ્યમાં છે. પોતાને જ ખરેખર વૈરાગ્ય હોય અને દીક્ષા લે તો તે સ્વેચ્છથી લીધેલી, અને વૈરાગ્ય

ન હોય છતાં ધીનના અભિપ્રાય માનથી તે તો તે પદેચાથી લીંગેડી કહેવાય રોષ્ટાના ઉદાહરણ તરીકે ગોવિંદ વાચકનું ઉદાહરણ છે ગોવિંદ વાચકની કથા આવી છે તે પ્રથમ બોધ હતા, અને જેન મન્યોના રહસ્યને ભણવા ખાતર કષ્ટથી જેન સાધુ બનીને જેન આચાર્ય પાસે ભણવા આવ્યા હતા પણ ભણતા ભણતા જ તેમનું મતપરિવર્તન થયું અને તેમણે પોતાની વાત આચાર્યને હતી અને સ્વેચ્છાથી જેન દીક્ષા અગીકાર કરી એટલે આ ગોવિંદ વાચકની દીક્ષા સ્વેચ્છાસ્વીકૃત દીક્ષાનું દર્શાવત પૂરું પાડે છે આ જ ગોવિંદાચાર્ય એક નિયુક્તિ રચી કહેવાય છે જે ગોવિંદ નિયુક્તિ કહેવાય છે કથાના વિસ્તાર માટે જુઓ ઉપદેશપદ ગા૦ ૨૮૫

રોષ્ટાના ઉદાહરણ તરીકે સુદરીનન્દની કથા છે તે આ પ્રમાણે નાસિક નામના નગરમાં નદ નામનો વાણિજ્ય રહેતો હતો તેની સુદરી નામની સ્ત્રીમાં તે અત્યંત આસક્ત હોવાથી તેને લોકો સુદરીનદ કહેતા તેના બાઈ જે સાધુ થઈ ગયા હતા તેમને પોતાના બાઈની આ કરાની ભણ થઈ અને તેથી તેમણે પોતાના બાઈને સુદરીથી દૂર કરવાનું વિચાર્યું તેઓ તેને ધરે બિક્ષા લેવા ગયા કરના સૌએ તેમને ખૂબ ભાવથી બિક્ષા આપી તેમની પાસેનું એક પાત્ર તેમણે પોતાના બાઈને આપી સાચે ચાવવા કહ્યું બાઈ સમજ્યો કે મુનિ હમણા પાત્ર લઈ લેશે અને રત્ન આપશે પણ તેઓ તો તેને રત્ન આપે જ નહિ સુદરીનદને પોતાની પાનીનો વિરોગ ખગ્નકવા લાગ્યો સાધુ જાતાએ સસારની માયા વિષે કંઈ સમજાવ્યું પણ તેને વેરાગ્ય ભગે જ નહિ તેથી પોતાની વિદ્યાના બગે પ્રથમ તો તેમણે વાનરપુત્રન દેખાડ્યું તેમાં વાનરી વિષે પૂછ્યું કે આ કેરી રૂપવતી છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે અરે આ તો કાળી છે એટલે સાધુએ દેવ યુગલ ઉત્પન્ન કરી બતાવ્યું અને કહ્યું જો આની અખરાથી પણ સુદરી શુ વધારે સુદર છે? ત્યારે અખરાનું રૂપ જોઈને તે અનર્થ જ ગયો અને પૂછવા લાગ્યો, આની સુદર સ્ત્રી રાખી મળે એટલે સાધુએ કહ્યું ધર્માચરણ કર—દીક્ષા લે તો એવી અનેક મળે આ સાતળી તેણે દીક્ષા લીધી આ દર્શાવતા તેના બાઈની પ્રવ્રજ્યા દેવાની કર્મજા જ મુખ્ય ભાગ ભળે છે, તેથી આ પદેચાનું ઉદાહરણ સમજી કથા માટે જુઓ ઉપદેશપદ ગા૦ ૪૬૧

રાત્રને કારણે લીંગેડી પ્રવ્રજ્યાનું ઉદાહરણ રથવીરનુર નગરમાં એક શિવમૂર્તિ નામનો મ ન રહેતો હતો રાત્રએ તેનું પરાક્રમ જોઈને તેને

મયુરા છતરા મોડ્યો—પરુ તે પૂછુ ખૂબી મયો કે કઈ મયુરા છતરી,
 માદુમયુગ કે મયુરા? એવે તેણે બંને મયુરા જીની રાજા જાણ્યું
 રાજાએ ખુદ ધર્મને તેને ચાલ્યું વિહારની છટ આપી એટલે તે મોગ
 રાજ મુખી પણ પ્રદે આવે નહિ તેની પત્ની બિચારી દુખી થઈ જાગતી
 રહે આખરે તે ઠીએ સામુએ એ દશાંત જાણી એટલે તે રાજે સાસુએ
 તે ઠીને સુરાગી દીધી અને જાગરુ કરું મોગ રાજે શિવભૂતિ આપ્યો
 એવે માએ કહુ કે, મારે તાલુ કામ અત્યારે નથી જ્યાં બિદાગ કમાડ જુએ
 ત્યાં જ આથી શિવભૂતિને બહુ રોડ થયો અને રાજમા ને રાજમા તે એક
 ઉપાશ્રયમા દાખલ થયો, અને આય કુચુને દીક્ષા દેવા જાતાં પુ તેમને
 માતાની આના ન દોરાથી ના પાગ એટલે તે સ્વમલોચ કયો આથી
 આય કુચુને તેને નિગ આપ્યું અને સૌ સાથે વિચરવા લાગ્યા આ રાજથી
 લેવાની દીક્ષાનું ઉદાહરણ છે જુઓ આવરચક નિર્ધુમિભાગ્ય ગાં ૧૪૫ની
 દીક્ષા, અથવા વિશેષાવગ્યક માધ્ય ગાં ૨૫૫ની દીક્ષા

દારિદ્યને દારજે લીધેથી એક લાન્ડદારે દારિદ્યથી ખૂબ પીડાને
 હતો એક પ્રાજે તેને ધર્મોપદેશ મ્યો એવે તેણે સાધુ પાસે દીક્ષા લીધી
 આ ઉદાહરણ આ પ્રમળ્યા માટે પ્રસિદ્ધ છે

સ્વભથી કે સ્વખમા લીધેની આના ઉવદરણ તરીકે પુષ્પચૂલાની
 કથા છે આની કથા આ પ્રમાણે છે પુષ્પેતુ નામનો રાજા હતો તેની
 રાણી પુષ્પવતીથી તેને એકસાથે જ બાળક થયા પુત્રનું નામ પુષ્પચૂલ રાખ્યું
 અને પુત્રીનું નામ પુષ્પગુના નામપત્રથી જ બાઈ-બહેનનો અભ્યસનેહ હતો
 અને જેમ જેમ તે મોગ થયા તેમ તેમ વધતો જ આ રાણી પુત્રી ઉમર ત્રણક
 થઈ એટલે રાજાએ વિચારુ આ બાઈ-બહેનનો પ્રેમ એવો ગાદ છે કે
 બંને પરરપગના વિયોગને સહન નહિ કરી શકે આથી બીજે નહિ
 પરણાવતા તેજે તે બાઈ-બહેનનો જ વિવાહ કરી દીધો આ પ્રમાણે રાણી
 બહુ દુખી થઈ અને દીક્ષા લઈ સમ્યક પાત્રી સ્વગે ગઈ ત્યાં તેને પોતાની
 પુત્રીના ઉદારનો વિચાર આપ્યો એટલે પ્રથમ તેણીને સ્વખમા નરક
 દેખાડ્યું અને પછી સ્વગ નગરનું દુખ અને સ્વર્ગનું મુખ તેઈને તેણે
 એક જન સાધુને પૂછ્યું કે જીવો નરકમા રાણી જાય અને સ્વર્ગમા
 રાણી? મુનિએ કહ્યું વિષયાસક્તિ સદશ પ્રાપ્તથી જીવો નરકે જાય છે અને
 વિષયને ત્યજવાથી જીવો સ્વખમા જાય છે આ સાક્ષી તેણીએ પિતા
 અને પતિની આજ્ઞાથી દીક્ષા લીધી જુઓ ઉપદેશપદ ગાં ૧૩૦

પ્રતિશ્રુતા એ દેવોએ અવધિજ્ઞાનથી જોયું કે પોને એક બ્રાહ્મણને
ધરે પુત્રપુત્રવંશે ઉત્પન્ન થવાના છે એટલે તેઓ પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે કાંઈ
મારતા તે બ્રાહ્મણ પાસે શ્રમણરૂપ ધરીને આવ્યા અને તેને તેમણે ધર્મોપદેશ
કરી જૈનશ્રાવક બનાવ્યો. બ્રાહ્મણે વાતચાતમાં પૂછ્યું ‘મારે પુત્ર થશે
નહિ?’ શ્રમણરૂપધારી દેવોએ જવાબ આપ્યો ‘તારે પુત્રપુત્રન થશે પણ
તેઓ બન્ને કુમારાવરથામાં જ દીક્ષા લઈ લેશે માટે તેમને સુખે સુખે
દીક્ષા લેવા દેજે, કરો અતરાય કરીરા નહિ’ બ્રાહ્મણે એ વસ્તુને સ્વીકાર
(પ્રતિશ્રુત કરી) આમ તેની પામે સ્વીકૃતિ લઈને તેઓ અતર્ધાન થઈ
ગયા જાગક્રમે બ્રાહ્મણને પુત્રો થયા પણ પુત્રમોહને કારણે તેણે તેમને
શીખવ્યું કે શ્રમણો તો રાક્ષસ જેવા હોય છે અને માસ ખાય છે માટે કઈ
તેમનો સંગ કરવો નહિ આથી તે પુત્રો સાધુઓથી ડરતા હતા એ
વખત બન્યું એમ કે તેઓ ફરવા નીકળ્યા હતા તેટલામાં દૂરથી શ્રમણે
આવતા જોયા તેઓ ડરીને બીજી આશ્રયસ્થાન નહિ હોવાથી જાડ પા
થઈ ગયા શ્રમણો પણ જાડ નીચે વિશ્રામ કરી ડેબી ઉગાડી જમવા
એકા ઉપરથી રેતાઓએ જોયું કે આ તો માસ જેડુ ધર્મ ખાતા નથી, અમાર
જેવા સાદો જ ખોરાક ખાય છે એમ વિચારતા વિચારતા તેમને જાતિ
સ્મરણ થયું એટલે પછી માતા પિતાની આજ્ઞા લઈ તેમણે દીક્ષા લીધી અને
તેમને પણ સમજાવી દીક્ષા લીધી આ પ્રતિશ્રુતાનું ઉદાહરણ છે - જુઓ
ઉત્તરાધ્યય અ. ૧૪ની નિર્ધુક્તિ

સ્મરણ કરાવવાથી — મલ્લીકુવરીએ તેમના પર આસક્ત થયેલા
પાલઓને પૂર્વગવનુ જતાત યાત્ર આપી દીક્ષા લેવા રાછ કર્યા, તે આ
સ્મરણાનું ઉદાહરણ સમજવું કથા માટે જુઓ ક્ષાતાધર્મકથામ-મ-લી
-અધ્યયન ૮મું

રોગી — ચોથા ચક્રવર્તી સનત્કુમારના રૂપની પ્રસાસા ઇન્દ્રે કહી
તેથી બે દેવો તેનું રૂપ જોવા મૃત્યુલોકમાં આવ્યા તે સ્નાન કરવાની
ઝેચારી કરતો હતો તે વખતનું પણ તેનું રૂપ જોઈને તેઓ ચક્રિત
થયા, અને પોતાનો અચ્ચો રાજને કહ્યો એટલે રાજાએ યવંગા આવી
કહ્યું માંડું ખડું રૂપ તો મારી સમામાં હું બેસે દોડ ત્યારે જોવા આવતો
પણ તે દેવો સમામાં હાજર થયા પણ રાજા તરફ જોઈ તેમણે જરા મોઢું
કગાણું કયું એટલે રાજાએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું દેવોએ રાજાને

કહ્યું કે, અત્યારે આપના શરીરમાં રોગો ઉત્પન્ન થયા છે તેથી પ્રથમના જેવું રૂપ તમારું અત્યારે નથી; આ જોઈને અમે ખિન્ન થયા છીએ. રાગને આ વચનો સાંભળી વૈરાગ્ય આવ્યો અને તેણે દીક્ષા લીધી. આ રોગને કારણે દીક્ષા લીધાનું ઉદાહરણ છે.

દીક્ષા લેવાથી જીવક કોમારમૂલ્યની ચિકિત્સાનો લાભ મળે એમ ધારી ધનુ રોગીઓ ખૌદ્ર દીક્ષા લેવા મંડયા. એ ભાગી ભગવાન બ્રહ્મે રોગીને દીક્ષા આપી નહિ, એવો નિમિષ કર્યો. જુઓ — વિનય પૃ. ૧૧૫.

અનાદરથી:—જેના પિતા તો પાને ગર્ભમાં હતો ત્યારે જ મરી ગયા અને માતા જન્મે પછી તરત જ — એવો નદીવેણ પોતાના મામાને ત્યાં જાણ્યો હતો, અને તેનું બધું કામ એક નોકરની જેમ કરતો હતો. એક દિવસમાં કથાંચ તેને આદર મળ્યો નહિ. આવી રીતે અનાદર પાળીને તે બહુ દુઃખી થયો. તેને સમજાવવા તેના મામાએ કહ્યું કે, ભલે બીજા તને પોતાના કન્યા ન આપે, પણ હું તો મારી પુત્રી તને આપીશ. પણ તેના નસીબે તેની પુત્રીઓએ પણ તે કુરૂપ હોવાથી પરણવા ના પાડી. આથી નિરાશ થઈને તે મરવાનો વિચાર કરતો હતો તેવામાં એક સાધુ તેને મળ્યા અને દીક્ષા આપી. આ અનાદરથી લેવાયેલ દીક્ષાનું ઉદાહરણ છે. — જુઓ ઉપદેશપદ ગાં. ૬૧૮થી.

દેવ દ્વારા પ્રતિજ્ઞા પામીને — આના ઉદાહરણ તરીકે મેતાર્થની કથા પ્રસિદ્ધ છે. મેતાર્થ પૂર્વ ભવમા પુરોહિતપુત્ર હતો. અને તેનો મિત્ર રાજપુત્ર હતો. બન્નેને સાગરચર નામના રાજપુત્રના કાકાએ કપટથી દીક્ષા દીધી. રાજપુત્ર તો કાકા ભાણી ગમ આર્ષ ગયો; પણ પુરોહિતના મનમાથી કાટો ગયો નહિ. બન્ને મરીને દેવ થયા, અને સંકેત કર્યો કે જે પ્રથમ મરીને મનુષ્યલોકમાં જન્મ તેને બીજાએ બાધ આપવો. પુરોહિતપુત્ર પ્રથમ જ અધવીને હલકા કુળમાં જન્મ્યો પણ તેને એક ચોકાગીએ પોતાની તે જ વખતે જન્મેલી પુત્રી આપીને લઈ લીધો. તેના વિવાહ વખતે દેવ બાધ આપવા આવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ. તેથી દેવે તેની હલકા કુળમાં જન્મવાની છટકીત સૌને કહી દીધી. આથી તે દીક્ષા લેવા રાજ્ય તો ગયો પણ કહ્યું કે મારો આ અવર્ણવાદ થયો તેનાથી મુક્ત કરવાની પ્રથમ તારી ફરજ છે. ગમે તે પણ પ્રકારે જે રાજકુળમાં મને મળે તો મારી આમર થાજી બધાય. થાજી બાર વરસ તેની સાથે લગ્નજીવન વિતાવી હું દીક્ષા અવશ્ય લઈશ. આ સાંભળી દેવે

તે વાત મંબૂર કરી અને પોતાના દિવ્ય પ્રભાવથી તેની સંપત્તિ વધારીને તથા મોટા મોટા મહેલ જીભા કરીને અમ્રયકુમારને ખાતરી કરાવી આપી કે તેને દેવની સહાય છે. તેથી રાજ્યએ અમ્રયના 'કહેવાથી પોતાની પુત્રી તેને પરણાવી. બાર વરસ થયાં એટલે ફરી પાછો દેવ હાજર થયો. આ વખતે તેની પત્નીએ ખીજાં બાર વરસ દેવ પાસે માગી લીધાં. આમ ચોતીસ વર્ષને અંતે તેણે દીક્ષા લીધી. એક વખત તે મિત્રા લેવા એક સોનીને ધરે ગયો. તેટલામાં સોનીની ગરહાજરીમાં ક્રીચ પક્ષીએ સોનાના જવના દાણા ગળી લીધા. સોનીને શક ગયો અને 'પૂઠ્યુ' પણ મેતાયે' જાણવા છતાં કંઈ નહિ એટલે તેણે તેના માથે ચામડાનો પટો પકાળીને કસીને બાંધ્યો અને તેને તડકે જીભો ગાળ્યો. સમય જતાં ચામડું સંકોચાયું અને મેતાયેને ભથંકર વેદના થવા મટી અને તેની આંખો પણ નીકળી પડી. આ વેદના તેણે સમભાવપૂર્વક સહન કરી અને મોક્ષે ગયો. દરમિયાન ક્રીચ પક્ષીએ મેતાી વમી કાઢ્યાં. આ જોઈ સોનીને ખૂબ જ પરતાવેલ થયો. પણ વખત વહી ગયો હતો. જુઓ. આવશ્યક નિર્ધુક્તિ ગાં ૮૬૬-૮૭૦.

પુત્રપ્રેમથી : વજ્રવામી જ્યારે ગર્ભમાં હતા ત્યારે જ તેમના પિતાએ દીક્ષા લઈ લીધી હતી. જ્યારે તેમનો જન્મ થયો ત્યારે કોઈએ કંઈ કે આના પિતાએ દીક્ષા ન લીધી હોત તો કેવુ સાડુ થાત. આ સામળી તેમને પૂર્વજવ યાદ આપ્યો તેથી દીક્ષા લેવાના પોતાના સંકલ્પને કારણે તેમણે રાત્રિ અને દિવસ રોવા માંડ્યું. માતાએ કંઠાળીને જ્યારે પોતાનો સાધુ એવો પતિ ધનગિરિ તથા ભાઈ આર્ષ સમિત બિક્ષા માગવા નીકળ્યા ત્યારે પતિને કંઈ કે, આને આટલા દિવસ એ પાળ્યો, હવે તુ પાળ. આમ કટીને નાના છ માસના વજ્રને આપી દીધો. સાધુએ એ લઈ લીધો, અને આર્ષ સિંહગિરિને સોંપી દીધો. પછી શ્રાવિકાઓએ તેને મોટો કર્યો. મોટો થયો એટલે માતા સુનદાને પુત્રની લાજસા ભગી. એટલે રાજદરબારમાં જઈ પુત્ર પોતાને પાઠે મળે એવી માગણી કરી. રાજ્યએ કહ્યું, મુખમાં એ બાળકને સૌ જોવાયે; જોની પાસે એ જાય જોની પાસે રહે. માતાએ તેને બાંધાવ્યો પણ તે ગયો નહીં; પણ સાધુ પાસે ગયો. આથી ઉત્તે મુનંદાએ પણ વિચાર્યું કે મોને પણ દીક્ષા લઈ લે તો સાડુ આમ પુત્રપ્રેમને કારણે દીક્ષા લેનાર આ સુનદાનુ વદાદરણ પ્રસિદ્ધ છે. — આવશ્યકનિર્ધુ ૦ ગાં ૭૬૪.

૫. ગણની સંપત્તિના ભેદો:—

આચારસંપત્તિ ચાર છે: ૧. સદેવ આચારમાં સુમાધિશીલ હોય; ૨. પોતાની બકાઈનો વાવ ન હોવો; ૩. અનિયત વિહાર, ૪. શરીર અને મનથી નિર્વિકારી.

શ્રુતસંપત્તિ ચાર પ્રકારે છે: ૧. બુદ્ધશ્રુતતા, ૨. પરિચિતસૂત્રતા; ૩. વિચિત્રસૂત્રતા. ૪. સૂત્રોચ્ચારની વિશુદ્ધિ.

શરીરસંપત્તિના ચાર પ્રકાર: ૧. શરીરની સમપ્રમાણતા; ૨. લગ્ન આવે તેવાં અંગોનો અભાવ; ૩. બધી ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, ૪. સંહનનની રિપરતા.

વચનસંપત્તિના ચાર પ્રકાર: સૌ તેમના વચનને સ્વીકારે તે આદેશવચનતા, ૨. અપુરવચનતા, ૩. માંયરચ્ચક્ષરી વાણી; ૪. અસદ્વિધ વાણી.

વાચનાસંપત્તિના પાંચ ચાર પ્રકાર: ૧. બણીને ઉદ્દેશન; ૨. બણીને સમુદેશ—શિષ્ય શાસ્ત્રને પચાવી શકશે નહિ તે બણીને વધારે પાકું કરવાનું કહેવું તે, ૩. પરિનિર્વાચ્ય વાચના—પ્રથમનું પાકું કરાવીને જ આગળ વાચના આપવી તે, ૪. અર્થનિર્વાચ્ય—પૂવાપર સમતિ સમજાવીને અર્થ કથન કરવું તે.

મતિસંપત્તિ. ૧. અવમહ, ૨. ઈહા, ૩. અવાય અને ૪. ધારણા બેઢે ચાર પ્રકારની છે.

પ્રયોગ એટલે વાઙવિષયક સંપત્તિના ચાર ભેદ ૧. વાઙ કરવાનું સામર્થ્ય છે કે નહિ તે તપાસવું—આત્મપરિજ્ઞા, ૨ પુરુષપરિજ્ઞાન—પ્રતિભાગી કથા મંતનો જે તે બણેવું તે, ૩. ક્ષેત્રપરિજ્ઞાન, ૪. વસ્તુપરિજ્ઞાન. અટી વસ્તુનો અર્થ રાત્ન—અમાય વગેરે સજ્જામદો સમજવા એમ દીકાકાર કહે છે. પણ બે તેનો અર્થ વિષયપરિજ્ઞાન એમ કયો હોય તે ?

સમઘ અર્થાત્ સ્વીકાર તદ્વિષયક સંપત્તિના ચાર ભેદ.—૧. ક્ષેત્ર-સંપત્તિઆ ક્ષેત્ર મારા શિષ્યસમુદાયને યોગ્ય છે કે નહિ તે બાજવાની શક્તિ; ૨. પાઠપીઠ, ફવક વગેરે કેટલા ભેઈરો તેનું જ્ઞાન, ૩. કથારે ગ્વાંધાય અને કથારે મિશ્ના એવો સમયવિભાગ કરવાની શક્તિ, ૪. યથોચિત વિનય વિષયક.

૬ વાચનાનો કાવકમ —

વાચના આપનાનો કાવકમ આ પ્રમાણે છે—ત્રણ વર્ષના શ્રામણ પર્થાવવાળાને આચારપ્રક ધ્યાયન, ચાર વર્ષનાને સુત્રકૃતાંગ, પાંચ વર્ષનાને દશા મ્તપ વ્યવહાર આઠ વર્ષનાને સ્થાનાંગ—સમવાયાંગ દસ વર્ષનાને વ્યાખ્યા પ્રસન્નિ, અગિયાર વર્ષનાને યુષિયવિમાણવિભત્તિ આદિ પાંચ અધ્યયનો બાર વર્ષનાને અરુણોપપાતાદિ પાંચ અધ્યયનો તેર વર્ષનાને ઉત્થાનશ્રુતાદિ ચાર ૧૪ વર્ષનાને આશીવિષભાવના, ૧૫ વર્ષનાને દૃષ્ટિવિષભાવના, ૧૬ આદિ કમરૂ વર્ષોમા કમરૂ ચારણ ભાવના મહાસ્વપ્ન ભાવના, તેજ નિસર્ગ, ૧ વર્ષનાને બારમુ દૃષ્ટિવાદ નામનુ અંગ અને વીસ વર્ષ પૂરા થાય એટલે સર્વ શ્રુતનો અધિકારી સમજવો જુઓ વ્યવહારસૂત્ર ઉ૦ ૧૦

૭ ગણુ ઊડવાના કારણો —

(૧) શિષ્યોનો મોટો સમુદાય એવો હોય જે દોષભાગી હોય પણ બહુમતીને કારણે આચાર્યનું કાર્થ પણ કહેવું ન માનતા હોય તો આચાર્ય પોતે ગણુ ઊડીને આ-આ જલ્ય આ મરણે જ્યારે તેમને ગણુ ઊડી જવાનું હોય ત્યારે રાત્રે છાના માના નીકળી જલ્ય માત્ર કોઈ ગૃહસ્થને કહે કે હું અમુક જગ્યાએ જાઉં છું એવો જે શિષ્યોને ફરી તેમનું શરણ લેવું હોય તે સુખે લઈ શકે—બૃહત્ક ૫ ગા૦ ૧૨૭૩

(૨) આચાર્યે પણ પ્રતિકમણુ અને ક્ષામણુ વખતે જેનો વિનય કરવો યોગ્ય હોય તેવા વચો રેષ કે જ્ઞાનજ્યેષ્ઠનો વિનય કરવો જોઈએ પણ જો તે આચાર્યપણાના અભિમાનને લઈને તેમ ન કરે તો પછી ગચ્છમા બીજી પણ તેડ વતન કરવું ફરે માટે આવો નિયમ છે કે તેવા આચાર્યે પોતાનો ગણુ ઊડી દેવો જોઈએ

(૩) જેટલું શ્રુત પોને જાણતો હોય તેની વાચના પોતાના શિષ્યોને આપવી જ જોઈએ તેમા અજસ નહિ કરવી જોઈએ જો આમ કરે તો તેણે ગણુ ઊડી દેવો જોઈએ

(૪) કર્મની ગતિ ન્હારી છે તેથી આચાર્ય છતા વિવચરાગ ન ગયો હોય તો આવું બનવા પામે છે એટલે આ એવ પાડો પોતાના મજમા ન ફેલાય માટે ગણુ ઊડી દેવો એ હિતાવહ છે

(૫) કોઈ સગાએ ત્રિપા ત્રિપી દોષ પણ તે કોઈ કારણે ગણુ ઊડીને આ પા જલ્ય ને તેમને પાડા મેળવવા માટે પોતાને ગણુ ઊડવો

પડે તો છાત્રને તેમનો સંગ્રહ અને ઉપકાર કરે. ઉપકાર તો તેમને વજ્ર વગેરે સામગ્રી પૂરી પાડવાથી થાય છે.

૮. પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર:—

(૧) આગમ એટલે જ્ઞાન વ્યવહારના બે ભેદ છે: પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષમાં અવધિ, મન પર્યાય અને કેવલજ્ઞાનથી જે વ્યવહાર થાય છે તેનો, અને પરોક્ષમાં આગમનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં પણ અતુલકાંડશૂંચી, દરાશૂંચી, નવશૂંચી અને મધદંડતી આ અતુલકાંડો જે વ્યવસ્થા આપે તે આગમરૂપ પરોક્ષ વ્યવહાર કહેવાય છે — વ્યવહાર સાધ્ય ૭૦ ૧૦, ગા. ૨૦૧-૨૦૯. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની જેમ આ અતુલકાંડો પણ આગમિક વિષયમાં પ્રમાણભૂત જ્ઞાન ધરાવે છે, તેથી તેઓને પણ પ્રમાણભૂત માનવા જોઈએ. — ગા. ૨૧૧.

(૨) આગમથી વ્યતિરિક્ત જે આચારાગ્રહિ છે તે અત નવશૂંચ વગેરે જે ઉપર કહ્યા તે પણ અત તો છે જ, પણ તેની વિશેષતા એ છે કે તે અતીન્દ્રિયદર્શી પુરુષથી જ ઠીક સમજી શકાય છે, મારે તે આગમ કહેવાય છે અને બાકી અત કહેવાય છે એવા અતને ધારણ કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેનો વ્યવહાર કરે તે અતવ્યવહાર.

(૩) અગીતાર્થને કઈ ગૂઢપદોમાં આલેખના કહે અને તે ગીતાર્થ પાસે જઈ સબળાવે એવે તે પણ તેવા પદોથી શુદ્ધિદાન કરે — તે આજ્ઞા.

(૪) ગીતાર્થે દંબ્ય, ક્ષેત્ર, કાલાદિ જોઈને અશુદ્ધ પ્રકારે શુદ્ધિ કરી હોય તેવી જ રીતે પ્રસંગ આવતા તે યાદ કરીને શુદ્ધિ કરવી તે ધારણા વ્યવહાર.

(૫) સુત્રમાં વિહિત ન હતા જે વ્યવહાર ૩૬ યર્ષ મથો હોય તદનુસારે શુદ્ધિ કરવી કરાવવી તે.

૯. કંટપરિથતિના ભેદો: —

(૧) સામાયિક વિષેના આચારની મર્યાદાને સામાયિક કંટપરિથતિ કહે છે. તે આ પ્રમાણે — પ્રથમ અને ચરમ તીર્થ કરના સાધુઓને સામાયિક અપક્રાંતીન હોય છે. કારણ સંસક્રાન્ત પૂરો થયા પછી ઉદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપવામાં આવે છે. વચ્ચે તીર્થ કરન,

સાધુઓનું સામાયિકચારિત્ર જનન પર્વ તજ હોય છે. વચલા તીર્થ કરના સાધુઓને પોતાના સામાયિકચારિત્રની આ મર્યાદાઓ છે—૧. જેના ઘેર ઊતર્ધા હોય તેના જોગનપાનનો પરિહાર, ૨ ચાર મહાવ્રતનું પાલન, ૩ વદના કરી, ૪. જેણે પોતાનાથી પહેલા પ્રત અગીકાર કર્યા હોય તેને મોટા માનવો. આ ચાર કલ્પનુ પાલન તો અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. અને આ ચાર સિવાય બાકીના ૭ કલ્પ વિશે અનિયમ હોય છે. તે આ—૧. પોતાના માટે બનેલ જોગનપાન લે પણ ખરા અને ન પણ લે, ૨ તે જ પ્રમાણે રાજપિડ વિશે, ૩ જ્યારે દોષ લાગ્યો હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણા કરે, અન્યથા નહિ, ૪. વર્ષાવાસ સિવાયના મહિનાઓમાં એક ઠેકાણે મહિનાથી વધારે રહે પણ ખરા અને ન પણ રહે, ૫ વર્ષાવાસનો પણ નિયમ નહિ, ૬. નમ્નતાનો પણ નિયમ નહિ

પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના અનુયાયીઓને માટે આ પ્રકારનો સામાયિક કલ્પ નથી.

(૨) પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સમયમાં અમુક વખત પછી પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવાનું હોયપરંતુ પાંચ ચારિત્ર આપવામાં આવે છે, તેની મર્યાદાઓ આ પ્રમાણે છે—૧. જાણેલકથ અર્થાત્ નમ્નતા, ૨. પોતાના માટે બનેલ પાનજોગનનો ત્યાગ, ૩ જેને ત્યા ઊતર્ધા હોય તેના પાનજોગનનો ત્યાગ, ૪. રાજપિડનો ત્યાગ, ૫ વદનાબ્ધવહાર, ૬. પાંચ મહાવ્રતની પાલના, ૭ જેને પાંચ મહાવ્રતનું આરોપણ પ્રથમ થયું હોય તેને મોટા માનવાની પ્રથા, ૮. દોરી હોય કે નિર્દોષ પણ સવારસાજ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું, ૯. ચાતુર્માસ સિવાયના દિવસોમાં એક માસથી વધારે કયાય રહેવું નહિ, ૧૦. અને ચાતુર્માસ વર્ષાઋતુમાં કરવું. આ દરો નિયમો અવશ્ય પાળવા જોઈએ, એવી આ કલ્પની મર્યાદા આર્યેલકથના બે અર્થ કરવામાં આવ્યા છે અલ્પવ્રતતાને પણ આર્યેલકથ કહી શકાય અને નમ્નતાને પણ શ્વેતાબરો આ બંને અર્થને માને છે, ત્યારે દિગ્બરો માત્ર નમ્નતાને જ.

(૩) જેઓ પરિહાર વિશુદ્ધિ તપને સ્વીકારીને રહ્યા હોય તે નિર્વિશમાન કહેવાય છે તેઓને યોગ્ય જે મર્યાદા તે નિર્વિશમાના કપનિયતિ તેમની મર્યાદા આવી છે—નવ સાધુઓની મહાબાળીને પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રને અગીકાર કરે છે—તેમાં એક વાચનાચાર્ય

બને છે અને ચાર નિર્વિંશમાન અર્થાત્ તપસ્યા કરનારા અને ચાર તેમની સેના કરનારા — અનુચર બને છે ૭ માસ પર્યંત નિઘમ પ્રમાણે તપ કર્યા પછી નિર્વિંશમાન અનુચર બને છે અને અનુચર નિર્વિંશમાન બને છે. તેઓ પણ ૭ માસ પથ ત તપસ્યા કરે છે ત્યાર પછી વાયનાત્યાય ૭ માસ પર્યંત તપશ્ચા કરે છે અને બાકીના બધા અનુચર બને છે અને તેઓમાનો કોઈ એક વાયનાત્યાય લેઓ તપસ્યા નથી કરતા તેઓ પણ રોજ આયબિષ તો કરે જ છે આમ ૧૮ માસનો આ પારિહારિક કાંપ છે.

પારિહારિક તપશ્ચામા ઉપરાસ આ પ્રમાણે છે શ્રીઞ્મ ઋતુમા જ્ઞાન્ય એવ ઉપવાસ મધ્યમ છે ઉપવાસ અને ઉત્કૃષ્ટ તથા ઉપવાસની મર્યાદા છે શીતઋતુના જ્ઞાન્ય મે, મધ્યમ ઋતુ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસની મર્યાદા છે અને વર્ષાઋતુમા જ્ઞાન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસની મર્યાદા છે આમા પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે જ્ઞાન્યાદિને રીઠારીને તપસ્યા શરૂ કરે ઉપવાસ છે ત્રણ વગેરે જે લીધા હોય તેના પારણે અભિચક્ર ધરી આગેલ કરવાતુ હોય છે અને વળી પાછા ઉપવાસ—આમ ૩ માસ પર્યંત કરે જુઓ—પ્રવચનસારોદ્ધાર ગાં ૧૦૨થી.

આ પારિહારિક પોતાનો આ કાંપ પૂરો થયા પછી પાછા પોતાના ગમ્મમા આવી પણ જાય છે, અને નથી આનતા તો જિનકાંપને રી ૧૩ છે

પારિહારિકાની યોગ્યતામા ચાન્નિરશુદ્ધિ આરંભક છે જ તદુપરાત નવપૂર્વતુ જ્ઞાન્ય અતજ્ઞાન પણ આરંભક છે તથા વ્યવહાર અને કલ્પ તથા પ્રામથિતના પારમામી હોવા જોઈએ અને અવસાપર્ણીમા ત્રીજા કે ચોથા અને ઉત્સર્પિણીમા બીજા, ત્રીજા કે ચોથા—આસમા જન્મેલ હોવા જોઈએ

આ પારિહારિક ચારિત્રને અગ્રીકાર કરનારા વિધે વિસ્તારથી જાણવા હચ્છનારે ચોથો કમમ્મવ (મન્દુક) ગાં ૧૨મી જોવી અથવા પથવસ્તુ ગાં ૧૪૫થી તેમા જિનક ધીનુ વર્ણન છે તે જ થોડા ફેર સાથે પાન્નિદ રિકને લાગુ પડે છે જુઓ જૃહત્ ૫ ગાં ૧૪૨થી

૧૦ જિનકાંપ —

ગરથી બહાર જઈને તપસ્યાપૂર્વક જીવન વિતાવનારનો કલ્પ તે જિનક ૫, તેમની મર્યાદા તે જિનકાંપરિચયિ

જિનક પનો રીકાર ગમે તે ગમે ત્યારે નથી કરી શક્ય પણ પ્રથમ તો ગચ્છમા રહીને અને ગચ્છમા આધુઓનો સમઠ કરીને જ જિનકલ્પીના આચારનું પાલન કરવું પડે છે તે આ — આદારની સાત પ્રકારની એવળા છે તેમાથી માત્ર પાચ પ્રકારની એવળાની છૂટ છે અને તેમા પશુ એક અશન એક પાનનો અભિગ્રહ ધારણ કરવો જોઈએ જિનક ૫ એ પ્રકારનો છે — પાગિપાત્ર અને સપાન તથા સચેદ અને અચેદ તેમાથી જે પ્રકારની તેને હચ્છા હોય તેવો અગ્ન્યાસ કરવો જોઈએ અને ગચ્છમાથી નીકળતા પહેલાં પણ ગચ્છમોઢ ઉપધિમોઢ, વિગધમોઢ સમ્યાદિનો મોઢ એ બધાને સમ્યક્ પ્રકારે ત્યાગવા જોઈએ, લૂપ્ત-સૂક ખાવાની ટેવ પાડવી જોઈએ, અને પ્રશસ્ત ભાવનાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ વળી ઠંડડા આસનની ટેવ પાડવી જોઈએ કારણ જિનકલ્પીને નિષદ્યા તો છે જ નહિ એટલે સદૈવ ઊઠડા આસને જ રહેવું પડે છે આવી તમારી ક્ષ્યાં પછી પોતાના સધને કે ગણને ભેગો કરી તીથ દર સમક્ષ અને તે ન હોય તો ગણધર, તે પણ ન હોય તો ચોદપૂર્વી, તે ન હોય તો અભિન્ન દશપૂગી અને તે પણ ન હોય તો વગ્વક્ષ જેવા કોઈ વક્ષ સમક્ષ જિનક પનો અગીકાર કરે અને તે વખતે સર્વ કોઈને ખમાવે પછી પોતાના સ્થાને જોને આચાર્ય ગ્થાપિત કર્યો હોય તેને પણ ઉપદેશ આપે કે સુમ્મક પ્રકારે ગચ્છની અનુપાલના કરતો આમ કહી પત્નીની જેમ સર્વ કોઈ ઊગી એકનો માત્ર પત્ર લઈને એકાતમા નીકળી પડે છે તૃતીય પોરમી સુધી વિહાર કરે અને ચોથી પોરસીમા તે જ્યાં હોય ત્યાં જ વાસ કરે અને કમલ માસ પર્વ વ રહેવા લાખ દેત્ર મળે એટલે ત્યાં વાસ કરે છે જિનક ૬ ની વિશે વિચાર નીવના દ્વારથી કરવામા આવ્યો છે —

૧ ક્યુત — જન્ય અતણાનમા નરમા ખૂવ ની આચાર નાંમની વસ્ત્ર અને ઉત્કૃષ્ટ મિત દશપૂર્વી હોય

૨ સહનન — વ જગમનનારાય સહનન હોવું જોઈએ

૩ ઉપસર્ગ — ગમે તેવા આવે છતાં સહન કરે પણ પ્રતિકાર કરવાની ઇચ્છા ન કરે

૪ વેદના — જે પ્રકારે (૧) આશ્યુષજમિત્રી — પ્રત્યે દિવસે હોય કરે તે અને તેના જ જેની સ્વચસ્વીકૃત આતાખના તપ વગેરેથી થતી તપ પારિહારિક પ્રમાણે સમજવાનું છે તથા (૨) જરા અને કમ પાક જન્ય વેદના તે ઔપકમિત્રી

૫ એકનો—તેની સાથે બીજો કોઈ ન હોય

૬. સ્વડિય—જ્યાં મય મૂત્રનો ત્યાગ કરે છે તે જગ્યા વિજન હોય અને ત્યાં જ જે વસ્ત્રોની જરૂર ન હોય તે ફેંકી દે છે ગમે તેમ યાય પણ સાધુને અયોગ્ય ભૂમિમા મલમૂત્રનો ત્યાગ ન કરે.

૭. વસતિ—નિવાસસ્થાન જેવું મળે તેવું જ વાપરે, આદતમા પણ તેના બારણા બંધ ન કરે. તેમ જ ત્યાંના દર વગેરે બંધ ન કરે, અને તેને વિષે જરા પણ મમત્વ ન રાખે

૮. વસતિનો માલિક જો તેમને શિષ્યામણુ આપે કે, ‘તમારે મકાનમા આમ રહેવું અને આમ ન રહેવું, આ મળમૂત્ર ત્યાગવાની જગ્યા છે અને આ નથી, કેટલો કાળ ગહેરો? આ તો તમે વાપરજો અને આ નહિ, મકાનની સભાળ રાખજો ગાયઠોર આવે નહિ, કોઈ પડી જાય તે સમુ કરજો’—આવું કહે તો તે વસતિમા રહેવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરે. વળી જેમા બપો દેવાતો હોય, હીવો બળતો હોય, કોઈ પ્રકારનો અગ્નિ આદિથી પ્રકાશ હોય, વળી કોઈ યાદોશી ગૃહસ્થ આવીને કહે કે અમારા ઘરની મણુ જરા સભાળ રાખજો, વળી તમે કેટલા જગ્યા અહીં રહેરો એમ કોઈ પૂછે—તો પણ એ વસતિમા જિનકલ્પી ન રહે

૯. બિક્ષાચર્યા—તૃતીય ચોરસીમા પૂર્વોક્ત પ્રકારે લે—શૂબ્રીસૂત્રી

૧૦. બિક્ષુની કોઈ પ્રતિમા સ્વીકારતા નથી આજેય પણ કરતા નથી કારણ હિમેશાં નિલેષ વસ્તુ લેવાની મર્યાદા જ આ કલ્પની

૧૧. જ્યાં ગાસકલ્પ કર્યો હોય ત્યાં ગામને છ પક્ષિમા વહેંચી નાખે અને પ્રત્યેક દિવસ અકેક પક્ષિમા બિક્ષા માગે

૧૨ એક જ મકાનમા જિનકલ્પીઓ રહે તે ઉત્કૃષ્ઠથી સાત રહે પણ તેઓ પરસ્પર વાતચીત ન કરે.

૧૩ દોત્ર—જિનકલ્પીના જન્મનું દોત્ર અને જ્યાં તેણે જિનકલ્પનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેવું દોત્ર કર્મભૂમિ જ છે અકર્મભૂમિમા તેમનો જન્મ અગર જિનકલ્પનો સ્વીકાર હોતો નથી પણ જો દેવ વગેરે કોઈ ડહાંતી હોઈ જાય તો અકર્મભૂમિમા પણ લાભે

૧૪ કાપ—અવસર્પિણીમા જન્મની આપેશાએ તૃતીય અને ચોથો આરો, પણ સદ્ભાવ પાપમા પણ હોય અને ઉત્સર્પિણીમા જન્મ તો બીજા ત્રીજા અને ચોથામા સુભવે પણ જિનકલ્પનો સ્વીકાર ત્રીજા-ચોથામા જ કરે.

૧૫ ચારિત્ર—પ્રથમ જે ચારિત્રમાથી કોઈ પણ એક હોય તે સ્વીકાર કરી શકે છે સ્વીકાર કર્યા પછી તે સદ્મસ પર પડે છે

૧૬ તીર્થ—તીર્થ ચાલતુ હોય ત્યારે જ

૧૭ પર્યાય—જન્મથી માડીને ૨૬ વર્ષ ઓછામાં ઓછા જોઈએ અને સાધુપર્યાય ૨૦ વર્ષનો

૧૮ આગમ—નવુ શ્રુત જિનક ૫ સ્વીકાર્યા પછી બાણે નહિ પૂર્વા ધીતનો સ્વાધ્યાય કરે

૧૯ વેદ—ઓવેદ સિવાયનો હોય અને સ્વીકારે, સ્વીકાર્યા પછી સવેદ અગર અવેદ અવેદ એ ઔપશમિક સમજવો, કારણ જિનકહપીને ક્ષમકમેણી નથી અને તે બલમાં કેવળજ્ઞાન પણ ચલુ નથી

૨૦ કલ્પ—રિથતકલ્પમાં પણ હોય અને અસ્થિત કલ્પમાં પણ હોય હામાથી ચાર જે વચલા તીર્થ કરના સમયમાં હોય છે, તે અસ્થિત કલ્પ, અને દશે જે પ્રથમ અને અતિમ તીર્થ કરના સમયમાં હોય છે, તે રિથતકલ્પ —જુઓ પૃ ૭ ૭ ટિપ્પણ ન ૬

૨૧ લિંગ—સ્વીકાર કરે ત્યારે તે દ્રવ્ય અને જાવ બન્ને લિંગ હોય પણ પછી કદાચ દ્રવ્ય લિંગ ન પણ હોય —જે ચાર લઈ નય અથવા છલ્લું થઈ નય તે

૨૨ લેશ્યા—જ્યારે સ્વીકારે ત્યારે ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યા હોય પણ પછી તે બધીનો સભવ છે પણ અપ્રશસ્તમાં તે લાગે કાળ ન ગહે તેમ તેની તે અતિસ કિલક પણ ન હોય

૨૩ ધ્યાન—જ્યારે ધર્મધ્યાનમાં હોય ત્યારે સ્વીકારે, પણ સ્વીકાર્યા પછી આતાકિ ધ્યાન પણ સભવે કારણ, કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે પણ આર્ત રોદ ધ્યાન તેને ખાસ બધેક નથી થતા કારણ કુશલ પરિણામ તેના હાથ હોય છે

૨૪ ગણુગ—એક સમયમાં જિનકલ્પને સ્વીકારનારા લગુદ રાત પૃથક, —૬૦૦ લાભે પણ પૂર્વપ્રતિપક્ષ તે સદસપૃથક—૬૦૦૦ લાભે

૨૫ અભિમત—જિનક ૫ એ જ જીવનપર્યાંતનો એક અભિમત દોષથી બીજા અલપકાલીન અભિમતો દોષતા નથી વળી તેને ચોચરચર્યામાં બીજાની જેમ કોઈ અપવાદને સ્થાન નથી એટલે તેનું પાતન જ વિશુદ્ધિકર છે

૨૬ પ્રવ્રજ્યાદિ—કોઈની પ્રવ્રજ્યા અને મુકન કરતો જ નથી કોઈને અવશ્ય દીક્ષા લેશે એવો ધારી ઉપદેશ આપે છે પણ પછી દીક્ષા માટે સવિઘ્ન સાધુ પાસે મોકલી આપે છે

૨૭ પ્રાયશ્ચિત્ત—મનથી પણ જો કોઈ સૂક્ષ્મ અતિચાર થયો હોય તો જનન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ચાર ગુરુમાસનું છે

૨૮ નિષ્પ્રતિકર્મ—આખના મેનને પણ કાઢતા નથી તો પછી શરીરચિકિત્સા તો કરે શેના?

૨૯ કારણ—જેમ બીજા સાધુઓ જ્ઞાનાદિના કારણે અપવાદ માર્ગનું સેવન કરે છે, તેમ જિનકલ્પીને કોઈ એવા કારણસર અપવાદ માર્ગનું સેવન ન થઈ જ છે

૩૦ તૃતીય ચોરસી—તેમનો નિષ્કાકાન્ત અને વિહારકાલ છે અને બાકીના વખતમાં કાચોત્સર્ગની પાલના છે ચાલવાની શક્તિ ન હોય તો નિત્યવિહાર ન કરે પણ એક ક્ષેત્રમાં વધારે તો રહે જ નહિ

૩૧ સમાચારી—સાધુસમાચારીના હથ ભેદ છે તેમાથી—(૧) આવરિયકી—ક્યાર્થક બહાર જવાનું હોય ત્યારે ‘જલ્પ આવશ્યક છે’ એમ કહેવું તે, (૨) બહારથી પાઠ કરી ‘હવે મારે માટે મમન નિષિદ્ધ છે’ એમ કહેવું તે, (૩) મિથ્યાકાર—કોઈ સ્ખલના થઈ હોય તો ‘આ મારું દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ’ એમ કહેવું તે, (૪) આપૃચ્છા—પોતાના કાર્યની રત્ન માગવી તે (૫) ઉપસપ્દા—જે પ્રકારની છે સાધુ પાસે અને શુદ્ધરથ પાસે, તેમાથી શુદ્ધરથને સ્થાન નિમિત્ત પૂઠવું અને રત્ન લેવી તે જિનકલ્પીને હોય, પણ જ્ઞાનાદિ નિમિત્તે બીજા સાધુ પાસે આજ્ઞા માગી રહેવાની ઉપસપ્દા તેમને ન હોય—આ પાંચ સિવાયની બીજી સમાચારી જિનકલ્પીને નથી હોતી

પારિહારિક માટે પણ આ બધો નિચાર સરખો જ છે, પણ જે ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે—

આ પારિહારિકો જિનની પાસે જ તેવું ચારિત્ર અગ્રીકાર કરે છે અને જનન્યથી એકથી ત્રણ મચ્છો આવડે ત્રણ અગ્રીકાર કરે છે પારિહારિકનું પારણ્ય અંગ્રેજીથી છે ત્યારે જિનકલ્પ માટે તેમ નથી પારિહારિક કલ્પ અપકાલીન પણ જો તેઓ કલ્પ પૂરો થયા પછી અવિર ક પમા પાઠ આવે અને જ્વલંબ પણ છે જો તેઓ પૂરો થયા પછી જિનકલ્પમાં આવે અગર ફરી ફરીને તે જ કલ્પ સ્વીકારે આ સિવાય બીજો પણ ભેદ છે તે નિઃશ્ચયે જોઈ લેવો.

બૃહત્કલ્પમાં જિનકલ્પનું જે વર્ણન છે તે મેં અહીં સંક્ષેપમાં ઉતાર્યું છે તેથી તેનાં દ્વારે અને અહીં ત્રણાનેલાં દ્વારોમાં ભેદ આવે તે સ્વાભાવિક છે. જુઓ બૃહત્કલ્પ ગા. ૧૧૩૨ થી, પંચવરહ ગા. ૧૩૬૮ થી.

૧૨. સ્થવિરકલ્પ :—

આચાર્યાદિ જે ગચ્છવાસી હોય છે તે સ્થવિર કહેવાય છે. તેમની જે આચારમર્યાદા તે સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ. તે આ પ્રમાણે—(૧) વિધિ-પૂર્વક પ્રવ્રજ્યા લેવી તે, (૨) ત્યાર પછી ત્રિદિનકૃત્યનો અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, (૩) શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણ, (૪) અનિયતવાસ—આત્મમાં સિવાયના દિવસોમાં એક માસથી વધારે કયાંઈ ન રહેતાં દેરાદરા કરવું, (૫) નિષ્પત્તિ—વિહાર દરમિયાન નવા નવા યોગ્ય શિષ્યોને દીક્ષ આપી સાધુ બનાવવા અને વિહરવું—તે વખતની મર્યાદા આ પ્રમાણે :— ૧. આચાર્ય, ૨. ઉપાધ્યાય, ૩. ભિક્ષુ, ૪. સ્થવિર અને ૫. શૈક્ષ આમ પાંચ વર્ગમાં સંપૂર્ણ. સાધુસમુદાય વહેંચાઈ જાય છે. (૬) વિહાર—કયું ક્ષેત્ર સાધુસમુદાય માટે વિહરવા યોગ્ય છે અને કયું નથી એની તપાસ કરીને પછી તે તે ક્ષેત્રોમાં વિહાર કરવો. અને તે વેળાએ ઉપધિ કોણ કેવી રીતે ઉપાડે એ બધી મર્યાદા, અને ઉપાધ્યયમાં કેમ પ્રવેશવું અને ભિક્ષા માટે કેમ નીકળવું ઇત્યાદિના નિયમોનું પાલન, (૭) સમાચારી—હઝારાકાર, મિથ્યાકાર આદિ દરાવિધ સમાચારીનું પાલન તથા બીજા નાના મોટા જે નિમમો હોય તેમનું પણ પાલન. વિસ્તાર માટે જુઓ બૃહત્કલ્પ શાખા—ગા. ૧૪૪૬ થી.

૧૩. સમાચારી :—

જુઓ ભગવતી ૨૧. ૨૫, ઉ. ૭. પૃ. ૧૪૪. આજ દરા સમાચારીનું વર્ણન ઉત્તરકથ્યન અ. ૨૬માં વ્યુત્ક્રમે છે. પણ તેની નિયુક્તિની આધારમાં આ જ ક્રમે ■ (ગા. ૪૮૨ થી). અપરચક નિયુક્તિમાં તો પ્રસ્તુત-સુત્રગત ગાથાઓ જ છે—ગા. ૧૬૫ થી. બૃહત્કલ્પ ગા. ૧૩૭૮માં તથા ૧૬૨૩માં આ દરા સમાચારી ગણાવી છે અને તદુપરાંત ગા. ૧૩૮૧ થી તથા ૧૬૨૪ થી ચક્રવાદ સમાચારીનું વર્ણન છે, તેમાં પ્રથમ જિનકલ્પોને યોગ્ય અને પછી સ્થવિરકલ્પોને યોગ્ય સમાચારીનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. વળી જુઓ ૫ ગાથક ૧૨મું. શિષ્યચરિત ક્રિયાલક્ષણ તે સમાચારી. તેના ત્રણ ભેદ છે—૧. એકસમાચારી—અર્થાત્ સામાન્ય સમાચારી જે એકનિયુક્તિમાં

પ્રસિદ્ધ છે તે; ૨ દશધા સમાચારી—તે અટી સૂત્રમા ગણ્યાવેલી ઇચ્છા કારાદિ અને ૩ પદવિભાગ સમાચારી—તે છેદસૂત્રોમા છે તેમા વર્તમાન કાળના છવોને ઉપકારી યાય એ દૃષ્ટિએ, તેઓ પૂર્વનો અભ્યાસ તો કરી શકે તેમ રહ્યું ન હોવાથી, નવમા પૂર્વની તૃતીય આચાર નામની વસ્તુમાથી ૨૦મા ઓષ નામના પ્રાશ્નૂતમાથી જે આચારની સંકલના કરવામા આવી છે, તે ઓષનિયુક્તિ નામે ઓળખાય છે અને દશધા સમાચારી એ ઉત્તરાર્ધચનના ૨૬મા અધ્યયનના સારરૂપ છે પદવિભાગ સમાચારી પણ નવમા પૂર્વમાથી સંકલિત કરવામા આવી છે આં નિં ૦ ગાં ૬૬૫

૧૩ સમાચારીના દશ લેહો.—

(૧) કોઈ કારણસર કોઈક કરવા કોઈને કોઈ કહેવું હોય ત્યારે ‘ઇચ્છાકાર’નો પ્રયોગ કરવો જોઈએ ખીલે પણ તેને કહેવામા આવ્યું ન હોય છતાં કોઈનું કોઈ કરવા ચાહતો હોય તો તેણે પણ ‘ઇચ્છાકાર’નો પ્રયોગ કરવો જોઈએ ઇચ્છાકાર એટલે સ્વેચ્છાથી કરવું તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે ‘આપની મરજી હોય તો મારું આ કંઈ’ (મારી કોઈ બળતેરી નથી) અથવા—‘હું આપની ઇચ્છા હોય તો આપનું અમુક કામ કરી આપું’ (તે કરવામા મારી કોઈ બળતેરી નથી)

ખરી રીતે તો ઉત્સર્ગપદે પોતાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી તો ખીલને કોઈ કાર્ય માટે કહેવાનું જ નથી પણ જો તે પોતે કરવાને શારીરિક કે માનસિક દુર્બલતાને કારણે અશક્ત હોય અથવા તે કાર્ય કેમ કરવું તે નહીં જાણે જ ન હોય, તો જ ખીલને વિનવી કરવી એવો અપવાદમાર્ગ છે કોઈ ગ્લાનને મદદ કરવી હોય તો પણ તેની રજા લઈને જ કરવી જોઈએ કારણ સંભવ છે તે મદદ ન જ ચાહતો હોય આવી સહાય લેવાની વિનવી પણ રત્નાધિકને તો કરાય જ નહિ સાધુઓની એ ત્રામાન્ય મર્યાદા જ છે કે તેમણે કોઈની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કરવું નહિ તેથી જ આ ‘ઇચ્છાકાર’ને સમાચારીમા સ્થાન છે આચાર્ય વગેરેની સેવા કરવી હોય તો પણ ઇચ્છાકારપૂર્વક જ કરવી જોઈએ વળી આચાર્યે પણ શિષ્ય પાસેથી સેવા લેવી હોય તો તેમણે પણ ઇચ્છા કારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ નિર્મન્ય શાસનમા કોઈ પણ કાર્ય માત્ર હુકમથી કે બળાકારથી કરવા કરાવવાનું છે જ નહિ આ તો ઉત્સર્ગ માર્ગ સમજવો પણ જો શિષ્યો અવિનીત જ હોય અને પ્રથમ ઇચ્છાકારથી

ન માને, તો આજ્ઞાપ્રયોગ અને તે પણ ન માને તો મજી બલપ્રયોગની પણ છૂટ છે આવશ્યક નિઃ શાં ૬૬૮થી.

(૨) સંયમમાર્ગમાં કાંઈક રખલના થઈ હોય—અતિચાર લાગ્યો હોય તો ‘આ માફુ કુષ્ટત મિથ્યા યાઓ’ એવું કહેવું તે મિથ્યાકાર છે. પણ પોતાનું કુષ્ટત મિથ્યા તો જ થાય—અર્થાત્ કુષ્ટતનું કટુક ફળ તો જ ન મળે, જે તે મિથ્યાકાર દેવાની સાથે ફરી પાડો મન-વચન-કાયાથી એ કૃત્ય કરે નહિ, કરાવે નહિ, અને અનુભવે નહિ અન્યથા એ મિથ્યાકાર અસત્યવાદ અને માયાદૃષ્ટ—કપટદૃષ્ટ બની જાય છે અને બલદ્રુ તેથી બીજા વધારાના કટુક ફળો લોગવવા પડે છે. એટલે મિથ્યાકાર દેવાદૃષ્ટ પ્રતિકંભણ તો જ સફળ બને, જે ફરી તેણે કર્મ ન કરે. તિર્થુજિનારે ‘મિથ્યાકટુકકટ’ એ પદના પ્રત્યેક અક્ષરનો પણ મનોરજક અર્થ બતાવ્યો છે—આવં નિઃ શાં ૬૮૩થી.

(૩) કટપાકૃત્તનો જેને નિઘ્રય હોય, થાય મહાપ્રતમા જે સ્થિર હોય, સયમ અને તપથી જે આક્રમ્ય હોય તેવા સયમીએ—વાચના લેતી વખતે, ઉપદેશ સામળતી વખતે, સૂત્રાર્થનું કથન થાય ત્યારે—‘આપનું કહેવું અવિતત્ય છે’ અર્થાત્ સત્ય છે એમ કહેવું તે ‘તથાકાર’ કહેવાય છે આવં નિઃ શાં ૬૮૮-૮૯

(૪) અવશ્યકરણીય હોવાથી આવશ્યિકી અને નૈષેધિકી બન્ને અર્થત એ જ છે, પણ ગમન વખતે જે અવશ્યકરણીય છે તે આવશ્યિકી, અને આગમન વખતે પાપપ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવાદૃષ્ટ જે અવશ્યકરણીય છે તે નૈષેધિકી—એવા ગમનાગમન ક્રેત તેના બે બેદ પડે છે. મિહ્યાચર્યા વીરે આવશ્યક કાર્ય હોય ત્યારે ગુરુ આજ્ઞાથી—‘આવશ્યક કાર્ય છે.’ એમ કહી બહાર જવું તે આવશ્યિકીક્રિયા સામાન્યરીતે એવો નિયમ છે કે સાધુએ એકાગ્ર થઈ પ્રચાત બાવે રહેવું નેઈએ અને અપવાદ માર્ગે આવશ્યક કાર્ય હોય તો જ રવરચાન છોડી જવું નેઈએ. એટલે જતી વખતે આ આવશ્યિકી કહેવાની હોય છે. આવશ્યકકાર્યની ગણતરીમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સાધક જે કાર્ય હોય તે આવે છે બાકીના નહિ એટલે બાકીના કાર્ય વખતે ‘આવશ્યિકી’ના પ્રયોગ કરે તો ઠકટો કર્મબધ થાય છે. અને ઉપર્યુજા આવશ્યક કાર્ય પ્રસંગે પ્રયોગ કરે, તો નિર્દોષ છે. આવં નિઃ શાં ૬૯૧થી.

(૫) આવશ્યકી કરીને વસતિ બહાર ગયેલ સાધુ જ્યારે પાછા ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશે છે ત્યારે કહે છે કે, ‘પાપપ્રવૃત્તિનો હવે નિવેધ કરું છું,’ અગર ‘હવે મારો ગમનવ્યાપાર બંધ કરું છું.’ આ નૈષેધિકી છે. પણ તે એમ કહીને ખરેખર તે અસહયોગથી નિવૃત્ત થાય તો જ તેની નૈષેધિકી સફલ છે, અન્યથા નહિ. વળી જ્યારે ગુરુ પાસે જવું હોય ત્યારે પણ નૈષેધિકી કરીને જ જવું જોઈએ.—આવશ્યક નિં ૩ાં ૧૯૫થી

(૬) શિષ્યે ઉચ્ચવાસ—નિશ્વાસ સિવાયની બંધી ક્રિયા ગુરુને પૂછીને જ કરવી જોઈએ એટલે કાંઈ પણ કરવું હોય તો ગુરુને પૂછવું કે, ‘હું આ કાર્ય કરું?’ તે આપૃચ્છના કહેવાય છે. આવં નિં ૩ાં ૧૯૭.

(૭) પ્રતિપૃચ્છા એટલે ગુરુએ જે કામ કરવાનો પ્રથમ નિષેધ કર્યો હોય, તે જો પ્રબળ પ્રયોજન હોય અને કરવાની રત્ન મામવી હોય તો તે પ્રતિપૃચ્છા કહેવાય છે. અહીં આવશ્યક નિર્ધુક્તિનો પાઠાવર છે જેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—કે ગુરુએ જે કરવાનું કહી રાખ્યું હોય તે કાર્ય કરવાની ગરજાત કરતા બહેલા ગુરુને કહેવું કે તે હું કરું છું—એ પ્રતિપૃચ્છા કહેવાય છે—આવશ્યકનિર્ધુક્તિ ૩ાં ૧૫૭.

(૮) યોગે ને નિક્ષામા લાભ્યો હોય તેમથી બપ હોય તો લેવાનું શૈક્ષ સાધુને આમત્રણ આપવું તે જહતા જેમ કે, હું અમુક અમુક અશન-પાન લાભ્યો છું તેમથી કોઈની કાંઈ લેવાની હચ્છા હોય તો લો.

(૯) શિક્ષા યોગે ન લાભ્યો હોય પણ નિમત્રણ કરવું કે હું તમારા માટે અમુક અશન-પાન લાવી આપું તે નિમત્રણા. આને બદલે ઉત્તરાધ્યયનમાં અશ્વત્થાન સમાચારી છે જેનો અર્થ ગુરુપૂજ છે—જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અં ૨૧, ૩ાં ૭ આવશ્યક નિં ૩ાં ૧૯૭.

(૧૦) ઉપસપદ્મ બે પ્રકારની છે ગૃહસ્થના આશ્રયસ્થાનમાં રહેવું તે ગૃહસ્થોપસપ્ત અને જ્ઞાન દર્શન તથા ચારિત્ર અર્થે અન્ય સાધુના આશ્રયે સ્વગચ્છને ઊગીને રહેવું તે સાધૂપસપદ્મ કહેવાય ■ અહીં બીજી પ્રસ્તુત છે આવશ્યકનિં ૩ાં ૧૯૮થી

૧૪. કાલેવિધયક અનુયોગદ્વાર:—

કોઈ પણ સૂત્રની વ્યાખ્યાના દ્વારો—અનુયોગના દ્વારો આ ચાર છે—ઉપક્રમ, નિર્દેશ, અનુગમ, અને નય તેમાં અનુગમ—વ્યાખ્યાનના બે પ્રકાર છે. સૂત્રાનુગમ અને નિર્ધુક્ત્યનુગમ નિર્ધુક્ત્યનુગમના પાઠા

ત્રણ પ્રકાર છે : ૧. નિષેપનિર્ધુક્ત્યનુગમ, ૨. ઉપોદ્ધાત નિર્ધુક્ત્યનુગમ, અને ૩. સૂત્રરપરિધિ નિર્ધુક્ત્યનુગમ. તેમાં ઉપોદ્ધાત નિર્ધુક્ત્યનુગમ—એટલે કે શાસ્ત્રોત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ—નાં દ્વારો ઉદેશ, નિર્દેશ આદિ બધા મળી ૨૧ છે. (નિં ૩૦ ૧૩૭-૧૩૮) તેમાં પાંચમું દ્વાર કાલ વિષયક છે, અને એ પ્રસંગે આ સમાચારીની ચર્ચા હોવાથી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે ‘કાલના વિષયમાં કહી છે.’—જુઓ આવશ્યક નિર્ધુક્તિ ૩૦ ૧૬૭.

૧૫. સંભોગના બાર પ્રકાર :—

(૧) ઉપધિ : વસ્ત્રપાત્રરૂપ ઉપધિને ત્યાં સુધી દોષશુદ્ધ લે ત્યાં સુધી ખીલ સંભોગિક સાથે સંભોગિક રહી રાકે છે. પણ જો અશુદ્ધનું ગ્રહણ કરે કરે અને કહેવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લે તો સંભોગાહું છે. પણ આવી રીતે ત્રણ વાર ભૂલ કરે ત્યાં સુધી જ સંભોગાહું છે. ચોથી વાર ભૂલ કરે તો પછી તેને મંડળીથી અલગ જ કરવો નેઈએ; પછી ભલે તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું હોય. તે જ પ્રમાણે જે મંડળીથી અલગ હોય તેવા વિસંભોગિક પાર્શ્વરસ્ય કે સચલી સાથે તે શુદ્ધ કે અશુદ્ધ ઉપધિની એથણા કરે તો ત્રણ વાર માફ થાય પણ પછી વિસંભોગાહું ગણવો. તે જ પ્રમાણે ઉપધિના ગ્રહણની જેમ ઉપધિના પરિકર્મ અને પરિભોગ વિષે પણ સંભોગિક અને વિસંભોગિકની વ્યવસ્થા સમજ લેવી.

(૨) શ્રુત :— સંભોગિક કે ખીલ અશુભાથી ઉપસ પન્ન થયેલને વિધિપૂર્વક જો વાચના આપનો હોય તો શુદ્ધ ગણાય; પણ જો શ્રુતની વાચના અવિધિપૂર્વક સંભોગિકને કે ઉપસ પન્નને કે અનુપસ પન્ન વગેરેને કરતો હોય, તો ત્રણ વાર તો માફ છે પણ પછી તો પ્રાયશ્ચિત્ત લે તો પણ વિસંભોગાહું જ સમજવો.

(૩) ભક્ષતપાન :— આની વ્યવસ્થા ઉપધિ જેમ જ સમજવી— પણ ઉપધિમાં ત્યાં પરિકર્મ અને પરિભોગ હવ, ત્યાં ભોજન અને દાન સમજવું.

(૪) અર્જવિગ્રહ :— સંભોગિકોને અને સવિન્ન એવા અસંભોગિકોને હાથ જોડી ‘દ્વામાત્રમણેને નમસ્કાર’ જેમ કહેવારૂપ અર્જવિ-પ્રગટણ કરે તો શુદ્ધ છે. પણ જો પાર્શ્વરસ્યદિને તે પ્રમાણે કરે, તો પૂનઃ જેમ ત્રણ વાર માફ પણ પછી વિસંભોગાહું સમજવો.

(૫) દાન :— સંભોગિકને કે અન્યસંભોગિકને પોતાના શિષ્યો આપવા તે શુદ્ધ છે પણ તેમા શરત એ છે કે, જેઓ પોતાના શિષ્યોને વસ્ત્રપાત્રાદિથી બરપૂર ન રાખી શકતા હોય તેટલા જ કારણે તેમને શિષ્ય ન મળતા હોય તેવાને જ આપે તો, અને ને કારણે વિના વિસંભોગિકને અગર પાર્શ્વસ્થને શિષ્યો આપે તો પૂર્વવત્ વિસંભોગાર્હ.

(૬) નિકાચતા :— નિકાચના, છન્દના, અને નિમન્ત્રણા એ પર્યાયો છે સંભોગિકને રાખ્યા, ઉપધિ, આહાર, શિષ્યદાન, સ્વાધ્યાય—આદિનું નિમન્ત્રણ આપે એ શુદ્ધ છે, પણ વિસંભોગિકને કે પાર્શ્વસ્થને તેમ કરે તો પૂર્વવત્ વિસંભોગાર્હ સમજવો.

(૭) અભ્યુત્થાન :— એટલે આવનારને માન આપવા ખાતર પોતાના આસનને ઊઠી દેવું તે. આને વિષે પણ પૂર્વ જેમ સંભોગિક—વિસંભોગિકની વ્યવસ્થા સમજ લેવી.

(૮) કૃતિકર્મ :— વિધિપૂર્વક વદન કરે તો શુદ્ધ, પણ અવિધિથી કરે તો પૂર્વવત્ વિસંભોગાર્હ ને અરાક્ષ હોય તો માત્ર સૂત્રોચારણથી પણ વદન થઈ શકે છે. અને તે શુદ્ધ ગણાય છે.

(૯) વૈધાવૃત્ત્યકરણ — આહાર—ઉપધિ આદિ દેવાથી, મહામૂત ત્યાગવાનું પાત્ર દેવાથી, કલેશ ઘાડવાથી, સહાય આપી ઉપચાર કરવાથી વૈધાવૃત્ત્ય—સેવા થાય છે આ વિષયમા પણ સંભોગાસંભોગની વ્યવસ્થા સમજ લેવી.

(૧૦) સમવશરણુ :— જિનસ્નાન, રથયાત્રા, પટયાત્રા આદિ કારણે જે ઠેકાણે અનેક સાધુ ભોગા થાય તે સમવશરણુ આથી આ પ્રકારના સાધુઓના અન્ય ઉપાશ્રય પણ સમજ લેવા જોઈએ જેમકે વર્ષાવશરણુ—વર્ષાવાસને ઉપાશ્રય, ઋતુબદ્ધાવશરણુ, વૃદ્ધતાસાવશરણુ આદિ આવા અવશરણુ—ઉપાશ્રયોના પણ જે ભેદ છે સાધારણુવશરણુ અને પ્રત્યેકાવશરણુ જુદા જુદા ગત્થના સાધુએ મળી અવશરણુ માગ્યો હોય તે સાધારણુવશરણુ અને કોઈ એક જ ગત્થના સાધુએ માગ્યો હોય તે પ્રત્યેકાવશરણુ એ ઉપાશ્રયોમા નહીં જોઈને ને કોઈ શિષ્ય ચોરી કરે અથવા વસ્ત્રાદિની ચોરી કરે તો સંભોગિક હોય કે અન્યસંભોગિક પણ તે વિસંભોગાર્હ જ સમજવો. વળી ને અનશ્વતા ચોરી કરી હોય અને કહ્યા છતાં પાધુ ન વાળે તો પણ વિસંભોગાર્હ જ સમજવો.

(૧૧) સંનિષધા:— વિરોધ પ્રકારનું અનુકૂળ આસન તે સંનિષધા. આના વિષયમાં સંજોગસંજોગની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે:— સંનિષધાગત કોઈ આચાર્ય નિષધાગત સંજોગિક આચાર્ય સાથે જો શ્રુતનું પરિવર્તન કરે તે શુદ્ધ છે. પણ જો અન્યસંજોગિક, પાર્થક્ય, સાધ્વી કે ગૃહસ્થની સાથે તે પ્રકારે બેસી શ્રુતનું પરિવર્તન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે. આસન ઉપર બેસીને સૂત્રાર્થ પૂછે અગર આલેખના કરે તો પણ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે. પૂર્વવત્ ત્રણ વાર માફ પછી વિસંજોગાઈ.

(૧૨) કથાપ્રબંધન:—કથા એટલે વાદાદિ તે પાંચ પ્રકારે છે. તેને પ્રબંધથી કરવી, તે કથાપ્રબંધન. કથાના પાંચ પ્રકાર આ છે—૧. વાદ—છટ્ઠ ભતિના પ્રયોગ વિના પચાસવ વે અવધવ વાક્યથી વાદી કે પ્રતિવાદી દ્વારા પોતાના મતનું સમર્થન કરવું પણ ક્ષિપ્ર સ્થાનપેશની જ હોય તે વાદ કહેવાય છે, વીતરાગકથા એ વાદકથા છે. ૨. જલ્પ—જો વાદમાં છટ્ઠભતિનો પ્રયોગ કરે તો તે જલ્પ કહેવાય છે. ૩. જો કથામાં એક જલ્પ જ પોતાનો પણ કરે છે, બીજા પોતાનો કોઈ પણ પણ નહિ મૂકતાં માત્ર દુષણ જ આપે છે, તે વિતંડાકથા છે. ૪. પ્રશીલ્કથા—આમાં ઉત્સર્ગભાવની કથા અથવા દ્રવ્યારિતકન્યાશ્રિત કથાનો સમાવેશ છે. ૫. નિષેધકથા—એ અપવાદભાવની કથા અથવા પર્માશ્રિતકન્યાશ્રિત કથા છે.

તેમાં પ્રથમની ત્રણ શ્રમણી સાથે સાધુએ ન કરવી જોઈએ. પણ જો શ્રમણી સાથે કરે, તો પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી છે. પૂર્વવત્ ત્રણ વાર માફ પણ બીજી વાર પ્રાયશ્ચિત્ત લે તો પણ વિસંજોગાઈ સમજવો.

૧૩. કૃતિકર્મના બાર આવર્તો:—

મૂળમાં અવતરણમાં ટાંકેલી ગાથા આવરણક નિર્ધુજિની છે. માં ૧૨૦૨. અને ત્યાર પછીની ગાથાઓમાં આની સમગ્રત્વ આપી ૮ અને ૬૫ ૮ કે આ પ્રમાણે ૨૫ આવરણકથી પરિશુદ્ધ જો વંદના કરવામાં આવે, તો તે શીષ્ય નિર્વાણ પામે અથવા વિમાનવાસી દેવ થાય.

મુગુરુને વંદના—“હમ્ભામિ ખમાસ્યે ॥ વદિતિ ભવન્નિભવમે નિરીદિધામે. આત્મભવન્, મે મિત્તમ્, નિરીદિ અદોક્ષમ્ ॥ ધયસંશયં. અમશ્ચિન્નેદેહિભાગે. અપ્પદિલંતામ્ ॥ બુદ્ધુર્મજ્જે દિવસે વર્ષક્રતો ॥ જ્ઞાને ॥ જલ્પિન્નમ્ ॥ એ ॥” હતાદિ પાઠથી જો વચન કરવાની દોષ છે.

તેમાં ‘ઇચ્છામિ ખમાસમણો’થી માંડી ‘મિલગ્ગહ’ સુધીના પાઠને અર્થ એ છે કે ‘હું પાપથી દૂર થઈ આપને વંદન કરવા ચાહું છું તો આપ પરિમિત અવગ્રહ આપો (યોગી જગ્યા આપની પાસે આપો)’, એટલે કે આ અવગ્રહચાચનાની ક્રિયાનો સુચક પાઠ છે. આટલા પાઠમાંથી ‘આણુન્નણહ’ પદ આવે એટલી વારમાં એક વખત યોતાના શરીરને અર્ધ અવનત કરવાનું હોય છે. આ એક અવનત કહેવાય છે અને તે જ પ્રમાણે ફરી વંદના કરતો હોય ત્યારે પણ ફરી અવનત થવાનું હોય છે — આમ કૃતિકર્મમાં બે અવનત છે.

દીક્ષા લેતી વખતે શિષ્યની અથવા જન્મતી વખતે બાળકની જેવી મુદ્રા — અર્થાત્ કપાલ પર બે હાથ ધરી નમ્રતા ધારણ કરવી તે — હોય છે તે યથાભવ કહેવાય છે. વંદના વખતે આ એક યથાભવ મુદ્રા હોવી જોઈએ.

અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની ચાચના પછી તે મળે એટલે ઉભડક આસને બેસી બંને હાથ લાંબા ગુરુની દિશામાં રાખી પછી ગુરુના ચરણમાં બંને હાથે સ્પર્શ કરી ઉપયુક્ત પાઠમાંથી ‘અ’ અક્ષર નીચા અવાજે કહી ત્યાંથી હાથ ઊંચકી યોતાના હલકાટના મધ્યભાગે સ્પર્શ કરતાં ‘હો’ અક્ષરનો ઊંચેથી ઉચ્ચાર કરવો. આમ ‘અહો’ રાખેલા ઉચ્ચારમાં એક આવર્ત થયું. તે પ્રમાણે ‘કાય’ રાખેલા ઉચ્ચારમાં પણ એક આવર્ત કરવું અને તે જ પ્રમાણે ‘કાયસ’ શ્વસ ‘માંના’ ‘કાય’ના ઉચ્ચારણ વખતે પણ એક આવર્ત કરવું. — આ ત્રણ આવર્ત થયા. ત્યાર પછી જ્યારે ‘જતા હો?’ ઇત્યાદિ આવે ત્યારે ‘જ’ અક્ષરનો મહોચ્ચાર કરી ગુરુ ચરણે કરસ્પર્શ કરવો. અને ‘ત’ના મધ્યમોચ્ચાર વખતે ત્યાંથી બંને હાથ ઊંચકી બંને હાથ અધ્ધર જોડ્યા રાખવા અને ‘ભે’ અક્ષર ઊંચા અવાજે બોલતાં કપાલના મધ્યભાગે હાથને અડાડવા. આ એક આવર્ત. તે જ પ્રમાણે ‘જ’ ‘વ’ ‘ણિ’ એ ત્રણ અક્ષર બોલતાં બીજી આવર્ત અને તે જ પ્રમાણે ‘જ્ઞ’ ‘ચ’ ‘ભે’ આ ત્રણ અક્ષર બોલતાં ત્રીજી આવર્ત કરવું — આમ એક વંદનમાં બધા મળી છ આવર્ત થયા. અને જ્યારે બીજી વાર વંદના કરવાની હોય ત્યારે પણ ફરી આ આવર્ત કરવાના હોય છે એટલે બધા મળી કૃતિકર્મના બાર આવર્ત થાય.

અવગ્રહમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ક્ષામણા કરતી વખતે શિષ્ય અને આચાર્યનાં બંનેનાં મળી બે સિંચાનમન અને તે જ પ્રમાણે બીજી વંદના પ્રસંગે પણ — એટલે ચાર સિંચાનમન.

શિષ્ય ગ્યારે વંદન કરતો હોય ત્યારે મન, વચન અને કાયને સંયમમાં રાખવાં જોઈએ એ ત્રણ શુદ્ધિ.

પ્રથમ વંદન વખતે અવગ્રહયાચના કરી પ્રવેશ કરવો અને તે જ પ્રમાણે દ્વિતીય વંદન વખતે — આમ જે પ્રવેશ થાય.

આવશિષ્ટ કરીને અવગ્રહથી પ્રથમ વંદન કર્યા પછી બહાર જઈ તે નિષ્ક્રમણ — એક જ છે. કારણ, બીજી વંદના પછી બહાર ન જતાં તેમના પાદમૂલમાં રહીને જ સૂત્રસમાપ્તિ કરવાની હોય છે. — આ પ્રમાણે વંદનાનાં ૨૫ આવશ્યક છે.

સ્થાનાંગ — સમવાયાંગ

ખંડ ૬ કો

પુરુષપરીક્ષા

૧

પુરુષના પ્રકારો

૧. બે લેદ અને ત્રણ લેદ

(૧) બુદ્ધ અને મૂઢ^૧

બુદ્ધ બે છે^૨ :—

૧. જ્ઞાનબુદ્ધ; ૨. દર્શનબુદ્ધ.

મૂઢ બે છે :—

૧. જ્ઞાનમૂઢ; ૨. દર્શનમૂઢ.^૩

[—સ્થા. ૧૦૪]

બુદ્ધ ત્રણ છે :—

૧. જ્ઞાનબુદ્ધ ૨. દર્શનબુદ્ધ^૪ ૩. ચારિત્રબુદ્ધ^૫

મૂઢ ત્રણ છે :—

૧. જ્ઞાનમૂઢ ૨. દર્શનમૂઢ ૩. ચારિત્રમૂઢ.^૫

[—સ્થા. ૧૫૬]

૧ આની સાથે અસુતરની (૪ ૮૬) ચતુર્થી સરખાવવા જેવી છે — (૧) અવનત અને અવનત, (૨) અવનત અને ઉત્તત, (૩) ઉત્તત અને અવનત, (૪) ઉત્તત અને ઉત્તત

આ જ વસ્તુ પુદ્ગલપ્રજ્ઞપિત્તમા પણ છે. (૪ ૨૦)

૨ જૈનોમા જેમ પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ પ્રસિદ્ધ છે, તેમ બોદ્ધોમા પણ બુદ્ધ બે પ્રકારના છે — તથાગતબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ — અસુતર. ૨. ૬ ૫

૩. બોદ્ધોમા દર્શનમૂઢને દહિવિષ્ણ કહે છે જુઓ પુદ્ગલ પ્રજ્ઞપિત્ત ૨, ૯.

૪ પુદ્ગલપ્રજ્ઞપિત્તમત શીલસપ્ત અને દહિસપ્તની આની સાથે ઘુષ્ણના કરવા જેવી છે. — ૨ ૧૯

૫ આને પુદ્ગલપ્રજ્ઞપિત્તમા શીલવિષ્ણ કહ્યો જ (૨, ૯)

(૨) ત્રણ લોકો

પુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે :—

- (૧) ૧. નામપુરુષ; ૨. સ્થાપનાપુરુષ; ૩. દ્રવ્યપુરુષ.
- (૨) ૧. જ્ઞાનપુરુષ; ૨. દર્શનપુરુષ; ૩. ચારિત્રપુરુષ.
- (૩) ૧. વેદપુરુષ; ૨. ચિદ્ગુણપુરુષ; ૩. અભિલાષપુરુષ.
- (૪) ૧. ઉત્તમપુરુષ; ૨. મધ્યમપુરુષ; ૩. જઘન્યપુરુષ.

ઉત્તમપુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે—

૧. ધર્મપુરુષ (અરિહંતાદિ); ૨. લોગપુરુષ (થકવતી),
૩. કર્મપુરુષ (વાસુદેવ).

મધ્યમ પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. ઉગ્રો; ૨. લોગો; ૩. રાજન્યો.

જઘન્ય પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. દાસો; ૨. જૂતક; ૩. ભાગીદાર.

[—સ્થા૦ ૧૨૮

લોકોમાં નિઃશીલ, અવિરત, નિર્ગુણ, નિર્મર્સાદ, પૌષધો પવાસ તથા અત્યાખ્યાન વિનાના એવા મરીને સાતમી નર જનારા ત્રણ છે—

૧. રાજા; ૨. માંડલિક; ૩. મહારાણી કુટુંબી.

લોકોમાં સુશીલ, મતી, સદ્ગુણી, મર્યાદાશીલ, અત્યાખ્યાન તથા પૌષધોપવાસવાળા, એવા મરીને સર્વાર્થસિદ્ધિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા ત્રણ છે—

૧. પરિત્યક્તકર્મા રાજા; ૨. પરિં સેનાપતિ
૩. પરિં પ્રચાસ્તા.

[—સ્થા૦ ૧૫૦]

પુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે—

૧. સૂત્રધર; ૨. અર્થધર; ૩. તદુભયધર.

[—સ્થા૦ ૧૬૬]

(૩) પુરુષ ત્રિભંગી

પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

- (૧) ૧. સુમના^૧—કાંઈક કરીને રાજી થનાર;
 ૨. દુર્મના—કાંઈક કરીને દુઃખી થનાર;
 ૩. તટસ્થ—કાંઈક કરે તેનો હર્ષ કે શોક નહિ કરનાર.
- (૨) જ. ૧. ક્યાંઈક ગયા પછી રાજી થનાર;
 ૨. ક્યાંઈક ગયા પછી દુઃખી થનાર;
 ૩. ક્યાંઈક ગયા પછી મધ્યસ્થ—તટસ્થ રહેનાર.
- ઝા. ૧. ક્યાંઈક જતાં જતાં રાજી થનાર;
 ૨. ક્યાંઈક જતાં જતાં દુઃખી થનાર;
 ૩. ક્યાંઈક જતાં જતાં તટસ્થ રહેનાર.
- ઈ. ૧. ક્યાંઈક જવાનું હોય તો રાજી થનાર;
 ૨. ક્યાંઈક જવાનું હોય તો દુઃખી થનાર;
 ૩. ક્યાંઈક જવાનું હોય તો તટસ્થ રહેનાર.

૬. ઝ. ઈ. ઉપર ગમનક્રિયા વિષે સુમના, દુર્મના, અને તટસ્થ એવા ભેદો ત્રણે કાળાશ્રયી કરવામાં આવ્યા છે, તે જ પ્રમાણે ગતિનિષેધના—એટલે કે ‘ન ગયો માટે રાજી થનાર’, ઇત્યાદિ ભેદો સમજી લેવા.

(૩-૨૨) આ જ પ્રમાણે નીચેની ક્રિયાઓ વિષે વિધિ તેમજ નિષેધને લઈને ત્રણે કાળાશ્રયી ભેદો સ્વયં બનાવી લેવા—

૧. આવવું, ૨. જિભા રહેવું, ૩. બેસવું, ૪. હિંસા કરવી, ૫. છેદન કરવું, ૬. બોલવું, ૭. લાપણું કરવું, ૮. દેવું, ૯. ખાવું, ૧૦. પ્રાપ્ત કરવું, ૧૧. ખીણું, ૧૨. સૂવું,

૧. આ ત્રણ ભેદો સાથે (૧) નિગ્રહ, (૨) આશ્વાસનો, અને (૩) વિવ્રતાશ—આ ભેદો સરખાવા જેવા છે. પુદ્ગલપ્રણિત ૩,૧.

૧૩. લડકું, ૧૪. છતકું, ૧૫. હારકું, ૧૬. સાંભળકું, ૧૭. રૂપદર્શન કરકું, ૧૮. સૂંઘકું, ૧૯. રસાસ્વાદ લેવો, ૨૦. સ્પર્શ કરવો.

[- સ્થાન ૧૬૦]

૨. પુરુષની ચતુર્ભંગીઓ

(૧) ઉન્નત અને પ્રલુત

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે.

- (૧) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતમના - તેનું મન પણ ઉન્નત હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રલુતમના - તેનું મન નીચું હોય - નીચમના હોય;
 ૩. કોઈ પ્રલુત - નીચો હોય પણ ઉન્નતમના હોય;
 ૪. કોઈ પ્રલુત હોય અને નીચમના હોય.
- (૨) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતસંકેષી હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રલુતસંકેષી હોય - હીન સંકેષી હોય;
 ૩. કોઈ પ્રલુત હોય પણ ઉન્નતસંકેષી હોય;
 ૪. કોઈ પ્રલુત હોય અને પ્રલુતસંકેષી હોય.
- (૩) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતપ્રજ્ઞ હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રલુતપ્રજ્ઞ હોય;
 ૩. કોઈ પ્રલુત હોય પણ ઉન્નતપ્રજ્ઞ હોય;
 ૪. કોઈ પ્રલુત હોય અને પ્રલુતપ્રજ્ઞ હોય.
- (૪) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતદષ્ટિ હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રલુતદષ્ટિ હોય;
 ૩. કોઈ પ્રલુત હોય પણ ઉન્નતદષ્ટિ હોય;
 ૪. કોઈ પ્રલુત હોય અને પ્રલુતદષ્ટિ હોય.

- (૫) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નત શીલાચારયુક્ત હોય.
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણત શીલાચાર વાળો હોય;
 ૩. કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નત શીલાચારવાળો હોય;
 ૪. કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણત શીલાચારવાળો હોય.
- (૬) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતવ્યવહારી હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતવ્યવહારી હોય;
 ૩. કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતવ્યવહારી હોય;
 ૪. કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતવ્યવહારી હોય.
- (૭) ૧. કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતપરાક્રમી હોય;
 ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતપરાક્રમી હોય;
 ૩. કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતપરાક્રમી હોય;
 ૪. કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતપરાક્રમી હોય.
- . [સ્થા ૦ ૨૩૧]

(૨) શુદ્ધ-અશુદ્ધ

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય અને શુદ્ધમના હોય;
 ૨. કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય પણ અશુદ્ધમના હોય;
 ૩. કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય પણ શુદ્ધમના હોય;
 ૪. કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય અને અશુદ્ધમના હોય.
- (૨) ૧. કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય અને શુદ્ધસંકલ્પી હોય;
 ૨. કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય પણ અશુદ્ધસંકલ્પી હોય;
 ૩. કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય પણ શુદ્ધસંકલ્પી હોય;
 ૪. કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય અને અશુદ્ધસંકલ્પી હોય.

(૩-૭) તે જ પ્રમાણે શુદ્ધપ્રજા, શુદ્ધદષ્ટિ, શુદ્ધ શીલાચાર
યુક્ત, શુદ્ધવ્યવહારી અને શુદ્ધપરાક્રમી પુરુષોની
પણ ચતુર્લંગીઓ ઘટાવી લેવી.

[—સ્થા. ૨૩૬]

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. કોઈ શુચિ હોય અને શુચિમના હોય;
૨. કોઈ શુચિ હોય પણ અશુચિમના હોય;
૩. કોઈ અશુચિ હોય પણ શુચિમના હોય;
૪. કોઈ અશુચિ હોય અને અશુચિમના હોય.
- (૨-૭) આ જ પ્રમાણે શુચિ-અશુચિની સાથે સંકલ્પ,
પ્રજ્ઞા, દષ્ટિ, શીલાચાર, વ્યવહાર અને પરાક્રમ —
એ શબ્દો મેળવી ખાકીની ચતુર્લંગીઓ ઉપર
પ્રમાણે બનાવી લેવી.

[—સ્થા. ૨૪૧]

• (૩) સાચો-જૂઠો

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. કોઈ પુરુષ પ્રથમ સાચો હોય અને પછી પણ
સાચો હોય;
૨. કોઈ પ્રથમ સાચો હોય પણ પછી જૂઠો નીવડે;
૩. કોઈ પ્રથમ જૂઠો હોય પણ પછી સાચો બને;
૩. કોઈ પ્રથમ જૂઠો અને પછી પણ જૂઠો હોય.
- (૨) ૧. કોઈ સાચો હોય અને સત્યપરિણત હોય — સાચા
પરિણામ — અધ્યવસાયયુક્ત હોય;
૨. કોઈ સાચો હોય પણ અસત્યપરિણત હોય — તેનાં
પરિણામ જૂઠાં-અસત્ય હોય;
૩. કોઈ જૂઠો હોય પણ સત્યપરિણત હોય;
૪. કોઈ જૂઠો હોય અને અસત્યપરિણત હોય.

- (૩) ૧. કોઈ સાચો હોય અને સત્યરૂપ — સત્યમય હોય;
 ૨. કોઈ સાચો હોય પણ અસત્યરૂપ હોય;
 ૩. કોઈ જૂઠો હોય પણ સત્યરૂપ હોય;
 ૪. કોઈ જૂઠો હોય અને અસત્યરૂપ હોય.
- (૪) ૧. કોઈ સાચો હોય અને સત્યમના હોય;
 ૨. કોઈ સાચો હોય પણ અસત્યમના હોય;
 ૩. કોઈ જૂઠો હોય પણ સત્યમના હોય;
 ૪. કોઈ જૂઠો હોય અને અસત્યમના હોય.
- (૫-૧૦) તે જ પ્રમાણે સાચા-જૂઠા સાથે સત્યસંકલ્પ, સત્ય-પ્રજ્ઞા, સત્યદષ્ટિ, સત્યશીલ્પાચાર, સત્યવ્યવહાર, અને સત્યપરાક્રમ — આ યજ્ઞો બોડીને ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[-સ્થા. ૨૪૧]

(૪) ભદ્ર-અભદ્ર, દોષદર્શી આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. કોઈ પુરુષ પ્રથમ પરિચયે ભદ્ર લાગે પણ સહવાસે અભદ્ર જણાય;
 ૨. કોઈ પુરુષ પ્રથમ પરિચયે અભદ્ર લાગે પણ સહવાસથી ભદ્ર જણાય;
 ૩. કોઈ પુરુષ પ્રથમ પરિચયે ભદ્ર લાગે અને સહવાસે પણ ભદ્ર જણાય;
 ૪. કોઈ પુરુષ પ્રથમ પરિચયે પણ અભદ્ર જણાય અને સહવાસે પણ અભદ્ર જણાય.
- (૨) ૧. કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ જુએ પણ ખીજના દોષ ન જુએ;
 ૨. કોઈ પોતાના દોષ ન જુએ પણ ખીજના દોષ જુએ;

૪. કોઈ અભ્યુત્થાન કરે પણ નહિ અને કરાવે પણ નહિ.

- (૬) ૧. કોઈ વંદન કરે છે પણ કરાવતો નથી;
 ૨. કોઈ વંદન કરતો નથી પણ કરાવે છે;
 ૩. કોઈ વંદન કરે પણ છે અને કરાવે પણ છે;
 ૪. કોઈ વંદન કરતો પણ નથી અને કરાવતો પણ નથી.

- (૭) ૧. કોઈ સત્કાર કરે છે પણ સત્કાર કરાવતો નથી;
 ૨. કોઈ સત્કાર કરાવે છે પણ કરતો નથી;
 ૩. કોઈ સત્કાર કરે છે અને કરાવે પણ છે;
 ૪. કોઈ સત્કાર કરતો નથી અને કરાવતો પણ નથી.

(૮) તે જ પ્રમાણે સન્માન વિષે ચતુર્ભંગી.

(૯) તે જ પ્રમાણે પૂજા વિષે ચતુર્ભંગી.

- (૧૦) ૧. કોઈ વાચના આપે છે પણ વાચના લેતો નથી;
 ૨. કોઈ વાચના લે છે પણ વાચના આપતો નથી;
 ૩. કોઈ વાચના લે છે અને આપે પણ છે.
 ૪. કોઈ વાચના લેતો પણ નથી અને આપતો પણ નથી.

(૧૧-૧૩) તે જ પ્રમાણે મૂલ્યાર્થનું શ્રદ્ધા, પ્રશ્ન પૂછવો^૧, જવાબ આપવો એ વિષે પણ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

- (૧૪) ૧. કોઈ પુરુષ સૂત્રધર હોય પણ અર્થધર ન હોય^૨;
 ૨. કોઈ પુરુષ સૂત્રધર ન હોય પણ અર્થધર હોય;
 ૩. કોઈ પુરુષ સૂત્રધર હોય અને અર્થધર પણ હોય;

૧. બીજા પરપરા સાથેની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણે અતે
 ટિપ્પણ નં. ૩.
 નં. ૪.

૪. કોઈ પુરુષ સૂત્રધર ન હોય અને અર્થધર પણ ન હોય.

[—સ્થા. ૨૫૫]

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

૧. કોઈ પુરુષ પ્રકટ દોષ સેવે પણ શુભ દોષ ન સેવે;
૨. કોઈ પ્રકટ દોષ ન સેવે પણ શુભ દોષ સેવે;
૩. કોઈ પ્રકટ સેવે અને શુભ પણ સેવે;
૪. કોઈ પ્રકટ દોષ ન સેવે અને શુભ પણ ન સેવે.

[—સ્થા. ૨૭૧]

(૫) દીન-અદીન

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. કોઈ પુરુષ બહારથી દીન હોય અને અંદરથી પણ દીન હોય;
૨. કોઈ બહારથી દીન હોય પણ અંદરથી અદીન હોય;
૩. કોઈ બહારથી અદીન હોય પણ અંદરથી દીન હોય;
૪. કોઈ પુરુષ બહારથી અદીન અને અંદરથી પણ અદીન હોય.
- (૨) ૧. કોઈ પુરુષ દીન હોય અને દીનપરિણત હોય;
૨. કોઈ પુરુષ દીન હોય પણ અદીનપરિણત હોય;
૩. કોઈ પુરુષ અદીન હોય પણ દીનપરિણત હોય;
૪. કોઈ પુરુષ અદીન હોય અને અદીનપરિણત હોય.
- (૩) તે જ પ્રમાણે દીનરૂપની ચતુર્ણી ગીઓ ઘટાવી લેવી.
- (૪) ૧. કોઈ પુરુષ દીન હોય અને દીનમના હોય;

૨. કોઈ પુરુષ દીન હોય અને અદીનમના હોય;
૩. કોઈ પુરુષ અદીન હોય પણ દીનપરિણત હોય;
૪. કોન પુરુષ અદીન હોય અને અદીનપરિણત હોય.

(૫-૧૭) તે જ પ્રમાણે દીનસંકલ્પી, દીનપ્રસન્ન, દીનદૃષ્ટિ, દીન-શીલાચાર, દીનવ્યવહાર, દીનપરાક્રમી, દીનવૃત્તિ, દીનજાતિ, દીનભાષી, દીનાવલાસી, દીનસેવી, દીન-પર્યાય, અને દીનપરિવાર પુરુષોની પણ ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી.

[—સ્થાન ૨૭૬]

(૬) આર્ય-અનાર્ય

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. કોઈ પુરુષ દ્રવ્યથી આર્ય હોય અને ભાવથી પણ આર્ય હોય;
૨. કોઈ દ્રવ્યથી આર્ય પણ ભાવથી અનાર્ય હોય;
૩. કોઈ દ્રવ્યથી અનાર્ય હોય પણ ભાવથી આર્ય હોય;
૪. કોઈ દ્રવ્યથી અનાર્ય હોય અને ભાવથી પણ અનાર્ય હોય.

(૨-૧૭) તે જ પ્રમાણે આર્યપરિણત, આર્યરૂપ, આર્યમના, આર્યસંકલ્પી, આર્યપ્રસન્ન, આર્યદૃષ્ટિ, આર્યશીલા-ચાર, આર્યવ્યવહારી, આર્યપરાક્રમી, આર્યવૃત્તિ, આર્યજાતિ, આર્યભાષી, આર્યાવલાસી, આર્યસેવી, આર્યપર્યાય, આર્યપરિવાર પુરુષોની પણ ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી.

[—સ્થાન ૨૮૦]

(૬) કૃશ અને દૃઢ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

- (૧) ૧. કોઈ દ્રવ્યથી કૃશ હોય અને ભાવથી પણ કૃશ હોય;
 ૨. કોઈ દ્રવ્યથી કૃશ હોય પણ ભાવથી દૃઢ હોય;
 ૩. કોઈ દ્રવ્યથી દૃઢ પણ ભાવથી કૃશ હોય;
 ૪. કોઈ દ્રવ્યથી દૃઢ હોય અને ભાવથી પણ દૃઢ હોય.
- (૨) ૧. કોઈ ભાવથી કૃશ હોય અને કૃશશરીરી પણ હોય;
 ૨. કોઈ ભાવથી કૃશ હોય પણ દૃઢશરીરી હોય;
 ૩. કોઈ ભાવથી દૃઢ હોય છતાં કૃશશરીરી હોય;
 ૪. કોઈ ભાવથી દૃઢ હોય અને દૃઢશરીરી પણ હોય.
- (૩) ૧. કોઈ કૃશશરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય પણ દૃઢશરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત નથી થતું;
 ૨. કોઈ દૃઢ શરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે પણ કૃશશરીરીને નથી થતું;
 ૩. કોઈ કૃશશરીરીને પણ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈ દૃઢ શરીરીને પણ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે;
 ૪. કોઈ કૃશશરીરીને પણ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત નથી થતું અને કોઈ દૃઢશરીરીને પણ પ્રાપ્ત નથી થતું.
 [—સ્થા ૧૮૩]

(૭) સ્વાર્થી-પરાર્થી

પુરુષના પ્રકાર ચાર છે—

- (૧) ૧. કોઈ કષ્ટ કરનાર હોય;
 ૨. કોઈ કષ્ટ અને અભુક્ષ્ય ઉભય કરનાર હોય;
 ૩. કોઈ મૌવસ્તિક—મંગલપાત્રી હોય

૪. કોઈ પ્રધાન હોય — સૌનો ઉપરી હોય.

- (૨) ૧. કોઈ પોતાનો ભવાન્ત કરે પણ પરનો ભવાન્ત ન કરે.
 ૨. કોઈ પરનો ભવાન્ત કરે પણ પોતાનો ભવાન્ત ન કરે;
 ૩. કોઈ પોતાનો ભવાન્ત કરે અને પરનો પણ ભવાન્ત કરે;
 ૪. કોઈ પોતાનો ભવાન્ત ન કરે અને પરનો પણ ભવાન્ત ન કરે.
- (૩) ૧. કોઈ પોતે અંધારામાં હોય પણ બીજાને અંધારામાં ન નાખે;
 ૨. કોઈ બીજાને અંધારામાં નાખે પણ પોતે અંધારામાં ન રહે;
 ૩. કોઈ પોતે પણ અંધારામાં હોય ને બીજાને પણ અંધારામાં નાખે;
 ૪. કોઈ પોતે પણ અંધારામાં ન હોય અને બીજાને પણ અંધારામાં ન નાખે.
- (૪) ૧. કોઈ આત્મદમન કરે પણ પરનું દમન ન કરી શકે;
 ૨. કોઈ પરનું દમન કરી શકે પણ આત્મદમન ન કરે;
 ૩. કોઈ આત્મદમન કરે અને પરનું પણ દમન કરે;
 ૪. કોઈ આત્મદમન ન કરે અને પરનું દમન પણ ન કરે.

[—સ્થા. ૨૮૭]

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે—

૧. કોઈ પોતા પરનો સમર્થ હોય પણ બીજા માટે સામર્થ્યહીન હોય;

૨. કોઈ બીજા માટે સામર્થ્ય ધરાવે પણ પોતા પૂરતો અસમર્થ હોય;
૩. કોઈ સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ સમર્થ હોય;
૪. કોઈ સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ સામર્થ્ય-હીન હોય.

[—સ્થા. ૨૮૯]

(૮) દાષી વગેરે

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. પ્રકટપણે દોષ સેવનાર; ૨. ગુપ્તપણે દોષ સેવનાર; ૩. પ્રત્યુત્પન્નદી (છેલ્લે અવસ્થા આવે તેમ આનંદ માનનારા); ૪. નિઃસરણુનદી (બહિષ્કારમ આનંદ માનનારા).

- (૨) ૧. ભરત જેવા ઉત્તરોત્તર ઉદયવાળા;
૨. બ્રહ્મદત્ત જેવા ઉદય પામી અસ્ત થનારા;
૩. હરિકેશ જેવા અસ્ત પછી ઉદય પામનારા;
૪. કાલવ્યાધ જેવા ઉત્તરોત્તર અસ્ત પામનારા.

- (૩) ૧. ઉચ્ચ અને ઉચ્ચચ્છંદી; ૨. ઉચ્ચ અને નીચ-ચ્છંદી; ૩. નીચ અને ઉચ્ચચ્છંદી; ૪. નીચ અને નીચચ્છંદી.

[—સ્થા. ૨૯૨, ૩૧૫, ૩૧૮]

(૯.) વિશ્વાસી-અવિશ્વાસી

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. કહે કે વિશ્વાસ કરું છું અને વિશ્વાસ કરે પણ ખરા;
૨. કહે કે વિશ્વાસ કરું છું પણ વિશ્વાસ કરે નહિ;
૩. કહે કે વિશ્વાસ નથી કરતો પણ વિશ્વાસ કરતો હોય;
૪. કહે કે વિશ્વાસ નથી કરતો અને કરે પણ નહિ.

- (૨) ૧. પોતાના પર વિશ્વાસ રાખે પણ ખીજા પર નહિ;
 ૨. ખીજા પર વિશ્વાસ રાખે પણ પોતા પર રાખે નહિ;
 ૩. પોતા પર વિશ્વાસ રાખે અને ખીજા પર પણ વિશ્વાસ રાખે;
 ૪. પોતા પર વિશ્વાસ ન રાખે તેમ ખીજા પર પણ વિશ્વાસ ન રાખે.

- (૩) ૧. વિશ્વાસ સંપાદન કરવા ચાહે અને કરી પણ શકે;
 ૨. વિશ્વાસ સંપાદન કરવા ચાહે પણ અવિશ્વાસનું લાજન બને;
 ૩. અવિશ્વાસનું લાજન બનવા માગે પણ વિશ્વાસ યોગ્ય બને;
 ૪. અવિશ્વાસનું લાજન બનવા માગે અને બને પણ ખરા.

- (૪) ૧. કોઈ પોતે વિશ્વાસમાં આવી શકે પણ ખીજાને વિશ્વાસમાં લાવી ન શકે;
 ૨. કોઈ ખીજાને વિશ્વાસમાં લાવી શકે પણ પોતે વિશ્વાસમાં આવી ન શકે;
 ૩. કોઈ પોતે વિશ્વાસમાં આવે અને ખીજાને પણ લાવી શકે;
 ૪. કોઈ પોતે વિશ્વાસમાં ન આવી શકે અને ખીજાને પણ વિશ્વાસમાં લાવી ન શકે.

[—સ્થા. ૩૧૨]

(૧૦) જાતિસંપન્ન આદિ

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. જાતિસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય;
 ૨. કુલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;

૩ જાતિસ પન્ન હોય અને કુલસ પન્ન પણ હોય,
 ૪ જાતિસ પન્ન ન હોય અને કુલસ પન્ન પણ ન હોય

- (૨) તેવી જ રીતે જાતિમ પન્ન અને બલસ પન્નની
 ચતુર્ભંગી
 (૩) જાતિ અને રૂપની ચતુર્ભંગી
 (૪) જાતિ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
 (૫) જાતિ અને શીલની ચતુર્ભંગી
 (૬) જાતિ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
 (૭) કુલ અને બલની ચતુર્ભંગી
 (૮) કુલ અને રૂપની ચતુર્ભંગી
 (૯) કુલ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
 (૧૦) કુલ અને શીલની ચતુર્ભંગી
 (૧૧) કુલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
 (૧૨) બલ અને રૂપની ચતુર્ભંગી
 (૧૩) બલ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
 (૧૪) બલ અને શીલની ચતુર્ભંગી
 (૧૫) બલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
 (૧૬) રૂપ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
 (૧૭) રૂપ અને શીલની ચતુર્ભંગી
 (૧૮) રૂપ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
 (૧૯) શ્રુત અને શીલની ચતુર્ભંગી ૨
 (૨૦) શ્રુત અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
 (૨૧) શીલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી

[—સ્થા. ૩૧૦]

૧ બીજા ૫૨૫રા સાથે સરખામગી માટે જાણે પ્રકરણને અતિ
 દિપ્તિ ન ૬
 દિપ્તિ ન ૭

(૧૧) સેવા કરનાર

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. પોતાની સેવા કરે પણ ખીજની નહિ;
 ૨. ખીજની સેવા કરે પણ પોતાની નહિ;
 ૩. પોતાની સેવા કરે અને ખીજની પણ કરે;
 ૪. પોતાની સેવા ન કરે અને ખીજની પણ ન કરે.
- (૨) ૧. સેવા કરે પણ સામી સેવાની આશા ન રાખે;
 ૨. ખીજે પોતાની સેવા કરે એમ ચાહે પણ પોતે ખીજની સેવા ન કરે;
 ૩. સેવા કરે અને સામી સેવાની આશા રાખે;
 ૪. સેવા ન કરે અને સામી સેવાની આશા પણ ન રાખે.
- (૩) ૧. કામ કરી આપે પણ માનની અપેક્ષા ન રાખે;
 ૨. માનની અપેક્ષા રાખે પણ કામ ન કરી આપે;
 ૩. કામ કરી આપે અને માન પણ ચાહે;
 ૪. કામ પણ ન કરે અને માન પણ ન ચાહે.
- (૪) ૧. તેવી જ રીતે ગણકાર્ય કરે પણ માન ન ચાહે એની પણ ચતુર્ભંગી સમજ લેવી.
- (૫) તેવી જ રીતે ગણસંશ્લેષ કરે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.
- (૬) ગણની યોલા વધારે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.
- (૭) ગણની શુદ્ધિ કરે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.
- (૮) ૧. રૂપ જવા દે પણ ધર્મ ન જવા દે;
 ૨. ધર્મ જવા દે પણ રૂપ કાયમ રાખે;
 ૩. રૂપ પણ રાખે અને ધર્મ પણ રાખે;
 ૪. રૂપ પણ ન રાખે અને ધર્મ પણ ન રાખે.

- (૯) તેવી જ રીતે ધર્મ જવા દે પણ ગણને ન છોડે
ધત્યાદિ ચતુર્લંગી.
- (૧૦) તેવી જ રીતે પ્રિયધર્મ હોય પણ દંઢધર્મ ન
હોય ધત્યાદિ ચતુર્લંગી.

[—સ્થા° ૩૨°]

(૧૨) સ્વાર્થી-પરાર્થી, સુગત-દુર્ગત આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. સ્વાર્થી હોય પણ પરાર્થી ન હોય;
૨. પરાર્થી હોય પણ સ્વાર્થી ન હોય;
૩. સ્વાર્થી પણ હોય અને પરાર્થી પણ હોય;
૪. સ્વાર્થી પણ ન હોય અને પરાર્થી પણ ન હોય.
- (૨) ૧. કોઈ પ્રથમ દુર્ગત હોય અને પછી પણ દુર્ગત હોય;
૨. કોઈ પ્રથમ દુર્ગત હોય પણ પછી સુગત હોય;
૩. કોઈ પ્રથમ સુગત હોય પણ પછી દુર્ગત હોય;
૪. કોઈ પ્રથમ સુગત હોય અને પછી પણ સુગત હોય.
- (૩) ૧. કોઈ દુર્ગત હોય અને દુર્ગત પણ હોય;
૨. કોઈ દુર્ગત હોય પણ સુખત હોય;
૩. કોઈ સુગત હોય પણ દુર્ગત હોય;
૪. કોઈ સુગત હોય અને સુખત પણ હોય.
- (૪) ૧. કોઈ દુર્ગત હોય અને દુષ્ટત્યાનંદી (ઉપકારને
જાહેરો મળે તોય આનંદ નહિ માનનાર) હોય;
૨. કોઈ દુર્ગત હોય પણ સુપ્રત્યાનંદી હોય;
૩. કોઈ સુગત પણ દુષ્ટત્યાનંદી હોય;
૪. કોઈ સુગત અને સુપ્રત્યાનંદી હોય.

૧. બીજા પરપસ સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
શિષ્ય નં. ૮.

- (૯) ૧. પ્રજ્ઞાપક હોય પણ એવલાણવી ન હોય;
 ૨. એવલાણવી હોય પણ પ્રજ્ઞાપક ન હોય;
 ૩. પ્રજ્ઞાપક હોય અને એવલાણવી પણ હોય;
 ૪. પ્રજ્ઞાપક ન હોય અને એવલાણવી પણ ન હોય.
 [-સ્થાન ૩૪૪]

(૧૫) નિષ્કૃષ્ટ-અનિષ્કૃષ્ટ, બુધ-અબુધ આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

- (૧) ૧. પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ-તપસ્યાથી કૃશશરીરી અને પછી પણ નિષ્કૃષ્ટ;
 ૨. પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ પણ પછી અનિષ્કૃષ્ટ;
 ૩. પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ પણ પછી નિષ્કૃષ્ટ;
 ૪. પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ અને પછી પણ અનિષ્કૃષ્ટ.
- (૨) ૧. નિષ્કૃષ્ટ-કૃશશરીરી અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા-અલ્પકષાયી;
 ૨. નિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા;
 ૩. અનિષ્કૃષ્ટ અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા;
 ૪. અનિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા.
- (૩) ૧. બુધ-સત્ક્રિયાશીલ અને બુધ-વિવેકી;
 ૨. બુધ-સત્ક્રિયાશીલ પણ અબુધ અવિવેકી;
 ૩. અબુધ-અસત્ક્રિયાશીલ પણ બુધ-વિવેકી;
 ૪. અબુધ-અસત્ક્રિયાશીલ અને અબુધ-અવિવેકી.
- (૪) ૧. બુધ અને બુધહૃદય;
 ૨. બુધ અને અબુધહૃદય;
 ૩. અબુધ અને બુધહૃદય;
 ૪. અબુધ અને અબુધહૃદય.

૧. બૌદ્ધ પરંપરાની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ

૩. કોઈ પાપી હોય પણ ઉત્તરોત્તર શ્રેયસ્કર બને;
 ૪. પાપી હોય અને ઉત્તરોત્તર પાપી બનતો જાય.
- (પ) ૧. કોઈ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સંદેશ હોય;
 ૨. કોઈ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સંદેશ હોય;
 ૩. કોઈ ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સંદેશ હોય;
 ૪. કોઈ ભાવથી પાપી હોય અને દ્રવ્યથી પણ પાપી સંદેશ હોય.
- (૬) ૧. શ્રેયસ્કર હોય અને શ્રેયસ્કર મનાય;
 ૨. શ્રેયસ્કર હોય અને પાપી મનાય;
 ૩. પાપી હોય અને શ્રેયસ્કર મનાય;
 ૪. પાપી હોય અને પાપી મનાય.
- (૭) ૧. ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સંદેશ મનાય;
 ૨. ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સંદેશ મનાય;
 ૩. ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સંદેશ મનાય;
 ૪. ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સંદેશ મનાય.
- (૮) ૧. પ્રજ્ઞાપક હોય પણ પ્રભાવક ન હોય;
 ૨. પ્રભાવક હોય પણ પ્રજ્ઞાપક ન હોય;
 ૩. પ્રજ્ઞાપક હોય અને પ્રભાવક પણ હોય;
 ૪. પ્રજ્ઞાપક ન હોય અને પ્રભાવક પણ ન હોય.

૧. પ્રજ્ઞાપકપ્રભાવક (૪. ૭) માં આને લગભગ મળતી ધર્મકાર્યિકની ચતુર્થા આપી છે.

- (૬) ૧. પ્રસાપક હોય પણ એવલાણવી ન હોય;
 ૨. એવલાણવી હોય પણ પ્રસાપક ન હોય;
 ૩. પ્રસાપક હોય અને એવલાણવી પણ હોય;
 ૪. પ્રસાપક ન હોય અને એવલાણવી પણ ન હોય.
 [—૨૫૧૦ ૩૪૪]

(૧૫) નિષ્કૃષ્ટ-અનિષ્કૃષ્ટ, બુધ-અબુધ આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

- (૧) ૧. પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ—તપસ્યાથી કૃશશરીરી અને પછી પણ નિષ્કૃષ્ટ;
 ૨. પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ પણ પછી અનિષ્કૃષ્ટ;
 ૩. પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ પણ પછી નિષ્કૃષ્ટ;
 ૪. પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ અને પછી પણ અનિષ્કૃષ્ટ.
- (૨) ૧. નિષ્કૃષ્ટ—કૃશશરીરી અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા—અદ્યકપાથી;
 ૨. નિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા;
 ૩. અનિષ્કૃષ્ટ અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા;
 ૪. અનિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા.
- (૩) ૧. બુધ—સત્ક્રિયાશીલ અને બુધ—વિવેકી;
 ૨. બુધ—સત્ક્રિયાશીલ પણ અબુધ અવિવેકી;
 ૩. અબુધ—અસત્ક્રિયાશીલ પણ બુધ—વિવેકી;
 ૪. અબુધ—અસત્ક્રિયાશીલ અને અબુધ—અવિવેકી.
- (૪) ૧. બુધ અને બુધહૃદય;
 ૨. બુધ અને અબુધહૃદય;
 ૩. અબુધ અને બુધહૃદય;
 ૪. અબુધ અને અબુધહૃદય.

તર

હયે

૪૩ જ ગું?

જાતી જગર પૂછ્યે

નહિ—તો જાતી જગર

૧. બીજા પરપરાની સરખામણી માટે

તગ્વેયા ચાગ છે—

- (૧) ૧ મમુદ્ર તગ્વા ચાહે અને મમુદ્રને તગી જાય,
૨ સમુદ્ર તરવા ચાહે અને ગોખ્પદ તરે,
૩ ગોખ્પદ તરવા ચાહે અને સમુદ્ર તરે,
૪ ગોખ્પદ તરવા ચાહે અને ગોખ્પદ તરે

- (૨) ૧ મમુદ્ર તરી જાય પણ મમુદ્રે વિશાદ પામે,
૨ સમુદ્ર તગી જાય પણ ગોખ્પદે વિશાદ પામે,
૩ ગોખ્પદ તગી જાય અને મમુદ્રે વિશાદ પામે,
૪ ગોખ્પદ તગી જાય અને ગોખ્પદે વિશાદ પામે

[સ્થા. ૩૫૬]

આજીવક (આજીવિકા ચલાવનાર) પાંચ પ્રકારના છે—

૧ જાતિઆજીવક (જનજાતિના શુભગાન ગાઈને આજીવિકા ચલાવે), ૨ કુલઆજીવક, ૩ ઈર્ષ્યાઆજીવક (વશપરપગથી આપ્યો આનતો ધધો જે શીખવેો ન પડે—તેના વડે ઈમાણી કરનાર), ૪ શિષ્યઆજીવક (આચાર્ય પાસે શીખ્યા વિના ન આવડે તેણે કામ—તે કરીને ઈમાણી કરનાર), ૫ લિંગઆજીવક (વેશજીવી)

[સ્થા. ૪૦૭]

જાતિઆચાર્ય મનુષ્યો છ પ્રકારના છે—

૧ અબાહ, ૨ કલદ ૩ વેદેહ, ૪ વેદિક, ૫ હારિત, ૬ સુસુગ

આ છયે ઇશ્ય જાતિના મમજવા

૧ જૈન પરમરા સાથે સગામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
શિષ્ય ન ૧

કુલઆર્ય મનુષ્યો છ પ્રકારના છે —

૧. ઉચ્ચ; ૨. ભોગ; ૩. રાજન્ય; ૪. ઇશ્વાકુ; ૫. નાતુ; ૬. કૌરવ.

[—સ્થાન ૪૬૭]

મૂલ ગોત્ર સાત છે —

૧. કાશ્યપ; ૨. ગૌતમ; ૩. વત્સ; ૪. કુત્સ; ૫. કૌશિક; ૬. માંડવ્ય; ૭. વાશિષ્ઠ.

તેમાં જે કાશ્યપ છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. કાશ્યપ; ૨. શાંડિલ્ય; ૩. ગૌડ્ય; ૪. બાલ; ૫. મૌંજકી; ૬. પર્વપ્રેક્ષકી; ૭. વર્પકૃષ્ણ.

તેમાં જે ગૌતમો છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. ગૌતમ; ૨. ગાર્ગ્ય; ૩. ભારદ્વાજ; ૪. અંગિરસ; ૫. શકૃશભ; ૬. ભક્ષકાભ; ૭. ઉદકાત્માભ.

તેમાં જે વત્સો છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. વત્સ; ૨. આગ્નેય; ૩. મૈત્રિક; ૪. સ્વામિલી; ૫. શૈલક; ૬. અસ્થિસ્રેન; ૭. વીતકર્મ.

તેમાં જે કુત્સ છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. કુત્સ; ૨. મૌદ્ગાલાયન; ૩. પિંગલાયન; ૪. કૌંડિન્ય; ૫. મંડલી; ૬. હારિત; ૭. સૌમ્ય.

તેમાં જે કૌશિક છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. કૌશિક; ૨. કત્યાયન; ૩. શાલંકાયણ; ૪. ગોલિકાયણ; ૫. પાક્ષિકાયણ; ૬. આગ્નેય; ૭. લૌહિત્ય.

તેમાં જે માંડવ્ય છે તે સાત પ્રકારના છે —

૧. માંડવ્ય; ૨. અરિષ્ઠ; ૩. સંમુક્ત; ૪. તૈલ; ૫. એલાપત્ય; ૬. કાંડિલ્ય; ૭. ક્ષારાયણ.

૩. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે પણ ભાવથી ઉન્નતપરિણામી હોય છે;

૪. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે અને ભાવથી પણ નીચપરિણામી હોય છે.

(૩) તે જ પ્રમાણે ઉન્નતરૂપની ચતુર્ભંગી સમજ લેવી.

(૪) ૧. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી સીધું હોય અને ભાવથી પણ સીધું હોય;

૨. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી સીધું પણ ભાવથી વાંકું હોય;

૩. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી વાંકું હોય અને ભાવથી સીધું હોય;

૪. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી વાંકું હોય અને ભાવથી પણ વાંકું હોય.

(૫) તે જ પ્રમાણે સીધુ - પરિણતની ચતુર્ભંગી સમજ લેવી.

(૬) તે જ પ્રમાણે સીધુ - રૂપની સમજ લેવી;

આ છયે પ્રકારની ચતુર્ભંગીઓ વૃક્ષની ઉપમાએ પુરુષની પણ સમજ લેવી. જેમકે —

(૧) ૧. કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી જાણ્યો હોય અને ભાવથી પણ જાણ્યો હોય;

૨. કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી જાણ્યો હોય પણ ભાવથી નીચો હોય;

૩. કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી નીચો હોય પણ ભાવથી જાણ્યો હોય.

૪. કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી નીચો હોય અને ભાવથી

આ જ પ્રમાણે બાકી પાંચ પુરુષ ચતુર્ભંગીઓ પણ ઘટાવી લેવી.^૧

કોર (મંદરી) ચાર પ્રકારના છે —

૧. આંખાનો કોર; ૨. તાલનો કોર; ૩. વહિલનો કોર; ૪. મેહૂવિપાણનો (ગાઠરના શીંગડા જેવી વનસ્પતિનો) કોર.

પુરુષો પણ એ ચાર કોર જેમ ચાર પ્રકારના છે.

[સ્થા. ૧૪૨]

પત્ર ચાર છે —

૧. અસિપત્ર (તરવાર); ૨. કરપત્ર (કરવત); ૩. કુર-પત્ર (છરી); ૪. કલમ્બચીરિકા (શસ્ત્ર).

આ ચાર પત્રોપમ પુરુષ પણ ચાર છે.

[સ્થા. ૩૪૬]

પુષ્પ ચાર પ્રકારનાં છે —

૧. રૂપસંપન્ન હોય પણ ગંધસંપન્ન ન હોય;
૨. ગંધસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૩. રૂપસંપન્ન પણ હોય અને ગંધસંપન્ન પણ હોય;
૪. રૂપસંપન્ન ન હોય અને ગંધસંપન્ન પણ ન હોય.

પુષ્પની જેમ પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે —

૧. રૂપસંપન્ન હોય પણ શીલસંપન્ન ન હોય;
૨. શીલસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૩. રૂપસંપન્ન હોય અને શીલસંપન્ન પણ હોય;
૪. રૂપસંપન્ન ન હોય અને શીલસંપન્ન પણ ન હોય.

[સ્થા. ૩૨૦]

[સ્થા. ૨૩૬]

૧. એક બીજા પ્રકારે વૃક્ષની ચતુર્ભંગીની ઉપમા પરપને આપવામાં આવી છે. — પુદ્ગલપ્રજ્ઞપિ ૪, ૨૧.

૩. કૂટગૃહની ઉપમા

કૂટગૃહ ચાર પ્રકારનાં છે —

૧. પ્રથમ ગુપ્ત હોય અને પછી પણ ગુપ્ત હોય;
 ૨. પ્રથમ ગુપ્ત હોય પણ પછી અગુપ્ત હોય;
 ૩. પ્રથમ અગુપ્ત હોય પણ પછી ગુપ્ત હોય;
 ૪. પ્રથમ અગુપ્ત હોય અને પછી પણ અગુપ્ત હોય.
- આ કૂટગૃહની જેમ પુરુષો પણ ચાર પ્રકારના છે.
[—સ્થા. ૨૭૫]

કૂટાકાર શાલાના ચાર પ્રકાર છે —

૧. કોઈ ગુપ્ત હોય અને ગુપ્તદ્વાર હોય;
૨. કોઈ ગુપ્ત હોય અને અગુપ્તદ્વાર હોય;
૩. કોઈ અગુપ્ત હોય અને ગુપ્તદ્વાર હોય;
૪. કોઈ અગુપ્ત હોય અને અગુપ્તદ્વાર હોય.

કૂટાકાર શાલાની જેમ ગ્રીઓના પણ ચાર પ્રકાર છે —

૧. કોઈ ગુપ્ત હોય અને ગુપ્તેન્દ્રિય હોય;
૨. કોઈ ગુપ્ત હોય અને અગુપ્તેન્દ્રિય હોય;
૩. કોઈ અગુપ્ત હોય અને ગુપ્તેન્દ્રિય હોય,
૪. કોઈ અગુપ્ત હોય અને અગુપ્તેન્દ્રિય હોય.

[—સ્થા. ૨૭૫]

૪. શંખ, ધૂમશિખા, અને વનખંડ

શંખ — શંખ ચાર પ્રકારના છે —

૧. વામ અને વામાવર્ત; ૨. વામ અને દક્ષિણાવર્ત;
 ૩. દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪. દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત.
- શંખ જેમ પુરુષની પણ ચતુર્થાંગી સમાજ લેવી.

[—૧ • ૧૮૯]

(૧) ધૂમશિખા ચાર છે —

૧. વામ અને વામાવર્ત; ૨. વામ અને દક્ષિણાવર્ત;
૩. દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪. દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત.

(૨) અગ્નિશિખાના પણ ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે.

(૩) વાતમંડલિકાના પણ એ જ ચાર પ્રકાર છે.

તેવી જ રીતે સ્ત્રીની^૧ પણ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ ચતુર્ભંગીઓ સમજ લેવી.

[—સ્થા. ૨૮૬]

વનખંડ ચાર છે —

૧. વામ અને વામાવર્ત; ૨. વામ અને દક્ષિણાવર્ત;
૩. દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪. દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત.

પુરુષના પણ વનખંડ જેમ ચાર પ્રકાર છે.

[—સ્થા. ૨૮૬]

૫. માર્ગ, યાન, યુગ્ય આદિ

માર્ગ ચાર પ્રકારના છે^૨—

(૧) ૧ પહેલા સીધા અને પછી પણ સીધા;

૨. પહેલા સીધા અને પછી વાકે;

૩ પહેલા વાકે પણ પછી સીધા;

૪. પહેલા વાકે અને પછી પણ વાકે.

૧ અગ્રતરના ભાર્યાની સપ્તમગી જતાવી છે. (૧) વધકસમા, (૨) ચોરસમા, (૩) અધ્યસમા — અકર્મકામા, આજસી, ચડી, દુરુક્રવાદિની ઇત્યાદિ લક્ષણવાળી, (૪) માતૃસમા, (૫) ભગિનીસમા, (૬) સખીસમા, (૭) દાસીસમા (૭૫*)

૨. અગ્રતરમા (૪. ૧૬૧ થી) પ્રતિષદા (માર્ગ) વિષે જુની રીતે જ ચતુર્ભંગીઓ જોડવામા આવી છે.

- (૨) ૧. પહેલાં અને પછી ક્ષેમ; .
 ૨. પહેલાં ક્ષેમ પણ પછી અક્ષેમ;
 ૩. પહેલાં અક્ષેમ પણ પછી ક્ષેમ;
 ૪. પહેલાં અને પછી અક્ષેમ.

- (૩) ૧. ક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ;
 ૨. ક્ષેમ અને અક્ષેમરૂપ;
 ૩. અક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ;
 ૪. અક્ષેમ અને અક્ષેમરૂપ.

માર્ગની જેમ પુરુષની પણ ચતુર્લંગી સમજી લેવી.
 [—સ્થા. ૧૮૬]

યાન ચાર પ્રકારનાં છે —

- (૧) ૧. પહેલાં યુક્ત-જોડેલું અને પછી પણ યુક્ત-જોડેલું;
 ૨. પહેલાં યુક્ત અને પછી અયુક્ત;
 ૩. પહેલાં અયુક્ત અને પછી યુક્ત;
 ૪. પહેલાં અયુક્ત અને પછી પણ અયુક્ત.

- (૨) ૧. યુક્ત અને યુક્તપરિણત; ૨. યુક્ત અને અયુક્ત-
 પરિણત; ૩. અયુક્ત અને યુક્તપરિણત; ૪. અયુ-
 ક્ત અને અયુક્તપરિણત.

- (૩) ૧. યુક્ત અને યુક્તરૂપ; ૨. યુક્ત અને અયુક્તરૂપ;
 ૩. અયુક્ત અને યુક્તરૂપ; ૪. અયુક્ત અને
 અયુક્તરૂપ.

- (૪) ૧. યુક્ત અને શોભાયુક્ત ૨. યુક્ત અને શોભારહિત;
 ૩. અયુક્ત અને શોભાયુક્ત; ૪. અયુક્ત અને
 શોભારહિત.

- (૫-૮) યાનની જેમ સુચ્ય (જે જોડવામાં આવે અશ્વાદિ)
 'ની પણ ચાર ચતુર્લંગીઓ સમજી લેવી.

(૬-૧૨) યાનની જેમ અશ્વની પણ ચાર ચતુર્ભંગીઓ સમજા લેવી.

(૧૨-૧૬) યાનની જેમ હાથીની પણ ચાર ચતુર્ભંગી સમજા લેવી.

સારથી ચાર પ્રકારના છે —

- (૧૭) ૧. ચોક્કતા હોય પણ મોક્કતા ન હોય;
૨. મોક્કતા હોય પણ ચોક્કતા ન હોય;
૩. ચોક્કતા હોય અને મોક્કતા પણ હોય;
૪. ચોક્કતા ન હોય અને મોક્કતા પણ ન હોય.

(૧૮) યુગ્મની ચાર પ્રકારની છે —

૧. માર્ગે જાય પણ ઉ-માર્ગે ન જાય; ૨. ઉ-મા જાય પણ માર્ગે ન જાય; ૩. માર્ગે જાય ચ ઉ-માર્ગે પણ જાય; ૪. માર્ગેય ન જાય ચ ઉ-માર્ગેય ન જાય.

(૧-૧૮) પુરુષની પણ યાન, યુગ્મ, અશ્વ, હાથી, સાર અને યુગ્મચર્યાની જેમ ૧૮ ચતુર્ભંગીઓ છે.

[૨૫ા૦ ૩૨૦]

૬. મેઘ, દંડો

મેઘ ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. ગળે પણ વરસે નહિ; ૨. વરસે પણ ગળે નહિ; ૩. ગળે પણ અને વરસે પણ; ૪. ગળે પણ નહિ અને વરસે પણ નહિ.

૧. બીજા પરંપરા સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ૧૫૫ નં. ૧.

- (૨) ૧. ગર્જે પણ વિદ્યુત્ ન કરે; ૨. વિદ્યુત્ કરે પણ ગર્જે નહિ; ૩. ગર્જે પણ અને વિદ્યુત્ પણ કરે; ૪. ગર્જે પણ નહિ અને વિદ્યુત્ પણ કરે નહિ.
- (૩) ૧. વરસે પણ વિદ્યુત્ ન કરે; ૨. વિદ્યુત્ કરે પણ વરસે નહિ; ૩. વરસે પણ અને વિદ્યુત્ પણ કરે; ૪. વરસે પણ નહિ અને વિદ્યુત્ પણ કરે નહિ.
- (૪) ૧. કાલમાં વરસે પણ અકાલમાં ન વરસે;
૨. અકાલમાં વરસે પણ કાલે ન વરસે;
૩. કાલે વરસે અને અકાલે પણ વરસે;
૪. કાલે ન વરસે અને અકાલે પણ ન વરસે.
- (૫) ૧. ક્ષેત્રમાં વરસે પણ અક્ષેત્રમાં ન વરસે;
૨. અક્ષેત્રમાં વરસે પણ ક્ષેત્રમાં ન વરસે;
૩. ક્ષેત્રમાં વરસે અને અક્ષેત્રમાં પણ વરસે;
૪. ક્ષેત્રમાં ન વરસે અને અક્ષેત્રમાં પણ ન વરસે.

મેઘની જેમ પુરુષની પણ પાંચ ચતુર્લંગીઓ સમજી લેવી.

[—સ્થાન ૩૪૬]

ગોળા-દડા ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. મદનનો દડો; ૨. લાખનો દડો; ૩. લાકડાનો દડો; ૪. માટીનો ગોળો.
- (૨) ૧. લોઢાનો દડો; ૨. ત્રપુનો દડો; ૩. તાંબાનો દડો; ૪. સીસાનો દડો.
- (૩) ૧. રૂપાનો દડો; ૨. સોનાનો દડો; ૩. રત્નનો દડો; ૪. વજ્રનો દડો.

ઉપર્યુક્ત દડા જેવા પુરુષો પણ છે એટલે તેમની જેમ પુરુષની પણ ત્રણ ચતુર્લંગી ઘટાવી લેવી.

[—સ્થાન ૩૪૬]

૭. ઋષભ

ઋષભ^૧ ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧. જાતિસંપન્ન; ૨. કુલસંપન્ન; ૩. ઘલસંપન્ન
૪. રૂપસંપન્ન.

(૨) કોઈ ઋષભ —

૧. જાતિસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય;
૨. કુલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
૩. જાતિસંપન્ન પણ હોય અને કુલસંપન્ન પણ હોય
૪. જાતિસંપન્ન ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૩) કોઈ ઋષભ —

૧. જાતિસંપન્ન હોય પણ ઘલસંપન્ન ન હોય;
૨. ઘલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
૩. જાતિસંપન્ન હોય અને ઘલસંપન્ન પણ હોય;
૪. જાતિસંપન્ન ન હોય અને ઘલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૪) કોઈ ઋષભ —

૧. જાતિસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૨. રૂપસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
૩. જાતિસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ હોય.
૪. જાતિસંપન્ન પણ ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ ન હોય.

(૫) કોઈ ઋષભ —

૧. કુલસંપન્ન હોય પણ ઘલસંપન્ન ન હોય;

૧. જોદ પરખડ સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે
ટિપ્પણ નં. ૨.

(૪) કોઈ હાથી —

૧. મૃગ હોય પંજુ ભદ્રમના હોય;
૨. મૃગ હોય પણ મંદમના હોય;
૩. મૃગ હોય અને મૃગમના હોય;
૪. મૃગ હોય પણ સંકીર્ણમના હોય.

(૫) કોઈ હાથી^૧ —

૧. સંકીર્ણ હોય પણ ભદ્રમના હોય;
૨. સંકીર્ણ હોય પણ મંદમના હોય;
૩. સંકીર્ણ હોય પણ મૃગમના હોય;
૪. સંકીર્ણ હોય અને સંકીર્ણમના હોય.

હાથીની જેમ પુરુષની પણ પાંચ ચતુર્ભંગીઓ સમજ લેવી.

[—સ્થા० ૨૮૧]

૧. કોઈ સિંહની જેમ દીક્ષા લે અને સિંહની જેમ પાળે;
૨. કોઈ સિંહની જેમ દીક્ષા લે પણ શિયાળ જેમ પાળે;
૩. કોઈ શિયાળ જેમ દીક્ષા લે પણ સિંહ જેમ પાળે;
૪. કોઈ શિયાળ જેમ દીક્ષા લે અને શિયાળ જેમ પાળે.

(

[—સ્થા० ૩૧૭]

૧. રાજને અર્થાત્ત્વ હાથીના પાંચ દોષો બતાવ્યા છે —

(૧) રૂપક્ષમ ન હોય, (૨) રાજદક્ષમ ન હોય, (૩) ગન્ધક્ષમ ન હોય, (૪) રસદક્ષમ ન હોય અને (૫) સ્પર્શદક્ષમ ન હોય. તે જ પ્રમાણે વિદ્યુત્ત પણ એ પાંચ દોષ હોય તો અતુત્તર ધર્મને પાળે નહિ એ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે — અશુભ ૫-૧૩૬.

પક્ષી ચાર પ્રકારનાં છે—

૧. સ્વરસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૨. રૂપસંપન્ન હોય પણ સ્વરસંપન્ન ન હોય;
૩. રૂપસંપન્ન અને સ્વરસંપન્ન હોય;
૪. રૂપસંપન્ન ન હોય અને સ્વરસંપન્ન ન હોય.

પુરુષના પણ પક્ષી જેમ ચાર પ્રકાર છે.

[સ્થા ૩૧૨]

૬. સેના

સેના ચાર પ્રકારની છે —

- (૧) ૧. જ્ય પામે પણ હાર પામે નહિ;
૨. પરાજ્ય પામે પણ જ્ય પામે નહિ;
૩. જ્ય પણ પામે અને પરાજ્ય પણ પામે;
૪. જ્ય પણ ન પામે અને પરાજ્ય પણ ન પામે.
- (૨) ૧. જ્ય પામ્યા પછી ફરીથી જ્ય પામે;
૨. જ્ય પામ્યા પછી બીજી વાર હારી જાય;
૩. પરાજ્ય પામ્યા પછી જ્ય પામે;
૪. પરાજ્ય પામ્યા પછી ફરી વાર પણ પરાજ્ય પામે.

૧. અંગુતર નિકાયમાં ઉદરની ઉપમા પણ પુરુષને આપવામાં આવી છે —

- (૧) ઊંડું ખોદે પણ રહે નહિ; (૨) રહે પણ ઊંડું ખોદે નહિ;
- (૩) રહે પણ નહિ અને ઊંડું ખોદે પણ નહિ; (૪) ઊંડું ખોદે પણ ખરે અને રહે પણ ખરે.

જે મનુષ્ય ધર્મ, વિનય આદિ ગ્રન્થોને તો બાલે પણ આર્થ સત્યને ન સમજે તે પ્રથમ ઉદર જેવો છે. આવી રીતે બીજા પણ સ્થળે સમગ્ર દેવદા. (—અંગુતર ૪.૧૦૭). આ જ વિષય પુદ્ગલપ્રજ્ઞાપિમાં પણ આપ્યો છે. (૪.૬.)

સેનાની જેમ ઉપર પ્રમાણે પુરુષની પણ જે ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[—રૂઢાં ૨૯૨]

૧૦. કંથક

કંથક ચાર પ્રકારના છે—

- (૧) ૧. પહેલાં આકીર્ણ અને પછી પણ આકીર્ણ;
 ૨. પહેલાં આકીર્ણ પણ પછી અવિનીત;^૧
 ૩. પહેલાં અવિનીત પણ પછી આકીર્ણ;
 ૪. પહેલાં અવિનીત અને પછી પણ અવિનીત.
- (૨) ૧. આકીર્ણ હોય અને ચાલ પણ આકીર્ણની;
 ૨. આકીર્ણ હોય પણ ચાલ અવિનીતની;
 ૩. અવિનીત હોય પણ ચાલ આકીર્ણની;
 ૪. અવિનીત હોય અને ચાલ પણ અવિનીતની
- (૩) ૧. જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન ન હોય;
 ૨. કુલસંપન્ન હોય અને જાતિસંપન્ન ન હોય;
 ૩. જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ હોય;
 ૪. જાતિ સંપન્ન ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ ન હોય.
- (૪) તેવી જ રીતે જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન ન હોય તેની ચતુર્ભંગી.
- (૫) જાતિસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય—
 એની ચતુર્ભંગી.

૧. અગ્રજીવિયા (૮. ૧૪) ખબુક અર્થ — અવિનીત અર્થના આદિ રોય બતાવ્યા છે. અને તે જ પ્રમાણે અવિનીત બિશુના પદ્મ આદિ રોય બતાવ્યા છે.

- (૬) જાતિસંપન્ન હોય અને જ્યસંપન્ન ન હોય—
તેની ચતુર્ભંગી.
- (૭) કુલસંપન્ન હોય અને બલસંપન્ન ન હોય—તેની
ચતુર્ભંગી.
- (૮) કુલસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય—તેની
ચતુર્ભંગી.
- (૯) કુલસંપન્ન હોય અને જ્યસંપન્ન^૧ ન હોય—તેની
ચતુર્ભંગી.
- (૧૦) બલસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય—તેની
ચતુર્ભંગી.
- (૧૧) બલસંપન્ન હોય અને જ્યસંપન્ન ન હોય—તેની
ચતુર્ભંગી.
- (૧૨) રૂપસંપન્ન હોય અને જ્યસંપન્ન ન હોય તેની
ચતુર્ભંગી.

કંચકની જેમ પુરુષની પણ ૧૨ ચતુર્ભંગીઓ સમજ
લેવાની છે.

[—સ્થા. ૩૨૭]

૧. શિકાકારની સામેની પ્રતિમા જ્યસંપન્ન એવો પાઠ લાગે છે. કારણ
તેમણે તેનો અર્થ પણ એ જ રીતે કર્યો છે. અંગુતર નિઠાપ (૪. ૧૧૨,
૩. ૯૪, ૧૩૭ ઇત્યાદિ) માં સર્વત્ર અસના પ્રસંગે તેને જ્યસંપન્ન નહિ
પણ જ્યસંપન્ન—વેગવાન કહ્યો છે. અંગુતરમાં અસના ચાર ગુણ
ખતાવ્યા છે—જન્યતા, જવ, ક્ષાતિ, અને શૌર્ય.—ભુજો ૪. ૧૧૨.

વળી વર્ણ, બલ, જવ, આરોહપરિણાહ—એ ચાર ગુણો પણ ખતાવ્યા
છે અને અસની જેમ પુરુષ પહેલે વર્ણ શુ, બલ શુ ઇત્યાદિ પણ વિસ્તારથી
સમજાવ્યું છે.—અંગુ. ૪. રપદ થી, ઉપરુક્તમાં મૃદુતા મેળવી અસના
પાંચ ગુણો ખતાવ્યા છે.—અંગુતર. ૫. ૨૦૩, ૬. ૨૨.

- (૨) ૧. ઉત્તાન અને ઉત્તાનાવલાસી; ૨. ઉત્તાન અને ગંભીરાવલાસી; ૩. ગંભીર અને ઉત્તાનાવલાસી; ૪. ગંભીર અને ગંભીરાવલાસી.

પુરુષના પણ તે જ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે —

- (૧-૨) સમુદ્રની પણ પાણીની જેમ જે ચતુર્ભંગીઓ સમજવી.

અને સમુદ્રની જેમ પુરુષની પણ જે ચતુર્ભંગીઓ સમજવી.

[—સ્થા. ૩૫૮]

૧૩. કંટ, મણુ

કંટ — સાદડી ચાર પ્રકારની છે —

૧. મુંબની (તૃણવિગ્રેખની); ૨. વાંસની પટ્ટીની; ૩. આમડાની; ૪. કાંબળાની.

પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે —

૧. કોઈ મુંબની સાદડી જેવા;
૨. કોઈ વાંસની પટ્ટીની સાદડી જેવા;
૩. કોઈ આમડાની સાદડી જેવા;
૪. કોઈ કાંબળાની સાદડી જેવા.

[—સ્થા. ૩૫૯]

મણુ — ધા ચાર પ્રકારના છે —

- (૧) ૧. અંતઃશત્યવાળા અને બાહ્ય શત્યવાળા નહિ;
૨. બાહ્યશત્યવાળા પણ અંતઃશત્યવાળા નહિ;

૧. આ પ્રકારોની પ્રશ્નના બજવાને ઓળખને જ્યારે મોટા માટે અધીર મેળા ત્યારે હસી જ અને કહુ કે તું કાંબળાની સાદડી જેવા સિમ્પ છે. નુઓ આજુબક નિર્ધુક્તિ રીકા પૃ. ૩૮૭ મ

૩. અંતઃશલ્યવાળા નહિ અને બાહ્યશલ્યવાળા;
૪. અંતઃશલ્યવાળા નહિ અને બાહ્યશલ્યવાળા
પણ નહિ.

- (૨) અંતઃદુષ્ટ પણ બાહ્ય દુષ્ટ નહિની અતુલંગી.
મલુની જેમ પુરુષની પણ જે અતુલંગીઓ સમજ લેવી.
[—૨૫૦ ૩૪૪]

૧૪. આચાર્ય વગેરેની ઉપમા.

કરંડિયા ચાર પ્રકારના છે—

૧. ચાંડાલનો; ૨. વેશ્યાનો; ૩. ગાથાપતિનો; ૪.
રાજાનો.

આચાર્ય^૧ ચાર પ્રકારના છે—

૧. ચાંડાલના કરંડિયા જેવા; ૨. વેશ્યાના કરંડિયા
જેવા; ૩. ગાથાપતિના કરંડિયા જેવા; ૪. રાજાના કરંડિયા
જેવા.

[—૨૫૦ ૩૪૮]

ફલ ચાર પ્રકારનાં છે—

૧. આમળાં જેવું મધુર હોય; ૨. ક્રાક્ષા જેવું મધુર
હોય; ૩. કીર જેવું મધુર હોય; ૪. ખાંડ જેવું મધુર હોય.

૧. અગુત્તરમા શાસ્ત્ર-ધર્મદેશકના પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે — (૧) અપરિશુદ્ધશીલ હોય અને પોતાને પરિશુદ્ધશીલ માને, (૨) અપરિશુદ્ધાશ્વ હોય અને પરિશુદ્ધાશ્વ પોતાને માને, (૩) અપરિશુદ્ધધર્મદેશક હોય અને પરિશુદ્ધધર્મદેશક પોતાને માને, (૪) અપરિશુદ્ધ વ્યાકરણી હોય અને પોતાને પરિશુદ્ધવ્યાકરણી માને, (૫) અપરિશુદ્ધજ્ઞાન દર્શની હોય પણ પરિશુદ્ધજ્ઞાન-દર્શની પોતાને માને. પણ ભગવાન શુદ્ધ પોતાને એ પાંચેથી વિપરીત બતાવે છે. (પ. ૧૦૦)

શાસ્ત્રના એક બીજી રીતે પણ બેઠ વર્ણવવામાં આવે છે. જુઓ પુદ્ગલ ૩, ૧૬.

આચાર્ય પણ કૃષ્ણની જેમ ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકારના છે.

[—સ્થા. ૩૨૦]

વૃક્ષ ચાર પ્રકારનાં છે —

- (૧) ૧. શાલજાતિનું હોય અને શાલપર્યાયી હોય;
૨. શાલજાતિનું હોય અને એરંડપર્યાયી હોય;
૩. એરંડજાતિનું હોય પણ શાલપર્યાયી હોય;
૪. એરંડજાતિનું હોય અને એરંડપર્યાયી હોય.

- (૨) ૧. શાલજાતિનું અને શાલપરિવારવાળું;
૨. શાલજાતિનું અને એરંડપરિવારવાળું;
૩. એરંડજાતિનું અને શાલપરિવારવાળું;
૪. એરંડજાતિનું અને એરંડપરિવારવાળું.

તેવી જ રીતે આચાર્યની^૧ પણ એ ચતુર્લંગીઓ સમજી લેવી.

- (૧) જેમ શાલવૃક્ષોની મધ્યમાં રહેલું મોટું શાલવૃક્ષ શોભે છે તેમ સુંદર શિષ્યોની વચ્ચે સુંદર આચાર્ય શોભે છે.
- (૨) એરંડવૃક્ષોની વચ્ચે જેમ શાલવૃક્ષ હીપે છે, તેમ સુંદર આચાર્ય અસુંદર શિષ્યોમાં હીપે છે.
- (૩) જેવી શાલવૃક્ષોની વચ્ચે એરંડની સ્થિતિ છે તેમ સુંદર શિષ્યોની વચ્ચે અસુંદર આચાર્યની છે.
- (૪) જેવો એરંડ વચ્ચે એરંડ તેમ અસુંદર શિષ્યોની વચ્ચે અસુંદર આચાર્ય દેખાય છે.

[—સ્થા. ૩૪૬]

૧. બૌદ્ધ પરંપરાની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિશ્વાજી નં. ૪.

મત્સ્ય ચાર પ્રકારનાં છે—

૧. અનુકૂળ સ્રોતે તરનાર^૧; ૨. પ્રતિકૂળ સ્રોતે તરનાર;
૩. અંતે તરનાર; ૪. મધ્યમાં તરનાર.

શિક્ષુઓ^૨ પણ મત્સ્ય જેમ ચાર પ્રકારના છે.

[—સ્થા. ૩૪૯]

મત્સ્ય પાંચ છે—

- ૧-૪. ઉપર પ્રમાણે; ૫. સર્વચારી.

શિક્ષુ પણ મત્સ્ય જેમ પાંચ પ્રકારના છે.

[—સ્થા. ૪૫૩]

પક્ષી ચાર પ્રકારનાં છે—

૧. નીકળી શકે પણ પરિવ્રજ્યા ન કરી શકે;
૨. પરિવ્રજ્યા કરી શકે પણ નીકળી ન શકે;
૩. નીકળી શકે અને પરિવ્રજ્યા પણ કરી શકે;
૪. નીકળી શકે નહિ અને પરિવ્રજ્યા પણ કરી શકે

નહિ.

શિક્ષુઓ પણ તે જ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના છે.

[—સ્થા. ૩૫૧]

ધુણુ (ક્રીટવિશેષ) ચાર પ્રકારના છે—

(૧) કોઈ ધુણુ—

૧. ત્વચા ખાનાર; ૨. છાલ ખાનાર; ૩. કાષ્ઠ ખાનાર;
૪. સાર ખાનાર હોય છે.

૧ બૌદ્ધ પરપરા/સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પાણ નં. ૫.

લિક્ષુઓ પણ એ ઘુણ જેમ ચાર પ્રકારના છે, તેમાં —

૧. ત્વચા ખાનાર ઘુણના જેવા લિક્ષુનું તપ સાર ખાનાર ઘુણના જેવું છે;

૨. છાલ ખાનાર ઘુણના જેવા લિક્ષુનું તપ કાષ્ઠ ખાનાર ઘુણના જેવું છે;

૩. કાષ્ઠ ખાનાર ઘુણના જેવા લિક્ષુનું તપ છાલ ખાનાર ઘુણના જેવું છે;

૪. સાર ખાનાર ઘુણના જેવા લિક્ષુનું તપ ત્વચા ખાનાર ઘુણના જેવું છે.

[—સ્થા. ૨૪૩]

એક સ્ત્રીનું બીજી સ્ત્રી સાથે અને એક પુરુષનું બીજા પુરુષ સાથેનું અંતર ચાર પ્રકારનું છે —

૧. કોઈ પણ બે લોકડાંના અંતર જેવું;

૨. કોઈ પણ બે પદ્મના અંતર જેવું;

૩. કોઈ પણ બે લોહાંના અંતર જેવું;

૪. કોઈ પણ બે પથ્થરના અંતર જેવું.

[—સ્થા. ૨૭૭]

દિપ્પણ

૧. બોદ પદ્મપદ્મ સાથે સરખામણી :— આજ દાખોમાં આ ચતુર્થી અંગુતર (૪.૧૦૧)માં જણાવેલું છે. સ્થાનાંગમાં મેળવી આ વપમાથી પુરુષચતુર્થી સમગ્ર લેવાની બકામણ છે; જ્યારે અંગુતરમાં એ પ્રત્યેક ભંજને પુરુષમાં થયેલી જમ દીધી છે, તે આ પ્રમાણે —

૧. બદ્ધ બોલે જમ કરે કાંઈ નહિ; ૨. કરે જમ બોલે નહિ; ૩. બોલે જમ નહિ અને કરે જમ નહિ; ૪. બોલે જમ કરે જમ નહિ. ૫. બોલે જમ કરે જમ નહિ.

વળી આ મંત્રન અને વર્ણનની ચતુર્થ ગીતે ખીજી રીતે પણ ધટાવી છે (અશુ૦ ૪૪૦૨) આ જ વિષય પુદ્ગલપ્રજ્ઞાસિમા પણ આપ્યો છે (૪૮)

૨ ખૌદ્ધ પરપરા સાથે સરખામણી — અહીં જણાવેલી ઋષ ભની ચતુર્થ ગીતોથી એક જુદા પ્રકારની જ ચતુર્થ ગી અગ્રુતર (૪૧૦૮) માં બતાવવામાં આવેલી છે, તે આ —

૧ કોઈ સાદ એવા હોય છે જે પોતાના ટોળાની ગાય સામે તો ચડ હોય છે પણ ખીજી ગાય સામે ચડ નથી હોતો — તેમ કોઈ પુરુષ એવા હોય છે જે પોતાની પરિવ્રજા તો ચડ હોય છે પણ અન્યની પરિવ્રજા નહિ ધ્યાતિ આ જ વિષય પુદ્ગલપ્રજ્ઞાસિમા પણ છે (૪ ૧૩)

૩ ખૌદ્ધ પરપરાની સરખામણી — એક ખીલ પ્રકારે અગ્રુતર (૪ ૧૦૩)માં કુભની ઉપમાથી પુરુષની ચતુર્થ ગી ધટાવી છે —

- ૧ તુચ્છ — ખાની હોય પણ ઢાંકલું હોય
- ૨ ભર્યો હોય પણ ઢાંકલું ન હોય
- ૩ તુચ્છ હોય અને ઢાંકલું પણ ન હોય
- ૪ ભર્યો હોય અને ઢાંકલું પણ હોય

વેશભૂષા વગેરે બાહ્ય આધાર તો ઠીક હોય પણ આર્થસત્યની સમજ જરા પણ ન હોય તે પ્રથમ કુભના જેવો. આયસ રાની સમજ પૂરી હોય પણ બાહ્ય આધાર પ્રકાર પ્રસન્ન ન હોય તે ખીલ કુભ જેવો. બાહ્ય આધાર દગવડા વિનાનો અને આત્મિક પ્રજ્ઞા પણ નહિ તે ત્રીજા કુભ જેવો અને જે બાહ્ય આધારે પણ ઠીક અને પ્રજ્ઞાએ પણ ઠીક તે ચોથા કુભ જેવો.

આ જ વિષય પુદ્ગલપ્રજ્ઞાસિમા પણ છે (૪ ૧૧)

૪ ખૌદ્ધ પરપરા સાથે સરખામણી —

પ્રસ્તુત સ્થાનાગના સૂત્રને જરાબર મળતી ચતુર્થ ગી અગ્રુતરમાં છે જુઓ ૪ ૧૦૬ અને આને મળતી પુરુષની ચતુર્થ ગી પુદ્ગલપ્રજ્ઞાસિમા છે — ૪ ૨૧

અહીં અગ્રુતર (૪ ૯૧) ની આ ચતુર્થ ગી પણ સરખાવવા જેવી છે —

(૧) પોતે અસુર હોય અને તેનો પરિવાર પણ અસુર હોય — અર્થાત્ સ્વયં દુશીલ હોય અને તેનો પરિવાર પણ દુશીલ હોય

વ્યાકરણ

શુદ્ધ વાગ્નયોગ^૧ દશ પ્રકારનો છે —

૧. ચકારાનુયોગ - વાક્યમાં આવતા 'ચ' (અને) શબ્દનો વિચાર;
૨. મકારાનુયોગ - વાક્યમાં આવતા 'મા' (મત) શબ્દનો વિચાર;
૩. અપિકારાનુયોગ - 'અપિ' (પણ) શબ્દનો વિચાર;
૪. સેકારાનુયોગ - આનન્તર્યાદિ સૂચક 'સે' (અથ) શબ્દનો વિચાર;
૫. સાયંકારાનુયોગ - 'હીક' એ અર્થમાં વપરાતા 'સાય' વિષે વિચાર;
૬. એકત્વાનુયોગ - એકવચન વિષે વિચાર;
૭. પૃથક્ત્વાનુયોગ - દ્વિવચન અને બહુવચનનો વિચાર;
૮. સંયૂથાનુયોગ - સમાસ વિષે વિચાર;
૯. સંક્રમિતાનુયોગ - વિલક્ષિતવચનના વિપર્યાસ વિષે વિચાર;
૧૦. ભિન્નાનુયોગ - સામાન્ય વાત કહી પછી તેનો ક્રમ, કાલ વગેરેની અપેક્ષાએ લેદ કરી વિચાર કરવો તેના વિષે વિચાર.

[- સ્થા ૭ ૭૪૪]

૧. વાક્યાર્થનો નહિ પણ પ્રત્યક્ષોપ વિષયક વિચાર તે.

વચન વિલક્ષિત આઠ છે^૧—

૧. નિદેશે પ્રથમા—તે, આ, હું;
૨. ઉપદેશે દ્વિતીયા—આ કરો, તે લણો;
૩. કરણમાં તૃતીયા^૨—તેનાથી કે મારાથી લવાયુ કે કરાયુ;
૪. સંપ્રદાને ચતુર્થી^૩—નમસ્કાર સ્વાહા એના યોગમાં;
૫. અપાદાને પંચમી—તેમાંથી કે આમાંથી લે કે હટાવ;
૬. સ્વસ્વામી ભાવમાં છઠી—જે આનો કે તેનો ગયેલો છે;
૭. સન્નિધાનાર્થમાં સાતમી—તેમાં, ત્યારે, છતે, એ અર્થમાં;
૮. આમંત્રણી આઠમી^૪—એ! હે! જીવાન!

[—સ્થાન ૬૦૬]

વચન ત્રણ છે —

- (૧) ૧. એકવચન; ૨. દ્વિવચન; ૩. બહુવચન.
- (૨) ૧. સ્ત્રીવચન; ૨. પુવચન; ૩. નપુસકવચન.
- (૪) ૧. અતીતવચન; ૨. પ્રત્યુત્પન્નવચન; ૩. અનાગતવચન.

[—સ્થાન ૧૬૩]

-
૧. આ સૂત્ર અનુષંગમાં—૧૨૯ મુ છે.
 ૨. આ ઉદાહરણ જે કે દર્શિ તૃતીયાનું છે પણ દારકની પ્રવૃત્તિ વિવક્ષાધીન હોવાથી ક્યારે જે કરણની વિવક્ષા કરીએ તો કરણનું ઉદાહરણ બની શકે.
 ૩. શરૂવેચાકરણો આને આઠમી કહે છે. અર્થાગીન અને મધ્યકાલીનો તો આનો સમાવેશ પ્રથમામાં જ કરે છે.

સ્વરમંડલ

સ્વર સાત કહ્યા છે —

નામ	ગાન	કાણે ગાયો ?	અર્થ
૧. પરજ	અગ્નિહવા	મયૂર	મૃદંગ
૨. ઋષભ	છાતી	કૂકડો	ગોમુખી (વાદ્ય)
૩. ગાંધાર	કંઠ	હંસ	શંખ
૪. મધ્યમ	મધ્યગ્નિહવા	ગાય-ઘેટાં	ઝાલર
૫. પંચમ	નાસિકા	કોયલ	ગોધિકા
		(કુસુમકાલમાં)	
૬. ધૈવત (રિવત)	દંતોષ	કૌચ	ઢાલ
૭. નિષાદ	મસ્તક	ગજ	મહાલેરી

એ સાત સ્વરનાં સાત લક્ષણો છે —

૧. પરજસ્વરવાળા મનુષ્યને જીવિકા મળી રહે છે. તેનું કામ નિષ્ફળ જતું નથી. તેને ગાયો, મિત્રો અને પુત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી નારીને વલ્લભ થાય છે.

૨. ઋષભસ્વર હોય તેને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે સેનાપતિ બને છે, અને તેને ધનલાભ થાય છે. વળી વસ્ત્ર, ગંધ, અલકાર, સ્ત્રી, શયનઆદિ મળે છે.

૩. ગાંધારસ્વરવાળા ગીતયુક્તિજ્ઞ, પ્રધાનજીવિકાવાળા, કવિઓ, કળારો, પ્રજ્ઞાશીલો અને ખીબા ખીબા શાસ્ત્રજ્ઞો હોય છે.

૪. મધ્યમસ્વરવાળા ખાધેપીધે સુખી રહે છે અને દાન કરે છે.

૫. પંચમસ્વરવાળા રાજા હોય છે, શૂર હોય છે. લોકમંત્રાદિ હોય છે અને ગણનાયકો હોય છે.

૬. ધૈવત (રૈવત) સ્વરવાળા શાકુનિકો, કન્થિયાળા, વાગુરિકો, શૌકરિકો અને માછીમારો હોય છે.

૭. નિષાદસ્વરવાળા ચાંડાલો, મલ્લો અને બીજા અધા પાપકર્મીઓ તથા ગોઘાતક ચોર હોય છે.

સાતેય સ્વરોને ત્રણ ત્રણ ગ્રામ હોય છે —

૧. ષડ્જગ્રામ; ૨. મધ્યમગ્રામ; ૩. ગાંધારગ્રામ.

(૧) ષડ્જગ્રામની સાત મૂર્છના છે —

૧. મંગી; ૨. કૌંસવીય; ૩. હરિ; ૪. રજની; ૫. સારકાતા; ૬. સારસી; ૭. શુદ્ધષડ્જ.

(૨) મધ્યમગ્રામની સાત મૂર્છના છે —

૧. ઉત્તરમંદા; ૨. રજની; ૩. ઉત્તરા; ૪. ઉત્તરાસમા; ૫. આશોકાંતા; ૬. સૌવીરા; ૭. અલીરુ.

(૩) ગાંધારગ્રામની સાત મૂર્છના છે —

૧. નંદી; ૨. હુદ્રિમા; ૩. પૂરિમા; ૪. શુદ્ધગાંધારા; ૫. ઉત્તરગાંધારા; ૬. સુષુતરઆયામા; ૭. ઉત્તરાયતા કોટિમાતસા.

સાતે સ્વરો કયાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? નાલિથી.

ગેયની યોનિ કઈ છે? ગીતરુતયોનિક છે.

કેટલા સમયનો ઉચ્છ્વાસ છે? પાદના સમય નેટલા હોય.

ગેયના આકાર ત્રણ છે અને તે આ પ્રમાણે —

પ્રથમ મંદથી શરૂ કરે અને મધ્યમાં ક્રમશઃ વધારે અને અંતે પાછો ઓછો કરે એમ ત્રણ આકાર બને છે.

ગેયના છ દોષ, આઠ ગુણ, ત્રણ વૃત્ત અને બે ભણ્ણિતિઓ — આ બે સમ્યક્ પ્રકારે જાણતો હોય તે મુશિક્ષિત રંગ મધ્યે ગાય.

હે ગાયક! આ છ દોષો આવે તે રીતે ન ગાજે —

૧. લપાકુલ થઈ ગાવું; ૨. ઉતાવળા થઈ ગાવું;
૩. દૂંકાવીને ગાવું; ૪. તાલગદ્દ ન ગાવું; ૫. કાકસ્વર શાદી ગાવું; ૬. સાનુનાસિક વર્ણોચ્ચાર કરી ગાવું.

ગેયના ગુણ આઠ છે —

૧. પૂર્ણ; ૨. રક્ત; ૩. અલંકૃત; ૪. વ્યક્ત; ૫. અવિસ્વર; ૬. મધુર; ૭. સમ; ૮. મુકુમાર.

વળી આ પણ ગુણો છે —

૧. ઉરવિશુદ્ધ, દંઠવિશુદ્ધ અને શિરોવિશુદ્ધ — જે ગવાય;

૨. મૃદુ અને ધૂંટી શકાય તેવા પદો વાળું;
૩. તાલગદ્દ અને પ્રતિક્ષેપગદ્દ.
૪. સાત સ્વરથી સમ.

વળી આ પણ ગુણો છે —

૧. નિર્દોષ; ૨. સારયુક્ત; ૩. હેતુયુક્ત; ૪. અલંકૃત;
૫. ઉપસંહારયુક્ત; ૬. સોતપ્રાસ; ૭. મિત; ૮. મધુર.

ત્રણ વૃત્ત આ છે —

૧. સમ; ૨. અર્ધસમ; ૩. સર્વત્ર વિષમ.

લલિતિ આ બે છે —

૧. સંસ્કૃત; ૨. પ્રાકૃત.

આ બેને ઋષિઓએ પ્રથસ્ત ગણી છે. અને ગીત
આ બન્ને ભાષામાં ગવાય છે.

મધુર કોણ ગાય છે? શ્યામા.

ખર કોણ ગાય છે? કાલી.

રુક્ષ કોણ ગાય છે? કાલી.

ચતુર કોણ ગાય છે? ગૌરી.

વિલંબયુક્ત કોણ ગાય છે? કાળ.

દ્રુત કોણ ગાય છે? અંધા.

વિસ્વર કોણ ગાય છે? પિંગલા.

સ્વરો સાત પ્રકારે સમ છે —

૧. તંત્રિસમ; ૨. તાલસમ; ૩. પાદસમ; ૪. લયસમ;
૫. ગ્રહસમ; ૬. શ્વાસોચ્છ્વાસસમ; ૭. સંચારસમ.

સ્વર સાત, આમ ત્રણ, મૂર્છના ૨૧, અને તાન
૪૯ છે — આમ આ સ્વરમંડલ^૧ પૂર્ણ થયું.

[—સ્થા. ૫૫૩]

૧. કોઈ પ્રકરણ ૪ આ સૂત્રમાં ઉતારી લીધું લાગે છે.

કળાઓ

કળાઓ ૭૨ છે —

૧ યેષ, ૨ ગણિત, ૩ રૂપ, ૪ નાદ્ય, ૫ ગીત,
૬ વાદિત, ૭ સ્વરગત, ૮ પુરગત, ૯ સમતાલ, ૧૦
દ્યુત, ૧૧ જનવાદ, ૧૨ પેકખમ્મ (પાસા રમવાની કળા),
૧૩ અષ્ટાપદ, ૧૪ દગમૃત્તિકા, ૧૫ અન્નવિધિ, ૧૬
પાનવિધિ, ૧૭ વસ્ત્રવિધિ, ૧૮ શયનવિધિ, ૧૯ આર્યા,
૨૦ પ્રહેલિકા, ૨૧ માગધિક, ૨૨ ગાથા, ૨૩ શ્લોક, ૨૪
ગદ્યુપ્તિ, ૨૫ મધુસિકથ, ૨૬ આભરણવિધિ, ૨૭ તરણી
પ્રતિકર્મ, ૨૮ સ્ત્રીવક્ષણ, ૨૯ પુરુષલક્ષણ, ૩૦ હંધલક્ષણ,
૩૧ ગજલક્ષણ, ૩૨ ગીજલક્ષણ, ૩૩ કુકકુટલક્ષણ, ૩૪
મિઠ્ઠલક્ષણ, ૩૫ ચક્રલક્ષણ, ૩૬ છનલક્ષણ, ૩૭ દડ
લક્ષણ, ૩૮ અસિલક્ષણ, ૩૯ મણિલક્ષણ, ૪૦ કાકિણી
લક્ષણ, ૪૧ ચર્મલક્ષણ, ૪૨ ચદ્રલક્ષણ, ૪૩ સૂર્યચરિત,
૪૪ રાહુચરિત, ૪૫ શકુચરિત ૪૬ સૌભાગ્યકર, ૪૭
દૌર્ભાગ્યકર, ૪૮ વિદ્યાગત, ૪૯ મત્રગત, ૫૦ રહસ્યગત,
૫૧ સભાસ, ૫૨ ચાર, ૫૩ પ્રતિચાર, ૫૪ વ્યૂક ૫૫
પ્રતિ વ્યૂક, ૫૬ સ્કધાવારમાન, ૫૭ નગરગાન, ૫૮
વસ્તુમાન, ૫૯ સ્કધાવારનિવેશ, ૬૦ વસ્તુનિવેશ, ૬૧
નગરનિવેશ, ૬૨ ઈશમ્મ ૬૩ ઝડપ્રવાદ, ૬૪ અશ્વશિક્ષા,
૬૫ હસ્તિશિક્ષા, ૬૬ ધનુર્વેદ, ૬૭ હિરણ્યપાક, સુવર્ણ

૧ આના વિવરણ તથા તુલના માટે જુઓ “ભગવાન મહાવીરની
ધર્મકથાઓ ની દિખગી

પાક; મણિપાક; ધાતુપાક; ૬૮. બાહ્યયુક્ત, હંડયુક્ત, મુદિયુક્ત
યદિયુક્ત, ચુક્ત, નિયુક્ત, ચુક્તનિયુક્ત, મૂત્રખેલ, ૬૯. નાલિકા
ખેલ, વર્તખેલ, ધર્મખેલ, ચર્મખેલ; ૭૦. પત્રછેદ, કટકછેદ
૭૧. મણિવનિર્ણવ; ૭૨. શકુનરુત.

[—સમ૦ ૭૮]

નાદ્યના ૩૨ ભેદ છે^૧ —

[—સમ૦ ૩૧]

વાદ્યના ચાર પ્રકાર છે^૨ —

- ૧ તત-ઢોલ વગેરે પહોળાં વાદ્યો,
૨. વિતત-વીણા વગેરે તત્તુ વાદ્યો,
- ૩ ધન-ઝાઝ વગેરે નક્કર વાદ્યો;
- ૪ શુધિર-શખ વગેરે પોલા વાદ્યો

નાદ્યના ચાર પ્રકાર છે^૩ —

- ૧ અંચિત; ૨ ગિણિત, ૩ આસ્લટ; ૪. સિસોલ.
- ગેય ચાર પ્રકારનું છે^૪ —

૧. ઉક્ષિપ્ત, ૨ પત્રક (પાદ્યુક્ત), ૩. મહ;
- ૪ ગેવિદ્ય (રોચિત)

માદ્ય (પુષ્પની રચના)ના ચાર પ્રકાર છે —

- ૧ શ્રન્ધિમ-દોરો નાખી ચૂંચીને બનાવેલી માળા,
- ૨ વેદિમ-વીટીને બનાવેલ પાથડી-મુકુટ;

૧ આના વિવરણ માટે જુઓ—રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર કડિકા ૬૧.

૨ રાજપ્રશ્નીયમાં પણ આ ચાર ભેદ બતાવ્યા છે કડિકા-૮૫

૩ ૩૨ પ્રકારના નાદકમાંથી અનુક્રમે ૨૫, ૨૬, ૨૮ અને ૨૯મું
નાદક જુઓ રાજપ્રશ્નીય કડિકા-૮૩ વળી નૃત્યના ભેદમાં પણ આ જ
ચાર ભેદ મળ્યાં છે રાજ૦ ૮૭

૪ આજ ચાર ભેદ રાજપ્રશ્નીયમાં પણ બતાવ્યા છે કડિકા-૮૬

૩. પુરિમ-વાંસડાની સળીના પાંજરાને ભરીને
ખનાવેલ;

૪. સંઘાતિમ-ગુચ્છ.

અલંકાર ચાર પ્રકારના છે —

૧. કેથાલંકાર; ૨. વજ્રાલંકાર; ૩. માલ્યાલંકાર;
આલરણ્યાલંકાર.

અભિનય ચાર પ્રકારનો છે —

૧. દાષ્ટાંતિક; ૨. પ્રાત્યંતિક; ૩. સામાન્યતોપ-
નિપાતનિક; ૪. લોકમધ્યાવસાનિક.

[—સ્થા ૩૭૪]

પ્રાક્ષીલિપિનું લેખવિધાન ૧૮ પ્રકારે છે —

૧. પ્રાક્ષી; ૨. ચવની; ૩. દોષઉપકરિકા; ૪. ખરોશ્લિકા;
૫. ખરશાવિકા; ૬. પ્રહારાતિગા; ૭. ઉચ્ચત્તરિકા; ૮.
અક્ષરપૃષ્ઠિકા ૯. ભોગવતિકા; ૧૦. વૈષ્ણવિકા; ૧૧. નિહલુ-
વિકા; ૧૨. અંકલિપિ; ૧૩. ગણિતલિપિ; ૧૪. ગંધર્વલિપિ;
૧૫. આદર્શલિપિ; ૧૬. માહેશ્વરી; ૧૭. દામિલલિપિ;
૧૮. પ્રાલિંદલિપિ.

[—સમ ૧૮]

૧. આ ચાર ભેદો રાજપ્રત્યયમાં છે. જુઓ કડિકા ૮૮.

૨. અન્યત્ર લિપિના ૧૮ ભેદો ગણાયા છે. વિરોધાવરયક ટીકા
ગા ૪૬૪. અહીં ગણાવેલ પ્રાક્ષીલિપિના લેખવિધાનના ભેદો પ્રજ્ઞાપના
મદ પ્રથમમાં છે. સૂત્રમાં ૧૮ હોવાનું લખ્યું છે પણ ભૂતલિપિને મેળવતાં
ગણતરીએ ૧૯ થાય છે અને તે જ પ્રમાણે મૂળ સમ્ભવાયાંજ હવાવનારે
પણ ૧૯ જ નહીં ૧૮ જ. પણ અનુપાદ્યે સ્થાલિલિપિને કોણકમાં મૂકી છે.
ટીકાકાર કહે છે કે પોતે આ વિષે કશું જાણમાં નથી.

પ્રાક્ષી લિપિમાં ૪૬ માતૃકા અક્ષરો^૧ છે.

[—સ્થાન ૪૬]

૪

સંખ્યાન

એકક ચારરૂ છે—

૧. દ્રવ્ય; ૨. માતૃકાપદ; ૩. પર્યાય; ૪. સંગ્રહ.

[—સ્થાન ૨૬૭]

કતિ^૩ ચાર છે—

૧-૪ ઉપર પ્રમાણે.

[—સ્થાન ૨૯૮]

સંખ્યાન (ગણિત) ચાર છે—

૧. પ્રતિકર્મ (સરવાળો); ૨. વ્યવહાર (શ્રેણી વગેરેનો વ્યવહાર); ૩. રજઝૂ (ક્ષેત્ર ગણિત); ૪. શશિ (ત્રિરાશી).

[—સ્થાન ૩૩૮]

સંખ્યાન દશ છે—

૧-૪. ઉપર પ્રમાણે; ૫. કલાસવર્ણ (કલા-અંશના સમીકરણનું ગણિત); ૬. શુભાકાર; ૭. વર્ગ (તે રકમને તે રકમથી શુભતા આવે તે); ૮. ધન; ૯. વર્ગવર્ગ

૧. આ ૪૬ અક્ષરોની સંભાવના રીકાકાર આ પ્રમાણે કરે છે. બધા 'અ'થી માટીને સ્વરો (પણ જ નહીં છૂ અને જ આદ્યા વર્જિત કરવા) અને કા સહિત બ્યજન—એટલે વિસર્ગ અને અનુસ્વાર સહિત બાર સ્વર, ૨૫ વર્ગીય સ્પર્શ બ્યજનો, ૪ ચ, ૨ લ, ૫ (અંતર્ય), ૧ા, ૨ા, ૫, ૬, કા=૪૬.

૨. વિવરણ માટે બુબો પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં. ૧.

૩. કતિ=કેટલા. દ્રવ્ય વિશે કેટલાનો પ્રશ્ન કરવો તે કતિદ્રવ્ય. એ જ પ્રમાણે બીજા વિશે.

(વર્ગનો વર્ગ); ૧૦. કાકય (કરવતથી લાકડાને છેદવાનું ગણિત)

[—સ્થાન ૭૪૭]

વ્યાવહારિક^૧દંડ ૯૬ આગળ સમજવો.

તે જ પ્રમાણે ધનુષ, નાલિકા, યુગ અને અક્ષ તથા મુસલનું માપ સમજવું.^૨

[—સમન ૮૬]

ચાર ગાઉનો^૩ એક યોજન છે.

[સમન ૪]

પૂર્વ પછીની સખ્યા ઉત્તરોત્તર ૮૪ લાખથી ગણા કરીને કાઢવી^૪ યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકા

[—સમન ૮૪]

ટિપ્પણ

૧ દ્રવ્ય વગેરે :—એક સખ્યાનાથી તે અરેક તેમા દ્રવ્ય સામાન્ય હિચે તે એક જ છે—૫૩ બેદદિચે એક સચિત્ત એક અચિત્ત અને એક મિશ્ર એમ ત્રણ ભેદ છે જૈનધાર્મિકપ્રસિદ્ધ ત્રિપદી—બધુ

૧ જે ૬૩થી ગાઉ વગેરેનું માપ નીકળે તે વ્યાવહારિક ૬૩ પણ માપ જેનાથી ન કાઢડ હોય તે અવ્યાવહારિક ૬૩ તે વગે તેવડો હોય ૨૪ આગળનો એક હાય અને એવા ચાર હાયનો એક ૬૩ છે તેથી $૨૪ \times ૪ = ૯૬$ આગળનો વ્યાવહારિક ૬૬ થાય

૨ ૬૩ ધનુષ વગેરે બધાને ચાર હાય પ્રમાણ રહ્યા છે નુઓ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ૧૩૩

૩ ૨૦૦૦ ધનુષનો એક ગાઉ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ૧૩૪.

૪ ચોરાસી લાખ વર્ષ પ્રમાણ એક પૂર્વાંગ છે અને ૮૪ લાખ પૂર્વાંગ પ્રમાણ એક પૂર્વ છે ત્યાર પછીની સખ્યાના નામો આ પ્રમાણે છે તુટિતાગ, તુટિત અટટગ અટટ, અવવાગ, અવવ, હુલુકાગ હુલુક, ઉત્પાગ, ઉત્પલ, પવાગ, પલ, નલિનાગ, નનિન, અર્ધનિપૂરાગ અર્ધનિપૂર, અયુતાગ, અયુત, નયુતાગ, નયુત, પ્રયુતાગ, પ્રયુત, ચૂલિકાગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાગ, અને શીર્ષપ્રહેલિકા. અનુયોગનં ૧૧૫, ૧૩૮.

ઉત્પન્ન થાય છે વ્યય થાય છે અને ક્રિય છે — એ માતૃકાપદ કહેવાય છે અથવા અ આ ઇ ઈ ઈ યાદિ બધા શાસ્ત્રના આધારભૂત હોવાથી એ પણ માતૃકાપદો કહેવાય છે એ-૧ જ્યાંય તે ધર્માદિક તેમા જ્યારે વિશેષોની વિવક્ષા ન હોય ત્યારે વર્ણ, રસ વગેરે અને વિશેષોની વિવક્ષા હોય ત્યારે કાળો પીળો આદિ સમહૃદયથી જે એક તે સમૃદ્ધ — એમ કે ધર્મો દાહો એક હોય તો પણ એવચને પ્રયોગ થાય છે અને ધર્મો ઢગડો ધર્મો હોય તો પણ ધર્મ એમ એક વચનથી બજવાર થાય છે

૫

શ્રેણી

શ્રેણી માત કહી છે —

૧ સજ્જ-આયતા, ૨ એન્ત વક્ષ, ૩ દ્વિધાવક્ષ, ૪ એકત ખા ૫ દ્વિધાખા, ૬ ચક્રવાલા, ૭ અર્ધ ચક્રવાલા

[સ્થાન ૫૮૧]

દિગ્વિષય

૧ અપીના ભેદો — (૧) સજ્જ અને લાગી શી તે સજ્જ-આયતા જ્યારે જ્યારે અને પદ્મવો બિંબલોકથી અધોવોક્ષમા અગ્ર અધોવોક્ષથી ઉપ્વમા અથવા તે જ પ્રમાણે અન્ન પ્રકારે સીધી ખાએ મળે કહે છે ત્યારે તે સીધી રેખા તે સજ્જ-આયતા શી છે

૧ નુઓ ભગવત્ શ્લોક ૨૫ ૩૦, ૫૦ ૫૦૧ — એમા માનુષ્યોએ શરીરના મનાવ્યા છે તદુપરાંત એ જ શતકમા શરીર વિરે વિવિધ રીતે વિચાર કરવામા આવ્યો છે આકારપ્રદેશની પાત્રિ — તે શરીર કહેવાય છે તેના આવા સજ્જ એ જ સજ્જ ની મળિતો આશિષ મુમજવા નેઈએ અન્નમા આકારપ્રદેશની શરીરો તો જ્યાં સીધી જ છે તેના બેરોના વિવરણ મારે નુઓ પ્રકરણને ગુને વિષય ન ૧

(૨) અધારે જીવ કે પુદ્ગલો નજીગતિએ ગમન કરતા હોય અને આગળ જઈ બીજી શ્રેણીમાં ગતિ કરવાનું શરૂ કરે, ત્યારે તેમના એ ગમનમાં એક વાક લેવો પડે છે, તેથી ને શ્રેણી થઈ તે એકત વકા કહેવાય. જેમ કે કોઈ એક જીવ અમોલોકમાં પૂર્વ દિશામાં મરે છે અને તેની ઉત્પત્તિનું સ્થાન ઊર્ધ્વલોકમાં પશ્ચિમ દિશામાં છે, તો પ્રથમ તે નજીગતિથી ઊર્ધ્વલોકની પૂર્વ દિશામાં પહોંચશે અને ત્યાંથી સીધો પશ્ચિમમાં જશે આ પ્રમાણે તેને પશ્ચિમમાં પહોંચવા માટે એક વાક લેવો પડે છે

(૩) ને શ્રેણીમાં બે વાક હોય તે દ્વિધા વધુ — જેમકે જીવ ઊર્ધ્વ લોકમાં અગ્નિ ખૂણામાં મૃત્યુ પામ્યો, પણ ને તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન અધો લોકમાં વાયવ્ય ખૂણામાં હોય તો પ્રથમ તો તે તિર્થંગતિથી નિર્ઝંતીમાં જાય છે, અને ત્યાંથી તિર્થંગતિથી વાયવ્યમાં પહોંચે છે

(૪) ને શ્રીમાં એ તરફ લોકનાગ સિવાયનું જ એટલે આકાર હોય તે એકત ખા કહેવાય ત્રસજીવો તો ત્રસનાદીમાં જ હોય એટલે એમને ને તે ત્રસમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય તો — આ એકત ખા શ્રેણીનો પ્રસંગ આવતો નથી પણ સ્થાવરજીવો અને પુદ્ગલો તો ત્રસનાગ બહાર પણ છે તેથી તેમને આવી ગતિનો પ્રસંગ આવે છે કોઈ એવો ત્રસનાગ બહારનો જીવ ને ત્રસનાગમાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય, તો આ એકત ખા શ્રેણી થાય છે પ્રથમ તો તે જીવ ત્રસનાદી બહાર હોય ત્યાંથી સીધો ત્રસનાદીના ડાબા કે જમણા પડખે આવે છે અને પછી ત્રસનાદીમાં તે પડખે અગર ને બીજો પડખે જવાનું હોય તો તે પ્રમાણે બે ત્રણ વગેરે વાક લઈને નિયત સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે આ જ પ્રમાણે પુદ્ગલની પણ ગતિ થઈ શકે

(૫) ને શ્રેણીમાં બે વખત ત્રસનાગ બહારનું આકાર હોય તે દ્વિધામાં કહેવાય ત્રસનાગની ડાબી બાજુએ બહાર રહેલો જીવ ને જમણી બાજુએ બહાર ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો આ શ્રેણી બને છે પ્રથમ તો તે ને બાજુએ દૂરો તે બાજુથી લોકનાદી — ત્રસનાદીમાં પ્રવેશશે અને પછી ત્રસનાદીમાં ગતિ કરી તેની બહાર નીકળી બીજી બાજુએ ઉત્પન્ન થશે આ પ્રમાણે પુદ્ગલ પણ મરી ગતિ શકે છે

(૬) ચક્રવાત ગતિ જીવને નથી હોતી પણ પરમાણુને હોય છે ચક્રવાત ગતિ એટલે ગોળાકાર — અમરી બાંધીને ગતિ કરવી તે

(૭) અર્ધચક્રના એટલે અર્ધગોળ — આ પણ પરમાણુને હોય છે

૬

પરચૂરણ

૧. ઉત્પાદ - વ્યય

ઉત્પાદ એક છે, વિગતિ-વિકૃતિ-વિગમ એક છે.^૧
[—સ્થા ૦ ૧૨, ૧૩]

જ્ઞાનન્તર્ય પાચ પ્રકારનું છે—

૧ ઉત્પાદાનન્તર્ય, ૨ વ્યયાનન્તર્ય, ૩ પ્રદેશાનન્તર્ય,
૪ સમયાનન્તર્ય, ૫ આમાન્યાનન્તર્ય
[—સ્થા ૦ ૪૬૨]

છેદન પાચ પ્રકારનું છે—

૧ ઉત્પાદન છેદન, ૨ વ્યય છેદન, ૩ ણંધ છેદન,
૪ પ્રદેશ છેદન ૫ દ્વિધાકાર છેદન
[—સ્થા ૦ ૪૬૨]

૨. અદ્યવૃદ્ધિ-મહાવૃદ્ધિનાં કારણો

ત્રણ કારણે અદ્યવૃદ્ધિ થાય છે—

(૧) ૧ તે તે પ્રદેશમા જલયોનિના છવો કે પુદ્ગલો જલરૂપે
ધણા પરિણત થતા નથી,

૧ સરખાવો-તીંગિમાનિ ગિક્કર સત્તત્ત સત્તત્તલ્લગ્ગાનિ । કતમાનિ—
તાગિ? । ઉપ્પાદો પ નાયતિ વયો પન્નાવતિ ઠિત્તસ્સ અન્નમથન પન્નાવતિ ।
તીંગિમાનિ ગિક્કરો અસત્તત્ત અસત્તત્તલ્લગ્ગાનિ । કતમાનિ તાગિ? । ન ઉપ્પાદો
પ નાયતિ ન વયો પન્નાવતિ, ન ઠિત્તસ્સ અન્નમથન પન્નાવતિ । અનુત્તર-૩ ૪૭

૨ વિગતોના વિવરણ માટે જુઓ પ્રકરણને અતે દિપ્પણ ન ૧

૩ વિગતોના વિવરણ માટે જુઓ પ્રકરણને અતે દિપ્પણ ન ૨

૪ જ્ઞાને મળતા જ પાચ કારણો જતાથી જાતવાનું પુદ્ગલ કહે છે કે આ
વર્ણના અતરાયના કારણોને ન્યાતિલીઓ નથી જાણતા અનુત્તર ૫ ૧૯૭

- ૨ દેવ, નાગ, યક્ષ અને ભૂતોની સમ્યક્ આરાધના ન કરી હોય;
૩. જલના પુદ્ગલોને વાયુ ખીજે ખેંચી જાય—કે વીંખી નાખે.

(૨) ત્રણ કારણે મહાવૃષ્ટિ થાય છે—

૧. તે તે પ્રદેશમાં જલયોનિના છવે કે પુદ્ગલો ઘણા પરિમાણમાં પરિણત થાય,
૨. દેવ, નાગ, યક્ષ, અને ભૂતોની સમ્યક્ આરાધના કરી હોય;
- ૩ ખીજા પ્રદેશમાં વરસનાર વાદળોને વાયુ તે તે પ્રદેશમાં ખેંચી લાવે અને તે તે પ્રદેશનાં વાદળોને વીંખી ન નાખે

[—સ્થા. ૧૭૧]

૩. આશ્વયં

દશ આશ્વયં^૧ કયાં છે —

- ૧ ઉપમર્ગ; ૨. ગર્ભહરણ, ૩ સ્ત્રીતીર્થ; ૪ અભવ્ય પરિપક્વ—અયોગ્ય પરિપક્વ; ૫. કૃષ્ણનું અપરકકાગમન;
- ૬ અદ્રત્યૂર્ણનું આકાશથી ઊતરવું; ૭ હરિવંશ કુલોત્પત્તિ;
- ૮ અમરોતપાત, ૯, એકસો આઠ સિદ્ધ, ૧૦ અસત્યતપ્ત આ આશ્વયો અનન્તકાલે થાય છે

[—સ્થા. ૭૭૭]

૧ જે ધરના સામાન્ય રીતે ન બને પણ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં બની ગઈ હોય એટલે અદ્યુત જણાય, તે આશ્વયં કહેવાય છે આ દશમાથી પાંચ તો—૧, ૨, ૪, ૬, ૮ ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં જ બન્યા છે પાંચમું નેમિનાથના તીર્થમાં, ૬મું નવભના તીર્થમાં, ૭મું મલિયનાથના તીર્થમાં ૧૦મું મુવિધિના તીર્થમાં અને ૭મું શીતલના તીર્થમાં સમજી જુઓ લોકપ્રકારા સર્ગ—૩૨, ૧૦૩૧—૧૦૩૪.

વિગેનાના વિવરણ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપ્પલ નં. ૩.

અર્થયોનિ ત્રણ છે —

૧. સામ; ૨. દંડ; ૩. ભેદ.

[—સ્થા૦ ૧૮૫]

આત્મરક્ષા ત્રણ છે —

૧. ધાર્મિક જાળતોથી ગ્રેરણા લઈ; ૨. મૌન લઈ; ૩. જીદીને ખીણ એકાંત જગ્યાએ ચાલ્યા જઈ.

[—સ્થા૦ ૧૭૨]

ટિપ્પણ

૧. આતંતયેના ભેદો :— સાતત્ય, અવિચ્છેદ, અવિરહ એ બધા એકાર્થક છે.

(૧) સતત શ્વેતી ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદન-ન્તર્ય — જેમકે નરહગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અસ પચાત સમય સુધી સતત નારકો ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ઉત્પાદન-વિરહ કાળ આવે છે.

(૨) તે જ પ્રમાણે વ્યય—અર્થાત્ મૃત્યુ વિષે સમજા લેવાનું.

(૩) પ્રદેશન-ન્તર્ય (૪) સમમાન-ન્તર્ય.

(૫) ઉત્પાદદિ કોઈ વિરોધની વિવક્ષા ન હોય ને જે સામાન્ય સાતત્ય તે સામાન્યાન-ન્તર્ય.

૨. ઉદ્દનના ભેદો :—

(૧) નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિથી શ્વેતદિ દ્રવ્યનો પૂર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉદ-નાશ થાય છે, તેથી તે ઉત્પાદ ઉદ્દન.

(૨) પૂર્વ પર્યાયના વ્યય—નાશથી શ્વેત આદિ દ્રવ્યનું જે ઉદ્દન વ્યય-વિગમ-નાશ થયો તે વ્યય ઉદ્દન.

(૩) શ્વેતના કર્મબળનો નાશ અને પુદ્ગલરૂઢિથી અમુક પરમાણુના સંબંધનો નાશ તે બધેઉદ્દન.

(૪) શ્વેતદિ દ્રવ્યના પ્રદેશનો બુદ્ધિથી વિભાગ કરવો તે પ્રદેશ ઉદ્દન.

(૫) શ્વેતદિને જે વિભાગમા કરવું, તે દ્વિધાકાર ઉદ્દન.

૩. આશ્વર્યોના ભેદો :—

(૧) તીર્થ'કરને કેવળજ્ઞાન પછી ઉપસર્ગો નથી થતા પણ ભગવાન મહાત્માને થયા—ગોસાહે તેજોલેશ્યા મૂકી અને ભગવાનને દેહપીડા થઈ,

તે હપસર્ગ પ્રસિદ્ધ જ છે જુઓ ભગવતી શતક ૧૫ પૃ ૨૮૪ દિગ્ગજર
કથાનકોમાં આ ગોશાળાનો પ્રસંગ નથી આવતો.

(૨) ગર્ભહરણ ધટના એ ભગવાન મહાવીરના જીવનની જ જી
બીજી કોઈ આવી ધટના બની નથી એટલે એ અદ્ભુત મનાય છે—જુઓ
આચારાગ ૨, ૧૫, અને આવશ્યક નિં બાબ જાં ૪૭ થી પણ
ભગવતીમા જ્યાં દેવાન દાનો પ્રસંગ છે ત્યાં ભગવાને તેણીને ખરી માતા
જણાવી છે, પણ ગર્ભહરણધટનાનો ઉલ્લેખ નથી એ ધ્યાનમાં રાખવા
જોઈ છે, ભગવતી શં ૫, ઉં ૩૩, પૃ ૨૫ દિગ્ગજરે આ ધટના
માનતા નથી.

(૪) જૂર્નિક ગામની બહાર નજીવાલિકા નદીના કાંઠે શાલવૃક્ષની
નીચે ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી રાત્રે તે મહાસેન
નામના ઉદ્યાનમાં ગયા ત્યાં દેવોએ તેમની જ્ઞાનોત્પત્તિનો ઉત્સવ કર્યો
કુતુહલવશ અનેક લોકો આવ્યા ભગવાને દેશના દીધી પણ કોઈએ
ચારિત્ર અગીકાર કર્યું નહિ આથી તેમની પ્રથમ દેશના નિષ્ફળ ગઈ—
એટલે તેમની પ્રથમ પરિવડને અબળ્ય કહી છે આ પણ એક આશ્ચર્યકર
ધટના જી જુઓ આવશ્યકનિં ૭૦ પૃ ૫૩૮ ત્યાર પછી ભગવાન મધ્યમ
અપાપામાં ગયા અને ત્યાં ગણધરોને દીક્ષા દીધી.

(૫) માતછી ખડના ભરતની અપરક કાના નિવાસી પુશ્પરાજે દેવની
મદદથી પાડવભાર્યા દ્રોપદીનું અપહરણ કર્યું હતું તે લેવા માટે કૃષ્ણ ત્યાં
ગયા એ પણ અદ્ભુત ધટના છે—જુઓ જ્ઞાતાધર્મકથા—અવરક કા
અધ્યયન ૧૬ સુ.

(૬) ભગવાનની હજારથાપરથામાં ચંદ્ર અને ગ્રહ બંને પોતાના
રાશ્ચિત વિમાન સાથે આવ્યા અને દેશન કર્યા, એ પણ એક આશ્ચર્ય
ધટના બની છે આ ધટના કોશાળીમાં બની હતી આવશ્યકનિર્ણયિત
ગાં ૫૧૬.

(૭) ટ્રેશાળી નામની નમ્રીમાં સસુખ નામનો રાજા હતો તેણે
કોઈ વીર્ય નામના માણસની મુદર પત્ની વનમાના હરી લઈ પોતાના
રાણીવાસમાં રાખી અને બંને મુખે રહેવા લાગ્યા વીર્ય વનમાલાના
વિદ્યાગમાં ગાડા જેવો થઈ આમ તેમ ફરવા માડ્યો અને અતે બાલ
તપસ્વી થયો એક દિવસ તેની એવી સ્થિતિ રાજા સસુખે અને રાણી
વનમાનાએ જોઈ અને બંનેને એકસાથે પશ્ચાત્તાપ થયો કે આ બિચારો

આપણે જ કારણે આવી દુર્દશાને પામ્યો. એટલામા તે બંને પર વીગળી પડી અને તેઓ મરી ગયા. આમ મરતી વખતે બંને સ્વેગ દશામા હોવાથી મરીને હરિવર્ષમાં યુગલિયા થયાં. પેંચો વીરય તાપસ પણ મરીને વ્યતરદેવ થયો. તેણે વિભગજ્ઞાનથી જ્યેષ્ઠ તો પેડુ યુગવ મુખે ક્રોડા કરી વિચરતુ હતુ. એટલે પોતાનું પૂર્વ વૈર ચાદ કરીને તેઓની જગ્યાઈ પોતાની દિવ્ય શક્તિથી ૧૦૦ ધનુષ કરી દીડી અને તે યુગલને ભરતવર્ષમાં ચપામા લાગીને મૂકી દીધુ, અને બચ્ચની બના-ડુ જેથી નરકે જાય. ચપાનો ઇક્વાકુ વશનો રાજ અપુત્ર મરી ગયો હતો એટલે એ યુગલને રાજ-રાણી બનાવી નીધા એ હરિ નામનો રાજ અને હરિટી નામની રાણીના નામે જાળખાયા. તેમનો જે વસ ચાલ્યો તે હરિવસ. જુઓ વસુદેવ હિંદી પૃ. ૩૫૬.

(૮) અસુરરાજ ચમરે ભગવાન મહાવીરના શરણમા રહી પોતાથી ઉપરના સૌધર્મ દેવલોકમા વિકુર્વાણા કરીને ત્યાના દેવાને ત્રાસ આપ્યો અને તેની વેદિકા પર પોતાનો ધમ મૂક્યો. આથી શકેન્દ્ર કોપાયમાન થયો અને તેણે વજ્રનો પ્રહાર કર્યો, પણ તે ભગવાનના પાદમૂલમાં વેકિયરૂપનો ઉપસહાર કરીને પડ્યા તેથી તેનું વજ્ર કાઠ કરી રાક્યું નહિ, ભગવાનની શરણમા ગયો. ચમરને રાકે દસમા કરી આ ઘટનાનું રાયક વર્ણન ભગવતીમા છે આ પ્રસંગ ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત નામે જાળખાય છે અને તે અદ્ભુત એટલા માટે છે કે અસુરોની સૌધર્મ મુની જવાની ધાના અનતકાળે એકાદ વખત જ બને છે. અને તે પણ અરિદત જેવા મહાપુરુષની સહાયતા હોય તો જુઓ ભગવતી રા. ૩, ઉ. ૩, પૃ. ૧૬૭.

(૯) ભગવાન જગમદેવની સામે ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની અવગાહના વાળા ૧૦૮ જણાએ સિદ્ધિગમન કર્યું. આ પણ એક આદ્યર્મ જ છે. આ ધાના આદ્યર્મકર નવાય છે.

પગ્ન આવરયક નિયુક્તિમા (ગા. ૩૩૩ અને ૪૩૪) ઝપડે દશ નર સામે નિર્વાણગમન કર્યું એમ કહ્યું છે. તેની સંગતિ શી ?

(૧૦) સુચત તો પૂનર્જ છે જ પણ અસુચતની પૂન વાય એ આદ્યર્મ નાડુ લેઈએ. આમ મુલિધિના તીર્થમાં આ અવસાપિત્તીમા બન્યું છે. પી તે આદ્યર્મધટના ગતારી છે.

૪. અનન્તકંઠા કોટી :— (૧) અનન્તક એડ જેનું નામ દોષ તે ૧૫ અનન્તક.

(૨) કોઈ પણ વસ્તુમાં અનંતની આરોપણ કરવી તે સ્થાપના અનંતક.

(૩) ગણવા યોગ્ય જે અનંત દ્રવ્યો તે દ્રવ્યાનંતક.

(૪) અનંત એવી જે સંખ્યા તે ગણનાનંતક.

(૫) અનંત પ્રદેશો તે પ્રદેશાનંતક.

(૬) એક નીર્ધારાની અપેક્ષા કરીને જે અનંત હોય તે એકતઃ અનંતક = એક એત્રીનું ક્ષેત્ર.

(૭) હાંબાઈ - અને પહોળાઈ એમ બે અપેક્ષાથી જે અનંત તે દ્વિધાઅનંતક = પ્રતરક્ષેત્ર.

(૮) કુચકથી માંડીને જે પૂર્વા આદિ કોઈ એક દિશામાં ફેરાને વિસ્તાર હોય, તેના પ્રદેશની અપેક્ષાએ તે ફેરાવિસ્તારાનંતક કહેવાય.

(૯) સર્વાકાર એ અનંત પ્રદેશો હોવાથી સર્વવિસ્તરાનંતક.

(૧૦) અનાદિઅનંત અવાદિદ્રવ્ય અનંત સમયની સ્થિતિવાળું જે તેથી તે શાશ્વતાનંતક.

સમવાયાંગને અંતે

આવી રીતે આ શાસ્ત્રમાં કુલકસ્વંશ, તીર્થંકસ્વંશ, ચક્રવર્તીવંશ, દશારવંશ, ગણધસ્વંશ, ઋષિવંશ, યતિવંશ, મુનિવંશ કહેવામાં આવ્યા છે. અને આ શ્રુત, શ્રુતાંગ, શ્રુતસમાસ, શ્રુતસ્કંધ, સમવાય, સંખ્યા, સમસ્તાંગ, અથવા અધ્યયન લગવાને કહ્યું છે — એમ હું (સુધર્મા) કહું છું.

[—સમ૦ ૧૫૬]

શાબ્દસૂચિ

અઠતિસચિત ૪૨૮
 અઠર્કણતા ૨૫
 અઠર્ક ૬૧૭
 અઠર્કભૂમિ ૨૦૨, ૪૦૨, ૫૭૩, ૫૭૪,
 ૬૩૧, ૬૪૨, ૬૬૦
 અઠર્કભૂમિક ૩૨૩
 અઠર્કમાર્ગ ૨૮૬
 અઠર્કધાય ૧૦૬, ૧૭૩
 અઠર્કધાયી ૧૭૪
 અઠર્કમાતૃ ૪૮, -દંડ ૪૧૫, -સમજાણ
 અઠર્કક ૧૬
 અઠર્ક પિતૃ ૭૨૩-૨૪, ૭૩૮
 અઠર્કમનિર્ભર ૬૬
 અઠર્કમમરણ ૨૬૨
 અઠર્કમિત્ર ૧૭૨, ૧૭૫
 અઠર્કતા ૫૩૨
 અઠર્કચતુષ્ક ૨૮૪
 અઠર્કચાચતન ૪૪૫
 અઠર્કશાલ ૩૦, -ધર્મ ૨૮
 અઠર્કજનતા ૨૫
 અઠર્કજ્ઞતા ૨૬
 અઠર્કજ્ઞાન ૮૩, -વિષાળી ૮૩
 અઠર્કચિત્ર ૩૬, ૧૦૬, -મિથ્યાત્વ ૩૬,
 -વાદ ૬૭, -નારી ૨૩૪, ૨૬૭,
 ૩૩૫, ૪૩૮, ૪૪૫, ૪૪૭-૮
 અઠર્ક ૮૮૭, -નિષ્કર ૧૬૫, -નિષ્કરાગ
 ૧૬૫
 અઠર્કમા ૭૫

અઠર્ક ૨૩૩, -પૃથ્વિકા ૮૮૫, -સામાજિક
 ૫૪૫
 અઠર્કસ ૩૨૬
 અઠર્ક ૪૧૭-૮, -સામાજિક ૧૬૩,
 ૧૮૫, ૨૦૫
 અઠર્કતી ૬૦૬
 અઠર્ક ૨૮૦, ૭૨૧, -વાસ ૭૩૮,
 -સામાજિક ૧૦૮
 અઠર્કતાર્થ ૧૪૧
 અઠર્ક ૪૨
 અઠર્કજ્ઞ -નામ ૮૨, -પરિણામ ૫૩૩;
 -રૂપપરિણામ ૫૩૪
 અઠર્ક ૩૮, ૪૬૫, ૫૫૬, ૫૬૬, ૬૦૫,
 ૬૧૮, ૭૦૧, -ક્રમાર ૧૧૭, ૩૫૬,
 ૪૦૦, ૪૨૧, ૪૫૩, ૪૮૨, -ક્રમા-
 ર્થ ૪૮૧, -પુત્ર ૭૩૨, -પ્રવેશ
 ૩૮૨, -મૂર્તિ ૭૨૩, ૭૩૮, -માહુલ
 ૪૮૧, ૪૮૪, -વિષ્ણુ ૬૮૨,
 -વૈદ્ય ૭૩૬, -વૈદ્યમણ ૫૨૫,
 -શિષ્ય ૪૮૧, ૪૮૪, ૭૫૪, -સેન
 ૭૩૨
 અઠર્ક ૪૭૪, ૪૭૫
 અઠર્કચર્ચા ૩૬૬, ૪૭૪
 અઠર્કગીત ૧૮૮
 અઠર્કમહિની ૪૬૮
 અઠર્કમહિની ૩૬૨
 અઠર્ક ૫૩૬
 અઠર્ક ૬૦૬

અગ્રાતી કર્મ ૧૦૬
 અચરમ ૧૭૩, ૨૦૩
 અચરિમ ૪૨૮
 અચમુદર્શન ૨૭૬; -આવરણ ૭૪
 અચમુદર્શની ૧૭૮
 અચમુરિન્દ્રિય સંવર ૧૦૬
 અચલ ૩૨૬, ૭૫૩, ૭૫૬; -અલદેવ
 ૭૫૬; -પ્રાતા ૭૨૩, ૭૨૪, ૭૩૬
 અચિત ૩૬૧, ૩૬૮, ૮૩૩; -વાયુ ૧૬૭
 અચિન્તાનીય ૨૭
 અચિરા ૭૪૬
 અચેલ ૧૧૬; -ધર્મ ૭૩૧
 અચેલક ૩૧૦
 અચીર્ધ ૨૦૯
 અચિન્નપુદ્ગલ ૫૩૫
 અચ્યુત ૪૨, ૬૬, ૩૬૬, ૪૦૫, ૪૨૩,
 ૪૨૪, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૪૪, ૪૭૦,
 ૪૭૨, ૪૭૭-૯, ૪૮૧, ૪૮૩,
 ૪૮૫, ૪૯૦, ૪૯૪-૫, ૫૧૧;
 -અવતરક ૩૭૨
 અજ ૬૦૫
 અજકરક ૬૦૫
 અજપીધિ ૪૬૭
 અજિત ૬૬૬, ૭૦૨, ૭૫૮, -સેન
 ૬૮૭, ૭૩૨
 અજન ૧૬૩-૮, ૧૭૧, ૨૩૪, ૨૩૬,
 ૩૩૪, ૪૩૬, ૪૪૫, ૫૫૩-૬, ૫૬૩;
 -અરિતકાય ૫૧૮-૯; -મિત્રક
 ૩૬; -ભેદ ૫૧૮; -કાય ૧૬૭, ૫૧૯,
 -કાયાર્થ ૩૮; -ક્રિયા ૪૧૦,
 -સાતિ ૫૧૮; -અગ્નિમ ૪૧૯
 અજન ૩૭
 . ૧૮૮
 અભેદીવચી ૨૬૪

અજ્ઞાતચારી ૧૪
 અજ્ઞાન ૩૬-૭, ૪૩, ૧૧૬, ૨૬૫; -ક્રિયા
 ૩૬; -વાદી ૨૩૪, ૪૩૬, ૪૪૫, ૪૫૬
 અજ્ઞાની ૧૭૩, ૧૭૫
 અજ્ઞ ૧૬૫, ૮૮૭, -અંગ ૧૬૪, ૮૮૭
 અઠ્ઠાલિકા ૪૨૧
 અઠ્ઠ ૩૬૪
 અટ્ટીદિપમાલલોક ૪૭૬, ૬૪૫
 અણગાર ૨૬, ૩૦, ૧૩૬, ૧૪૦, ૨૮૦,
 ૩૦૦, ૩૧૭, ૬૬૯, ૭૨૧, ૭૨૪,
 ૭૭૦; -માર્ગ ૨૬૩; -સામાયિક
 ૧૦૮; -શ્રુત ૨૫૬
 અણપળ્લુન્દ ૪૮૨
 અણુવત ૧૦૮, ૧૨૨, ૭૩૧
 અતરથજ્ઞાનાનુયોમ ૧૬૬
 અતિકાય ૪૮૨
 અતિક્રમ ૨૩
 અતિક્રમણ ૩૨૧
 અતિકાન્તપ્રત્યાખ્યાન ૧૧૯
 અતિચાર ૨૩
 અતિમત ૮૪૪
 અતિમિ ૮૪૮
 અતિપાર્થ ૭૩૨
 અતિપાંદુકબંધસિદ્ધા ૬૨૭, ૬૩૪
 અનિબંધ ૭૪૮, ૭૫૭
 અતિમદા ૭૩૯
 અનિવાનશુદ્ધ ૧૬૬
 અતિરક્તકબંધસિદ્ધા ૫૬૮, ૬૦૭
 અતિરાત્ર ૫૨૬; -પર્વ ૫૪૬
 અતિગ્રામ ૧૧૦, ૧૨૩, ૬૮૫
 અતિયોષ ૨૭૨
 અતિયોષન ૮૨૯
 અતિરેષવિર ૭૭૪
 અનીન ૫૨૦-૧; -અવરુપિની ૬૮૭,

-ઉત્સર્પિણી ૬૮૭, -અક્ષા ૫૩૦
 અતીર્થકરસિદ્ધ ૧૮૮
 અતીર્થસિદ્ધ ૧૮૮
 અદૃશ ૧૦૬
 અદ્વૈતાદ્ય ૭૭, ૧૨૪, ૧૩૩, -પ્રત્યય
 ૪૧૫, -વિરમણ ૭૨, ૧૦૭, ૧૧૧,
 ૧૧૨, ૧૨૬, ૩૦૦
 અદ્વાઈ ૫૩૬
 અદ્વિતિ ૬૦૫
 અદીન ૮૨૪
 અદીનમન ૮૨૫
 અદીનપરિણત ૮૨૪
 અદીનશત્રુ ૬૮૭, ૭૧૮
 અદાગપદ ૨૫૮
 અદ્વાઈકાલ ૫૨૧
 અદ્વાપ્રત્યાખ્યાન ૧૨૦
 અદ્વાયુ ૭૩, ૩૪૬
 અદ્વામિશ્વર ૩૬, ૪૦
 અદ્વાસમય ૫૧૮, ૫૪૮
 અદ્વૈતસક્ષવાદી ૪૪૮
 અધ ૨૭૧, ૫૬૬
 અધમ ૪૪૭
 અધર્મ ૩૭, ૫૨, ૫૨૦, ૫૨૪, -દાન
 ૬૩, -પ્રતિભા ૯, -મુક્ત ૨૨૪,
 -અસ્તિત્વા ૧૬૩, ૧૬૭, ૧૬૮,
 ૨૭૪, ૫૧૮-૨૦, ૫૪૮, ૫૫૭
 અધિકદોષ ૨૩૦
 અધિકરણ ૪૧૧
 અધિકરણિકા ૪૧૫
 અધિપતિ
 અધિવાસના ૧૨૧
 અધો ૪૧૯, - ગૌરવપરિણામ ૮૨,
 -લોક ૪૪૮, ૪૫૭, ૫૧૪, ૫૫૪,
 ૫૫૭, ૫૫૮, ૫૬૦

અધ્યાયન ૨૩૩
 અધ્યાવપૂરક ૩૩૬
 અધ્યાવસાય ૩૪૭
 અનન ૫૭૫, ૬૮૮
 અનપ યાન ૨૫
 અનવિચક્ષિત ૫૧
 અનર્થ ૫૩૬
 અનર્તિત ૩૧૬
 અનર્થક ૪૯ ૪૧૫, ૪૨૧
 અનવકાસવૃત્તિકા ૪૧૫
 અનવકાસપ્રત્યયા ૪૧૩, ૪૧૪
 અનવસ્થાપ્ય ૧૫૪, -પ્રાપ્તિ ૧૪૪,
 -અર્થ ૧૩૪
 અનશન ૧૨૮
 અનુત ૪૪૮, ૫૫૩, ૬૧૭, ૭૫૧, ૮૬૨,
 -સેન ૬૮૭, -જ્ઞાની ૧૫, -નાથ
 ૭૧૬, -મિશ્રક ૩૬, -વિજય
 ૭૨૬, ૭૩૨, -વિજ્ઞાન ૪૪૫, -વીર્ય
 ૭૨૬, ૭૪૪, -વૃત્તિતાલુપ્રેક્ષા ૧૫૩,
 -સિદ્ધ ૧૮૮, -અનુભવી ૭૬,
 ૨૧૧, ૩૨૪
 અનુતક ૭૩૨, ૮૮૬
 અનુતર ૨૪૧, -અવગાહ ૧૬૩ ૧૬૫
 ૨૦૫
 અનાકારોપચુક્ત ૧૭૩
 અનાકાર ૫૫૪
 અનાગત ૫૨૦ ૫૨૧, -પ્રત્યાખ્યાન ૧૧૮,
 -અક્ષા ૫૩૦
 અનાગતપ્રત્યાખ્યાન ૧૨૦
 અનાચાર ૭૬
 અનાચાર ૨૩ ૨૪
 અનાચારી ૫૨
 અનાત ૫૩૨
 અનાતમભાવવર્તી ૨૬

અપૂર કરણ ૧૦૦, -ગુણરૂપાન ૧૦૩
 અપેક્ષા ૧૭૧
 અપ્રજ્ઞાત ૫૩
 અપ્રતિપાતી ૨૬૮, ૨૭૮
 અપ્રતિપદ ૭૧૬
 અપ્રતિપાન ૪૨૧, ૫૧૭, ૫૫૫, ૭૪૭,
 ૭૫૬
 અપ્રતિસંલીન ૨૧૧, ૨૧૩
 અપ્રતિસંવેદી ૪૪૪
 અપ્રત્યાખ્યાન ૭, ૪૧૧, -કપાય ૮૮,
 -ક્રિયારૂપ, ૪૧૪, -કેદારાદિ ૨૧૨
 અપ્રદેશી ૫૩૬
 અપ્રમાણ ૩૦, ૧૦૬, -સમત ૬૧, ૧૦૮
 અપ્રમાદ ૧૭ ૩૦, ૨૬૩, -પ્રતિજ્ઞાના
 ૩૧૬
 અપ્રમાણન-અસચમ ૨૬૮
 અપ્રમસ્ત કાપવિનય ૧૪૬
 અપ્રમસ્ત ભાષના ૬૭
 અપ્રમસ્ત મનોવિનય ૧૪૫
 અપ્રમસ્ત વચનવિનય ૧૪૫
 અપ્રમ ૨૪૪
 અપ્રાવૃત્તક ૧૬
 અપ્રિય ૫૩૨
 અપ્રીતિરૂપધાત ૩૦૮
 અપસરા ૪૮૬, ૬૫૦
 અબલ્લિક ૨૬૭ ૩૩૫
 અબાધા ૬૬, -કાલ ૮૭ ૬૬
 અબુધ ૮૩૭, -હૃદય ૮૩૭
 અચકા ૪૨, ૫૪, -વિરમણ ૧૦૭
 અભાનસેન ૨૫૬
 અભદ્ર ૮૨૧
 અભયકરા ૭૦૧
 અભયદાન ૬૪
 અભયદેવ ૨૫૬ ૪૬૫ ૬ ૧, ૬૬૫

અભવસિદ્ધિ ૧૬૩
 અભય ૧૭૫, ૪૨૬, -જીવ ૮૮, ૧૭૫,
 -નારક ૧૭૫, -પરિપદ ૮૮૧
 અબાધક ૧૭૩, ૪૨૭
 અભાષિત ૫૨
 અભિમમરૂચિ ૨૩
 અભિમમસમ્યક્દર્શન ૨૭
 અભિગૃહિત ૫૧
 અભિચક ૧૪, ૨૮૩
 અભિચન્દ ૫૨૫ ૬૮૮
 અભિચારકર્મમત્ર ૧૪૬
 અભિચી (અભિચિત) ૬:
 અભિનવિ ૧૮૧
 અભિજિત ૪૬૩-૫, ૪૬૮
 અભિધાનચિત્તામણિ ૬૬૦
 અભિધાનસંબોધ ૫૦, ૬:
 અભિધ્યા ૭૬
 અભિનદન ૧૬૭, ૭૫
 અભિનય ૮૮૫
 અભિજ્ઞ ૬૮૪
 અભિમાન ૭૫
 અભિલાષ પુરૂષ ૮૧૬
 અભિલાષ ૪૧૬
 અભિવર્ધિતભાસ ૫૨૬
 અભિવર્ધિત સવાસર ૪૬૧, ૫૨૬-૨૮,
 ૫૩૦
 અભિવેદશિલા ૫૧૮ ૧૩૪, ૬૫૭
 અભિવેક સંખા ૪૬૮, ૫૧૦
 અભિસમાગમ ૨૭૧
 અભીષેક અવગ્રહપાથન ૧૧:
 અભેદ ૫૩૬
 અભોક્તા ૨૨૩
 અભ્યાખ્યાન ૪૨
 અભ્યાખ્યાન વિવેક ૧૦૭

અભ્યાસાસન ૩૪૪
અભ્યાહુત ૩૩૮
અભ્યુત્થાન ૩૬૪, ૭૮૦, ૮૨૨
અભ્રસ ગ્રિથન ૩૮૫
અમત્સરિતા ૬૮
અમખ્ય ૫૩૬
અમન ૫૦, -આમ ૫૩૧
અમનોજ ૫૩૨
અમમ ૭૨૬
અમલકલપા ૩૩૧
અમલા ૬૫૦, ૭૦૩
અમાત્ય ૬૪
અમાયી ૧૩૧, -પણ ૨૫
અમિતગતિ ૪૮૧, ૪૮૪
અમિતવાહન ૪૮૧, ૪૮૫
અમિતસેન ૧૮૭
અમિત્ર ૮૩૮, -એ ૮૩૮
અમુત ૮૩૮
અમુદમ જીવ ૨૬૮
અમૂલ ૩૭
અમૂતા ૭૫૩
અમોષ ૬૫૨
અમોષા ૬૪૮
અમોસલી (અમોશી) ૩૧૮
અમ્લ ૫૪૪
અમન ૧૬૪
અમુત ૧૬૫ ૮૮૭, -અમ ૧૬૫ ૮૮૭
અયોગતા ૧૦૬
અયોગી ૧૭૨, ૧૭૪ -કેવલી ૯૨ ૧૦૬
અયોધ્યા ૫૭૭ ૬૨૭ ૬૮૮-
અયોનિક ૫૫૪
અયોમુખ ૬૧૬
અર ૬૯૭ ૭૧૭, ૭૪૬ ૭૪૭ ૭૫૮
અરક ૭૩૩

અરત ૬૦૬
અરતિ ૧૧૬
અરનાય ૭૩૩
અરનેમિ ૭૩૩
અરસજીવ ૧૫
અરસાહારી ૧૫
અરહ (અર્હત) ૭૪૪
અરિહત ૨૬, ૬૮, ૨૦૩, ૨૫૦, ૨૭૬,
૩૪૭, ૩૮૧, ૪૫૩, ૬૦૨, ૬૩૪,
૬૩૮, ૬૭, ૬૮૦, ૬૮૩, -અમ
૬૮૧, ૬૮૨, -જ્ઞાનોત્પત્તિ ૬૮૧,
-પ્રમત્ત્યા ૬૮૧, -વશ ૬૩૧, ૬૮૦
અરિષ્ટ ૪૭૪, ૭૦૩, ૮૪૭
અરિષ્ટનેમિ ૭૧૭, ૭૧૮
અરુણ ૪૭૪, ૫૮૦, ૫૮૧, ૬૦૬, ૬૩૩,
૬૫૧, -લીપ ૪૮૫, ૬૫૧, -દેવ
૬૨૦, -પ્રજા ૬૧૨, -પ્રજા ૭૦૧,
-વર ૪૭૮, -વરાવમાસ ૬૫૧,
-આશ ૨૮૨ ૦૬, -કિતરા
વતસક ૩૬૧, -ઉદય સમુદ્ર ૬૫૪,
-ઉદયસમુદ્ર ૪૮૫, -ઉપધાત ૨૫૮
૬૫૧, -ઉપધાતવર ૬૫૧, -ઉપ
ધાતવરાવમાસ ૬૫૧
અરૂપી ૫૫૪
અર્ધિ ૧૮૭ ૩૭૪, ૩૬૮, ૪૭૪, -માલિ
૩૬૧, ૪૭૪ ૪૮૮ ૪૮૧, ૬૮
અર્ધ ૨૦ ૪૩ ૨૬૫ ૮૪૧, ૩૫૧
૪૩, -દંડ ૪૮ ૪૧૫, ૪૨૬, -ધર
૧૬, ૮૨૩, -નિપૂર ૮૮૭, -નિપૂ
રાગ ૮૮૭, -પ્રત્યનીક ૭૭૬, -યોનિ
૮૮૪, -વિનિશ્ચય ૨૦, -અતધર્મ
૧૨, -અવગ્રહ ૨૧
અર્ધચક્રવાત ૮૮૮
અર્ધચક્રવાત ૮૮૮

અર્ધચન્દ્રાકાર ૪૭૦
 અર્ધનારાય સહનન ૪૦
 અર્ધપર્વ ૬૧, ૭૪૩
 અર્ધિતાનર્ધિતાનુયોગ ૧૬
 અર્ધપુદ્ગલ ૧૭૮, -પરાવર્ત ૧૭
 અર્ધપેગ ૩૦૩
 અર્ધમાગધી ૬૮૪, ૬૮૧
 અર્ધસત્ય ૧૦
 અર્ધમન્ ૬૦૫
 અર્ધત્ ૬૨, ૬૮૫, -નિર્વાણ ૬૨
 અર્ધત ૨૮
 અર્ધકુખ (અર્ધકુ) ૭૪૩
 અર્ધત્રી ૩૮૪
 અર્ધકાર ૮૮૫, -સમા ૪૬, ૫૧
 અર્ધબુધ ૬૫૦
 અર્ધાત ૧૬૭
 અર્ધાસ ૧૧૬
 અર્ધિત ૩૦૮
 અર્ધીકવચન ૩૦૧
 અર્ધેશ ૧૭૩
 અર્ધેશી ૧૭૫
 અર્ધોઠ ૨૩૪ ૪૫૫ ૫૫૬ -આકાશ ૫૨૦
 અર્ધોમતા ૧૭
 અર્ધમહુલ ૫ ૧૩
 અર્ધપેપા ૩૦૪ ૩૦
 અર્ધપૃષ્ઠિ ૮૬૦
 અર્ધપાધિકરણ ૩૧૭
 અર્ધપાયુકર્મબધ ૬
 અર્ધપેરગડયા ૧૮
 અર્ધપગથસચિત ૪૨
 અર્ધગાદશચિ ૧૪૧
 અર્ધગાહના ૩૮૬, ૪૦૧, ૪૦૨, ૪૦૪,
 ૪૦૬, ૪૪૧, ૪૪૩, -ગુણ ૫૨૦,
 -નામનિધતાણુ ૮૦, -શ્રી ૨૪૮

અર્ધગૃહીત ૩૦૮-૯
 અર્ધગૃહીતા ૩૦૪
 અર્ધગ્રહ ૨૨૦, ૨૨૨, -પ્રતિમા ૩૦૫,
 -મતિ ૨૨૨, -યાચન ૧૧૨, -સીમા
 પરીક્ષા ૧૧૨, -અનુજ્ઞાપન ૧૧૨
 અર્ધચન ૫૧
 અર્ધમત ૮૪૪
 અર્ધવસ ૫૬૬, -૦૬ ૫૮
 અર્ધધિ ૨૧૮, -જ્ઞાન ૩૩, ૭૭, ૨૧૭,
 ૩૧૬, ૩૬૪, -જ્ઞાનચિત ૬૭,
 -જ્ઞાનદર્શન ૪૪૬, ૪૫૦, -જ્ઞાની
 વચ્ચીય ૭૩, -જ્ઞાની ૬ ૧૭૫, ૧૭૬,
 ૨૬૭, ૨૭૩, ૩૨૫, -દર્શન ૩૩,
 ૨૭૮, -દર્શનાવરણ ૭૪, -દર્શની
 ૧૭૪, -પદ ૨૬૭, -મથ ૩૮૬
 અર્ધ-શા ૫૭૭
 અર્ધભાસ ૬૦૬
 અર્ધમરણિક ૨૮૬
 અર્ધમરણપર્વ ૫૨૫ ૫૪
 અર્ધમાન ૧૧૬, ૨૭૫
 અર્ધમોહ્ય ૧૨૮, ૧૨૬
 અર્ધધ્યા ૬૨૭
 અર્ધન્યપ્રવાહ ૨૪
 અર્ધધર્વાહ ૧૦, ૨૧, ૨૭, ૬૮
 અર્ધધિત ૩૧૮
 અર્ધધિબ ૧૬૭
 અર્ધવ ૧૬૫, ૮૮૭, -અ ૧૬૫, ૮૮૭
 અર્ધસર્પિણી ૧૬૫, ૨૫૧, ૩૫૮, ૪૦૪,
 ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૩૦, ૬૦૭, ૬૦૮,
 ૬૩૩, ૬૮૬, ૬૮૭
 અર્ધરિયત ૪૭૬
 અર્ધાય ૧૫, ૨૨૦, -મતિ ૨૨૨
 અર્ધિયા ૩૫, -આશ્રવ ૩૫, -નિરોધ
 ૧૨૧

અવિનય ૩૬, ૫૨
 અવિનીત ૮૬૪
 અવિમાન્ય ૫૩૬
 અવિરત સુચ્યમૃદિ ૯૧, ૧૦૦
 અવિરતિ ૩૫, ૩૮, ૧૩૩
 અવિચારી ૮૨૮
 અવિસવાદ ૧૦૬
 અવેદ ૧૭૨, ૫૫૮
 અવેદક ૧૭૪
 અવ્યક્તિ ૨૬૧; -નિહ્નય ૩૩૧
 અવ્યવસિત ૨૫
 અવ્યાખ્યા ૪૭૪
 અવ્રત ૩૫
 અરાન ૩૭૮
 અરાની ૪૮૭
 અરાખ્ય ૨૮૬
 અસરજ્ઞાનુપ્રેક્ષા ૧૫૨
 અસારીરી ૧૭૩, ૧૭૫ ૨૮૬
 અસાધ્ય ૫૫૪
 અશુચિ ૮૨૦, -મના ૮૨૦
 અશુદ્ધ ૮૧૯; -મના ૮૧૯; -સદાપી ૮૧૯
 અશુભ ૫૫૮, -દીર્ઘાખ્ય ૬૬, -નામ ૮૪; -નામકર્મ ૭૩; -વિષાદી ૬૦, -શબ્દ ૫૪૪, -અનુપ્રેક્ષા ૧૫૩, -અનુભવી ૬૦
 અસોક ૬૦૬, ૭૦૧
 અસોહા ૪૮૭ ૫૭૬, ૬૨૭, -ન ૬૪૭
 -દક્ષ ૬૮૩, -લલિત ૭૫૨
 અસુતનિધિત ૨૧૯
 અસ ૭૫૧, ૮૫૭, -કર્ણ ૬૧૭, -ગ્રોવ ૭૫૩, ૭૫૬; -કુરુ ૪૭૬; -કુરી ૬૨૭; -મિત્ર ૨૬૬, ૩૩૨, ૩૩૩, -મુખ ૬૧૬; -સિદ્ધા ૮૮,

-સોન ૬૯૬, ૭૪૬
 અશ્વત્થ ૪૫૩, ૭૦૧
 અશ્વિન ૬૦૫
 અશ્વિની ૪૬૫, ૪૬૬, ૪૬૮, ૫૦૮, ૬૦૪, ૭૦૧
 અશ્વેષા ૪૬૪ - ૬૬, ૪૬૮, ૬૦૪
 અશ્લોકાલય ૪૧૭
 અશ્વઘ્નિમિત્ર ૩૧૬
 અશ્વાયદ ૮૮૩
 અશ્વિનિમિત્ર ૧૪૪
 અશ્વિનિક મામ ૯૨
 અસત્યુત્તુ ૮૩૬
 અસત્ય ૪૨, ૨૦૯; -પરિણત ૮૨૦; -મના ૮૨૧; -મુખા ૧૦૬, -મુખામન:પ્રેક્ષા ૪૩૦; -મુખા વચનપ્રયોજ ૪૩૦, -૨૫ ૮૨૧
 અસમર્થ ૮૨૮
 અસમાધિ ૩૨, ૩૩; -સ્થાન ૪૨, ૨૫૭
 અસમારભ ૩૮, ૨૯૬
 અસદ્વેગ ૨૩, ૩૦૨
 અસખ્યાત ૧૬૮
 અસધ્યગુરી ૪૦૮, ૪૦૯
 અસહસત્ત્વ ૪૪૪
 અસહી ૧૭૪, ૪૦૬, ૪૪૪
 અસદિગ્ધ અવચ્છેદ ૨૨૨
 અસયત ૧૭૪, -પૂન ૮૬૧
 અસયમ ૨૯૬-૬૬
 અસરભ ૩૮, ૪૮, ૨૧૧, ૨૬૬
 અસત્ત્વ બહુશ ૨૮૮
 અસંસર્ગકથા ૧૮
 અસસારસમાધાન ૫૫૪
 અસરુદ્ધ ૩૦૪
 અસરુત ૨૬૨
 અસાત્ ૭૪, -વેદનીય ૭૨, ૮૮ ૧૨૫

અમ્બા-ચાય ૧૫૦

અસાધુ ૩૭

અસિ ૭૫૧

અસિદ્ધ ૧૭૨

અસિપત્ર ૪૫૪, ૪૫૧

અસિધક્ષા ૮૮૩

અમુર ૪૮૬ ૪૬૭, ૭૧૪, -કુમાર

૧૭૭, ૧૭૮, ૩૫૩, ૪૦૮, ૪૦૮

૪૧૦, ૪૨૧, ૪૪૧, ૪૫૩-૪, ૪૮૧,

૪૫, -કુમારેન્દ્ર ૪૮૧, -દ્વાર ૬૪૭

-દેન્દ્ર ચમર ૪૮૩, ૬૫૪, -દેન્દ્ર

ધરણ ૪૮૩, -દેન્દ્ર બાલિ ૪૮૩, ૪૮૬

અસ્ત ૫૬૬

અગ્નિ-અને અગ્નિસાધક ૨૨૬, -અને

નિષેવ સાવક ૨૨૬, -કાષ ૧૬૭,

૫૧૬, -કાષધર્મ ૧૨, ૧૩, -ના

સ્તિપ્રવાહ ૨૮૬, ૨૬૨

અરિય ૩૦૪, -મિત્ર ૩૬૪, -રોન ૮૪૭,

-સ્તભ ૪૬

અરિયરનામ ૮૩

અર્ધમેન્દ્ર ૪૭૭, ૪૦૦, ૫૧૨

અર્ધભાવ ૭૭

અર્ધિતર્તા ૨૬

અર્ધિતકારી ૨૫

અર્ધિસા ૨૦૬

અર્ધેત્ર ૨૨૭, ૨૨૮

અર્ધોચાત્ર ૧૬૪, ૫૨૧

અર્ધકાંડ ૫૧૬

અર્ધવિધિ ૮૫૫

અર્ધાપાત્રી ૧૩૪, ૬૩૫, ૬૩૬, -૬૮

૫૮૩, ૬૨૧

કાપત્રી ૪૭૬, ૬૨૬

૩૨૧ ૩૩૧, ૧૦૬, ૬૪૭

અર્ધપરિણામ ૩૭૧

અગ ૨૮, ૨૩૧, ૨૬૫, -ચૂલિકા ૨૫૮,

-પ્રવિટ ૨૧૮, ૩૨૫, બાર ૨૩૬,

૭૧૬, -માલ ૨૧૬, ૩૦૫, -ગૂંચ

૩૨૮

અગરાય ૭૧૮

અગવશના ૭૭ ચામચો ૭૬૦

અગાર ૧૬૭

અગારક ૪૬૮, ૬૦૫, ૬૧૮

અગિરસ ૮૪૭

અગ્રતરનિર્માય ૫ ૮, ૧૧, ૧૮, ૨૦,

૨૭, ૩૦, ૩૧, ૩૫, ૪૧, ૪૪,

૪૬, ૫૨, ૫૫, ૬૧, ૭૭ ૬૨-૭,

૧૨૧, ૧૨૨, ૧૬૦, ૧૮૧, ૨૦૧,

૨૦૪, ૨૦૫, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૪૪,

૨૮૧, ૨૮૩, ૩૦૧, ૩૦૩, ૩૨૪,

૩૩૫ ૩૦૭, ૪૧૭, ૪૨૦, ૪૩૫,

૪૪૪, ૪૫૩, ૫૫૫, ૫૫૮, ૫૬૩,

૬૮૦, ૬૮૨, ૬૮૪, ૬૮૫, ૬૮૭,

૭૧૫, ૭૨૦, ૭૩૨, ૭૪૬, ૭૫૧,

૮૧૫, ૮૩૬, ૮૪૧, ૮૪૨, ૮૪૩,

૮૪૮, ૮૫૨, ૮૫૫, ૮૬૨-૫,

૮૭૨-૪, ૮૮૦

અગ્રુપ પ્રમાણ ૪૧૨

અગ્રુપ પ્રમા ૨૫૮

અગ્રેનક પર્વત ૬૪૬, ૬૮૮, ૬૪૮,

૬૫૦

અગ્નિ ૮૮૪

અગ્નિ ૮૭૨, ૪૮૫ ૬૩૩, ૬૩૫, ૬૫૦,

-કાંડ ૫૧૬-૧૭ -૩૨ ૫૮૩, ૬૨૧,

-મિરિહ ૫૮૪, -પુષ્પ ૬૫૧

-પુષ્કાલ ૫૧૬

અગ્નિ ૫૧૪

અગ્નિ ૩૪૪

અગ્નિ ૭૦૩

અબ્દ ૨૫૬, ૪૮૧, ૬૪૮
 અબ્દ ૨૫૬, ૨૬૦, ૩૨૨-૨૩, ૩૩૬,
 ૩૮૨, ૪૧૮-૧૧, -સુદ્ધ ૧૮૬
 અત ૮૮૨
 અતફત ૨૨
 અતફતા ૨૩૧, ૨૪૧, ૨૫૬-૫૭, ૮૨૬,
 ૭૪૩
 અતફિયા ૩૮૫-૮૬
 અતયારી ૧૪
 અતજીવી ૧૫
 અતરનદી ૧૩૩, ૬૩૭, ૬૬૬
 અતરનિકા ૨૬૭
 અતરાય ૭૦-૧, ૭૩, ૩૮૮
 અતરિકા ૨૬૫
 અતદ્વીપ ૨૦૨-૩, ૬૧૫-૧૬, ૬૭૨
 અતદ્વીપક ૩૨૩
 અતશામરણ ૩૮૭
 અતાહારી ૧૫
 અતેનાસી ૭૭૬
 અતેનાહિની ૧૨૪
 અધ ૩૨૪
 અધાર ૧૬૬, ૧૮૬
 અધારું ૮૨૭
 અધા ૪૫૪
 અધક ૭૨૬, ૭૪૫
 અધરિષ ૪૫૪
 અધક ૮૪૬
 અધકર ૧૬૫
 આકાશ ૧૬૩, ૪૭૬ ૫૨૦, ૫૫૪, ૫૫૫,
 -૫૬ ૨૪૮, -પ્રતિષ્ઠિત ૫૧૪,
 -અનંત ૪૪૪, -અનંતચાતલ
 ૪૪૪, -અરિતકાથ ૧૬૭ ૧૬૮,
 ૨૭૪, ૫૧૮, ૫૨૦, ૫૪૮, -અતર
 ૧૬૬, ૫૧૪

આકિચનતા ૧૦૦
 આકીર્ણ ૨૬૦ ૮૬૪
 આકોશ ૭૫ ૧૧૬
 આસોપગી ૧૧
 આખા ૬૪૭
 આખ્યાન ૩૨૬
 આખ્યાયક ૨૬૪
 આખ્યાયિકા ૨૩૦, -નિશ્ચિત ૩૦
 આચમ ૧૩૦, ૨૨૬, ૨૭૬
 આગમનગૃહ ૩૧૫
 આગમનગૃહાર ૭૭૬
 આગમી લેસર્ધિલી ૬૮૮, ૬૮૯, -ના
 તીર્થ ૬૨ ૭૪૩
 આગમી નિરોધ ૭૩
 આગ્નેય ૮૪૭
 આગાથગુરુ ૨૬૧
 આચરણ ૭૬૩
 આચારિક ૧૫
 આચાર ૧૭, ૧૮, ૩૫ ૩૩૧, ૨૫૨,
 ૨૦૦, -દશા ૨૫૬, ૨૫૭, -પાશન
 ૩૪, -પ્રક્રમ ૨૫૨, ૨૫૪, -સારન
 ૨૩૩, -સમાધિ ૩૪, -સપતિ ૭૭૦,
 -અગ ૨૭, ૧૦૮, ૨૫૨, ૨૫૫,
 ૨૫૬, ૩૨૫ ૩૪૪, ૮૮૫ -અગ
 નિયુક્તિ ૪૫
 આચાર્ય ૨૧, ૬૬, ૧૨૭, ૧૩૦, ૧૩૭,
 ૩૨૧, ૩૪૪, ૪૫૩, ૭૬૮, ૮૬૬,
 ૮૭૦, -પ્રત્યનીક ૭૭૬, ૭૮૧,
 -શાપિત ૨૫૮, -વિપ્રતિવતી
 ૫૨૮, -વિપાચાય ૬૮, ૭૬૮,
 ૭૭૧, ૭૭૨ -વિપાચાયના અતિ
 રાય ૭૭૧
 આનીર્ણ ૫૨
 આચિત ૩૩૦

આભતિ ૧૦, ૧૩૭, -રથાન ૨૫૭
 આજ્ઞ ૩૪૦
 આજ્ઞક ૩૩૭, ૮૪૬
 આજ્ઞવિક ૧૨૮, ૨૪૮
 આજ્ઞવિકાભય ૪૧૭
 આજ્ઞા ૧૩૬
 આજ્ઞાપની ૪૧૩
 આજ્ઞારૂચિ ૧૫૧, ૨૭૦
 આજ્ઞાવિચય ૧૫૧
 આજ્ઞાવ્યવહાર ૭૩૬
 આજ્ઞત ૩૬૬, ૩૭૨, ૩૭૬, ૪૦૫, ૪૮૩
 આતપ ૧૬૬, ૫૨૫, -નામ ૮૩
 આતપક ૧૬
 આતપના ૪૩૫
 આતુરપ્રતિસેવના ૧૩૨
 આતોદરાબ્દ ૫૪૫, ૫૪૬
 આત ૫૩૨
 આત્મ ૪૪૫, -ઽ ૮૪૫, -ક્રમન ૮૨૭,
 -દોષોપસહાર ૧૭, -પ્રતિષ્ઠિત
 ૫૧૪, -પ્રવાહ ૨૪૬, ૨૬૨, ૩૩૦,
 -ભાવ ૨૮, -ભાવવર્તી ૨૬, -રક્ષ
 ૪૭, -રક્ષા ૮૮૪, -રિચત ૪૨૮,
 -અદ્વૈત ૩૩૫, -અનુકંપી ૮૩૮
 આત્મા ૭, ૧૦૬, ૧૨૧, ૧૭૨, ૩૧૬,
 ૨૨૩, ૨૭૨, ૩૮૧, ૪૧૨, ૪૪૬,
 -આભિનિભોધિક અજ્ઞાની ૧૭૬,
 -ક્રિત્ય ૬૭, ૭૫, -ક્રિયનીત
 ૨૨૪
 આત્યતિક મરણ ૩૮૦
 આત્મનુષ ૬૧૬
 આત્મસિદ્ધિ ૮૮૫
 આદાનનિષેધ સમિતિ ૧૧૨
 આદાનભય ૪૧૭
 આદિત્ય કૃતી ૭૬૫

આદિત્ય માસ ૫૨૭
 આદિત્યચર ૭૪૮
 આદિત્ય સંવત્સર ૫૩૦
 આદી ૫૮૬, ૬૦૦
 આદેયનામ ૮૪
 આદેશસૂત્ર ૧૭૦
 આધિકરણિકી ૪૧૧
 આધાકર્મ ૩૩૮
 આધુનિક ૬૦૫
 આધ્યાત્મિક ૪૧૫
 આનત ૪૨૩, ૪૨૪, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૭૦,
 ૪૭૨, ૪૭૭, ૪૭૮, ૪૮૧, ૫૧૦,
 ૫૧૧
 આનપ્રાણ ૧૬૪, ૫૨૧
 આનતર્થ ૮૬૦, -ના ભેદ ૮૬૪
 આનંદ ૨૫૭, ૩૦૩, ૪૬૨, ૫૨૫, ૬૮૪-
 ૭૦૨, ૭૫૩, ૭૫૭
 આનંદનકુટ ૫૮૬
 આનંદા ૬૪૮, ૬૫૧
 આનાયનિકા ૪૧૫
 આનુભવિક ૨૬૮
 આનુભવિક ૧૬
 આનુપૂત્રી નામ ૮૩
 આપ ૪૦૬, ૬૦૫
 આપત્તિપ્રતિરોધના ૧૩૨
 આપૃચ્છના ૭૩૬
 આપક્રાધિક ૧૭૫
 આત્મરક્ષ ૫૫૬, -અનકાર ૮૮૫, -વિધિ
 ૮૮૩
 આત્મકર ૩૬૮, ૩૭૩, ૬૦૬, -પ્રભંકર
 ૩૬૮
 આમાસિક ૬૧૬
 આમાપ્તર ૪૪૪
 આભિવૃદ્ધિક ૫૧, ૫૨, ૨૭૮

આમિનિગ્રાધિક ૮૭, ૬૫, ૨૧૭, ૨૧૮,
૨૨૧, -સાનાવરણી ૭૩, -હાની
૧૭૫, ૧૭૬
આમિનિવેશિક ૫૨, -મિથ્યાત્વ ૫૨
આમિયોગિકદેવ ૬૭, ૫૮૧, ૫૮૨
આમિયોગિણી ૬૭
આમિયોગી ૬૭
આમિયોન્ય ૪૭
આમોગમક્રમ ૨૮૮
આમ્યતર ૧૨૮, -પરિવાર ૪ ૮,
-પરિપદ ૩૬૨, -પદ્ધતિ ૪૮
આમ્યુપમગિત્રી નેત્રના ૬૧
આમ્યુપમ ૭૪૭
આમિપદાન ૬૪
આમિપાવર્ત ૪૫
આમ્ય ૭૦૧, -પદ ૬૪૭
આમ્ય ૪૦૬
આમ્યમક ૩૦૬
આપુ ૭૦, ૭૧ ૭૨, ૧૯૧, ૩૪૬, ૩૪૭,
૩૮૮, -કમ ૭૩, ૮૧, -પરિણામ
૮૧ -પદ ૭
આપુનેદ ૨૬૪
આપુપ ૫૫૪
આર ૫૬૧
આરણ ૩૧૬ ૪૦૫ ૪૨૩, ૪૨૪ ૪૪૧
૪૪૨ ૪૪૪ ૪૭૦, ૪૭૨, ૪૭૩, ૪૭૪,
૪૮૩, ૪૮૪, ૫૧૧, -અવતારક ૩૭૨
આરભટ ૮૮૪
આરભટા ૩૧૮
આરભ ૭, ૩૮, ૫૭, ૨૮૬ -કષા
૪૪, -કર્ણ ૪૩૧, -ત્યાગ ૨૮૫
-ત્યાગી ૨૮૪
આરભકમિત્રકાયપ્રયોગ ૪૩૦
આરસિકા ૪૧૫

આરભિકા ૪૧૨, ૪૧૪
આરભી ૭, ૪૧૪
આરભ ૬૪૨; -નુ કાંચગાન ૬૩૦
આરામ ૧૬૬
આરામક ૧૩૭, ૧૪૮, ૨૮૬
આરામના ૨૨, ૨૫૧
આરોમ્ય ૨૮
આરોમ્યતા ૨૫૭, -પ્રાયશ્ચિત્ત ૧૩૧
આર્જવ ૧૧, ૧૩, ૧૪
આર્તધ્યાન ૧૫૦
આર્દ્રકીય ૨૫૬
આર્દ્રા ૪૬૪, ૪૬૫, ૫૦૮, ૬૦૪, ૭૦૦
આર્ષ ૮૨૫, -દ્યોતમા જન્મ ૪૫૨,
-નતિ ૮૨૫, -દિષ્ટિ ૮૨૫, -પરા
ક્રમી ૮૨૫, -પરિણત ૮૨૫,
-પરવા ૮૨૫, -પર્યાય ૮૨૫,
-પ્રજ્ઞ ૮૨૫, -ભાષી ૮૨૫, -મના
૮૨૫, -રૂપ ૮૨૫, -વૃત્તિ ૮૨૫,
-અવહાર ૮૪૧, -અવહારી
૮૨૫, -સીવાચાર ૮૨૫, -સ કલ્પી
૮૨૫ -સેવી ૮૨૫, -રક્ષિત ૩૩૫
૩૩૭, -વજ ૩૩૭, -સમિત ૭૪
આર્ષો ૮૮૩
આર્ષવશાસી ૮૨૫
આર્ષોપસય ૨૮૩
આતી ૪૮૬
આત્યાપ ૪૪
આત્યાપક ૩૩૨
આત્યાક ૧૮, ૩૪, -સામનભોજન ૧૧૧
આત્યાચના ૧૭ ૨૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૮,
૧૪૦, -અર્થ ૧૩૦, ૧૩૨, ૧૩૪
આવતારિકાલયન ૪૮૮
આવતારી ૨૫૨, ૨૫
આવરણ ૨૬૫, ૨૭૦
આવર્ત ૪૫, ૩૭૧, ૩૭૫, ૪૮૫, ૫૨૫,

૫૭૫, ૫ ૧, ૬૨૫, -વાણુ ૭૮૬
 આવલિકા ૧૬૪, ૨૭૫, ૪૭૫, ૫૧૦, ૫૨૧
 આવરથક ૪૩, ૬૮, ૬૪, ૭૭, ૭, ૧૧૮,
 ૨૧૮, ૩૦૦, ૩૨૬, ૩૨૮, -કર્તવ્ય
 ૩૧, -ચૂષ્ણિ ૫૧, -ચૂષ્ણિકાર ૩૨૮,
 -નિધુજિ ૧૦૮, ૧૫૦, ૩૨૭,
 -૩૦, ૩૩૪, ૩૩૮, ૫૧૨, ૬૬૪,
 ૭૦૨-૭, ૭૦૨, ૭૧૪, ૭૧૬, ૭૧૯,
 ૭૨૨, ૭૨૩, ૭, ૭૪૬-૬,
 ૭૫૫, ૮૦૪, ૮૦૬-૮, ૮૬૮, ૮૬૩,
 -નિધુજિઆથ ૭-૧, ૮૫, ૮૬૬,
 -મૃદુદૃષ્ટિ ૧૭, -અતિરિઆ ૨૧૦
 આવરિથકા ૭૭
 આવાપ ૨૨૨, -કથા ૪૪
 આવાસ ૩૦૫, ૬૨૧-૩, ૪૪૪, ૪ ૫,
 -પર્વત ૬૧૨
 આરીચિમરણ ૩/૬
 આરાસાપ્રયોગ ૭૮
 આરા ૬૫૩, -કર ૭૫૨, કાન ૬૩
 આરાતના ૨૫૩, ૪૦૩, ૭૩૦, ૭-૪,
 -પારાચિક ૧૪૫
 આરાવિષ ૪૬, ૨૦૧, ૧૩૪, ૧૩૫,
 -કૃત ૫૮૩, ૬૨૧
 આશ્વ ૮૮૧; -ના બેદો ૮૬૪
 આશ્રમ ૧૧૫
 આશ્રવ ૩૫, ૩૮, ૫૫ ૧૬૮, ૨૪૫,
 ૨૫૪ ૨૫૮, ૪૪૫, ૫૫૪, -દ્વાર ૩૫
 ૧૩૬, ૧૧૮, ૧૪૧, -નિરોધ ૩૫
 આશ્વેયા ૫૦૮
 આપાદ ૨૬૬, ૩૩૧, ૩૩૨
 આ ૧૨૦
 ૧૬, ૩૪૩, -અનુમેદાન ૩૪૪,
 -અભિમદ ૩૪૪
 અન ૬૦૫

આસન્નવ૩ ૭૩૨
 આમુર ૪૦, ૫૦, ૬૭, -યોગ્ય કર્મ ૧૭
 આમુરી ૬૭, -આવના ૧૭
 આમેવના ૧૨૦
 આદરણ ૨૨૩, -તદેરા ૨૨૩, ૨૨૪,
 -તદોષ ૨૨૩, ૨૮૪
 આદાર ૩૦૩, ૩૪૭, ૩૭૭-૭, ૩૮૧, ૪૧૬
 આદારક ૮૫, ૧૭૩, ૩૮૮, ૩૮૮, ૪૦૧-૮,
 ૪૦૬-૭, ૪૨૬, -ચારીરી ૧૭૫,
 -ચારીરકાયપ્રયોગ ૪૩૧
 આદારપદ ૩૮૧
 આદારપરિણા ૨૫-
 આદારશાકમાનનિદેષણ સમિતિ ૧૧૩
 આદાર સદા ૪૧૬
 આતરિક્ષ ૧૪૮
 આગો ૮૫૧
 ઇત્વર કારિક ૨૮૫
 ઇત્વરિક પ્રતિક્રમણ ૧૪૨
 બન્દ ૪૫, ૧૬૪, ૩૭૨, ૪૨૫, ૪૫૬, ૪૭૩
 ૪૭, ૪૮૦, ૪૮૩, ૪૬૧, ૪૬૩,
 ૪૬૮, ૫૦૦, ૫૧૨, ૬૦૫, ૭૦૩,
 -કાવ ૩૩૨, -મીવ ૬૦૬, -કાવ
 ૬૦૭, ૬૬૮, -ધ્વજ ૩૮૩, -મૂર્તિ
 ૭૦૩, ૭૨૩ ૭૩૦, -સેના ૬૦૦,
 -સ્થાવર કાય ૧૬૪, -અમિ ૬૦૫
 -અધિષ્ઠિત ૪૮૦, ૪૮૬, ૫૬૬,
 ૬૦૦, -કેનચાવત સક ૩૩૨
 ઇન્દ્રા ૪૫૪
 ઇન્દ્રિય ૩૫, ૨૧૦, ૨૨૧, -પરિણામ
 ૨૦૬, -વિષય ૨૨૧
 ઇક્ષ્વાકુ ૭૧૮, ૮૪૭
 ઇન્દ્રા ૭૬, -કાર ૫૭૬, -પરિમાણ
 ૧૦૮, -સીમા ૭૭
 ઇન્દ્ર્ય ભતિ ૮૪૬

दयादेवी ६५२
 धन १५८, ५६१; -आम्भारा १५८,
 ४४४, ५६०; ५६१; -आम्भारा
 पूरणी ५५८
 धनुष १४३; -परंत १२२
 धूम्रकारीय २६२
 धृ ५३२
 धृयो ७८, -प्रतिपत्ति ७६५; -प्रत्य-
 नी ७७६; -सम ४१७
 धृषी ८३४
 धृष्य ४८६
 धृमिनी भरत ३८७
 धृषवती (ग) ३००, ५६६, ६००
 धृषा २५०, -५५ ४१५, -५५५
 ४१५, -समिति ३९, १११, ११३
 ३ धृषा २६
 धृषान ४१, १६६, २१५, ३६८,
 ४०६, ४२३, ४२४ ४४१ ४४४,
 ४७०, ४७२, ४७३, ४७८, ४७९,
 ४८१, ४८३, ४८५, ४८६, ४८०,
 ४८१, ४८४, ४८७, ५१०, ५११,
 ५२५, -६६५ ३६२, ४८३.
 -धृषवतस ४७७ -धृष ६५०
 धृषाना ५०६
 धृषर ३३६, ४४५, ४४८, ४८२, ६११,
 ६१३-४, -वादी ४४५, -धृष ६७
 धृषा ४८६-५००
 धृषा २२०, -मति २२२
 धृष ८१६, ८४७, -वय १२८
 धृष्य ८२८, -३३ ७१५, -छदी ८२८,
 -तामृग ८४४, -चरिका ८८५.
 -धृषा ७१५
 धृष्यारप्रतिकमल १४२
 धृषा -५१

धृष्यार विधि २५६
 धृष्यार समिति ११३
 धृष्यारस ४२६
 धृष्यारसनाम ८३
 धृष्यारसनिधाय २५८
 धृष्यारस २५६
 धृष्यारस ३०४
 धृष्यारस ५६०
 धृष्यारस ७२३
 धृष्यार ६७२
 धृष्यार १६, -आम्भारा १६, १२६
 धृष्यार २१६, ३२६
 धृष्यार ५२२
 धृष्यार ६५
 धृष्यार ८८४; -आरी १८, -ज्ञान २६०
 धृष्यार ९८०, ८१९
 धृष्यार ४८८
 धृष्यार ४१६, ५६६, ५६६, ७३२, ८४१;
 -३३ ६४६, ७०१; -३३ ३५६,
 ४०४, ४०५, ४१४, ५३०, ५७३,
 ५७४, ५६६, ५०५, ६०७, ६०८,
 ६२०, ६३१, ६३३, ६३५,
 ६३६, ६४१, ६५०, -३३३
 ५८६, -३३३ ६२०, -३३३
 वासीदेव ६२०, -३३३ ६३५;
 -आम्भारा ८८०, -आम्भ २८०;
 -आम्भप्रतिसेवना १३१, -पुत्रासु
 ७०३, ७०८, ७०९, ७११, ७१२, ७१६;
 -५६६, -५६६ ५६, ७६,
 ८४-८६, -वादिप्रतिकमल ७२३,
 -महा ८८०. -वैश्व ४४३
 धृष्यार ८८०
 धृष्यारवयन ४, ११, १८, २७, ३८,
 ४२, ४३, ४५, ७८, १११, ११६,

૧૧૮, ૧૨૫ ૧૨૮, ૧૩૯, ૧૪૪,
 ૧૪૭, ૧૫, ૧૬૮, ૨૧૪, ૨૬૨,
 ૨૭, ૩૨૬, ૭ ૨, ૮૦૪, ૮૦૫,
 -નિયુક્તિ ૩૪, ૪૩, ૩૨૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુની ૪૬૫ ૪૬૮, ૫૦૮,
 ૬૦૪, ૭૦૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૪૬૪-૬, ૪૬૮, ૭૦૧,
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૪૬૧, ૪૬૨, ૫૦૪, ૫૦૭,
 -ગત ૪૫
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૮૮૦
 ઉત્તરાશ્વત્થુ અધિપતિ ૪૮૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૫૦૮, ૬૦૪, ૭૦૦, ૪૬૪,
 ૪૬૫, ૪૬૮
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૮૮૦
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૪૩, ૮૬૭, -હૃદય ૮૬૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૪૩૬
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૬
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૫, ૩૭૨, ૮૮૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૪૮૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૫, ૮૮૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૪, ૧૬૫, -પર્વત ૪૬૭
 ૪૮૬ ૧૫૪
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૬, ૧૬૧, ૮૬૦, -હૃદય
 ૮૬૦
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૨૩૨, -દોષ ૩૩ -ઉત્તરાશ્વત્થુ
 ૩૦૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૪૬
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૦૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૮૬૦
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૫, ૨૫૧, ૩૫૧, ૪૦૪,
 ૫૨૧, ૫૨૨, ૫૩૦, ૬૦૭, ૧૦૮,
 ૧૩૩, ૧૮૦
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૦૧

ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૪૫, -ગર્ભ ૩૮૫, -જ્ઞાન
 ૨૬૦, -પેદાશ્વત્થુ ૩૨૭, ૭૪૧,
 -ભાસ ૧૧૨, ૧૧૩, -માતા ૧૧૦,
 -ગામિ ૪૬, -દેખા ૪૬, -હૃદ ૮૬૭,
 -આત્મા ૮૪૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૬, ૫૫૫, -કુમાર ૧૭૭ ૩૫૭,
 ૪૨૧, ૪૫૩, ૪૮૧, ૪૧૫, -કુમારેન્દ્ર
 ૪૮૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૬, ૫૭, ૧૦૫
 ઉત્તરાશ્વત્થુ (ઉદ) ૭૬૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૮૩૬
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૭૪૪
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૭૨૪, ૭૪૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૭૨૪, ૭૪૩
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૫૭, ૬૦, ૬૨, ૭૧, ૧૦
 ૭૬૮, -ઉત્તરાશ્વત્થુ ૫૭, ૫૮
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૨૫૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૨૩૨ -દોષ ૩૩૮, -નિયુક્તિ
 ૩૦૭ -ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૦૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ (ઉદ) ૫૬૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૨૮૫
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ત્યાગી ૨૮૫
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૪૪
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૦૩
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૭૬૮
 ઉત્તરાશ્વત્થુ સિધ્ધ ૭૭૧
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૭૨૩
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૦૪
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૬૨, ૪૧૮ -૬
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૩૮
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૧૬૬ -ગૃહ ૧૬૭
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૮૩
 ઉત્તરાશ્વત્થુ ૩૮૨, ૩૬૩ ૪૪૧, -૬૬
 ૪૬૧

उद्भव ८८

उद्देश ४५२

उन्नात ८१८, -दृष्टि ८१८, -परिक्रम
८१८, -प्रज्ञा ८१८, -मना ८१८,
-व्यवहारी ८१८, -शीलाचार्य ८१८,
-संक्षेप ८१८, -आवर्त ४५

उन्मथ ७५

उन्नाम ७५

उन्मत्त ५८८, ६०१ ६२४, ६३२,
६३७

उन्माह २६

उन्माही २७

उन्मान १६६, २७५

उन्मात्र ३७, -देशना ६८

उन्मिश्र ३४१

उपकर १२८, १२८, -प्रतिधान ४३१,
-पुत्र २८८, सधम २८४, -
सलीनता ३१०, -मुप्रतिधान ४३२

उपक्रम २०, २१

उपक्रम २३

उपक्रमप्रतिभा २५

उपरात ३०६-८, -नाम ८२, -निमित्त ३६

उपययन ६० ६२, ६३, ७१, ३६८

उपदेशन ५८३, ६३६ -१ ५८६-७,
६२२

उपदेशन ८४, ७ =

उपदेशना ७८८, ७८८

उपदेशरहस्य ८४

उपदेशरुचि २७

उपधानप्रतिभा ३१२ ३४५

उपधानश्रुत २५२, २५०

उपधि ७६, १३६ ३६८ ७०० -आरक्ष
१२८, -संक्षेप ३०२

उपनिषद् ३३६

उपनीत २३०

उपन्यासोपनय २२३, २२५

उपपत्ति २२३

उपपात १३६, १३७, १५८, २५८, ३४४,
३८७, ४४१, ४६८, -गन्म ३८४,
-६३६ ४४१, -विरुद्धावे ४४१,
-संभा ४६७, ५१३

उपमा २५८

उपमान २२६ २७६, ३२६

उपमा सत्य ११०, १२३

उपयोग ६५ १७१, -परिष्कार २०६

उपपुद् ४५४

उपप्राप्त ३०६, ३४१-३, ७१६, ७२०

उपप्राप्त १०४, ५२५

उपप्राप्त ८२, १०४

उपप्राप्त ५७ -उपक्रम ५७ ५०

उपप्राप्त उद्देश ३०२

उपप्राप्त ७३२, -क्याय १६३, -मोक्ष
८८, ८२, १०४

उपप्राप्त ११४, १२५, ८१, ८६४,
-अभ्ययन १२५, -परिष्कार २५६

उपप्राप्त ७७५ ७७८, -श्री २४८

उपप्राप्त ७६३

उपप्राप्तान्तरार्थ ७६०

उपप्राप्तान्तरार्थ ७७४

उपप्राप्तान्तरार्थ २३

उपप्राप्त ३१५

उपप्राप्त २३२

उपप्राप्त ६६, १२७ १५५ ३२१, ३४४,
४५१ -प्रत्यनीक ७७६ ७८१,
-विप्रतिवर्ती २५८

उपप्राप्त ४३५

उपप्राप्त २२४

उपप्राप्त १४७ २२४

ઉપાશ્રય ૧૨૬, ૩૦૫, ૩૧૫, -સકલેશ
૩૦૨

ઉપાસક ૨૮૩, -કૃષ્ણ ૨૩૧, -દશા ૨૩૬,
૨૫૫, ૨૫૭, -પ્રતિમા ૨૫૭,
-શ્રાવક ૨૩૬

ઉપાહુત ૩૦૮

ઉપેક્ષા ૨૬૮, -સમય ૨૯૭

ઉભયત પ્રતિબદ્ધા ૭૬૬

ઉભયપ્રતિબદ્ધા ૭૬૫

ઉભયયોગ ૭૮, -પ્રત્યનીક ૭૭૬

ઉમા ૭૫૩

ઉમાસ્વાતિ ૧૭, ૩૫, ૫૫, ૧૧૧, ૧૧૬,
૧૫૬, ૧૬૮, ૨૧૬, ૩૩૮, ૪૩૮, ૫૩૮

ઉરગત્રીધિ ૪૬૭

ઉરપરિસ્પર્ષ ૩૨૩, ૪૦૫, ૪૪૨

ઉરભીષ ૨૬૨

ઉર્જ્યન્તા ૮૪

ઉલ્કામુખ ૧૧૭

ઉલ્લાપ ૫૧

ઉલ્લુકા ૩૩૩, -તીર્થ ૨૬૬, ૩૩૩

ઉલ્લુક ૩૩૪

ઉપ્પ ૧૧૬, ૩૬૦, ૩૬૫, ૪૩૮, ૫૪૪

ઉદર ૮૬૩

ઉબર ૪૫૮

ઊનાતિરિક્ત મિથ્યા દર્શન પ્રત્યય ૪૧૨

ઊર્ધ્વ ૨૭૧, ૪૧૮, ૫૬૬, -ગૌરવ પરિ

બ્રામ્હા, -લોક ૪૪૮, ૪૫૩, ૪૭૮,

૫૫૪, ૫૫૭ ૫૫૮, ૫૫૮, ૫૬૦

ઊર્મિમાલિની ૫૬૬, ૬૦૧, ૬૨૪, ૬૩૮,

૬૩૭

ઊર્ધ્વગોત્ર ૭૩, ૮૭

ઋષોદિ ૨૦

ઋણાવના ૮૮૮

ઋણુગ ૨૪૮

ઋણુતા ૧૩, ૧૫૩, ૨૭૨

ઋણુભાવ ૧૭

ઋણુમતિ ૨૧૮

ઋણુસૂત્ર ૨૬૧, ૨૭૭, ૫૧૪

ઋણુ ૧૬૪, ૫૧૭-૮, -માસ ૫૨૮,

-સવત્સર ૫૨૬

ઋદ્ધિ ૨૦૩, ૪૩૬, ૪૫૬, ૬૦૭,

-ગૌરવ ૪૭, -વાળો ૪૦૩,

-શાળી મતુષ્ય ૬૭૬

ઋપસ ૧૮૮, ૫૨૫, ૬૪૬-૭, ૬૮૬,

૭૧૪ ૭૧૭, ૭૧૮, ૭૫૮, ૮૫૮,

૮૭૮, ૮૮૧, ૮૮૩, -હૃદ ૬૦૩,

હૃદયર્થ ૬૩૬, -પુર ૨૬૬, ૩૩૦,

-નારાયણજનન ૪૦૮, -સેત

૭૦૨; -સેના ૧૮૪, -અનીક ૪૬૪

ઋધિ ૪૮૨, -દત્ત ૭૩૨, -દાસ ૨૫૭,

-પાસ ૭૫૨, -પાપક ૪૮૨,

-આશિત ૨૫૮, ૨૬૨, -વાહીન્દ ૪૮૨

એકક ૮૮૬

એકચતુ ૨૦૬, ૩૨૪

એકજીવી ૬૦૬

એકતપ્ત્ત ૮૮૮

એકત વક્ત્રી ૮૮૮-૬

એકત્વ ૧૫૭, -નિર્લક અવિચારી ૧૫૨

એકત્વાનુયોગ ૮૭૭

એકનાસ્ત્રા ૬૫૨

એકવિહાર પ્રતિમા ૩૧૭

એકવિદારી ૧૨૭, -પ્રતિમા ૭૭૩

એકવાદી ૨૬૭, ૩૩૫, ૪૩૬, ૪૪૮

એકધારીની ૪૦૦

એકયોગ ૫૮૦, ૬૨૧, ૬૩૩, ૬૩૫

એકસિદ્ધ ૧૮૮

એકરો આઠ સિદ્ધ ૮૯૧
 એકાદશાંગ ખારી ૭૧૬
 એકાનુમેક્ષા ૧૫૨
 એકાર્થિક ૨૩૦; - ૫૬ ૨૪૮ - અનુ-
 યોગ ૧૬૯
 એકેન્દ્રિય ૬૨, ૭૬, ૧૭૫, ૧૬૧-૨,
 ૨૬૧, ૨૬૮, ૩૬૧, ૪૦૧, ૪૨૭,
 ૪૩૬, ૪૪૧, ૪૪૩, ૫૫૭; - ૨૧૧
 ૭૫૧; - નું વેગ્રિય ૪૦૨
 એકારુક ૬૧૬-૭
 એલ્પિયક ૭૨૪, ૭૪૨
 એરંડ નતિ ૮૭૦
 એરંડપર્વાયી ૮૭૦
 એલાપત્ય ૮૪૭
 એવંમૂત ૨૪૬, ૨૭૭
 એવણા ૨૩૨; - ઉપરાત ૩૦૭; - છવી
 ૮૩૭; - દોષ ૩૪૦; - વિશુદ્ધિ ૩૦૭,
 - સમિતિ ૩૨, ૧૧૧, ૧૧૩
 અંરવત ૫૦, ૫૦૧, ૫૩૬, ૫૩૮, ૫૭૦,
 ૫૭૨, ૫૧૩, ૬૦૭, ૬૦૬, ૬૨૦,
 ૬૨૮, ૬૩૦, ૬૪૧-૨, ૬૪૪, ૬૫૮,
 ૬૮૯, - ના બલદેનાદિ ૭૫૬; - ની
 ચોતીરી ૭૩૨, - નીમિ ૪૬૭,
 - સૂચ ૫૦૩
 અંરવણ ૪૬૪, ૫૬૫, - ૧૬ ૬૩૫
 અર્થોપયિત્રી ૪૧૦
 અર્થર્થમદ ૭૭
 આપ ૬૮; - નિર્ધુક્તિ ૧૩૦, ૮૦૪, ૮૦૫;
 - સમાચારી ૮૦૬, - મશા ૪૧૭
 આપ ૪૪૦
 આરસ ૮૪૪
 આરિય ૧૨૫
 આર્યનિધી ૨૨૦

ઔદયિક ૪૩૭
 ઔદારિક ૮૫, ૧૫૦, ૩૬૯-૪૦૧, ૪૦૪,
 ૪૦૬-૭; - નિમત્ર ૩૮૬; - નિમત્ર-
 શરીરનો પ્રયોગ ૪૩૦; - યોગ
 ૩૮૬; - ચરીરકામ પ્રયોગ ૪૩૦;
 - ચરીરી ૧૭૫
 ઔદૈશિક ૩૩૮
 ઔષકમિક ૧૨૫
 ઔષકમિત્રી ૬૧
 ઔપચારિક વિનય ૩૪૪
 ઔપનિધિક ૧૫
 ઔપચારિક ૧૮, ૩૬૨, ૪૧૬, ૭૪૫
 ઔપમિકકાલ ૫૩૦
 ઔપચારિક ૮૪૫
 ઔપચારિક ૪૩૭; - સમ્યક્ત્વી ૧૦૧
 ઔપચારિક ૫૭૬, ૬૨૬
 કૃત્ત ૪૬૩, ૪૬૫, ૫૭૫, ૫૮૧; - કાવળી
 ૫૭૫, ૫૮૧, ૬૨૫; - વિગ્ન ૫૮૧
 કૃત ૮૬૮
 કૃત્તચ્છેદ ૮૮૪
 કૃત્ત ૫૦૧, ૫૪૪
 કૃત્ત ૬૦૫
 કૃતિ ૮૮૬
 કૃતિસંચિત ૪૨૮
 કૃત્ત ૪૩, ૬૬, ૨૩૬, ૩૨૬, - ૩૫ ૫૧૭૮૦
 કૃત્ત ૨૬૩
 કૃત્ત ૪૫૫
 કૃત્ત ૫૬૨, ૬૦૫, ૬૪૨, - ૧૬ ૬૦૫;
 - ૨૫ ૭૩૧; - લલા ૪૮૭, - વિગ્ન ૬૦૫,
 - સંતાનક ૬૦૫
 કૃત્ત ૪૮૭, ૪૪૮
 કૃત્ત ૩૮૮
 કૃત્ત ૪૮૭, ૪૪૮
 કૃત્ત ૪૮૭, ૪૪૮

કમલા ૪૮૭

કરકરિક ૧૦૧

કરણ ૨૦, ૫૭, ૨૧૪, ૫૧૦, ૪૨૬,
૪૩૧;—સત્ય ૩૦૦;—અનુયોગ ૧૬૯

કરપત્ર ૮૫૧

કરંડિયા ૮૬૬

કર્કભાગ ૧૫

કર્કયા ૫૪૪

કર્કોલક ૬૧૨

કર્ણપ્રાવરણ ૬૧૭

કર્ણિકાર ૪૫૩

કર્ણેક ૧૬૫

કર્ણેક ૬૦૫

કર્મ ૧, ૧૬, ૨૪, ૪૬, ૫૬, ૫૭, ૬૦,
૬૭, ૭૦, ૭૨, ૯૧-૩, ૧૬૦, ૨૫૮,
૩૩૪, ૩૩૫, ૪૩૬, ૫૫૫;—આજીવક
૮૪૬, —ઉપક્રમ ૫૭;—અન્ન ૪૫,
૫૨, ૫૬, ૬૮-૭૦, ૮૪, ૮૬-૮,
૯૧, ૯૮, ૧૧૪, ૧૫૧, —અયન ૬૦,
—નિરોધ ૯૨, —નિષેક ૮૭, —પુત્ર ૫
૮૧૧, —પ્રકૃતિ ૫૨, ૬૧, ૨૧૩,
૩૬૮, ૭૨૦, —પ્રવાહ ૧૧૬, ૨૪૬,
૩૩૫, —ફલ ૩૩૨, —બાધ ૫૭, ૯૧,
૨૬૧, —બાધાધિકાર ૩૩૫, —બૂમિ
૨૨૦, ૧૩૩, ૧૪૨, ૧૬૦, —બૂમિ ૪
૩૨૩; —૪૪ ૩૭, —૩૫ ૨૭૦,
—વિપાક ૨૭, ૨૪૫, ૨૫૫, ૨૬૦,
—વિશુદ્ધિમાર્ગભાષા;—સત્તા ૮૮,
—સમુદાય ૬૧, —સમુદીન ૫૫૫,
—સ્થિતિ ૮૭ —કર્પાધિ ૩૬૮

લા ૩૪૪

૧ ગીરિકા ૮૫૧

૧૮ ૪૨, ૭૫, —ના ૧૧૫૫ ૭૭૨;

—વિવેક ૧૦૩;—શ્લોક ૧૭

કર્ણેક ૬૬૮

કલા ૨૬૫, ૫૬૨, ૮૮૩;—સવર્ણ ૮૮૬

કલાય ૩૬૪

કલક ૭૬

કલ્પ ૧૩૦, ૧૩૩, ૨૬૩, ૪૬૬, ૪૭૭,

૪૭૯, ૭૨૨, ૭૭૭, —ના પરિમંશુ

૭૭૮;—વિમાન ૨૨;—વિમાનાવાસ

૧૬૬;—વૃક્ષ ૪૫૨, ૬૮૮, ૬૬૩;

—સૂત્ર ૩૩૦, ૭૩૭, —સ્થિતિના

બેઠો ૭૫૭, —અતીત ૪૭૦;—ઉપ-

પત્ર ૪૬૬

કલિપદા ૧૩૨

કલિપત ૩૨૧

કલ્યાણકલા નક્ષત્ર ૭૩૪

કલ્યાણમિત્ર ૮૩૮

કલ્યાણ ૪૩૬-૪૦

કલાય ૩૫, ૪૩, ૪૫, ૫૩, ૭૬, ૧૨૧;

૧૨૮, ૧૪૧, ૧૫૮, ૨૦૬, ૨૧૧-૨,

૪૦૬, ૪૧૦, ૫૪૪;—કુશીલ ૨૮૮

—૯, —પરિભાષ ૨૦૬;—પ્રમાદ ૪૩;

સમુદાય ૩૮૮, ૩૮૪;—સંકેતો

૩૦૨

કલ્પ ૬૫૧-૨

કલક ૪૫૫

કલ્પ ૪૩૮

કલ્પ ૮૧૪

કલ્પ ૧૬૬

કલ્પ ૬૭

કલ્પ ૩૭૦;—કોવ ૩૭૦

કલ્પ ૬૦૬;—વર્ણ ૬૦૬;—અનુભ ૬૦૬

કલ્પ ૧-૧

કલ્પ ૫૪૭

કલ્પ ૬૬૬, ૭૫૫

કલ્પ ૬૦૬

કાકિણી ૭૫૧, -લક્ષણ ૮૮૩

કાત્યાયન ૮૪૭

કાપિલીય ૨૬૨

કાપાત લેશ્યા ૨૧૩

કાપાત લેશ્યા ૧૭૫

કામ ૨૦, ૨૮, ૪૩ ૨૬૫, ૪૨૯,

-કયા ૪૩, -ગુણ ૫૪૪, ૭૩૦,

-દેવ ૨૫૭, -દુઃખ ૪૭૩, -ભોગી

૩૧, -ભોગ મિથ્યાચાર વિરમણ

૧૨૨, -વિનિયય ૨૦, -સૂત્ર

૨૬૫, -અભિલાષ ૬૮, -આરાસા

૭૮, -આરા ૭૬, -આત્મવ ૩૫

-મલ્લિક ગણ ૭૨૩

કામ ૩૫, ૫૧, ૧૬૩, ૧૮૩, ૩૪૫,

૪૪૪, -અગુપ્તિ ૪૩૨, -અનુભુ

કતા ૩૮, -અસ્યમ ૨૮૮

-અસ્યવર ૪૮, -નૅલુતા ૨૦૦,

-મ્લેશ ૧૨૮, ૧૨૯, -ગુપ્તિ ૧૧૪,

૪૩૨, -ચિકિત્સા ૨૬૪, -દૃઢ ૪૯,

૪૩૦, ૭૩૦, -પરિચારક ૪૧,

-પુણ્ય ૫૪, -પ્રણિધાન ૪૩૧

-પ્રયોગક્રિયા ૩૬, -યોગ ૨૧૬,

૩૨૪-૫, -યોગી ૧૭૪, -વિનય

૧૪૬, -વ્યાપાર ૫૧, -સમન્વીકાર

૩૦૦, -સ કલેશ ૩૦૨, -સ્યમ

૨૦૪, ૨૮૭ -સવર ૧૦૭

-સુપ્રણિધાન ૪૩૧-૨, -રિયતિ

૩૪૫-૬, ઉત્સર્ગ ૧૬ ૧૪૩

કાચિક ૪૩૫

કાચિની ૪૧૧, ૪૧૫

કાચણ ૨૨૯, -દોષ ૨૨' -૦

કારિત નિમિત્તકચણ ૩૦૪

કારુણ્યદાન ૬૩

કાર્તવીય ૭૪

કાર્તિક ૨૫૭, ૭૨૫

કાર્મણ ૮૫, ૧૭૫, ૩૮૯, ૪૦૦-૧,

૪૦૪, ૪૦૬, ૪૦૭, -શરીરી ૧૭૫,

-સવત્સર ૫૨૮, -કમિત્ર ૪૦૭

કાર્મિત્રી ૨૨૦

કાર્યસેન ૬૮૭

કાર્યોપગ ૬૦૫

કાલ ૧૬૭, ૧૭૧, ૮૩૫ ૨૭૬, ૩૫૩,

૩૭૨, ૩૭૬, ૪૨૧, ૪૫૪, ૪૪૫,

૪૮૨, ૪૮૫, ૪૮૭, ૫૧૯-૨૧,

૫૩૧, ૫૩૭-૪૩, ૫૪૮, ૫૫૮,

૬૦૬, ૬૧૧, ૬૩૪, ૮૦૭, -અવ

ગાહના ૪૦૬, -અમકપુત્ર ૨૫૭

-પાલ ૪૮૩, ૪૮૭, ૪૮૪, ૪૮૬,

-પ્રમાણ ૨૭૫, -મહાનિધિ ૭૫૦,

-વાદી ૪૪૫, -વ્યાધ ૮૨૮,

-સયોગ ૪૨૮, -સસાર ૧૮૦,

-આદિ ૪૪૭ -કેદ ૪૫૬ ૬૩,

કાલ્પ ૪૮૬

કાલાગુરુ ૪૨૨

કાવાસ્પવેષિપુત્ર ૧૨૧

કાલિક ૨૧૯ ૩૨૬, -શત ૩૩૭

કાલી ૭૫૪

કામ્ય ૨૬૩

કારિ ૮૫૩, -ચત્ર ૭૧૮, ૭૪૩

કારયય ૭૩ ૮૪૭

કારયપી ૭૦૨

કાસ ૬૦૬

કાશ્મા ૨૫ ૨ ૩૦, ૭૬

કાચ ૩૦૪

કાચન ૫૧૮ ૫૫

કાચનક ૦૬ ૫૮૮

કાક ૫૬૭

કાલિન્ધ ૮૪૭

કાત ૫૩૨

કાપિલ્ય ૩૨૬, ૩૩૨, ૫૭૭, ૬૮૯

કિન્નર ૪૦૦, ૪૫૫, ૪૮૨, ૪૯૧, ૪૯૨,

-ઇન્દ્ર ૪૮૨, ૪૮૮

કિલિવધ ૭૬

કિલ્લિવધિક ૩૬૭, ૪૭

કિલ્લિવધીદેવ યોગ્ય કમ ૬૮

કિ કણી સ્વર ૫૪૭

કિ કમ ૨૫૭

કિ પુરુષ ૪૦૦, ૪૫૫ ૪૮૨, ૪૮૮,

૪૯૧, ૪૯૨, -ઇન્દ્ર ૪૮૮

કાતિ ૫૯૩, ૫૯૪, -દેવી ૫૮૫ ૬૨૩

કીલિકા ૪૦૮

કુક્કુટ લક્ષણ ૮૮૩

કુલ્યાણ નગરી ૩૨૦

કુલ્યાણાધિપતિ ૭૧૮

કુલ્પિમાહાર ૬૮

કુન્નિકાપણ ૩૩૪

કુલ્પ ૮૪૭

કુલ્યાણ ૭૩૩

કુલ્પ સ્થાન ૪૦૦

કુમારેન્દ્ર ૪૮૨

કુમાર પ્રમજિત -૭૦

કુમારભાત્ય ૨૬૪

કુમારલિખ્તુ ૨૫૬

કુમારવાસ ૭૧૭, ૭૩૫

કુમારવરયા ૭૦૪

કુમાર્ગ ૩૭

કુમુદ ૭૭૧-૨, ૫૭૫ ૬૨૫, -હૃદ

૫૮૯, -ગુહમ -૭૨

કુમુદા ૬૪૮

કુરુ ૨૦૩, ૬૪૪, -મતી ૭૪૭, -સાજ

૭૧૮

કુરુ ૭૬

કુરુષ ૫૪૬

કુરુ ૧૨૭ ૧૩૮, ૭૪૬, ૭૪૨, ૮૩૦,

-આજીવક ૮૪૬, -આર્થ ૮૪૭;

-કર ૬૮૭, ૬૮૮, ૬૨, ૬૪૪,

-કરમદિકા ૨૫૮, -કોટિ ૩૯૨,

૭૩, -મન્થ ૧૩૫ -પરત ૬૪૩,

-પુત્રદેવ ૭૪૪, -પ્રત્યગીક ૭૭૬,

૭૮૧, -મદ ૭૭, -વચન ૩૦૧,

-સપ્ત ૧૩, ૮૨ -રથવિગ ૧૩,

-અગાર ૮૪૪

કુલિન ૭૧૬

કુલ્યાણ ૩૦, -ધર્મ ૨૮

કુરુલિ ૨૮૭; -નિર્મન્ય ૨૮૮; -પરિભાષા

૨૫

કુસુમ ૩ ૪

કુડમલિક ૨૫૭

કુડપુર ૬

કુડલ ૬૪૬, -વરદીપ ૪-૭ ૬૫૧, ૬૫૩

-વરાવલાસ ૬૫૧

કુડલા ૫૭૬ ૬૨૬

કુડુ ૪૪ ૬૯૭, ૭૦ ૭૧૬, ૭૧૭

૭૪૬-૭ ૭૫

કુડુરુક ૪૨૨

કુલ ૨૬૦ ૨૮૦, ૪૫૪, ૬૯૦ ૭ ૩

૮૬૬ ૮૭૩

કુલિકા ૬૪૭

કુલ્પના ૨૫

હૃદ ૭૬, ૧૬૬, ૬૨૯ ૬૩૬, ૬૫૧, ૬૫૨,

-ગૃહ ૮૫૪, -ભાસ્મયી ૬૧૯, ૬૪૧,

૬૪૪, -સ્થ નિત્ય ૧૭૦, -અગાર

૧૬૬, -અગારશાળા ૮૫૪

રૂર્મેનિત ૭ ૧

કૃતપ્રતિફલિ ૩૪૪

કૃતમાલ્ય ૫૮૦ -દેવ ૬૦૩

દેવભાસ્કરેવ ૬૩૫
 દેવયુગ્મ ૪૩૯, - સારિ ૪૩
 દેવવર્મ ૬૧૮
 દેવવીર ૭૪૬
 દેવમલકર્મ ૨૮૩
 દેવસામાયિક ૨૮૩
 દેવિકર્મ ૭૮૦ ૭૮૬, -ના બાર આનર્ત
 ૮૧૦
 દેવિકા ૪૬૪-૬ ૪૬૮, ૫૦૮, ૬ ૪
 ૬૧૭, ૭૦૧
 દેવના ૨૫૪
 દેવણ ૮૪૮
 દેરા ૮૨૬, -સરીરી ૮૨૬
 દેરાસાહત્ય ૨૦૪
 દેશિ ૩૬૯, ૩૭૨-૩, -આવર્ત ૫૬',
 -ફેટ ૩૬૮, -ગોષ ૩૬૯, -'વજ'
 -૬૯, -પ્રક ૩૬૯, -ચુક્રા ૩૬૯
 -સેરય ૩૬', -વર્ણ ૩૬, -સૂચ
 ૩૬૮, -મુદ્ર ૩૬૦
 દેવુ ૬૩, ૪૦૬, ૫૪૪ ૭૨૬, ૭૪૪,
 ૭૫૨-૩, ૭૫૫ ૭૫ ૮૬૫
 -નુ અપરક કામમળ ૮૮૧, -પાશ્વિક
 ૧૭, ૪૨૮, ૪૫૭ -ચાજિ ૪૭૩
 -૪, -સાકુ વિમાન ૫૦૨, -લેખા
 ૧૧૩, -લેક્ષી ૧૭૫ -શુકલગિમ
 ૮૩, -વિષાધી ૬૩, ૭૨૭, ૭૫૭
 -ગ્રી ૭૪૬, -અભિભવિ ૨૦૪
 દેવુલા ૪૮૯, ૬૦૦, ૬૪૮, -રજની ૬૪
 દેવુલતરાવનસક ૩૬૮
 દેવુભત ૨૪૮
 દેવુમતી ૪૮૮
 દેવ ૪૬૮
 દેવુપ ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૧૪

કેવલજ્ઞાન ૬-૭, ૩૩, ૨૧૭, ૨૭૨, ૩૧૬,
 ૩૨૭, ૩૪૪, ૭૧૬, -દર્શન ૧૧૫
 ૭૧૫, -આવરણી ૭૩૦
 કેવલજ્ઞાની ૧૭૫ ૨૭૩ ૪૮૦
 કેવલદર્શન ૩૩, ૨૭, ૭૨૦
 કેવલદર્શનાવરણ ૭૪
 કેવલદર્શની ૧૭૪
 કેવલિસમુદ્ધાત ૧૬૮ ૩૮૮
 કેવલી ૮૨, ૧૭૬, ૨૭૨-૪, ૨૮૯,
 ૬૭, -કવલાહાર ૬૮૧, -ક્ષીણ
 કથાય ૨૮૩, -ક્ષીણકથાય વીતરાગ
 સયમ ૨૮૪ - મરણ ૩૩, ૩૮૭
 કેસ ૩૮૪
 કેસવ વામુદેવ ૭૫૫
 કેસાય કાર ૮૮૫
 કેસી-ગોતમ સવાદ ૧૧૧
 કેસરી ૫૪, ૬૩૭ ૬૬૭, ૭૫૭ - ૮૬
 ૫૪-૫ ૬૨૩ ૬૩૨
 કેયી ૭૫૪
 કેલાસ ૧૧૨
 કેલિકમણ ૭૨૩
 કેલિમાતસા ૮૮૦
 કેલિસહિત પ્રત્યાખ્યાન ૧૧૬
 કેલા ૪૨૨
 કેલિક ૭૪૧
 કેદરા ૩૬૪
 કેપ ૭૫, -સીતલા ૧૭
 કેમ-પ્રક ૨૫૮
 કેર (મળરી) ૮૫૧
 કેવપા ૪૮૩ ૪૮૬
 કેસિકા ૩૨૦
 કેસળી ૫૭૭
 કેસી ૫૨૯ - ૬૦૦
 કેલિન્ય ૩૩૦

ગદન ૭૬

ગગ ૩૬૬ ૩૩૩, -દત ૭૫૨

ગગા ૩૨૦, ૫ ૭, ૫૮, ૬૦૧, ૬૦૩,
૬૩૦, ૬૩૨, ૬૩૭, -ગુડ ૬૦૩,
૬૩૬ -પ્રયાત ૫૬ ૫ ૫, ૬૨૩,
૬૩૦

ગડિકા ૨૫૧

ગધ ૨૧૦, ૨૭૪, ૪૦૬, ૪૫૧, ૫૧૮,
૫૪૪, ૫૪૫ -કયા ૪૪, -નામ ૮૨,
-પરિણામ ૫૩૩-૪, -માદન ૫૮૨,
૫૮૫, ૬૨૨, ૬૩૩-૫ ૬૪૦,
-માદનકૃ ૫૮૬ -માદન વક્ષાકાર
૫૮ગધર્વ ૪૦૦, ૪૫૫ -મુદ્ધર્ત ૫૨૫,
-લિપિ ૮૮૫, -સૈન્ય ૪૦૨, -અનીક
૪૬૧, ૪૬૪, -કર્મ ૪૮૨ -કર્મ
ગીતરતિ ૪૮૮

અધકરિતભાષ્ય ૩૪

ગધેયુક્તિ ૮૮૩

અધાપાત્રી ૫૦૧ ૬૨૦, ૬૩૦

અધિક ૫૭૬ ૫૮૨ ૬૨૬

અધિદાવતી ૫૭૬ ૫ ૨, ૬૨૬ -૮૬
૫૮૬અભીર ૩૨૬, ૮૬૭, -માલિની ૫૬૮
૬૦૧, ૬૨૪, ૬૩૨ ૬૩૭, -હૃદય
૮૬૭

ગાઠ ૮૮૭

માયા ૨૫૮, ૨૬૦, ૮૮૩ -પતિ ૭૫૧
૮૬૬, -વતી ૫૮૬, ૬૦૧, ૬૨૪,
૬૩૨, ૬૩૭

ગાન ૨૬૩

ગામકયા ૪૪

નાય ૭૫૩

ગામ ૮૪૭

માધાર ૮૭, -મામ ૮૮૦

માધારી ૭૫૭

ગિરિપતન ૩૮૨

ગિરિરાજ ૫૬૬

ગીવ ૮૮૩, -અથ ૪૮૨, ૪૮૮, -રતિ
૪૮૨, ૪ ૨, -વાસિની ૬૫૩

ગીતાર્થ ૧૪૧

ગુણ ૨૩૫, ૨૭૬, ૩૦૦, ૩૧૭, ૩૩૪,
૫૧૮-૨૦, ૫૩૧, -પ્રત્યય ૨૬૭,
૩૨૫, -વૃદ્ધિ ૮૩૪, -મત ૨૮૨,
-શ્રોત્રી ૧૦૩, -સહમભ ૧૦૩,
-મ્યાન ૬૧ ૮૮, -હાનિ ૮૩૪,

ગુણાકાર ૮૮૬

ગુણાનુકરણ ૨૬

ગુપ્ત ૨૫૮

મુક્તિ ૧૦૬, ૧૧૪, ૧૨૫ ૨૩૨, ૪૨૧૫
-સૈન ૭૩૨

મુક્તી ૫૮૦

મુક્ત ૫૩૩, ૫૪૪, -મતિ ૨૦૭, -માસ
૨૫૩ -લઘુ ૫૩૩, ૫૪૪ -લઘુ ૬૫૧
પરિણામ ૫૩૪

મુક્ત ૬૬

મુદ્ધર્ત ૬૧૭, ૭૫૭

મુદ્ધર્ત ૪૫

મુક્તરંસાદિત્ય ૭૪

મુદ્ધર્ત ૭૬

મુદ્ધર્ત ૭૬

મુદ્ધર્ત ૩૮૨

મુદ્ધર્ત મરણ ૩૦૭

મુદ્ધર્ત ૧૧ -ત્રિમતી ૧૬ -વગન ૩૦૨

મુદ્ધર્ત ૫૪૪

મુદ્ધર્ત સિદ્ધ ૧૮૬

૧૫ ૨૬૩, ૮૮૪, -ના આકાર ૮૮૨,

-ના ગુણ ૮૮૨, -ના રોષ ૮૮૨

ગેદાકાર વૃક્ષ ૫૨૫
 ગેકર્ણ ૬૧૬
 ગેચર ચર્ચા ૩૦૩
 ગેચરી ૨૩૧, ૭૮૫
 ગેલીયં છત્ર ૬૧૦
 ગેત્ર ૭૦-૭૨, ૩૬૮, ૮૪૭, -કર્મ ૭૩
 ગેત્રાસ ૨૫૬
 ગેદાસગણ ૭૨૩
 ગેદાલિહા ૧૬
 ગેપુરચારિકા ૪૨૨
 ગેમુખ ૬૧૬
 ગેમૂત્રિકા ૩૦૩
 ગેરસ વિહતિ ૩૭૬
 ગેલિહાયણ ૮૪૭
 ગેવિદ વાચક ૭૮૦
 ગે નિધિ ૪૬૭
 ગેરાસ ૧૨૮, ૨૦૪, ૨૪૬, ૪૩૪
 ગેરાશર્ધવદન ૪૨૨
 ગેરામાલિક ૨૧૭, ૩૩૫
 ગેણી ૭૫૩
 ગેસ્તુલ ૭૦૩
 ગેસ્તુપ ૬૧૨-૩, ૬૧૫, ૬૪૮, ૬૫૦
 ગેણ ૫૪૩
 ગેણચણા ૩૪૪
 ગેણા ૮૫૮
 ગેળાકાર ૪૭૫
 ગેણ લક્ષણ ૮૮૩
 ગેતમ ૩, ૪, ૨૬, ૭૦, ૮૦-૧, ૧૪૮,
 ૧૮૮, ૨૧૪, ૩૨૨, ૩૩૦, ૩૪૬,
 ૩૮૧, ૪૬૭, ૪૦૬, ૪૨૦, ૪૨૨,
 ૪૩૭, ૭૩૬, ૮૪૭, ૮૬૮, -કેશી
 ૨૬૩, -હીષ ૬૧૮
 ગૈરવ ૪૭, -દાન ૬૩
 ગૈરી ૭૫૭

ગૌલ્ય ૮૪૭
 ગૌર ૨૫૬
 ગૌરમ ૮૮૪
 ગૌ ૪૫૬, ૪૬૭, -ચરિત ૮૮૩
 ગૌણ ૩૧; -સિદ્ધા ૭૬૩, -સમ ૮૮૨
 ગૌમ ૧૩, ૧૬૫, ૮૮૦, ૮૮૨, -રથવિર
 ૧૩
 ગૌમ ૫૨૭
 ગૌવેષક ૪૨૩-૪, ૩૬૭, ૩૭૬-૮,
 ૪૦૪-૫, ૪૨૩-૪, ૪૪૧-૨, ૪૬૬-
 ૪૭૨, ૪૭૭-૮, ૪૮૦, ૫૧૦, ૫૧૨
 ગૌમ ૧૨૭, ૩૪૪, -નિર્મલ્ય ૩૦૬,
 -મલ્યનીક ૭૭૬
 ઘડ ૩૬૩
 ઘન ૫૪૬, -દંતા ૬૧૭, -વાત ૧૬૬,
 ૪૭૬, ૫૧૪, ૫૧૨, ૮૮૪-૬, -વાત
 વલય ૫૬૧, -વિધુતા ૪૫૪, ૪૮૬,
 ઘનિષ્ઠા ૬૦૪
 ઘનોદધિ ૧૬૬, ૪૭૬, ૫૧૪ ૫૧૬, ૫૬૧,
 ૫૬૨, -વલય ૫૬૧
 ધર્મા ૫૧૪
 ધા કંરનાર ૮૩૫
 ધાત ૪૮૨
 ધાતીકર્મ ૧૦૫
 ધુણ ૮૭૧
 ધુતવર ૬૪૬, ૬૫૧
 ધતોદ ૫૬૨, ૬૫૧
 ધૈરવ ૧૨૮
 ધોષ ૧૨૮, ૧૬૬, ૩૬૬, ૩૭૦, ૩૭૬,
 ૪૮૧, ૪૮૨ ૪૮૫
 ધાવેન્દ્રિય ૨૧૦, -અસ વર ૪૮, -નિચદ
 ૩૦૦, -રગોપરતિ ૧૧૩, -સ વર
 ૧૮૭, -સાતા ૭૪
 ચકારાનુષંગ ૮૭૭

જૈન ૪૯, ૫૧-૫૨, ૧૨૨, ૧૬૩, ૧૭૦
 ૧૮૬, ૨૭૮, ૩૨૭ ૩૩૫, ૩૩૬,
 -ચિત્ર ૩૨૭, -ચાત્ર ૩૦૭,
 -ચિદાવસ મહ ૨૮૫

જેઠા ૭૬

જ્ઞપિત ૫૦૮

જ્ઞાપ ૨૨૩ ૩૨૬

જાવા (ધર્મકથા) ૧૮, ૨૬૦, ૭૧૦,
 ૭ ૨, ૮ ૫

જાનિ ૪૪૭, - યા ૪૪

જાનુ ૮૪૭, -ધર્મકથા ૨૩૧, ૨૦૭

જાન ૩, ૨૦, ૨૪, ૩૪-૬, ૧૫૫, ૧૫
 -૬૦, ૨૦૮, ૨૧૬-૭, ૨૭૬, ૨૮૫,
 ૩૨૧, ૩૨૫, ૩૦૮, ૪૬૬, ૭૨૦,
 -જાહિ ૪૩૩, -દર્શન ૨૭૧, ૨૭૨,
 ૨૭૪, -પરિણામ ૨૦૬, -પુરુષ
 ૮૧૬, -પુલાક ૨૮૭, -પ્રત્યગીક
 ૭૭૬, ૭૮૧, -પ્રવાહ ૨૪૦, -પ્રાપ્તિ
 ૧૩૬, ૭૧૫, -પ્રાચીનતા ૧૨૬,
 -પદ ૪૩૫, -પ્રુક ૧૦, ૮૧૫,
 -પ્રાપ્તિ ૧૦ -મૂક ૮૧૫, -પ્રાક
 ૫૫૪, -વિનાશ ૧૪૪, -વિશાધના
 ૨૩, -સુવર્ણ ૧૩ ૦૦૬, -સુધેન
 ૧૩૦, -સુધેનતા ૩૦૦, -આમિ
 બમ ૪૧૧, -આચાર ૨૦૨, ૨૬૦,
 -આચાર્યના ૨૨, -આવરણ ૬,
 ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૬૪, ૧૪૭,
 ૨૬૮, -કન્દ ૪૮૦, -કૃત્યતિ ૧૮૨,
 -કૃત્યતિ ૩૦૮

જાની ૧૭૩

જાનુ ૪૬૪-૬, ૪૬૬ ૫૦, ૬૦૪, ૭૦૦

જાનુ ૫૦૧, ૫૫૦, ૮૩૩, ૮૪૩,
 -પરિણામ ૮૪૩, -રસદા ૫૨૫,

જાનુ ૫૨૪, -રસ ૫૨૫,

જાનુ ૫૨૫, -રસ ૫૨૫,

જાનુ ૫૨૫, ૫૨૨, ૪૧૦, ૪૪૧-૩,
 ૪૪૬, ૪૭૦-૮૦ ૫૦૦, ૫૦૧, ૭૨૬
 જાનુ ૮૦, ૬૦, ૩૬૦, ૩૮૨, ૩૬૮,
 ૪૦૦-૧, ૪૦૬ ૪૨૩, ૪૩૨, ૪૫૩,
 ૪૮૮, -કન્દ ૪૬૪, ૪૮૧, ૪૮૦, ૪૮૯

જાનુ ૧૬૬

જાનુ ૮૬૫

જાનુ ૭૩૧

દીક્ષામર ૬૪, ૬૦, ૧૫૬, ૧૬૪,
 ૧૬૭, ૧૭૦, ૧૦૩, ૨૦૭, ૨૨૮,
 ૨૨૯, ૨૩૩, ૨૩૭, ૨૪૫, ૨૪૫,
 ૨૪૫, ૨૪૫, ૨૬૦, ૨૬૧, ૨૬૫,
 ૨૮૫, ૩૨૬, ૩૨૮, ૩૩૦, ૩૩૬,
 ૩૦૭, ૩૪૩-૪, ૩૪૬, ૩ ૭,
 ૪૫, ૪૬૦, ૪૬૫-૭, ૪૭૫,
 ૬૦૫, ૭૩૯, ૭૪૩, ૮૬૫

દીક્ષામર ૨૨૬-૩૦

દીક્ષામર ૨૨૬ ૬૬૫ ૧૫

દીક્ષા ૮૧૭

દીક્ષા ૫૪૬, ૮૮૪

દીક્ષા ૪૫૩

દીક્ષા ૫૫ ૧૦૬

દીક્ષામર ૫, ૬, ૨૩ ૩૫, ૪૭ ૫૩,
 ૫૫ ૧૩, ૧૮-૭૧, ૮૭ ૬૪,
 ૧૦૬, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૪, ૧૧૬,
 ૧૨૨, ૧૨૪, ૧૨૮ ૧૫૦, ૧૬૩,
 ૨૦૮, ૨૮૬, ૩૩૮ ૪૦૭, ૪૦૦,
 ૪૦૪ ૪૦૫, -આચ ૫૧, ૧૧૨,

૧૧૬

દીક્ષામર ૭૩૦

દીક્ષામર ૪૩૫, -પ્રુક ૮૧૫, -પ્રાચી ૩૧

દીક્ષામર ૧૬૬

દીક્ષામર ૨૬૦

દીક્ષામર ૨૨૫

७५५५५५ ८१९
 पदुमय प्रत्यनीक ७७६
 पदुमयाङ्क १३०, १३३
 पदुमवमरस्य ३८२, ३८७
 पदुस्तु २२५
 पदुयतिरिक्ताभिध्यादर्शनप्रत्यय ४१२
 पदु १५८, ५९१; -तु ५९१; -वात
 १९९, ५१४; -वात वलय ५९१
 पय ३, १३-४, २४, २९, ३४, १२८,
 १५०, ८७५; (भाष्य १२८;)
 -आचार २३२, २६०
 पयनीय ६५१
 पयमस ४३५
 पयमड ७७
 पयमार्ग २६३
 पयशूर ८४४
 पयसभाषि ३४
 पयस्या ३, ६८, १६०, ३४१
 पयस्वी ६६, १२७, ३४४; -प्रत्यनीक
 ७७६
 पयोपधान २३२
 पयो १३३, १३४
 पयोद्विधा ४३४
 पियला ५६६, ६०१, ६२४, ६३२,
 ६३७
 पम १६६, ४२५, ५१५ ८३३, ८४३;
 -परायण ८४३; -प्रभा ५९०; -पक्ष
 ८३३
 पमरहाय १६६, ४७३, ४७८
 पमस्तमस ४२५, ५१५, ५६६
 पमिस ५८०; -श्री ५६०-२
 पमयेयो ८४९
 पमजी प्रतिकर्म ८८३
 पमपान ३८२

पक २२२; -सेन ६८७
 पक्ष ३६४
 पत्रिसम ८८२
 पान ८८२
 पारक ७५३, ७५६; -ग्रह ४६७
 पारका ४८८
 पारा ४५६, ४६८-९, ७४६; -मंडल ५०१
 पास ८५१; -शब्द ५४६; -पिशाच
 ७२१; -सम ८८२
 पापति ४५३
 पित्ता ४०६, ५४४
 तिगिन्ध ३४२, ३७२, ६३६-७, ६५४;
 -इह ४६५, ५८७, ६२२; -हुई
 ५६४, ५६५, ६२३
 तितिक्षा १७
 तिनिरासवास्तव्य ४६
 तिभिस (तिभिसा) ६३८, -श्री ५६३,
 ६०२, ६३६, ६४३
 तिरस्छान ४४
 तिर्यक् २७१, ४१६, -गौरव परिष्कार
 ८२; -यो ४२३, ४४३, ४४६,
 ५०१, ५५४ ५५८
 तिर्यक् ४०, ६२, ६६, १७५, १७९,
 १६१-२, २००, ३२३, ३५६, ४१८,
 ४२६, ४७२; -आति ४६, २०७,
 ३८१, ३८७; -नो आहार ३८०;
 -पयिन्द्रिय ६०, ३४६-४७,
 ३८२, ४१४, ४१७, ४२०, ४२२,
 ४२७-८, ४३०-३, ४३६, ४४०;
 -योप्यङ्गमय ६८; -संसार
 १६१
 तिर्यग् १७६, १६२
 तिल ६०६; -पुष्पवर्ग ६०६; -वृक्ष ३०६
 तिथि १५७, ७०१

તિથ્યગ્રુપ ૨૬૬, ૩૩૦, ૩૩૧

તિતિલક ૭૭૮

તિદુક ૭૦૧

તીરગ્રાસિક ૫૫૯

તીર્થ ૧૮૮, ૬૦૮, ૬૮૬, ૭૨૪

તીર્થ ૪૨ ૨૧, ૮૭, ૨૫૦, ૩૨૭, ૩૩૦,

૩૪૪, ૫૧૨-૩, ૬૬૯, ૬૮૧, ૬૯૬,

૭૧૫-૮, ૭૨૨, ૭૨૪-૫, ૭૩૩-૪,

૭૫૮, ૭૬૭, -ગુડિકા ૨૫૦;

-ગુહરથપર્માય ૭૦૪; -નામકર્મ

૮૪, ૭૪૪; -નુ પ્રતિપાદન ૬૮૬;

-નુ અવર ૭૧૨, -ના આનક ૭૦૮;

-ના માતાપિતા ૬૮૬; -નુ પૂર્વભવનું

નામ ૬૯૬, -નો વર્ણ ૭૦૨, -નુ

દીક્ષારથાન ૬૮૮, -ના કલ્યાણક

નક્ષત્ર ૭૦૦, -ના મનઃસ્થાયીજ્ઞાની

૭૧૦, -નુ સર્વાયુ ૭૦૫, -ના

વાદીઓ ૭૦૮, -ની ડિસાર્થ ૭૦૪;

-ની આવિકા ૭૦૭, -ની અમળી

૭૦૭, -ના પિતા ૬૯૮, ૭૧૫,

-ની પાત્રખી ૭૧૫, -ના ચતુર્દશ

પૂર્વી ૭૧૦; -ના ગણ -ગણધર

૭૦૫, -ની કેટલા સાથે દીક્ષા

૭૦૨, -ના પ્રથમશિષ્યો ૭૦૨, -ના

અવધિજ્ઞાની ૭૧૦, -ને પ્રથમ બિક્ષા

દેનાર ૬૯૮, -નો ઉપદેશ ૬૮૫,

-ની પાલખી ૭૦૦, -ના જિન

કેવલી ૭૦૮, -નાં ચૈત્યટક્ષ ૭૦૦;

-ના વેકુવિક ૭૧૨; -ની માતાઓ

૭૩૪; -ના નામે ૬૯૬; -ના

પ્રથમ શિષ્ય ૭૦૨; -ના અતિથાય

૬૮૩, ૬૯૦, -ની વિશેષ માહિતી

૭૧૪; -ના હાડકા ૪૯૮, -ના

અમણુ ૭૦૭, -ના અનુસરૌપપાતિક

૭૧૨; -ના સિદ્ધ ૧૮૮;

માન્યતા ૭૩૩

મુદિકા ૪૯૯-૫૦૦

મુદિકા ૪૯૩-૫૦૦

મુગ્ધ ૨૬૦

મુગ્ધા ૪૯૯, ૫૦૦

મુદુષ્ટ ૪૨૨

મુલસીટ્ક ૪૫૫

મુલા સંક્રાન્તિ ૪૬૦

મુનેર ૩૬૪

મુષિત ૨૭૪, ૪૭૫

મુષોદક ૩૦૬

મુસિવ ૪૫૩

મુમિકા ૪

મુમુરુ ૪૯૪

મુર્ચા ૫૦૪

મુલુ વનસ્પતિ ૧૯૮-૯

મુલ્ ૨૫૨ ૧૧૬

મુખ્યા ૭૬

તેડકાય ૪૪૦

તેજ ૨૧૫ ૪૦૯, ૪૮૪; -શિખ

-શીચ ૧૩

તેજસુ ૪૦૮; -કાત ૪૮૪, -કા

૧૭૭, ૧૯૨, ૧૯૪-૫, ૩૯૦,

-કાચારલા ૩૮, -કાચિક

૪૦૧, ૪૧૮; -પ્રક ૪૮૪,

૨૧૩, ૨૧૫, ૪૫૨; -તેરથી

-મંડલ ૬૮૩; -નીચ ૭૪૮

તેતલી ૨૬૦

તેન્દુક ૪૫૫, -ચૈત્ય ૩૨૮

તેચલી ૪૯૨

તેજસ ૮૫, ૧૭૫, ૪૦૦-૭, ૪૪૩-૪

-અવગાલના ૪૪૪, -લેશ્યા ૪૩૩-૪

-ચરીરી ૧૭૫, -સમુદ્ધાત ૩૮૮

तेषु ८४७
 तेषुधाया ५६०
 तोरुषु १६६, ४२२
 त्वाभ १३, १४, १२०, २६४
 त्वाभ १६१, १६४, ४५४-६, -काय
 १३, १६२, १६३, १६५, ४१८,
 -कायारुस ३८, कायिक १७५,
 -मादी ४३८, -नाम ८३
 शयस्त्रिराहोव ४७४, ४६६, ५००, ६८२
 नेह ५८३, ६२१, ६३३, ६३५
 नेमेषु ५४४, -आकार ४७५
 नेवेषु २१०
 नेनेत्र ७४४
 निपृष्ठ ७५३, ७५६, ७५८-६
 निराशु १२२
 निराशु ६६८, ७३६
 नीन्दिष ६१, ६०, १७५-६, १६१-२,
 १००, २१५, २८२, २६६, ३५८,
 ३६०, ३६३, ४००-१, ४०८-६,
 ४१८-६, ४२२, ४४०-२, ५५७,
 -अपमर्षित १६३, -मर्षित १६३
 उदित १६४, ८८७, -अग १६४, ८८७,
 -अग ४६४ ५२४
 नेराशिक २४६, २६१, २६७, ३३४
 नेराशुगम ४३६
 नेराशु/नेराशु ४३६
 लया १६६
 लरितागति ४८४
 लया ६०५, ५२५
 दक्षरीम ६१२-४
 दक्ष ४६३, ४६२
 दक्षिण ४१६, ५६८, -अभि ५६६,
 -अयन ४६१-६२, ५०४-७,
 -अधना अभिर्षित ४८१

दक्ष ६८६, ७४०, ७५३, ७५६;
 -नामुदेव ७५७
 दक्ष ८४५
 दक्षि १५, ३०६, ३१५-६, ३४३
 दक्षिणपर्वत ६४८, ६५०
 दक्षिण ४५३, ७०१
 दक्षरीम १३६
 दक्ष ७५, ३३१, -अतिरोचना १३२
 दक्षिण १३२
 दक्षीन २०, २२-४, ३४, ३५, ७,
 ११६, १५५, १५६, २१७, २७६,
 २७८, २८५, ३२१, ३२७, ७१६,
 ७२२, -अक्षि ४३३, -गुणधिक
 ३४४, -परिस्थान २०६, -पुत्र
 ८१६, -पुत्रा २८७, -प्रतिभा
 २८५, -प्रत्यनीक ७८१, ७७६,
 -प्रत्यया ४१५, -प्राप्ति १३६;
 -प्रायश्चित्त १२८, -अक्ष ४३५,
 -अक्ष १०, ८१५, -अक्षि १०
 -अक्षिनी ४५; -अक्ष ८१५, -अक्ष
 १००, -अक्षनीय ६, ७२, -अक्ष
 ५५४, -विनय १४४, -विनायना
 २३, -आवक २८३, -अक्ष ६६१
 ३०२, -अक्ष १३८, -अक्षतता
 ३००, -आचार २३२, २६०;
 -अभिभूत ४१६, -आराधना २२,
 -आचर ७०-१, -आचरणीय
 ६४ ७४, -आचरणी ३६८, ७२,
 -६०६ ४८०, -अक्ष ३०८

दक्षरक्षिता १८६
 दक्षरक्षिता ७१७
 दक्षन्तु ६८८
 दक्षपुत्र २६७, ३३५
 दक्षरय ६८७, ७५४

દયા વર્ગણા ૧૮૧

દયાવૈચારિક ૩૪, ૪૫, ૭૩, ૧૦,
૧૦૮, ૧૪૪, -પૂર્ણ ૩૨૬,
-નિર્મુક્તિ ૧૦૯, ૩૨૬

દયામલ્લ ધર્મ ૭૨

દયા ૨૬૩, ૩૪૮

દયાગ્રંથિકા ૨૫૦

દયારમણ ૨૫

દયારવશ ૬૦

દયાશ્રુતરંધ્ર ૩૨-૩, ૬૪, ૨૪, ૩૦૦, ૩૪૪

દહાદિગો ૮૪૪

દહ ૪, ૬૨, ૩૮૮ ૪૦-૩૦, ૭૫૧,
૮૫૩, ૮૪, -નીતિ ૬૦૫, ૮ ૬,
-પુત્ર ૮૮૪, -સંતાપ ૮૮૩ -વીર્ય
૭૧, -અમાદાન ૪, -આમતિક
૧૬, ૧૩, -નિર્દોષ ૬૭દહ ૮૦ ૧૮૮, ૩૧૧-૨, ૨૮૦,
૩૪૮, ૩૩૩, ૩૬૮, ૪૦૦ ૪ ૩,
૪૧૪, ૪૧૫, ૪૧૭, ૪૨૭

દહ ૭૬

દહમદા ૧૧૬

દાદા ૬૧૬

દાદ ૬૩, ૪, ૭૦ -પર ૪૪

દામગી (દમર્ગ) ૪ ૪

દામિદાદિપિ ૮૫

દામ ૪૦

દારુનિર્મળ ૭૭૭

દારુનમ ૪૬

દારુનિક ૮૮૫

દારુન ૨૬૦

દારુ ૧૧, -વા ૧૩૩

દારુમાર ૧૭૭, ૩૫, ૪૦૨

દાર ૩૪૪

દિગ્ગજ ૯૮, ૧૧૨, ૧૦૪, ૨૪૮,
૨૬૧, ૨૮૫, ૩૨૭, ૩૨૮, ૩૩૦,
૩૩૮, ૬૯૧-૭, ૬૯૬-૮, ૭ ૨-૪,
૭૦૮, ૭૧૦-૨, ૭૧૪-૬, ૭૩૪,
૭૩૭, ૭૪૩-૪, ૮૫૫

દિગ્ગજ ૫૨૫

દિગ્ગજ ૫-૭

દિગ્ગજ ૫૨૬

દિગ્ગ ૬૮૭, ૬૮૮, ૭૦૨-૩

દિગ્ગ ૫૨૫-૬

દિગ્ગ ૪૦

દિગ્ગ ૬૫૨

દિગ્ગમૈથુનમાગ ૨૮૫

દિગ્ગ ૪૧૮, ૪૨૦, ૪૬૫, ૫૬૬, ૫૬૮,
-કુમાર ૪૫૩, -કુમારી ૪૫૪,
૫૬૦, ૬૫૧, ૬૫૨, -કુમાર-
૪૮૧, -સૌવરિત ૭૭૨, -સૌવરિક
૬૫૨, -દમ્તિ ૪૮૮

દીપ્ત ૧૭૭, ૪૫૨, ૭૧૫-૬, ૭૨૦ ૮૬૨

દીપ્તિમા ૨૦૪-૫, ૪૩૫ ૭૪૬-૭,
૭૪૮-૫૦

દીપ્ત ૮૨૪, -અતિ ૮૨૫ -દક્ષિ ૮૨૫,

-પરાક્રમી ૮૨૫ -પરિભવ ૮૨૪,

-પરિવાર ૮૨૫ -પર્યાય ૮૨૫

-પ્રજ્ઞ ૮૨૫ -માગી ૮૨૫ -મના

૮૨૪, -અપ ૮૨૪, -શ્રુતિ ૮૨૫

-અવદાર ૮૨૫ -શીલાચાર ૮૨૫

-સકલોપી ૮૨૫, -અવમાસી ૮૨૫

દીપ્ત ૫૦૮, -દીપ્ત ૫૨૫

દીર્ઘ ૫૪૫ ૫૮૭ -નારવધિમા

૮, -દત્ત ૭૪૭ -દયા ૨૫૬,

૨૫૮, -નાદુ ૬૬૭, ૭૪૭, -ની

૬૫ ૫૩૦-૮૧, ૬૦૨, ૬૨૬, ૬૩૬,

-આયુ ૨, -આયુર્મંથ ૧૯

દુદ્ધમ ૧૦૫
દુરભિગમ ૫૪૪
દુરુપનીત ૨૨૪
દુર્ગત ૨૦૮, ૮૩૨
દુર્ગતિ ૨૦૮, ૨૦૮, ૮૩૩, -ગામિ
૮૩૩
દુર્ભાલિકા પુષ્પભિજ ૩૩૫
દુર્ભાજનામ ૮૪
દુર્મન ૮૧૭
દુર્ભા ૧૧, -ગોપિ ૪૨૮
દુર્ભાતા ૧૧
દુર્ભા ૮૩૨
દુષ્કાલ ૩૨૦
દુષ્ટ ૧૫૪, -ની ક્રિયા ૪૧૨, -પારાચિક
૧૪૪, -શિષ્ય ૭૭૬
દુષ્ટાભિધાન ૪૩૧-૩૨
દુષ્ટાભાનદી ૮૩૨
દુષ્ટ ૨૮, -વિપાક ૨૪૫, -શાસ્ત્ર ૩૦,
આત્મની ગણેપણ ૩૪૪
દુ પ્રયુક્ત કાય ૩૮, -ક્રિયા ૪૧૧
દુ પ્રયુક્ત મન ૩૮
દુ પ્રયુક્ત વચન ૩૮
દુ પમ દુ પમા ૫૨૧
દુ પમ મુપમા ૫૨૧-૨૨, ૬૦૭-૮
દુ પમા ૫૨૨, -દશ લક્ષણ ૫૨૪,
-સાત લક્ષણ ૫૨૩
દુ સ્વર નામ ૮૪
દુલિ ૩૩૮
દુ ૬૦૬, -પરવર્ણ ૬૦૬, -મુલિકા
૮૮૩
૬૬ ૮૨૬, -પ્રતુ ૬૮૯, -રથ ૬૮૭,
૬૮૮, -રથા ૪૮૯-૫૦૦, -ભાભિક
૧૫ -રાસીકી ૮૨૬, -આપુ
૭૨૪-૫, ૭૪૧

દુષ્ટાંત ૨૨૩, ૨૩૭, ૩૨૬
દુષ્ટ ૧૮૩, ૮૨૦, -કલીમ ૭૬૫, -પથ
૫૦૫, -વર્ગણ ૧૭૮, -નાદ ૧૮,
૨૩૧, ૨૩૩, ૨૪૮, ૨૬૦-૧, ૩૩૭,
-વિપત ૮૧૫, -વિપત્તિ ૪૦,
૪૧૫, -સપત ૮૧૫, -સપત્તા
૨૪, -સુચોગી વર્ગણ ૧૮૩
દેવ ૨૧, ૪૦, ૪૭, ૫૦, ૬૨, ૬૬,
૧૩૮, ૧૭૪-૭ ૧૮૧-૨, ૧૭૭,
૩૨૩, ૩૬૨, ૩૪૫-૬, ૩૭૩-૮,
૩૮૨, ૪૧૮, ૪૨૬, ૪૩૩-૪,
૪૩૬, ૪૮૬, ૬૪૧, ૬૪૭, ૬૮૧,
૭૪૦, -ગતિ ૮૫, ૨૦૭, ૩૮૧,
૩૮૭, -તમ ૧૮૬, -દર્શન ૩૩,
-દેહ ૪૧૯, -દીર ૬૪૭,
-નિદાય ૪૭૫, -પરિક્ષામ ૪૭૪,
પરિયા ૪૭૪, -પર્વત ૫૮૩,
૬૨૨, ૬૩૪-૫, -પાપ ૭૪૪,
-પુત્ર ૭૪૨, -યોગ્યકર્મ ૬૧,
-મુલિક ૨૫૮, ૪૩૩, ૪૫૧,
-ગોપિ ૫૧૨, -સોઠ ૪૫, ૧૦૭,
૧૩૮, ૪૨૪, ૪૫૦, ૪૭૮, ૪૭૮,
૬૮૧, -મુલ ૧૧૬, -શાસ્ત્ર ૫૧૩,
-શાસ્ત્ર ૭૩૨, -મન ૭૨૫ -સલા
૫૧૩ -સસાર ૧૮૧, સેન ૭૨૮,
-સેન ૪૮૦, -સિયતિ ૪૪૮,
અધિદેવ ૪૫૩, -અરુપ ૧૯૬,
-અતુરસ ગ્રામ ૫૬૨, -અધકાર
૧૮૬, ૬૮૨ -ઉદ્ધ ૩૬૮, ૪૭૨,
૪૭૮, ૪૮૦, ૫૧૩, ૬૪૮, ૬૮૧
દેવકી ૭૨૬ ૭૫૩
દેવકુમા ૬૪, ૭૦૧
દેવકુરુ ૩૫૧, ૪૦૪, ૪૦૫, ૫૬૪, ૫૭૦,
૫૭૩-૪, ૫૨, ૫૫, ૬૦૭, ૬૦૮,

૬૦૦, ૬૩૧, ૬૩૩-૬, ૬૪૧, ૬૪૪,
૬૫, -ઘનરક્તરુના ક્ષે ૬૬૫,
-કૃ ૫૮૮, -મહાશક્તિ ૬૨૦, -મહા
પ્રજ્ઞાવામી દેવ ૬૨૦, -ક્ષે ૬૩૫

દેવતા ૬૩૨

દેવદત્તા ૩૩૦

દેવદત્તા ૨૫૬

દેવાનદ ૭૩૨

દેવાનદા ૭૩૨

દેવી ૪૦, ૧૭૬, ૩૬૨, ૩૬૪, ૪૪૭,
૪૭૮, ૪૮, ૫૫૮, ૬૩૦, ૬૮૧,
૬૮૭, ૭૪૬

દેવાપયામિ ૭૨૬

દેરા ૫૧૮, -કયા ૪૩, ૪૪, ૨૭૨,
-મન્દ્રાતા, ૩૪૪, -ધાતી ૮૪,
-જન્મકથા ૪૪, -જ્ઞાનાવરણી ૭૨,
-ત્યાગી ૭૭, -દર્શનાવરણી ૭૨,
-તેપથ્યકથા ૪૪, -વિકલપકથા
૪૪, -ચિરત ૧૦૧, -અધિષ્ઠિત
૮૪૫ -અવકાશિક ૨૮૨, -કેલકે
૬૭૫

દેહમાન ૪૪૧

દેવદિવિવ ૬૩

દે. પ્લામા ૪૮૮-૬

દે. પ ૧૨૧, ૩૦૬ ૨૩૦, ૮૨૪, -૩૫
-વિકા ૮૮૫ -૨૨૧ ૮૨૧
-વિશ્વદે. ૨-૨,-

દે. પી ૮૨૮

દે. પા. ના. ૮૮૩

દે. પ ૨૫૨ ૭૫૭, ૮૮૩, -પ્રમાદ ૪૩

દે. મરેન ૭૫૨

દે. પ ૩૮, ૧૬૩ ૧૭૭, ૧૭૧, ૧૭૨,
૨૩૫ ૨૭૫ ૨૭૪, ૫૧ ૫૩૧,
૫૩૬, ૫૩૮-૪૩ ૮૨૫-૨૬,

૮૩૬, ૮૩૮, ૮૮૬, ૮૮૭, ૮૮૨,
-અવમાદના ૪૦૬ -ચક્ષુ ૨૦,
-ધર્મ ૧૨, -પુરુષ ૮૧૬, -પ્રમાણ
૨૭૫ ૨૭૬, -૨૫ ૩૩૨, -લેખ્યા
૨૦૪, ૨૧૪, -લેખ ૫૫૪, -શાસ્ત્ર
૩૮, -સ સા. ૧૬૦, -સા. ૧૦,
-અનુયોગ ૧૬૬, ૩૭૭, -આર્થિક
૩૩૮, -૮-૬ ૫૧૨-૩

દેહવતી ૫ ૮, ૬૦૧, ૬૨૪, ૬૩૨,
૬૩૭

દે. મ ૩૭૨, ૪૬૧-૩, -પત્ર ૨૬૨

દોષ્યમુખ ૧૬૫

દોષની ૮૬૫

દોષરામ ૧૨૫, ૨૫૧, ૭૨૧

દોષરમુખ ૪૩૬, -સારિ ૪૩૬

દો. ૧૬૬, ૫૬૫, ૬૧૦, ૬૪૭ ૬૫૫, -

દો. ૬૬૮-૨, ૭૪૪

દો. રાવતી ૬૬૮

દિકાવર્ત ૧૪

દિગ્વિદ્યા ૨૫૬

દિગ્વિદ્યા ૨૦૬, ૩૨૪

દિગ્વિદ્યા ૬૦૬

દિધાકાર ૭૬૭ ૮૬૦

દિધાખા ૮૮૮-૬

દિધાવકા ૮૮૮-૬

દિધુષ ૭૫૩, ૭૫૮-૬

દિધુષિદ્યા ૨૪૦

દીન્દિય ૬૨, ૭૫, ૬૦, ૧૭૫-૬

૧૬૧-૨, ૨૦૦, ૨૧૫ ૨૬૧,

૨૫૮, ૩૨૨, ૩૨૫ ૩૬૦, ૩૬૮,

૪૦૦-૧, ૪૦૬, ૪૧૮-૬, ૪૨૨,

૪૨૭-૮, ૪૩૮ ૪૪૦-૩, ૫૫૭

-અર્થમા. ૧૬૩, -પ્રમા. ૧૬૩

દી. પ ૧૬૬, ૪૬૫, ૬૫૧, -પ્રમા. ૧૭૭,

૪૫૭, ૪૨૧, ૪૫૩, ૪૮૫-૬,
 -સમુદાયિકાર ૫૩૪, -સમુદોષ
 પતિ ૨૫૮, -સાગર પ્રહરિત ૨૬૩
 સંપાદન ૭૨૬
 ૫૧ ૪૨, ૪૩, ૫૪, ૬૧, ૭૫, ૩૮૬,
 -નિશિત ૩૧, -પ્રત્યયા ૭૭ ૪૧૪
 -૧૫, -પ્રથમ ૫૩, -પ્રથમ, ૭૩૦,
 -પ્રથમથી મૂળ ૭, -વિવેક ૧૦૭
 ક્રિયા ૨૬૬
 નં ૩૭૨, ૪૩૫, -મિત્રિ ૩ ૪, -સુખ
 ૩૪૩, -હત ૭૫૨, -દેવ ૭૪૦,
 -મિત્ર ૭૪૦, -આદ્યતા ૨૮
 મનિષા ૪૧૫-૧૬, ૪૯૮, ૫૦૮, ૭૦૧
 મનુ ૪૫૫, -પૃથ ૫૭૧, ૫૭, -ઉદ્ધત
 ૭૩૧
 મનુષ્ય ૮૮૩
 મનુષ્ય ૮૮૭
 મન્ય ૨૫૭, ૬૬૮
 મનિમદ ૭૪૦
 મર ૬૬, ૭૩૬
 મરણ ૪૨૫ ૪૮૧, ૪૮૬-૭, ૪૯૦-૩,
 ૪૬૬, ૪૮૧-૫૦૦, -પ્રેમ ૪૬૬
 મરણી ૭૦૩
 મરણીક ૫ ૫૬૩
 મરણીક ૫૫૫ ૫૬૧-૨
 મર ૫ ૭-૮, ૧૨-૧૩, ૨૦-૨૧, ૪૩,
 ૫૨, ૬૮, ૧૨૨, ૨૫૦-૩૪૪, ૫૧૯,
 ૫૪૪, ૬ ૭, ૭૫૮, ૮૩૧, -અભાદર
 ૪૩, -કથા ૧૮, ૧૪૭, ૨૩, -
 -અભાનુરોધ ૧૬૯, ૩ ૭, -કથિક
 ૮૩૧ -પ્રેમ ૮૮૪ -ચક્ર ૬૮૩
 -ચક્રવર્તન ૭૧૫, -ચિત્તા ૭૨,
 -દાન ૬૩ ૬૪, -ચાન ૧૫૦-૨,
 ૨૭૨, -ચાન ૭૩૨, -ચુરુ ૮૧૬,

-પ્રતિમા ૮૬, પ્રવચન ૭૨૨
 -પ્રાપ્તિ ૧૧, -મિત્ર ૬૮૬, -સુચિ
 ૨૮૦, -વાદ ૨૬૦, -વિચાર ૬૮૨
 -વિનિશ્ચય ૨૦, -સચક્ર ૫૨, -સિદ્ધ
 ૬૧૭, ૬૮૮, -સેન ૭૫૨ -આચાર્ય
 ૮, ૪૫૦, ૭૬૧, -અન્તેવાસી ૮૪૫,
 -આરાધક ૧૧, -અસ્તિકાથ ૧૨,
 ૧૬૩, ૧૬૭-૮, ૨૭૩-૪, ૫૧-૧૦,
 ૫૪૮, ૫૫૭
 ધાતકી ૭૦૧, -પદ ૪૦૪, ૪૦૫, ૪૬૩,
 ૫૦૨, ૬૧૮, ૬૨૮, ૬૦૩, ૬૩૭
 ૬૪૦-૪૨, ૬૪૧, ૧૭૨, -૬૮૧,
 -પદ્ધતિ ૨૦૨, ૬૫૧, -નુ માપ
 ૬૧૮, -રૂપ ૬૧૮, ૬૪૪, ૧૭૪
 ધાતુષાક ૮૮૪
 ધારી ૩૩૮
 ધાન્ય ૪૩૫
 ધારમ્ ૩૧
 ધારણા ૧૩૮, ૨૨૦, ૭૮૮, -ગતિ
 ૨૨૨, -અનુકાર ૭૭
 ધિકાર ૮ ૩
 ધુરા ૬૦૬
 ધૂત ૮૫
 ધૂત ૬૦૬
 ધૂમપ્રેમ ૫૨ ૫૧૪, ૫
 ધૂમપ્રેમ ૮૫૪-૫
 ધૂમસ ૩ ૫
 ધૂતિ ૩૧૭ ૫૦૦, ૫૮૪, ૬૨૨, ૬૩૭,
 -દેવી ૫ ૫, ૬૨૩, -મતિ ૧૭
 ધેવત ૮૭
 ધ્યાન ૧૭, ૧૨, ૧૫૦
 ધૂમરાટ ૪૫૭
 ધીમ ૧૬
 નક્ષત્ર ૪૫૬, ૪૬૩, ૪૬૫-૧૬,

-ચંદ્ર પ્રેમ ૫૦૬, -મહા ૫૦૨,

-માસ ૫૨૭-૮, -સત્સર ૫૦૮-

નમર ૧૬૫, -કમા ૪૪, -ધર્મ ૧૩,

-નિવેશ ૮૮૩, -માન ૮૮૩,

-રશ્મિ ૨૩

નત ૩૭૨

નદી ૬૨૩, ૬૬૭ ૬૬૮, -વર્ધન નામવા,

જીહ્વા ૬૬૭ -કિનારી ૬૬

નપુસક ૧૮૧, ૨૨૬, ૩૨૩ ૩૦, -૩૫

૩૫, -વેદ ૩, ૩૨૨, -વેદ ૧૭૪,

-વેદનીય ૮૭, લિખિત ૧૮૬

નમસ્કાર પુરુષ ૫૪

નમિ ૨૫૭ ૬૭ ૭૫, -પ્રજાપતિ ૨૬૨

નય ૨૪૬ ૨૬૧, ૨૭૬, ૩૦૭,

-વિચારણા ૩૩૭, -આમાસ ૩૩૮,

-આમિત ૩૩૨

નનુ ૧૬૫, ૮૮૭, -અજ ૧૬૫, ૮૮,

નરક ૧૭૬, ૨૦૮-૯, ૩૮૧, ૩૦૭

૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૧, ૪૨૨, ૪૨૪

૫૧૪-૧૭ ૫૫૮, -અંત ૮૬ ૨ ૭

• -પાલ ૫૧૫ -વિશ્વમિ ૨૫૦

-સાવમીમા ૭૫૨ ૧૧૬,

-આવસિ ૪૨૦ ૪૨૧, ૪૨૫

નરકાત્રા ૫ ૦ ૫-૭-૮ ૬૦૧, ૬૨૪

૬૩૭-૩૮, -પ્રજાવદ ૫ ૧ ૧૧૩

નવદત્ત ૭૦૩

નરદેવ ૪૫૩

નરેન્દ્ર ૩૭૦, -મત ૩૭૦, -કેતર

વવસક ૩૭૦

નરિન ૧૬૫ ૩૭૧, ૭૨, ૫૭૫,

૫૦૨ ૬૨૫ ૬૫૨, ૭૩૧, ૮૭,

-૬ ૬૨૩, ૬૨૫, -પ્ર ૫ ૩૭૨,

૭૩૧, -અજ ૧૬૫, ૮૮૭

નલિનાવલી ૬૭૫, ૬૨૫

નલિનીકૂટ ૫૮૩, ૬૨૧

નવચક્ર ૭૩૧

નવદત્ત ૫૫, ૧૦૬

નવનવમિત ૩૧૭

નવચક્ર ૨૦૪

નવસદાયક ૨૫, ૭૩૦

નવમપૂર્વ ૮૦૫

નવમિત ૪૮૮, ૪૮૮, ૬૫૦, ૬૫૨

નદ ૩૭૧, ૩૭૫, ૬ ૮, ૭૨૫, ૭૫૩,

-કાલ ૩૭૧, -કુ ૩૭૧, -નવ

૩૭૧, -પ્રજા ૩૭૧, -મિત ૭૫૩,

-લેપ ૩૭૧, -વસ ૨૦૪, -વસ

૩૭૧, -પ્રજા ૩૭૧, -પ્રજા ૩૭

નદન ૪૦૨, ૫ ૧, ૬ ૭, ૬૮, ૭

-૮, ૭૫૩ ૭૫-૫, -વન ૫૬,

-૬, ૬૨૭ ૬૦૪, -પ્રજા ૭૫

નદનીમિત ૨૫૩

નદા ૬૪૮-૬, ૬૫૧, ૬૬૭, ૭૩

-પ્રજાવિત્તી ૬૪૭, ૬૪૮

નદિ આવર્ત ૩૭૧

નદિ યોધ ૩૭૦

નદિગ્રાવત ૪૮૫

નદિવર્ધ ૭૦૧

નદિવર્ધન ૨૫૬

નદિવર્ધના ૬૪૮, ૬૫૧

નદિવેલ્લ ૨૫૬, ૭૩૨, ૭ ૩

નદિવેલ્લા ૬૪૮

નદી ૭૭ ૮૮૦, -પ્રજા ૨૬૦, -પ્ર

૨૨૬ ૨૬૧

નદીશ્વર ૬૪૬, ૬૫૧

નદીશ્વર ૪૬૨-૩

નદોત્તરા ૬૪૮-૯, ૬૫૧, -અનત સક
૩૭૧

નદાવર્ત ૨૪૮-૯, ૩૭૧, ૪૭૩

નાગ ૩૩૩, -કુમાર ૭૭, ૧૭૭,
૨૮૨, ૩૫૫, ૪૦૦, ૪૨૧, ૪૨૨,
૪૫૩, ૪૮૧, ૪૮૫, ૫૬૧; -કુમા
રેન્દ્ર ૪૮૧, ૪૮૬-૭, -દત્તા ૭૦૧,
-દ્વાર ૩૪૭, -પર્વત ૫૮૩, ૬૨૧,
૬૩૪-૫, ૬૩૮, -રાજ ૬૧૨,
-વૃક્ષ ૪૫૫, ૭૦૦

નાટ્ય ૮૮૩, ૮૮૪, -સૈન્ય ૪૦૨,
-અનીક ૪૬૧, ૪૮૪

નોનાત્મસહા ૪૪૪

નાનાપ્રેમદ્વેષ ૩૭

નાભિ ૬૮૮, ૬૮૮, -રાજ ૪૫

નામ ૭૦, ૭૮૮, -અનોન્તક ૮૮૨,
-ઈન્દ્ર ૪૭૮, -કર્મ ૭૧, ૭, ૮૨
૮૬, -ગોત્ર ૭૨૪, -પુરુષ ૮૧૬,
-ક્ષેત્ર ૫૫૩, -સત્ય ૧૦૬-૧૦,
-૧૧૨, -સર્વ ૧૭૦

નારક ૪૭, ૬૧-૬૨, ૭૦, ૮૦, ૮૦,
૧૭૮, ૧૭, ૨૧૪, ૨૮૦, ૩૨૨,
૩૩૨, ૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૮, ૩૮૧
-૮૨, ૩૮૨, ૩૮૪, ૩૮૮-૪૦૧,
૪૦૬, ૪૦૮-૯, ૪૧૭ ૪૧૮,
૪૨૬-૩૨, ૪૩૭-૪૦, ૪૪૩,
૫૧૪-૧૫, ૫૫૮, -આદ્યાર ૩૮૦,
-નુ દુઃ ૪૪૨, -ધોગ્યકર્મ બધ
૬૮, -રિયતિ ૩૫૦

નારકી ૬૮

નારક ૭૨૬

નારાય ૪૦૮

નારાયણ ૭૫૩

નારીકાવા ૫૮૩, ૫૮૭-૮, ૬૦૧, ૬૨૪,
૬૩૭-૮, -પ્રમાતૃક ૫૮૬, ૬૨૩

નાલંદીય ૨૫૬

નાલિકા ૮૮૭, -ખેલ ૮૮૪

નારિત અને અસ્તિ સાધક ૨૨૭

નારિત અને નિષેધ સાધક ૨૨૭

નાસ્તિક ૩૩૫, ૪૩૬, ૪૪૮

નિદા ૨૪, ૧૩૫, ૭૬૬

નિશુભા ૪૮૬

નિસરણ નદી ૮૨૮

નિકાચન ૭૮૦

નિકાચિત ૬૦, ૩૩૫

નિકાચ ૩૨૪, ૩૪૫

નિમૂતિ ૭૭, -આવ ૬૮

નિમૂષ્ઠ ૮૩૭, ૮૪૩, -આત્મા ૮૩૭

નિશ્ચિત ૩૪૦, -ચારી ૧૪, -નાશ
૭૩૨

નિક્ષેપણ સમિતિ ૩૨

નિગમ ૧૬૫, -કથા ૪૪

નિગમન ૬૫

નિગ્રહદોષ ૨૨૮

નિત્યદોષ ૨૩૦

નિત્યાલોક ૬૦૬

નિત્યોદ્યોત ૬૦૬

નિર્દુઃ (નિર્દુઃ) ૫૬૧

નિદાન ૩૫, ૬૮, ૭૭૮, -ભરણ ૩૮૨,
-સંધ ૧૩૮

નિદા ૪૨, ૪૩, ૭૪, ૧૫૪

નિદાનિદા ૭૪

નિધતા ૫૨

નિધિ ૪૩૫

મતન ૧૧૫
 મત્ર ૧૯૯, ૮૫૧
 મત્રક ૮૮૪
 મત્રઉદ્ય ૮૮૪
 મયરાજ ૭૫૭
 મહ ૨૩૩, -વિભાગ સમાચારી ૮૦૫
 મહાય ૧૬૩, ૪૪૫, -નવ ૨૩૪
 મહિક ૬૦૬
 મન ૧૬૫, ૩૭૦-૨, ૩૭૪-૭૫,
 ૫૮૦, ૫૮૧, ૫૮૨, ૬૨૫, ૬૩૩,
 ૬૩૬, ૬૪૧, ૬૫૨, ૬૫૬, ૭૩૧,
 ૭૪૭, ૭૫૩, ૭૫૮, ૮૮૭, -કાંત
 ૩૭૦, -કૃત ૩૭૦, ૫૮૩, ૬૨૧,
 ૬૩૩, ૬૩૫, -મુલ ૭૭૨, ૭૩૧,
 -ગૌર ૭૦૨, ૭૦૩, -દેવ ૬૨૧,
 -ધ્વજ ૩૭૦, -પ્રભ ૩૭૦, ૬૬૭,
 ૭૫૧, -લેશ ૩૭૦, -લેશા ૨૧૩,
 -લેશી ૧૭૫, -વર્ણ ૩૬૦, -જ્ઞા
 ૬૪૧, ૬૪૪, -મૃત ૩૭૦, -શ્રી
 ૭૪૬, -સૌવર ૭૨૧, -સુદ ૩૭૦,
 -કૃત ૫૬૪, ૫૬૫, ૬૩૧, -કૃતવાસી
 શ્રીદેવી ૬૨૨, -અમ ૧૬૫, ૮૮૭
 મધા ૪૮૮, ૪૮૮, ૬૪૬, -વતી ૫૭૫,
 ૫૭૬, ૫૮૨, ૬૨૫, ૬૨૬, ૬૫૨,
 ૭૫૭, -આવર્ત ૩૭૦, -ઉત્તર
 ૭૪૭, -ઉત્તર ૩૫૮, -ઉત્તરા
 વતસક ૩૭૦, -ઉદ્ય ૭૩૧
 મધ ૨૬૩
 મનકરુણ ૧૯૯
 મનગ ૩૬૩
 મર (મનકર) ૩૬૯
 - ૭૫૩
 મરા ૨૪૮, -અવગાઠ ૧૬૩, ૧૯૫,
 ૨૦૫, -સિદ્ધ ૧૯૯

મરકિયા ૨૫
 મરજીવ ૨૩૪
 મરજીવ ૨૪૮, -તા ૪૩૮
 મરજીવ ૮૨૭
 મરનિમિત્તવસતિ ૪૫૩
 મરપડિત ૪૩૫
 મરપડિતા ૬૭
 મરપડિતા ૪૨, ૭૫, -વિવેક ૧૦૧
 મરમ મુક્યભિજ્ઞતિ ૨૦૪
 મરમાણુ ૪૩૬, ૫૧૭, ૫૩૧, ૫૩૬
 મરમાધાર્મિક ૪૫૪
 મરમાયુ ૩૫, ૬૩૧
 મરસીક ૧૯, ૩૪, ૭૮, ૪૩૬, ૪૪
 -નથી એમ કહેનારા ૨૬૭, -પ્રા
 બલ ૭૬૫, -પ્રત્યનીક ૭૭
 -સય ૪૧૭, -મર્થી ૮૩૪
 મરવેયાત્મકમંપ્રતિમા ૩૧૪, ૩૪૩
 મરસમય ૨૩૪-૫
 મરસિત ૪૨૦
 મરસમ ૪૩૬, ૪૩૮, ૮૨૦
 મરસાત ૩૪૭, -નામ ૮૩
 મરસાત પી ૮૩૮
 મરસી ૮૨૬, ૮૩૨
 મરસત ૪૫
 મરસાત ૮૪૮
 મરિકમ ૨૪૮, ૨૬૧
 મરિકર્મપ્રસાદ ૩૦૭
 મરિકરુણા પ્રાચલિત ૧૩૨
 મરિકરુણીતદેવી ૩૬૨
 મરિકરુ ૭, ૩૭, ૪૨, ૫૪, ૧૨૭ ૨૦૬,
 ૩૯૮, -ત્યાગ ૨૮૫, -વિરમણ
 ૨૨, ૧૦૭, ૧૧૧, ૧૨૬, ૩૦૦,
 -સક્ષા ૪૧૬
 મરિકરુણી ૪૧૨

परिमहो ७
 परिधृष्ट ५८६, ६३४, ६३५
 परियारण ४०-१
 परियारण ४४'-५०, ५३५, -नृद्धि
 ४३३,
 परिज्ञा १२६
 परिज्ञातकर्म ८३३-३४
 परिज्ञात गृहस्थावास ८३४
 परिज्ञातसप्त ८३३
 परित्यक्त १६३, १७१, १६५, -अपरित्यक्त
 २४५, २६१
 परिवृत्तमनशील १७०
 परिवृत्तम २०६, ५३३
 परिवृत्तमी १७०, -नित्य १७०
 परिवृत्त १७३, -संसाग्री ४२७
 परिवृत्तापनिधि ४११
 परिवृत्तकर्म १०१ २०८ ८१६
 परिवृत्तकर्म प्रसारिता ८१६
 परिवृत्तकर्म रोनापति ८१६
 परिवृत्ताग ७७५
 परिवृत्तिर्वाण १५६-७, ६८२
 परिवृत्तिवृत्त १५६
 परिवृत्तन ५३६
 परिवृत्तापण ८८३
 परिवृत्तकर्म ५४४
 परिवृत्त ४४८
 परिवृत्तपिडापातिक १५
 परिवृत्तन १२१
 परिवृत्तना १२७, १५२
 परिवृत्ति ३३६
 परिवृत्त २६, -नदी ६६६, -भूतदेव ४७४
 परिवृत्त ३३४

परिशासन ५३६
 परिषद् ४८७, ४८८-५००
 परिसेवना प्रायश्चित्त १३०
 परिहरण दोष २२६
 परिहरणोपधात ३०७
 परिहार विशुद्धि ७८८, -संयम २६५
 परीक्षा ५१६
 परीत मित्रक ३६
 परीषद् १०६, ११६, २६१, ३१०
 पुरुष वयन ३०२
 परोक्ष २१७, ३२५
 परोक्ष ज्ञान २१६
 पर्यङ्ग १७
 पर्यङ्गत्वतरेण ३८४
 पर्याप्त १८५, ४०३, ४२६ ४४२
 पर्याप्तक १७३
 पर्याप्त नाम ८३
 पर्याप्त त्वरक ३४६
 पर्याप्त पृथ्वीकाधिक २०५
 पर्याप्त २६, १७१, २३३, २७५, २७५,
 ८८६, -नृद्धि २८५, -२५ ३३२,
 -७३ २८६, -स्थिति १३, ७७५,
 -अतीत ५३२, -अधि ३३८
 पशु पातना ३
 पशुवला ८६५ २५७, ३२१
 पर्वत ६२०
 पर्वतक उपर, -संज्ञि ४६
 पर्वप्रदेशी ८४७
 पर्वशीर्ष २६८
 पर्व ४८०-५००
 पथारा ४५३, ७०१

પગારા કુટ ૫૮૮	પાંખડ ૧૩
પદ્મ ૩૫૦	પાંચ ૭૦૧
પ યોપમ ૧૬૫ ૫૩૦	પાટલીપુત્ર ૭૪૧
પદ્મનેત્રિય ૨૫૩	પાટ (પોટી) ૪૧૦
પશ્ચિમ ૪૧૮ ૫૧૧, -ક્ષીરિકા ૪૬૫, -જાતર ૫૧૧	પાણી ૨૬૨
પદ્મપ્રભા ૩૫૨, ૪૨૫ ૫૧૪, ૫૬૧	પાણી ૬૮, ૮૬૭
પદ્મવર્ણી ૫ ૬૦૧, ૬૨૪ ૬૩૨ ૬૩૭	પાતાળલેખા ૪૪૩, ૬૧૧, ૬૭૧
પદ્મકપમા ૫ ૭૮૦	પાટ ૧૨૧, ૧૫૬, ૨૫ ૩૧૧; -પ્રતિમા ૩૧૮
પદ્મ ૮૭	પાણી ૩૬૮
પદ્મમહાસત ૨૫ ૧૨૧	પાદપાદમ ૨૮૩, ૩૮૩, ૩૮૭
પદ્મશિખ ૩૮૫	પાંચમ ૮૮૨
પદ્મવર્ણી ૭૦૧	પાદોપપદ ૨૪૮
પદ્મવસ્ત્ર ૭૮૬ ૭૮૮, ૮૦૪	પાન ૩૭૦
પદ્મવસ્ત્ર ૭૬૩ ૭૮૮, ૭૮૮	પાનક ૩૦૬
પદ્મવર્ણી ૧૨૨	પાનપા ૪૪
પદ્મસુશ્રી ૧૨૫	પાનવિધિ ૮૮૩
પદ્માશક ૮૦૪	પાનપણ ૩૦૫
પદ્મારિતકામ ૫૫૩	પાપ ૫૪, ૫૫ ૧૬૮, ૪૪૫ ૫૫૪, -કર્મ ૬૧, ૬૨, ૬૦, ૧૧૭, ૧૪૨, ૫૫૬, ૫૫૮, -કર્મની આરોચના ૭૬૪, -ચયન ૬૨ ૩, -પુંચ ૫૪, -પુંચ અને સપ્તમ ૧૬, ૨૪૧, ૨૪૨, ૨૪૫ -અમલ ૨૬૩, -સુત ૨૬૪, ૨૬૫, -રવાન ૪૨ ૧૦૭ ૪૨૬
પદ્મિન્દ્રિય ૬૧ ૧૭૫-૭ ૧૮૧-૨, ૨૧૫ ૨ ૨ ૧૬૬ ૪૧૮, ૪૧૦ ૪૪૨, ૫૫૩ -અસક્તી અપચિત્ત ૧૬૩ -અસક્તી અપચિત્ત ૧૬૩ -નિર્ધન ૧૭૦ ૨૦૦, ૨૧૮ ૨૮૦ ૩૮૪, ૪૦૦ ૪૧૧ ૪૧૦ ૪૪૨-૩ -નિધ ૬૮ -નિધ રાત્રી ૪૦૨, -સક્તી અપચિત્ત ૧૬૦ -સક્તી અપચિત્ત ૧૬૩, -રાત્ર ૭૫૧	પાપી ૮૩૬
૫૬૬૭૬૫-વનજાત ૫૧૧, ૬૨૩, ૬૩૪ વિનમમ્ ૩૮૪, ૩૮૭	પાવદન ૪૬૧-૫
૫ વિન સુયોગીવસણ ૧૮૫	પાવમાર્થિક ૩૨૫
૫ વિનમામ્ ૮૪૭	પાવજા ૮૭૪
	પાવાવિધ ૧૫૩, -પ્રથમિત ૧૪૪, -અર્ધ ૧૩૪

પારિશિષ્ટી ૪૧૪
 પારિણામિક ૪૩૭
 પારિણામિકી ૨૨૧
 પારિતાપનિકા ૪૧૫
 પારિવાનિક ૪૭૨, ૪૭૬, -વિમાન ૪૭૩
 પારિવધ ૪૭૨
 પારિધાપનિકા ૩૨
 પા.શ્વ. ૪, ૧૨૧, ૧૮૮, ૭૦૪, ૭૦૭,
 ૭૧૬, ૭૧૭, ૭૧૯, ૭૫૯, -૨૫૯
 ૫૫૦, -અપત્યા ૭૨૭
 પાતક ૪૭૭, ૪૭૭, -માન નિમાન ૫૬૦
 પાવા ૭૩૮
 પાપાણ્ડેયા ૪૬
 પાણ્ડ ૨૬૨
 પાચાલ રાજ ૭૧૮
 પાકુક બલશિલા ૫૬૮, ૬૧૭
 પાકુક બલ્લા ૬૩૪
 પાકુક મહાનિધિ ૭૪૯
 પિતા ૪૪૭
 પિતૃ ૬૦૫, -અગ ૩૯૪
 પિપારા ૧૧૬, ૪૩૮
 પિશાચ ૪૫૫, -ધન્દ ૪૮૨, ૪૮૭, ૫૦૦
 પિહિત ૩૪૦
 પિગલ ૬૦૬, -મહાનિધિ ૭૪૯, -અચન
 ૮૪૭
 પિડિમ ૫૪૬
 પિરૈયલા ૨૫૮, ૩૦૪, ૩૦૮-૯
 પીત ૭૦૨-૩
 પુટિલ ૭૨૭
 પુદ્ધ ૫૪-૫૫, ૧૬૮, ૪૪૫, ૫૫૪,
 ૫૬૦, -ગૌપ ૭૩૨, -ગૌપ ૧૬૮, ૩૩૫
 ૪૪૭, -અદ્ધ ૫૫
 રથા-૬૦

પુત્ર ૪૩૫, ૮૪૪-૪૫
 પુત્રી ૪૮૮
 પુદ્ગલ ૧૬૩, ૨૩૫, ૫૩૧-૩૨, ૫૩૫
 -૩૯, ૫૪૩, ૫૫૬, ૫૫૮; -૫૨-
 માણ ૨૭૪, -પરાવત ૫૨૧, ૫૩૦;
 -પરિણામ ૫૩૩, ૫૩૪, -પ્રતિયાત
 ૫૩૫, -પર્ણા ૫૮૬, -૨૬૪
 ૫૩૬-૭, -અરિતાદાય ૧૬૭, ૫૧૮,
 ૫૩૧, ૫૫૭
 પુમ્મયપન્નાતિ ૮૧૫, ૮૧૭, ૮૩૬, ૮૪૦,
 ૮૪૧-૩, ૮૫૧-૩, ૮૬૩, ૮૬૭, ૮૭૩
 પુનર્વસુ ૮૬૪-૬૬, ૫ ૮, ૬૮૪,
 ૬૯૬, ૭૦૦, ૭૫૨
 પુરત પ્રતિમદ્ધા ૭૬૬
 પુરાણગામ ૪૦૫
 પુરિમા ૩૧૮, -અર્ધક ૧૫
 પુરુષ ૧૮૧, ૩૨૩, ૪૪૬ ૪૪૮, ૮૭૨;
 -કાર ૪૩૬-૮, -ની ઉપમાઓ
 ૮૪૯, -નિરીયના કોટો ૮૪૪,
 -ના પ્રજા પ્રકાર ૮૧૫-૬, -ની
 ત્રિભંગી ૮૧૭, -ની અનુભંગી
 ૮૧૮, -પુરિરિક ૭૫૩, -૩૫ ૩૮૫,
 -અનુભ ૮૮૩ -નિધા ૨૬૨,
 -વેદ ૭, ૩૨૨, -વેદક ૧૭૪,
 -વેદનીય ૮૭, -સિદ્ધ ૭૫૩,
 ૭૫૪, -સિદ્ધ વામુદેવ ૭૫૭,
 ઉત્તમ વામુદેવ ૭૫૩, ૭૫૬, ૭૫૯
 પુરેહિત ૪૪૯, ૪૮૦, ૭૫૧
 પુલકદાઝ ૫૧૫, ૫૧૬
 પુલાક ૨૮૬, ૨૮૮, -નિર્મ-ય ૨૮૭
 પુલિલવ સિદ્ધ ૧૮૯
 પુલ્કરગત ૮૮૩,

પુષ્કરવર ૬૪૬, -દ્વીપ ૨૦૨, ૩૫૮,
 ૬૫૧, -દ્વીપાર્ધ ૬૪૧, ૬૭૪, ૬૮૧
 પુષ્કરાર્ધ ૪૦૪, ૪૫૬, ૫૦૨, -દ્વીપ
 ૬૪૨
 પુષ્કરિણી ૧૬૬ ૪૪૩
 પુષ્કરોદ્ધ ૫૬૨ ૬૪૩ ૬૫૧
 પુષ્કલ ૫ ૧ -સવર્ત ૧૬૫
 પુષ્કલાવતી ૫૭૫, ૬૨૫
 પુષ્કલાવત ૫૭૫ ૫ ૧
 પુષ્પ ૧૮, ૩૭૨ ૮૫૧
 પુષ્પક ૪૭૩
 પુષ્પકાત ૩૭૨
 પુષ્પકેતુ ૬૦૬, ૭૩૨, ૭૮૧
 પુષ્પચૂલ ૭ ૧
 પુષ્પચૂના ૭૦૩ ૭ ૧
 પુષ્પદત્ત ૪૮૪
 પુષ્પદ્મજ ૩૭૨
 પુષ્પપ્રભ ૬૭૨
 પુષ્પમાતી ૫૬૦
 પુષ્પહેરય ૩૭૨
 પુષ્પવતી ૪૮૮ ૭૦૩ ૭ ૧
 પુષ્પપદ્મ ૩૭૨
 પુષ્પશૂઘ ૬૭૨
 પુષ્પસિંહ ૩૭૨
 પુષ્પરૂક્મ ૧૮
 પુષ્પાવકીણ ૫૧૦
 પુષ્પાવર્ત ૭૭૨
 પુષ્પોત્તરાવતસક ૬૭૨
 પુષ્પ ૪૬૫-૬, ૫૦૮ ૬૦૪, ૬ ૮, ૭૦૦-૧
 પુષ્પ ૩૭૦
 પુષ્પ ૬૭૦
 પુષ્પ ૭

પુષ્કરિ ૨૫, ૬૭૧-૨, -ગ્રહમ ૩૭૬,
 -દ્વાન ૨૬૦
 પુષ્કરિદ્વિગી ૬૪૮
 પુષ્કરેશ ૭૨૭
 પુષ્કરોદ્ધ ૧ ૭૨૧
 પૂમ ૮૨૩
 પૂમરાસાપ્રયોગ ૭૮
 પૂમસત્કાર ૨૬
 પૂતિકર્મ ૩૭૮
 પૂરભરય ૧૮૧
 પૂરિમ ૮૮૫
 પૂરિમા ૮૮૦
 પૂર્ણ ૪૮૧, ૪૮૪, ૫ ૧-૩, -ભદ્ર ૪૮
 ૫૮૧, ૭૨૮
 પૂર્ણ ૧૬૪, ૨૪૮, ૨૬૧ ૪૧૬, ૫૨૧
 ૬૫, ૮૦૫, ૮૮૭ -કૃતકર્મ
 જન્ય ૮૭ -મત ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૬૦
 -૧, -ચતુષ્કર્મો વિચિત્ર ૬૮૨
 -દક્ષિણ ૫૬૮, -દ્વારિક ૪૬૫
 -ભવના કર્મચાર્ય ૭૫૨ -પદ્માત
 સરત ૩૪૦, -વિદેહ ૫૭૦, ૫૭૦,
 ૬૦૭ ૬૨૦, ૬૩૩, અગ ૧૬૪,
 ૫૨૧, ૮૮૭
 પૂર્વાશ્લેષગુણી ૪૬૪-૬૮, ૫૦૮ ૬૦૪
 પૂર્વાભાદપદા ૪૬૪-૬૮, ૫૦૮, ૬૦૪
 પૂર્વાભાદ ૪૬૪-૬૬, ૪૬૮, ૫૦૮,
 ૬૦૪, ૭૦૧
 પૂર્વ ૬૦૫
 પૂર્વમાત્ર ૬૦૬
 પૂર્વગી ૩૧૫
 પૂર્વગી ૨૨૪

૪૫૬૫૫ ૫૪૭, -નિલકં અનિચારી

૧૫૨; -અનુયોગ ૮૭૭

૫૨૧ી ૧૫૮, ૧૬૬, ૨૧૫, ૪૦૮, ૪૦૯,

૪૪૪, ૪૬૦, ૫૦૧, ૫૧૪, ૫૫૫,

૬૫૨, ૬૮૭, ૭૩૯, ૭૫૩; -કાવ

૩૮, ૬૩, ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૯૨,

૧૬૪, ૧૬૫, ૪૦૧, ૪૧૭-૧૯,

૪૪૦-૧, ૪૪૪, ૫૫૭, -કાવિ

૧૭૫, ૧૭૬, ૪૦૮, -પ્રતિષ્ઠિત

૫૧૪, -મર્ચિ ૪૬, -રેખા ૪૬,

-રીચ ૧૩

પૂજ્યામિ ૧૫

પૂઠિની કિમા ૪૧૨

પેદા ૩૦૩

પેદા ૭૪૪, -પુત્ર ૭૨૫, ૭૪૫

પેદા ૩૨૫

પેદા ૪૨, -વિવેક ૧૦૭

પેદા ૨૮૩

પેદા ૩૩૪

પેદા ૩૨૬, ૭૧૬, ૭૨૪-૪, ૭૩૮-૮,

૭૪૧

પેદા ૩૨૬-૩ ૩૬૨, ૪૧૮-

પેદા ૭૫૩

પેદા ૫૬૪-૫, ૬૨૮, ૬૦૨, ૬૩૭,

૬૪૧, ૬૪૫, -૬૬ ૬૨૨

પેદા ૫૭૫, ૬૨૬

પેદા ૬૫૩

પેદા ૪૫૫-૬૦

પેદા ૨૮૩, -ઉપવાસ ૨૮૩, ૨૮૪,

-ઉપવાસ નિરત ૨૮૩

પેદા ૫૫+

પેદા ૪૭૮

પ્રસ્તાવના ૧૬૧

પ્રતિ ૭૦; -અર્થ ૭૬૫ ૫૬;

-કેદારજીવકમ ૫૮, -કેદારમનો ૫

૬૦, -નિષ્કાંત ૫૮; -૫૬ ૫૩, ૭૩;

-અમનો ૫૬૫, -નિષ્કાંત ૫૮

પ્રતિ ૩૦૪, ૩૦૬

પ્રતિ ૭૪, -પ્રતિ ૭૪

પ્રતિ ૧૫૩

પ્રતિ ૧૬૪, ૬૦૪, ૭૫૩

પ્રતિ ૫૩

પ્રતિ ૧૮, ૨૬૨

પ્રતિ ૧૬૦, ૧૬૬, ૩૪૮, ૮૨૦, -૬૫

૧૮, -૫૬ ૮૩૬, -૫૬ ૪૩૫

પ્રતિ ૧૫૫ ૪૫, ૧૦૯, ૧૫૫, ૧૬૪, ૨૧૪,

૨૧૭, ૩૪૬, ૩૮૧, ૪૩૭, ૪૪૧,

૫૧૮, ૮૮૫

પ્રતિ ૪૪૬

પ્રતિ ૮૧૮, -પ્રતિ ૮૧૮, -પ્રતિ ૮૧૮

૮૧૮, -પ્રતિ ૮૧૮, -પ્રતિ ૮૧૮,

-પ્રતિ ૮૧૮, -પ્રતિ ૮૧૮

-પ્રતિ ૮૧૮

પ્રતિ ૨૪૮

પ્રતિ ૪૩૧, ૪૩૨

પ્રતિ ૧૭

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિ ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮

પ્રતિબદ્ધ ૨૪૮
 પ્રતિધાત ૪૩૮
 પ્રતિચાર ૮૮૩
 પ્રતિહા ૩, ૧૧૯, ૨૮૩, ૭૬૪
 પ્રતિહાર ૪૨૨
 પ્રતિનિમ ૨૨૪
 પ્રતિષ્ઠિત ૨૩૩
 પ્રતિષ્ઠા ૮૫૫
 પ્રતિષ્ઠા ૧૫૨, ૭૭
 પ્રતિષ્ઠા ૮૮૮
 પ્રતિમા ૨૮૩, ૩૧૨, ૩૧૪, ૩૧૮, ૩૪૩
 ૩૪૪, -ધારી ૨૮૫, ૩૧૫ -સ્થાપી
 ૧૬, ૧૨૧
 પ્રતિમાન ૧૦૫
 પ્રતિષ્ઠ ૪૮૨, ૪૮૮
 પ્રતિષ્ઠા ૬૮૮
 પ્રતિષ્ઠા ૩૧૫, ૩૧૮, -અમાદ ૪૩
 પ્રતિષ્ઠા ૨૨૪
 પ્રતિષ્ઠા ૬૮૦, ૭૫૩, ૭૫૮
 પ્રતિષ્ઠા ૮૮૩
 પ્રતિષ્ઠા ૭૫૭
 પ્રતિષ્ઠા ૬૮૮
 પ્રતિષ્ઠા ૧૩૨
 પ્રતિષ્ઠ ૬૧
 પ્રતિષ્ઠા ૨૧૧, ૨૧૩
 પ્રતિષ્ઠા ૧૨૮, ૩૪૫
 પ્રતિષ્ઠા ૧૨૧, ૧૩૦, -કુશીલ ૨૮૮,
 -પારાચિક ૧૫૪
 પ્રતિષ્ઠા ૮૭૮
 પ્રતિષ્ઠા ૨૦, ૪૦
 પ્રતિષ્ઠા ૪૧૫, -સત્ય ૧૧૦, ૧૨૨,
 -સમુદાય ૪

પ્રતિષ્ઠા ૧૯, ૨૧૭, ૨૨૬, ૨૭૬, ૩૨૫,
 -નિરાકૃત ૨૩૦
 પ્રતિષ્ઠા ૭૭૬
 પ્રતિષ્ઠા ૧૦, ૧૭, ૧૦૮, ૧૧૮-૧૧૯,
 ૧૨૦, ૨૬૨, ૩૮૩, ૩૮૭, -પૂર્વ
 ૨૫૨, -પ્રતિષ્ઠ ૨૪૧, -આવરણ
 ૧૧, ૮૮, ૨૧૨, -અમાદ ૧૧૮
 પ્રતિષ્ઠા ૬૦૩, ૨૬૮, ૨૭૮
 પ્રતિષ્ઠા ૮૨૮
 પ્રતિષ્ઠા વિનાશી ૭૩, ૨૨૪
 પ્રતિષ્ઠા ૮, -દાન ૬૩
 પ્રતિષ્ઠા ૩૧૦
 પ્રતિષ્ઠા ૮૧૫
 પ્રતિષ્ઠા વનસ્પતિ ૪૪૦, ૪૪૧
 પ્રતિષ્ઠા શરીર ૪૦૭, -નામ ૮૩
 પ્રતિષ્ઠા ૧૮
 પ્રતિષ્ઠા શિષ્ય ૭૧૫
 પ્રતિષ્ઠા ૮૩, ૧૬૮, ૧૭૨, ૩૩૭, ૫૧૮
 ૫૧૮, ૫૩૬, -અમાદ ૫૧૮, ૫૧૮
 -કુશીલ ૫૧૮, -કુશીલ ૫૧૮
 ૫૧૮, -કુશીલ ૫૧૮, -કુશીલ ૫૧૮
 -નામ ૫૧૮, -નામ ૫૧૮
 ૬૦, -નામ ૫૧૮, -નામ ૫૧૮
 -નામ ૫૧૮, -નામ ૫૧૮
 નામ ૫૧૮, -નામ ૫૧૮
 ૮૦૨
 પ્રતિષ્ઠા ૧૮૫
 પ્રતિષ્ઠા ૧૩૨
 પ્રતિષ્ઠા ૪૫૪
 પ્રતિષ્ઠા ૩૪૮
 પ્રતિષ્ઠા ૫૫, ૬૩૦
 પ્રતિષ્ઠા ૩૬૮, ૪૦૪, ૬૦૬

प्रभ ६२१ ४८८-८, ५७६, ६२६
 प्रभ ७०१ ४२५, ४५४, ४८१-२, ४८५,
 ६११
 प्रभ ४८४, -काल ४८४
 प्रभावक ८३६
 प्रभावती २५१, ६६७
 प्रभास ३६६, ३७२, ५००, ५८१,
 ६०८, ६२६, ६३२-३३, ७२३,
 ७३६, -देव ६२०
 प्रभक्तसंयत ८१, १०२, ४०३
 प्रभाष २३१, २७५, -काल ५११,
 -संयत ५२८, ५२९
 प्रभास ३०-१, ३५, ४२, ४३, -प्रति
 लेखना ३१८, -प्रतिसेवना १३२,
 -स्थान २६३
 प्रभाजनासंयम २०७
 प्रभु ६०६
 प्रभुत १६५, ८८७, -अम १६५, ८८७
 प्रयोग ४८, २१६, ४३१, -किमा ३६,
 ४१५, -परिचय ५३२, -संपत्ति
 ७७०
 प्रक्ष ७७२, ५२५, ६०६, ६५१
 प्रयाप ५१
 प्रवचन १८, २१, -माता ११३, १२५
 -वास २२५, -सार ७१०, -सारो
 क्षार ४२, ४३, छद्मावना २५
 प्रवाह २४१
 प्रवाह १६८
 प्रविष्ट ६५१ १८
 प्रवण ५, २५, ७६३, ७६५-६,
 ७९८, ७८८, -काल ७६३, -ना
 प्रकाश ७८६, -स्थि ७७४,
 -आयार्थ ७६६

प्रवाजना ३४४
 प्रशस्तज्ञानविनय १४५
 प्रशस्तमनोविनय १४५
 प्रशस्तवचनविनय १४५
 प्रशस्तमय २३२
 प्रसारतात्पर्य १३
 प्रसारतृष्टोप २२६
 प्रम १४८, २३७, २४४, ८२३, ८४१,
 -ना उत्तर ७२२, -प्रत्यया ४१५,
 -व्याकरण १८६, १०८ १११,
 २३१, २४४, २५६, -व्याकरण
 दशा २५८, -अप्रम २४४
 प्रसन्न १४२
 प्रसन्न ४५१
 प्रसेनगिरि ३२६, ६८८
 प्रसन्न ४७०, ४७१, ४७३
 प्रसन्न १३३
 प्रस्थापिता १५३
 प्रशोभना ३१८
 प्रकाशति ८८५
 प्रक्षेपिका ८८३
 प्रक्षेप ७५४, ७५
 प्राकृत २१, ८८२
 प्राज्जारा ३४८, -गति २०७
 प्राज्ञपत्य १८४, ५२५
 प्राज्ञ ४२, ३३६, ३७२ ४०५, ४२३-४,
 ४४१-२, ४७० ४७२, ४७३-४,
 ४८१, ४८३, ४८५, ४८१, ४ ५,
 -५१०-१
 प्राज्ञ २०६
 प्राज्ञसूत्र १८१
 प्राज्ञादिप्रात ३७, ५४, ६६, १३३,

-ક્રિયા ૪૧૧, ૪૧૫; -વિરમણ
૧૦૭, ૧૨૬, ૩૦૦

પ્રાણપુત્રવાદ ૨૪૬

પ્રાનીતિયકી ૪૧૨-૩

પ્રાત્યયિક ૧૬

પ્રાત્યયિક ૮૮૫

પ્રાત્યયિક ૩૩૬

પ્રાત્યયિક ૪૧૫

પ્રાત્યયિક ૪૧૧

પ્રાપ્તિક ૬૦૫

પ્રાપ્ત ૨૫૧, ૨૫૨, -પ્રાપ્તનિકા ૨૫૧;
-અપ્રાપ્ત ૨૫૧

પ્રાપ્તનિકા ૩૩૬

પ્રાપ્તિ ૩૩૬

પ્રાપ્તિ ૨૪, ૧૦૬-૩૦, ૧૩૦, ૧૩૪,
૧૩૬, ૧૪૩, ૨૫૨, ૭૧૪, -કરણ
૧૭

પ્રાપ્ત ૩૨૦, ૫૨૭,

પ્રાપ્ત ૪૫૪

પ્રાપ્તવારી ૧૪

પ્રાપ્તવારી ૧૫

પ્રાપ્તવારી ૧૫

પ્રિય ૫૩૦, -દર્શન ૫૬૬, ૬૧૬, ૬૪૫,
-દર્શના ૬૨૮, -ધર્મ ૮૩૨,
મિત્ર ૭૫૨

પ્રિય ૬૨ ૪૩૧

પ્રિય ૭૦૦, -સમ ૭૦૩

પ્રિય ૭૦૦

પ્રીતિમના ૪૭૩

પ્રેક્ષાચક્રમ ૬૪૭

પ્રેક્ષાચક્રમ ૨૬૭-૮

પ્રેતધર્મ ૩૧

પ્રેમ ૪૨; -ત્યાગ ૧૦૭, -નિશ્ચિત ૩'
-પ્રત્યયા ૭૭, ૪૧૪-૫, -બંધ

૭૩૦

પ્રેમ્યપ્રતિયાગી ૨૮૪

પ્રેમ્ય ૩૨૬

પ્રેમ્ય ૭૪૪

૬૪ ૮૫૨, ૮૬૬, -ધર્મ ૧૩

ફલિકાપદ્ધત ૩૦૮

ફલ ૭૦૨

ફલ ૧૬૬

ફેનમાલિની ૫૬૬, ૬૦૧, ૬૨૪, ૬૩૨,
૬૩૩

ભાગ્ય ૭૦૧

ભાગ્ય ૨૮૬

ભાગ્ય નિર્ધાર ૨૮૮

ભાગ્ય ૬૪

ભાગ્ય ૩૩૫, -પાત્ર ૨૫૪ ૫૩૨

ભાગ્ય ૪૩૫-૩૬, ૪૮૧, ૪૬૦-૬૩,

૪૬૮-૬, ૬૫૪, ૭૪૦, ૭૫૩,

૭૫૬, ૮૩૦; -ફલ ૫૦૧, ૫૦૩;

-ફેલ ૨૦૩, ૩૪૭, ૬૦૨, ૬૩૪,

૬૭, ૬૮૦-૧, ૭૨૬, ૭૪૫,

૭૫૭-૮, -ફેલ ૨૫૦, -ફેલ ૨૦૧

પૂર્વભવ ૭૫૨; -ફેલ ૨૦૧ માતા

૭૫૩, -ફેલ-રામુદેવ ૩૬૧, -ફેલ

વામુદેવ-પ્રતિવામુદેવ ૭૫૨, -નિ

દાનનુ ૬૪૭, -નિદાનનુ ૬૪૭

૭૫૩, -નિદ ૩૩૨; ૭૫૪; -નિદ

૭૭, -નિદ ૪૩૮, ૭૪૮, -નિ

૩૩૪, -સુપત્ર ૮૩૦

ભાગ્ય ૩૪૮

બગાદા ૫૬૦
બહુપુત્રી ૨૫૮
બહુપુત્રિકા ૪૮૮
બહુભાગિક ૨૪૬
બહુમાન ૩૪૪
બહુરત ૨૧૬, ૩૨૮, ૩૨૯
બહુરૂપા ૪૮૮
મહુલ ૨૪૬, ૬૯૬
બહુશુન ૬૬; -પૂજા ૨૬૨
બહુશ્રુતતા ૫૧૭
બાંદી ૩૬૪
બાંધ ૫૩, ૫૭, ૬૦, ૬૨, ૭૧, ૭૬.
૧૦૫, ૧૬૪, ૨૫૮, ૩૬૮, ૪૪૫,
૫૫૪; -ઉદન ૮૯૦; -દસા ૨૧૬,
૨૫૮
બાંધન ૪૩૮; -નામકર્મ ૪૩૮; -પરિ-
ણામ ૫૩૩; -મોક્ષ ૩૩૫-૩૫૬મ
૫૭;
બાંધુમતી ૭૦૩
બાદર ૧૭૪, ૧૯૫, ૪૨૨, ૫૩૧, ૫૫૭;
-અપર્યાપ્ત ૧૯૩; -આહા ૧૩૧૮;
-નેજરકાય ૧૯૭; ૩૫૮, -નામ
૮૩; -પર્યાપ્ત ૧૯૩; -વન-
સ્પતિ ૧૯૮, ૩૫૮, ૪૦૫; -વાયુ-
કાય ૧૯૭, ૩૫૮; -સપરાય
સરાગમયમ ૨૯૨-૩
બાર અંગ ૨૩૬, ૭૧૬
બાર પ્રત ૭૩૧
બાલ ૩૪૮, ૮૪૭; -તપઃકર્મ ૬૬;
-પરિત-મરણ ૩૮૪, ૩૮૭;
-પ્રજ્ઞાચારી ૬૫; -મરણ ૩૮૪,
૩૮૭

બાદા ૫૩૧
બાહુપ્રદા ૨૪૪, ૨૫૮
બાહુબલિ ૭૬૦
બાહુમુદ્ ૮૮૪
બાલ તપ ૧૨૮
બાલ પરિપદ ૩૬૨, ૪૬૬
બાલમોહમાત્રોપધિ ૩૬૮
બાલાબાલપુત્રોમ ૧૬૬
બાંધ ૬૨
બિંદુસાર ૨૬૨
બિંબરૂપ ૩૬૫
બિંબિસાર ૭૪૦
બીજ ૧૯૬; -સૂચિ ૧૭૬; -રૂઢ ૧૬૮;
-સૂક્ષ્મ ૧૬૬
બીમલ ૪૨૬
બુદ્ધ ૮, ૧૦, ૧૧, ૨૭, ૨૮, ૩૦-૧,
૬૪, ૬૭, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૫૭,
૧૬૦, ૨૦૪, ૨૮૩, ૩૩૦, ૩૩૫,
૩૩૭, ૪૬૮, ૫૧૨, ૬૦૬, ૬૮૨,
૬૮૪, ૭૧૫, ૭૨૦, ૭૩૩, ૭૪૬,
૭૬૫, ૭૮૭, ૮૧૫; -અર્થ ૭૨૦;
-ગોધિત ઉદ્ધર્ય ૨૬૪; -ગોધિત
સિદ્ધ ૧૮૬
બુદ્ધિ ૨૨૦, ૫૨૦, ૫૬૪, ૬૩૨, ૬૩૭;
-દેવી ૫૬૪, ૫૬૫, ૬૨૩
બુદ્ધ ૫૦૧, ૮૩૭, -હૃદય ૮૩૭
બૃહલકલ્પ ૨૧, ૬૭, ૧૩૨, ૧૩૩,
૧૪૩, ૧૫૩-૪, ૩૧૧, ૩૨૦,
૭૨૨, ૭૬૫, ૭૭૮, ૭૮૬, ૭૮૬,
૮૦૪; -આપ્ય ૧૬, ૧૪૪, ૭૮૮
બૃહલસંજ્ઞાસૂત્ર ૪૮૮
બૃહદ્વાયના ૬૦૧

બૃહસ્પતિ ૪૬૮, ૫૦૧, ૬૦૫, ૬૦૬

બે સારીરવાળા પુષ્ક

બેશરીરી ૪૦૦

બાદિક ૩૨૮

બાધિ ૧૦, ૧૧, -બામ ૬

બાલિહાસિ ૮૮૫

બાહ્ય ૪, ૨૮, ૩૫, ૪૧, ૮૨, ૪૪,

૪૬, ૪૮, ૫૨, ૫૫, ૫૬, ૮૬,

૮૭, ૧૦૮, ૧૧૦, ૨૬૫, ૨૮૧,

૩૨૪, ૩૩૬, ૩૩૭, ૫૫૫, ૫૬૨,

૫૬૩, ૬૮૦, ૬૮૨, ૬૮૬, ૬૮૭,

૭૩૩, ૭૪૭, ૭૫૧, ૭૬૫, ૭૮૮,

૮૨૫, ૮૩૩, ૮૩૪, ૮૩૭, ૮૪૧

-૪૩, ૮૪૬, ૮૪૮, ૮૫૭, ૮૫૮,

૮૭૦-૪, -૨૫ ૧૮, -૫૨૫૨

૮૩, -મત ૩૩૬, -સાજ ૩૩૫,

-સામ ૩૩૭, ૭૬૩

બાહ્ય ૧૫૮, ૧૮૪, ૩૩૬, ૩૭૦,

૪૮૩, ૪૨૪, ૪૪૮, ૪૮૧, ૪૮૫,

૫૮૫, ૭૪૭, ૭૫૩ -૬ યિઠ

૪૪૬, ૪૫૩, -હાત ૩૩૦, -હૂઠ

૩૩૦, -ગુપ્તિ ૧૧૦ -ગ્રેહ

૪૩૫, -ચર્ચ ૫ ૧૩-૧૪, ૪૨,

૧૦૬, ૧૮૫, ૭૩૦, -ચર્ચાચર્ચ

૨૫૨, -ચારી ૨૮૪, ૭૧૬, -દત્ત

૬૬૮, ૬૬૬, ૭૪૭, ૭૪૬, ૮૨૮,

-દત્ત ૩૩૦ -દત્ત ૩૩૦ -લેખ

૩૩૩, -લેખ ૪૧, ૩૬૫, ૩૬૮,

૪૦૫, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૭૦, ૪૭૨-૩,

૪૭૬-૭૨, ૪૮૧, ૪૮૩, ૪૮૫,

૫૧૦, ૫૧૧, ૫૫૬, ૬૮૪, ૭૫૫,

-લેખાવસર ૩૩૦, -લેખ

૩૩૦, -શુભ ૩૩૦, -સીધ ૧૩,

-સુદ ૩૩૦, -સાવરકાય ૧૬૪

અક્ષા ૬૦૫

અક્ષાદ્ય ૩૩૫,

અક્ષાવસર ૧૫૮

અક્ષાદ્ય ૩૬૦

અક્ષોત્તર ૩૩૫

અક્ષોત્તરાવસર ૩૩૦

આક્ષા ૨૧૦, ૨૫૬, ૮૪૮, -કુલ ૭૧૫

બાહ્ય ૭૦૨, ૭૬૦, ૮૮૫, ૮૮૬

બાહ્ય ૪૩, ૪૪

બાહ્ય ૧૨૬, ૧૨૮, ૨૩૨, ૭૦૦,

-સાકેશ ૩૦૨

બામપ્રવાહ્યાત ૩૮૩, ૩૮૭

બામોત્તર ૨૭૨

બામ ૩૪૪

બાહ્ય ૮૪૭

બામ ૬૦૫

બામવતી (સાર) ૫, ૨૨, ૨૪, ૪૫,

૪૮, ૪૮, ૫૧, ૭૫, ૭૦, ૭૮,

૧૦૬, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૮, ૧૧૮,

૧૨૧-૧૨૨, ૧૨૫, ૧૩૨, ૧૩

૧૪૩, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭ ૧૫૦,

૧૬૦, ૧૬૭, ૧૭૨, ૧૬૩-૧,

૨૦૧-૩, ૨૦૬, ૨૧૦, ૨૧૪,

૨૧૭, ૨૨૭, ૨૩૧, ૨૩૬-૭,

૨૬૦, ૨૬૮, ૨૮૫, ૩૨૬, ૩૩૦,

૩૩૫, ૩૪૮, ૪૩૬, ૪૫૩, ૪૮૬,

૪૮૫, ૪૮૭, ૫૧૮, ૫૧૬, ૫૨૧,

૫૨૬, ૫૩૦, ૫૩૨, ૫૩૬, ૫૩૭,

૫૪૭, ૭૨૦, ૭૩૩, ૭૪૧, ૭૪૩,

૭૪૬, ૮૦૪, ૮૬૫, ૮૬૬

મગધાન (મદાગીર) ૩, ૭૦, ૮૦,
૯૧, ૨૧૪, ૩૨૨, ૩૨૬, ૩૮૧,
૩૩૩, ૩૮૨, ૩૮૩, ૩૯૩, ૩૯૭,
૪૦૮-૯, ૪૨૦, ૪૩૦, ૪૬૭,
૮૧૮, ૮૯૧; —ના દસ ઉપાસક
૨૩૬; —ની ધર્મકથાઓ ૨૩૭,
૭૩૮, ૮૮૩; —નો રથ ૧૮૪

મગધી ૨૧૭

મદાગદિના ૭૬૭

મણિતિ ૮૮૨

મદિયા ૭૩૬

મદ ૩૭૧, ૭૨૬, ૭૪૩, ૭૫૭, ૭૫૯,
૮૨૧, ૮૬૦, ૮૬૧; —પ્રતિ ૧૮

મદપ્રાપ્ત ૧૫૬, ૨૫૦, ૭૩૭

મદસાધ ૫૬૮, —વન ૫૮૬, ૬૨૭, ૬૩૪

મદા ૩૧૨, ૩૧૪, ૬૪૮, ૬૫૨, ૭૨૭
૭૪૬, ૭૫૩

મદિયપુર ૬૬૯

મદોત્તર પ્રતિમા ૩૧૪, ૩૪૨

મદોત્તરાવત સ્થ ૩૭૧

મધ ૨૬, ૭૬, ૪૩૮, —કથા ૪૪, —દાન
૧૩, —પ્રતિસેવના ૧૩૨, —વિવેક
૧૧૨, —સહા ૪૧૧; —રથાન ૪૧૭,
૭૩૭

મધાલિ ૭૨૬

મરહી ૪૬૪, ૪૬૫, ૪૬૬, ૪૬૮,
૫૦૮, ૬૦૪, ૬૧૭, ૭૦૧

મરત ૫૦૪, ૫૦૬, ૫૩૦, ૫૩૨, ૫૬૦,
૬૦૭, ૬૨૮, ૬૩૦, ૬૩૧, ૬૩૮,
૬૪૨, ૬૪૪, ૬૪૮, ૭૩૧, ૭૪૧,
૭૪૭, ૭૫૮, ૮૨૮, ૮૬૩, —ચં-
વર્તી ૩૮૫, ૭૪૮

મરતવર્ષ ૫૭૩, ૬૦૬, ૬૨૦, ૬૪૧,
૬૮૭, —ના ભાગી બાદદેવાદિ ૭૫૭;
—નીકસર્પિણીની ચાવીશી ૭૨૫

મરતસૂચ ૫૦૩

મરતેરવત ૩૫૬, ૪૦૪, ૬૦૭, ૬૭૬
ભર્ગ ૮

ભવ ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૯૧, ૩૪૫, ૩૬૮;
—ભારણીય ૩૮૬, ૪૦૨, ૪૦૫,
૪૦૬, ૪૪૩

ભવનપતિ ૬૭, ૮૦, ૯૦, ૧૭૭, ૧૭૯,
૨૧૫, ૨૮૦, ૩૨૨, ૩૪૬, ૩૮૨,
૩૮૮, ૩૯૬, ૪૦૧, ૪૦૬, ૪૦૮,
૪૦૯, ૪૧૭, ૪૨૩, ૪૨૬, ૪૩૦-
૨, ૪૩૮-૯, ૪૪૧, ૪૪૩, ૪૫૩,
૪૫૪, ૪૭૨-૪૮૧, ૪૮૩, ૫૦૦,

૭૨૧

ભવનવાસી ઇન્દ્ર ૪૮૬

ભવનવાસ ૪૨૪, ૪૨૫, ૪૮૧

ભવપ્રત્યય ૨૧૮, ૩૨૫

ભવસિદ્ધિ ૧૮૩

ભવરિધિ ૩૪૫-૬

ભવાની ૮૨૭

ભવાન્ત ૭૩, ૩૪૬

ભવાશ્રવ ૩૫

ભવ્ય ૧૫૭, ૧૭૪, ૧૭૮, ૧૯૩, ૪૨૬;
—અવ ૮૯, ૧૭૮, —દ્યૌદેવ ૪૫૩;
—નારક ૧૭૮, —અમવ્ય ૧૮૧

ભગતુક્રમ ૨૦૦

ભાગીદાર ૮૧૬

ભાગ્યકથ ૫૦૮, ૭૦૧

ભાગ્ય ૬૬૯

ભારત વર્ષ ૨૦૧

ભારદ્વાજ ૭૩૮, ૮૪૭

ભારવાહક ૨૮૨

ભારે કમી ૨૮૫

ભાર્યા ૮૫૫

ભાર્યાનુચિત ૭૫૩

ભાવ ૩૮, ૧૪૨, ૧૭૧, ૨૭૬, ૪૩૭,

૫૧૮, ૫૨૦, ૫૩૧, ૫૩૮-૪૩,

૮૨૫, ૮૨૬, ૮૩૬, ૮૩૮, -અનુ

જુકેલી ૩૮, -અવગાહનો -૪૦૬,

-જનુતા ૧૦૮, -કેતુ ૪૮૮, ૬૦૬,

૬૧૮

ભાવચક્ષુ ૨૦૮

ભાવધર્મ ૧૨

ભાવદેવ ૪૫૩

ભાવના ૧૦૬, ૧૧૧, ૧૨૧, ૧૨૪,

૧૨૭, ૨૫૮, ૨૫૯, ૭૨૬, ૮૩૦

ભાવપ્રત્યક્ષ ૭૭૬

ભાવપ્રમાણ ૨૭૬

ભાવભેદ ૨૦૪, ૨૧૪

ભાવજોક ૫૫૪

ભાવરાજ ૩૮

ભાવશુદ્ધ ૧૧૬

ભાવસચ્ચાર ૧૦૦

ભાવસત્ય ૧૦૮, ૧૧૦, ૧૨૩, ૮૦૦

ભાવિત ૩૩૧

ભાવિતા ૭૦૬

ભાવિત ત્વ ૫૨૫

ભાવિતાનુચિતાનુચિત ૧૬૮

ભાવેન્દ્ર ૪૦૦, ૫૧૩

ભાષક ૧૦૩, ૪૨૩

ભાષા ૫૦, ૧૦૬, ૨૩૩, ૩૦૧, ૩૧૫,

૪૪૫, -અધ્યયન ૧૦૬, ૨૫૬,

-અનુજુકેલી ૩૮, જનુતા ૧૦૮,

ધર્માર્પિત ૪૨૭, -વચન ૨૬૦,

-ચાન્દ ૫૪૫, -શુદ્ધિ ૧૦૬,

-સમિતિ ૩૨, ૪૫, ૧૧૩

ભાષિત ૫૨

ભાષ્ય ૧૪૩, ૧૫૦, ૧૫૪, ૩૨૮, ૫૧૨,

-કાર ૧૦૮

ભાસ ૬૦૬, -રસિ ૬૦૬

ભામુર ૩૬૮

ભાષિક ૩૧૦-૧

ભિક્ષા ૩૦૫, -ચર્ચા ૧૨૮, -અર્ચન

૭૩૦

ભિક્ષુ ૪૫, ૩૪૫, ૮૭૧-૨, -પ્રતિભા

૨૫૩, ૩૧૪-૧૭, ૩૪૩

વિવિધ ૩૭૨

વિધ્યા ૭૬

વિન્ન ૫૪૬, -વિદ્યાપાતિક ૧૫,

-અનુયોગ ૮૭૩

વિસોય ૮૮૪

ભીમ ૪૮૨, ૭૫૮, -સૈન ૬૮૭

ભુજમવતી ૪૮૮

ભુજમા ૪૮૮

ભુજમ ૪૫૫

ભુજમરસર્જ ૩૨૩, ૩૭૩, ૮૪૧

ભુવનર્જન ૪૪૩

ભુવોચ ૫૫૧

ભૂત ૪૫૫ -ગ્રહા ૩૩૪, -ગ્રામ ૧૬૨,

-ચાન્દ ૨૬૦, -ચારીન્દ્ર ૪૮૨,

-રિધા ૨૬૪, -ભવતસક ૬૫૦

ભૂતા ૪૬૦, ૬૧-

ભૂતાન ૪૨૫, ૪૮૧, ૪૮૪, ૪૮૬,

૪૮૭ ૮૬૨, ૪૬૩, ૪૬૬

બૂતિકર્મ ૧૮, ૪૩૫
 બૂમિદાન ૪૩૫
 બૂતેન્દ્ર ૪૮૨, ૪૮૮
 બૂમધ ૫૨૫
 બૂમિ(અકર્મબૂમિ) ૨૦૨, ૪૦૦, ૫૭૩,
 ૫૭૪, ૬૩૧, ૬૪૨, ૬૬૦, -(કર્મ
 બૂમિ) ૨૦૨, ૬૩૩, ૬૪૨, ૬૬૦
 બૂધણુ શબ્દ ૫૪૬
 બૂતક ૮૧૬, ૮૪૪
 બૂતાય ૫૭૪, -ટક્ષ ૫૨૪
 બૂમ ૬૮૮
 બેદ ૫૩૫, ૫૩૬, ૮૮૪
 બેદન ૪૩૭
 બેદ પરિણામ ૫૩૩
 ભોગ ૨૮, ૪૩૮, ૮૧૬, ૮૪૭
 ભોગનરા ૫૬૦
 ભોગ પુરુષ ૮૧૬
 ભોગવતિકા ૮૮૫
 ભોગવતી ૫૬૦
 ભોગમાલિની ૫૬૦
 ભોગાશા ૭૬
 ભોજનનો પરિણામ ૩૭
 ભૌમ ૨૬૬, ૪૭૩
 ભૌમેય નગર ૪૨૨-૨૩
 ભૌમેય વિહાર ૫૧૬ ૫૧૭
 મકાર ૮૮૩
 મમ ૩૮૪
 મમધ ૫૬૨
 મમવા ૭૪૬
 મધા ૪૬૪-૬૬, ૪૬૮, ૫૦૮, ૫૧૫
 ૬૦૪, ૭૦૦, -સજિ ૪૭૪

મળિઝમનિકાય ૪૬, ૮૭
 મહા ૧૬૫
 મણિ ૫૫૧, ૭૫૧, -કચન ૬૩૬,
 -હૃદ ૫૮૭, ૬૨૨, કાચન ૫૦,
 -નાગ ૩૩૩, -પાક ૮૮૪, -પેટિકા
 ૬૪૭, -લક્ષણ ૮૮૩, -અગ
 ૫૭૫, ૬૮૮, -અગ વક્ષ ૫૨૫
 મતિઅજ્ઞાનક્રિયા ૩૬
 મતિજ્ઞાન ૬, ૧૫, ૨૨૦, ૩૪૪
 મતિઅગદોષ ૨૨-
 મતિસંપત્તિ ૭૭૦
 મતજ્ઞતા ૫, ૬૦૧, ૬૨૪, ૬૩૨,
 ૬૭૭
 મત્તાચક ૫૭૪, ૬૮૮
 મત્તામહવક્ષ ૫૨૪
 મત્તય ૨૦૧, ૩૨૨, ૮૭૧
 મધુરા ૫૭૭, ૭૫૩
 મદ ૪૩, ૭૫ ૭૭, ૪૮૬, ૪૮૮,
 -રથાન ૭૭, ૭૩૦
 મદ્ધક ૧૬૭
 મદ્ય અને પ્રમાદસ્થાન વિરમણુ ૧૨૨
 મદ્યપ્રમાદ ૪૨
 મદ્યપ્રમાદ ૨૮૧
 મધુકૃષ્ણ ૮૬૬
 મધુદેવ ૭૫૩, ૭૫-
 મધુર ૪૦૬ ૫૪૪
 મધુસિક્ક ૮૮૩
 મનપ્રદેશ ૧૬૮, ૫૧૮
 મધ્યમ ૮૭ -અપાપા ૮૮૫, -મામ
 ૮૮૦, -પરિપદ્ ૩૬૨, ૪૬૮, -પુરુષ
 ૮૧૬, -માર્ગ ૩૩૬, પ્રતિપાદન
 ૩૩૬

મંચમા ૫૨૨

મન ૩૫, ૫૦, ૩૩૩, આશુપિત ૪૩૨,

અસમ ૨૮૮, આમ ૫૩૨,

અપિ ૧૧૧, ૧૧૩, -૬૬ ૪૬,

૪૩૦, ૭૩૦, અરિયા ૪૨,

અપોચકિયા ૩૬, અસિધાન

૪૩૧, -રોમ ૫૦, ૨૧૬, ૬૧૪,

૩૨૫ -યો ૧૭૪, -રિનય ૧૪૫,

અયમ ૨૫, ૨૫૭, -૭૫૨ ૧૦૭,

અકેદા ૩૦૨, અમવાહાર

૩૦૦, અમહિનાન ૪-૧-૨,

મન ૫૫૫ ૩૩, ૨૧૭, ૨૧૮, ૩૧૬,

૩૪૪, -નિન ૬૭૮, -જાનાવર ૧

૭૩, -જાની ૬, ૧૭૫, ૧૭૬

મન રીક્ષ ૬૧૨

મનુ ૩૧

મનુ ૫ ૪૧, ૪૭, ૫૦, ૬૨, ૬૮, ૬૦,

૧૭૫, ૧૫૬, ૧૭૩, ૧૬૧, ૧૮૫,

૨૦૧-૩, ૨૧૮, ૩૨૩, ૩૪૬-૭,

૩૫૧, ૩૮૨, ૩૮૧, ૩૬૪, ૪૦૧,

૪૦૨, ૪૦૪, ૪૦૫, ૪૧૭-૨૦,

૪૨૧, ૪૨૬, ૪૩૧, ૪૩૬, ૪૪૦,

૪૬૨-૪, ૪૫૧, ૧૦૮, ૧૧૬,

૧૩૦, -મન ૪૫૬, ૫૦૨, ૬૪૩,

૬૪૪, ૬૭૫, -નતે ૨૦૭ ૨૦૮,

૩૫૩ ૬૬૬ ૪૧૫, -અન ૪૫૨,

અોક ૧૮૧, ૧૫૦-૧, ૪૪૦, ૫૧૫

૫૫૮, -ન ૫૨૫૫ ૬૧, -અગ્રી

૧૪૮, -અગ્રાર ૧૬૧, -અહાર

૩૮૦ ૮૦૫ ૪૮૦,

મગેશ ૫૩૧

નોરમા ૬૪૬, ૭૦૧

મનોહર ૩૭૦, ૪૭૧, ૪૭૩, ૫૬૬

મનોહર ૭૦૧

મન્થાન ૩૮૮

મરણ ૩૮૧-૫, ૩૮૭, -મર ૫૨૧,

અય ૪૧૭, અનિતક સંલેખના

૭૬૪, અમલ સા ૭૮, અમલ

૭૭

મરુત ૪૭૪

મરુદે ૬૮૮, ૭૩૨

મરુદે ૧૮૬, ૩૮૬, ૬૮૮, ૬૮૯

મવચિરિ ૭૧૨, નીલા ૭૦૭

મહિનાથ ૮૮૧

મલી ૨૬૦, ૬૫૭, ૭૦૨, ૭૧૦,

૭૧૬, ૭૩૩, ૭૩૪ ૭૫૮,

-૭૫૬ ૭૫૨, -લી ૬૨ વિષે

મતલે ૭૦૮

મસારમલ્લકા ૫૧૫

મસૂર ૩૪૪

મસૂરિય (મસૂર લુગ) ૩૦૫

મહની ૦૪૨, અક્ષોતર ૩૪૩, -મોઠ

પ્રતિમા ૩૧૩, નિમાલ વિમલિ

૨૫૧, અવતોભદા ૩૪૧-૪૨

મહલરિકા ૮૫૮, ૫૬૦

મહલિક ૨૧

મહામયથન ૨૬૦

મહામહાર ૧૮૬

મહામહાર ૫૩૫, ૫૬૧, ૬૨૫

મહામહાર ૮૮૮

મહામહાર ૪૮૨, ૪૮૮

મહામહાર ૩૫૩, ૩૫૨, ૪૨૧, ૪૫૪,

૪૮૨, ૪૮૫, ૪૮૭, ૪૫૧, ૧૦૧,

૧૧૧, -મહાર ૪૬૬, -મહાર ૪૬૧

મહાકુમ્હ ૩૭૧
 મહાકુમ્હ ૧૦૦
 મહાકુમ્હિતેન્દ્ર ૪૮૨
 મહાગિરિ ૩૩૩
 મહાચક્ર ૪૬૭, ૪૮૫
 મહારોષ ૩૬૫ ૩૭૭, ૪૫૫, ૪૮૧,
 ૪૮૨, ૪૮૫, ૪૯૦, ૭૩૨
 મહાચન્દ્ર ૭૩૨
 મહાલીલા ૬૦૦
 મહાદામગ્ધી (મહાદામગ્ધી) ૪૮૪
 મહાદેવ ૭૪૪
 મહાકુમ્હ ૩૭૨, ૪૬૧, ૪૮૩
 મહાનાલકી ૬૧૬, ૬૪૪
 મહાન ૫૫૫
 મહાનન્દિઆનર્ત ૩૭૧
 મહાનન્દિલાવર્ત ૪૮૫
 મહાનગી ૬૩૦, ૬૬૬
 મહાનરક ૫૫૫, ૫૬૧
 મહાનલિન ૩૭૧
 મહાનિર્ગ્ધ ૧૨૬-૭
 મહાનિમિત્ત ૬૬૬
 , મહાનીલા ૬૦૦
 મહાપદ્મ ૩૭૧, ૫૦૨, ૫૦૪, ૫૦૫,
 ૬૨૨, ૬૨૫, ૬૩૧, ૬૩૭, ૬૪૧,
 ૭૨૫, ૭૨૮, ૭૩૧, ૭૮૭, ૭૫૦,
 -મહાનિધિ ૭૫૦, -મહા ૬૪૪
 મહાપરિણા ૨૫૨, ૨૫૮
 મહાપર્વચર્યાગ ૧૨૬-૭
 મહાપાનાલ ૪૪૪, -મહા ૬૧૧
 મહાપુત્ર ૫૭૬, ૬૨૭
 -મહાપુત્ર ૪૮૮, ૬૭૭, ૬૭૮, ૬૮૦
 મહાપુત્ર ૭૭૦

મહાપુત્રિક ૩૭૧
 મહાપુત્રિકા ૭૨૧
 મહાપુત્રિકા ૪૮૪-૫, ૬૨૩, ૬૩૨,
 ૬૩૭, ૬૪૫
 મહાપ્રજ્વલિત ગીતમી ૭૦૭
 મહાપ્રભ ૩૬૮
 મહાપ્રભ ૭૩૦, ૭૪૮
 મહાપ્રભ ૭૫૭
 મહાપદ્મ ૩૭૧, ૭૨૮
 મહાપદ્મ ૩૧૨-૩૧૪
 મહાપ્રભ ૪૮૨, ૪૮૮, ૭૫૮
 મહાપ્રભ ૬૮૭
 મહાપ્રભ ૬૦૦
 મહાપ્રભ ૪૮૪
 મહાપ્રભ ૬૮૬
 મહાપ્રભનીય રમાન ૬૪
 મહાપ્રભનીય ૮૭
 મહાપ્રભ ૭૩૨, ૭૪૮
 મહાપ્રભ ૭૬૦
 મહારાજ ૬૮
 મહારાજી કુટુંબી ૮૧૬
 મહારાજી ૪૮૬-૮૮, ૫૦૦, ૫૭૫
 મહારાજ ૪૮૨
 મહારાજ ૭૫૩, ૪૨૧, ૫૫૮
 મહારાજીલાસ ૪૮૧
 મહાપદ્મ ૫૭૫, ૫૮૨, ૬૨૫
 મહાપદ્મ ૫૭૬, ૫૮૨, ૬૨૬
 મહાપદ્મ ૪૮૪
 મહાપદ્મ ૭૭૦
 મહાપદ્મ ૫૦૨, ૫૦૬, ૫૭૩, ૬૩૧
 ૬૩૮, ૬૮૧, ૬૮૫, -નો વક્તરકાર
 ૬૬૨, -વર્ષ -૬૦૬

મહાવિમાન ૫૫૫; -વિભાગિ ૨૬૨

મહાવીરભાષિત ૨૫૫

મહાવીરવિધાન ૩૩૦

મહાવીર ૧, ૧૧, ૧૪, ૨૬, ૩૨, ૧૧૫,

૨૩૭, ૨૮૨, ૩૦૫, ૩૧૭-૩૩,

૬૮૬, ૭૦૪, ૭૦૬, ૭૧૫-૨૦,

૭૨૨, ૭૨૬-૩૦, ૭૩૪, ૭૪૦,

૭૪૩, -ના ગણધર ૭૨૩, ૭૩૫,

-ના ગણ ૭૨૩, -ના પૂર્વ છબર

૭૩૭, -ના પદ અમલો ૭૨૫, -ના

સમકાળીનો ૭૦૪, -સ્તુતિ ૨૫૮,

-સ્વામીનો આચારધર્મ ૨૩૧

મહાવક્ત્ર ૬૪૪

મહાદર્શિ ૮૯૦

મહાનત ૨૫, ૨૬, ૧૦૮, ૧૨૧,

૭૩૦-૧, ૭૬૦

મહારાતક ૨૫૭

મહાગિય ૭૫૩

મહાશ્યંક ૪૧, ૮૬૬, ૩૭૧, ૪૦૫,

૪૪૧, ૪૪૨, ૪૭૦, ૪૭૨, ૪૭૬,

૪૭૭, ૪૮૧, ૪૮૩, ૪૯૦

મહાશ્વેત ૪૮૨, ૪૯૪

મહાસાગર ૭૨૧

મહાસામન ૩૭૧

મહારોન ૬૬૬, ૭૮૮

મહાસાદામ ૪૬૧

મહારાજ ૭૨૦

મહારી ૭૦૩

૧૨૮ ૧૨૨

૧૭ ૧૩૫, -૨૩૩ ૧૬૧

૧૧ ૫૮૬, ૧૩૧ ૧૩૬ ૧૩૮,

-૧૫૬-૮, ૧૨૨ -૫૫૬ ૨

મહિત ૩૭૨, ૮૭૬

મહિયાનીક ૪૮૧, ૪૮૩

મહી ૩૨૦, ૫૬૮, ૬૦૦

મહેન્દ્ર ૫૧૦, ૫૧૧, -૧૫૭ ૬૪૭

મહેશ ૫૬૧, ૫૬૨

મહેશ્વર ૪૮૨

મહેશ્વર ૪૫૫ ૫૬૧, ૫૬૨, -૧૫

૪૮૨, -૦૦૨ અતિકામ ૪૮૮

મખતી ૨૦૪

મગ્ધ ૪૬૫, ૫૦૨

મગ્ધા ૬૮૭

મગધાવતી ૫૧૧, ૫૬૨, ૬૬૫,

૫૮૮

મગધાવતી ૩૭૦, ૫૭૫, ૫૬૧

મગી ૮૮૦

મગ્ધા ૫૭૬, ૬૨૬

મદન ૭૫

મદ્ધ ૪૫૩-૮ ૪૧૦-૬૨, ૫૦૩-૫,

-૦૫ ૮૬૩

મદ્ધી ૮૪૭

મદ્ધિપુત્ર ૭૨૩-૪ ૭૩૮

મદ્ધ ૨૦૧

મ ૧૨૬૪ ૩૪૦, -ગત ૮૮૩, -શીય

૧૩, -અનુયોગ ૨૬૬

મદ ૮૬૦ ૮૪, -દાથી ૮૬૨

મદર ૨૫, ૫૬૬, ૫૭૮, ૫૮૨,

૬૩ ૬૫૨, ૭૦૩, -ચૂલિકા ૬૪૪

મદા ૩૪૮

માગતી ૨૬૦

માગત ૬૦૫, ૬૩૨

માગધિક ૮૮૩

માગધી ૪૭૪

માકર ૮૯૪
 માણવક ૪૮૮ ૬૦૬, -મહાનિધિ ૭૫૦
 માણિભદ્ર ૪૮૨, ૪૮૮
 માતંગ ૨૫૭, -વિદ્યા ૨૬૪
 માતળન ૬૩૩, ૬૩૫, ૬૩૮, -મૂક
 ૫૮૩, ૬૦૧
 માતા ૪૪૭, ૭૫૩
 માતા પિતા ૮, ૮૪૫
 માતૃ-અગ્ર ૩૮૫
 માતૃકાઅક્ષર ૮૮૬
 માતૃકાનુરોગ ૧૬૧
 માતૃકાપદ ૨૪૮, ૨૬૧, ૮૮૬
 માતૃ ૩૫, ૪૨ ૪૫ ૪૬, ૫૩-૪, ૬૧
 ૭૫ ૭૮, ૭૯, ૧૧૧, ૨૭૫ ૩૮૮,
 ૪૨૯, ૭૩૦, -પ્રત્યયા ૪૧૪-૫,
 -વિવેક ૧૦૭, -૩૦૦, -સહ્યા ૪૧૬
 માનવ ૪૦ -ગણ ૭૨૩
 માનસ ૪૮૩
 માની ૫ ૦-૩
 માની ૫ ૦-૩
 માનુષીગર્ભ ૩ ૫
 માનુષીતર ૩૬૮, ૬૪૫ ૬૫૩, ૭૨૧,
 ૭૨૨
 માયા ૪૨, ૪૫, ૬૭, ૫૩, ૫૪, ૬૧,
 ૭૬, ૭૮ ■, ૧૩૫ ૨૧૧, ૩૦૯,
 ૭૩૦, -કથાઓ ૧૭૪, -નિશ્ચિત
 ૩, -પ્રત્યય ૪૧૨-૫, -મુખાલ્યાન
 ૧૦૮, -વિવેક ૧૦૭, ૩૦૦, -સહ્ય
 ૧૩
 માયાવી ૬૮, -નૃસિંહા ૪૧૪
 માર ૫૬૧
 મહાનિધિ ૧૭, ૩૮૮-૯, ૪૪૪,

-સહનશીલતા ૩૦૦, -આરાધના
 ૧૭, -સમુદ્ધાત ૪૦૪
 મારુત ૪૦૦
 માર્ગ ૩૭, ૬૮, ૭૫, ૮૫૫, -અતરાય
 માર્ગત પ્રતિજ્ઞા ૭૬૬
 માર્દવ ૧૩-૪
 માયકાર ૪૮૧
 માયાકથા ૪૪
 મારિ ૭૦૧
 માલોપહૃત ૩૩૧
 માલ્ય ૩૭૨, ૮૮૪, -વત ૫૮૨, ૫૮૫,
 ૬૩૩, -વતહૃદ ૬૩૫, -વાન
 ૫૮૧, ૫૮૧, ૫ ૫, ૬૩૪, ૬૩૫,
 ૬૪૦, -વાનપર્વત ૬૨૧, -અયમાર
 ૮૮૫
 માયુષ્ય ૫૨
 માસ ૧૬૪
 માસિક અનુદ્યાતિક ૨૫૩
 માસિક ઉદ્યાતિક ૨૫૩
 માદાકથા ૪૪
 માદેન્દ્ર ૪૧, ૧૦૬, ૩૬૫ ૩૬૮, ૩૭૦,
 ૩૭૫, ૪૨૩-૪, ૪૪૧-૨, ૪૭૦,
 ૪૭૨-૩, ૪૭૬-૭, ૪૭, ૪૮૧,
 ૪૮૩ ૪૮૫, ૪૮૧, ૪૯૫, ૫૨૫,
 ૬૭, ૬, -કથા ૪૭૩, -કાત
 ૩૭૧, ૫૪૪ ૩૭૦, -કતરાવતસક
 ૩૭૧
 માદેશ્વરી ૮૮૫
 માયલિકપ્રસંગ ૭૧૫
 માલિક ૬૫૩, ૭૪૫ ૮૧૬, -પર્વત
 ૬૫૩, -વાન ૭૧૭
 માલ્ય ૮૪૭
 માલ્ય ૨૬૦

यशोवत ४६२
यशोवत ६५२
यशोवती ७४९
यशोविजय ६४, ४८४
यशुधु ८८४
याचना ११९
याचनी ३१५
यात्राभूतक ८४४
याथातथ्य २५
यान ८५५, ८५६, -कथा ४४
यापक २२९
याम ७, ४५३
यावन्तविक २५
युक्तिसेन ७३२
युग १६४, ५२७, ९७, ८८७, -प्रधान
युग ७१७, -माह ६५७
युगल ९६३
युगलिक ९८४
युगसंवासर ५२८, ५५०
युग्म ४३८, ४४०
युग्म ८५५, ८५६, ८५७
युद्ध ८८४, -था ४४, -निष्ठ ८८४,
-शर ८४४
यूपक ९१९-४
युग १७, ३५, १२९, १४२, २१६,
२०३, ३२४, ३४०, ३८८, -दु प्रणि
धान ४३, -प्रसङ्गाम २०६, -योग्य
२०२, -वर्धन ३३१, -वाहिता २४,
-वाय ९००, -संश्ल १७, -सत्य
११०, १२३, ३००, -मनुष्या २६६
योग्य ८८७, -परिभाष ५६२
योगि ३४२, ३६३, ४४०
योगिद्वार ४४०
योगिविच्छेद ३६३

योगिसंज्ञ ३६१, ३८२
युक्तक जलविद्या ६२७
युक्तयदन ४२२
युक्ता ६०१, ६३७, ६३८, -नदी ५०८-
६३२, ६३७-८; -प्रयत्न ५८६
६२३, -वनी ५०८, ६०१, -वनी
प्रयत्न ५८६, ६२३
युक्तिता ७०३
यु १२६
युत ५ १, ६५१
युतनी ८८०
युतद्वय ३११
युत ८८९
यु ४४
युत ७, ४६३, ७०२, ८३३, -अर्थ
४२, -अर्थ तथाम १०८, -क
युत ६४६-५०, -प्रभा ४८८,
-सेना ४८८
युत २८५, २८३, ६४५, ६५२, -क
३१५, ५१६, -यु ६६५, -प्रभा
३४ -५६, ४२१, ४५२, ४२३,
४२५, ४२६, ४५६, ४६०, ४८८,
४८७, ५१४-९७, ५६०, -भाषा
७२१; -संश्ल ६८५, ६५३, -मंश्ल
५७६, ६२६, ६५०
युत ६५०
युत ४८६, ४८०
युतान्वय ५६६, ६४५ ६५०, १५१
युतनेमी २६३
युतनीरपुर ७८०
युतनीक ४४१, ४६४, ४६२
युतनीक ५७५, ५ २, ६२५
युतनीय ३७०
युत ३७०, ५७५, ५६२, ६२५

રમ્ય ૩૭૦, ૫૭૫, ૫૮૦, ૫૮૩,
૬૨૫

રમ્યનરા ૨૦૩

રમ્યવર્ષ ૫૭૦, ૫૭૬, ૫૭૪, ૬૦૭,
૬૦૮, ૬૨૦, ૬૨૬, ૬૩૧, ૬૩૩,
૬૩૮, ૬૫૮

રસ ૨૧૦, ૪૦૬, ૫૧૯, ૫૪૪, ૫૪૫,
-ગોરન ૪૭, -ધાત ૧૦૩, -જ
૮૮૨, ૪૧૮, -ખરિલામ ૫૩૩-૪,
-ખરિલામ ૧૨૮

રસનેન્દ્રિય આશવર ૪૮

રસનેન્દ્રિય સવર ૧૦૭

રસનેન્દ્રિયસાતા ૭૪

રસામન ૨૬૪

રહસ્યગત ૮૮૩

રગમા ૫૧૪-૫ ૭૫૩

રક્ષા ૪૮૬

રક્ષાસ ૪૦, ૪૪૫ ૫૨૫ -૦૦૬ ૪૮૨,
-૦૦૬ ભીમ ૪૮૮

રામ ૪૩, ૫૩, ૬૧, ૭૭ ૩૮૮, -જા
૫૩

રામ ૧૧, ૪૪૭ -આતપુર ૩૨૧,
-આ ૪૩ ૪૪ ૨૮૨

રામકાન્ધ ૪૩૩

રામગૃહ ૩૩૦ ૩૩૧-૩ ૫૭૭, ૧૬૯
૭૪૦, ૭૫૩

રામન્ય ૮૧૬, ૮૪૭

રામધાની ૧૬૫ ૧૬૬, ૪૦૭, ૫૭૬,
૫૭૭, ૬૨૮, ૬૩૮, ૬૪૧, ૬૪૮, ૬૫૦

રામપિંડ ૭૩૧

રામપત્રી ૭૪૨-૩, ૮૮૫

રામગણ ૬૦૬

રામધિ ૭૨૪

રામલક્ષિત ૭૫૨

રામ ૮૧૬, ૮૪૫, ૮૬૮, -ઓને નીક્ષા
૨૨૪

રામિ ૪૮૬, ૪૮૦

રામચાત્ર ૬૫

રામચોતકટ ૬૭૯

રામિક ૩૩, ૨૮૫, ૭૮૫

રામિ ૫૨૫, ૫૨૬, -મુક્તિ ૨૮૫, -માન
૫૦૭, -ભોજન ૧૪૪

રામ ૨૫૮, ૭૫૩ -મુખ ૨૫૭, -પુન
૩૨૬, -ગાંધેવ ૭૨૭, ૭૫૫-૬,
૭૫, -રક્ષિતા ૪૮, ૬૪

રામા ૪૮૮, ૬૪૮, ૬૮૭

રાવણ ૭૫૪, ૭૫૮

રાશિ ૧૬૪, ૮૮૬

રાષ્ટ્રધર્મ ૧૩

રાષ્ટ્રચરિત્ર ૧૩

રાહુ ૧૦૬, -ચરિત્ર ૮૮૩, -લિમાન ૫૦૨
રિગિત ૮૮૪

રિહ ૭૨ ૪૭૪-૫ ૪૭૮, ૪૮૫, ૪૬૭,
૬૫૧, -કાંડ ૫૨૬, -લિમાન ૪૭૩

રિહા ૫૧૪, ૫૭૬ ૧૨૫, -પુત્રી ૫૭૫,
૬૨૬

રિહામ ૩૬૮

રુકમગી ૭૫૩

રુકમાભાસ ૬-૧

રુકમી ૫૭૮, ૫૮૦, ૬૦૬, ૧૦૧, ૧૩૬,
૬૩૮, ૭૧૮, -૬૮ ૫૮૭, ૬૨૨,
-વર્ષધર ૬૨૦

રુચક ૫૬ ૫ ૦, ૫ ૧, ૬૩૬, ૬૫૧,
૬૫૨, -૬૮ ૫૮૭, ૬૨૨, -લ્લીપ
૬૪૬ ૬૫૧, -પ્રદેશ ૧૧૮, -પ્રભુકટ
૫૮૬, -માલિની ૫૬૬, -માડનિક
૫૫૮ ૬૫૩, -વર ૬૫૧, ૬૫૩, ૬૫૪,
-ઈન્દ્ર ૪૦૬, ૬૫૪, -ઉત્તમ ૬૫૪

રુચક ૫૬ ૫ ૦, ૫ ૧, ૬૩૬, ૬૫૧,
૬૫૨, -૬૮ ૫૮૭, ૬૨૨, -લ્લીપ
૬૪૬ ૬૫૧, -પ્રદેશ ૧૧૮, -પ્રભુકટ
૫૮૬, -માલિની ૫૬૬, -માડનિક
૫૫૮ ૬૫૩, -વર ૬૫૧, ૬૫૩, ૬૫૪,
-ઈન્દ્ર ૪૦૬, ૬૫૪, -ઉત્તમ ૬૫૪

રુચક ૫૬ ૫ ૦, ૫ ૧, ૬૩૬, ૬૫૧,
૬૫૨, -૬૮ ૫૮૭, ૬૨૨, -લ્લીપ
૬૪૬ ૬૫૧, -પ્રદેશ ૧૧૮, -પ્રભુકટ
૫૮૬, -માલિની ૫૬૬, -માડનિક
૫૫૮ ૬૫૩, -વર ૬૫૧, ૬૫૩, ૬૫૪,
-ઈન્દ્ર ૪૦૬, ૬૫૪, -ઉત્તમ ૬૫૪

રુચક ૫૬ ૫ ૦, ૫ ૧, ૬૩૬, ૬૫૧,
૬૫૨, -૬૮ ૫૮૭, ૬૨૨, -લ્લીપ
૬૪૬ ૬૫૧, -પ્રદેશ ૧૧૮, -પ્રભુકટ
૫૮૬, -માલિની ૫૬૬, -માડનિક
૫૫૮ ૬૫૩, -વર ૬૫૧, ૬૫૩, ૬૫૪,
-ઈન્દ્ર ૪૦૬, ૬૫૪, -ઉત્તમ ૬૫૪

રુચિ ૭૮, ૨૭૮, -રીન ૩૦
રુચિ ૩૭૦, ૩૭૨, -કાંત ૩૭૦, -૨૮
૩૭૦, -૧૪૪ ૩૭૦, પ્રભા ૩૭૦,
વાર્ધ ૩૭૦, -લેખ ૩૭૦, -શૂન્ય
૩૭૦, -મુદ્ર ૩૭૦, -આવર્ત ૩૭૦,
-દેવતાવર્ત ૩૭૦.

રૂદ્ર ૪૫૪, ૬૦૫, ૭૫૭, -સેન ૪ ૨-
સૂક્ષ્મ ૫૪૪, ૫૪૬, -આરી ૧૪, -ઝવ
૧૫, -આહારી ૧૫

સપ ૨૧૦, ૨૫૮, ૪૫૪, ૪૮૪, ૫૪૪-૫,
૮૩૦, ૮૩૧, ૮૮૩, -કાંત ૪૮૪,
-કાંતા ૪૫૪, ૪૮૬, -પરિચારક
૪૧, -પ્રમ ૪૮૪, -પ્રભા ૪૫૪,
૪૮૬, -પ્રમાણ ૮૪૨, -પ્રસન્ન
૮૪૨, -મંદ ૭૭, -વર્તી ૪૫૪,
૪૮૬, ૪૮૮, -સાથ ૧૧૦, ૧૧૨,
-સક્ષી ૪૪૪, -સંજ્ઞા ૮૫૧
સપા ૪૮૬, -અશા ૪૮૪, -અશા
૪૫૪, ૪૮૬

રૂપી ૬૮૭, -સપ ૨૬૮, ૨૭૦
સપાકુપા ૫૫૭, ૫૮૮, ૬૦૧, ૬૮૪,
૬૩૭, ૬૩૮, -પ્રમાણ ૫૮૬, ૬૨૩
દેવતી ૪૬૫, ૪૬૬ ૪૬૮, ૪૬૮, ૫૦૮,
૬૦૪, ૭૦૧ ૭૨૪, ૭૨૬ ૭૪૨

સેન ૧૧૬, -સંપત્તિ ૮ ૦
સેનગિરિમુદ્ર ૫૮
સેન ૫૬૧
સેનિદ્ય ૮૮૪
સેન ૭૫
સેનમુદ્ર ૩૩૪
સેનમુદ્ર વિદ્યા ૭૪૪

સેનિદ્ય ૨૬૦, ૨૬૬, ૪૬૪-૬, ૪૬૮,
૪૮૮, ૪૮૯, ૫૦૮, ૬૦૪, ૬૫૦,
૭૦૦, ૭૨૬, ૭૪૪

સેનિદ્ય ૫૮૮, -સેનમુદ્ર ૫૮૬
સેનિદ્ય ૫૮૮, ૬૦૧, ૬૩૦, ૬૮૭,
૬૩૮, -પ્રમાણ ૬૨૩, -મહાનદી
૬૨૩, -અશા ૫૮૮, ૫૮૮, ૬૦૧,
૬૩૨, ૬૩૭, ૬૮૮, -અશા
પ્રમાણ ૬૨૩

સેન ૪૨૬, ૫૨૫, -આન ૧૫૦, ૧૫૧
સૌમ્ય ૫૫૦
સૌરવ ૩૫૩, ૪૮૧, ૫૫૮, ૫૬૧

સેન ૨૬૫, -સવત્સર ૫૨૮-
સેનમુદ્ર ૬૮૭, ૭૫૭
સેન ૫૮૪, ૬૩૨, ૬૮૭ -દેવી ૫૮૪,
૫૮૪, ૬૨૨, -મતી ૭૫૩, -વર્તી
૭૫૭, ૬૫૨

સેનમુદ્ર ૧૧, ૧૨૮
સેન ૫૩૦, ૫૪૪ -સેનસમાસ ૫૮૧,
-સાનમતા ૧૩, -સા ૨૭૨, -પરાક્રમ
૪૮૪, -સાનપ્રકલ્પ ૬૧૧, -માસ
૨૫૩, -સેનમાન ૬૮ ૬૨૦

સેન ૩૧૦, -સાન ૬૬
સેનમુદ્ર ૫૪૬
સેન ૪૫૨, -સેન ૬૫
સેન ૫૪, -સેન ૧ ૮
સેન ૮૮૨

સેનમિત્ર ૭૫૨
સેન ૧૬૪, ૨૭૫, ૫૨૧, ૫૨૫
સેન ૩૮, ૬૪૪, ૬૫૧, -સમુદ્ર ૪૬૩,
૫૦૨-૫૦૫, ૫૦૮, ૫૬૧, ૬૦૮,
૬૧૦, ૬૧૨, ૬૧૬, ૬૭૦, -સુ
માપ ૬૦૯, -સી ૭૮૫ ૬૧૦, -સી
મુદ્ર ૬૧૭, -સેન ૫૬૨

સેનપત્ર ૫૭
સેન ૬૧૭
સેન ૬૮ ૭

લાયક ૧૩, ૧૪

ભાગ ૨૬, -મદ ૭૭, -આશા સા ૭૮

ભાગ ૩૬૫, ૩૬૮, ૪૨૩, ૪૦૫, ૪૦૪,

૪૪૧, ૪૪૨, ૪૭૦, ૪૭૨, ૪૭૬-

૪૮૩, ૪૮૫, ૪૮૦, ૪૪, ૫૧૧,

૧૧૬, -સિદ્ધિ ૭૭૧

સિદ્ધિ ૮૮૫

સિદ્ધિ ૩૪૧

સિદ્ધિ આજીવક ૮૪૬

સિદ્ધિપ્રમુખ ૧૫૪

સિદ્ધિપુત્ર ૨૮૭

ભૂપક ૨૨૬

ભૂ ૮૮૦, -વિધાન ૮૮૫

ગયા ૧૮૧, ૧૮૩, ૧૮૫, ૨૦૩, ૨૦૬

૨૧૩, ૪૩૪, ૪૫૭ -અન્યથા ૨૧૪,

૨૬૩ -પરિણામ ૨૦૬ -૧૦ ભા

૮૦

૧૦૬, ૭૭૧ ૪૦૬ ૪૪૮, ૪૫૫

૦૧, ૫૫૪ ૫૫૬ ૫૬૩, ૬૪૫

કાલ ૭૭૧ ૪૫૫ -૨ ૭૭૧

તમ ૧૦૬ -૨૦૫ ૧૭૨ ૫૧૧

૭૧ -નાદી ૧૬૬ -નાદી ૫૬૬,

૫૧૧ ૪૭ ૪૮૩ ૪૮૫ ૪૮૭

૮૦, ૪૮૦ ૪૬ ૪૮૭ ૪ -

૦૦, ૬૮૨ -૩ ૧૫૫ ૧૫૦

૧૦૦, ૭ ૪ ૭ ૭-૧૨ ૭૧૬

૧૧૭ ૭૨૬ ૭-૭ ૮ ૧ -૩૫૫

૧૨૭૧૨ -પ્રતિષ્ઠા ૧૫૮ -૩૦૫

૭૭૧, -ગિરનાર ૨૪૮ -૬૨,

બાવના ૨૭ -મધ્ય ૫૬૬ -મધ્ય

સાનિટ ૮૮૫ -૩૫ -૭૭૧ -૫૦૫

૭૭૧, -૨૭૧ ૭૭૧, -વિગ્રહ ૨૫૨,

૧૫૦ -૨૭૧ -૭૭૧, -સજ્જા ૪૧૬,

-સુદિ ૭૭૧, -ગિરિ ૨-૫ ૨૫૫.

૨૫૬, -૨૦૫૫ ૫૫૭, -હિન -૬૮,

-આકાર ૫૦૦, -અગ્રચૂલિકા

૧૫૮, -અત ૮૮૨, -અતિક્રેવ

૪૭૩ ૪૭૪, ૪૭૮, ૫૧૨, ૬૮૨,

-અતિક્રિમાન ૪૭૪, -અન્યથા ૨

૧૬૬ ૬૮૨, -અભિગમ ૦૬૮-૯,

-અગ્રી ૨૦૫, ૫૮૦, ૫૫૩,

-આવર્ત ૭૭૧, -અરિતમા ૧૬૮,

-કૃતરાવતસક ૭૭૧, -કૃતમા ૨

વિનય ૧૪૫-૬

લોભ ૩૫, ૪૨, ૪૫, ૪૭, ૫૩, ૫૪,

૬૧, ૭૬, ૭૮, ૭- ૨૧૧, ૩૮૮,

૭૭૦, -કથા ૧૦૪, -કથાથી ૧૭૪,

-નિમિત્ત ૩૦ -પ્રત્યય ૪૧૫

-પ્રત્યય ૪૧૪, -વિવેક ૧૦૭,

૧૧૨, ૭૦૦, -વેદનીય ૪૧૬,

સજ્જા ૪૧૬ -આગા ૭૦

લોભપત્રી ૨૦૧

લોભ ૫૫૧

લોભક ૫૬૧

ભોક્ષમા ૭૫૭

લોભિત ૪૦૬, ૫૪૪, -ભક્ષ ૪૫૧ ૬૦૫,

-અમમા ૫૧૫-૬ -અગ્રી ૫૮૬,

-અગ્રિ ૧૦૬

ગોટી ૩૦૫

લોકિત ૨૦ -મત ૮ ૫

લોભ ૧૬૫

લોભિત ૮૪૭

વર્ણ ૭૭૧ -૩૦ ૫૧ -કાલ ૭૭૧,

-કૃત ૭૭૧, -૨૫ ૭૧, -વર્ણ

૭૧ -૧ ૫ ૭૭૧ -સુદ ૭૭૧,

-અગ્ર ૭૭૧, -કૃતરાવતસક ૭૭૧

વર્ણકાર ૫૮૦, ૫૮૨ ૧૨૬, ૬ ૩, ૬૩૫,

૬૪૦, ૬૪૨, -પર્વત ૬૩૪, ૬૬૨

વચન ૩૫, ૫૦, ૮૭૮, -અગ્રુષિ ૪૩૨,
 -અસવર ૪૮, ૭૮૮, -ગુણિ
 ૧૧૧, ૧૧૩, ૪૩૨ -૬૬ ૪૮, ૪૩૦,
 ૭૩૦, -પુણ્ય ૫૪, -પ્રણિધાન
 ૪૩૧, -પ્રયોગ ક્રિયા ૩૬, -યોગ
 ૨૧૬, ૩૨૪, ૩૨૫, -યોગી ૧૭૪,
 -વિઠ'પ ૫૧, -વિનય ૧૪૫,
 -વિભક્તિ ૮૭, -મ યોગ ૩૦૨,
 -સપતિ ૭૭૦, -સમમ ૨૮૪,
 ૧૭, -સવર ૧૦૭, -સમવાહાર
 ૭૦૦, -મપ્રણિધાન ૪૩૧, ૪૭૨
 વ ૭૦ ૭૫, ૫ ૧, -આવર્ત ૭૭,
 -ત'મ નારાયણદુનન ૪૦૮,
 ૭૧' -મિડ ૫૧૫-૧૬ -માત
 ૭૭૦, -ફ ૭૭૦ -નાભ ૬૬૬,
 ૭૦૨ -મ'મ ૭૫૭, -મધ્યમદ
 પ્રતિમા ૩૧૩, -મ ૭૦, -મપ્રભ
 નારાયણ સુધયાળી ૧૫૫, -લેખ
 ૭૭, -મ' ૩૭ -મ'મ ૩૭૦,
 -મ' ૭૭, -રેખામી ૭ ૪,
 -જાતરાવન સંકે ૩૭૦

વડ ૪૪૫

વડવામુખ ૬૧૧, ૬૧૩-૪ -ધાગાડ ૫૧૭
 વડેસા (વળસા) ૪૨
 વસ ૫૭૫, ૫ ૨, ૬૧૫ ૮૧૭ -મિત્રા
 ૫૧.

વત્સાવર્ગ ૫૭૫ ૫૦૨, ૬૧૫

વમ ૧૧૬ ૩૦૧, ૨૧

વન ૧૬૬, ૫૬૮, -મ' ૧૬૬, ૪૦૨

૮૫૪, ૮૫૫ -મ ૧ ૩૭૨

વનરપત્ર ૪૦૧, ૪૦૬, ૪૪૧, -કાથ
 ૬૩, ૧૭૩, ૧૬૨, ૧૬૪-૫, ૨૧૫,
 ૪૦૮, ૪૧૮-૬, ૫૫૩, -કાથારબ
 ૩૧, -કાથિક ૧૭૪ ૧૭૬

વનીપક ૩૪૦, ૮૪૮

વમ્ર ૬૭, ૪૫૩, ૫૭૬, ૫૬૨, ૬૨૬

વમ્રા ૬૭, ૭૪૭, -વતી ૫૭૬, ૫૦૨
 ૬૨૬

વમ ૭

વચ્ચન્ત ૬૦૮

વચ્ચામ ૬૦, ૬ ૧

વગક ૭૦૨, ૭૫૦

વરિષ્ઠ ૭૪૭

વરુણ ૪૭૪, ૪૮૩, ૪૮૫ ૪૮૭ ૪૮૯

૪૦, ૫૨૫, ૬૦૫, -મ્રમ ૪૮૬

-મતી ૭૩૬, -વરદીપ ૬૫૧, -૩

૫૬૨ ૬૫૧, -૩૫માત ૨૫

વર્ગમુલિની ૨૫

વર્ગમા ૧૭૬, ૭૭, ૧૭, ૧૮૧, ૧૮૨

૧૮૪-૮, ૫૩૭, ૫૦૮

વર્ગવર્ગ ૮૮૬

વર્ણ ૪૦૬ ૫૧૧, ૫૪૭, -નામ ૮૨

-પગિલામ ૫૩૬-૩૪, -વાદ ૩૪૧

વર્ગમિલ ૮૮૪

વળમાન ૫૨૦-૧ -કાપાદ ૭૪૬

વલકી ૭૫૧

વર્ધમાન ૧૬૮ ૬૦૬, ૬૪૭, ૬૫૬

૬ ૮, ૭૧૪, ૭૨૮

વર્ધ ૧૬૪, ૧૬૬, ૫૦૧, ૫૭૦, ૬૪૩,

-કૃષ્ણ ૮૪૭ -ધર ૬૪૩ -ધરુ

૫૮૮, -ધરપરિત ૧૬૬ ૬૬૦,

-વાદિકમલ ૭૨૬

વચ્ચ ૮૭૩

વયાકાત ૭૨૦

વયાકાત ૫૨૭

વર્ધવાસ ૭૨૦

વર્ધમરુ ૩૮૨, ૩૮૭

વર્ધ ૭૬, ૧૬૬

પ'ગુ ૫૭૬, ૫૨, ૬૨૬

પ'વમાચાર્ય ૩૩૬

વલિય ૮૫૨

વરાતમંત્રણ ૩૮૨, ૩૮૭

વરીકુળ ૬૬, ૨૬૬

વસત ૫૨૭

વસિષ્ઠ ૭૧૮

૧મુ ૩૩૦, ૪૮૮, ૬૦૫, ૬૫૦, ૭૪૦,
-આત્રા ૪૮૧, -ગુપ્તા ૬૫૧, -દેવ
૭૫૪, -દેવહિની ૮૧૬, -પૂજ્ય
૬૮૧ -મૂર્તિ ૭૪૦, -મંત્રી ૪૮૮,
-મિત્રા ૪૮૬, ૬૫૦

૧મુધના ૪૮૭ ૪૮, ૬૫૦, ૬૫૨,
૭૪૭

૧રુ ૧૬૩, ૨૪, ૨૫૨, ૨૬૧, -દોષ
૨૨૮, ૨૩૦, -નિવેશ ૮૮૩ -માન
૮૮૩, -વિદ્યા ૨૬૫

૧રુ ૧૨૮, ૨૫૧, ૩૧૦-૧૧, -ની
કૃપમા ૮૫૨, -કથા ૪૪, -દાંપ્તીવૃક્ષ
૫૪૫, -પુણ્ય ૫૪, -પ્રતિમા ૩૧૭,
-વિધિ ૮૮૩, -અનકાર ૮૮૫

૧રુનિ ૪૭૪

૧ચનતા ૭૬

૧જીવિ ૪૫૩

૧હન ૪૪ ૮૧૩

૧હના ૭૮૬

૧શા ૫૧૪

૧ગીપત્રિમા ૩૮૧

વાકુ ૫૦, -અનુયોગ ૮૭૭

વાચ ૩૪૪

વાચના ૧૪૭, ૧૫૨, ૨૩૨, ૨૪૫,
૩૨૭, ૩૪૪, ૪૦૩, ૭૧૦, ૭૨૩,
૭૮૩, ૭૮૪, ૮૨૩, -આચાર્ય ૭૬૬,
-અનુસારી ૩૨૬, -નો કાલક્રમ

૭ ૬, -બેઠ ૬૯૩, ૬૯૫, ૭૨૫,
૭૨૭, -સિદ્ધ ૭૭૪, -સ પતિ ૭૭૦

વાજકરણ ૨૬૪

વાજ્યતર ૮૦, ૮૦, ૩૬૦, ૪૦૬,
૪૨૨, ૪૨૮, ૪૫૧, ૫૧૬, ૫૧૭,
૭૨૧

વાજ્યારસી ૫૭૭, ૬૮૮

વાત ૩૬૬, ૩૭૩, -કાત ૩૬૬,
-કુમારેન્દ્ર ૪૮૨, -કુલ ૩૬૮, -કુલ
૩૬૮, -પરિધોભ ૧૮૬, ૪૭૪,
૫૨૧ ૧૮૬, -પરિધોભ ૧૮૬,
-પરિધા ૪૭૪, -પ્રભ ૩૬૧, -તેરથ
૩૬૧, -વર્ણ ૨૬૬, -મુગ ૩૬૮,
-સુદ ૩૬૬, -રુદ્ધ ૧૬૬, -આનર્ત
૩૬૧ -ઉત્તરાવત સુદ ૩૬૮

વાતિક ૭૧૫

વાદ ૨૫૮, -નાદોમ ૨૨૧ -વિદ્યા ૪૩૫,
વાહિત ૮૮૩

વાગી ૨૩૪, ૮૪૧, -સમવસરણ ૪૩૮

વાલ ૮૮૪

વાપી ૧૬૬

વામનસરવાન ૪૦૮

વામા ૬૮૮

વાયબા ૫૬૮

વાડુ ૬૩, ૧૭૭, ૧૮૨, ૧૬૪, ૧૧૫,
૨૦૦, ૨૧૫, ૨૭૪, ૩૩૮, ૪૦૧,
૪૦૬, ૪૧૮, ૪૨૮, ૪૪૦, ૪૪૨,
૪૦૪, ૫૨૫, ૫૫૫, ૬૦૫, -કાયા
૨૬૩ ૩૮, -કાલિક ૧૭૫, કુમાર
૩૫૬, ૪૦૦, ૪૧૮, ૪૨૧, ૪૨૫,
૪૫૩, ૪૫૪, -મૂર્તિ ૭૨૩, ૭૩૮,
-વેકિય ૪૪૩

વાર ૫૬૧

વારિયેલ ૭૩૨

વારિષેણ ૫૬૦
 વારિષેન ૬૪૭
 વારિષેના ૬૦૦
 વારુગી ૫૬૮, ૭૦૦, ૭૩૧
 વાર્તિક ૨૬૫
 વાસ ૩૬૪
 વાચની વાચના ૩૨૧
 વાહુ ૪૫૫
 વાહુપ્રમા ૩૫૧, ૩૫૨, ૫૧૪, ૭૫૭
 વાહુકારાગ્રિ ૪૬
 વાસિષ્ઠ ૪૮૧, ૪૮૬, ૭૩૧, ૮૪૭, ૮૪૮
 વાસુદેવ ૨૦૩, ૩૪૭, ૬૦૨, ૬૩૬
 ૬૭-૮૧, ૭૨૬, ૭૪૪, ૭૫૩,
 ૭૫૫ ૭૫૭, ૭૫૮, -ના પિતા
 ૭૫૩, -ની માતા ૭૫૩, -ના
 પૂર્વજ ૭૧૨, -પૃથ્વી ૭૫૭,
 -ગરિમા ૨૫૦, -દિગ્દી ૭૪૫
 વામુપૂજ્ય ૬૫૭, ૭૦૩, ૭૧૬, ૭૧૭,
 ૭૫
 વિકટ ૬૦૬, -આપાની ૫૮૦, ૫૮૧,
 ૬૨૦, ૬૨૮, ૬૩૩
 વિકથા ૪૩, ૪૪, ૨૭૫, -અનુયોગ ૨૬૫
 વિવેકિય ૪૧૪, -સ્થ ૩૬૧
 વિદાયક ૬૦૫
 વિદુત્ ૭૬૪
 વિદુર્ણ ૪૦, -જદ્દિ ૪૩૩
 વિદુર્ણા ૩૮૧, ૩૮, ૩૪, ૪૧૨,
 ૪૫૦
 વિદુનિ ૩૭
 વિક્રિયા ૪૬૮
 વિક્ષિપ્તતા ૩૧૮
 વિદ્યેયગી ૧૮૧
 વિગનમિશ્રક ૩
 વિગનયોક ૬૦૬

વિગ્રહ ૮૮૦
 વિગ્રહ ૧૮૬, ૪૨૮, -ગ્રાતિ ૨૦૧, ૪૨૬,
 -ગ્રાતિ સમાપન ૪૦૦
 વિચિકિત્સા ૨૫, ૨૧, ૩૦
 વિચિત્ર ૪૮૪, -૨ ૫૧૬ -પદ્મ ૪૪૪
 વિચિત્રા ૫૬૦
 વિજય ૧૬૬, -૬૭ ૪૭૧, ૪૭૮,
 ૫૫૧, ૫૬૫ ૬૧૦, ૬૫૩, ૬૫૬,
 ૬૧૮, ૭૨૬, ૭૪૭, ૭૫૩, ૭૫૭
 -૧, -૨ ૬૪૭, -દ્વાર ૫૦૨,
 ૫૬૭, -પુગ ૫૭૬, ૬૨૭, -પ્રદેવ
 ૭૫૬
 વિજયા ૪૮૮, ૫૭૩, ૫૨૭, ૬૮૮, ૬૫૧,
 ૬૬૬, ૭૦૦, ૭૩૮, ૭૪૬, ૭૫૩,
 -રાજધાની ૬૫૪
 વિજ્ઞાન ૩, -અદ્વૈત ૩૬
 વિતત ૫૪૬, ૮૪૪, -પદ્મી ૨૦૧
 વિનય ૬૦૬
 વિતત્તા ૫૧૬-૬૦૦
 વિવેક ૧૩૫
 વિદ્યાર્થ ૭૦૨
 વિદેહ ૫૦, ૫૩, ૬૫૮ -રાજની
 કન્યાઓ ૭૧૮
 વિદ્યા ૧૫૫ ૩૩૪, ૩૪૦, -ગન ૮૮૦,
 -આત્મ ૨૮૩, -અભિગમ ૨૪૪,
 -ધર્મ ૧૦૩, -વરદેવી ૫૧૧,
 -અનુપ્રવાહ ૨૪૧, ૨૬૦
 -અનુયોગ ૨૬૬, -ધર્મ ૭૪૪
 વિદુત્ ૪૮૬, ૪૬૦, ૫૨, -આ
 ૧૭૭, ૩૫૫, ૪૨૧, ૬૮૧, -આ
 ૪૫૪, -કૃત્તેન્દ્ર ૪૧૧, -પ્રભ
 ૫૧૨, ૫૫, ૬૧૨, ૬૨૧, ૬૨૬,
 ૬૩૬, ૬૩૫, ૬૪૦, -પ્રદેવ ૬૩૫,
 -દનામુખ ૬૧૭, -મુખ ૬૧૭

विद्यता ४८७
 विद्वान् १७२
 विनत ३७२
 विनय ४, १७ ३६, ५२, १२' १४४,
 २३१, ३३०, ३३७, ३४४, ३४८,
 ५१०, ५२५ ७६३, ७६५, -चिट्
 ५१२, ७९६ ७८८, ७८९, -वागी
 २३४ ४३', -वेधाट्टय ३४४
 -शायना ६८ -शुद्ध ११ -अत
 २६२, -समय १३८ -समाधि ३४
 विनय ५३६
 विनयित ८४५
 विनिपातिक ४४४
 विनिश्चय २०
 विनीता ६८८
 विनोदना १२१
 विनय ३३५
 विपरिग्राम ५७ -नोपक्रम ५७-८
 -अनुपेक्षा १५३
 विषाद ६४ ८६, -विषय १५१ -अत
 २३१, २४५
 विपुल ७४४ -भति २१'
 विप्रलम्भय अशी २४'
 विप्रत्ययि २४८
 विप्रदाय ५१
 विमय २७०-१ -ज्ञान १७६, १६'
 -ज्ञानक्रिया ३६ -ज्ञानी १७६
 विभाग निष्पन्न २७५
 विभाषा ५ ८
 विभन ३६' ७२ ४७३ ६०६
 ६' ६, ६ ७ ७१७, ७२६, ७३२
 ७४, -६' ५८८, -वाहन ६८८
 ६८८, ६ ६, ७२७ ७२८, ७३०,
 ७३१, ७४७

विभवा ४८७, ४८८, ५६'
 विभवाप्रतिमेवना १३२
 विमान ३६८, ३७३-६, ४७३, ४७०-२,
 ४७६ ४७९, ५०१, ५१०, ५५ ,
 -जक्षि ४३३, -तु २५३५ ४७५,
 -वासी ४५३ -आश्रय ४५८,
 -आवाय ८१३-४
 विभुति २५'-, -स्था १' -गान
 दर्शन कथा १'
 विमोह २५२, २५
 विमल ७५ २२८ २५८
 विहत ३९' -शुद्ध ३१५
 विरताविगत ११, १०१
 विरति १०६
 विरस -व १५
 विरसाद्धरी १५
 विरसकाल १५८ ३९७
 विरसक १३७
 विरोधना २३ २५१
 विरुद्धि ६०५
 विवेक २७२, -प्रतिभा ३१ ३४५
 -अहं १३३-४
 विगाथा ४६४ -४६६ ४६ ५',
 ६०४, ७ ० ७०१
 विराज ७७२ ४८२ ६०६
 विराता ६४८, ७०१
 विशिष्ट ५८८
 विशुद्धि ३०७, ३०८ ७६४
 विशेष २३० ३३४ -दि ३५६
 विरोधानुरय ४५ ८६ १०८, १२२
 २१६, ३२५ ३३८ १ १-दीपा
 ८८५
 विरोधन २४, १५५
 विभूत ३७७

विश्व ६०५
 विश्वकसेन ५२५, ६८६
 विश्वनदी ७५२
 विश्वभूमि ७५२
 विश्वसेन ६८६, ७४६
 विश्वसेनी ८२८
 विष ३८, -कुल ८६७, -परिणाम ५४७
 -नदी ३८२, -आधार २८१
 विषय ४३, २१०, -दुष्ट १५४, -परिणाम
 ३७६, -प्रभाव ४३
 विश्व ४५८
 विश्व २६, ६०५ ६५७, ६८८
 विश्व ६०६
 विश्वयोग ७८०
 विश्वनाथनाथ ७
 विश्वभूमि ७८०
 विश्वान ३३२
 विश्वामा २८२
 विश्वद्विगम ७५
 विश्वव्युत्थि १७५
 विश्वनीय ५४४
 विश्वमाधनियम ५३३
 विश्वमनियम ८३
 विश्वमनियमना ७६३
 विश्व १ ३३६
 विश्वान ४८३
 विश्वान ३२० -प्रतिभा
 १११ २०१
 विश्वम ८८७
 विश्वनाथ ७२२
 विश्वनाथम २६३ २६३
 विश्वनाथनाथ १०५
 विश्वनाथ ५३६ ६३७
 विश्व ६१७

वीर ३६६, ७१७, -नात ३६६, -१
 ७८०, -अन ३६८, -अन ३६६;
 -अन ८६६, -अन ७१६, -अन
 ७८२, -अन ७२४, -अन ७६१,
 -अन ३६८, -अन ३६८, -अन ११
 ३६६, -अन ३६६, -अन ७२४,
 ७८२, -अन ३६६, -अन ७२४,
 ७८२, -अन ३६६, -अन १६, १२६,
 -अन ३६६, -अन ३६६
 वीर २४८, २४८, ३१७, ४३६, -प्रवाद
 १६१-२, -अन ४३५, -अन १८
 २३२, २८०, -अन ४३५ १८
 वीर ५६४, ८४६, ८७० -अन ७५५
 ८४१, -अन ३१५, -अन ३६०
 वीर ८८१, -अन ५००, ५०१,
 १२८
 वीर २६५
 वीर ७०६
 वीर ४१६
 वीर ४६० -अन ४६०
 वीर २३३
 वीर ४८१, ४८४, ४८२
 वीर ४८१, ४८४, ४८२ -अन ४८२
 वीर ७०६
 वीर २०६, २२२ -अन २०६
 -अन ८२६
 वीर ८८८
 वीर ४८० -अन ४८०
 वीर १०-१२, ७१, ३४७ ३८८,
 ४३७-८, ५१५, ५५४, -अन ४८०
 -अन ३८८, ३८८, -अन ३८८
 वीर ३००
 वीर १००, ७१, ७२, ३८८

वेदान्त ३३६, ८६२
 वेदिका १९६, ५९५, ६१०, ६१८-८,
 ६४०-१
 वेदभरहेव ६१२
 वेदभर नागराज ६७१
 वेदभद्रोपपात २५८
 वेदोक्त ४५४, ६८१-२, ४८५, ६११
 वेदा १६६
 वेदपा ८६६
 वेदमि ८८४
 वेदिक ३८७, ३६६, ४०१, ४०२, ४०४,
 ४०६-७, ४४३, ४७६, ५३५,
 -शरीर ४१६, २७०, ४५०; -शरीरी
 १७५; -समुद्धान ३८८-६
 वेदिक ८५; -निर्णय, ३३३
 वेदिकमित्रशरीरकायप्रयोग ४३०
 वेदिकत ३४३, ३६७, ४७२, ४७८,
 ५५८, ५६५, ५६७, ६१०, ६५३-४
 वेदिकती ४८६, ५७७, ६२७, ६४६,
 ६५१, ७००, ७५३
 वेदिक ५८६ ६३६, ६५२, -कांड ५१५,
 -कूट ५८६-७ ६२२
 वेदिकानि ८८५
 वेदिकश्री ४५५
 वेदाङ्ग ५८२, ५८०-३, ६६१
 वेदाङ्गिक ८५६
 वेदश्रुति ८६६
 वेदान्तिका ४१५
 वेदान्तिका ८१३
 वेदिक २०, ८४६
 वेदिक ८४६
 वेदिक ३२६
 वेदिक २३१, ४४५, ४४७
 वेदिक २२०

वेदान्तिक ६१, ७०, ८०-१, ८७, ९०,
 १९६, १७८, १७९, २१५, २८०,
 ३२२, ३३२, ३९८, ३८२, ३६८,
 ४००, ४१०, ४१४, ४२३, ४२७,
 ४३८-४०, ४४४, ४५३, ४६६,
 ४७०, ४७८-८१, ४८५, ५००, ७२१;
 -विमानप्रदेश ५१०; -आवास
 १६६; -धर्म ४८६; -नी रियति
 ३६०
 वेदान्त १०६, १४६, ३४४; -१२५
 ७८०
 वेदान्त ३६०, ४७४
 वेदान्तप्रतिभा ४६०
 वेदिक १६०, ३३४, ३३६,
 वेदिक ४८३, ४८५-७, ४६०, ४६६,
 ५२५, ५६१, ५६२, ५६३, ६३६,
 ६५२, -कूट ५८३, ५८६, ५८७,
 ६२१, ६२२, ६२६, ६३३, ६३५;
 -प्रत्य ४८६; -उपपात २५८;
 -लोकापान ४८६
 वेदान्त वेदिक ४६७
 वेदिक ६१६
 वेदान्त ३८२, -भरत ३८७
 वेदान्त २६५, २६६, ८४१; -भरत २१६
 वेदान्त १३०, ६०६, ७२३, ७३६;
 -कूटप्रत्ययित १३०
 वेदान्त २३
 वेदान्त ५०, २१५, ३२२, ४००-१,
 ४२२, ४३२, ४४१, ४४२, ४४३,
 ४७६, ४८०, ४८७, ४६०; -निर्णय
 ४६३; -आयतन ३३४
 वेदान्त १६६, ८६०; -वेदान्त ८६०;
 -आयतनार्थ ८६०

વ્યવસ્થા ૧૦, ૨૦, -સમા ૪૯૮, ૫૧૩

વ્યવસ્થિત ૨૫

વ્યવહાર ૧૮, ૧૦, ૨૬૩, ૨૭૬, ૩૩૮,

૫૧૪, ૭૭૬, ૭૮૭, ૮૨૦, ૮૮૬,

-નિશ્ચય ૩૩૮, -આપ્ય ૧૩૦, ૧૩૪,

૧૩૮, ૫૫૧ ૭ ૭, -સૂચ ૧૧૦,

૧૨૩, -સૂચ ૩૪૫ ૭૬ ૭૭૨, ૭૭૬

વ્યવહારિનિઃકા ૧૬૫

વ્યવહારી ૭૭૨

વ્યાપ્તિ ૮૭૭

વ્યાખ્યાપૂર્ણિકા ૨૫

વ્યાખ્યાનપત્ર ૧૮૧, ૨૩૬, ૨૬૦

વ્યાખ્યાન ૬૧૬

વ્યાખ્યાન ૬૮

-આપ્ય ૮૪

વ્યાધિ ૪૩

વ્યાખાર ૪૧૦

વ્યાપ્તિ ૨૪૮ ૩૭૧, ૮૮૫

વ્યાવહારિક ૬૩ ૮૮૭

વ્યાપ્તિ ૧૨૦

વ્યુત્પત્તિ ૪૧૮

વ્યુત્પત્તિ ૧૭ ૧૨૬, ૨૭૨ -અનિમા

૩૧૨, -અનિ ૧૩૩-૪

વ્યુત્પ ૮૮૩

વ્યુત્પ ૮૧

વ્યુત્પ ૧૦૧ ૧૮૫ ૭૭૧

વ્યુત્પ ૧૦૩

વ્યુત્પ ૨૫૧

વ્યુત્પ ૨૫૨ ૨૫૩

વ્યુત્પ ૮૮૪

વ્યુત્પ ૩૧૨ -૫૫ ૮૫૩

વ્યુત્પ ૧૦૩, ૪૦૩, ૪૦૫ ૪૦૮, ૪૧૦,

૪૧૨, ૪૧૫ ૪૧૭ ૫૧૦ -૪૧૨, ૪૧૪

૪૧૭ -૪૧૫ ૪૧૭ -૪૧૭ ૪૧૭

ગાદી ૪૮૬

ગાદી ૩૧૧, ૩૬૬

ગાદી ૭૨૪, ૭૨૭ ૭૪૧ -ગાદીપત્ર

ગાદી

ગાદી ૪૦૦

ગાદી ૫ ૦, ૬૦૦

ગાદી ૭૨૭, ૭૨૮, ૭૨૯

ગાદી ૬૦૦

ગાદી ૪૬૬, ૪૬૭, ૪૬૮, ૫ ૦,

૬૦૪

ગાદી ૭૦૨

ગાદી ૬૮૭

ગાદી ૫૨૧

ગાદી ૬૮૭

ગાદી ૭૨૬

ગાદી ૪૫૬

ગાદી ૪૬૬ ૫ ૧

ગાદી ૪૬૮, ૧૦૫ -સૂચ ૫૨૮

ગાદી ૨૫૩ ૩૮૦

ગાદી ૨૧૦, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૭૭, ૫૨૬,

૫૨૭, ૫૨૮, -સૂચ ૫૨૮ -સૂચ

૩૩૮, ૫૧૪ -સૂચ ૫૨૮ ૫૧૬

-સૂચ ૫૨૮, -સૂચ ૨૩૬,

-સૂચ ૫૨૮, -સૂચ ૫૨૮,

૫૨૮, ૬૨૦ ૬૨૮, ૬૨૮ -સૂચ

૫૨૮

સાધના ૪૪

સાધના ૫૪

સાધના ૫૪

સાધના ૧૧૧ ૨૩૬, ૨૫૨ -સૂચ

૩૩૮ -સૂચ ૩૩૮

સાધના ૧૨૩

સાધના ૫૨૩

સાધના ૧૨૩, ૮૫ ૩૧૦, ૩૧૦ ૩૧૦

४०६-८, ४४६, -नामकर्म ८८,
-अधननाम ८२, -अकुस १८६,
२८८, -रहितल्लव २७४, -अधात
नाम ८२, -अपत्ति ७७७, -अभा
योग ८२. -अनग्राहना ४०५,
उत्पत्ति ३-१, -उपधि ३-८

शार्ङ्गनाम १४७

शार्ङ्गनाम ३५१, ५१६

शायनापुत्र ६८७, ७५८

शाल्य १३८, -छत्या २०४

शाली ६५२

शाल्वीमर्थ ६१६

शाल्व ३८, २०५, -परिज्ञा २५२, २५

-वाङ्मिथ २-१

शाल्व ७४४

शाल्व २५, २६, ३०, ५७५ ६०६, ६२५

६८८, ७१८, ७४१, ७४३, ७२४

शाल्व ३४०, -प्रतिसेवना १३०

शाल्व ६१२-१ ७१५, ८८४, -शाल्व

वर्धन ७२४ -शाल्व ४-३-४

-महानिधि ७५० -वर ६५१

-परानाम ६५१ -वार्ध ६०६

-वार्ध ६०६ -आवर्त ३-१

शाल्व ०८०

शाल्व २५८

शाल्वी ३४८

शाल्व ३७२ ६०६ ७०७ ७०१ -वर्ध

वृक्ष ७१४, -अति ७७७, -पर्यायी

८७७

शाल्व ८४७

शाल्व २६४

शाल्व २५७

शाल्वी ३-३

शाल्वी ४५३, -वृक्ष ५६४

शाल्व ५५६, -अशाल्वानुयोग १६

शाल्व ८

शाल्व १६०

शाल्व ८४७

शाल्व ४३५, ६-७, ७०७, ७१७

७४६-७, ७५

शाल्व १२५

शाल्व ७६८

शाल्व ७७१

शाल्व ५७८, ६१६-७, ६२८, ६३१,

६३६, ६३८, ६६०, -वृक्ष ५८७,

६०२, -वर्ध ६२०

शाल्व ४५३, ७००

- शाल्व १६४, ४३५ -आलव १४६,

-स्थानकाम १-४

शाल्व ६१२, ७२४, ७५३, -भूति ७०,

-शाल्व ७४३ -सेन ७३२

शाल्व ४८८, ६४१, ६-१, ७०३

शाल्व ७१५, ७७६

शाल्व ७१५

शाल्व ११६ ७६०, ३ ५, ४३८, ५४४,

-शाल्व ५-१, ६०१, ६३०

शाल्व ६८७, ७५१, ८६१

शाल्व ५७५ ५८३, ५८१, ५ ३, ५ ७,

५, ६०७ ६३७ -प्रभातवृक्ष

५ ६, १२३

शाल्व ५७५ ५-४, ५ ०, ५ २,

५-७ ६०७, ६२४, ६३४,

६३७, ६४०, -प्रभातवृक्ष ५-६,

६२०

शाल्व ३-० ७६५

शाल्व २५

शाल्व २५२

शाल्व १६५, १-७, -अग

१६५, ८८७

શીલ ૧૬૦, ૮૩૦; -કથા ૧૮; -વિપત્ત
૮૧૫, -મત ૨૮, ૨૮૨, -સપત્ત.
૮૧૫, ૮૫૧; -આચાર ૮૨૦

શુક ૨૫૮, ૩૭૧, ૩૯૪, ૪૨૩-૪, ૨૬૭,
૪૬૮, ૪૭૧-૨ ૪૭૮, ૪૭૬, ૪૮૫,
૫૦૧, ૫૧૦

શુક્ર ૯૩, ૪૦૬, ૫૪૪, ૬૦૬; -ધ્યાન
૧૫૦, ૧૫૨-૩, ૭૨૧, -પક્ષ ૪૫૭,
-પક્ષિક ૧૭૬, ૪૨૮, -લેશ્યા
૨૦૬, ૨૧૩, -વેશ્યા ૧૭૫,
વિપાકી ૬૩; -અભિજાતિ ૨૦૪

શુચિ ૧૭, ૭૦૩, ૮૨૦, -મના ૮૨૦
શુદ્ધ ૮૧૬, -ગાધારા ૮૮૦; -દત્ત ૬૧૭,
૭૪૭, -દૃષ્ટિ ૮૨૦; -પરાક્રમી ૮૨૦,
-પ્રજ્ઞ ૮૨૦ -મના ૮૧૬, -વ્યવહારી
૮૨૦, -સીધાચારુકા ૮૨૦, -પૂજ
૮૮૦, -સ ૬૬૧ી ૮૧૬; -અશુદ્ધ
મહર્ષિ ૨૩૨; -ઔષધિક ૧૫,
-ઉપકૃત ૩૦૬

શુભ ૩૬૮, ૩૭૨, ૭૦૩, ૭૧૯, -કાન
૩૬૮, -કૂચ ૪૪૪; -મન્ય ૦૬૮,
-રોપ ૭૧૯, -રીડીપુન્ય ૭૦,
નામ ૮૪, -નામકર્મ ૭૩, -ભોગ
૨૮, -લેશ્ય ૩૬૮; -વર્ણ ૩૬૮,
વિપાકી ૬૦, -રાખ ૫૪૪, -રેપરા
૩૬૮, -અનુમતી ૬૦

શુભા ૪૮૬, ૫૩૬, ૬૨૬

શુભચારિત્ર ૩૪૪

શુભિરે ૫૪૬, ૮૮૪

શુર ૮૪૮, -સેન ૭૩૨

શુભાવખાદિના ૭૬૭

શુભાર ૪૨૬

શુભક ૬૬૦

શુભતી ૭૫૪

શેષવતી ૬૫૨

શેષ ૩૧, ૩૪૪, ૭૭૫, -પ્રત્યનીક ૭૭૬

શેલક ૮૪૭

શેલપાલ ૪૮૩, ૪૮૪

શેલસત્તમ ૪૬

શંભા ૫૧૪

શેલેશીકરણ ૧૫૨

શેક ૭૦, ૪૩૮, ૪૫૨

શેલિત ૩૬૪

શેલાર ૮૪૫

શૌચ ૧૩

શૌચ ૨૫૬

શ્યામ ૪૫૪; -કોષ ૭૩૨

શ્યામા ૬૦૭, ૭૦૨

અક્ષર-૩૦, ૨૭૮, ૩૧૭; -બલ ૪૩૫

અક્ષતશુદ્ધ ૧૨૬

અમલ ૧૩, ૨૩, ૨૪, ૨૧૦, ૨૩૪,

૭૬૩, ૮૪૮; ધર્મ -૭૩૦; નિર્મલ્ય

૧૨૭, ૧૩૫, ૩૦૩, ૩૦૫, ૩૧૫,

૩૨૧, ૪૩૬, ૭૨૨; -આકાશ ૩,

૨૬૬ -૭૧, ૩૨૧, ૪૩૩, ૪૩૪,

૪૫૦; -અમવાન મહાનીર ૨૬,

-મુન ૨૮૫, -ઉપાસક ૨૮૧-૨,

૨૮૬; -ઉપાસિકા ૨૮૬

અમલો ૭૬૩

અવલ ૩૧, ૪૬૫-૬, ૪૬૮, ૫૦૮,

૬૦૪, ૭૦૧

આવક ૧૦૧, ૨૮૪, ૩૪૫, ૭૩૧, ૭૬૩

આવરેલી ૨૬૬, ૩૨૮, ૩૩૮, ૫૭૭, ૬૬૮

૭૫૩

આવિકા ૭૬૩, -શુદ્ધ અંજડપરિમા-૪૦

૭૨૩

મી ૫૬૪, ૬૩૨, ૬૩૬, ૬૫૩, ૬૬૭,

૭૪૬; -કાંત ૩૭૧, ૩૭૫, ૬૮૮,

- ગુપ્તા ૩૦૪, -ચન્દ્ર ૭૩૨, -દામ
૧૩૩૭૨, -દેવ ૭૪૪, -દેવી ૨૫૮,
૫ ૪, ૫૫, ૬૨૨, -ધર ૭૧૮,
-પુત્ર ૭૪૭ -ગુપ્તિ ૭૪૭, -મહા
પદ્મ ૭૪૩, -મહિત ૩૭૧, -વત્સ
૨૭૬, ૩૭૨, ૪૭૩, -વિમલ ૭૪૪,
-મુખાદુ સ્વામી ૫૭૬, -સોમ
૭૪૭, -સૌમનસ ૩૭૧
- શ્રુત ૨૧, ૨૬, ૧૬, ૧૨૬, ૧૩, ૪૫૨,
૭૮૦, ૮૩૦, -અસાન ક્રિયા ૩૬,
-અજ્ઞાની ૧૭૬, -વલી ૪૮૦,
-જ્ઞાન ૧૨, ૨૧૭ ૨૧૬, ૩૨૫
૩૪૪, -જ્ઞાનાવરણી ૭૩, -જ્ઞાની
૬, ૧૭૫, ૧૭૬, -ધર્મ ૧૨, ૧૩,
૨૧, ૨૨ નિશ્ચિત ૨૧૮ -પ્રત્ય
નીક ૭૭૧ -મ ૭૭ -અવહાર
૭૭૬, -સમ્પત્તિ ૭૭૦ -પ્રાગર
૭૭૨ → ૫ ૨૩૩, ૧૫૬, અધિવિર
૧૩, ૭૭૪
- અક્ષિ (બિહાર) ૭૨૮ ૭૨૫
૭૨૭, ૭૪૦
- અબી ૮૮૮, -એફ ૮૮૮
- અમરેશ્વર ૮૩૫
- અથ ૭૨ ૬૦૬
- અથાસ ૬ ૭, ૬૮૮ ૭૫૨ ૭૫
- આત્મદ્રિય ૧૦૬ ૨૧૦ -અસવર ૪૮
નિમલ ૩૦૦ -રાગોપનતિ ૧૧૩
-સાતા ૭૪
- એક ૮૮૩
- રાત્રી ૮૪૮
- રામો ૭૫૨ ૩૪૭, ૩૭૩-૮ ૮૦૨
- રોત ૪૮૨, ૪૪૪, -દેક ૪ ૨, -ગાય
૭૨૧,
- રેવેનકા ૨૬૬
- એતાબર ૧૨૪, ૩૨૮, ૩૩૦, ૬૮૧,
૬૪૨, ૭૦૪, ૭૦૪, ૭૩૭
- એતાબી ૭૪૨
- પદ્મકાગમ ૨૪૮
- પદ્મ ૨૬૭, ૩૩૪
- પદ્મ ૮૭, -ગ્રામ ૮૮૦
- સકથાય ૧૭૩
- સકથિક ૧૭૨
- સક્ર ૫૨૫
- સમ્પત્તિ ૭૦૦
- સગર ૭૪૬, ૭૪૭, ૭૫૮
- સચિત ૩૬૧, ૩ ૪, ૪૩૩, -આહાર
ત્યાગી ૨૮૪, -અગ ૨૮૫
- સજલ ૫ ૨
- સજલ નિર્જલ ૮૮૪
- સક્ષિપ્રવાય ૧૬૭
- મન ૧૬૩ -પુરુષ ૮૭૧
- મનરસમ ૫૨૫
- સતી ૪૮૧, ૬૪
- સતેરા ૪૮૬
- સત્તાર ૪૪, ૮૨૩, -પુરસ્કાર ૧૧૬,
-આરામાપ્રયોગ ૭૮
- મનરસપદ્ધાસ ૭૧૦, ૭૨૮
- સત્તા ૫૩, ૮૮
- મત્ત ૧૩, ૧૪, ૧૦૧ ૧૧૦, ૧૨૨,
૨૦૧, ૩૧૭ ૩૨૬, ૫૨૫, ૭૨૬,
૭૪૪ -દિ ૮૨૧ -નિર્જન્યપુત્ર
૭૨૭, -પરાક્રમ ૮૨૧, -પરિપાત
૮૨૦ પ્રજ્ઞા ૮૨૧, -પ્રવાદ ૨૪,
૨૬૨, -આમા ૭૫૩, -બાપા ૧૦૦,
-મન પ્રયોગ ૪૩૦, -મના ૮૨૧,
-મુષા ૮૮, ૧૦૦, -મુષામન પ્રયોગ
૪૩૦, -મુષા વચન પ્રયોગ ૪૩૦,
-રૂપ ૮૨૨, -વચન ૧૧૦, ૧૨૩,

—વચન પ્રયોગ ૪૮૦, —વ્યવહાર
૮૨૧, —ગીતાચાર, ૮૦૧, —સેન
૭૩૨, —સંસ્કૃત ૮૨૧

સત્ત્વાવાસ ૪૪૪

સદ્ગતિ ૨૦૮

સદ્ગુણનાશ ૨૬

સદ્ગુણાવપદાય ૧૬૮

સાતત્ક્રમા? ૪૧, ૧૮૬, ૩૬૪, ૩૬૮,
૩૮૬, ૪૦૨, ૪૨૩, ૪૨૪, ૪૪૧

—૪, ૪૭૦, ૪૭૩, ૪૭૬, ૪૮૫

૪૮૦, ૪૮૫, ૫૧૦, ૫૧૧, ૭૪૬-૭

૭૨, —માહેન્દ્ર ૪૦૫, —અનલસ+
૩૬૮

સાન્નિવેશ ૧૬૫

સાન્નિહિત ૪૮૮

સાન્નિતિ કુલકર ૭૮૭

સાન્માન ૩૪૪, ૮૦૩

સપુદ્ગત ૫૫૪

સપ્તર્થવત ૬૪૭

સપ્તસપ્તમિત્તા ૩૧૬

સપ્ત ૪૫૪

સપ્તા ૪૬૭-૮

સપ્તાસ ૮૮૩

સપ્તિષ્ઠ ૨૬૨

સપ્ત ૩૬૬, ૩૭૪, ૮૮૨

સપ્તચતુરસ ૪૦૮, ૬૧૦, ૪૪૩, ૭૧

સપ્તાસ ૮૮૩

સપ્તા ૬૪

સપ્તગુણ ૭૭૫

સપ્તગુણ ૧૬

સપ્તગુણ ૩૬૮

સપ્તગુણ ૫૫૦-૬૦

સપ્તગુણ ૭૪૬, ૨૭૭

સપ્તગુણ ૫૦૧

સપ્ત ૧૬૦, ૧૬૪, ૧૫૮, ૨૭૫, ૩૩૩,

૫૨૧, ૫૨૫, —ક્ષેત્ર ૫૨૦, ૫૪૮,

૫૫૮, ૬૪૩, —સૂચકતા ૪૩૫,

—અર્થ ૮૬૨, —આનન્દર્થ ૮૯૦

સમવસરસુ ૨૧, ૨૫૮, ૩૧૧, ૪૨૮,

૭૨૨, ૭૮૦

સમવાય ૨૦૧, ૬૦૪, —અર્થ ૧૧૧,

૧૬૪, ૨૭૫, —૩૦, ૪૬૫

સમા ૫૮૧

સમાચારી ૭૭, ૮૦૪, ૮૦૫

સમાધિ ૧૭, ૩૨, ૩૪, ૧૬૦, ૨૫૮,

૩૪૫, ૭૨૬, —કથા ૧૮, —ગુપ્ત

૭૪૪, —પ્રતિમા ૩૧૨, ૩૪૬,

—બધ ૪૩૫, —પાન ૩૨, ૪૨,

૨૫૭, ૨૬૩

સમાન ૨૪૮

સમિતિ ૧૦૬, ૨૩૮, ૨૬૩

સમારભ ૩૮, ૨૮૬, —કરભ ૬૦૧

સમાદાર ૧૫૨

સમિત્તા ૪૮૮, ૫૦૦

સમિતિ ૧૧૪, ૧૨૫

સમુચિત્ત્વ ક્રિયા અપ્રતિપાતી ૧૫૨

સમુચેદવાની ૨૬૭ ૩૮૭, ૪૩ ૪૪૮,

સમુદય ૨૭૦

સમુદાનક્રિયા ૩૬, ૪૧૫

સમુદય ૫૫૧ ૨૦૧

સમુદાન ૩૮૮-૬, ૩૮૪ ૪૧૮, ૪૪૬

સમુ ૪૪, —૭૬૪

સમુશનદાય ૨૦૩

સમુદ ૧૬૬, ૩૨૬, ૬૪૪, ૭૫૭

૮૬૮, —દત્ત ૭૦૨, —પ્રલિપ્ત ૨૬૩,

—વિગ્રહ ૬૮૮, ૭૪૬

સમ્મત સાચ ૧૧૦

સમ્મતિ ૧૦૪

સમ્યક્ પ, ૧૦૬, ૨૫૨, ૨૫૪, ૪૧૦,
૪૨૭

સમ્યક્ પરાક્રમ ૩૧

સમ્યક્ પ્રયત્ન ૩૧

સમ્યગ્દર્શન ૭, ૭૮, ૨૭

સમ્યગ્દૃષ્ટિ ૧૭, ૮૭, ૮૬, ૧૭૩, ૪૦૩,
૪૧૪, ૪૨૭

સમ્યગ્ મિથ્યાદર્શન ૭૮, ૨૭૮

સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ ૮૧, ૧૯, ૧૭૩

સમ્યગ્ મિથ્યાચુચિ ૭

સમ્યગ્ ચુચિ ૭

સમ્યગ્ યોગ ૩૧

સમ્યગ્ વાદ ૨૬૦

સયોગી ૧૭૨, -કેવલી ૬૨, ૮,
૧૦૫ ૨૬૪

સયોનિક ૫૫૪

સરખૂ ૩૦૦, ૫૫૦, ૬૦૦

સરસવ ૩૪

સરસ્વતી ૪૮૮

સરાગ સમ્યગ્દર્શન ૨૭

સરાગ સયમ ૬૮, ૨૪૨

સરૂપી ૫૫૪

સરૌવર ૧૬૬

સપ ૨૦૧, ૧૦૫

સર્વ ૧૭૦, -અજ્ઞાતાન વિરમણ ૧૦૮

-અભિચરિત ૧૭, -કાર્થ ૭૫
૨૬૬, ૨૭૧, -ગા ૬૫૩, -ગાની
૬૪, -જ્ઞાતુખાન ૨૬૦, -જ્ઞાના

વર ૧૧ ૭૨, -દર્શનાવરની ૭૨,
-દર્શનીય ૬૬, -પરિમલવિરમણ
૧૦૮, -પ્રાણાનિધાનવિરમણ ૧૦૮

-મદ ૪૭૧, -મપાવાદ વિરમણ
૧૦૮, ૬૪૫, ૬૫૩, -મૈયુક્ત
વિરમણ ૧૦૮, -રેલ મદાનિધિ

૭૫૦, -રેલા ૬૫૦, -રેવન ૨૫૮,

-આત્મમૂ ૭૪૩, -અધિપતિ ૮૪૫,

-અદ્વા ૫૩૦, -આનંદ ૭૩૨,

-અનુમતિ ૭૨૫, -અર્થવિમાન

૭૧૬, અર્થસિદ્ધિ (દ્વ) ૧૧૧, ૧૨૪,

૩૪૮, ૩૬૭, ૩૭૮, ૪૪૧, ૪૭૨,

૪૭૭, ૫૨૫, ૫૫૮, ૮૧૬,

-ઉત્કટ ૧૭

સર્વતોભદ્ર ૨૪૬, ૩૭૧, ૪૭૩

સર્વતોભદ્રા ૩૧૨, ૩૧૪, -પ્રતિમા ૩૪૧

સલિલાવતી ૫૭૫, ૫૪૨

સલેશ ૧૭૩

સવિતા ૬૦૫

સવેદ ૧૭૨

સશરીંગી ૧૭૩

સહદેવી ૭૪૬

સહસાકારપ્રયોગ ૧૩૨

સહસોગ્રહ આમરક ૨૫૬

સહસ્રવર્ષ ૫૨૧

મહત્ત્વાર ૪૧, ૩૬૬, ૪૦૫, ૪૨૩,

૪૨૪, ૪૪૧-૨, ૪૪૪, ૪૭૦, ૪૭૨,

૪૭૬-૪૮૫, ૪૬૧, ૪૮૫, ૫૧૦,

૫૧૧, ૭૧૧, -અવતરક ૩૭૨

સતપતિ જ્ઞાતા ૫૧૨

સદિત ૬૦૫

સકલજ્ઞ ૭૫૮

સકીર્ણ દાથી ૮૬૧

સમ્વેત પ્રત્યાખ્યાન ૧૨૦

સકેત પ્રમળ્યા ૭૬૬

સક્રમ ૫

સક્રમજ્ઞ ૨૩૧, ૫૩૫

સક્રમણદોષ ૨૨૮

સક્રમિતાનુયોગ ૮૭૭

સક્રિયક લેશ ૨૪

સંલેશ ૨૩, ૩૦૨
 સંલેપ ૮૮, —ચિ ૨૭
 સંલેપિતદયા ૨૫૬, ૨૫૮
 સંખ્યા ૨૫૮, ૨૭૬, —સિંહ ૧૫
 સંખ્યાવકાન ૧૬૫
 સંખ્યાત વધાયુધી ૪૦૨
 સંખ્યાન ૪૩૫, ૮૮૬
 સંગતો ત્યાગ ૧૭
 મગ્ધ ૮૮૬ —દાન ૬૩, —મપત્તિ
 ૭૭૦
 સમહાની ૨૪૦, ૨૭૬, ૩૩૮, ૫૧૪
 સધ ૨૧, ૯૮, ૧૨૨, ૧૨૭, ૩૪૪,
 ૭૨૧, ૭૬૩, —ધર્મ ૧૩, —પ્રત્યનીક
 ૭૭૬, ૭૮૧, —અવરથા ૭૬૩,
 —ચવિ ૧૩
 સધમણ ૪૦૮, ૭૧૯
 સધાટક ૨૬૦
 સધાટિમ ૩૧૧
 સધાત ૫૩૫
 સધાતિમ ૮૮૫
 સધાસમ ૮૮૨
 સજય ૨૬૩, ૭૨૪ ૭૪૨
 સજા ૨૨૨, ૪૧૬-૭ ૪૪૪
 સજી ૧૭૪, ૪૨૬, ૮૪૮, —દાન ૩૩,
 —પન્દિત્રય ૮૦, —મનુષ્ય ૮૦
 સત્વલન ૭, ૮૦, ૨૧૬
 સતુટિયા ૧૮
 સતોપ ૨૮
 સયારો ૩૧૫
 સનિષદા ૭૦
 મપરય ૪૧૦
 સપ્તલો ૪૪૯
 સભાધ ૧૬૫
 સપ્તજ્ઞા ૩૦૪

સલપ ૬૯૬, ૭૫૮
 સમિન્ન ૨૪૯
 સમૃતિ ૬૮૦, ૭૫૨, —વિજય ૨૫૮
 મભોગ ૭૬૪, ૭૮૦, —ના ૪૫૨ ૮૦૮,
 —વિસ ભોગ ૭૮૦
 સમતિરયાવરકામ ૧૮૪
 મમર્દા ૩૧૮
 સમુક્ત ૮૪૭
 સમુક્તમ ૧૯, ૨૦૦, ૭૮૨-૩, ૭ ૨,
 ૪૧૮, —કરપરસર્પ ૩૫૦, —મિય
 ૩૫૦, —ચોપમા સ્થાનચર ૪૪૨,
 —જલચર ૪૪૨, —તિમં ચપચિન્દ્રય
 ૩૨૨, ૩૪૧ ૩૮૦, ૪૦૮, ૪૪૧,
 —ગુપ્તિ-સપ ૩૫૮, —મનુષ્ય ૨૦૨,
 ૩૦૨, ૩ —૧, ૪૦, ૪૧૦, ૪૪૧
 મમોદયો યકર્મ ૬૮
 સયત ૧૭૪, ૨૮૧, ૪૦૩, —મનુષ્ય
 ૪૩૧-૨ —સત્ય ૧૨૮, —અસયત
 ૧૭૪
 સયમ ૩ ૧૩, ૧૪, ૧૧૮, ૨૬૧-૭,
 ૩૮૫, —ધર્મ ૪૪૮, —અસયમ ૬૦
 સયુષ ૨૪૮, —અનુયોગ ૮૭૭
 મયોગીવર્ણા ૧૮૧
 સયોજનાધિરસિમી ૪૧૧
 સયોજનામિતિત ૧૩૧
 સરસ ૩૮, ૨૦૬, —મગ્ધ ૪૦૧
 સલીનતા ૧૨૮
 સરહાલોપધાત ૮૦૮
 સલાપ ૫૧
 સલેખના ૧૨૭, ૨૮૩
 સવસર ૧૬૪, ૫૨૭-૮
 સવર ૫ ૧૭, ૧૦૬, ૧૦૧, ૧૬૮, ૨૪૫,
 ૨૫૮, ૪૪૫ ૫૫૪ ૬૬૮, ૭૨૬
 સવર્ધિત ૮૪૫

संवास ४०-४१, ७६४
 संवत् ८७, ३६१, -मृश २८८,
 -विश्व ३८१
 संवेग १७
 संवेद ५५४
 संवेदनी १८-६
 संशय ४३
 मशयित ५१, -मिथ्यात्व ५७
 संसृजत ५६१
 संसार २४, १५५ १८०, -प्रतिग्रह
 २४८, -सागर ७६१, -अनुग्रहा
 १५२ -आपत्त ५५४
 संसारी १७६, १६१, -मित्र ८३८
 संसृष्ट ३०४, -कटिपक १४, -उपलब्ध
 ३०८
 संसेकिम ३०६
 संस्कृत ८८२
 संस्थान ४०२, ४०६, ४४२, ५३४,
 -नाम ८२ २५७ ४४१, -परिष्कार
 ५३३ -विषय १५१
 संस्वेद ३ २, ४१८
 संसृष्ट ३४०
 साकारोपस्थान १७३
 साहित्य-अर्थोपस्था ५७७
 सागर ३२६ ३५१, ३६८, ३७३,
 ५११, -कांत ३६८, -विश्व ५ १,
 -दृष्ट ७५२, -दत्ता ७०१ -उपम
 १६५ ३६७ ५३०
 सागार उपस्थान १२०
 सागारिक भोजन ३००
 साया परिष्कार ८२०
 सायु ४३८
 प्रात ३७२, -तत्त्व ५५, -क्षीपसमुद्र-
 प्रमाण ४४८, -गदी २६७,
 १-७, ४३५, ४४८, -सिद्धांत
 , -संज्ञक २५

साता ७४, ३७६, -जीवन ४७,
 -वेदनीय ७२, ८८
 सातियोग ७६
 स हिंसरथान ४०८
 साधर्मिक १२७, १४४, ३४४
 साधर्म्य ३२६
 साधारण्य वनस्पति ४४०
 साधारण्य शरीरनाम ८३
 साधु ३७, १२७, १३८, २०३, ३३१
 सानुकोराता ६८
 सानिधितिक ४३७
 साम ८८४
 सामन्तोपनिषा ४१५
 सामन्तोपनिषाति ४१५
 सामर्थ्यहीन ८२७
 सामवेदिक २०
 सामाचार्य २६३
 सामान ३७१, ३७२, ३७६
 सामानिक ४७, ४८०, ४८८, ५००,
 ६८२
 सामान्य ८८, ३३४, ४४८, ४८१
 सामान्यतोपनिषातनिक ८८५
 सामान्य दृष्टि ३३६
 सामाधिक २०, १०८, १२१, २८२,
 २८३, २८५ २८५ ३२६, ३४५,
 ७ ७, -कक्ष स्थिति ७७७, ७७७,
 -प्रत ७६३ -संयम २८५
 सामुद्रिक २६६, -निर्द्गन ३३२
 साय कानुग्रह ८७७
 सारकाता ८८०
 सारथी ८५७
 सारसी ८८०
 सारवत ४७४, ४७५
 साधिकापिना २५७

સાસ્ત્રાદન સમ્યક્ દ્રષ્ટિ ૯૧, ૧૦
 સંખ્યા ૧૯૦, ૩૩૭, ૪૪૮
 સંજ્ઞવચન ૭૫
 સાપરાધિકૃ ૪૧૦
 સામ્રાજિક ૩૪૪, ૭૮૭
 સામોદ ૧૭
 સામોદી ૧૭
 સાંવત્સરિક ૭૨૦
 સાંખ્યવર્ણવિક પ્રત્યક્ષ ૩૨૫

સિદ્ધ ૪, ૯૦, ૧૦૬, ૧૫૬-૮, ૧૭૦,
 ૧૭૫-૬, ૩૮૬, ૫૧૧, ૫૮૯-૯૩,
 -૬૪ ૫૮૮, -ગતિ ૧૫૦, ૨૦૮,
 ૩૮૧, ૩૦૭, -ખર્ચ ૨૪૦, -એળી
 ૨૪૮

સિદ્ધસેન ૩૨૭, ૩૩૦

સિદ્ધાન્તસમર્થ ૬૦૫

સિદ્ધાન્તતન ૭૪૬

સિદ્ધાર્થ ૬૦૬, ૬૦૭, ૭૦૦, ૭૩૨

સિદ્ધિ ૧૫૬, ૧૫૦, ૫૧૧ -વિચારગતિ
 ૨૦૮

સિદ્ધાંત ૮૬૦

સિદ્ધિ ૫૦૭, ૫૦૮, ૬૦૦, ૬૦૧, ૬૩૦,
 ૬૩૨, ૬૩૭, ૬૩૮ ૬૩૦ -કૃદ
 ૬૦૩, ૬૩૦, -નારી ૬૦૩, -પ્રધાન
 -કર્મ ૫૦૫, ૬૨૩, ૬૩૦

સિદ્ધ ૩૬૧, ૮૬૦, ૮૬૨, -મત ૦૬૧,
 -ખાદિયા ૭૬૭, -ગતિ ૪૮૪;
 -ગિરિ ૬૦૭, ૭૦૪, -નાર, ૪૩૫,
 -પુ ૬૦૦, -પુરા ૫૩૬ ૬૨૭,
 -મુખ ૬૧૬, -મથ ૬૦૭, -નિકેમ
 ગતિ ૪૮૪, -નીતિ ૩૭૧, -સમ્યક્ ૩૧,
 -સેન ૬૬૬, ૭૦૨, -સેનાપતિ ૮૪,
 -સોના ૬૨૪, ૬૩૭, -આસન ૬૪૭

મીતા ૬૪૨, ૭૫૩

મીમંસર ૬૮૬

મીમંસક ૫૧૭, ૫૫૦

મીમંસર ૬૮૬

મુખધીત ૬૨

મુક્ત ૫૭૫, ૬૨૫

મુક્ત ૩૭૨

મુક્તમા જન્મ ૪૫૨

મુક્તિ ૩૬૦

મુક્તિ ૭૩૨

મુક્તિવૃત્તેન ૨૫૮

મુખ ૨૮, -નિદા ૩૧, -સાધન ૬૦,

-વિષય ૨૪૬, -સાધના ૨૬, ૩૧,

-આવર્ત ૬૩૪-૫૦, -આવર્તકર્મ

૫૮૩, ૬૨૧

મુક્ત ૨૦૮-૬, ૮૩૨

મુક્તિ ૨૦૮-૬, ૮૩૩, -ગામી ૮૩૩

મુખીવ ૪૮૨, ૬૦૬, ૭૫૦

મુખીવ ૩૬૬-૭૦

મુખીવા ૭૦૮

મુખ્ય ૭૩૭

મુખ્ય ૪૮૭

મુખ્યેષી ૭૪૪

મુખ્યમિત ૬૨

મુખ્યાર્થ ૪૧૦-૨

મુખ્યાર્થ ૨૫૭, ૪૮૧, ૪૮૨, ૫૬૪,

૫૬૬, ૬૨૬, ૬૪૫, ૬૪૨, ૬૬૭

-૦, ૭૪૬, ૭૪૨-૨, ૭૫૩, ૭૫૦

મુખ્યાર્થ ૩૨૦, ૪૮૭, ૬૪૬, ૬૨૮,

૬૫૦, ૭૦૦, ૭૫૩

મુખ્યાર્થ (મો) ૪૪૨, ૪૫૫, ૭૦૩, ૭૨૮,

૭૩૬, -સાધના ૪૬૭-૮, ૫૧૩,

-આવર્તકર્મ ૩૬૮

મુખ્યાર્થ ૧૨

મુનદ ૩૭૧, ૬૯૬, ૭૨૫
 મુનદા ૪૮૭, ૭૪૬, ૭૪
 મુનસુ ૨૫૩
 મુનેત ૭૩૩
 મુપદ્મ ૩૭૦, ૬૨૫, ૫૪૮, ૫૭૫
 મુપાત્રકુમાર ૭૭, ૩૫૬, ૬૦૦, ૪૨૧,
 ૪૫૩, ૪૮૧, ૪૪૫ ૪૪૬, —નંદ
 ૪૮૧
 મુપાત્રદ્વાર ૬૪૭
 મુપાર્થ ૬૮૭, ૭૦૪, ૭૨૪, ૭૨૫,
 ૭૩૨, ૭૪૧, ૭૪૩, ૭૫
 મુપાર્થા ૭૧૭
 મુપુષ્પ ૩૭૨
 મુપ્ત ૩૭૦
 મુપ્તિધાન ૪૩૧, ૪૩૨
 મુપ્તિપદ્મ ૪૮૧
 મુપ્તિધાન ૩૬૬, ૪૭૪
 મુપ્ત્યાનત્રી ૮૩૨
 મુપ્ત્યુદ્ધા ૬૫૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૮૪, ૪૮૫, ૭૫૩, ૭૫૬-૭,
 ૭૫૭, —કાલ ૪૮૪
 મુપ્ત્યા ૪૮૬, ૭૦૦-૧
 મુપ્ત્યુદ્ધા ૭૦૦
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૮૫
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૮૫, ૭૫૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૩૭૦
 મુપ્ત્યુદ્ધા ૮૪
 મુપ્ત્યા ૪૮૮
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૩૭૧, ૭૫૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૩૧૪, ૪૮૭ ૭૪૬, ૭૫૩
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૮૮, ૭૪૬, ૭૪૭, ૭૫
 મુપ્ત્યા ૫૬૦
 મુપ્ત્યા ૬૮૬, ૬૪૬-૭, ૭૧૬, ૭૫
 નસ ૪૭૧

મુપ્ત્યા ૪૮૭, ૭૦૨, ૮૧૭
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૭૩૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૭૪૬
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૯૮, ૬૮૭, —વિજય ૭૪૬
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૬૦
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૬૭
 મુપ્ત્યુદ્ધ, —દેવ ૭૪૩
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૪૪
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૫૭
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૫૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૮૨, ૪૮૮, ૫૪૪
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૫૪, ૬૮૬, ૬૮૮
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૬૮૮
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૨૮
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૬૫, —૬૬ ૬૩૫
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૭૦૨, ૭૦૪, ૭૨૬, ૭૪૧, ૭૪૫
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૩૭૦
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૮૨, ૫૭૫ ૫૪૫, ૬૨૫
 મુપ્ત્યા ૫૬૦
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૭૬, ૫૪૨, ૬૨૬
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૮૬, —કુમાર ૬૧૭, ૨૮૨,
 ૫૬૧, —કુપ્ત્યુદ્ધ ૫૬૬, —કુપ્ત્યા
 ૫૪૮, ૫૪૮, ૧૦૧, ૬૩૨, ૬૩૭,
 ૬૩૮, —કુપ્ત્યાદ્ધ ૬૨૩, —પાલ
 ૮૮૩ —લી ૭૦૨
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૫૭૬, ૫૪૨, ૬૨૬
 મુપ્ત્યાદ્ધ ૧૦
 મુપ્ત્યા ૩૬૮
 મુપ્ત્યુદ્ધ ૪૮૨
 મુપ્ત્યા ૬૭, ૮૫, —નાયક ૭, —પુ ૫
 દત્ત ૬૪૭ ૭૫
 મુપ્ત્યા ૪૭૧
 મુપ્ત્યા ૩૭૦
 મુપ્ત્યા ૩૬

સુમત ૧૦૬, ૭૦૨, ૭૩૮, ૮૩૨
 સુમતા ૧૬૭
 સુશાલ ૩૭૨
 સુશામપ્રતા ૨૫
 સુચુત ૨૬૪
 સુધમદુધમા ૫૮૧, ૫૮૨
 સુધમસુધમા ૩૪, ૪૦૪, ૫૨૧, ૫૨૨,
 ૬૩૧, ૬૩૩, ૬૮૬, ૬૮૩, ૬૮૪
 સુધમાઆરી ૫૨૧, ૫૨૨, ૬૦૭-૮,
 ૬૩૧ ૬૪૨, ૬૮૪, ના હરા હરાણ
 ૫૮૪ ના સાત લગણ ૫૨૩
 નધિર ૩૭૨
 સુધેણા ૧૦૦
 સુહૃતાઆયામા ૮૮૦
 સુસાગર ૩૬૮
 સુસામાન ૩૭૧
 સુતીમા ૫૭૬ ૬૨૬, ૬૦૭, ૭૫૭
 સુચુર ૩૬
 સુચુર્ ૩૭૦
 સુચર ૩૭૦, નામ ૮૦
 સુચર ૪૮૮
 સુધમીકૃત ૫૮૬
 સુધર ૧૦૭, નામ ૬૮૭
 સુધરી ૭૧૦, નામ ૭૧૦
 સુધમા ૬૬૮
 સુધમા ૧૦૪, ૧૬૫, ૧૬૬ ૫૦૧, ૬૮૬
 નામપ્રાપ્ત ૧૬૨, નિધામનિધિ
 ૧૫૨, નામ ૮૩, નામપ્રાપ્ત ૧૬૩,
 નામપ્રાપ્ત ૧૬ ૧૦૪, ૭૨૦,
 નામપ્રાપ્ત સુધમા ૨૬૫, નામપ્રાપ્ત
 મરામસકમ ૨૬૨
 સુનેશી કૌતી રીને નામે ૮૮૨
 મત ૨૧૫ ૨૪, નામ, ૨૧૧, ૪૬૦,
 નામ ૨૩૧, ૨૩૪, નામપ્રાપ્ત

૩૪, નામપ્રાપ્ત ૭, ૩૪, ૪૨, ૪૮, ૫૧,
 ૫૫, ૭૭, ૭૮, ૮૪, ૧૨૫, ૨૫૫,
 ૨૫૦, ૨૬૦, ૩૩૫-૬, ૭૨૭ નામ
 ૮૮૪, નામ ૮૧૬, ૮૨૩, નામપ્રાપ્ત
 ૭૭૬, નામ ૧૫૧, ૨૭, નામપ્રાપ્ત
 ૭૮૪, નામપ્રાપ્ત ૧૨, નામ ૮૨૩
 મૂર ૩૬૮, ૭૪૬, નામ ૩૬૮-૭૭, નામ
 ૩૬૮, નામ ૭૨૫, નામ ૩૬૬,
 નામ ૩૬૮ નામ, નામ ૩૬૬,
 ૩૭૦, નામ ૩૬૮, નામ ૩૬૬,
 નામ ૭૪૬, નામ ૩૬૬, ૩૭૦,
 નામ ૩૬૬, નામ ૩૬૬,
 નામપ્રાપ્ત ૩૬૦
 મૂર્ધ ૨૫૮, ૩૭૦, ૪૫૬-૪૬૩, ૪૮૨,
 ૪૮૬, ૪૮૦, ૫૦૦, ૫૦૧-૨, ૫૦૪
 નામ, ૫૦૭, ૫૫૬, ૫૦૫ ૬૦૪,
 ૬૧૭, ૬૬૮, ૭૨૨, નામ ૭૩૦,
 નામ ૮૮૩, નામ ૫૦૨ નામ
 ૭૭૦, નામ ૫૮૩, ૬૨૧, ૬૩૪-
 ૫, નામપ્રાપ્ત ૨૬૩, ૬૦૫, ૬૦૬,
 નામ ૪૮૬, ૭૦૧, નામ ૪૫૩,
 ૪૫૮, ૪૫૬, ૪૬૩, ૫૦૩, નામ
 ૩૭૦, નામ ૪૫૮, નામ ૭૭૦,
 નામ ૬૩૫, નામ ૭૭૪, નામ
 ૧૦૪ ૫૬૬, નામ ૭૭૦, ૫૬૬,
 નામપ્રાપ્ત ૩૭૦ નામ ૫૦૫
 સેકારાનુચેત ૮૭૭
 સેનપ્રેત ૭૦
 સેના ૬૬૬, ૮૬૩, નામ ૪૪, નામ
 ૪૬૧-૩, ૭૫૧
 સેનિધ ૧૭૨, ૪૨૬, ૫૫૪
 સેધ ૭૨૪, ૭૪૩
 સેના ૩૭૧, ૮૩૧
 સેના ૪૦૮

अन्य ४८१, ४८३

मोक्षम ३४७.

सोम ४८३, ४८५, ४८७, ४८६-६०,
४८५, ४८७, ६०४ ७१६, ७५३,
-२६ ७३२, -६८ ६८६, -६९
६८६, -४४ ४८६

सोमा ४८६, ५६६, ७०७

सोमि २५३

सोमन्धिक ३६३ ५१५. ५६८, ५७

सोमन्धिक ५८८

सोमामिनी ४५४, ४८६

सोमामि ४८१

सोमम ४८१, १३७, १६९, २१५, २३६,
२८२, ३६०, ३६२, ३६८, ४०६,
४२३-४, ४४१, ४६६, ४७०,
४७२-३, ४७६, ४७८, ४७८,
४८०-३, ५१०-१, ५६०
-अवत ४७३, ४७७

सोमाम्भ ८८३

सोमनम ४७१, ४७३, ५६८, ५८२
५८५, ६२६, ६३१, ६३४-५,
६४०, -६४ ५८८, -वक्षस्कार ५८८
-वन ६२७ ६३४

सोमना ६४

सोम्य ८४७

सोम्यपुर ६८८

सोमरि २४६ ६०६ ८२६

सोमरि ३०६

२-ध १८६, ५१६, ५३१, ५३८, ५४३
-मी १८८, -आचारनिवेश ८८३

स्थायर ३२३ ३६३

स्थानकवासी ५२

स्तन ७५

स्तनितकुमार १७७, ४४१, ६६५, -८८६
४८२

स्निग्ध ३२६

स्नेहोक्त ६७८

स्नेह १६४, ५२१

स्नानमि ७४, १५४

सो २१, ११६, १६१, ३२३, ७५१,
७५३, ८५४-५, ८७२, -६५१ ४३,
४४, २७२, -कषावर्जन ११२,
-तीर्थ ८६१, -मे प्रमन्या ७८७,
-पणिता २५६, २८१ ३६१; -३५
३०५, -वक्षस् ८८३, -विमसिद्ध
१८६, -वेद ७८, ३२२, वेद १७४

म्यक्षरी ३२३

म्यक्षर १३, ३३, ११७, २५८, ३२५
३४४, ४४७, ७७४, -६६५ ८०४,
-६८५स्थिति ७७४, -५४ २५८,
-प्रत्यनीक ७७६, -वादी १६०

म्यक्षि ३४

म्यान २३१, ३१८, -माल ५२०

म्यानति १६

म्यानमतिक १८८

म्यानमगसात्र २३५, २५५ ३२८, ३३०,
३४५ ३५७, ४२१, ४५३

म्याप २२६

म्यापना ३३, -सर् १७०, -अनत ६
८८२, -८८६ ४८०, -६४ २२४,
-पुरुष ८१६, -सत्य १००, ११०,
१२२, -वैक ५५३

म्यापिता २५४

म्यावर ६०, १७७, १६१, १६४, ३२२,
४१८, ४२२, ५५४-६, -८५ १८३,
१६४, ३५४, ३८०, ३८८, ४०८,
-८५ ८३

म्यितात्मा ८७४

म्यिति ६३, ८५, २८२, ३४५, ३७४,